

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Magyar-csuvas nyelvi hasonlóságok

Maráczy, L.K.

Published in:
Körösi Csoma Sándor

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Maráczy, L. K. (2019). Magyar-csuvas nyelvi hasonlóságok. *Körösi Csoma Sándor*, 25, 233-250.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<http://dare.uva.nl>)

TEGNAPI ÉS MAI MAGYARSÁG

TEGNAPI ÉS MAI MAGYARSÁG

2019

A könyvet szerkesztették:
Ferenczné Szócs Éva és Gazda József

Készült a

Kovászna Város Művelődési Háza

Nemzetstratégiai Kutatóintézet

Communitas Alapítvány

támogatásával, illetve segítségével.

Az írások közötti fotók a szerzők munkái. ??????????????????????

© Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2019
ISSN 1842-9645

Készült a Sámán Kiadó nyomdájában Sepsiszentgyörgyön.

A borítólapon ?????????????????????? munkája látható.

TARTALOM

A szent feladat (<i>Gazda József</i>).....	9
--	---

CSOMA NYOMDOKAIN

Aradi Éva

A szabáthui levelek igazsága.....	11
-----------------------------------	----

Dr. Nagy Lajos

Kőrösi Csoma Sándor halálának feltételezett okáról és ennek vitáiról.....	18
---	----

Nemes Gyula

Kőrösi Csoma Sándor Marosvásárhelyen – A marosvásárhelyi

Kőrösi Csoma Sándor-szobor története a korabeli helyi sajtó tükrében.....	28
---	----

Oláh-Gál Róbert

Kovácsnai Tóth Sándor (1730–1792)

Kőrösi csoma sándor szellemi nagyapja.....	46
---	----

Vízi Ildikó Klára

Kőrösi Csoma Sándor munkássága dr. Cicerone Poghirc szemszögéből.....	56
---	----

Boér Imre

Zangla változásai – A tegnapi és mai Indiában.....	59
--	----

Müller Alajos

Egy hajdani utazás film-dokumentuma – Két hajdani utazás beszámolója.....	66
---	----

Flórián Csaba

Kalkuttától Dardzsilingig, Csoma nyomában.....	69
--	----

MÚLTBA NÉZŐ

Varga Csaba

Jogi népszokások mint tanúságok múlt és jelen magyarságáról.....	80
--	----

Nagy Mari – Vidák István

A magyarok nemezhajlékáról – Mándoki Kongur István emlékére	97
--	----

Fehér András

A Szent Korona és a koronázási ékszerek 40 éve itthon.....	115
--	-----

Szakács Gábor

Hunyadi Mátyás emlékére 1458–2018.....	119
--	-----

<i>Benkő István</i>	
Magyarok „ázsiai Szkítiában”	
Mátyás királlyá választásának 560. évfordulójára.....	123
<i>Dr. Papp Éva</i>	
Az ősi magyar nap-jelképek optikai eredetéről.....	134

A NYELV, MINT TANÚ

<i>Sántha Attila</i>	
A székely székek neveinek víznévi eredetéről.....	143
<i>Czeplédi Katalin</i>	
A bolgárok és a magyarok nyelvi kapcsolatairól.....	157
<i>Bérczi Szaniszló</i>	
Szótár magányos mássalhangzókból.....	188
<i>Kalmár István</i>	
A megértés lehetőségei például a nyelvészetben.....	224
<i>Marác László</i>	
Magyar-csuvas nyelvi hasonlóságok	233

ŐSTÖRTÉNET

Szádeczky-Kardoss Irma	
Szimbólumokkal a kaukázusi őshazahagyomány nyomában.....	251
<i>Szathmári Botond</i>	
A magyarság etnikai gyökérzete – Eredetünk összetettségéről.....	275
<i>Csáji László Koppány</i>	
Tölcsérek, sziták és buborékok: a korai magyarság népeségtörténeti vázlata.....	308
<i>Pogátsa István</i>	
Ellentmondások a finnugor elmélet és a történelem-tudomány megállapításai között	341
<i>Benkő István</i>	
Muagerisz király	352
<i>Halasy-Nagy Endre</i>	
Római vagy hun? – A seuso kincsekről.....	364
<i>Csajághy György</i>	
Gondolatok a magyar őstörténetről A magyar őstörténeti kép változásainak egyes lehetséges politikai-társadalmi indítékai és összefüggései.....	369

<i>Bakay Kornél</i>	
Az európai hunok eredete	391
<i>Obrusánszky Borbála</i>	
Hunok és magyarok Grúziában	401

KI- ÉS BETEKINTŐ

<i>Vetró Mihály</i>	
Égi paripák – a szkíta nemezek üzenete	411
<i>Bartha Júlia</i>	
A szakrális központok tájformáló ereje az anatóliai török népi kultúrában	
Kiemelkedő személyiségek, szent emberek (veliler, erenler, evliyalar píriler),	
kultúrhéroszok életműve és a nevüket viselő kegyhelyek	432
<i>Csisztay Gizella</i>	
A lehetetlen ostromlója	
Emlékezés Kerényi Gráciára születésének kilencvenedik évfordulóján	439
<i>Nagy Mari – Vidák István</i>	
Születés és kisgyermekkor Közép-Ázsiában	442
<i>Kanalas Éva</i>	
Adigzsi, a tuva sámán	
Halotti szertartások a dél-szibériai őslakos tuva népcsoport körében	446
<i>Halász Péter</i>	
„Mostanában nem járt erre...” – Szent László királyunk emléke moldvában....	456
<i>Pacsai Imre</i>	
Az indiai, perzsa és belső-ázsiai mitológia nyomai	
a <i>Fejérlőfia</i> című magyar népmesetípus motívumaiban	463
<i>Mandics György</i>	
A táltosok újjászületése	471
<i>Bárdi László</i>	
Valóban rokontalan-e a magyarság?	486
<i>Bernád Ilona</i>	
Hogyan látnak bennünket a nagyvilágban?	493
<i>Balázs Lajos</i>	
Az elmúlás és halál profán és keresztény kultúrájának	
csikszentdomokosi rítusaiból	499

A JELENBE MUTATÓ MŰLT

Záhonyi András

Nomád nemzedék – A táncházmozgalom és az erdélyi néptáncélet,
néptáncfalalkozók, hagyományőrzés 505

Ságodi Ibolya

Egy gyöngyszem a magyar népi kultúrából – A Tolna megyei Sárköz 514

Friedrich Klára

Kovászna környéki rováslelékek 523

Borcsa János

Bálint Gábor kiengesztelt szelleme..... 531

Iancu Laura

Az elvarratlan szálak élettana – Esszé 534

A 25. KÖTET SZERZŐI 542

A SZENT FELADAT

*Mi mindig mindenről elkészünk,
Mi biztosan messziről jövünk,
Fáradt, szomorú a lépésünk.
Mi mindig mindenről elkészünk.*
(Ady Endre)

Az idén novemberben lesz a 200. évfordulója annak, hogy nagy szülöttünk, nagy elődünk Kőrösi Csoma Sándor elindult, hogy választ adjon arra az azóta is egyértelműen meg nem válaszolt kérdésre, hogy kik vagyunk, s honnan jöttünk.

Egyet tudunk – vagy azt is inkább sejtjük csak –, Ady Endre szavaival kifejezve, hogy „*Mi biztosan messziről jövünk.*” Időben minden bizonnyal. Erről vallanak a génjeink, s erről vall a nyelvünk, mely szinte megfejthetetlen, s a mi tudatunkban is úgy él, hogy rokontalan. S mibenléte nemcsak a magyar, az egyetemes nyelvészetet is foglalkoztatja.

Sir Browning John, a Kőrösi Csoma Sándornál 8 évvel fiatalabb angol nyelvész, irodalmár és gondolkodó – aki 1830-ban magyar költőktől fordított verseskötetet is kiadott – megszállott csodálattal írja: „*A magyar nyelv a régmúltba vezet. Nagyon sajátos módon fejlődött és szerkezete ama távoli időkre nyúlik vissza, amikor a legtöbb ma beszélt európai nyelv még nem is létezett. Ez egy olyan nyelv, melynek logikája és matematikája a feszített húr erejének kezelhetőségével és rugalmasságával bír (...) olyan mint a természet, egy tömbből van, amin az idő vihara egyetlen karcólást sem hagyott. Nem nap-tár ez, amely a korok változásához alkalmazkodik. (...) E nyelv a legrégebb és legdicőségesebb emlékműve a nemzeti önállóságnak és szellemi függetlenségnek.*”

Honnan ez a nyelv, és honnan ez a nép, ez a nemzet – tehette, s tette is fel magának a kérdést nagy szülöttünk, aki magát „siculo-hungarian of Transilvania”-nak vallotta, s ezt szükségesnek látta a tibeti nyelv nyelvtana című műve belső címlapján is jelezni. S miután a kérdésre sikeresnek és tragikusnak is mondható élete során a választ maga megadni csak feltételezés szinten tudta, azt is mondta, hogy „*Keressetek, kutassatok, mert az egész világ egyetlen nemzete sem talál annyi kincset kultúrájának gyarapítására, mint a magyar...*” A Kőrösi Csoma Sándor nevét viselő egyesület továbbadja a nagy előd felhívását,

s szent feladatának tesz eleget, amikor ösztönözni próbálja a múlt kutatóit. Az őstörténezszekeket, régészekeket, nyelvészekeket, folkloristákeket, vallás-kutatókeket, zenetudósoket, a kelet-, és a lovas-nomád civilizáció kutatóit, hogy közös erővel kereszük különlegesen tehetséges népünk eredetét, egy szóba sűrítve: önmagunket. Ha csak egy-egy morzsányi anyaggal járulunk, járulhatunk hozzá a *kik vagyunk, honnan jöttünk* kérdés megfejtéséhez, ezzel nemcsak a tegnap, hanem a holnap felé is fordítjuk, fordíthatjuk az arcunket.

E könyvünk – mely sorozatban a 25. a nagy előd felhívására válaszoló kiadványaink közül, melyek midnenikével az ő emlékéket is ébren tartjuk, ápoljuk, idézük – 44 szerző írásait tartalmazza. Csoma- és magyarság-kutatók fogalmazzák meg azoket a gondolataiket, öntik írásba kutatásaiknak eredményeit, melyekkel önismeretünket próbálják gyarapítani. Mert az még mindig tele van eddig meg nem válaszolt kérdések tömkelegével, s ebből adódóan óriási fehér foltokkal.

Gazda József

CSOMA NYOMDOKAIN

Aradi Éva

A SZABÁTHUI LEVELEK IGAZSÁGA

A tanulmány két fontos könyvön alapul: az első és leghitelesebb: Dr. Duka Tivadar *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában (DUKA 1885), melynek birtokomban van az eredeti, 1885-ös kiadású példánya. A második, melyet Duka könyvének megjelenése után közel száz év múlva adott ki szintén a Magyar Tudományos Akadémia, *Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról* címmel, Dr. Terjék József tibetológus, keletkutató előszavával és szerkesztésében. (TERJÉK 1984) Míg Duka könyve Csoma születésének századik évfordulójára (egy év késéssel) jelent meg, addig Terjék könyve a kétszázadik évfordulóra. A két könyv szövegeit összehasonlítottam; a Terjék által szerkesztett könyv betűről betűre megegyezik a Duka Tivadar által írt szöveggel. Mégis ez utóbbi a mai kor kutatói számára átláthatóbb, könnyebben olvasható mű, mely már csak nagy szerencséivel antikváriumokban kapható.

Duka Tivadar Csoma életét és munkásságát időrendben dolgozta fel, életrajzi és tudományos eredményeket bemutató adatokkal, a szövegben szinte elrejtve, csak idézőjellel ellátva közölte Csoma leveleit és az angoloktól kapott válaszokat; közöttük a címben szereplő *szabáthui leveleket* is. Egyik könyvben sem szerepelnek Csoma fő művei, a tibeti-angol szótár és a tibeti nyelvtan, ezek meghaladták volna mindkét könyv terjedelmét. De mindketten idézik Csoma *bevezetőjét* mind a szótár, mind a nyelvtan elején. Terjék József alapos munkával összegyűjtötte és kiemelte Duka könyvéből Kőrösi Csoma Sándor összes levelét – egészen Nagyenyedtől 1842-ig – megtalálta és feldolgozta a tudós leveleire adott válaszokat, sőt a vele kapcsolatban állt személyeknek – elsősorban angoloknak – egymással is folytatott, róla szóló leveleit. Így a 259 oldalas könyvben a szerkesztő előszava és Csoma rövid életrajza 30 oldal, a *Levelek* 125 oldal, az okiratok, pl. keresztlevél, útlevél, bizonyítványok 22 oldal, a megemlékezések és visszaemlékezések 42 oldal, a függelék és jegyzetek 15 oldal. Látható, hogy a szerkesztő fejezetekre bontotta Duka Tivadar szövegét, így sokkal átláthatóbbá, olvasmányosabbá téve az eredeti szövegű könyvet. Három levelet az *Erdélyi Múzeum* 1943-as számaiból, tízet pedig az Akadémián található *Tudományos*

Gyűjteményből vett át, a *Forráshelyek* című részben pontosan feltüntetve azok származási helyét. Bár a híres hazánkfia életrajzát Duka Tivadar is megírta, a száz évvel később írt életrajz kiegészült az eltelt idő alatt feltárt, és az Akadémián hozzáférhetővé vált részletekkel. Például az 1885 után írt visszaemlékezések, melyek az Akadémia évkönyveiben megjelentek, vagy néhányat különböző újságokból vett át (például Újfalvy Sándor emlékiratait Gyalui Farkas tette közzé Kolozsvárott, 1860-ban), így Terjék József kiegészítette ezt a fejezetet.

Csoma életútját sok helyen még máig is homály fed, egyrészt az időpontok vonatkozásában. Például azzal kapcsolatban, hogy az öt napig tartó bokharai tartózkodását megszakította egy lázadás hírére, de annak gyors leverése után miért nem tért vissza Bokharába, hiszen onnan akarta folytatni keletre vezető útját. Ehelyett két francia tiszthez csatlakozott és 1822 elején Pandzsáb északi határvárosába: Peshavárba, majd Lahoron keresztül a szikhek híres fővárosába: Amritsárba érkezett. Itt sem maradt soká, 1822 áprilisában Kasmír fővárosába: Szrinagárba ment, majd innen nehéz utakon eljutott Nyugat Tibet, azaz Ladak fővárosába: Léhbe. A Léh-Szrinagár közötti utat egy év alatt oda-vissza háromszor tette meg gyalogosan (egy út 434 kilométer, különösen nehéz terepen, ahol még ma sincs rendesen kiépített út). 1922 nyarán Léhből indulva felúton össetalálkozik *W. Moorcrofttal*, a brit indiai kormány megbízottjával, valójában ügynökével. Összebarátkoznak és Csoma visszamegy Moorcrofttal Léh-be. Az angol felismeri Csomában a különleges nyelvi adottságokkal és hallatlan szorgalommal rendelkező tudóst, és rábeszéli őt a tibeti nyelv tanulására, nyelvtanának és szótárának elkészítésére. Csomát érdekelte a feladat. Moorcroft nem teljesen tudományos érdeklődésből vette rá a magyar tudóst a fentiek elkészítésére; az angolok politikai-gazdasági céljainak megfelelt egy tibeti-angol szótár elkészítése, hiszen így könnyebben behatolhattak a nagyon elzárt tibeti területre.

Az angol ellátta pénzzel és ajánló levelekkel Csomát, aki Zanglába indult a legnagyobb és leghíresebb láma kolostorba, hogy megkezdje tanulmányait *Szangye Puncog* fő lámánál, aki a terület orvosa és hivatalnokja volt egy személyben. Csoma leveleiben csak úgy említi őt, hogy a Láma – nagybetűvel. Moorcroft Bokharába ment, ahol gyanús körülmények között meghalt, valószínűleg meggyilkolták, hiszen kiderült, hogy angol ügynök. Csoma erről az eseményről semmit sem tudott, 1823 júniusában Zanglába érkezett, ahol felkereste a Lámát, átadva neki Moorcroft levelét. A Láma sokat segít Csomának a tibeti nyelv elsajátításában, a tibeti irodalom és történelem megismertetésében. A tibeti irodalom nem csak saját jogon gazdag, hanem az által is, hogy a tibeti lámák elsősorban *Padma Szambhava* vezetésével még a Krisztus utáni 8–9. században lefordították az Indiában szanszkrit nyelven létezett buddhista iratokat, tanításokat tibeti nyelvre. Helyesen tették, mivel az északról beáramló különböző hódítók felgyűjtötták a kolostorok egy részét észak- és nyugat-Indiában, a buddhizmus

fontos helyein, mint például a nálandai egyetemen, Szancsiban, Magadha tartományban, így eltűntek több helyen a szanszkrit nyelvű buddhista iratok. A tibetiek őrizték meg a legfontosabb, a Tannal kapcsolatos írásokat. Ezek közül Csoma az évek folyamán sokat visszafordított, elsősorban angol nyelvre, erről viszont Duka Tivadar könyvében lehet többet olvasni. A Terjék féle könyvben Csoma életrajza rövidebb, de ahhoz elegendő, hogy a 125 oldalon át közölt levelezést megértsük. Ha nem ismernénk részletesen Csoma életrajzát – hiszen Szilágyi Ferencről Baktay Ervinen át a francia Bernárd Le Calloc'h-ig – sokan írtak Csoma életéről, elég lenne ezt a levelezést elolvasnunk, hogy a nagyenyedi kollégiumi évektől a dardzsilingi temetőig végig követhessük ennek a zseniális és bátor, önérzetes székely magyarnak az útját.

Azonban mindenek előtt a címben jelzett *szabáthui* levelekről kell szólnunk. Hol is volt Szabáthu? A brit indiai birodalom legészakibb határór parancsnoksága volt, mai térképeken nincs feltüntetve, egy kisebb helyőrség lehetett, körülbelül a mai Kullu völgyében lévő Kullu város közelében. A brit helyőrséget India függetlensége után felszámolták, így Szabáthut is. Kullu az észak-indiai Himacsal Pradés tartományban található, a Beász folyó völgyében, tőle nyugatra van egy másik nagy folyó, a Ravi. Csoma idejében a ladaki terület angol protektorátus volt, nem tartozott a brit Indiához, így a határon átkelőket megvizsgálták. 1822-ben, mikor Csoma a két francia tiszttel átkelt a peshavári határállomáson, nem volt gondja. Valószínű, hogy az európaiak többsége ott lépte át a határt és az északi Szabáthuba kevés fehér ember érkezhett. Csoma, aki 1824. november 26-án érkezett a határra, különös örmény posztó ruházatában (ezt még Perzsiában az angol Willock testvérektől kapta), túl sok nyelvet ismert és nem mindennapi személyiségével gyanússá vált. Pedig már tudhattak Moorcroft leveléről Calcuttában, melyben megírta a magyarral kötött szerződést, mégis arra kérték Calcuttából a helyőrség parancsnokát: C.P. Kennedy századost, tartóztassa Csomát Szabáthuban és kérjen tőle igazoló jelentést és életrajzot. Ezt Csoma részletesen megírta 1825. január 28-án: ez az első *szabáthui levél*. Csoma Kennedy századosnak címezi a levelet, akiben bízik, és akivel később baráti kapcsolatba kerül; az ő közvetítésével levelezett mind a Bengáli Ázsiai Társaság fő titkárával, Wilsonnal, mind a hivatalos brit adminisztráció embereivel. Csoma három angol emberrel került különösen jó kapcsolatba: Kennedy századossal, G. E. Geraldal, majd halála előtt A. Campbell doktorral, aki levelében részletesen beszámolt a nagy tudós utolsó napjairól.

A fent említett első szabáthui levélben a következő mondatokkal kezdi életrajzát: „*Én a székely nemzetiség szülöttje vagyok. Ez a magyar nemzetnek azon részéhez tartozik, mely a kereszténység negyedik századában a régi Dácziában telepedett le s jelenleg Erdély nagyfejedelemségét lakja, mely Ausztria császára uralkodása alatt áll.*” (TERJÉK 1984, 58.) Híres, ismert mondatok. Nem

hiszem, hogy magára valamit is adó tudós vitatná az ezekben foglaltakat. Ezért is írtam tanulmányom címében, hogy a „*szabáthui levelek igazsága*”. Ez az első igazság: valóban a székelység a magyar nemzet része és őseikkel, a hunokkal a Kr. u. negyedik században érkeztek a régi Dáciába. Ezt a tényt közlik krónikáink, de ennek igazságát kutatják, bizonyítják fiatal erdélyi és magyarországi tudósaink a jelenben is.

A második szabáthui levél nem sokkal az első után íródott: 1825. május 5-én, ismét Kennedy századosnak címezve. Ebben kicsit sértődötten céloz az angolok bizalmatlanságára, de végül elismeri, hogy a birodalmi tanács felmentette őt minden gyanú alól és engedélyezte a „*tibeti nyelv és irodalom körüli tanulmányait*”, s e célra nagylelkűen pénzsegélyt is utalványozott.¹ Ez a leghosszabb levél, nem csak a szabáthuiak közül, de minden levelénél terjedelmesebb, 16 oldal. A már eddig elért kutatási eredményeiről számolt be, a brit indiai kormány kérésének eleget téve. Sajnálja, hogy a Moorcroft által ajánlott tudós láma egy éven át bevezette őt a tibeti nyelvbe még ladaki (zanglai) tartózkodása alatt, de jelenleg magát ügyeinek intézése miatt Csomát otthagyta.

Csoma az összegyűjtött anyagot rendezte az óta, de szüksége lenne egy értelmes láma segítségére, mivel „*a tibeti írásmódban még nem teljesen jártas*”. Közli, hogy már sok anyagot összegyűjtött a buddhizmus és hinduizmus területén, s összehasonlította azok vallásfilozófiáját. Buddhával kapcsolatban megjegyezte, hogy az az ősrégi *Sakya* (ejtése: Sákja) nemzetségből származott. (Indiában és Iránban az ázsiai szkítákat sákja, saka, vagy szaka néven nevezik, A. É.). Majd részletesen idézett a tibeti buddhizmus két fő könyvéből: a *Kahgyúr-ból* és a *Stangyúr-ból*. A tudomány minden területéről szó esik ezekben a könyvekben: az élővilágról, a nyelvtanról, vallásról, törvényekről. Kiderül a beszámolóból, hogy Csoma a Lámától és saját kutatásaiból máris sok mindent megismert a tibeti kultúráról. De mindez szerinte nem elég egy ő általa harminc ezer szavas szótár és nyelvtan elkészítéséhez. Kéri a kormányt, hogy Szabáthuban maradjon addig, amíg az értelmes Láma visszatér, vagy ha hozzá hasonló tanítót talál, s akkor visszatér Ladakba, hogy folytassa tibeti tanulmányait. Felvázolja, hogy milyen részekből állna a tibeti nyelvtan könyv és a szótár, valamint – ezt már magánszorgalomból ajánlja, hiszen a Moorcrofttal való szerződésben ez nem szerepelt – a tibeti irodalom, történelem, földrajz ismertetését és irodalmi személyeket mellékelné munkájához.

Munkáját szeretné három év alatt befejezni, s utána Kalkuttába utazni a nyomtatás felügyelete végett, (tudjuk, hogy ez a három év – különböző okok miatt – a duplája lett, s végül a Kalkuttában töltött még három és fél év kellett a különleges tibeti kis és nagy betűk nyomdai elkészítéséhez és Csoma pontos, minden hibát kerülő felügyeletéhez.) Végül a két nagy mű 1833 végére elkészült,

¹ Idézett mű, 64–65.

nyomtatásban 1834-ben, 250 példányban a szótár és 250 példányban a tibeti nyelvtan. Teljes elismerés járt kitartó szorgalmáért: az angoloktól és Magyarországból is (ekkor már végre tudtak róla, még a bécsi kancelláriával is kerestette őt a Tudós Társaság). Döbrentei a Tudós Társaság nevében többszáz aranyat küld neki, ebből Csoma csak kétszázat fogad el, annak a felét is családjára, a nagyenyedi kollégiumra és szülőfalujára hagyja.

Az angol Bengáli Ázsiai Társaság is csodálja a pontos, zseniális munkát és Csoma 1834-ben a Bengáli Ázsiai Társaság tiszteletbeli tagja lett, egyhangúlag választották meg. Elhatározza, hogy szabadságot kér, felkészül a nagy útra: Belső Ázsiába, hiszen célját, a magyarok rokonait még nem találta meg. Évekig készül, megkapja a tibeti engedélyt, hogy Lhászába mehessen, de az úton Bhután felé megbetegszik a terrai mocsaras síkságon és Dardsilingbe érve 58 éves korában, 1842. április 11-én meghal. Ezeket a fenti tényeket a levelezésekből álló könyvből végig lehet követni; jó munkát végzett dr. Terjék József.

A második szabáthui levélben Csoma felemlíti a magyar és a szanszkrit nyelv hasonlóságát. Ezt majd még tudatosabban állítja a Tibeti–Angol szótár előszavában: „*saját nemzetének pedig a szerző büszkeséggel jelentheti, hogy a szanszkrit nyelv tanulmányozása sokkal hasznosabb a magyarokra, mint bármely más európai nemzetre nézve*”.² A szanszkrit és a magyar nyelv hasonlóságainál több szótani és nyelvtani összevetést készített a második szabáthui levélben. Több összehasonlítás helyes, például az, hogy mindkét nyelvben a szótó után következik a posztpozíció (szanszkritban), míg a magyarban ezek képzők és ragok. A szótani párhuzamok nem mindig bizonyíthatók, de kétségtelen, hogy Csoma 1825-ben tanulmányai elején még nem tekintette át teljesen a szanszkrit, hindi és más észak indiai nyelveket, hiszen fő feladata a tibeti nyelv tanulmányozása és a szótár, valamint a nyelvtan készítése volt. De a következő szövegtésben igaza volt: „*a gétákról azt olvassuk a régi írónál, hogy azok Közép Ázsiában honoltak, az Oxusz folyam és a Káspi tenger mellett; a masszagéták pedig a Fekete tenger északnyugati partjain, Thráciában, a mai Romániába, a Duna két partjára eljutottak és szkíta nép volt. A mai indiaiak nem használnak a géta szót, át lévén változtatva a lágyabb dzsáta szóra.... Indiában vannak Dzsát (Ját) nevezetű vándor népcsoportok, talán a dzsáná (infimítívusz: jönni-menni) igéből képzett főnév a dzsát.*”³ (De lehet „győztes” jelentésű is a dzsinná – győzni igéből képzett főnév: dzsítá – géta A.É.).

Csomának teljesen igaza volt a szkíta eredetű géta és dzsát nemzetség rokonításában. Mikor 2005-ben a budapesti indiai követségben az akkori követnek, *Manvir Szingh* úrnak bemutattam a „*Hunok Indiában*” című könyvemet, és ismerttettem angol nyelven annak tartalmát, meglepetésemre azt kérdezte,

² Idézett mű, 226.

³ Idézett mű, 73.

hogy „*bennünket, dzsátokat miért hagyott ki?*” Megmutattam könyvem 99-ik oldalát, ahol a dzsátokról, mint szkíta leszármazottakról írtam, igaz, röviden: „*A dzsátok elsősorban észak Rádzsasztánban élnek, de Pandzsáb államban is jelentős a számuk. Szokásaikban, származásukban a gurdzsárok rokonai, de azoknál tehetősebbek, nem csak állattartók, pásztorok, hanem elsősorban földművesek. Szorgalmas, jól gazdálkodó, büszke nemzetség. Rádzsasztánban Krisna hívők, Pandzsábban szikh vallásúak. Bátor és ügyes katonák.*” (a szikh szó Tan-t jelent, A. É.) (ARADI 2005) Meg kell jegyezmem, hogy a nagykövet szikh volt, ősei pedig dzsátok.

A szikhek viszonylag új indiai vallást követők. Főképpen az angol gyarmatosítás ellen léptek fel, alapítójuk *Guru Nának*, (1469–1533) a híres költő: *Kabir* tanítványa volt. A szikh vallás egyistenhívő. Hívei harcos, bátor katonák, a mai napig ők adják India hadseregének nagy részét, de a politikában is részt vesznek. A férfiak vezetékeve mindig *Szingh* (jelentése: oroszlán), a nőké *Kaur* (jelentése: hercegnő). A férfiak soha nem vágják le hajukat és szakállukat, a hajuk a nagy turbán alá kerül. Jellemző rájuk, hogy három „*ká*” betűvel kezdődő tárgyat hordanak magukkal: *kangá* (fésű), *kirpan* (tőr), *khará* (fém karperec). A vallás vezetői a guruk, összesen tíz volt, az utolsó Guru Govind Szingh. (WOJTILLA 1998) A guruk dolgozták ki a Tan szent könyvét, az *Ádi Granthát*, ez a szikhek bibliája. Ezt szent városukban, a pandzsábi *Amritszárban* lévő arany templomban őrzik. (THAPAR 1966)

Csomának a dzsátok szkíta származásáról írott véleménye igaz, ez a második szabáthui levél igazsága. Az ő véleménye és az előbb említett indiai nagykövet bízattása indított el a dzsátok és szikhek részletesebb tanulmányozásához. Mind indiai, mind angol források bizonyítják Csoma géta-dzsát szófejtésének igazát. A rádzsasztáni professzor, *Mulchand Chauhan* (kiejtése: Csohán), a liverpooli egyetem nyugalmazott tanára több fejezetben foglalkozott a rádzsputok, dzsátok és guddzsárok (mai nevükön gurdzsárok) szkíta származásával. (CHAUHAN 2008) Ő rövid tanulmányában hivatkozik más indiai és angol szerzők ebben a témában írt cikkeire, könyveire. Ő, és ezek a szerzők is állítják, hogy a Kr.e. első században jöttek Indiába a szakák, azaz az ázsiai szkíták és az említett három nép a szkítáktól (szakáktól) származott. Ezek a szerzők: az angol James Todd, aki szerint: „*Tanulmányom egyszer és mindenkorra bizonyítja, hogy a rádzsputok, dzsátok és guddzsárok nem védikus árják, hanem a szkíta hódítók leszármazottai. A szaka hódítók tömegesen érkeztek Indiába és a mai Pandzsáb, Gudzsarát és Rádzsasztán – tehát észak- és észak-nyugat India Szakaszhán néven az ő birodalmukhoz tartozott. Mindhárom nagy nemzet a Napvallást követte.*” (TODD 1920) Todd szerint a dzsátok az ókori India 36 törzsének egyike voltak, fejedelmi törzs, még a pásztorok is nemesek. Hasonló véleményen van az indiai professzor, S. S. Shashi, aki a szkítáktól származó királyi pásztorokról írt jelentős

néprajzi könyvében. (SHASHI 1978) Szerinte is a dzsátok nyugatról jöttek be a fehér hunok utódai ként és letelepedtek India nyugati tartományaiban. De a két jelentős, még a múlt században élt és kutatott angol tudós: J. Cunningham, A. H. Bingley és a még Csoma érkezése előtt Indiában 16 évig élt C.T. Metcalfe is igazolja, hogy a géták és a dzsátok azonosak.

Az első két szabáthui levél igazságát próbáltam jelen tanulmányommal bemutatni. A harmadik és negyedik szabáthui levél nem annyira részletes és tudományos, mint az 1825-ben írottak. Ezeket Csoma rövid időközzel 1827-ben írta, szintén Kennedy századosnak címezve, aki azokat eljuttatta Kalkuttába Wilsonhoz. A harmadik levélben kéri, hogy amíg egy szorgalmas és értelmes lámát talál Busahírban (ez lesz a Kánam-i kolostor), maradjhasson Szabáthuban, hogy rendezze eddigi kutatásainak és a szótár már meglévő részének anyagát. A kormánytól nem kér semmiféle további támogatást, mert, mint írja: „*Az én becsületelem sokkal drágább előltem, mint a meggazdagodás*”. (TERJÉK 1984, 89–90.) Végül még 1827 májusában arra kéri Kennedyt a negyedik szabáthui levélben, hogy közvetítsen a kormány felé, kérése, hogy még három évig Busahírban, a kánami kolostorban maradjhasson, hogy egyeztesse a tibeti szavak helyes fordítását egy ott lévő lámával. Ekkor kéri Kennedyt (ez az első ilyen alkalom), hogy e három évre szükségére fedezésére „*néni istápolást kieszközöljni méltóztassék*”.⁴ Tudjuk, ezt megkapta, sőt Wilson havi 100 Rupiát ajánlott fel, de Csoma csak 50 Rupiát fogadott el.

Tartása, tudása, szerénysége és becsületessége példakép lehet minden magyar számára.

IRODALOM:

- ARADI 2005 = ARADI ÉVA: *A hunok Indiában*, Hun-Idea Kiadó, 2005, Budapest, 99.
WOJTILLA 1998 = WOJTILLA GYULA: *A mesés India*, Édesvíz Kiadó, Budapest, 1998, 220–221.
THAPAR 1966 = Romila THAPAR: *A History of India, in 2 Volumes*, Penguin Books, London, 1966, Vol. 1., 277.
CHAUHAN 2008 = Mulchand CHAUHAN: *Scythic Origin of the Rajput Race*, The University of Liverpool, Free Website, 2008, 1–19.
TODD 1920 = James TODD: *Annals and Antiquities of Rajasthan* in 3 Volumes, 1820, utányomás: 1920, Oxford Press, Vol. 2., 4.
SHASHI 1978 = S.S. SHASHI: *The Shepherd of India – a Royal Tribe*, 1978, Sundeep Prakashan, Delhi, 103, 106, 108, 109.
DUKA 1885 = DR. DUKA TIVADAR: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, Budapest, MTA kiadása, 1885.
TERJÉK 1984 = DR. TERJÉK József szerk.: *Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról*, Budapest, MTA kiadása, 1984.

⁴ Idézett mű, 92.

Dr. Nagy Lajos

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR HALÁLÁNAK FELTÉTELEZETT OKÁRÓL ÉS ENNEK VITÁIRÓL

Kőrösi Csoma Sándor teljesítménye számos tudós, utazó, író, költő vagy akár műkedvelő kutató fantáziáját megmozgatta, mert a tudós szűkszávúsága, zárkózott, tartózkodó viselkedése miatt, a kortársak és későbbiek is keveset tudtak arról, *ami születésétől a dardzsilingi megérkezésig* történt. Kutatók seregét foglalkoztatta a fehér foltok eltüntetése, könyvespolcokat kitöltő tudományos könyvet, dolgozatot, regényes életrajzot írtak és jelentettek meg.

Csoma születése időpontjának meghatározását számos vita és ebből fakadó tévedés előzte meg, halála okával sokáig mindenki egyetértett: a nagy orientalista tudós *maláriában halt meg*. Sokáig, de nem véglegesen, hiszen Kőrösi Csoma Sándor nem is lenne az aki, ha halálának körülményeiről is nem vitatkoznánk! Az alábbiakban bemutatom ezt a vitát kibővítve a két fő vitatkozó által nem ismert dolgozattal, a magam véleménye és vitazáró szándékával, mivel érzésem szerint a két vitatkozó fél közül egyik sem győzte meg a másikat.

Técsőy Téchy Olivér (1908–1983), jogász, bíró, nem főfoglalkozású orientalista már 1944-ben leírta a következőket: „*Duka ama feltevése, hogy Csoma a Teraiban szerzett malária-lázban betegedett meg, téves. ...Megl lehet nem malária, hanem mérgezés áldozata*” Ezt a mérgezési elméletet Baktay Ervin meglehetősen erélyesen elutasította. (BAKTAY 1963)

Továbbra is a mérgezésnél maradva azt találjuk, hogy ehhez hasonló feltételezést közöl 1988-ban az Orvosi Hetilapban dr. Nagy Gyula, (NAGY 1988) annak alapján, hogy az indiai kutatások¹ szerint India északi részén kiterjedt arzénzennyezett terület húzódik. E cikk szerint az arzén expozíció jobban érinti a betelepülőket, átutazókat, mint a bennszülötteket, akiknél arzénmegszokás alakulhatott ki. Kőrösi sokat tartózkodott Észak Indiában, kialakulhatott az arzén mérgezetség okozta májártalom, ezzel magyarázható a tudós arcának halála előtti sárgasága – véli a szerző.

A Csomáról szóló irodalomban valamennyire járatos, de azért nagyon hiányos ismerettel rendelkező orvosként - véletlenül - én is azok közé kerültem, akik megkérdőjelezték Kőrösi Csoma Sándor halálának eddig elfogadott okát, illetve felvetettek más lehetőséget is. Felfigyeltem a kőrösi anyakönyvekben² az egykori

¹ 1988 Datta. D. V., Kaul. M. K. Jr. Asso.Phys. Ind. 1796 .cit. Dr. Nagy Gyula OH 129 évf. 38 sz.

² Keresztelőkönyv, melyet a Kőrösi Reformata Ekklésiának számára ISTEN Dicsőségére tzelőző kegyes

kőrösi fiatalkorú lakosok magas halálozási mutatószámára és arra, hogy nagyon sok, negyven év körüli elhalálozott neve után a halál okaként „szárazbetegség”, vagy „hosszas betegség” van írva. Ebből következik, hogy a 19. században Kőrösön igen elterjedt - endémiás -, volt a *tüdőtuberkulózis; különösen a Gecse családban, ahonnan anyai ágon Csoma Sándor származott.*

„Az öregkori tbc-e egy olyan dalnak a vége, amelyet a gyermek bölcsőjénél daloltak”, idézte Billroth doktort egyetemista koromban a tüdőgyógyász professzorom, jelezve ezzel, hogy a felnőtt bacilusgazdától (szülők, nagyszülők, látogatók) a gyerekek nagy része megfertőződik ugyan, de ezeknek csak egy része hal meg heveny fertőzésben csecsemő vagy gyermekkorban. A szerencsésebbek végleg legyőzik a fertőzést, más részük csak felnőtt vagy öregkorban, „száradnak el”, amikor a szervezetnek valamilyen okból kifolyólag (éhezés, megfázás, testi megerőltetés, alkoholizálás, dohányzás, betegség, lelki bánat stb.) csökken az immunitása, s nem tud ellenállni az addig visszszorított, betokosodott tbc bacilusok támadásának.

A Csoma Sándor édesapja gyermekeinek és közeli rokonságának életkora az anyakönyv szerint így néz ki: Agnes (1772–1805) élt 33 évet, Julia (1774–1824) élt 50 évet, Krisztina (1776–?) 1835-ben már „rég meghalt Krisztináról” emlékezik róla egy levélben a Sándor öccse, tehát élt kb. 30 évet), Krisztina leánya Csorja Józsefné (1811–1837) élt 26 évet, Susa (1778–1805) 27 évet, Mária (1781–1804) élt 3 évet, Sándor (1784–1842) élt 58 évet, Gábor (1788–1850) 62 évet, a felesége Dants Rákhel élt 45 évet) a Sándor anyja Gecse Krisztina élt 55 évet). Felvetődött bennem a gondolat, hogy – ha Kőrösi Csoma Sándor családjában ennyien fiatalon meghaltak (nyilván nem orvosilag, csak a pap által diagnosztizált gümőkörös fertőzésben) –, akkor nem lehetett a halál oka nála is *ez, vagy ez is?* Hiszen betegségének hiányosan leírt tünetei, valamint a kórlefolyás nem felel meg mindenben a maláriás haláloknak.

Úgy véltem, hogy ezt a családi anamnézist nem lehet számításon kívül hagyni. Figyelembe véve a gümős (száraz) betegség lefolyását, különböző formáit is, *feltételezhetem*, hogy a Campbell doktornak említett „*gyakori lázas állapot*” és más bajoktól való szenvedés, és a Dardzsilingben fellépő láz, egy régi – mostanig lappangó – fertőzés fellángolásának a tünetei lehetnek. Ezt a *feltételezésemet*, – *az érintés szintjén* –, *megemlítettem 2013-ban a kovásznai Csoma-napokon elhangzott előadásomban*, de később írtam a témáról egy külön dolgozatot és elküldtem véleményezésre Bethlenfalvy Géza budapesti és Bernard Le Calloc'h párizsi neves Csoma kutatóknak. Előbbi lakonikus rövidséggel írta: „*Csoma maláriában halt meg*”³. Bernard Le Calloc'h megírta, hogy idős kora miatt már

indulattal és az ő teteihez való szeretetből tsináltatott Kőrösi Nagy József uram önként való buzgóságból a' memoriának is kedvezni kívánván 1764 dik esztendőben. Tiszteletes Dants Ferentz uram Papságában Ebbe a könyvbe írták aztán a házasságot kötöttetek , a konfirmáltakat , a tehénhímlővel beoltottakat, eklézsia követőket, és az elhaltakat is.

³ Bethlenfalvy Géza levele a szerzőnél.

viSSzavonult a tudományos munkától⁴, de küldi őt idevágó dolgozatának a fénymásolatát. „*Ami Kőrösi Csoma esetleges TBC-és fertőzését illeti, ki van zárva*”, írta ő is ellentmondást nem tűrő határozottsággal. A dolgozatokban meglepődve láttam, hogy milyen sokat, és milyen alaposan foglalkozott a *Kőrösi Csoma Sándor halálát kiváltó ok keresésével* és azt, hogy francia vérmérsékletéhez híven, ellentmondást nem tűrően kijelenti: *Kőrösi Csoma Sándor nem maláriában halt meg.* (LE CALLOC'H 1989)

Bernard Le Calloc'h az egyik dolgozatában hangsúlyozza, hogy Campbell dr. nem ír maláriáról és Duka dr. sem halálokként említi a maláriát, csak azt írja, hogy útjába esett „...*azon hírhedt Himaláják alatti öv, amely a Terai elnevezés alatt mint a legveszélyesebb maláriával ellepett helyiség ismeretes ...éjszakát tölteni e posványok között, majdnem elkerülhetetlen végzetes lázrohamot von maga után*”. Szerinte „*igazán számárság elfelejteni, hogy Csoma télen utazott, tehát akkor, amikor a viszonylag hűvös éghajlat miatt már nem veszélyes átkelni a Teraion... Abban az időben még nem ismerték a szúnyog malária hordozó szerepét, de tudták, ha nincs szúnyog, akkor malária sincs*”. „*A későbbi életrajzírók – írja tovább –, Duka fenti mondatból következtették, hogy Csoma maláriát kapott, ezt gondolkodás nélkül átvették és átértelmezték. Sőt, kedvük szerint ki is színezték «a szúnyogok és moszkítóok rettenetes hadának» emlegetésével.*” Példának a neves földrajztudóst, Cholnokyt idézi, aki azt írja, hogy Csoma Sándor „*arca, keze tele volt szúnyogcsípéssel*”, és hogy „*a Teraiiban meghálni kellő felszerelés nélkül halált jelent*”.

Bernard Le Calloc'h szinte keserűen fogalmazza meg, hogy hiába foglalkozott két dolgozatban is azzal, „*hogy Csoma Sándor nem maláriában halt meg, senki nem hallgat rá*”. Határozottan állítja: „*lehetetlen, hogy Campbell doktor, aki egész karrierjét Indiában futotta be, ne diagnosztizált és kezelt volna egy maláriás beteget*”. Kőrösi Csoma Sándor nem maláriában halt meg, hanem „*öszszeroskadtt fáradalmai alatt*”! úgy, ahogy Széchenyi István mondta.⁵

Az Orvostörténeti Közleményekben egy másik – francia nyelven –, megjelentetett dolgozatának mellékleteként 25 szerző nevét, könyv illetve dolgozat címet közli, akik maláriát írnak Kőrösi Csoma Sándor halálának okaként. Dolgozata első nagy fejezetében korabeli útleírások alapján 19 pontban próbálja rekonstruálni Terai vidékét, és felmérni hogy milyen veszélyt is jelentett az ezen való áthatolás az utasok részére. Csoma is az utat a száraz időszakban, azaz télen tette meg. Azt az állítást sem tartja megalapozottnak, hogy az alig két napig tartó Terain való áthaladásor kapta meg a maláriát, hiszen a maláriás vidéknek számító Kalkuttában egyszer négy, azután öt évet élt, aztán Titalyában is elég sokat

⁴ Az 2013. július 29-én írt levél a szerzőnél.

⁵ Uo., 28.

időzött, tehát bármikor megkaphatta, ha nem lett volna elővigyázatos. Csoma felkészülten indult el, ismerte a trópusi életvitel szabályait, ezen kívül orvosi ismeretekkel is rendelkezett, hiszen több évet töltött tanítómestere, Szangye Puncog láma társaságában, aki orvos is volt, s akitől szerezhettek az ottani viszonyokra vonatkozó orvosi ismereteket. A malária általános, az első és második fázisára jellemző tüneteket, összeveti a Campbell által leírtakkal, és megállapítja, hogy a betegség legismertebb ismérvei hiányoznak. Felhossa, hogy Campbell a beteget nem kezelte a már ismert és használt kininnel. Halála előtt a tudóst Campbellel együtt, még dr. William Griffith is látta, „*de erről a látogatásról nem hagyott semmi írást, és nem is tudjuk vajon szakvéleményt, vagy tanácsot adott-e*”⁶. A két orvos sem kezelte kininnel a beteget mivel nem diagnosztizálták maláriának a betegséget. Akkor hát miben halt meg Kőrösi Csoma Sándor? A szerző válasza, hogy semmi másban, mint *végelgyengülésben*.

Egy másik – ugyancsak az *Orvostudományi közleményekben* megjelent, válasznak szánt –, dolgozatából kiderült, nemcsak én találtam (gondolatban!) kifogást Bernard Le Calloc'h egyes állításában, hanem több mint tíz évvel ezelőtt a Svájcban élő ugyancsak neves Csoma kutató, Marczel Péter is, aki meg is írta a Bernard Le Calloc'h dolgozatával kapcsolatos ellenvetéseit. Sajnos, én ezt a dolgozatot és vitát nem ismertem, a már említett feltételezésemről szóló dolgozatomat félre is tettem, és csak most vettem elő, amikor Dr. Flórián Csabától megkaptam a Marczel dolgozatok másolatát s ezután írtam meg ezt az összefoglalót.⁷

Marczel Péter sok időt töltött Indiában, bejárta azokat a helyeket is, ahol Kőrösi Csoma Sándor is megfordult, *tehát neki a legtöbb Csoma kutatóval szemben hiteles, alapos helyismerete volt*. Első fontos megállapítása az volt, hogy Csoma „*a szűnyogokat nem kerülhette el, mert azok 400 m alatt egész évben jelen vannak- és csípnek*”. „*A túlhajtottásznak semmi jelét nem mutatta*”, hisz útjának jó részét hajóval tette meg, szolgája és csomaghordó alkalmazottai voltak. Továbbá Marczel Péter, Mrs. R. Gupta ismerősén keresztül – ismertetve a Campbell dr. által leírt tüneteket –, véleményt kért három kalkuttai orvostól a halál lehetséges okáról. Dr. Ritobrata Mitra, Dr. Meelie A. Deb Roy, Dr. Sonya Noor orvosok összegzett véleménye szerint „*nem jellegzetes malária- falciparum is okozhatta ezeket a tüneteket, mindazonáltal az egyéb egyértelmű tünetek hiánya inkább vírusos, vagy bakteriális enkefalitiszre vagy meningeszre mutat*”. Ehhez, mintegy kommentárként hozzáfűzi Marczel: „*A legvalószínűbbnek tehát egy szűnyogok által terjesztett B típusú arbovírus fertőzés látszik...s kimenetele gyakran halálos.*”

Marczel véleményét Bernard Le Calloc'h, „*mind szóban, mind írásban megfellebbezte*”. (LE CALLOC'H 1995) Dolgozata első részében még egyszer számba

⁶ 8. Uo., 23.

⁷ Ezúton is köszönöm Flórián Csaba dr.-nak fáradozását.

veszi a Terain való átkelés körülményeit, illetve a szúnyogokkal való fertőzés lehetőségét, majd orvost megszegyenítő alapossággal az „*agyvelő-agyhártyagyulladás*” harmincöt tünetét sorolja fel, illetve veti össze a Campbell által megjelöltekkel. Ezek között csak négy olyant talál, ami ráillik a bakteriális vagy vírusos agyvelő illetve agyburok gyulladás tüneteire (láz, fejfájás, zavaros beszéd és az intellektuális fogyatékoság) és hat szerinte összeegyeztethetlen ezekkel. Anakronisztikusnak tekinti a kalkuttai orvosok véleményét a bakteriális vagy vírusos enkefalitiszről, meningitiszről, hiszen 1842-ben ezek kórokozói még nem voltak ismertek, ezek kimutatásának hiányában Campbell nem adhatott olyan leírást, amely alapján Csoma halál oka megállapítható lehetne. Hivatkozik az előző dolgozatára (LE CALLOC'H 1989), amelyben úgymond bizonyította, hogy az arbovírust és maláriát terjesztő szúnyogok *csak április után jelennek meg*. Ismerteti azokat a gyógyszereket, amelyeket Kőrösi Csoma Sándor idejében agyvelő illetve agyhártyagyulladás esetén használtak, s megállapítja, hogy olyant sem Campbell, sem Griffith doktor nem alkalmazott, tehát nagy tudásunk nem ebben a betegségben hunyt el.

Marcel Péter válasznak szánt dolgozatában megismétli állítását miszerint „*április elejéig bizony vannak mind a Gangesz völgyében, mind a Terai övezetben fertőző betegségeket terjesztő szúnyogok*”. Nyilván 1842-ben sem a maláriát terjesztő parazitákról, sem a baktériumokról, sem a vírusokról semmit nem tudtak, de ettől függetlenül az ezek okozta betegségek léteztek. És hogy „*Csomát két kezelő orvosa nem fogta kúra alá, egyszerűen azzal magyarázta, hogy magyar betegünk ezt visszautasította*”. Véleményt kért dr. Narendra Bihari-tól „*aki jól ismerte azokat a helyeket, ahova Csoma elvetődött*”. Ez a tapasztalt orvos a Campbell dr. adatai alapján a Plasmodium falciparum mellett „*tört lándzsát*”. „*A Campbell leírta kórismében a fejfájást, lázat, gyenge étvágyat, a fluktuációs jelleget és a gyors véget hangsúlyozta. Rámutatott: ennek a régebben black water fever-nek, vagy röviden fever-nek (láznak) is nevezett maláriának van egy enkefalitisztes együthetője, ami miatt azonban nem szabad összetéveszteni a fokozatos hanyatlással fellépő meningitisszel.*” 1999 nyarán Lehben, a kimerültség okozta halálról is véleményt kért dr. Prasag kiváló alezredes főorvostól.

Felkutatva Griffith doktornak az 1843-ban írt de eddig elfeküdt jelentését, amelyben a neves növénygyűjtő botanikus orvos beszámolt T. R. Davidsonnak, a bengáliai kormány megbízottjának az 1842-es évben szerzett tapasztalatairól Dardzsiling egészségügyi viszonyait illetően. Hangsúlyozza, hogy a helyi éghajlat kitűnően megfelelne az európai emberek számára. Megállapítja, hogy az utóbbi években sokat javultak az életkörülmények, és hogy „*A múlt év folyamán az európai látogatók és lakosok száma 108-ra rúgott, ebből négyen haltak meg, ezeket az eseteket azonban nem tulajdoníthatjuk az itteni hegyek éghajlatá-*

*nak, mivel közülük kettő a lankán, az őserdei utazás révén megkapott láz esete volt, és ezek közül egyben, Csoma de Koras uréban, az ünnepelt magyar nyelvész visszautasított minden orvosi segítséget, és önkívületben leledzett amikor a halálát megelőzően először láttam őt. A harmadik lázas eset... előzőleg már két rohamot kapott attól, hogy lement a Teraiba. Ezzel cáfolja Bernard Le Calloc'h egyik fő állítását, hogy a két doktor közül egyik sem diagnosztizált maláriát. Nem, mert valószínű mindketten *black water fever*-re gondoltak, hiszen Griffith dr. említi is a másik lázas betegnél, hogy két rohamot kapott.*

Az itt ismertetett dolgozatok bemutatása után bátorkodom néhány megjegyzést fűzni ezekhez. Mindenek előtt megállapítom, hogy lenyűgöző az a sok munka, amit a két – nem orvos –, kutató az igazság legapróbb részleteinek megismerésére fordított a tudós halálának kiderítése érdekében.

A Téchói Téchy Olivér által említett arzénrel történt mérgezésről, illetve a dr. Nagy Gyula feltételezte *megmérgeződhetéstől* csak a teljesség kedvéért érdemes beszélni, hiszen a legdöntőbb érv – egyebek mellett –, e halálok ellen az, hogy sem az heveny, sem idült formájú arzénmérgezéses halálnál *nincs* láz. Heveny esetben a halálos mérgező adag 70–120 mg. Ekkora adagot „véletlenül” ivóvízzel meginni nem lehet! Tehát ez a feltételezés csak az érdekességek rovatát gazdagítja.

Bethlenfalvy Géza és Bernard Le Calloc'h negatív véleményezése után, *én nem közöltem a Csoma Sándor családtagjainak és rokonainak feltűnően korai halálát tárgyaló dolgozatomat, sőt Marczel Péter dolgozatát elolvasva elfogadtam az indiai orvosok feltételezését, miszerint az olykor atipikus tünetekkel is járó malária falciparium okozta a nagy tudósunk halálát. De azért nagyon kíváncsi lennék a családi kórelőzmény ismerete utáni véleményükre is. Ugyanis hosszú gyakorló orvosi pályámon megtanultam, hogy az egyéni és családi kórelőzményt (anamnézist) sohasem szabad figyelmen kívül hagyni!* Campbell dr. idézi Csomát: „sokszor szenvedett ily és más betegségekben, s mindig orvosság nélkül gyógyult meg”. Mi volt ezen betegségek oka, és miért látta Kalkuttában a Bengáliai Társaság titkára, Malan dr. „törődöttnek”, „elég rossz bőrben” lévőnek, ha nem szenvedett már ott és akkor valamilyen krónikus betegségben? (DUKA 1984)

A két legjobban felkészült vitatkozó *sajnos nem orvos*, s még ha nagy erőfeszítéssel, alapos tanulással igyekeztek minél több orvosi ismeretet elsajátítani, s mint Marczelnél láttuk több indiai orvos tanácsát kikérni, néha kiérződik az orvosi gondolkodás és a szaknyelv ismeretének hiánya. Marczel Péter orvosként, biztos nem merte volna kommentálni a három indiai orvos véleményét, hozzáadni ahhoz, hogy „A legvalószínűbbnek tehát egy szűnyogok által terjesztett ún. B-típusú arbovírusos fertőzés látszik”. Mert ilyesmit csak a speciális

munkakörben dolgozó orvosok engedhetnek meg maguknak. De nem fogadta volna el az indiai orvosoknak azon véleményét, hogy a 7-én Csoma és Campbell közötti beszélgetés „*deliriumos állapot*” lett volna („...*belázasodása másnapján bekövetkezett deliriumos állapot...*”), mert ha a beszélgetés úgy történt, ahogy Campbell dr. leírta, *akkor az nem delirium állapot volt!!* Csoma tudata akkor teljesen ép volt, és Campbell félmondatból következtetve – „...*attól tarték, hogy a láz vissza fog térni*” –, láztalan is volt *Ez az állapot inkább egyfajta euforiás állapotnak felel meg*, amilyenről az egyetemen beszélt előadásában egykori belgyógyász professzorom, s amilyenrel gyakorló orvosként én is találkozott skarlátos, szepszises, tüdőgyulladásos betegnél. És orvosként azt sem írta volna le, hogy a „...*fevernek (láznak) van egy encefalitiszes egyúthathója...*” mert a magyar orvosi szakszöveg *szövegdörményt* használ.

Mindezek nem csökkentik annak a bámulatosan sok energiának, munkának az értékét, amit Marczel Péter befektetett azért, hogy kellő tudományos igénnyel válaszolni tudjon Bernard Le Calloc'h ellentmondást nem tűrő kijelentéseire, állításainak megcáfolására. Mert Bernard Le Calloc'h nem szűkölködik olyan kategorikus kijelentésekben, amilyeneket az orvosok – tudván, hogy *a medicinaiban sok minden lehetséges* –, nagyon óvatosan tennének meg. Ilyenek: „*a beteg semmi esetre sem maláriában szenvedett*”, „*végkimerülés áldozata lett*”, „*úgy az agyvelő, mind az agyhártyagyulladás, az esetek legnagyobb részében más betegség következménye, például a gennyes középfülgyulladás jól ismert komplikációja*”, „*góctünetek is vannak... ilyen a nyakszirt és izületi merevség*” (a tarkó merevség az agyhártyagyulladás fontos tünete, de nem góctünet!), „*a szellemi tevékenység fogyatékossága bizonyos esetekben az örültségig mehet*”. De nem írhatna le ilyen mondatot sem, hogy „*az agyvelőgyulladás sok más betegségből eredhet, például sömörből, mumpszból, orbáncból*”, ahol összetéveszti a kórokozót, az általuk létrejött kórképpel. A felnőtteknél övsömört kiváltó bárányhimlő vírusa – akárcsak a mumpszot kiváltó vírus -, okozhat szövegdörményes agyvelőgyulladást, de az orbáncot kiváltó sztreptokokkuszt illetve sztafilokokkuszt agyvelőgyulladást okozó szerepéről eddig nem hallottam. Az arcon lévő orbánc szövegdörményeként *ritkán* létrejöhet agyhártyagyulladás, de ezt nem lehet összekeverni az agyvelőgyulladással. Bernard Le Calloc'h hihetetlen mennyiségű orvosi irodalmat elolvasott s csodálatosan forgatja tudásának és elmességének csatabárdját, de bizonyos tényeket nem tudott orvosi szemmel nézni és értelmezni.

Eddig jutottam el dolgozatom megírásában, s már-már egy jó befejezésen gondolkoztam, amikor kézhez kaptam Galántha Judit *Csoma ajándéka* című, még nyomdászagu könyvét, amelyben újabb mérgezési történetre való utalást találtam. (GALÁNTHA 2017) („...*Csoma megmérgezésére vonatkozó elmélet is*

született Marton Veronika tollából”). Az interneten kezdtem kutakodni az említett név kiléte után, ahol hamar rá is találtam Marton Veronika „sumerológus” tanárnő dolgozatára (MARTON 2012). Ebben a dolgozatban (több helyen is előadta a szerző!) tucatnál is több olyan tévedés található, amelyik egy előző dolgozatomba tartozik (NAGY 2017) Ilyen például a „zanszkari zárdában” töltött három év a 16 hónap helyett. (1824. jún. 20–1824. okt. 22.), és a szótár ottani elkészítése, a 40 000 szó összegyűjtése stb.

Továbbá azt írja, hogy Kőrösi megállapította: „*a szanszkrit semmiféle nyelvvel nem mutat olyan rokon vonásokat, mint a magyarral... amennyire különbözik minden más kelet-európai nyelvtől, olyannyira kimutatható a magyar nyelvvel való rokonsága.*” „*Majd látjuk, hogy e megállapítás okozhatta tragédiáját, halálát.*” „*Ekkortájt fogadtatott el, hogy a szanszkrit az indoeurópaiak ősnyelve. Kőrösi elmélete az indoeurópai-szanszkrit nyelvelméletet megdönthette volna. El kellett hallgattatni.*”

Nos, ha jól értelmezem a fenti mondatokat, Kőrösi Csoma Sándort Marton Veronika szerint azért kellett „elhallgattatni”, mert a magyar és a szanszkrit nyelvrokonság kimutatása, megdöntötte volna nyugati nyelvészek indoeurópai-szanszkrit nyelvelméletét! Állítása bizonyítására bonyolult orvosi kérdésekhez szól hozzá, és mond határozott véleményt, így a lappangási időt és a tünetek megjelenését veti össze a mocsaras vidéken való áthaladással. Aztán a maláriát veszi górcső alá, három lázrohamról ír, hivatkozik egy korabeli német orvosi kézikönyvre, amely szerint a *Térraira jellemző ún. malaria tertiana 4-5-6 lázroham után viszi el a beteget, ami legalább egy héttel további szenvedéssel jár. Sőt, a komplikáció nélküli esetekben nem is végződik halállal! Kőrösinek csupán tipikus tünetei voltak! majd levonja a konzekvenciát: „Nyugodtan ki merem jelenteni: Kőrösi Csoma Sándort megmérgezték! Úgy, ahogy évekkel korábban Moorcroft-ot és Trebeck-et, nekik is hasonló tüneteik voltak, s nagyon hamar végzett velük a láz.* (A láz elsősorban a fertőző betegségek, és nem a mérgezés tünete!) *A hivatalos jelentés szerint a bennszülöttek mérgezhették meg őket...*”

Kőrösi Csoma Sándort viszont Marton Veronika szerint az angolok mérgezték meg, amit hét pontban meg is indokol. Ezek közül az utolsó ez: „*Campbellel együtt Kőrösit egy rejtélyes Griffith úr is meglátogatta. A Duka féle életrajz nem részletezi ki, miért ment Kőrösihez. Furcsa módon elhallgatja kilétét. Amúgy Duka mindenkinek, aki Kőrösivel találkozott, részletesen megírta a nacionáléját. Griffithről hallgat. Griffith egyszerűen csak odament. (...) Lehet volt némi köze Kőrösi halálához?*” Volt bizony, az előzőekben láttuk! Griffith neves orvos volt, s csak úgy mellékesen neves botanikus is.

Ebben a dolgozatban nagyon sok nem megfelelő forrásból átvett téves adat van, és itt is hiánycikk az orvosi ismeret és az orvosi gondolkodási mód. Hely

hiányában nem sorolhatom fel őket, és a végkövetkeztetés levonásával is csak magamat ismételném. Helyettük Pliniustól idézem a Kőrösi Csoma Sándor által is kedvelt mondást (Lásd Duka Tivadarnál): *Ne supra crepidam, sutor iudicet.*⁸

Érdekes, az európai orvostudomány számára szokatlan megközelítésben próbálja megfejteni Kőrösi Csoma Sándor halának okát Galántha. H. Judit Kanadában élő író, világutazó, Csoma-kutató s egyben az első magyar, aki tibeti vendégprofesszorok irányításával 1997-ben, a hagyományos tibeti gyógyászatról és csillagjóslásról szóló tanulmányait sikeresen befejezte Skóciában. Tehát orvos is, ha nem is a mi fajtánk!

Szerinte a buddhizmus a halált a lélek újra „leszületésével” együtt az élet egyik fázisának tekinti, s ezzel teljesen más szemlélettel él, mint a nyugati világ. Mert hiszi, hogy ok nélkül semmi sem történik – még akkor sem, ha éppen fogalmunk sincs a később kiderülő ok miértjéről –, ezért Kőrösi Csoma Sándor esetében automatikusan felmerülhet a lélekvándorlás gondolata. Hiszen Kőrösi már gyermekkorától önszántából aszkétikus életmódot választott, ami folyamatos felkészülés volt a hosszú és nehéz útra. *„Csoma esetében minden lépés és esemény egy pontos jövő irányába mutatott, bár nem törvényszerűen álmai valóra váltására. Mivel az életben semmi sem történik ok nélkül. Csoma karmájának köszönhető a tibeti szellemi kincsestár kapujának kitérője, aminek elvégzésével rendeltetése befejeződött. Amikor Csoma Sándor 1842 április 11-én hajnalban maga mögött hagyta az árnyékvilágot, már a középkor vége felé járt. A tibeti klasszifikáció a 60. évre teszi az öregkor kezdetét. Úgy tűnik, hogy befejezte különleges és egyedi küldetését és ezzel az életét. A betegség csak eszköz volt az elkerülhetetlenhez. Élete egy különösen fontos, bár rövid pillanata az Életkerék örökös körforgásának.”* (GALÁNTHA 2017)

Mint láttuk, halála előtt a nagy tudóst két orvos is látta, de a betegség tünetei közül csak az inspekciónal szerzett tüneteket írták le. Ezek között első helyen a fő tünetnek számító láz áll, de erről sem tudunk sokat, csak annyit hogy hetedikén volt egy lázaltalan nap. Nem tudjuk, hogy hatodika előtt volt-e láza, a láz megszűntét követte-e izzadás, milyen színű volt a vizelete, esetleg köhögött-e? Éppen ezért határozottan csak egyet állíthatunk: *Kőrösi Csoma Sándor természetes halállal halt meg, valamilyen lázzal járó fertőző betegségben. S mert maláriával fertőzött vidéken járt, ezek között legvalószínűbb a malaria falciparium. De a felsorolt tünetek foghíjas volta, valamilyen körjelző (patognomikus) tünet hiánya miatt, más kóros állapot oki szerepét sem zárhatjuk ki. Ilyen lehet eyebekek között: az agyvérlyugyulladás, tüdőgyulladás, gümökor, szépszis, vagy valamilyen más trópusi betegség.*

⁸ A varga ne ítéljen másról, mint a kaptafáról.

Miként születésének a pontos dátuma sem ismert, úgy a halálának az egyértelmű oka is örökre titok marad! Ezekon egyébként *nem is volna érdemes vitatkozni*. Hiszen a dardzsilingi sírkertben csak a „porhüvelye” nyugszik. Élete – Báró Eötvös Józseffel mondva –, „*példája azon állhatatos kitűrésnek, melynek irányát a halál félbeszakaszthatja ugyan, de földi erő meg nem változtathatja; példája hogy nehézség nincs, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna*”. A mostoha körülmények között kitartással, szorgalommal végzett munkájának gyümölcse, *világraszóló életműve örökké él* s ezáltal Kőrösi Csoma Sándor székes-magyar tudós emléke is örökké élni fog.

IRODALOM

- BAKTAY 1963 = BAKTAY Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*, Budapest, Gondolat kiadó, II. 1963, Függelék.
- LE CALLOCH'H 1989 = LE CALLOCH'H, Bernard: Alexandre Csoma de Kőrös n'est pas mort du paludisme. *Orvostörténeti Közlemények 125–132*. Budapest, 1989–1990, 5-32.
- 1995 = LE CALLOCH'H, BERNARD: *Se peut-il qu'Alexandre Csoma de Kőrös soit mort d'une encephalite?* Orvostörténeti Közlemények 145–146. Budapest, 1995, 71–32.
- DUKA 1885 = DR. DUKA TIVADAR: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, Budapest 1885, reprint: 1984, 161.
- GALÁNTA 2017 = GALÁNTA Judit: *Csoma Ajándéka*, ARTprinter Studio, Sepsiszentgyörgy 2017, 45.
- MARTON 2018 = MARTON Veronika: *Kőrösi Csoma Sándor megkövetése*, https://martonveronika.blog.hu/2012/03/18/koros_i_csoma_sandor_megkovetese, 2018. március 26.
- NAGY 1988 = NAGY Gyula Dr.: *Kőrösi Csoma Sándor haláláról*, Orvosi Hetilap, 129. évf. 38. szám, Budapest, 1988.
- NAGY 2017 = NAGY Lajos Dr.: *Tévedések, legendák és mítoszok nyomában a Kőrösi Csoma Sándor irodalomban*, Székelyföld kulturális folyóirat, 2017. december, 100.

Nemes Gyula

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR MAROSVÁSÁRHELYEN

A marosvásárhelyi Kőrösi Csoma Sándor-szobor története
a korabeli helyi sajtó tükrében

A nagy magyar orientalista, tibetológus, utazó, őshazakutató emlékét igyekeztek Marosvásárhelyen is megőrizni, ápolni. Kőrösi Csoma Sándorról 1910-ben utcát, 1943-ban teret neveztek el, a „kis magyar világ” idején a „székely fővárosban” iskola vette fel a nevét és ugyanekkor Magyarországon először itt állítottak neki egész alakos köztéri szobrot. A 20. század első évtizedének végén 46 új utca kapott nevet Marosvásárhelyen, amelyek közül 36 személynév volt. Ezek között szerepelt a Kőrösi Csoma Sándor név is. Az I. világháború utáni idegen megszállás idején ezt az utcát is – mint 177 másikat – átnevezték (Legionarilor), de Észak-Erdély és a Székelyföld Magyarországhoz való visszatérése után, 1940-ben visszakapta eredeti nevét és azt azóta is viseli. A marosvásárhelyi Vár déli részén 1887-ben található Várteret 1900-ban Bem térnek nevezték el, amely 1920-ban Ojtuz, majd 1940-ben újra Bem tér lett. 1943-ban a tér a Kőrösi Csoma Sándor tér elnevezést kapta. 1948 óta Bernády György tér.¹

A marosvásárhelyi Állami Polgári Fiúiskolát 1871-ben alapította „*Maros-Vásárhely Sz. Kir. város közössége*” olvasható mai napig az épület bejáratának előterében elhelyezett márványlapon. Ez mellett egy másik márványlap azt adja hírül az utókornak, hogy az épület, amely ma is áll, 1906-ban épült Dr. Bernády György polgármestersége idején. 1919-ben az iskola román állami intézménnyé alakult, magyar tagozattal, amely aztán az 1926–27 tanévtől megszűnt. 1940-ig Felsőkereskedelmi Iskolaként volt ismert. A visszacsatolás után 1940. szeptember 18-án a Városi Katonai Közigazgatási Parancsnokság elrendelte a marosvásárhelyi magyar királyi állami polgári fiúiskola újra megnyitását. Október 1–14 között 384 gyermek iratkozott be a „régí új” iskolába. Október 14-én a tantestület letette az esküt, 15-én évnyitó ünnepély, majd 16-án – 8 osztállyal – megindult a tanítás.² A parancsnokság az iskola megszervezésével Györffy Pált³ bízta meg.

¹ Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közők és terek történeti névtára*, Marosvásárhely, 1997, 17, 18, 25. o. „1910: A Kőrösi Csoma Sándor utca a római katolikus temetőtől kiindulva a fővízmedence előtt vezet el és a Kálvária utcát köti össze a Szél Kálmán úttal.”

² A *Marosvásárhelyi M. Kir. Állami „Kőrösi Csoma Sándor” Polgári Fiúiskola Évkönyve az 1940–41, 1941–42, 1942–43. iskolai évről*. Az iskola fennállásának 69., 70., 71. éve. Szerkesztette: Csoma Gyula igazgató, 14, 17. (Tovább: Évkönyv); Megnyílik az állami Polgári Fiúiskola. *Reggeli Újság*, X. évfolyam, 227. szám, 1940. október 3. Szerkesztő: Gyulai Zsigmond.

³ Györffy Pál: 1876-ban született Csittszentivánon. Tanulmányait a Budapesti Polgáriiskolai Tanárkép-

1941. január 1-én az iskolát átvette a Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Minisztérium. Ez év május 30-tól (hivatalosan július 29-től) a tanintézmény igazgatójává Kőrösi Csoma Gyulát⁴ nevezték ki, aki a nagy magyar utazó oldalági rokona volt. Kezdeményezésére a tanintézmény a Kőrösi Csoma Sándor nevet vette fel. Az 1941–42-es tanévet már 603 rendes- és 1381 magántanulóval indították. A tanintézet tanári kara ebben az évben: Csoma Gyula, Schronk Jenő, Imreh Ilona (Asztalos Imréné), Mártonffy Klára (Özv. Dr. Baróthy Sándorné), Gál Margit (Benkő Tiborné), Bertalan Ilona, Bodor Aladár, Dabóczi József, Dragomán Pál, Papp Ilona (Esztegar Tódorné), Kekel Piroska, Kovács Piroska (Kiss Miklósné), Kakuts Endre, Koszta Teréz, Sándor Erzsébet, György Irén (Sárkány Istvánné), Sujánszky Melánia (Stefánovits Sándorné), Tóth Mária, Gyárfás Lajos, Farkas Jenő (református hitoktató), Simon István (római katolikus hitoktató), Lőrinczi Mihály (unitárius hitoktató), Káden József (evangélikus hitoktató), Pop József (görög katolikus hitoktató), Runcan Sándor (görög keleti hitoktató), valamint Gruber Sándor és Simon Herman izraelita hitoktatók. Az iskolában évente ünnepélyre került sor október 6-án az aradi vértanúk gyászünnepén, december 6-án Horthy Miklós kormányzó névnapján, március 15-én az 1848–49-es forradalom kitörésének napján. 1942. április 11-én, Kőrösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján a tanintézmény feldíszített tornatermében gyűlt össze a tantestület és a diákság, ahol a Hiszekegy után ifj. Kőrösi Csoma Gyula⁵ tanuló (az igazgató fia) elszavalta Áprily Lajos *A zarándok* című költeményét. Ezt követően Kőrösi Csoma Gyula igazgató a nagy magyar őshazakutató élettörténetét mutatta be „*Háromszéktől a Himalájáig*”. Az Ifjúsági Énekkar a Magyar Miatyánk című dalművet adta elő, majd Rácz Domokos diák, Pupp Antal tanuló Kőrösi Csoma

zében fejezte be 1905-ben, majd Zilahon hitoktató. 1913-tól a marosvásárhelyi polgári fiúiskola tanára. 1919-től Moldovában tanított 1933-ban történt nyugdíjazásáig, amikor hazatért Marosvásárhelyre. 1940-ben a magyar kormány a marosvásárhelyi polgári fiúiskola újjászervezésével bízta meg. 1941 májusáig volt a tanintézmény igazgatója, amikor visszahelyezték nyugállományba. Forrás: *Székyföld írásban és képből*. Szerkesztette: Dávid József. Budapest, 1941, 71.

⁴ Csoma Gyula (Székelyudvarhely, 1902. március 28. – Budapest, 1985. július 31.) Tanári oklevelet 1924-ben szerzett, majd 1938-ig Békéscsabán tanított. 38-41 közt Mezőberényben tanár, és 1941–44 közt a marosvásárhelyi polgári fiúiskola igazgatója. A II. világháború után Szegeden a felnőttoktatás kezdeményezője és irányítója, majd 1953–1970 közt Budapesten kollégiumi tanár-igazgató. Forrás: Fülöp Mária: Maros Megyei Lexikon (kézirat). (Tovább: MML)

⁵ ifj. Csoma Gyula, 1932-ben, Gyulán született. A felnőttképzés iránti érdeklődése már gyermekkorában kialakult, hiszen pedagóguscsaládban nőtt fel, ahol az apa már az 1940-es években megalapozta és elindította az iskolarendszerű felnőttképzést Székelyföldön, Marosvásárhelyen, majd a II. világháború után a magyarországi dolgozók általános iskolájának alapítója, elméleti-módszertani szakértője volt. Csoma Gyulának a magyar Országos Közoktatási Intézet kutatójaként, tanáraként érdeklődése a felnőttkori tanulás mibenlétének kutatására irányult, annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok számára megkönnyítse a gyermekkorban elmulasztott tanulás felnőttkorban történő pótlását. Évtizedeken át tanított a dolgozók általános iskolájában, Budapesten. Az elmúlt fél évszázad alatt megjelent írásai alapirodalomként szolgálnak az andragógusok számára.” Forrás: Csoma Gyula nyolcvan éves. nevelstudomány.elte.hu. Megtekintés ideje: 2018. február 5.

Sándor című költeményét szavalta el. Az ünnepély a Himnusz eléneklésével ért véget.⁶ (A Kőrösi Csoma Sándor iskola a II. világháború után berendezkedő kommunista hatalom idején Pedagógiai Intézetté alakult. Ma a Petru Maior Egyetem működik benne.)

A továbbiakban az iskola előtt, a kis magyar világ idején leleplezett Kőrösi Csoma Sándor-szobor felállításának történetét mutatjuk be a korabeli sajtó tükrében, kiegészítve helyenként ifj. Csoma Gyula⁷ emlékeivel. Forrásanyagunkat a Székely Szó és a Reggeli Újság napilapok képezik. A szoborállítás ötletét hivatalos körökben az iskola igazgatója Csoma Gyula⁸ vetette fel, amit a város előljárósága is szívügyének tekintett. 1941-ben az alkotás kivitelezésére a maroszentkirályi születésű, Budapesten élő Dabóczy Mihály⁹ szobrászművészt kérték fel. (Bordy András festőművész ajánlatára.) Ekkor még a megrendelés egy mellszoborra szólt, melyet a polgári iskola előkertjében kívántak felállítani. A mellszobrot a művész meg is mintázta. (De időközben sikerült megfelelő anyagi keretet

⁶ Évkönyv, 24–25. és 56–57. Marosvásárhely hódolata Kőrösi Csoma Sándor emlékének a százéves évfordulón. *Székely Szó*, 1942. április 14.

⁷ A Budapesten élő ny. tanár emlékeit a szerző kérésére Kádár Péter szentendrei református presbiter vette fel hangrögzítőre, 2018. február 1-én. A hangfelvétel egy másolata a szerző tulajdonában van. Tovább: Cs.Gy. eml. Lásd még: Nemes Gyula: Egy gyerek ötlete volt a vásárhelyi Kőrösi Csoma-szobor. Emlékképek egy szobor felavatásának körülményeiről. Interjú Csoma Gyulával, a nagy magyar őshazakutató mellékági rokonával. *Központ*. Pál Piroska (Szerk.) Új sorozat, XII. évfolyam, 6. szám. 2018. február 8–14., 4–5.

⁸ „Édesapámnak, idősebb Csoma Gyulának a széppapjának Csoma Ferencnek az első unokatestvére volt Kőrösi Csoma Sándor. Tehát Csoma Ferencnek és Csoma Sándornak közös volt a nagypapja. Csoma Ferenc orvosként (chirurgus) került Székelyudvarhelyre és háromszor nősült élete során. A Kőrösi Csoma Sándorral való kapcsolata szoros volt. Ferenc is a nagyenyedi kollégiumban végzett és a családi hagyomány szerint volt része abban, hogy Sándort végül mégiscsak beiratták az enyedi kollégiumba. Julia néniem aki 90 éves volt amikor én megismertem, 1941-ben Székelyudvarhelyen mesélte édesapámnak és nekem, hogy Sándor ajándékokat, emlékeket küldött Ferencnek, valahonnan Indiából, többek közt egy miniatűr szupatűr fából faragva. Csoma Ferenc harmadik házasságából született fiát – ahonnan mi származunk – már azért nevezték Sándornak, mert Kőrösi Csoma Sándornak akkor már neve volt! Tehát volt egy erős családi kötődés, egy erős emlékezés Csoma Sándorra, mindig szó volt róla a családban.” Cs.Gy. eml.

⁹ MML: Dabóczy Mihály: (Maroszentkirály, 1905. márc. 29., † Bp., 1980. febr. 22.) szobrászművész. – Mv.-en a Ref. Koll.-ban végzett (1923), öt évig mint faszobrász dolgozott Mv.-en; Orbán Antalnál végzett magántanulmányok után a bp. i képzőműv. főiskolán *Kisfaludi Stróbl* Zsigmond növendéke (1930–35), tanársegéde volt (1935–38). Először a múcsarnok kiállításán szerepelt (1933), ettől kezdve rendszeresen állít ki; római ösztöndíjas (1938–39), egyéni kiállítása is volt Rómában. Élvoalbeli vívó is volt (1930–50). Rendszeresen részt vett az orsz. képzőműv., ill. plasztikai kiállításokon és a jelentősebb szoborpályázatokon. Változatos tematikájú szobrász, korai alkotói korszakára az akadémikus naturalizmus hatott, római ösztöndíjas éveitől a római isk. stílusában alkotott. A szematizmus érzékelhető művein (1950-es években), majd a modern műv. irányzatok követése határozta meg szobrászatát. Tematikájának középpontjában az ember állt, készített aktokat, anya-gyermek kapcsolatot, valamint munkát idéző és sportkompozíciókat, portrészobrokat, de állatfigurákat, épület-plasztikákat is. 48 felállított köztéri szobra van, s éremszként is elismerést szerzett. Mv.-en állították fel a Kőrösi Csoma Sándor szobrát (1943) a Polgári Fiúiskola előtti téren.

létrehozni egy egészalakos, monumentális köztéri alkotás számára.)¹⁰ A Székely Szó 1942. február 27-én megjelent számában hosszú cikket közöl *Marosvásárhelyen állítják fel az ország első Kőrösi Csoma szobrát* címmel, amely szerint Dabóczy elkészítette már a szobor agyagmintáját és rövidesen elkezdte a gipszbeöntést, majd a kőbifaragást. A szobor leleplezését április 11-re tervezik, nagyszabású ünnepély keretén belül, amelyet a lap szerkesztősége kezdeményezett és a polgármesteri hivatal is támogat. A lap riportere megkereste Csoma Gyula igazgatót, aki elmondta, hogy Kőrösi Csoma Sándornak már van szobra Kalkuttában és Japánban is, Magyarországon viszont egyelőre csak a „szegedi Panteonban örökíti meg egy egyszerű relief arcvonásait.” Az igazgató szerint a szobrászművész teljesen önzetlenül vállalta az alkotás elkészítését, csak a „szobor elkészítésével járó kész kiadásokat, a szobor anyagát és az ideszállítás és felállítás költségeit kell előteremteni.” Ezeket a költségeket a helyi mozgóképvállalatok tulajdonosai vállalták. A tervek szerint a szobor talapzatostól három méter magas lett volna, amelyből egy méter a mellszobor. Helyeül ekkor még az iskola előkertjét szemelték ki, és a talapzatot a tanintézmény lebontott kerítésének köveiből állították volna össze. Egyszerű, rövid műsoros felavatóra gondoltak, amelyre Dr. Cholnoky Jenőt, a nagy világgutató életrajzíróját vagy Baktay Ervint, Kőrösi Csoma munkásságának kutatóját hívták volna meg. Csoma Gyula, Májay Ferenc polgármester távolléte miatt Papp Károly helyettes polgármesterrel is beszélt, aki ígéretet tett arra, hogy „a város hozzájárul a szobor-felállítás költségeihez és tevékeny részt vesz a leleplezési ünnepség megrendezésében.”¹¹

A Székely Szó 1942. március 4-én kiadott száma arról ír, hogy „Az olasz kultúrintézet Kőrösi Csoma Sándor emlékezetéért öt olasz kultúrfilmet mutat be és a fél helyáras előadás bevételel a marosvásárhelyi Kőrösi Csoma-szoborra ajánlja fel.” A lap szerint az előbbre említett cikk hatására a marosvásárhelyi kultúrintézet rektora G. Pasquali is úgy határozott, hogy kifejezésre juttatja a magyar és az olasz nép közötti bensőséges és szoros politikai és kulturális kapcsolatot azáltal, hogy március 8-án a Közművelődési Ház nagytermében vetített-képes matinét rendeznek. A kiválasztott öt kultúrfilm Olaszország festői tájait, az olasz művészetet és az olasz élet jellegzetességeit mutatja be, fél áron, és az összegyűlt összeget a Kőrösi Csoma Sándor-szobor javára fordítják.

Hogy áll a marosvásárhelyi Kőrösi Csoma-szobor ügye? – teszi fel a kérdést az előbbre említett lap cikkírója a március 13-án megjelent lappéldányban. A lap Csoma Gyula a szerkesztőségnek eljuttatott levelét közli, amely szerint a megjelent cikk hatására nagyon sokan úgy döntöttek, hogy anyagiakkal támogatják

¹⁰ Vécsei Hunor: Felavatás, lefejezés, helyreállítás. Forrás: www.vasarhely.ro. Megtekintés ideje: 2018. január 2. Vö. Prohászka László: Dabóczy Mihály (1905–1980). Budapest. 18. o. Forrás: mek.oszk.hu. Megtekintés ideje: 2018. január 17.

¹¹ *Székely Szó*, (Tovább: SzSz) II. évfolyam, 47. szám. Főszerkesztő: Dr. Bíró István. Felelős szerkesztő: Szász Endre, Marosvásárhely, 1942. február 27., 3.

a szobor felállítását. A leleplezést április 11-ről május végére napolják. Az igazgató levelében hálálkodik a lap szerkesztőségének, hogy felkarolta a kezdeményezését, majd felsorolja azokat, akik addig a napig adományoztak a szoboralapba. A Giacomo Pasquali professzor az Istituto Italiano Culura per l'Ungheria Marosvásárhely vezetője által felajánlott filmeket (*Fasiszta szárnyak, A költők tengerpartja, Róma kutjai*, stb.) a Csaba-mozgó vezetősége saját költségén mutatta be, telt ház előtt két nap, és a begyűlt 386 Pengőt (Tovább: P) a szoborfelállításra ajánlotta. További adományozók: Dr. nagybacsoni Molnár Károly¹² m. kir. őrnagy, a honvéd kórház parancsnoka 50 P, Dávid István gyógyszerész 100 P, Kovács Andor gyógyszerész 50 P, a Székely Orvosi Kamra 50 P, a Szent Péter Halászegyesület 50 P, a Kőrösi Csoma Sándor iskola tanári kara 154 P. Összesen ekkor már volt az alapban 848.50 P. További támogatást ígértek különböző egyesületek valamint a Corso és a Transsylvania mozgóképszínházak.¹³

A Székely Szó április 5-én megjelent száma szerint a szobrot májusban vagy júniusban leplezik le és az ünnepélyen emlékbeszédet fog mondani Baktay Ervin tudós is. A cikk szerint Baktay ez alkalommal egy székelyföldi körutat is tesz. Itt olvasható még az is, hogy Csoma Gyula Budapesten járt Dabóczy műtermében, ahol megnézte az agyagszobrot és biztosította a művészt arról, hogy minden kézen áll az elkészítendő kőszobor felállításra.¹⁴

Álló szobrot kap Marosvásárhelyen Kőrösi Csoma Sándor adta hírül a Székely Szó 1942. május 7-én megjelent száma. „Az történt ugyanis, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium látva azt a nagy visszhangot, amit a Kőrösi Csoma Sándor és szoborállítási mozgalom keltett, értesítette a szoborbizottság vezetőjét, Csoma Gyulát, hogy néhány ezer pengővel hozzájárul a költségekhez (...). A minisztérium egyúttal azt az elhatározását is kifejezte, hogy az általa nyújtandó hozzájárulás felhasználásával ne egyszerű mellészobrot, hanem életnagyságú állószobrot állítsanak fel Marosvásárhelyen.” – írja a cikk. A minisztérium megbízottja Sahy miniszteri tanácsos meg is kereste Budapesten Dabóczy szobrászművészt ez ügyben. Az álló szobrot ugyanarra a helyre tervezték elhelyezni ahol a mellészobor került volna, azzal a különbséggel, hogy lebontják azt a kerítést, amely az iskola előkertjét az utcától elválasztja. Ez által majd egy tér alakul ki, amit szintén Kőrösi Csoma Sándor nevééről terveznek elnevezni. A polgári iskola előtt helyszíni szemlét tartottak Mikó László főispán, Májay polgármester és Maetz Ervin műszaki tanácsos és megállapították, hogy „a terv mindenben megfelelő és Marosvásárhely szépségét nagyban emelni fogja ez

¹² „Molnár Károly jó barátja volt édesapámnak 1940-től halálukig, aki akkor a Marosvásárhelyi Honvéd Csapatkórház orvos-őrnagy parancsnoka volt és az én feleségemnek az apja. Amikor az apósom lett már honvéd orvos-ezredes volt, aztán vezérőrnagyként halt meg 107 éves korában, 2001-ben.” Cs. Gy. emlé.

¹³ SzSz, 1942. március 13.

¹⁴ SzSz, 1942. április 5.

a térrendezés.” A szoborleplezést őszire halasztják és egybe szeretnék kötni Bak-
tay Ervin erdélyi előadókörútjával.¹⁵

A Székely Szó 1942. május 13-án megjelent száma arról közöl cikket, hogy *Nyolcezer pengőt ajánlott fel a kultuszminisztérium a vásárhelyi Kőrösi Csoma szobor céljaira.* A cikkíró szerint a lapban megjelent írások arra kész-
tettek több személyt, hogy komolyan támogassák a felállítandó szobor ügyét.
Sőt még a budapesti lapok is megírták a vásárhelyi kezdeményezést, amelynek
köszönhetően a kultuszminisztérium is értesült róla. Hóman Bálint kultuszmi-
niszter megbízást adott Dabóczynak egy egészalakos szobor elkészítésére és
erre a célra 8 000 pengőt ajánlottak fel. Közben azonban elkészült Kőrösi Csoma
Sándor mellszobra, amit le is szállítottak Marosvásárhelyre, így aztán felmerült
a kérdés mi legyen a szobor sorsa? Dabóczy Marosvásárhelyre érkezett, hogy
*„tárgyalásokat folytasson a várossal a szobormű végleges helyének kijelölésé-
re vonatkozólag és a leplezési ünnep részleteit is megbeszélje.”* Felmerült az
a gondolat, hogy a mellszobrot a nagy utazó, tudós szülőfalujának Csomakőrös-
nek ajándékozzák és így az 1942-es jubileumi évben két szobrot avatnak Kőrösi
Csoma Sándor emlékére a Székelyföldön.¹⁶

A következő napon, május 14-én a lap újra visszatér a szobor ügyéhez és ter-
jedelmes cikket közöl a részletekről, amelyben magát a szobrászművészt is meg-
szólaltatja. Dabóczy magával hozta az új állószobor gipszből elkészített kicsinyí-
tett tervét, amelyet először Csoma Gyula igazgatónak szándékozott megmutatni,
aki ez időben azonban korházban feküdt. A tervet Bordy András a marosvásárhe-
lyi festőiskola igazgatója – Dabóczy barátja – is látta. A Székely Szó munkatársa
a gipszmintát a Közművelődési Ház gondnoki irodájának asztalának közepén
látta – deszkából összeállított talapzaton – ahol a szobrászművésszel beszélge-
tett. A tervet így mutatja be az olvasóközönségnek: *„Csoma Sándor székely ha-
risnyában, térdig érő csizmában rója az országot, jobb kezében ormótlan
vándorbot, balkeze pedig az oldalán függő tarisznyán, egyetlen vagyónán
nyugszik. (...) Fellartott, födetlen fejjel halad, arca az ismeretlen és nyugta-
lanító messzeségbe réved.”* Dabóczy elmondása szerint a szobrot 2,4 méter ma-
gasra tervezi és 1,6 méteres talapzatra kívánja elhelyezni. Az alkotást helyben
Marosvásárhelyen szeretné elkészíteni gödemesterházi trachitból. Az elkészült
mellszobrot – mint már említettük – Csomakőrösnek szándékoznak felajánlani.
A Marosvásárhelyi szoboravatás időpontját 1942 októberére tervezik és a Művé-
szeti Hetek rendezvénysorozattal szeretnék egybekötni.¹⁷

A szobor ügye azonban két hónapig stagnált, mert várni kellett a minisztéri-
um által ígért pénz kiutalására, ami végül is 4 000 pengőre apadt – tudható meg

¹⁵ SzSz, 1942. május 7.

¹⁶ SzSz, 1942. május 13.

¹⁷ SzSz, 1942. május 14.

a Székely Szó 1942. július 10-én megjelent számából. A szobor költségeihez szükséges 8 000 pengő fennmaradó részét a város és a vármegye vállalta fel. A szoborbizottság sürgeti a munka elkezdését mert az a tervek szerint 18 hetet vesz igénybe és „félni lehet, hogy a szobor nem készül el ebben az évben és a Kőrösi Csoma-év anélkül zárul le, hogy a szép tervek ellenére szobrot állítanánk a nagy székely tudósnak.”¹⁸

A Reggeli Újság 1942. július 11-én kiadott lapszáma *Ötszáz pengőt juttat a vármegye a Kőrösi Csoma Sándor szoboralapra* címmel közöl cikket, amelyet rövidsége miatt teljes terjedelmében közlünk: „A vármegye kisgyűlése pénteken délelőtt tartotta július havi rendes ülését, amelyen Mikó László elnökölt, a szokásos községi előjárósági határozatokkal foglalkozott. Érdekeőbb része volt a Marosvásárhelyen felállítandó Kőrösi Csoma Sándor szobor ügyének tárgyalása, melynek során kijelentették, hogy a vármegye a maga részéről 500 pengővel járul a költségekhez. Mint ismeretes a kormány 2 000 pengőt (?) ajánlott fel a szoboralapra.”¹⁹ A város ezzel szemben az 1942. július 29-én tartott „törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlésén (...) azt az indítványt, hogy a felállítandó Kőrösi Csoma Sándor emlékszoborhoz a város 5 500 pengővel járuljon hozzá, a közgyűlés elfogadta.” – olvasható a Székely Szó 1942. július 29-én megjelent számában.

Jövő tavaszra marad a Kőrösi Csoma-szobor felállítása – tudható meg a Székely Szó 1942. szeptember 1-én napvilágot látott számából. Sajnálattukat fejezik ki, hogy következő évre marad a szobor avatása, de öröm az, hogy meg van rá az anyagi keret. 4 000 pengőt a magyar kultuszminisztérium utalt ki, 2000 pengőt Csoma Gyula iskolaigazgató gyűjtött össze, 1500-al a város, 500-al pedig a vármegye járult hozzá. Ezen kívül a város 4000 pengőt költ a Kőrösi Csoma Sándor Polgári Fiúiskola előtti tér nagyméretű átrendezésére. Tervezik az iskola kerítésének lebontását, a közelében lévő Vár bástyájának felújítását és a tér elnevezését a nagy utazó, őshazakutató nevéről. Dabóczy Mihály szobrászművész már elkészítette az állószobor teljes nagyságú agyagmintáját és kérte, hogy a város egy küldöttsége utazzon Budapestre tekintse meg és vegye át.²⁰ Ezen a napon a Reggeli Újság is rövid cikket közöl: *Készül Kőrössy Csoma Sándor marosvásárhelyi szobra* (sic!) címmel, amelyben röviden foglalja össze azt ami a Székely Szóban is olvasható.

Az előbb említett forrásokból származó 8 000 forint azonban mégsem elég a szobor elkészítéséhez, ezért a város törvényhatósági kisgyűlése egy Kőrösi Csoma-alap létrehozását határozta el. – olvasható a Székely Szó 1942. november 19-én kiadott példányában. Az alap a már meglévő pénzből „*valamint az e célra*

¹⁸ SzSz. 1942. július 10.

¹⁹ Reggeli Újság (Tovább: R.Ú.) Politikai, társadalmi és közigazgatási napilap. Szerkesztő: Zsibói Béla. 12. évfolyam, 154. szám. 1942. július 11.

²⁰ SzSz. 1942. szeptember 1.

ezután befolyó összegekből áll. Az alap létesítését az tette szükségessé, hogy a szobor különböző akadályok miatt nem tudott elkészülni Kőrösi Csoma Sándor halálának 100-ik évében és így a jövő évre marad a felállítás.”²¹

1943-ban tovább követhető a szobor állításának története a helyi napisajtóban. A Székely Szó január 29-én megjelent száma *Készül már a vásárhelyi Kőrösi Csoma-szobor* címmel közöl cikket, amelyen megemlékezik arról, hogy az előző év nemzeti Kőrösi Csoma év volt, amikor „a rádióban, a sajtóban és a magyar tudományos életben számtalan megemlékezés fordult kegyelettel a nagy székely kutató felé...” Sajnos Marosvásárhelyen nem sikerült az évben felállítani a tervezett szobrot, amelynek több oka is volt a lap munkatársa szerint: „a Bem-tér átalakítási munkálatai késtek, az Országos Képzőművészeti Tanács pedig azt ajánlotta Dabóczynak, hogy az eredetileg tervezett mellszobor helyett egész alakban mintázza meg Csomát. (...)” Ehhez járultak még „az anyagbeszerzési és egyéb háborús gondok.” Marosvásárhelyre érkezett Dabóczy szobrászművész a szobor gipszmintájával, amely diákos tógában, kezében könyvvel és vándorbottal ábrázolta Kőrösi Csoma Sándort. „Amint az idő engedi hozzákezd Zsákó Kálmán²² az ismert marosvásárhelyi kőfaragó mester a trachit tömb kialakításához, nagyjából ő faragja meg a gipszmodell méretei szerint a szobrot, hogy azután Dabóczy elvégezhesse a kifaragás finomabb, művészi részét.” Csoma Gyula iskolaigazgató szerint a szoboravatási ünnepélyt májusban lehetne megtartani, amelyre meghívnák a Magyar Rádiót is, hogy „az egész világ magyarsága számára szétsugározza a szoborleleplezés műsorát.” A cikkíró érdekes mondatokkal zárja írását, amelyet érdemesnek találunk szó szerint idézni: „Ez a szoborleleplezés lesz az első komoly lépés a felszabadulás óta Marosvásárhely képzőművészeti fejlődésében. Ha az idők engedni fogják, rövidesen sor fog kerülni a ledöntött és elhurcolt szobrok helyreállítására, valamint újabbak felállítására is. Akkor pedig meg fog szabadulni Vásárhely attól a nem éppen díszítő jelzőtől, amivel most képzőművészeti körökben emlegetik: Marosvásárhely a szobortalan város.”²³ Az ugyancsak január 29-én megjelent Reggeli Újságban is cikk adja hírül, hogy *Megérkezett Vásárhelyre a Körössy Csoma szobor gipszmintája.* (sic!) A Székely Szó tudósításához viszonyítva, annyit tudhatunk meg pluszba, hogy a gipszmodellt a Zsákó Kálmán műhelyébe helyezték el, a szobor majd „székely mestermű lesz, amely az őshaza felkutatására induló diákot kristályosítja kőbe Bocskai-szerű süveggel a fején és csizmába húzott harisnyával, meg palást-szerű köpennyel

²¹ SzSz. 1942. november 19.

²² Zsákó Kálmán kőfaragó mester 1909. május 10-én született Marosvásárhelyen. A mesterséget édesapja mellett tanulta. A II. világháborúban hadnagyi rangban vett részt. 1944 novemberében az Eger környéki harcokban nyoma veszett. 1957-ben, 1944. december 31-ei hatállyal holtá nyilvánították. Források: MML és Berekméri Árpád-Róbert: Fegyver alatt, Marosvásárhely, 2008, 283.

²³ SzSz. 1943. január 29.

a testén.” Ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy a szobrot majd „*a polgári iskola előtti térségben szépen kiképezett parkban állítják fel.*”²⁴

1943. január 30-án a Székely Szó azt adja tudtára az olvasóközönségének, hogy „*városi bizottság tartott terepszemlét a helyszínen és mérte meg a szobor eredeti nagyságú gipszmintáját.*” A Dabóczy Mihály szobrászművészből, Papp Károly polgármester helyettesből, Bordy András tanárból, Csoma Gyula iskolaigazgatóból és Zsakó Kálmán kőfaragóból álló bizottság végül abban állapodik meg, hogy a szobor legméltóbb helye a „*Bem térre néző bástya előtt lenne.*” Ahol „*lebontják a kerítéseket, egy szintre hozzák az egész teret, kivágják a fákat, bokrokat, a városi kertésznek nagyon szép terve van a tér elrendezésére.*” A bizottság ezt követően a Zsakó, temető melletti, kőfaragó telepére vonult át megnézni a trahittömböt, amelynek megmunkálását el is kezdik a csikorgó hideg elmúltával.²⁵

Az a terv, hogy a szoborleplezést Baktay Ervin erdélyi, székelyföldi előadás-körútjával kössék egybe, végülis nem valósult meg. Baktay 1943. március 13-án tartotta előadását Marosvásárhelyen, amelyről terjedelmes cikket közölt március 14-i lapszámában mind a Székely Szó, mind a Reggeli Újság. Az előbbi *Kőrösi Csoma Sándor emlékének hódolt a székely főváros* cím alatt megjelent cikkében részletesen ismertette az előző napon a Közművelődési Ház nagytermében, a Székely Szóttos Mozgalom által szervezett Kőrösi Csoma Sándor emlékest színes műsorát. A rendezvényen a tanítóképző intézet férfikara, Kiss Elek tanár vezetésével elénekelte a Himnuszt, majd Mikó Lászlóné mondott köszöntőbeszédet. Ezt követően Csíky László orgonaművész tartott előadást, amit Görbe János kolozsvári színész szavalata követett, majd Dr. Láni Oszkár, Dr. Koppány Tibor, Dr. Duha Tibor, Magos Etel és Kozma Géza zongora quntettje következett. Kőrösi Csoma Gyula iskolaigazgató a nagy elődről tartott emlékbeszédet, majd a szünet után Baktay Ervin Kőrösi Csoma Sándor útjáról tartott vetítettképes előadást. „*Az ünnepély a Szózat hangjaival zárult, melyet a Református Egyház Vegyes kara adott elő Csíky László vezényletével.*”²⁶ A Reggeli Újság ez alkalommal hosszú interjút közölt az előadó művészettörténésszel: *Baktay Ervin dr. nyilatkozik Kőrösi Csoma Sándor páratlan egyéniségéről, India népének és a tibeti lámakolostorok különös titokzatos világáról* cím alatt.

1943. május derekára elkészült a szobor de, az elhelyezésére és felavatására őszig várni kell, tudható meg a Reggeli Újság május 14 és 15-én megjelent rövid tudósításaiból, mivel még folyik a térrendezés. Papp Károly polgármester helyet-

²⁴ R.Ú. 1943. január 29. Dabóczy a Csoma Sándor szobor egy terrakotta kismintáját 1943 januárjában Budapesten is kiállította a Műbarát csoportos kiállításán, 18 más műve mellett. (Prohászka: I.m., 19.)

²⁵ SzSz. 1943. január 30. A Bem-téren állítják fel a Kőrösi Csoma szobrot.

²⁶ SzSz. 1943. március 14. „...emlékszem, hogy Görbe János színész – aki az emberek a havason című film főhőse volt – szavalta el Áprily Lajosnak a Zarándok című versét, aztán Baktay Ervin mondta el az út történetét. Baktayt egyébként én gyermekként ismertem is és van egy emlékem is róla: engem korán lefektettek és ő be jött hozzám elköszöni.” Cs.Gy. emlk.

tes egy helyi kőfaragómester udvarán nézte meg az alkotást és vette át a város nevében. Az avatóünnepség megszervezésére a Székely Szóttest és a Kőrösi Emlékbizottságot kérték fel.²⁷ A Székely Szó ennél sokkal terjedelmesebben számol be az eseményről *Átvette a város a Kőrösi Csoma szobrot Dabóczy Mihály szobrászművészől* címmel. A cikk írója szerint: „szobor már ott áll a polgári fiúiskolához legközelebb álló bástya szegleténél. A művészekből és műszaki emberekből álló bizottság úgy állapodott meg, hogy a polgári fiúiskola homlokzatától jobbra létesítendő park közepén, a bástya belső szegleténél állítják fel a nagy magyar őshazakutatónak, a japánok Buddha-szentjének első magyarországi szobrát. A bástyától balra a vár stílusával egyező vaskerítés lesz, mögötte pedig haragoszöld fenyők, a bástyafal örökzölddel lesz befuttatva, így a keletre néző szobor gyönyörű művészi háttérrel és környezetet fog kapni.” A cikkből még megtudhatjuk, hogy a művészeti bizottság nem minden tagja volt teljesen megelégedve a felállítási hellyel és azt is, hogy a szobor talapzatába – mai szóhasználatnál elve – időkapszulát helyeztek el. „A szobor talapzatába egy eredeti pergamen-lapra kínai tussal írt »Emlékeztető«-t falaztak be. – írja a továbbiakban a hajdani tudósító – A két (8 mm-es) üveglap közé helyezett, fémtokba zárt emléklap későbbi századok számára vázolja röviden Kőrösi Csoma Sándor életét, munkásságát és a szobor felállításának körülményeit. A szobor létesítése körül érdemeket szerzett intézmények között a Székely Szótttes Bizottság és a Kőrösi Csoma Sándor polgári fiúiskola után harmadiknak a Székely Szó van felemlítve (...). Papp Károly dr. (...) felkérte Farkas János ref. lelkészt a Székely Szótttes Bizottság elnökét, hogy a szoborleleplezés ünnepségét rendezze meg, ugyanis valamennyi vásárhelyi társadalmi és kulturális egyesület tagja a bizottságnak.” A kereszteti tennivalók elhúzódása miatt a szoboravatást szeptemberre halasztják.²⁸

Késő utódoknak szól ez az „emlékeztető” -- írja a Székely Szó 1943. május 23-án megjelent száma és hosszú cikk keretei közt közli a szobor talapzatában helyezett légmentesen elzárt fémtokba zárt üzenet teljes szövegét:

„EZT A SZOBROT KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR EMLÉKÉRE EMELTÜK HALÁLÁNAK 101-IK ÉVFORDULÓJÁN A KERESZTÉNY IDŐSZÁMÍTÁS 1943-IK ÉVÉBEN

K. Csoma Sándor életműve dióhéjban:

Kőrösi Csoma Sándor 1784-ben született Magyarországon, a Székelyföldön, Háromszék vármegyében, Kőrös közszégen. Földműves család gyermeke volt. Lángész, aki a szellemileg kiműveletlen földműves osztályból nagy akaraterővel kiemelkedve, saját erejéből 22 nyelvet tanult meg, hogy ezek segítségével felkutassa a magyarság eredetét és Őshazáját.

35 éves korában gyalog indult Kelet felé, amerre a magyarság Őshazáját

²⁷ R. Ú 1943. május 14. és 15.

²⁸ SzSz. 1943. május 15.

sejtette. Magyarországtól Tibetig 12 000 kilométert gyalogolt, a Balkánon, Kis Ázsián, Elő Ázsián és Indián keresztül olyan korszakban, amikor még csak gyalogosan, lóháton, kocsin és vitorlás hajón lehetett közlekedni.

Tibetben buddhista lámakolostorokban emberfeletti akaraterővel küzdött meg az éhenhalás és megfagyás veszedelmeivel, hogy feltárja a tudomány számára a tibetiek nyelvét és a Buddha-vallás titkait. Az Óshaza kutatása közben a legveszedelmesebb indiai betegségben: váltólázban halt meg a Himálája-hegységben, Dardzsiling városában 1842-ben.

A tibeti nyelv szótárának megalkotásával utat nyitott az ismeretlen Tibetbe. Az angolok ezért Calcuttában mellszoborban örökítették meg emlékét. A Buddha-tanok feltárásával nagy szolgálatot tett a Buddha-vallást követő népeknek. A japánok ezért szobrot emeltek neki s Buddha-szenté avatták.

Mi magyarok Óshazánk legnagyobb kutatóját tiszteljük Benne s halálának évszázados fordulóján Budapesten – az ország fővárosában –, Marosvásárhelyen – a Székelyföld vezetővárosában – és Csoma-Kőrösön – szülőfalujában szobrot emelünk neki.

Hogyan lesz a gondolatból valóság?

A három szobor közül ez az első szobor. Gondolatát a körösi Csoma család egyik fitagja: a 10 esztendőes ifjabb körösi Csoma Gyula vetette fel. A gondolatot apja: körösi Csoma Gyula valósította meg, hivatalos és magán-személyek és intézmények támogatásával. A szobor létesítésére pénzbeli támogatást adtak:

A magyar királyi Vallás- és közoktatásügyi Miniszter, Maros-Torda vármegye vezetői, Marosvásárhely Törvényhatósági Jogú Szabad Királyi Város Vezetősége. Marosvásárhely város egyházai, iskolái, a Magyar Királyi Állami „Körösi Csoma Sándor” polgári fiúiskola, Marosvásárhely gazdaközönsege, iparosai, iparvállalatai, kereskedői, kereskedelmi vállalatai, pénzüntézete, orvosai, ügyvédei, bírái, hivatalnokai és általában a város keresztény, székely lakossága. A szobor létesítésével kapcsolatban Körösi Csoma Sándor emlékének és példájának hirdetésére a székelység körében mozgalmat indítottak: a Marosvásárhelyi Székely Szóttes Bizottság Farkas János református lelkész vezetésével, a Marosvásárhelyi Magyar Királyi Állami „Körösi Csoma Sándor” polgári Fiúiskola körösi Csoma Gyula igazgató vezetésével, a „Székely Szó” című marosvásárhelyi napilap, Koszta Teréz a marosvásárhelyi magyar királyi állami „Körösi Csoma Sándor” polgári fiúiskola tanára és vitész nagybaczoni Molnár Károly doktor, a Marosvásárhelyi Magyar Királyi Honvéd Csapatkórház parancsnoka.

A szobrot Dobóczy Mihály székely szobrászművész alkotta, a Székelyföld hegyeiből kifejtett gödemesterházi trachitkőből.

Szózat a késő utódokhoz:

A korszak amelyben a szobrot emeljük – az 1939 ben megindult nagy világháború kora. A föld népeinek háromnegyed része háborúban áll. A szemben álló felek egyfelől: a Tengelyhatalmak (Német birodalom, Olaszország, Japán és Szövetségeik: Magyarország, Bulgária, Szlovákia, Horvátország és Románia) másfelől: a Szövetséges Hatalmak (Anglia, Franciaország, Amerika, Szovjetország, Lengyelország, Belgium, Hollandia, Jugoszlávia és Görögország) minden erőt megfeszítve küzdenek a győzelemért.

Mi, magyarok ebben a küzdelemben életünkért harcolunk, mert az orosz bolsevista uralom pusztulásunkra tör. Népünk vezére e küzdelem idején: vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója. Az ország kormányának élén Kállay Miklós magyar királyi miniszterelnök áll. A műveltség öre: Szinyeyi Merse Jenő magyar királyi vallás- és oktatásügyi miniszter, a Székelyföld iskoláit doktor Rózsa József tankerületi királyi főigazgató ur nyitja. Maros-Torda vármegye vezetői: oroszfái Mikó László főispán és márkodi és berei Marton Zsigmond alispán, Marosvásárhelyi törvényhatósági jogú szabad királyi várost Májay Ferenc polgármester vezeti.

Lét vagy nemlétünk sorsdöntő napjaiban Kőrösi Csoma Sándor kelet felé tekintő szobra – mint az emberfeletti akaraterő, küzdelem, a helytállás jelképe – magyar falunk és székely fajtánk legnemesebb tulajdonságait példázza s megerősít fajunk fennmaradásának törhetetlen hitében.

Késő utódaink! Ti, kik – hitünk szerint – egy boldogabb kor gyermekei lesztek, – olvasván akkor már létünk, korunk üzenetét – ápoljátok ősetek nyomát kutató nagy elődötök emlékét s becsüljétek meg Kőrösi Csoma Sándor példáját! Reméljük, hogy Dabóczy Mihály pompás alkotása évszázadokig fog állni a vártemplom bástyájának tövében és csak akkor fogják onnan eltávolítani és az emlékeztetőt megtalálni, ha az idő már annyira megőrli a követ, hogy újabb Kőrösi Csoma szobrot kell majd a helyébe állítani.”²⁹

Szeptember 26-án leplezik le a vásárhelyi Kőrösi-Csoma szobrot – adja hírül a Székely Szó 1943. szeptember 8-án megjelent száma. A szoborleplezés amint előbbre láttuk több ízben elmaradt különféle okok miatt, legutóbb a tervrendezés miatt. „Most aztán véglegesen elhatározták az illetékesek, hogy szeptember 26-án, vasárnap leplezik le (...) Marosvásárhely első szobrát, ugyanis a Petőfi, Bem és Kossuth szobrok barbár lerombolása óta egyetlen szobor sincs a székelyfővárosban.” – írja a lap. A szervezők már készülnek a nagyszabású ünnepélyre, 25-én a Közművelődési Ház nagytermében díszhangversennyel és 26-án délelőtt a szoboravatással. Tervben van Antal István nemzetvédelmi és propaganda miniszter részvétele és beszéde a székelységhez, valamint a rádió

²⁹ SzSz. 1943. május 23.

jelenléte és közreműködése.³⁰

A Székely Szó 1943. szeptember 20-án rövid program ismertetést közöl a közelgő szoborleplezésről, majd a következő napi példányban egy hosszabb cikk keretein belül jelzi azt, hogy véget ért a Székelyföld Művészeti Év nevet viselő rendezvénysorozat első hete és következik a második hét amit Kőrösi Csoma-hét –ként harangoznak be. A Kőrösi Csoma szobor – egyelőre leplezetlenül – de már a helyén áll és avató ünnepe adja a „művészeti” hét lényegét. Ugyanakkor a cikkíró jelzi azt is, hogy Háromszéken a Gábor Áron szobor leleplezésére készülnek és tervek szerint még ebben az évben szeretnék szobrot állítani Marosvásárhelyen a két tudós Bolyainak.³¹ (Erre azonban még 1957-ig várni kellett. – szerző megj.) A lap szeptember 23-án megjelent száma egész oldalas cikket közöl *Kőrösi Csoma Sándor szobra előtt az utód, Kőrösi Csoma Gyula mond emlékbeszédet* címmel. A cikk ismerteti a szobor elkészítésének történetét, amit már az előbbiekből ismerünk, nem ismételjük meg csak annyit, hogy az alkotáshoz szükséges trachitkövet Gödemesterházáról hozták Marosvásárhelyre, ahol a kifaragása végülis megtörtént. *„Három hónapot vett igénybe ez a munka a várbástya tövében, két hónapig folyt az elővésés, amit marosvásárhelyi kőfaragók végeztek, majd egy hónapon keresztül végezte a művészi munkát Dabóczy Mihály, aki erre az időre leköltözött Marosvásárhelyre.”* – írja a lap. A tudósító a város által kialakított térre is elment, amelyet a következőképpen ír le: *„A polgári fiúiskola és a szemben levő kereskedelmi iskola elől eltűntek a vasrácsok és egy tágas, levegős és gyönyörűen parkírozott tér fogadott. Majdnem kétszeresére növekedett ez a tér és elmondhatjuk, hogy a város legszébb kisterévé varázsolódott. Estéknként már ide kezdtek járni az emberek sétálni. A faragott terméskövel kerített zöld gyepágyak között virágok virítanak és virág borítja a szemben levő polgári iskola ablakait is. A térrendezés után elmondhatjuk, hogy ennél megfelelőbb helyre aligha kerülhetett volna a Csoma-szobor.”* A *Székely káté* alcím alatt megtudhatjuk, hogy a háborús viszonyok miatt a tervezettnél szerényebb leleplezési ünnepélyre készülnek a Székelyföldi Művészeti Év égisze alatt. Csoma Gyula kezdeményezi egy Székely Káté megszerkesztését olyan írók és tudósok közreműködésével akik foglalkoztak „a székely kérdésekkel”. A kiadványt a terv szerint előadássorozatokon ismergetnék, célja pedig a székelység önazonosságátudatának mélyítése és értékeinek feltárása lett volna.

A továbbiakban megtudhatjuk, hogy a szobor azért nem került közvetlenül az iskola bejárata elé mert Máthé főmérnök a város megbízottja szerint *„az utcák tengelyvonalai kedvezőtlenül befolyásolták volna.”* A helyválasztást később

³⁰ SzSz. 1943. szeptember 8.

³¹ SzSz. 1943. szeptember 20 és 21. A meghirdetett programok szövegét nem közöljük mert a tulajdonképpeni ünnepély műsora végülis nem mindenben egyezett ezekkel.

a helyszínre kiszállt bizottság is jóváhagyta. Arról is ír a cikkíró, hogy az elkészült Csoma Sándor mellszobor gipszmintája a polgári fiúiskola igazgatói szobájában van, de azt Csoma Gyula felajánlotta Csomakőrösnek, a nagy világotutató szülőfalujának. A falu előjárósága elfogadta az ajándékot és azt ígérte, hogy a háború után új kultúrotthont építenek, mely alkalommal kifaragtatják a szobrot és méltó helyére helyezik. Ugyanakkor azt is megígérték, hogy a kultúrházba beleépítik Csoma Sándor tibeti kolostori szobájának a pontos mását is. A cikk végén az avatóünnepség tervezett programja olvasható.³²

Marosvásárhely polgármesterének hivatalos meghívóját a szoboravató ünnepségre, a Székely Szó közli, amit mi is ismertetünk: „*Kőrösi Csoma Sándor szobrának a Székelyföldi Művészeti Év keretében a marosvásárhelyi Székely Szóttes Bizottság közreműködésével f. évi szeptember hó 26-án – vasárnap – tartandó szobor-leleplezési ünnepélyére székely testvéri szeretettel meghívom a város közönségét. Ünneprend: Délelőtt 10 órakor ünnepi istentiszteletek a magyar egyházak templomaiban. 11 óra 30 perckor szobor-leleplezési ünnepély a m. kir. állami Kőrösi Csoma Sándor polgári fiúiskola előtti Kőrösi Csoma Sándor téren. Az ünnepély sorrendje: Himnusz, szavalat, ünnepi beszéd, a szobor átvétele a város részéről, a szobor megkoszorúzása jelmondatok kíséretében, Szózat. Marosvásárhely, 1943. évi szeptember 20 án. Hazaftias tisztelettel! DR. MÁJAY FERENC polgármester.*”³³ A lap szeptember 26-ai számában újra közli az avatóünnepség programját, kiegészítve azzal, hogy a terv szerint a kultuszminiszter kegyeleti koszorúját Boda István főiskolai tanár, a minisztérium VI. osztályának vezetője helyezi majd el a talapzaton valamint, hogy Háromszék vármegye és Csomakőrös előjárósága is jelezte, hogy küldöttségileg részt vesz az ünnepségen.³⁴

Aztán elérkezett végre a sokat tervezett, régóta várt nap, a Kőrösi Csoma Sándor szobor leleplezési ünnepének napja. A Székely Szó két oldalas cikkben számol be az eseményről 1943. szeptember 28-án megjelent lapszámában. *Leleplezték Kőrösi Csoma Sándor marosvásárhelyi szobrát.* Beteljesedett Orbán Balázs 60 éves jóslata és a ma élő nemzedék helyrehozta a régi mulasztást.³⁵ – olvasható a cikk címében. 1943. szeptember 26-án fél tizenkettőkor több ezer

ember énekelt a Himnuszt a lap tudósítója szerint, majd elkezdődött az ünne-

³² SzSz. 1943. szeptember 23.

³³ SzSz. 1943. szeptember 24.

³⁴ SzSz. 1943. szeptember 26.

³⁵ Utalás Orbán Balázs A Székelyföld leírása... című művére, amelyben többek közt a következőket írja Csoma Sándorról: „...ki ily nemesen élt, ki életét és minden munkásságát hazájának szentelvé, annak emléke szent, annak neve iránt tisztelettel kell viselnetnie nemzetének, s nem kétlem, hogy eljövend azon időkor, midőn a hazára szebb jövő virultával a régi mulasztások helyrehozásának korában, a haza elismerése egy emlékszobrot fog itt Kőrösön Csoma Sándornak emelni, mert ha valaki, úgy ő ezt bizonynyal kiérdemli oly hön szeretett hazájától.”

pély. A szoboravató beszédet Dr. Boda István a magyar kultuszminiszter képviselője mondta, aki Baktay Ervin, Gerard doktor (a brit-indiai egészségügyi szolgálat orvosa) és Kennedy kapitány (az Ázsiai Társaság főtítkára) Csoma Sándorról mondott méltató szavait idézte. De a nagy magyar utazó munkásságát nem csak az angol, hanem a német és a japán tudósok is nagyra értékelték. Sőt Japánban országos szintű ünnepségen avatták fel Csoma Sándor szobrát, amely előbb a tokiói császári múzeumban kapott helyet, majd a Buddha-templom oltárára került. Ezt követően pedig lehullott a lepel a szoborról és Boda István, Szinnyei Merse Jenő kultuszminiszter koszorúját helyezte el a talapzaton. A kultuszminisztérium küldöttének szereplése után Bányai Károly szavalata következett, majd a polgári fiúiskola igazgatója Körösi Csoma Gyula mondott ünnepi beszédet. *„Felelősséggel terhelt történelmi időket élünk! (...) Első kötelességünk helyt állni Erdélyért utolsó csepp vérünkig! Második kötelességünk, hogy szociális felemelkedés útján bástyát építsünk a második ezredévre. Harmadik kötelességünk, hogy népfellegeink (...) székely vármegyéink s az ősi magyar Erdély földjére rajozzék!”* – mondta többek közt Csoma Gyula. Ezt követően a város polgármestere Májay Ferenc lépett az emelvényre: *„Boldog örömmel veszem át székely népünk büszkeségének, Körösi Csoma Sándornak emlékművét megőrzésére és gondozására a város törvényhatósága nevében”* – kezdte beszédét az előljáró, majd köszönetet mondott a szobrászművésznek, a kezdeményezőnek és a bizottságnak a munkájukért. *„A polgármester beszéde után egyenként léptek a szobor elé a koszorúkat elhelyező küldöttek. A magyar Szózat élénkelése után véget ért a lélekemelő ünnepség. A szobor kőfaragó munkálatait s talapzatát ifj. Zsákó Kálmán kőfaragó mester, a marosvásárhelyi iparos társadalom egyik legképzettebb tagja végezte nagy hozzáértéssel.”* – zárja hosszú cikkét a Székely Szó tudósítója. A szoboravató ünnepségre ifjabb Csoma Gyula a következőképpen emlékszik: *„A szoboravatón édesapám mondta az ünnepi beszédet, aminek erőteljes eszmei mondanivalója volt. Tulajdonképpen arról szólt, hogy Körösi Csoma Sándornak hol a helye a nemzeti gondolkodásban és a nemzet történelmi perspektíváiban, valamint a keletiséggel való kapcsolatunkban. Volt benne egy ilyen mondat, hogy: Keletről jöttünk, Nyugatba éket vertünk! – és ennek abban az időben volt egy németellenes hangulata. 1944-ben amikor március 19 után a németek bejöttek, apámat egy postán dolgozó barátja figyelmeztette, hogy rajta van a Gestapo lajstromán. Nem sokkal ez után megjelent az irodájában két bőrkabátos fiatalember, horogkeresztes kitűzővel. Ez akkor tipikus volt, Marosvásárhelyen lehetett látni március 19 után ezt a fajta ruházatot és lehetett látni kis fiúcskákat fehér zokniba, combközépig érő fekete bársonynadrágba, és fehér ingbe horogkeresztes karszalaggal. Szóval ezek jelentették, hogy az igazgató urat kéri a város Gestapo parancsnoka, hogy fáradjon be hozzá. Ekkor apám felhívta a*

*városparancsnokot, akinek a segédtszjtje jött el és mondott valamit németül a bőrkabátosoknak akik akkor távoztak. Aztán nem sokkal ez után kimennekültünk Nyárádszentlászlóra.*³⁶

Az előbbre ismertetett – közvetlenül a szoborállítás történetére fókuszáló – újságcikkek mellett azonban a kis magyar világ idején megjelent marosvásárhelyi napilapok még több olyan írást közölnek, amelyek Kőrösi Csoma Sándor életével, munkásságával kapcsolatosak. Például a Reggeli Újság 1941. július 11-én megjelent lapszáma a marosvásárhelyi Molnár Antal iparművész mutatja be, aki a cím szerint *Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain indult el a magyar vérrokoni kötelékek tanulmányozására.* Vagy a Székely Szó 1943. május 1-én napvilágot látott száma *Kőrösi Csoma Sándor két ismeretlen levele* címmel közli Karczagi Sándor nagyenyedi tanár írását. A cikk Csomának a nagyenyedi kollégium levéltárában talált két levelének tartalmát mutatja be, amelyben a nagy világotutató arra panaszkodik, hogy még göttingai tartózkodása idején kölcsön adott 220 forintot egy Kanyaró nevű fiatalembernek, aki késik rendezni adósságát. Ezért a levélíró a tervezett négy hónap helyett hetet volt kénytelen eltölteni Temesváron. Első levelében még fölsőlegesen eltöltött időnek nevezi az ottani tartózkodását, a következőben azonban azt írja, hogy közben szláv nyelveket kezdett tanulni és a „*szláv nyelvben annyi előmenetelt tettem, hogy az úgynevezett régi szláv nyelven írott könyveket, amilyenek a templomi könyvek, (...) minden Lexikon (szótár – szerző megf.) segítsége nélkül bátran olvashattam és érthettem.*” 1943. szeptember 26-án a szobor leleplezése napján Bözödi György egész oldalas cikkét közli a Székely Szó, *Merre mutat Kőrösi Csoma Sándor vándorbotja?* címmel, amelyben a nagy őshazakutató előd érdemeit taglalja a szerző.³⁷

De visszatérve a szoborállítás történetére – amelynek további sorsát csak vázlatosan ismertetjük – el kell itt mondanunk, hogy sajnos az alkotás alig több mint egy évet ért meg eredeti helyén. Az 1944 őszén ismét Erdélyre törő és azt megszálló románok ledöntötték a szobrot, amelynek a fejrészre letörött. A szobortestet a Közüzemek Vállalat udvarára hurcolták, a fej eltűnt. „*A talapzat viszont*

a helyén maradt. Naponta elhaladtak mellette – az akkor még magyar nyelvű

36 „Édesapám úgy jött ki, nagyjából szegedire Magyarországra. Két olyan diák-összeesküvésről tudunk ami 1918-ban a román megszállás után következett be, az egyik Temesváron volt, arról már könyv is van, a másik Máramaroszigeten, ahol az én édesapám kollégista volt a tanítóképzőben. Mint árva gyermek, ott kapott ösztöndíjat. (14 éves korában már apátlan-anyátlan árva volt!) Ő benne volt ebben a szervezkedésbe és azért kellett szöknie. Gyulára szökött át a nővérehez, aki ott volt férjnél, így került ki Magyarországra. 1940-ben ahogy lehetett rögtön visszament a Székelyföldre és ő lett a marosvásárhelyi polgári fiúiskola igazgatója, amit 1941-ben Kőrösi Csoma Sándorról neveztetett el. Aztán a háború után többet nem tért vissza a Székelyföldre, ő végig disszidensnek érezte magát már akkor amikor kijött tizenéves korában, és ezt így élte végig. 1940-ben visszament, aztán megint ki kellett jönni, visszaemigrált. Egyrészt félt is másrészt meg azt mondta nem bírná elviselni a vizontlátást. Ő azzal a tudattal halt meg, hogy idegenben van. Nagyon kötődött a Székelyföldhöz.” Cs.Gy. emlk.

³⁷ R. Ú 1941. július 11., Sz.Sz. 1943. május 1. és szeptember 26.

– Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet hallgatói. A magyar forradalmat megelőző 1956-os politikai enyhülés légkörében egy egyetemi gyűlésen az akkor hatodéves Toró Árpád mintegy testamentumként hagyta az alsóbb évesekre, hogy *„addig ne nyugodjatok, amíg rendbe nem teszik a Bolyaiak sírját, amíg vissza nem állítják talapzatára Kőrösi Csoma Sándor szobrát, hadd tudja a világ, hogy kik vagyunk és mit akarunk*». Egy hónap múltán – már a forradalom leverése után – a megyei pártbizottság ismét összehívta a diákság vezetőit, mintegy leszerelni az ellenséges hangulatot. Fazekas János jelenlétében a diákvezetők megint felsorolták elvárásait, köztük a Csoma-szobor visszaállításának gondolatát is, azzal érvelve, hogy nem politikus, hanem egyetemes, világhírű tudós volt. Szilárd meggyőződése: a diákok követelése nagy szerepet játszott abban, hogy a Maros Magyar Autonóm Tartomány pártvezetése jóváhagyta a szobor újraállítását, és felkérték Kulcsár Béla³⁸ szobrászművészt, faragja újra a fejet. Persze nem az eredeti helyen – a forgalmas utca melletti téren –, hanem a Vársétányon, a Mészárosok bástyája közelében, ahol 1962 óta ma is áll. Ez az epizód is hozzá tartozik Kőrösi Csoma Sándor marosvásárhelyi szobrának történetéhez.” – írja Dr. Nagy Lajos ny. kórorvos-helytörténész egy 2013-ban megjelent cikkében.³⁹

Az előbbre idézett korabeli újságcikkek sok apró részletre derítenek fényt a marosvásárhelyi Kőrösi Csoma Sándor szobor felállításának körülményeiről, történetéről, de még így is maradnak megválaszolatlan kérdések. Például az, hogy mi történt a továbbiak során a gipszbeöntött mellszoborral? Vagy, hogy meg van-e még manapság az emlékeztető⁴⁰ időkapszula? ... és így tovább. Véleményünk szerint a szobor-előkészítési munkálatokban nagy szerepet vállaló Zsákó Kálmán marosvásárhelyi szobrászművész érdemei sem voltak eddig eléggé kiemelve a szoborról adatokat közlők által. Amit még érdemesnek találunk itt megjegyezni az, hogy id. Csoma Gyula hagyatékában maradtak meg fényképek a szoboravatásról, amelyeknek másolata a szerzőhöz került. Ezek közt van egy, amelyen a Csomakőrösi Legényegylet küldöttségének két tagja látható székelyruhában a szobor mellett. A háttérben látszik a Vár egyik bástyája (Kádárok) és a Vártemplom tornya. Egy másik kép a szoboravatás délutánján készült a koszorúkkal körülölelt szoborról. Egy következő képen id. Csoma Gyula a polgári fi-

³⁸ Kulcsár Béla (1929–1976) szobrász, festőművész. Azt itt még megjegyezzük, hogy a szoborfej megfaragásának idején Kulcsár titokban együttműködött Dabóczy Mihállyal.

³⁹ Dr. Nagy Lajos: Kőrösi Csoma Sándor szobra Marosvásárhelyen. Forrás: www.3szek.ro. 2013. április 20. Megtekintés ideje: 2018. február 8. Lásd még: Dr. Flórián Csaba: Szobrok, domborművek, emléktáblák, Kőrösi Csoma Sándor nevét viselő intézmények világszerte. Forrás: www.erdelyweb.hu/korosi/emlekhelyek.htm, Megtekintés ideje: 2018. február 20.

⁴⁰ „Emlékszem rá, amikor beástak a földbe egy üreget és abba helyezték el az ilyenkor szokásos relikviákat és az „emlékeztetőt” ami valószínűleg ma is ott van. Talán ki is lehetne ásni. Mélyen a földbe ásták, erre jött a talapzat amire a szobrot állították. Aztán emlékszem, hogy a szobor már kész volt de bedeszélték, hogy az avatás előtt ne lássák, legyen meglepetés.” Cs.Gy. eml.

úiskola igazgatója látszik egy kis emelvényen, székely harisnyában, amint éppen ünnepi beszédét tartja, körülötte a leleplezési ünnepélyen megjelent egyházi és világi előljárók. Ezekon kívül még van egy kép, amely a szemben lévő iskolaépület emeletéről enged rálátást a téren összesereglett ünneplő tömegre.

Reméljük az itt leírtak nem vesznek feledésbe és hozzájárulnak történelmünk, marosvásárhelyi helytörténetünk egy kis szeletének a megismeréséhez. Az itt közöltek betekintést engednek Marosvásárhely 1940–44 közötti kulturális, közéleti mindennapjaiba is, előtérbe helyezve azt a lelkes munkát, ami a Kőrösi Csoma Sándor emlékének megőrzésére, ápolására irányult. Hál'Istennek a szobor – ha nem egészen az eredeti formájában és nem az eredeti helyén, de – ma is áll és reméljük ez így marad még hosszú időn át. Az itt közöltek ismeretében reméljük az ifjúság is más szemekkel tekint az alkotásra és igyekszik azt megőrizni az utókor számára is.

Oláh-Gál Róbert

KOVÁSZNAI TÓTH SÁNDOR (1730–1792)

Kőrösi Csoma Sándor szellemi nagyapja

Először is tisztázni szeretném, hogy kit értek szellemi nagyapa alatt? A szellemi apa alatt, azt a tanítót vagy tanárt értem, akinek döntő hatása volt a tanítványára. Ahogy a képzőművészetben a mester alatt értik azt az oktató művészt, akinek a műtermében felcseperedett tanítványból igazi művész lesz. Kőrösi Csoma Sándor nyelvészeti műveltségének megalapozója egyértelműen Nemegyei János professzor volt a nagyenyedi kollégiumban, Nemegyei János pedig Kovásznai Tóth Sándornak volt a tehetséges tanítványa. Mert igaz, hogy Herepei Ádám érdeme, hogy Kőrösi életcélul tűzte ki, a magyarok őshazájának felkutatását, de végül is Kőrösi Csoma Sándort nyelvészeti munkásságáért tartja számon az egyetemes tudománytörténet. Kőrösi Csoma Sándor elősorban világhírű nyelvész volt, és ahogy korábbi írásaiban is említettem, ha Kőrösi néhány érdekes és értékes felfedezést tett volna a magyarok eredetét illetően, nagy valószínűséggel nem lett volna olyan hatással a tudományra, mint így, hogy megalkotta a tibeti–angol szótárt, és a tibeti nyelvtant.

Kovásznai Tóth Sándor nagyapja még igen szegény jobbágysorban élt Kovásznán és csak apja által adatott meg neki az a lehetőség, hogy a marosvásárhelyi Református Kollégiumban¹ tanulhasson. Az első, aki jobbágysorból a tanulás által felemelkedett, az Kovásznai Tóth Sándor édesapja volt, és itt vissza kell utalnunk Bethlen Gábor ama nagyszerű döntésére, mely által a nagy fejedelem meghonosította, hogy egy református pap is megérdemli azokat a jogokat és kiváltságokat, amit egy nemes ember. Ez egy nagyon demokratikus elv, átvitt értelemben ma is alkalmazhatjuk, hiszen a mélyszegénységből való kilábalásnak ma is egyedüli útja a tanulás.

Kovásznai Tóth Sándornak inasa, szolgálódiákja, szolgálója volt aztán Nemegyei János, akit Kovásznai magához vett, és otthon maguk között sokszor zsidóul és görögül beszéltek, és így alapos nyelvgyakorlatokat végeztek együtt. Kovásznai Tóth Sándor, akiről a magyar irodalom is eléggé megfeledkezett, igazán modern pedagógiai elveket vallott és gyakorolt, vallotta, hogy a nyelvtudás alapja elősorban a gyakorlás és beszélés, nem a nyelvtani szabályok bemagolása. Ebben az értelemben tekintem tehát Kovásznai Tóth Sándort, Kőrösi Csoma Sándor szellemi nagyapjának.

¹ A marosvásárhelyi Református Kollégium 2018-ban ünnepelte 300 éves évfordulóját.

Kovácsnai Sándor (1730–1792)
fennmaradt profilja

Kovácsnai Tóth Sándor Fintaházán született, és a marosvásárhelyi kollégium legnevezetesebb professzorai közé tartozott. A Wikipédia ezt írja róla:

„Kovácsnai Sándor (Fintaháza, 1730. február 12–Marosvásárhely, 1792. március 8.) református tanár. Marosvásárhelyen tanult, ahol később köztanítóságot viselt. Azután öt évig (1755–1760 között) gróf Lázár Imre mellett nevelésködött, majd 1760-ban külföldre indult és ott július 19-én beiratkozott a leydeni egyetemre. 1763 végén tért haza, 1764 januárjában tanárként helyezkedett el Marosvásárhelyen és haláláig ott dolgozott. Sírja a marosvásárhelyi reformátustemető ravatalozója mellett található. Halálakor a Bécsi Magyar Kurír a következő cikket jelentette meg: »A régi nyelveket: zsidót, görögöt, deákat az ehhez hasonló régiségekkel és históriákkal együtt nagy előmenetellel tanította... a szentírást úgy tudta és magyarázta, mintha gyermekségétől fogva – egyebeket mellőzve – minden elméleti és testi tehetségeit annak tanítására fordította volna. ...emellett nagy filosofus, nagy matematikus, nagy rétor, nagy poéta, egyszerűval minden nagy volt. 2005 nyarán róla nevezték el a Somosdi Általános Iskolát.«²⁷³

Szerencsések vagyunk, mert Kovácsnai megírta önéletrajzát, amit 1970-ben Kocziány László Marosvásárhelyen tevékenykedő, kiváló irodalomtörténész ki is adott, (KOCZIÁNY 1970) és így pontos leírásunk van a református kollégium korai életéből. Kovácsnai ugyanis a református kollégium diákja volt, tehát nem csak professzorsága értékes, de diákkori emlékei is korhű képet adnak a korabeli kollégium életéről⁴.

Szerencsések vagyunk, mert Kovácsnai megírta önéletrajzát, amit 1970-ben Kocziány László Marosvásárhelyen tevékenykedő, kiváló irodalomtörténész ki is adott, (KOCZIÁNY 1970) és így pontos leírásunk van a református kollégium korai életéből. Kovácsnai ugyanis a református kollégium diákja volt, tehát nem csak professzorsága értékes, de diákkori emlékei is korhű képet adnak a korabeli kollégium életéről⁴.

² Koncz József: A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története, Marosvásárhely, 1896, 202.

³ https://hu.wikipedia.org/wiki/Kovácsnai_Sándor

⁴ Nem túlzás azt állítani, hogy talán a 300. kollégiumi születésnapra készülve alkothatunk csak igazi átfogó képet a marosvásárhelyi kollégiumról, mert a fent említett Kocziány László féle forrásközlés mellett csak jóval később, 1974-ben Juhász István *Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga c. kézirata* foglalkozik a témával. Ez a két forrás felbecsülhetetlen értékű a marosvásárhelyi kollégium történetének ismeretéhez, és kiegészíti Koncz József monumentális művét: *A marosvásárhelyi evang. ref. → kollégium története*. Szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezeket a visszaemlékezéseket összevehet-

Kovásznai minden téren maradandót alkotott: a tantervek készítésében, a módszertani újításaiban, fordítói munkáiban, önálló irodalmi alkotásaiban, verseivel, levelezésével, példaadó aszkézisre hajló életével stb. Véleményem szerint Kőrösi Csoma Sándor előfutára volt, abból a szempontból, hogy fiatalkori, önmegtartózkodó életével és a tanulásért tett óriási erőfeszítéseivel és lemondásaival elérte a legmagasabb szellemi megbecsülést, és a legkiválóbb tudósok sorába emelkedett. Jobbágyorsorból emelkedett a legrangosabb tudósok közé, és bár világhírnév nem lett osztályrésze, mert a magyar nyelv már eleve korlátozta tevékenységének elismerhetőségét, szellemi unokája, Kőrösi Csoma Sándor világszerte híres lett. Ebben nincs semmi túlzás, mert Kovásznai Sándor tanítványa, már-már nevelt gyereke volt a szintén nagyon szegény jobbágyfiú Nemegyei János, aki nyelvészeti munkásságáért kapott nemességet I. Ferenc császártól, és Nemegyei volt Kőrösi Csoma Sándor nyelvtanára Nagyenyeden.

Itt tegyük egy kitérőt, mert mi, kései utódok, könnyen (és sokszor felületesen) ítélkezhetünk. Nemegyei Jánost Kovásznai Sándor, a már nagy tekintélyű professzor magához fogadta, és ő, mint szolgálóiak szolgálta a professzorát. Kovásznai ugyanis agglegény volt, tehát az ügyes bajos háztartási dolgait is a szolgálóiak rendezte. Ennek megvolt az az előnye is Nemegyei számára, hogy részese volt a professzora magánéletének, életvitelének, láthatta hogyan tanul, készül, és persze állandóan ő maga is tanult. Ha kellett a professzora héberül (akkoriban azt mondták zsidóul) beszélgettek, ha kellett, latinul, minden esetre, többet, mint magyarul, hiszen akkoriban a magyar nyelvet nem volt szabad használni a kollégiumon belül. Szóval aztán ez a Nemegyei János is a héber, görög és keleti nyelvek nagy tudósa lett Enyeden, és ő tanította nyelvekre nem csak Kőrösi Csoma Sándort, de Bolyai Farkast is⁵.

De térjünk vissza Kovásznai Sándor áldásos tevékenységének ismertetéséhez.
„A tanterv-alkotás pozitív hatása érvényesült abban, hogy előtérbe ke-

jük, melyek egymást kiegészítve, igen átfogó képet alkotnak a kollégium életének első száz esztendejéről.

⁵ Az öt és fél éves Bolyai Farkast az apja egy láda holmival felszekerezve Enyedre vitte (a láda ma is megvan a Bolyai-Múzeumban), és ott elcsodálkoztak a professzorok az értett csodagyereken, aki csak tanulni akart és meg kellett verni, ha azt akarták, hogy játszódjon. Bolyai Farkas 6–7 már latin és görög verseket faragott és a professzorai – főleg Nemegyei János – osztályról-osztályra vitték és mutogatták a csodagyereket. Nos, ezt a tényt és pedagógiai fogást az érett Bolyai Farkas elmesélte zseniális fiának Bolyai Jánosnak is. És Bolyai Farkas már figyelte arra, hogy a gyerekek, zsenje korában, nem szabad túlterhelni az elméjét, és csak módszeresen szabad a tehetséges gyerek fejébe csepegtetni a tudományt. Bolyai János ezt a dolgot megjegyezte, mert apja tanárait – főleg Nemegyei Jánost – apja hóhérainak nevezte! Ma már a modern pedagógia tudja, hogy másképpen kell kezelni a kiemelkedően tehetséges diákokat és másképpen az átlagos gyereket. Nos, csak példaképpen hoztam fel, hogy az a Nemegyei János, aki Kőrösi Csoma Sándorra igen nagy és sorsdöntő hatással volt, Bolyai Farkasra nem tett akkora hatást. Egyébiránt Nemegyeinek – tudtommal – csak az a magánlevele (kézirása) maradt, meg amit Bolyai Farkasnak írt, mikor gratulált ahhoz, hogy Marosvásárhelyen kineveztek professzornak. Ugyanis az Enyeden található kézirati hagyaték elpusztult, amikor is a mőcök 1848-ban felgyújtották a várost és a kollégiumot!

riült a tankönyvek ügye. Ezen a ponton Kovácsnai Sándor marosvásárhelyi professzor befolyása és munkája adott a bizottsági munkának haladó irányt. Őnéletrírásából tudjuk, hogy már húsz évvel azelőtt milyen lelkesedéssel tanulmányozta a Christian Wolff-i filozófia tankönyveit, akkor, amikor a többi kollégium még elzárkózott előle. Az ő hatásának tulajdonítható, hogy az 1769-es tanterv a görög osztály matematikai tankönyvének Christian Wolff bevezetését fogadta el, a logika és filozófia kézikönyvének pedig a wolffi irányt népszerűsítő F. C. Baumeister tankönyvét. (...)

„1790-ben épülvén Marosvásárhelyt a várbeli templomban az orgona. Kovácsnai Sándor professzor azt mondotta, hogy Marosvásárhely csináltatott magának egy fa-kántort, jó volna már, ha egy fa-papot is csináltatna. E nagy tudományú ember, de igen durva volt.”⁶ (FOGARASI, 15, 74)

Ne feledjük, hogy a puritán, Kálvin-féle reformáció kitiltotta templomokból a vidámságot és mosolyt, így kidobták a katolikusoktól átvett templomokból az orgonákat is, persze a freskókat, képeket, keresztek, szobrokat stb. Később aztán a 18. században kezdték az orgonák használatát engedélyezni, és akkor az orgonakészítőknek újra fellendült a kereslete. Ennek köszönhetően lett híres orgonaépítő mester Bodor Péter is, és amint olvassuk a még puritán szellemben nevelkedett Kovácsnai Tóth Sándor is fakántornak nevezi az orgonát, és megütöközt annak a templomba való bevitel miatt. Kovácsnai apja is református pap volt és spártai szigorban nevelte gyermekeit, sem a vidámságot, sem a gyerekjátékot nem tűrte meg a házában. Persze az öreg is – Kovácsnai Tóth Kelemen – megszenvedett a tanuláért, mert ő még jobbágy gyereknek született és csak a tanulása által tudott kiemelkedni a jobbágyorsból, ezért diákkorában lefagytak a lábujjai és életre szóló reumát szerzett.

Olvassuk csak tovább Fogarasi Sámuel visszaemlékezést Kovácsnai professzoráról:

„Ez a Kovácsnai volt a kakasdi, azután fintaházi papnak fia. Deákkorában a csak előbb említett nagy Lázár János Imre nevű fiának volt tanítója, mely úrfi nagy reménységű ifjú korában meghalt. Ezen gróf patrocíniuma által tététt Kovácsnai marosvásárhelyi professzornak, mely stációt kívánta volna elérni Medicinae Doctor Mátyus István, de el nem érhetvén, nem is voltak egymásnak soha jó emberei. Kovácsnai nőtelen életet élt, durva, darabos ember volt, és szatirikus, de nagy orátor, nagy poéta, kivált deákul. Az asszonyokat sokat bosszantotta. Azt az anekdotát beszélnek róla, hogy udvari tanító korában a grófné vastag vászonból csináltatván neki lábravalót, azt az ingen kívüül kötötte, melyért midőn megkérdezte, azt felelte: Hadd lássék az önagysága gráciája.

Midőn a grófné Gyalakutáról, egy s más vásárlás végett Marosvásárhelyre

⁶ i.m., 74.

beküldötte, nevezetesen csizmavásárlás végett, s pénzt adott neki, a fraj csizmájára 4 márvást, más csizmára 5 vagy 6 márvást, elment a csizmaszínbe, s kérdezőn a mérték szerint való csizmák árát, ha többet vagy kevesebbet kértek, semmi legkisebb alkuba sem ereszkedett, hanem mindaddig járt, míg olyanra talált, mely mind a mértéket, mind a kiszabott árat találta, akár jó, akár hitványabb volt, s midőn hazavitte, a grófné csak elbámult, hogy mindenért annyit adott, amennyit reája adtak volt, azután a grófné is félbehagyta a vele való vásároltatást. Tartott maga mellett mindenkor szolgának egy tanuló, és az ilyenekből sok derék emberek lettek, papok, professzorok, nevezetesen enyedi professzor, a még most is élő öreg Nemegeyi, meghalt marosvásárhelyi professzor Zilai, dési doktor Sós, mostani marosvásárhelyi professzorok, Dósa és Antal. Maga egyedül az elsőházba hált, a szolgálja egyedül hátul. Ebédet a városról hordatott, vacsorán pedig tojást vagy vereshagymát evett. Szolgálja a kertjében dohányt csinált, erős pipás volt, még a könyvei is a pipafüsttől mind bűdösek voltak, a tanuló- vagy oldalháza pádimentoma a pipaszéntől sok helyt egészen átégett. Az asszonyokkal örökké csúfolódott, mégis utolsó betegségében azt mondta, hogy az ördög találmányja volt, hogy az ember meg ne házasodjék. Hogy az akadémiákról hazajött, a német köntöst mind elhányta, amilyenbe szoktak volt járni az akadémikusok, hogy a domidoctusoktól megkülönböztessenek. A parókájának vuklijaiba egy-egy pár verset tett, s azzal eltemette s nyírt haját viselt. Minden öltözete magyaros volt, még csak a csizmája sem volt bőr-sarkú, hanem ipplikes és nagy vaspatkó rajta. Viselt rókatorkos prémmel, bőrről bérlett hosszú tógát és három egyenlő szegre felakasztott kalapot. Nyomatott orációi s versei mutatják, milyen nagy litterator volt, zsidóul szeretett énekelni is. A patriae históriában mindent bátran kibeszélt, még revocáltatták is vele a katedrából sok szavait, amelyet így szokott vala véghezvinni: Nekem a gubernium parancsolja ezen s ezen szavaimat visszamondani, íme, most előtettek vissza is mondom, ne legyen úgy, amin volt. Ezen históriáját hallgatni még a városiak is felfjártak az auditóriumba, s a pápista papok árulkodtak ellene.” (FOGARASI, 74–76)

Tehát Mátyus István orvostudor is nagyon szeretett volna professzor lenni a református kollégiumban, de Lázár János Kovásznai Tóth Sándort támogatta, és tegyük hozzá, hogy az élet ezt jó döntésnek igazolta. Ugyanis Mátyus Istvánnak volt fizetett állása, Marosszék főorvosa volt, míg Kovásznainak nem. És Kovásznai Janus Pannonius kommentátoraként és még számos irodalomtörténeti alkotásával igazolta, hogy megérdemelten választották meg professzornak. (Kovásznai valóban vérbeli irodalmár volt, megérdemelten lett professzor és hatása –közvetve – máig is érezhető. Az ő tanítványai voltak Nemegeyi János mellett még Antal János, Dósa Gergely, Zilai Sámuel.)

Azon, hogy Fogarasi Sámuel Kovásznait állandóan „durva” jelzővel illeti,

nem kell megütköznünk, mert bizonyos, hogy nagyon szigorú és öntörvényű tanár volt, aki nagyon megszenvedett a tudásért, mélyről emelkedett fel, és a pontosságot és szigort tanítványaitól is elvárta. Gondoljunk csak saját tanárainkra, a szigorú, de eredményes tanáraink biztos, hogy nagyobb hatást tettek ránk, mint a jó kedélyű, vicces, de eredménytelen tanárok!

Még egy picikét visszatérnék Kovácsnai Tóth Sándor irodalmi alkotásaira, nevezetesen a verseire. Ezek közül különösen érdekesek, azok, melyek Marosvásárhely történetére vonatkoznak. Két ilyen verset idézek tőle, az egyik arra vonatkozik, melyet a vers címe is tökéletesen kifejez: *Mikor a törvényszék elhagyta a várost*, a másik a nemesség ingatlanjainak az összeírására.

Mikor a törvényszék elhagyta a várost

1786

„Ügyvédek, cédák és orvosok sírjátok, mert már
Nincs itt törvényszék, mely idecsalt valaha.
Császár rendeletére távozott innen. Azóta
Bús ínség fenyeget Vásárhelyt titeket.
Bárhova néztél, bárkibe botlál végig e tájon,
Prókátor, kurva, sarlatán lehetett.
Mert a csodálatos az, hogy ezeknek, dől a vagyon csak,
Ily háromságot terme az emberi nem!
És ők, mint: a folyók a tengert vágyva, keresve
Éppúgy ömlöttek mindenhonnan ide.
Most, miután elment a törvényszék, ez a város
Vásárhely lett – mint vallja királyi neve.
Már csak munkával tarthatja magát el a polgár,
Íme saguntumi lét – mit rég érdemele.”

A vers önmagáért beszél, kifejezésmódját tekintve akár modern versnek is beillene, ma is van hozzá sajnós, aktuális tartalom. A mai háromságnak is: – *prókátor, kurva és sarlatán* – dől a pénz, és az adómentesség! A dolog háttere, hogy II. József császár rendeletére (aki mellesleg Marosvásárhelyt személyesen is felkereste), a Királyi Táblát Marosvásárhelyről Nagyszebenbe helyezte, és a törvényszékre bevezettette a német nyelvet. Addig és utána is szabad volt a magyart is használni a törvényszéken (bizonyos szinten, mert az ítéleteket és a hivatalos aktákat azért csak latinul írták). Aztán szerencsére, II. József halála után a Királyi Táblát visszahelyezték Marosvásárhelyre. És ez jelentős fellendülést hozott a város művelődési életében, mert a vezető értelmiségiek mind megfordultak Marosvásárhelyen (kilyéni Székely Mihály, a Csíki Székely Krónika kiadója,

Aranka György a Nyelvmívelő társaság alapítója, Kendeffy Ádám, Gyulai Pál, Döbrentei Gábor, id. Szász Károly stb.).

Összevetés képpen, érdemes elolvasnunk a kortárs, Fogarasi Sámuel törvényszéki írnok visszaemlékezését is:

„Hivatali viszonyok Marosvásárhelyi II. József alatt

Dési Gábor nem tudom hová való papnak fia volt, s kancellista lévén, megházasodott, vévén feleségül Bán Zsuzsannát. Előbb volt a maroszéki continua táblán (fellebbviteli törvényszék) supernumerarius assessor (számfeletti bíró), azután, midőn II. József császár Erdélyből 1784-ben tizenegy vármegyéket csinált, egyesítvén Maroszséket Küküllő vármegyével, vagy amint mondották, a Küküllő elnyelvén a Marost, ekkor sok régi tisztek kimaradtak az hivatalból, Dési Gábor pedig, minthogy németül tudott, főbírónak tétetett a marosi circulusba (körben), a küküllői két circulusban pedig Székfalvi Szentmihályi Ádám és Csesztvei Miske László tétettek; ordinarius viceispán gróf Haller Gábor, substitus (helyettesítő) viceispán előbb Agyagfalvi Sándor János, azután. Ernyébe lakott Székesfejérvári Abel Károly; sedria praesese (törvényszéki elnök) Alsócsernátoni Domokos Sámuel voltak. Mert minden jurisdictionnak (törvényhatóság) két hivatalja volt: egyik officiolatus (hivatal), mely állott ordinarius (nyilvános) és substitus (helyettesítő) mind viceispánokból és főbírákból, ezek mellett az írók scribáknak (írnokok) nevezetnek 50-50 Rhf. fizetéssel. Második hivatal volt a sedria (törvényszék), melynek praesese (elnöke) és hat assessorai (táblabírói) voltak, mellette az írók auscultans (hallgató) név alatt fizetés nélkül, ezek mintegy praktikusok voltak, mert a kancellária és kancellistaság megszűntek volt. Aki procurátor (ügyvéd) akart lenni, annak Kolozsvárt az universitásnál kellett cenzuráznia. Ezen a sedrián csupáncsak a peres dolgok folytak, egyebek a tisztségen vagy officiolatuson. A sedriáról az apelláció (fellebbezés) volt a districtualis (kerületi) táblára, mely Erdélybe kettő volt, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen, ennek praesese volt báró Jósika Antal, aki előbb jezsuita volt, s ezeknek elosztattatásokkal lett külső ember, ennek fia, báró Jósika János úr öexcellenciája, a mostani gubernium praesese. Milyen kár lett volna jezsuitának s annál fogva magtalannak maradni, mert úgy ilyen kormányra termett nagy embert nem nemzett volna. Ezen districtualis (kerületi) táblák 1787-ben állanak fel, amidőn gróf Bánffy György is gubernátor lett. Ezen districtualis táblán szász nemzetbeli assessorok is voltak, és innen az apelláció ment a királyi táblára, mely 1786-ban Szebenbe költözött volt, ott lévén már a gubernium is. 1790-ben meghalt II. József, ekkor a districtualis táblák, a regius commissariusok (királyi biztosok) megszűnnek, a királyi tábla Marosvásárhelyre visszamegy, és minden igazgatások formái a régi lábra állnak. 1785-ben az animarum conscriptio (általános összeírás) elkezdődött, mely-

ben a vármegyei tisztek mellé egy katonatiszt is adatott, falukon és városokon minden házakhöz elmentek, még a kastélyokba is, kívül a házakra numerust írtanak, gazdát, gazdaasszonyt, gyermeket, cselédet, még idegent is, ahol kaptak, felírták nevét, állapotját s életidejét. 1786-ban a földmérés elkezdődött, papok s kívül deákok sokan állottanak földmérőknek, fizették a birtokosok, gazdag fizetések volt, el is kevélyedtek volt. Mikor pedig minden a régi lábra visszaállott, 1790-ben a conscriptio és földmérés munkái sok jurisdictiónál (hatóságoknál) megégettettek. József császár a tanuló helyeken német classisokat (osztályokat) állított fel, s ekkor az ártatlan német könyveket is vagy megcsapták, vagy megégették. A németes öltözetet urakról, úriasszonyokról egymásnak letépték.” (FOGARASI, 92–93)

Ugyancsak II. József császár rendelete volt az ingatlanok összeírása, akárcsak a lakosság, a népesség összeírása. Ez akkor főleg a nemesség körében nagy felháborodást keltett. Úgy tekintették, hogy a személyes dolgaikat veszik leltárba, úgy tekintették, hogy a zsebükbe nyúltak. Ma már természetes dolognak tekintjük, hogy az ingatlanjaink után adózunk, de ez akkor teljesen új dolog volt. A nemesség személyüket ért sérelemnek vette, mert mi köze a császárnak ahhoz, hogy kinek mennyi ingatlanja van, és az hol van. Pedig már a posta zavartalan működéséért is szükséges volt a házak számozása. Ehhez a rendelethez kapcsolódik Kovácsnai Tóth Sándor másik érdekes verse:

Mikor a házra számot írtak

1785

*Nem minden dolog ismerszik meg külseje láttán,
Néha hamis külszín csalja, meg a szemedet.
Sok rossz ember látszik jónak néha egészen;
Látod-e, fordított helyzetben vagyok én.
Mert engem feketébbnek tüntet a látszat a szemnek,
Mint amilyen fekete lelkű valóba vagyok.
Vannak akik megcsalnak másokat és soha senki
Nem jön rá, de ha én szólok, az sose jó.
Vannak, akiknek a nép is csak kedvére törekszik,
Am engem sohasem kedvel a sokaság.
Bárcsak a keblem mélyét láthatnák csupa egyszer,
Tudnák akkor, hogy csak jót rejtegetek.
Tudnák, hogy nem változtam meg, már pedig egykor
Nem mondott rosszat senki, de senki reám.
Momus az emberi testbe hatolva bűnhöde úgy, hogy*

⁷ Ekkor ért Marosvásárhelyre az első katonai felmérés.

*Senki se láthassa, hogy mit rejt a szíve.
Am ő lássson nyíltan minden emberi szívbe,
Minden jól rejtett bűnt és indulatot.
Nem vagyok Momus⁸, nem vetek semmit senki szemére
Nem háborgatom én égben az isteneket.
Ámde szeretném, hogy ha szívemnek ablaka nyílna,
Hogy mindenki bele láthasson, ha akar.*

A verseket Kovásznai Tóth Sándor természetesen latinul írta, akkor az volt, nem csak a tudománynak, de az oktatásnak is a nyelve, és büntetés járt, ha csak a kollégium falain belül magyarul beszélgetnek a deákok.

Kovácsznai Tóth Sándor verse azért nagyszerű, mert a házszámozással Kovásznai érzékeltetni szeretné, hogy ezzel egy kicsit a lelkünkbe is bekukucskál a hatalom. Vajon mit szólna ahhoz, hogy ma önként megvesszük a lehallgató készülékünket, azt állandóan magunknál tartjuk. Mert, gondolom, mindenki tudja, hogy a mobiltelefonunk ideális eszköz a hatalom kezében, hogy a teljes magán és intim életünk a kezében legyen. És ráadásul erre törvény is van, hogy 10 évig megőrzik a beszélgetéseinket és mobilhasználatunkat. Így manapság nem csak az ingatlanjainkat veszik leltárba, de a lelkünket és a gondolatainkat is leltárba veszik. Nos Kovásznai Tóth Sándor ezzel a zseniális versével: „*Mikor a házra számot írtak*”, épen ezt a folyamatot ismerte fel. Ma csak az ingatlanjainkat írják össze, de holnap már a gondolainkat is.

Kovácsznai Tóth Sándor professzor humorosan is megírta Teleki Sámuelnek Marosvásárhely történetének két fontos eseményét, nevezetesen, mikor a Királyi Táblát Nagyszebenbe helyeztette II. József császár, illetve mikor összeíratta az ingatlanokat és a lakosokat.

„Itt most ebben a mi városunkban... a múlt hetekben olyan hír futamodott volt, hogy innen elmegyén a Királyi Tábla Kolozsvárra. Némelyek megjedtek volt. A bíró a tanácsbeliekkel együtt elment gróf Kemény Farkas úrhoz, instáltak, hogy legyen munkás benne, hogy maradjon itt a Tábla. De hát a szegény leányok! Bezzeg azok ijedtek volt meg, hogy elmegyén a sok ifjú kancellista s osztán mit csinálnak? Mert azt mondják, hogy most huszonnégyen vannak itt viselős szűzlányok. Épül azért a városunk, nem félek, hogy ember nélkül maradjon!” (KOVÁCSZNAI 1974, 268–269.)

Engedjék meg, hogy beleakaszkodjak a 24 viselős szűzlányba. Minden bizony e 24 viselős szűzlány között volt Técsi Krisztina is, a híres Técsi Sámuel teológiai professzor árva lánya. Már közel 10 éve elhunyt édesapja Técsi Krisztinának,

⁸ A versben említett Momus az antik mitológiában a csúfolódás istene. Momus (/mooməs/; görög: Μῶμος) görög mitológiában volt a szatíra és a gúnyolódás személyisége. A reneszánsz idején több irodalmi mű is használta őt szócsovéon a zsarnokság kritikájára, míg mások később a kortárs társadalom kritikájává tették. A színpadon végül az ártalmatlan szórakozás alakja lett.

amikor egy ifjú bonviván kancellista Gecse Benjámint teherbe ejtette. Akkoriban ez nagy szegény volt, és elviselhetetlen jegyet ütött a családra is. Sajnos már Técsi Sámuel életében sok anyagi gondja volt a családnak, mert a professzor halála után közel 1000 rénes forintnyi adósságot hagyott a családjára. Ez kb. 3 évnnyi bruttó professzori fizetésnyi tőke volt. Elképzelhető, hogy az özvegy micsoda nehézségek között nevelte fiát és leányát. A leánya, talán menekülni próbált a gondok és a nyomor elől és így esett Gecse Benjámint karjaiba. Szegény Técsi Krisztina el is bujdosott Czigányi faluba, és ott szülte meg 1768-ban Gecse Dánielt, aki a református kollégium 300 éves története során legbőkezűbb adakozója volt!⁹

Szóval, érdekes a világ, és az, ami az emberek – akár Kovászai professzor – szerint is a megvetés tárgya volt, az más szempontból kimagasló emberi tett és maradandó szellemi hagyatéket jelentett.

Hosszú volna számba venni azt a sok jelentős professzort és tanítványt, akik megfordultak a református kollégiumban. Tény, hogy a Bolyiak előtt főleg a human tudományokban alkottak maradandót, a filológiában, a filozófiában, teológiában, jogtudományban stb. A Bolyaiak tevékenységével pedig a matematikában is beírta nevét a Református Kollégium az egyetemes tudománytörténetbe. Sajnos Kovászai Tóth Sándornak nincs akkora kultusza, mint Mátyus doktornak, vagy a Bolyaiaknak, Antal Jánosnak stb. pedig az első igazán nagy, a magyar irodalomtörténetbe is nevét beíró alkotó volt! Megmaradt a sírköve a református temetőben.

IRODALOM

FOGARASI 1974 = FOGARASI Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 15.

KOVÁSZNAI 1970 = KOVÁSZNAI Sándor: *Az ész igaz útján*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Kocziány László, Kriterion, 1970.

⁹ Szegény Técsi Krisztina jó messze elutazott, és ott szülte meg „zseniális” fiát. A sors aztán megjutalmazta, mert egy egyszerű orvos lett a fiából, és úgy az Técsi Krisztina, mint Gecse Dániel közel 50 évig harcolt, pereskedett azért, hogy törvényesítsék születését, csak nagy későre ismerték el, de a csirkefogó apja, akkor sem ismerte el törvényes gyermekének. De amiért mi ezt a történetet kiemeltük ennek az az oka, hogy a református kollégium történetében Gecse Dániel tette, éppen a kollégium 100 éves fennállásának tiszteletére a legbőkezűbb alapítványt. Valahol nagyapja – Técsi Sámuel – emléke is benne volt a Gecse alapítványba, bár Gecse Dániel születésekor az anyai nagyapja már közel 10 éve halott volt. Ennek ellenére a református kollégium emberségére vall, hogy Gecse Dánielt bevette a növendékei közé, és korán felismerve a gyerek kimagasló szellemi képességeit a kollégium költségén taníttatták és küldték a bécsi orvosi egyetemre.

*Vizi Ildikó Klára***KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR MUNKÁSSÁGA DR. CICERONE POGHIRC
SZEMSZÖGÉBŐL**

Édesapám, Dr. Debreczy Sándor Csomával kapcsolatos emlékiratai között kutakodva, rábukkantam egy elsárgult újságra. Érdeklődéssel vettem kézbe a *Cuvântul Nou* román nyelvű lapot, amelyben a Kőrösi Csoma Sándor arcképével és mellszobrával illusztrált *Un secui pe acoperişul lumii* (Egy székely a világ tetején) című cikket találtam Dr. Cicerone Poghirc bukaresti egyetemi tanár tollából.

Mielőtt még a nagy román orientalistának a Csomáról való méltatását ismergetné, nézzük meg ki is volt tulajdonképpen Dr. Cicerone Poghirc, aki olyan nagy elismeréssel és csodálattal ír a nagy székely tudósról. A román tudós cikkéből választ kapunk arra is, hogy az 1830-as években hogyan viszonyultak egyes román tudósok, keletkutatók Kőrösi Csoma Sándorhoz.

Dr. Cicerone George Poghirc 1928. március 20-án Moldovában, a Vaslui megyei Pogana faluban született. Szülei tanítók voltak. Iskoláit Chişinauban és Bârladon végezte, majd egyetemi tanulmányait Bukarestben. 1951-ben a Bukaresti Egyetemen szerzett nyelvészeti diplomát, majd ugyanott 1954-től adjunktus, 1961-től előadótanár, 1968-tól a Keleti Nyelvek Tudománya Katedra vezetője és 1969-től kezdődően a Keleti Tanulmányok Társaságának elnöke. Ebben a minőségben kapott meghívást 1969 áprilisában Kovásznára Csoma Sándor születésének 185 éves évfordulója alkalmából. Mint orientalista 1970-től vendégtanár Indiában a Bloomington Indiana Egyetemen. Cicerone Poghirc nagyon jó ismerője volt az ázsiai nyelveknek is. 1977–1979 között Olaszországban a Paduai Egyetem vendégtanára. Ebben az időszakban a román hatóságokkal és a Securitate-val kapcsolatos zaklatásai miatt elhatározza, hogy nem tér vissza Romániába, hanem Franciaországban telepedik le. Erről az elhatározásáról, az akkor már emigrációban élő Mircea Eliade számol be a párizsi *Journal* 1979. július 23-i számában. Párizsban való tartózkodása idején csatlakozik a román emigrációs csoporthoz. 1980-ban már a bochumi Ruhr Egyetem érdemes tanára és a párizsi Sorbon Egyetem előadó tanára is. Ekkor még szorosabb kapcsolatot tart fenn az emigrációban élő Mircea Eliade és Emil Cioran tudósokkal. Többször megszólal a Szabad Európa Rádióban is.

A rendszerváltozás után többször is visszatér Romániába, és aktívan támogatja a tudományos élet rendezvényeit, előadásokat tart, tudományos cikkeket közöl. 2000-ben Emil Constantinescu, Románia akkori elnöke Nemzeti Kitüntetés-

ben részesíti tudományos munkássága elismeréséért. Véglegesen azonban nem tért vissza Romániába.

Életének utolsó éveit Franciaországban visszavonulva tölti. Életkora és betegsége megakadályozta további utazásaiban. 2009. április 15-én halt meg Párizsban. Nagyon gazdag könyvtárát a Craiovai Egyetemnek ajándékozta, amit a tudós kívánsága szerint felesége és fia el is hoztak Romániába.

Ha végig tekintünk Cicerone Poghirc életén és munkásságán könnyedé érthető az, hogy mennyire elkötelezett volt a tudományos kutatás irányában és milyen tisztelettel, alázattal viszonyult a keleti nyelveket tanulmányozó és kutató Csoma Sándorhoz. A román tudós nemcsak Csoma tudományos munkásságát értékelte, hanem rendkívüli megbecsülését fejezte ki Csoma személyiségét illetően is. Nagy elismeréssel nyilatkozott a székely tudósról, aki nem a pénzért, nem a meggazdagodásért, vagy különböző hódító csapatokhoz, gyarmatosítókhoz szegődve járta be Ázsiát, hanem tudományos célja eléréseért küzdött, vállalva a legmostohább életkörülményeket és nehézségeket. Végző célját halála miatt nem érte el, ami még két évszázad után sem tekinthető véglegesen lezártnak, de utat nyitott a későbbi kutatások számára. Ilyen értelemben megemlíti Csoma Sándornak az 1834-ben Calcuttában megjelent Tibeti-Angol szótárát valamint a Tibeti Nyelvtant és az 1912-ben szintén Calcuttában megjelent Tibeti Tanulmányokat.

A 185. éves megemlékezési ünnepségen Dr. Cicerone Poghirc kihangsúlyozta, hogy Kőrösi Csoma Sándor tudományos munkássága nem elszigetelt Románia kultúrájától, amely a Nyugat és a Kelet tudományos eredményeinek az összekapcsolását jelenti Európa számára, valamint az Ázsiában található nagyon gazdag kulturális kincsek megismerését is. Ezzel kapcsolatosan olyan román tudósokat említ, akik szintén a keleti kultúra kincseit próbálták megismertetni Európával. Így Nicolae Milescu hozza fel példának, aki a kínai kultúra értékeit továbbította Európa felé és Dimitrie Cantemirt, aki a török történelmi és kulturális értékek megismerésével gazdagította Európát. Érdekességként említi Timotei Cipariu orientalista tudós munkásságát is, aki Csomához hasonlóan az Enyedi Gimnáziumban tanult, és Csoma után néhány évvel Ázsiába indult kutatói útra. Megemlíti továbbá Mihai Ghieát is, aki az indiai kolostorokban tanulmányozta a buddhizmus lényegének mélységét. Mindezek azt bizonyítják, hogy a román tudósok is kutatták az ázsiai népek kultúráját. Cicerone Poghirc szerint ilyen vonatkozásban nem csoda az, hogy Romániában is ismerték és megbecsüléssel viszonyultak Kőrösi Csoma Sándorhoz. Így 1830-ban az *Albina Românească* folyóirat február 13-i számában megemlékeztek Csoma Sándor csodálatos útjáról és tudományos munkásságáról. Ugyanakkor 12 évvel később a *Gazeta Transilvană* 1842. július 20-i számában fájdalommal, sajnálattal közölték a nagy tudós halálhírét, ami nagy veszteség a hazának.

Cicerone Poghirc szerint Kőrösi Csoma Sándort tudományos érdemeiért és példás életéért örökre szívébe zárja a román nép, ugyanakkor a nemzetközi tudományosság dicső alakjának tekinti.

IRODALOM

ELIADE 1987 = ELIADE, Mircea: *Dialogues avec le sacré*. Paris, 1987.

SIMENSCHY 1978 = SIMENSCHY: *Cultura indiană în texte și studii*. St. ed. Arta Orientală, 1978.

CUVÂNTUL NOU 1969. április 12.

Boér Imre

ZANGLA VÁLTOZÁSAI

A tegnapi és mai Indiában

Írásom célja bemutatni azokat a változásokat, amelyeket négy indiai utam alatt tapasztaltam Delhitől Zangláig. Sajnos, ezek a változások nem mindig jó az irányba mutatnak.

Delhi

Első utamon, 2008-ban, megérkezve Delhibe, az Indira Gandhiról elnevezett egyszintes nemzetközi reptéri épület fogadott, amit még az angolok építettek a viktoriánus korban. Az évek során nem sok változáson átesett épület akkor még hűen tükrözte e kor hangulatát. Akkoriban Delhiből Lébe csak minden második napon volt járat. Második utamon, 2010-re, a név maradt, de egy teljesen új, a kor minden igényét kielégítő, gigantikus méretű, beton és fémvázaz, többszintes, kívülről hatalmas üvegfalakkal ellátott szupermodern reptéri épületbe érkeztem. A többszáz méter hosszú, és legalább 20 m széles folyósókat faltól falig és teljes hosszában egyetlen szőnyeg borítja. A folyósókon mozgójárdák, különböző modern szoborcsoportok és a beszállókapuk előtt folyósók kiszélesítésével kialakított, kényelmes váróterek változtatják egymást. Delhiből Lébe ekkor napi egy járat volt, akárcsak a harmadik, 2012-es utam alkalmával. A szakszerű felújításon átesett régi reptéri épület már csak a belföldi járatokat szolgálja. A negyedik utamon, 2016-ban, ismét napi három járat van Delhi és Lé között, ami bőven meg is látszik egész Lében.

Lé (Leh)

Ladak tartományának székhelye. 2008-ban a királyi palotába a régi úton mentem fel. Ezt az utat 2010. augusztus 28-án már nem találtam meg. Valószínű, hogy az augusztus 5-re virradó hajnalon történt, az öregek által sem tapasztalt hatalmas felhőszakadás mosta el végleg a múlt e szeletkéjét. A gyalogosok számára ekkor már egy sok helyen meredek lépcsősorral tarkított gyalogút szolgált, míg az autók számára egy jó minőségű aszfaltos út vezetett a palota előtti kövezett térig. Az első három utam alkalmával a királyi várba a belépti díj külföldieknek 100 rúpia (kb. 1,6 €), ugyanez a belföldieknek 5 rúpia volt. 2016-ra a külföldieknek 200 rúpiára (2,7 €) a belföldieknek 20 rúpiára módosult.

Bár a helyenként leszakadt részek miatt egyes helyeken csak nagyon óvatosan lehetett közlekedni 2008-ban, a palota külső felújítása már készen volt,

a belső felújítások még 2010-ben és 2012-ben is gőzerővel folytak. 2016-ra a palota belső terének nagyobb része is fel volt újítva. Ezidő alatt a kiállító terem többször is át lett rendezve. Mostanra a kiállító terem mellett egy bemutatóterem fogadta a látogatókat, amelyben egy nagyképernyőn 10-15 perces, tizenkét nyelvre lefordított filmcskén keresztül követhette végig a látogató a palota történetét és a felújítási munkálatok egyes részleteit.

2008-ban a palotától a hegyoldalban még feljebb található Namgail Tsemo gompához, a Maiterya templomhoz és a hegytetőn található Castle at Tsemohoz csak gyalogösvény vezetett, ami a hegy palota felőli oldalán kigyózott felfelé. Ez a három objektum is az évek folyamán fel lett újítva. 2012-ben már új, kőlapokkal borított, betonszélű gyalogfeljáró kanyargott a Tsemo hegy másik oldalától a palota felett található Namgail Tsemo gomba, Maiterya templom és a Castle at Tsemo-hoz.

2008-ban bármerre sétáltam, a városban tartózkodó, elenyésző számú külföldi – köztük jómagam is – látogató úgy köszönt egymásnak, mintha régi ismerősök lettek volna. 2010-ben a várost már sűrűbben látogató turista némelyike még köszönt, 2012-re a városban jelentősen megnövekedett számú külföldiek közül már senki nem köszönt, teljesen eltűnt ez a gesztus.

Az első három utamon a főutca szent tehennel, kutyákkal, autókkel, kétoldalt járdával és a járdák széleit elfoglaló kofákkal volt tele. Az autókat leszámítva, az egész utcakép teljes mértékben az egykori tibeti városka hangulatát sugallta. A kofáktól az ember abszolút mindent megtudhatott, olyanok voltak ezek a kofák, mint egy rádió hírműsorai. 2016-ra a főutcat sétálóutcává alakították, a régi úttest mozaikcsempé borítást kapott, középen virággyakkal és kissé kiemelkedő, négyszögű platókkal. Kétoldalt ugyancsak mozaikcsempés járdák, melyeket az úttesttől csinos ráccsal fedett vízlevezető árkok választanak el. Az utca teljes hosszán, ahol csak lehetett, új házak építéseibe fogtak. A kofák eltűntek, és velük együtt örökre eltűnt egy kor is. A valamikori, meghitt tibeti hangulatnak már nyoma sincs.

2008-ban a sors úgy adta, hogy kezembe foghattam Kőrösi Csoma Sándor szótárának egyik eredeti példányát, melyet pénzhiány miatt akkor nem vehettem meg. Két év múlva, az augusztus ötödikei hatalmas vihar okozta sárlavina teljesen elvitte Lének ama részét ahol az öreg könyvkereskedő lakott, örökre magával sodorva a lehetőséget, hogy hozzájussak egy eredeti Kőrösi szótárhoz.

2008 szeptemberében még részese lehettem a Ladakh-fesztivál által nyújtotta hangulatnak. Ez a kulturális- és sportfesztivál minden év szeptember 1-15 között kerül sorra Lében. 2010-ben a fesztivált az augusztus 5-i vihar áldozataira emlékezve nem tartották meg.

2008-ban, menet-jövet a *Palace View Guest House*-ban egy hindu tulajdonosú vendégházban laktam. A továbbiakban a Csoma szobája alapítvány helybéli

támaszpontján a *Zik-Zik Guest House*-ban laktam, amelynek tulajdonosa buddhista. 2010-re elkezdődött a vendégház bővítése, 2012-re már az új egyemeletes épület félkész állapotban volt. 2016-ra, a névváltoztatáson is túllevő Zik-Zik Holidays készen fogadta vendégeit az új, emeletes épületben kialakított a fogadó résszel együtt.

Rangdum

A Suru patak 4000 m körüli magas fennsíkján található településen az első utamon két vályogtéglából épített teázón, és egy kőből épített bejelentkezési házon kívül csak étkező sátrak voltak. 2012-re egy vályogtéglából épített új teázó-étterem jelent meg még, 2016-ra az első, egyemeletes *La Himalaya 3800 m* étterem és vendégház is napvilágot látott.

Padum

462 km-re található Létól, Kargilon keresztül. Itt a Függetlenség Napi ünnepi műsoron vettem részt 2010. augusztus 15-én, mely napot Indiában 1947. augusztus 15. óta ünnepelnek. Ekkor láttam először az ünnepi tér mellett épülő szállodát, melynek akkor két emelete, vagyis három szint betonváza volt meg. Pont hat évre rá ebből a szállodából három emelet betonváza és vályogtéglafalai voltak készen valamint a fából készült ablakráámák túlnyomó többsége be volt téve a helyére. Az építkezés ütemét többek között az is befolyásolhatja, hogy az éghajlati viszonyok miatt a betonvázak öntése évente maximum négy hónapra korlátozódik.

Old Padum

Az itt található Etnobotanikus Központ és Múzeum, mely rendeltetése szerint valamikor a nyugat-indiai Himaláján belül a zanszkári régió természeti és kulturális örökségét bemutató központ volt. 2008-ban már évek óta zárva tartott, bár cégtábláján még jól látható volt a nyitvatartási ideje. 2016-ra, ahelyett, hogy felújították volna, hogy egy turisztikai látványossággal több legyen e térségben, teljesen eltüntették. Mostanra már a cégtáblája is eltűnt, nehogy valami emlékeztesse rá az arra tévedőt.

Zangla

32 km-re található Padumtól. Az első három utamon Padumtól Zangláig egy egy-sávos, többnyire aszfaltos, de sok helyen gödrökkel tarkított út vezetett. Négy év után, 2016-ra minden megváltozott. Padum és Zangla között, India eme térségére egyáltalán nem jellemző, széles út építésébe kezdtek. Ekkor már szinte Zangláig le volt gyalulva a leendő, sok helyen négy sávnak megfelelő szélességű út nyomvonal melyen több helyen már építették a hidacsakákat az oldalhegyekből

lefolyó vizek átérésztésére. A régi útnak nyoma sem volt. Ez az út fog elvezetni a Zanszkár folyó völgyén Padumtól Nimuig ami a Leh – Kargil, majd tovább Srinagar útvonalon van, az Indus folyó völgyében, egészen, míg a Zanszkár folyó Nimunál az Indus folyóba ömlik.

Véleményem szerint az épülendő út hátránya jóval nagyobb lesz az előnyénél ugyanis, egy Buddha háta mögötti zsáktelepülésből, Zanglából, átjáróház lesz. A „civilizáció” megjelenésével teljesen meg fog szűnni évszázados hangulata. Már most sok mindent látni ezekből a változásokból. Megjelent Zanglában az első, Sárkány névre keresztelt vendégház és étterem (Dragon Guest House & Restaurant) és egy sor a *Snow Leopard Conservancy – India Trust* környezetvédelmi nonguvernamentális szervezet keretében működtetett *Himalayan Homestay* vendégházak szobái, amelyből egyre több van a faluban a helybéli igényeknek megfelelően kialakítva. Ezeken a helyeken viszont már termelődik bőven hulladék, melyet az eddig mindent visszaforgató, hajdani Zanglában nem ismertek. A hulladék elszállítása 2012 óta működik szerződéses alapon egy padumi illetővel, aki hetente egyszer elszállítja a zanglai palota restaurálásánál dolgozó önkéntesek, és a látogatók által termelt szemetet. Ez a folyamat – sajnos velejárója a fejlettebb civilizációnak – fokozódott az évek során és ezután még fokozódni is fog. Ahol fény van ott óhatatlanul az árnyék is megjelenik.

Az első üzlet, amelyet 2008-ban Zanglában láttam, az egyik ház szobájának nyitott ablakán keresztül a szoba közepén lévő asztalfeleségen található néhány árucikket kínálta. 2012-ben már két bolt működött Zanglában, jóval nagyobb árucikínálattal, ami a zanglai önkéntesek igényeihez is igazodott.

2008-ban a Sonam Tsering asztalos domboldalnak épített vályogtéglá háza egy lejtős udvaron fekszik, az egyik frontján földszintes, a másikon egyemeletes épület. 2010-re a régi ház terrasszal bővült, 2012-re az asztalos felépített az udvarában egy új, kétszobás házat kimondottan az önkéntesek fogadására, ahol összesen tizenkét-tizenhat önkéntest tudott már elszállásolni.

A Csoma Szobája Alapítvány önkéntesei által 2012-ben elkezdett napiskolát 2016-ban készen találtam. A négy tanteremben civilizált körülmények között folyhat a tanítás még a téli hónapokban is. 2016-ra az iskola mellé egy szolár ventillációs illemhely épült, majd 2016-ban az iskola elé egy tanítók házat is építetünk, hogy a tanítók, tanárok ne hagyják el Zanglát a téli hónapokban sem.

2008-ban és 2010-ben a palotához vezető út a hagyományos, a régi. A faluból egy ősi ösvény, míg a hegyoldalban egy karavánút vezetett a palotahegy lábához, ahonnan a karavánút tovább folytatódott. 2012-re a palotáig vezető karavánutat hengerelt földes autóúttá szélesítették, melynek szélén megjelentek az útépitéshez szükséges aprókő-halmok. 2016-ban a faluban útmutató tábla tájékoztatta a turistákat, hogy merre induljanak el az „*Old Palace (Kharkongma) Zangla*” felé. Az útmutató táblától a palotahegy aljáig, mindkét irányból használha-

tó, egysávos, de jó minőségű aszfaltos út vezetett, és egy parkolóval zárult, ez 2016-ig még nem volt leaszfaltozva.

Az első három utamon, az akkor még a karavánúttól induló és a palotához felvezető régi ösvényt még eredeti állapotában használtuk. 2016-ra a parkolótól egészen a palotáig és onnan a palotát félig megkerülve, az ősrégi ösvényre kő- és betonjárdát, és lépcsősort építtetett a király, végleg eltakarva így az egykori gyalogutat. Ezen az ösvényen állt 2008-ban egy romos, de eredeti állapotban egy vályogtégglákból épített sztúpa. 2010-re ezt a sztúpát a király cementréteg-gel vonatta be, és mostani szokás szerint lefestettette, megfosztva így értékes történelmi múltjától, értékétől, sőt a sztúpa előtt még egy kis betonozott teret is kialakítottak.

Vannak azonban szerencsére pozitív példák is a változásra. A hegytetőn, a palota nyugati sarkánál épített kis kilátón a két jelenkori, vályogtégglából készített sztúpát 2010-re szépen lemeszelték fehérre majd 2012-re újra meszelték anélkül, hogy betonba öntötték volna.

2008-ban a vályogtégglák a palotahegy lábánál fekvő, viszonylag sima területen készültek. A palotahegy aljától háton vagy kézben ki szállítottuk fel a palotaerődbe. 2010-ben a vályogtégglákat már a palotaerőd bejárata melletti kis téren készítettük, ami 2016-ra betonba lett öntve. 2010-től a kész téglákat csiga és veder segítségével húztuk fel a palotaerőd különböző szintjeire annak függvényében, hogy hol volt szükség rájuk.

2008-ban a zanglai palota romos, lehangoló állapotban hevert. 2010-ben a palotán látszani kezd az önkéntesek keze munkája: az első új falak, födéme, lépcsők, vakolatok. 2016-ban a felújítás még nincs kész, de a turistáknak adomány alapon 40 rúpia (0,54 €) a belépti díj, melyet egy ere a célra elhelyezett perselybe lehet betenni, a jegytömbből pedig minden látogató magának szakítja le a jegyet. Nem tisztázott, hogy a bevételt ki, milyen célra használja, mint ahogyan az sem, hogy a Csoma Szobája Alapítvány részesedik-e ebből a bevételből.

2008-ban a palotaerőd szintjein áthaladó, a földszinttől az utolsó emeletig nyitott „kommunikációs csatornával” rendelkezett, szabad rálátás nyitva a legelső szintről a legalsóra, és fordítva. 2010-től kezdődően ezzel a kommunikációs csatornával már nem találkoztam. Ez persze nem jelenti feltétlenül azt, hogy nincs meg, csak esetleg én a későbbiekben nem jó helyen kerestem.

2008-ban Csoma szobájának padlózatát megrokknva, míg a bejárati ajtajával szembeni falon a plafontól a padlóig és onnan tovább egészen le a palotaerőd kőből épített aljáig terjedő, arasznyi széles repedés tátongett. Ennek a szakszerű befoldozásával kezdődött 2008-ban a palotaerőd felújítása, ami a Csoma szoba padlózatának teljes felújításával folytatódott. 2010. augusztus 20-ra e kis szoba teljesen készen volt. Itt helyeztem el Csoma emléke előtt tisztelegve az első élő virágcsokrot, s jóleső érzés volt viszontlátni, bár elszáradva, 2012-ben. Ebben az

évben Csoma szobája és az előtte lévő helyiség megint munkateleppé változott, mert megrokkant e két helyiség közös falának a kis erkély felőli sarka. Az ok: a Csoma szobája feletti tetőrészen található latho (szellemek lakosztálya) súlya és az idő múlása. A latho teljes, és a sarokfal részleges lebontásával és újraépítésével lett megoldva ez a probléma.

2016-ban a vályogtéglák állandó helyezkedései miatt újból megjelent Csoma szobája falán egy repedés. Az alatta lévő helyiségek falain is jelentkeztek laikus számára is jól látható, komoly gyengeségek. E problémák orvoslására Irimias Balázs, a helyreállítás vezetője úgy döntött, hogy csak a Csoma szobájának fala legyen visszabontva padlózatig, míg az alatta lévő helyiségek megerősítése végett kívülről építsünk egy támoszlopot a már meglévő mellé. A támoszlop szépséghibája, hogy kis mértékben, de a palotaerőd eredeti képét megváltoztatta.

Az első három utam alkalmával a du-khangnak (a zanglai palotaerőd buddhista szentélye) földes padlózata volt. 2016-ban a du-khang belső felújítása során deszkapadlózattal látták el e kis helyiséget, sokkal barátságosabbá téve, mint ahogyan eddig volt.

2008-ban a Csoma szobája előtti helyiségben található különböző emléktáblák egy oszlopon és egy plafongerendán vesztegeltek össze-vissza. 2010-re elkészült a Csoma szobája előtti helyiségben felgyűlt emléktáblákat méltó módon keretbe foglaló Memory Board of Alexander Csoma de Kőrös. 2016-ra egy khatag (buddhista szent fehér selyemsál) öleli át az emléktábla felső részét, miközben az emléktáblától nem messze megjelent Kőrösi Csoma Sándor egy arcképe is.

2008-ban fénykép készült a királlyal és rólam, aki akkoriban még nem pózolt mindenkivel. 2010. augusztus 16-án a királyné meglátogatott minket fent a várban. Teát és süteményt hozott az önkénteseknek, majd válllvetve dolgozott velünk egy ideig, keményen gyúrva az agyagtéglákat. Távozásakor meghívta estére a zanglai önkéntes csapatot egy teára a királyhoz. Este a teázás után a király meghívott bennünket, önkénteseket, másnap estére vacsorára. 2012-ben a kis királyfi és a királylány látogattak meg, munkálataink közben a palotaerődben. Süteménnyel és teával kínáltak, amit gyönyörű szép kínai porcelán készletben szervíroztak. 2016-ban a királynak és családjának híre hamvát sem láttam a kis királyfi kivételével.

2008-ban egy munkálat fut Zanglában: a palotaerőd felújítása. 2010-ben kettőre bővült a zanglai teendőik palettája; a palotaerőd felújítására és az oktatásra. 2011-ben már három: a palotaerőd felújítása, az oktatás és a sztúpák felújítása, s 2012-ben már négy feladatkört láttak el a Csoma Szobája Alapítvány önkéntesei: a palotaerőd és a sztúpák felújítását, az oktatást, és a Csoma napiskola építését.

2008-ban a kétnapos zanglai tartózkodásomat az Angkor alapítvány támogatta. Ez alatt az idő alatt Sonam otthonában voltam elszállásolva és ott is étkeztem. 2010-ben a nyolcnapos zanglai tartózkodásomat már az újonnan bejegyzett

Csoma Szobája Alapítvány támogatta. Az első három éjszakát a Dench Kangsar házban töltöttük Makra Péter útitársammal, a Thukjay Dolkar háziasszony vendégszeretét élvezve, utána ismét Sonam vendégei voltunk. 2012-ben 16 napos zanglai tartózkodásomat ugyancsak a Csoma Szobája Alapítvány támogatta. Ez alatt az idő alatt megint Sonamék régi házában voltam elszállásolva és ott is étkeztem.

A 2016-os a hétnapos zanglai tartózkodásom költségeit magam álltam. Mostanra az első két hetet minden önkéntes saját forrásból fedezi Zanglában, csak azután kap támogatást, de azt is csak úgy, ha előzőleg idehaza sikeresen átesett egy előválogatáson. Teltház miatt most nem Sonam asztalosnál voltam elszállásolva, hanem a falu egyik Himalayan Homestay turista körfogalomba beiktatott házában laktunk és étkeztünk Kozman Botonddal és Piroska Lászlóval.

Akármerre jártam észak Indiában mindenfelé szembeötlő volt az a tény, hogy náluk ismeretlen fogalom a karbantartás vagy felújítás. Ameddig tart egy sztúpa, gompa vagy ház addig tart és használják, de utána Buddha áldjon. Inkább építenek egy újat, mintsem felújítsák a régit. Nagyon sok példa van erre már itt a Zangla és Naneri (női kolostor Zanglától 1 km-re) közötti hegyoldalban található gompák, barlag-gompák, elhagyott házak és sztúpák képében. Vajon hány volt meg ezekből már Csoma idejében?

Mindezek után elmondhatom, hogy ezen változásoknak, melyek mindenfelé látszanak, mi csak külső szemlélői lehetünk, független attól, hogy merre tartanak, és milyen eredményeket hoznak majd a jövőben. Remélhetőleg az évszázados hagyományok nem, vagy csak kis mértékben csorbulnak.

2016. augusztus 15-én hagytam el ezidáig utoljára Zanglát, azt a Zanglát, mely gyermekkoromtól úgy élt bennem, mint egy hagyományos, régi, meghitt, tibeti buddhizmus jegyeit magán viselő kis falucska, azt a helyiséget, amely mély benyomást tett rám már 2008-ban, és amelynek a nosztalgikus hangulatát, minden változása ellenére, valahogy meg szeretném őrizni emlékeimben, úgy ahogy azok az első pillanatban hatottak rám. Örülök, hogy megismerhettem Zanglát e régi időbeli mivoltában, mert az elkövetkezendőkben erre már sajnos nem lesz sok esély.

Müller Alajos

EGY HAJDANI UTAZÁS FILM-DOKUMENTUMA

Két hajdani utazás beszámolója

DARDZSILINGI LÁTOGATÁS 1.

1979-től 1981-ig Fülöp-szigeten, Cebu City-ben a San Carlos Egyetemen a Tengerkutató Osztályt vezettem. Tengertani előadásokat és gyakorlatokat tartottam. Családommal tartózkodtam ott. Küldetésem befejezése után 1981 júniusában útban Európa felé megálltunk Indiában, Dardzsilingben, hogy a trópusi hőségtől „lehüljünk”. Kalkuttában kezdtük indiai utunkat. Felkerestük a Bengáli Ázsiai Társaság székházát, láttuk Kőrösi Csoma Sándor szobáját. (A szoba kicsi, kis zsalugáteres ablakkal a belső udvarra nyílik, könyvespolcokkal és könyvekkel volt tele).

Folytattuk utunkat Bagdográba, hogy feljussunk Dardzsilingbe. Mivel a két nagyobb fiúnk és a hat hónapos kislányunk is velünk volt, taxival mentünk fel. Címünk volt Dardzsilingben. Nem előre megrendelt, hanem előre kigondolt, kívánt szálloda. A szálloda nem tudta, hogy jövünk! A szállodát a néhai Hajnóczy Rózsa „ajánlotta” a *Bengáli tűz* című könyvében (1929). És tényleg sikerült! Két szobát foglaltunk teljes ellátással. A fogadó térben még ott voltak a nagy fotelek, a kandalló, talán még mindig úgy, mint akkor, amikor Hajnóczy Rózsa is ott járt és ahogy könyvében leírta. Jó érzés töltött el, mintha nem Indiában, idegenben lettem volna, hanem otthon.

A szálloda bejárati teraszáról jobbra, távol a domboldalon látható volt az öreg angol temető. Másnap délelőtt felkerestük a sírt. A temetőbe a Labong-úti bejáratánál mentünk be. A sír közel van ehhez a bejáratához. A másik bejárat a Jawahar Road West felől van, onnan a sírt nem olyan egyszerű megtalálni. Megdöbbenő kép tárult szemünk elé: a sírt nyers beton fal vette körül (kb. 0,70 m magas) négy sarok oszloppal (kb. 2,0m magas). Az oszlopokat dróthálóval kötötték össze. Ez az állapot (1981. június) jól látható Szilágyi Ferenc által közölt képeken melyet az *Élet és Tudomány* 1984. 03. 2-i számában közölt.

Másnap felkerestem a városházán az illetékeseket, szerettem volna megtudni miért emelték fel a kerítést? Biztonsági okokból, volt a válasz. Tőlük tudtam meg, hogy az utóbbi időben sok magyar kereste fel a temetőt és ezért az öreg angol temetőt sokan „magyar temetőnek” is hívják. A mostani hivatalos neve „Öreg temető”. Másnap felkerestem Mr. Kumart, a temető titkárát a Turnbull High School-ban és felkértem, hogy az iskola diákjait nyerve meg a sír gondozására.

Nem kellett neki elmagyarázni ki volt Kőrösi Csoma Sándor, mindenről tudott. Én azonban nyomatékosan kiemeltem az tibeti szótárt és nyelvtant, amivel legjobban tudná a diákokat a megnyerni. Kérésemet elfogadta, nem ígért meg semmit, de végig barátságos volt. Vásároltunk nefelejcset és piros muskátlit, és a sír négy sarkában lévő kis területet díszítettük ki vele. Lehoztuk a sírhoz a temető gondozóját Mrs Chettr-et és megkértük viselje gondját a sírnak. Munkáját előre honoráltuk.

Hazatérve Európába, feleségem nevében irtunk egy részletes beszámolót fényképeimmel a dardzsilingi helyzetről és elküldtük a bonni magyar követségre, Tollas Tibornak a *Nemzetőr* szerkesztőségébe és volt évfolyamtársamnak az *Élet és Tudomány* szerkesztőségébe. Ehhez a beszámolóhoz csatoltam egy tervrajzot, mely szerint anélkül, hogy más sírt bántottunk volna, megnövelhettük volna a „mi” sírunk terét, ami jelenleg igen szűk. Sem a követség, sem az újság nem csinált belőle ügyet, de Szilágyi Ferenc cikkében felhasznált két felvételemet. Így legalább egy felvétel mutatja a sír akkori állapotát.

DARDZSILINGI LÁTOGATÁS 2.

1984-ben újra meghívtak a San Carlos Egyetemre, három hónapos docenturára. Ez alkalommal egyedül voltam Fülöp-szigeteken. Feladatom elvégzése után, útban Európa felé, szándékomban volt Kalkuttában, Dardzsilingben és Nyugat-Tibetben Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain járni. Ismerve a kalkuttai-és dardzsilingi helyzetet, már jobban felkészültem az útra.

Háromszéki barátomat, Dr. Pető Zsoltot kértem fel kísérőtársnak. Úgy leveleztük le előzetesen, hogy egy barátjával farag egy kopjafát, és a háromszéki székelyek nevében elvisszük Dardzsilingbe Kőrösi Csoma Sándor sírjára, majd utána folytatjuk utunkat Nyugat Tibetbe. Az út fontosabb részleteit filmre terveztem felvenni.

Fülöpszigetekről érkezve Kalkuttába vártam Zsoltra. Pár napot töltöttünk Kalkuttában. Kihasználtuk az időt egy látogatásra a Bengáli Ázsiai Társaság székházába, ahol Mr. Chaudhuri Sibadas, a társaság könyvtárosa, nagyon szívélyesen fogadott. Bevitt minket a könyvtárba és megmutatta Kőrösi Csoma Sándor kéziratait! Kézbe vehettük! Persze láthattuk Kőrösi Csoma Sándor volt szobáját is, ahol a két évvel azelőtti látogatásom óta nem történt semmi változás.

A véletlen folytán megismerkedtünk a városban Szöllőssy Gábor mérnökkel, aki a kalkuttai földalatti építésél dolgozott. A véletlen találkozás a honiakkal és a tervünk annyira elnyerte tetszését, hogy csatlakozott hozzánk! Így már hárman indultunk tovább Bagdográba és onnan taxival Dardzsilingbe, mert már késő volt. A vasutat Siliguriból nem akartuk igénybe venni, mert nagyon lassú, és későn érkeztünk volna meg Dardzsilingbe ahol még nem volt szállásunk. Az én patinás szállodám bontás alatt volt, így szállást kellett keresni.

Külön találtunk csak szállást. Az új találkozóznk egy kis kávézóban volt ahol megtudtuk, hogy Tenzing Norga is oda szokott járni. Találkoztunk is vele! Zsolt készített vele egy kazettás interjút, amit egy pesti sport újságban közzé is tett. Tenzing nagyon beszédes volt, ismert magyar hegymászókat és szépen beszélt Maday Éváról aki őt nagyon megnyerte.

Az utat az angol temetőbe ismertem 1981-es látogatásom óta. A sír egyik sarkába (ahova két évvel azelőtt nefelejcsét és muskátlit ültettünk) elhelyeztük a kopjafát. Miután elrendeztük a sírt, Szöllőssy barátunk visszarepült Kalkuttába, mi pedig tovább repültünk Srinagarba és onnan tovább Leh-be, ahonnan Zanglába akartunk menni. Az irodában azonban közölték velünk, hogy a hágót lezárták, várni kell pár napot. Talán három napot töltöttünk Lehben, kisebb kirándulásokat tettünk a környéken, bejártuk a palotát, meglátogattunk több kolostort. A palota bejárata felé vezető úton balra, meglátogattunk egy kolostort, ahol a Kandzsúr és Tandzsúr köteteiből is többet kézbe vehettünk.

A várakozás miatt időhátrányban kerültünk, úgy döntöttünk, hogy elmegyünk Kargilba és onnan megyünk Zanglába, addigra talán már átmehetünk a hágón. Útban Kargil felé megálltunk azonban Lámajuruban is. Azt tudtuk, hogy onnan is indul egy gyalogösvény Zanglába, de vezető nélkül azonban nem tudtunk elindulni. A kolostorban csak egy láma tartózkodott, sikerült azonban egy reggeli szertartását titokban megfigyelni.

Kargilban újra átgondoltuk a helyzetünket, és az eredmény sajnálatos volt: kifutottunk az időből! Zsoltnak kórházi szolgálata volt, nekem pedig az intézetben kellett felvenni a munkámat, így visszaindultunk Európába. Zsolt repült Budapestre, én pedig Hamburgba.

Az úton több tekercs S8-s filmet készítettem, a filmek azonban a nagy hőség-től minőségileg sokat veszítettek értékükből, mert utunk alatt nem tudtuk postára adni, csak Németországban tudtam előhívatni őket. Vitray Tamás *Csak ülök és mesélek* című adásában készített is egy kis riportot, amit a magyar TV-ben be is mutattak, így a felvételeim egy részét is.

Flórián Csaba

KALKUTTÁTÓL DARDZSILINGIG, CSOMA NYOMÁBAN

Előző években két alkalommal számoltam be Csoma nyomában tett utazásaimról Nyugat-Tibetben, Ladakh és Zanszkár kolostoraiban, az Indus völgyében, illetve a Szatledzs és Szpiti folyók völgyében. Összefoglaló, áttekintő tanulmányt készítettem a dardzsilingi sírról, annak látogatóiról az elmúlt évtizedek során. Tavaly év végén eljutottam Csoma utolsó állomáshelyeire, Kalkuttába és Dardzsilingbe.

AZ EGYKORI FŐVÁROS ÉS AZ ÁZSIAI TÁRSASÁG

A Hugli (Hooghly) folyó partján fekvő Kalkutta kereskedőtelepet, 1690-ben Job Charnock (1630-1693), a Kelet-Indiai Társaság ügynöke alapította. 1702-ben épült meg a Fort William erőd, melyet a bengál naváb¹ tiltakozása ellenére 1756-ban tovább fejlesztenek. Bengália meghódítása után *1757-től a brit indiai kormány székhelye, majd 1772-ben a Brit India, a „Rádzs” (Raj) fővárosa lett 1911-ig*, amikor a főváros Új-Delhi lett. 2001-ben Kalkutta nevét Kolkata-ra változtatták. Elővárosokkal együtt ma kb. 15 millió lakosa van. Csoma idejében mozgalmas, érdekes város volt, kb. 230 000 lakossal. Habár a tengertől több mint 30 km-re fekszik, a kiszélesedő Hugli-folyó torkolatágán tengerjáró hajók is felmehettek a városig, így Csoma már gőzhajókat is láthatott Kalkuttában. Kalkutta egyik jelképe a Howrah Bridge, függesztett híd a Hugli folyó felett. 1943-ban, építéskor a világ harmadik, jelenleg a hatodik legnagyobb függesztett közúti hídja, 460 méter hosszú a két függesztés között. Naponta több mint 100.000 gépjármű, 150.000 gyalogos halad át rajta, ezzel a világ legnagyobb közúti forgalmát lebonyolító híd!

Kalkutta egyik jelképe, a Howrah Bridge korabeli képeslapon, ill. jelenleg

¹ A naváb (arab és urdu: 'úr'), egy indiai terület muszlim vallású fejedelme, kormányzója a Mogul Birodalomban. Hindu vallású megfelelője a maharadzsa, ill. rádzsa. Átvitt értelemben a magyar megfelelője a nábob, dúsgazdag ember.

Csoma kalkuttai tartózkodása idején, még nem épült meg a Szent Pál katedrális, viszont állt már a Szt. János templom mely, a Kelet-indiai Társaság által, 1784–87 között épített első középület, miután Kalkutta lett a Brit-India fővárosa. Nehéz elképzelni, hogy Csoma, aki teológiai tanulmányokat végzett, több éves buddhista környezetből költözött Kalkuttába, akinek halálakor hagyatékában nyolc darab, idegen nyelven írt bibliát találnak, ne járt volna legalább egyszer ebben a templomban! A neoklasszikus stílusú templom építéséhez szükséges területet Nabo Kishen Bahadur maharadzsa adományozta, az alapkövet Warren Hastings India Kormányzója helyezte el. Itt látható Johann Zoffany (1733–1810) Utolsó vacsora című festménye. A festmény érdekessége, hogy a festő az apostolokat a Kelet-Indiai Kereskedelmi Társaság tagjairól, a hatalom embereiről mintázta. Jézust, egy görög papról Parthenio atyáról, Júdást William Ulrich árverezőről, míg János evangélistát (aki egyesek szerint Mary) W. C. Blacquiere, a kalkuttai rendőrfőnökről mintázta. A templom kertjében valóságos sírkert látható, köztük Job Charnock sírja és a Black Hole Memorial emlékműve. A brit uralom egyik legismertebb horror-történetének állít emléket. 1756-ban Szirázds-ud-Dauláh [Shujah ud-Daulah] bengál naváb megrohanta a régi brit erődöt, (amelynek helyén ma a Főposta áll), legyilkolta az ellenálló angol helyőrség katonáit és civileket. Száz (más források szerint 146) brit lakost bezáratott egy szűk levegőtlen zárkába. Következő reggel csak 23 embert találtak élve. (A hinduk erre másképp emlékeznek, a rendkívül szűk helységbe lehetetlen lett volna ennyi embert összezárni!)

A város legfontosabb hindu szentélye a Kálighat Káli templom, Kalkutta legrégebi zarándokhelye. 15. századtól említik, de a jelenlegi épület kb. 200 éves. A legenda szerint Siva isten felesége, Szati (akinek reinkarnációja Párvati) halála felett érzett fájdalomban, vállára vetette annak holtestét, és eljárt a borzasztó *tandava nrítját* (haláltáncot), elpusztítva mindent, ami az útjába került. Visnu, hogy végeztessen ennek a mézárlásnak Szati testéhez dobta *csakráját* (diszkoszát), s a test egyes darabjai szétszóródtak a Földön. Ahová a kis lábujj esett, ott van Kálighat, s egyesek szerint a Kolkata név is ebből ered. Az istennő sötét, belső szentélyben álló szobra, vad, féktelen figura, összegubancolt hajfürtökkel és tág kegyetlen szemekkel. Kinyújtott nyelvét mindennap frissen aranyozzák. Széchenyi Zsigmond, Nahar (1930) című regényében így írja le: „Fekete képű fonnyadt mellű szörnyeteg ijeszt ránk a templomi félhomályból, borzalmas agyrém. Előre álló, agyarszerű fogazata közül vérrel csepegő óriási nyelv lóg le puffadt hasára. Nyakát halálfejekből való füzér ékesíti, dereka körül óriáskígyók csavarodnak. Négy keze közül egyikben vérző emberfejet, másikban tört, harmadikban vérrel töltött bögrét szorongat. Negyedik öklét fenyegetésre emeli. Magyarázat: A vérző emberi fej az emberi egót, a szabja az isteni tudást jelképezi. Ahhoz, hogy az ember elérje a mók-sát², az isteni tudásnak le kell győznie az emberi egót.

² A kifejezés szabadulást jelent a születés és a halál örök körforgásából, a szanszára vagy másképp a re-

India legrégebbi és legnagyobb múzeuma, az Indiai Múzeum, melyet 1814-ben létesítetek. Az i.e. 2500 éves Indus-völgyi kultúra leleteivel, ghandarai szoborgyűjteményével, ill. a híres, 2000 éves Bhárhuti-sztúpa kerítésével, Kalkutta egyik legszebb látnivalója.

Teréz anya 1950-ben alapította a Jótékonyág Misszionárius Rendet, melynek központja az Anya Háza (itt van a sírja is – „Szomjazom”). A kórház a Kálígáth templom szomszédságában van, ahol haldokló, hontalan betegeket gondoznak önkéntesek a világ minden részéből.

A kalkuttai virágpiac, a Mullick Ghat, Ázsia egyik legnagyobb virágpiaca. Több mint 100 éves, naponta 2000 standon folyik a kereskedelem, a nap 24 órájában. A szezonális virágokat minden reggel frissen szállítják ide. A virágokat fesztiválokon (amiből rengeteg van Indiában), vallási rituálékhoz használják. Virágfajták: élénk színű hibiszkusz, élénk vörös rózsza, jázmin csokrok, illatos lótuusz és magnólia virágok.

A Victoria Memorial Hall, Viktória királynő halála után épült meg. Számkra azért is volt fontos, mert itt volt 2013-ban Kubinyi Anna textilművésznő Csoma kapui című kiállítása!

Kőrösi Csoma 1831. május 5-én érkezett Kalkuttába Kanamból, Szabáthu-n keresztül. Eddigi útjaitól eltérően most már kényelmesebben utazhatott. Megkapta az angoloktól az útiköltségre kiutalt összegeket. Mivel rengeteg könyvet, kéziratot vitt magával, nagy valószínűséggel valamilyen járművet vett igénybe, Ambalánál érte el Észak-India Nagy-Törzs-Út nevű fő közlekedési vonalát (Great Trunk Road) – ezen mi is utaztunk, a közlekedési morálról rémmeséket tudnék mesélni, dugó esetén az autópályán egyszerűen szembe forgalommal közlekedtünk stb. – majd Delhi, Agra útvonalon Allahabádig. Innen vízen is folytathatta útját, le a Gangeszen, majd a Hughli folyón. Ha a szárazföldi utat választotta, Szabathutól Kalkuttáig 1800 km-t kellett megtenni.

Amikor Csoma Kalkuttába érkezett, pezsgő tudományos életet és a tudományos munka számára kedvező körülményeket talált. Warren Hastings (1732–1818) Kelet-India főkormányzója 1781-ben iskolát létesített az arab és a perzsa nyelv oktatására. Itt dolgozott egészen a 18. század végéig, Angliába történő hazatelepüléséig Sir Charles Wilkins (1749–1836) nyomdász és orientalista, az első európai, aki igazán tudott szanszkritul. Ő fordítja elsőnek angolra a Bhagavad-gítát. 1784 óta itt működött az Ázsiai Társaság, amelyet Sir William Jones (1746–1797), az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány megalapítója, több szanszkrit szöveg első fordítója hozott létre. (Szerinte a szanszkrit nyelv minden nyelv anyja, a latinul rokon.) William Jones síremlékét, a Park Street Cemetery-ben látogattuk meg.

inkarnáció kötelékéből. Ez a szabadulás nem megsemmisülést jelent, hanem a nirvána elérését; a móksa nem más, mint a karmától nyert függetlenség.

Sir William Jones síremléke

Az Ázsiai Társaság székházának bejárata

A KALKUTTAI SZOBA ÉS LAKÓJA

Eötvös Károly emlékbeszédéből (Eötvös 1843 In: TERJÉK 1984) tudjuk, hogy Csomát híre megelőzte, szíves fogadtatás várta mind a tudósok részéről, akik előtt tibeti tudományos bűvárkodásai ismertek voltak, és a nagyközönség részéről, akik kíváncsiak voltak a rendkívüli életmódjáról, önzetlenségéről elhíresült európaira.

Csoma Kalkuttában a Bengáliai Ázsiai Társaság épületében lakott. A szállás az ő óhaja volt (Baktay) hiszen bárhol lakhatott volna a városban. De megszokta, hogy könyvek között legyen otthona. Zárkózott életmódjára utal a francia Théodore M. Pavie (1811–1896) találó megjegyzése (BAKTAY 1942): „*Szobája cellára emlékeztetett, s ő sohasem hagyta el, kivéve, amikor rövid sétákat tett az épület folyosóin.*”

Nagyjából ugyanerről számolt be Schöfft Ágoston (1809–1888), az egyetlen hiteles Csoma-portré készítője is, amikor 1839-ben felkereste Csomát Kalkuttában. Visszavonultan élt, nem hagyta el állítólag az épületet, csupán az udvaron sétált. „*Ő zarándokként élt a tibeti s más kéziratok halmazai közt, az Ázsiai Társaság épületében, honnan ő ritkán jő ki; este az udvarban kis sétát tesz, s aztán a szobájába becsukja magát, úgy, hogy midőn esteli lovaglásom közben néha meg akarám őt látogatni, mindig várnom kellett, míg a szolgálk a kulcsokat előhozzák, s őt mindig könyvei közt találám. Víg volt, nevetgélt és nagy kedvre derült mindekor, ha Magyarországról beszélhetett; általában ő igen beszédes, és ha neki ered, alig várhatni ki végét. Gyakran oly kellemes beszédbe vegyülék vele, ha hazánkról s a magyarok eredetéről vitatkoztunk, hogy sokszor estéli tíz órán túl is mulattam nála.*” (SCHÖFFT 1842) Schöfft Ágostonnak köszönhetjük Csoma egyetlen hiteles portréját, melyet Kalkuttában 1840-ben készített, nagyvalószínűséggel a székely tudós tudta nélkül. Gaboda Péter feltételezése szerint a portré egy kártyázás közben született. (GABODA 1995) (Számomra nehezen hihető!)

Dr. Solomon C. Malan (1812–1894) 1882-ben megjelent Tibeti regék című művének előszavában emlékezik meg Csomáról kalkuttai találkozásukról, akitől 1838. májusától tibeti nyelvet tanult. (BAKTAY 1942, 274.) Csoma mikor északra

indul, az összes tibeti kéziratát, könyvét neki ajándékozza. Dukának köszönhető, hogy ezek a könyvek 1884-ben a MTA-gyűjteményébe kerültek. (DUKA 1885, 136–137.)

Csoma kalkuttai életmódjáról dr. Archibald Campbell (1805–1883) jelentéséből is sokat megtudhatunk. *„Tápláléka teára szorítkozott, amelyet nagyon szeretett, s egyszerűen vízben főtt rizsre, melyből igen keveset fogyasztott. Földre terített gyékényen, négy oldalon könyvekkel telt ládákkal körülvéve, ült, étkezett, aludt és dolgozott, sohasem vetkőzött le éjszakára és napközben ritkán hagyta el a szobát.”* (CAMPBELL 1842 in. TERJÉK i. m. 142.)

Bernarc Le Calloc'h szerint többszobás lakrészben lakott, és nem egy cella-szerű szobában. (LE CALLOC'H 2012)

Először Duka Tivadar fordult meg az Ázsiai Társaság székházában, Csoma iratok, könyvek után kutatva. Ő látja még azt a vasládát melyben Csoma hagyatéka van, leltárt is készít róla, de néhány év múlva mikor visszatér, a ládának nyoma veszett! (DUKA 1885, 157.)

Lóczy Lajos 1878 januárjában a Székház könyvtárában, Csoma munkásságának emlékei után kutat Kalkuttában. Horace H. Wilson közzétett egy Csoma-jelentést 1825-ből, a londoni Királyi Ázsiai Társaság közlönyében, melybe több félreértés és hiba csúszott. Lóczy érdeme, hogy megtalálta a Csoma által kijavított példányt (LÓCZY 1886, 858.), de Baktaytól tudjuk, hogy a helyreigazítások sohasem kerültek nyilvánosságra. (BAKTAY 1984, 272.)

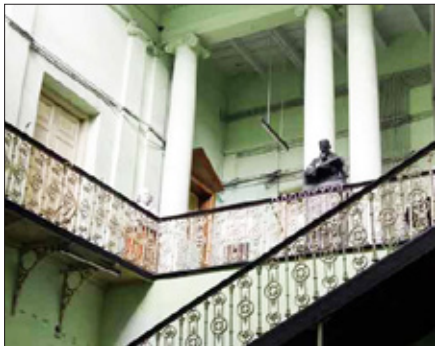
Baktay 1929-ben járt az épületben, a Társaság főtikára kalauzolta. Megmutatta neki állítólagos Csoma szobáját, nagy zsalugáteres ablakkal, mely az előcsarnokból nyílt, Csoma mellszobra mögött balra. A helyiség már nem emlékeztetett egykori lakójára, könyvekkel, iratokkal, polcokkal és asztalokkal volt tele. (BAKTAY 1984, 268.) Baktay lefényképezni sem tartotta szükségesnek.

Meg kell említeni, hogy a Nyugat-Tibet és Kanam száraz éghajlata és tiszta magaslati levegője után, Kalkutta szörnyű meleg, esős hónapokban nyomasztóan fülledt, nyirkos éghajlata nem volt kedvező Csoma szervezetére (dr. Nagy Lajos családörténeti kutatásai alapján, nagy valószínűséggel magában hordozta gyerekkorától a tbc bacilusát).

Bangha Imre (BANGHA 2007) írja könyvében: *„Az Ázsiai Társaság hátsó épületében, hat-hét négyzetméteres sarokszoba. A szoba sokat elárul Csoma szikár életmódjáról. E nélkül a szoba nélkül Csoma csak egy gyorsan elfeledett erdélyi tehetség maradt volna...ha nem áll meg több mint egy évtizedre Kalkuttában, akkor nem válik világhírű tudóssá, szegényebb marad a tudomány, és csak mi magyarok csodálhatjuk a székely vándor nagy, ám gyümölcsöt nem hozó akarateréjét. E poros kis kalkuttai szoba hétköznapiságában kap értelmet Csoma Sándor egész életét kitevő útja, hiszen a legnagyobb emberi tettek a hétköznapiság felvállalásával kezdődnek.”*

Marczell Péter 1992-ben járt Kalkuttában. Abban az évben újítták fel a Székházat. Értékes levelekre, dokumentumokra bukkant. De nem vette komolyan az őt kalauzoló titkár szavait „*a Társaság keleti kéziratgyűjteményének katalógusa ma is azon a rendezésen alapszik, amelyet Csoma hajtott végre*”. Megmutatták neki Csoma frissen meszelt celláját, amelyről Marczell nem hitte el, hogy tényleg ott lakott. Szerinte az épületet, a gyűjteményt többször átrendezték, változtattak rajta. De a hazánkfia mellszobrán sem hatódott meg, melyről az írja „*igazi külsőjére nem hasonlít, lelki alkatát nem fejezi ki*”. (MARCZELL 2003)

Kalkuttai látogatásunk előtt pár nappal avatták fel Csoma felújított emlékszobájában berendezett új kiállítást, melyet Balogh Csaba közigazgatási államtitkár nyitott meg. (2017. október 9.) A két helységből álló kiállítóteremben (Csoma állítólagos lakószobájában), Csoma életútját és munkásságát, igényesen összeállított fotóposztereken tekintheti meg a látogató.

Az Ázsiai Társaság székházának lépcsőháza, Holló Barnabás Csoma mellszobrával

A Csoma emlékszoba, 2018

Az épület lépcsőházába belépve, az emeleti korlát mögött rögtön szembetűnik Holló Barnabás márvány mellszobra, Csomáról. Köztudott, hogy az eredeti a MTA olvasótermében állott, két bronz másolat készült róla, az egyik 1902-ben került Kalkuttába. Már Baktay kiigazította Cholnoky tévedését, aki szerint a mellszobor az „udvari verandán” állt.

A szobáról interneten több fotót is találtam, 2011-től 2013-ig ezek biztos a mai emlékszoba helyiségei. Ablakok nincsenek a két helyiségben, csak egy függönnyel letakart nagy ajtó.

Csoma kalkuttai tartózkodásának részletes összefoglalóját, Bernard Le Calloc'h állította össze 2012-ben megjelent tanulmányában. (LE CALLOC'H 2012) 1831-1833 között, húsz hónap alatt elkészíti a Társaság könyvtárában őrzött 1100 tibeti falenyomat és kézirat, kivonatokkal, fordításokkal és magyarázatokkal ellátott latin

nyelvű katalógusát. 1834. január 5-én megjelenik a tibeti-angol szótár, majd néhány nap múlva a tibeti nyelvtan is. Bernard Le Calloc'h állítása szerint ezzel megszületik a tibetológia! Bengáliai tartózkodása alatt Csoma 19 buddhista tárgyú tanulmányt közöl az Ázsiai Társaság havi folyóiratában, a *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, és évkönyvében az *Asiatic Researches*-ben.

Minden tudósítás ellenére, mely Csomát egy zárkózott embernek írja le, kalkuttai évei alatt igen aktív társasági életet élt. Marcell Pétertől tudjuk, hogy Csoma életvitele közel sem volt olyan egyhangú, mint amilyennek ezek a legendák állítják. Aktívan részt vett a társaság életében, osztozott gondjaiban és adminisztratív teendőiben. A Bengáliai Ázsiai Társaság kötelezettségei igen sok pénzügyi teherrel jártak, a többletkiadásokat az intézmény kiadványainak indiai és Indián kívüli értékesítésével kellett fedezni. Könyvtárosi feladatai kívül irodalmi mindeneként segítette a könyvek eladását, kiadványok postázását. Marcell dokumentumokkal igazolta, hogy Csoma még a bengáli bankkal is kapcsolatban állt, pénzügyi adminisztratív teendői is voltak, utalványozások stb.

Csoma 1834 és 1841 között volt az Ázsiai Társaság könyvtárosa. Mikor eltávozik 140 könyvet hagyományoz a könyvtárra, többek között a francia sinológus Joseph de Guignes A hunok története című művét, amelyet már Nagyenyedtől ismer (vagy magával hordott) és pont akkor válik meg tőle, amikor elindul a feltetelezett hunok őshazáját megkeresni.

DARDZSILINGI TEREPBEJÁRÁS UTÁNI HELYZETJELENTÉS

Csoma Kalkuttából nagy valószínűséggel vízen indult útnak északra Dardzsiling felé. Tudjuk, hogy vele volt lepcsza szolgálja és négy utazoláda, melyben könyveit szállította. Szikkimen keresztül szándékozott Tibetbe utazni. Dardzsilingben, régi ismerőse és barátja dr. Archibald Campbell házában, a Beechwood Houseban szállt meg, a szikkimi rádza engedélyére várva. Campbellt már előzőleg ismerte, 1830-ban Simlában találkozott vele először Kennedy százados villájában. Később Kalkuttában is járt, mint a katmandui brit követség orvosa és a rezidense és az Ázsiai Társaság levelező tagja.

Mi repülővel érkezünk Bagdográba, majd Gangtokon keresztül Dardzsilingbe. Előtte több kolostor látogattunk végig, de most a Szan-dok-pelri (Zang Dhok Palri) kolostort emelem ki, ahol a Galántha-Nógrády Alapítvány egy emléktáblát helyezett el a nyigmapa renchez tartozó Szangye Püncog emlékére, 1991 februárjában (GALÁNTA 1992). Sajnos a táblát már nem találtuk meg, 2003-ban egy nagy esőzés utáni beázás volt, a kolostort felújították, valószínű ekkor tűnt el a tábla. Galántha a 2017-ben megjelent könyvében írja: „*Itt helyeztem el, Csomának és mesterének az emléktábláját a templomban. Hogy aztán tényleg feltették-e az oszlopra a távozásom és a pénzadomány után, azt már nem tudom.*” (GALÁNTA 2017) A kolostort 1972-ben építették, ritka buddhista kéziratokat

őriznek, a *Kangyur*-nak 108 kötetét, melyeket 1959-ben a kínaiak, tibeti inváziója után hoztak Indiába. A Dalai Láma 1976. május 29-én szentelte fel a kolostort. A kolostor tetejéről a Kancsendzunga csodálatos látványában volt részünk

Dardzsiling városa, egy több mint három hónapos sztrájk utáni állapotot mutatta, kiégett rendőrautókkal. Bizonyos szolgáltatások még nem működtek (himalájai kisvasút) de a közúti közlekedés megindult, szállodák kinyitottak. Dardzsiling, továbbá a szomszédos Kalimpong városa az 1980-as években egy különálló Gorkhaland (gurukká) állam igényével lépett fel, bár a szeparatista mozgalom jelentősége az utóbbi években fokozatosan csökkent egy autonóm helyi tanács felállításával, de az elégedetlenség újból fellángolt.

A Tibeti Hegymászó Intézet és Himalája Állatkert bejárata Dardzsilingben

Tenzing Norgay emlékszobra és a hely, ahol holttestét elhamvasztották

Dardzsiling több nevezetessége, látnivalói közül, amelyeket meglátogattunk, kiemelném a Tibeti Hegymászó Intézetet, ahol kegyeletünket róttuk le Tenzing Norgay sírja és emlékszobra előtt. Egy elmúlt előadásban említettem, hogy ő kalauzolta a magyar származású Sister Savitri Khanolkárt (született Maday Éva), aki egy sikeres gyűjtés után 1959-ben rendbe tette Csoma sírját. (FLÓRIÁN 2016) Sajnos a város főterén elhelyezett kopjafát, hiába kerestük nem találtuk meg.

A dardzsilingi sír történetével kapcsolatol irodalomgyűjtésem legfrissebb eredményé, egy Germanus Gyula a *Pesti Napló* 1934. január 20-i számában írt cikke az 1934-es indiai földrengésről [Hol pusztított az indiai földrengés?]: „*Félve teszem fel a kérdést: mi történt Kőrösi Csoma Sándor sírjával Darjeelingben? Talán*

örökre eltemette a földcsuszamlás? A régi angol temető, ahol a nagy magyar kutató és a tibeti nyelvtudomány úttörője alussza örök álmát. meredek hegyoldalon fekszik. Amikor az új országutat építették, a régi temetőt átszellék és így Csoma Sándor sírja egészen közel került az úthoz, amelyen tibeti karavánok sietnek otromba járműveikkel Darjeeling piacá felé. Az úttól zöld

farácsos kapun át jutunk a sírhoz. Olyan, mint a zöld farácsos kapu erdélyi szülőfalujában. Ez a sír, amely fölé az angol-ázsiai társaság emelt oszlopot, minden magyar zarándokhelye, Bölcsőjét kereste a magyarnak – írta róla Széchényi – és saját sírját találta meg”. Ez a cikk igazolja, hogy Germanus Gyula elkísérte feleségét, Hajnóczy Rózsát Dardzsilingbe.

Az elmúlt évben több, új fényképet is kaptam magyar honfitársaimtól, akik megfordultak a nagy székely sírjánál. Farkas András fotóját sajátjával együtt, Király Ibolya marosvásárhelyi származású tanárnő küldte meg. A Kanadában élő, Farkas András korondi világljáró, aki csodálatos hangjával és zenéjével meghódította a világ magyarjait, 1990-ben járt Dardzsilingben, és elhelyezett egy maga készítette táblát, amely sajnos ma már nem látható. Király Ibolya, 1992 augusztusában járt ott, és egy dokumentum értékű képet készített, melyen két azóta eltűnt emléktáblát is megörökített. A Marcell Péter által említett, a magyar vaisnavák állította, illetve Bangha Imre által említett tibeti feliratú táblák is sajnos eltűntek.

*Emléktáblák a sír mögötti támfalon, 1992
(Király Ibolya fotója)*

*Gazda József által elhelyezett kis kopjafa,
a sír sarkában, 2017*

*A sírt gondozó fiatalember,
és az egyik vendégkönyv*

Kőrösi Csoma Sándor sírja, 2017

A temetőben találkoztunk, a sírt gondozó indiai fiatalemberrel. Több vendégkönyvet rakott ki táskájából, szám szerint hármat. A bejegyzések mellett számos fénykép van beragasztva, melyet a látogatók utólag küldtek meg neki. A sír rendezett, gondozott, környezete tiszta. Kis zarándokcsoportunk koszorúzás után elénekelte a magyar és a székely himnuszt.

Látogatásom, valamint a dardzsilingi emlékhellyel kapcsolatos irodalom alapján összeállítottam a síremléken és a mögötte található támfalon elhelyezett emléktáblák listáját. A legfajóbb, hogy a szülőfaluja által 1910-ben elhelyezett emléktábla tönkrement, eltűnt, talán ezt pótolni kellene!

Bengáliai Ázsiai Társaság táblája, 1845 [TÁMFALON]	Hindi nyelvű felirat [TÁMFALON]
Csomakőrös táblája, 1910 [1992, ELTŰNT]	Sarlós-féle tábla magyar-hindi, 1984 [TÁMFALON]
Magyar Tudományos Akadémia táblája, 1910 [TÁMFALON]	Sarlós-féle tábla bengáli-angol, 1984 [TÁMFALON]
Archeological Survey of India, 1947 [TÁMFALON]	Galántha-Nógrády féle tábla, 1990 [ELTŰNT]
Ausztráliai Cserkészcsapat I., 1959 [ELTŰNT]	Magyar vaisnavák táblája, Marczell említi 1991 [ELTŰNT]
Ausztráliai Cserkészcsapat II., 1962 [ELTŰNT]	Ausztráliai magyarok táblája, Marczell említi 1991 [ELTŰNT]
Bodó Ferenc és neje (USA) 1973, Jakabos említi [ELTŰNT]	Rácza Rita - Görgényi Gábor táblája „Ébredj magyar!”, 1994 [TÁMFALON]
MTA négy nyelvű táblája, 1976 [A SÍREMLÉKEN LÁTHATÓ]	PTA Ázsiai Intézet Bárdi-féle tábla (17. táblaként említik), 2001 [ELTŰNT]
Losonczi-féle tábla, 1976 [1992 fotó, ELTŰNT]	Bangha Imre által említett tibeti nyelvű tábla, 2002, [ELTŰNT]
Kindrusz-féle tábla, Nyíregyháza, 1984 [ELTŰNT]	Kéliger-féle tábla, Szolnok, 2009 [TÁMFALON]

IRODALOM

- BAKTAY 1942 = BAKTAY Ervin: *Háromszéktől a Himalájáig*, Vörösváry Kiadóvállalat, Budapest, 1942, id. 274.; Revue des Deux Mondes, XIX. k.
- BAKTAY 1984 = BAKTAY Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor*, Gondolat, Budapest, 1984.
- BANGHA 2007 = BANGHA IMRE: *Mítoszok és otthonok*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2007.
- BERNARD LE CALLOC'H 2012 = BERNARD LE CALLOC'H: *Kőrösi Csoma Sándor tevékenysége Kalkuttában*, In: GAZDA 2012.
- CAMPBELL 1842 = CAMPBELL, A.: *Levele Bushby Kormánytitkárhoz*, Dardzsiling, 1842. április 15. In: TERJÉK 1984.
- DUKA 1885 = DUKA TIVADAR: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*. Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1885. Reprint 1984, Buddhista Misszió kiadásában.
- EÖTVÖS 1843 = EÖTVÖS József: Emlékbeszéd Kőrösi Csoma Sándor levelezőtágra felett In: TERJÉK József: *Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról* MTA, Budapest 1984, 191.
- FLÓRIÁN 2017 = FLÓRIÁN Csaba: *Dardzsiling, egy sír krónikája* In: Kőrösi Csoma Sándor – Gyökereink, KCSSKE, Kovászna, 2017, 276–320.
- GABODA 1995 = GABODA Péter: *Kőrösi Csoma Sándor egyetlen hiteles portréjának története*, Keletkutatás, 1995 tavasz, 5-21.
- GALÁNTA 1992 = GALÁNTA H. Judit: *Fehér hegyek, kék pipacsok*, Nis Kiadó, Kolozsvár, 1992, 89.
- GALÁNTA 2017 = GALÁNTA H. Judit: *Csoma ajándék*, KCSSKE, Kovászna, 2017, 76.
- GAZDA 2012 = GAZDA József (szerk.) *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, ARTprinter Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2012, 129–190.
- KUBASSEK 2003 = KUBASSEK JÁNOS: *A Himalája magyar remetéje*. Panoráma, Bp. 2003.
- LÓCZY 1886 = LÓCZY Lajos: *A Khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása*, Budapest, 1886. 858.
- MARCELL 2003 = MARCELL Péter: *A valósabb Kőrösi Csoma-képhez – Adatok, terepvizsgálatok, találkozások*, Püski, Budapest, 2003.
- SCHÖFFT 1842 = SCHÖFFT Alajos: *Levéltöredék Indiából*, Századunk, 1842. jún.9., 45. szám, 180.
- TERJÉK 1984 = TERJÉK József: *Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról*, MTA, Budapest, 1984.

MÚLTBA NÉZŐ

*Varga Csaba*JOGI NÉPSZOKÁSOK MINT TANÚSÁGOK
MÚLT ÉS JELEN MAGYARSÁGÁRÓL

Szemben az alkotott/írott joggal, mely szerzői mű, elvont/általánosító gondolkodás terméke, a népszokás – s így a jogi népszokás is – tapasztalati jelenség, egy pragmatikus probléma-megoldások tömegéből kifejeződő gyakorlatnak a közvetlen tükré. Jog, jogi rend részeként vagy pótlójaként lényege a konfliktusok megelőzése és kezelése. Mindezeknek a szellemében, gyakorlati bölcsessége irányában, lélektani hevességében, inkább vagy kevésbé megelőzésre, jóvátételre vagy megtorlásra koncentrálásában, és minden egyéb további vonásában pedig éppen a kérdéses népek eltérő jellegzetességei primér közvetlenségben jelennek meg. Ennélfogva a jogi népszokás-kutatásnak, mihelyst az anyaggyűjtés alapfeladatától előrébb tekintve megkísérlti teoretikusan feldolgozni anyagát, tág látókörű összehasonlító bűvárlások útján el kell jutnia voltaképpen feladatához: önmagunk, múltunk és mivoltunk mélyebb láttatásához, s általánosítva (és a régi terminust gondolati kísérletként alkalmazva) egyfajta megújult nemzetkarakterológiához.

Egy szobor körül állunk itt; valakire gondolunk. Egy Háromszék nevű történelmi székely közösség szülőttjére s neveltjére, kiről hisszük, hogy akkor is szólt hozzánk, amikor őseink felkutatására egyre keletebbre elvándorolt, és példájával, bevégzett életével, művével és reményeivel azóta is szól hozzánk. Mert amikor Kőrösi Csoma Sándorra emlékezünk, voltaképpen magunkra emlékezünk. Őreá a múltból, magunkra a jelenből. S amint jelenében a múltból ő is egy tisztább, magabizóbb, tettében tudatosultabb jövőt kívánt szolgálni, az ünneplések s a tudományos tanácskozások emlékezésében mi magunk is ezt tesszük.

Hál'Istennek – és mindannyiunk szerencséjére – Kőrösi Csoma Sándor nem fantomokkal s fantomokért küzdött; dolga, találkozása, feltáró munkássága csakis valóságos népekkel, történelmekkel, kultúrákkal és nyelvekkel volt. Nem érte meg – és ha megéri is ott vagy még távolabb, az esetleges hír sem vált volna senki számára igazán izgalmassá arrafelé –, hogy néhány évvel halálát követően

megjelent egy kiáltvány, amit kommunistának neveztek, (MARX-ENGELS, 1848, 23.) s ami úgyszólván másfél évszázadra meghatározta a világ nagy részének sorsát, de legalábbis alakította gondolkodását. Létünkben az emberi és az isteni, a test és a lélek örök dilemmáját ez úgy válaszoltatta meg, hogy abban és azzal élünk, amit kezünk és gépeink munkájával megtermeltünk és magunknak létrehoztunk. Tehát mintha profán, úgyszólván anyagiasítható mivoltunkból eredne mindaz, amik egyáltalán vagyunk. Kőrösi Csoma Sándor viszont eszményeket hordozott magában. Eszményeket, mert ezt tanulta őseitől. Mert ezt hozta magával egykori faluja, Kőrös keresztyén lelkületéből. Szerencséjére – és egyben a mi szerencsénkre és okulásunkra is. Eszményeket, amik célokat szabnak és tettekre ösztönöznek. Eszményeket, amik mindnyájunkban külön-külön megfogalmaztatják annak tudását és vállalását, hogy mi is az a bizonyos – Kodály Zoltán tanította így – többlet, amivel magam járulhatok hozzá nemzetünk közös építmenyének felfalazásához, és folyvást és szükségképpen mindig zajló újrafalazásához. Mert egy ilyen szerves és nélkülözhetetlen alkotó hozzájárulás lehetősége mindannyiunkban benne rejlik. Ugyanakkor azonban ennek személyes létünkre vetíthető mibenléte éppen nem nyilvánvaló.

Nos, ebben segíthet nekünk Kőrösi Csoma Sándor. Törekvése saját hivatása megfogalmazására, a benne – mint mindannyiunkban – szunnyadó tehetség kibontakoztatására, s ennek jegyében bármely akadállyal szemben, erős akarattal érvényre juttatására.

„Arcod verejtékével keresed kenyered” – mondja már a *Biblia*¹ – a munkáról, a jóért fáradozás egyedül értelmességéről, a Teremtő Isten művének folytatásában való alázatos emberi részvétel lehetőségéről. Amely *Bibliából* azt is tudjuk, hogy nincsen problémátlan lét, nincsen önmagát eligazító létezés. Csak küzdelem van. S mint tudjuk, ennél többet *Az ember tragédiája* végső summázataként Madách Imre sem mondhatott.²

Kőrösi Csoma Sándor ehhez segít hozzá. Ennek tudatosodásához. Hogy legyenek eszményeink, s hogy létünk értelmét ezek minden erőfeszítéssel valóra váltásának a megkísérlésében keressük.

Köszönjük, Kőrösi Csoma Sándor, hogy voltál, s hogy önazonosságunkban hivatásunkat megfogalmazni segítettél. Mert eszményeink tesznek bennünket azzá, amik vagyunk, hitelessé pedig az, ahogyan ezekért életünkben, minden napjainkban meg is küzdünk.

Köszönjük az eszményt, az életpéldát. S hadd reméljük mindenkori nehéz helyzetünkben, hogy magunk is ennek jegyében, üzenetét saját tehetségünkre lefordítva éljük végig életünket – közösségünkért, a hazáért.

¹ „Arcod verejtékével eszed a kenyeret, míg visszatérsz a földbe, mert abból vétettél.” 1Móz. 3,19.a.

² Zárómondatként: „Az Úr – Mondottam, ember: küzdj és bízza bizzál!” Vö. még Moór Gyula 'Az ember tragédiája jogbölcséleti megvilágításban' *Napkelet* (1923) 615–627., különösen 622.

Feleségem unokabátyja volt a szolnoki Damjanich János Múzeum kiváló társadalom-néprajzosa, Szabó László (1939–2012), akivel úgyszólván csak elköteleződése saját élményeiről, a népelet-kutatásról lehetett beszélgetnünk. Ha már ő uralta a témát, én abban provokáltam mindig: meddig uralg még tudományában a mindent kereső, kézbe vevő, leíró és begyűjtő tücsök-magatartás? És mikor kezdődik végre már teoretikus oroszlánkörmeik mutogatása? Annak felfejtéséért, hogy az egész összegyűjtött anyag, mégis, mit *jelent*? Mi az *üzenete* azokról, akik termékeikben megőrkítődtek? Hiszen beláthattam magam is: ma még az előbbivel kell kezdeni, hogy majdan az utóbbi is elérkezhessek; de a ma feladatának még oly szükséges éthosza sem kisebbítheti annak igazságát, hogy csupán útul szolgál, eszközt képez az utóbbihoz, mint célhoz.

Erről fogok szólni most tárgyunkban, a fenti címtől leírtan, a rokonszenvező kívülről bátortalan bátorságával, miközben fugálishan visszaidéződnek majd e fejtegetésekben pontosan azok a megfontolások, amikről egy korábbi, más alkalommal már szólottam.³

1. ELŐ-ÉLMÉNYEK

Amikor a kommunizmus összeomlása után a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben megkíséreltünk egy új nemzetépítő indulásban gondolkodni, egyszerre nemzetstratégiában és nemzetbiztonság kívánatosságában, számomra az egyik *első*, megválaszolatlan és csaknem megválaszolhatatlan kérdéssor így hangzott: Honnan? Mivel? Hová? S itt a „mivel?” kérdésén – azén, hogy mi van a tarsolyunkban, mekkora az erőnk és elszántságunk, mik az eszméink, s azokhoz rendelkezhetően mi-féle eszközöket mozgósíthatunk – legalább akkora hangsúly volt, mint közbefogó társain. Mivel az utolsó fél évszázad irodalmában nemigen találkoztam még csak ezzel birkózó megközelítéssel sem, akkori vitáinkban pusztán ennyit rögzíthettünk:

- van mit becsülnünk a tőlünk keletre és dél-keletre található (valahai szovjet, román és bolgár, sőt albán, az akkor divatos közfelfogás szerint valamelyest retardáltaként úgyszólván lesajnált) népeken, hiszen náluk még az ősiségből máig él egyfajta *közösségi* érzület, *szolidaritás*-érzés, amit a büszke Nyugaton már rég felfalt narcisztikus atomizáltságuk, mindentől és mindenkitől elidegenedett, természetellenessé növelt, sőt mára teljes létükben önpusztítóvá vált individualizmusuk;⁴

³ Ld. Varga Csaba 'Jogi néprajz – az elméleti jogi gondolkodás nézőpontjából (A jogi népszokásvizsgálatok lehetséges teoretikus hozzájáról)' in *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet* Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből, szerk. Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2009), 26–46. [ELTE Jogi Kari Tudomány 1] [ill. 'Jogelmélet – jogi néprajz, avagy a népszokásvizsgálatok teoretikus hozzájáról' *Társadalomkutatás* 26 (2008) 3., 275–298. & <<http://jogineprajz.hu/wp-content/uploads/2013/03/TársKut2008-JogiNéprajz.pdf>>].

⁴ Rácsodálkozásom a Nyugatnak a sajtóból meg nem ismerhetően valós mentalitás-világára akkor vette

- magunkról pedig efféle kincsként csak a „*mint a búza...*” magyar paraszti mentalitása említhető: ha vihar jó, belehajlik, de utána kiegyenesedik – bizonyára nem másból származtathatóan, mint távolkeleti gyökérzetünk s benne feltehetően már akkor viharos múltunk csaknem genetikai kódolt emlékéből.

Nos, az előbbiből kellene átplántálnunk, az utóbbiból pedig erősíteniünk, hiszen – véltük már akkor – *A Nyugat alkonya* (SPENGLER 1918, 639) tényleges bekövetkezése bármikor imminens lehet (hiszen a történelem tanúsága szerint a bukást vagy előszelét leggyakrabban pontosan az azt átélő nem szokta a maga idején a maga horderejében érzékelni), s ha ilyen módon az, amihez Szent István óta (és túlságosan is gyakran viszonzatlanul) tapasztottuk magunkat, megroppan, egy ilyesféle vagy más kataklizmából a legjobb – bár talán minimális – eséllyel csakis keleti gyökereink újraélesztett ösztönösségével menekedhetünk.

A Testület tágabbi baráti köréből megismerten – *második* élmény – volt ott egy barátunk, Szabados György (1939–2011) orvos, a zene és a lélek újfajta mélységein munkáló zongoraművész,⁵ ki heti tágabb körű nemzetbiztonsági stratégiai megbeszéléseinkre bejáratosan nem egyszer a természettel, a világgal való szerves azonosságunkat a kínai hagyomány egység-tudatával példázta. A jól ismert történet szerint a császár álruhában járja birodalmát s hallgatja a nép énekét – úgy (bár tudatosabban), mint ahogyan *legendarium*ában a velencei bencés szerzetesből magyar mártírrá lett püspök kérdez rá az alvóhelyére behangzó szolgálóasszonyi énekekre: „Hallod-e [...] a magyarok szimfóniáját, miképpen hangzik?”⁶ –, mert a régi idők bölcsességéből mindenki tudja: ha ez megváltozik, úgy akár népvihar, pusztító forgószél előjele is lehet; jobb tehát a köznép köznapi reakcióira ügyelve mindenkor résen lenni.⁷ Vagyis mindannyian hozott

dramái kezdetét, amikor életemben először sikerült végre számos európai kontinentális tanulmányút után az angol-gyökerű ún. legfejlettebb civilizációt megtapasztalnom. Meghívatatva Ausztrália Nemzeti Egyetemére az 1980-es évek elején adta megélnem: az egyéni önzés bármiféle (akár szakszervezeti) összefogást elsovraszt; a magatartási kötelezettségek kimerítő szerződéseire redukálódott házasságok jogértelmezési viszályokban vergődve rendre, még sokadig ismétléseikben is válásban végződnek; a gyermeknek addig van szüleje, míg tetszőleges korban hivatalosan is el nem „válk” családjától; a felnőtt gyermeknek pedig legfeljebb a karácsonyi ünnepkörben illik érdemesítenie pár perces semmitmondó telefonbeszélgetésre felmenőit. Lásd VARGA Csaba 'Szerencsés társadalom?' I–II *Új Tükör* XXV (1988) 29, 42. & XXV (1988) 30, 42., újranyomva in Varga Csaba *Jogállami átmenetünk* Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (Budapest: [AKAPrint] 1998) 234. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] & <<http://mek.oszk.hu/14700/14759/>>, 215–223.

⁵ Ld. <[https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabados_György_\(zongoraművész\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabados_György_(zongoraművész))> és mindenekelőtt <<http://gyorgy-szabados.com/>>.

⁶ Szent GELLÉRT püspök ún. Nagy Legendája in <<http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/eg08-1.htm>>.

⁷ Szabados György 'Hamvas Béla és a zene (Előadás Százhalombattán)' *Új Forrás* 2004/10 <<http://epa.oszk.hu/00000/00016/00100/041019.htm>>: „[A] régi Kínai Császárság úgy működött, hogy többek között a zeneelemzés, a népzene, az élő népzene elemzése mentén a császári rendelkezések elebe mentek azoknak az egyszisztémális és közhangulati dolgoknak, amelyek kívánságként, elégedetlenségként, akármilyen formában a nép körében megjelentek, és így gyorsan rövidre lett zárva ez a kör.”

tulajdonságainkkal élünk, amik ugyanakkor környezetünkkel egységben, a bennünket ért kihívásokra adott saját válaszokban edződnek önnön világunkkal egyggyé. S ha választút előtt állunk, úgy legelsőbben is magunkat, saját adottságainkat kell erősítenünk, tovább növesztenünk, mert ez az, ami egyszerre szerveségünk és a bajban végső támaszunk. Nos, az embernek a környező teljes világgal való efféle közvetlen egységét, magának az embernek a természetben s a természettel való szerveségét s szervesültségét⁸ a későbbi fejlődésben megvalósuló (s leginkább a mesterséges intézményépítések sorában testet öltő) artificialitás ugyan – ami a Kelettel szemben mindenekelőtt a Nyugat jegye lett – közvettebbé teheti, de el nem tűntetheti. Mindig az ember teremtett világa, a második természet omlik előbb össze, s csak utána kerül végső létp próbára maga az ember. S ha teljes társadalmi kondicionáltságán túl semmi igazán emberi, ösztönvilágunkban gyökerező nem marad már benne, úgy elveszíti önmagát: pusztán külső erők játékszerévé válik.

A „mivel?” kérdése tehát változatlanul aktuális.

Ezért említendő erre rímelő *harmadik* élményként a kovásznai Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület egyik nemrégii konferenciájára készített beszámoló, amit csakis a hozzáférhető aligha gazdag irodalomból konstruálhattam meg ősnépeink jogszemléletéről. (VARGA 2015. 83–96., 2016. 476–494.) Ebben ti. minden egyes jelzés, ami ennek valamely tényleg fontos tulajdonságára utalt, éppen ősnépeink jogszemléletének határozott differenciáltságáról, igényes mélyszerkezetben történt kimunkáltságáról, az éppen találkozott változó állapotoknak s kihívásoknak való gyors megfeleléséről tanúskodott. Azaz viszonylagos, de strukturált dinamizmusának a gyökereként éppenséggel arról, hogy nomád viszonyaik milyen variabilitást sejtettek és miféle közvetlenségű tanulási és adaptációs folyamatokat váltottak/kényszerítettek ki. Ráadásul egy tanulmányozhatóként megmaradt példából kiderült, hogy mennyire összetett válaszokat kínálóan nemes, értékeltvű, mélységesen humanizált, s még technikai értelemben is komplex, kiegyensúlyozott, sőt visszajelzési lehetőségekben gazdagon visszacsatolt volt/lehetett a szokásként még valamelyest fennmaradt vagy rekonstruálható joguk.⁹ Nos, azóta, hogy világméretben ritka gazdagságú

⁸ A civilizálás mint az ösztönlet visszaszorítása túlzásaitól óv például David Jonas & Doris Klein *Man-child A Study of the Infantization of Man* (New York etc.: McGraw-Hill Book Company 1970) xvi + 362. A pszichiáter professzor páros ti. a fejlődést olyan *regresszívítás*ban – lásd pl. <<http://www.kirkusreviews.com/book-reviews/david-doris-klein-jonas/man-child/>> – látja, mely, ha teljessé válik, az ember a saját adottságaiból kiürül, esetleges krízis- vagy pánikhelyzetben pedig végleg védtelenné válik, merthogy – immár csakis mesterségesen felépített tulajdonságokkal bírván – elveszítette az élő világhoz fűző egyetlen, még úgy-ahogy megmaradt természetes kapcsolódását.

⁹ Abdumalik Nysanbayev *Kazakhstan Cultural Inheritance and Social Transformation* (Washington, D.C.: Council for Research in Values and Philosophy 2004) viii + 236. [Kazakh Philosophical Studies I / Cultural Heritage and Contemporary Change, Series IIIC, Central Asia, Volume 2] általában és különösen II. fejezet: »Common Law Philosophy of the Kazakhs: Potentials for Democracy« in <<http://www.crvp.org/book/Series03/IIIC-2/chap-2.htm>>. Eszerint „a nomádok valamiféle kentaurok lettek,

népmitológia-, népmonda-, népmese-, népének-, néptánc- és népzene-anyagunk mögöttes üzenetének feltárása akár szépirodalmi rekonstrukcióként például egy Tömörkény István (1866–1917)¹⁰ ihlettségében, akár a szigorúan ethnografikus tudományosság klasszikus elődei nyomán például egy Berze Nagy János (1889–1946)¹¹ fáradhatatlanságában elindult, az egyes feldolgozásokban folyvást olyan jelzésekkel találkozunk, amik joggal vethetik fel bennünk a kérdést: vajon nem *ezek és ilyenek* a mi legsajátabb, egyszersmind modern, mai, éppen követésre/folytatásra/erősítésre érdemes eszményeink is?

2. A JOG MATÉRIÁJA

Ha a jog voltaképpeniségére rákérdezzünk, alapmivoltát illetően legegységesebb az *autopotesis* működési szerkezetének kell felrémennie előttünk. Merthogy lényege egyfelől egy rendszertani értelemben vett nyitottság – feldolgozásra, és így egyben tanulásra s tapasztalatszerzésre; és másfelől a zártság – merthogy a „megkülönböztetetten jogi”¹² a saját terrénuma számára a szelektálást maga végzi el, a saját módján maga dolgozza fel a hozzá beérkezett összes információt,

az egyéniségből fakadó önérvényesítés s a közösségiség érdekes vegyületei, ami a hallgatólagosan egyidejűleg bennük rejlő személyes tudatosságban és klán-tudatban gyökerezhetett [...]. A kazakh szabadság-szeretete a rabszolgaság és az önkényuralom hiányában nyilvánul meg, az asszonyok nem csekély szabadságában és egyenlőségében, a bárki iránti tiszteletteljes magatartásban és a tekintélyek előtti szolgai hódolás elutasításában. [...Mert a] sztyeppe nomád demokráciáját [...] kölcsönös engedelmények és érdekegyensúlyok jellemzik, [...] amiben az igazi emberség jeleként veszik, ha valaki elismeri a saját vereségét, ilyen vagy olyan ügyben békenyugváshoz folyamodik, és képes a konfliktust újrarendezésre feloldani. A kazakhok feltehetően ezért társítják az emberi nemességet az arra való készséggel, mint az önfeláldozás, az érzelmelekítőresek elfojtása, az átlagos napi életrendbe történő beilleszkedés, az önmérséklet, a mértéktelenség kerülése, a kötelmek tiszteletben tartása, és a felelősségvállalás. [...Egy ilyen közegben...] nem más lesz a [hatalmi] igénytel fellepő(k) politikai akarata »elismerési aktusának« a bizonyítéka, mint a közösségi elismerés, a tekintély legitimációs formájaként. [... Összefoglalásképpen tehát ... a] keleti civilizáció fő értéke a stabilitás, míg a nyugatié a dinamizmus.” [“nomad turns into some »centaur« – an amazing mix of individualism and corporatism, originating from the personal-clan consciousness implicitly inherent in him” “The Kazakh love for freedom revealed itself in the absence of slavery and despotism, in a comparative liberty and equality of women, in a respectful attitude to a person and absence of servile worship of authorities.” “nomadic democracy in the Steppe” “orientation toward compromise and political balance” “acknowledging one’s own defeat, to making a truce or solving conflicts only by exchange of opinions on this or that issue is seen as a sign of true humanity. Probably, therefore Kazakhs associate nobility with readiness for self-sacrifice, taming of one’s own emotions, daily behaviour in accordance with common norms of life, with self-restraint, a sense of measure, obligingness and liability.” “public recognition is evidence of »the act of recognition« of the political will of the claimant as the form legitimization of authority.” “The main value of eastern civilization is stability, of the western is dynamism.”]

¹⁰ Lásd pl. Tárkány Szücs Ernő 'A népi jogtudat Tömörkény István műveiben' *Ethnographia* 81 (1970) 2–4, 421–429.

¹¹ Ld. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Berze_Nagy_János>.

¹² Philip Selznick - 'The Sociology of Law' in *International Encyclopedia of the Social Sciences* 9, ed. David L. Sills (New York, etc.: MacMillan and The Free Press 1968), 50–59., különösen 51. és köv. o. - kifejezése a *distinctively legal*.

miközben ezzel is folyvást finoman alakítja az ennek alapjául szolgáló saját szokásrendszerét, vagyis önnön gyakorlatát.¹³

Ebből adódik – éppen nyelv általi hordozottsága okán¹⁴ – az a következtetés, hogy az, ami közbeszédünkben vagy szakmai kommunikációnkban mindközönösen „a jog”, egyfelől *nincs*, mert nem ontikusan „van”, hanem társadalmi érvényesüléséből következtetünk csupán valamiféle fennállására, miközben e fennállás (még ha nyelvi rögzített szövegszerűségben ölt is testet) ontikusan nem jelölhet mást, mint csakis – valamikori valakik által történő – *megértést*. Már pedig az ebből adódó/nyerhető jelentés ismét csak végsőkig cseppfolyó, mert hermeneutikusan egyedi, folyvást alakuló, és sohasem kimerített – hiszen a jog mögött álló s a diszciplinálását célzó¹⁵ hatalmi-professzionális szervezetrendszer sem vállalkozhat másra, mint hogy legfeljebb nem szűnő igyekezettel valamiféle behatárolást, elemi standardizálást, eseti divergenciákban konvergencionáltatást megkíséreljen, azaz valamiféle *közös értés* közelítésére törekedjék. Másfelől és így – társadalmi szintű – végeredményében ez „a jog” mégiscsak *van*, mert valaminek a gyakorlataként *nagyban-egészeben*¹⁶ előáll. Ezért tetszik úgy, hogy társadalmilag, *makro*-szinten tényleg – és okkal – fennállóként számolunk véle, noha közelről, egyedi működési helyzetekben vizsgálva, *mikro*-szinten már nem láthatunk egyebet, mint kaotikumot: napi szinten tömegesen születő s részben közös forrásra, részben egymásra hivatkozva előálló döntések tömegének olyan egyvelegét, amiből s amiknek diszciplinálni megkísérelt halmazából valamiféle rend-szerűség mégis előáll. (Ez egyébként az *order out of chaos*, a káoszból előálló rend gondolatának a mai kultúranropológiai működés-rendszer-tani ma-

¹³ Vö. Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* jelentősen [1996/1998] átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504. & <<http://mek.oszk.hu/14600/14633/>>, 5.3. fejezet, 289. és köv. o.

¹⁴ Vö. Varga Csaba 'Jog és nyelv? Gondolatok egy alapvetéshez' *Glossa Iuridica* 1 (2014) II, 85–100., bővített változatban 'A jog nyelvi dimenziója: jog és nyelv? jog mint nyelv? Ontológia és episztemológia különmenüségéről és végső egységéről' in *A jog nyelvi dimenziója szerk.* Szabó Miklós (Miskolc: Biber Kiadó 2015), 11–28. [Prudentia Iuris 31]; legújabban pedig Varga Csaba 'Természetjog? Jog? Emberi rend, emberi esendőség' *Valóság* LX (2017) 9, 1–11.

¹⁵ Hiszen a *disciplina* fegyelem, valamely háttérként elfogadott egységesség – *conventio* – jegyében; egyébként az angol nyelvben az ófrancia *descepline* követítésével a latin *disciplina*, eredendően a *discipulus* [tanítvány] származékaként.

¹⁶ Emlékezzünk rá, hogy ez a – LUKÁCS kifejezésével élve: meghatározatlan meghatározottságú – terminus KELSEN kritériuma volt, amikor a normatívumot, mint intellektuális képződményt, a lét relevanciájába kellett illesztenie. „A jogrend akkor tekinthető érvényesnek, ha normái nagyban-egészeben hatékonyak (azaz ténylegesen alkalmazottnak és engedelmességet kiváltónak) bizonyulnak.” [„A legal order is regarded as valid, if its norms are by and large effective (that is, actually applied and obeyed).”] Hans Kelsen *The Pure Theory of Law* trans. from the 2nd ed. Max Knight (Berkeley: University of California Press 1967), 212., de hasonlóképpen már Hans Kelsen 'Professor Stone and the Pure Theory of Law' *Stanford Law Review* 17 (1965), 1140.; az *unbestimmte Bestimmtheit* fogalmára pedig ld. Georg Lukács *Die Eigenart des Ästhetischen* I–II (Berlin & Weimar: Aufbau-Verlag 1981), ill. *Az esztétikum sajátossága* I–II, ford. Eörsi István (Budapest: Akadémiai Kiadó 1965). I. kötet.

gyarazattól egyébként éppen nem idegen elve,¹⁷ ami persze – különösen a „forradalmi törvényesség” tomboló évei után – a törvényesség egysége elvileg is igencsak nehéz megteremthetéseket már Leninnél is úgyszólván utópianizmust súroló elvi kérdésként megjelent.¹⁸)

Nos, hát akkor miért is *jogi népszokásra* koncentrálnak? Röviden, mert az írott/alkotott jog szerzői alkotás, ami egyre kizárólagosabban tudományszerű tipizálás, elvont-fogalmiasító gondolkodás terméke. Ez okból pedig klasszikusá érett *tóposzok* soraként, mint amiket a római jogművelők már az ókorban mint egy alkatrész-katalógus elemeit sorba szedtek, rendre olyanokká lettek, mint a *Szomorú trópusok*¹⁹ (LÉVI-STRAUSS 1973, 487.) rész-elemei, amik a jog és az emberi szervezés kultúrtörténetében²⁰ immáron nem mások, mint *arche*-típusok kombinációi. Olyasmik, mint amiknek új és új adaptációs kombinációiból magyarázza legújabb jogi fejlődéstörténet-elméletünk – Alan Watson

¹⁷ Egykori, a kauzalitással egyidős NEWTONI világgéppel megegyezően valahai társadalomfelfogásunk is – a világot teremtő és kormányzó Isten *teologicum*ának evilági ideologikus párhuzamának – eleve rend-központú s így normatív volt. „az Isten elrendelése, az ember pedig követése” gondolati sémáján nyugodott. A XIX–XX. század fordulójában aztán a stochasztikus probabilitások általi természettudományi meghaladással az antropológia is lassan eljutott a szórt halmazok divergációiból folyvást szerveződő/újraszerveződő rend gondolatáig. Vagyis miszerint az élet maga rendtelenség, amit rend-törékvések haldoznak be, s ezek befolyásának éppen adott eredőjeként valamilyen rend-eszmény egy-egy vonatkozása majd így vagy úgy megvalósul. Európai jogi alkalmazásában s teoretikus megfogalmazásában lásd Varga Csaba *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282. [Az uniós tagság következményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra / Jogfilozófiák] & <<http://mek.oszk.hu/15100/15173>>, majd Varga Csaba 'Legal Theorising – An Unrecognised Need for Practicing the European Law' *Acta Juridica Hungarica* 50 (2009) 4 & in <http://real-j.mtak.hu/764/1/ACTAJURIDICA_50.pdf>, 415–458. & <<http://www.akademiai.com/content/p35847986r2w3ww8/>> & <https://www.researchgate.net/publication/275758610_Legal_Theorising_An_Unrecognised_Need_for_Practicing_the_European_Law>, és újramovva 'The Philosophy of the Construction and Operation of European Law' *Rivista internazionale di Filosofia del Diritto* [Roma] LXXXVIII (2011) 3, 313–344., ill. 'The Philosophy of European Law with »Order Out of Chaos« Set-Up and Functioning' in 25th IVR World Congress Law, Science and Technology, Series B / No. 009/2012 <<http://publikationen.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/24867>> 43.].

¹⁸ Vö. Varga Csaba 'Lenin és a forradalmi jogalkotás' *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970) I, 45–57. [újramovva in Varga Csaba *Politikum és logikum a jogban* A jog társadalomelmélete felé (Budapest: Magvető 1987) 502. [Elvek és Utak] & <<http://mek.oszk.hu/14300/14393/>>, 63–75.]

¹⁹ <https://fr.wikipedia.org/wiki/Tristes_Tropiques>

²⁰ Amiket a XIX. század utolsó harmadának fáradszató civilizációs emlékgyjűjtői – mindenkéltől James G. Frazer *The Golden Bough* A Study in Comparative Religion, I–II (London: Macmillan 1890), majd *The Golden Bough* A Study in Magic and Religion, I–III, rev. and enl. 2nd ed. (London & New York: Macmillan 1925), végül I–XII (London: Macmillan 1906–1915) [magyarul – rövidítve – *Az Aranyág* ford. Bodrogi Tibor & Bónis György (Budapest: Századvég 1993) 512. [Századvég könyvtár]], továbbá Edward Westermarck *The Origin and Development of the Moral Ideas* (London: Macmillan 1906) xxi + 716. és William Graham Sumner *Folkways* A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals (Boston: Ginn 1906) vii + 692. [magyarul *Népszokások Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*, ford. Félix Pál (Budapest: Gondolat 1978) 996. [Társadalomtudományi Könyvtár]] – már rendszerbe szedtek.

(1933–)²¹ munkásságában megtestesülten – a voltaképpeni jogtörténetet. Nos, ezzel az írott/alkotott joggal szemben a népszokás tapasztalati jelenség, pragmatikus probléma-megoldások tömegéből kifejecesedő gyakorlatnak a közvetlen tükre.

Ámde *mi* a népszokás? És *mi*, persze, maga a jog? Válaszom szerint, amennyiben hivatására tekintünk, konfliktológia. Hiszen emberi közösségekben *ordo*-eszményt testesít meg, s alapfeladatához híven egyeztetések, eljárászerűsítések tömegét végzi, hogy maga az ütközés, annak ellenségeskedéssé²² fajlása elkerülhető, illetőleg lerendezhető, szabályozott – és az eredeti érzelmi vagy érdeklődéstől eltérítően semlegesített és közössé tett²³ – csatorná(k)ba terelhető legyen. Amely felfogásnak persze előfeltétele, hogy az életet annak lássuk, ami. Tehát nem szépelgően, egy rend-fogalomból kiinduló, a mindenkori uralkodó (isteni, majd egyre inkább emberi, tehát *volitió*ból táplálkozó²⁴) normatívum szemszögéből látott (s egyszersmind egy valahai *aranykor* múlt-utópizmusából merítkező, a „Mebűnhődte már e nép...” immár vezeklést rendelő sorstragédiájától²⁵ is fenyegetett), tehát békés és konfliktusmentes társadalomnak – ami valójában, véli a mai társadalomelméleti felfogás, nem más, mint egy halott állapot statikumának a merő kivetítése²⁶ –, hanem annak, ami élő közegként bármely valós lét sajátja: dinamikus, ellentmondásoktól feszülő, kihívások sorában alakuló; amiben maga a konfliktus sem *abusus*, tehát nem valamiféle abnormalitás, torzulás, vagy önmagában éppen rendbontás megtestesítője, hiszen maga az élet jele ez, és nem más, mint annak továbblköje.

²¹ <[https://en.wikipedia.org/wiki/Alan_Watson_\(legal_scholar\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Alan_Watson_(legal_scholar))>; vö. még Varga Csaba 'Alan Watson: Tehetetlenség és kölcsönzés mint egyetemes jogfejlesztő tényező' *Jogi Tudósító* [Budapest, MTI] X (1979) 11–12, 4–9. [újranyomva in Varga Csaba *Jogi elméletek, jogi kultúrák* Kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből (Budapest: ELTE „Összehasonlító jogi kultúrák” projektum 1994) xix + 503. [Jogfilozófiák] & <<http://mek.oszk.hu/14500/14525/>>, 203–208.].

²² A cseh származású Leopold POSPIŠIL (1923–) hangsúlyozta pontosan ezen összefüggésben az angol *feud* fogalmiságát – vö. <<http://ethnologist.info/interview/leopold-jaroslav-pospil-2/>>, valamint Varga Csaba 'Antropológiai jogelmélet? Leopold Pospíšil és a jogfejlődés összehasonlító tanulmányozása' *Állam- és Jogtudomány* XXVIII (1985) 3, 528–555. [újranyomva in Varga Csaba *A jog mint folyamat* (Budapest: Osiris 1999) 430. [Osiris könyvtár: Jog] & <<http://mek.oszk.hu/14500/14510/>>, 139–208.] –, ami egyébként a közép-angol *fede*, a régi francia *faiide/féide*, ill. az ősi felnémet *fēhida* és az óangol *fēhth* származékai.

²³ Ez Martti KOSKENNIEMI (1953–) lényegi tanítása, történetesen a nemzetközi jog alapvető funkciója kapcsán; vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Martti_Koskenniemi>, ill. Varga Csaba 'Koskenniemi és a nemzetközi jogi érvelés – Jogontológiai tanulmány' *Állam- és Jogtudomány* LVII (2016) 2, 278–301. & <<http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2016-02-Varga.pdf>>.

²⁴ Egész fejlődésévé tekintve mindenekelőtt a KARTÉZIÁNUS időkötől; lásd Michel Villey *La formation de la pensée juridique moderne* (Paris: Presses Universitaires de France 2013) 624. [Quadrige].

²⁵ Lásd pl. egyebek közt Öze Sándor »*Bűneiért bünteti Isten a magyar népet*« Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján (Budapest 1991) 161. [A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa II].

²⁶ Érdekes módon a szovjet-MARXIZMUS megkövülttségével szemben ezt éppen Mao Tse-Tung *Az ellentmondásról* (Budapest: Szikra 1949) 52. hangoztatta a maga idején.

Figyelmeztetnék itt, pontosan a népi jogszokások/szokásjogok kapcsán arra, hogy a mi mai általános jogfelfogásunk nem más, mint a jog központosított állami uralásának a terméke. Közép-európai tájaink kultúráiban pedig azé a egységesített-centralizált, német kultúrájú államiságé, amire pontos kifejeződésű teoretikus építményt éppen Max Weber és Hans Kelsen emelt. Már pedig akkor és ott az ő apoteózisuk volt a lényeg, s Eugen Ehrlich galíciai periférikus népegyvelegének állítólagos *élő joga* aligha több, mint az istenek gazdagsága: Óperencián túli ezoterikus egzotikum, múltból itt ragadt csökevény – olyasmi, amit ha ugyan a távolból monarchikus kereten belülnek állítottak is s éppen nem semmisíthettek meg, mégis, kizárólag egy voltaképpen múltbéli (s persze mielőbb maradéktalanul oda vissza is taszítandó), korlátozott *hic et nunc* unikalitásaként kezeltek. Némely konkrét tapasztalatát felhasználták, ha például kodifikációs előmunkálatban felhasználták; de elvi jelentőségű kihívást, tartós hatású többpólusúság-megalapozást nem érzékelték benne. Nos, az immár akadémiai (néprajzi) intézetbe s így velünk (a jogtudományiakkal) közös épületbe kerülő Tárkány Szücs Ernővel azért tudtam érzelmi közelségen túl szakmailag is beszélgetni, mert akkorra már kiforrott bennem,²⁷ hogy a szociologizáló amerikai *law in books* és *law in action* [úgy mint 'jog a (törvény)könyvekben' / 'jog a (tényleges) működésben'] kettősségnek²⁸ különösen nálunk aktuálisan, de elméletileg általánosíthatóan van még egy minőségileg más, további fogalmi bontásból adódó üzenete. Ti. a *law in action* oldala nem redukálható pusztán a jogalkotói termék *law in books* hatósági jogalkalmazói változataira, merthogy a jog uralásáért szakadatlan zajló versengésben, a voltaképpeni *jogság* alakításában önálló összetevő a társadalom jogként folytatott gyakorlata is. Nos, éppen ennek példázó feltárását végzi ma egyebek közt a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport²⁹ nevével fémjelzett munkaközösség, hogy tudatosítsa: jelen van és munkál a hivatalos elfeledtettségbe taszított népi jog – az állam hatósági jogának az árnyékában

²⁷ Elősejtésként 'A jogmeghatározás néhány kérdése a szocialista jogelméletben' *Állam- és Jogtudomány X* (1967) 1, 143–156. tanulmányomban, kifejezetten pedig az 'Antropológiai jogelmélet? Leopold Pospíšil és a jogfejlődés összehasonlító tanulmányozása' *Állam- és Jogtudomány XXVIII* (1985) 3, 528–555. {újranyomva in Varga Csaba *A jog mint folyamat* (Budapest: Osiris 1999) 430. [Osiris könyvtár: Jog] & <<http://mek.oszk.hu/14500/14510/>>, 139–208.} tanulság-összegző részében. Ezen összetevőket három, egymást kölcsönösen metsző körben ábrázoltam, amelyből rögvest következett is, hogy (1) a versengés elvileg sohasem sem lezárt, mert sohasem beszélhetünk általában a jogról, hanem mindig csupán (2) *inkább vagy kevésbé* és (3) *ilyen vagy olyan értelemben* vehetőről, amely komplexum minden egyes összetevőjéről tudnunk kell, hogy (4) folyamatosan új elemek kerülnek be s régi elemek kerülnek ki az ilyen összetettségben felfogott jog köréből. Mindezek közben fogalmazódott meg – kifejezetten TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ problematikájára vetítetten – Varga Csaba 'Népi jogszokástól a jogi népszokásig' *Jogtudományi Közlöny XXXVI* (1981) 10, 880–886. {újranyomva in Varga *A jog mint folyamat*, 125–138.} dolgozatában; erről ad kiváló elemzést Bognár Szabina *A népi jogélet kutatása Magyarországon* (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság 2016) 275. [Néprajzi Értekezések 5], 18–21. és 135–137. monográfiája.

²⁸ Roscoe Pound 'Law in Books and Law in Action' *American Law Review* 44 (1910) 1, 12–36.

²⁹ Vö. <<http://jogineprajz.hu/>>, a Pécsi Tudományegyetem szekszárdi karán szervezeten.

S ne féljünk az abszolutizáló racionalizmus-eszményű elutasításoktól. Mert-hogy például komoly feldolgozás önmagában, mégis zagyvaság ugyanis ama kritika túlzása, amit és ahogyan Lukács György végzett el ekkoriban *Az ész trónfosztásában*. (LUKÁCS 1954, 696) Merthogy önkifejezéseink s tündőseink eredményeinek java része bár – ún. osztályfogalmak sorában – nem bizonyítható, mégis jogos kérdésünkre válaszoló gondolati kísérlet lehet, ami talán ha nem is határozza meg, de – mint ún. rendfogalmak sora – láttatóan jellemezheti tárgyát.³⁹ És egyáltalán: egyetlen valóság-tudományunk sem kimerítően racionális; kizárólag azok tudnak ilyenné válni, amik – mint a matematika vagy a geometria – a saját tárgyukat maguk hiposztaziálják, vagyis tételezéseikkel maguk állítják elő.⁴⁰

4. A JOG NEMZETKARAKTEROLÓGIÁJA?

Irodalom híján, megbélyegzett múlttal⁴¹ nyilvánvalóan nehéz ilyesmiről beszélni, de néhány szembeszökő megfontolás igazsága mégis adott. Ilyen mindenekelőtt maga az ontikum természete, mely végtelen összefüggés-egységet mutat; olyat, amelytől bármiféle polaritás idegen, hiszen a fogalmi hasítás és

³⁹ A bölcséleti s a társadalomtudományok leírásainak s egyáltalán osztályozásainak zöme ilyen utóbbi fogalomalkotásra épül, amint ezt a tudományfilozófia már régen tisztázta; vö. pl. Varga Csaba *Theatrum legale mundi* avagy a jogrendszerek osztályozása' in *Ius unum, lex multiplex* Liber Amicorum: Studia Z. Péteri dedicata (Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcsélet köréből) szerk. H. Szilágyi István & Paksy Máté (Budapest: Szent István Társulat 2005), 219–242. (újra nyomva in Varga Csaba *Jogfilozófia* a múlt, jelen és jövő ölelésében (Budapest: Pázmány Press 2018) [Tanulmányok] (saját alatt)), 54. jegyzet. Eszerint emberi megfigyeléseink eredményeként rengeteget tudunk, ezek esetleges logizáló meghatározása azonban mindig és legfeljebb kontextualizált, vagyis adott körre vetített megértésünket szolgálhatja – ámde belőlük axiomalizált egyetemes elmélet aligha építhető.

⁴⁰ Vö. Varga Csaba 'A jogtudomány természete' [MTA Law Working Papers 2015/24], 2–10. in <http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2015_24_Varga.pdf>, bővítve in *A jogtudomány helye, szerepe és haszna* Tudomány módszertani és tudományelméleti írások, szerk. Bódig Mátyás & Zódi Zsolt (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete & Opten Informatikai Kft. 2016), 77–85. s tovább bővítve mint 'A jogtudomány természete (Komplexitás, modellértékűség: eszmények, korlátok)' *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* [Kolozsvár] 5 (2016) 2, 309–325. & <<http://acta.sapientia.ro/acta-legal/C5-2/legal52-11.pdf>>.

⁴¹ Ami a népszellem [*Volksgeist*] kategóriájának hányattatásában, egyenesen kálváriájában különösen szembeötlő. Lásd ehhez Friedrich Carl von Savigny *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (Heidelberg: Mohr und Zimmer 1814) ix + 197., 8., ill. *Of the Vocation of our Age for Legislation and Jurisprudence* trans. Abraham Hayward (London: Littlewood & Co. [1831]) 192., 30., amely helyek szerint (a szerző, V.Cs. kiemelésével) a jog „elsőként a szokásból és a néphitből, majd a bírósági gyakorlatból fejlődik, egyáltalán a belső, *hallgatólagosan munkáló erőkből*, s nem a törvényhozó önkényéből.” [„erst durch Sitte und Volksglaube, dann durch Jurisprudenz erzeugt will, „überall also durch *innere, stillwirkende Kräfte*, nicht durch die Willkür eines Gesetzgebers.“], ill. “is first developed by custom and popular acceptance, next by judicial decisions—everywhere, therefore, by *internal silently operating powers*, not by the arbitrary will of the law-giver.”] Általában lásd <<https://en.wikipedia.org/wiki/Volksgeist>>, jogi összefüggésekre s vitái mai aktualitásaira pedig Andrew Hamilton 'The *Volksgeist* & Law' <<https://www.counter-currents.com/2011/05/savigny-the-volksgeist-and-law/>>.

szembeállítás sohasem több vagy más, mint merő emberi absztrakció artificialitása, ami maga nem része a valónak. A valóság pedig nem megszakítottságok (*discrete* mivoltok⁴²) végtelen kozmosza, hanem folyvást alakuló és egymásba növekvő folyamatszerűség – csakúgy egyébként, mint ahogyan már a dworkini *chain-writing* (lánc-írás)⁴³ is a maga területén, a jog folyamatszerűségére alkalmazottan ugyanezt sugallja: van valaki, aki kezd ugyan, de utána a történetet sokan mások folytatják, ki-ki önmagát, vagyis teljes múltját s személyességét, és ezáltal új szempontok, új nekiindulások lehetőségét kínálva benne.

Persze itt is megjelenik a tanulás eleme⁴⁴ – s ezzel megoldások, technikák, eljárások átvétele, kölcsönzése –; de erre is áll, hogy nem „elemek” szerepét betöltő alkotórészek adják az egésznek összképét, hanem „kompozíciójuk”,⁴⁵ s ez az, ami adott embercsoport, népesség szokásaira – adott időben és körülmények között – jellemzővé válik.

A jelen felvetésben ugyanakkor mintha nem is lenne új elem. Hiszen tudományként, eredendően és igencsak sokáig úgyszólván kizárólagos feladatként, a néprajz, amiként a történelem ún. tudománya is, aligha csinált/csinál többet, mint hogy rögzít és ment valaha voltat, amiket leír és/vagy rekonstruál, vagyis adatként pozitíval⁴⁶ – miközben nyilvánvaló, hogy végső céljában ezeken is, ön-

⁴² Az angol *discrete* ófrancia közvetítéssel a latin *discernere/discrētus* származéka.

⁴³ Vö. pl. <<http://www.booksandideas.net/Ronald-Dworkin-Law-as-Novel-Writing.html>> és <<http://www.nyulawreview.org/issues/volume-80-number-4/empirically-testing-dworkins-chain-novel-theory-studying-path-precedent>>.

⁴⁴ Amiben a racionalitás nem az egyetlen lehetséges összetevő, hanem az ember számos és sokféle képességeit [*facultas*] jelző adottságok összessége. Vagyis képességek komplex egysége vagyunk, amik közül kultúránk – változó módon – egyeseket kiemelnek, míg másokat háttérbe szoríthatnak, akár elsovaszthatnak, amint ezt Várkonyi Nándornak Mezey Katalintól posztumusz közzétett kultúrtörténeti életműve – *Az ötödik ember* (I–III), *Az elveszett paradicsom* és a *Varázstudomány* (I–II) trilógiája (Budapest: Széphalom Könyvműhely) – szépen példázza. Sőt, a történelem tanúsága szerint ezeknek is adott „kompozícióban” – arányban – kell fennállaniok, hiszen akár a racionalitás túlsúlya vagy kizárólagossága is úgyszólván törvényszerűen csakis az egészet illető irracionálisitást eredményez; egyetlen példában vö. Varga Csaba *Joguralom? Jogmánia? Ésszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában* *Valóság* XLV (2002) 9, 1–10. és <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=326&lap=0>> [újryomva in *Az év esszéi* 2003, szerk. Molnár Krisztina (Budapest: Magyar Napló 2003), 99–114., majd in Varga Csaba *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (Budapest: Szent István Társulat 2004) [Jogfilozófiák] & <<http://mek.oszk.hu/15100/15172>>, 98–113.].

⁴⁵ Ezért következtethettem arra már régen – ‘Az öncélúság önvészélyessége: Jogászprofesszor – mértékről és értékről’ [Kipke Tamás interjúja] *Új Ember* Katolikus hetilap LX (2004. június 20.) 25 [No. 2915], 3. & <<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.06.20/0302.html>> –, hogy a voltaképpeni erény maga az arány – nyilvánvalóan a megfelelő arány.

⁴⁶ Vö. pl. – az ennek fontosságbeli elsőségére és professzionális történelemtudományi alapeladatára utalással – Mályusz Elemér *A magyar történettudomány* (Budapest: Bolyai Akadémia 1942) 156. [Bolyai Könyvek]. Megjegyzem, közel fél évszázada, a kommunizmusunkban elsüllyesztett mű antikvár beszerzésekor meglepett, egyenesen ledöböntett az a merev túlhangúly, amit akkor benne láttam. Azóta magam is rájöhettem arra, hogy az európai tudományok körében Magyarország éppenséggel soha nem járt elől a történeti forráskutatást megkönnyítő korpusz-kiadások sorában – és tudósi alázatában.

magán is túlmutat. Hiszen azért csináljuk mindezt, mert általuk remélünk *adalekakat önismeretünkhöz*, végső valónk, hozott örökségünk, szunnyadó készleteiteseink feltárásához, azaz a *voltból a vamon* keresztül a *lesz*hez lehetségesen vezető utak, eszközök, választások megfontolásához, s végső soron akaratelhatározással történő meghatározásához.

Igaz ugyanakkor, hogy önnön hagyományai szerint az akadémiai értelemben felfogott tudomány saját kritériumrendszerrel él, s ezzel az emberi tudást a maga számára homogenizálja, aminek folyamán ráadásul a természettudományok egzaktságának mintájára – ún. ‘törvények’ fennállását keresve, amik egyébként maguk sem mások, mint emberi antropomorfizáló absztrakció, vagyis egy germán típusú rendszer-keresés termékei – korlátozza tárgyát. Ebbe nyilvánvalóan nem fér bele semmiféle karakterológia. Mégis, bármiféle tudáshoz sejteken, töprengéseken, vállalt bizonytalanságokon keresztül vezet az út, s – jó, ha nemcsak tudjuk, de eképpen bűvárkodunk is – az emberi szellem, intellektualizmusunk tartománya összehasonlíthatatlanul szélesebb körű, mint amit az akadémikuság adott időben tudományként elfogadhat. Mert mindazonáltal az emberi gondolkodás célja mégsem önmaga, s a tudomány-kritériumok együttese mint tudományos módszertan is legfeljebb az *egzakt* bizonyosságyszerzés *know-how*-ja.⁴⁷ Vagyis gondolkodásunk tárgya mégsem az ilyen tudományos bizonyosságoktól eleve behatárolt, azaz eleve korlátozott terület, hanem a való világ maga, s ennek gondolati birtokba vétele, intellektuális feldolgozása, tipizálása és jellemzése lesz az idők folyamán az a tényező, aminek hatására – visszhatásként, reakcióként – persze maga a tudományok köre is fokozatosan szűkülhet vagy tágulhat.

Egy ilyen várakozás a továbbfejlődés újaként természetszerűleg feltételezi a comparatio lehetőségeihez történő fordulást. A konfliktusmegelőzés, a konfliktusrendezés és konfliktusfeloldás egy-egy népjogra jellemző sajátosságai csakis egy számos mintát egymás mellett felsorakoztató közegeben ütközhetnek ki, s nyilván egész népi jogszokás-rendszerek – rendszerek? – mert nem kizárt, hogy a népi tudat időnként összefüggő s rendezett egységként lássa, netalán a tudományszerű feldolgozás is ilyenként rekonstruálja – szellemének, gyakorlati bölcsessége irányának, lélektani hevességének, mértékének és/vagy önkorlátozásának, inkább vagy kevésbé megelőzésre, jóvátételre vagy megtorlásra koncentráálásának a nagy ívű összehasonlítása szükségeltethet ahhoz, hogy egyikben-másikban sajátos jellemzőket felismerhessünk, amik pontosan úgy adódhatnak úgynevezett néplelékből – ami többnyire a közös múltban találko-

⁴⁷ Ami racionálisan végsőkéig megalapozott tudomány-egységgé mégsem építhető. A *unified science* (eddig utópikusnak bizonyult) kalandja kapcsán vö. in Varga Csaba *Elméleti jogtudomány* Körkép, dilemmák, útkeresések (Budapest: Pázmány Press 2017) 518. [Tanulmányok 36] & <https://www.academia.edu/35322087/ELMÉLETI_JOGTUDOMÁNY_Körkép_dilemmák_útkeresések_Theoretical_jurisprudence_Overview_dilemmas_searches_for_a_path_>, 166., 3. jegyzet.

zott kihívásokra a közösségtől kimunkált válaszokból adottan az *ethnos* származási tudatára, ősképeire, világlátására, vagyis én-felfogására támaszkodik –, mint vallási vagy kiegészítőleg környezeti befolyásokból.

Feltehető, hogy e körben leginkább érdekes példákkal főként az európai Ázsia a volt Szovjetunió s főleg Szibéria egykori területein, valamint a Távol-kelet szolgál, hiszen itt található (élhettek túl) leginkább hagyományos közösségek, amelyek még nem kiürült – mert emberjogi absztrakciókkal immár úgyszólván biologizálva egyetemesített –, hanem minőségi ember-felfogással élnek. Abban a szellemben egyébként, amelyben fogant, eredetileg az UNESCO létrehozatalának a célja és éthosza is ilyesmi volt.⁴⁸ S amit pontosan ez a szervezetrendszer az utolsó háromnegyed évszázadban elvégzett, kétségtelenül nagyban hozzájárult annak tudatosításához, hogy a kultúra területén, szemben a politikai-gazdasági hatalommal, erőfölénnyel vagy tényleges alávetéssel, nem *centrum vs. periféria* kapcsolatában gondolkodunk – habár óhatatlanul befolyásolja az, ami kétség kívül a mai nemzetközi kapcsolatoknak is alapja, egészen a mindenkori centrumtól gyakorolt egyértelmű túlsúlyos uralomig –,⁴⁹ hanem mindegyiket a maga adottságaiban értékeljük. Hiszen mindegyikük au-

⁴⁸ Az UNESCO alkotmánya (1945) preambulumának a második bekezdésében említi létrejötté okaként „a népek szokásait és életmódját illető kölcsönös tudatlanság” [“ignorance of each other’s ways and lives”, ill. „l’incompréhension mutuelle des peuples”] jelenségét, mint a nemzetközi béke ellen ható legfőbb erőt.

⁴⁹ „A nemzetközi kapcsolatokban – írja a Bertrand Badie *Humiliation in International Relations A Pathology of Contemporary International Systems* (Oxford: Hart Publishing 2017) 184., kiadói ismertetése in <<https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/humiliation-in-international-relations-9781782256199/>> - egyes államok gyakran tagadják mások jogi státusát, stigmatizálják gyakorlatukat vagy éppen kultúrájukat. Mások megalázásának diplomáciai síkon történő ilyen aktusai gyakran fordulnak elő a modern diplomáciában. A [XIX. századelső felében domináló] nevezetes *Concert of Europe* felbomlását követő időszakban számos klub-alapú diplomácia járatta le magát azzal, hogy távol álltak bármiféle átfogó sokoldalúságtól. Ilyesféle erőfeszítések példái közé sorolható a G7, G8, G20, sőt a P5 is. Az efféle »érintkezés-csoportok« úgy lépnek fel, mintha a kizárás, a marginalizálás hatalmával felruházott tényleges vezető intézmények lennének. Manapság hatásukban az ilyesféle megalázási aktusok nem tanúskodnak másról, mint csupán a nemzetközi rendszer korlátairól és a diplomáciai hatékonyság hiányáról, merthogy szabályos diplomáciai eljárásként a megalázáshoz folyamodás éppen hogy érvényesen erodálja a nemzetközi rendszer hatalmát. Az ilyen eljárások nem mások tehát, mint csakis a gyarmati múlt, a sikertelen dekolonizáció, a globalizációról eltévelyedetten alkotott vízió s a [szovjet-amerikai] két-hatalmi múlt után egy igencsak veszélyes újraépítkezés szerencsétlen vegyülései.” [„In international relations some states often deny the legal status of others, stigmatising their practices or even their culture. Such acts of deliberate humiliation at the diplomatic level are common occurrences in modern diplomacy. In the period following the breakup of the famous ‘Concert of Europe’, many kinds of club-based diplomacy have been tried, all falling short of anything like inclusive multilateralism. Examples of this effort include the G7, G8, G20 and even the P5. Such ‘contact groups’ are put forward as if they were actual ruling institutions, endowed with the power to exclude and marginalise. Today, the effect of such acts of humiliation is to reveal the international system’s limits and its lack of diplomatic effectiveness. The use of humiliation as a regular diplomatic action steadily erodes the power of the international system. These actions appear to be the result of a botched mixture of a colonial past, a failed decolonisation, a mistaken vision of globalisation and a very dangerous post-bipolar reconstruction.”]

tochton fejlődés terméke, az emberi kultúrák egymásra vissza nem vezethető változatosságának példája.⁵⁰

A világról való tudásunk még saját generációm életében is látványosan változik. Így leginkább szembetűnő, hogy az ősi gigász Kína nem érdekes más-ság immár, hanem tudásrész lett az eredetileg biokémikus Joseph Needham (1900–1995)⁵¹ felismeréseinek s tudományszervező erejének köszönhetően, amely ezt hét témakör huszonzét kötetében foglalta máig össze.⁵² S míg a nagy kultúrantropológusokkal egyidőben, akik hangyaszorgalommal gyűjtötték össze az emberiség kulturális mintáit, működött egy szintén klasszikus alkotó, Albert Hermann Post (1839–1895),⁵³ akinek fő műve is⁵⁴ mindazonáltal elsüllyedt az olvasatlan könyvek tengerében, míg csak úgyszólván jelenünkben meg nem jelentek a jogi kultúrák autochton, sajátos, civilizáció-alapító képződményeiként az első feltáró monográfiák, melyek amerikai jogfilozófustól a *jurisculture* ősi kiemelkedő reprezentánsaiként, (L. DORSEY 1989, 1993) spanyol jogtörténetész tollából az emberiség tizennégy (s köztük magyar) „represszív” kultúrájaként, (GLENN 2004, 423) végül kanadai jogi komparatistától pedig joghagyományokként (úgyszólván mint jogi mentalitásokként⁵⁵) végezték el ezek nagy ívű feldolgozását. (GLENN 2004, 423.)

5. ÖSSZEGZÉS

Tárkány Szücs Ernő izzig-vérig honának a szerelmese volt; s mert bőven volt tennivalója ebben, ritkán s csak szükség esetén nyúlt külhoni példához vagy folyamadott összehasonlító topikához. Mégis, bizalommal mondom, ha örökéletű lehetett volna, a továbblépés kényszerű feltételeként bizonyára ide érkezett volna meg maga is – és még inkább, ha a sors szerencséje s az ország tudománytisztelete okán lehetett volna (vagy örökéletűség esetén lehetne ma már) saját

⁵⁰ Vö. Varga Csaba 'Comparatio a jogtudományban s a jogi oktatásban: alaphelyzetek, érzékenységek és problémák egy multikulturális világban' [a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia XX. világtalálkozójára (Fukuoka, Japán, 2018. július 22–28.) felkért plenáris előadás a »Comparative Law and Multicultural Legal Classes: Challenge or Opportunity? / Droit comparé: aide ou défi dans les cours de droit multiculturels?« témájának általános referátumaként].

⁵¹ Vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Needham>.

⁵² Cambridge e programot 1948-ban fogadta el, s a kötetek 1954 és 2004 közt jelentek meg; vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Science_and_Civilisation_in_China>.

⁵³ Vö. <https://de.wikipedia.org/wiki/Albert_Hermann_Post>.

⁵⁴ Albert Hermann Post *Grundriss des ethnologischen Jurisprudenz* I–II (Oldenburg & Leipzig: Schulze'sche Hof-Buchhandlung & A. Schwartz 1894) & <<https://archive.org/details/grundrissdereth00postgoog>>. Magam e műnek kemény kötésű példányát az 1960-as évek végefelé az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének könyvtárából leselejtezett papírhulladékként vettem magamhoz, ám akkor még keserves s szűkös albréti viszontagságok közt SÖLYM László akkor barátnak adtam át.

⁵⁵ Utalással Pierre LEGRAND kulcsterminusra: *la mentalité juridique*; korai említésében lásd Pierre Legrand 'À propos d'une réflexion sur la comparaison juridique' *Revue internationale de Droit comparé* XLV (1993) 4, 879–888., 887.

kutatócsoportja, mely bővelkedik idegen nyelvekben és kultúrákban kompetens kutatókkal és megfelelő mélységben kiépített könyvtárral.

Úgy vélem, egy ilyen kutatási perspektíva – vagy még inkább töprengéseinkben s tünődéseinkben egy ilyen érzékenység, spektrum vagy elgondolásainkban horizont – magunkat ismét önazonosságunkban állíthatna középpontba, nem idegenül a közel évszázaddal korábbi némely nemzetkarakterológiai kísérletektől, melyeknek egyszersmind egyfajta megszüntetve megőrzése (*Aufhebung*) is lehetne, azon lehetőségeiben fejlesztve tovább, amelyeknek köszönhetően többet tudunk majd meg az egyetlen tárgyról, magunkról, mint amiket máig érvényesen korábban feltárhattunk.⁵⁶

IRODALOM

- L. DORSEY 1989A = Gray L. DORSEY *Jurisculture India* (New Brunswick & Oxford: Transaction Publishers 1989) 123;
 1989B = *Greece and Rome* (New Brunswick & Oxford: Transaction Publishers 1989) 78 [Jurisculture 2];
 1993 = *China* (New Brunswick & London: Transactions Publishers 1993) xiii + 182 [Jurisculture 3]. GLENN 2004 = H. Patrick GLENN *Legal Traditions of the World Sustainable Diversity in Law* (Oxford & New York: Oxford University Press 2000) xxiv + 371. [5th ed. (2004) xvi + 423.]
- LÉVI-STRAUSS 1955 = Claude LÉVI-STRAUSS *Tristes tropiques* (Paris: Plon [1955]) 462.
- LUKÁCS 1954A = LUKÁCS György *Die Zerstörung der Vernunft* (Berlin: Aufbau-Verlag 1954) 692.
 1954B = Az ész trónfosztása Az irracionalista filozófia kritikája (Budapest: Akadémiai Kiadó 1954) 696.
- MARX-ENGELS 1848 = Karl MARX & Friedrich ENGELS: *Manifest der Kommunistischen Partei* (Veröffentlicht im Februar 1848) (London: gedruckt in der Office der »Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter« von J. E. Burghard [1848]) 23.
- SPENGLER 1918-1994 = Oswald SPENGLER: *Der Untergang des Abendlandes Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (Wien Leipzig: Wilhelm Braumüller 1918) xvi + 639., ill. *A Nyugat alkonya A világtörténelem morfológiájának körvonalai*, ford. Csejtei Imre és Juhász Anikó, I-II (Budapest: Európa 1994).
- VARGA 2015-2016 = VARGA Csaba: 'Ősnépeink jogszemlélete' in *Hitel Irodalmi, társadalmi, művészeti folyóirat* XXVIII (2015) 11, 83-96. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/17-varga.pdf>> és in *Kőrösi Csoma Sándor – Nyomok az időben (Eurázsiai civilizációs rétegek)* szerk. Ferenczné Szócs Éva, Gazda József és Szabó Etelka (Kovácszna: Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület 2016), 476-494. [Kőrösi Csoma Sándor 22].

⁵⁶ Éthosza és hevülete okán lásd pl. Pozsgai Zsolt *Úzen velem valaki* Tanulmányok, esszék, írások (Budapest): [magánkiadás] (2016) 152.

Nagy Mari – Vidák István

A MAGYAROK NEMEZHAJLÉKÁRÓL

Mándoki Kongur István emlékére

Erszári türkmén család pusztai szállása Afganisztánban, az észak-keleti határ közelében. A felvétel azért érdekes, mert részben bemutatja a család életmódját is, illetve nemzházait (ak őj). Roland és Sabina Michaud fényképfelvétele (1977) nyomán Burka Beáta rajza.

A magyar nyelvben a mozgatható, szállítható hajlékot sátonak nevezük. A ház kifejezésen földbe süllyesztett, vagy a talajra ráépített állandó épületet értünk. Pontosan mióta, azt nem tudjuk. A Közép-Ázsiában ma is használatban levő és több ezer éves múltra visszatekintő nemezzel borított hajlékot, a helybeliek többnyire nemezháznak mondják.

Mi magunk szívesen használjuk a nemezzel borított hajlék kifejezést, ami a magyar nyelv sokszínűségére és leleményességére utal. Kerüljük a török *jurit* (= szállás) szónak az orosz változatát, a jurta kifejezést. A török *jurit* szó azt a helyet jelöli, ahol a sátor, azaz a ház áll. A kifejezés hasonlít a tűzhely szó kialakításához, az a hely, ahol a tűz ég.

Mielőtt részletesebben foglalkoznánk a nemezhajlék honfoglaláskori képével, fordítsuk a figyelmünket a napjaink mozgatható épületeire, sátraira.

Természetesen lehetett őseinknek más jellegű sátra is, így például kecskeszőrből szövött, rudakkal kitámasztott, kötelek-

Nádkunyhók Szisztánban (Kelet-Írán)

kel megfeszített sátra. Ilyenek ma is megtalálhatók Kis-Ázsiában. Emellett rendelkezhetünk olyan sátrakkal is, melyek váza bőrrel, náddal, vagy gyékénnyel lett beborítva. Használatuk attól függött, hogy milyen évszakban volt rá szükség, illetve attól, hogy rövid ideig lettek felállítva a harcoló férfiak számára, vagy hosszabb időre, amikor családok éltek benne.

A mozgatható hajlék előnyeihez tartozik, hogy nagyon megfelelt a legeltetés-sel foglalkozó pásztornépeknek, egy olyan műveltségnek, mely igen nagy múltú, és széles elterjedésű. A szétszedett sátor, vagy lakóépület lovakra, tevékre máházható, így kisebb és nagyobb távolságokra egyaránt gyorsan átköltöztethető. Természetesen annak is kialakult módja van, milyen sorrendben és hogyan kell a hajlék részeit összecsomagolni, illetve állat, vagy állatok hátára felerősíteni. Erről részletesebben később szólunk.

Fordítsuk figyelmünket most arra, milyen lehetett honfoglaló őseink nemezsátra! A korabeli feljegyzések így írnak erről: „*Vonultak a magyarok, Kíjev alatt, és megállottak egy hegy lábánál, melyet Ugornak hívnak, itt ütötték fel sátraikat.*” Ez a Nesztor krónikabeli feljegyzés bizonyíték arra, hogy nemezzel borított, mozgatható épületekkel érkezünk a Kárpát-medence szélére, majd a Kárpátokon átkelve azokkal telepedtünk le. Ez a feljegyzés fontos bizonyíték. A nemezsátrak, nemezzel borított hajlékok nagy számuk ellenére nem maradhattak fenn alapanyaguk romlékony volta miatt. Szent István királyunk, és az őt követő királyok arra törekedtek, hogy minél több alattvalójuk épített házakban éljen, mert ez elősegítette ellenőrzésüket, az adók beszedését. Ez egyben megfelelt a kor elvárásainak is. Ezzel együtt több évszázad telt el úgy, hogy nemezhajlékaink, sátraink mindennap használatban voltak.

A mozgatható hajlékok használatát elősegítette az állattartásnak az a változata, amikor télen a mélyebben fekvő, védett legelőkre terelték az állatokat, nyáron pedig felhajtották őket a magas hegyekbe. Megemlékezésünkben nem szólunk a nemezzel borított hajlékok továbbéléséről. Ugyanígy a magyar királyság területére betelepülő más népek hajlékairól. Csak példaképp említjük meg ezzel kapcsolatban a besenyőket, az úzokat, és a kunokat. Elképzelhető az is, hogy a magyar törzsek nemezzel borított házai, sátrai részben eltértek egymástól.

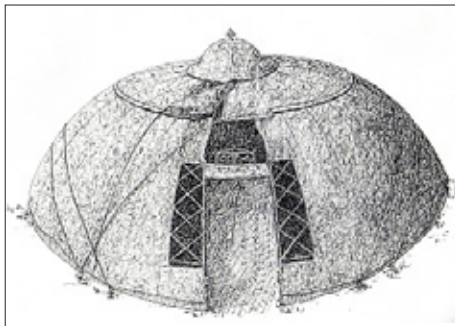
A magyar honfoglalással kapcsolatban Bölcs Leó a magyarok hajlékát türk sáturnak nevezi. Ezzel a megnevezéssel besorolja azokat más, török népek hajlékai közé. Ibn Ruszta 930-ban így ír: a magyarok sátrakkal rendelkeznek, és együtt vonulnak az állatok eleségével, valamint a zöldellő legelővel. Ibn Háján történet író feljegyzi azt, hogy az állataikat legeltető magyarok nemezházakban szétszórva élnek. Bölcs Leó egy másik megjegyzése szerint: „*A magyarok lovaikat béklyóba verve, sátraik mellett tartják.*” Jakubi történetíró 892-ben azt írja, hogy a magyarok sátra törökös jellegű, faszervezete hajlított, ló és ökör bőrből hasított szíjak (szerintünk borszegek) fogják össze, és nemezzel fedettek.

Később Al-Bakri a 11. században a magyarok sátrairól és házairól így emlékezik meg: „*A magyar olyan nép, melynek nemezházaik vannak, ...Sok lovuk, lábas jószáguk és jó szántóföldjeik vannak*”. Gardézi tudósításában őseink hajléka kapcsán szőnyeget, prémet és brokátot említ. A kalandozó magyarokról 958 és 962 között írt munkájában Liundbrand, kremónai püspök így ír: „*A Brenta folyó mellett felütötték kis sátraikat, melyet nemez lapok fedtek.*”

Az eddig felsorolt források több apró ponton megvilágítják a magyar sátor felépítését. Tisztában vagyunk azzal, hogy a mából való visszavetítések gyakran hibákhoz vezetnek, de nem mindig. Vannak olyan megfigyelések, melyek gazdagabbá teszik a nemez sátorról eddig megszerzett ismereteinket, és valószínűleg érvényesek a honfoglalás korára. A ma élő közép-ázsiai pásztornépek életformájának tanulmányozása ebben hathatós segítséget nyújt.

Igyekeztünk elolvasni ezzel kapcsolatban azokat a magyar és idegen nyelvű útleírásokat, dolgozatokat, melyeket az előttünk járó utazók és tudósok jegyeztek fel. Ezt egészítjük ki azzal a néhány megfigyeléssel, tapasztalattal, amire mi magunk tettünk szert.

JELLEGZETES NEMEZSÁTRAK KIS- ÉS KÖZÉP-ÁZSIÁBAN AZ ELMÚLT SZÁZ ÉVBEN

Lecövekelte oldalú, tetőkarikájával a talajhoz rögzített, kerek nemez ház. Sah Seván (shahseven) népcsoport Észak-Kelet Irán. Burka Beáta rajza. Ilyen jellegű házat használnak az Iránban élő türkmének is, de a tetőkarika nincs a sátor közepére lekötve és megfeszítve

A ma létező, kerek alaprajzú sátorfajtákat áttekintve, most csak a nemezzel borítottakra gondolunk. Három lehetséges változattal kell számolnunk. Az egyik az a hajlékcsalád, aminek szerkezetét földbe vert apró cövekekhez rögzítik, és középen, a tetőkarikából kiinduló kötéllel megfeszítve a talajhoz rögzítik. Az ilyen sátor megnevezése a türkmeknekél: *gotikme*. Egy másik hajlékcsalád olyan,

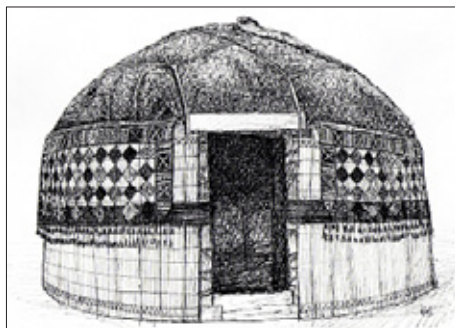
hogyan az építmény közepén egy, vagy két oszlopra támaszkodik. Az egy oszloposra jó példa az anatóliai jörükök sátra. A két rúddal alátámasztottra pedig a jól ismert, és napjainkban is gyakran használt, mongol változat. A harmadik sátorcsalád az, amelyiknél a tetőkarika nincs alátámasztva, és az oldala több, egymásba illesztett rácselemből áll. Természetesen mindegyik nemezlapokkal borított.

Elgondolkodhatunk azon, hogy honfoglaló őseink melyiket használhatták. A kérdésre úgy tudunk választ adni, ha áttekintjük a nemezsátor vagy nemezház fejlődéstörténetét. Ebből annyi leszűrhető, hogy már a honfoglalást megelőző időszakban mindhárom szerkezetű hajlék ismert volt, ezért használhatták elődeink. A közepén alátámasztott sátrak kisebb méretűek, amennyiben az elmúlt százéves használatát nézzük a pásztornépek körében.

Feltétlenül számolnunk kell egy még egyszerűbb, egyszemélyes változattal, amit a lovon harcoló férfiak alkalmazhattak. Ez legegyszerűbben egy nagyméretű nemez köpönyeg, vagy egy lótarakó lehetett. Nagyjából mindegyik sátorszerkezet lovakra és tevékre felkötözve könnyen szállítható. Ne feledkezzünk meg a szekérré állított nemezsátor változatokról sem, melyet lassabban mozgó állatok, például ökrök vontattak. Feltételeznünk kell olyan harci szekereket is, melyeket lovak, ökrök, vagy tevék húztak. Kisebb méretűek voltak, és a hadsereg felvonulását segítették.

Áttűnéses kép, iszlám művészetek múzeuma, Isztambul, 2005., P. Andrews rajza

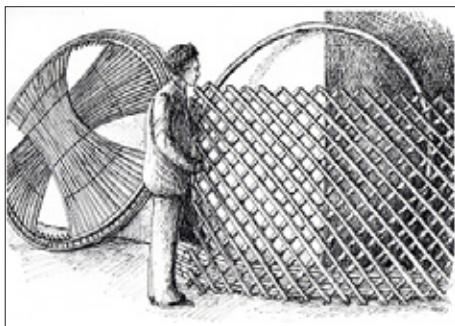
Türkmen nemezház esküvői díszben. Az építmény 1901-ben készült és jelenleg Glomdal Múzeum tulajdona, Elverum, Norvégia, Burka Beáta rajza. Oldalrácsos, faszervezet erősen görbített tetőrudakkal. A türkmen nemezház egyik feltűnő jellegzetessége a sátor külsőjére rögzített nádfüggöny

Nemezsátorral, nemezházzal, a törzsfők, vagy akár egy nép legfelsőbb vezetői is rendelkezhetek, amikor hadakoztak, és táborhelyüket változtatni kellett. Így beszélhetünk nagyméretű fejedelmi sátorról, házról, vagy kánok és más uralkodók nyári előkelő palotáiról. Ezek szerkezete, és borítása hasonló lehetett, mint a náluk kisebb változatoké. A ház és sátor elnevezés közti vitát talán a nemezhajlék szó használatával lehetne áthidalni.

A NEMEZHÁZ FASZERKEZETÉRŐL

Akár a középén alátámasztott, akár az alátámasztás nélküli, kerek nemezházakat szemléljük, mindenképpen közel azonos szerkezeti elemekkel találkozunk. Minden sátornak rendelkeznie kell egy ajtóval, illetve valamilyen tetőkarikával, és a kettő között található oldalráccsal, illetve tetőrudakkal.

A már említett *gotikme* nevű sátorfajtánál, nincs külön tetőrúd és oldalrács, hanem a tetőrudak párhuzamosan lefutnak egészen a talajig. Ez a szerkezet bizonyos szempontból egyszerűbb. Viszont rögzítése a talajban hosszabb időt vesz igénybe, illetve a hosszú, hajlított rudak felmálházása az állatokra bonyolultabb. Amennyiben alátámasztása van középén, egy, vagy kettő, a tetőrudak lehetnek egyenesek, vagy görbék, az oldalrács pedig ívesen hajlított. A magyar sátorral kapcsolatos feljegyzések az úgynevezett 'török' jelleg, a nemezborítás és a bőrszegek megemlézése leginkább arra a sátorfajta jellemző, ami kerek, oldalrácsos, tetőrúdja hajlított, tetőkarikája nagyméretű. Nevezhetjük ezt közepes méretű sátorfajtának. Ezek a ma élő közép-ázsiai pásztornépek között jól tanulmányozhatók. Gondolunk itt, most az özbek, a türkmén, a törökországi jö-rük, a kazak, a kirgiz, a karakalpak, az újgur, a tuva nemezsátorra, anélkül, hogy a felsorolásban teljességre törekednénk.

Sátorkészítő falu, Mari (Merv) város közelében. A türkmén nemezhajlék tetőkarikája egyedi. Nagy Mari felvétele 1990 táján. A vásárbán kített tetőkarika mindig azt jelenti, hogy itt egy teljes hajlék faváza eladó. A képen mellette egy sűrű, erős oldalrács látható, mögötte tetőrudak. Burka Beáta rajza

Meglátásunk szerint, a tudományos kutatásoknak azon a téren kellene tovább lépniük, hogy a magyar nyelvben, zenében, népművészetben fennmaradt ősi, keleti jellemzők a török nyelvű népek mely csoportjával tartanak szorosabb kapcsolatot, rokonságot. Úgyis megfogalmazhatnánk a kérdést, hogy a honfoglaló magyar nép sátra mennyiben rokonítható az oguz illetve, a kipcsak törökséggel? A honfoglaló magyar törzsek kapcsán milyen különbség lehetett e téren? A történeti feljegyzések kupolás szerkezetet említenek, ez úgy értelmezhető, hogy a tetőrudak görbítettek voltak. A ma létező nemezszátrakat áttekintve a leginkább görbülő tetőszerkezete a türkmén és az özbég sátraknak van.

A NEMEZHÁZ ALAKJA, MÉRETE, SZÁMA

Természetesen a sátor favázának erőssége és a tető dőlésszöge erősen függ az éghajlati körülményektől. Minél csapadékosabb egy terület, vagy minél gyakrabban állítják fel a sátrakat hegyekben, a tető dőlésszöge annál meredekebb, tehát magasabb a tető. Ne gondoljuk azt, hogy ez az éghajlati tényező gyorsan befolyásolta az őseink által használt sátrakat. Ezen a téren a változások évszázadokban mérhetők.

Azok a népek, amelyek ma is nemezházakban élnek, gyakran nem egy sátorral rendelkeznek. A sátor mérete és száma függ a család gazdagságától. Ismerünk olyan sátrakat, melyek nemezzel borítottak, de csak akkor állítják fel őket, amikor az esküvő után gyermekek születnek. A gyermekeket ugyan a nagyszülők nevelik, de a fiatal pár számára külön sátrat biztosítanak. Feltételeznünk kell azt is, hogy egy honfoglaláskori család 3-4 azonos szerkezetű, de eltérő méretű sátorral rendelkezett, melyet különböző célra használt. Néhány olyan példáról is tudunk, a ma élő pásztornépek köréből, ahol 2-3 sátrat egybe építettek, és az egyikből át lehetett jutni a másikba. Ennek is lehetett korai változata.

AZ ALÁTÁMASZTÁS NÉLKÜLI, NEMEZSEL BORÍTOTT HAJLÉK FŐ ÉPÍTŐELEMEI

Az ajtóról

Egy Kirgiz nemez ház (Boz üj) festett ajtaja fölötté felcsavart nemezajtóval. Kizil-tú falu, Észak-nyugat Kirgizisztán, Iszík-köl tó vidéke. Vidák István felvétele, 2013

Az eddigi kutatások szerint a nemezzel borított ajtókeret a legrégebbi. Ezt válthatta fel a kívülről nemezzel borított, alatta pedig két ajtószárnyal ellátott változat. Az ajtószárnyal ellátott változatnál a faragás igen kimódolt, aprólékos, mert az ajtó és a fölötté levő rész a ház kapuja, a legfontosabb felület arra, hogy a család,

a nagycsalád, a törzs és a nép jele megjelenjen rajta. Elmondja azt, hogy a család kivel rokon, és kikhez tartozik. Sajnos 200 évnél idősebb faajtót nem ismerünk, mert nem maradt fenn. A nemezből készült ajtó mindig mintás. Az ajtó különösen télen, amikor kívül hideg van, mindenképpen jól zárható kell, hogy legyen. Bár külső felülete, azaz nemeze rugalmas, ezáltal felsodorható, hátoldalát mégis nád, vagy ahhoz hasonló anyagú függöny merevíti, erősíti. Ezáltal az ajtókeretre szorosabban rásimul, és télen kevesebb hideget enged be.

Az oldalrácsról

A szerkezeti elemek, így jelen esetben az oldalrács különböző, török nyelveken való megnevezésétől most eltekintünk. Ez egy olyan szerkezet, ami széthúzható, és összetolható. Fából készült, és gondosan kifaragott elemeit nyersbőr szegek fogják össze. Erre utal a már említett honfoglalás korabeli feljegyzés. Ezek a szegek gyorsan, és könnyen előállíthatók. Alapanyaguk, a pásztoroknak mindig a keze ügyében van. Nemcsak a bőrszegeket, hanem a rövidebb és hosszabb faelemeket is könnyen ki tudják kicserélni.

Tetőrúd és tetőkarika

Ugyanez vonatkozik a tetőrudakra is. A tetőkarika talán a legbonyolultabb szerkezet a sátoron belül. Ezt olyan erősre kell megépíteni, hogy akár több nemzedéket is kiszolgáljon. Alakjában vannak apróbb eltérések, talán olyan jelleg is, ami inkább az oguz, vagy inkább a kipszak törökségre jellemző. A tetőkarika, mint szent tárgy sokféle tiltással rendelkezik a kazakok körében. Erre főleg sátor állításkor figyelmeztettek bennünket. Ezek közül csak egyet említünk meg, azt, hogy a tetőkarikát tilos a földön görgetni, gurítani. A tetőrudakat mindig tízesével kötik össze a kazakok. A sátorhoz tartozó szalagokat és köteleket, amennyiben a sátrat csak nyáron használják, akkor ősszel egy külön zsákban gyűjtik, majd tavasszal felállítás előtt újra felvarrják a nemezlapokra.

A faszerkezet védelme

A nemezház, alapvetően két dologból áll: egyrészt a faszerkezetből, és a hozzá tartozó szalagokból, kötelekből, másrészt a faszerkezetet borító nádfüggönyökből, és nemezlapokból, beleértve az azokat rögzítő szalagokat és köteleket. Ami leginkább tönkre teheti a nemezsátor favázát, az a szű. Ez adódhat abból, hogy a fában szű fészkel, és az egyre nagyobb területeket rág át anélkül, hogy ez észrevehető lenne. A szűvas fadarabokat savas-ecetes lével bekenik, ez az egyik védekezési mód. A másik védekezési módot is Kirgíziában tapasztaltuk. Itt a sátor oldalrácsai és tetőrúdjai emberemlékezet óta kötelezően vörös színűek. Erre néhány évtizede olajfestéket használnak. Vajon milyen régi a vörös színre való festés? – Szápár Izmailov, a sátorkészítés egyik leghíresebb kirgiz mestere elmondása

szerint miután az oldalrácok és a tetőrudak elkészültek, vörös színű, agyagos földdel bekenik. Ebben a földben természetesen víz is van, a bekenéshez rongyot használnak. Ezek után lóvérrel kenik be, ez színtelen, átlátszó felületet ad, amin az agyag vörös színe áttűnik. Első gondolatunk az volt, honnan vesznek ehhez annyi lóvért? Erre házigazdánk úgy válaszolt, hogy nézzünk körül, mert mindenfelé lovak legelnek, és ez bőven elég. Amúgy is a lóhús a kedvenc húsfajtánk – tollotta meg szavait. A lóvér, Európában az ökör vér, miután bevonja a fa felületét, ellenállóvá teszi, és a bogarak nem támadják meg. Apró, gyakorlati fogások ezek, melyek nemcsak a honfoglalás koráig nyúlnak vissza, de annál régebbi időkre is, és valaha használatuk mindennapos volt. Vajon miért piros a kirgiz nemezház rácsa és tetőrúdja, és miért kék a tetőkarika színe? A kék és a vörös szín a sátor, fából készült ajtószárnyain is megjelenik. Sokfelé utazgatva Kirgízia különböző tájain, mindig olyan vályogházakat láttunk a nemezstrák mellett, melyek fehérre voltak meszelve, az ablakuk és az ajtójuk viszont kék volt. A magyarázatot is többször hallottuk. *„Számunkra a vörös és a kék szín a két legfontosabb szín. A vörös az életet jelképezi, a kék szín pedig egy változtatásban a halált, illetve az eget és az égietek.”* Vajon vörösre festettük-e mi magyarok sátraink fa részeit, illetve kékre, más részeit ezer évvel ezelőtt? Nemcsak a mintáknak, a színeknek is fontos jelentése volt. Talán van is, még ha ezt csak tudat alatt érezzük.

SÁTORKÉSZÍTŐ MŰHELY

Miután röviden szóltunk arról, hogy milyen lehetett a honfoglalás korában egy nemezzel borított kerek hajlék, szóljunk arról is néhány szót, az eddigi megfigyelések, és a saját véleményünk szerint, milyen lehetett egy magyar sátorkészítő műhely a honfoglalás korában.

*Ali Pang, sátorváz készítő mester, Számisár falu,
Észak-Kelet Irán, Golezstán megye,
Vidák István felvétele, 2014*

Talán kezdjük a történetet azzal, hogy ki készítette a sátrat. Szápár Izmailov kirgiz sátorkészítő mestertől ezt így hallottuk: *„Száz évvel ezelőtt minden nagycsaládban, ez alatt 30–40 ember értendő, a fiatalabbaktól a legidősebbekig, volt egy ügyes kezű férfi. Azt is mondhatnánk, egy fáfaragó. Három dologhoz kellett értenie: a bölcső, a fanyereg, és a sátorváz elkészítéséhez.”* Természetesen az egész család segített a munkában. A férfiak

főként a faanyag begyűjtésében, faragásában, az asszonyok a favázat beborító nemezlapok, és nádfüggönyök elkészítésében. Asszonyok dolga volt a farácshoz szükséges szalagok és kötelek előállítás, valamint a nemezekhez kapcsolódó szalagok és kötelek elkészítése, felvarrása. A nádfüggöny hímélése is az ő feladatuk volt. A nemez lapok előállítása mellett azok kiszabása, összevarrása, szélének zsinórokkal való megerősítése, úgyszintén. A családi munkamegosztásban mindenki kivette a maga részét. Úgyis mondhatnánk, hogy nem létezett nemezház készítő műhely, hanem minden család maga elkészítette, illetve folyamatosan javíttatta a saját hajlékát. Ezzel együtt kötelező volt az esküvői sátor elkészítése, ezzel segítették az új pár önálló életét. Ez azt jelenti, hogy a nagycsaládon belül mindig voltak idősebbek, akik nagyobb tapasztalattal rendelkeztek, és fiatalab- bak, akik ezt átvették.

Munkaeszközök, fém szerszámok

A faszerkezet előállításához kevés szerszámra van, és volt szükség. Ezeket kovács készítette. Hogy ehhez a nagycsaládon belül értett-e valaki, nem tudjuk. Természetesen a kovács fegyverek előállításáról is gondoskodott. A férfiak által használt késen, illetve a tűzcsiholáshoz használt acélon kívül más fém szerszámok is voltak. Elképzelésünk szerint például az olyan gallyvágó eszköz, ami a faanyag begyűjtéséhez kellett, illetve egy keskeny kapára (szalukapa) emlékeztető szerszám is mindennapos volt, amivel a fát el lehetett vékonyítani. Ugyanígy szükség volt egy fa állvány, amiben a megpuhított botokat meg lehetett hajlítani, illetve ki lehetett egyenesíteni. Használtak egy földbe ásott egyszerű szerkezetet, melyet kötéllel hoztak mozgásba. A mozgatott rúd végében egy fémfűrő volt (szív fűrő) amivel a lukakat lehetett készíteni. Emellett a tetőkarikához szükség volt egy olyan vasra, amivel lukakat lehetett égetni, illetve azokat nagyobbra tágítani, azokat négyzetes alakúvá égetni. Ne feledkezzünk meg arról a szerszámról, amit napjainkban vonókésnek nevezünk. Ez egy két kézzel megfogható penge, aminek egyik oldala egyenes, másik oldala hullámos, fogazott. Mind a két oldal a rudak vékonyítását szolgálta. A fogas oldal finom hornyokat vágott a rúdba, ezáltal az seb- b, illetve könnyebben hajlítható lett. Ezt az elképzelésünket múlt század eleji rajzok, és fényképfelvételek alapján vetítettük vissza a honfoglalás korába.

Fából készült részek hajlítása

Kirgíziában a bothajlításnak a magyar pásztorbotokhoz hasonló változatát figyelhettük meg. Kizil-tú faluban nem téhen, vagy lótrágyában puhították és edzették a botokat, hanem juh-ganéba tették. Ebből a dombból a rudaknak csak a vége látszódott ki. A ganét meglocsolták, az melegedni kezdett, és néhány nap után a rudak, botok könnyen hajlíthatóvá váltak. Ez a régi módszer, mondták

az ottani mesterek. Hogy mennyire régi, azt nem tudták megmondani. Apáink, nagyapáink is így tettek, tőlük hallottuk és tanultuk mindezt. Összegezve elmondható, hogy 5-6 kézi szerszám, néhány fából készült állvány, vagy szerkezet elegendő volt ahhoz, hogy a nagycsalád férfi tagjai egymással összefogva el tudjanak készíteni egy új nemezszátrat. A szerszámokat egy nemezről, vagy bőrből készült zsákban, vagy táskában, bármikor magukkal vihették.

A SÁTOR NEMEZLAPJAINAK ELKÉSZÍTÉSE

A nemezlapok előállításához feltétlenül szükség van egy gyékényszőnyegre, vagy nádfüggönyre. Ennek alapanyaga sokféle lehet, és lehetett. Maga a gyékény és káka szavunk ötörök eredetű. Véleményünk szerint ezt használták őseink a nagyméretű nemezlapok előállításakor. Szóba jöhet az a változat is, ami Mongóliában maradt fenn, itt a gyapjút félkész nemezre helyezték, és mire a félkész nemezről erős, tömör, rugalmas alapanyag született, addigra a gyapjú elérte a félkész állapotot. A mongolok ezt a két anyagot leány, illetve anya nemeznek mondják. Amennyiben a görgetést lóval oldották meg, (lehetett szamar, teve, bivaly, ökör is) akkor ehhez kellett még néhány farúd, és kötél. A súlya miatt, a lovas hengerlés férfiak dolga volt. A többi munka, a gyapjú felverése, fellazítása asszonyok dolga volt. Ehhez két rugalmas pálcát használtak, a gyapjút pedig egy aluról gyengén kitömött nagyméretű állat bőrére fektették. A fellazított gyapjút ráterítették a gyékény, vagy nádfüggönyre. A nádfüggöny elkészítéséhez egyszerű rögtönzött faállványt használnak, és valószínűleg használtak. A nemez készítésben főleg lányok és asszonyok vesznek részt. A keményre gyúrt nemezlapokra a szabásnak megfelelő vonalakat húznak, majd éles késsel elvágják. Szükségük van ollóra, tűre, és egy sajátos tányéros gyűszűre, amivel a nemezlapokat összevarrják. Minden asszony rendelkezik néhány orsóval, amivel a fellazított szőszálakból fonalat fonnak.

Kirgiz asszony gyalogorsóval egyszóratú fonalat fon. Mazar Ata nevű nyári szállás, Kocskor megye, Kirgízia. A testtartás, a mozdulat és az orsó feltételezésünk szerint a honfoglalás korában is ilyen volt. Vidák István felvétele, 2013

Ez után az egysodratú ágakat kétsodratúvá változtatják, hogy erősebbek legyenek. Erős sodratú, vékonyabb és vastagabb szőrfonalra van szükségük ahhoz, hogy a sátor faszerkezetét, és a nemezeit rögzítő szőtt szalagokat elkészíthessék, valamint varrni tudjanak.

A kötelek sodrásához elég a két tenyerük és az alapanyag. Ezt a munkát egy nemezen ülve a földön végzik úgy, hogy a kötel kezdetét a lábfejükhez rögzítik. Így láttuk ezt mi éveken át Kirgíziában és úgy gondoljuk, hogy ez a munkafolyamat ezzel egyező lehetett honfoglaló őseinknél is.

A kötéلكészítés jellegzetes testhelyzete és mozdulata

A vastagabb, erősebb kötelek sodrásához egy horgas fára volt szükség, és négy emberre. A horgas fa (gamó, kampó) közismert napjainkban is. A magyarországi falumúzeumokban gyakran láthatók, ezen lógott és füstölődött a kéményben a szalonna és a sonka. A vastag kötelek elkészítése csapatmunka volt.

A szövéshez szükség van három rúdra, ez lehet a sátor tetőrúdja is. Emellett nyüstre, egy fakardra, és egy falpra valamint néhány földbe vert facövekre. Ez elegendő ahhoz, hogy az asszonyok a sátor szalagjait el tudják készíteni. Ezek a szerszámok és eszközök is összecsomagolhatók, zsákba tehetők, és a család magával viheti.

Összességében tehát elmondható, hogy nagyon kevés, kisméretű szerszámmal és eszközzel, természetesen nagy szellemi tudással, és gyakorlattal, elkészíthető egy nemezsátor úgy, hogy az bonyolult műhelyt nem igényel. A módszer már létezett a honfoglalás idején, amiről most gondolatainkat közöltük. Azért is így lehetett ez, mert a felhasznált szerszámok, eszközök már évszázadokkal, akár 1000 évvel korábban is léteztek, tehát a honfoglalás korában már nem számítottak újdonságnak. Ugyanezt mondhatjuk el a kerek nemezsátor építéséről, és használatáról. Terjedelmi okokból nem térünk ki részletesen a sátorállítás menetére, mert ezt már sokan leírták és bemutatták. Véleményünk szerint ezer vagy kétezer évvel ezelőtt is hasonlóan történt, úgy ahogy ma.

A HONFOGLALÁSKORI MAGYAR NEMEZHÁZ BERENDEZÉSÉRŐL

Már említettük Gardizi történetíró tudósítását. Rövid mondatában szőnyeget, prémet és brokátot említ. Természetesen tudnunk kellene azt, hogy ez a leírás vajon előkelő törzsfők hajlékáról tudósít, vagy pedig más, alacsonyabb rangúakérol? Saját tapasztalataink legtöbbször Kirgíziában gyűjtöttük össze, ahol 10 éven keresztül, évente egy-egy hónapot töltöttünk. A sátron belüli a járófelület több-

rétegű. Miután felverték a sátrat, és ezt mindig száraz időben végzik, körbeárkolják. A sátor aljára valamilyen száraz növényt helyeznek. Ez egy vékony réteget képez, mégis fontos azért, mert a talajból nedvesség párolog ki. Ez alól kivétel a kerek ház közepén található enyhén földbe mélyesztett, vagy kisebb sárból készült, peremmel körülhatárolt tűzhely Erre a széna vagy szalma rétegre belehengerelt mintás, másnéven mondva, gyorsan előállítható, nagyméretű, vékony nemeztaakaró kerül. Ennek neve: tarka nemez, kirgizül *ala kijiz*, neve a kazakoknál: *tekemet*. A több ilyen darab teljesen beborítja a sátor alját. Szögletes volta miatt, legfeljebb néhány helyen a sarkánál vissza van hajtvva. A tűzhely nemez (*gocsak kecse*) követi a sátor és a tűzhely alakját, a kettő között található. Az ilyen, egy nemezről álló takarót gondoljuk a régebbinek. A következő réteg, szabott-varrt nemeztaakarókból áll, aminek előállítására több időt igényel, élettartama viszont hosszabb, akár 30-40 év is lehet. Ez is több darabból van és teljesen beborítja a sátrat alul. Erre kerül a gyapjúval kitömött derékalj, kirgiz nevé: *tösök*. Ebből csak néhányat terítenek szükség esetén evéskor, és alváskor a meglévő kelmékre. Ezt még leteríthetik egy szőrmés bőrből összevarrt takaróval, aminek kirgiz neve: *köldölön*. Amennyiben a család ügyes vadászokkal rendelkezik, vagy a szokásosnál jobb módú, akkor az eddig ismertetett kelméket még néhol kiegészítik szőrmékkel, prémekekkel. Az előkelők sátraiban csomózott szőnyegek is lehetnek a szabott-varrt nemezeken felett. Ilyenre is láttunk példát Kirgíziában, ahol ez a szőnyegféle lassan elfelejtődik. A kérdés az, hogy ezek előállítására mennyire lehetett általános a honfoglaláskor a magyar családoknál. Emellett ismerünk gyapjúból szőtt szőnyeget is (festékes: *kilim*). Ezek használata is jellemző lehetett ránk. Az ilyen szőnyeget keskeny szövőállványon készítenek ma is a kirgizek. Az elkészült hosszú csíkot elvágják, majd egymás mellé varrják. A Gardizi által emlegetett brokátok nem tartozhattak a házilag előállított kelmék közé.

Összegezve leírtakat, mindenki, aki belép egy honfoglaláskori nemezházba, vegye le a cipőjét, pontosabban a csizmáját, és lépjen rá arra sokrétegű, puha, finom és meleg, szőrmerétegekből álló kincsré, ami barátságossá és meleggá teszi ezt az ősi hajlékot. Nem fog fájni, kiválóan tud majd aludni, és a szeme soha nem fog betelni azzal a sok szép mintával, amit a tarkára felöltöztetett sátron belül meglát. A sátorban a baloldal a férfiaké, a jobboldal az asszonyoké. Ne csodálkozzon, ha a hajlékba belépve a férfi oldalon balra az ajtó mellett egy zsombékon, egy apró, de ékköves sapkával lefedett sasmadár, vagy sólyomra esik a tekintete. Ha megkérdezi a háziasszonyt, vagy a család bármelyik nő tagját, hogy hol a tű meg az olló komám asszony, akkor a háziasszony akár becsukott szemmel is az ajtó mellett, a női oldalon levő, második tetőrúd mellé nyúl, előhúzza onnan a nemezbe beleszúrt tűt. Ez a helye.

Hosszúra nyúlna a történet, ha minden apró részletét fel akarnánk eleveníteni a nemezszátorbeli életnek, ezért nem írjuk le az itt felsorakoztatott kevés,

de hasznos tárgyat, mint ahogyan arról sem szólunk részletesen, amit legutóbb Maxumkizi Ongaisa, kedves kazak ismerősünk mesélt arról, miért és hogyan állítanak nemezsátrat arra az időszakra, amikor az asszony gyermeket szül, és a bákánt fogja, vagy egy kifeszített kötélre könyököl, és megszüli gyermekét.

EGY SÁTORBELI RÚD, A BÁKÁN HASZNÁLATA

A nemezsátor használata kapcsán egy apró, de fontos tárgyról említést szeretnénk tenni azért is, mert erről Európában kevesen tudnak. Ez az eszköz szintén egy rúd, melynek neve kirgizül: bákán. Egyszerű változatát használják a sátor állításakor, ezzel emelik fel a tetőkarikát a magasba. Ugyanennek egy másik, cifrább változatát használják ruha és egyéb tárgyak felakasztására, a nemezhajlékon belül.

Feltételezésünk szerint ennek a fontos és régi rúdnak szerepe lehetett őseinknél is. Kirgíziában, Kocskor városában, a helyi múzeumban, de máshol is sokan elmondták, hogy a férfi oldalon levő rúdra farkasbőr bundát akasztanak. A farkasbőrbunda jelképezi a férfit. A női oldalon levő rúdra rókaprémből akasztanak, mert ez jelképezi az asszonyokat. A rudakon az akasztók fémből vannak, akár több sorban is. Némelyik rúd újabban festett, és beépített apró tükör is látható rajta. Vajon a tükör óvó-védő jellegű,

Ruhatarló rúd, kirgizül: bákán. Az Iparművészeti Múzeum időszaki néprajzi kiállításán a tükörrel ellátott farúdon, fém horgok láthatók, amin jelen esetben teáscsészatarló nyersbőr edények lógnak. Biskek, Kirgízia, 2005. Vidák István felvétele

szemmel verés elleni, vagy csak arra szolgált, hogy belenézzenek az emberek? A tükör egy nagy múltú tárgy, üvegből készült változata a legfiatalabb. A bákán felső vége „u” alakú, ezáltal beleszorítható egy tetőrúdba. Más, a férfi, vagy női oldalon levő fontos tárgyak is helyet kaphatnak rajta. A visszaemlékezések szerint ez a rúd olyan egyszerű is lehet, mint az ágasfa, vagy köcsögfa, amire Magyarországon még sokan emlékeznek faluhelyen.

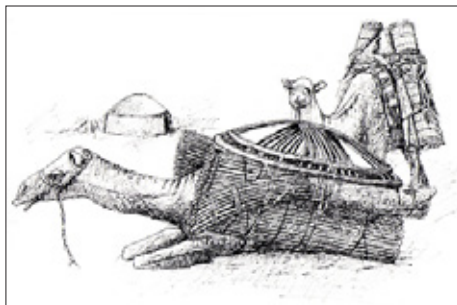
ELTÉRŐ SZÍNŰ SÁTRAK

Sátor alatt most arra a kerek, kupolás, faszervezetes, nemezborítású hajlékra gondolunk, amit korábban leírtunk. Akik ma is használják, ezt az épületet gyakran nevezik fehér, fekete, szürke, vagy éppen homoksárga háznak. Ezek közül a fehér ház (*ak öj*) a leginkább megbecsült. Talán régen, ezer évvel ezelőtt is így volt ez.

Aki megteheti, az válogat a juhok szőrének színében. Amennyiben fehérre nem telik, ez a fehér valójában csontszínt, vagy homoksárgát jelent, akkor megfelelő a szürke is, ami nem olyan szép. Természetesen a sátorban tűz ég, a csontszínű nemez is idővel belülről megszürkül, füstös lesz. Külső oldala idővel az eső hatására töredezettség, rugalmatlanabb lesz. Úgy mondják, akinek se fehérre, se szürkére nem telik, annak van fekete sátra. Ez a kifejezés se pontos, valójában sötétbarnát kell ezen értenünk. Sötétbarna színű juhok szőréből készült nemezzel borítják be. Érdekes módon egy sátor, vagy maguk a sátrak úgy sorakoznak egymás mellett, és úgy néznek ki, mint a kisebb dombok. Színükkel belesimulnak a tájba, és külső képük ünnepek kivételével nagyon visszafogott. Néha, ünnepen, egymás mellett sorakoznak úgy, mint egy falu utcájában a házak. Külső, visszafogott képének ellentétje a hajlék belső világa. Izzó, élénk, tobzódó színek, nagyon sok egymással összefüggő minta és mintakép sorakozik egymás mellett.

Különbséget kell, tegyünk a téli és a nyári sátor között. Bár a faszervezete megegyezik, de a téli ház többszörös borítású. Így elérhető az, hogy a mínusz 20-30 fokban is lakható.

A NEMEZSÁTOR SZÁLLÍTÁSA LOVAKON, TEVÉKEN

Talán Sabina és R. Michaud fényképfelvétele nyomán készült rajz.

Burka Beáta munkája. A kép két tevét mutat, amire egy erszári türkmén család nemezházának fa részei, és nádfüggönye lett felkötözve. Észak-nyugat Afganisztán, 1977

A szállítás csak olyan lovakkal vagy tevékkel valósítható meg, melyek ezt már megszokták. Legalulra kerül, az állat hátára egy behengerelt mintás nemeztakaró, egyszerűen, vagy többszörösen összehajtva. Ezután kerül az állat jobb és bal oldalára több összecukott oldalrács. Erre megint egy nemez takaró kerül, majd következnek a tetőrudak. További nemeztakarók, nádfüggönyök és zsákok elhelyezése után, mindezek tetejébe kerül a tetőkarika. A család teljes cók-mókját természetesen nem lehet néhány állat hátára feltenni, de maga a sátor, jó esetben, egy, vagy két tevéen, kettő, vagy három lovon elszállítható, attól függő-

en, hogy mekkora a mérete. Maga a málházás sok kötelet, és ügyességet igényel. Fontos, hogy az állat két oldalára közel azonos súly kerüljön. A hosszú úton legfeljebb meghúzni kell a köteleket, de az állatról semmi sem eshet le. Rendje van annak is, hogy ki ül állatokon, és ki sétál mellettük, amikor az egész menetsor, a sok megterhelt állat egymás után felsorakozik és elindul.

VIHARSZALAG, FORGÓSZÉL A PUSZTÁN

Mi az, ami a nemezhajlékot tönkretelheti? Itt most a természeti csapásokra gondolunk, és ezen belül legfőképpen a szabad, a pusztán átnyargaló szélre. Nem az átlagos erősségűre, hanem az orkánként, forgószélként tombolóra. A tetőkarikához két, különlegesen szép szalag rögzül. Ennek a magyarra fordított neve: viharzalag. Általában 8-12 cm széles, gazdagon, gyakran két oldalán mintázott, igen értékes szőtt szalag ez. Hossza a sátor mérete szerint négy és tíz méter között változik. Szerepe két alkalommal van: Egyrészt, amikor a bákán nevű rúddal férfiak felemelik a tetőkarikát. A két viharzalag rá van tekerve az emelő rúdra, ez tartja vízszintesen a tetőkarikát. Miután a tetőkarikát hat-nyolc tetőrúddal rögzítették, a két szalag balra, illetve jobbra haladva ráhurkolódik a sátor oldalrácsára. Közelgő vihar esetén ezt a két szalagot kioldják, összekötik, és valamilyen nagyobb súlyt helyeznek rá. Ezáltal a tetőkarika lejjebb kerül, a sátorszerkezetben nagyobb feszítőerő keletkezik. Olyan változatot is láttunk, hogy vihar esetén kereszt alakban két kötelet vetettek át a sátron, és ahhoz nagyobb köveket kötöttek, és ez húzta lefelé és feszítette meg. Baj akkor van, ha a sátorba, hajlékba bele tud kapni a szél. Erre kevés esélye van, a gömb alakja miatt. A veszélyt az jelenti, ha az ajtó kinyílik, és azon befúj a szél. A védekezésnek az is egy módja, hogy a bákán nevű rúddal az ajtó felőli oldalon, ferdén alátámasztják a tetőkarikát. Egy forgószél kapcsán több családnál is láttuk az előkészületeket, a védekezést.

Mi magunk is átéljük a vihar tombolását Türkmenisztánban, 1992-ben. A forgószél vályogházak tetejéről leszakította a bádoglepokat, és 50 méterrel messzebb tette le. A vályogházakból mindenki a nemezhajlékba menekült, mikor meglátták a közeledő nagy szürke tölcserít.

Szalagszövő pásztorasszony, a nyári szálláson. Mazar Ata völgy, Kocskor megye, Kirgízia. Vidák István felvétele, 2006. A felvételen egy körül-belül 20 méter hosszú, közepesen széles sátorszalag készül. Jól látható a szövő eszköz több fontos alkotóeleme, a három láb, a nyüst, a fakard és a váltótalap

*Teke törzsbeli pásztorasszony nemezháza előtt, a homoksvatagban, a fővárostól, Asgabattól 10 km-re.
Nagy Mari felvétele, 1995*

A sátorban ültünk, és húztuk a magunk erejével a tetőkarikát lefelé. Itt biztonságosabb – mondták.

Baj esetén a tetőkarika elcsavarodik, és a tetőrudak egy része eltörik. Rossz esetben lezuhan a tetőkarika. Több családot meglátogattunk a vihar elülte után. Most már tudtuk, hogy mire figyeljünk. A nemez-sátorban ülve felnéztünk annak tetejére, és figyeltük azt, hogy látunk-e benne törött tetőrudakat. Volt miről beszélgetni, mikor ilyen hajlékra találtunk. Pontosan elmondták hány évvel ezelőtt tépte, rázta meg sátrukat a vihar. Volt, aki a tetőrudakat újakra cserélte, volt, aki csak kisebb rudat kötözött mellé, és így toldotta ki, illetve erősítette meg azokat.

Egy asszony életében csak egyszer, esküvőjekor kap új, szépen berendezett nemezhajlékot. Ilyen alkalomkor ünnepi pompába öltöztetik. Máshogyan néz ki, mint hétköznapokon. Ezután egész életén át családjával, és rokonaival együtt óvja, javítja, szépíti. Együtt öregszenek.

MIT JELKÉPEZ A NEMEZHÁZ A KIRGIZEKNEK?

Kérdésünkre Kendzsekán Toktoszunova népművész asszony válaszol. Szavait évek során gyűjtöttük össze, amikor nála jártunk, mondanóját mindig kiegészítette valamivel, és a történet bizonyosan folytatható még.

„A nemezház a mi otthonunk. 150 évvel ezelőtt minden család ilyenben élt, és mindenki nagyon sokat tudott róla. Ekkor még nem létezett letelepült falu. Néha ünnepeinken száz, vagy akár ezer sátor falvakat alkotott. A nemezház, vagy hajlék méretét az oldalrácok száma adja meg. Így beszélgetünk egymással: A te hajlékod hány szárnyas (kánátos)? A legkevesebb hat szárnyból, a legtöbb tizenkettő szárnyból áll. A legnagyobb sátonál, ilyen lehetett Manasz sátra, négy lovas tartotta a tetőkarikát, és csak igen erős férfi tudta a tetőrudat megtartani, és hozzákötni az oldalrácshoz. Azt is hallottam, hogy egy nagyméretű nemezházban télen 40 kiscsikót tartottak, hogy a csikók ne fagyjanak meg a hegyek között.

Ez a mi házunk. Megőrzi egészségünket. A mi hajlékunk kerek, mint a világ. Kerek a Nap is, az a mi védelmezőnk, biztonságunk alapja. Nincs olyan eleme, amelyiknek ne lenne jelképes mondanivalója, értelme. Ez a mi né-

pünkké, a sajátunk. Amikor az ajtaján belépünk, meg kell, hajtsuk a fejünket, így köszöntjük. Az asszonyok a nemezajtó jobb oldalát fogják meg, a férfiak az ajtó bal oldalát. A férfiak a jobb kezükkel, a nők a bal kezünkkel nyitják. Így megyünk be. Mi a jobb kezünket a szívünkre tesszük, ezzel a mozdulattal a lélek is bemegy velünk otthonunkba.

A tetőkarika az eget jelképezi. Felülről nézve olyan, mint egy kereszt. Benne van a négy égtáj. Mi emberek a világot nem tudjuk összetartani. Ehhez egy nálunknál nagyobb erő kell. A tetőkarika ezt a nagyobb erőt jelképezi. Van egy feljebbvaló a világon. Az emberi lélek e felé mozdulhat el. A tetőkarikáról lefutó két szalag és a bojtsor az éggel kapcsolatos gondolatainkról szól. Kívülről egy félgömbnek néz ki. A világ is ilyennek látszódik. A világnak csak a felét látjuk, ugyanúgy, mint a fáknak. Ezzel együtt az emberi lélek az egészet, a teljességet érzékeli. A tetőkarika neve tündük. Az alsó fakarika neve alkak. A karikát régen nyersbőrrel erősítették össze. A tetőkarika jelkép, 1990 óta megtalálható a nemzeti lobogónkon. A tetőkarika olyan fontos, mint az embernek a feje.

A tetőrúd a férfiakat jelképezi. A férfiak világa feljebbvaló. Mi tiszteljük őket, ők ránk támaszkodnak, mi pedig az anyaföldre. Egy ezzel kapcsolatos szólásunk erről így szól: »Tetőrúd, veled beszélek, fiam, hallgass rám!« Ezt gyakran mondjuk este lefekvés előtt, amikor tervezzük a másnapi munkát.

A sátor oldalrácsa olyan, mint az ember két karja, amikor valamit körülölel, magába zárja azt. Amikor a két kezem ujjait összeforgatom, benne egy rács keletkezik. Közöttük sok az apró szem, ez a nők jele. Egy közmondásunk szerint: Az erős rácsra a férfiak erősebben tudnak támaszkodni. Ők a mi vállunkra támaszkodnak, mert a tetőrúd a férfiakat jelképezi. Az összecsukott rács alakja, íve olyan, mint egy férjhez menő fiatal lány dereka. Van egy ehhez hasonló mondásuk, ami az oldalráccsal kapcsolatos: »Keregem szaga ájtám, kelinim, szenok.« Ez magyarul annyit tesz: Oldalrács hozzád beszélek, menyem, hallgass rám!

Az oldalrácsban kereszt alakban mennek a rudak. Az oldalrács belső fele a növekedő kislányt jelenti. A rács külső oldala az édesanyát, aki védi lányát. A két oldalt nyersbőrszegek (kők) kötik össze, ez a köldök. Az édesanya odaadó szeretettel neveli lányát. Egész életében beszélget vele, örökös kapcsolatban maradnak a köldökzsinóron át. A kerege alja az asszony két lába. A világ valójában az ősök és az ég közötti kapcsolat. Az asszonyok a férfiakon át kapcsolódnak az éghez. A család e három dolog együttese. (Kerege, úk, tündük.) A tetőrúdból alul kiálló zsinór neve nálunk »szűjü«, a férfi és a nő közötti érzelmi kapcsolatot, a szeretet és a szerelmet jelképezi. Amikor a sátor felállításakor valaki a sátor rúdját hozzáköti az oldalrácshoz, így gondolkodik: Amennyiben erősen és szorosan kötöm azt meg, akkor párkapcsolatunk erős marad.

A keregén körülfutó szalag az asszonyok közötti kapcsolatot jelenti. A tetőrúd kötöző szalagja a beszélgető férfiakat, a férfi társadalombeli érzelmi kapcsolatot. A rács és a tetőrúd egyaránt vörös színű. Úgy is mondhatnánk, hogy egyszínű. Így az emberek közötti kapcsolat könnyebb és egyszerűbb, mintha az többszínű lenne.

Aki belép a sátorba, az nyugalmat, rendet és biztonságot kap, és ezt rögtön megérzi. Az ajtó mindig egy átjáró az egyik világból a másik világba. Maga a születés és a halál is egy átjárás az egyik világból a másikba. Látni nem elég, megérteni azt, amit látunk, az már jóval több. Ezzel kapcsolatban két kirgiz közmondás is van. Az egyik így szól: Ha száz évig élek, akkor száz évig tanulok. A másik így szól: Sokat tudunk, de ha utazunk, akkor annál is többet.

A nemezház ajtajának midig volt fakerete. Benne az ajtószárny újabb keletű. Az ajtóküszöbre nem szabad rálépni. Aki rálép, abban rossz, gonosz szándék van. Minden kirgiz férfi jobb lábbal lép be a sátorba, és bal lábbal lép ki onnan. Az ajtófélfá neve nálunk: boszoko tajak. Ezzel kapcsolatban van egy jólismert közmondásunk: »Boszoko tajak, gelim isengicse eri boszoko isen.« Ez azt jelenti: az ajtófélfá segít neked abban, hogy oda menj, ahova a férjed mondja.

Az előbbi mondást így is értelmezzük: Ne higgy a férjednek, hanem higgy az oldaladon álló ajtófélfának. Az asszony mindig otthon van. A férfi pedig jön és megy, úton van. Az ajtófélfá egy figyelmeztetés, ugyan már, ne veszedj a férjedd. Nem tudhatod, mit tesz, más asszonnal sétál, vagy éppen a család érdekében küzd. Ne félj, úgyis hazajön. Erről szól az általam elmondott közmondás.”

Minden beszélgetés végén felteszek egy újabb kérdést Kendzsekán Toktoszunova népművész asszonynak. Így volt ez 2008 nyarán is, amikor a sátor farészeinek a jelentése után arról kérdeztem, mit mondana az azt borító nemezről, a hozzátartozó kötelekről és szalagokról? Ezt válaszolta: „*Tudod István, a sátrat borító nemez pontosan olyan, mint a bőrünk. Kötelei az alatta futó erek, szalagjai az izmainkat mozgató inak.*”

Kendzsekán Toktoszunova nemezkészítő asszony családja 1974-ben. Vidák István felvétele 2004 nyarán Tamcsi faluban

Fehér András

A SZENT KORONA ÉS A KORONÁZÁSI ÉK SZER EK 40 ÉVE ITTHON

Ahhoz, hogy 2018-ban arról beszélhessünk, hogy a Szent Korona 40 éve újra itthon van, ahhoz 1978-ban vissza kellett kerülnie Magyarországra. Ezt megelőzően 1945-ben el kellett hagynia Magyarország területét.

Pajtás Ernő alezredes

A második világháború égése elől menekíteni kellett a Koronázási ékszereket. A koronaőrök Mattseenél érték el a nyugati frontot, Pajtás Ernő ezredes koronaőr vezetésével. Az ő a tudása és lélekjelenléte kellett ahhoz, hogy úgy tudja átadni a koronázási jelvényeket az amerikai katonáknak, hogy azok a magyar nép tulajdonának tekintsék. Paul Kubala magyar származású amerikai őrnagy 1945. máj. 7. keltezett elismervénye tanúskodik erről: *„Alulírott igazolom, hogy a mai napon egy ismeretlen tartalmú ládát a Pajtás Ernő ezredestől átvettem.”*

Azzal, hogy a koronaőrség parancsnoka adta át az amerikai hadseregnek elismervény ellenében, letétbe helyezett értéknek lehetett nyilvánítani. Mivel nem a németek hurcolták ki, nem vonatkoztak rá a hadizsákmányok visszaadására vonatkozó nemzetközi szabályok. Soha nem merült fel kétség, hogy a Szent István Koronája a magyar nép és nemzet tulajdona. Ezért a magyar nép kapta vissza 1978. jan. 6-án.

Valószínű, hogy ezt az átvételi elismervényben is megfogalmazott tényt használta ki Jimmy Carter elnök, vagy tanácsosa, mert olyan feltétellel kaptuk vissza 1978. január. 6-án, hogy az a magyar nép tulajdona és lehetővé kell tenni a nagy közönség számára a mindenkori megtekintést. Tulajdonképpen ezért került először a Magyar Nemzeti Múzeumba. Cyrus Vance amerikai nagykövet az Ország házában az átadáskor ezt meg is erősítette.

Ezzel egy olyan korszak kezdődött el mely még nem volt a Szent Korona és a magyar nép történetében, ha leszámítjuk azt a pár napos közszemlére kijelölt időt, amikor akinek megadatott, megtekinthette a Szent Koronát. Ezek után bárki megszemlélheti a koronázási jelvényeket. Van, aki csak kíváncsiságból látogatta meg, van, aki átérezte szakrális voltát és imába is megköszönte, hogy a legbecesebb szent szimbólumai a magyaroknak újból itthon vannak.

Milyen bölcsen fogalmazott Mattseban egy ünnepségen ez az amerikai őrnagy, aki ezt mondta: *„Én úgy gondolom, hogy ez az egész világnak fontos, a szabadságot jelenti az egész emberiségnek, mert ez egy Szent Korona, mert ez nem csak egy nemzetet képvisel, hanem az egész világot.”*

Ekkor vált tulajdonképpen megtekinthetővé és persze Szelényi Károly fotóművész jóvoltából, kellően felnagyítva, vizsgálhatóvá, az egész jelvényegyüttes. Sajnos a régi Habsburg és hazai kommunista nomenklatura utódjai ezt minden igyekezetükkel gátolják és a nekik nem tetsző kutatási eredményekről nem vettek tudomást. Még ma is a régi, ma már tarthatatlan, hamis nézeteket szajkózzák. Nem tekinthető véletlennek, hogy 2000-ben az országházban kialakított, valamilyen mértékben golyóálló tárlót elmeretezték és a Koronázási jelvények elhelyezésénél a kardot csak a Szent Korona alatt átlósan tudták elhelyezni.

A koronázási ékszerek mai elhelyezése az Országházban

Röviden érdemes áttekinteni az utóbbi 40 év fontosabb felfedezéseit. Elsőnek az un. mérnök csoport tanulmánya lepte meg a téma iránt érdeklődőket. Kiderült, hogy a Szent Koronát, a jogart és az országalmát egy egységes mértékegység és méretarány rendszerben tervezték meg és készítették el. A homlokzati Pantokrátor trón szélessége adja meg az 1” (hüvelyk) hosszegységet, melynek 2 3 5 8 és 13 szerese adja a koronázási jelvények főbb méreteit. A fenti számok a Fibonacci számsor kezdő tagjai, és elvezetett az aranymetszés felismeréséhez.

Ez az arany metszés megtalálható a legapróbb részletekig és végigvonul az egész jelvényegyüttesen, a kereszt méreteitől az apostolok képein, az arbronsz képein, a jogaron keresztül egészen az országalmáig, igazolva az egységes tervezést. Tarthatatlanná vált, fehéren feketén, hogy az egyes részeket különböző kultúrterületekről válogatták össze.

A Szent Koronáról hamis nézetet vallók (hivatalosak) a készítés legkorábbi időpontját olyan három kép alapján akarták meghatározni, melyek közül egyről már Révai Péter koronaőr leírásából (1613) is tudjuk, hogy nem volt a Szent Koronán. Ez a Szűz Máriát ábrázoló hátsó oromzati kép, melyt lecseréltek Dukász Mihály Császár képével. Az aranyművesek megerősítették, hogy hátul három egymásmelletti kép cserélt, és egyáltalán nem illik a szent Korona geometriájába, mert teljesen különbözik a maradék 16 képtől és szakszerűtlenül szerelték fel. Ezek is tényadatok és nem képezhetik vita tárgyát.

Most foglalkozzunk a 2018-as év időszerűségével, a 40. évvel, mely a történelmi események és a számmisztika szerint is egy jeles kezdő időjelző. Csak egy pár példát említek:

- A Bibliából tudjuk, hogy a vízözön 40 napig tartott és utána a szivárvány jelében egy új idő kezdődött el.
- A zsidó nép, miután elhagyta Egyiptomot, 40 évet vándorolt a pusztában.
- 40 évig járta Buddha az erdőket és a hegyeket miután elkezdte működését.
- Isten 40 nappal halasztotta el Ninive pusztulását.
- Mózes 40 napig volt a Sinai hegyen.
- A Muzulmánok 40 napig gyászolnak.
- Mária tisztulása 40 napig tartott, karácsonytól Gyertyaszentelőig.
- Jézus Krisztus 40 napig volt a pusztában, melynek a végén megkísértették.
- Jézus Krisztus 40 évig élt a földön.
- Jézus Krisztus húsvét után 40. napon ment fel az Atyához.

Még folytathatnám a történelmi időkből a 40-es számhoz tartozó fontosabb események kezdetét, de most szorítkozzunk a hazai eseményekre. Az 1978-as hazatérést megelőző 40. évben, 1938-ban volt István királyunk halálának ezredik évfordulója. Ugyanebben az évben rendezte meg Magyarország az Eucharisztikus Világkongresszust. Ugyanekkor volt a Párizsi döntés melynek határozata alapján, visszacsatolták felvidéket és még további észak Erdélyi részeket.

A most kezdődő 40. évben 2018-ban fontos választás előtt áll az ország népe. Megerősödtek hazánk elleni diplomáciai támadások. 2020-ban újra Magyarország rendezte az Eucharisztikus Világkongresszust. Tehát nagyon mozgalmas időszak vette a kezdetét. Csak egyetlen lehetőségünk biztosak, hogy nagyon nagy kilengések várhatók felfelé és lefelé is.

Térjünk vissza a Magyar nép számára visszaadott Szent Korona Működésére.

*Szent Korona ünnepség.
Fogadalmi szertartás*

Mivel 1978 óta minden Magyar ember, aki a Teremtő Istennek szolgálatába akarja ajánlani magát, az embertársainak nyújtott segítő, cselekvő szeretetén keresztül, az mindenkor megteheti úgy is, hogy a Szent Korona elé járulhat és imában ezt a fogadalmát a jelenlévő Élő Isten színe előtt elmondja és az Országházban, a Szent Korona beavató ereje által valóra is válik. Erre érzékeny lelkületű emberek már régen rájöttek erre és megszervezték a Szent Korona szertartásokat. Készítettek egy kb. 4–5 méteres átmérőjű modellt és a Szent Koronán szereplő személye-

ket az arra alkalmas élő személyek megtestesítették, nem csak testben, hanem lélekben és szellemükben is. Ünnepet ültek, és akik önként vállalták, magukat felajánlhatták a Teremtő Isten szolgálatába, a Szent Korona beavató segítségével.

Az utóbbi idők mérnöki kutatásai fényt derítettek arra, hogy a Szent Korona átmérőjének megválasztásában a nap és a föld fénypercben kifejezett távolsága és az annak megfelelően hűvelék egység adta a megvalósított korona átmérőjét. A hűvelék egységét a homlokzati Pantokrátor trón szélessége adja. Ugyancsak a trón alapjának dőlésszöge adta az időszámítás egy bizonyos egységét is, amelyet a Szent Korona gyűrűjén található gyöngyök számossága is alátámasztott. Így kibomlott a Szent Korona téridő középkori tudományos szemlélése, melynek hite és tudása része kellett hogy legyen magyar papság hitvilágának, hisz ezt megtudták testesíteni a Koronázási jelvényekben. Ez a hitvilág tisztasága a tudomány és a hit egységét tükrözte és elkülönült a római dogmatikus judeo-keresztény világfelfogástól, mely elhajlott Jézus Krisztus eredeti tanításától. Ma ennek a torzulás hatásának vagyunk a szemlélői, mely elsősorban a Nyugat-Európa, Istentől elfordult világban látunk. A magyar népnek és a Szent Korona országainak nagy lehetősége, hogy a Szent Korona tanítására hagyatkozva, tisztán visszataláljunk az igaz forráshoz, Jézus Krisztushoz.

*Szakács Gábor*HUNYADI MÁTYÁS EMLÉKÉVE
1458–2018

Kétszer nem léphetsz ugyanabba a folyóba. Bár a megállapítás vitathatatlan, két, egymástól évszázadokra lévő esemény hasonlatosságai figyelemre intenek. 560 éve lépett trónra Hunyadi Mátyás. A Fidesz-KDNP kormány az idei évet a nagy uralkodónak szentelte, miközben maga is Nyugat-Európa iszlám bevándorlást sürgető politikájának a célpontja.

Hunyadi Mátyás 1443-ban született az erdélyi Kolozsváron. Nem adatott meg neki a nyugodt ifjúkor. Bátyját, *Hunyadi Lászlót* a fiatal cseh-magyar király, *V. László* annak ellenére végeztette ki, hogy esküvel fogadta, nem áll bosszút rajta felségsértéséért. Az uralkodó ezután nem sokkal, Mátyást túsul ejtve, szinte menekült a biztosabbnak vélt Prágába, de sorsát így sem kerülhette el: görcsökben fetrengve hunyt el alig több mint fél esztendő múltán. Halála egyes források szerint a trónra törekvő *Podjebrád György* cseh kormányzó lelkén szárad.

Az utód személyét tárgyaló főurak döntését meg sem várva, 1458. január 24-én a Prágában fogoly Hunyadi Mátyást a Budát és Pestet elválasztó Duna jegén királlyá kiáltotta ki az összegyűlt tömeg. A tanácskozókra emellett fontos hatása lehetett *Szilágyi Mihálynak*, *Hunyadi János* sógorának, az 1456-os nándorfehérvári diadal kapitányának okos érvelése, aki hangsúlyozta, hogy az egyre fenyegetőbb török veszedelem miatt az országnak a mindössze 15 esztendős fogoly szellemiségéhez hasonló védelmezőre van szüksége.

Ezek után Podjebrád nem tehetett mást, minthogy jelentős váltságdíj ellenében – és egy ígérettel, mely szerint leányát, *Katalint* Mátyás feleségül veszi – hazabocsájtotta a már megválasztott magyar királyt.

A Budán tanácskozó nagyurak, beleértve Szilágyi Mihályt is, saját érdekeik szerint kívánták felhasználni és beházasítani a fiatal uralkodót. Ő azonban ifjúkora ellenére átlátta az egyéni érdekszövetségeket és – korábban tett fogadalmához híven – jövőbeni hitvesének továbbra is Katalint, tanítójának pedig az ország legműveltebb emberét, a váradi *Vitéz János* püspököt tekintette.

A 15 esztendős Hunyadi Mátyásnak királlyá választása napjától az ország megvédésén kellett dolgoznia. Először a határon belüli rendteremtés feladata várt rá, hiszen tucatnyi főúr támogatásával az egymással szövetséges *Garai László* nádor és *Újlaki Miklós* macsói bán *III. Frigyes* német-római császárt hívta meg a trónra. A helyzetet súlyosbította, hogy a magyarok Szent Koronája is Frigyes kezében volt, amit csak évekkel később, 1463-ban, óriási összegnek

számító 60 ezer aranyforintért volt hajlandó visszaadni. Emellett Mátyás ígéretét is megszerezte, mely szerint, ha örökös nélkül halna meg, trónja a császárt illeti. Az egyezség végül Vitéz János és a pápai legátus közvetítésével született meg.

A magyar király jól látta, hogy országa megvédésére a kényszerrel besorozott katonákból álló hadsereg nem alkalmas, hiszen a napi sürgető munkájától, családjától távol került nincstelének nem szívesen harcolnak, mert folyamatosan a hazatérésre gondolnak. Helyettük jól fizetett zsoldosokat szerződtetett, az ehhez szükséges pénzforrások előteremtéséhez pedig szigorúbb adópolitikát vezetett be – vagyis a kor gyakorlatával szemben a bevételeket nem saját céljaira, hanem az ország kiadásának fedezésére fordította.

A hadügyi reformra igen nagy szükség volt, hiszen az országot több mint száz év óta célpontnak tekintő, állandóan terjeszkedő Török Birodalom ellen biztos háttérre volt szükség. Kiemelten ügyelt a határok védelmére, az e célból vezetett hadjáratokat gyakran személyesen vezette. Az Ojtozi-szoros környékén lezajlott ütközetben élete végéig kiható súlyos sérülést szerzett, ugyanis a testébe fúródott több nyílvesztőt csupán letördelte, majd folytatta a küzdelmet. Erdélybe már hordszéken hozták vissza, de mivel nem sikerült eltávolítani a gerincébe ékelődött egyik nyílhegyet, ez járását, ülését örökre megnehezítette.

A belháborúk számát csak növelte, hogy a Felvidéken a huszitákat támogató cseh *Giskra* garázdálkodott. Ellenében Mátyás sikeres tárgyalásokkal egészítette ki hadműveleteit, amelyek eredményeként saját szolgálatába fogadta a hadvezért katonáival együtt, akiket vértjeik színéről a köznyelv fekete seregnek nevezett el. Szükség is volt rájuk, mert török seregek megállítására a földrészen nem akadt szövetségese! A keresztény fejedelmek és királyok inkább saját hatalmuk megszilárdításával foglalkoztak, tudomást sem véve a veszedelemről. A király bosszúsan írta: „*Mást nem is kapunk, mint reményeket ébren tartó, szépséges szavakat.*” Csak saját haderejére támaszkodhatott, amikor 1479 októberében kiváló hadvezére, *Kinizsi Pál* temesi ispán és *Báthori István* erdélyi vajda aratott nemzetközi híru győzelmet a dél- erdélyi Kenyérmezőn, ahol több ezer keresztény foglyot szabadítottak ki a rabságból. Hadjáratokat kellett vezetnie Boszniába is, amelynek északi területeit csak súlyos harcok árán foglalhatta vissza az oszmánoktól. A stratégiaiilag fontos Jajce várát télvíz idején hódította meg, ahol maga is részt vett sebesült katonáinak ápolásában.

A több nyelven beszélő Mátyás az igen ritka békeidőben is fontosnak tartotta az önművelést, ennek érdekében hozta létre könyvtárát, amelynek kódexeit, kéziratait Corvináknak nevezték el. A király halála után az értékes nyomtatványok jelentős része megsemmisült vagy idegen országokba került, de a megmaradt példányok így is a könyvtár művészi és tudományos gazdagságát bizonyítják.

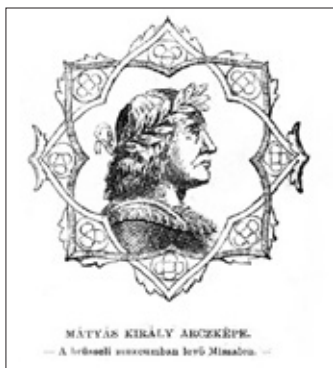
A reneszánsz uralkodó azonban nem csupán saját vagyonosodására gondolt. Művelt nemzetet akart, az egész magyar ifjúságra kiterjedő iskolázottságot, mert

jól tudta, hogy az általa elért eredményeket csak megfelelően képzett utódok tarthatják meg, ezért képzésükre iskolákat építtetett, Pozsonyban egyetemet is.

Ribáry Ferenc Világtörténet című, 1882-ben megjelent nagy vállalkozásának V. részét *Molnár Antal* írta Mátyás koráról. Ebből a műből tudjuk, hogy 1480 táján a király hatalmas építkezésbe kezdett Budán. Olyan oktatási központot tervezett, amelyben 40 ezer diák tanulhat, lakhat, étkezhet. Ennek helyszínét emléktábla jelöli a Hilton szálloda falán. De nem csak Budát fejlesztette. Visegrád várát európai reneszánsz szintre emelte, amelynek láttán az 1483-ban oda látogató török követ teljesen megilletődött, és elfeledte, hogy milyen üzenettel küldték. Csak annyit tudott kinyögni, hogy a szultán üdvözlí a magyar uralkodót.

Friedrich Klára korabeli dokumentumokkal igazolja, hogy a király udvarában őrizték a hagyományokat, ismerték az ősi magyar rovásírást is: „*Mert a mi időnkben is ezen nemzet egy része, mely az ország erdélyi határain lakik, bizonyos jegyeket ró fára, az efféle írásmóddal betűk gyanánt él*” (Thuróczy János). „*Scythiai betűik vannak, amelyeket nem papírra írnak, hanem rövid fűcskára rónak, kevés jeggyel sok értelmet foglalnak egybe*” (Antonio Bonfini). „*Az bizonyos, hogy Mátyás király udvarában ismerték a székely rovásírást, és a humanisták divatba hozták, betűkészletét átalakították, (kiegészítették), semmiképpen sem igaz azonban az az állítás, hogy akkor és ott találták ki. Valójában csak felújították.*” (Csorba Csaba)

Ipolyi Arnold Mythológiája szerint Mátyás királynak táltosa is volt, a temesvári születésű *Kampó. Sebestyén Gyulánál* olvashatjuk, hogy a király elrendelte 1478. évi dekrétumának V. cikkelyében, hogy a falusi bírák kötelesek a rovásnyeleket három évre visszamenően összegyűjteni, ezekről listát készíteni, és azt a király elé tárni. Ez azt jelenti, hogy Mátyás idejében az adót népi rováson is nyilván kellett tartani.

MÁTYÁS KIRÁLY ARCKÉPJE.
— A brüsszeli szecesszionista levő Művészet. —

Hunyadi Mátyás korának, életének igen sok részlete megegyezik napjaink történéseivel. Carvajal bíboros mondta Frigyes császárnak Mátyásról: „*Gondolja meg félsége, hogy a törökök, ha nem állnának ellen a magyarok, már sok keresztény országot elpusztítottak volna. És a mostani viszály végső romlással fenyegeti a kereszténységet.*” Érdemes tanulmányozni, hogy nagy királyunk ezeket a helyzeteket miként kezelte.

IRODALOM

- BONFINI 1995 = BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei*, 1497, Balassi Kiadó, 1995.
- CSORBA 1997 = CSORBA Csaba: *Árpád népe*, Vince Kiadó, 1997.
- DÜMMERTH 1985 = DÜMMERTH Dezső: *A két Hunyadi*, Panoráma Kiadó, 1985.
- HELTAI 1979 = HELTAI Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*, 1575, Magvető Könyvkiadó, 1979.
- IPOLYI 1987 = IPOLYI Arnold: *Magyar Mythológia*, 1854, Európa Kiadó, 1987
- RANSANUS 1985 = RANSANUS, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*, 1490, Európa Kiadó, 1985.
- RIBÁRY 1881 = RIBÁRY Ferenc: *Világtörténelem – Középkor*: írta Molnár Antal 1881.
- SEBESTYÉN 2002 = SEBESTYÉN Gyula: *Rovás és rovásírás*, 1909, Tinta Kiadó, 2002.
- SZAKÁCS 2008 = SZAKÁCS Gábor: *A humanista költő – Janus Pannonius*, In: *Magyar Demokrata*, 2008/51.
- 2016 = SZAKÁCS Gábor: *Nándorfehérvár üzenete* (Magyar Demokrata, 2016/30).
- THURÓCZY 1978 = THURÓCZY János: *Magyarok Krónikája* 1486, Magyar Helikon, 1978.

Benkő István

MAGYAROK „ÁZSIAI SZKÍTIÁBAN”

Mátyás királyvá választásának 560. évfordulójára

Közismert, hogy Julianus barát 1236-ban „*Ungaria Maior-ban*” (= Nagyobb Magyarországon) keleten maradt magyarokat talált és velük magyarul beszélt. (RICCARDUS) Ugyanakkor kevesen tudják, hogy még Mátyás király korában is érkeztek hírek Itáliába és a Magyar Királyságba azokról a keleten maradt magyarokról, akik „*a Pannóniában lakó magyarokkal egy és ugyanazon nyelven beszélnek*”, és IV. Bélához hasonlóan Mátyás király is szövetkezni akart velük. Julianus magyarjai tehát nem semmisültek meg a tatár támadás következtében, hanem az Aranyhorda fennhatósága alá kerültek. A kérdésnek különös aktualitást ad, hogy napjainkban is találtak a hajdani Aranyhorda térségében, Közép- és Belső Ázsiában és Európa és Ázsia határvidékén magukat magyarnak nevező, de magyarul ma már nem beszélő törzseket, nemzetségeket.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS AZ „ÁZSIAI SZKÍTIÁBAN” TALÁLT MAGYAROK

Mátyás király 1458-ban lépett trónra. Az 1460-as években értesülhetett arról, hogy Ázsiai Szkítiában magyarul beszélő emberek élnek. Aeneas Sylvius Piccolimini, a későbbi II. Pius pápa ugyanis 1461-ben megjelent művében¹ megemlíti őket. Rá hivatkozva ír erről Thuróczy János is 1488-ban megjelent Magyar Krónikájában²: „*Pius római pápa ... mondja, hogy beszélt egy veronai származású emberrel, aki éppen napjainkban átkutatta Szkítia vidékét, és azt beszélte, hogy az ázsiai Szkítiában, ott, ahol a Tanaisz folyó ered, a Pannóniában lakó magyarokkal egy és ugyanazon nyelven beszélő emberekre bukkant. Visszatérve a Szentírás több tudósával – Szent Ferenc rendi szerzetesekkel, akik értették az ottaniak nyelvét – újra el akart menni hozzájuk, hogy Krisztus szent evangéliumát hirdesse (mivelhogy azok a bálványimádás hívei voltak). Ámde Moszkva ura, aki a görög hitszakadás híve, nehezményezte, hogy az ázsiai magyarokat a római egyházhoz csatolják és beavassák a szent hit tanításába, ezért megtiltotta, hogy odamenjenek.*”³

Ezt követően Bonfini 1489–90-ben megkezdett, de Mátyás király halála után befejezett krónikájában a következőket írja: „*Pius pápa... tanúságul hív egy*

¹ Aeneas Sylvius Piccolomini: Asiae & Europae que elegantissima descriptio, Asia c. 29-ik fejezet, 439.

² Thuróczy János: Chronica Hungarorum, megjelent Stáhel Konrádnál Brünben és Fegger vagy Fegher Theobald gondozásában Augsburgban, 1488-ban.

³ Thuróczy János: A Magyarok Krónikája. Budapest, 1978, 39 sk.

veronai polgárt, aki azt mondta, hogy amikor a Don forrásvidékén járt, ott magyarul beszélő népre bukkant. A mi isteni Mátyásunk szarmata kereskedőktől értesült ugyanerről. Követeket és kutatókat küldött oda, hogy ezt a rokon népet, ha lehet, átcsábítsa a folytonos háborúságtól elnéptelenedett Pannóniába, ami ugyan eddig nem sikerült, de ha megéri, bizonyára megvalósul.”(BONFINI 1995, I. tized, II. könyv, 39.)

Bonfini fenti sorait nyilvánvalóan még Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála előtt írta le. Ekkor már Mátyás intézkedéseket tett a kapcsolatfelvételre, de terveit korai halála miatt nem tudta megvalósítani. Felmerül a kérdés, hol van Ázsiai Szkítia, hogy kerültek oda magyarok, mi történt velük a továbbiakban.

Beatrix és Mátyás.

Fotó: A feltöltő saját munkája; Photo by Szilas in the Hungarian National Museum, copyright: közkinccs, https://hu.wikipedia.org/wiki/Arag%C3%B3niai_Beatrix_magyar_kir%C3%A1lyn%C3%A9#/media/File:Beatrix_und_Matthias.jpg.

MAGYAROK AZ ARANYHORDÁBAN (1242–1467)

Az előzőekben említett „*Asiatica Scythia*” terminus nem jelenti, hogy a mai értelemben vett Ázsiáról, azaz az Urálon túli területről lenne szó. Ázsia már a Don-Tanaiszon túli vidék is a korabeli felfogás szerint. (VÁSÁRY 2008: 22.) Európa és Ázsia határának ugyanis a Don folyót tekintették, melyet Tanaisznak neveztek.

Ha a kérdéseket meg akarjuk válaszolni, először vissza kell nyúlni Julianus barát 1236-os útjához, amikor Julianus „*Ungaria Maior*”-ban (= Nagyobb Magyarországon), a Volga folyó mellett magyarokat talált, akikkel magyarul beszélt. A Julianus útjáról Riccardus barát által készített jelentés a következőket írja:

(Nagy Bolgárországnak) „*egyik nagy városában, mely állítólag ötvenezer harcost tud kiállítani, a barát egy magyar nőt talált, aki a keresett földről erre a vidékre ment férjhez. Ez megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy kétnapi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a magyarokat, akiket keresett. Így is történt. Megtalálta pedig őket a nagy*

Etil (Volga – B. I.) folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat. ...Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak harcban. A régiék hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok (A Kárpát-medencei magyarok – B. I.) tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla. A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttessen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak.” (RICCARDUS)

Az a körülmény, hogy Julianus barátot Nagy Bolgárországban egy oda férjhez ment nő igazította el, bizonyítja a volgai bolgárok és a magyarok közötti szoros kapcsolatot. Ugyanezt bizonyítja, hogy a magyar népnév szerepel egy 1311-es volgai bolgár sírfeliraton. (RÓNA 1986)

A mongol kor előtti történeti források arról tudósítanak, hogy nem az egész magyarság költözött Árpád népével a Kárpát-medencébe, hanem a nagyobb részük „Szkítiában” maradt. (DAI, RICCARDUS) Amikor 1236-ban Julianus barát felkereste a keleten maradt magyarokat, azok már – ahogy az előzőekben idéztük – a mongolok szövetségesei, „*fegyvertársai*” lettek. (RICCARDUS) Az Aranyhorda népei között a keleti magyarokról több történeti forrás is beszámol. Az 1300 előtti harcokat megemlítve egy 15. századi ismeretlen író, Iszkender Anonymusa, az Aranyhorda egyik területe nevéként Madzsart is megemlíti Bulgar, Basgird mellett. (PERÉNYI 1975, 31–61.) Rasid-ed-Din is értesít bennünket arról, hogy a magyarok részt vettek a Dzsingiszidák 13. századi hadjárataiban. Ez a híres perzsa történetíró leírja Batu kán utócai birodalmának, az úgynevezett Arany Hordának a katonai erejét. Kiemeli a következőket: „*Toktaj és Baján kánok hadseregének nagy része* (13. sz. vége – 14. sz. eleje – KUSHKUMBAJEV A. K.) *magába foglalja annak a négyezernek* (négyezer mongolnak – KUSHKUMBAJEV A. K.) *leszármazottait, de új, orosz, cserkesz, kiptcsak, madžar és más egységeket soroltak hozzájuk az utóbbi időben*”. (RASID-AD-DIN 1952, 275.) *Toktaj egyike volt az Arany horda nagykánjainak (1291–1312), Baján kán pedig, aki Dzsucszi kán legidősebb fiának Ordának (Ichennek) a leszármazottja volt, a mai Kazahsztán területén uralkodott, és fővezére, vagy egyik vezetője volt a Kék Hordának, az Aranyhorda keleti szárnyának.*” (KUSHKUMBAJEV 2012, 62 skk) Egy 1329-ben Avignonban kelt, 22. János pápa által írt levél megemlíti Jeretamirt (Bendeffy László olvasatában Gyeretyán), mint az Árpádokkal azonos vérből származó uralkodót, aki feltehetőleg a Kuma menti Madzsar város emírje volt (V. ö.: BENDEFFY 1942) A várost Ibn. Battuta arab utazó 1333-ban felkereste és azt *Ibn Battuta utazásai és vándorlá-*

sai c. művében az Aranyhorda egyik legnagyobb városaként írja le. Seref-ad-Din Ali Jezdi 15. században készült munkájában al-Madszar városát felsorolja Timur Lenk 14. század végi hadjáratával kapcsolatosan. A várost 1396-ban az Aranyhorda és Timur Lenk közötti konfliktus során pusztult el. (V. ö.: ERDÉLYI 2012, 167.)

A kaukázusi, Magyar' váranak képi ábrázolása Szerelmey Miklós 1847. évi művében. Fotó: Országos Széchényi Könyvtár

A Magyar Királyság elleni 1241-es mongol támadást követően 1242-ben Batu kán visszavonult a Kárpátok keleti oldalára és Szaraj fővárossal létrehozta a Kárpátok keleti oldalától egészen az Irtis-folyóig és az Altajig terjedő és a mai Kazahsztán nagy részét is magában foglaló Aranyhordát. Ezt a roppan nagyságú területet nevezték Batu apjáról Dzsudzsi ulusznak is. Az Aranyhorda nyugati szárnyát Fehér hordának, míg keleti szárnyát Kék hordának nevezték. Utóbbi az előbbinek volt alárendelve.

Az Arany Horda 1389-ben, a Tokhtamys-Timur háború előtt. A csillag Szaraj, a fővárost jelöli. A Moszkvai Nagyfejedelemség az Aranyhorda hűbérese volt. Wikipédia: Készítette: Feltételezhetően MapMaster (a szerzői jogi adatok alapján). Feltételezhetően saját munka (a szerzői jogi adatok alapján), CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1432918>, copyright: Közkincs

A 13. század 80-as éveiben a Don és Donyec között kapott hűbéri birtokot Nogaj kán (1230 körül–1300 körül), a későbbi Nogaj Kánság névadója, Dzsingisz kán ükunokája, aki katonai parancsnokként az Aranyhorda tényleges ura volt. 1285-ben az ő parancsára vezettek hadjáratot a Magyar Királyság ellen, de IV. (Kun) László ellenállása eredményeként véres fejfel kellett visszafordulniuk. A Nogaj Kánság az itt élő kun-kipcsák törzseket magába olvasztotta, amelybe más ural-altaji elemek is keveredtek. A nogajok törzsi rendszerében adatolták a magyar törzset is. (SZEMENOV 1895; TREPAVLOV 2001)

A mai Kazahsztán, Üzbegisztán és Kirgizisztán területére a magyarok az Aranyhorda felbomlását megelőző trónviszályok, háborúk és az ezekhez kapcsolódó népmozgások során kerültek. 1357-ben kihalt az Aranyhordát alapító Batu kán családja. Ezt követően súlyos hatalmi harcok indultak az Aranyhorda trónjáért. Tizennégy év alatt tizennégy kán volt, és mindegyik csatában halt meg. Az Aranyhorda utolsó időszaka a Timur Lenk elleni halálos küzdelemben telt el. Ebben a háborúban pusztult el Urusz kán és Toktamis kán is. Timur Lenk halála után megfordult a kocka. Barak kán győzelmet győzelemre aratott Timur Lenk utódaival, a Timuridákkal szemben. Őt egy nogaj mirza nyíla terítette le 1428-ban. (MAGAUIN 16 skk.)

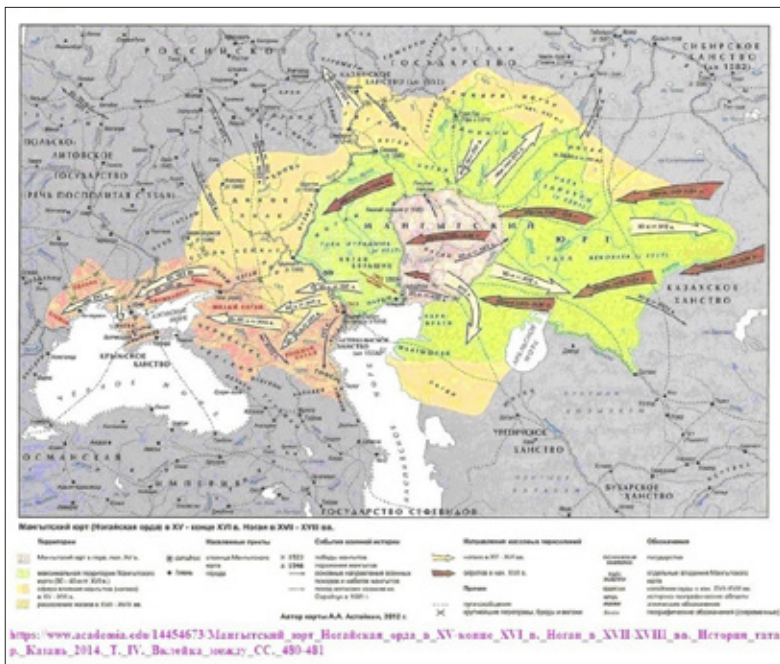
MAGYAROK AZ ARANYHORDA UTÓDÁLLAMAIBAN (15–19. SZÁZAD)

Éppen Mátyás korában, 1467-ben indult „Ázsiai Szkítia” nyugati részéből, a Volga mellől élete utolsó hadjáratára – Mogulisztán ellen – a felbomlóban lévő Aranyhorda utolsó nagykánja, Abulhair kán. Abulhair kán tehát onnan indult el, ahol 1236-ban Julianus magyarokat talált. A háborút Abulhair kán Sejbani nevű unokája fejezte be. *Ázsiai krónikák* szerint mind Abulhair kán, mind unokája seregében voltak magyarok. (BENKŐ 2005, 18–31.). Abulhair kán seregének Kucs-kuncsi királyfi által vezetett előőrsében tumen-parancsnokként szolgált „*Timur a madzsar*” (magyar). Sejbani kán hadjáratával kapcsolatban az erről szóló krónika feljegyz egy magyar harcos hőstettét, aki nyílával kétszer is keresztüllőtte az ellenség vezérét, Burunduk kánt. Az Aranyhorda főerejének visszatérését Ázsiába egy orosz történeti munka a következők szerint írja le:

„...A XVI. században első pillantásra különös események mentek végbe Közép-Ázsiában. A terület nyugati részéről nomád törzsek törtek be annak keleti és déli területeire. Ezek a törzsek győzelmet arattak, és kiűzték a mai Üzbekisztán (Szamarkand és Fergana) területéről annak uralkodóját, Babur emírt. (Maguk a nomád törzsek a mai üzbégek elődei közé kerültek). Az elűzött emír, akiről egyébként elmondhatjuk, hogy Dzsingisz kán és Timur Lenk leszármazottja volt, serege maradványaival Délre, Afganisztánba futott, majd később... Indiára támadt, és ott hatalmas birodalom, a Nagymogul Birodalom megalapítója lett.” (V. ö.: BROMLEJ 1990, 207–211.).

Az Aranyhordának a mai Dél-Kazahsztán, Üzbekisztán, Kirgizisztán elleni támadásai egyben népvándorlás jellegűek is voltak: az Aranyhorda vezetői népeikkel együtt Közép-Ázsia nagy folyó völgyeibe akartak átköltözni az újjáéledő orosz hatalom elől. Mindez magyarázatot ad a ma Kazakisztánban, Üzbegisztánban, Kirgizisztánban felfedezett magyar törzsek, néptörzsedékek létrejöttére. (TÓTH 1965; ACZÉL 1968; BENKŐ 2001; 2003; 2005; 2008A;B; 2018; KONKOBAJEV 2013)

A címben szereplő „Ázsiai Szkítia” Don és az Ural közti területe korábban az Aranyhorda része volt, neveztek Mangüt-, Nogaj-, illetőleg Vad Pusztának. Az Aranyhorda felbomlása után ebben – a ma Kelet-Európának tekintett – térségben az Aranyhorda utódállamaiként tatár kánságok alakultak. Ilyen volt a Kazanyi Kánság, a Nogaj Kánság és a Krími Kánság is. Ezeknek a nagy nomád államalakulatoknak az uralkodói mongolok, Dzsingiszidák voltak, a mongolok által tatárnak nevezett lakossága elsősorban kipcák-türk nyelvet beszélt. Mátyás király korában a Moszkvai Nagyhercegség még az Aranyhorda, majd a Kazanyi Kánság hűbérese volt. Nem sok idő elteltével azonban, Retteggett (IV) Iván idején a helyzet megváltozott. Retteggett Iván 1552-ben elfoglalta és elpusztította Kazanyt. Ezeket az eseményeket a Nogaj Kánság „lábhoz tett fegyverrel” szemlélte. (MAGAUIN, 140)

Mintegy száz évvel Kazany eleste után kalmük (ojrát) és orosz csapatok egyaránt támadták a Nogaj Kánságot, melyet végül a kalmükök pusztítottak el (1629–1634). Ebben az időben a Kaszpi-tenger északi partvidékén és attól keletre élő nogajok csatlakoztak a Kazak Kánsághoz, magukat kazaknak minősítették. (MAGAUIN, 145) A 200 éves Kazak-Kalmük háborúnak a kalmükök teljes megsemmisítése vetett véget. A Krími Kánság 1475-ben lett az Oszmán Birodalom protektorátusa, majd 1783-ban Oroszország annektálta a területet. Végül a 19. században a Kazak és Üzbég Kánság területére is bevonultak az orosz csapatok.

Turkolly Sámuel még a 18. század elején is talált a Krim félszigeten hét falut, melyek lakói akkor még magyarul beszéltek. Ő hívta fel először a figyelmet a Kaukázus északi előterében található „Madzsar” nevű romvárosra is. (HADOBÁS 2003, 71–72.)

Turkolly Sámuel „Asztrahámban”, a Cásptum tenger mellett 1725. áprilisban kelt levelének 3. oldala. A negyedik sorban említi a hét falut, melyben magyarul beszélnek, ahol ő is volt. (HADOBÁS 2003.)

A Kaukázus északi előterében élő nogajok törzsi rendszerében adatolt a magyar törzs (SZEMENOV 1895; TREPAVLOV 2001; HASZAROV: <http://kumukia.ru/?id=726>).

A Kazak értelmező szótár szerint a magyarok mongol kori megnevezése „*Ма-зсар*”, míg napjainkban „*Мадияр*”. Utóbbi etnikai megnevezés található napjainkban a torgaji és karatali magyar temetők sírfeliratain.

Kazak értelmező szótár 447. oldala. (Kazak 1999.)

Az Ural hegység és a Don forrásvidéke közötti hajdani magyar jelenlétet földrajzi nevek alapján Vásáry István mutatta ki. (VÁSÁRY 2008a.).

A mozarok és mišer/mešcer néptörödékek megtelepedése a mongol kor után Vásáry István szerint. (VÁSÁRY 2008a, 72.) A jelölt területek Mátyás király korában az Aranyhorda magterületéhez tartoztak. Vásáry István kutatásai a térkép szerint a mai Tatár föld és Baskíria (Kazanyi Kánság) területére terjedtek ki, nem érintették az ezektől délre eső hajdani Nogaj- és a Krími Kánság, és Dél-Keletre eső Kazak- és Üzbég Kánság területét.

A KELETI MAGYAROK ÚJRAFELFEDEZÉSE

Ezt követően több erőfeszítés történt a keleti magyarok felkutatására, de egyik sem járt sikerrel. Kutatók jártak például a Kaukázusban, Baskíriában, de nem jutottak eredményre. Ennek oka nézetünk szerint a megfelelő helyi kapcsolat, nyelvismeret hiánya lehetett. A Szovjetunió megalakulásával a kutatások megszakadtak. A polgárháborús viszonyok nem kedveztek a kutatómunkának, ezt követően pedig az utazás szigorú feltételekhez volt kötve. Csupán véletlennek köszönhető, hogy Tóth Tibor 1965-ben az akkor Szovjet uralom alatt álló Észak-Kazahsztánban, a Torgaj vidéken magukat magyarnak nevező törzset talált. (TÓTH 1966a; b) 1968-ban Üzbegisztánban is felkeresett magyarokat. (ACZÉL 1968) Kutatási eredményeit antropológiai tanulmányban publikálta. (TÓTH 1966;

1969) Szenzációs felfedezései – vélhetően politikai okokból – visszhang nélkül maradtak, csaknem teljes feledésbe merültek. Mándoky Kongur István turkológus tudott a Kazahsztánban élő magyarokról, erről kéziratos feljegyzései maradtak. (BENKŐ 2008a) Azok számát legalább 100 000 főre becsülte, és tudta azt is, hogy mondáik szerint magukat egy nagy, nyugatra távozott nép maradékának tartják. Reménykedett abban, hogy a kazak-magyar tudományos kapcsolatok fejlődésével mód nyílik a közöttük folyó kutatómunkára. Erre csak a Szovjetunió megszűnése, 1989 után kerülhetett sor. Mándoky korai halála miatt (1992) ezt a munkát már nem tudta elvégezni. Tanítványa és barátja, Benkő Mihály először a nyugat-mongóliai kazakok között talált magukat magyarnak nevező, de magyarul már nem beszélő törzset, majd megismételte Tóth Tibor torgaji útját. Ezt követően a nyugat-szibériai kazakok között is talált magyarokat. Legendákat, mondákat, sezseréket (nemzetségtáblák) gyűjtött, fotókat készített és minderről publikációiban is beszámolt. Kutatási eredményei igazolták Mándoky megállapításait, valóban több legendájuk szólt a nyugatra távozott testvéreikről. A terepkutatásai során gyűjtött legendákat, mondákat Benkő Mihály a kutatásairól szóló – fényképekkel gazdagon illusztrált – könyveiben (BENKŐ 2001; 2003; 2007; 2008) és több cikkben publikálta. Tervezi gyűjteményes kiadásukat is. 2006-ban Bíró András Zsolt megismételte Tóth Tibor antropológiai kutatásait és genetikai vizsgálatokat végzett. (BÍRÓ 2007; BÍRÓ 2009).

Magyar törzsi temető a Mongol-Altajban. Fotó: Benkő Mihály

A keleten élő magyar néptörzsedékek kutatása, közös múltunk feltárása és a velük való kapcsolattartás Harmatta János professzor szerint nem maradhat egy-egy kutató egyéni feladata, ezzel szervezeten, állami támogatással kellene foglalkozni. (HARMATTA 2000)

IRODALOM

- ACZÉL 1968 = ACZÉL KOVÁCH Tamás: Új meglepő kutatási eredmények a magyarok eredetéről, a rejtélyes Kusán Birodalom. In: *Magyar Nemzet* 1968. november 7.
- AHMEDOV 1965 = AHMEDOV, V. A.: *Gosudastvo kochevykh uzbekov*, Moskva, 1965.
- BENDEFY 1942 = BENDEFY: *A magyarok kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa*, Budapest, 1942.
- BENKŐ 2001 = BENKŐ M.: *Julianus nyomdokain Belső-Ázsiában*. – Harmatta János előszavával, Timp Kiadó, Budapest, 2001.
- BENKŐ 2003 = BENKŐ M, *Torgaji Madiarok*. – Erdélyi István előszavával, Timp Kiadó, Budapest, 2003.
- BENKŐ 2005 = BENKŐ M., Közép-Ázsiai krónikák a keleti magyarok részvételéről a kazak kánások megalapításában. In: *Eleink* IV/2. (8) 2005. 18–31.
- BENKŐ 2007 = BENKŐ M. – Babakumar Khinayat, *A keleti magyarok írásos emlékeiből*. Masszi Kiadó, Budapest, 2007.
- BENKŐ 2008A = BENKŐ M: Mándoky Kongur István a kazak-magyarokról, in: *Eleink* VII/2. (14) 2008. 78–83.
- BENKŐ 2008B = BENKŐ M., *Magyar Kipcsakok*, – Babakumar Khinayat előszavával, Timp Kiadó, Budapest, 2008.
- BENKŐ 2009 = BENKŐ M., Az omszki sezerék és kapcsolataik. In: *A Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület III. Gödi Konferenciája. Őstörténeti füzetek*, 8, 2009, 43–51.
- BENKŐ 2018 = BENKŐ M., Beszélgetés egy magyar-kipcsák akszakállal, in: *Kelet Kapuja* 2018. (5) 110–115.
- BÍRÓ 2007 = BÍRÓ András Zsolt: Tudományos expedíció a kazakisztáni Madjar törzs szállásterületére, in: *Eleink* VI/2. (2007) 22–31.
- 2009 = A. Z. BÍRÓ, A. ZALÁN, A. VÖLGYI AND H. PAMJAV: A chromosomal comparison of the Madjars (Kazakhstan) and the Magyars (Hungary). in: *American Journal of Physical Anthropology*, 2009.
- BOJARSINOVA 1971 = BOJARSINOVA, Z. A.: *Naselenie Zapadnoj Sibiri do nachela ruskoj kolonizacii*. Tomsk, 1971.
- BONFINI 1995 = Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei, copyright (fordító) Kulcsár Péter: 1995*, <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/bonfini.html>, letöltve: 2018-10-03.
- BROMJLEJ 1990 = BROMJLEJ JU. V., PODOLNIJ R. G.: *Az emberiség népekből áll*. Moskva, 1990.
- DAI = (DAI=De administrando imperio) *A birodalom kormányzásáról*. Ford.: Moravcsik Gyula. Lectum Kiadó. Szeged, 2003.
- DERBEND-NÁMEH 1853 = *Derbend-Námeh, or the history of Derbend*, Publ. With the Texts and Notes by A. Kazem-Beg, St. Petersburg, 1853.
- ERDÉLYI 2012 = ERDÉLYI ISTVÁN: *Magyar őstörténeti minilexikon*, Budapest, 2012.
- HADOBÁS 2003 = HADOBÁS SÁNDOR: A szikszói őshazakereső. Turkolly Sámuel. In: Hadobás Sándor: A szülőföld vonzásában. Válogatott írások. Edeleny-Rudabánya, 2003.
- HARMATTA 2000 HARMATTA JÁNOS: Folytatni kell a mazsarok kutatását *Turán*, (új) III. évfolyam, 2. szám, 2000 április–május, 101–103.
- HARMATTA 2001 *Harmatta János*, Julianus és a keleti magyarok. In: *Benkő Mihály*, Julianus nyomdokain Ázsiában. Budapest, 2001.

- HASZAROV = ХАСАРОВ, А.: Маджар, <http://kumukia.ru/?id=726>, letöltve: 2018-09-21.
- HÖLBING 2010 = HÖLBING TAMÁS: A honfoglalás forráskritikája Budapest, 2010.
- KAZAK 1999 = *Kazak tilinin szezdigi* (Kazak értelmező szótár), Almatü, 1999.
- KONKOBAJEV 2013 = KONKOBAJEV, K.: Ösmagyar nyomok a kirgiz nyelvben. In: *Eleink* XII/2 (30) 2013, 40–43.
- KUSHKUMBAJEV 2007 = KUSHKUMBAJEV, A. K.: *Kazakhi i mad'jarü: etniceskie vzaimootnoszenii*. (A kazakok és magyarok kölcsönös etnikai kapcsolatairól) In: Kazakhi Omskogo Priirtishja. Istorija i sovremennost'. Omsk, 2007, 2011 = KUSHKUMBAJEV, A. K.: Magyarok keleten és nyugaton. Ford.: Benkő Mihály, Budapest, 2011.
- MAGAUIN = MAGAUIN, M.: *Kazah történelem ábécéje*. Ford: Benkő Mihály, Budapest, ISBN 978-963-087171-6
- MATERIALY 1969 = *Materialy po istorii kazakhskikh khanstv XV-XVII vekov*. Alma Ata, 1969.
- MÁRKI 1893 = Orosz–magyar érintkezések Mátyás király és a Jagellók korában. In: *Erdélyi Múzeum* 1893. X. köt. 555–566.
- PERÉNYI 1975 = PERÉNYI JÓZSEF: A Keleten maradt magyar töredékek, *Századok* 1975/1.
- PIUS II = Aeneas Sylvius PICCOLOMINI, később Pius II: Asiae & Europae que elegantissima descriptio, *Asia* c. 29. fejezet 439.
- PIUS IIb 1574 = Aeneas Sylvius PICCOLOMINI, Pius II.: *Commentarii...* 1574; 596.
- POETY 1993 = ПОЭТЫ ПЯТИ ВЕКОВ. Казахская поэзия XV – начала XX в. Вст. ст., сост., биогр., спр. и прим. М.М. Магауина. Пер. с каз. Алма-Ата: Жазушы, 1993.
- RASID-AD-DIN 1952 = Рашид ад-Дин. Сборник летописей / Пер. с пер. О.И. Смирновой. Прим. Б.И. Панкратова и О.И. Смирновой. Ред. проф. А.А. Семенова. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. Т.1. Кн. 2.
- RICCARUS = A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből, melyet Riccardus fráter szerzett IX. Gergely pápa idejében In: *Julianus barát és Napkelet felfedezése*, ford: Györfly György, Budapest, 2002., <http://mek.oszk.hu/06100/06172/html/julianus0011.html>, letöltve: 2018-09-05.
- RÓNA 1986 = RÓNA Tas András: A magyar népnév egy 1311-es volgai bolgár sírfeliraton. *Magyar Nyelv*, LXXXII (1986), 78–81.
- SZEMENOV 1895 = СЕМЕНОВ, Н.: Туземцы Северо-Восточного Кавказа. Спб., 1895.
- THURÓCZY 1980 = THURÓCZY János, *A Magyarok Krónikája*. Budapest, 1980.
- TÓTH 1966a = TÓTH T.: Tanulmányúton a Szovjetunióban (Újfalvy Károly nyomában). *Anthropológiai Közlemények*, X. (1966/4) (1966.a.)
- 1966b = TÓTH TIBOR: Az ősmagyarok mai relictumáról. In: *MTA Biol. Oszt. Közl.* 9. (1966), 283–299.
- 1969 = TÓTH T.: Az ősmagyarok genesisének szarmatakori etapjáról, *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályainak Közleményei*, XIX. évf. (1969), 85–95.;
- TREPAVLOV 2001 = ТРЕПАВЛОВ, В. В.: *A Nogaj Horda története*, Moszkva, 2002.
- VÁSÁRY 2008 = VÁSÁRY ISTVÁN: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*. Budapest. 2008.
- 2008a = VÁSÁRY István: Julianus magyarjai a mongol kor után: mozsarok és miserek (mescserek) a Közép-Volga vidékén, in: *Vásáry: Magyar Őshazák és magyar őstörténeszek*, Budapest, 2008, 37–72.

Dr. Papp Éva¹

AZ ŐSI MAGYAR NAP-JELKÉPEK OPTIKAI EREDETÉRŐL

KIVONAT

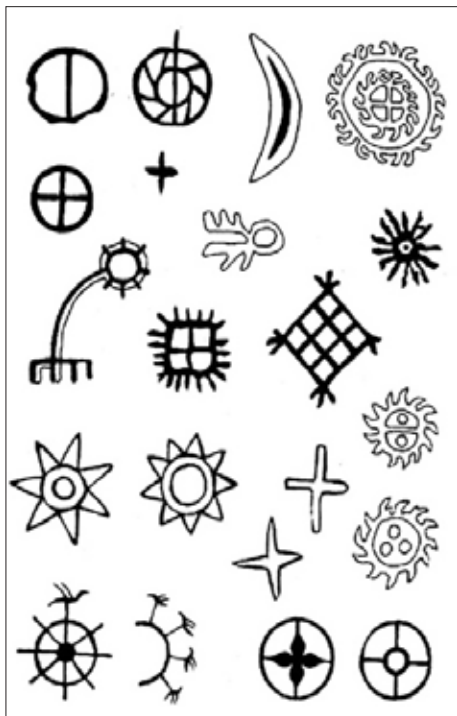
Kultikus és használati tárgyaikon található Nap-szimbólumainkat hagyományaink kutatói általában elvont jelképekként értelmezik, formai változatosságukat pedig szakrális illetve történeti okokkal magyarázzák. Ebben a munkában a Nap-szimbólumok eredetére vonatkozólag egy alapvetően új, tudományos magyarázatot mutatok be, amely racionális megközelítést tesz lehetővé a szimbólumok formavilágának értelmezésekor. Algoritmusunkat a jég haló légkör-optikai jelenség szimulálásának kibővítésével fejlesztettük ki, egy működő számítógépes alkalmazás formájában. Ebben a dolgozatban a KISZELY (2001) által összegyűjtött sokféle, változatos geometriájú Nap-szimbólumra alkalmazom a számításokat. Megmutatom, hogy a nagyon különböző formájú ábrák mind előállíthatóak kristályokra beeső párhuzamos fénysugarak azonos optikai törvények szerinti leképezésével. Vallásunkban, néphagyományainkban, illetve mai kultúránkban jelenlevő ősi magyar Nap-jelképeink eredetének újraértelmezését teheti szükségessé ez a felismerés.

BEVEZETÉS

Dolgozatom rendhagyó a Kőrösi Csoma Sándor Egyesület által gondozott kiadványokban megjelenő munkák sorában. Fizikusként egy optikai jelenséget mutatok be és azt állítom, hogy ennek a fizikai jelenségnek köze van hagyományainkhoz, szimbolikánkhoz, végső soron magyarságtudatunkhoz. Azt is állítom, hogy ez a szimbolika mégsem csak magyar, hanem éppen természeti eredete okán jelen van számtalan nép ősi művészetében, összekapcsolva kultúrákat, népeket, és a természetet, amelyben e népek éltek és amit olyan jól ismertek. Azt is megkockáztatom, hogy ezek a szimbólumok modern életünkben, művészetünkben is megjelennek, és tömegeket befolyásoló hatásuk éppen – eddig fel nem ismert – természeti, optikai eredetüknek köszönhető.

A szabad szemmel kerek formájúnak látszó Napot és csillagokat, illetve a változó formájú Holdat őseink a legváltozatosabb geometriájú ábrákkal jelölték kultikus és használati tárgyaikon. Már az ősi Nap-jelképek KISZELY (2001) által

¹ Emeritus Faculty, Australian National University (Ausztrál Nemzeti Egyetem), Centre for Archaeological Science, University of Wollongong (Wollongongi Egyetem, Ausztrália)

bemutatott kis gyűjteményében is megfigyelhetők ezek a változatos szimbólumok. (1. ábra)

Fizikusként nem célom és nem feladatom ezen szimbolika történeti, néprajzi vonatkozású elemzése, illetve a szimbólumok teljességre törekvő összegyűjtése. Dolgozatom mondandója szempontjából elégséges, ha a Kiszely által közölt ábrákat használom példának számításaimhoz. Az elmélet szempontjából az sem lényeges, hogy az ábra éppen Nap-, Hold-, illetve csillag-szimbólum-e, így a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Nap-szimbólumokként fogok rájuk hivatkozni.

1. ábra Nap-, Hold-, csillag- és égitest-jelképek a magyar népművészetben. KISZELY (2001), 115.

A JÉG HALÓ JELENSÉGE

A Nap sugarai a levegőben lebegő vízcseppeken, jégkristályokon, porszemeken szóródva, megtörve, visszaverődve sokféle optikai jelenséget produkálnak. Ezek némelyike gyakori, általánosan ismert, mint például a szivárvány, más optikai jelenségek ritkák, elsősorban a Föld bizonyos földrajzi helyein, illetve bizonyos időszakokban fordulnak elő.

A jég haló jelensége viszonylag gyakori és jól ismert. A Nap fénye megtörik, szóródik a légkörben lebegő jégkristályokon. A millió és millió jégkristályról szóródó sok milliányi fénysugár együttesen szabályszerű ábrákat képez az égen. Példának bemutatunk kettőt (2–3. ábra)

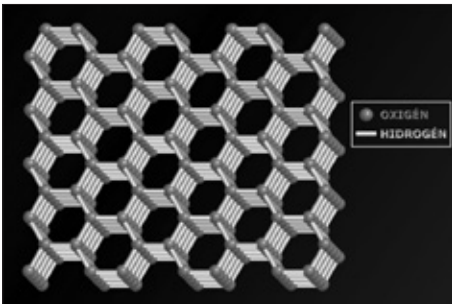
2. ábra Egy jég haló fényképe. Készítette Cindy McFee, NOAA, 1980. December 21-én, a Déli-Sarki Kutatóállomáson. McFEE (1980)

3. ábra Észak-Svédországban 2017. február 9-én fényképezett jég haló. BJÖRNERBÄCK (2017)

A FELHASZNÁLT OPTIKAI ELMÉLET

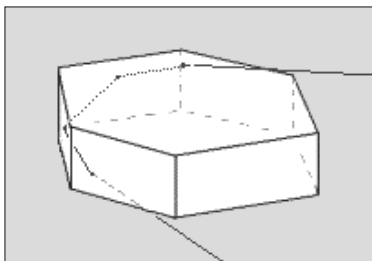
Ahhoz, hogy jég haló jöjjön létre, szabályos és hasonló formájú jégkristályokra van szükség, amelyek a légkörben lebegve azonos módon törnek meg, szórják és verik vissza a Nap sugarait. Ha ez nem teljesül, akkor csak egy ködös, áttetsző jégkristály-felhőt tapasztalunk, amelyben a fény minden irányba szóródik. A légkörben lebegő jégkristályok leggyakoribb kristályformája hatszög-alapú prizma (4. ábra).

4. ábra A hexagonális kristályrácsban megszilárduló jég. A fehér vonalak hidrogén kötésekkel jelölt oxigén atomok között. (LÉGKÖROPTIKA)

Megjegyezzük, hogy éppen a haló jelenségek adtak bizonyítékot arra, hogy a légkörben, bár ritkábban, más kristályformában is előfordulhatnak jégkristályok, például „négyzet alapú hasáb” formájában. (RIIKONEN ET AL. 2000)

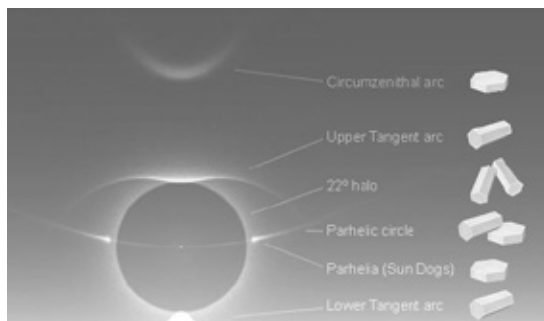
A Nap sugarainak jégkristályokon való törése, szóródása és visszaverődése hagyományos, jól ismert klasszikus optikai törvényeket követ. A fénytörés alapja az a fizikai jelenség, miszerint a fény két különböző sűrűségű közeg határán áthaladva az eredetihez képest eltérő irányban folytatja útját. (5. ábra) Ezt az irányt a két közeg törésmutatója határozza meg. A fénytörés geometriáját a Snelius-Descartes törvény, az intenzitás változásokat pedig a Fresnel törvény írja le. Ezeket a törvényeket számtalan tankönyv ismerteti, erre itt nem térünk ki.

5. ábra Az ábrán egyetlen beeső fénysugár többszörös belső irányválttatása (fénytörése) látható a hexagonális hasáb alakú kristályon belül, majd a fénysugár elhagyja a kristályt. A fénytörésen túl csaknem mindig visszaverődés is létrejön, azt ezen az ábrán nem mutatjuk

HAGYOMÁNYOS HALÓ SZÁMITÁSOK, A HALOSIM PROGRAM

Mivel a jég haló fényjelenségének rajzolatai pontos fizikai törvények szerint képződnek, geometriájuk meghatározott és számítható. TAPE (1994) részletesen bemutatja, hogyan alakulnak ki ezek a minták a megfelelő kristályformák alapján, SHAW (2017) pedig repülőgépről való megfigyelésükről is beszámol. A rajzolat különböző elemeinek nevet is adtak a kutatók, a leggyakoribbakat az alábbi ábrán láthatjuk (6. ábra).

6. ábra A haló rajzolatok leggyakoribb elemei az (Atoptics) alapján és magyar neveik a (LÉGKÖROPTIKA) alapján, felülről lefelé: zenitkörüli ív, felső érintő ív, 22 fokos haló, parhélikus ív, parhélia vagy mellék nap, alsó érintő ív

Amíg a 2. és 3. ábra terepen készült fényképek, addig a 6. ábra számítógépes programmal számított. A legismertebb, szabad hozzáférésű program, amivel magunk is készíthetünk hasonló számításokat, a „HaloSim” (ATOPTICS). A program segítségével kiválaszthatjuk a jégkristály vagy jégkristályok számát, formáját, orientációját, illetve a Nap magasságát az égbolton. Ezek után a program a Nap sugarainak a kristályokon való beesését, törését és visszaverődését számítja, az égboltra vetítve, véletlen orientációkat is számításba véve. Az eredmény olyan haló jelenségek szimulálása, amelyek a valós égen is több-kisebb gyakorisággal megjelennek.

A HALOSIM TOVÁBBFEJLESZTÉSE, HALOSIMROT PROGRAMUNK SPECIFIKUS ELEMEI

A közkincként szabadon letölthető és paramétereztető HaloSim program elve alapján egy új programot írtunk. Két fontos különbség van az eredeti HaloSim és a saját, továbbfejlesztett HaloSimRot programunk között.

Az első különbség az, hogy a HaloSim program a valós égbolt geometriáját használja. Mi helyett a fénysugarakat egy erre a célra kifejlesztett, változtatható helyzetű ernyőn fogjuk fel, és ezt az ernyőt a számításokhoz bármilyen orientációban elhelyezhetjük. Így a HaloSimRot modellek készítésekor a HaloSim-nél nagyobb a geometriai szabadságunk, és olyan ábrák is megjelennek, amelyek a Nap és Föld ma ismert kölcsönös helyzetében és légkörében nem láthatóak, de a beállított geometriai paraméterek alapján elméletileg lehetségesek.

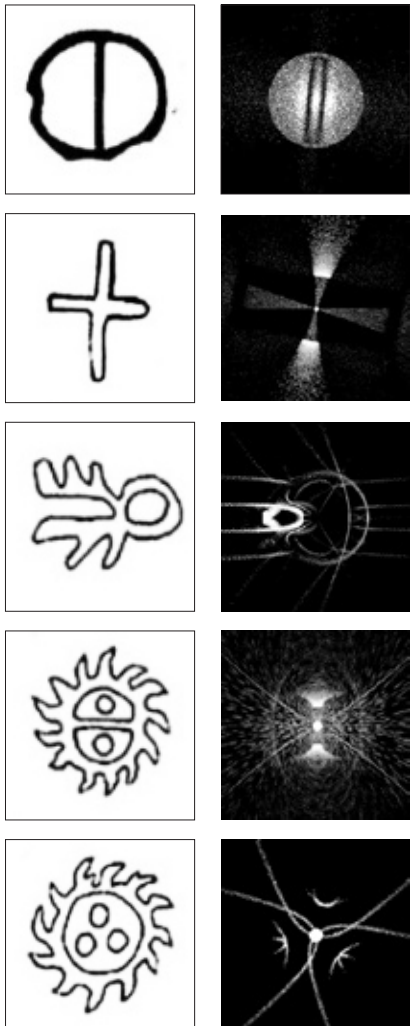
Másodsorban, a HaloSim az optikai számításokhoz felhasznált kristályt a légkörben lebegő valós jégkristályok leggyakoribban előforduló pozíciójában használja, a 6. ábra szerint, a statikus kristály-orientációhoz egy véletlen forgatást adva. A HaloSimRot program azonban, a véletlen elforgatást nem mellőzve, a felhasznált kristály lassú, egyenletes forgó mozgásával szimulálja a Nap égi mozgását, pályáján való haladását. Tehát a mi számított ábráink tartalmazzák a Nap (illetve Hold, csillagok) égi útját, mintegy összegzik az egyes időpillanatokban folyamatosan kialakuló egyedi jég-haló ábrákat.

SZÁMÍTÁSI EREDMÉNYEINK

A példaként közölt kép-párok (7. ábra bal oldalán) KISZELY (2001) jelképeit, jobb oldalán pedig a páronként megfelelő, a HaloSimRot program által számított, optikai törvények szerint létrehozott ábrákat mutatjuk be. Ezek az egymástól egészen különböző ábrák (7. ábra jobb oldalán) mind ugyanannak a számítógépes programnak a paramétereit változtatva jöttek létre.

A bemutatott példák alapján meggyőződhetünk róla, hogy az ősi Nap-szimbólumok sokaságának geometriai változatossága egy tőről fakad. Az összes alább bemutatott, KISZELY (2001) által közölt ősi Nap-, Hold-, illetve csillag-szimbólum

megfelel egy-egy mintázatnak, amit egy lassan, folyamatosan forgó kristályon megtörő fény-nyaláb rajzol ki, a fentebb leírtak szerint, az általunk odahelyezett ernyőn, illetve síkon.

7. ábra A példaként közölt kép-párok bal oldalán Kiszely (2001) jelképei, jobb oldalán pedig a páronként megfelelő, a HaloSimRot program által számított ábrák láthatóak.

A NAP-SZIMBÓLUMOK TOVÁBBÉLÉSE, MEGÚJULÁSA

Ezen tanulmány célja csupán az, hogy ismertessük ősi Nap-szimbólumaink optikai törvények által meghatározott, azaz természettudományosan megalapozott eredetének lehetőségét. Állításunknak számtalan igen fontos következménye lehet, ebben a tanulmányban nem vállalkozhatunk azok összegyűjtésére, elemzésére. Egy példát azonban bemutatunk arra, hogyan élhet ma is tovább ez - a fény törvényei által meghatározott - szimbólum-rendszer.

A 7. *ábra* jobb oldalán bemutatott számított képek közül talán legmeghökentőbb a harmadik sorban közölt. Első látásra nehéz elhinni, hogy az a forma egy tőről fakad a második sorban közölt kereszttel, vagy az ötödik sorban közölt, hármas szimmetriájú ábrával.

Állításom szerint ezek az ábrák, éppen természeti eredetük miatt, újra és újra megjelennek az emberi kultúrában, mint nagy erejű szimbólumok. Erre mutatok egy lehetséges példát.

A 20. század egyik legismertebb, legnépszerűbb filmsorozatának, a Csillagok Háborújá-nak főszereplője Darth Vader. A Wikipedia szerint „*Vader az egyik legmarkánsabb, legikonikusabb és legkarizmatikusabb gonosztevő a filmtörténelemben.*” A 8. *ábrán* bemutatjuk, balról jobbra, a KISZELY (2001) által közölt Nap-szimbólumot, az általunk számolt optikai szimulációt, és Darth Vader közismert megjelenítését fekete maszkjában. A maszk formai hasonlósága a számított ábrához rendkívüli. Darth Vader filmbeli karakterét így jellemzi a Wikipedia: „*Meglehetősen gyakori vélemény, hogy a Darth Vader név az indoeurópai nyelvekben igen hasonlóan hangzó Dark Father (»sötét apa«) szókapcsolatból ered. Hollandul például a vader »apát« jelent. A gonosztevő, nagyhatalmú apa, illetve az apa-fiú konfliktus nem ismeretlen az irodalomban: az ógörög mitológiában Zeusznak, a későbbi főistennek, hosszas, rejtőzésben töltött ifjúkor után, gonosz és kegyetlen apját, Kronoszt kellett legyőznie, hogy az univerzum szakrális és spirituális főhatalma és vezetője legyen, és nem mellesleg, tettével megmenesse testvéreit.*” „...*az eredeti trilógia történetének gerincét képezi Luke Skywalkerrel való apa-fiú kapcsolata, a »visszatalálása« a világos oldalra...*” (Wiki1). Azaz Darth Vader figurája szoros kapcsolatban áll a sötétség-világosság váltakozásával, önmaga a sötétséget, a „negatív Napot” jeleníti meg, majd fiában, Luke-ban elküldi a világosságot.

8. *ábra* Balról jobbra: a Kiszely (2001) által közölt Nap-szimbólum, az általunk számolt optikai szimuláció, és Darth Vader közismert megjelenítése fekete maszkjában (Wiki1)

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ősvallásunkban, néphagyományainkban, valamint mai kultúránkban is jelenlevő ősi magyar Nap-jelképek eredetének gyökeres újraértelmezését kívánja az a felfedezés, miszerint ezen ábrák a Nap sugarainak optikai törvények szerinti leképezésével előállíthatóak. Az eddig alapvetően misztikus, történelmileg kifejldött szimbólumokként értelmezett ábrákban ténylegesen a fizikai világ valós képe jelenik meg, a mai embert is meglepő tudományos pontossággal.

Ha tudjuk, hogy a szivárvány a Föld csaknem minden pontján természetesen előfordul és megfigyelhető, akkor nem kell feltétlenül kulturális kapcsolatot feltételezni mindazon népek között, akiknek ősi művészetében a szivárvány megjelenik. Ha pedig azt is tudjuk, hogy a szivárvány a Napnak fizikai törvények által pontosan transzformált képe, akkor a szivárvány rajzát mint Nap-szimbólumot értelmezhetjük. Ezen felismerést alkalmaznunk kell a jövőben a Nap-jelképek szélesebb körének értelmezésére, ezen túl pedig további szimbólum-csoportok eredetének kutatására és egységes magyarázatára. Különböző, egymástól térben vagy időben távoli ősi kultúrák egymáshoz hasonló szimbolikáját is másképpen értelmezzük, ha értjük azon jelképek természetes, fizikai eredetét.

A modern világ egymástól elhatárolt diszciplínákban gondolkodó, a természettudományos és spirituális szemléletet szembeállító világképe helyett őseinknél a fizikai és spirituális szemlélet egységét tapasztaljuk, és ennek az állításnak számításokon alapuló bizonyítását is adjuk. Ez a felismerés méginkább hangsúlyozza felelőségünket népművészetünk, néphagyományaink értékeinek további kutatásáért, kultúrkinccseink megőrzéséért és utódaink számára való továbbadásáért.

Köszönetnyilvánítás:

Szeretnék köszönetet mondani Berényi Dánielnek a HaloSimRot program kifejlesztéséért és a cikk írása során a hasznos hozzászólásokért.

IRODALOM

- ATOPTICS = <http://www.atoptics.co.uk/halo/common.htm> A szimuláció a szabadon letölthető HaloSim programmal készült.
- BJÖRNERBÄCK (2017) = Fotó: Tomas Björnerbäck <https://www.thelocal.se/20170209/in-pictures-magical-sun-halo-lights-up-sky-in-northern-sweden-hemavan>
- KISZELY (2001) = KISZELY ISTVÁN *A magyar nép őstörténete*. Magyar Ház, Budapest, 2001.
- LÉGKÖROPTIKA = <http://legkoroptika.hu/halok>
- McFEE (1980) = https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HALO-S_south_pole.jpg Ez a kép közkincs, mert egésze vagy része eredetileg az amerikai Nemzeti Éghajlati Adatközponttól származik, annak egyik dolgozója készítette munka közben.
- RIIKONEN ET AL. (2000) = Marko RIIKONEN, Mika SILLANPÄÄ, Leena VIRTA, Daniel SULLIVAN, Jarmo MOILANEN, and Ismo LUUKKONEN *Halo observations provide evidence of airborne cubic ice in the Earth's atmosphere* Appl. Opt. 39, 2000, 6080–6085.
- SHAW (2017) = SHAW, Joseph *Observing halos through airplane windows*. Conference Paper: Light in Nature VI. DOI: 10.1117/12.2274545 September 2017
- TAPE (1994) = Walter TAPE *Atmospheric Halos* Antarctic Research Series, Vol. 64, American Geophysical Union, Washington, 1994.
- WIKI1 = https://hu.wikipedia.org/wiki/Darth_Vader

A NYELV, MINT TANÚ

Sántha Attila

A SZÉKELY SZÉKEK NEVEINEK VÍZNÉVI EREDETÉRŐL

A hét székely szék (Maros, Udvarhelyszék /régén: Telegdiszék/, Sepsziszék, Orbaiszék, Kézdiszék, Csíkszék, Aranyosszék) nevei közül ötről a nyelvészek megállapították, hogy biztosan víznévi eredetű: Sebes (patak) (Szászsebes mellett) > Sebesi > Sepsi, Orbó „füzes (patak)”, szláv eredetű, (FNESz. Szászorbó, Varbó) > Orbaiszék, Kézd (patak Szászkézd mellett' – lásd BENKŐ 2001, 48), Maros (folyó), Aranyos (folyó). Ugyanígy víznévi eredetű a Csíkszék egyik társszékének elnevezése, a Kászon is. Az alábbiakban azt veszem szemügyre, Csíkszék és Telegdiszék, valamint a másik csíkszéki társszék, Gyergyó neve beleillik-e e rendszerbe.

KÉZD

Mielőtt azonban e három (Csík, Telegd és Gyergyó) neveket vizsgálnánk, érdemes kitérni az obskúrus víznévi eredetűnek tartott Kézdre is.

Kézd esetében Benkő Loránd meggyőzően veti el a Keszi törzsnévből való eredeztetést, mondván, „Egy nagyon jellegzetes és igen korai magyar helységnevtípus azonban teljesen hiányzik Dél-Erdély magyar helynévanyagából, és ez a törzsnevekből lett településnevek csoportja”. (BENKŐ 2001) Ezen elmélettel szemben hiányérzetét fejezi ki Hegedűs Attila, aki azt várta volna, hogy Benkő egy új értelmezését nyújtja a Kézd szónak, de ez hiányzik.

Hegedűs úgy fogalmaz, hogy „mindig okkal gyanakodhatunk egy eredeti víznév > helynév > helynév+*i* képzős víznév folyamatra, ha: 1. a víznév eredetibb voltát jelentéstani érvek támogatják”, (HEGEDŰS 1993, 141-144.) amíg ez nincs, addig nemigen tudunk, miről beszélni.

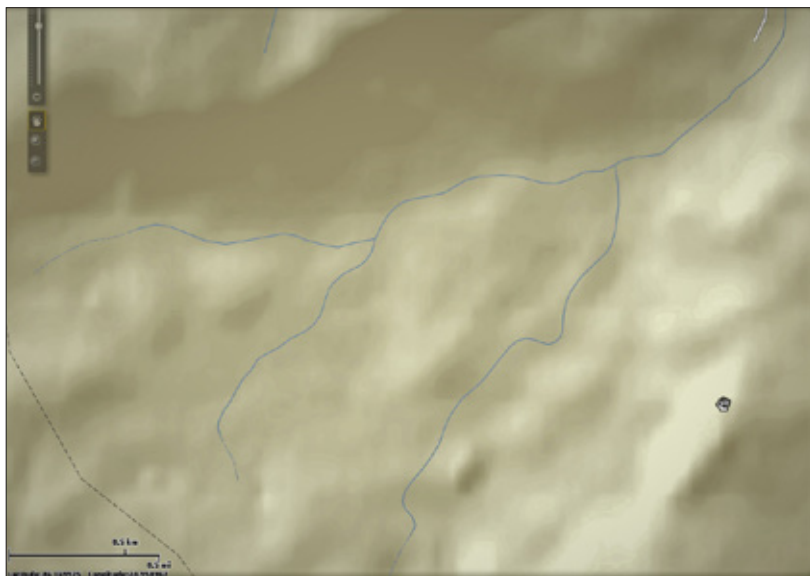
Nos, ezen jelentéstani érvek megvannak, elég, ha tisztázzuk, pontosan melyik is a Kézd-patak, majd ránézünk a térség vízrajzára. „Szászkézden felül a vizet

¹ „a korábbi székely szálláshelyeken nem a mai, illetőleg régebbi helységek értendők, hanem azok a völgyszakaszok, ahol a kérdéses helységek is fekszenek. Maga a három említett helységnév is víznévi eredetű: a Sebes, a Kézd és az Orbó nevű nagypatakok a névadóik.” (Benkő Loránd: Észrevételek Erdély déli részeinek korai Árpád-kori történetéhez. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Előszó: Benkő Samu. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001, 48.)

Disznó-patak-nak ismeri a Székelyföld 1:200.000-es térképe (M 170/1941. L. M. Kír. Honvéd Térképészeti Intézet, Bp.)”, mondja Hegedűs. Az illető térképet megnézve azt látom, Szászkézden átfolyik a Disznó-patak (románul Scroafa, németül/szászul Saubach), mely Zoltánon (románul Mihai Viteazu, németül/szászul Zoltendorf) és Rádoson (románul Rodeș, németül/szászul Radenthal) túl ered, Szászkézdől kb. 25 km-re. A Román Vízügyi Hatóság honlapjának² leírásából kiderül, a ma Saschiz-nak (Szászkézd-nek) nevezett patak a Scroafa (Disznó) pataka baloldali mellékfolyója.

Az 1941 előtti térképeken a Scroafa (Disznó) patak neve Keisder bach, azaz Kézd pataka, a ma Saschiz-nek nevezett pataknak pedig nincs neve. Kinek van igaza? Ott, ahol egy nagyobb folyóba befolyik egy kisebb patak, annak van megkülönböztető ereje, ha az ottani települést a kisebb patakról nevezzük el: hogy hasonló nagyságrendű patakokról szóló példát hozzak, a Vráncsa megyei Zabola (románul Zăbala) patakba befolyik a Năruja (< magyar Nyáras, székelyesen Nyáros), a befolyásnál levő települést neve pedig szintén Năruja. Ugyanígy, a Kézd-patak a kisebbik lesz, ha már róla nevezték el a települést is.

A www.arcgis.ro oldalon Románia teljes vízügyi rendszerében lehet navigálni, ott néztem meg a Szászkézden átfolyó patakot, amely bal oldalról a Scroafa (Disznó) patakába ömlik. Odateszem mellé a Google Maps térképét is ugyanezen területről.

Kézd pataka az arcgis.ro szerint

² <http://www.rowater.ro/>

Kézdpataka a Google Maps szerint

A két kép összehasonlításából az látszik, a vízrajzi térkép szerint kis területen három ér fut össze, és lesz belőle a patak, a Google Maps-en viszont az látszik, öt olyan fasor van, amely vízfolyásra (vagy korábbi vízfolyásra) utal. Nem kell nagy képzelőerővel bírni, hogy az öt ágban a kéz öt ujját, az összefolyásban pedig a kéz nyelét lássuk. Tekintve, hogy az öt ér közti legnagyobb távolság másfél-két kilométer, még csak helikopterbe sem kellett szállniuk az idetelepedő székelyeknek, hogy mindezt észrevegyék, elég volt, ha felmentek a mai szászkédi vár hegyének oldalába (mint én tettem), és szétnéztek: tökéletesen látszik az öt fasor, amely a vízfolyásokat jelzi.

A Kézdpataka helynév legelső említése amúgy 1199. december 15-éről származik, III. Ince pápa Hylarius Quiz-i főesperest, saját kérésére, megerősíti a Quiz-i főesperességében.³ Az Erdélyi Okmánytár előszavából nem tudom megállapítani, a regesztát közlő Jakó Zsigmond látta-e az eredeti dokumentumot, viszont jelzem, Baluzius 1682-es, Migne 1841 és 1864 közti közlésében nem „*archidiacono de*

³ Erdélyi Okmánytár, 130, 27. regesztá.

Quizd” szerepel (mint Jakónál), hanem „*archidiacono de Quiz*” – a Quiz forma még -d képző nélkül van, és ténylegesen is lehet a *kéz* szó latin átírata (egyedül Hageneder 1979-es közlését nem láttam). Azaz Kézd = *kéz* főnév + -*d* ellátottságot kifejező képző.⁴

TELEGDI SZÉKELYEK – TELEGA PATAK

Nézzük, vajon mennyire áll a lábán az az elmélet, miszerint a bihari Mezőtelegd környékéről kerültek Telegdiszékre az udvarhelyi székelyek. Hogy valamilyen kapcsolat van a két terület között, az nyilvánvaló, hisz a történeti bihari székelység bőven dokumentálva van.

Révész László régész mutat rá, hogy a székelyek nyugatról keletre való vándoroltatásának elmélete, miszerint „*a székelyek tekintélyes részének Kárpát-medencén belüli korai szálláshelyeként Nyugat-Délnyugat-Magyarországot jelölik meg*”, (RÉVÉSZ 2015/3, 45–54., 49–51.) száz sebből vérzik: azt mutatja ki, hogy pontosan azon a területen, ahonnan a székelyeket származtatják, sok esetben nincs is lakosság a honfoglalás után.⁵

Révész következtetése sokkal: „*A fentieket összegezve megállapítható, hogy a marosszéki, valamint a sepsi-orbai-csíki-kézdi székelyek nyelvészeti alapon feltételezett, történészek által elfogadott és régészek által hallgatólagosan ugyancsak valószínűsített korábbi nyugat-délnyugat-dumántúli szállásterülete nem több, mint pusztá fikció. Az Őrségben és az Őrvidéken, Göcsejben a 10. század első felében magyar etnikum nem lakott, sőt a terület túlnyomó részén még a 11. században sem, így annak eredete nem vezethető vissza a 10. századra, abban a formában legalábbis, ahogyan azt a nyelvészek és történészek feltételezik, bizonyosan nem. Ki kell mondanunk: régészetileg a leghalványabb nyoma sincsen annak, hogy a székelyek őseit 10. századi fejedelmek vagy első királyaink a tárgyalt területre telepítették volna. Elvileg feltételezhetnénk ugyan, hogy az ezredforduló táján induló s a 11–12. század fordulóján megszűnő Vas és Zala megyei temetők népességét telepítették át a Királyföldre (de még mindig nem az Őrségből, Göcsejből, Őrvidékről, mert ott ilyenek még akkor sem voltak!), de akkor ebből két dolog következne (BÓNA*

⁴ A -d képző ilyen szerepére lásd Bényei Ágnes: Helynévképzés a magyarban. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen, 2012, 53–69. (*A -d képző* c. fejezet)

⁵ „Zala megye esetében a régészeti leletek tanúsága szerint a magyar megletelepülés a 10. század első felében nem terjedt ki a Zala folyó alsó folyásának vidékére. A Balatontól északra Zalaszentó, délre Vörs az eddig ismert legnyugatabbi temetkezések. A Zala völgyében majd csak az ezredforduló táján jelennek meg a magyar katonaelemek (Zalaszentgrót, Pakod), s ugyanakkor kerülnek földre a későbbi nagy sirszámú, zömmel már a 11. században használt temetők első halottai, de még mindig csak a térség keleti részén. Vas megye magyar betelepülése hasonlóképpen a 10. század második felében indult meg. Sűrű településhálózat csak a 11. századtól alakult ki. A feltételezett korai székely településterületek közül egyedül a Fertő tó környékén mutatható ki egyértelműen a 10. század első felére keltezhető (nem túl nagyszámú) temetőcsoport” (Uo. 50.)

ISTVÁN és BENKŐ LORÁND hipotézise alapján): 1. Királyföldön e közösségeknek alig fél évszázad alatt kellett volna a területet benépesíteniük, templomokat építeniük és nagy létszámban azok köré temetkezniük, s máris tovább kellett volna költözniük Háromszékbe. 2. Magyarázat nélkül maradna, hogy ez esetben kiktől származik a nyugati határvidék 12. század végi, 13. századi, már valóban sűrű magyar lakossága, akiknek nyelvjárása közeli rokonságot mutat a háromszékiekével.”

Ezek után érdemes Telegd neve kapcsán alternatív lehetőségek után kutatni a Mezőtelegről való névköltöztetés semmivel alá nem támasztott hipotézise helyettesítésére. Jómagam számtalanszor kimutattam, nagyon korai, legkésőbb 10–11. századi székely nyomokkal, masszív székely jelenlétel kell számolnunk a Kárpát-kanyaron kívüli területeken, a mai Dél-Moldva és Kelet-Havasalföld területén, a Szeret és a Jalomica folyók között.⁶

Aki ismeri a Havasalföldön fekvő, történeti Săcuieni megyét, az tudja, annak területét pontosan középen szeli át a Teleajen folyó (majd a Prahovába ömlik), olyan mellékpatakokkal, mint Mogoș < magy. magos, Ghighiu < magy. *Gegő < magy. *Gég-jó, Săcuianca, átmegy Homorăciu helysége (melynek mai Crasna nevű patakának felső folyását *Hamarügy-nek nevezhették, sőt kellett nevezniük). A 20. század előtt Teleajennek nevezték a mai Cheia nevű települést is.

A Teleajen folyásától 30 km-re nyugatra van egy település, melynek neve Telega, ez fölött pár km-re ered a Telega⁷, alsó folyásán vagy Telega, vagy Mislea⁸ folyó, mely átmegy a falun. Más térképekkel való összevetés után jöttem rá, hogy a szakirodalomban a Telega-patak váltakozva Mislea-patak néven is szerepel, az alsó folyásán vele egyesülő Mislea patakról elnevezve, ám a kistérségről szóló írások megkülönböztetik a két folyóvizet. A településen a középkorban is adatolt sóbánya működik, ez említve pl. 1577-ben (DIR 1952, 10.) a falu 1571-ben. (DRH B)

A Teleajen név eredete eléggé világos: a szláv *telega* ‚nyitott szekér‘, vö. magyar taliga + szláv *-in* adaptív képző. A folyó középkori magyar neve Utas, és a helynévvel foglalkozó Binder Pál szerint kapcsolat van a magyar és a szláv név között, mi több, a magyar a szláv fordítása. (BINDER 1992, 106.) A Telega-patak esetében sincs okunk feltételezni, hogy más lenne a név etimológiája, mint a szláv *telega* ‚nyitott szekér‘, vö. magyar taliga. E Telega szláv alakból a lehet

⁶ Legutóbb lásd Sántha Attila: Egy gyimesi pálos apátság helynévi nyomai – Két tanulmány a 14. századi, Kárpátokon kívüli magyar területekről. Kelet Kapuja, 2018/1.

⁷ „Raul Teleajen confluenta râul Telega – confluenta râul Dâmbu: 31 km.” (http://www.mmediu.ro/beta/wp-content/uploads/2012/05/2012-05-29_raport_009.pdf). „Din satul Melicești izvorăște pârâul Telega sau Sărata, care preia afluenții Runcul, Doftănețul, Cosmina și Mislea Dulce.” (<http://www.independentaromana.ro/read-offline/749/telega-un-mirific-loc-de-odiha.print>) Más térképekkel való összevetés után jöttem rá, hogy a szakirodalomban általában Mislea patak néven szerepel, az alsó folyásán levő Mislea nevű településről elnevezve.

⁸ Hasonnnevű, Miszla patak van Tolna megyében is, Miszla településnél, Nagyszékely és Kísszékely települések tőzsomszédságában.

egtermészetesebben jöhetett a magyar Telegd: Telega + -d képző > *Teleged (hangrendi illeszkedéssel) > Telegd.

A bihari Mezőtelegd nevére a FNESz. a következő etimológiát nyújtja: *telek* 'szántásra alkalmas, trágyázott föld' + -d képző), és implicite ugyanez az eredete a székelyek egyik ágának is. Ezzel szemben akár a bihari, akár a székely név korai adatolásait nézzük, egyetlen esetben sem találunk olyan formát, amelyben a k hang szerepelne. Mi több, 1319-ben a gyulafehérvári káptalan által kiállított okmányban még a -d képző nélküli alak szerepel (Thylegh), és ott is g-s formát találunk (SzOkl. I. 32, 23. dokumentum)

Ez az eredetetés eddig sem állott túl biztos lábakon, ugyanis számtalan Telek nevű település van a magyar nyelvterületen, ám kizárólag két esetben lehet -d képzős formát kimutatni, és a két alak is névköltöztetéssel jön ki (az egyik Telegd nevét átvitték a másikra).

A bihari Telegd név régi adatolásaiban csupán két esetet találunk, mikor -k végződéssel szerepel a szót (1393: Thelekd, 1329: Telekd), máskor mindig a *Teleg* variációival találkozunk, -d végződéssel vagy anélkül. A legrégebbiek közé tartozó, nem kései átmásoláson keresztül megmaradt említései az 1332–7-es pápai tizedlajstromban találhatóak, itt ezek az az alakok szerepelnek (Rác Anita kommentárjával): „*Chelegin [romlott alak], v. ~ Teleg, v. ~ Theleg ~ Thelega [romlott alak]*”. (RÁCZ 2005, 193.) Na de mi van, ha ezek az alakok nem is romlottak, hanem valami egyebet mutatnak? A Thelega ugyanis a mi Teleajen melletti Telegánknak felel meg, a Chelejin (ejstd: Kelezsín, feltehetően Telejin akart az lenni) meg éppen a Teleajen román névváltozatát, a Telejin⁹ alakját adja vissza.

Érdeemes felfigyelni a Váradi regestrum (a nagyváradi székeskáptalan latin nyelvű, 1208 és 1235 közt készült jegyzőkönyve) egy személynévére is: Teulegyn. (REGESTRUM 2009) Az 1214-es évben (99/325-ös bejegyzés) Teulegyn két másik személy, Trebus és Vosos társaságában megvádol valakit, az ügyben a küüllővári (ma románul Cetatea de Baltă, Fehér megye) ispán illetékes. Nem tudok ne gondolni Dr. Czeglédi Katalin személyesen is sok alkalommal elmondott, egy élet altajisztikai kutatásait összegző tanulságára, miszerint a korai személynevek jelentős részében vízneveket kell látnunk, az illető (vagy valamelyik őse) a nevét a patakról kapta, amely mellett élt. A Teulegyn a Telega, Teleajin folyó nevére rímel, a Trebus a románul Trebiș, magyarul Terebes csángóföldi patak¹⁰ nevével egyezik meg, Vosos vagy őse pedig egy vasas forrás miatt sárgára színeződött patak mellett élhetett.

⁹ „Zac. 17. Dacă au sosit la Telejin și lésii” (Miron Costin: Letopisetul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche – vornicul /1594–1661/, https://ro.wikisource.org/wiki/Letopisetul_Tarii_Moldovei_de_la_Aaron_Voda_incoace)

¹⁰ **Terebes, Terebesc, Trebișu** (Terebș, Bacău m., Moldva, Ro.): *1. fahu* Margineni községben, Bákótól nyugatra, a Terebes patak két oldalán. Neve az ukrán *terebizs*, 'irtvány' szóból származik. (Magyar Katolikus Lexikon, a szócikket írta Halász Péter)

Bármelyik folyóhoz: a kisebb Telegához vagy a nagyobb Teleajenhez is kötődne Telegd neve, a fentiek fényében nem szövegromlásnak tűnnek a pápai tizedlajstrom adatai...

GYERGYÓ

A FNSz. szerint a Gyergyó etimológiája nincs tisztázva. Hogy megértsük, hova is kell lokalizálnunk ezt a patakot, fel kell fejtenünk Gyergyószék településtörténetének legkorábbi korszakát. Nincs könnyű dolgunk, ugyanis a kutatók a pápai tizedjegyzékben szereplő Gyergyót pontosan három településsel azonosítják: Gyergyószárhegyel, Gyergyóalfaluval és Gyergyószentmiklóssal. Az eredeti szövegben háromszor fordul elő a név, így (RATIONES 1887):

az 1332-es évre: Item Nycolaus de *Gyargio* solvit III. banales. (112. oldal)

1333: Item Nycolaus sacerdos de *Gorgio* solvit III. banales. (116. oldal)

1334: Nycolaus sacerdos de *Gorgio* solvit III. banales. (132. oldal)

A helynevet a mai kutatók közül Benkő Elek Szárhegyel azonosítja, (BENKŐ 2016, 272–274.) Hegyi Géza Alfaluval, (HEGYI 2012, 109) Gáll Erwin arra hajlik, hogy a régió központja Gyergyószentmiklós volt (ergo róla szól a pápai tizedjegyzék adata is). (GÁLL 2017/2, 161–172., 161–162.)

Benkő Elek Lázár Istvánnak a Tárcazi János székely ispánhoz írott levelére hivatkozik, melyet Gyergyóból keltez 1504. okt. 20-án (BENKŐ 1934, 209.), márpedig Lázár István Szárhegyen élt. Az igazsághoz hozzátartozik az, hogy ugyanezt állította száz évvel korábban Jósza János is (igaz, jóval több adatra támaszkodva), aki a Szádeczkyvel folytatott vita hevében elmondja, hogy Hegyalja = Szárhegy = Gyergyó. A Szabó Károly-féle Székely oklevéltár I. kötetéből vett adatai meggyőzőek: „1503-ban kelt oklevélben ez áll: *Andreas Lazar de Gijurgijo*, 1506-ban: *Gyergyai Lázár András*, 1508-ban: *Andreas Lazar de Gyergijó sew Zarheghallija*, 1519-ben: *quondam Andreas Lazar de Zarhegy*, 1521-ben: *quondam And. Lazar de Zarhegh*, 1535-ben: *And. Lazar de Gijergijo sew Zaarheghallija* és *And. Lazar de Gijergijó sew de Zarheghallija*. (JÓSA 1913, 61.)

Benkő Elek érvelése a pápai tizedjegyzék Gyergyója és Szárhegy azonosítására viszont új elemet is tartalmaz a Jósához képest: párhuzamot von Gyergyószék és Kézdiszék között, mondván, hasonló folyamatok mehetettek végbe a két székben is: „*Az Aporok [torjai] udvarháza mellett 1427 előtt létrejött Torjavásárhely, a későbbi Kézdivásárhely*”, a (Lázárok?) udvarháza mellett megalakult Gyergyószentmiklós – ez minden további nélkül elfogadható.

Itt jegyzem meg, a Gyergyószárhegy nevének változása szintén Kézdivásárhely példáján keresztül válik érthetővé: ma (és régen) a kézdivásárhelyi vásárt „*kézdi vásárnak*” nevezték, mivel az egész székot szolgálta ki – így egy idő után a szék neve átment a városra is, Torja vásárából Kézdivásárhely lett, rövidítve Kézdi („*megyek Kézdire*”, azaz megyek Kézdivásárhelyre). Az eredeti Szentmiklós

lós nevére szintén átmegy a szék neve, és lesz Gyergyószentmiklós, a nép nyelvén egyszerűen Gyergyó („*megyek Gyergyóba*”, azaz megyek Gyergyószentmiklósról¹¹). A Lázárok nemesi előnevének oklevelekkel dokumentált változása az 1500-as évek elején így híven követi Gyergyószentmiklós városának megerősödését, azt, hogy – miután a Gyergyó név átmegy a szék vásáros helyére – a szárhegyieknek nem marad más választásuk, minthogy új nevet találjanak ki maguknak. A Szárhegy névről azt állítják az etimológusok, jelentése ‚tar hegy, kopasz hegy’ (vö. FNEsz. Kőszárhegy), így ahhoz, hogy a név keletkezésének időpontjáról bármit mondhassunk, a helyi híres márvány kitermelésének történetéről kellene többet tudnunk, azt, hogy mikortól kezdik kitermelni az ásványt (amitől a hegy kopasz lett).

A Kézdiszék és Gyergyószék közti párhuzam viszont tovább is mehet: a torjai Aporok birtoka volt Bálványosvár (1360-ban Castrum Balwanus néven említve, SzOkl. VIII, 26.), Gyergyószentmiklós felett, a Várpataknak a Békény patakba való torkolata melletti Vároldal nevű hegyen volt Both vára, melyről a feltáró Demjén Andrea azt írja, „*az eddigi régészeti adatok tükrében, Both vára 13. században épült tornya egy földesúri magánbirtok létét és jelentős gazdasági-társadalmi potenciált jelez*”, és „*jellegét, formáját és elhelyezkedését tekintve, kézenfekvőnek tűnik, hogy a várat egy tehetősebb főember magánváranak tekintsük*”.¹² 2016-ra Demjén már pontosítani tudta az építés korát: „Az omladék eltávolítása után feltártuk az északkeleti fal építési szintjének a habarcskifolyását. A habarcskifolyásból gyűjtött egyik állatcsont szénizotópos vizsgálata azt az 1270 (92,1%) – 1300 évek közé keltezte.” (DEMJÉN 2012)

Innen annyi fontos, hogy – függetlenül attól, hogy ugyanabban a korban épült-e Bálványosvár és Both vára – a két vár szerepe megegyezett, mindkettő magánföldesúri birtok része lehetett. Gyergyószék esetében ilyen tehető főember jelenlegi tudásunk szerint csupán Szárhegyen élhetett, illetve a későbbi adatok alapján csak Szárhegy jöhet szóba egy nagy magánbirtok központjaként, hisz ott székelt a Lázár család.

Eszerint elképzelhető, hogy a kezdetekkor, valamikor a 13. század második felében egyetlen magánbirtok létezett a későbbi Gyergyószéken, amelynek neve Gyergyó volt, a magánbirtoknak pedig a központja a Gyergyó nevű településen, azaz Szárhegyen volt. Ha a Gyergyó név eredete után kutatunk, akkor ezen a Gyergyó nevű eredeti magánbirtokon belül kell keresgelnünk, azaz Gyergyószék egész területén, földjén.

Pedig Gyergyó-patak igenis volt. Az általam hitelesnek tartott Csíki székely krónika írja, hogy 1437-ben, a Budai Nagy Antal-féle parasztlázadáskor Csák

¹¹ Saját tapasztalataim mellett lásd Vámszer 2007, 164: „a gyergyói falvak népe, ha Szentmiklósról megy, még ma is azt mondja: *megyek Gyergyóba*”.

¹² Uo. 155.

László székely ispán a Gyergyó völgyében, Hegyalja földje előtt megveri a lázadókat: „*Csák László, akkori ispánja a székelyeknek, az özsvesereglett tolvajokat, kik Gyergyó völgyibe (most székeknek mondják) az Uopoulet nemzetségit háborgatják vala, Hegyalja földje előtt megzabolázá*” (latinul: „*Csák László illo tempore comes Siculorum exhibuit ivitque latrones infestantes gentem filii Uopolet in valle Gyergyo, quam modo sedem dicimus ante terram Hegyallya donare.*”¹³)

Mivel völgye, valle-ja csak egy pataknak van, következik, hogy Gyergyó egy patak volt, Hegyalja földje előtt. A víznévi eredetet valószínűsíti az, hogy az összes székely szék nevében is ezek bújnak meg. Emellett a Vráncsa megyei Giurgiu / Gyergyó vagy Fekete Gyergyó pataknév, valamint a Buzău megyei Giurgiu patak neve arra utal, hogy a szót igenis használták víz megnevezésére.

- Giurgiu, a Zabola mellékpataka < nagy. Gyergyó¹⁴ vagy Fekete-Gyergyó.¹⁵ Hogy a románban a Gyergyóból Giurgeu (> Giurgiu) lesz, azt más forrásból is tudjuk, hisz 1909-ben Gyergyótekerőpatakot Giurgeu-Tekerőpatak néven említik román források, (MOLDOVAN–TOGAN 1909) márpedig tőle pár km-re fekszik Vasláb, a Gyergyói medence egyetlen román többségű települése, amelynek lakói így ejtették Gyergyó nevét.

- Giurgiu (Buzău megye), a magyar katonai térképeken Gyergyó-patak: a Kis-Bászka mellékpataka → Bâsca Roziliei → Buzău folyó. Az 1947-es katonai térképen mellette M. Giurgiu (Giurgiu-hegy)

Igazából a két patak ugyanazon Giurgiu (Gyergyó) hegyből ered (melynek legmagasabb pontja az 1721 méter magas Giurgiu-tető), annak a két oldalan kifutó két patakot jelöli.

- Nagybaconban, „*Uzonkán alább az déli oldalán vagyon Nagyrnyék erdő és kaszáló, mely már a Felsőhatárhoz tartozik. Kováts szén, Kataverme, Tekerőág, Tekerőpataka, Nagyobb és Kisebb Balo szalványa, Kisebb*

¹³ Noha hiba, nem nagy: 1438-ban egy másik Csáki, Csáki Ferenc a székelyek ispánja, az alábbi esetekben az erdélyi vajda és a székely ispáni cím halmozódik: 1461-ben Sebastianus de Rozgon Waiuoda Transsiluanus et Siculorum Comes, 1464-ben: Joannes Comes de Sancto Georgio et Bozyn Wayuoda Transsiluanus et Siculorum Comes (SzOkl. I.)

¹⁴ (A magyar-román határ) „itt aztán majdnem derékszög alatti változással egy, az előbbinél kisebb, átesett terület átvágása után a Gyergyó-patak mentén halad lefelé, ennek Sztina-patakkal való egyesüléséig, honnan aztán 1108 méterről, ez utóbbin felemelkedik az 1336 m. m. Taiture-nyeregbe”. (A magyar-román országos határvonal erdészeti jelentősége. Írta: Haján János, járási főerdész. Erdészeti Lapok, 1899. február)

¹⁵ „A Zabola-putna-patak a Lakocza-hegység északkeleti oldalából ered, felveszi a Gor-patakot, és északról délnek folyik, Moldvába, azután ismét keletnek, Prisák falu felé. A Lakocza-, Mordán-, Gor-, Fekete-Gyergyó-, Magyaros-, Bokur- és más moldvai hegységekből kap utánpótlást bővívíz forrásokból; és az utolsó patak, melyet a székely hegyi források Moldvába küldenek; alatta a hármashatár következik Moldova, Oláhország és Erdély között.” (Daniel G. Scheint: Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból /1833/. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012, 75.)

Tekerőpatak oldala, Bértztető, Somos, Rakottyá, Zöldes, Kálnáskútja, Holopataka, [218r] Erdőaja, Hídpataka, Kerekföldek, Nyülföldek, Gyergyó-hátya”. (PESTY 2012, 99.)

A Krónika szerint tehát Gyergyó völgyibe, Szárhegy földje előtt volt a csata. Mit kell érteni, „*Hegyalja földjén*”? Alighanem a szárhegyiek földjének határát, nem pedig a település határát. Ennek a területnek legkeletibb pontja nem tudjuk, hol lehetett, ám fennebb kellett legyen Both váránál (mivel nem valószínű, hogy egy várat a birtokhatárra építene is bárki, inkább a birtokba). Both váratól 10 km-re keletre, a Gyilkostói útról balra, a Békény patak mentén letérve, 200–300 méter után találjuk a térképeken Kis György-patak néven szereplő folyóvizet, párszáz méterrel feljebb a Nagy György-patakot (mindkettő a Békénybe folyik bele), pontosan a vízvásalstón innen (itt ered a Sötét-Putna is, amely már Moldva felé folyik, s amelynek vize a Bistricioara, majd a Beszterce vizébe jut).

Lehetséges lenne, hogy két ilyen kicsi, mindössze 3 km hosszú patak adná egy székely szék nevét? Abban az esetben, ha éppen annak a partján éltek a névadó ősök, miért ne? Ne feledjük, a Kézd patak is mindössze pár kilométer hosszú, márpedig egészen biztosan innen kapták nevüket a kezdi székelyek.

Kölönte Béla arra hívja fel a figyelmet, hogy kezdetben nem is igen lehetett megtelepedni máshol, mint a fennsík peremén: „*a Gyergyói-medence középső részét a Maros ártere foglalta el. Nem tipikus fensík (magasföld), hanem a Maros által képezett medence. (...) a medence alja sokáig mocsaras terület kellett, hogy legyen. Ez a körülmény megmagyarázza azt, hogy a betelepülő gyergyói székelység legrégebbi telepei mind a fennsík peremén fekszenek, s csak jóval később húzódnak le a Maros mellé – s az újabbak alakulnak a Maros mellett. Az első települők lakóhelyeit bent kell keresnünk a rengetegek közvetlen szomszédságában. E hatalmas rengetegek – komor hangulata, a medencébe vezető szorosok, hágók járatlan volta visszariasztotta még a szomszéd székek telepeseit is*”. (KÖLÖNTE 1910, 25–26.) Ha valahol, akkor a Györgypatakánál kell keresni a Gyergyószentmiklóst megelőző település nyomait, mondja Kölönte.

A patak(ok) nevének változatai: Györgypatak, Györpataka.

A Gyergyó név eredetével kapcsolatban a legértelmesebb elméletek (nyilván szerintem) a Szádeczky Lajos – Jósa János vitában születtek. Szádeczky szerint a Gyergyó név a *György* személynév + *jó* ‚patak’ összetételéből jön, lásd pl. „*Sajó (Sav-jó, Só folyó), Berettyó (Berek-jó), Székelyjő (Székely-jó), Disznajó (Disznó-jó)*”, és az eredeti víznév a Gyergyószentmiklós határában levő Györgypataka nevében maradt fenn. (SZÁDECZKY 1912, 33–35.) A Magyar Királyság 1869–1887-ös térképén (<http://mapire.eu>) szerepel Nagy György p., N. Györgypatak oldala, Kis György p., Györgypatak sarka, kb. 1000–1300 méterrel a tengerszint felett.

Jósa János kritikájának lényege az, hogy személynévhez nem kapcsolódik a jó szó (megfogalmazása viszont eléggé szerencsétlen: „*De képtelenség is, hogy György nevű alapítótól vagy birtokostól a helyet »György-jó«-nak, azaz »Györgyfolyó«-nak nevezzék el, mint cikkíró állítja. Annál inkább nem, mert turáni ember, tehát a magyar és székely is, férfinévet víz, folyó nevével együtt nem használ. Erre hazánk területén példa nem is található. Az azonban gyakori eset, hogy a birtokos földjén eredő s ott átfolyó patakat a terület tulajdonosa nevével kapcsolatban nevezik meg, de mint birtokost és birtokot.*” Helytálló példákat hoz fel arra, hogy a Domokos pataka, Lőrincz pataka stb. példájára nem György-jó, hanem György jova kellene legyen a víznév, márpedig ebből Gyergyó nem lesz soha. (JÓSA 1913, 64.) Utánanéztem, személynévhez tényleg a jó .patak’ önmagában nem kapcsolódik (nincs rá példa) (TÓTH 1997, 262–265.), ellenben talán a jova .pataka’ birtokragos alakot kell sejtenuünk az olyan, a FNESz. által magyar–szláv öszvérvénvként meghatározott víznévben, mint Borsova (a Tisza jobb oldali mellékfolyója, 1338–39-ben Borsua): *Borsu* személynév + *-va* szláv birtokjelölő melléknévi képző = .Bors birtoka, Borsé’. A FNESz. a Bors címszó alatt elmondja, a (magyar) Bors személynév a török eredetű *bors* főnévből való. Nem egyszerűbb megoldás a magyar személynév + szláv képző helyett a Bors jova .Bors pataka’ megoldás, ami azért jobban illik egy víznévre? Annál is inkább, hogy jóvá-t az első említéskor, 1338–39-ben juá-nak ejthették, amit a leíró Borsua-ként rögzített. Amúgy Csíkban is van Borzsova-patak (Csíkborszovánál), és a „*Bors jóvát*” nem is lehet másképpen ejteni, mint Borzsovának...

Szádeczky azzal védi magát, hogy a Ditró (Gyergyóditró) helynévben is a Detre-jó, illetve a Dietrich-jó bújik meg. (SZÁDECZKY 1914, 79–84., 83.) Erre ma a FNESz. (Ditró) lakonikusan csak azt mondja, „*nem fogadható el.*”

A név írásképe a 15–16. században: Gyurgyu, Gyergyó, Gijergio, Gijrgijo, Girgio.

Jakó Zsigmond jön egy érdekes elmélettel a Györös ’település Bihar vm. Di-részén Kölesértől K-DK-re’ esetében. „*Györös. 1326. Gurs, 1397. Gwrws, 1402. Gywres, 1479. Kysgyeres, 1552. Alsó-, Felsew Gyewrews. (Feketegyörös, Girişul Negru.) A Barsa nemzetség Nadányi-ága 1326-ban osztozott egy Gurs nevű falun (...). Neve fagyat-bokorral benőtt helyet jelent, s arra mutat, hogy erdős területen alakult ki.*” (JAKÓ 1940)

„*JAKÓ a nevet úgy magyarázza, hogy eredetileg fagyalbokorral benőtt helyet jelentett. Alapja eszerint a régiségben gyakran előforduló és ma is élő nyelvjárási gyűrű ’föként juhar vagy somcserje’ (TESz. gyűrűl) főnév, amely a korabeli mikronevekben is megjelenik: Baranya vm.-ben víznév (Gyűrű, HA. 1: 47, KMHsz. 1: 119), Biharban erdőnév (Gyűrűs, HA. 1: 76, KMHsz. 1: 119), illetve helynév (Gyűrűs feje, HA. 1: 76, KMHsz. 1: 119) stb.*” (RÁCZ 2007)

A gyűrű növénynevről a Czuczor–Fogarasi szótár a következőt írja: „GYŰRŰ, GYŰRŰ, (2), (gyűr-ű) fn. tt. gyűrűt. Bizonyos növények faja: fekete gyűrű, v. feketegyűrű-jávör (acer tartaricum), néhutt, pl. a Duna mellékén sűrje v. sűrgyefa; vörös gyűrű.”

Kovács J. Attila biológus, a Kanitzia szaklap főszerkesztője azon kérdésemre, hogy van-e hasonlóság a Vráncsa megyei Gyergyó-patakok és a Hargita megyei Györgypataka, Györpataka növényvilága között, a következő választ adta:

„A Gyergyó névre vonatkozóan, annak megjelenését a Vráncsa-hegyvidéken érdekesnek tartom [Gyergyó-patak (1899); Fekete Gyergyó (1833)].

A két hegyvidéki terület növényvilága között sok hasonlóság van, de jelentős különbségek is (pl. a Kárpátkanyarban jelentkező délkelet-európai hatások).

Ha a névadásnál a GYŰRŰ nevű növényfajok számításba jöhetnek, akkor az csak a »vörösgyűrű som« = »veresgyűrű som« (Cornus sanguinea) lehetne, mert a »feketegyűrű« = tatárjuhar (Acer tataricum) természetes megjelenése Gyergyó vidékén és általában Kárpátokban kizártnak tekinthető [ez egy jellegzetesen erdősztyep növényfaj!].

A vörösgyűrű som (Cornus sanguinea) élőhelyei: üde és nedves lombos erdők, ligeterdők, elegyes erdők (ritkán száraz tölgyesek), szegélycserjések, patakmenti cserjések, síkvidéktől a hegyvidékig (kb. 1300 m); morfológia: vesszője vörös színezetű, levelek fonáka rövid, bodros szőrű, levelei ősszel vörösesek-lilásak, a virágok fehérek, a termés kékesfekete (mérgező); európai (szmed) és nyugat-ázsiai faj. Gyakran keveredik más cserjefajokkal: kutyabenge (Frangula alnus), kányabangita (Viburnum opulus), fagyal (Ligustrum vulgare), hmvasszeder (Rubus caesius), egybibés galagonya (Crataegus monogyna) stb.”

A mai Györpatak, Györgypataka helyszíni bejárásáig, flórájának felméréséig, úgy vélem, mindenképp életben kell tartanunk azt a hipotézis, miszerint Gyergyó = gyűrű növénynév + jó ,patak’.

CSÍK

A Csík név esetében nem találtam hasonló nevű patakot Csíkszéken. Noha Csík nevű patakok vannak, éppen csak nem Csíkszéken. Ilyen a Strém (Csík) patak az Őrségben? Vagy egy harmadik helyről költözött a név mind Csíkba, mind az Őrségbe? ezt ma már nem tudom megállapítani, viszont hadd hívjam fel a figyelmet Aranka György elméletére, aki a Duna-menti, bulgáriai Ruse korai székely nevére, az Oroszcsikra, valamint Giurgiu város Fekete Gyergyó nevére hívja fel a figyelmet (ARANKA – BIRÓ 2010), mondván, onnan költözhettek a csíki (és gyergyói) székelyek mai helyükre. Amennyiben korábbi gondolatmenetem helyes, akkor Ruse (Oroszcsik) városánál egy Csík nevű pataknak kellett lennie valamikor – ezt a felvetést bolgár kutatók tudnák megerősíteni vagy cáfolni.

ÖSSZEZÉS

A hét székely szék, valamint a két társszék neve minden esetben víznévi eredetű, kivétel nincs.

IRODALOM

- BARABÁS 1934 = BARABÁS Samu: *Székely oklevéltár VIII. 1219–1776*, Budapest, 1934, 209, 117-es dokumentum.
- BENKŐ 2016 = BENKŐ Elek: Székelyek a középkori Magyar királyságban. In *Székelyföld története I.* Szerk.: Benkő Elek–Oborni Teréz. Székelyudvarhely, 2016, MTA BTK – EME – HRM, 272–274.
- BENKŐ 2001 = BENKŐ Loránd: Észrevételek Erdély déli részeinek korai Árpád-kori történetéhez. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Előszó: Benkő Samu. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001, 48.)
- BINDER 1992 = BINDER Pál: Megjegyzések a középkori erdélyi helynevek szász megfelelőiről. In *Erdélyi Múzeum folyóirat*, 54. kötet, 1992. 1–4. füzet, 106.
- COSTIN = MIRON COSTIN: *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche – vornicul /1594–1661/*, https://ro.wikisource.org/wiki/Letopisetul_Tarii_Moldovei_de_la_Aaron_Voda_incoace
- DEMJÉN 2012 = DEMJÉN Andrea: Előzetes beszámoló a Both váránál végzett régészeti kutatásokról. In: *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből* / szerk. Sófalvi András, Visy Zsolt; Pro Énlaka Alapítvány, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2012, pp. 149–168., 156.
- DEMJÉN = DEMJÉN Andrea: Régészeti kutatások Both váránál. In: *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében.* (szerk. Demjén Andrea) Erdélyi Múzeum Egyesület – Tarisznyás Márton Múzeum, Kolozsvár – Gyergyószentmiklós, 25–48., 33.
- Dir = DIR, *Veacul XVI, B Țara Românească*, vol. IV (1571–1580), 1952, 10.
- Drh b = DRH B *Tara Romaneasca*, Volumul 7, 1571–1575, 12-es dokumentum
- GÁLL 2017 = GÁLL Erwin: Gyergyószentmiklós (is) a régészeti térképeken. In *Székelyföld folyóirat*, 2017/2, 161–172., 161–162.
- HEGEDŰS 1993 = HEGEDŰS Attila: Kézd ürügény. In *Névtani Értesítő*, 15. évf. / 1993, 141–144.
- HEGYI 2012 = HEGYI Géza: A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei. In *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*. Szerk.: Sófalvi András – Visy Zsolt. Énlaka–Székelyudvarhely, 2012, Pro Énlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum, 109.;
- JAKÓ 1940 = JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Sylvester Nyomda RT., Budapest, 1940.
- JÓSA 1913 = JÓSA János: *Adalékok a székelyek régi történetéhez*. Szamosújvár, 1913, 64.
- KÖLÖNTE 1910 = KÖLÖNTE Béla: *Gyergyó története a kialakulástól a határország szervezéséig: tekintettel a nemzetiségi kérdésre*. Gyergyószentmiklós, 1910, 25–26.
- MOLDOVAN–TOGAN 1909 = MOLDOVAN, Silvestru–NICOLAE TOGAN: *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909.

- PESTY 2012 = *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I.* Közzéteszi Csáki Árpád Munkatársak Coroi Artur, Demeter Lajos Budapest–Sepsiszentgyörgy, 2012, 99.
- RÁCZ 2005 = RÁCZ Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005, 193.
- RÁCZ 2007 = RÁCZ Anita: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 12.) 2007.
- Rationes = *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375.* Monumenta Vaticana hungariae I/1. – Vatikáni magyar okiratár. Első sorozat, első kötet. Budapest, 1887.
- Regestrum 2009 = Regestrum Varadiense (1208–1235). [Karácsonyi János és Borovszky Samu munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Váradai Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt], szerk.: Solymosi László, Szovák Kornél, Arcanum CD, 2009.
- RÉVÉSZ 2015 = RÉVÉSZ László: A régészeti hagyaték és a nyelvészeti kutatások kapcsolatai a 9–11. századi Kárpát-medencében (szemelvények). In *Helynévtörténeti tanulmányok* 2015/3, 45–54., a székelyekre vonatkozó rész 49–51.
- SZÁDECZKY 1914 = SZÁDECZKY Lajos: A Gyergyó név eredete. Erdély. In *Honismertető folyóirat.* Kolozsvár, XXIII. évf. (1914), 5. szám, 79–84., 83.
- SZÁDECZKY 1912 = SZÁDECZKY Lajos: A Gyergyó név eredete. Erdély. In *Honismertető folyóirat.* Kolozsvár, XXI. évf. (1912), 3. szám, 33–35.
- TÓTH 1997 = TÓTH Valéria, *Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209, 1997, 262–265.

Czeglédi Katalin

A BOLGÁROK ÉS A MAGYAROK NYELVI KAPCSOLATAIRÓL

1. Már egyetemista koromban is sokat foglalkoztatott a kérdés, miért tudunk olyan keveset a bolgárokról¹, ráadásul az, amit tudunk, rengeteg ellentmondást tartalmaz. Ma létezik egy ország, a neve Bulgária, ám ők szláv nyelven beszélnek. A Kaukázus előterében volt egy tekintélyes bolgár birodalom még Kr. u. az első évezred második felében, majd egy másik a Volga nagy kanyarulata tájékán kb. 900 és 1200 között. Ez utóbbit Volgai Bolgár Birodalom néven ismertük meg. A Magyar Tudományos Akadémia álláspontja szerint a volgai bolgároknak egyetlen ma élő utódja a csuvas. Ez ellen a leghevesebben tiltakoztak a tatárok és a baskírok éppen akkor, amikor Csebokszáriban egy konferencián vettem részt 1975-ben. Ők is a bolgárok utódainak tartották magukat. Mindemellert az ószláv nyelvet óbolgárnak is tanították az egyetemen. Már ebből is látható, hogy az akadémiai álláspont szerint a bolgárok nyelvének az eredete és kapcsolatai számos ellentmondást tartalmaznak.

A magyar-bolgár nyelvviszony megértéséhez és kifejtéséhez elsőként arra a kérdésre kell megtalálnunk a választ: *Hunok-e a volgai bolgárok?* (CZEGLEDI 2012). Az eddigi kutatásaim alapján igen, a volgai bolgárok hunok. Mind ezt megerősíti, és rengeteg adattal kibővíti a *Bulgár évkönyvek* gyűjteménye, miközben eltűnnek a fenti ellentmondások. A volgai bolgárok óbolgár nyelven beszéltek, másképpen hun nyelven. Az évkönyveket óbolgár nyelvről oroszra fordító meghagyta a hun földrajzi neveket, személyneveket, számos közszt, köztük társadalmi címneveket, népneveket, helyre utaló szavakat, stb. Ezek az adatok rendszerint megvannak a török és a mongol nyelvekben, s azok hun utódnnyelvek. A magyar nyelvi kapcsolatoknak pedig az az oka, hogy a magyar és a hun testvérek, azaz rokonok, a gyökerek pedig közösek, ugyanazok.

Jelen tanulmányban a *Bulgár évkönyvek* (BAHŠI İMAN)² ismeretében csupán jelsz értékkel mutatom be a bolgárok és a magyarok nyelvi kapcsolatait úgy, hogy néhány rövid idézetet veszek a Bulgár évkönyvekből. Előtte azonban

¹ Meg kell jegyezmem, hogy az óbolgár nyelvű évkönyveknek az orosz fordítása következetesen Bolgar-nak nevezi az államot, Bolgar-nak a várost és felváltva használja a nép megnevezésére a bulgar és a bolgar alakot. Az -o- ejtésének és lejegyzésének az -u-val szemben nyelvjárási oka van, ezért tudományosan nem tanácsos az egységesség céljából bármelyiket is kiválasztani.

² Az ismerőseim közül Bárdosi Ferenc és Pogácsa István hívta fel a figyelmemet a Dzsagfar Tarihi-re, amely bolgár évkönyveket tartalmaz. Pogácsa Istvántól megkaptam az óbolgárról orosz nyelvre fordított változat első felét, a másodikat pedig Schell Ferenc töltötte le az internetről. A bolgár évkönyveket orosz nyelvről már lefordították angolra. 2017-ben pedig magam fordítottam le ezt a becses anyagot orosz nyelvről magyarra, amelyeket jegyzetekkel ellátva kívánunk megjelentetni.

jelezzük, hogy az orosz fordítás szerkesztői mit írtak a gyűjteményről a „Néhány szó a gyűjteményről” fejezetben:

„Ami a »Džagfar története«³-t illeti, ennek a gyűjteménynek számunkra az egyedüli nevezetes írása a XX. sz. elején került elő bulgár nyelven a Kazakistan-i Petropavlosk városában Kizil-Jar-ban. Kizil-Jar régtől fogva a bulgár kultúra központjainak az egyike volt. A XIX. században ide Bulgáriából a bulgárok nagy száma telepedett át, időtlen idők óta szoros kapcsolatokat tartva Kazakistan-nal. Ezen kívül Kizil-Jar-on keresztül vezetett a szomorúan ismert Szibériai út, amelyiken nem kevés bulgar száműzött ment telepítésekre és kényszermunkára. A polgárháborúba pedig Kizil-Jar-on keresztül evakuálták az összes bolsevik elleni erőt és köztük a bulgar nemzeti mozgalom tevékeny résztvevőit. Nem kizárt, hogy éppen valaki közülük hagyhatta megőrzésre Kizil-Jar-ban a gyűjtemény felbecsülhetetlen írását a »Džagfar története«-t.”

2. RÉSZLETEK A BULGAR ÉVKÖNYVEKBŐL

Az alábbiakban néhány, a bolgárokra vonatkozó idézetet hozunk a Bulgar évkönyvekből és a bennük szereplő neveknek, szavaknak a Volga-Urál vidéke földrajzi névi és a magyar megfelelőit mutatjuk be jelzés értékkel⁴:

2.1. „...A Mindenható kegye, Džagfar seid akaratából, én az ő bahši Iman-ja megírtam az egyetlen szálát ennek az elbeszélés gyűjteménynek, a mi bulgar történeti elbeszélésünknek. avégett, hogy emlékeket őrizzünk a mi nagy bulgar néptünk tevékenységeiről. Nem leszek a leírtnak bírája, minthogy én magam nem láttam ezt, hanem csak a Magasságosnak⁵ hiszek, úgy volt-e vagy nem.”

A témamegjelölésben szereplő Džagfar névről alább szólunk. Azzal folytatjuk, hogyan indult a bulgárok története.

2.2. „A bulgar-ok legrégtbb története

A mi történetünk elejét az imen és a sind törzsekkel kezdte. Gabdulla ibn Mika-il' Baštu írta, hogy az imen törzs emberei elszigetelt családokban éltek az Amul folyó mindkét partján, ahol kígyók hemzsegték, és halászáttal, vadászattal és termések gyűjtésével foglalkoztak. A kígyóktól való félelem miatt az emberek nem határoztak úgy, hogy átmennek a folyón és a parton halásztak. Közülük csak egy, Bojan volt a szállító és a kígyók nem bántották őt. Így, ő az egyetlen

³ A Bulgar évkönyveknek a kiemelkedően fontos része, ezért az évkönyveket ezzel a névvel is szokták illetni. Innen van a következő, a gyűjteményhez írt előszóból vett idézet.

⁴ Az előfordulás oldalszámát nem közöljük, mert még kéziratban van a fordítás.

⁵ Másképpen Mindenható.

összekötő volt mindkét part családjai között és kitűnt kedvességével és tiszteletteltségével. Azok az emberek megválasztották őt a vezetőjüknek. Amikor Bojan megöregedett, mindennek a tetejébe megbetegedett, a fiai a sorsára hagyták. Akkor ő elkezdett imádkozni a Magasságozshoz, hogy a megsegítésére küldjön fiút. A Teremtő hatalmas halat dobott ki a partról a háza mellett lévő oszlopokra, a bal füléből kígyó alakjában kijött a világra az ő legkisebbik fia Idžik. Bojan halála után a törzs asszonyai holtakat kezdtek el szülni és Idžik összegyűjtve a férfiakat elment velük először a fivére Laiš birtokára, azután pedig – Hon hegyére. Hála a férfiasságának – kitűnő újász volt –, itt ő uralkodó lett. Neki alávetve magukat, a kitaj-i t'urkok félig nyers húst ettek és sohasem mosakodtak vízben, mivel Čin-nek a farkasától származtak és igyekeztek magukon megőrizni a neki sajátos tetteket. Ha a tetük már nagyon bosszantották, a kitaj-i t'urkok a farkasokhoz hasonlóan a fogaikkal elpusztították. A kitaj-i t'urk asszonyok és lányok szabadon közösültek bármely férfival, ahol csak lehetett. Ennek a látványát Imen emberei nem tudták eltűrni. Megfogva a kitaj-oknál néhány lányt – akiknek még nem sikerült beleszokni a fertőbe és a saját anyjuk tékozlásába – az Imen-hez tartozók, élükön Idžik-vel elkezdtek átmenni az egyik t'urk településről a másikra, mivel olyan sokáig nem nézheték a kitaj-ok förtelmes életét. Nagyobb folyók – amelyek alkalmasak úszásra – a hegyekben nem voltak, ezért az imen-ek gyalog jártak. De ez nehéz volt és Idžik megparancsolta az embereknek, hogy tanuljanak meg lovagolni a kitaj t'urk-októl, akik tudtak. A hozzá érkezőknek Idžik megparancsolta, gyűjtsék össze a népet és készítsenek megvendéglést és adót. A tartózkodás ideje alatt ő létrehozta a rendeleteket, megvalósította a bíróságot és oktatást adott. Ezeket a gyűléseket džijen-eknek nevezték. A t'urkok közötti éléshez az imen-eknek meg kellett tanulni az ő nyelvüket.

Amikor a lányok felnőttek, az imen-ek – felnevelve őket a sajátjuk szerint – feleségnek fogták őket és a hon-ok saját utódainak nevezték magukat. Ők sohasem közeledtek a kitaj-khoz utálattal, azok pedig gyűlölettel fizettek nekik. Idžik menekülve a lázadóktól, magához vette az összes török fegyverest, a saját embereit és az ő lovaikat vas páncéllöltözetbe öltöztette és megtiltotta a kitaj-oknak a harci fegyverek birtoklását és hogy páncélinget viseljenek. Ő megparancsolta, hogy ebből a törzsből a megrögzött bajkeverőket küldjék el, rohanják meg Hin hegyét, hogy ők a hin-eket üssék a hon-ok helyett. ...Idžik utódja Tigan...”

2.2.1. A fenti sorokkal kezdődik a bulgárok története, amely egyrészt meseszívrűnek tűnik, másrészt sok információt hordoz a nyelvész számára is. Az imen törzsnév személynévi eredetűnek tűnik, ugyanakkor megvan a földrajzi nevekben, sőt közsóként is ismert. A szó szerepel a *Földrajzi nevek etimológiai szótárában*, pl.:

Imen kassi 'Imen falva'. h. Ašm. III.119.: csuv. Imen kassi, falu neve, NAP: csuv. Imen-kassi or. Imenevo B., csuvas falu, Ar.:-.

< csuv. Imen + kassi ←— csuv. kasā, utca, falu része, falu' + -i: birtokos személyjel E/3. or. Imenevo ←— nem or. Imen + or. -ev-: birtokos melléknév képző + -o.

A kéttagú név *Imen kassi* első tagjára ld. *Elmen*, *Imel puš*. A második tagra ld. *Avtan kassi*. Más forrás szerint a falu neve egybeírt, ez esetben egytagú, összetett szónak minősül. A falu orosz neve *Imenevo*, az *Imen* szótó átvétel, amelyhez or. -ev- birtokos melléknév képző járult, majd az -o semleges nevre utaló formáns.

Imenevo '?'. h. Ašm.IX.: or. Imenevo C., falu neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. Nimil kassi C. < or. Imenevo ←— nem or. Imen + or. -ev-: birtokos melléknév képző + -o.

Az egytagú *Imenevo* névre ld. *Imenkassi*.

Imenkassi 'Imen falva'. h. Ašm.:, NAP: csuv. Imenkassi < Čirėklė Imenkassi or. Imenevo < Imenevo Akkuzovo Kra., csuvas falu, Ar.:-.

< csuv. Imenkassi < Imen + kassi ←— csuv. kas, kasā, falu, falurész, utca' + -i: birtokos személyjel E/3. csuv. Čirėklė ←— csuv. 1. čirėklė 'égerfás' 2. čirėklė 'templomos' + Imenkassi < Imen + kassi Imenevo ←— nem or. Imen + or. -ev-: birtokos melléknév képző + -o or. Imenevo + Akkuzovo ←— nem or. *Akkus. *Akkus.

Az egytagú *Imenkassi* névre ld. *Imen kassi*. A falu korábbi csuvas neve *Čirėklė Imenkassi*. Az első tagnak alapul szolgálhatott vagy a csuv. *čirėklė* 'égerfás', vagy a csuv. *čirėklė* 'templomos' szó. Ld. *Almanč*. A falu orosz neve *Imenevo*, ld. *Imenevo*. A falu korábbi orosz neve *Imenevo Akkuzovo*. A második tagnak az *Akkuz* töve átvétel, amelyhez járult az or. -ov- birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló -o formáns. Ld. *Akkudy*. (CZEGLEDI 2017)

Elmen 'Folyó-víz'. h. Ašm. III.13.: csuv. Elmen Jau., 4 falu közös neve: 1, csuv. Män-jal 2, csuv. Leš-kas or. Jermoškino 3, csuv. Pukan-uškäně / csuv. Pukan-kassi 4, csuv. Avšak, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. Elmen < El + men csuv. Män ←— csuv. män 'nagy' + jal ←— csuv. Jal 'falu' csuv. Leš + kas ←— csuv. kas 'falu' or. Jermoškino ←— nem or. Jermoška + or. -in-: birtokos melléknév képző -o csuv. Pukan + uškäně ←— csuv. uškän 'település' + -ě (< -i): birtokos személyjel E/3. csuv. Pukan + kassi ←— csuv. kasā 'utca, falu része, falu' + -i: birtokos személyjel E/3. csuv. Avšak < Av + šak.

Az egytagú *Elmen* név összetett szó lehet, az előtagra ld. *El*. Az utótag *men* 'víz' szóval tartozhat össze, az utótagra ld. *Uj kas Almanč*. A *men* összetartozhat a ko. *va*, ud. *vu* 'víz' szóval. A négy falunak az egyike *Män jal*, az első tagnak alapul szolgált a csuv. *män* 'nagy' szó, ld. *Män Avár*. A második tagra ld. *Akár jalě*. A másik falu neve *Leš kas*, az első tag összefügghet a md. *luža* 'tócsa', tat. *lač* 'nedves' szóval, a magy. *lecs-pocs* előtagjával. A *pocs* utótag alakváltozat. A *kas* utótagra ld. *Avtan kassi*. A falu orosz neve *Jermoškino*, amelynek a *Jermošk* töve átvétel, az átadó alak *Jermoška*, amelyhez járult az or. -in- birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló -o formáns. Az átvett *Jermoška* összetett szó, az elemekre bontás kétféleképpen lehetséges: *Jer + moška*, *Jermoš + ka*.

Az első esetben az előtag *Jer* összefügghet a csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék' *šyr* tövével, ld. *Akärpaj šyrmi*. Az utótag *moška* vagy összetett, vagy képzett szó. Az első elem *moš*, ld. *Uj kas Almanč*. A második elem *-ka* vagy kicsinyítő képző, vagy 'folyó' jelentésű szó, ld. szelk. *kî, ke* 'folyó', vagy az árokra utal, ld. *Everkel*, végül összetartozhat a 'gyökér' jelentésű szavakkal, ld. *Adil'kino*. Ha a második eset az igaz, akkor az előtag *Jermoš* az összetett szó. Valójában tehát háromtagú többszörösen összetett szó alkotja a nevet. Ha pedig tovább megyünk a bontásban, vö.: az első tag *moš* < *mo* + *š*, akkor látható, hogy az orosz *Jermoškino* átvett relatív töve még több elemből áll. A harmadik falu neve *Pukan uškänë*, az első tag elvileg összetartozhat a csuv. *pukan* 'szék, fa vágat', fatuskó, farönk, amelyet munkaszék helyett használnak', bask., tat. *bükän* 'ua.', ud. *pukon*, mari *püken* 'szék', ko. dial. *pukan džek* 'gyerek kisszék', vö.: mong. *bagana* 'oszlop, támaszték, tartó, állvány'. (JEGOROV 1964) A szék megnevezésének ebben az esetben valamilyen kiálló, kidudorodó tárgy, pl. fatönk stb. szolgált alapul. A 'szék' jelentésű szónak úgy lehet köze a településnév első tagjához, hogy vagy mind kiemelkedés, oszlop stb. volt alkalmas ülésre, vagy magyarban a szék először a víz ülohelye volt, azaz kis mélyedés, majd a faragott, kivájt oszlop stb. ennek a mintájára készült, amely alkalmas volt egyrészt arra, hogy az ember ráüljön, másrészt a település, lakóhely ehhez hasonló volt. A név második tagjára ld. *Altikkän Oškän*. A falu másik neve *Pukan kassi*, a második tagra ld. *Avtan kassi*. A negyedik falu neve *Avšak*, összetett szó, az előtag *Av*, ld. *Avtan kassi*. Az utótag *šak* 'víz' jelentésű szavakkal tartozhat össze, ld. *Akuča*, ld. még *Čik* stb. Ld. *Avšak Elmen*. (CZEGLEDI 2017)

Imel puš 'Imel fő'. h. Ašm.III.118.: csuv. Imel puš or. Rusakovo Svi.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. Imel + puš — csuv. puš 'fő, fej' or. Rusakovo — nem or. Rusak + or. -ov: birtokos melléknév képző + -o.

A kétagú *Imel puš* név első tagjára ld. *Ilmet*. Az *I* és az *II* úgy függenek össze, hogy az *-I* és az *-0*- kiinduló mássalhangzója eredeti *-t-* volt, amely az egyik esetben *-t-* > *-δ-* > *-l-* változáson ment keresztül, a másik esetben pedig *-t-* > *-δ-* > *-w-* > *-V-* > *-0-*. A név második tagjának alapul a csuv. *puš* 'fő, fej' szolgált, amelynek 'forrás' jelentése is lehet. A falu orosz neve *Rusakovo*, amelynek *Rusak-* töve folyónévi eredetű és átvétel az oroszban. Ehhez járult az or. -ov- birtokos melléknév képző majd a semleges nemre utaló *-o* formáns. (CZEGLEDI 2017)

Ilmeny 'tó a Szovjetunióban'. Az or. *Il'men'* átvétele. Ennek feltehetőleg a finn *Ilmajärvi*, észt *Ilmjärv* (tkp. 'időjárás-tó') a forrása. Kevésbé meggyőző magyarázat szerint az or. *Il'men'* az 'iszap' jelentésű or. *il-*ből képződött. (KISS 1980)

A kutatásaink értelmében egyértelmű, hogy a tónak az *Il'men'* neve az oroszban átvétel ugyanúgy, mint a finn *Ilma*, észt *Ilm*. Ez utóbbi kettő végéről eltűnt az *-n* nazális. Az összetett szó előtagja az *Il'* valóban összetartozik az or. *il'* 'iszap'

szóval, azonban az oroszban az is átvétel. Az *Il'men'* tó jelentése lehet 'iszap-víz', azaz 'iszapas víz'.

Az *Imen* szerkezeti felépítése szerint olyan összetett szó, amely elsőként vizet jelölt. Az előtag *I*, sok változata van, többek között *Il*, *El*, a jelentése 'folyó'. Az utótag *men* is 'víz' jelentésű. A víz mintájára neveztek el az élő természet más részeit, így pl. az embert és a növényt is. Így tartozhat ide személynek a neve és a növénynev is. Vö.:

csuv. *juman* ,tölgy szó, vö.: ujj. *emen*, üzb. *eman*, kirg., kazak, k.kalp., nog., balk., kum. karacs. *emen*, türkm. *imen*, tat., bask. *imän* 'tölgy'. (JEGOROV 1964)

2.2.2. A *sind* törzsről a következőt olvashatjuk az *Akadémiai Kiszlexikonban*:

Sind ld. Szindh.

Szindh, *Sind*: táj Pakisztánban, az Indus alsó szakasza mentén. Meleg, száraz éghajlat, legeltető állattenyésztés, öntözéses földművelés (gyapot, rizs, búza, köles). Nagy városai: Karacsi, Haidarábád. (AK)

Fontos, hogy a *Sind* etimológiailag összefügg az *Indus* folyónévvel, és *India* nevével, vö.:

India 'állam Dél-Ázsiában'. A lat. *India* a gör. *Ἰνδία* átvétele. Forrásához vö.: perzsa *Hind* 'India'. Ez etimológiailag ugyanaz, mint az ói. *Sindhu*, az Indus folyó; az Indus folyó vidéke, India' (tkp. 'folyó').

Indus 'folyó Dél-Ázsiában'. A latin *Indus* < gör. *Ἰνδός* átvétele. Végső forrásához vö.: ói. *Sindhu* 'Indus' (tkp. 'folyó'). (KISS 1980)

A *hindu* népnévről vö.:

Hinduk: 1. többségében Indiában, Pakisztánban, Nepálban, Srí Lankán élő nép. ... (AK)

A fenti nevek hangtani oldalát nézve az *s*-, *h*- és 0- (zéró) szókezdet összefügg, az eredeti *t*- szókezdőnek a fejleményei. Ez is azt igazolja, hogy a *h*- szókezdő nemcsak a baskír nyelvre jellemző az Akadémiai álláspont hívei szerint oly gyakran emlegetett *s*- szókezdővel szemben.⁶

2.2.3. Az *Amul* folyónév csak egyszer fordul elő a Bulgár évkönyvekben. Etimológiailag összefügg az *Amur* folyónévvel, az *Amu-Darja* első elemével az *Amu*-val, továbbá a fent említett *Imel* törzsnévvel és a hozzá tartozó nevekkel, névváltozatokkal. A végső *-l*, *-r*, *-0* (zéró) eredeti *-t* fejleménye. Hozzáteesszük, hogy az *Imen*, *Ilmen'* is idetartozik etimológiailag. Vö.:

Amur 'folyó Kelet-Ázsiában'. Az or. *Amur* átvétele. Végső soron a tunguz nyelvekből származik, vö.: szolon *amar* 'folyótorkolat'. Ld. még nyivh (gilják) *damur* 'nagy folyó, folyam'.

Amu-Darja 'Közép-Ázsia legnagyobb folyója. Vö.: or. *Аму-Дарья*, türkm.

⁶ A hindi nyelvről ld. Dr. Aradi Éva munkáit.

⁷ Ld. még az *Alman* változatokat az *Almiš* névnél.

Amüderja stb. Az elülső névelem az egykori *Amu* városra emlékeztet a folyó közepső szakasza mentén. Etimológiailag összetartozik a Teherántól északra fekvő *Amol* helység nevével.

Az *Amul* név alakváltozata a magyarban is megvan, vö.:

Imola 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *imola* 'hínár, mocsár' főnévből keletkezett. Elsődlegesen egy hínáros, kákás helyre vonatkozott. (Kiss 1980)

A TESz-ben a magy. *imola* két címszó alatt is szerepel, vö.:

imola 'hínáros, szittyós hely, hínár, mocsár'. Ismeretlen eredetű.

Imola 'a fészkesek családjába tartozó növényfajta, amelynek a búzavirág is tagja, egy fajta pázsitfű'. Ismeretlen eredetű. (TESz)

A magyarban, különösen Erdélyben ismert az *Imola* nőnév. Családnévként vö.: magy. *Imel* < *Imel* ~ *Imely* ~ *Imöl* helynév (Pozsony megye). Pusztá (képző nélküli) helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993)

Láthatjuk, több hangtani alakváltozat is ismert. A nevek vagy *-l* végső mássalhangzót tartalmaznak, vagy *-0* (zéró)-t, vagy az *-l*-et még egy magánhangzó követi. Ez fontos, mert korábban nem lehetett végső mássalhangzó, legalább egy magánhangzó kellett, hogy kövesse. Az is fontos, hogy a fenti *Amul*, *Amur*, *Amu* stb. alakváltozatoknak egyrészt volt szókezdő mássalhangzós alakjuk is, amely eredeti *-t*- volt, ennek a fejleményei közé tartozik a *d*- és a *0*- zéró is. Másrészt a végső mássalhangzók az *-l*, *-r* és a *-0* (zéró) is eredeti *-t* fejleménye: *-t* > *-δ* > *-l*, *-r*, *-w* > *-V* > *-0*. Az *-l* palatális változata a magyarban jól ismert *-l'* (*-ly*), amely korábban nem lehetett végső mássalhangzó, mert legalább egy magánhangzó kellett, hogy kövesse, ez meg is őrződött pl. a magyarban. Megjegyezzük, hogy az *imen* népnév és a fent jelzett, vele összefüggő nevek, szavak, valamint az *Amul* és rokonai olyan alakváltozatok, amelyeknek közös a gyökerük. Ez azért is lehetséges, mert a neveknek, szavaknak renszerint volt magas és mély hangrendű változatuk. Mindezek értelmében természetes, hogy az *imen* népnév és az *Amul* folyónév etimológiailag végső soron összefügg.

2.2.4. A *Bojan*, mint személynév szerepel nemcsak a fenti idézetben, hanem több személynek a nevében is, vö.: „*Bojan-Čel'bir*; *Bat-Bojan*; *Bojan Rištavli*, aki pénzt adott a »*Bojan*« mečet' felépítésére; *Bojan-Mohammed*...”

Megvan a bolgárok legnagyobb törzsei egyikének a nevében is a *Bojan-dur*-ban, vö.:

„A bulgar-ok legnagyobb törzseit *erdim*, *bakil'* vagy *bojandur*, *seber*, *agačir*, *har'ka*, *utig*, *kimer*⁸-nek nevezik...”

szertartozik vele *Bajan* avar kagánnak a neve is. Megvan a földrajzi nevekben és a vele közös etimológiájú közsókban, pl.:

⁸ A többi törzsnévről majd máskor szólunk.

Čirėklė Patėrjel 'Égerfás Folyó-völgy-falu' ., h. Ašm. IX.133.: csuv. Čirėklė Patėrjel or. Bogatyrevo C., falu neve, NAP:., Ar.-:

< csuv. Čirėklė — csuv. čirėklė 'templomos' < čirėk — čirėk 'templom' + -lė: képző 'valamivel ellátott' + Patėrjel < Patār < *Pajtyr < Paj + tyr + jel — ld. csuv. jal 'falu'.

A kéttagú *Čirėklė Patėrjel* név első tagjára ld. *Čirėklė Šaxal'*. A második tag összetett szó, az előtag *Patēr*, valójában **Patār*, előzménye **Pajtār < *Pajtyr* lehetett. Az utótagnak, a *jel*-nek a magánhangzójának a hatására illeszkedés történt. A *Patār* maga is összetett szó, az előtag *Pa < Paj* összetartozhat a 'víz, folyó' szavakkal, ám elvileg lehetne 'rész' jelentése is, vö.: csuv. *paj* 'rész', azerb., türkm., oszm. *paj* 'rész', kirg., kazak., k.kalp., nog., bask., tat., ujj. hak. *paj*; csuv., azerb., türkm., oszm. *pajla* 'megosztani, elosztani'. Az or. *paj* 'rész' átvétel. A harmadik lehetőség szerint összetartozik a csuv. *puj* 'gazdagodni' igével. Képzett alakja a csuv. *pujan* 'gazdag', KB., kirg., bask., tuv. *bajy*, hak. *pajy*, üz. *boj*, s.ujj. *paj*, jak. *baj* 'gazdagodni'; ÓT., ujj., türkm, kirg., kazak, bask., tat. *baj*, üz. *boj*, alt. *paj*, s.ujj. *pajar* 'gazdag', vö.: mong. *bajan* 'gazdag', gazdagság, fizetőképesség, jólét, megalapozottság, vagyonos'. (JEGOROV 1964) Megjegyezzük, hogy a s.ujj. *pajar* 'gazdag' szó alakváltozata a magy. *piazar* 'gazdag' szóval rokon. Végül összetartozhat a 'fő, fej' jelentésű szóval, amelynek lehet *pü*, *pu*, változata, öszertartozik a magy. *bog* 'cso-mó' szóval, amely a forrásra utal. Az utótag *tār*, lehet 'folyó, árok' jelentése. A csuv. **Patār* ugyanakkor összefügghet a csuv. *pattār* 'vitéz, bátor, hős, fontos' szóval. Ld. *Išpattār*. Így módon rokona a magy. *bátor* közszó, *Bátor* személynév és *bátor*, mint társadalmi címnév. A falu orosz neve *Bogatyrevo*, a *Bogaty*r szótő átvétel, vö.: ómong. *bayatur* 'bátor, harcos' (Sis). A *Bogaty*r szerkezete szerint összetett szó, az előtag *Boga*, az utótag *tyr*. Az átvett *Bogaty*r tőhöz az or. -ev- birtokos melléknév képző járult, majd a semleges nemre utaló -o formáns.

Bujanovo 'Gazdag-falva'. h. Ašm.IX.: or. Bujanovo, csuvas falu, NAP:., Ar.-: . Ld. csuv. Pyjan kassi.

< or. Bujanovo < Bujan — nem or. Pujan+ or. -ov-: birtokos melléknév képző + -o.

Az egytagú *Bujanovo* névnek a *Bujan* gyöke átvétel, az átadó alak **Pujan* lehetett, amely összetartozik a csuv. *pujan* 'gazdag' szóval. Ehhez járult az or. -ov- birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló -o formáns. A csuv. *pujan* gyöke a *puj* 'gazdagodni', amely eredetileg igenévszó volt, ezért természetes, hogy összetartozik a 'folyó, ágfolyó', azaz forrásra utaló szavakkal. Így alakváltozata a *paj*, *baj* stb., továbbá a bask. *bolak*, magy. *folyó*, *folyó* stb. is. A 'vagyon' jelentésű szavak is idetartoznak, vö.: csuv. *mul* 'vagyon, gazdagság, jóság, pénz', ujj., üz., oszm. *mal*, *mol* 'szarvasmarha, áru, vagyon', kirg., kazak, nog., kum., alt., ojr. *mal* 'szarvasmarha, vagyon', türkm., k.kalp. *mal* 'szarvasmarha', *mal-mulk* 'vagyon', bask., tat. *mal* 'szarvasmarha, vagyon, gazdagság, jóság', jak. *mal* 'vagyon', kirg. *malčy*, kazak *malšy* 'pásztor', vö.: mong. *mal* 'szarvasmarha', vö.: arab, perzsa *mal* 'vagyon, gazdagság, pénz, áru, szarvasmarha'. (JEGOROV 1964) A szónak azért lehet egyrészt 'szarvasmarha' jelentése is, mert az a 'vagyon' je-

lentette, másrészt a szarvasmarha a szarváról kapta az elnevezést, a szarva pedig a vízelágazásról. Ugyanakkor a vízelágazás, azaz a forrás mindig elől van a folyó többi részéhez képest, ezért ide kötődik a magy. *mál* 'hegyoldal, a madár hasi része, madár begye, part'. Vö.: votj. *mola, mol'* 'mell, mellrész, mál, ingelő, ingmell', *möl'* 'madárnak (pl. lúdnak) nyak alatti része a lábak között', *möla* 'bordák alatt lévő hasrész az embernél és állatnál'. (TESZ) A szó összetartozik a magy. *első* szó *el-* gyökével, a magy. *mell* szó *mel-* gyökével, ahol a második – valamivel ellátott képző kezdő mássalhangzója. Tovább toldalékolt formája a magy. *mellett* névutó.

2.2.5. A *Hon hegye* névben a *Hon* etimológiailag összetartozik a *hun* népnévvel.⁹ Ld. alább.

2.3. „*A sabar-ok hazája volt Semirečje, ahonnan őket kiűzték az avarok*¹⁰ – *a hon-ok utolsó darabja, akik Hin-ben maradtak.*”

„*Tatra fiának Bojan-Čel'bir-nek uralkodása, kormányzása idején Saklan-ba jöttek a hazar t'urkok által kiűzött avarok.*”

„*Bojan-Čel'bir összeharagkozott az avar hakan-nal Tubdžak-kal és az ő nevét adta a saját fiának, az pedig felvette magának a Bojan nevet. Az avarok nyomában megjelentek az ő üldözőik – a hazar t'urk-kok, de a bulgar-ok az avar-okkal együtt kegyetlen ütközetben visszavetették őket a Sula-tól és a Buri-čaj-tól.*”

Az avarok gyakran szerepelnek az évkönyvekben. A melléklet szerint az „*Avarok – man'čzur törzs.*”

2.4. „*A hon-okkal*¹¹ *együtt elment sok hot és utig és Kara-Bulgar-ban sok folyónak és helynek adták a saját hazájuk elnevezéseit: Bozaulik, Samar, Tiganak, Orel', Agidel', Hingul', és mások...*”

2.4.1. A *hon* a *hun* népnévnek az alakváltozata. Figyelemre méltó, hogy amíg Ucsiraltu, a Belső Mongóliában élő kitűnő kutató a régi kínai források elemzéséből próbál rájönni a szavak etimológiájára, a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a vizsgálatai hasonló, gyakran azonos eredményekhez vezettek az esetek nagy többségében mind hangtani, mind alaktani és mind jelentéstani oldalról egyaránt. Ami pl. a *h-* és *s-* hangok viszonyát illeti, Ucsiraltu nagyon helyesen látja, hogy a két hang etimologikus és összetartozik. Ez azt is jelenti, hogy a *h-* eredeti *t-* fejleménye: *t* > *th-* (*ð-*) > *h-*. *2. s.* Ezt a *h-t* el kell különíteni a mély

⁹ Ld. alább. Az *Idžik*, a *Laiš* nevekről máskor szólunk. A *Čin* névvel ma az oszmánban Kínát jelölik. A *kítaq* név pedig ma az oroszban jelent Kínát. A *t'urk* az oroszban átvett forma, az átadó nyelvben *türk*. A *türk* népnévről külön tanulmányban fogunk beszámolni.

¹⁰ Ezeket az idézeteket az avarok miatt hoztuk, a többi névről itt most nem szólunk.

¹¹ Az évkönyvekben szereplő, az oroszban átvett nevek, szavak gyökeiket kötőjellel (-) választjuk el a toldalékoktól azért, hogy az obolgár alakot egyértelművé tegyük a további kutatások számára.

hangú *q*-fejléményétől. A *hun* *h*-jával összetartozik a magyarok *hungar* (*hunga* + *-r*) nevének *h*-szókezdője. Fontos, hogy a *hun* nyelvben már megvolt a *h*,¹² de nemcsak a korai kínaiban és a mai kínaiban maradt meg, és a folyamat nemcsak a mongol ojrát nyelvben követhető nyomon, hanem a magyarban és még néhány nyelvben, és nemcsak szó elején, pl. a baskírban, vö.: bask. *hyu* 'víz', oszm. *su* 'víz'; bask. *han* 'szám, mennyiség', magy. *szám*; bask. *hakal*, magy. *szakáll*; bask. *hul* 'bal', magy. *bal*; bask. *hal* 'tutaj', magy. *szál*¹³, csuv. *sulä* tat. *sal* 'tutaj'; bask. *höj* 'szeretni, becézni', csuv. *sav*, oszm. *sev*- 'szeretni, becézni'; bask. *-hy*: birtokos személyjel E/3. oszm. *-sy*, magy. *-ja*; a jakutban, vö.: jak. *bahaar* 'bazar', csuv. *pa-sar* 'bazar, vásár', jak. *ahyy* 'keserű, savanyú', bask. *asy*, *äse*, csuv. *jüšë* 'keserű, savanyú'; az azerbajdzsánban, vö.: azerb. *hörküç*, csuv. *virkeš* 'kiemelkedő hely, domb, halom'; a szelkupban, vö.: szelk. *hai*, *sai*, *sei* 'szem', magy. *szem*; stb.

A *hon*, *hun* népnév korábban teljesebb változatú volt. Ucsiraltu szerint a *Wen-na-sha* lehet a *huna-sha* fonetikus átírása. Hozzátesszük, az sem kizárt, hogy a *hun-na*¹⁴ és a *Wen-na* úgy kötődnek egymáshoz, mint a magyarok *hungar* (*hunga-r*) és a *venger* (*venge-r*) neve, ahol a szókezdő *v*- előzménye *w*-, s a név nem lehet a szláv nyelvekből való kölcsönzés. A szókezdő *h*- és *v*- egyaránt eredeti *t*-fejléménye: *t* > *ʒ*- (*th*-) > *h*-; *t* > *δ*- > *w*- > *v*-. A végső *-n* korábban kettőzött lehetett, vö.: *hun-nu* > *hunn* > *hun*. A második *-n* – korábban magánhangzó követte: *-nu* – a *hungar*, *ungar*, *ugor* stb. változatok végső *-r*-jével közös eredetű.

2.4.2. Az idézetben szereplő *hot* a *hon* alakváltozata, a Bulgar évkönyvek szerint *hunn* törzs neve. Fontos, hogy a *hot* megőrizte az eredeti *-t* mássalhangzót, amelynek nemcsak az *-n* lehet a fejléménye, hanem az *-r* is. Eszerint a *hungar* (*hunga* + *-r*), a *hunn* (*hun* + *-n*), *bulgar* (*bulga* + *-r*) alakváltozatok és mindegyik ugyanazt, a *hun*-t tartalmazza. Ugyanakkor a szótó alakváltozatai *hu* (< *hu* + *-n*), *hun* (< *hun*- + *-n*), *hunga* (< *hunga*- + *-r*), *bulga* (< *bulga*- + *-r*), *ho* (< *ho* + *-t*). A *bulga*-tőben a szókezdő *b*- keletkezése: *t* > *δ*- > *w*- > *b*-. A szóbelseji *-l*-is eredeti *-t*-fejléménye (*t* > *-δ*- > *-l*-) ugyanúgy, mint a végső *-r* (*t* > *-δ*- > *-r*-).

2.4.3. Az *utig* név pedig azért érdekes, mert összefügg az udmurtok *ud* nevével, a *Vatka* folyónévvel és magával a 'víz' jelentésű szóval. (CZEGLÉDI 2017: I-VI)

2.4.4. A *Kara-Bulgar* mint országnév 'Nyugat-Bulgar'-t jelent bulgar vagy bolgar nyelven az évkönyvek szerint. A *Bulgár Állam* nevében mindig a *Bulgar* formát használják az évkönyvekben, városnévben *Bolgar*-t, a népre vonatkozóan pedig mindkettőt, a *bulgar* és *bolgar* alakot egyaránt.

¹² A *t* eredetű *h*-nak az előfordulásairól külön tanulmányt készítettünk, amely még kéziratban van. Ezt azért is tartom fontosnak, mert az eddigi akadémiai tanítás szerint csak a baskírban szerepel ez a *h* a más nyelvekben meglévő *-s*-szel szemben. Ucsiraltu kutatásai és az adatok azonban mást mutatnak.

¹³ Ld. *szálfa*, amelyből készült a tutaj.

¹⁴ Ld. CZEGLÉDI, Jugria és Hungária nyelvész szemmel in: Kelet Kapuja 2018. 3. szám.

A Bolgar évkönyvek melléklete szerint:

2.4.5. *Agidel'* – 1) bulgar elnevezése a Belaja, Kama (a Belaja torkolatától a Volga-ba torkollásig) és a Volga (a Kama torkolatától lejjebb). *Ezüst folyó*-t jelöl, amiért a bulgar-okat néha *ezüst bulgar*-oknak nevezték.

Megjegyezzük, hogy az évkönyvekben nem szerepel az „*ezüst bulgar*”, csupán a mellékletben, amelyet a szerkesztők írtak. Ezért az „*ezüst bulgár*” megnevezést egyelőre a szerkesztőknek kell tulajdonítani. Hozzáteesszük, hogy a magy. *ezüst* szó valójában 'fehér vas' jelentésű összetett szó. Az *Agidel'* pedig szó szerint 'fehér folyó'-t jelent, és mint 'fehér folyó' lehet 'keleti folyó' is.

2.4.6. „*Bolgar* – város, a Bulgar állam első fővárosa, a Bolgar kormányzóság központja, amely a következő elnevezéseket viselte: 8. században – 820-ban „Mardukan”, 820–1028-ban „Bolgar”, 1028–1183-ban „Ibragim”, 1183–1361-ben „Bolgar”, 1361–1431-ben „Ulug Bolgar”, 1431–1557-ben „Bolgar”, 1557–1957-ben „Bolgari”, 1957–1991-ben „Kujbišev”, 1991-ben újra „Bolgar”. Musa ibn Halil' írja, hogy Bolgar központjában volt elhelyezve „Mumin” vagy „Taš-Balik” citadella-ja, a fő mecset, amelyet „Ismaildan” épített fel Hasan mecset'-je helyén (leégett 1214-ben). Körül a citadellán voltak elhelyezve a falvak: Kaves rabat, Barın, Burdžan (itt helyezkedett el a Kazij Jortı, amelyet a Marduan mecset' helyén építettek), Altın rabat (kő Altın-fürdő), Komeš rabat, Appak Jortı, Ballı rabat, Ibragim, Tazik Jortı (kő karavan saraj, amelyet később neveztek „Men Bul'ar”-nak is), Tar, Men Ojle, Čire, Bakır, Sain/Sajin (amelyet Šamgun emir tiszteletére neveztek el), Šalkan, G'ulistan. Az utolsó három balik néhány része el volt különítve a kıpčak követ Baškak Jortı-jának („Követi palota”). Mindezeket a balik-okat körbevette egy igen erős fal. A citadella és a Tazik Jortı között helyezkedett el egy hatalmas vásártér a Kızıl Majdan, azon pedig a – Kızıl Džami. Mindegyik balik-nál voltak tornyok vagy kapuk a falban, amelyek a balik-ok nevét viselték, kivéve G'ulistan balik-ot. A Kaves rabat-tal szemben helyezkedett el a külső balik Kukre, ahol a „Gudži emir” templom volt. A város bemutatott része és az Idel' között helyezkedtek el a következő falvak: Suvar (itt volt a kő Suvar-fürdő), Haldža vagy Horezm, Tašajak, Kura, Balčuk, Kišlik. A többi balik-tól külön helyezkedett el az Aka Basar városi kikötő és Ujlag falu. Mindennek a fele Musa ibn Halil' alatt már romokban hevert, de a lakosság száma mégis elérte a 10 ezer embert, amelyhez nyáron csatlakozott 15-20 ezer zarándok és az ideérkező kereskedők.

A város barbár módon lett rommá téve az orosz volgai flotta által 1431 és 1487-ben, abban az időben, amikor a bulgar flotta visszaverte az orosz čerdm-i (kam-i) flottát Tašbaš-nál a V'atka torkolatánál. 1487-ben a Bolgar-ra támadásban részt vett 12 ezer orosz tengerész. Ezalatt meghalt 15 ezer városi polgár és zarándok és egyezer bulgar kazak. Az orosz karavan ostroma Kazan'-ban 1505-ben azzal kezdődött, hogy néhány bulgar körülvette abban a Bolgar

ostromlóinak résztvevőit és követelték a veszteségnek a kártalanítását, de vizs-
szautasítást kaptak (Musa ibn Halil’).”

„*Bolgar al'-Džadid* („Új Bolgar”) – ld. Kazan.”

„*Bolgar ile* – az I. emir-átus korának közép-volgai Bolgar kormányzósága.”

„*Bolgar-ok* – Bolgar város és a Bolgar kormányzóság lakossága.”

„*Bulgar dingeze* („Bulgar tenger”)¹⁵ – a Kaspi tenger középkori elnevezése.”

„*Bulgaria* – ld. Bolgar Jorti.”

„*Bulgar Jorti*¹⁶ – a 9–16. századok Bolgar államának a neve. A Bolgar álla-
mot jurt-nak is nevezték, királyságnak, Bolgar földnek, Nagy Bolgar-iának, Nagy
Bolgar-oknak, Volgai, Kama-i vagy Volga-Káma-i Bolgar-iának – Bolgar-iának, de
egyszerűen Bolgar-iának is. A Bolgar állam története három korszakra oszlik:
1) az I. emir-átus korára (865–1236-ig); 2) a II. emir-átus korára (1236–1437-ig);
a III. emirátus korára (1437–1584-ig).”

„*Bulgar-ok* – törzs, ...”

A TESZ szerint a magy. *bolgár* első adata 1138-ból való, jelentése 'bolgár
ember, volgai és dunai bolgár-török ember, a bolgárokkal kapcsolatos'. Bolgár
eredetű. Eredetileg a bolgár-törököknek volt a nevük, valószínűleg a 'keverék'
jelentésű ötörök bulyar-ral azonos. A bolgár-szlávokra úgy vonódott át, hogy
a bolgár-törökök egy része a 7. század folyamán a Duna alsó folyása és a Balkán
hegység közötti területen államot alapított, majd pedig beolvadt a többségben
levő, magukat addig slovēne 'szlávok' névvel jelölő szláv lakosságba. A magyarba
egy ki nem mutatható, de feltehető blg. бългaръ kerülhetett át. (TESZ)

A *bolgár* népnév 'keverék' jelentése nem igazolt. A hun eredetű bolgároknak
és a szláv bolgároknak a viszonya több szempontból is kutatandó terület. Figye-
lembe kell venni azt a tényt, hogy Kr. u. 400 előtt nem léteztek szlávok az eddigi

¹⁵ Megjegyezzük, hogy a *Bulgar dingeze* pontosan 'Bulgar tengere' jelentésű, mert a végző -e birtokos
személyjel E/3. személyben. Ez azt is jelenti, hogy a Bolgar első tag a népre vonatkozik, ők a birtokosok.

¹⁶ A *Bulgar Jorti* 'Bulgar országa' jelentésű, a szlovégi -i birtokos személyjel E/3. A szótó *Jorta*, széles
körben elterjedt a török nyelvekben, gyakori a földrajzi nevekben, vö.:

Axta Sorčē 'Folyás-folyó háza'. d. Ašm.II.203.: csuv. Axta Sorčē, C.v., mező neve, NAP-; Ar.-:

< csuv. Axta + Sorčē (< *Šorti) ← — csuv. šort ld. csuv. šurt 'ház' + -ē (< -i): birtokos személyjel E/3.

A kéttagú *Axta Sorčē* 'Axta Háza' név első tagja összetett szó, az előtagjára ld. *Axlat Šyrmī*. Az utótag
ta vizet, folyót jelentő szó lehet, előzménye **tan*, **taj* lehet. A második tagnak alapul szolgált a csuv.
nyelvjárási *šort* 'ház' szó, amelyhez az -i birtokos személyjel járult, ennek redukált -ē fejleménye van
meg a földrajzi névben. A csuv. *šort*, *šurt* alakváltozata a *pürt* 'ház' szónak. Megvan a törökségben, vö.:
csuv. *šurt* 'ház az udvaron lévő épületekkel együtt', MK. *jurt* 'jurta, lakóhely', ÖT., ujg., üz. *jurt*, kirk.
žurt 'ország, haza', hak., tuv. *čurt* 'ház', bask., tat. *fort* 'ház, lakóhely', tuv. *čurt*, jak. *surt* 'szálláshely, tá-
borhely, állomás, ország', *jurt* 'ország, haza, lakóhely, ház, föld', kum. *jurt* 'település', vö.: perzsa *jurt* 'la-
kóhely, tábor'. (JEGOROV 1964) A szó a perzsában átvétel a szkítáktól, hunoktól. Szerkezeti felépítésük
szótó + képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentéssel. A szótövek: csuv.
šur; *šor*; MK., ÖT., ujg., üz., kum., perzsa *jur*; kirk. *žur*, hak., tuv. *čur*, bask., tat. *for*, jak. *sur* eredetileg
'folyó' jelentésű szó, ld. a csuv. *pürt* szó *pür* töve és a csuv. *var* 'árok, patak' szó'. Eredetileg folyóval,
árokmal körülvett helyet jelölhetett. A név második tagja -ē (< -i): birtokos személyjeles E/3. formája.

ismereteink szerint. Asparuh a hun eredetű bulgárjaival csak Kuvrat halála után a 7. században ment az Al-Dunához. A kérdés, mikor, hol és hogyan alakult ki az a szláv szlovén lakosság, továbbá mikor és hogyan került az Al-Duna jobb partjának területeire, amely nyelvében olyan erős volt, hogy a hun-bolgár lakosság nyelvét elszlávosította. A bolgár-török kifejezés nem szerencsés, hiszen a bolgár jelentése hun, s a török pedig hun utódnnyelvet beszélő nép. Az pedig nem igazolt, hogy a magyarba a feltételezett blg. българъ került át, hiszen a bolgárok, mint hunok a magyarok testvérnépe volt.

Az *Akadémiai Kislexikon* szerint: *bolgárok*: többségében Bulgária, kisebb részben Románia (Moldva), a SZU (Moldvai SZSZK, Ukrajna), Jugoszlávia, Görögország, Törökország területén élő, az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó bolgár nyelvet beszélő délszláv nép. A bolgár nép az őslakos trák, a 6–7. században betelepült szláv, valamint a 7. század végén bevándorolt volgai bolgár törzsekből alakult ki. Történetük során számos kultúrhatás érte őket, melyek közül az oszmán-török uralom (1396–1878) és a görög keleti egyház hatása jelentős. A hívő bolgárok többsége görögkeleti, kisebb részük muszlim vallású. (AK).

Figyelemre méltó az az első megállapítás, mely szerint a bulgárok igen nagy területen, sok országban előfordulnak. Az idézetben lévő – „*az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó bolgár nyelvet beszélő délszláv nép.*” – mondat több ellentmondást is tartalmaz. Először is az indoeurópai nyelvcsalád a valóságban nem létezett, ez tudós kitalálás. Az összes szláv nyelv szkíta, szarmata, hun – azaz a magyarok rokonainak – a subsztrátum nyelvi rétegén jött létre. Legalább 80 százaléban kimutatható ez a nyelvi réteg a szláv nyelvekben. A kutatásaink értelmében a délszlávba sorolt bulgar/bolgár a nevében a *hun* névnek az egyik változatát örzi.

Szintén az *Akadémiai Kislexikon* szerint: *bolgár-törökök*, onogur-bolgárok: ogur eredetű, török nyelvű nép. A Nyugat-Szibériai őshazából elindulva hunok, alánok stb. csatlakozásával a Fekete-tenger partvidékén telepedtek le (463 körül). Az avar függőség alól felszabadulva 610 körül Kovrat (Kuvrat) vezetésével hozták létre a kubáni államukat, amely a kazároktól 650 körül elszennvedett vereségük után felbomlott. A bolgárok egy része Aszparuh vezetésével létrehozta az Al-Duna menti dunai bolgár államot; az ott élő szlávokkal összeolvadva fokozatosan elszlávosodtak. Más részük a Kárpát-medencébe vándorolt és beleolvadt az avar népbe. A kazár függőségben maradt bogár-török csoport észak felé vándorolva 730–750 körül létrehozta a volgai bolgár államot, amely az 1236–37-es tatár támadásig állt fenn. (AK)

A fenti megállapításokkal kapcsolatosan is több kérdés merül fel. A bolgár-törökök, mint onogur bolgárok megnevezések nem szerencsések, mert a bolgárok eredetileg hunok és a törökök hun utódnnyelvet beszélő nép, az onogur-bolgár pedig 'hun-bolgár' jelentésű lehet¹⁷. A Bulgár évkönyvek értelmében a bulgár-avar

¹⁷ Ld. CZEGLÉDI 2018.

viszonyt külön vizsgálat alá kell vetni. Felmerül a kérdés, hogyan kell értelmezni „A bolgárok egy része Aszparuh vezetésével létrehozta az Al-Duna menti dunai bolgár államot; az ott élő szlávokkal összeolvadva fokozatosan elszlávosodtak.” megállapítást. A mondat azt sugallja, mintha a szlávok már ott lettek volna Aszparuhnak az Al-Dunához érkezése előtt. Az elszlávosodás kérdése vizsgálatot igényel a kronológia tekintetében is. A Bulgar évkönyvek ismeretében a volgai bolgár állam késői tudós megnevezés, mert így nem hívták a Volga-Urál vidékén lévő Bulgár Államot.

Ismét az Akadémiai Kislexikonban olvashatjuk: *Bulgari*: a volgai bolgárok fővárosa a Volga bal partján. A tatárok 1237 első felében foglalták el. Bulgari az Arany Horda alatt is virágzó város. (AK). Igen rövid és hiányos megállapítás. Az alábbiakban a földrajzi névi adatok közül hozunk néhányat, (CZEGLÉDI 2017) pl.:

Bolgary 'Folyó-völgy'. h. Ašm.IX.: or. Bulgary Spas.u., falu neve, NAP:-, Ar.-. Ld. csuv. Pulxär Spas.u.

< or. Bolgary.

Az egytagú *Bolgary* név összetartozhat a *bolgár* népnévvvel, eszerint *Bolga* + *ry* elemekre bontható. Ugyanakkor alapul szolgálhatott neki olyan folyónév is, amely összetett szóból áll. Az előtag *Bol* összefügg a bask, *bolak* 'folyó' szóval, az utótag pedig a 'vízmosás, völgy' szóval, vö.: *Akkani xärtni, Ačak karti, Upa kuran, Karamyševo*. Másik lehetőség szerint: *Bol* + *gary*, az előtag *Bol* összefügg a bask. *bolak* 'folyó' szóval, a *gary* utótag pedig ugyanaz, mint a csuv. *Šupaškar* városnévben a *kar* utótag, amely 'település, város' jelentésű szó, összetartozik az or. *gorod goro-* gyökével. Valójában az utótagnak a kétféle értelmezése egy is lehet, mert a 'város' jelentésű szónak a 'vízmosás, völgy' volt az alapja. A szó a szlávban átvétel. Eredetileg a folyóra, folyómederre utalhatott, amely körbevette, határolta a települést.

Pulxär 'Bolgár'. h. Ašm.IX.285.: csuv. Pulxär or. Bulgary Spas.u., falu neve, NAP:-, Ar.-. < csuv. Pulxär or. Bolgary <— nem or. *Polkary.

Az egytagú *Pulxär* névnek egyrészt alapul szolgálhatott a bolgár népnév. Az or. *Bolgary* átvétel. Másik lehetőség szerint összetett szó, az előtag *Pul*, a teljesebb alakra ld. *Pulenske*. Az utótag *xär* (< *kär*), a redukált vagy labiális -*ä*- (> -*o*- > -*u*- > -*ä*-), vagy illabiális -*ä*- (> -*y*- > -*ä*-) fejleménye. A *kar* és változatai gyakoriak településnévben, a szó településre, gyakran városra utal. Ld. *Šupaškar*. A szó eredetileg a folyóvölgyre, árokra utalt, ld.: csuv. *Xuran*, a *Kazanaka* folyónak a csuvas neve, közszóként vö.: csuv. *xuran* 'üst, katlan'.

2.4.7. A Bulgár évkönyvekből vett fenti rövid idézetben felsorolt földrajzi neveket – *Bozaulik, Samar, Tiganak, Orel', Agidel', Hingul'* – nagyrészt megtaláljuk a Földrajzi nevek etimológiai szótárában, olykor több névben is előfordulnak. (CZEGLÉDI 2017, I–VI), pl.:

Ajyuly 'Elágazó-folyó'. f. TB.21.: bask. Ajyuly or. Ajuly Zil., az or. *Buzavlyk* jobboldali mellékfolyója.

< bask. Ajyuly < Ajyu + -ly or. Ajuly <— nem or. Ajyuly or. Buzavlyk <— nem or. Buzavlyk.

Az egytagú *Ajyuly* név vagy összetett, vagy képzett. Az *Ajyu* előtagra vagy szótőre ld. *Ajyuala*. A *-ly* második elem elvileg lehet 'valamivel ellátott' képző, de lehet önálló szó, amely összetartozik a mdÉ. *lej*, mdM. *laj* 'folyó szóval'. A folyó orosz neve *Ajuly* átvétel, az átadó alak *Ajyuly*. Az or. *Buzavlyk* folyónév szerkezeti felépítése: *Buzav* szótő a forrásra utalhat, így kötődik hozzá a magy. *Buza* személynév és a magy. *búza* mint gabona neve. A szóvégi *-v* és a *-0* (zéró) előzménye ugyanaz: *-v* < *-w*; *-0* < *-V* < *-w*. A második elem *-lyk* elvileg lehet képző 'valamivel ellátott' és összetartozhat a 'folyó' jelentésű szavakkal, ld. mdÉ. *lej*, mdM. *laj* 'folyó'.

Byδaulyk 'Víz-folyó'. f. TB.40.: bask. Byδaulyk or. Buzavlyk Xajb., az or. Tanalyk jobboldali mellékfolyója.

< bask. Byδaulyk < Byδau + lyk or. Buzavlyk <— nem or. Buzavlyk.

Az egytagú *Byδaulyk* név összetett szó, az előtag *Byδau* előzménye *Byδau*, alakváltozata a **Bydaw*, rokona a magy. *Buda* földrajzi név és személynév, *Buza* személynév, növénynév. Mint köszönök rokona a magy. *patak*, ld. még *Byuala* név *Byua* előtagja. A folyó orosz neve *Buzavlyk* átvétel.

Samar '?'. h. Ašm.XI.42.: csuv. Samar or. Samara, város neve, NAP:., Ar:.

< csuv. Samar: folyónév or. Samara <— nem or. Samara.

Az egytagú *Samar* név összetett szó. Az előtag *Sa*, alakváltozata lehet a *Saj*, 'víz, folyó' szó, ld. *Akuča*. A *mar* utótag összetartozik a csuv. *var* 'árok, patak' szóval, ld. *Ajtar var*. A város orosz neve *Samara* átvétel. Megjegyezzük, hogy gondolhatunk *Sama* + *r* összetételre is, ahol az utótag teljesebb alakja *ra*, *rak* 'folyó' jelentésű szó, ld. *Rä*, *Rak kassi*.

Samar ēšni 'Samar tisztása'. d. Ašm.XI.42.: csuv. Samar ēšni Čist.u., tisztás neve (most mező) or. Staroje Timoškino falu mellett, NAP:., Ar:.

< csuv. Samar: folyónév + ēšni <— csuv. ēšne 'tisztás' + -: birtokos személyjel E/3.

A kéttagú *Samar ēšni* név első tagjára ld. *Samar*. A második tagnak alapul szolgált a csuv. *ēšne* 'tisztás', amelyhez *-i*: birtokos személyjel E/3. járult.

Samar šulē 'Samar útja'. d. Ašm.XI.42.: csuv. Samar šulē, út neve, NAP:., Ar:.

< csuv. Samar: folyónév + šulē <— csuv. šul 'út' + -ē (< -i): birtokos személyjel E/3.

A kéttagú *Samar šulē* név első tagjára ld. *Samar*. A második tagnak alapul szolgált a csuv. *šul* 'út', amelyhez *-ē* (< -i): birtokos személyjel E/3. járult.

Samar šyvč 'Samar vize'. f. Ašm.XI.42.: csuv. Samar šyvč or. Samarka, folyó neve, NAP:., Ar:.

< csuv. Samar: folyónév + šyvč <— csuv. šyv 'víz' + -č (< -i): birtokos személyjel E/3.

A kéttagú *Samar šyvč* név első tagjára ld. *Samar*. A második tagnak alapul szolgált a csuv. *šyv* 'víz', amelyhez *-č* (< -i): birtokos személyjel E/3. járult.

Samara '?. f. Ašm.-, NAP.-, Ar.-, Fa.III.552.: or. Samara, 1. az or. Volga mellékfolyója, 2. az or. Dnepr baloldali mellékfolyója, 3. folyó a régi Orl(anskaja) gub(er-nija)-ban. < or. Samara.

Az egytagú *Samara* név teljesebb alak, ld.: *Samar*.

2.5. „*A Hin-ben maradott hon-ok vagy hol-ok pedig végül a serbij-ek alattvalói lettek és felvették az ő nevüket. Menhol nemzet és az ő Tingiz vagy Čingiz törzse ezektől a hon-októl vannak.*”

2.5.1. A *Hin* – Észak Kitaj, Mongol-ia és a Bajkal melléke. A *hol* és a *hon* alakváltozatok, a *hol* ugyanazt az *-l-t* tartalmazza, mint a *bulgar*, *bolgar*. A *serbij* szintén hun név lehet, fejleménye a *serb*, ma egy szláv nép viseli ezt a nevet, amely megvan az országnevükben is, vö.: *Szerbia*. A *Tingiz* vagy *Čingiz* olyan alakváltozatai egymásnak, ahol a *Tingiz* őrizi az eredeti szókezdő *t-t*. Minthogy *-i* előtt gyakran lett belőle *č-*, természetes, hogy a törzs neve *Tingiz* vagy *Čingiz*. Alakváltozata a *mongol kánnak* a *Dzsingiz* neve.

2.6. „*Salahbi a legnagyobb hadjárata előtt elhatározta, vesz magának egy lovat és elment a bolgar balik-ból Aka-Basar-ból Haldža balik-ba, amelyet Ho-rezm-i balik-nak is neveztek.*”

2.6.1. A *balik* 'falu' jelentésű szó egy mondaton belül többször is előfordul. Összetartozik a magy. *falu* szóval. A lényeg, hogy a *falu* ugyanúgy megerősített hely, mint a város. Alakváltozatai közé tartozik a földrajzi nevekben is előforduló *pal*, *pul*, *bul* stb., amely megvan az *Istanbul* városnévben is: *Istam* (< *Istan*) + *bul*). A megerősített hely, a falu az őt körülvevő folyóról kapta a nevét, vö.: bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó', a földrajzi nevekben, pl:

Pal oläx 'Pal mező'. d. Ašm.IX.80.: csuv. Pal oläx, mező neve az or. Sorm-Vary mellett, NAP.-, Ar.-:

< csuv. Pal: folyónév+ oläx <— ld. csuv. uläx 'mező'.

A kéttagú *Pal oläx* név első tagja 'folyó' szóval tartozik össze, vö.: bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó'. A név második tagjának alapul szolgált a csuv. *uläx* 'mező' nyelvjárási *oläx* alakja.

Päla 'Folyó'. f. Ašm.X.104.: csuv. Päla or. Bula, kis folyó neve, NAP.-, Ar.-:

< csuv. Päla: folyónév or. Bula <— nem or. *Pula.

Az egytagú *Päla* név előzménye *Pula*, 'folyó' szóval tartozik össze, ld. bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó'. A kis folyó orosz neve *Bula* átvétel.

Vul 'Folyó'. f. Ašm.V.: csuv.: Vul or. Vyla, folyó neve, ugyanaz, mint Vylä, NAP.-, Ar.-:

< csuv. Vul or. Vyla <— nem or. Vyla.

Az egytagú *Vul* név rokona a ko. *vol* 'kis patak', udm. *vala* 'folyó'. A folyó orosz neve *Vyla* átvétel. Az eredetibb forma a *Vala*. Összetartoznak a bask. *bulak*, tat. *bolak*, magy. *folyó*, *foló* szavakkal, stb.

Vul varri 'Vul közepe'. d. Ašm.V.262.: csuv. *Vul varri*, hely neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Vul*: folyónév + *varri* <— csuv. *varä* 'közép' + -i: birtokos személyjel E/3.

A kéttágú *Vul varri* név első tagja folyónév, ld. *Vul*. A második tagnak alapul szolgált a csuv. *varä* 'közép' szó, amelyhez -i: birtokos személyjel E/3. járult. Ld. Orku *varri*.

Vyl 'Folyó'. f. Ašm.V.198.: csuv. *Vyl* / *Vylä* or. *Vyla*, folyó neve, az or. *Sura* mellékfolyója, NAP:-, Ar.:-< csuv. *Vyl* csuv. *Vylä* or. *Vyla* <— nem or. *Vyla*.

A csuv. *Vyl*, *Vylä* névváltozatok összetartoznak, 'folyó' jelentésű szavakkal függenek össze, vö.: ko. *vol* 'kis patak', bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó'. Ld. *Jaxot*¹-*Vil-li*. A folyó orosz neve *Vyla* átvétel. A szóvégi -a az eredeti magánhangzó, ennek fejleménye illabiális magánhangzó esetén az -y- (az orosz használatban lehet -i- is), majd a redukált -ä.

Fontos megjegyezni, hogy az első megerősített helyek, a települések, azaz emberi lakóhelyek folyóágakban, folyótorkolatnál alakultak ki, ahol a kétágú folyó két szára körülvette, védelmezte a lakóhelyet, a települést. Ezt a folyóágot helyettesíthette folyókanyarulat is. Olykor a víz kiszáradt, idővel pedig mester-ségesen készített vizes vagy víz nélküli árkok, majd az ember építette föld- vagy kőfalak, kerítések lettek az eredeti folyóág helyett. A település felvette a folyó nevét, amely azt körülvette. Így tartozik össze pl. a 'falu' jelentésű óbulgár, azaz hun *balik* és a 'folyó' jelentésű szó, vö.: bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó'.

2.7. „Ezután az út után Jašel' megalapította a Timer Kabak aul-t is a Samar folyó torkolatában.”

2.7.1. Az *aul* szintén megerősített hely. Összetartozik a magy. *ól* – nyj. *aul*, *oul* - szóval, de alakváltozata a magy. *hely*, nyj. *hel* is. A földrajzi nevekben gyakori a csuv. *jal* 'falu' alakváltozata, vö.:

Akär 'Folyó'. h. Ašm.I.93.: csuv. *Akär* / *Akär jalë*, valamilyen falu neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. *Akär* csuv. *Akär* + *jalë* <— csuv. *Jal* 'falu' + -ë: birtokos személyjel E/3.

A falu folyóról kaphatta a nevét. Az *Akär* előzménye **Akur*, **Akyr* lehetett, alakváltozatai közé tartozik a mari *enger* 'patak' szó, a magyarban rokona az *Eger* pataknev. Képzett szó: *Akã-*: szótő + -r: képző. A törökségben gyakori, megvan -r-, -m-, -n-, -s ugyanolyan jelentésű képzővel, vö.: csuv. *juxãm* 'folyás, mozgás', MK. *akyn*, azerb. *axyn*, kirg., tat., bask., nog., tuv. *agym*, türkm. *akym*, k.kalp. *agys* 'tengeri folyás', *agym* 'politikai folyamat', hak. *agyn*, ujj. *ekim*, üzb. *okim* 'folyás', KB. *akar su*, azerb. *axar su* 'folyó víz', csuv. *juxan šyv* 'folyó víz, patak'. Ld. ko. *jux* 'folyó', mar. *jog(aš)* 'folyó', *jogün vüü* 'folyó víz', fi. *joki*, han. *jogan* 'folyó'. (JEGOROV 1964) Az uráli nyelvcsaládba sorolt adatok idetartoznak, amelyek átvételek a szkítáktól, hunoktól, ám a török adatok mindegyike ősi örökség a szkítáktól, hunoktól. Ősi jargon tartozik ide a magy. *jó* 'folyó', a *tenger*, amelynek eredeti jelentése 'víz, folyó' volt.

Az *Akár* településnévnek változata az *Akár jalē* 'Akár falva' szókapcsolat, amelynek második tagja a *jalē* 'falva' jelentésű, birtokos személyjeles forma. Korábbi alakja *Jali, jaly* volt, ahol az *-i* birtokos személyjel, megvan a magyarban is, vö.: magy. nyj. *kezi* 'keze'. A szótőnek gazdag szócsaládjá ismert a törökségben, megvan a mongolban is, vö.: csuv. *jal* 'falú, település', ÖT., MK., tefs. 12–13. sz., csag. *agyl* 'marha istálló', alt., tofal. *al, aal*, jak. *yal* 'jurtá, falu, település', tuv., hak. *aal*, kirg. *ajyl*, tat., nog. *avyl*, bask. k.kalp. *auyl*, üzb. *ovul* 'település, falu', vö.: mong. *ajl* 'település, jurták csoportja, ház, udvar, család, gazdaság'. (JEGOROV 1964) Megjegyezzük, hogy idetartozik az oszm. *aile* 'család' is. A szónak volt eredetileg székezdő mássalhangzója, mégpedig *t-*, amely bizonyos esetekben eltűnt, más esetekben pedig különböző fejleményei maradtak meg. Ilyen a *j-/y-* (csuv. *jal*, jak. *yal*), *č-/cs-* (magy. *család*). A végső *-l* mássalhangzó is eredeti *-t* fejleménye, amelynek *-š, -s* változatai is ismertek, szintén *-t* fejleményei, vö.: csuv. *fyš* 1. 'mennység, összeg', 2. rég 'gazda, házigazda', 3. 'hasonló, közeli', KB. *áš*, ojr., tuv. *eš* 'társ', üzb. *eš* 'társ, útitárs, barát, pár', tat. *iš* 'pár, feleség, társ, nagymennyiség', oszm. *eš* 'hasonló, közeli, társ, barát, az összetevő pár mindegyike'... Vö.: szanszkrit *jas* 'család'. (JEGOROV 1964) A magy. *család* is idetartozik, amelyet tévesen szláv eredetűnek tartanak. Tény, hogy a szláv nyelvekben meglévő szavak is idekötődnek, ám ott átvételekről van szó. Vö.: óe.sz. *čel'adъ* 'háznép', blg. *челяд* '(valamely családban) a gyerekek, a leszármazottak, család, nagycsalád', szb.-hv. *čeljād* 'háznép, fehérszék, emberek', szlk. *čel'ad'* 'család, cselédség, háznép, az ifjak, fiatalok', or. *челядь* 'cselédség, háznép'. Összetartozik a *cseléd* szóval. (TESz) Megjegyezzük, hogy a szlávban a *-я-* előzménye idegen *-e-* vagy *-en-*, ezért az átadó forma **čeled*, **čelend* lehetett. Az elsődleges forma a magas hangrendű magy. *cseléd*.

A 'falú' szónak van 'nép, társadalom, haza, ország stb.' jelentése is, vö.: csuv. *jal* rég 'nép, társadalom', ÖT. *jel*, *il* 'nép, törzsi szövetség', kirg. *jel* 'törzsi szövetség, törzs, nemzetség, ország, állam', kazak *jel* 'lakosság, nép, ország', türk *il* 'nép, haza'. (JEGOROV 1964) A baskírban *il* 'nép, ország, haza' jelentésű, idetartozik az oszm. *ülke* 'ország', a fenti oszm. *aile* 'család' mellett. Az orosz *aul* 'telep, falu' átvétel. Ezekon kívül a szónak a családjába tartozik a 'jel, zászló' jelentésű szó is, vö.: csuv. *jalav* 'zászló', csag. *jalav* 'zászló, zászlócska a lándzsán, a sisakon', üzb. *jalov* rég 'zászló', tyum. *jalau* 'zászló'. (JEGOROV 1964)

Rokonuk a magy. *ól* szó, amelyet tévesen ótörök eredetűnek tartanak. A TESz véleményével ellentétben a magyar és a török adatok közös ősi örökség jogán tartoznak össze. Vö.: magy. *ól* 'háziállatok tartására szolgáló kisebb gazdasági épület, karám, istálló'. Ótörök eredetű, vö.: ujj., Kāšy. *ayil* 'karám', oszm. *ayil* 'karám, istálló', türkm. *āyil* 'ua.', tat. *avil* 'falú', kaz. *auil* 'ua.', alt. *aul* 'ua.', tuv. *āl*, *aul* 'ua.', csuv. *jal* 'ua.'. Vö. még mong. *ayil* 'falú'... (TESz) Hozzátezzük, hogy velük közös etimológiájú az évkönyvekben is szereplő *balik* 'falú' szó, ld. fent.

Az eredeti szókezdő mássalhangzó *t* volt, amely vagy megmaradt, vagy különböző irányban változott. Megmaradt a csuv. 'hely' szóban, vö.: csuv. *těl* 'hely, cél, idő, alkalom, lehetőség, viszony mellett', KB., Zol. bl. *tuš* 'alkalom, eset, körülmény', alt. *tuš* 'hely, idő, körülmény', tat. *tōš* 'hely' stb. (JEGOROV 1964)

A *t*-a használat során *t* > *δ* > *w*-1. *b*- lett, vö.: óbulgár *balik*; 2. vokalizálódott: V-, amajd eltűnt, vö.: csag. *agyl*, óbolg. *aul*, magy. *ól*, nyj. *aul*, *oul*, stb.; palatalizálódott és zöngésedett, majd réshangúsodott: *t* > *d'* > *j*, vö.: csuv. *jal*, magy. *jel* 'jegy'; A *t*-megtartotta a zöngétlenségét, majd réshangúsodott: *t* > *ǰ*-(*th*) > 1. *φ* > *f*, vö.: magy. *falu*, 2. *h*-, vö.: magy. *hely*, *hel*.

A magy. *hely*; nyelvj. *hel* 'kisebb földterület, szállás, helység, tartózkodási hely, hatóság, stb.' alakváltozat, amelyet a TESz ismeretlen eredetűnek tart helytelenül.

A szócsaládba tartozik a magy. *jel* is, amelyet az akadémiai álláspont szerint tévesen ősi örökségnek tartanak a soha nem létezett finnukor korból.

A végső és a szóbelseji *-l*, *-l*- szintén eredeti *-t*, *-t*- fejleménye: *t* > *δ* > *l* (palatális változata a *l'/ly*). A szókezdő mássalhangzó és az *-l* között olykor csak egyetlen magánhangzó van, vö.: óbulg. *balik*, magy. *falu*. Ennek a magánhangzónak azonban diftongus illetőleg triftongus volt az előzménye, vö.: ujj., Kāšγ. *ayī*-, oszm. *ayl*-, türkm. *āyī*-, tat. *avī*-, kaz. *auī*-, mong. *ayi*-. A türkm. hosszú *ā*- őrizi a nyomát a valamikor megvolt szókezdő mássalhangzónak. A triftongus fejleménye diftongus, vö.: alt. *au*-. A tuv. *ā*- hosszú magánhangzó a diftongus nyomát őrizi. Megjegyezzük, hogy az *ayī*- triftongus magánhangzó közti *-γ*- réshangjának az eredete *-k*- volt, amelyet őriz a magy. *akol* szó. A TESz bőséges példát hoz a szláv nyelvekből, amelyek mind átvételek. Éppen fordítva van, a magyarban ősi örökség jogán van meg az *akol* szó, a szlávba pedig a szkíta, hun vagy szarmata nyelvekből, a magyarok ősi rokonaitól került be. Vö.: magy. *akol* 'juhakol, karám, több varsából összeállított halászó eszköz'. Szláv, közelebből valószínűleg szlovén vagy szerb-horváth eredetű, vö.: szln. *okòl* 'karám, *akol*', szb.-hv. *okò* 'tábor', szlavóniai *okòl* '(marha)karám, *okòl* 'disznókarám', vö. még: szlk. *okolb* 'kör, kerti ágyás, tábor', le. *okól* 'karám, *akol*', ukr. *okil* 'karám'. (TESz)

A magy. *falu* megmutatja, hogy az *-l*-t még magánhangzó követte, ezt pedig *-k* zárhang, amely megőrződött az óbulg. *balik* alakban. A végső *-V*k magánhangzó és *-k* kapcsolatának az alakulása: *-V*k > *-V*γ > *-V*w > *-V*v > *-V*.

2.8. „7. fejezet. Almiš uralkodásának kezdete

Almiš trónra emelése előtt szokás szerint a Džilki felállította Marduan mečet'-jében imádkozott, ami után bement a fővárosba és trónra emelte őt Alabuga fia Džulut, Bel-Jumart, Askal és Mikail' Baštu fia – Abdallaqh...

Miután Bulgar kan-ja lett, Džafar nem késlekedve elküldte Abdallah-ot Salar-hoz és az a han lányával – Nušabi-val és a barátság han-i ígéreteivel

tér vissza. *Almiš elhatározta, hogy az esküvőt Mardžan városában Nur-Suvar-ban bonyolítja le, Mardžan figyelmesen viszonyult a fivéréhez és lemondott arról, hogy mindjárt az elején elismerje őt a saját kan-jának, de Džafar megérkezése a menyasszonnyal megolvasztotta a szívében a bizalmatlanság jegét... Nušaba-tól Almiš-nak volt két fia – Jalkau és Mal és lány Zuhra. ...*¹⁸

2.8.1. *Almiš* a legkiválóbb uralkodója volt Kara-Bulgar-nak, azaz 'Nyugat-Bulgar'-nak. Az uralkodásával kapcsolatosan több fejezet is szerepel az évkönyvekben. A magyar *Almos* vezérnek a neve a bolgár *Almiš*-nak alakváltozata, világosan két különböző személyről van szó. Álmosról bővebben írtam korábban (CZEGLÉDI 2015), amelyre most utalok, vö.:

„A hagyományok szerint a honfoglaló magyarok a Kárpát-medencében Ügyek és Emese násza révén a turul és a szarvas népének utódai. Ez azt is jelenti, hogy a turul és a szarvas dinasztia neveit örököltük, elvileg azokat használjuk. Az ismereteink korlátai miatt azonban külön csak a Turul dinasztia neveiről tudunk. Ugyanakkor az Árpádház leszármazási táblázata elvileg mindkettőt tartalmazza, hiszen Árpád apjában, Almosban egyesült a két dinasztia. Következésképp már a hét vezér nevei között is lenniük kell mindkét dinasztiából származó neveknek. Hozzátesszük, a honfoglaló törzsek élén is személyek álltak s ezeknek a személyeknek a nevei is logikus, ha a turul és a szarvas dinasztiából egyaránt valók. Árpád előtt azonban jó 400 évvel korábban már itt volt a Kárpát-medencében Attila a hunjaival. Minthogy Attila madara a turul volt, ő a turul dinasztiához tartozik. Attila fia Csaba királyfi a székelyek királya volt. Ez azt is jelenti, hogy a székelyek már ekkor itt voltak a Kárpát-medencében s ők is a turul dinasztia leszármazottai. Az erdélyi fejedelemség nevei olyan emberekhez kötődnek, akik Attilával jöhettek be a Kárpát-medencébe.

Ezekhez valamelyest időrendi sorban is igazodva először Attila családfájának neveit vesszük sorra, közülük is elsőként Attila nevét tanulmányozzuk. Ezt követik a Turul dinasztia nevei, majd az erdélyi fejedelemség nevei, hiszen azok is a turul nemzetségből valók. A hét vezér neve és az Árpádház leszármazási táblázatában szereplő nevek s a honfoglaló törzsneveink, mint a törzsek élén álló személyek nevei már mindkettőt, a turul és a szarvas nemzetséget egyaránt magukban foglalják. Természetesen újabb adatok, információk előkerülésével pontosíthatók és kiegészíthetők ezek a gondolatok, azonban az tény, hogy a turul és a szarvas a szkíták és a hunok szimbóluma. Ennek pedig logikus következménye, hogy a Kárpát-medencei magyarság a székelyekkel együtt szkíta-hun gyökerekhez tartozik. Az is természetes, hogy ma a magyarok személynevei (családnevek és keresztnévek) megőrizték a valamikori dinasztianeveket és vezérneveket. A megfjtésük is ezek

¹⁸ Ebben az idézetben bár több név is szerepel, most csak az *Almiš* névről szólunk.

figyelembe vételével lehetséges. Természetesen a szarvas és a turul dinasztia nevei között nemcsak lehetnek átfedések, hanem egyenesen logikus is, hiszen mindkettő szkíta és hun. Az alábbiakban tehát a következő sorrendben tárgyaljuk a neveket: 1. Attila családfája a krónikák nyomán; 2. A Turul dinasztia nevei; 3. Az erdélyi fejedelemség nevei; 4. A hét vezér neve Anonymus szerint; 5. Az Árpádház leszármazási táblázata Dümmert Dezső nyomán; 6. Törzsneveink (részlet). 7. Címnevek. ...¹⁹

Eszerint Anonymus *Gesta Ungarorum* (12–13. század): Attila utódjának mondja a magyarokat, közli a vezérek neveit, amelyek közt elsőként szerepel Álmos, vö.: Álmos, Előd, Kend, Ond, Tas, Huba, Töhötöm. ...

Megtudjuk, hogy a Don mentén az 5-7. században a bolgárok első királya Attila fia Irnik (Ernak) volt. A székelyeket a hunoktól származtatja, Attila népének nevezi őket. A Kézai-Krónikával azonos vélemény szerint a honfoglaló magyarok találtak blakokat²⁰ a Kárpát-medencében. A bolgárokat²¹ és a blakokat együtt említik. Ügyek²² Szkítia vezére, Magóg király nemzetségéből való. Emesü pedig Dentümogyerben Eunedü²³beli vezér lánya. Ügyek és Emesü fia Álmos, Álmosé pedig Árpád. ...

Akkor Álmos vezér és főemberei... Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. ... Álmos vezér tanácsot tartván és öveit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. (vö.: LIGETI 1986)

...A legfőbb tanulság, hogy a székelyek Attila népéhez tartoztak, tehát i. sz. 400 körül már itt lehettek a Kárpát medencében. Továbbá Emesünek, a Dentümogyerben élő Eunedü vezér lányának és Ügyeknek, Szkítia vezérének a nászából született Álmos, azaz Árpád apja. ...”

Az Álmos név szerepel az Árpádház leszármazási táblázatában (Dümmert Dezső nyomán).

Az idetartozóknak a turul és a szarvas nemzetség egyaránt az őse. Ha csupán a férfineveket vesszük figyelembe, akkor azt látjuk, hogy azok beépülnek a rendszerünkbe. Néhány név (pl.: Mihály, László, Otto, Imre, Bonuszló, Endre, Béla, Dávid, Borisz, István) első látásra úgy tűnik, mintha a kereszténység elterjedésével került volna be a magyar névadási rendszerbe, holott valamennyinek van keleti kapcsolata, sőt gyakran felismerhetők a párhuzamaik a földrajzi nevekben is. Néhány közülük mintha pogány névnek számítana (vö.: Ügyek, Álmos, Árpád, Levente, Tarhos, Üllő, Julas, Tevel, Ézelő, Fajsz, Tas, Tormás, Taksony, Géza, Vazul, Lampert, Kálmán), pedig nem erről az elkülönülésről van szó. Végso eredetét tekintve valamennyi szkíta-hun eredetű.

¹⁹ Természetesen, jelen dolgozatban az Álmoson kívüli részeket elhagyjuk.

²⁰ Vö.: bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó'.

²¹ Vö.: *bolgár* < *bolgá-* szótó + *-r-* képző. A szótó *bolgá-* és a bask. *bulak*, tat. *bolak* alakváltozatok.

²² Vö.: *Egyek*: településnév.

²³ Vö.: magy. *Enyed*, *Ónod*: településnév, *Enyedí*, *Ónodí* családnév.

tű egyelemű név, a párhuzamaik széles körben elterjedtek a földrajzi nevekben nemcsak, mint személynevek.

A Turul dinasztia nevei közül a legtöbb, illetőleg a legtöbbnek az alakváltozata megtalálható az Árpád-ház leszármazási táblázatában is. Ezek a következők: *Ügyek, Álmos, Levente, Tarhos, Jutas, Solt* (ld. *Szultán, Zoltán*), *Ézelő* (ld. *Attila* alakváltozata), *Tas, Tormás*.

A magyarság múltjával kapcsolatos bizonytalanságok és ellentmondások nemcsak az alap nélküli finnugor dogmákhoz való ragaszkodásból erednek, hanem abból is fakadhattak, hogy a kutatóink nem vették figyelembe azt a tényt, hogy Álmosban őseinknek két ága egyesült: 1. Emese révén észak felől a Dentü-mogyerből jövő hun szarvas nemzetség 2. *Ügyek* révén pedig délről a Kaukázus felől jövő szintén hun turul nemzetség. A Kaukázus felől már korábban, Balambér hun király vezetésével a 4. században érkeztek hunok, akiknek nyelve és kultúrája közös gyökerű a szarvas és a turul nemzetség nyelvével és kultúrájával. ...

A hét vezér neveinek is egyike *Előd*. Ez azt is jelenti, ha a hun dinasztia nevei között szerepel és *Árpád* hét vezérének is egyike, akkor lehetséges, hogy Emese, azaz a szarvas dinasztia révén került be *Árpád* vezéreinek a sorába. Ráadásul rögtön *Álmost* követi a sorban. Ez a lehetőség azonban nem állja meg a helyét akkor, ha a név egyrészt nagyon ősi, másrészt használják a hunok mindenütt, sőt a szkítáknál is ismert volt. ...

Ügyek nemcsak a hun dinasztia nevei között szerepel, hanem a Turul nemzetség vezére, *Álmos* apja, Emese férje is. Ez arra utal, hogy a név a hunok között széles körben ismert lehetett. ...

A Turul dinasztia nevei között is szerepel *Álmos*, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk*. ...

Tehát *Álmos*, mint *Ügyek* és Emese fia magában hordozza az apa (*Ügyek*) részéről a turul nemzetség hagyományait, az anya (Emese) részéről pedig a szarvas népének jellemzőit. Ez azt jelenti, hogy *Álmosban* összegződött a turul és a szarvas népe. Az alábbiakban néhány kutatói véleményt mutatunk be, pl.:

Ligeti Lajos szerint „*A kazár Almus, pontosabban Almis a török al- 'venni' ige -mis képzős származéka.*” Az *Almucsi* alak belső magyar nyelvi fejlődés? „... *e névbe török és finnugor eredet is keveredhetett*”. (LIGETI 1986, 371., 570.)

Nem igazolt az, hogy az *Álmos* személynévnek a török *al- 'venni' ige -mis* képzős származéka szolgált alapul. Az *Almucsi* alak pedig megvan a Volga-Ural vidékén földrajzi nevekben, tehát nem lehet belső magyar fejlődés eredménye. Megjegyezzük, hogy a Bulgar évkönyvekben *Almus, Almis*, mint kazár név nem szerepel. *Almis* alakban a Bulgar Állam uralkodóját ismerhettük meg.

Benkő Loránd úgy gondolja, lehet magyar eredetű is. (BENKŐ 1977) Fontos, hogy „*A személynévadás mögött meg kell keresnünk azt az alapot, amire az*

egész fölépül: a gazdasági fejlődést, a társadalmi fejlődést és ezekkel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását." 1. Egyelemű nevek (a magyar őstársadalom kora a 10. század végéig); 2. Kételemű nevek (a korai feudalizmus kora 11–13. sz.) stb. (BENKŐ 1949, 1.)

A kételemű személynévnek valóban a kereszténység általánossá tétele idején váltak használatossá. Addig egyelemű személynévnek léteztek a magyaroknál ugyanúgy, ahogyan pl. a mongoloknál még a mai napig is. Kakuk Zsuzsa megerősíti Ligeti véleményét: Álmos „*Elvett*” vagy „*El van véve*” jelentésű. Régi török személynéveink közé tartozik. (KAKUK 1988) Ezt az álláspontot a vizsgálati rendszerünk nem igazolja. Pontosabban: a régi török személynévnek közé is tarthat, de már a hunoknál is ismert volt. A jelentése pedig nem lehet „*Elvett*” vagy „*El van véve*”.

Vásáry István úgy gondolja, hogy „*Almaš alma* »*alma*« + -š”. *A szó -š képzős helynév. Ismert Almali, Almaliq helynév is, melyet ugyanúgy »almás«-nak fordítanánk. A baskír, kazáni tatárban elsősorban nyelvjárásokban léteznek egy denominális -š, -aš, -áš nomenképző, melynek kicsinyítő kedveskedő funkciója van, tehát a képzett szó jelentését lényegében nem módosítja. Eredete lehet -š, tör. -č, bask. -š. A baskírban és a tatárban önállóan léteznek.*” (VÁSÁRY 1985, 369–388.)

A kutatásaink értelmében a személynévnek ez esetben nem szolgálhatott alapul az *alma*, mint gyümölcsnév, továbbá az *-aš, -áš* nem lehet képző, csupán az *-š*.

Amíg Ligeti Lajos a kazár *Almus*, *Almís* uralkodó nevét említi, Jegorov szerint a híres volgai bolgár uralkodó neve Almuš volt. (B. Г. ЕГОРОВ 1971.) Amint már jeleztük, a Bulgár évkönyvekben csak az *Almíš* forma szerepel mély hangú *-i*-vel (illabiális veláris) és nem *-u* val (labiális veláris). Az *Almucsi* alak is ismert volt már Keleten, tehát ha Ligeti belső magyar fejleményt említi, akkor az szerinte Árpád honfoglalása utáni időre vonatkozik, és ez nem állja meg a helyét. Igazolják ezt az alábbiakban bemutatott földrajzi nevek is.

A fenti vélemények közül ki kell emelnünk Benkő Loránd azon gondolatát, hogy meg kell találnunk azt az alapot, amelyre az egész fölépül. Ebben nekünk a földrajzi névi kutatások segítettek. Egyben világossá vált az is, ha nem ismerjük ezt az alapot, akkor csak találgathatunk. Ez történt a fenti kutatói vélemények esetében is. Elvileg ugyan lehetne *Álmos* neve 'vett, elvett', de ezt a névadás rendszere, az őseink gondolkodása nem igazolja. Eleink úgy gondolkodtak, hogy az ember ugyanúgy, mint a víz, a folyó teremtmény s így forráshoz, maghoz tartozik, forrással, maggal ellátott', azaz az ős utóda, sarja, fia. Ezt tartalmazza a legősibb személynévek, de számos mai személynévben is megvan ez a jelentés, ez a gondolkodás, vö.: Abafi (*Aba*: az apa neve + *fi* 'fiú'), *Kálmánfi* (*Kálmán*: az ős neve + *fi* 'fiú'). Minthogy a személynévadáshoz mintát a víz, a folyó keletkezése és annak megnevezése adott, elsőként bemutatunk az *Álmos*, *Almíš* családjába

tartozó, vagyis azokkal közös gyökerű néhány földrajzi nevet a Volga-Urál vidékéről (CZEGLÉDI 2017, I–VI):

Almanč 'Folyó-víz-víz'. h. Ašm.-; NAP: csuv. *Almanč* < Čirküllě *Almanč* or. *Almančino* Kra., csuvas falu, Ar.-;

< csuv. *Almanč* < *Alman* < *Al* + *man* + -č csuv. Čirküllě <— csuv. čirküllě 'templomos' + *Almanč* or. *Almančino* <— nem or. **Almanča*, **Almanča* + or. -in-: birtokos melléknév képző + -o.

Az egytagú *Almanč* név teljesebb változata *Almančā* < *Almančāk* < *Almančyk*, *Almančyk* volt. Hangtani és szerkezeti megközelítésből a legrégebbi alak az orosz használatú *Almančik* átvétel, ennek fejleménye a csuv. *Almančāk*. A relatív szótó az *Alman-*, amelyhez -čāk (< -čik) 'valamivel ellátott, valamihez tartozó' képző járult. Az *Alman-* relatív szótó -összetett: *Al* + *man* tagokból áll, jelentésük ugyanarra vonatkozhat, a forrással, a maggal kapcsolatos, az 'egy' és az 'első' jelentéstartalom is benne van. A *man* lehet önálló szó is, jelentése 'víz'. Megjegyezzük, hogy az *Alman* szónak ma 'német' jelentése is ismert, az *Alman* szerepel a Bulgár évkönyvekben, ugyanakkor alakváltozata lehet az *alban* népnév is. Az *albán* a Kaukázus vidékén ismert nép. Ez a népnév dinasztia névi, közelebbről személynévi eredetű. Szerkezetileg és jelentését illetően ugyanaz lehet, mint az *Árpád* (< *Árpá* + -d: képző 'valamivel ellátott')²⁴. Hangtanilag a -čik képző magánhangzója mély hangú -y-, amely a csuvasban redukálódott (-y- > -ā-). A használat során eltűnt a szóvégi mássalhangzó (-k), majd az előtte álló magánhangzó (-ā-) is. Ezután már a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója (-č) maradt. Ennek pedig ismert az -š változata is, mindkettő eredeti -t fejleménye: -t > -t' > -č > -š. Kérdés, hogy a szókezdő mássalhangzó eredetileg t- vagy k- volt-e. Mindkettőre vannak adatok, a magyarban, pl. a *Talmácsi* személynév, a *Kálmánca* helynév és a *Kálmánca* családnév. A földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén egyaránt előfordulnak t- és k- szókezdővel, pl.: mar. *Talman enger*, or. *Kalmandaj*. Minthogy a személynevek a víznevek mintájára születtek, ezért a szócsaládba beletartoznak a személynevek is, így a magy. *Álmos* név, amely hangtani alakváltozata a csuv. *Almanč*-nak. A falu korábbi neve *Čirküllě Almanč*, az első tagja vagy 'égerfás', vagy 'templomos' jelentésű. Vö.: csuv. *čirkü*, *čirék* 'templom', ujj. *čirko*, kír. *čirkö*, k.kalp. *širkeu*, tat. *čirkäü*. (JEGOROV 1964) Összetartozik az or. *cerkov* 'templom', ang. *church* 'templom', ném. die *Kirch* 'templom' szóval, amelynek az alapja a *kör*, ld. még lat. *circā* 'körül' stb. A kérdés az, hogy a szókezdő mássalhangzók összetartoznak-e, mert ha igen, akkor azok eredeti mássalhangzója a k-, a többi ennek a fejleménye és a k- > č- változás idegen a magyar és a szkíta-hun nyelvektől. A č-, c- kezdetű változatokban a k- > č- változás nem rájuk jellemző. A ném. *Kirch* 'templom'-nak a tövében a 'kör, kerek' jelentés van meg. Ha eredeti t- és fejleményről van szó, akkor a magy. *teker*, *túr*, *csavar*, *csűr* stb. változatok

²⁴ Megjegyezzük, hogy az *Ár* + *pád* felbontás is lehetséges, ebben az esetben a *pád* 'fi, fiú' jelentésű szó, vö.: *Kalmanbet* (< *Kalman* + *bet*) (CZEGLÉDI 2017)

tartoznak ide. Ha pedig eredeti *k*- és fejleményeiről, akkor vagy a *k*- átvételéről ld. ném. *Kirch*, magy. *kör*, *kerek*, vagy pedig nem a magyarban és nem a szkíta-hun nyelvekben végbement *k*-> *č*-változásról van szó. A végső gyökér azonban mindkét esetben (vö.: magy. *túr*, *teker*, *csűr*, *csavar* és a *kör*, *kerek*) a magyar és a szkíta, hun nyelvekben található. Amennyiben tehát a *č*- kezdetűek (pl. csuv. *čirkü*) nem tartoznának össze a *k*- kezdetűvel, akkor azok eredeti *t*- fejleményei: *t*-> *t'*-> *č*-> *š*-. Az orosz *c*- összefügghet a nem orosz *s*- szókezdővel, de a *č*-vel is. A 'templom' jelentésű szavakkal összetartozik a 'gyűrű' szó s ez természetes, hiszen az első templomok kör alakúak voltak. Vö.: csuv. *šerë* 'gyűrű', MK., tefs. 12-13. sz., ujj., türkm., oszm., gag. *jüzük*, Zamahš., ujj., azerb. *üzük*, üzb. *uzuk*, tat. *jözek*, bask. *jözök*, alt. *d'üstük*, tuv., hak. *čüstük*, kazak, k.kalp. *žüzik*, nog. *juzik*, kum. *juzjuk* 'köves gyűrű', karacs.balk. *žüzük*, jak. *dörö* 'gyűrű'. vö.: mong. *derü* 'gyűrű'. (JEGOROV 1964) A szavak szerkezeti felépítése: abszolút szótó + képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó', vö.: csuv. *šë* + *-rë*, MK., tefs. 12-13. sz., ujj., türkm., oszm., gag. *jü-* + *zük*, Zamahš., ujj., azerb. *ü* + *-zük*, üzb. *u* + *-zük*, tat. *jö* + *-zek*, bask. *jö* + *-zök*, alt. *d'üs* + *-tüik*, tuv., hak. *čüs* + *-tüik*, kazak, k.kalp. *žü* + *-zik*, nog. *ju* + *-zik*, kum. *juz* + *-juk*, karacs.balk. *žü* + *-zük*, jak. *dö* + *-rö*, mong. *de* + *-rü*. A szó rokona a magy. *gyűrű* és a *gyűszű*. Az 'égerfa' jelentésű szavakra ld. csuv. *širëk* 'égerfa', tat. *zirek*, tyum. *jörek agac*, üzb. *zirk*, kaz. *žirek*, karacs. *džerk*, bask. *jerek*, jak. *sixik*, *sisik* 'égerfa'. (JEGOROV 1964) A tyumeni tatár adat *jörek agac* 'gyűrű fa' jelentésű, ez arra utal, hogy köze van a 'gyűrű' jelentésű fenti szavakhoz és a magy. *gyűrű* szóhoz is. A falu orosz neve *Almančino*, amelynek az *Almanč* töve átvétel, az átadó alak *Almanča*, ehhez járult az or. *-in-* birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló *-o* formáns.

Almanča 'Folyó-víz-víz'. h. Ašm.I.164.: csuv. *Almanča*, Bu.u., or. *Almančikovo* csuvas falu neve, NAP: csuv. *Almanča* or. *Almančikovo* B., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Almanča* or. *Almančikovo* <— nem or. *Almančik* + or. *-ov-*: birtokos melléknév képző + *-o*.

A falu nevére ld. *Almanč*. Az *Almanča* előzménye *Almančäk* < *Almančyk* < *Almančäk*. Az illabiális *-ä-* fejleményei vannak meg a név utolsó tagjában. Az or. *Almančikovo* név *Almančik* töve átvétel, az átadó alak *Almančyk* volt. Ehhez járult az or. *-ov-* birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló *-o* formáns.

Almančäk 'Folyó-víz-víz'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almančäk* or. *Zelenovka* V. orosz falu, Ar.:-.

< csuv. *Almančäk* < *Alman* < *Al* + *man* + *-čäk* or. *Zelenovka* <— or. *zelen* 'zöld' + or. *-ov-*: birtokos melléknév képző + *-ka*.

Az egytagú *Almančäk* névre ld. *Almanča*. A falu orosz neve *Zelenovka*, a *Zelen* szótónek alapul szolgált az or. *zelen* 'zöld' jelentésű rövid alakú melléknév, majd ehhez járult az or. *-ov-* birtokos melléknév képző, végül a *-ka*, amely vagy kicsinyítő képző, vagy a csuv. *kil* 'ház' szóval tartozik össze, így a településre utal. Ld. *Everkel*.

Uj kas Almanč 'Mező falu Almanč' h. Ašm.I.163.: csuv. Uj-kas Almanč Jau., csuvas falu, NAP:; Ar.:< csuv. Uj <— csuv. uj 'mező' + kas <— csuv. kas 'utca, falurész, falu' + Almanč.

A három tagú *Uj kas Almanč* névben az első tagnak a csuv. *uj* 'mező' szó szolgált alapul. A szó a törökség nagy részében megvan *of* formában önállóan és képzett alakban egyaránt, jelentése 'mező, rét, mélyedés, völgy, gödör, alsó rész', sőt a mongolban 'erdő' jelentése is van. Vö.: csuv. *uj*, dial. *of* 'mező', csag. *of* 'alj, alsó rész, völgy, bemélyedés, kis völgy, árok, patak, szakadék', kirg., kazak, k.kalp., nog. *of* 'alj, alsó rész, üreg, mélyedés, horpadás', türk. *of*, *ofluk* 'alj, alsó rész, kátyu, kerékvágás', oszm. *ofjuk* 'mélyedés, horpadás', azerb. *ofjug* 'kimosás, árok', s.ujg. *of* 'sztyep, mélyedés, völgy', vö.: mong. *of* 'erdő, túlelvélű erdő, liget, erdőcske', vö.: ujj., türk., oszm., azerb. *of* 'kivájni, kivéni, ásni'. Eredetileg igenév-szó volt, ezért természetes, hogy igei jelentésben is fennmaradt, vö.: ujj., türk. oszm., azerb. *of* 'ásni, kivájni'. (JEGOROV 1964). Rokona a magy. *váj* ige, amely még őrzi az eredetileg megvolt szókezdő mássalhangzót: *t* > > *ő* > *u* > 1. *v* > 0-. A második tag a *kas*, ugyanaz, mint a csuv. *kasá*. Ld. *Avtan kassí*. A harmadik tag *Almanč*, teljesebb változata *Almančä* < *Almančäk* volt. Hangtani és szerkezeti megközelítésből a legrégebbi alak az orosz használatú *Almančik* átvétel, ennek fejleménye a csuv. *Almančäk*. A relatív szótól az *Alman-*, amelyhez *-čäk* (< *-čik*) 'valamivel ellátott, valamihez tartozó' képző járult. Az *Alman-* relatív szótól összetett: *Al-* + *man-* tagokból áll, jelentésük ugyanarra vonatkozhat, a forrással, a maggal kapcsolatos, az egy és az első jelentéstartalom is benne van. A magy. *Álmos* név, amely hangtani alakváltozata a csuv. *Almanč*-nak. A *manč* alakváltozata a *mansí* népnév, a magyar földrajzi névben pl. *Kismacs*.

Nimč Almanč '?'. h. Ašm.I.163.: csuv. Nimč Almanč Jau., csuvas falu, NAP:; Ar.:< csuv. Nimč + Almanč.

A kéttagú *Nimč Almanč* településnév első tagja a *Nimč* elvileg egyrészt alakváltozata lehet a csuv. *nimčs* 'német' szónak s akkor népnév szolgált neki alapul. Az orosz *nemec* 'német' a nem orosz *nimčs* alak átvétele. Másrészt a *Nimč* szerkezeti felépítése (*Nimč* + *-č*: képző 'valamivel ellátott') szerint a *Nimč*-relatív szótótnak valamely vízzel kapcsolatos szó szolgálhatott alapul. Ugyanakkor *Ni* + *mč* elemekre is bontható, úgy az előtag *Ni* 'vízre utaló szó, az utótag *mč* előzménye pedig *mčnč*, alakváltozata a *manč*. Az *Almanč* második tag ld. *Uj kas Almanč*. Egy másik lehetőség szerint az első tag a magy. *nemes* szóval tartozik össze, amely a magyarban nemcsak közszőként ismert, hanem személynévként és használt földrajzi neveken is.

Värman kas Almanč 'Erdő falu Almanč'. h. Ašm.I.163.: csuv. Värman kas Almanč Jau., csuvas falu, NAP: csuv. Värmankas Almanč U., csuvas falu, Ar.:<

< csuv. Värman <— csuv. värman 'erdő' + kas <— kas 'utca, falurész, falu' + Almanč < Alman < Al + man + č.

A három tagú *Värman kas Almanč* három tagú név, az első tagnak alapul szolgált a csuv. *värman* 'erdő' szó. A magyarban is megvan az *Ormánság* tájnév-

ben, szerkezete szerint *Ormán* szótő + *-ság* képző 'valamivel ellátott'. A törökség más nyelveiben is ismert, vö.: ujj., oszm., kazak, nog., kum. *orman*, üzb. *urmon*, tat., bask. *urman* 'erdő'. (JEGOROV 1964). Ugyanaz a szó, mint a magy. *erdő* azzal a különbséggel, hogy a magyarban a *-dő* képző kezdő mássalhangzója *t- > d-* zöngésedést mutat, a török nyelvekben pedig az *m-* a *t- > δ- > w- > m-* változások eredménye. A szótő kezdő mássalhangzója is eredeti *t-* volt, ahol *t- > δ- > w- > v-* illetőleg *t- > δ- > w- > 0* változások mentek végbe. A második tag *kas* ugyanaz, mint a csuv. *kasă*. A harmadik tag ld. *Uj kas Almanč*.

Tehát a magy. *Álmos* és a fenti csuv. *Almanč*, *Almančă*, csuv. *Almančák*, or. *Almančik* (<— nem or. *Almančyk*) több elemből álló szó. A *-č*, *-čă*, *-čák*, *-čik* képzőnek van *-š* kezdetű változata is a földrajzi nevekben. Az *Álmos* a fenti földrajzi névi adatokhoz képest *-n-* nélküli denazalizált változat. Megjegyezzük, hogy az *Almančik* stb. *mančik*, *mančák*, *mančă*, *manč* része összetartozik a *mansî*, *manysî* (*man'sî*) népnévvvel, sőt a *mos* fráterianévvvel is. Az *Álmos* név szerkezeti felépítése tehát: 1. *Al* + *mos* két tagból álló összetett szó, ahol az utótag képzett forma: < *mo-*: szótő + *-s*: képző, 2. *Almo-*: relatív szótő (< *Al* + *mo-* < *mon*) + *-s*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott'. Nem lehet kicsinyítő-becéző képző. Bármelyik oldalról közelítjük meg, az eredmény ugyanaz.

2.9. Szólunk még a *Džagfar* névről, amelynek a *Džafar* alakváltozata is használatos az évkönyvekben, pl.:

„12. fejezet. *Almiš Džafar kan haláláról és az ő fainak az uralkodásáról.*”

A szó megvan a magyarban is személynévként és közsökként, vö.:

magy. *Sáfár* csn., amelynek alapjául szolgált a magy. *sáfár*, *sáfár* 'uralkodó ügyeinek intézője, kincstartó' vagy 'gazdatiszt, intéző, felügyelő, kulcsár'. (KÁZMÉR 1993)

magy. *sáfár* az első adat 1345. 'uralkodók ügyeinek intézője, kincstartó, gazdatiszt, intéző, felügyelő, kulcsár, valamely közösség erkölcsi értékeinek, magasabb érdekeinek felelős öre, gondozója, főszakácsmester, főkonyhamester, alkalmi multságok (lakodalom, bál) rendezője, anyagi részének intézője'. Bajor-osztrák eredetű, vö.: kfn. *schaffære*, *schaffër* 'alkotó személy, intéző, felügyelő, gondviselő, gazdatiszt, gazda, ispán, kulcsár' baj.-osztr. *schaffer*, ausztriai ném. *schaffer* 'uradalmi intéző, gazdatiszt, felügyelő'. Ez a német *schaffen* 'alkot, teremt, létesít' (kfn. 'rendez, elrendel' is, baj.-osztr. intézkedik, parancsol' is) származéka, s így a magy. *sáf* német eredetijének etimológiai családjába tartozik. A szb.-hv. *šafar*; szln. *šafar*; cseh *šafář*, szlk. *šafár*, le. *szafarz*, ukr. *šafár* '(uradalmi) intéző, gazdatiszt' közvetlenül vagy közvetve ugyancsak a bajor-osztrákból származik. (TESZ)

A Bulgár évkönyvekben előforduló adatok arra utalnak, hogy a magyar *sáfár* közszó bolgár, azaz hun eredetű, amely elterjedt a fenti nyelvekben. Nem igazolt az, hogy a szó a magyarban átvétel.

3. ÖSSZEGZÉS.

A Bulgar évkönyvek anyagának a tanulmányozása számos tanulsággal jár. Sok földrajzi név, személynév, népnév és egyéb közszo szerepel benne. Közülük csupán néhányról szólunk jelen dolgozatban. A Bulgar évkönyvek szerint a *Kara-Bulgar* mint országnev 'Nyugat-Bulgar'-t jelent óbulgar vagy óbolgar nyelven. A *Bulgar Állam* nevében mindig a *Bulgar* formát használják az évkönyvekben, városnévben *Bolgar*-t, a népre vonatkozóan pedig mindkettőt, a *bulgar* és *bolgar* alakot egyaránt. A kutatóknál és az évkönyvek szerkesztőinél a Mellékletben előfordul az „*ezüst bolgár*” megnevezés, az évkönyvekben azonban nem szerepel. A *bulgár/bolgár* népnév közös etimológiájú a *hun* és az *ungár, hungár, венгер, ugor* népnévvel.

A magyar *Álmos* vezérnek a neve a bolgár *Almı̄s*-nak, a kiemelkedő bolgár uralkodó nevének az alakváltozata, ám világosan két különböző személyről van szó. Az évkönyvekből vett földrajzi nevek és közszők óbolgár, azaz hun nevek és szavak, amelyek megtalálhatók egyrészt a Földrajzi nevek etimológiai szótárában, másrészt vannak magyar megfelelőik is.

A Bolgár évkönyvekből vett idézetek és az azokban szereplő szavak, nevek kapcsán bemutatott földrajzi nevek, személynevek és közszők egyértelműen utalnak arra, hogy a bolgárok és a magyarok nyelvi kapcsolatainak a magyarázata az, hogy a bolgárok hunok, a hunok pedig a magyarok testvérei. A Kárpát medencében már a magyar nevű őseink bejövetele előtt megjelentek a hunok, így a bolgárok is. A *bulgár*, mint eredetileg hun nép neve csak később lett a ma már sláv bolgároknek a népeve. Végül megerősítésre talált az az álláspontom, hogy a magyar – bolgár nyelvi kapcsolatoknak a kulcsa az ősmagyar és a hun rokonságban található.

4. RÖVIDÍTÉSEK

alt.	altaji	d.	domb
ang.	angol	dial.	dialektus
Ar.	Arhivális anyag ld. Nikitin	E/3.	egy-es szám harmadik személy
Ašm.	Ašmarin	f.	foljó
azerb.	azerbajdzsán	Fa.	ld. Fasmer
B.	Batirevszkij rajon	fi.	finn
baj.-osztr.	bajor-osztrák	gag.	gagauz
bask.	baskír	h.	hely
blg.	bolgár	Xajb.	Xajbulinskij rajon
Bu.u.	Buinszkij ujezd	hak.	hakasz
csag.	csagatáj	han.	hanti
csuv.	csuvas	jak.	jakut

Jan.	Jantikovszkij rajon	ojr.	ojrot
K.	Kozlovszkij rajon	or.	orosz
Ka.	Kanasszkij rajon	oszm.	oszmán
karacs.balk.	karacsáj-balkár	Pl.	például
kaz.	kazak	s.ujg.	sárga ujjur
kfn.	közép-felnémet	sz.	század
kirg.	kirgiz	szb.-hv.	szerb-horvát
k.kalp.	karakalpak	szelk.	szelkup
ko.	komi	szlk.	szlovák
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon	szln.	szlovén
kum.	kumük	Spas.u.	Ld. Vax.
ld.	lásd	tat.	tatár
le.	lengyel	tofal.	tofalar
magy.	magyar	tuv.	tuvai
mar.	mari	türkm.	türkmén
mdE.	erza mordvin	U.	Urmarszkij rajon
mdM.	Moksa mordvin	ua.	ugyanaz
Kāšy.	Kāšyari ld. MK.	ud.	udmurt
MK.	Mahmūd al Kāšyari	ujg.	ujgur
mong.	mongol	ukr.	ukrán
ném.	német	üzb.	üzbég
nog.	nogaj	V.	Vurnarszkij rajon
nyj.	nyelvjárás	votj.	votják
óbulg.	óbulgár	vö.	vesd össze
óe.szl.	óegyházi szláv	Zil.	Zilairszkij rajon
ómong.	ómongol		

5. FORRÁSOK

- AK. *Akadémiai Kiszlexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Ar. Archivális anyag ld. NIKITIN.
- Ašm. ASMARIN, n. 1. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvaszskoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
- BAHŠI 1680 BAHŠI Iman, *Džagfar története. Bulgár évkönyvek gyűjteménye* 1680. A „Džagfar tarihi” 'Džagfar története' szöveg ismertetése orosz nyelven. Készítették I.M.-K. Nigmatullin és Petropavlovsk város lakói 1939-ben. „Bulgaria” közlöny szerkesztése. Orenburg 1993. Orosz nyelvről magyarra fordította: Czeglédi Katalin. Kézirat.
- Fa. Fasmer, M. *Etimologiceszkij slovar russkovo jazyka* I-IV. Moskva, 1964-73.
- JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologiceszkij szlovar csuvaszskovo jazyka*. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari

- Kāšy. Maxmūd al-Kāšyari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Divān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szótmutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
- KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KB. Ld. KB. „Кутадгу Билиг” *Древнеуйгурский памятник*, написанный Юсуфом. Баласагунском в 1069 г.
- KISS 1980 KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoje ASzSZR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974.
- SISN. M. SANSZKIJ-V.V. IVANOV-T.B. SANSZKAJA 1975: *Kratkij etimologičeszkij szlovar russzkovo jazyka*, Moszkva.
- TB. *Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASSR*, Ufa 1980.
- tefs. Ld. тефс. XII-XIII. вв. А. К. Боровков. Лексика среднеазиатского тефсира М., 1963.; тефс. XI-XV. вв. А. К. Боровков. Опыт грамматической характеристики языка тефсира XI-XV. вв.
- TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar*. Izdatelsztvo „Russkij jazyk”. Moskva.
- Zamahšari *Mongolskij slovar’ I-II*. M.L., 1968–1939.
- Zol.bl. Ld. Зол. бл. Сутра „Золотого блеска” Адтун Ярук. Памятник уйгурской письменности.

IRODALOM

- ALEKPEROV 2010 = ALEKPEROV Alekper: *A bolgárok Azerbajdzsán történetében* in: Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia (Előadások, cikkek, rezümék) II. kötet (Történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest, 2010, 35–42.
- BENKŐ 1949 = BENKŐ Lóránd, A régi magyar személynévadás. *Magyar Népkutatás Kézírkönyve*, 1-24. /Kny./ Budapest, 1949.
- 1977 = BENKŐ Loránd: Magyar nyelvtörténet – magyar őstörténet In: *Magyar őstörténeti tanulmányok* Bartha I.–Czeglédi K.–Róna-Tas A. (szerk.) Budapest, 1977.
- CZEGLEDI 2007 = CZEGLEDI Katalin: *Nyelvészeti őstörténet* I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2007.
- 2012A = CZEGLEDI Katalin: A szkíta-hun nyelvek története. *Gyökrendszer*. I-II-III. kötet. Hungary, Pilisvörösvár, Magánkiadás, 2012.
- 2012B = CZEGLEDI Katalin: A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában IX. A magyar-bolgár nyelvviszony (*Hunok-e a volgai bolgárok?*) Hungary, Pilisvörösvár, Magánkiadás, 2012.
- 2017 = CZEGLEDI Katalin: *A magyar népnév és a torgaji magyarok neve. A keleti magyar sezszerék nyelvi tanulságai*²⁵
- 2018 = CZEGLEDI Katalin: *Jugria és Hungária nyelvész szemmel*. in: *Kelet Kapuja* 2018. 3. szám.
- ДИМИТРИЕВ–ПРОХОРОВА 1984 = В. Д. ДИМИТРИЕВ, В. А. ПРОХОРОВА ред. 1984. *Болгары и чувашы* Чебоксары 1984.
- GASZIMOV 2010 = GASZIMOV HEJIRBAJ, *A hunok Azerbajdzsán történetében* in: „Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde” IV. nemzetközi tudományos konferencia (előadások, cikkek és rezümék) II. kötet (történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest, 2010, 191–200.
- ЕГОРОВ 1971 = В. Г. ЕГОРОВ: Современный чувашский литературный язык. Чувашкнигоиздат 1971.
- KAKUK 1988 = KAKUK Zsuzsa: Török eredetű személynéveink hódoltságkori forrásokban. In *Keletkutatás*. ősz. 25-1988.
- KARATAY 2003 = KARATAY Osman: *In search of the lost tribe* Karam ÇORUM, 2003.
- UCSIRALTU 2008 = UCSIRALTU: *A hun nyelv szavai*. Napkút Kiadó, Budapest, 2008.
- VÁSÁRY 1985 = VÁSÁRY István: *A baskir-magyar kérdés nyelvi vetületben*. NyK. Budapest, 1985, 369–388.

²⁵ A torgaji magyaroknak a latin, cirill és arab írással lejegyzett családfájuk vizsgálatára Benkő Mihály történész kért meg több, mint 10 évvel ezelőtt. Az akkor megírt változatnak ez a tanulmány a javított, bővített változata. (Kézirat)

Bérczi Szaniszló

SZÓTÁR MAGÁNYOS MÁSSALHANGZÓKBÓL

BEVEZETÉS

A gondolkodás, a beszéd, és a fogalomalkotás egymástól elválaszthatatlan élettevékenységek. Forrásuk közös: ez a közlés. Az emberi lét egyik legfontosabb jellemzője a közlés. A közlés: ismeretátadás az embertársaknak. A közlés lényege az utánzás. A hangzó utánzás kései fejlesztés más közlésformákhoz (pl. a mozgásbeszédhez) képest. A közlések egymással párhuzamosan fejlődtek. Mai állapotukból következtethetünk korábbi állapotaikra is. E visszakövetkeztetést a közlések rendszert alkotó volta, valamint az evolúciós törvények teszik lehetővé. Amikor kiemeljük *a beszéd rendszerét*, egy fontos törvényszerűséget is ki kell mondanunk. A beszéd a tartalom és a forma egységét megőrző rendszer (a magyar nyelv esetében biztosan). Ez a tartalom és a forma közötti egység teszi lehetővé, hogy *állandóságokat* ismerjünk föl az összetett rendszer szintjein. A mondatok szerkezete, vagy a bennük előforduló szavak ilyen állandóságok, melyeket minden mai nyelvelemző ismer, elismer és fölhasznál. Vannak azonban olyan szerkezeti szintek is, amelyeken a tartalom és a forma közötti egybeesés alapján fölismerhető állandóságokat az elemzők jelentős része – bár tud róla – nem ismeri el. (Ismerheti, hiszen másfélszáz éve akadémiai kiadványok rögzítették fölismertségüket.) Akik fölismerték a beszéd szónál kisebb állandóságait, nevet is adtak nekik. A tartalom és a forma egybeesése nem csak az egyszerű szóra igaz (gondoljunk a szó ragozott alakjára), hanem a szó szintjénél mélyebb szerkezeti szintek egységeire is. Mivel ezekből több is van, ezért dolgozatunkat a rendszerelemzés általános természettudományos bemutatásával kezdjük.

A közlés egyre magasabb szintű ismeretátadást tett lehetővé. A közlés két ágon fejlődött. Az egyik ág a formálódó ismeretrendszert gyarapította, a másik ágon a közlési forma fejlődött. Ez érvényes a képi, a mozgási és a hangzó közlésre is. Mi most a hangzó közlés korai időszakával foglalkozunk. Ebben az időben a két ág hosszú ideig párhuzamosan fejlődött, s csak később vált szét. A párhuzamos szakaszt elemezve érdekes fejlesztő lépéseket rekonstruálhatunk e sokszálú eseménysor kölcsönhatásairól is. Ismeretrendszerünk és beszédünk mai gazdagsága ekkor kezdett kibontakozni. Hihetetlenül gazdag időutazásra hívjuk meg olvasóinkat.

A BESZÉDET MEGELŐZŐ, A MOZGÁSBESZÉDRE RÁÉPÜLŐ ISMERETRENDSZER KIFORMÁLÓDÁSA

Az érzékelés világa jelenségek sokaságát építette be az emlékezetbe. Az érzékszervek egyszerre észleltek és a látott dolgok észlelése együtt járt a hangzások és a testfelületen át érkező hatások átmeneti rögzítésével. Az érzékelések együttese tette lehetővé azt, hogy az együtt előforduló hatásokból egy-egy esemény jellemzői kiemelkedjenek. Azok az események jutottak el legkorábban az ilyen érzékelhetőségi, tudatosulási szintre, amelyek gyakoriak voltak és azonos, vagy közel azonos formában ismétlődtek meg. Az élethelyzetek gyakorisága és állandósága mindig meg határozó szerepű az ismeretrendszer formálásában.

Ma könnyen szétválasztjuk a test érzékszervein át érkező hatásokat, de egykor még, a hangzó közléssel való tanulás hiányában, mindenki maga építette ki az észlelt jelenségdarabok összeillesztési világát. Tekintsünk át néhány érzékelési helyzetet, s látni fogjuk, hogy az élethelyzetek egyszerre veszik jelzések zápora alá a testet. Minden életheány (éhség, szomjúság, fájdalom) összetett formában jelez. Egy része képi formában is megjelenik (pl. ürítések), más esetben a bőr, az izmok és más testi állapotváltozások jelzik az igényt (pl. szomjúságot a száj kiszáradása). Ezekből csoportosíthatók azok, amelyek elsősorban a test izomzatában jelentkeznek, például erő kifejtés, elfáradás, küzdés, emelés, különféle mozgások, kézi cselekvések, stb. Testfelülettel és izomzattal érzékelhetők az összetettebb változások is, az erő kifejtés egymásutániséga, ismétlődése, fokozódása, csökkenése. Érzékelhetők állapotjellemzők: hideg, meleg, langyos, tüzes, vizes, száraz, nyúlós, csípős, lágy, kemény, stb.

A látással is érzékelhetők az egyszerű változások: mozgás, egymásutániség, ismétlődés, közeledés, távolodás, kisebbedés, nagyobbodás. Érzékelhető a térbeli helyzet: jellemző változások a földfelszínen, levegőben, az anyag szerinti különbségek, érdes, sima, göröngyös, sziklás stb. felszín. Ezek közül több a képi fölismerés mellett a felület érzékelésével és az izomzattal együtt érkező jelek alapján kap élethelyzet azonosítást.

A hanghatások szintén kísérik az eseményeket. Itt is a változások észlelése jó kiindulási alap az érzékeléssel fölismerhető közös jegyek összehasonlítására. Érzékelhető az egymásutániség, az ismétlődő hang, a közeledő hang, a távolodó hang, a csökkenő hangerő, a fokozódó hangerő, hangszínárnyalatok (zizegés, surranás, neszezés, ordítások, nyerítések, bögések, csicscsergések, madárdal, tücsökciripelés, a természet muzsikája).

Azért kellett röviden utalnunk arra, hogy milyen gazdag ismeret csoportok álltak már az ősi ember rendelkezésére a beszéd előtt, mert ezek továbbfejlesztése válik láthatóvá akkor, ha az addig elrendezett ismeretekhez hasonlíthatjuk a tudatos és akaratlagossá váló hangkiadás ismeretrendszerét (a fokozatosan kibontakozó beszéd világát).

Amikor a *közlés oldaláról* vizsgáljuk meg a beszéd előtti világot, azt kell fölismernünk, mi az az átadási forma, ami lehetővé teszi egy-egy jelenség közlését egy másik ember számára. Mivel a mozgás a látással leginkább támogatott cselekvés, ezért a spontán hanghatás mellett a mozgással való közlés mutatkozik a legkorábbi fő ismeretátadási formának. Természetesen ez a mozgásbeszéd együtt történik a hang, a tapintás, az arcjáték társuló formáival, mégis a fő ismeretátadási forma a test mozgásával történik.

A korai ember is azt tudja közölni, amit önmagában már megértett. Már az érzékelés korai szakaszában kialakul az eseményekre, mozzanatokra tagolt jelenségvilág, ahogy erre utaltunk az egyes felvevő érzékszervek érzékeléseinek bemutatásánál. Az összetettebb ismeretrendszer kialakulásához a rész-egész viszony fölismerése nélkülözhetetlen. Mik lehetnek a fölismert rész-egész viszonyai ennek a tagolt jelenségvilágnak?

Tekintsük az emberi testet példának: itt a részek „önállósága” együtt jár a testrészek közös használatával. A mozgások során az *élethelyzetek szereplőinek állandósága* egy alapvető fölismerés. A részek és a nagyobb egységek összetartozása, esetenkénti szétválása, a részek többféle kapcsolódása is ilyen. A rész-egész szempontból figyelt összképben is tudatosult az egymásutániség, az ismétlődés, a közeledés, a távolodás, a kibebbedés, a nagyobbodás, a térbeli helyzet. Tudatosulhatott a jelenség térbelisége a földfelszínen, vagy a levegőben, vagy a különféle tájakon (füves, sima, sziklás-göröngyös), a környezeti szereplők nagysága az emberhez képest, elmozdíthatósága, vagy helyben maradása: mindez fokozatosan, beszéd nélkül is. Ezeket a jellemzőket részben már a mozgásos utánpótlással (mozgásbeszéddel) be tudta mutatni az ősi ember a többieknek. (Például a nagyságot kőromnyi, ujjnyi, arasznyi, könyöknyi, karnyújtásnyi, ölnyi, lépésnyi méretben.)

Hatalmas tehát a tárgyismeret és a kapcsolat-ismeret a jelenségvilágról már a beszédet megelőzően is. Az élethelyzetek csoportosítása is sokféle. Éppen azért, mert a jelenségekben a résztulajdonságok mindig kapcsoltan jelennek meg, a közléskor az élethelyzetek nagy egységei nem teszik még lehetővé a közlés pontosságát. Mindent, ami erő kifejtés, be lehet mutatni különféle műveletekkel, de hogyan lehet közölni például a színt, amikor nem nyílik az olyan, vagy hasonló színű virág? Az emberi érzések, bizonyos tulajdonságok, a ritka jelenségek nagyon nehezen közölhetők mozgásbeszéddel.

A mai beszédet figyelve, és rendszerint elemelve, fölismeréseket tehetünk arról, hogyan alakítottak ki ősünk pontosabb közlést a hangok segítségével. A hangzó közlés azonban sokkal összetettebb, mint hogy csak a hangok megjelenésének élethelyzetektől függő szerepét vizsgáljuk. Mert a hangok hangoztatása mellett a *hangképzés módja* is fontos része a hangzó közlés módszerének. Gondolatilag a *fő ismeretrendező cselekvés* a jelenségvilág egyfajta

csoportosíthatóságán alapul. A beszédre „reá vivő” gondolkodás egy sajátos összetett rendszer kialakulását jelenti. Olyan rendszerét, amely miközben *szétválasztja* a jelenségek jellemzőit, s *kiemeli* azok közül a másfajta jelenségekkel összetartozókat, mást is tesz. Valamilyen formában ezt a közös jellemzőt „*leki-csinyíti*”. Fölhasználja a mozgásbeszéd *tagolását* is, és a mozgásbeszédből jól ismert *utánzást* is. A *közös jellemzőt* nem nagy mozgással, hanem *kicsi mozgással helyettesíti, miközben* a kicsinyített mozgással *hangot is ad*. Összegezve: a beszéd kialakulásához tehát fölhasználta az ember az addig kifejlesztett *összehasonlítást* (emlékezést), a közös jegyek kiemelését, a közös jegy kicsinyítését, hangadással való összekapcsolását, a jelenségek összetevő mozzanatokra tagolását, a mozzanatok összekapcsolását, majd egyre összetettebb sorokba rendezését. Hogy ezt a gazdag fejlesztési sort bemutathassuk, el kell végeznünk a beszéd rendszerelemzését.

Mielőtt a rendszertani elemzést elkezdenénk, gyűjtsük csokorba azokat az építőelemeket és ismeretcsoportokat, amelyek már a mozgásbeszéd során kialakulhattak. Fölismerhetővé vált, a nagyítás és a kicsinyítés jelensége, a távoli dolgok közelhozásának, földézésének a képessége, a hasonlósággal való közlés, mindez képi és mozgásos formában. A megnyúlt árnyék, vagy a távolból is látható tűz, a nagy mozgás kézre történő kicsinyítése, (pl. gyaloglás bemutatása az ujjakkal), és még számos példa mutatja ezt ma is. Ezekkel a kifejező eszközökkel ma is élünk. Az arcjáték is a mozgásbeszéd része mind a mai napig. A közlésnek a mozgás útján történő megvalósítása – képek fölhasználásával – számos formában létezik napjainkban. Szükséges lesz azonban fölismerni a közlésnek olyan tartományait is, amelyek hiányoztak a képi-mozgásos közlési világból. Ha csak összefoglalóan *elvontságokat* említünk, akkor egy nagyon pontos, részletek nélküli, átfogó mai fogalom segítségével jelenítjük meg ezt a hiányt. Egyszerűbb lesz egy példával érzékelteni, hogy milyen hátrányai vannak a képi közlésnek akkor, ha a jelenségekben előforduló közös jellemzőt akarjuk a tudtára hozni egy embertársnak a mozgásbeszéd világában.

Tekintsük a következő példát. A mozgások alapján már fölismert – ma így nevezném: „kijön valahonnan” – jelenséget szeretném közölni a társaimmal. Legmozgékonyabb testrészem a kezem és a karom, ezért kézzel lazán megfogom a fűszálakat és húzom az ujjaimmal a füvet fölfelé. Ezzel érzékeltetem, hogy fölfelé halad a fűszál is. Aztán leguggolok, és a karommal átölelem egy kisebb fa törzsét, lazán, hogy fölemelkedni tudjak mellette. Ezzel az emelkedéssel elismétlem a fűnél már bemutatott fölfelé mozgást. A forrást egy sziklánál egy ismétlődő kiszedő mozdulattal jelzem: kijön belőle. Ugyanezt mutogatom el a füsttel is a tűz fölött. Az egymás utáni gyors bemutatással érzékeltetve tehát nem csak a fű jön ki a földből, hanem a fa is, a füst is kijön a tűzből, a víz tetejére kijön a fagyott réteg télen, s a forrás a kövek közül. Mindezt csak a közlés akkori módján,

mutogatással, és a sokféle folyamat elismétlésével lehetett megtenni. Fölsorolással. A természeti jelenségekhez hasonló mozdulatokkal.

Itt visz új utakra a kicsinyítés lépése. Őseink addig gyűjtenek a fent említettekhez hasonló jelenségeket, amíg eljutnak a száj környékén megfigyelhető hasonló jelenségekhez. Természetes, hogy valakinek föltűnik: a szájon át történő szándékos levegő-kipréselés, a kifújás is kijövési („kijön belőle” típusú) jelenség. De más emberközeli – a testből történő ürítésnél is jelentkező – kijövési jelenséget is gyakran kísérte hangzás. Azokat a szükség idézi elő, de ritkán, mert azok testműködési kijövések és hangzások, amiket mindenki ismer. A száj mozgásával létrejövő kifújásos hangzások is mindenki által gyakoroltak voltak. Mindenki hallhatta a hangzását ezeknek a mozgásoknak, de bármikor el is ismételhette azokat. A szájon át történő kifújás akaratlagos tevékenység. Ezért egy elképzelhető fejlesztési lépés az lehetett, hogy az előzőben fölsorolt mozgásbemutatóhoz hozzátett egy kifújást. A bemutató sorozat minden egyes eseményénél elismételt kifújó hang így tudatosíthatta a két jelenség közötti kapcsolatot. Egy idő után már elég lett csak a „szájba kicsinyített” mozgási változat *hangzó földézése* a „kijön belőle” jellemvonás jelzésére. E természetes láncolatban végbement „fejlesztési folyamat” végén állandósulhatott a „rövidítés” lehetősége: a „kijön belőle” jelenséget egyetlen szájba kicsinyített mozdulattal össze lehet foglalni. Ezáltal a „kijövéses jelenségek” kiemelhetővé váltak az addigi hosszú, mutogatásos közlési világból. Erre az eseménysorra tekintve azt látjuk: forradalmi lépés következett be. A közös hanggal jellemezni tudjuk az egymáshoz hasonló részjelenségeket.

A közlési fejlesztést a hangzó közlés irányába terelő megoldás azzal születt, hogy a száj mozgására lehetett kicsinyíteni a mozdulatot. Ezt a kicsinyítést ugyanúgy *láthatta* a társak csoportja, mint a „nagymeretű” mozgásos bemutatót, és ugyanúgy *hallhatta* a hangzását is. (A hang keltése úgy történik, hogy a felső fogsor és az alsó ajak között kifújunk a levegőt: *fű*. Ez a szájbéli hangkiadó mozzanat úgy viselkedik, mint a fű, a fa, a füst, a fény a maga helyzetében, de kicsinyítve.) Ezáltal tudatosult, hogy a *hangot*, – ami a mozgást kíséri a kicsinyített mozgás esetén, – a közös jellemző jellemzésére használhatom: amikor „kijövéses” jelenséget akarok megjelölni, elég, ha kifújok egy lélegzetnyi levegőt: *fű*. *A kicsinyítés és a hangzás együtt fordult elő először, de később elég lett a hang is egymagában a jelenségtípus földézésére.*

Összefoglalva. A hangzásos-kicsinyítéses fölfedezést az jellemzi, hogy a látható környezeti jelenséget bele lehet „*kicsinyíteni*” a szánkba. Ekkor egyúttal egy *hang is hallható*, amit föl lehet használni a jelenségcsoport azonosítására. Ezzel a fejlesztő lépéssel olyan következtetés is születhetett, amit más esetre is lehetett alkalmazni. Ez a fölismerés a következő. Ha *az élethelyzet szájra kicsinyített térbeli képe és mozgása ahhoz hasonlót mutat és cselekszik, mint a valóságos esemény, akkor a szájszervekkel ily módon előállított hang alkalmas ösz-*

szefoglalásra és kiemelésre más élethelyzetekben is. Mindez akkor érvényes, ha más térbeli cselekvésbeli jelenségcsoportok körében is számos, egymáshoz hasonló képet és mozgást összefoglaló esetet találunk. Ennek a fölfedezési láncnak a rendkívüli horderejét az mutatja, hogy sok más jelenségcsoportra is alkalmazható lett s máig hatóan megalapozta a beszédet. Ebből a fölfedezési láncból született meg az első fogalomszótár. Mert ezzel a fölfedezéssel elindult a mai beszéd legkisebb elemeinek, a jelentéssel bíró beszédhangok egy csoportjának, a *mássalhangzóknak* a fejlesztése. Ma még nem tudjuk, hogy ez mikor történt. De azt látjuk, hogy a mássalhangzóink világa ma is hordozza e korszaknak az azonosíthatóságát a fogalomkincsben. Az első fogalomszótárt mindmáig a mássalhangzóink adják.

RENDSZERELEMZÉS, SZERKEZETI SZINTEKRE BONTÁS

Az általános rendszer-szerkezeti fölbontás azt jelenti, hogy a rendszert szerveződési hierarchiaszintek („emeletek”) sorozatára bontjuk. A felbontási sorozat szereplői egyrészt „állandóságok”, másrészt részrendszerek. A fölbontás lehetőségét az adja, hogy azok az elemi egységek, amelyek a nagyobb rendszert alkotják, szerkezetükben meghatározott készletbe tartoznak. A rendszernek minden hierarchiaszinten szereplő kisebb egységei maguk is állandóságok, ugyanakkor állandóságokból álló részrendszerekre bonthatók. A részrendszerek is mindig önálló egészt alkotnak (*1. ábra*).

A hangzó beszéd rendszerelemzésénél a beszéd szerkezetének hierarchiáját tekintjük kiindulásnak (BÉRCZI 2011). A legmagasabb rendszertani egység – legyen ez egy elbeszélés – minden benne lévő szerkezeti szint elemeinek sokféle változatát (lehetőségeket, élethelyzetet leíró egységek készletét) tartalmazza. További bontással újabb részrendszerek, s ezekkel újabb állandóságok adódnak. A beszélt nyelv fölbontása során a következő szinteket vizsgálhatjuk: az elbeszélés, a mondat, a szó, a gyök, a hang (hangértemény), s végül egy élethelyzetekre utaló egységcsoport. Mivel az összetett felől haladtunk az egyszerűbbek felé, szükségszerű, hogy az egyszerűbbek legyenek a korábban kifejlődöttek. Ezért a föltárásra kerülő, az élethelyzetekre utaló legkorábbi szint kialakulása nyitotta meg egykor e sorozatot. A legkisebb egységhez tartozó élethelyzetekre utaló egységcsoport azt mutatja, hogy a gondolkodás és a beszéd kialakulását időben megelőzi maga az élet. Ez is egy, a rendszerelemzés jóságát igazoló fölismerés (BÉRCZI 2017).

Az elbeszélés szintjén a mondatok sokfélesége alkotja a gondolati egységek készletét. Ebben a készletben mondat-típusokkal, vagy ezekhez hasonló szerkezeti egységekkel találkozunk, melyekkel a mai nyelvtudomány kimerítően foglalkozik. Mindenki számára közismert, hogy mire gondoljon, ha azt a kifejezést hallja: mondat.

A mondat fölbontható kisebb „állandóságokra”, szavakra. A mondatokban a szavak különféle alakban – ragozott, képzett, (toldalékolt) formában – vannak jelen, mondatbeli szerepüktől függően. A szavak tehát összetett egységek, amelyeknek van használati értékben is állandóságuk, de fogalmi értékben is vannak olyan alrendszeri, amelyek önmagukban is állandóságok. A mondatban előforduló szó legismertebb állandósága az a szó rész, amely egy fogalmat jelöl. Van azonban a mondati szavakban egy másik hangzó csoport típus is, amit összefoglalóan toldaléknak nevezünk. Ezek egy része pontosítja az alapfogalom tartalmát, a toldalékoknak egy másik része a mondatba illeszti a szót. Mindkét toldalék típusra jellemző, hogy állandóság. Alaki értelemben ezek egy részén alapul a nyelvtanulás is, hiszen az, amit a nyelvtanuló ragozásoknak nevez, ilyen állandóságok memorizálásából áll. A szó azonban szintén összetett alrendszer. A magyar szóban található egy olyan állandóság, amely tartalmi és formai szempontból is jól fölismerhető. Ez az egység a gyök. A gyököt legegyszerűbb egy példán illusztrálni.

ÁLLANDÓSÁGOK FÖLISMERÉSE

A TARTALOM ÉS A FORMA EGYBEESÉSE ALAPJÁN

Tekintsük a formai és tartalmi jegyek alapján a folyó, folyadék, folyosó, folyamat, folyondár, szócsoportot. Alakilag is és értelmileg is fölismerhető bennük a foly alegység (formai állandóság)”. Fogalmi (tartalmi) értelemben a folyás jelenségéhez kapcsolódnak ezek a szavak. A magyar nyelv több mint 2000 ilyen alegységet Czuczor Gergely és Fogarasi János már 150 évvel ezelőtt közreadta a Magyar nyelv szótára c. munkájában. Lugossy József (1856) a szócsaládossági alaphelyzet kifejezést alkalmazta rá. Az rögtön látszik, hogy e *gyök révén* – amely többnyire a szó elején áll – *fogalmi hálóba rendeződnek a belőle toldalékolt szavak*. Hosszabb elemzést most nem végezve tekintsük a tartalom és forma egybeesésének azt a fölismerést, hogy a szócsaládosság egy kisebb szerkezeti egységnek a következménye.

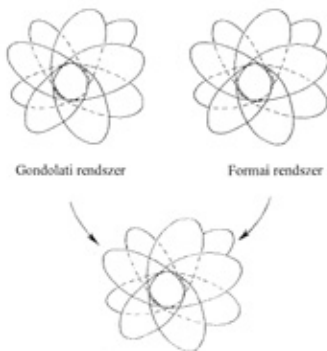
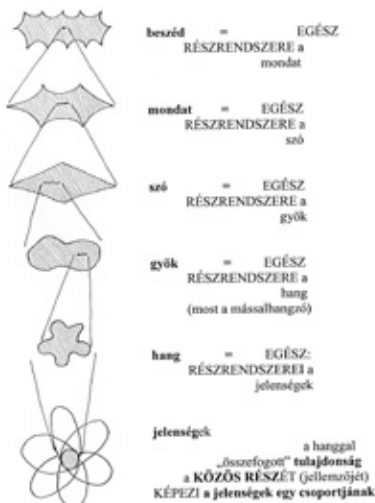
Az állandóságot kereső elemzés azonban a gyökökben is talál még kisebb állandóságokat. Tekintsünk gyököket, melyeknek az elején álló hang azonos. A már bemutatott „foly” (alvó) gyökre is emlékezve, tekintsük most a fúj, fej, forr, fagy, fú, fű, fa, fi, fő gyököket! *Formai jegyük* a közös kezdő hangzó. Jelentésük azonban – gondolatársítással a közös lényegét keresve bennük, – szintén összeillő: valami valahonnan kijön, eltávozik. Ez tehát a *tartalmi közös jegy* bennük. E példa alapján fölismerhetjük, hogy a gyökök közötti „családosság” a gyökökben megtalálható kisebb szerkezeti egységnek a következménye. Ez a hang most a mássalhangzó. Ilyen fölismerést szintén talált, – ha nem is ilyen formában, – a Czuczor – Fogarasi nagyszótár (1862–1874) is a hangokra. A szerzők a *hangéremény* szóval nevezték meg az ilyen típusú jelenséget. De mi a közösség oka?

A BESZÉD FORRÁSELEMEINEK AZONOSÍTÁSA A TARTALOM ÉS A FORMA EGYBESÉSE ALAPJÁN

Itt jutunk el a (1) *rendszerlemző szerkezeti hierarchia*, és (2) a *tartalom és forma egységét* őrző nyelv közös kincsére (1. ábra). Egy olyan állandóságra, ami már az életre utal. A közös hangalakban egy újfajta *állandóságra* lelünk. *Ez az állandóság* már csak *összegződésében tagja a beszédnek*. Összegződése: egy hang, egy mássalhangzó. De mi az összegzés tárgya? Az összegzés az élethelyzeteknek egy tulajdonságára vonatkozik. Az élethelyzetről gyűjtött fölismerés e *mássalhangzóban már magányosan* áll. Már nem kell a sokféle élethelyzet közös vonását egy-egy mozzanatsoporttal érzékeltetni, hanem a szánkkal kiadott jellel, összegezve kell egy hangot kiadnunk. Mert a mozzanatok eredményére, például a „kijön belőle” jelenségre rámutat már az *f*hanggal kezdődő hangképlet. A tartalom és forma egységének segítségével felismertük, hogy mi az az alap-egység, mi az az állandóság, mi az a „vívmány”, melynek a formai és tartalmi egyeztetése rögzült, (s él máig is a magyar beszédben).

Ha be akarjuk illeszteni a szerkezeti hierarchiát bemutató sorozatunkba a hangok családosságát kitermelő szintet, akkor az élethelyzetek „családosságát”, azaz az élethelyzetek hasonlóságát kell kiemelnünk. Hogyan jöhetett létre ez a fölismerés. Az a sejtésünk, hogy egy mélyebb szinten. Ez a mélyebb, korábbi szint a jelenségvilágban van. *A hangértemények (mássalhangzók) családossága* az élethelyzetek közös részében van. De ennek a folderítési lehetősége már nem a nyelv által máig használt formai elemekben, hanem *maguknak az élethelyzeteknek az állandóságában maradt fenn*. Magának az életnek az állandóságai öltenek testet egy-egy hangérteményben (mássalhangzónkban). További vizsgálatainkat a mássalhangzókra összpontosítjuk. (Az eddig CzF iránti tiszteletből hangérteménynek nevezett fogalmat cseréljük át a fölismert résztartományt képező mássalhangzókra. A lényeges fölismerések szempontjából ez a csere nem jelent nehézséget.)

Mielőtt szótárunkkal megismerkedne az olvasó, tekintsünk a hangok eme csoportosításának gondolati és biológiai forrására. Az ismeretek elrendezése agyunknak egy képessége, amelyet a beszéd kialakítása tovább fejlesztett. Ez a képesség arra utal, hogy valójában egy hatalmas fogalom-gombolyag az, ami társultan fejlődött. Egyik lényeges összetevő szál e beszéd-gondolkodás-rendszerezés fejlődési sorban a következő. Az ismeretek elrendezése történt meg akkor, amikor a hangzó közlés egy magasabb fokán, a jelenségek csoportosításával, (a mássalhangzónak nevezett) önálló hangokat kezdünk használni. Az emlékező mechanizmusa segít megvilágítani néhány fontos mozzanatot a beszédfejlődés útján. Korábban ennek a folyamatnak a logikai szerkezetére utaltunk, amikor a hasonló jelenségek kiválasztását az indukciós úttal jellemeztük (BÉRCZI 2017). Most azonban más gondolatmenetben az ismeretrendezési szempontokra mutatunk rá.

1. ábra Beszéd-elemzésünknek két alapelvét rögzítjük. A beszédnek az átfogó szerkezeti hierarchiája (az ábra bal oldalán), és a tartalom és a forma egybeesése a hangzó közlésben (az ábra jobb oldalán) ez a két elv. A szerkezeti hierarchia egymásbaágyazottsági sorozat: egésznek tekinthető állandóságok egymásra épülő sorozata. A tartalom és a forma egysége különös lehetőséget biztosít: amikor e két tartományt a szavak szintjén különválasztjuk, a szétválasztás már előre vetíti annak a lehetőségét, hogy elérkezzünk a két tartomány egybeeséséhez. Az egybeesés azt jelenti, hogy hangzó beszéd születésekor még nem vált szét a tartalom és a forma. De többet is mondhatunk. Az egység két tagja egyszerre született, s csak idővel vált szét.

AZ ISMERETEK ELRENDEZÉSE ÉS AZ EMLÉKEZÉS

Ismereteink legnagyobb részét a cselekvés és a közlés mozgósítja. Az ismeretek a cselekvés és a gondolkodás során mintegy újjászületnek. Cselekedeteink szerves folytatásai azoknak az emlékeknek, melyeket ismeretrendszerünkben tárolunk. Hogyan jött létre az ismereteknek ez a korai rendszere? Amikor ezt a kérdést tesszük föl, érezzük, hogy egy nagyon összetett világot kezdünk el szét-szálazni. A kérdéskör központi megfejtőnivalója a beszéd és a gondolkodás.

A gondolkodást és a beszédet a közlés igénye indította el a fejlődés útján. Mindkettő kialakításában fontos szerepet játszott az emlékezés. Az emlékezés szerepéhez hozzájárul az, hogy önmagában az emlékkép nem létezik. Az ismétlődően adódó élethelyzetek azok, amelyek mindig újra építik az emlékeket.

Az emlékek újjáépítésében fontos szerephez jutnak azok a hasonlóságok, amik az élethelyzetek között fennállnak. A hasonlóságok alapján értjük meg az emlékek létrejöttét. Az emlékek ugyanis az idegpályák újraépülése során jelen-

nek meg a tudatunkban. Az idegpályákon szétfutó jelzősorozatok a már begyakorolt, gyakran fölmerülő élethelyzetekre mintegy „behuzalozódnak”, és egy újabb ismétlés során gyorsabban „harapóznak el” (NÉMETH 1973) a korábban már megélt élethelyzetek esetén. Ez az elharapózás az, amit az emlékezés egyik fontos vonásának tekinthetünk (RACSMÁNY 2017)

Amikor azt a kérdést tesszük föl, hogy mit látunk a világ eseményeiből, az élethelyzetekről, akkor képletesen azt kell mondanunk, hogy legfőképpen azt, amit már „megtanultunk látni”. Ezért is van az, hogy valóságon mindenki mást ért. Mert a „valóság”, mint állapot nem létezik, hanem csak az emlékezés fölvázolásra kerülő értelmében állandóan megépül. A valóság – a hangzó közlés keretei között – a közlésben megjelenő fogalmak segítségével épül meg.

Tudománytörténeti szempontból e korai fogalmakat – mai értelemben vett – modelleknek tekinthetjük. E korai modellek a világ jelenségeinek egyfajta leképezését jelentik és a jelenségek hasonlóságára alapozódnak. Fogalmaink az emberi közösség modellezési munkájának eredményei, mert az emberi közösségek fokozatosan alakították ki és fejlesztették azokat, a közlés során.

A legősibb modellezési eszközünk a beszéd. A beszéd fejlesztette ki a fogalmak világát, az összefüggések megfogalmazhatóságának világát, tehát a gondolkodást is. Mindezt összességében ma nyelvnek is nevezik. Ha pontosabban akarunk fogalmazni, akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a formálódó hangzó közlésből vált ki – állt össze – az, amit gondolkodásnak nevezünk. De a gondolkodásnak van a képi világhoz kapcsolódó része is, és ez ma már csak „kevésbé hatásosan”, rajzzal, vagy mozgással közzölhető. Ezek az utóbbi közlési formák mára háttérbe szorultak, de egyes területeken (tanítás, mérnöki munka, szórakozás) még fontos szerepet játszanak.

A beszéd kialakulásának főbb vonalairól a hangzó közlés szerkezete tudósít. A hangzó közlés kifejlődésében döntő szerephez jutott az emlékezés, amely a hasonlóságok révén kapcsolta össze a jelenségvilág különféle élethelyzeit. Kijelenthetjük, hogy a hasonlóságok fölismerésén alapuló *emlékezés*, és a jelenségvilág gyakran ismétlődő élethelyzetei – ún. *állandóságai* – képezik a hangzó beszéd egyik forrását. Mindezek egy analógiás jellegű gondolkodást formáltak meg a korai beszédben. Ez az alapozás mindmáig fölismerhető a beszéd szerkezetében. A hasonlóság fölismerése teszi lehetővé az ismeretek elrendezésének azt az útját, amit a korai nyelvfejlődés követ, s amit mi is fokozatosan rekonstruálunk.

FOGALOMALKOTÁS

A döntő lépés a fogalomalkotás felé az lehetett, hogy fölmerült a hasonló dolgok „kiemelésének”, és e kapcsolat rögzítésének a szükségessége. A kiemelés azt jelenti, hogy több hasonló jelenséget egyetlen azonosítóval láttak el őseink. Ez az azonosító is többféle lehetett. Ma is követett azonosítási mód pl. a darabszám

megjelölése azonos számosságú tárgyakon: 5 dió, 5 ember, 5 bot (5 ujj). Lényegében a számosságnak az ujjakon történő mutatásához hasonló az a módszer, amikor a vizes mozgásokban a *cs*-hanggal történő hangutánzással akarják jellemezni (hanggal bemutatni) a vadászatra menő csapat mozgását: *locs, pocs, tocs, csap*, stb. A közös *cs*-hang kiemelésével induló beszéd elemei a ma mássalhangzónak nevezett jelenségazonosítókhoz vezetnek el.

Hogyan is építkezik ez az ismeretelrendezési módszer? Az élethelyzetekben fölismeret hasonlóságok az agyban összekapcsolódnak. Ezt az összekapcsolódást az emlékezés szerkezete értelmezi: a hasonló élethelyzetről tudósító idegpályák a már kiépült irányokban egy ideig azonosak, s csak a különbözőség okán „ágaznak szét”. A hasonló irányban történő idegpályán történő ingerület-haladás gyorsabban elharapózik, mint a kiépülő újdonságokról tudósító. Ez a mechanizmus, az emlékezés élettani szerkezete az analógiás gondolkodás kialakulásának az eredete, forrása.

A mássalhangzók születésére irányuló – azt föltáró – visszaemlékezésünket most két irányból építjük. Képek segítségével a tartalmat illusztráljuk. Bemutatjuk, hogy milyen gyökökben (már összetett fogalmakban) fordul elő egy adott mássalhangzó. A gyöknek ősi élethelyzetről kell tudósítania. A képeken szereplő gyökök egy-egy ábra-oldalon tartalmazzák a soron következő mássalhangzót: halmazábra részeként mutatjuk be a gyökökhöz tartozó képeket. Előfordul, hogy egyedül áll egy mássalhangzó – egyetlen magánhangzó kíséretében, – de gyakrabban gyök részeként találkozunk a megjelölt mássalhangzóval. Minden esetben az ábra segíti azt, hogy *a fogalmakból építet halmaz közepére helyezett ősfogalom* (ősi jelentéskör és jelenségekör) *megjelenjék* (ha ködös messzeségben is, és ködös határozatlanággal is) képzeletünkben. Dolgozatunk további részében ábrás oldalakon mutatjuk be a magyar nyelv 20 mássalhangzóját, ábécé sorrendben. (Néhány mássalhangzónk képsorát már korábban is közöltük: BÉRCZI 2017, BÉRCZI 2016).

ŐSI GONDOLATVILÁG ÖLTÖTT ALAKOT ÉS ŐRZÖDÖTT MEG A MA IS HASZNÁLT MÁSSALHANGZÓK FORMÁJÁBAN

Beszédhangjaink a jelenségvilágról szerzett ismereteink lenyomatai. Egy-egy beszédhangnak a jelenléte gyökeinkben elárulja azt, hogyan gondolkodtunk egykor. A mai beszédhangok, születésük idején, a jelenségek azonosítói voltak és a magányos mássalhangzónak ma is megvan ez az élethelyzeteket azonosító tulajdonsága. Mindez azért fontos a tudomány számára, mert amíg nem jött létre a hangzó beszéd és vele együtt a gondolkodás, addig kevés lehetőség volt az élethelyzetekről szerzett ismeretek átadására.

Az élet egybefolyó jelenségvilágának a tagolása csak úgy lehetséges, ha az éppen zajló folyamatban valahol megállunk, és rögzítjük a pillanatnyi állapotot. Ilyenkor megállunk, körülnézünk, és valamit átadunk a megfigyeltekből.

Ezt megtehetjük mozdulattal, hangadással, egy képnek vagy egy elrendezésnek a rajzával. A pillanatnyi megálláskor egy megragadott életdarab közlése történhet meg. Az élet: folyamatos változás a testben is, és az ember környezetében, kint a térben is. A kiragadott élethelyzetek tehát részben a folyamatok – gondolatban történő – megszakítását jelentik. A megszakított folyamatról, a folyamat egy szakaszáról kiadott jelzés pedig egy eseménypont rögzítése. A jelenség, az élethelyzet eseménye a gyakori megjelenésével hívta föl magára a figyelmet, s ezért kapott megjelölést mozdulatban is, hangban is.

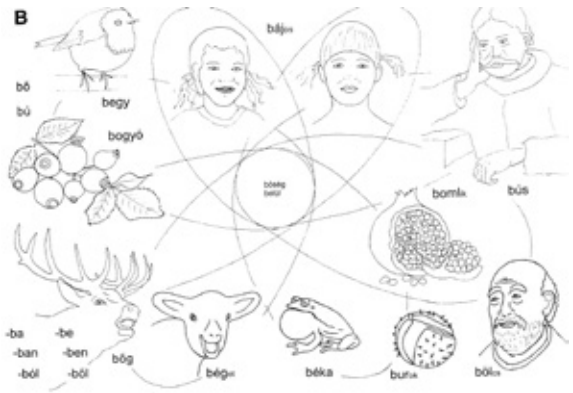
A megszakítások szaporításával válhatott fölismeréssé, hogy *az élet folyamatai: sorozatok*. Egymást követő esemény-mozzanatok sorozatai. Az is ismertté vált fokozatosan, hogy az események fölbonthatók a térben elhelyezkedő „szereplők” különféle elrendezésére, a szereplők közötti viszonyokra, folyamatokra is. Az időben egymást követő eseményekre tagolás, a térbeli elrendezések megkülönböztetése, a szereplők azonosítása a gondolkodás korai időszakára eső fölismerések. E fölismerések mintegy feltételét képezik annak, hogy a későbbiekben *e mozzanatok megjelölést kapjanak*. Megjelölést kapjanak mozdulatban, és megjelölést hangképletben is.

Az együtt élők számára természetes feladat volt, hogy a közösség tagjai híradással legyenek egymásnak az eseményekről. Talán az egyik első tudatos hangzó közlés, az első ilyen megállás, egy kiáltással megszakított folyamat lehetett. Ha egy jelenséget hangadás kísér, és a jelenség hirtelen megszakad, akkor ezt a megszakadó hangadás is jelzi. Ezt *a megszakított hangadást létrehozhatja a hangkiadó szervben elhelyezkedő gát, a nyelv*. A meghökkenő, a csuklással a természetes légzésben megakadó ember hangadása a *g* és a *k* jellegű hang. Amikor a megszakítás tudatossá válik, a lezáruló légút helyzete föl is idézhető. Egy ilyen fölismerés fontos lépés a hangzó közlés felé vezető úton.

SZÓTÁR MAGÁNYOS MÁSSALHANGZÓKBÓL

A folyamat megszakadása kapcsolatban lehet azzal is, hogy egy kemény határral találkozik egy folyamat, ami megállásra kényszeríti. A kemény anyag határa adja meg az értelmét a *lak, lék, luk, bök, rak*, gyököknek. Ha ránézünk a kezünkre, annak ágas vége kicsiben a fa ágaira hasonlít. A *kéz, a kar, a kör* és leszármazottaik ezt a határvonalat jelzik. A két határt jelölő hangzónk időbeli fejlődés során vált ketté. Ahogyan a zöngés-zöngétlen pároknál a *g* – a zöngés változat – bent tartja a levegőt és megzengeti a hangszálakat, a *k* egy keskeny résen kifújja és ezért zöngétlen. A hangértemények, a magányos mássalhangzók korai világát nyomozva ilyen hangzópárokat is találunk a korai fogalomalkotásban. Más írásunkban ezt Ősfizikának is neveztük (BÉRCZI 2017), hiszen a természetben előforduló legfeltűnőbb ismeretek elrendezését is megvalósítja az ősfogalom-alkotás mássalhangzók segítségével.

Hét ilyen mássalhangzó párunk van, (elöl áll a zöngés, hátul a zöngétlen), *g* és *k*, *v* és *f*, *z* és *sz*, *b* és *p*, *d* és *t*, *zs* és *s*, *gy* és *j*. Kialakulásuk idején, mássalhangzópárjaink különféle jelenség-világokat emeltek be a hangzó közlésbe. Idővel, összekapcsolva őket és gyököket képezve belőlük, mássalhangzóink mindmáig ható jelenségi és képi világot őriztek meg abból a korból, amikor a hangzó beszéd és nyomában a gondolkodás kiformalódott. A hangok – a mássalhangzók – ugyanis jelenségeket csoportosítottak a közös jellemzők alapján. Ezek a jelenség-csoportok voltak az első fogalmak. Mi a 20 mássalhangzónk világát úgy mutatjuk be, mint ősfogalmak világát.

1

A B hang világa, a „bőséget” jelölő hang

A *b* a test belsejéből kijövő hanghatások közös jellemzője, A belsőből törté-
nő kijövést a *b* a belső bőség következményének is tekinti. A *b* ezért a bőséget is
és a belső részt is jelöli. Amit az önkéntelen bőfenes hang jelzett egykor, vagy
a bőgő állat belülről kiáramló hangereje, az a többi belsőhöz kapcsolható jelen-
ségre is átment. A *bő* és a *bú* az a két ma is élő gyökszavunk, amelyik csak a *b* más-
salhangzót tartalmazza. Gyökszavak elején áll a *b* a *bőf*, a *bög*, a *búz*, a *bél*, a *benn*
stb. gyökszavunkban.

A Cs hang világa, a „vizes mozgást” jelölő hang

Gyűjtsük össze, hogy milyen jelenségek kapcsolódnak a *cs* hanghoz. Az evés
az egyik legalapvetőbb élettevékenységünk, melynek egyik fázisa az étel forgatása
a szájban. Ennek során nyitjuk és zárjuk is sokszor a szánkát, és ez egy olyan gyakori
hangzással jár, amit ma csámcsogásnak neveznek. De ez a hang az indulatot kifejező
csettintésnek és az ugyancsak érzelmi kapcsolódású csókolásnak is a kezdő hangja.

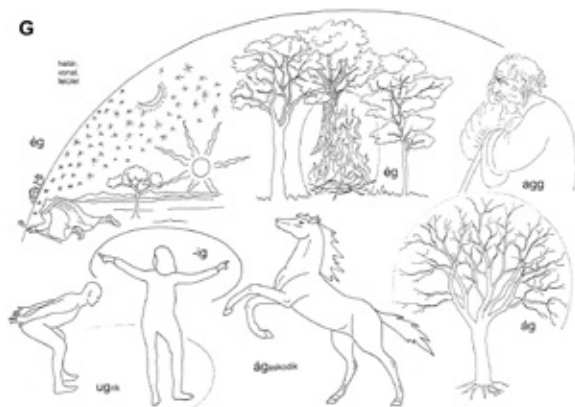
¹ A „magányos mássalhangzók” ábrákhoz tartozó aláírás: A mássalhangzókhoz tartozó ábrákon olyan
élethehelyzeteket mutatunk be, amelyekben a bal felső sarokban álló mássalhangzó – ma is jól fölismer-
hetően – azt a közös tulajdonságot (fogalmat) hordozza, amit a középső körben (az ellipsziszeknek az
oldal közepén elhelyezkedő metszetében) megneveztünk.

a *forr*, a *fény*, is mind olyan élethelyzetek, amelyek kijövetelt mutató mindennapos jelenségek. A hangzó közlés számára a kifújás adja a lehetőséget, hogy ezeket a jelenségeket az alapjelenséghez hűen utánozzuk a mozgással, és még hangot is társítsunk melléjük. Az alapjelenségek többsége egy testből, egy alakzatból történő „kijövésnek” a mozzanatára (fű, fúj, füst), vagy egy alakzattól való „kinövésnek” (fű, fa, fül), az állapotára utal.

Csodálatos életadománynak tekinthetjük, hogy mindmáig megőriztük a közös lényegét a fogak között kifújtt levegővel: a *fű*, *fa*, *fű*, *fő*, *fű*, a *füst*, a *fagy*, a *forr*, a *fény*, a *foly*(ik), *fej*, *fúj*, *fáj*, *fül*, – és még vagy 30 – környezeti alapjelenségnek és cselekedetnek a közös vonását. Ezt a világot aztán továbbfejlesztettük a *fon*, *forog*, *für*, *feslik*, stb. ipari világban fejlesztett hangképletünkre.

A G hang világa, a „határt” jelölő hang

Nem csak időben történhet hirtelen megállás, hanem térben is. A nyelvszerkezet fölbontásakor tudatosult bennünk, hogy egyetlen mássalhangzós gyökereink (szavaink) őriznek ősi élethelyzeteket. A térben a lehatárolódó, határhoz érkező jelenségek jellemző hangzó csoportját alkotják a *g*-vel (és egy segédhangzóval) jelölt élethelyzetek. Ilyen az *ég* (főnév), az *ég* (ige, este a tábornúz *ég*), az *ág*. Természetes határpontot jelöl az *-ig* ragunk is. Ugyancsak egy határig való elrugaszkodást jelöl az *ug-* szótagunk, az *ugrik* gyöke-töve. Az *agg* szó pedig az élete határán járó öreget jelöli. A *g*-vel kezdődő gömb, *gomba* szavunk is egy határfelületet jelöl, ahogyan a határfelület jut eszünkbe a fölfúvódott vaddisznóról is, amelyik ott fekszik a patakparton már 5 napja (*dög*). Gyökök végén található *g* számos esetben ugyancsak a folyamat végét, vagy megszakadását, határát jelzi. *Vág*, *vég*, *rüg*, *rág*, *rég*, *rög*, *süg*, *büg*, *zúg*, *dug*, *lóg*, *függ*. A *meg* igekötő is az elvégzett cselekvés végét, megtételét jelzi. A *g* hang ma is őrzi ezt a tulajdonságát a gyakorító helyzetben is (*sétál*, és *sétálgat*; *ír*, és *írogat*, stb.).

A Gy -hang világa, a „kiindulópontot” jelölő hang

A *gy*-hang az indul, a kezd (kezdődik) fogalombokor magját alkotja. Egy pontot nevez meg térben, vagy időben. Megrajzolva a *gy*-t tartalmazó gyökök képét, – a *gyí*, *gyú*(fa), *egy*, – körvonalazódott a jelenségtípus megfejtése: a *gy* fogalma egy kiindulópont, egy kezdő hely. (Más esetekben is a gyökök megrajzolt élethelyzete mutatta a megfejtés útját, például a *t*-nél is.)

A hegy, lerajzolva egy csúcsos háromszög, a rovásírás sátorjele. Értelmezése: *h* (látni fogjuk, hogy a fogalma az elfogy, lecsökken) és *gy* (az elkezdés helye). Ha ezt úgy értelmezem, hogy a hegyre menet alulról kezdődik és a csúcsig tart, akkor a *h* hangnak megfelel a rajz is abban az értelemben, hogy elfogy a hegy „kiterjedése”, szélessége akkor, amikor fölfelé haladok. Végül fölérek a csúcra, egy helyre. Onnan visszafelé jövet, az egy (*gy*) helyéről, a csúcrról indulok. Ezért a *gy*-nek ebben az esetben a pont, a térbeli egyetlen hely felel meg. A kiindulási pont mellett az elindulás is egy időpontból történik, ezért a pont az időbeli eseményeknél természetes módon adja a kezdet idejét is. Bemutatunk néhány *gy* hangot tartalmazó, és a gyökkel a *gy*-hang értelmét (fogalmát) jól értelmező gondolatmenetet.

A *rügy* értelmezése: az ágakon a sok kis „kiindulópont”, ahonnan a rügyek elindulnak, „ismétlődik”. Az ismétlődés az *r*-hanghoz tartozó fogalom, látni fogjuk majd. A rügy *gy*-jében benne van az elindulás is, de a hely jelentése is, ami most meglehetősen pontszerű.

A *völgy* értelmezése szinte a fordítottja a hegyének. A *völgy*-nél a *v* az elvállalásal induló jelenség (ősi fogalom) képe, ahonnan a térbeli helyzetre utaló *l*-en át ismét a ponthoz, a helyhez érkezünk el a *gy* hanggal, amely a völgy rajzának az alján helyezkedik el.

A *begy* értelmezésénél a *b* a bőség (teltség) helye, amire a záró *gy*-hang utal. Ugyanez a fogalomalkotó gondolatmenet a bogó értelmezésénél is.

A *légy* érdekes fogalom. Szinte a *Huygens elvet* juttatja a szerző eszébe. A légy megfigyelhető élőlény a térben (*l*), amely mozog, de a helye (*gy*) mindig látható, és ez a hely mindig pontszerű. A Huygens elv a térben tovahaladó hullámról mondja, hogy annak minden pontja új hullámok kiindulópontja.

A *vagy* értelmezése: a vele van (*v*) és az adott helyen (*gy*). Ugyanez a gondolatmenet a *veg*y gyök esetében is.

A *rogy* értelmezése az ismétlődés (*r*), vagyis a sok helyen (vagy időben sokszor, egymás után is) azonos módon megtalálható tárgy, személy egy adott ponton, adott helyen (*gy*) összeesik.

A *fogy* értelmezése is egyszerű: A kijön belőle (*f*) jelenség egy adott helyen (ponton) történik (*gy*).

A *gyűr* gyök értelme is megvilágosodik. Az adott helyen (*gy*) ismétlődés – pl. az anyag föltorlódása – (*r*) történik. Ugyanez a *gyűr* gyök fogalomkapcsolata, és a *gyár* (*gyárt*) fogalomnak a kapcsolódása is.

Az *egy* értelem ezek után már rendkívül egyszerű: egy pont (*gy*), egy hely, ahonnan sok esemény, vonal, történés kiindulhat. Ezért foglalja össze az EGY gyök számos jelenség fogalom-forrását.

Az jól megfigyelhető, hogy az azonos mássalhangzókkal képzett ősi gyökök, mint fogalmak, kezdetben azonos alakúak voltak, s később váltak szét ezek a gyökök azért, hogy az élethelyzetek többfélesége megkívánta a hangalakok szétválását (differenciálódását), amit a belső magánhangzó változtatásával értek el (*gyúr*, *gyűr*, *gyárt*-t, *gyer*-e – mindegyik értelme az „adott helyen ismételi” felszólításra is lefordítható). Ez a fejlesztési szakasz már az ősi fogalommag kiterjesztésének időszaka.

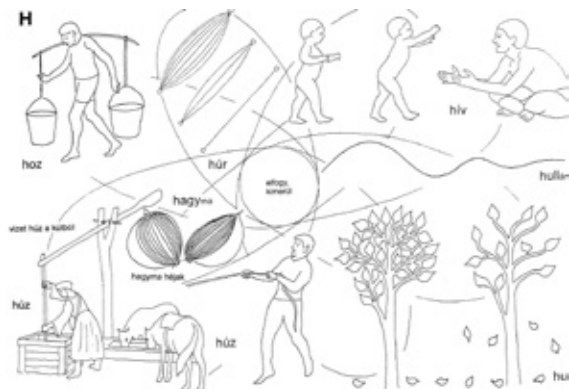
Fontos észrevétel, hogy a beszédben a *j* hang néha átfordulhat *gy*-be. *Ha kifizetem az árát a sírhelynek, akkor a nevemre írgyátok?* – írja Fekete István somogyias tájszólásban a Cönde című novellában.

A H hang világa, az „elfogyást” jelölő hang

Azok a fogalmak, a melyekben a *h*-hang uralkodó szerepű, leginkább a *hő*, a *hó*, a *hé*, (és más indulatszavakban) teszik megsejthetővé az alapgondolatot. A *hő* jellemző vonása, hogy elfogy. Ugyanez igaz a *hóra* is. És ez a fő jellemzője a *lehel*tünknek is. A hangunk is elfogy, ha elfogy a szusz belőlünk, de új lélegzetvétel után folytathatjuk. A *hull*, a *hall*, (és a *halál* is) valaminek az elfogyásával kapcsolatos. Az ősszel hulló falevelek, a *meghaló* ember mind valamilyen elfogyásra utal.

Más jellemzőnek az elfogyása áll a *húz*, *hoz*, *hív* gyökökben. Gondolataink társításával egy olyan térbeli helyzetre jellemző mennyiség elfogyásáról van szó, ami a kérdéses dolognak (személynek) a *tőlünk való távolsága*. E *távolság fogy el*, ha magunkhoz *hív*jük a jární tanuló kisgyereket, ha oda *húzzuk* a tűzhöz a kivágott faágat, ha oda *hozzuk* a korsó vizet a kútról.

Mai darabokra bontott és pontos meghatározásokkal élő világunkban meglepő a gondolati kapcsolat az elfogyó lehetet és a tűzhöz húzott gally között, de az elfogyó mennyiségek „elfogyása” közös.

A J hang világa, „az együtt haladó vonalakat” és az „irányt” jelölő hang.

A *j* hang értelmét a máig fennmaradt hangképletek, gyökzavak alapján lehet kikövetkeztetni. Az jelenleg valószínű, hogy nem egy hallható hangzás útján jutott a *j*-hez a jelenségeket osztályozó ember. A szájban képzett *j* hangzás ugyanis a következő. A nyelv állása olyan, mint az *ny* kimondásakor, de a lapos nyelv közepén az ember utat nyit egy kis áramlásnak. Ilyen állással akár folyadékot is lehet „lefetyelni”.

Elsőként mindig azokat a szógyököket keressük meg, melyekben egyedül a kérdéses mássalhangzó található. Az *j* hanghoz is több ilyen kapcsolódik: *ujj*, *új*, *ej*, *éj*, *íj*, *jé*, *jó*, *jő*. Ezek közül több indulatszó. A közös fogalom talán az irányba mutató lehet. Egy másik jellemző közös kép az, hogy együtt haladó vonalak képezik a *j*-hez tartozó képek szerkezeti rendjét.

Fontos azonban tudatosítanunk, hogy a jelenségek megnevezésének összhangban kellett lennie a legközvetlenebb világunknak, a testrészeknek a megnevezésével. Legközvetlenebb munkatárs-testrészünk a kezünk. Ennek pedig két legjellemzőbb tulajdonságából született meg a *kéz* gyök. Kezünk ugyanis 5 kicsiny kemény összetevőt tartalmaz: ezeket ma *körmök*nek nevezzük. Másrészt kezünk lényeges ősi vonása az, hogy csaknem minden mozgásunkban részt vesz. Ezért feltételezhetjük, hogy a kicsi mozgást jelentő *íz* hangképlet vált a *k* hangzás társává akkor, amikor hosszú fejlesztési és használati munka nyomán erre a testrészünkre hangképlet kristályosodott ki.

Akinek született kisgyermeke, annak élményszerű az a kép, ahogyan a kisgyermek a kezét forgatja, nézegeti. Ezt a képet akkor fogjuk fölidézni, amikor a nyelvkémiában a *kéz* szavunkat (a kéz gyököt) építjük föl. Valójában a *k* és a *z* (valójában az *íz*) két nyelvkémiai elem „vegyületéről” beszélünk. (Sohase felejtjük el, hogy a magyar nyelvkémia próbája mindig a mai nyelv és a mai élethelyzet, de olyan együttal, ami ősidők óta ugyanaz.)

Itt azonban nem állhatunk meg, mert az ősi fogalmaknak gazdag csoportja halmozódik a kemény végződésekkel ellátott testrészünk köré. Egyik legfontosabb ezek közül a *kör* és rokon fogalombokra. A *kör* fogalmában benne van a kézen lévő *keményiséget* és a kezét az ujjak végén *lezáró, határolást* jelző *k*-hang, amely mellé az ujjak sorozatára utaló *r*, a ritmikusan ismétlődő ujjak ropogtatva hangzó megnevezése kapcsolódik. Ahogyan ábránk is mutatja a *kör* az ujjak sora, melyeknek a végén áll a kemény végződés. Ugyanebbe a fogalmi körbe sorolható a *kal* (mára már csak leszármazott fogalmaiban: kalács, kalap, kalló malom, kalapács) ősi gyökünk. Ennek is a kisgyermek által már oly szorgalmasan tanulmányozott, a megfigyelő szemhez legközelebb eső testrészünk, a *kéz* a forrása. Itt a *k*-hoz az *l*, a térbeli kint és fent levést, jelen esetben a *k*-nak (a kemény végződésű testrészeknek) a fölemelését jelölő hang társul (*kal, kel*).

A *kör* továbbfejlesztése a *ker*. Itt már a térbeli kiterjesztéssel találkozunk, hiszen a *k* (kemény végződésű) ujjors elhelyezkedése kicsinyített mása annak, ha cölöpökkel körülvett *ker*tet képezünk, kerített földdarabot látunk. A *kar* pedig inkább a körülvett tér körbefogása (lehatárolása) irányában továbbfejlesztett gyök. Innen hatalmas bokra terjed ki, a magjában a *kéz* öt ujjá által félkört alkotó testrészünknek.

Természetes eredményt ad a nyelvkémia akkor, amikor mai szavunk is hangutánzó szó. Ilyen a *kop* gyök, ami a koppanást adja vissza. Ennek egy kissé finomabb, és a kéz ujjaira visszamenő logikus fejlesztése a *kap* gyökünk. Ez az a hangképlet, amikor a kemény (végződésű ujjak sora) pattan. Mivel a *p* a pattanásokra kifejldött hangérteményű mássalhangzónk, ezért amikor a legyet elkapjuk, rázárul az ujjak sora a tenyérre és egy pattanó hangot is hallatunk. (A *kap* gyök fogalombokrát lásd BÉRCZI, 2014, 2015b).

Az L hang világa, a „térbeliséget” jelölő hang

Az *l* hanghoz nem egy hallható hangzás útján juthatott a világra figyelő ember. A szájban képzett hangzások lehetővé tették a fölismerést arról, hogy a nyelv állása is utánozhat valamit a térbeli eseményből. Kisiskolás korunkban az egyik első olvasmányunk volt: *A ló áll. Az l* hang ejtésekor a nyelvünk az, ami csaknem föláll. Nyelvünket a felső szájpadláshoz nyomjuk úgy, hogy visszakanyarítjuk a végét. Esetleg neki is támasztjuk az elülső felső fogsorunkhoz. A felálló nyelv szinte már a térben áll, ezért az *l* hangot – nem lepődünk meg rajta – a térbeliség hangsúlyosítására használjuk.

Elsőként mindig azokat a szógyököket keressük meg, melyekben egyedül a kérdéses mássalhangzó található. Az *l* hanghoz is több ilyen kapcsolódik: *el, él, áll, öl, il(l), le, lé, lö, lő*.

Az *l* hanghoz kapcsolódik a legtöbb testrészünk. Ezek mind a térben elhelyezkedő, különféle irányokban található test-tartozékaink. Soroljuk föl őket alulról fölfelé haladva. A *láb lép*. A *talpán áll* az ember. Az álló ember elfárad, *leül* az ülepére. Ülepének ellentétes oldalán található az *ö/e*. Bizony, a szüléskor gyakori lehetett a *halál*, ezért származhat az *öl* gyökből az *öl* ige is. Felső testének egyik legizmosabb része a *mell* és a *váll*. Felettük középen található az *áll*. Mögötte pedig az egész megnyúlásra alkalmas szájberendezés a *nyelvel*, a *nyálal*, ami szintén *nyúlik*, és amivel *lenyeljük az ételt*. Fejünkön található még a *fül*. Az embernek van *oldal/a* is.

Az *l* hang térbeliség jelentése képezi a ragok egy csoportjának alapját: *el, fel, le, -val, -vel, -nál, -nél, -tól, -től, -ból, -ból, -ról, -ról, -ul, -ül*. Ezek közül több térbeli mozgás gyöke is: *tol, vál(ik)*. Térbeliségre utal a *belső bél*, és a *külső kül* (pl. *takaró*).

A térbeliség tárgyi megnyilvánulása az, ha az emberhez méretben illeszkedő nagyságú térbeli építmények készülnek. A védelem egyik ősi eszköze a *fal*, amit fából készítenek. Ez a *fal* hasonlít ahhoz a kisebb falhoz, ami az ember szájában

képződik. A szájban a fogsor képez *falat*. Ez a fal segít a táplálék darabolásában. Ennek az eredménye a *falat*, amit a fogsor nevű *fallal* harapunk le. Ugyancsak harapással lehet egy kisebb gyümölcsöt *fél*-be vágni.

A térbeliség egyik megnyilvánulása a *látással* jut el a tudatunkba. Aki *lát*, az a térben „visszatükröződő” látványt fogja *föl*. Ugyanígy a térből jönnek azok a hangzó *jelek*, amelyek a *hallást* teszik próbára. A *látás* és a *hallás* a két legfontosabb jelzészövevényi lehetőségünk a térből. Ezek nélkül az *élet* nehéz lett volna.

A környezet térbeliséget jelző gyökei is számtalanok. A legismertebb közülük a fákon és bokrokban látható *levél* (ott *lebeg*). Az *állatok* világából legáltalánosabb a *hal*. A *hal* talán ősbibb ismeret, mint a *lő*, bár a *vadlovat* már a korai beszéd hajnalán is ismerhette az ember.

Ami térbelivé *vál*ik, ami elkészül, gyakran kap *l*-es végződést: *terül*, *kerül*, *bővül*, *táru*, *szűkül*, de cselekvő ember esetén *el*, *él*, *ol*, *öl* is lehet ez a toldalék: pl. *szerel*, *cserél*, *csato*, *töröl*, *jelöl*.

Az *l* tehát toldalékként a térbelivé tételt is jelöli, összhangban a hang már kialakult értelmével. Az *n* hang mellett az *l* hangunk az, ami rendkívül széles körben segítette a fogalmak kiterjesztését.

Az M hang világa, a „nyit-csuk jelenségeket” jelölő hang

Az *m* jelentésének a kulcsa a kisgyermek *em*-ése, az a szájmozdulata, amivel rátapad az anyja mellére. Az anyja melléből, emlőjéből tejet szívó gyermek éhségét jelezhetette egykor az *em* hangképlet. A testrészt, az *emlő*, valamint a *mell* is szorosan kapcsolódik az *m* hang „kinyit-becsuk” mozzanatához, a gyermekszáj szopni kívánó mozzanatához. A kisgyermek neve is csecs-*emő* (azért írom elválasztva, hogy látszódjék a két összetevő, az *emő*, az „*emést*” végző, aki az anyja csecsén csüng). Ez a legősibb kép a mozzulatok hasonlósága alapján terjedhetett ki a *nyit-csuk jelenségek összefoglalására és hangban rögzítésére*.

Az *m* hangunk jellegzetes élethelyzetek csoportját fogja össze. Zöngés hangunk. Nyelvünket nyugalomban tartva az ajkainkat összeszorítva zöngével hangoztatjuk. Legfontosabb tulajdonsága az, hogy nem nyitjuk ki a szánkát. Holott éppen azt az élethelyzetet jelöli a legfontosabb gyökökben, amikor kinyílik, majd becsukódik valami.

Talán a legfontosabb gyökként magában álló „nyit-csuk” cselekedetű szer-vünk a *szem*. Az *sz* hang megfejtéséből tudjuk, hogy az *sz* a „színe és visszája” egy jelenségnek (tárgynak), vagyis a felülete. Szemhéjünk végzi a „csuk-nyit” műveletet a pislogás idején. Ilyenkor a szem felületén fut végig a szemhéjünk. A pillantás állandóan ismétlődő *nyit-csuk* mozzanatunk (*m*).

Ugyancsak a „nyit-csuk” mozzanat jellemzi bizonyos élethelyzetekben a kéz mozgását is, amit a *mar* gyök hangoztat. Ebben a gyökben az *m* mássalhangzó társa az *r*, ami az ismétlődéses mozgásra utal. Ez a mozdulat azonban nem csak az emberi kézre jellemző, hanem a ragadozó állat harapó mozdulatára is. Hol is harapja meg a legelésző marhát a ráugró tigris? A *marjánál*. A *mar* gyök kettős hangképleti szerepet tölt be ma is. Önmagában ritkán használják, főleg a gyerekkorban szokták a kicsik harapdálni egymást, s ilyenkor a szülő azt is mondhatja nekik: „Gyerekek, ne marakodjatok.” A *marakodás* csoportosan élő állatok között gyakori és az elejtett zsákmányért folyó harcot jelenti. De átvitt értelemben a folyónak is van *martja*. Ez az a partszakasz, ahol a folyó „kiharapott” egy darabot a partból.

Idővel egy hatalmas fogalombokor épült a kézzel végzett nyit-csuk mozzanat ismétlésére, melynek kiindulópontja a *mar* módosulata, a *mer* gyök. Ennél a mozdulatnál nem csukjuk be teljesen a *markunkat*, hanem a tenyerünk-ből kis sajkát képezünk, és a vízbe *merítjük*. (Így iszunk a forrásnál.) Később ivás céljára az emberi markot fából, majd fémből készült kis tartállyal helyettesítették (pl. ivócsanak).

Idővel a *mer* fogalomköre kiterjedt a marékkal végzett folyadék vagy szemes anyag kiemelési mozdulatára is. A többször elvégzett – és megszámoltt – „kimarkolás” cselekménye a *mérés*. Ahogy ivás céljára, úgy a mérés céljára is készítettek tárgyakat a mérés elvégzésére: kanalat, vagy vékát például.

Amikor összeszorítjuk a *markunkat*, akkor *morzsoló* mozdulatot is végezhetünk. Morzsoláskor összeszorítjuk a *markunkat* egy tördelhető tárgy körül. A *morzsolás* eredménye – ha a morzsolás száraz kenyérral történt – a *morzsa*.

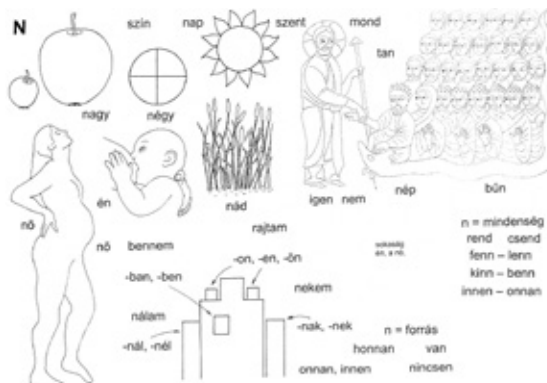
A *mos* gyök érdekesen utal a mosás ősi formájára. Ennek lényege: a *markunk* ki-be csukásával sajtoljuk ki a vizet a ruhából. Kisajtolás után a víz visszaáramlik a ruhába. Mosás közben a ki-be áramló víz surrogása hallatszik. (A nyit-csuk mozzanat a patak vízébe „ejtve mosott” ruhára is vonatkozik. Az „ejtett” ruha – a mosás nagy mozdulata volt egykor – elmerül a vízben, s azt a sarkánál fogva ismét ki tudjuk emelni. Az esés hangja itt is az *s*. Itt tehát a patakvízben zajlik a „nyit-csuk” mozzanat és ejtéssel visszük vízbe a ruhát.)

Sajátos nyit-csuk viszonyt értelmez a *mag* gyök és számos változata. Az *m* hang itt a *g* hanggal kifejezett határral fordul elő. A mag belsejét egy csonthéjas gyümölcs esetén egy kemény (*k*) határ zárja be. Ugyancsak a kemény határoltság a párja az *m* hangnak a *mák* és a *makk* gyökökben is. A jelzett növényeket ismerve könnyen értelmezhető e fogalmak hangzó rokonsága.

A *megy* gyök esetében a jelenség megfigyelése nyomán ismerhetjük fel azt, hogy miért sorolták be a fogalomalkotó ősök a nyit-csuk fogalomcsoportba ezt a mozgást. A gyalogló embert messziről figyelve látjuk, hogy a lábak először eltávolodnak lépéskor, majd áthelyezve a súlypontunkat az előre lépett lábunkra, a másik lábat előbb közelítjük (messziről nézve zárjuk), majd folytatva a mozzanatot, előre lépünk vele, tehát ismét szétnyitjuk. Ezt a nyit-csuk műveletet azonban mindvégig egy pontból (*gy*), (messziről nézve a csipőjénél van ez a pont), egy (*gy*) ember mozdulataként értelmezzük. Ő lépked előre, nyit-csuk látvánnyal fogva össze az egy ember által végzett mozgatsort.

Az *N* hang világa, a „mindenséget és egyes dolgok forráshelyét” jelölő hang Gyűjtsük össze azokat a fogalmakat, a melyekben az *n*-hang uralkodó szerepű. Ilyen gyökszavunk a: *nő*, *nap*, *nép*, *nagy*, *négy*, *nem*, *nád*, *ned(ű)*, *néz*, *én*, *mind*, *igen*, *nem*, *mind*, *minden*, *rend*, *csend*, *zeng*, *-nál*, *-nél*, *-nak*, *-nek*, *-on*, *-en*, *-ön*, *benn*, *kin*, *fenn*. *lenn*, *innen*, *onnan*, *int*, *indul*. Látjuk, hogy a gyökszavakba beágyazott esetekkel erősen bővül a kör. Ezt a jelenséghatert volt a legnehezebb föltárni.

Az *n* tartalmú legegyszerűbb gyökszavak fogalma a mindenségre, a fontosra, a kezdet forrására utal. E fogalmak közös vonása az az erő, ami a sokaságban rejlik. Ezért az *n* a forrás helyére is utal. Vegyünk sorra néhány jelentősebbet: Forrás szerepkörben: a *nő* – az emberi élet forrása. A *nap* – a természeti élet, a környezetben látható élővilág, a növények, vizek, a mozgások forrása. A *nép* – az emberi társadalom életének, működésének, fejlődésének a forrása. A *nagy*

- (a sok) - a forrása annak, hogy belőle sok kicsi meríthessen, létrejöhessen. A *négy* (a megfelelő ábrára tekintve) az indulási irányok forrására utal. A négy irány a körbe rajzolva látható és a kör középpontjából indul. Ez a szemlélet, vagyis a körbe rajzolt két, egymásra merőleges átmérő, egykor egy ősi ábrázolása volt a teljességnek.

Folytatva a sort a *nem*, a (nemzetség) - a családi élet forrása, összetartó ereje. A *nád* egy olyan növény, melynek szárán át vízhez jutunk. A víz pedig az emberi élethez nélkülözhetetlen. A *néz* egy olyan élethelyzet, amikor ha valaki körbenéz, mindent lát. A nézés a helyzetérzékelés legfőbb forrása.

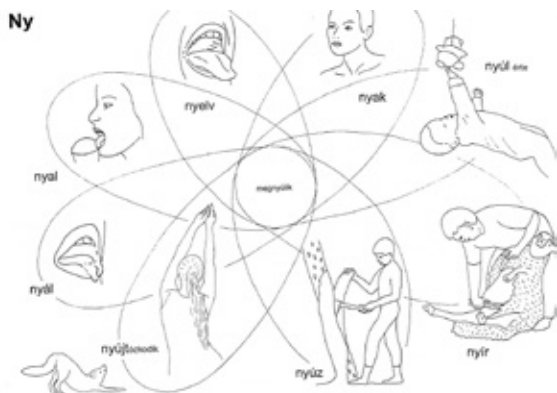
Tekintsünk néhányat a helyhatározói szerepkörhöz tartozó ragokból és gyökökből is. A *-nál, -nél, -nak, -nek, -on, -en, -ön, -ban, -ben* ragok arra utalnak, hogy a megnevezett dolgok valamihez hozzátartoznak (ott van e dolgok forrása, forráshelye, lelőhelye. Például a könyv az asztalon van. Az asztalhoz tartozik a könyv, ott van a forráshelye.) Ugyanilyen értelműek a helyhatározásra használt *kinn, benn, fenn, lenn, innen, onnan*, szavaink is.

Már a létezés kifejező *van* és tagadó *nincs* is *n* hangokat tartalmaz. Ugyanígy áll ez a helyeslő *igen* és a tagadó *nem* gyökszavunkra is. A létezés összegzése a személynek önmagára mutató névmása is: *én*.

Az *n* hangunk tehát a leginkább a létezés lényegét magába sűrítő hangunk, ami minden bizonytalanságot, a fejlődési utat járt be.

Az Ny hang világa, a „nyúlást” jelölő hang

Az *ny* hanghoz kapcsolódó ősi élethelyzetek egy jellegzetes környezetben fordulnak elő. Ez étkezés és a hangadás helye a szájbán. Az étkezésnél a nyelv és a nyelés, a hangképző szervekkel történő mozgások nyomán adunk ki *ny*-nyel kezdődő hangcsoportokat. Például aki *nyögve-nyelősen* eszik, arra mondjuk, hogy *nyammog*.

Nyelvünk, az elhelyezkedése következtében formálhatta ki azt a jelenségkört, amely által a *nyelv*, a *nyal*, a *nyál* és a *nyelés* is gyök családot alkot. Ide tartozik a *nyúl* gyök is. Ezekben az *ny* hang a hangképlet elején áll és az *l* hang a térbeli helyzetet jelöli, mert a nyelv a térben végzi ezeket a műveleteket.

A beszédhangok előtti, érzelmi hangadásnál is fontos előzmény a *ny* hang, ami abban nyilvánul meg, hogy az állathangadások megnevezése is ezzel a hanggal kezdődik: *nyau*, *nyihog*, *nyerít*, *nyüszít*, *nyög*.

De vannak más olyan cselekvések is, amik a szájban a nyelv cselekedeteivel kapcsolatosak, de a „nagyban” fölsimert jelenséggel társítottak a szájba „kicsinyített” megnevezésben. Ilyen a *nyúlás*, amit más testrészekkel is végezhetünk. A *nyúlás*, a *nyújtózás* más testrészünknek is a tulajdonsága.

A P hang világa, a „felületek összeérését” jelölő hang

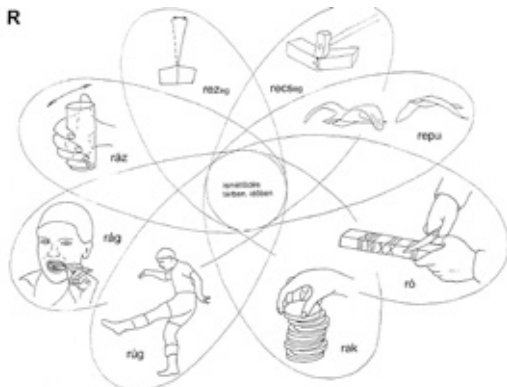
A *p* hang természetes előfordulása a hangutánzás világában a felületek találkozásakor keletkező sűrlődással függ össze. A *p* hang a *b* hang zöngétlen párja (BÉRCZI, 2014, 2015b). A *p* hang kibocsátása is a két ajak között kifújtt levegővel történik. De a *p* a szájon át végzett levegő-beszippantást (vagy a köpést) lezáró hang is. Ugyancsak gyakran hangzik föl akkor is, amikor a kisbaba *szopik*. A gyökszó, amiben a *p* mássalhangzóként egyedül áll, az *ép* szógyök.

A két mássalhangzós gyökök közül a *kap*, *csap*, *lép*, *tép*, *csíp*, *tap* (sol), stb. esetekben a gyökszó végén áll a *p*. A pattanó *p* hangot gyengén halljuk a lépésnél (meztőláb, a földön, több 10 000 évvel ezelőtre gondoljunk, amikor a hangképletek születhettek), vagy a kezünk összezárásánál. (Minden gyökhang képletét a hozzá tartozó ábrával együtt szemléljük!) A tenyér csapása és a láb lépése is közel sima felületek találkozását jelenti. A *lap*, *láp*, *lep*, *p*-je már kiterjeszti a lépéshez tartozó talpnak a „sikszerű mivoltát” nagyobb területre. Az *l* a térbeliséget illeszti a *p* elé. A *cs* itt is a vizes közegben történő mozgásra utal a *csap*, a *szop* gyökben is.

Az R hang világa, az „ismétlődést” jelölő hang

Az egyik legkorábban fölismerhető jelenségkör az, amelyben az ismétlődések szembeszökőek. Már Platón utal arra, hogy az *r* hang jelentése (a görög nyelvi helyzetben!) a mozgással lehet kapcsolatos, mert kiejtésekor sohasem nyugszik a nyelvünk (PLATÓN, 1984). Az *r* az ismétlődést jelölő hangunk. Számos olyan gyökszavunk él, amelyben egyedül az *r* a mássalhangzó (BÉRCZI 2015b, 2016b).

Az *r* hangot őrző gyökszavaink közül is kiemelkedik a testrészünket jelölő szó: *orr*. A lélegzés az az ismétlődő életfolyamat, ami nélkül nem létezhetünk. A lélegzés állandóan „velünk van”. Itt is láthatjuk, hogy a testen, vagy a test életműködései világában keletkező hangok a legsősibbek. Az *r* pedig szinte minden éjjel hallható az együtt alvó társaságban, mert valaki mindig horkol. Az *r* hang kibocsátása egyformán lehetséges orrhangon és szájhangon. Az *r* hang keletkezése során a kifújtt, vagy beszívott levegő útjában egy rezgő testrészdarab áll akadályt. Ez az akadály, a ki- s beáramló levegőt ismétlődően megrezegteti.

Fontos fogalomköröket feszítenek ki azok a gyökszavaink, amelyekben az *r* az egyedüli mássalhangzó: *ér, ár, ör, úr, ír, rá, ró, rí*. Ezek közül több is a késői műveltségben keletkezhetett (*ör, úr, ír, ró*), de ezen fogalmak egyetlen mássalhangzós gyökszó alakja mégis jelzi a mai élethez viszonyított ősiségét. Az *ér, ár, rá, és rí* biztosan ősiek. Ezek közül az *ér* fogalombokra különösen gazdag. (*kér, tér, fér, dér, csér, stb. elő-toldalékkal, érd(.), érv(.), ért(.), érz(.), érk(.), stb. utó-toldalékkal, majd toldalékláncolatokkal*). Ez a fokozatosan terebélyesedő fogalombok mutatja meg, hogy a hangokban megjelenő fogalmak milyen hatalmas fejlődési utat jártak be: először a kettős mássalhangzóval (gyökkel), majd a gyökök toldalékolásával. Mindkét esetben a már kialakult és a beszédhangokhoz kapcsolódó fogalmak tették lehetővé az alapgondolat kiterjesztését újabb rokoni jelenségekre. Hasonló kibontakozást készíthetünk az *ár* gyökszóra is. A dolgok egymásra rakódása szintén ősi tapasztalat az ismétlődéses jelenségek köréből.

A két mássalhangzós gyököknél az *r* gyakran áll a gyökszó elején is, és a végén is. A gyökszó végén álló helyzetben azt jelzi, hogy az első helyen álló hanghoz kapcsolódó élethelyzet ismétlődik. Ilyen például a forr élethelyzet, amikor buborékok szállnak föl a folyadékban. A buborék az *f* hanggal jelenik meg (kijön belőle), az ismétlődés pedig a kettőzött *r*. (Továbbfejlesztett, toldalékolt alakja a forrás.) A szór gyökben az *sz* a felületet jelöli (szó szerint a színét-visszáját egy testnek), az *r* pedig az ismétlődő kis testrészdarabokat, a szőrszálakat. Az összeerősítés *varr* gyökében a „vele van” élethelyzet vonatkozik a két összeerősítésre váró darabra, és az *r* az ismétlődő cselekedet. Néhány gyökszót még felsorolunk gyökképletet lezáró *r* hanggal: *ver*, *jár*, *szór*, *fúr*, *zár*, *csór*, *gyúr*, *jer*, *cser*(*reg*).

A gyökszó elején álló helyzetben az *r* azt jelzi, hogy a gyökszáró mássalhangzóhoz kapcsolódó élethelyzet ismétlődő folyamat része. Ilyen gyökszavunk szép számmal akad, s most csak a *rág*, a *rak*, a *ráz*, a *rep*(ül), a *rög*, a *rúg*, a *rop* gyököket említjük. E gyökökben a *g* hangunk gyakran jelenik meg (néha a *k* helyettesíti) olyan helyzetet jelölve második mássalhangzóként, amikor a mozgás (vagy egy anyagdarab) határhoz érkezik: *rág*, *rak*, *rúg*, *rög*. Ilyen mássalhangzó páros értelmezi *reg* alvó gyökünket is. A *reg* egyfajta ismétlődés határa. Mi ez az ismétlődés? Amikor elérkezik a *reggel*, vége az *r* hang ismétlésének, vagyis a barlangban, vagy alvóhelyen együtt háló emberek horkolásának.

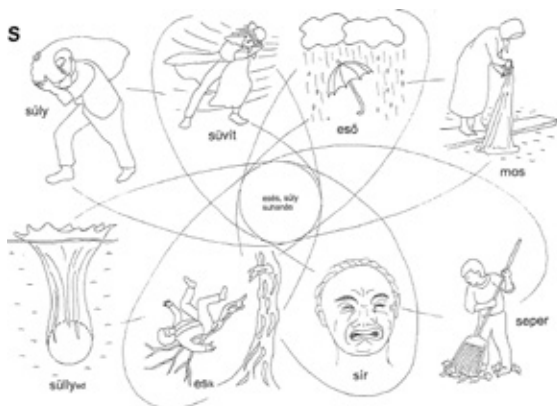
A toldalékolás esetében is (harmadik mássalhangzóként) tovább él az *r* eredeti értelme, az ismétlés. Legszébb példája ennek a tükör: A *t* a visszavert fényre utal (lásd a *t* hang leírásánál), a *k* az a felület (határ), amit elkészítünk a fény visszaverésére, és az *r* – a toldalékolt gyök végén – a tetszés szerint ismételt „be-lenézés”. Megdöbbenően jól működik a magyar nyelvkémia. Ilyen toldalékolt szavunk még a futár, a fűzér, stb. is.

Az *S* hang világa, a „suhogó leesést” jelölő hang

Az *s* hanghoz hasonló suhogó, surrogó hangot leggyakrabban akkor hallhatunk, ha valami leesik. Ezt a hangot az eső kísérő szél is gyakran keltheti, de ha leesik a fáról a termés – a dió, a makk, – akkor is, a leveleket megsuhogtatva, hallható a surrogás. A szaladó patak is adhat surrogó neszezést és ezt igazolja is a patak egyik korai neve. A Balaton-felvidéken, a Bakonyban és a Kisalföldön is 10-15 patak neve a séd. A *d* toldalék a sé – falunév is Szombathelytől nyugatra – pataknev helyére utal. A *d* itt az átvitel, áthaladás hangja, valamint idővel helyjelző toldalék is lett falunévek végén. A séd az a hely, ahol a surrogást keltő jelenség keletkezik, halad.

Az *s* hangot őrző gyökszavaink között több van, ahol a második helyen áll, a magánhangzó mögött, s több, ahol az első helyen áll, a magánhangzó előtt. Az előbbiek: *es*(ik), *ás*, *ős*, (valamint a kötőszavak: *és*, *is*), az utóbbiak: *sí*, *sé*, *só*.

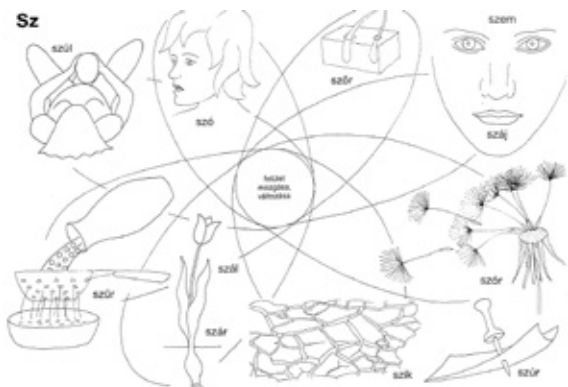
Az előbbiek közül az *es* (alvó) gyököt Kövecses Zoltán (2015) részletesen elemezte a cikkében. Az *esés* folyamatához nem csak a leesés fogalma tartozik,

hanem a hozzá kapcsolódó testek és cselekmények is: súly, súly(lyed), süp(ped), sír (esik le a könnye, „hull a könnye, mint a záporosó”). Az s sistergő hangja hallatszik a sülő hús sercegésekor is. A süvít (a szél), suhan (vitorlás a vízen, síelő a havon), surrog (a seregély, a madár csapat) mind hangutánzások olyan jelenségeknél, ahol a mozgást az s hang valamilyen formája kíséri. Amikor a bot vagy a pálca lesújt, akkor is a suhogó hangot halljuk.

Az Sz hang világa, a „felületen történő áthaladást” jelölő hang

Az sz különleges zöngétlen hangunk. Sziszegve ejtjük. Legfontosabb tulajdonsága az, hogy kétféle módon is sziszeghetünk: a fogaink és a nyelvünk közötti résen átáramoltatott levegő kifelé fújva és befelé szívva is ugyanazt a hangot adja. Ennek a segítségével a jelenségek egy különleges csoportját tudták hangba foglalni őseink. E jelenségek mozgások, és az a közös jellemvonásuk, ami egyenértékű a ki-be áramló levegő váltakozva mozgásával. Ez a mozgás egy határon – határfelületen – kifelé is, befelé is haladhat.

Ezt fölismerve szinte természetes, hogy ezt a ki-be azonos hangot hallató mozgást választották az áthatolási tulajdonság hangzó kifejezésére. Idővel az sz hanghoz kapcsolódó fogalomalkotás gazdagodott, és kiterjedt mindazokra a különleges mozgásokra, ahol a ki-be mozgás, vagy a váltakozó (p. föl-alámozgás) lényeges jellemzője egy mozgásformának.

Az *sz* hanghoz tartozó legfeltűnőbb mozgásjellemzésre akkor lelünk, amikor a mozgás áthalad a legfontosabb határon, a szánton. A *száj* a jó dolgoknak, az életet adó évésnek és ivásnak az áthatadási helyszíne testünkön. Az *sz* hang legfontosabb gyökeiben az *sz* a magánhangzót követi: *esz*, *isz*, *úsz*. Az *ész*, és az *ősz* már elvontabb értelmű, későbbi fejlesztése lehet az *sz* fogalom-bokornak. Az *esz*-, *-isz*, és az *úsz* gyökünk is ikes igében él ma. Az *ész* is egy olyan kicsi mozgás „helye”, ahol váltakozó irányú „cselekvés” – észlelés és gondolkodás – szerepel.

Az *sz* az első hangja a *szí*, (*szív*, *ige*), a *sző*, (és a *szű*), valamint az elvontabb értelmű „*szó*” gyöknek. Talán a legjellegzetesebb *sz* gyökkel élő fogalmunk a *szó*-vés. A gyök: *sző*, azt jelenti, hogy a szálat alá-fölé (ki-be) bújtatjuk.

Az összetettebb megnevezéseket figyelve találjuk a következőket. (E gyökök már összetettek, vagyis két mássalhangzó építi fel őket, de első hangjuk az *sz*): A régi világertelmezés szerint egy határfelületen történő ki-be haladás cselekedeteit teszik lehetővé a következő gyökökhöz tartozó testrészek. a *szem*, a *száj*, és ilyen folyamatot jelez a *szül* (*ige*) is. Áthatol a felületen a *szár* (és a *szál*), és a *szőr* is, és így tesz igeként az anyagdarab, ha valami *szúr*, vagy ha valaki *szűr*. Áthatoló jelenség a *szik*, (amikor nedves, akkor ragadós sár, amikor kiszárad, akkor mozaikosan feltöredezett a *szik*), a *szag*, a *szeg*, is. Ugyancsak a határfelület közelében történő mozgás a jellemző vonása a *száll*, a *szél* jelenségnek.

A T hang világa – a „hatás-ellenhatás jelenségeket” jelölő hang

A *t* hangunk különleges, mert a hatás-ellenhatás típusú jelenségek *fölfedezésének és hangban történt rögzítésének az emléke*. Zöngétlen hangunk. Nyelvünket a felső fogsorhoz szorítva ejtjük. Legfontosabb tulajdonsága az, hogy mintha ütést mérnénk a kiejtésakor. Mert a kiejtésnek megfelel az a jellemvonás, az a tulajdonság, aminek a hangzó kifejezésére a fogalomalkotás idején fölhasználták őseink. Ez pedig egy több ágon is megszerzett tapasztalás. Van egy optikai jelenségcsoport, egy szemmel megfigyelhető oldal, és van egy mechanikai jellegű jelenségcsoport oldala a *t* ősi világának. Ezekkel a fizikai kifejezésekkel ez így ma túl tudományos meghatározás. De a jelenségekre, az élethelyzetek tapasztalataira rátérve érzékeljük majd, mit fed ez a két jelenségcsoport.

Kézzel ütve egy lapos kőre azt érezzük, hogy a kő is visszaüt a kezünkre. Az egyik tenyerünkkel a kőre mért ütést megismételhetjük, most már a másik tenyerünkre ütve. Mindkét esetben a bőrünk is, és az izmaink is érzékelik a visszahatást. Azt tapasztaljuk, hogy a jobb és a bal kéznél érzett ütés egyenlő nagyságú.

A tükröződés más formában is segítette a két jelenség összekapcsolását. Két tenyerünket összecsapva ugyanazt érezzük a bőrünkön és az izmainkban, mint amit látunk a szemünkkel, ha a tó fölé tarjuk a kezünket. Ugyanakkor az a testrészünk, ami tükröződik a tóban, „megszólalásig” hasonlít ahhoz, ami a másik karunk végén a sajátunk. Ezt ma úgy mondjuk, hogy a két kezünk (közel) tükröszimmetrikus. Ez a szoros kapcsolat biztosan hozzájárult ahhoz, hogy a két jelenséget egyetlen hangba sűrítve összegezze őszünk a hangzó közlés számára. A testrészeknél azonban mindig jelen van a kettőzöttség, állandóan megfigyelhetjük, míg a képek megismétlődéséhez a tóhoz kell elmennünk.

Amíg az egyik testrész megnevezése akkor már *kíz* (=kéz) volt. Ennek a lét-rejítte a kemény végződésű ujjakból és az íz kicsi mozgásból tevődött össze. A tükörrel (*t*) „kettőzött” együttesnek az élethelyzet megnevezésének igénye a *tíz* megnevezést sugallta. Így válik érthetővé a nyelv belső logikája szerint az *öt* és a *tíz* szavunk (ma már számnevünk) kapcsolata. A kétféle visszahatás (*t*) közös jegyeinek a fölismerése van rögzítve bennük. (Ha merész következtetést is megengedünk, ez a képkeztetés az egyik ősi „szorzásképletet is” például adta: *kíz* meg *kíz* az *tíz*, vagy mai szóval: *öt* meg *öt* az *tíz*.)

Ugyancsak szimmetrikus az alaphelyzet a *tép* gyök képe esetén is: mindkét kézzel, de ellentétes irányban húzzuk *szét* a *szálat* s *tépjük* is *szét*.

Két jelenség szoros összetartozása figyelhető meg a földből kihúzott növény tövénél. A *tő* a növénynek az a része, ahol – nagy vonalakban – a növény felső része és alsó része „tükröződik”, megismétlődik közel azonos alakban, mert a szétágazások bokra megismétlődik fölfelé is, lefelé is. Más első helyzetben álló *t* gyökünk: pl. *tér*, *tár*, *túr*, *túr*, *tar*, *ter*(ül), *tap*, *tép*, *top*, *táp*, *tál*, *tal*(ál), *tesz*, *tok*, *tök*, *tág*, *teg*(ez), *töp*(ped), stb. gyökeinkben.

A kézzel (két kézzel) végzett cselekvések esetén fokozatos alakult át a *t* hang szerepköre. Ma már a *t-t* mint *tett-képzőt* tekintjük. Ezeknél gyökvégi helyzetben szerepel a *t*: a *lát*, *fút*, *hút*, *szít*, stb. gyökeinkben.

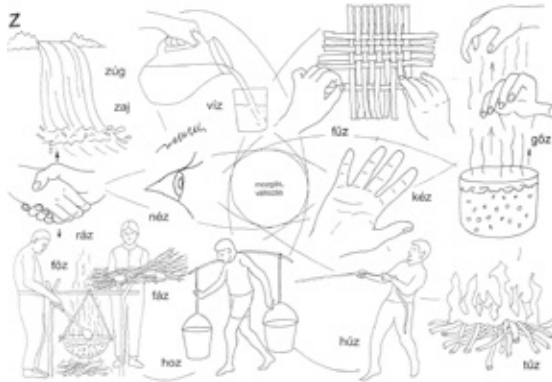
A legelvontabb tükrözés az, amikor a beszélő társat tiszteljük meg a *te* (ké-sőbb a *ti*) alakban.

A V hang világa, az „elválást” jelölő hang

Amíg az *f* hang a kifújt levegővel érzékelteti azt, hogy kijön a szereplő „valahonnan”, az *f* zöngés párja, a *v* hang azt jelzi, hogy a kilépésre alkalmas tárgy, szereplő elválik ugyan, de „vele marad”, a kibocsátóval marad. A *-val*, *-vel*. ragunk mindmáig ezt a jelentést hordozza.

A *v* hang jelentése a számos jelenségben jelen lévő közös kép: *vele van*. Elválik ugyan tőle, de vele van. A létige is, jelen időben, és a múltbeli alakokban is *v*-vel kezdődő gyökszó: *van*, *vala*, *volt*.

Legrövidebb gyökeink világában az *óv*, és az *ö**v* jelzi, a *véd* gyökkel együtt, ezt a „vele maradást”. A leválasztó gyökök sokasága megőrizte az eredeti „kijön

mélyre vonatkozó hang, azaz *én*. A *húz* gyökben a csökkenés (a kifogyás) *h* hangjával áll együtt a *z*. A távolság fogy el (ahogy a *hív*, a *hoz* és más *h*-val kezdődő gyököknél is.) a húzott tárgy és a cél között. A *ráz* gyökben (és a *rez* - *alvó* - gyökben is) az ismétlődés *r* hangjával áll együtt a *z*. A *fáz*(ik) és a *fűz* gyökökben a *fa*, *fű* tárgyához kapcsolódik a mozgás. A *kéz* gyökben a *k* hanghoz kapcsolódik az *íz*. Az öt kis „kemény” egység - ujjak - mozgását őrzi az *íz* hangalak. Mivel a mozgás fogalmát őseink először az ember által végzett mozgásokra formálták, ezért szerepel a *z* gyakran az igeragozásban az 1. szám 3. személyű igerag alakokban (*hoz*, *fűz*, *ráz*, *néz*, *főz*, összetettebb igealakokban is: *tervez*, *fényez*, *nevez*, *szervez*, stb.).

ÖSSZEGZÉS

A beszédhangokban a szájjal kibocsátott hangzás is utal a kifejezni és közölni szánt élethelyzet lényegére. *Beszédhangjaink (mássalhangzóink) egy-egy jelenségtípusnak az összegzését jelentik.* Ezek a beszédhangjaink az élethelyzetekben előforduló változási jelenségek egy csoportjának olyan hangzó összegzését adják, amelyet ki lehet mondani a szájszervekkel.

A tisztelt olvasó az első olyan fogalomszótárt tartja kézben, amelyben *magányos mássalhangzóinkat ősfogalmaknak tekintjük.* E szótár - e fogalomtár - teszi lehetővé, hogy a mássalhangzókkal két mássalhangzós gyököket képezzünk, melyek már egyszerre két ősfogalmat jelölnek meg, vonnak össze, s általt újabb jelenségeket tudnak hangzó képlettel közölni.

A fogalomtárban szereplő mássalhangzók a gondolkodás és a beszéd kialakulási korának első tudatos ismerethorizontját formálták meg. Ez az első elvonatkoztatásokat is tartalmazó ismeret-horizont.

IRODALOM

- BÉRCZI 1993 = BÉRCZI Szaniszló: *A műveltség rétegződése: Gondolkodási és cselekvési rendszerek*. TKTE Kiadó, Budapest, 1993.
- 2011 = BÉRCZI Szaniszló: Magyar nyelvkémia. *Életünk*, 2011/3-4. sz. 38–55.
- 2014 = BÉRCZI Szaniszló: *A fogalomfejlesztés művészete a Kárpát-medencében és Euráziában*. Eurázsiai művészetek 29. TKTE, 56. old. Pirehab, Debrecen, 2014.
- 2015a = BÉRCZI Szaniszló: A fogalomfejlődés szerepe a magyar nyelv kialakulásában. *25. Kőrösi Csoma Sándor emlékkonferencia*. Konferenciakötet, Szerk: Gazda J., Szabó E., Ferenczné Szócs Éva. Kőrösi Csoma Sándor Közműv. Egyes. Kovászna, 2015.
- 2015b = BÉRCZI Szaniszló: *A gondolkodásművészet kifejlődése a Kárpát-medencében és Euráziában*. Eurázsiai művészetek 30. TKTE, 52. old. Pirehab, Debrecen (ISBN 978-615-5412-03-5), 2015.
- 2016a = BÉRCZI Szaniszló: Korai műveltségrétegek. In: *Kőrösi Csoma Sándor. Nyomok az időben*. Szerk: Gazda J., Szabó E., Ferenczné Szócs Éva, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna, 2016, 9–42.
- 2016b = BÉRCZI Szaniszló: *A gondolkodás és beszéd művészetének felvirágása a korai időkben a Kárpát-medencében és Euráziában*. Eurázsiai művészetek 31. TKTE, Pirehab, Debrecen (ISBN 978-615-5412-04-2), 2016, 52.
- 2017a = BÉRCZI Szaniszló: Fogalmi építkezés a korai hangzó közlésben. Fejlesztési lépések a nyelvben és a gondolkodásban. In: *Kőrösi Csoma Sándor. Gyökereink*. Szerk: Gazda J., Szabó E., Ferenczné Szócs Éva, Kőrösi Csoma Sándor Közműv. Egyesület, Kovászna, 2017, 34–52.
- 2017b = BÉRCZI Szaniszló: *Ősfizika. Az ismeretek elrendezésének művészete a beszéd kialakulása idején a Kárpát-medencében és Euráziában*. Eurázsiai művészetek 32. TKTE, Pirehab, Debrecen (ISBN 978-615-5412-06-6), 2017, 52.
- 2018 = BÉRCZI Szaniszló: Az ősfogalomalkotás. In: *Kőrösi Csoma Sándor. Kötődések*. Szerk: Gazda J., Szabó E., Ferenczné Szócs Éva, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna, 2018, 347–385.
- CZUCZOR-FOGARASI 2003 = CZUCZOR G., FOGARASI J. (1862-1874): *A magyar nyelv szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, Arcanum. CD ROM.
- KÖVEGSES 2015 = KÖVEGSES Z.: The Hungarian root es- in language and cognition. *Language and Cognition* 0 (2015, December), 1 – 35. doi:10.1017/langcog.2015.29
- LAKATOS 1998 = LAKATOS I.: *Bizonyítások és cáfolatok*. Typotex, Budapest, 1998.
- LUGOSSY 1856 = LUGOSSY J.: Szócsaládosság, 1856.
- MAYNARD SMITH-SZATHMÁRY 1995 = MAYNARD SMITH, J. SZATHMÁRY E.: *The Major Transitions in Evolution*. (1995). Freeman, Oxford [magyarul: (1997) *Az evolúció nagy lépései*. Scientia, Budapest].
- MOLNÁR-CZEGLEDI 2009 = MOLNÁR Zs., M. CZEGLEDI C.: *A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása*. Püski, Budapest, 2009.
- NÉMETH 1973a = NÉMETH L.: *Kísérletező ember*. Magvető, Budapest, 1973.
- 1973b = NÉMETH L.: *Európai utas*. Magvető, Budapest, 1973.
- PLATÓN 1984 = PLATÓN (K.e. 5. szd.): *Kratülosz*. Platón összes művei I. Európa Kiadó, Budapest, 1984.
- SIMONYI 1978 = SIMONYI K.: *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest (3. kiadás 1986), 1978.

Kalmár István

A MEGÉRTÉS LEHETŐSÉGEI PÉLDÁUL A NYELVÉSZETBEN

BEVEZETÉS:

A megértés első eleme az értelmes beszéd/közlés. Értelmes beszéd alatt értsük azt, hogy megértetjük magunkat. A megértés első lépés az elfogadás felé, mert miként érthetnénk egyet valamivel, esetleg hogyan lehetnénk biztosak valaminek az igazságában, ha nem fogjuk fel az értelmét. Továbbá, az elfogadás itt nem az állítás/vélemény/fogalom igazságának az elfogadását jelenti, hanem egy jelenség elfogadását, habár az esetleg ellenszenves is számunkra.

A megértésről, annak tudományos, esetleg tudománytörténeti szerepéről csak nagyon hosszan vagy nagyon röviden lehet írni. Az utóbbit választjuk. Személyes okokból kitérünk a nyelvészetre is, amit az alábbi történet magyaráz meg. Egy jó barátom, nevezzük I.G.K.-nak, az ötvenes években volt gyerek és az operaművek hallgatása mellett két dolog érdekelt: a részecske fizika és a nyelvészet. Ez abban merült ki, hogy mindent elolvasott, a megértés igen kevés, de növekvő reményével. Egyetlen dolog vetette vissza szellemi fejlődésében, az uralkodó nyelvtörténeti modellek, vagyis nyelvcsaládi modellek egymás közötti ellentmondásai és magukban való érthetlenségei. Szavai szerint: „csak olvastam, de semmit el nem hittem”. Nem is lett nyelvész! Barátságából, kiegészítő sportként foglalkozom tehát a témával, esetleg kötelességből is.

A nyelv mint a vizsgálat tárgya, a nyelv külső megközelítése

A nyelv, amit beszéd közben használunk, vagyis amit közönségesen természetesen nyelvnek hívunk, bonyolult, állandóan fejlődő rendszer, történetileg pedig még inkább változó, eszközeiben mindenképpen, esetleg célját/felhasználását tekintve is. Most csak azt hangsúlyozzuk, hogy a tagolt emberi beszéd kialakulása *önkéntelen, nem tudatos*, ellenben mindenképpen célszerű, hosszan tartó tevékenység eredménye lehetett. Vagyis *nem megtervezett, tudatos cselekmény eredménye*, ennél fogva nincs előképe, követendő szerkezete. Ha mégis, akkor azt utólag tettük hozzá. Ennek nem mond ellent az, hogy manapság formális keretekben vizsgálhatjuk a természetes nyelveket, eszközeiket osztályozzuk, szabályokat, szabályszerűségeket találunk bennük, a különböző nyelveket pedig sajátos tulajdonságaik alapján csoportosítjuk. Megtehetjük és meg is tesszük, hogy a nyelvet teljesen a matematika részterületeként vizsgáljuk. A formális nyelvek elemzése, a matematikai logika elengedhetetlen az informatikában, minthogy minden ide sorolható „szerkezetnek” saját logikája, mesterséges nyelve van. Vannak gyakran és sok helyen felhasználható nyelvek, például a programozási

nyelvek. Annak oka, hogy olyan sokan, egyébként teljesen jogosan, véleményt formálnak tisztán nyelvészeti kérdésekben, az, hogy legtöbbünknek van valami halaszthatatlan elmondani valónk és keressük hozzá a kifejezés formát. Egyszerűbb esetben például dalra fakadunk az imádott nő ablaka alatt, de végül mindenképpen a nyelvvel is szerelembe esünk. A költőknek, zenészeknek, képzőművészeknek is van saját nyelvük, ők is nem létező, elmondhatatlan dolgokról „beszélnek”, szótárt azonban nem adnak hozzá. A matematikus és a filozófus is *nem létező dolgokról értekezik*, előkészítés képen vagy munka közben azonban megalkotja és közzé is teszi saját nyelvét, hogy érthető legyen mondandója¹. Ennyiben tehát tudatosan jár el. Minden matematikus, minden filozófus nyelvész, de fordítva általában nem igaz, ennyit kotnyeleskedésük mentségére.

Mi van a nyelvtörténeti vizsgálatok háta mögött?

Nem szerencsés egy tudományterületet alapjait ingoványos talajra helyezni, máshogyan: nem tehetünk föl mindent egy lapra. Mégis mindig megtesszük és persze pórul is járunk. A nyelvtörténetben az alapvetés hagyományosan a nyelvek kialakulása, az ősn nyelv/ősn nyelvek kérdése, ezek összefüggései². Ezek nem tisztán nyelvészeti kérdések, ezért a nyelvész kiválaszthatja a neki tetsző válaszokat, állításokat. Ezeket az úgynevezett beemelt állításokat szokás homlok ráncolva figyelni. Ha ráadásul mindez az alapoknál történik, és az egész elmélet hátterét képezik a beemelt állítások, akkor aggodalmunk csak fokozódhat.

Követve az előzőekben megkezdett gondolat menetet, nem meggyőzők azok az okfejtések, amelyek *egy adott nyelv kifejlődését úgy mutatják be, mintha az valami logikát, matematikai rendszert követne, mondjuk az egyszerű hangadástól a gyök, szó, mondat sorrendet követve*.

Ha olyan háttérrel teszünk a nyelvfejlődés mögé, mint a csecsemő nyelvének a fejlődése, vagy éppen az emberré válás folyamata a güggyögő Homo erectustól a magyar atomfizikusig, akkor ezt egyrészt keményen indokolni kell, vagy azt bizonyítani, hogy máshogyan nem juthatunk el a mai nyelvállapotig. Ez a bizonyító anyag nem áll rendelkezésünkre, pedig elég nagy szakirodalma van a kérdésnek³. Nem másról van itt szó, mint arról, hogy háttérrel, rendszert teszünk, képzelünk a vizsgálándó kérdéskör mögé, mindezt azért, hogy könnyen, gyorsan megkapjunk egy dicsfény övezte elméletet, hogy aztán úgy tehessünk: megértettünk valamit. Ilyen hátterek voltak valaha a nyelvcsaládok, melyek, emlékszünk, boldogtalanná tették barátom gyerekkorát.

¹ Mi mást is tehetne, ha magyarázatként nem tud rámutatni valóságos dolgokra.

² Ez ugyan ellenkezik saját felfogásommal, de ez most nem lényeges.

³ Példaként megemlítem az ún. gyökök kérdését. Tudvalevő, hogy a magyar nyelv ezekben szokatlanul gazdag és ez mutatja nyelvünk különlegességét, teremtő erejét. A gyökök ősiségét, elsőbbségét azonban bizonyítottan el nem fogadhatom. Ha szükséges, inkább ma is létező gondolkodási formának, nyelverteremtő módszernek, az összefüggéseket is megmutatni szándékozó, nyelvi lelemények iránti vonzalmunkat mutató sajátosságának tulajdonítom őket.

Két természettudományos példát szeretnék még fölhozni, jelezvén, hogy más-hol is történnek ilyesmik. A szerző sok hibája közül az egyik az volt, hogy megkísérelte levezetni a kvantummechanika hajdan még szentként tisztelt elméletét néhány ízléses feltevésből. Ha nem vall kudarcot, akkor így szólt volna: látjátok, itt van a fizikai világ egyik alappillére, amely szellemi termék, hiszen néhány természetes gondolat következményeként is bemutatható. Azonban az alappillérek (a fizikában csak kettő van, az említett kvantummechanikán kívül az általános relativitás elmélete a másik) nem ilyenek, ezek egyszerűen csak vannak. Persze nem örökké, mert egyszer majd a tudomány lomtárába kerülnek. Másik példánk a hürelmélet, tulajdonképpen elméletek, amely nemes egyszerűséggel maga az elméleti fizika, mert minden eddigi fizikai eredményt tartalmaz. Leegyszerűsítve, amit itt a fizikai valóság hátterébe tesznek az egy valóságosnak képzelt sokdimenziós tér, benne valóságosnak tételezett rezgő „húrokkal”, melyek létezéséről kísérleti úton meg nem bizonyosodhatunk. Ha azt mondjuk, hogy ez az elmélet így háttér függő, akkor érthető, hogy az előbb említett alappillérek viszont háttér függetlenek. Ez nem természetes, ízléstelen, ellentmond a relativitás elméletnek, ahol a létező anyag hozza létre a teret⁴. Érdeemes itt felidézni W. Pauli aggodalmát is azzal kapcsolatban, hogy egy olyan elemi részecske létezését (a neutrínóét) feltételezze, amely a szokásos módszerekkel nem, esetleg sehogy sem, mutatható ki⁵.

Állításunk a következő: azoknak a tudományágaknak, amelyeknek tárgya a létező világ valamely valóságos szelete, tehát a matematikán, a filozófián, a költészetben, a zenén, a művészeteken, a sor folytatható, kívül mindennek, tartózkodnia kellene a könnyű megoldásoktól. Például, hogy belső tulajdonságait külső tulajdonságokból, szabályokból vezesse le. Például, hogy nem létező dolgokat létezőként állítson be. Félreértés ne essék, nem a külső eszközökkel történő, modelyszerű leírások ellen ágalok, mert azok mint tükörképek segítenek bennünket a megértésben. A tükörkép azonban nem a valóság, a tükörképben a tükör tulajdonságai is megjelennek. A matematika nem a természet/valóság nyelve, csak leírásának egyik (kezdetleges) eszköze⁶. Mindazonáltal, ha visszatérünk a nyelvészetre, a vizsgálat tárgya, a nyelv, nyilvánvalóan létező, mint tapasztalati hal-

⁴ Részletesebben a kérdéstről lásd Smolin2007-et.

⁵ Lásd Toró1976. Igaz azóta létezését kísérletek igazolták, valami nyugalmi tömege is akadt.

⁶ Csakis lábjegyzetbe való kérdés, hogy ha a fizikai valóság nyelve nem a matematika, akkor micsoda az? A válasz: neki olyan nincs is, mivel nem akar közölni magáról semmit sem. Egyetlen üzenete van, itt vagyok, ilyen vagyok. Egy ideig, egy szintig ezt fölfoghatjuk érzékszerveinkkel, szerény elemző képességünkkel, de azon túl a dolgok létezése, nem létezése hit kérdése. Ennek nyitós voltát a fizikában a Koppenhágai iskola tanításából tudjuk, mely szerint durva megfigyelések, kísérletek nem a vizsgált jelenségről tudósítanak, hanem egy kölcsönhatásról a vizsgált jelenség és a vizsgálati eszköz között. Bár ez figyelmeztető jel a megfigyeléseket végző tudósok számára, és melyik tudós nem ilyen, az aggodalom nagyon is emberi szempont szerint való, mert a megfigyelést, kísérletet, mint emberi képességet jeleníti meg.

maz, megfigyelések összessége, de nem létezik, ha a „a magyar nyelv története” mondat nyelv fogalmára gondolunk. Ha viszont nem létezik, mégis használjuk, megérdemli, hogy behelyezzük az értelmes beszéd terébe, mint fogalmat. Létezni ezután is csak a fogalom fog. Talán látható, hogy itt a dolgok egyediségéről/összetettségéről, vagyis egyértelműségéről/többértelműségéről is szó van, ennek feloldásáról lentebb majd szó esik. Szeretném, ha a végén az derülne ki, hogy bármely, akár tudományosan bizonyított tény is, csak egy értelmezésben állja meg a helyét. Félő, hogy ezt nem lesz alkalmam kifejteni.

Kapcsolódjunk ki most egy idézettel: *„Azt tudomásul kell vennünk, hogy a nyelvjáráások, nyelvek sohasem előre meghatározott törvény, szabály szerint alakultak. Az egyik így, a másik úgy változott a nyelvhasználat során. Rendszert azonban minden ősi eredetű nyelvből ki lehet olvasni... Az a baj, hogy a nyelvészek legtöbbször nyelvcsaládokban gondolkodik, és ezzel téves útra terelődik. Ha látjuk azt, hogy a török, mongol, mandzsu-tunguz nyelvek szkíta-hun utódnelvek, akkor természetes, hogy a szkíta-hun utódnelvekben meglehetősen az -n-, de azok bizonyos részében denazalizáció történt.”* (CZEG-LÉDI 2015, 191) A szerző Czeglédi Katalinnal egyetértünk abban, hogy a rendszert a nyelvből származtatja és nem fordítva, valamint következtetéseit létező nyelvi adatokkal támasztja alá. Megengedem magamnak azt a lehetőséget, hogy az idézetet úgy fordítsam, hogy a török, mongol, stb. nyelvek azt a nyelvhagyományt követték, amit korábban a szkíta-hun népek is.

A CSOPORT GONDOLKODÁS

A tudományos gondolkodás természetrajzát Thomas Kuhn óta mindenki ismeri, a tudományos paradigmák kérész életéről elszármazott hazánkfia Polányi Mihály számolt be először. Tudjuk, hogy rögeszmés ragaszkodás a saját nézőpont-hoz, fennköltbben tudományos paradigmákhoz, a kutatás, és ennél fogva a megértés rákfenéje, bár Kuhn szerint ez a dolgok rendes menete, a paradigma-váltás pedig a ritka forradalmi tett. Meglepett, hogy ez a „ki miben hisz” játék mennyire átszövi egész életünket, például a politikai döntések terét is. Irving Janis könyvéből (JANIS 1972) ennek sötét oldaláról bizonyosodhatunk meg. A világosabb oldal, vagyis amikor eszmerendszerek vetélkednek egymással, sem egyértelműen szép, mert az uralkodó, bevett eszmerendszernek nem érdeke, hogy elismerje versenytársnak a másikat. Az, hogy ez a kiszorítódsi még az elméleti fizikában is így van, meglepő, de nem mulatságos. (SMOLIN 2007) A csoportképző ok, amely meghatározza gondolkodásunkat, gúzsba köti újító kedvünket, bármi lehet. Durva esetben pénz, karriervágy is, esetleg erőszakosan irányított pályázati rendszer. Lehet, hogy vírus terjeszti. Ha ezt a magyar nyelv körüli csatározásokra vetítjük le, nem tudom eldönteni, hogy a paradigma-váltás előtt vagyunk vagy utána.

A MEGÉRTÉS TOVÁBBI NEHÉZSÉGEI, A NYELV MINT ESZKÖZRENDSZER

Korábban, (KALMÁR 2017) a történeti nyelvészet kapcsán, elkezdtünk egy gondolatmenetet és arra figyelmeztettünk, hogy a nyelvről, vagy a nyelvek történetéről tiszta fogalmakat használva beszéljünk, elsősorban azért, hogy az elemzés érthetőségét, sőt közérthetőségét biztosítsuk. A kettő nem ugyanaz, a közérthetőség a fontosabb követelmény. Máshogyan: készen kell állnunk arra, hogy igaznak tetsző, érthető mondatokat fogalmazzunk meg a tárgykörben elemi iskolás szinten. Beszélni azonban nehéz. Még nehezebb, ha a beszéd tárgya nem a természettudományok területére esik és a legnehezebb, ha éppen a nyelvről van szó. Ráadásul a beszélgetés eszköze, ismét a nyelv, nagyon is pontatlan kifejezési forma. Csak felsorolás szerűen érintjük azokat az okokat, amik akadályozhatják a megértést.

A nyelv működőképes eszközrendszer, amelybe a beszélő egyén látomásai leképződnek. Ez az eszközrendszer egy adott nyelv itt és most összes nyelvi eszközeinek rendszere. A látomások: hangsorok (szó, gondolat, vélemény, állítás, kérdés stb.) alakjában jelennek meg, terjedelmi korlát nélkül. A látomások egy „belső nyelven” fogalmazódnak meg, melyet inkább tudati állapotnak tekinthetünk. A leképezés nem meghatározott, nem „tökéletes”, függetlenül a befogadás mozzanatától. (Lásd a nagyorrút: „*Mondhatta volna szebben, kis lovag, Más-más hangnemből... Így ni, hallja csak: Kihívón: «Én nem járnék ám veled! Sebészt hívatnék, hogy metélje le!»*” A leképezés megfordításáról most nem fog szó esni.)

Magyarázgatás: A „Petőfi” szót megelőzi egy név nélküli, belső Petőfi fogalom, amelyben keverednek, súlypontoszódnak személyes ismereteink, előítéleteink, véleményünk van mielőtt megszólalunk. Ez nem fog megegyezni másokéval, kimondása után időnként sajátunkkal sem. Azt mondjuk ezek a nyelvek rokonok. Ez valami létező összefüggésre utalhat két nyelv között. A megértéshez el kell készítenünk a nyelvrokonság fogalmát, talán később meg is tesszük, az eredmény egy matematikai képződmény, tehát nem létező lesz. Ennek egyik különleges példánya ott van a fejünkben, esetleg homályosan, csak egy látomásként, kimondjuk állításunkat, megtörténik a nyelvbe való leképezés, boldogok vagyunk. A befogadó válasza: nem hiszem, esetleg nem értem, – következés képen valamit elrontottunk. Másik: Rómeó áll az erkély alatt, gondolkodik, miként mondja meg Júliának, hogy szereti. Érzi, hogy csak úgy egyszerűen, szeretlek Júlia, nem teheti meg, tehát próbálja körülírni, először magában, egyszerűen:

„*Ó, hölgyem az! Oh, lángszerelmem ó,
S oh vajha, tudná csak, hogy az!
Szól. Mit se hallok. Oh, de mit tesz az:
Szeme beszél, hadd felelek rá!*”

Júlia sem rest magában beszélni:

*„Oh Romeo! mért vagy te Romeo?
Tagadd meg atyádat, és lökd el neved’.
S ha nem akarnád: esküdjél hívemmé,
S én nem leendek Capulet tovább!”*

Bizony sok tintának kell még elfolynia Shakespeare mester tollából, hogy a fiatalok tisztában legyenek egymás érzelmeivel, pedig a szerelem egyszerű dolog a nyelvészethez képest.

A tisztánlátás igénye sarkallt bennünket arra, hogy a nyelvek történetével kapcsolatban bevezessük a nyelvhasználat fogalmát (KALMÁR 2017) és kijelentsük, hogy a magyar nyelv legalább kétfajta nyelvhasználatot követ. Nem térünk most vissza a meghatározásra, de megemlítjük, hogy a nyelvhasználat fogalma független attól, hogy mikor, kik és milyen körülmények között használták a hagyományban lévő nyelvi eszközöket, de bekerülésük időpontja fontos. Értelmezésünk szerint viszont a már bennlévő eszközök mindig a hagyományban maradnak még akkor is, ha esetleg később már nem használatosak. Ebben az esetben mondhatjuk azt, hogy a szóban forgó része a hagyománynak már nem élő. Felejtse el az olvasó a hagyomány szó azon kétséges jelentését, hogy valami, amire emlékszünk, még beszélünk, mesélünk róla, de eredetét homály fedi, létezése nem bizonyos. Nem erről van szó. Egy szó jelentése azonban a használatban dől el, vagyis a beszédben és ez itt a bökkenő. Vegyük most azt a közhelyszerű igazságot, hogy a magyar nyelv, bármit is értünk alatta, török nyelvhasználatot is követ. Valóban közhely-e ez az igazság, vagy csak az én igazságom, azért mert a szavakat/fogalmakat, most: magyar nyelv, török nyelvhasználat, egy nyelvhasználat követése, én így értelmezem. A dolog eldönthető, megérthető, de királyi út nem vezet hozzá⁷. Kérem most az olvasót, hogy lapozzon előre és olvassa el a „Fogalomalkotás a számtanban és máshol” bekezdést vagy bővebben KALMÁR 2011-et. Láthatja, hogy értelmezésünk szerint bármely fogalom egy egyeztetési folyamat összegzése, nagyon leegyszerűsítve ezzel a végeredménnyel: a kérdéses fogalom alatt az emberek ezt és ezt értik, de véleményeik között vannak apróbb-nagyobb különbségek. Ez nem ugyanaz, mint a szokásos bővítő vagy szűkítő eljárások, vagy azok a matematikai logikán vagy nyelvészetben nyugvó felépítések, amelyek egyszerű nyelvi elemekből építenek föl bonyolultabbakat. Összegezve: egy (akár tudományos) megállapítás nem magánügye valakinek, például a kutatónak, hanem mindenkire tartozó közügy, tehát egy megfelelő közegben, nyelven kell elmondanunk. Ezt a közeget korábban az értelmes beszéd terének hívtuk.

⁷ Kísérlet képen döntsük el, hogy a 13. században hozzánk csatlakozó kunok nyelve, mint eszközrendszer, mely bizonyára benne van a török nyelvhasználatban, vajon benne van-e a magyar nyelvhasználatban?

FOGALOMALKOTÁS A SZÁMTANBAN ÉS MÁSHOL

Az alábbi bekezdés egy korábbi tanulmányom ide megfelelő része. Az ottaniak megértése ugyanis nem spórolható meg. A fogalom „fogalmának” itt egy zsebben hordozható, gyakorlatias módszert ajánlottuk. Tekintsük azt a kijelentést, hogy x magyar. Kissé máshogyan: x magyar nemzeti azonosságtudattal rendelkezik, avagy x a magyar nemzettudat (fogalom) hatálya alá tartozik. Valamilyen vizsgálati módszerrel, eljárással megállapíthatnánk, melyik embercsoport teljesíti a fogalom követelményeit, *tartalmát*. Ez a csoport alkotja a fogalom *terjedelmét*.

A számtanban a fogalmakat más (egyszerűbb) fogalmakra, végső soron az ún. alapfogalmakra vezetjük vissza. Ezek tulajdonságait olyan állításokban írjuk le, még inkább követeljük meg, melyeket igaznak tételezünk föl. Tehát kimondható, hogy egy fogalmat úgy határozunk meg, hogy „bármi”, ami rendelkezik a meghatározott tulajdonságokkal, jelölhető *a fogalom nevével*, máshogyan: *a fogalom hatálya alá tartozik*. Más tulajdonságaiban azonban tetszőleges lehet, nevezhetjük ezeket például nem fontos, nem értelmes, nem odaillo tulajdonságoknak.

Mondunk egy szót, hangsort, ez lesz a fogalom neve. Készítünk egy kérdőívet, benne csak eldöntendő (igen vagy nemmel megválaszolható) kérdések lesznek. Ezekre a kérdésekre úgy tekintünk, mint a fogalommal kapcsolatba hozható tulajdonságokra, mi *változóknak* nevezzük őket. Feltesszük, hogy ezek között léteznek úgynevezett *meghatározó tulajdonságok (változók)*, melyek ténylegesen meghatározzák a fogalmat. Ezen azt értjük, hogy ha ezek a változók meghatározott értékeket vesznek föl, akkor a kitöltött kérdőív az adott fogalom hatálya alá tartozik. A változók igen válasz esetén 1-et, nem esetén 0-t vesznek föl.

Tekintsünk egy ilyen kérdőívet, melynek első három kérdése (változója) meghatározó és ennek kétfajta kitöltését, *a* és *b*-t :

<i>a</i>	<i>b</i>
1	1
0	0
0	0
1	0
1	1

1. táblázat

Látjuk, hogy a meghatározó tulajdonságokat tükröző változók értékei megegyeznek, tehát a két kitöltött kérdőív ugyanazon fogalom alá tartozik. Azt mondhatjuk tehát, hogy egy fogalom azon kitöltött kérdőívek halmaza egy megfelelő térben, melyeknek bizonyos kérdéseire adott válaszok megegyeznek. Ennyi most elég a megértéshez.

Gyakoroljunk a rokon nyelvek fogalmán! Két nyelvet rokon nyelvnek nevezünk, ha:

<i>A nyelvrokonság fogalmai</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>
1. van közös nyelvű ősük	1	0	0
2. beszélőik gyásznapon fekete ruhát hordanak	1	0	1
3. van olyan nyelvhatárvonal, amelybe nyelv- eszközök legalább nyolcvan-nyolcvan százaléká- ra beesnek	1	1	0
4. 1-től tízig a számok hangalakja ugyanaz	1	1	1
5. legalább öt nyelvtani elem (szabály) mege- gyezik bennük	0	1	0
6. legalább ezer "szóegyeztetés" található bennük	0	1	0
7.	0	0	1
8.	0	1	1
9.	1	0	0

A kérdőívnek háromfajta kitöltését mellékeltek. Hangsúlyozzuk, hogy a kérdőív és annak három módon való kitöltése részünkről csak játék. Az „igazi” rokon nyelv fogalmat alkossa meg valaki más! Feladat: állapítsuk meg az „a”, „b”, „c” fogalmak értelmét, a fontos változókat, azonosságukat. Milyen további változókat írhatunk még a 7., 8., 9. sorba? Van a változók között olyan, amelyik nem fontos a fogalom szempontjából?

További gyakorló feladatok:

1. Bárdi: civilizációs rokonság fogalma (BÁRDI 2015)
2. Csáji: sztyeppei civilizáció fogalma (CSÁJI 2004)

Mindkét fogalom egy hagyományt mutat be, azt állítván, hogy annak mi is részese vagyunk, nem voltunk! A hagyományban részesülők ezúttal és a jövőben nevezzük atyafiságainknak.

IRODALOM

- BÁRDI 2015 = BÁRDI László: Eleink bölcsője, A magyarok lehetséges eredete, *Kőrösi Csoma Sándor – Az igazság keresése*, szerk. Gazda József, Szabó Etelka, Ferencz Attiláné Szócs Éva, Kovászna, 2015.
- CZEGLÉDI 2015 = CZEGLÉDI Katalin: Nyelvünk és őstörténetünk, *Kőrösi Csoma Sándor – Az igazság keresése*, szerk. Gazda József, Szabó Etelka, Ferencz Attiláné Szócs Éva, Kovászna, 2015.
- CSÁJI 2004 = CSÁJI László Koppány: *A sztyeppei civilizáció és a magyarság, Ősmúltunk tára*, Napkelet Kiadó, Budapest, 2004.
- JANIS 1972 = IRVING JANIS: *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign Policy Decisions and Fiascoes.*, Boston, Houghton Mifflin, 1972.
- KALMÁR 2011 = KALMÁR István: Azonosságaink, fogalmaink számtana, *Kőrösi Csoma Sándor és a népek önazonossága*, szerk. Gazda József, Peti Botond, Szabó Etelka, Kovászna, 2011.
- KALMÁR 2017 = KALMÁR István: Beszélgetések a nyelvtörténetről, *Kőrösi Csoma Sándor – Gyökereink*, szerk. Ferencz Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka, Kovászna, 2017.
- SMOLIN 2007 = LEE SMOLIN: *The Trouble with Physics*, First Mariner Books, 2007, magyar kiadás 2011-ben.
- TORÓ 1976 = TORÓ Tibor: *A neutrínó*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
- WITTGENSTEIN 1952 = LUDWIG WITTGENSTEIN: *Philosophical Investigations*, Oxford, 1952.

Maráczy László

MAGYAR–CSUVAS NYELVI HASONLÓSÁGOK

A TÜRK NYELVEK BESOROLÁSA

Johansont követve (1998), a türk nyelveket talán hat ágra lehet felosztani. Figyeljük meg, hogy ez az osztályozás földrajzi és tipológiai tulajdonságokat vesz figyelembe:

1. diagram. *A türk nyelvek hat ága a földrajzi és tipológiai ismérvek szerint*

1. Délnyugati ág, oguz türk;
2. Északnyugati ág, kipcsák török;
3. Délkeleti ág, uigur türk;
4. Északkeleti ág, szibériai türk;
5. Csuvas, ami az ogur vagy bolgár türkököt képviseli;
6. Haladzs, az argu türk képviselője

Ebben az osztályozásban, a később tárgyalandó hangmegfeleléseknek köszönhetően, az ogur türkre (ogur, oghur, bulgár, bolgár és egyéb változatokban is írják), 'lir türk' néven is hivatkoznak, míg a többi csoportot köztörök, vagy 'shaz türk' néven azonosítják. Később meg fogom magyarázni a feltűnő különbséget a türk nyelv *lir* és *shaz* változatai között. A kutatás jelen állása szerint nem világos, hogy a türk e két fő típusa ténylegesen mikor vált el egymástól. Néhány tudós azt feltételezi, hogy az ogur ág talán már Kr.e. 500-ban levált a köztöröktől. Figyeljük meg, hogy a türk feltételezett származási fája különbözik a földrajzi-tipológiai besorolástól:

2. diagram. *A türk feltételezett származási fája*

Ótürk: óbolgár; köztörök
 Óbolgár: *dunai bolgár; volgai bolgár
 Volgai bolgár: csuvas
 Köztörök: jakut-dolgán; szajáni; „kirgiz”; kipcsák-karluk; oguz
 Jakut-dolgán: jakut, dolgán
 Szajáni: tuvai, tofa
 „Kirgiz”: hakasz, sór, sárga uigur
 Kipcsák-karluk: tatár, kumük, karaim, balkár, kazak, üzbég, új uigur...
 Oguz: török, azeri, türkmén, szalár...

Ha összehasonlítjuk a földrajzi-tipológiai osztályozást (1. diagram) a feltételezett származási osztályozással (2. diagram) észrevesszük, hogy az ogur, vagy

bolgár türk ág összeillik a származási fa óbolgárral kezdődő ágával. Ez azt jelenti, hogy a származási fa többi ága felöleli a shaz türk, vagy köztörök nyelveket. Tehát jegyezzük meg, hogy az ogur, vagy bolgár nyelv, azaz a lir türk nyelvek, mind földrajzi-tipológiai, mind származási megközelítésben feltehetően a türk nyelvcsalád egy külön ágát képezik. A főáramú turkológiában elfogadott, hogy az ogur-türk, vagy óbolgár nyelvet történelmileg a Hun Birodalomban, az ősi Nagy-Bulgáriában (Magna Bulgária/Onoguria) beszélték, beleértve a hunok, bolgárok, kazárok és az eurázsiai avarok, később pedig a dunai Bolgár Kaganátus (Dunai Bulgária) és a Volgai Bulgária nyelveit is. Jegyezzük meg, hogy ezek a nyelvek valójában ismeretlenek és csak nagyon gyéren dokumentáltak. Egyetlen élő tagja napjainkban a csuvas nyelv, amit a kölcsönösen érthető shaz türk nyelvek beszélői nem értenek. Így bizonytalan, hogy vajon a csuvas közvetlenül az ogur csoport bármelyik tagjától, vagy e nyelvjárási csoport egy elkülönült ágából származott volna (lásd JOHANSSON 1998).

Az ogur csoportot a szabályos és rendszeres hangmegfelelések jellemzik, amelyek a köztörökhöz kapcsolják. A két legfeltűnőbb megfelelés a következő:

3a. diagram. Ogur – köztörök hangmegfelelések

1. Ogur /l/ – köztörök /š/
2. Ogur /r/ – köztörök /z/

A 3a. diagram első megfelelését lambdacizmusnak nevezik; a másodikat rotacizmusnak. Ez azt fejezi ki, hogy a forrás nyelv a köztörök, az átvevő nyelv pedig az ogur egy rekonstruált változata. Figyeljük meg, hogy e megfelelésekbe szereplő hangok a *lir* türk referenciáit (l, r) az ogur csoportnak, a *shaz* türk referenciáit (š, z) pedig a köztörök csoportnak nyújtják. Azt is figyeljük meg, hogy az ogur /r/ végződés a /z/ helyett maga az r/z izoglossza példája, rokonságban lévén a köztörökben az oguz csoporttal. Nézzük az r/z izoglosszát a következő diagramban, amely a 'kilenc' szó azonos jelentésű szavait mutatja a különböző türk nyelvekben.

3b. diagram. r/z izoglossza a türk nyelvekben

nyelvek	'kilenc'
ótürk	toquz
török	dokuz
azeri	doqquz
üzbég	toqqiz
ujgur	toqquz
kazak	toğiz
kirgiz	toğuz
altáj	toğus

hakasz	toğış
tuvai	tos
szacha/jakut	toğus
haladzs	toqquz
csuvas	tăxăr

Figyeljük meg a diagramból, hogy csak a csuvas rokonszó, vagyis az ogur csoport egyedüli képviselője esetében találunk rotacizmust a 'kilenc'-et jelentő *tăxăr* utolsó mássalhangzójánál, ellenben a köztörök ág összes többi példájában zetacizmust, szövégi /z/ hangot találunk. Mindenesetre a rotacizmus kontra zetacizmus világos megkülönböztető jegy az ogur és köztörök között. Mindazonáltal a turkológiában az izoglosszák ősiségéről és irányáról szóló vita még nem fejeződött be. Mielőtt e kérdések további részleteibe belemennénk, először tanulmányozzuk alaposan a magyar nyelv helyzetét e vitában. A magyarnak számos közös gyöke és szava van a törökkel. Kiderül, hogy amikor szótári megfelelések vannak a köztörök, csuvas és magyar között, a magyar az ogur „csoport” mintáját mutatja.

A MAGYAR HELYZETE A TÜRK NYELVEKHEZ VISZONYÍTVA

A türk és magyar között számos szótári megfelelés van, az alapszókészlet világában. Ilyenek a testrészek szavai, rokonsági szavak, kis számok szavai, az érzékelhető világ gyakran előforduló jelenségeinek szavai stb. Nem csak lexikális megfelelések vannak a türk és a magyar között, hanem a magyart és finnugor hasonmásait nem lehet elkülöníteni egy azonos jelentésű türk (altáji) szó következtében. Nézzük újra a rokonság és a testrészek szavainak néhány példáját. Az *ős* rokonsági szónak nem csak finnugor, de világos altáji/türk azonos jelentésű szavai is vannak. Nézzük a következő testrész szavakat: *bél, has, húgy, mell, mony* (tojás), *száj* és *vér*. Majdnem minden esetben találunk altáji/türk hasonmásokat is. Figyeljük meg, hogy bizonyos esetekben az altáji/türk megfelelések meggyőzőbbek a finnugoroknál, mint a *bél* és *has* esetében. Gyakorlatilag csak egy esetben, a *vér* szó esetében nem bizonyítottak az altáji/türk hasonmások. Ez az egyedüli világos esete egy finnugor testrész szónak, ami magában foglalja a magyar nyelvet és kizárja az altáji/türköt. De a helyzet a finnugorban még kiegyensúlyozatlanabb. Marcantonio (2013) tíz testrész szót sorol fel, amelyeknek nincs hasonmásuk a finnugorban, de van az altáji/türkben. Nézzük:

boka (boká-t) vitathatatlanul türk eredetű. Köztörök hasonmása a baqai (LIGETI 1968, 86. és 313.);

csipa köztörök azonos jelentésű szava a čapaq (LIGETI 1986, 58);

gyomor-nak van egy kétségbevonhatatlan türk hasonmása. Lásd a köztörök yumur (LIGETI 1968, 21.);

kanyaró-nak van köztörök hasonmása, mint az oszmán karamuk (LIGETI 1968, 194., 313.). TESZ (II, 1970, 369.) felveti a kapcsolatot a magyar kar, az ujgur qar, a csuvas Xur, a mongol ɣar stb. között (lásd LIGETI 1968, 313.);

kebel mongol megfelelése: ke'eli, kehli, kegli (LIGETI 1968, 50–51.); köldök, ómagyar kedek azonos jelentésű szavai a türk kindik és a csuvas kënték (LIGETI 1968, 28–30., 314.);

tar hasonmása a köztörökben a taz (LIGETI 1986, 15.);

térd-nek vannak azonos jelentésű szavai: a csuvasban čer és a köztörökben tiz (LIGETI 1986, 15.);

szeplő türk hasonmásai a csuvas saplák, tatár sipkel, baskir hipkel és ujgur sápkil ~ sáпки (LIGETI 1986, 315.).

Jegyezzük meg, hogy nem csak a magyar és altáji/türk testrész szavak esetében találunk kizárólagos kapcsolatokat, de a rokonsági szavak területén is, mint a magyar *gyermek* megfelel a csuvas sámrák szónak (LIGETI 1986, 311.); valamint a kis számok világában, ilyen a magyar *iker* 'kettős, páros', a csuvasban *jěkěr* és a köztörökben *ikiz* (LIGETI 1986, 14.). Másik példa a magyar *-van/ven* tízes rag, amellyel azonos jelentésű szavak az altáji minden ágában vannak, mint a kazak *un* '10', csuvas *-von/vun*, mongol *-an* és tunguz *-men*. Jegyezzük meg, hogy a magyar etimológiai szótárok ezeknek a szavaknak az altáji/türk megfelelőit nem említik meg (v.ö. Lakó és Rédei 1971, II, 277–78.; TESZ II, 74.). Ezek a szótárok csak lehetséges finnugor hasonmásokra, különösen a *-men/man/pen* vogul tízes képzők hivatkoznak, mint a *naliman* '40', és *atpen* '50'.

Jegyezzük meg, hogy a vogul tízes képzők közelebb állnak a mongol és tunguz megfelelőihez, mint feltételezett magyar nyelvrokonukhoz. A Lakó-Rédei szótár és a TESZ a *-van/ven* ragot a finnugor ősnyelv **mone*-ből származtatja, amit a finn *mone*-re 'valamennyi' szóra alapoznak. Ennek a szónak valójában semmi köze a *-van/ven* képzőkhöz. E képzőknek világos jelentése van és áruklódóan világos hasonmásokat képez az altáji/türkben. Ligeti (1986, 40.) összekapcsolja a bolgár *vān*, *van* és a csuvas *vun* szavakat a köztörök *ōn*-nal (mindegyik jelentése 'tíz'), ahol a bolgár/csuvas hasonmásokban a kezdő *v* hangot szó eleji masszálhangzós protézisnek tekinti. A *v*-szóeleji protézis hosszú labiális magánhangzók előtt jelenik meg. Azonban Ligeti sehol nem utal a magyar *-van/ven* tízes képzővel fennálló nyilvánvaló megfelelésre.

Nos, az egyedülálló magyar-altáji/türk szótári kapcsolatok eseteiben ugyanazt a módszertani hozzáállást fedezzük fel, mint ami a leszűkített finnugor kutatási paradigma módszertanát jellemezte. Van egy irányzat, ami elvonatkoztat a magyar nyelv altáji/türk hasonmásaitól és csak a feltételezett finnugor hasonmásokra összpontosít. Könnyen állítható, hogy a kizárólagos altáji/türk hasonmások esete, az alapszókészlet tartományaiban, a magyar és az altáji/türk közötti genetikai rokonság javára billenti az egyensúlyt. Azonban az altáji/türknek

a magyarral való szótári megfelelései esetében, a főáramú finnugor és altáji/türk tanulmányokban nem vették komolyan ezt az állapotot. Az altáji/türk és a magyar közötti szótári megfeleléseknek ezen eseteit mindig úgy kezelik, mint altáji/türk jövevényszavakat a magyarban. A 3a. diagramban látható magyar és csuvas közötti hangmegfeleléseket azon állítás éles bizonyítékának tekintik, mely szerint a magyarban és türkből lévő közös szótári tételeket gyakorlatilag a csuvasból, vagy annak egyik korábbi, vagy rokon változatából, mint az óbolgárból, vagy az ogur csoport nyelveiből, például a kazárból stb. kölcsönözték. Ez oda vezetett az akadémiai munkát e témában, hogy a csuvas és magyar közötti szótári megfelelések csoportját „a törökből származó magyar jövevényszavak csuvas-típusa”-ként minősítették.

Ligeti (1986, 9.) részletesen tárgyalja „A csuvas típusú ótürk jövevényszavak a magyarban” kérdéskör történetét. Szerinte ez a fogalom Budenznek a *Nyelvtudományi Közlemények* c. akadémiai folyóiratban (1871–1873, 67–135.) közölt elképzelése volt, ami az ugor-török háború hevében keletkezett.¹ A német nyelvész bizonygatta, hogy az ótürk csuvas típusú magyar jövevényszavakat úgy lehetne magyarázni, hogy követelményként állítjuk a csuvas nyelv egy hamis, feltételezett honfoglalás előtti ősét, például az ócsuvas, mint a magyar-csuvas szótári megfelelések terén a hangilleszkedések forrását, ugyanakkor szembeszállt a köztörökkel fennálló szabályos és módszeres, de eltérő hangmegfelelésekkel. Korábban bemutattuk, hogy a rotacizmus a csuvasban megkülönbözteti az ogur csoportot a köztörök nyelvektől, ahol a megfelelő esetekben /z/-t találunk.

Figyeljük meg, hogy az óstörök kiiinduló hangja lehet /r/ vagy /z/. Ha /r/ hanggal kezdünk az óstörökben, ez a hang a köztörökben /z/-vé alakul, de az ogurban és csuvasban megmarad /r/-nek. A második lehetőség azt feltételezni, hogy az óstörök /z/ az ogurban és csuvasban /r/-ré alakul és a köztörökben megmarad /z/-nek. A mongol szótári azonosságok befoglalása az első vélemény javára döntött. Figyeljük meg, hogy nemcsak a rotacizmust illetően, de más fonológiai és szótári megfelelések esetén is követi a magyar-csuvas mintát a mongol. Gondoljunk a később részletesen tárgyalt lambdacizmusra. A mongolt általában a türk egy altáji rokonnnyelvének tekintik, ami az ogurt és csuvas mintázza. Következésképpen úgy döntöttek, hogy a csuvas típus kell, hogy legyen az idősebb változat. Nézzük meg a következő példákat, ahol a magyar, csuvas és mongol fonológiai minták illeszkednek, ellentétben a köztörökkel:

¹ Az ugor-török háborúról részletesen lásd Prof. Dr. Marác László. 2015. *Elhallgatott közép-ázsiai nyelvrokonaink*. Budapest: Frig kiadó.

4a. diagram. Magyar-csuvas-mongol kontra köztörök

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
ír	ír	śír	yaz-	ĵiru- (ma niru-)

(LIGETI 1986, 52.)

4b. diagram. Magyar-csuvas-mongol kontra köztörök

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
borjú	borjú	păru	buzāyu	birāyu

(LIGETI 1986, 14.)

Ligeti (1986, 48–52.) állítja, hogy azoknak a tudósoknak, akik elutasítják az altáji nyelvcsalád fogalmát, a türk és mongol közötti megfeleléseket annak feltetelezésével lehet magyarázni, hogy a mongol alakokat a törökből kölcsönzik. Mindenesetre az r/z megfelelésekben a mongol hasonmások hasonlóak e megfelelések magyar példáihoz. Noha a mongolbeli török kölcsönzések kérdése nem megoldott, a Ligeti Lajoshoz hasonló magyar tudósok számára úgy tűnik, az a fontos, hogy semmi köze a magyar kölcsönzésekhez: „A török-mongol kölcsönzések időszaka még körülbelül sincs eldöntve, de ezek olyan régiek, hogy a magyar kölcsönzések távlatából nem számít.” (LIGETI 1986, 52.)

Budenz elképzeléseit a további kutatások kiinduló pontjának vették. Gombocz Zoltán finomította a magyar-csuvas fonológiai és szótári megfelelések listáját a magyarban lévő türk jövevényszavakról írt, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarische Sprache* című monográfiájában, amit 1912-ben adtak ki németül. Gombocz azokat a magyar-türk szótári rokonságokat tárta fel, amelyekben a magyar hasonmások a lambdacizmust mutatták. Emellett a kutatás nagy része arra a kérdésre összpontosult, hogy a magyarok melyik török néptől kölcsönözték türk jövevényszavaikat. Gombocz a volgai bolgárookra mutatott, mint a magyar-türk fonológiai és szótári hasonlóságok forrására. Néhány évvel később Németh Gyula, magyar turkológus, az r/z megfeleléseket a szóbanforgó népek neveinek morfológiai szerkezetéhez kapcsolta.² Németh azt a következtetést vonta le, hogy mindazok a népek, melyek neve a -*gur* morfémára végződik, rotacizmust mutatnak a köztörök zetacizmus helyett. Ennél fogva, Németh az onogurok, kutrigurok és a magyarok egyik nyelve is, vagyis a 'dentummagyarok' (a doni magyaroké), az ogur csoportba sorolta be, amelyhez a -*gur* morfémával végződő nevű népek tartoznak.

² Lásd *Magyar Nyelv* XVII. 1921, 205–207.

Gombocz Zoltán, Németh Gyula, Ligeti Lajos, Berta Árpád és Róna-Tas András számos, a magyar és türk közötti fonológiai és szótári megfelelést jegyzett fel. Munkáikban számos 'szabályos és rendszeres' fonológiai és szótári megfelelést dokumentáltak a magyar és türk között, és kisebb mértékben a magyar és a mongol/tunguz között. A tankönyvekben gyakran védett állapot az, hogy ezek a fonológiai és szótári megfelelések a magyar és az altáji/türk nyelvek között csak a kulturális és környezeti tartományokra korlátozódnak. Ezeket általában azon szókészlet tartományainak tekintik, amelyekből könnyen lehet kölcsönözni a jövevényszavakat. Azonban kiderült, hogy ez a szempont téves. Az alapszókészlet tartományában, melyet meghatározónak tartanak a genetikai nyelvrokonság kérdésében, mint a testrészek nevei, rokonsági nevek, kis számok nevei, személyes névmások, a természeti világ jelenségeinek szavai, helymeghatározó szavak és alapvető igék, számos szótári hasonlóság van a magyar és az altáji/türk között. Számos esetben a magyar és az altáji/türk alap szókészlet közötti szótári megfelelés egyedülálló. Ezen esetekben még egy finnugor hasonmás sem áll rendelkezésre.

A türk „kulturális és környezeti kölcsönzéseket” a magyarban a volgai bolgárok tulajdonították és a magyaroknak valamikor a Kr.u. 5. és 9. század között kellett volna kölcsönözni ezeket a szótári és fonológiai elemeket, Gombocz és Németh érvelése szerint. Később ezen állításokat, a témában dolgozó, főáramhoz tartozó nyelvészek átvették. Így lényegében a magyarban előforduló türk jövevényszavakat viszonylag „fiatal”-nak fogadják el. Ez azt is megmagyarázná, hogy ezek a megfelelések miért sokkal jobb minőségűek, mint a magyar és uráli/finnugor megfelelések. Úgy tartják, hogy az utóbbiak sokkal idősebb korúak, mint a türk kölcsönzések. Marác (2015)-ben bebizonyítottam, hogy a magyar-türk szótári hasonlóságok nem lehetnek csak a volgai bolgár türkből való kölcsönzések, ahogy Budenz és követői feltételezték. Továbbá, a bonyolult fonológiai mintáknak és eltéréseknek köszönhetően az ősi és az ócsuvasnak számtalan változatát kell javasolni. Jó okunk van feltételezni azonban, hogy a szótári megfelelések sokkal idősebbek a volgai bolgár időszaknál. Azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar, vagyis pontosabban a magyar egy őse, az ugor-magyar ősnyelv, szintén működhet forrásnyelvként, egy közép-ázsiai *Sprachbund* keretében a befogadó nyelv helyett. Lássuk a fonológiai és szótári megfeleléseket részletesebben, egy részről a csuvas-magyar-mongol, és másrészről a köztörök között.

MAGYAR-TÜRK FONOLÓGIAI ÉS SZÓTÁRI MEGFELELÉSEK

A magyar etimológiai szótár, a TESZ 33 ótürk csuvas típusú jövevényszót mutat be a magyarban. További kilenc kölcsönzés státusza bizonytalan. A TESZ-ben az ótürk jövevényszavak teljes számát sokkal magasabbnak tartják, ez 148. További 43 eset ugyancsak e csoporthoz tartozhat (LIGETI 1986, 11). Avégett, hogy meghatározza e jövevényszavak státuszát, Ligeti Lajos bizonyítja, hogy nem nagyon

hasznos a kérdés etnikai megközelítése, de sokkal megbízhatóbb először a nyelvi mintát rekonstruálni (LIGETI 1986, 12). A csuvas típusú kölcsönzésekre tekintettel a magyarban, két csoportot lehet megkülönböztetni. Az első csoportban, a csuvas és magyar és a csuvas korábbi stádiumai közötti hang megfelelések régebbi hangokat tartottak meg, míg a második csoportban a magyar, csuvas és ennek korábbi változatai közötti hangmegfelelések az újításokat tükrözik a csuvasban. A jelenség első csoportját az (A) alatt mutatjuk be; a második csoportját pedig (B) alatt (lásd LIGETI 1986, 14–52.). Nézzük először az (A)-t:

A. E csoporthoz tartozó jelenség a rotacizmus (A1), LAMBDAICIZUS (A2) és a magyar-csuvas-mongol szókezdő /š-/ szembeállítva a köztörök /s/-sel (A3). Jegyezzük meg, hogy e megfelelésekben a csuvas-magyar-mongol közös hangot mutat szemben a köztörökkel, ami különbözik e három nyelvtől. Fontoljuk meg a következő példákat:

A1. Rotacizmus. Ligeti a rotacizmus 16 esetét mutatja; öt közülük jelen van mind a csuvasban, mind a mongolban, ezek a *borjú*, *iker*, *ír*, *ökör* és *sár*.³ Hasonlítsuk össze:

5a. diagram. Magyar /r/ ~ csuvas /r/ ~ köztörök /z/ ~ mongol /r/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
borjú	borju	pǎru	buzāyu	birayu
iker	iker	yēker	ekiz	ikire
ökör	ökör	vākār	öküz	üker
sár	sár	šur	sāz	siroi
szűr	szűr	sēr-, sőr-	süz 'tisza'	X

(LIGETI 1986, 14.)

A következő diagramban a csuvas hasonmások hiányoznak. Figyeljük meg, hogy a csuvas *tüs* köztörök jövevénytiszta. Nézzük:

5b. diagram. Magyar /r/ ~ köztörök /z/ ~ mongol /r/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
gőrény	gőrény	X	küzän	kürene
kopasz	tar	X	taz	taraqai
türelmes	tűr	X (tüs)	töz	türe-

³ E tanulmányban szereplő minden diagramban, az 'X' a hiányzó alakot jelenti.

A következő diagramban a mongol hasonmások hiányoznak. Hasonlítsuk össze:

5c. diagram. Magyar /r/ ~ köztörök /z/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
gyűrű	gyűrű	šěřě	yüzük	X
térd	térd	čěr	tiz/tizik/tik	X

A következő diagram olyan eseteket mutat, ahol mind a csuvas, mind a mongol hiányzik. A csuvas *tiněš* köztörökből való kölcsönzés. Hasonlítsuk össze:

5d. diagram. Magyar /r/ ~ köztörök /z/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
karó	karó	X	qazuk	X
sárkány	sárkány	X	sazayan	X
tenger	tenger	X (tiněš)	tąņiz	X
író (vaj köpüléskor)	író	X	yáz (tatár)	X

A2. Lambdacizmus csak négy esetben jelentkezik. Kettőnek bizonytalan a helyzete. Bár két biztos etimológia esetében nincsenek csuvas hasonmások, mindazonáltal úgy hivatkoznak ezekre, mint „csuvas típusú ótürk jövevényszavak a magyarban”. Figyeljük meg, hogy csak egy mongol hasonmás bizonyított. Nézzük:

6. diagram. Magyar /l/ ~ köztörök /š/ ~ mongol /l/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
dél (idő, égtáj)	dél	X	tüş (kigiz)	düli
dől, dül, eldől	dől, dül	X	tüş- (ujgur)	X

A3. A köztörök kezdő /s-/ megfelel a magyar, csuvas és mongol /š/-nek, mint a *sár, sárga, seper, sőpör* és *sarló* szavakban. Erre a típusra úgy utalnak, mint „csuvas típusú ótürk jövevényszó a magyarban”. Hasonlítsuk össze:

7. *diagram*. Magyar /s/ ~ csuvas /š/š/ ~ köztörök /s/ ~ mongol /š/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
sárga, sár	sárga, sár	šurē (fehér)	sariγ 'sárga, sápadt (türk)'	šara, šira 'sárga'
seper, söpör	seper, söpör	šeBēr (seprű)	sipir	sigür-, ši'ür-
sarló	sarló	šurla	X	X

Mutassuk be és tárgyaljuk meg a B csoport eseteit.

B. E megfelelésekben a csuvas változatokat újításoknak tekintik.

Vessük össze a következő nyolc esetet:

1. Proto-türk /č/ ~ csuvas /š/ ~ magyar /s/, mint a saru szóban;
2. Proto-türk /k/ ~ többszótagú csuvas szavakban szóvégi /k/ kitörölve ~ magyar /-γ/, mint az apró, seprő (bor alja) szóban;
3. Proto-türk /y-/ ~ csuvas /š/ ~ magyar három hang: /gy-/ /sz-/ /Ø/, mint a gyertya, szél, ír szóban;
4. Proto-türk /ya-/ ~ csuvas /i-/ ~ magyar kezdőbetű /i-/ , mint az ír szóban;
5. Proto-türk /y-/ ~ csuvas /š-/ ~ magyar /ny-/ , mint a nyár és nyak szóban;
6. Proto-türk közbülső és végső /d/ ~ csuvas /r/ ~ magyar /d/ és /z/, mint a búza szóban;
7. Proto-türk véghangzó /-ŋ/ ~ csuvas /-m/ ~ magyar /-m/, mint a gyom szóban;
8. Proto-türk első magánhangzó /a/ ~ csuvas /i/ ~ magyar /i/, mint a tinó szóban. Hasonlítsuk össze a következő diagramokat.

B1.

8. *diagram*. Proto-türk /č/ ~ csuvas /š/ ~ magyar /s/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	Mongol
saru	saru	X	čaruq	čaruγ

A TESZ (1976, III, 497.) a magyar *saru* szót ótürk jövevénytöröként osztályozza. A rekonstruált türk alak a *čaruγ, *čariγ vagy lehet a csuvas-típus *šaruγ, *šariγ. A /-γ/ véghangzó helyett a kölcsönzés történhetett volna /-k/-val is.

B2.

9. diagram. Magyar /ó, ő/ ~ köztörök /k/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
kicsi	apró	X	oprak	X
bor alja	seprő	šəpre	šəprek	X

A TESZ (1967, I, 167) az *apró* szót ótürk eredetűnek tekinti. Az ótürk forrás *opray lehetett. A végső réshang a magyarban elveszett. A TESZ szerint (1976, III, 519), a *seprő* az ótürkből származik. Nézzük a rokon kirgiz *söbrö*-t. A Gombocz (1912, 116.) által idézett Vámbéry a köztörök változatra utal, /-k/ véghangzóval, amit a TESZ nem ad meg.

B3.

10a. diagram. Proto-türk /y-/ ~ csuvas /š-/ ~ magyar /gy-/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
gyalu	gyalu, gyalul	X	yış-, yiši-gyalul	X
gyűrű	gyűrű	šērē	yüzük	X
gyúr	gyúr	šar	yuyur-	jiyura
gyertya	gyertya	šurDa	yarta	járta
gyékény	gyékény	X	yikän, yekän	jiğesün, jəgesün
gyomor	gyomor	X	yumur (oszmán)	X

10b. diagram. Proto-türk /y-/ ~ csuvas /š-/ ~ magyar /sz-/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
szél	szél	šil	yəl	X

Figyeljük meg, hogy a *sarló*-nak nincs hasonmása a köztörökben. Ligetinek (1986, 23.) fel kell tételezni, hogy a proto-türk /y-/ az ős, vagy ócsuvasban /š-/re változott. Nézzük a 7. diagramot:

sarló	sarló	šurla	X	X
-------	-------	-------	---	---

10c. diagram. Proto-türk /y-/ ~ csuvas /š-/ ~ magyar /Ø-/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
ír	ír	šír	yaz-	jiru- (ma niru-)

B4.

11. diagram. Proto-türk /ya/ ~ csuvas /i-/ ~ kezdő magyar /i/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
ír	ír	šír	yaz-	jiru- (ma niru-)

B5.

12. diagram. Proto-türk /y-/ ~ csuvas /š-/ ~ magyar /ny-/

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
nyak	nyak	X	yaqa 'gallér, nyak' (ótürk) jaka 'gallér, nyak' (oszmán)	X
nyár	nyár	šur 'tavasz'	jaz 'tavasz' (ótürk) jaz 'nyár' (türkmén)	X

A TESZ szerint (1970, II, 1031.), a *nyak* ismeretlen eredetű. Figyeljük meg, hogy nincs csuvas hasonmása. Lakó és Rédei szerint (1978, III, 476–477.), a magyar *nyár* szó eredete nem világos. A TESZ szerint (1970, II, 1036.), a *nyár* talán ótürk eredetű, amit az uráli időkben kölcsönöztek.

B6.

Proto-türk közbülső és véghangzó /-d/ gyakran megegyezik a magyar és csuvas /d/ vagy /t/-vel, és néha a magyar /-z/-vel. Jegyezzük meg, hogy a /d/ vagy /t/ után következő szórészek, mindezekben a nyelvekben, ragok. Nézzük:

13a. diagram.

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
Köldök	köldök	kántár	kindik	X
okos, türk: ravasz	ildom	yälttam	ıldam, yıldam	ildam, jildam

13b. diagram.

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
búza	búza	pări (tönköly)	buydai	X

B7.

14. diagram. *Proto-türk véghangzó /-ŋ/ ~ csuvas /-m/ ~ magyar /-m/*

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
gyom	gyom	śum, śám	yöŋ	X

Az proto-türk véghangzó /-ŋ/ és /-n/-nek csak néhány megfelelése van a magyarban és csuvasban. Ezek a megfelelések azonban nem nagyon világosak. A magyar *gyom* és a csuvas *śum, śám*-nak nincs meggyőző megfelelője a köztörökben. Mindazonáltal Ligeti (1986, 35.) kiáll amellett, hogy a magyar gyökszó a csuvas típusú ótürkből való kölcsönzés, noha az ótürk és magyar közötti feltételezett hangmegfelelést nem lehet meggyőzően bemutatni.

B8.

15. diagram. *Proto-türk kezdő szótag /a/ ~ csuvas /i/ ~ magyar /i/*

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
fiatal ökör	tinó	tīna	tāna	X

Ligeti szerint (1986, 36–39.), a csuvasban nincsenek hosszú magánhangzók. Ebből következik, hogy egy hosszú magyar magánhangzóval való megfelelés esetében, mint például a *sár*, a csuvas hasonmás rövid magánhangzót, ez esetben *śur*-t mutat. Felmerül tehát a kérdés, honnan származik a magyar megfelelőben a hosszú magánhangzó? Ligeti egy nagyon spekulatív származtatást állít fel, hogy

megmagyarázza e kérdést. Állítja, hogy a csuvas egy korábbi alakjában, mint az proto-türk, kellett, hogy legyen egy hosszú magánhangzó, ami diftongizálódott az ócsuvasban. Az ócsuvas e kettős magánhangzóit (diftongus) kölcsönözték a magyarba, vagy mint diftongust, vagy mint hosszú magánhangzót (LIGETI 1986, 37–38.). Nézzük például a magyar *kék* megfelelőit a csuvasban és a köztörökben. Ligeti szerint a csuvas *kávak*-ban a közbülső /v/ át kellett változzon először egy /y/ siklóhanggá a csuvas korábbi változatában, vagyis az ócsuvasban (LIGETI 1986, 38.) és azután diftongussá, mielőtt a magyarban hosszú magánhangzóként jelent meg. Nézzük:

16. diagram.

szemantikai jelentés	magyar	csuvas	köztörök	mongol
kék	kék	kávak	kök	küke 'kék, zöld'

ELEMZÉS

Mostanáig a fősodró elméleteket arra fejlesztették, hogy megmagyarázzák a magyar és altáji/türk szabályos és rendszeres hang és szótári megfeleléseit. Ilyen megfelelések világosan jelentkeznek a csuvas-magyar fonológiai és szótári rokonság esetében, amelyek a mongol változatok mintáját mutatják (ha vannak ilyenek) a köztörök hasonmásokkal szemben. A legfeltűnőbb hangmegfelelések a csuvas, magyar és mongol nyelvben a 'rotacizmus' esetei, a köztörök 'zetacizmus' szemben. Jegyezzük meg azonban, hogy a koncepcióból, mely szerint a magyar nyelv az, amelyik az ótürkből kölcsönöz és nem fordítva, hiányzik a független bizonyítékot. A fősodorhoz tartozó nyelvészek által indítványozott legsúlyosabb érvelés az, hogy a magyar egy uráli/finnugor nyelv és az uráli/finnugor nyelvekkel közös alapszókészlet egésze a magyar ősi szókészlet velejéhez tartozik. Következésképpen bármely más szótári megfelelés szükségszerűen átvétel más nyelvekből. Ennélfogva minden magyar és altáji/türk szótári megfelelés az altáji/türkből történt átvétel eredménye. Azonban erős tapasztalati bizonyíték van arra, hogy a rotacizmus a magyarban nem származhat a csuvasból, vagy annak valamelyik régebbi változatából - az ócsuvasból, ősi csuvasból, volgai bolgárból stb. - mert a rotacizmus a csuvasban késői, a Kr.u. 11. század utáni fejlődés. Ezt meggyőzően bizonyította a német turkológus, Johannes Benzing *Die angeblichen bolgartürkischen Lehnwörter im Ungarischen* című, 1944-ben közétett cikkében.

Figyeljük meg, hogy a türk nyelvek első megalapozott okmányai a kök türkök 8. századi orhoni feliratai. Ezeket az ótürk nyelvet lejegyző rovás feliratokat 1889-ben fedezték fel az Orhon-folyó völgyében, Mongóliában. A türk nyelvek

másik fontos forrása a *The Compendium of the Turkic Dialects*, amit eredetileg arabul írt (*Divânü Lügati't-Türk*) a 11. század második felében, Kr.u. 1072–74. között az ujur tudós, Mahmud al-Kashgari. A *The Compendium* a türk nyelvcsalád első feldolgozása a türk nyelvek átfogó szótára formájában. Főleg a türk nyelvcsalád délnyugati ágára vonatkozik (SOUCEK 2000). A *The Compendium*-ot arra szánták, hogy a bagdadi kalifák, a türkök új arab szövetségesei használják. Al-Kashgari könyve a török nyelvű népek által lakott területek első ismert térképét is tartalmazta. Mahmud as-Kashgari szótárát Benzing „fültanú”-nak nevezi azért, hogy megmutassa, a csuvas rotacizmus nem fordulhatott elő a 11. század előtt. Összegezzük érveit.

A csuvas /z/ és megfelelője a türk /z/ egyidejűleg származtak az őstürk /ð/-ból. Kashgari 1073-as munkájában bemutatja, hogy a bolgár, a csuvas feltételezett ősi alakja, még mindig rendelkezik a /z/ hanggal. Nincs híre semmiféle /r/ hangváltásnak. A /z/ > /r/ hangváltozást csak 1230 óta, az orosz „Trunowe” krónikából támasztják alá adatokkal. A /z/ > /r/ hangváltást bemutató magyar „jövevényszavak” mellett, mint az *ökör*, feltételezett proto-türk */d/ > /z/ hangváltásokat is találunk, mint a *búza*. A levezetés a következő: proto-türk *būdaj vagy *būd[qlaj > korai bolgár *buzaj > késői bolgár *buraj > csuvas *pári* „tönkölybúza”. Figyeljük meg a levezetésből, hogy a magyar /z/ csak a korai bolgárból származhat, de magát a csuvasból való kölcsönzést ki kell zárni, mert ez rossz eredményt hozna. Másik fontos bizonyíték az átvétel korszakolására a következő hangváltás: köztörök /(y)a/ > csuvas /i, i/. Figyeljük meg, hogy e hangváltás egy példája a köztörök *yaz- 'ír'*, ami a csuvas *sír*-rel egyezik, ami viszont a rekonstruált ősbolgár *jir-ből származik. Ez a szótári tétel lehetett a magyar nyelv által kölcsönzött forma, ami a magyarban az *ír*-t eredményezte. Figyeljük meg, hogy bizonyos arab jövevényszavak a csuvasban hasonló hangváltásban vesznek részt /(y)a/ > csuvas /i, i/. Ennek alapján Benzing állítja, hogy ez a hangváltás nem történhetett a 10. század előtt, vagyis a volgai bolgár térség iszlamizációja idején. Azonkívül Mahmud al-Kashgari e transzformációt tükröző példái, szótárában, *The Compendium*-ban még tartalmazzák az /a/-t. Ez a helyzet a suvarban, ez a csuvashoz szorosan kapcsolódó egyik ogur nyelv, ahol *bal 'méz'* található és nem *pyl* a 'méz' mai csuvas változata. Benzing (1944, 27.) így zárja érvelését:

„*Da wir nach den obigen Darlegungen allen Grund zur Annahme haben, daß der Wandel z > r und a > y(i) im Bolgarischen nicht vor dem XI. Jahrhundert erfolgt ist, können die Ungarn die bisher für bolgarischen gehaltenen Lehnwörter keinesfalls von den Bulgaren übernommen haben, denn um diese Zeit hatten sie keine Berührung mehr mit den Bulgaren. Von búza 'Weizent' wird man annehmen können daß es ein altes Lehnwort ist; die Wörter mit dem Lautwandel z > r müssen jünger sein und sind wohl erst nach der Landnahme zu den Ungarn gekommen.*”

Ebből eredően Mahmud al-Kashgari munkája segítségével Benzing meggyőzően mutatja be, hogy a magyar-csuvas szótári rokonság nem lehet a Kr.u. 1073 előtt a magyarba átvett bolgár türk jövevényszavak eredménye. A magyar nem vehette át ezeket a „csuvas típusú” szavakat 1073 után, mert akkor a magyarok már körülbelül két évszázada elhagyták a Volga térségét. Nagyon valószínűtlen, hogy a csuvas típusú ótürk jövevényszavakat a besenyők, vagy a kunok hozták 1073 után a Kárpát-medencébe, ahogy Benzing sugallja, ahol a magyarok a 9. században letelepedtek. Mind a besenyő, mind a kun shaz türk nyelv és semmi esetre sem lir türk vagy ogur. A fennmaradó egyetlen biztos magyarázat a magyar-csuvas fonológiai és szótári rokonság megfejtésére az, hogy a magyar szubsztrátum okolható a magyar és csuvas közötti megfelelésekért az (A) csoportban, legalábbis az A1 és A3 esetekben. Az A2 nem világos, mert a csuvas megfelelői azonos jelentésű szavak ismeretlenek.

Hasonló következtetésre jutott John Ramstedt, aki bizonyítja, hogy a kezdő proto-türk /*y-/ megfelel a köztörök /y/-nak és a csuvas /ś, s/-nek. Ramstedt úgy döntött, hogy az /y-/ > /ś-/ hangváltás annak ellenére nem régebbi a 13. századnál. Következésképpen ez megkérdőjelezi Gombocz elméletét, mely szerint a magyar *szél*-hez (lásd B3/10b) hasonló példák a csuvasból, vagy annak korábbi változataiból, az *ős-* vagy *ócsuvasból* származnak. Ha a magyar közvetlenül az ótürkből kölcsönzött szavakat /*y/-nal, akkor megjósolható, hogy egy másik problémába futunk, mert az ótürk /*y-/ nemcsak a magyar /gy/-nek felel meg (lásd B3/10a), hanem az /sz/-nek (lásd B3/10b), a /Ø/-nek (lásd B3/10c) és az /ny/-nek is (lásd B5). Végezetül, nem számítva a csuvas és korábbi változatainak dokumentált eseteit, ahol nem tudta nyújtani a megfelelő magyar esetet, a hangmegfelelések rendszere számos komoly szabálytalanságba és aszimmetriába fut. Ez azt mutatja, hogy „a csuvas típusú ótürk jövevényszavak a magyarban” koncepciójához kapcsolódó feltételezések egész láncolata hibás.

Nézzük újra a fent közölt adatokat. Feltűnő, hogy a paradigmák minden részében a magyar hasonmások mindig jelen vannak, míg ellenben az altáji/türk azonos jelentésű szavak hiányozhatnak. A köztörök hasonmások csak két esetben hiányoznak, egyszer az A3-ban és egyszer a B3/10b-ben. A csuvas és mongol azonos jelentésű szavak sokkal gyakrabban maradnak ki. A fent bemutatott esetek közül tízben a csuvas hasonmás hiányzik. Vessük össze a hiányzó hasonmások számát a zárójelben. Csuvas: A1/5b-ben (3); A2-ben (2); B1-ben (1); B3/10a-ban (3); és B5-ben (1). A mongol megfelelő szó még gyakrabban hiányzik: A1/5a-ban (1); A1/5c-ben (2); A1/5d-ben (4); A2-ben (1); A3-ban (1); B2-ben (2); B3/10a-ban (3); B3/10b-ben (2); B5-ben (2); B6-ban (2); B7-ben (1); és B8-ban (1). A fent bemutatott esetek közül 22-ben nincs feltételezett mongol hasonmás.

Ezen adatokból arra következtetnek, hogy a feltételezett csuvas források jelentős hányada hiányzik. Ez vezet ahhoz a szabálytalansághoz, hogy a csuvas vagy

korábbi változatainak alakja, amelyből a magyar tételt kölcsönözték, ismeretlen. Így egy korábbi, hipotetikus csillagozott (*) alakot kell javasolni, amelyet a köztörök megfelelője és magyar hasonmása alapján rekonstruálnak. Ez a rekonstrukció még problematikusabb, amikor mind a csuvas, mind a mongol változat hiányzik, mint az A1/5d, az A2, B2, B3/10a és a B5 esetében. Így a csuvas alakok rekonstrukciója, melyekből a *karó* és *író* (v.ö. A1/5d), (v.ö. A2); az *apró* (v.ö. B2); a *gyalu*, *gyékény* és *gyomor* (v.ö. B3/10a) és a *nyak* és *nyár* (v.ö. B5) szavak kölcsönözve lettek, nagyon spekulatív. Ez az eset a lambdacizmus példáival is az A2-ben. Csuvas és mongol hasonmások nélkül ez inkább csak hangmegfelelés a magyar és a köztörök között. Nem kizárható, hogy ezt úgy kellene tárgyalni, mint az ótürkből való régi kölcsönzést a magyarba, vagy fordítva.

Másik empirikus eset, ahol a csuvasból való „kölcsönzés” problémába ütközik, a B8, vagyis az proto-türk kezdő szótag /a/ ~ csuvas /i/ ~ magyar /i/. Feltételezett, hogy az (ó)csuvas /i/ magánhangzó az ótürk /*ā, a/-ből származik, egy másik veláris magánhangzóból. E hangmegfelelés magyar hasonmása az (ó)csuvas veláris /i/-ből annak magyar szókezdő /i/ hasonmásába történő hangváltásból származik. Figyeljük meg azonban, hogy a magyar szókezdő /e/ vagy /i/ olyan esetekben is megjelenik az ótürk /a/ helyett, amikor nincs veláris /i/ az (ó)csuvasban, mint veláris /u/. Vessük össze a magyar *gyertya-gyírtya-gyortya* ~ a köztörök *yarta* ~ csuvas *šurDa* szavakat.

A *karó* és *író* feltételezett jövevényszavak (v.ö. A1/5d), melyek hiányoznak a csuvasból és mongolból, azt mutatják, hogy a rotacizmus függetlenül fejlődött ki e nyelvekben.

Jegyezzük meg azt is, hogy a magyar tételeknek néha csak a csuvasban van hasonmásuk, megfelelő nélkül a köztörökben, mint a magyar *sarló* esetében (B3/10b). E szó változatai a finnugor nyelvekben is előfordulnak, mint a votják *šurlo*, zürjén *t'šarla* és cseremisiz *sarla*, de ezek a csuvas *šurla*-ból származó jövevényszavak. Másik ilyen eset, amikor csak magyar-csuvas szótári megfelelés van, a magyar *disznó* és csuvas hasonmása a *šisna*. Ilyen esetekben, mint a *sarló* és *disznó*, teljesen zavaros, hogy mit jelent a „csuvas típusú ótürk jövevényszó a magyarban”, mert nincs más típus, mint a csuvas. A *sarló* és *disznó* (ó)csuvas hasonmásai könnyen lehetnek magyar jövevényszavak az (ó)csuvasban.

Végül, el kell fogadnunk, hogy valamilyen okból a csuvas korábbi változatai – ősi, ó, volgai bolgár és ősbolgár – nagyon gyorsan változtak az 5. és 9. század között. A türk nyelvek felbomlása azonban egy viszonylag új jelenség, mert e nyelvek – a csuvas kivételével – kölcsönösen érthetőek. Ez azt mutatja, hogy a fősodorhoz tartozó nyelvészek által az egész „csuvas-komplexus” kezelése fogalmilag félrevezető.

IRODALOM

- BENKŐ 1967 = BENKŐ Lóránd: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- BENKŐ 1970 = BENKŐ Lóránd: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.
- BENKŐ 1976 = BENKŐ Lóránd: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- BENZING 1944 = BENZING JOHANNES: 'Die angeblichen bolgartürkischen Lehnwörter im Ungarischen.' *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft* 23. nr. 98. 24–27., 1944.
- BUDENZ 1871–1873 = BUDENZ József: 'Jelentés Vámbéry Á. Magyar-Török szóegyezéseiről.' *Nyelvtudományi Közlemények* 10, 67–135., 1871–1873.
- GOMBOCZ 1912 = GOMBOCZ Zoltán: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarische Sprache, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX.* Helsinki, Société Finno-Ougrienne, 1912.
- JOHANSON 1998 = JOHANSON Lars: 'The History of Turkic.' In *The Turkic Languages*, eds. Lars Johanson and Éva Ágnes Csató, 81–125. London-New York, Routledge, 1998.
- KAŞGARLI 1998 = KAŞGARLI Mahmut: *Divanü Lügat-it-Türk tercemesi, edited by Besim Atalay.* Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998.
- LAKÓ – RÉDEI 1971 = LAKÓ György, RÉDEI Károly: *A magyar szókészlet finnugor elemei II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- LAKÓ – RÉDEI 1972 = LAKÓ György, RÉDEI Károly: *A magyar szókészlet finnugor elemei I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- LAKÓ – RÉDEI 1978 = LAKÓ György, RÉDEI Károly: *A magyar szókészlet finnugor elemei III.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- LIGETI 1986 = LIGETI Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MARÁCZ 2015 = MARÁCZ László: *Elhallgatott közép-ázsiai nyelvrokonaink.* Budapest, Frig kiadó, 2015.
- MARCANTONIO 2013 = MARCANTONIO Angela: *Czuczor & Fogarasi Analysis of the Hungarian Root in the Light of Modern Linguistics.* Paper presented at the Czuczor-Fogarasi konferencia: 150 éves A magyar nyelv szótára [1862–2012], 2012, October 6–7., Budapest, 2013.
- SVAT 2000 = Soucek SVAT: *A History of Inner Asia.* Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

ŐSTÖRTÉNET

Szádeczky-Kardoss Irma

SZIMBÓLUMOKKAL A KAUKÁZUSI ŐSHAZAHAGYOMÁNY NYOMÁBAN

*Ezt a tanulmányt egy kiváló embernek,
festőművésznek, rovásírónak, jóbarátnak:
Bicskey Zsolt emlékezetének ajánlom.*

Állami létünk legrégebb tárgyi emlékei hatalmi szimbólumokat hordoznak. E hatalmi szimbólumok eredetének kutatása, a kutatás első szakasza az Urál határolta pontusi sztyeppére, a honfoglalásra készülő Hétmagyarok vérszerződési szimbolikájához vezet. Innen két fő ágon fordul Kelet s Dél felé. Keleti irányban a szkíta hagyományok dominanciáját őrző sztyeppén a Góbin, az Altájon, a Szajánon keresztül egészen a nemrég feltárult hun sírok völgyéig, déli irányban pedig a Kaukázus felé mutat, s azon túl az ókori Kelet világába, a történelmi Arménián át az egykori hattikhoz, illetve az Ararát és a három nagy tó, a Ván, Urmia és Szeván tavak országának, Urartunak antik kultúrájához s a valamikori pártusokhoz, majd meg a szorongató újperzsa-asszír-babiloni-arab, illetve a rokon kultúrájú grúz, örmény szomszédsághoz.

Északon Szibéria, délen Szabíria. Északon a szkíták, délen a pártusok. A hunokkal együtt évszázadokon át voltak őstörténeti köztudomásunk eredet- és múltjelző sarokkövei, őrizve ősi identitásunk összetevőinek örökségi emlékezetét.

A kaukázusi kapcsolat idővel latenciába szorult szimbolikus metanyelvi emlékei mellett írásbeliségi emlékek sora is mutat a Kaukázus irányába, Transzkaukázia történelme és a Biblia földje felé. Ezek nyomába szegődve meggyőző bizonyítékok felfedezésének részesei lehetünk.

I. A SZIMBÓLUMOK TANÚSÁGA

Íme, korai hatalmi szimbólumaink három tárgyi emléke. Mindhárom hitelesen Szent Istvánhoz fűződik: a koronázási emlékérem, a koronázási palást „életfája” és a szentté avatási emlékérmének egyetlen példányban ismert, vélhetően tervezeti állapotú fázisverete, mely talán s remélve, a karaktert illetően hiteles portréja lehet magának Szent Istvánnak is.

koronázási érem

koronázási palást ↑ életfája

szenttéavatási érem

A koronázási emlékérmé vitatott értelmezésű „*Regia Civitas*” köriratú előlapján látható éremképet egyaránt tekinthetjük keresztény (*nota bene* Karoling vagy bajor pénzekről „átvett”) templomábrának, avagy hagyományos kultikus elemekből konstruált korona jelképnek. Akár az Intelmek 8. fejezetének illusztrációja, és az uralkodói program dokumentuma is lehetne: *a latinokkal a latin szokások szerint, a görögökkel a görög szokások szerint!* Ki-ki lásson benne azt, amit hite szerint jónak lát: keresztény templomot vagy tradicionális oltalmazó, koronát is mintázó mágikus hatalmi szimbólumot. Mert mindenképpen ugyanazt jelenti: mint az Ég oltalmába helyezett új államforma, a *koronás királyság, a regnum* kultikus szimbóluma. De ennél is izgalmasabb tény, hogy a numizmatika ennek a szimbólumnak olyan honfoglalás-kori párhuzamát találta, amely végülis egy friss lelettársával együtt a történelmi Arméniába vezet.

E hazai honfoglalás-kori lelet a koronázási érem szimbolikus párhuzamának ítélt kistokaji női ruhadísz, melynek vitézi párhuzama a nemrégiben feltárt ugyancsak honfoglalás-kori nagykörűi 6. számú vezéri sír pompás fegyverövének 28 aranyozott ezüst övverete. Különleges terpeszlábazatukkal beleillenek a *vérszerződés szimbolikájába*, melynek karakterét a sztyeppe szent fáinak egyike, az égerfa speciális jellemzőinek (antropomorf alakzatot kölcsönző tönkös-légzőgyökeres lábazat, sudár egyenes törzs, vízszintes elágazású lomb, barkavirágzat, gömbölyded áltoboz termés, kerekded levélcsokok) szimbolikai adaptációja határozza meg. (Sztjeppei szerepe révén nevezhető égerszimbolikának is.) Ám e szimbolika kistokaji és nagykörűi változatai a lomb megformálása tekintetében egyedülállóak a vérszerződés korának szimbólumai körében.

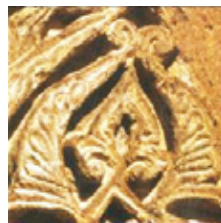
E különlegességük, mint kiderült, a szimbólum kaukázusi karakterében rejlik. Előképek a Dél-Kaukázus anatóliai/kisázsiai régiójában volt ókori örmény főváros, Ani „*Tigran Honentz templomának*” kőfaragványai között maradt ránk. (HORVÁTH–GONDOS 2003)

kistokaji női ruhadísz

nagykörűi veret

örmény szimbólum

Hogy egészen bizonyosak lehessünk e szimbolikus és eszmei rokonság értelmezésének helyességében, annak megdöbbentő bizonyítékát találtuk Róma 11. századának Tiberis-szigeti emlékei között. A Szent Bertalan templomban, egy antik márványoszlop kövéből faragott kútkáva oldalán (SÁRKÖZI 2010). E templomban van eltemetve a kereszténység két térítő mártírja: Krisztus tanítványainak egyike, az Itáliában szentként és apostolként tisztelt Bertalan és prágai Szent Adalbert. Bertalant II. Ottó császár, Adalbertet III. Ottó temettette ide. Mindketten kapcsolatba kerültek a magyar kereszténység történetével. Adalbert püspök a hagyomány szerint Géza fejedelem vendégeként, mint térítő és esztergomi bálványromboló, valamint Vajk-István megkeresztelője; Bertalan pedig azzal, hogy a Szent Koronán és a koronázási paláston egyaránt, a szentek közötti fő helyen ábrázoltatik, közvetlenül Krisztus – és Szent István király – szomszédságában. De a Szentistváni egyházszerzés fő egyházai egyikében, a pécsi püspöki székesegyház kőtárának egyik építéskori domborműve is őt ábrázolja. Ezeket a ki-tüntetető ábrázolási helyeket leginkább az indokolja, hogy Bertalan Jézus kereszt-halála után a Kaukázusban is térített, s ott lelt mártírhalált. Abban a kaukázusi környezetben, ahol a szabad jogállapotukat mentve ide menekült egykori *sabartoi asphaloik*nak visszatérő menedéket adó ősi szabirok is éltek, s akik közül az Ügyek-Álmos-Árpád diasztia érkezett a sztyeppére, a honfoglalásra készülő Hétmagyarok élére. (SZÁDECZKY–KARDOSS 2014)

Nos: a római felfedezés döbbenetét az okozta, hogy az Adalbert hamvait ott eltemettető III. Ottó császár által, avagy az ő korában, a templomba beépült kút fölé faragtatott márvány kútkávászereplő négy alak – Jézus, III. Ottó és a két szent, Adalbert és Bertalan – között álló oszlopok egyikére megszólalásig olyan szimbólum került, amilyen a koronázási éremkép analogonjának ítélt honfoglalás-kori kistokaji női ruhakorongon és a nagykörűi övvereteken díszlik. Há-

romszoros bizonyosságául e szimbólumok hosszú időre visszatekintő kaukázusi hagyományban gyökerezett, és Szent Bertalan térítő tevékenységéhez vagy mártíriumához fűződő voltak, mert a római kútkáva-szimbólum az ő személyén keresztül egyértelműen Keletre, a Kaukázusra mutat. Annak is bizonyosságául, hogy a dinasztia és kísérete olyan „eredeti” kereszténységet hozott magával a pontusi sztyeppére, majd a Kárpát-medencébe, amely közvetlenül Jézustól származott hozzájuk, az Ő tanítványai egyikének közvetítésével.

Istenség-szimbólum a 11. századi római kútkáva Jézus melletti oszlopán és „egy az Isten” jelentésű összevont rovás az enlakai templomban

És ha a székely-magyar rovásírás enlakai emlékét, az emblemikus „*egy az Isten*” olvasatú összevont rovását is tekintjük, bizonyosak lehetünk abban, hogy ez a jelkép bár keresztény szimbólum is, egyszerű rovásjelként már az archaikumban is az Atyaistent jelképezte, de még ma is az ősi hagyomány nyelvén és megkötő mágiájával jelenti a Teremtő jelenvalóságát: az örmény majd a római domborműveken, honfoglalók ruha- és fegyverdíszein, az enlakai templomban és a keresztény királyság tradicionális elemekből szerkesztett szimbólumát hordozó koronázási emlékműben is.

A koronázási palást úgynevezett életfa-motívuma, bár más útvonalon, de ugyancsak a Kaukázusba, annak déli, kiskaukázusi oldalára, az ősi Urartu (Kr.e.: 9–6. sz.) kultikus emlékeihez vezet minket. Köztudott, hogy a szkíták egykor a transzkaukáziai régióban, Urartu tőszomszédságában is megjelentek. Két olyan szkíta kardleletünk van, amelyek kétségtelenül urartui eredetűek. Egyikük az ukrainai Dnyeper menti (Kirovgrád közeli) Litoj kurgán lelete a 7. századból, másikuk a Kubán menti kelermeszi lelet. Ha kardhüvelyük szinte egyforma ezüst veretű díszét összehasonlítjuk egy Urartuból származó ezüst övveret töredékének képével, angyalaik bizonyítják a szkíta kardok s szimbólumaik urartui eredetét.

Mindkét kardhüvely dísz hasonló, központi motívumuk egy-egy jelképes, mesterséges, faragványos „életfa”, az ókor egyik kultikus szimbóluma.

Kardhüvelydísz, Lítójkurgán (Varga G. nyomán)

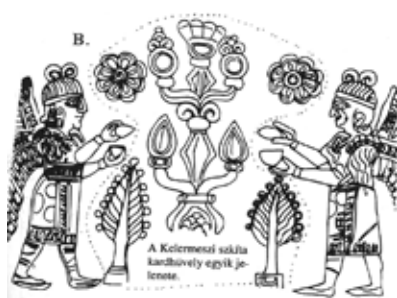

Veret Urartuból (Kádár I. nyomán)

Ezeknek a szimbólumoknak van egy titkuk, amely titok a *Szent Koronával* is összeköt. Ezt a titkot nem én fedeztem fel, hanem Csomor Lajos, a Szent Koronát vizsgáló bizottság igazságügyi ötvösszakértő tagja. Könyvében egy figyelemre méltó összefüggésre hívja fel a figyelmet: párhuzamba állítva a Kubán-menti kelermeszi szkíta kardhüvely ezüstveretét a Szent Korona Atyaisten képével.

A Szent Korona Atyaisten képe és az urartui istenfia a kelermeszi kardhüvelyen: kultikus fáék és égítést jelképek között (Csomor L. nyomán)

Mindkét kép központi alakját – a kardhüvelyen a jelképes életfát, a koronán pedig az Atyaistent – égítéstjelképek, valamint a tudás és a hatalom kultikus fáí, ciprusok illetve (a korona fáinak színezéséből ítélhetően) szimbolikus égerfák veszik körül¹.

A két ábrázolás összefüggése a hagyomány és a szimbólumok nyelvén azt jelzi, hogy a szkíta emléken nem egyszerű életfát látunk, hanem Istenfát, a Teremtő jelenvalóságát jelképező, tradicionális kultikus szimbólumot, amely a tartalmi azonosság szerint *ősi hagyományú jelképi előképe a magyar Szent Korona*

¹ A vérszerződés tradicionális szimbolikája (és annak megjelenése egyes Árpád-kori hatalmi jelvényeinken). VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) előadás. Közzététel alatt.

Atyaisten képének, egyben az abroncs pártázatában megjelenített Fiúisten, Krisztus képének is. Alapvetően a tradicionális égi kapcsolat és az őrző, segítő, oltalmazó mágia jegyében.

Következésképp a *palást ugyancsak mesterséges, ácsolatos törzsszel megformált „tulipánfája” sem egyszerű életfa, hanem „istenfa” a maga tradicionális valóságában*. Királyi hagyománytisztelettel megformált pogány istenség-szimbólum a katolikus keresztény biblikus programmal meghímzett pannóniai hungarus-magyar koronázási paláston! Szent Adalbert ellenében felidézve annak képét, hogy milyen is lehetett az az esztergomi „bálvány”, amely a hagyomány szerint Adalbert püspök térítő buzgalmának esett áldozatául.

Az Urartu-kultúra hagyományának karakteres honfoglalási vonatkozásai

A honfoglaló elit gazdag vezéri sírjainak némelyikéből csodálatosan szép *tarsolylemezek és övkészletek* kerültek napvilágra. Olykor a vitézi viselet egyéb jellegzetességei is, mint például a beregszászi süvegcsúcs, kardok, ruhadíszek, fülbevalók, egy-egy finom kivitelű övcsat, szíjvég és persze lószerszámveretek, amelyek némely női sírból se hiányoznak.

A legjellegzetesebb tarsolylemezeket olyan közös stílus és jelképiség jellemzi, ami ugyancsak az egykori Urartu szimbolizmusára vezethető vissza.

Íme, a legszebb példányok egyike-másika: a galgóci tarsolylemez, a beregszászi süvegcsúcs mintázatának rajza és a tarcali tarsolylemez.

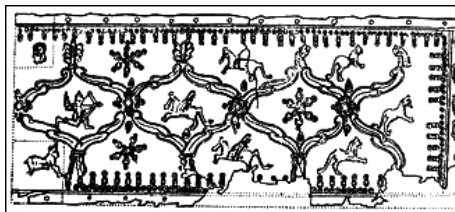
A galgóci tarsolylemez, a tarcali tarsolylemez, a beregszászi süvegcsúcs rajza

Ezek a hálós-palmettás díszű tarsolylemezek mintha a hadrend fegyelmetsétségét, a sebesen vágózó lovasroham lendületét, bajtársi egymásrautaltságát és fergeteges mozgalmasságát, félelmességét is megjelenítenék, habár palmettás bimbózó virág-elemekkel, de kötelékben vonuló, sebesróptú madáridomú kultikus lényekre is emlékeztetve. Az ilyen díszű övet, tarsolyt, süveget s fegyvert viselő vitézt a szimbolikus mágia évszázadok során csiszolt impozáns művészetével ajánlják az égiek oltalmába: honvívó vitézségében és – a sírba

is veleadva – a túlvilágon folytatódó életben egyaránt. Szinte hallani az ilyen arsoly vagy a beregszászi süvegcsúcs égi védelembe vetett hitű gazdájának vezényszavát: *utánam!*

A *beregszászi süvegcsúcs* kaukázusi eredetű hétmagyarságát, egyben a galgóci lelettel való rokonságát, a lelőhelyen kívül egyfelől virágformáinak a tarcali tarsolylemezzel való hasonlósága, másfelől a galgócival vetekedő indahálás palmettás szerkezete mutatja, melynek kötéseiben azonban – a szépséges tarcali tarsolylemezen is – a galgóci lemeztől eltérő urartui szerkezetet követik.

E tarsolylemezek – az előfordulásaik és indás-palmettás jellegük szerint – hétmagyar specialitások voltak. Néhányuk kifejezetten kaukázusi módit mutat, de az urartui minta hatása, sztyeppei felfogású változatban a többiekben is megmutatkozik.

Ezüst övelem Ezurartuból

Az ilyen stílusú tarsolylemezek, vagy szimbólumaik kaukázusi, sőt urartui eredetét is olyan ókori ezüst övelemek valószínűsítik, melyek az egykori kaukázusi szabirok hazájából, a Ván, Szeván és Urmia tó környéki egykori Urartuból valók. Hálózatos szerkezetük közeiben a harcost segítő kultikus lények és égitest-jelképek garantálják az övet viselő vitéz biztonságát. *Előképi bizonyosságuk meghatározóan fontos, mert tárgyszerűen dokumentálja, hogy a Hétmagyar Törzsszövetség társadalmának kaukázusi, transzkaukáziai múltú részlege is volt.*

II. A JOGTÖRTÉNETI HÁTTER

Mielőtt a Kaukázus irányába és a Kaukázuson túlra mutató egyéb tárgyi emlékek, verbális hagyomány és írásbeli dokumentumok számbavételére térnénk, néhány lényeges kutatási eredményt kell itt, az elmondottak háttérül, egyben megvilágításul áttekintenünk.

a) *A Jogéletünk őstörténetében* (SZÁDECZKY-KARDOSS 2015) összefoglalt jogtörténeti kutatásaim egyik alapvető eredménye a sztyeppei népek – de nem zárható ki, hogy kontinensünk egész ázsiai és Kelet-európai sztyeppei térfele (VARGA 2015) – jogéletének alapjaiban általánosan jellemző szokásjog egzisztenciális szabályainak felfedése volt. Annak felismerése, hogy *az ősi nemesség, mint*

egzisztenciális tényező, közvetlenül a személyes emberi magatartás függvénye. Magából az érdemszerző magatartásból fakad (jogszerzés), érdemtelenné válás esetén viszont magából a dehonesztáló magatartásból eredően elenyészik (jogvesztés), de újabb érdemszerzés által rehabilitálható (jogviszszszerzés). Szigorában is, méltányosságában is zseniális rendszer, egyrészt mert eleve fejelem, másrészt mert inspiratív volta a képességek maximumát aktivizálja a közérdek és közjó szolgálatában. Ez a jogéleti rendszer érvényesül nemcsak személyes síkon, de a társadalom egészében, annak valamennyi etnikuma vagy nemzetsége vonatkozásában is. Egyes társadalmi formációk is a függetlenségük elvesztésével, annak módja szerint alacsonyabb jogállapotba, esetleg teljes jogvesztésbe (és járulékos névvesztésbe!), például előhadi, hátvédi, vagy gyepűnépi szolgálatba, *ad absurdum* rabszolgasorba süllyednek, ahonnan azonban módjuk van vitézi helytállással, hűséggel, érdemekkel az elvesztett jogállapot és név visszaszerzésére, vagy e hátrányokból új néven való felemelkedésre. Ez a szokásjogi „csomag” határozta meg a kazár gyepűn élők honfoglalási előkészületeit is.

b) A másik kutatási tapasztalat a honfoglaló Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttének körülményeihez fűződik. Éppen e jogszerzési-jogvesztési-jogviszszszerzési automatizmus vizsgálata világított rá arra, hogy a délorosz pontusi sztyeppén Kovrat kagán (Atilla sztyeppére visszatérő hunjaival, szabir, magyar, korezmi néprészekkel /stb/ vegyes) Onogur-Bolgár Birodalmának szétesésekor a helybenmaradó kovratfival, Bat-Bajánnal együtt kazár alávetésbe süllyedt Dnyeper-Donkői hungarus-ugri népe *jogcsorbult gyepűnépi jogállapotából* a mondai Atilla- és Csaba-örökségű pannóniai visszatérés (a hon-vissza-foglalás) tervével készült függetlenségének s ezzel teljesjogú jogállapotának visszaszerzésére. Ehhez azonban teljesjogú dinasztikus vezetésre volt szüksége.

Mivel a kazár főhatóság alatt, a gyepűstátuszú „Levédiában” nem lévén a törzsszövetség alapítására vagy vezetésére *teljesjogúan (jogi, szokásjogi értelemben) alkalmas fejedelmi személy,*

- *feltehetően sztyeppet kezdeményezéssel,*
- *a valamikori besenyő támadás elől Perzsia határára, a kaukázusi szabir szállásföldre („Szabiriába”?) menekített, s így*
- *független, szabad jogállapotát megőrző, teljesjogú „sabartoi asphaloi” (= szabad szabir²) dinasztikus ág meghívásával állítottak a szövetség élére*

² **Bobula Ida dr.** fordítása W. Pape: Handwörterbuch (Braunschweig, 1914) alapján: „asphaloi” = a /fosztóképző/ sphaloi /sphalos többesszáma/; *Sphalos* = in der Gefangnissen ein runde Block: kerek fátónk a börtönökben, amelyhez a rabokat bilincseltek. **Jelentése: bilincstelen, szabad.** Eszerint: **sabartoi asphaloi** = szabad szabirok. (**Bobula, Ida:** Sumerien Affiliations, Washington D.C. 1951, 165. & A magyar nép eredete. Anahita-Ninti, 2000, 171–172.) ÷ **Aradi Éva:** Az iráni méd kapcsolat. In.: Kőrösi Csoma Sándor – Kötődések. (Szerk.: Ferenczné Szócs Éva és Gazda József. KCSSKME 2018, 222.) álláspontra szerint az „aszfal” szó a perzsa saféd = fehér szóból származik, és így a DAL teljes kifejezése „fehér szabirt” jelent. Ez egybevágna a fehér és fekete magyar megkülönböztetéssel, feltéve ha a sza-

- *a kazár kagánnal és a végcél szerint útbaeső vagy szomszédos nyugati uralkodókkal is diplomáciai értelemben teljesjogúan egyenrangú, tárgyalóképes,*
- *és belső viszonyban is hatalomképes nagyfejedelmet (Álmost) és fővezért (Árpádot).*

Ez elkerülhetetlen volt abban a korban, amikor nemzetközi diplomáciai viszonylatban is a jogállapot, a státusz határozta meg, hogy joghatályosan ki kit és milyen ügyet képviselhet, miféle címet, rangot jelvényeket – vagy milyen ruhát – viselhet, avagy például a hozzá intézett levélen hány arany értékű bulla illeti?

c) Harmadikul a magyar követek elbeszéléséről készült bizánci feljegyzés és a magyar krónikákból fordított *Tárh-i üngürüs* adatainak egybevetése erősített meg abban a felismerésben, hogy az Ügyektől eredő vérszerződési dinasztia az egyszeri ügynevezett besenyő támadáskor a jogvesztés esélye elől a Kaukázusba menekült szabir-magyarok közül tért vissza a délorosz sztyeppére, hogy az akkor még kazár alávetésben élő jogcsorbult „levédiai” gypűnépnek teljesjogú vezére legyen.

d) Ezzel a háttérrel jutottam el a Hétmagyar Törzsszövetség vérszerződési hatalmi szimbolikájának felfedezéséhez, a tulajdonságai révén mágikus szent fának tekintett – a népnyelvben és az ősi hagyomány nyomán olykor a korai magyar diplomatikában is *égúrfának, égfájának, égemberfájának, asszonyfának, vérfának*³ is nevezett – égerfának, mint a Teremtő jelenvalóságának, valamint az örök tartósság, örök élet, és az örök égi gondoskodás természeti szimbólumának a honfoglalás sikerét garantáló kultuszához.

Ez a jogéleti és kultikus szituáció volt megalapozója annak is, hogy a Hétmagyar Törzsszövetség speciális vérszerződési szimbolikája egyaránt tartalmaz sztyeppeti és – főleg a gazdag vezéri sírokban domináns – kaukázusi elemeket. Ahogyan már László Gyula is *a gazdag sírhagyatéku vezéri elitnél* észlelte a kaukázusi kultúra jeleit.

III. AZ ÍRÁSBELISÉG KAUKÁZUSRA UTALÓ ADATAI

Jézus tanítványai egyikének, Szent Bertalannak az Árpádok hatalmi jelvényein kiemelt helyen való ábrázolása korai és közvetlen térítési kapcsolatot valószínűsít. Mivel a hágiográfiai ismeretek szerint Szent Bertalan a Kaukázusban is térített, Chorenei Mózes 5. századi krónikája (az apostolok sorsáról, 34: 124/126.) úgy írja, hogy Arméniában szenvedett királyi önkényű mártírhalált, vélhető, hogy ottani illetőségük révén kerültek vele kapcsolatba a kaukázusi szabir-magyarok.

biroknak is volt fehér és fekete ágazatuk. Elvileg lehetséges, de a „szabadság” jogéleti, egyszersmind történelmi szerepére tekintettel, álláspontunk szerint, Bobula Ida (görög nyelvből származtatott) értelmezése közvetlenebb és valószínűbb.

³ Ugyanis az égerfa kérgéből illetve faanyagából a művelet változataitól függően *vér színű vörös, kék és fekete festék főzhető. Ez adja az égerszimbolika vérszerződési kapcsolatát is.*

Jézusnak ugyancsak kortársa, a geográfus Strabón (Kr.e.: 63–Kr.u.: 23) a Fekete tenger déli partvidékén született a Római Birodalom Pontus-i alattvalójaként. Anatólia Halys (Halüsz, Kizilirmak, Kizil) folyójától az Indusig terjedő Transzkaukázia világának utazóként is jó ismerője és etnikai, politikai viszonyainak is tájékozott ismertetője. A változatos történetű Arméniáról bőven szól. Azonban e kaukázusi és Kaukázuson túli régióban sem magyarokat sem szabirokat nem említ, de még a grúzokat sem, legalábbis *ezeket a népneveken*. Ismeri viszont éppen a hegyvonulat gerince mentén, attól délre a kaukázusi szkítákat, hispánokat, albánokat, ibéreket akiket Kézai is emleget; és ismeri a római majd bizánci kereskedővárosok Colchisát és a colchisi szittyákat is, ahol egykor s később magyarok jelenvoltával is számolhatunk: grúz történelmi térképen *egrissi* névvel. Ez utóbbiakat némely más történelmi térképeken is megtaláljuk, a Fekete tenger patrvonalán, egy-egy területüket olykor Zychia vagy Al Lakz avagy Lazica névvel jelezve. E területen volt az a bizánci adat szerinti egykori „Matzaron” nevezetű vár is, melyet Bizánc renovált, s amelynél a bizánci adat szabir védőkre utal. (SZÁDECZKY-KÁRDOS 1977, 277.)

Mi viszont ismerünk olyan 15. századi térképeket is, melyeket Tardy Lajos fedezett fel a bécsi Nationalbibliothek Kézirattárában. Egy Európa-térkép-vázlatot és egy glóbuszszelvényt. A térkép-vázlat a magyar őshazakutatásnak sokáig mellőzött presztízsű terepére, a Kaukázusra és ezáltal László Gyula kaukázusi műveltségű magyarjaira mutat. Mindkét térképlap az egykori magyar („előmagyar”?) szállásterületek hangsúlyos feltüntetésével vonja magára a figyelmet, rajtuk a Kárpát-medenceivel együtt összesen három Magyarországgal.

Tardy feltevése szerint a nyugateurópai térképész Johannes Schönernek (1477–1547) Mátyás király udvari tudósaival való személyes kapcsolata valószínűsíti e térképek témánkat illető specialitását. Ha helytálló a következtetés, akkor az adatok forrása a szóbeliség sokgenerációs tudáshagyományán is alapuló 15. századi magyar történelmi köztudomás, amely egyebek között két *régi* Magyarországról tájékoztatta Schönert. A glóbuszszelvényen az uráli Baskíria területén Julianus barát által megtalált magyarokról Magna Hungariának (*Régi Magyarországnak*) elnevezett, sokáig őshazának vélt népvándorlási szokású visszamaradási bázis „Hungaria Magnaként” feltüntetve. A másik, számunkra fontosabb Európa-térkép-vázlat, mely a Fekete, Azóvi és Kaspi tenger között a Kaukázusra is kiterjedően jelzi „Hungaria Antiqua” névvel *Régibb Magyarországot*, amelyet délen *Arménia* (Örményország) és *Turchia mator* (Törökország) határolt.

Johannes Schöner térképvázlata Tardy Lajos nyomán

Nekünk a térképvázlat mond többet. A Fekete és Azóvi, valamint a Kaspi tenger közötti teret „Georgia, seu Hungaria Antiqua” (Grúzia vagyis Hungaria Antiqua) nevezettel jelöli: a Kaukázus északi, meotiszi előterétől a déli Ván, Szerván és Urmia tó, vagyis az egykori Urartu földjére visszaszorult, akkorra már csonkult Örményország határáig, nyugatabbra pedig a Kiskaukázusig terpeszkedő Törökországig. A térkép későközépkori/koraújkori anakronizmusa a honfoglalás előtti korba, az egykori kaukázusi szabir-magyar elődökre visszatekintő *Grúzia vagyis Régibb Magyarország* meghatározással jelzi, hogy a Kaukázusban egykor magyarok (is) éltek. A grúzokkal együtt, vagy velük szomszédságban, esetleg az ő mostani helyükön? Ezt az egykori kaukázusi jelenlétet jelző sajátos összevonást a helyi földrajzi viszonyok predesztinálják.

Mert a Kaukázus nemcsak olyan határa volt Európának amelyen csupán egy-két útvonalon, s azon is nehéz volt az átkelés, hanem olyan is, amelynek belvilága eldugott belső tereivel, szurdokaival, barlangjaival, völgyeivel, sziklák közötti szűk szorosokban vezető útjaival védelmet, biztonságot, jó rejtőzködési lehetőséget, jól védhető szállásterületeket biztosított a hegyek különböző etnikumú lakóinak. Mint például a sztyeppei besenyő-ereség jogvesztő következményei elől ide húzódó *sabartoi asphaltóknak*. Ugyanakkor a terep szeszélye fel is aprózta e népeket a völgyekben szétszórtnan elkülönült közösségekre, nagycsaládokra, nemzetségekre vagy kis fejedelemségekre. Itt az etnikai egység nem jelentett egyben szoros területi egységet is.

A szabirokra nézve figyelemre méltó Strabónnak a Kura völgyéhez fűzött ismertetése⁴, mely szerint a folyó termékeny völgyét az ibérek lakják, a hegyek eről

⁴ Strabón: 11: III. 2/3-6.

jellegű védelmében pedig szkita és szarmata módon élő harcias törzsek laknak, akik ha veszedelem fenyegeti őket 100.000 embert is összetaboroznak magukból. Jól védett szállásaik mocsáron és keskeny sziklás ösvényeken át közelíthetők meg, amelyek olykor négy napi gyalogtávon is csak egy ember szélességűek.

A kaukázusi terep- és települési viszonyokat jellemzi Strabón Geógraphikájának egy történelmi epizódja is, Tigranész örmény hercegről, a később Arméniát függetlenítő és egy időre birodalommal szervező királyról írván, aki „előbb kezes volt” az Arméniát akkoriban épp birodalmukba hódító pártusoknál, amikor pedig hazaengedték, Arménia „hetven völgyét” kapták érte váltságdíjúl. Egy országrésznyi földterületnek *hetven völgygel* való azonosítása nemcsak a hegységet, a települési viszonyokat is jellemzi.

Ez a Kaukázuson más népekkel is osztozó, többirányú szétszórás okozhatja, hogy bár nem egy adat utal a szabir-magyarok jelenlétére, a szabirok és a magyarok egykor helynevekkel is jelölt kaukázusi szállásföldjét ma már részben is csak kikövetkeztetés, becslés alapján tudjuk térképeinken jelezni. Ennek vélhetően az is oka lehet, hogy a sztyepei Onogória, s a benne élő magyarok viszontagságos helyzete, majd a vérszerződés és a honfoglalási tervek és akciók elszívó hatása idővel oly kicsire zsugorította az egyébként is szétszórt kaukázusi szabir-magyar közösséget, az újperzsa, asszír és arab agresszivitás, a mongol dúlás és Timur Lenk (Sánta Timúr, Tamerlán: 1336–1405) inváziója nemkülönben, hogy az egykori, majd megfogyatkozott és beolvadt maradék népeiségre például az általunk alig ismert grúz, örmény és egyéb térségi krónikák, latin, görög, arab adatok mellett helyileg ma már csak a térképeken se szereplő *sabartoi asphaloi* szállásföld emlékezete, és az egykori bizánci és arab feljegyzésű Matzaron várvédőinek példája; egy-egy földrajzi név; Ottó barátéknak a Dél-kaukázusi Kura (Kur, Kyros) folyóig hatolt expedíciós tapasztalata; egykor rabszolgasorba jutott kaukázusi magyarok néhány levéltári adata; az egykori szomszédságot, rokonságot még számon tartó hagyomány, a köztudomású történelmi emlékezet és a folklór emlékezet. Esetleg egy-egy helység- vagy földrajzi név helyi történelmi térképeken.

S mert aki a hegynek ura, az, míg elég népes és erős, a hegy természetes határait („részeit”, tartozékait) is befolyása alatt tarthatja, ilyenformán alakulhattak a kaukázusiaknak a Volga és a Don alsó-szakaszi háromszögéig terjedő, illetve a Kaukázus déli oldalára átívelő egykori jelenléti kapcsolatai, amelyre még történelmi távlatból is „*Hungaria Antiqua*”-ként emlékeztek Mátyás király udvarának magyarjai. Ez jelentős szempont, mert ez az udvari elit, még és már, részben a honfoglaló elit leszármazottja vagy családi kapcsolata, az egykori dinasztia-közeli fejedelmi személyek és a vezéri kör hagyományainak ismerője és fenntartója, részben pedig a köznemességből felemelkedettek. S valamennyien a honfoglalás vagy honfoglalások résztvevőinek utódai, tehát a kor egyik legfontosabb politikai és kulturális tényezőjének, az identitási hagyománynak – melynek

meghatározó, mert jogalapot hordozó része az eredet és a honfoglalásban való részvétel emlékezete – letéteményesei. Hogy ez az ősi tudás hogyan működött Mátyás udvarában, arról Thuróczy János számol be szinte élő adású helyszíni tudósításban.

„Mivel az utóbbi évek állandó nyugalma következtében magunk is nyugalmasan éltünk, valahányszor különböző rendű-rangú dolog került elénk, beszélgetés közben néha kellemes vitába keveredtünk, többször meg vitakozás közben kisebbfajta pörlekedések is felmerültek közöttünk, mivelhogy a magyar nemzet legrégebb történetéről különböző nézeteket vallunk, meg arról is, hogy mely világrész szülte a magyarokat, és honnan özönlöttek erre a vidékre, amelynek régen Pannónia volt a neve, most pedig éppen a magyarokról Magyarország.”

Ez a tudósítás egyértelmű: benne van az ősi sztyeppei múlt és Szibéria; az Altáj és a délorosz sztyeppe, és onnan a Kárpát medencéig vezető út; az Uráltól a Kaukázusig és azon túl a Ván tó körüli egykor Kusán birodalom majd Médián, Szubartun, Urartun át a hol független, hol részlegesen, hol részben római illetve bizánci, hol pártus, hol perzsa, hol asszír függésű, s a függő státuszból is eredően mozgó határú és olykor elmozduló területű Arméniáig és az anatóliai részekig; kelet felé pedig az Indusig, s onnan föl az Amu Darja (Oxus) mentén az Aralig. Benne van a Meotiszok és hegyi *elísiumok* hagyománya; minden népösszetevőnk minden egykori őshazájával és szállásföldjeivel, történetével; a sztyeppére visszatért, s Pannóniába vezérlő szabir-magyar dinasztiaival és vezérekkel, valamint a pontusi sztyeppén majd Pannóniában velük végleg összeforrt onogur és csatlakozott törzsek vagy nemzetségek minden népével és azok törzsi avagy nemzetségi ősemlekezetével együtt. ...

A közös földrajzi és szomszédsági körülmények közötti együttélés általában – most ne csak a kaukázusi grúzok és szabir-magyarok együttélésére, hanem a dinasztia grúz és örmény kapcsolataira és az urartui alapokra is gondoljunk – rendszerint bizonyos érdekközösséget, és közös vagy sok közös elemű, egymáshoz hasonló kultúrát teremt, különösen olyan vonatkozásban, mint például az egyazon korai térítésben gyökerező kereszténység. Ennek hatása mutatkozik Szent Bertalan dinasztikus tiszteletében és László Gyula *„kaukázusi műveltségű”* magyarjainak vérszerződési majd államalapítási hatalmi szimbolikája sztyeppei hagyományokat egyéniesítő kaukázusi specialitásaiban is.

Emellett a Kaukázus olyan határa is volt Európának, amelyen a grúzok, örmények és a szabir-magyarok más etnikumokkal is osztoztak, kapcsolatban például Meotisszal, a Kubán vidékével és az Ügyek-i kolostorral; a kumamenti Kummagyariával vagy a manicsi hátság Kuberle helységének környezetével; a rejteki jogállapotmentő Szabíriával, a grúzokkal, Arméniával, Anatóliával, és ama bizonyos (az egykori Urartut is elnyelő) pártus-perzsa-asszír-babiloni szomszéd-

sággal, meg a mindezen irányokból jövő, s mindezen irányokba ható kulturális impulzusokkal. S nem utolsó sorban a hatti-hettita, valamint a mezopotámiai sumer-káld kulturális előzményekkel.

Érdekes adalékul szolgál ehhez a „*Georgia seu Hungaria Antiqua*” kérdéshez a Tárih-i üngürüsztörténelmi hagyományon alapuló /ős?/krónikai tudósítása a meotiszi sztyeppére visszatérő mondai „Csabák” egyikének – itt feltehetően a bizánci rokonságú Kubernek – egy egész évig tartó Fekete tengeri hajóútjáról. A bizánci rokoni időzés után hajón folytatott út azért volt hosszadalmas, mert a partvonal mentén sorakozó fejedelemségekben sok időt mulattak el a gyakori barátságos (vagy rokoni?) vendégeskedéssel. A több kis fejedelemség vagy nemzetségek által birtokolt, hegyek, völgyek, folyóvizek által tagolt partvonal, vagyis a görög kereskedővárosok Colchisa, az ott élő magyarokra utaló Egrissi néven is, a hol csonkult, hol kiegészült területű Grúzia ókori történetének is Fekete tengeri partvonala volt.

A Kaukázus földrajza által meghatározottan szeparált, völgyenként szétszórta népességi és települési viszonyokról szólván, tekintsünk Szabó Géza szekszárdi régésznek a Zichy-expedíciók nyomában járó jelenkori expedíciós tapasztalatra is. A népvándorlás-kori Európába, majd a középkorban hazánkba is települt jászok – egykor jazigok – a Kaukázusból, Oszétia területéről érkeztek hozzánk, a tatárok elől menekülve. A népvándorlási szokás szerint helybenmaradtak utódai ma is ott élnek, behúzódva egy-egy folyóvölgybe. A magyarországiakkal rokon digor nyelvjárásúakról is szólván a Szerző így ír az egyik településről: „*Mint a többi völgynél, a bejárat sziklafalát itt is csak egy szűk kanyon töri át. A keskeny, gyakran lavinák és kőomlások által rongált út a sziklafalba vájva kanyarog a zúgva rohanó Uruh folyó felett.*” Mégpedig 85 méteres magasságban. (SZABÓ 2016)

Hát ez a Kaukázus! Még ma is. Akárcsak a Meotiszok: ideális helye a túlélő, népet, dinasztia, függetlenséget és jogállapotot – a túlélést – rejtve mentő biztonságnak.

Mert ahogyan mondáink és Kézai is mondják: „*nehéz oda a ki és bejárás!*”

A Kaukázushoz kötő hagyományokról

A Schöner térkép adatai 15-16. századi magyarok elbeszélésén alapulnak. Az óvatos forráskritika azonban önmagában a magyar köztudomási szóbeliséget rendszerint nem tekinti bizonyosságnak, ezért célszerű emlékezetbe idézni azon forrásadatokat és hagyományokat, amelyek együttesen a valóságnak tekintő értékelés illetve értelmezés alapját adhatják. Itt most Padányi hatalmas forrásanyagból feltárt kaukázusi és transzkaukáziai adatait kiegészítendő, leginkább a jogtörténeti jelentőségű és a főleg jogi néprajzi vonatkozású forrásokat, valamint a szimbolikai kapcsolatokat említjük.

Anonymus és Kézai, feltehetően a saját személyes származástudatuk, nemzeti ősemlékezetük által meghatározottan, alapvetően más-más felfogásban írnak a honfoglaló régiségről.

Anonymus a sztyeppei térségből csak a Don által kelet felől határolt „igen nagy földű” európai területet tekinti Szkitiának, a többit ezen „Szkitiával szomszédos keleti tájnak” mondja, és csak az európai térfelet hozza a honfoglalókkal kapcsolatba, csupán Kelet felől a Donnal határolt „szittyá földön” lakókat nevezve dentü-mogyeroknak. Ezek az akkori kazár gyeű magyarjai. Más magyarokról említést se tesz. (Ennek jelentőségét nem érinti az a feltevés, hogy Szkítia földrajzi leírását Regino közvetítésével a 2–3. századi Justinus római történetírótól veszi-e vagy sem.) (GYÖRFFY 1977, 13.)

Kézai viszont különbséget tesz Dencia, Barsatia (Györffy fordításában Baszkiria, Padányi szerint Barszilia) és Mogoria között. Ezek is földrajzi nevek, de mindjárt három különböző területről, azok szerinti földrajzi megosztottságról, egyben a doni határon kívüleső földrajzi térről is vallanak. Mert ennek a három földrajzi egységnek csupán egyike (ha területileg egyáltalán azonos vele) az a Dencia, amit Anonymus szerint a dentü-mogyerok laktak. Kézai viszont a dentü-mogyerokon kívüli magyarokról is tud, mégpedig Anonymussal ellentétben közöttük etnikai értelemben is differenciálva a „nem közönséges” magyarok kiemelésével, majd a 108 nemzetséggel és a „tisza magyar” minősítéssel. Alig hagyva kétséget afelől, hogy a „tisza magyar” minősítés a 108. nemzetségre vonatkozik. Márpedig Anonymus pontusi dentü-mogyerjeivel szemben a nemzetségek szerinti differenciálás logikája, vagyis a 108. nemzetséggel jellemző megnevezés, leginkább a Kaukázus földrajzi viszonyai által völgyenként szétszórta s elzárt, nemzetségenkénti tagoltságra utal. Mégpedig a korabeli fontosságnak megfelelő jogi tartalommal, a nemzetségek egyenkénti, hagyományos és a Kárpát-medencébe is magukkal hozott belső önállóságát, következésképp belső jogéletük autonómiáját se feledve.

A „tisza magyar” terminus értelmezésében jelenleg irányadó álláspont kapcsán a magunk szimbólumok tanulmányozásán is alapuló jogtörténeti álláspontjával pedig úgy gondoljuk, hogy Kézai értelmezésekor sem a Schöner-térkép hungarusokat érintő adatai, sem azok információs forrása, az egykori magyar köztudomás nem hagyhatók figyelmen kívül, és le sem becsülhetők. Annál is inkább, mivel a 108 nemzetség adekvát kapcsolatúnak látszik a kaukázusi körülmények kisközösségekre, nemzetségekre tagoló földrajzi viszonyaival. Ha pedig figyelembe vesszük a pontusi sokaság, majd s honfoglalók etnikai értelemben is tényleges összetettségét, akkor hozzájuk viszonyítva a Törzsszövetség élére került kaukázusi magyarok valóban lehettek „tisza” magyarok. Vagyis ennek a „tisza magyar” megkülönböztetésnek valójában és feltehetően nem más, mint a „csupa magyar”, „mind magyar”, „egységesen magyar” – áttételesen esetleg

„*kaukázusi magyar*” – lehet a jelentése, ha akkor a Kaukázusból a sztyeppére érkező hun-szabir, avagy ekkor már a „nem közönséges” szabir-magyar dinasztia kíséretében csak magyarok!/ jöttek s csatlakoztak a hozzájuk viszonyítva vegyes sztyepei tömbhöz. Így válhatott ugyanis lehetségessé, hogy ezek a kaukázusiak a pontusi „dentumogyeriekkel” együtt – vagy akár velük szemben is –, „*hadban is hatalmasabb*” többséget alkotván, a dinasztia kíséretében nemcsak haderőt, nevet is adtak a Törzsszövetségnek. Ha Közép-Európában a környezet számára mégis Hungaria és hungarusok lettünk, az annak következménye, hogy a még onogur többségű első honfoglalás magyar résztvevői onogur kötelékben váltak ismertté Európaszerte. Véltetően erről vall Anonymusnál a Hung-Ung helynévalapú „hungarus” névadás magyarázata is.

Itt, ebben a kontextusban és a kaukázusi kapcsolatban válik végképp egyértelművé Anonymus azon adata is, mely szerint a sztyeppén mindenkit megelőző Álmos nagyfejedelemmé illetve Árpád fővezérré választásának az volt az alapja (mégpedig *jogalapja!*), hogy „*jelesebbek voltak nem dolgában, meg hadban is hatalmasabbak*”! Tudniillik a *sabartoi asphaloi* menedékben, vagyis

- a Kaukázusban sértetlenül megőrzött függetlenség és csorbulatlan *ne-mesi jogállapot teljességében* rejlő, valamint
- a honfoglalási tervet *a kaukázusi magyar haderővel* támogató,
- őket jogállapot és haderő tekintetében a sztyeppéiek fölé emelő

főhatalmi (dinasztikus) alkalmasságot kell ebben az anonymusi megfogalmazásban értenünk. (ANONYMUS 1999)

Mondáink Meotiszának, vagyis az Azóvi tenger védelmet nyújtó bővizű környezetének és Kazáriához való közelségének szerepe is kaukázusi kapcsolatra utal. Itt, ebben a kazár központi közelségben, de a természeti körülmények által védett és védhető, szükség esetén a Kaukázusba való visszavonulást is lehetővé tevő helyen tűnik fel az a nyomatékos súlyú, fővezérválasztó magyar haderő, amely Álmos-fia Árpáddal az élen, a kazár csúcshatalommal való dinasztikus egyenrangúságot adó *sértetlen jogállapot* tekintélyével, diplomáciával, tanácskozási úton érte el, hogy a Hétmagyar Törzsszövetség sztyepei népét Kazária a besenyőkkel való (újabb?) hátbatámadtatás veszélye, idő-, vagy- és főleg vérveszteséghez vezető konfliktus nélkül engedje ki a gypүнépi kötelékből.

Az ókori istenség-szerepben is feltűnő mondai Nimród (Nem/p/rod, Ménróth) ősatya és Ankisza ősanya délkaukázusi – Ararát környéki, eviláti – illetősége, Hunor és Magor hegyek között épült kolostora és Nimród földjéről a Meotiszba vezető vadászata, a csodaszarvas mondák útvonala, a Pannóniából Bizáncon át a sztyeppére visszatérő mondai Csaba (a valóságban valószínűleg Kuber) Meotiszba vezető vendégeskedő hajóútja, mind-mind a kaukázusi illetőségre és kap-

csolatokra utal, oda ahová nemcsak a Schöner-térkép, de a vérszerződés, a honfoglalás és az államalapítás korának hatalmi szimbólumai ismutatnak.

A kumamenti Magyar város és az örmény Kalankatavc'i 7. századi krónikájának Kummagyariája vagy Chorenei Mózes gudamacarjai (vö. PADÁNYI, 276.) „görög és római források által Gúdeának nevezett Kúra-parti erősségével”) úgyszintén kaukázusi szabir-magyar kapcsolatot valószínűsítene. A Kaukázusra mutató 13. századi pápai bullák is, amelyek a kummagyariai és/vagy kaukázusi illetőségű Jeretann (Gyeretyán) fejedelmet a 13. század végén *a magyar szent királyok nemzetségéből származónak* nevezik. Ugyancsak a Kaukázusban esett Timúr Lenk fogságába az a „magyar királyokkal rokonnak” tudott három herceg-nő, akik rab voltukban timúri gesztussal spanyol követeknek ajándékozva kerültek Spanyolországba (Kézai ispánokkal igazgatott kaukázusi Ibériájából az Ibér félszigeti Hispániába?), s ennek emlékét utódaik még ma is őrzik. A francia Frater Rubruk (1220–1293) által Dzsingisz kán Mangu (Mengü?) nevű unokájának székelyén, Karakorumban alán, rutén, georgiai és örmény rabokkal együtt említett magyarok is feltehetően kaukázusiak voltak, a párizsi aranyműves Bouchier magyar feleségével és talán a ferences rendi öltözetet felismerő magyar legénnyel együtt. (LAMB én, 264., 267.)

Az örmény kultúra exponált nyomjelzője a kaukázusi kapcsolatoknak. Látjuk, hogy a történelmi Nagy-Örményországnak egyebek között az egykori Urartu területére (is) kiterjedt keleti végei irányából is vezetnek markáns szimbolikai jelek a magyar királyság hatalmi jelvényeihez. És ismeretesek (Csomor könyvében pl. itthon is megtekinthetően) olyan grúz történelmi térképek, amelyek az említettek mellett a kaukázusi grúz-egre kapcsolatot a Fekete tengeri partvonalon Anatóliába a Halys folyóig nyúló területeken is feltüntetik. Azért tartjuk ezt is jelentőségeltjesnek, mert épp ezen a kisázsiai tájon volt az antik nagy-örmény főváros, Ani (és a közelében lévő Karsz (CHORENEI 1892, 124.), ahol megtalálható a római kútka vá másik, gyümölcsfás vegetációs szimbólumának párhuzama is). És itt, a Kúra-Szeván térségben mutatkozik az az urartui, majd arméniai határterület, ahol Szent Bertalan tértített és szenvedett mártíriumot.

Nyilvánvaló kaukázusi utalása van annak az Árpád-házi politikának is, amely hatalomban lévén, folyamatosan elhárította a bizánci befolyás minden formáját, még az államvallási döntésben is. Ez úgy látszik, nem előítéletességet, hanem tapasztalatlan alapuló elzárkózást jelez. Ugyanis Szent István még a római katolikus kereszténységet illetően is alapos felkészültséggel tájékozódott, amikor teológiai levelezésbe bocsátkozott némely érdeklődésére érdemes nyugati apátságokkal. A római irányultságú döntés hátterében nyilvánvalóan Bizánc militáns módszereiről a Kaukázusban szerzett tapasztalatok állnak. Ott ugyanis Bizánc nem a sztyepei „adózó” szövetségesnek vagy „ajándékokkal” taktikázó „puha” szomszédnak mutatta magát mint a sztyeppen, hanem befolyásra törek-

vő nagyhatalomnak. Modern értelemben – és a Fekete tenger partját körbefogó kereskedővárosai révén gyakorlatilag is – gyarmatosítóként, az alávétő felsőbb-ség reflexeivel politizált a hegyek kincseit és kereskedelmi útvonalakat birtokló, elérhető vagy elérhetőnek óhajtott kaukázusi népek, és a hátukban élő ellenségeik!/ irányában. Úgy tűnik, hogy erről az egymás ellen kijátszó, sokarcú, álságos bizánci mentalitásról a Kaukázusban szerzett dinasztikus-nemzetségi tapasztalat képezte a nyugati irányultságú állam- és egyházszervezési döntés egyik vagy fő indokát. Különösen éberré és óvatossá tette Szent Istvánt Bizánc és a bizánci mohóság irányában Gyula önálló bizánci szereplése kapcsán az a tény, hogy az ott megkeresztelkedett, mindössze erdélyi hatáskörű „fejedelmi személlyel” – és a magyar uralkodót mellőző kéretlen önkénnyel – mindjárt az egész Magyarországra kiterjedő illetékességre kreált püspököt küldtek útítársul! ...

Végül, de nem utolsósorban említjük, hogy a kaukázusi, sőt, a messzi transzkaukáziai ókorba vezet Szent István úgynevezett első törvény/könyv/ének 30. cikkelye, amely az Admonti Kódexben romlott szöveggel maradt ránk, s amelynek rekonstruálására éppen a mezopotámiai Ešnunna (Eshnunna; ma az iraki Tell Asmar) városállam régészeti kutatások eredményeként dokumentált szokásjoga alapján jutottunk, jelül annak, hogy ez a dinasztia által Pannóniába hozott szabály is ókori, Kaukázuson túli szellemiségű. (SZÁDECZKY-KARDOS 2012, 38–57.)

IV. LEVELESTALPÚ KÖKERESZTEK

Nemrég leltem néhány újabb, az egykori szabir-magyar jelenlétre mutató, kétségtelenül bizonyítékértékű szimbólumot Arméniában. A Kaukázust a Kiskaukázustól elválasztó Kura folyónál, ma is három ország határának zónájában. Az egykori Urartu legészakibb területén, ahol a Kura völgyét már a Kiskaukázus hegyvonulata választja el a délebbre eső nagy tavak egyikétől, a (térképeken nem mindig jelölt) Szeván tótól. Mégpedig a Kurának épp azon szakasza mentén, ahol Ottó barát expedíciója még a 13. században is magyarokat talált. És ahol Chorenei Mózes elbeszélésében a mártírsorsra jutott Tádé és Bertalan apostolok térítettek (CHORENEI 1892, 124.). Az egykori Urartunak a természeti körülmények által talán legvédehetőbb, legrejtekebb részében, amely fölött Padányi forrásai szerint (235.) még Perzsia sem tudott hatalmat szerezni. Ma viszont ez a Kúra-Szevánkői terület Örményország legészakibb része.

A Kúra-Szeván térség templomaiban és hegyi környezetében, ahol magányosan vagy csoportosan felállított kőtáblákon, templomok falába, oszlopokra vésvé, olykor sziklafalakból kivésett boltívek alatt: többnyire *a nagykörű övveret levelestalpú életfájának bámulatosa csipkésre faragott, levelestalpú feszületformájú kőpárhuzamai* találhatóak. A Szeván-tavi kökeresztek. Az örmény kultúra emlékkövekként vagy emlékkeresztekként tartja számon ezeket a kőből

varázsolt kincseket. S valóban: mintha fogadalmi vagy hálaadó, sőt hitvalló bizonyosságok volnának, a legalább harminc völgyet jelentő 30 hegyi patak és folyó táplálta Szeván tó körzetében, Goshavank, Haghartszin, Szanahin, Novarank templomaiban, és a tó fölötti Geghard (olykor Gehard) kolostor körül a sziklafalba vágott kápolnák (Tihanyt idéző remetelakok?) körzetében⁵.

Vitathatatlanul a nagykörűi övveretek különleges kultikus párhuzamai, s ilyenként *a mi korai kereszténységünk történetének dokumentumai is. Jellezve, hogy egykor itt egy olyan rokon kultúrájú nemzetiség vagy nemzeti közösség élt, amely – végül részben a vérengző arab invázió elől menekülésre kényszerülve, részben beolvadva – eltűnván, a közös sors együttműködő egymásrautaltsága, s nem a romboló ellenéges másság emlékét hagyta maga után. S vitt is magával olyan rokonérzést, amely Arménia későbbi menekültjeinek évszázadok múltán a Kárpát-medencében nyújtott menedéket.*

Ezek, az előfordulásaik szerint *helyi specialitásnak mutató szimbólumok* a kereszténységhez aktualizálva őrzik az urartui élet- vagy istenfa kultuszt, egyben lokalizálják is a közvetlenül Jézus környezetétől, életének példáiból nyert keresztény hitet ápoló egykori *sabartoi asphaloi* „szabad szabirok” kaukázusi szállásföldjét, ahonnan a teljesjogú hun-szabir dinasztia Ügyek-Álmos-Árpád

⁵ A kaukázusi szabir és magyar jelenléti adatok feltűnően párhuzamos előfordulását már Lukácsy is említi (197). Padányi ókori Transzkaukáziaira koncentráló kutatásai alapján az ősmagyar (kaukázusi szabir és magyar) népelemek keleti és nyugati félre szakadását annak tulajdonítja (235–246), hogy ez a délnyugat felől közbül ékelődő örmények behatolásának következménye. A „magyar” fél jelenlétét (miként pl. egyes grúz történelmi térképek Egrissi névvel), és a szabir kapcsolatra utaló adatokat is regisztrálva, a Fekete tenger colchisi partvonalához rendeli. Ezt a következtetést azzal a nívummal egészítjük ki, hogy nem feltétlenül az örményeknek az egykori Urartu területére való betelepődése az ok, mert az csak konfliktus nélküli/! lehetősége volt annak az ősi szokásnak, mondhatni stratégiának, mely a defenzív „több lábbon álló birtoklást” diktálta (később a Kárpát-medencében is) őseinknek. A Kiskaukázus a környező hatalmak változóan aktuális hódítási célterülete volt évezredekken át. Evvel összefüggésben mutatkozik annak praktikuma, hogy ha az elkülönülő dinasztikus (pl. Hunor-utód) szabir és a kíséreti vagy szövetséges (pl. Magor-leszármazott) magyar települések nem egyszerre kapták a támadást (az elkülönült földrajzi helyzetük ezt garantálta), a másik részről segítséget kaphattak, avagy az amazok területére menekülő kitérés lehetőségét. Ez ősi „lovasnomád” szokásnak mutatkozik, s rendszerint bevált. Tegyük hozzá, hogy mindkét szállásterület egy-egy kaukázusi átjáró közelében, mondhatni kapujában volt. A colchisi tengerparti vonalon Meotisz, a Dariel hágón és a derbenti szoroson át pedig a Kura völgyéből a Kubán és a Kuma folyók menti északi előtér irányában. A stratégiát az is nyilvánvalóvá teszi, hogy a Kura folyó völgye egy viszonylag enyhé vízváltáston át Colchisig (Al Lakz/Lazika, Zychia) biztosítja a fel- vagy átvonulást, menekülési útvonalat a szabir és magyar régiók között. Az pedig kifejezetten defenzív stratégiai szempontnak látszik, hogy míg a szabir terület önállóságának védettségét nem utolsósorban a helyi földrajzi viszonyok garantálták, addig a colchisi területen élők a római majd bizánci birodalom „diplomáciai” védelmét élvezték (talán a kereskedő városaink helyi militáns védelméért cserébe) a colchisi völgyekben. Ebben a stratégiai felállásban a *Kura–Szeván-közi Szabirtia lényege a dinasztikus nemzetiség szabadsága és teljesjogú függetlensége megőrzésének az Urartu-örökségű életmód- és terépvizonyokban rejlő lehetősége volt.* (Dokumentumok alapján Padányi is azt állapítja meg, hogy a *korabeli* Kaukázus-Kaspi-Kuravölgy háromszög térsége nem került se bizánci, se örmény, se perzsa-asszír fennhatóság alá. Szabad föld volt, akárcsak korábban Subartu.) Az agresszív hódítások határvonala rendszerint a Szeván tóig terjedt.

ága tért vissza a délorosz sztyeppére, a honfoglalásra készülő hétmagyarok élére. *Ezen antikvitások tagadhatatlanul bizonyítják a hun-szabir dinasztia és a 108 nemzetségű „tisztá magyarok” ókori Urartu örökségű kultúrájának, tradicionális majd keresztény kultuszának ódon kaukázusi kapcsolatait. Az e néven jelölletlen de „kikövetkeztetett” kaukázusi Szabiria létezését, annak térbeli (körülhatárolható földrajzi) valóságát!*

Jerevánban (ősi neve Erebuni, Eriván) pedig az Ecsmiadzin templomkomplexum bejáratának modern alkotású történelmi jelképegyüttese utal a közös Urartu-örökségre. A jelképoszlop legalján az Urartu-hagyományú istenfa, a csúcson pedig egy kiterjesztett szárnyú ragadozóadár (turul-féle?, napmadár?) jelzi az ősi kultikus múltat. Közül pedig a különböző stílusú keresztet az államvallás művészetének kor szerint változó avagy „tájnyelvi” változatai.

Úgy tapasztaltuk, hogy nem ezek a levelestalpú kőkeresztek nem egyedüli jelzői e délkaukázusi kapcsolatnak. Ide sorolható (a bővebben tárgyalni másutt szándékozott) felcsapott farkú, sétáló, vagy emberarcú oroszlán, a magyar királyi pecsétek oroszlántrónusa, a gömbfejű oroszlános jogar, a kupolás-pántos-abroncsos-csüngős koronaforma szimbolikus rokonsága. Sőt, még talán innen származó a sztyeppei tulipán-szimbólum és a griffábrázolás is. De amíg az oroszlán, a jogarforma, a pántokkal zárt fejek, a griff és a tulipán más korban és más hatalmi jelvényeken is feltűnik, addig ez a jellegzetes levelestalpú kultikus istenség-szimbólum a honfoglaló sírok leletein kívül *egyedül csak ennek az egykor szabirok lakta Kura-Szeván-közi térségnek antikvitása.*

Róluk itt kiegészítésül még csak annyit, hogy ha az alábbi képeken alaposan megnézzük a kőkereszteket, feltűnik, hogy a goshavanki páros keresztet nem egyformák. A nagyobbik egy kerek világ-modellen áll, mint az Atyaisten jelképe, a Krisztust szimbolizáló kisebbik pedig a Földet jelképező hegycsúcson. (Ahogyan a sztyeppei kultusz is differenciál *Égúrfa* és *Égember fája* között.) Mellettük a tatárdúlás előttről épségben maradt, talán legrégebb harmadik kőtábla az előbbi két keresztet összevonva, mandorla-keretbe foglaltan mutatja egy nagyobb és egy kisebb kereszt együttesét. Ezt látva azon is eltűnődhetünk, hogy a Szentistváni majd Árpád-kori pénzek hasonlóképpen rejtett kettőskeresztje, illetve címerünk kettőskeresztje vajon mint jelkép tényleg pápai orozmány-e, vagy III. Béla bizánci hozománya, avagy szintén kaukázusi örökség? ...

Ami pedig a mi nagykorúi és kistokaji szimbólumainkat, valamint ezeknek a lószerszámvereteken megjelenő változatait illeti: kivitelük minősége és előfordulásai arra utalnak, hogy a velük együtt alkalmazott gyöngykerettel, illetve a még ma is talányos értelmű, háromszög alakba rendezett 3-3 pontos díszítmény-nyel (jellel, jelvényel?) együtt, a dinasztikus nemzetséget (valószínűleg kizárólagosan) megillető használatúak.

A nagykorúi övveretek levelestalpú életfái és a Szeván tavi levelestalpú kő-

keresztek szimbolizmusa nyomán pedig immár a meggyőződés bizonyosságával mondható, hogy az általuk határolt Kura-Szeván-közi földrajzi tér az egykori szabir-magyar jelenlét dinasztikus biztonsági bázisának – és a Szent Bertaláni térítésnek – (egyik, s történetileg legexponáltabb) több évszázados kaukázusi színtere: *a dinasztikus nemzetség szállásföldje. E kőkeresztek ekként a magyar őstörténet egyik szálának bizonyítéki antikvitásai is, nem utolsósorban azért, mert egyebek közt a magyar (mazar, matzar, macar, moger, mogyer, magar, magyar) 108-ak kaukázusi múltjának colchisi-egrissi-laziki szállásolását, meg az őket sorra látogató Csaba Fekete tengeri hajóújtját alátámasztó, és a Schöner térkép Hungaria Antiquáját s azon belül a kumamenti romok magyar kapcsolatát is hitelesítő dokumentumok.*

***Első sor:** az urartui istenfá (örmény változata?) az ecsmiadzini sztélén és a szkíta kardon; **második sor:** levelestalpú páros és kettős kőkeresztek a Goshavank és a Haghartszin kolostorban, és levelestalpú istenfá a nagykörüi honfoglaláskori övvereten*

Köszönetet az OSZK munkatársainak, különösen Csuka Ákosnak és Mnyerczán Tamásnak a képek elektronikus prezentálásához és kezeléséhez nyújtott gyakori segítségükért.

IRODALOM

- ANONYMUS 1999 = ANONYMUS: A magyarok cselekedetei. – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Osiris K. Bp., 1999.
- BARTAL 2001 = BARTAL György: *A pártusok*. Kiadja: Toldy Ferenc, Pest, 1860; Knauz Nándor, Pest, 1862; Repr.: Anahita-Ninti Bt., 2001.
- BENDEFY 1999 = BENDEFY László: *A magyarság kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa*. Repr. Bendefy István kiadása, Bp., 1999.
- BOBULA 2000 = BOBULA Ida: *A magyar nép eredete* [valamint ...] Anahita-Ninti., 2000.
- CERAM 1964 = CERAM, C. W.: *A heititák regénye*. Gondolat K. Bp., 1964.
- CHORENEI 1892 = CHORENEI Mózes: *Nagy-Örményország története*. Ford.: Szongott Kristóf. Szamosújvártt, Todorán Endre „Auróra” Nyomdája, 1892.
- TOMPOS-GINK 1973 = Cs. TOMPOS Erzsébet – GINK Károly: *Kincsek, várak, kolostorok*. Corvina K. Bp., 1973.
- CSOMOR 1996 = CSOMOR Lajos: *Őfelsége a Magyar Szent Korona*. Magánkiadás, Székesfehérvár, 1996.
- ÉRDY 2013 = ÉRDY Miklós: *A magyarság keleti eredetének kutatása és a hun-magyar régészeti azonosságok: a hun kapcsolat*. Hun-Idea, Bp., 2013.
- GÁBORI 1978 = GÁBORI Miklós: *Ala-Tau – Ararát*. Gondolat K. Bp., 1978.
- GENTHON 1974 = GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei*. Corvina K. 1974.
- GOMBOCZ 1923 = GOMBOCZ Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*. In *Nyelvtudományi Közöny* 1923. évf. XLVI. sz.
- HAGHARTSZIN. Örmény Apostoli Vallási Egyesület. Bp. 2017.
- HORVÁTH-GONDOS 2003 = HORVÁTH Zoltán György – GONDOS Béla: *Ani, az ősi örmény főváros és magyar vonatkozásai*. Romanika K., Bp., 2003.
- KÁDÁR 1998 = KÁDÁR István: *Urartu és az ókori Közel-Kelet magyar öröksége*. Magyar Ház K. Bp., 1998.
- KÁDÁR 1996 = KÁDÁR István: *Urartu, emlékek, memorabilia*. Püski K. Bp., 1996.
- KÉPES KRÓNKA. Hasonmás. Ford.: Bellus Ibolya. Helikon K. Bp., 1964.
- KLIMA 1983 = KLIMA Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció a Tigris és az Eufratész mentén*. Gondolat K. Bp., 1983.
- KOVÁCS – LOVAG é.n. = KOVÁCS Éva – LOVAG Zsuzsa: *A magyar koronázási jelvények*. Corvina K. é.n. hn.
- KRAJCSIR 2015 = KRAJCSIR Piroka: *Régi örmény fővárosok*. Ararát Kulturális Egyesület. Bp., 2015.
- KRÁNITZ 2016 = KRÁNITZ Péter Pál: *Magyarok a Kaukázusban. A magyar őshaza kutatása Örményországban és a Kaukázusban*. OSZK – Örmény Kulturális Központ. Bp., 2016.
- LAMB é.n. = LAMB, Harold: *Dzsingizkán a világ császára*. Ford.: Náday István. Rózsavölgyi és Tsa. K.; 3. kiadás, hn., é.n.
- LUKÁCSY 2000 = LUKÁCSY Kristóf: *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*. Kolozsvár, 1870. Repr.: Hunyadi László gondozásában, Bp., 2000.
- LÜKÖ 1993 = LÜKÖ Gábor: Égerfa: az ég fája. In: *Lükő Gábor: Gyökereink 5–6*. Magánkiadás, Magyarország, 1993.

- MEZOPOTÁMIA. Válogatás az Irak Múzeum gyűjteményéből. Múcsarnok, 1968. jún. Kiállítási kat.
- NAGY 1897 = NAGY Iván: *Magyarország családai, címerekkel és nemzetségrendi táblákkal*. Reprint. Helikon K. Bp., 1987.
- NÉMETH 2015 = NÉMETH Viktor dr: *Dél Kaukázus. Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország*. Szerzői kiadás, Nyíregyháza, 2015.
- OLAJOS = OLAJOS Terézia: *Adalék a /H/ung/a/ri népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez*. Antik Tan. XVI/1.
- OLAJOS 2014 = OLAJOS Teréz: *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez*. Lectum K., 2014.
- OPPENHEIM 1982 = OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. ford.: Gódeny Endre, 2. jav. kiadás, a kiadást gondozta Komoróczy Géza. Gondolat K. Bp., 1982.
- Padányi 2000 = Padányi Viktor: *Dentu – Magyaria*. Turul K., Veszprém, 1989 & Püski K. 2000.
- PALLÓS et al 2013 = PALLÓS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba: *A magyar pénz története a kezdetektől napjainkig*. A Kossuth Könyvkiadó és a Magyar Nemzeti Múzeum közös kiadása, Bp., 2013.
- SÁRKÖZY 2010 = SÁRKÖZY Péter: *Róma, mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában, magyarok emlékei Rómáról*. Romanika K. Bp., 2010.
- STRABÓN 1977 = STRABÓN: *Geógraphika*. Ford.: Földy József, Gondolat K. Bp., 1977.
- SUDÁR – PETKES 2014 = SUDÁR Balázs – PETKES Zsolt szerk.: *A honfoglalók viselete* (Magyar őstörténet I.). MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport – Helikon K. Bp., 2014.
- SZABÓ 2016 = SZABÓ Géza: *Az első Zichy-expedíció*; In *Élet és Tudomány*, LXXI. /2016/, 29. szám, 902–904.
- SZABÓ 2016B = SZABÓ Géza: *A ZadáleszkiNana barlangjában*. *Élet és Tudomány* LXXI. /2016/, 49. szám, 1510–1512.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 2011 = SZÁDECZKY-KARDOSS Irma 2007 és 2011: *A honfoglalás politikai szimbolikája*. *Jogtörténeti Szemle* 2007. évi különszám, 63.; & In: *A szimbólumok üzenete*, szerk. Mezey Barna, ELTE Eötvös K. Bp., 2011.
- 2012 = SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: *Tűzzel-vassal avagy türelemmel. Egy romlott szövegű Szent István-i kapitulum rekonstrukciója és értelmezési konzekvenciái*. *Magyar Sion*. Új folyam. VI. (XLVIII.) évf. 2. sz. 2012.
- 2014 = SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: *Jogéletünk őstörténete*. 3. javított és bővített kiadás. Heraldika K. Bp., 2014.
- 2015 = SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: *A vérszerződés tradicionális szimbolikája (és annak megjelenése egyes Árpád-kori hatalmi jelvényeinken)*. (VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongr.), közlés alatt.
- 2016 = SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: *A hatalmi szimbolika keresztény köntösű tradicionálisítása egyes Árpád-kori pénzeinken*. In.: *Szokásjog és jogszokás*. Szerk.: Nagy Janka Teodóra. PTE/Szekszárd, 2016.
- 2017 = SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: *A vérszerződéstől a koronafelajánlásig. Avagy a szimbolika, mint jogtörténeti forrás*. TSZE 2017. Konferencia-előadás. Közlés alatt.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1968 = SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *Kuvrat fiának Kubernek története és az avarkori régészeti leletanyag*. In.: *Antik Tanulmányok*, 1968. évf., 84.

- SZÁDECZKY-KARDOSS 1977 = SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: Adalék a szavárd magyarság problematikájához. In.: *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*, 1977, 277.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 = SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *Az avar történelem forrásai*. Balassi K. Bp., 1998.
- SZŐNYI 1916 = SZŐNYI Ottó: *A Pécsi Püspöki Múzeum Kötára. Taizs József könyomdájája*, Pécs, 1916.
- TARDY 1973 = TARDY Lajos: *Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei a 16. század első negyedében*. MNM, Bp., 1973.
- 1980 = TARDY Lajos: *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században*. Akadémiai K., Bp., 1980.
- 1981 = TARDY Lajos: A keleti magyarok madzsar neve egy 1310. évi kaffai olasz okiratban. *Antik Tanulmányok*, 1981.
- 1988 = TARDY Lajos: *Kaukázusi magyar tükör*. Akadémiai K. Bp., 1988.
- TERDZSÜMAN 1996 = TERDZSÜMAN, Mahmud: *Tárh-i üngürüz - Magyarország története*. Ford.: Blaskovics József. ERDEM, Léva, 1996.
- TORBÁGYI - TÓTH 2013 = TORBÁGYI Melinda - TÓTH Csaba: *Árpád-kori pénzeink, BBC History* 2013. évi 11. sz.
- VARGA 2015 = VARGA Csaba: *Ősnépeink jogszemlélete. Hittel*, 2015. évi novemberi szám, 83-96.
- VARGA 1993 = VARGA Géza szerk.: *Bronzkori magyar írásbeliség*. Bp., 1993.
- VÁGÓ 2015 = VÁGÓ Ádám: *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. MNM - Kossuth K. Bp., 2015.
- Z. TÓTH 2010 = Z. TÓTH Csaba: *Magyarok, szavárdok a 2. századi Szármáciában*. http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=56145. (letöltve: 2010.01.24.)
- ZAMAROVSKY 1972 = ZAMAROVSKY, Vojtech: *Egy eltűnt birodalom nyomában*. Bratislava-Madách - Budapest-Móra, 1972.

Szathmári Botond

A MAGYARSÁG ETNIKAI GYÖKÉREZETE

Eredetünk összetettségéről

Ha honfoglaló eleink etnikai gyökérezetét kutatjuk, először is a belső-ázsiai nomád kultúrák nemzeti öntudatát kell megvizsgálnunk. Abból indulhatunk ki, amit Györffy György így fogalmazott meg: „...nyilvánvaló, hogy a modern nyelvi nemzet fogalmával az ókori és középkori etnikum nem közelíthető meg, és a népvándorlás kori népek etnikai kontinuitásának feltételezése még akkor is kérdéses, ha a név azonos, és a nevet hordó mag bizonyos kontinuitása állapítható meg.” (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, 24.).

Tudvalevő, hogy a nomád népek nem etnikailag, hanem törzsi és törzsszövetségi formákban szerveződtek. Az etnológia a törzset olyan kulturálisan elkülönült közösségként definiálja, melyek tagjai egy tényleges vagy képzelt közös őstől származónak tekintik magukat. Ez tehát azt jelenti, hogy a törzs tagjainak kulturális rokonságtudata van, azonban a biológiai rokonság nem minden esetben áll fenn. A törzsnév önmagában egyébként sem határoz meg egy törzset, mert egy törzsnév csak addig kizárólag a kérdéses törzssé, ameddig az nem kezd terjeszkedni. A nomád törzsek ráadásul gyakran törzsszövetségekbe egyesültek, ami néha önkéntes alapon ment végbe, de sok esetben kényszerből. Az utóbbi akkor következett be, ha egy törzs katonai erővel más törzset meghódított és szövetségre kényszerített. Ez azt eredményezte, hogy a szövetségben különböző etnikumú csoportok kerülnek egy közösségbe. Ilyen esetben a hódolt törzsek vezetését vagy az uralkodó rokonai, vagy a vezérei veszik át. Ennek következtében a sztyeppei törzsi társadalmaknál a csoportok etnikai neve (pl. *hun, türk*), mindig a vezértörzs politikai-katonai fennhatóságát jelölte, nem pedig etnikai fogalomként volt használatos. Más esetekben az alárendelt törzs vezetője megtarthatta rangját, de házasságai révén rokonságba került a *kagán* (óto: *qaγan*, mo: *qaγan*, pi: *kěhàn*) családijával, ami mindig az uralkodó törzshöz tartozott. A *kagánnal* szoros kapcsolatban álló, neki behódolt népességet, gyakran egységesen az uralkodó törzsi hovatartozása nevével jelölték. A nomád birodalom legyőzött törzsei ráadásul külsőségekben is igyekeztek hasonlítani az uralkodó nemzethez, sőt a vezértörzs nevét is kölcsönvették, és magukéval együtt használták, így születtek a kettős törzsi megnevezések. Mindennek következtében a nomád törzsszövetség bizonyos csoportjai többnyelvűek lettek. Ezért nem szabad összemosni a vezértörzs és az alávetett törzscsoportok eredetét. Azonban az is előfordulhatott, hogy a hódítók idővel asszimilálódtak meghódított néphez. Erre

jó példa a *török* eredetű dunai *bolgárok* beolvadása a meghódított *szlávok*ba. Az is előfordult, hogy egy nagy birodalom örökösei, jóval a birodalom bukása után, egy patinás régi törzsnevet kezdtek használni magukra. Gondolhatunk a mai *ujgurok*ra. Ennek tudatában tehát a *szkíta* (gó: *σκυθαι*), a *hun* vagy *türk* elnevezésre semmiképpen sem tekinthetünk homogén etnikumként. A sztyepei törzsszövetségek, majd minden esetben etnikailag összetett képződmények voltak. A vezértörzssel rokonságba kerülő törzsek azonban, gyakran egy közös őstől eredeztették magukat, mint már említettük, ez azonban csak kulturális síkon értelmezendő, genetikailag semmiképp sem. Minderre a legjobb példa a Mongol Birodalom, amelyben a *Dzsingisz* kán (mo: *Jínggis qan*) által szövetségre kényszerített népek, mint a *kereitek* (elmongolosodott nesztoriánus hitű *török* nép), *merkitek* (*mongol* törzs), *najmanok* (elmongolosodott *török* nép), *tatárok* (*mongol* törzs), a hódítások során egységesen mind *mongol* öntudatot nyertek. Konklúzióként elmondható, hogy az íjlesztő nomád népek nem törekedtek az etnikai homogenitásra. A vezértörzs és a többi törzscsoport származása, gyakran különböző volt. A sztyepei nomádok esetében a népnév, az etnikai hovatartozás és a nyelv sok esetben nem korrelál egymással.

A különböző lovas-nomád sztyepei népeknek, az életmódbeli közösségük miatt, nem okozott nagy nehézséget egy katonailag erősebb törzs fennhatósága alá kerülni, hiszen életformájukon, mindennapi életükön nem igazán kellett túl sokat változtatniuk. Ezeknek a lovas-nomád kultúrájú csoportoknak, éppen a nomád életforma által kialakult rugalmasságuk miatt, még a letelepedés sem ment túlságosan nehezen. Ez utóbbira akkor került sor, amikor az egymás közötti csatározások következtében valamelyik félnek el kellett hagyni a pusztát, ilyenkor azok keleten, rendre a kínai birodalomtól kértek engedélyt a letelepedésre. Az ilyen sorsú csoportok később, gyakran beleolvadtak a *han* kínai népességbe.

Honfoglaló eleink törzsszövetségének tagjai ezek után érthető, miért nem tekinthetők egy nációnak. Mindezt megtámogatja a törzsneveink nyelvészeti vizsgálata is, mely szerint őt az *ótörökből* (jenő, kér, keszi, kürtgyarmat, tarján), és kettő *ugorból* (megyer, nyék) magyarázható. Jenő és gyarmat törzsnevek a *baskírban* is megtalálhatók. Bár már, mint említettük, a törzsnév nyelvi hovatartozása, nem mindig korrelál az etnikai származással. László Gyula felhívta a figyelmet, hogy a magyarság ősi szimbolikájában is megtalálható a fenti ket-tösség. Nevezetesen a *urul* és a csodaszarvas mítosz, míg az előbbi sztyepei, az utóbbi erdei gyökerekre vall. A csodaszarvas legendában az áll, hogy *Humor* és *Magor Belár* és *Dula* fejedelmek lányait vette nőül. *Belár* valószínű, hogy *onogur-bolgár*, míg *Dula* talán *alán* uralkodó volt. Így ez az eredetmítosunk is etnikai keveredésekről tanúskodik, megerősíti a fentieket. A fenti megállapításunkat támasztja alá László Gyula kettős honfoglalás-elmélete, amely nem csak

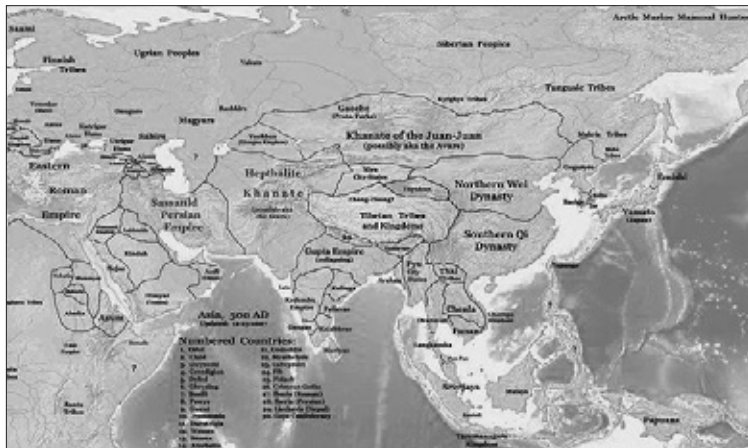
azt állítja, hogy a magyarság a Kárpát-medencét két lépcsőben foglalta el, hanem azt is, hogy az őseink vezető és népi rétege más etnikumú volt.

Kásler Miklós professzor, III. Béla király genetikai vizsgálata nyomán kijelentette az Árpád-ház az R1a haplocsoportba tartozik, tehát biztosan eurázsiai eredetű. Azt is nyilatkozta: az Árpádok bizonyos DNS-szakaszait a különböző népekével össze lehet vetni, így a származásukat ki lehet deríteni. Az, hogy eurázsiai még nem mond semmit, hiszen ebbe a kategóriába a két kontinens minden népe beletartozik. Amíg a genetikusok további pontosításokat tesznek, kísérjük meg a honfoglaló magyarok és a hozzájuk csatlakozó székelyek, majd a középkori magyarság etnikai összetételének gyökérfetét a történelmi források segítségével feltárni. A következő részben megpróbáljuk vázlatosan áttekinteni azokat a népeket, amelyeknek szerepük lehetett a magyarság kialakulásában. A következő népek jöhetnek szóba: *avarok*, *hunok*, azoknak mindhárom (ázsiai, közép-ázsiai, európai) megjelenése, az *obi-ugorok*, az *ujgurok*, a *besenyők*, valamint az árpád-házi királyok korában betelepített *kunok* és *jászok*. Van még néhány népelem, amely az Árpád korban szerepet kapott a magyarok etnogenezisében, mint a *szlávok*, *morvák*, *németek*, *latinok*. Azonban ezek történelmi bemutatásától, részben ismertségük, részben e rövid tanulmány terjedelmi keretei miatt eltekintünk. Céлом nem az, hogy végleg pontot tegyek a kérdésre, és kijelentsem, hogy kitől származik a magyarság, csupán annyi, hogy bemutassam azon népek rövid történelmét és kultúráját, akik szerepet játszhattak a magyarság etnogenezisében. Azt sem állítom, hogy ezeken kívül más népelem nem kerülhetett a magyarságba, de talán ezek játszhatták a legjelentősebb szerepet. A fő tézisem, hogy a honfoglaló magyarság etnogenezisében, nem egy vagy két, hanem jóval több nép játszott szerepet.

AVAROK

Az Árpáddal bejövő magyar törzsek a Kárpát-medencében találták az *avarokat*, akárcsak a *szlávokat*. Olajos Teréz újabb kutatásai egyre bizonyosabbá teszik, hogy a kárpát-mendencei *avarok* az Avar-Kaganátus 795/6-os Frank-birodalom általi megdöntése után sem tűntek el nyomtalanul. Az *avarok* jelenléte a Dunántúlon 870-ig, az Alföldön a honfoglalásig igazolható. Madaras László régész ez utóbbit cáfolja, szerinte a honfoglalás idején csak a Horvát területeken maradtak fenn az *avarok*. A vitát nem kívánjuk eldönteni, de jó esély van arra, hogy a magyarság a honfoglalás után *avar* népelemeket olvasztott magába.

Az *avarok* az eurázsiai sztyeppe nomád népei közé tartoznak, akik a VI. században a Kárpát-medencében hozták létre birodalmukat. Az *avarok* ősei legvalószínűbben az ázsiai *zsuan-zsuanok*. A *zsuan-zsuan* (pi: *ruänruän* = 'nyüzsi-nyüzsi, nyüzsgő féreg'), más néven *zsouzsán* (pi: *róurán*) vagy *zsu-zsu* (pi: *rúru*), mivel uralkodójukat *kagánnak* nevezték, korai *török-mongol* nyelvű nép

A zsuon-zsuon *khaganátus* 500 körül

lehetett, azonban etnikai összetételük máig vitatott. Vannak olyan elképzelések, amelyek a *hiungnukkal* (ázsiai hunok), vagy a *heftalitákkal* (közép-ázsiai *hunok*) hozzák kapcsolatba őket, azonban a *heftalitákkal* pusztán csak szövetségben álltak. A *hun* rokonságot azzal támasztják alá, hogy a kínai források említést tesznek egy *huá* (ki: 滑) népről, amit a korabeli kiejtés szerint *uarnak* rekonstruáltak. Ázsiában a *Hiungnu* Birodalom felbomlása után, a 4. században létrejött a *Zsuanszuan* Birodalom, amely Mandzsúriától Turkesztánig terjedt. Ezt 552-ben, a fellázadt türkök *Bumín kagán* (ötö: *Bumín qaγan*, pi: *Yili Kéhán*) (†552) vagy *Tümen* vezetésével – aki összefogott az északi Nyugati *Vej*-dinasztiával (535–557) – döntötték meg. Ezt követően indult meg, a nagyjáratartó nomád avarok nyugatra vándorlása. 558-ban az *avar* követek már megjelentek Bizáncban. Megjegyzendő, hogy *Teophülaktosz Szimokáttész* (óg: Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, l: *Theophylactus Simocattus*) (kb. 580–630) azt közli, az Európába érkező avarok, álaravok (gó: πсевδοαβαροι), ezt a népnevet azért vették fel, hogy az itt élő népeket megfélemlítsék, de ők valójában az *oguroktól* származnak. A megérkezésük utáni években meghódították az *utrigurokat* és *katrigurokat* (*onogur-bolgár* törzsek), és az *antokat* (*szláv* törzs), akik a Fekete-tengertől északra éltek. 567-ben *Baján kagán* (ur: 562–602) szövetséget kötve a *longobárd Alboinnal* (526–572), együtt legyőzték a *gepida Kunimundot* (ur: 555–567). Egy év múlva, tartván az *avaroktól*, a *longobárdok* Észak-Itáliába vonultak (ezt ma a Lombardia név őrzi). Ennek következtében, 568-ban a Kárpát-medencében létrejött az Avar Kaganátus, amely az itt élő *gepida*, *szarmata*, *bolgár-török* és *szláv* népek felett uralkodott, s nem kizárt, hogy a különböző népek között volt keveredés. Ezt a birodalmat Nagy Károly és *Krum bolgár* kán közös erővel döntötte meg.

Az Avar Kaganátus elhelyezkedése

Az Avar Kaganátusban a kárpát-medencei rovásírást használták (Nagyszentmiklósi kincs, Szarvasi rovásfelirat), ami nem más, mint a székely-rovásírás őse. Ez is azt támasztja alá, hogy az *avarak* maradékának szerepük lehetett a magyar nép és kultúra kialakításában. A birodalmat a *kagán* vezette, felesége *katun* vagy *kagatun* (*kagánasszony*) rangot viselte. A *kagán* kíséretét a *tarkanok* biztosították. A birodalom második méltósága a *jugurrus* (vezér) volt, aminek megfelelőjével, a *jyrušal* a közép-ázsiai *karahánidáknál* (*török* nyelvű nép) találkozhatunk. A Kaganátus nyugati területet a *tudun* irányította.

A székelyek eredetmítosza *hun* gyökerekről beszél. Kik is voltak a *hunok*? A történészek két vagy három csoportjukat különböztetik meg.

ÁZSIAI VAGY FEKETE HUNOK

A hiungnuk egykori birodalma az i. e. III-t. sz. III. század között

A *hiungnuk* (k: 匈奴, pi: *xiōngnú*, egykori ejtése *hiungnu*, mai kiejtése *hsziungnu*) vagy ázsiai *hunok* nyelvét régebben az ótörök, de már jó ideje inkább a kelet-iráni nyelvek körébe sorolják, bár sokan ismeretlen eredetűnek tekintik, mivel olyan hiányosak a nyelvi támpontjaink. Harmatta professzor úgy vélte a vezértörzs *iráni szaka* típusú nyelvet, az alávettek, protomongolt, prototörököt, ősmandzsut, és különböző szibériai nyelveket beszéltek. Az kérdéses, hogy a későbbi közép-ázsiai és európai *hunok* őseinek tekinthetők. A *hiungnu* név először i. e. 318-ban bukkan fel egy kínai forrásban, amelyet a *szogd, kidarita* és *heftalita* követségek tudósítása nyomán jegyezték fel. Az i. e. 311-es Lojang (pi: *Luoyang*) felégetéséről származó dokumentum *hszun* (pi: *xun*) néven említi őket. Azonban ismeretes még a *kínai: huá* elnevezésük is. A *szogdok* (köpe: *Sōgd*, k: 粟特, pi: *Sùtè*, tib: *sog-po*, gö: Σογδιανή) *hunok*nak (szo: *hwn*) – hívták őket. A *perzsák* a *hjon* elnevezést használják, azonban ez nem lehet perzsa eredetű, mivel ott idegen a *hj* szókezdet. Az indiai források *húna* (szkt: *hūna*) néven beszélnek róluk, bár ezt a fehér *hunok*ra használták, akárcsak a következő megnevezések, amelyeket rájuk használtak. A baktriai görög nyelvű pénzerméiken *oinonak* (gö: οίνο) nevezik ezt a népet, amiből a *hjóno* alak rekonstruálható. Hvárezmben (köpe: *Xvârazm*) is *hun* alakban ismeretes, míg az *örmények*nél a *hon* forma terjedt el. A bizánci *görög* forrásokban a *khón* (bigö: χων) szerepel, amely minden bizonnyal a *szogd* követek kiejtése nyomán született, de előfordul még a *khunni* (bigö: χωννι) alak is. A latin forrásokban *Chionitae* formában találkozunk vele, ami a *perzsáktól szír* közvetítésen keresztül jutott el ide. Czeglédy Károly szerint az eredeti *hun* nyelven legvalószínűbben *hjon(o)*ként hangzott az elnevezés.

A Sárga folyótól a Rajnáig mindenütt a *hjon(o)* alak valamilyen változata tűnik fel. Az ázsiai *hunok* elnevezés a Kínai Birodalomtól északra élő nomád népekre vonatkozott. A *hiungnu*¹ az első olyan ismert népcsoport, melyről kínai feljegyzések maradtak fenn. I. e. III. századtól bukkannak fel a *kínai* forrásokban, és ott a tevékenységük az i. sz. 431-ig követhető nyomon. A *kínaiak* szemében ők voltak a barbár népek prototípusai, később majd minden északról jövő idegen hódítót *hun* eredetűnek tartottak, akkor is, ha nem volt közük a *hiungnuk*hoz.

A népnév először i.e. 318-ban bukkant fel a *kínai* forrásokban, ami annak bizonyítéka, hogy Kínának már a kezdetektől szembe kellett néznie északi határain a nomád fenyegetéssel. A korai írott források szerint a *hunok* a legősibb, legendás *kínai* dinasztia, a *Hszia*-dinasztia (pi: *Xia*) (i. e. 21-16. sz.) utolsó uralkodójától, *Kiétől* származnak. *Kiét* *Tang*, a *Sang-Jin*-dinasztia (pi: *Shang-Yin*) (i. e. 16–11. sz.) első fejedelme megfosztotta trónjától, mert nem volt *taoja* (pi: *dào*), azaz nem voltak uralkodóhoz méltó erkölcsi. *Kiét* *Ming-t'iao*-ba száműzték, ahol három évvel később meghalt. Fia, *Hjuön-juk* (egyesek ezt úgy rekonstruál-

¹ A „hu” kínaiul északi barbárt jelent.

ják Hunor) elvette apja feleségeit, majd baromcsordáival északon letelepedvén, nomád életmódot kezdett folytatni. Természetesen ennek a mitikus történetnek nincs semmi történelmi nyoma, hiszen a *Hszia* állam létét máig sem sikerült bizonyítani. *Szema Tyhien* (pi: *Sīmǎ Qiān*) (kb. i. e. 145/35–90) leírja, hogy már az i. e. 24. században is léteztek hegyi *zsongok* (pi: *róng, xiróng* = nyugati harcias nép), *hjal-m-junok* (egyesek ezt úgy rekonstruálják *hunur*) és *hjuön-jukok* (egyesek ezt úgy rekonstruálják *hunor*) az északi tartományokban. Ezek minden bizonnyal ugyanannak a népnek, a *hunok*nak az egykori elnevezései lehetettek.

A Hadakozó Fejedelemségek idején (i. e. 403–221) több fejedelemség is szövetséget kötött a *hunokkal*, az egyre erősödő *Tyhin* (pi: *Qin*) hatalmi törekvésekkel szemben, aki megalapították a következő dinasztiát (i. e. 221–206). Azonban hiába vették igénybe az ázsiai *hunok* katonai segítségét, Észak-Sanhsziban (i. e. 218-ban) a *Tyhin* dinasztiával vívott csatában mégis alulmaradtak. Az első császár, *Tyhin Si Huang-ti* (pi: *Qín Shihuangdì* = Első császár) (ur. i. e. 221–207), a központi hatalom megszilárdítása után nekilátott az északi barbárok elleni védekezés megszervezésének. Megerősítette északon a Nagy Falat, melyet a *hiungnu* ellen kezdtek el építeni még az i. e. IV. században. A *kínai* határ mentén őrtornyokat, katonai állomásokat is létesítettek. A császár egy 100.000 fős hadsereget is felállított, amely az ázsiai *hunoktól* visszafoglalta Ordosz vidékét és Észak-Kína néhány kisebb települését. A *Tyhin Si Huang-ti* halálát követő zavaros állapotok ismét kedveztek a *hiungnu* betöréseknek. Ekkor, az i. e. 3. század utolsó negyedében született meg az ázsiai *hun* nagyhatalom *Toumán* (pi: *Tóumàn*, tadzs: *Tömän*, ótó: *Tümän*, mo: *Tümen*, tok: *Tmām* = Tömény, Tízezer) *sanjü*² (pi: *shányü*) (ur. i. e. 240–209) uralma alatt. Tisztségében fia, *Maotun* (pi: *Mòdú*, más nevei: *Baatur*, *Bator*, *Bahadur*) (ur. i. e. 209–174) követte, akit apja korábban az ellenséges *jüecsi* törzsnek adott túszként, majd a *jüecsi*kre támadt. *Maotun* csak nehezen tudott megszökni a fogságból, és a történektől világossá vált számára, hogy apja meg akarja öletni. Sikerült sokakat maga mellé állítani, az apja ellen fordult, végül egy *hiungnu* nyíl végzett apjával, s övé lett a hatalom, így sok nehézség árán átvette apja helyét a törzsszövetség élén. Egyesítette a *hiungnu* törzseket és legyőzte a környező nomád népeket. Először a keletieket, a *tunghukat*³ (pi: *Dōnghú* = Keleti barbárok), akik ezután két részre szakadtak, a *szienpikre*⁴ (pi: *Xiānbēi*) és a *wuhanokra* (pi: *Wuhuán*). Ezután sorra legyőzte és birodalmába sorolta a környező népeket. I. e. 200-ban legyőzte és körbezárta az ellene támadó *kínai* császárt is. Uralma alatt (kb. i. e. 209–174) élte a fénykorát a *Hiungnu* Birodalom, határai északon a Bajkál-tóig, keleten *Korea*ig, délen a *kínai* limesig, nyugaton a Balhas-tóig terjedt. Megjegyzendő,

² Fejedelem a *hunok* nyelvén.

³ A *szienpik* Észak-Hebeiben, Belső-Mongólia délkeleti részén és Liaoning, Jilin és Heilongjiang nyugati részén élő protomongol nyelvet beszélő, barbár nomád csoport volt.

⁴ Belső-Mongólia és Észak-Kína vidékén élő, korai mongol nyelvet beszélő nép.

hogy a hunok 24 *tüment* (ötö: *tümän*, mo: *tümen* = tömény, tízezer, hat-tízezer fős katonai egység) tudtak kiállítani. Utolsóként a nagy ellenséget, nyugati szomszédjait, a *jüec*siket (pi: *yuèzhī*, szkt: *kušāna*, óg: *Τόχαροι*), már a fia *Kiörj*uk (pi: *Lǎoshàng*) (i. e. 174–160) győzte le i. e. 174-ben. Ennek következményként elindult az első nagy, nyugati irányú népvándorlás, amely a 350-ben meginduló újabb *hun* népmozgásig megszabta Belső-Ázsia etnikai képét. *Laosang* i. e. 174-ben kelt levelében, maga írja a *kínai* császárnak: „Mindezen népeket hunná tettem, és az összes íjász népek egyetlen családban egyesültek.” Ez utóbbi mondat jól tükrözi, hogy a *hun* vezér miként gondolkodott a nemzeti identitásról.

A *Hüungnu* Birodalom volt az első nomád birodalom Belső-Ázsiában. A *hiungnu* hatalom az i. e. I. század folyamán azonban fokozatosan gyengülni kezdett. Ebben közrejátszottak a *kínai* támadások is, de fő oka a legyőzött törzsek lázongása, azaz a belső bomlás volt. A század közepére a birodalom egysége megszűnt. *Hohansza* vagy *Huhanje* (pi: *Hühánxié*) *sanjü* (i. e. 58–31) uralkodásával egy új *hun* dinasztia indult el. Uralkodása alatt a testvére, *Ted-tjeg* vagy más néven *Csicsi* (pi: *Zhizhi*) († 36), i. e. 56/53-ban fellázadt ellene, aki támogatás gyanánt, *kínai* segítségért folyamodott. Igaz, uralmát a központi területeken sikerült megőriznie, de függetlenségét folyamatosan veszélyeztette a *kínai* befolyás. Végül *Csicsi* a népével nyugatra menekült és egy rövid életű Nyugati *Hüungnu* Birodalmat hozott létre a Nyugati-Tien-san és a Balhas-tó által határolt területen élő törzsek leigázásával. Birodalma fennállásának a *kínai*ak vetettek véget i. e. 36-ban.

Az ázsiai *hunok* birodalma tulajdonképpen különböző etnikumú és nyelvű népek törzsszövetsége volt, mely nevét a legerősebb, egyesítő törzstől kapta. Az, hogy ez a birodalom nem bizonyult hosszú életűnek annak köszönhető, hogy a központi hatalom megszűnésével a beolvasztott népek sejtyszerűen osztódni kezdtek, és újabb alakulatokat hoztak létre. A *hiungnuk* eredete nem teljesen tisztázott. Tulajdonképpen hazájuk valahol az Orhon (mo: *Orhon gol*) vagy *Szelenga* (mo: *Selnge mörön*, bu: *Selenge gol*) folyók vidékén terülhetett el, kelet-*iráni* vagy *török*, vagy *mongol*, nyelvet beszélhettek. A szövetséget alkotó törzsek nem voltak egyenrangúak, a legkiváltságosabb a *sanjüé* volt. Az előkelők évente több alkalommal tartottak gyűlést, ahol áldozatot mutattak be az ősöknek, az isteneknek és szellemeknek, valamint számba vették az embereket és az állatállományt.

Az ázsiai *hunok* életmódjáról elsőként, mint említettük, a kínai történét-író, *Szema Tyhien*⁵ számolt be részletesen. A *hiungnuk* állattenyésztő nomád nép volt, főként lovat, tehenet, juhot tartottak és állataikat legeltetve vonultak a pusztán. Nem voltak városaik, nem foglalkoztak földműveléssel és kereskedelemmel, a letelepedett életmódot nem ismerték. Éltető elemük a harc és a por-

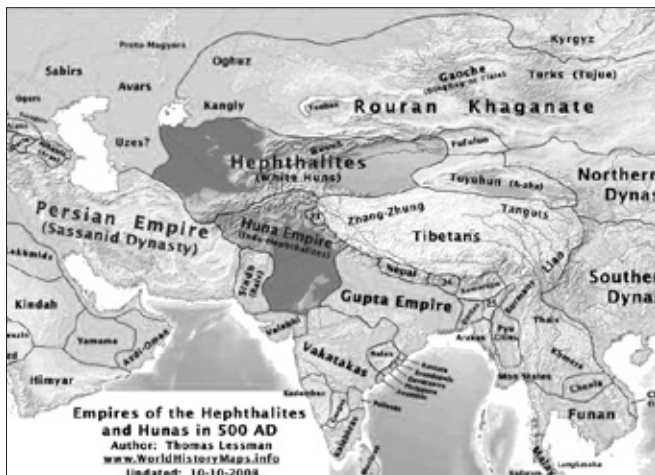
⁵ „Történeli feljegyzések”, 110. fejezet, i. e. I. században.

tyázás volt. Ők voltak a lovas harcmódot elterjesztői Ázsia keleti részén. A lovat űk űlték meg elsőként, s ehhez nyeret használtak. Kezdetben a kengyelt nem ismerték, de néhány évszázaddal később ennek feltalálása is az ő nevékhöz fűződik. Legfőbb fegyverükként a csontos reflexíjat használták. Harcmódotuk jellegzetessége a hirtelen rajtaütés, gyors menekülés majd visszatámadás volt. A lovas-nomád harcmódot hatott a kínai harcászatra is, ennek hatására kezdték űk is megűlni a lovat, amelyet eddig csak a harci kocsi elé fogva alkalmaztak. A *kínaiak* *hiungnuktól* vették át a nyeret, a szűgyhám és a kengyel használatát, és megváltozott a lovasok öltözéke is, bő ruhájukat nadrágra és csizmára cserélték. A vallási gyakorlatokra csak következtetni tudunk, mivel a többi íjlesztő nomád csoportnál a sámánság volt az uralkodó vallási forma, minden bizonnyal náluk is ez dívhatott.

A *Han*-kor (i. e. 206–i. sz.220) elején, amikor a *Hiungnu* Birodalom a legerősebb, a kínai külpolitikát alapvetően a harcias barbárok elleni védekezés határozta meg, északon teljesen kiépítették a határerődök rendszerét. A *Han* császárok kénytelenek voltak a „béke és megalkuvás” politikáját folytatni, és rendszeresen gazdag ajándékot küldeni a *sanjünek* selyem, drágakő, rizs és réz-péncz formájában. Áhított ajándék volt a nomádok számára a feleségnek való *kínai* hercegnő is. A központi hatalom megerősödésével a *kínaiak* ismét kísérletet tettek arra, hogy az ellenőrzésük alá vonják a *hiungnu* felvonulási útvonalait a Nagy Fal túloldalán, és ezzel áttérjenek a terjeszkedés politikájára. i. e. 127 és 119 között több sikeres hadjáratot vezettek az *ázsiai hunok* ellen, mígnem i. e. 115-től a *kínaiak*knak sikerült hatalmukat megszilárdítani az északnyugati határvidéken. A sztyepei népek i. e. 43-ban két csoportra szakadtak: a Kínához pártoló déli törzsekre, akik az űtköző zóna szerepét töltötték be, és a birodalommal szemben álló északi *hiungnu*kra. A *Han*-dinasztia így egy időre elhárította a Kínára leselkedő nomád népek felől érkező fenyegetést.

KÖZÉP-ÁZSIAI HUNOK

A közép-ázsiai *hunok*, vagy *heftaliták*, részben kelet-*iráni*, részben proto-*mongol* népcsoport lehet, mások szerint *török*, vagy *altaji*, esetleg indoeurópai (*iráni*, *tokhár*) eredetűek. Van olyan kutató is, aki tibeti eredetűnek véli őket. Elnevezéseik: Indiában *heftalita* (*eftalita*), vagy *svetahúna* (szkt: *svetahúna* = fehér *hun*), a *perzsa Firdauszi* (pe: *Abu'l-Qásim Firdowsi Tusí*) (kb. 940–1020) szinte az összes nevéket említi, mint *heftalita*, *eftalita*, *naftalita* és *hajtál*, azonban sokszor csak *turkok*knak hívja őket. Az *indek* és a *perzsák* *Je-ta* dinasztjáról nevezték őket *heftálnak*. Az alexandriai *Koszmasz Indikopleusztész* (VI. sz.), aki feltehetőleg járt Indiában, a „*Khrisztianiké topographié*” munkájában használja először a fehér *hun* elnevezést (gö: λευκοι ουννοι). Kínában nevük *jedá* (k: 戛哒, pi: *yedá*, *yandá*) lehetett, egykori kiejtése valószínű *jeptal* volt, de

A Heftalita Birodalom 500 körül

ismerték a *hjóno* vagy *uar* (ki: 滑, pi: *huá*) alakot is. Az örmények *haital* (erős ember), a bizánciak *heftalita*, *ephtalita* (Prokópiosz), *abdél* (Teophülaktosz Szimokáttész) néven említik őket. Az arab forrásokban *haiethal*, *haital*, *heit-hal*, *hetal*, *heyathelites* néven említik. Ismert még az *uarhun*, *naftalita* és *hajtal* elnevezésük is.

Egyes kutatók, mint Ligeti Lajos, azt feltételezik, hogy a két felé bomló *hiungnu* törzsszövetség nyugatra indult ágából erednek. Többek szerint a közép-ázsiai *hunok* nem valószínű, hogy etnikailag azonosak lennének az északi, vagy *khara* (fekete) *hunokkal*. Czeglédy Károly megállapítja, az ázsiai és európai *hunok* nevének közös eredete bizonyított. Első említésük 311-re tehető, amikor a *szogd* források a *hunok* támadásáról számolnak be. 350 körül a *hjóno* (kínai források szerint *huá*) törzsek özönlöttek Tokharisztánba (*Toxatistán*, ma Turkesztán), majd 370 körül legyőzik a korábban itt fennálló *alán* (pi: *alanliao*, gö: *alanoi*) királyságot. Az *uar* törzsek élén a vörös *hunok* dinasztíája állt. Előbb a *kidaríták*⁶ (pi: *jiduoluo*) támadóiként, majd szövetségeseikként harcoltak. A *perzsákkal* harcoló örmények csatáiban a *hunok* hol a *perzsákat*, hol az örményeket támogatták. A *heftalíták* i. sz. 400 körül a Kaszpi-tenger délkeleti szeglete és Afganisztán között, a mai Üzbegisztán és Kazahsztán területén uralkodtak. 424-ben a *hjóno* törzsek átkeltek a Szir-darja (*Jaxartes* = Gyöngy) folyón, és megtámadták a *szászánida* (*sásánida*) Perzsiát, azonban V. *Bahrám* (köpe: *Wahrám*) (ur:

⁶ A *Kidarita* királyságot (350–486) a késői *kusánok* egyik vazallusa *Kidara* (kb. 350–386) alapította, így magát a *kusánok* örökösének tekintette. A nomád *kidaríták* az Altaj vidékéről származnak, egyes kutatók enyhe mongoloid beütéssel, indoeurópai *hun* népeségnek tekintik őket. Korábban állandó támadásaival a szomszédos Perzsa Birodalmat fenyegették. Területük Khorasztán és Pandzsáb volt.

420–438) seregei megállították őket. I. *Khingila* (köpe: *Shengil*, pi: *Cha-li*, vagy *Lae-lih*) (kb. 430–490) *kagán* szoros törzsszövetségbe egyesítette az *uar* (avar) és *hjóno* törzseket, amelyek ettől kezdve a *heftalita* néven kívül, *uarhun* és *alkhon* néven is szerepelnek a forrásokban. A *haital* (*heftál*) törzs 456-ban elűzte a *kidaritákat*, elfoglalta Transoxániát és Khorászánt (*Xorāsān*), így Tokharisztán felett megszerezte a hatalmat. Ugyan ebben az évben behatoltak Indiába és megalapították a *heftalita* dinasztiát (456–561). A *heftalita* uralkodók a baktriai görög nyelvű pénzerméiken *oinonak* nevezik magukat, ebből a *hjóno* alak rekonstruálható.

Khingila kagán (*Xinglia aχano*, a pénzfeliratokon szerepel még *Khingila*, *Khimgala*, *Xingilo*) (ur: 460/66–490) vezetésével a *heftaliták* Herát (Badhagíz) városánál újra megtámadták a *szászánida* birodalmat. A *hunok* a továbbiakban, váltakozó sikerrel harcoltak a *szászánida* uralkodókkal, mint II. *Jazdágird* (köpe: *Yazdākird*) (ur: 438–457), vagy III. *Hormizd* (ur: 457–459). I. *Péróz* vagy *Firúz* (köpe: *Péröz Firúz*, = Győző, pi: *Bēilūsī*) (439–459, ur: 459–484), V. *Bahrám* (köpe: *Wahrām*) (ur: 420–438) unokája, amikor testvére trónkövetelőként lépett fel ellene, a *hunokhoz* fordult segítségért. *Péróz*nak végül sikerült trónra kerülnie. Később valószínű, hogy nem teljesítette a támogatásért ígért ellenértéket, így a *hunokkal* megromlott a viszonya. *Péróz* megtámadta a *hunokat*, de alulmaradt, s 483 és 485 között a *heftaliták* lerohanták Perzsiát, így a *szászánidák* egy időre adófizető vazallusukká váltak.

A *perzsák* elleni támadásokkal szinte egy időszakban a *heftaliták* harcokat folytattak Indiával is. 455-ben a belviszályokkal terhes késői *guptákat* támadták meg, amikor *Kumára Gupta* (szkt: *Kumāra Gupta*) (ur. 415–455) már nem tudta megállítani őket. Azonban fia, a koronaherceg *Szkandha Gupta* (szkt: *Skandha Gupta*) (ur. 455–470), hamarosan visszaverte a *hunokat*, és apja halála után elnyerte a királyi címet. *Szkandha Gupta* Észak-India függetlenségét csak két évtizedig tudta biztosítani. Addig a *hunok* a *szászánidák* ellen fordultak, és 484-ben, mint fentebb említettük, adófizetőjükké tették a *perzsákat*. Az ind *rádzsa* halála után az újabb *hun* invázió, *Khingila* vezetésével megindult Indiába. A *féherhunok* központja a baktriai Kábulban volt. 484-ben *Khingila* utóda, *Toramána* (szkt: *Toramāna*, tó: *Türmān*) (ur: 490–515) meghódította Kásmírt (szkt: *Kāsmir*, tib: *Kha-che-yul*, mo: *Qači*), Pandzsábot, Rádzsaszhánt, Málvá vidékét, és egészen a Gangesz (szkt: *Gaṅgā*) síkságig hatolt. Ezzel megdöntötte a *Gupta*-dinasztiát (320–540). *Toramána*, aki a *Dzsawvla* (tór: *Jawvla* = Solyom) címet viselte, *tegin*, azaz hadvezér-alkirály volt, mivel nem a *kagáni* családból származott. Egyszerű katonából küzdötte fel magát, s a *kagán* felfigyelt rá. Az alkirályi címet, az előző *tegin* halála után nyerte el Baktriában (gö: Βακτριανή, pi: *Dàxià*, pas: *Pakhtar*, tadzs: *Boxmap*, l: *Bactriana regio*) és Gándhárában (szkt: *Gāndhāra*, vagy *Gandhāra*, ma Kandahár). *Toramánának* sikerült a *hunokat*

újra erős egységes nemzeté kovácsolni. *Tóramána* az ind történészek szerint nagy harcos, kiváló szervező volt. *Tóramána* az új területeken kialakította birodalmi központjait: Szákala (vagy Sákala, ma Sziálkót, Pákisztán); Eran (Közép-India); Kási (szkt: *Kāśī*, *Vārānasī*, ma Benáresz, szkt: *Banāras*); Magadha. Ezen területek uralkodóit mind vazallusává tette, úgy hogy mindenütt indiai fejedelmet nevezett ki. Vallási toleranciát mutatott, mind a *hindúkkal*, mind a buddhistákkal, mind a *dzsainákkal* (szkt: *jaina*) szemben. Mivel a régészek egy ebből a korból származó vaddisznó szobrot találtak, arra lehet következtetni, hogy *Visnu* követő volt, hiszen a vadkan (szkt: *Varāha*) az istenség egyik inkarnációja. Sikerült viszonylagos nyugalmat teremtenie a meghódított területen. Az indiai kultúra fontos jellemvonása, hogy beolvaszt, asszimilál, és szintézist teremt. Így *Tóramána* és *hunjai* az által, hogy *dzsátít* (szkt: *jāti*) azaz kasztot kaptak, minden bizonnyal beolvadtak a *hindú* társadalomba.

503-513 között sorozatos csatákkal, a *heftalítá*kat sikerült kiszorítani Perzsiából, ami után azok védekezésre kényszerültek. 515-ben, hatvan évesen *Tóramána* fiát magához rendelte, és királlyá koronázta. *Mihirakula* (ur: 515-540/44), akinek eredeti türk neve, valószínűleg *Gula* volt. A *perzsa* eredetű *Mihirakulát* – aminek jelentése „Naptól származó”, Harmatta fordításában „*Mithra*⁷ unokája” –, csak később vette fel. Róla igen sok forrás beszél, az ind munkák, vad, kegyetlen és vérszomjas uralkodóként írják le, igazi *hun* volt, sokszor „India Attilájaként” emlegetik. Kegyetlen harcos volt, aki mániákus hatalomvágygal bírt. A legkisebb engedetlenséget is súlyosan megtorolta. Egy kásmíri krónika így emlékezik meg róla: „*Akkoriban uralkodott a barbárok által elűzött földön Mihirakula, Tóramána fia, kegyetlen férfitű, a Halálistenhez hasonlatos. ... A nép már messziről rettegte jövetelét a feje fölött kerengő keselyűk, varjak és mindenféle madarak csapata láttán, amelyek éhesen csaptak le a serege által lemészárolt hullahegyekre. E királyi vérszopót éjjel és nappal a leöltek tetemei vették körül, még ágyasházában is. Az emberi faj eme rettegett ellensége nem ismert könyörületet a kisdedekkel szemben, irgalmat az asszonyok iránt, tiszteletet az aggok előtt.*” (ford. Aradi Éva) Gándhárából hozott *bráhmánák* tanácsára *Siva* (szkt: *Śiva*) követőjévé vált, amit bizonyít, hogy a pénzerméinek hátoldalán *Sivát*, *Nandit*⁸ (szkt: *Nandī*) bikát holdsarlóval láthatjuk, ezen kívül előfordul még *Laksmi*⁹ (szkt: *Lakṣmī*) is. Ezeket olvasható felirat, *dzsajatú* (szkt: *jayatu*) *Mihirakula*, azaz éljen *Mihirakula*. Srínagárban *Mihiresvár* néven templomot emeltetett, s a várostól nem messze egy új várost építtetett *Mihirpura* néven, *Siva* és a Napisten tiszteletére. Üldözte és irtotta a *dzsainá-*

⁷ *Mithra* (pe: *Miθra* = Megállapodás, Szerződés) az indoiráni panteon ősi istene, Napisteni szereppel.

⁸ *Nandī* fehér bika, a *hindú* mitológiában *Siva* isten kapuőrzője, hátasa és szolgálja. Nevének jelentése örvendező, boldog.

⁹ *Laksmī* a *hindú* panteonban *Visnu* isten párja, a szerencse, gazdagság és szépség istennője. Nevének jelentése, szerencse, kedvező előjel és szépség.

kat és buddhistákat, lerombolta Pátaliputrát. Az író-történetíró *Kalhána* (12. sz.), szanszkrit nyelvű művében, a *(Rádzsataranginí*ben (szkt: *Rádzsataranginí* = Királyok folyama) a „rombolás istenének” nevezte az uralkodót. Egy *dzsaina* szöveg is megemlíti: „*Mihirakula* a húna rádzsa.”; vagy „*Mihirakula* a *maharákhja*.” (*Mihirakula* a nagy démon) néven. Állandó mozgásban volt, keveset törődött az államügyekkel, inkább a területei megvédése érdekében csatázott. A *hunok* pusztításainak nyomán létrejött az Észak-indiai fejedelmek egységbe tömörülése. Megindult ellenük a *hindú* ellenállás, az első sikert *Naraszínhagupta* (szkt: *Narasimhagupta*) (ur: 494-530) aratta. 528-ban, Pátaliputrában legyőzte *Mihirakulát*, azonban anyja kérésére, és jó buddhistaként szabadon engedte a *hun* vezért. Ekkor a heftalita uralkodó Kásmírba menekült, és újra szervezni kezdte csapatait. Hamarosan India északnyugati részét sikerült visszafoglalnia. 535-40 között *Jasódharman* (szkt: *Yaśodharman*) király (ur: 515-545) szövetségeseivel, végleg kiűzte őket Indiából. Mindezt egy kőoszlop szövege őrítte meg: „*Jasódharman* – *Dzsanendra* – dicsőségére, aki elfoglalta a Bráhmaputrától a nyugati óceánig és a Himalájától Mahendragiriig terjedő terület, és arra kényszerítette a hunok királyát, hogy a fejét lábaihoz hajtsa. A híres királyt, *Mihirakulát* eddig soha nem érte ilyen szégyen és nem is hajtott fejet másnak, mint Sthánu istennek.” (ford. Aradi Éva) *Szthánu* (szkt: *Sthānu* = Szilárd) *Siva* egyik neve. *Mihirakula* ismét Kásmírba menekült, ahol továbbra is irtotta a buddhistákat, és leromboltatta a kolostoraikat. Utódai itt még évtizedekig tovább uralkodtak. Néhány év múlva, hetven évesen halt meg. A *heftaliták* közép-ázsiai uralmát a *szászánida* Perzsia és a *türk*ök összehangolt támadása döntötte meg 557-558-ban. Ekkor I. *Khoszrau* (köpe: *Anushirwān-e Dādgar* = Igaz Halhatatlan Lélek) (ur: 531-579) *szászánida* uralkodótól szenvedtek végleges vereséget, ami után szétszóródtak a területen. A *heftalita* népesség beleolvadt az Északnyugat-India különböző népcsoportjaiba.

A *heftaliták* elsősorban állattenyésztésből tartották fenn magukat, kiváló lovasok voltak. Sajátos házassági formájuk a poliandria. Életmódbéli szokásaik hasonlatosak voltak a *türk* népekéhez. *Thákur* (szkt: *Thākura*) azt írja, mielőtt a *heftaliták* Indiába érkeztek volna tűzimádók, azaz zóroasztrianusok voltak. Ezt bizonyítják *Tóramána*, és *Mihirakula* pénzérméi, melyek hátlapján gyakran tűzoltár és tűz látható. A perzsa *Firdauszi* írja, hogy sok zóroaszter pap élt a *hunok* között, felsorolva a következő városaikat: Kagán (mai Üzbegisztán), Zabul (ma Kábul), Guzar (Szamarkandtól 150 km-re), Bokhra (ma Bokhara), Bálakh. A *Visnu-puránából* (szkt: *Viṣṇu-purāna*) tudjuk, hogy a *heftaliták* a mindenség teremtőjét *Tengri*¹⁰ *kánnak* nevezték, de tisztelték a Napot és a Holdat is, valamint az égitesteket, hegyeket, szent fákat, egyes állatokat, a tüzet, és a vizet.

¹⁰ *Tengri* a török-mongol népek ég istensége, már az ótürk mitológiában is szerepel. Ismeretes, mint az altaji török *Tengri*, jakut *Tangará*, hakaszi *Tigir*, sór *Tegri*, tuvai *Deer*, csuvas *Tura*, mongol *Tenger*, burját *Tengeri*, kalmük *Tengr*, Feltételezhető, hogy már a fekete hunoknál is ismert volt, mint *Csenli*.

A *Tengri kánnak* és Nap tiszteletére, lóáldozatot (szkt: *asvamēdha*) mutattak be, amely során az áldozati állat vérével megöntözték a szent fát. A legjelentősebb ünnepük a téli napforduló volt, amely során a törzseik összetartozását ünnepele-
ték. *Hszüan-cang* (pi: *Xuánzàng*) (kb. 602–664), *kínai* buddhista utazó leírja, a Zábula (*Zābula*) városában álló tűztemplomukat. Szerinte a Napot *Kshunnak* hívták. *Al-Bírúni* (ar: *'Abū Rayḥān al-Bīrūnī*) arab utazó, leírja, hogy a *hunok* leszármazottai Észak-Indiában, még a 11. században is gyakorolták a lóáldozatot. Az *Agni-purána* (szkt: *Agni-purāna*) megemlíti a gombapárlattól révületbe eső sámánjaikat. Ebben az állapotban lelkük a messze északra fekvő tájat, az őshazájukat látta meg. Megjegyzendő, hogy az indiai *rádzspu*tok saját hagyománya szerint az egyik águk a *kusánoktól*, másik águk a fehér *hunoktól* ered.

EURÓPAI HUNOK

Európa 410 körül

Az európai hunok nyelvi hovatartozásáról nem tudunk semmit, hiszen nincsenek nyelvemlékeink. Czeglédy Károly szerint a nyugati *hunok* a Kína mellől i. sz. 91 táján elmenekült és a Kozák sztyeppén megtelepedett *hiungnuk* utódai lehetnek. Feltehetően egy az Altaj felől érkező *uar-hun* törzsszövetség indította el őket nyugatra. Azonban nem egyenesen érkeztek ide, ugyanis kétszázötven évig az *iráni* népek kangkúi szállásterületén időztek. A Közép-Ázsiából továbbinduló *hunokkal* minden bizonnyal *iráni* törzsek is jöttek nyugatra. A betörő törzsek először a Volga mentén alakították ki szállásterületüket, azonban 370-es években átlépték a Volgát, szétzilálták az *alánokat*, evvel véget vetettek az *iráni* népek sztyeppéi régóta fennálló uralmának. Ezt követően az *alán* segédcsapatokkal együtt, *Balamir* vagy *Balambér* (kb. 313–378) (neve Jordanes *Geticá-*

jaból ismert, valószínű a *germán Baldemar*ból ered, aminek jelentése: merész + híres) vezérletével megdöntötték *Hermanarich* (266 körül–376) *osztrogót* birodalmát, és uralmuk alá gyűrték a kelet-európai sztyeppén élő különböző népeket. Czeglédy Károly véleménye szerint csak a törzsszövetség vezető rétegénél beszélhetünk *hiungnu hun* azonosságról, miközben az alárendelt törzsek több etnikumból tevődtek össze. Miközben a *hunok* a Fekete tenger környékén igyekeztek birodalmuk megszilárdítására, tapogatózó hadműveleteket hajtottak végre mind a Kelet- mind a Nyugatrómai Birodalom irányába. Azonban hamarosan szövetségesként segítik mindkét birodalmat a *gótok* ellen. 400 körül a *hunok Uldin* vezérletével bevonulnak a Havasalföldre. A *hun* terjeszkedés nyugat felé való menekülésre kényszeríti a Visztula és Odera mentén élő *vandálokat*. 408-ban elhunyt Flavius *Arcadius* (377–408, ur: 395–408) császár, s a *hunok* felmondják a szövetséget a keletrómaiakkal, számtalan erődöt lerombolnak, és elfoglalják a kulcs fontosságú *Castra Maris* erődöt (ma Bulgária). Ez a háború 412-es békével ér véget. 422-ben azonban újabb támadást indítanak a *hunok*, és megszállják Thráciát.

424-ben *Ruga* vagy más forrásokban *Rugila* nagykirály átteszi a *hunok* székhelyét a Tiszától keletre fekvő alföldre, s 432-re az ő vezetésével a *hun* törzsek egyesültek. Mind-e közben a *hunok* által elűzött népek megtámadták és rendre fosztogatták a Római Birodalmat. A Nyugatrómai Birodalom uralkodója *Aëtius* (396 körül – 454) 433-ban a *hunokhoz* menekül, majd egy évvel később csak a *hunok* segítségével tudta visszaverni a *vizigótok* támadását és visszanyerni a hatalmát. Mindezért kénytelen néhány tartománnyal fizetni a *hunoknak*. 434-ben a *hunok* újabb támadást indítanak a Keletrómai Birodalom ellen. A harc *Ruga* vezér halála miatt megszakadt, és a hatalom unokaöccseire, *Blédára* és *Attilára* száll. A vereséget szenvedett keletrómaiak kénytelenek *Bléda* nagykirály (ur: 434–445) megsarcoló békeszerződését elfogadni. A *hun* uralkodó a békét felrúgva újabb sikeres támadásokat vezet a birodalom ellen, amelybe öccse a másodfejedelem *Attila* seregei is beavatkoztak, elfoglalva a *bulgár, szerb* területeket, és így kijutottak a Márvány-tengerre. 443-ban a bizánciak kénytelenek újra békét kötni, amelynek ára 6000 aranyfont és még évi további 2100 font fizetség lett.

445-ben a harcias *Attila* (kb. 410–453) aki kétségtelenül az európai *hunok* legnagyobb uralkodója, puccsal vette át a hatalmat testvérétől. Néhány forrás azt írja *Blédát* saját kezüleg ölte meg, s így lett a *hunok* egyeduralkodója. Az *Attila* név jelentése az ótörök *Ata* = Atya + *il* = föld, Föld-atya, vagy Képes Géza megfejtésében *Ätil*, *Itil* = Fényes, Ragyogó, amelyre a *csuvas Atäl*/ Атäl (= Volga) nyoman következett. Czeglédy Károly szerint a név *gót* eredetű. *Priszkosz* rétor így jellemzi őt: „Fenséges étkeket szolgáltak fel nekünk és a barbár vendégeknek ezüst tálakon, de Attila nem evett mást, csak sültet, egyszerű, fa tálcáról. Min-

den másban hasonlóan mértékletes volt; fakupából ivott, míg vendégei arany és ezüst serlegből. Ruházata is egyszerű volt, csupán a tisztaságát igényelte. Sem az oldalán viselt kard, sem szkíta lábbelije, sem lova kantárja nem volt díszített, eltérően más szkítákétól, akik arannyal, ékkövel vagy bármi értékessel ékesítették azokat. A földet gyapjú szőnyegek borították.”. Nála tehát nem kegyetlen barbárként, hanem nemes lelkű, művelt uralkodóként jelenik meg, ami azért tekinthető hiteles forrásnak, mivel a krónikás járt *Attila* udvarában. *Attila* az *ordut* (birodalmi székhely) a Kárpát-medencébe, Tisza vidékére helyezte át. *Priszkosz* rétor szerint, az itt használt nyelv, a *hun* és a *latin* volt. *Attila* hatalmát kiterjesztette a Dunától a Balti- és a Kaszpi-tengerig. 440-ben két hadjáratot indított a Keletrómai Birodalom ellen. A 447-es konstantinápolyi földrengés miatt a *hun* vezér irányt váltott és nyugat felé indult. *Attila* 450-re létrehozta birodalmában a vazalluskirályok rendszerét. Ezek közül több a nagykirályt szolgáló nem *hun* származású uralkodó vallotta magát *hun*nak. 451-ben *Attila* a *germán* szövetségeseivel megtámadta Galliát, I. *Theuderich* (484–533) a nyugati gót uralkodónak, végül sikerült megállítani a *hunokat*. Ugyanebben az évben a Nyugatrómai Birodalom ellen vezette a csapatait, 452-ben Aquileia lerombolása után, a birodalmi központjából, Ravennából, elüldözte II. *Valentinianus* (ur: 425–455) római császárt, és Mediolanumig (ma Milánó) vonult. Innen részben a járványok miatt, részben, mert a keletrómai *Marcianus* vagy görögösen *Markianosz* császár (392/96–457, ur: 450–457) csapatai birodalmát hátra támadták, seregeivel visszafordult. *Attila* második feleségével kötött házasságának nászéjszakáján, 453-ban vérömleny miatt meghalt. Temetésének leírását *Jordanes* krónikájából ismerjük, aki ezt *Priszkosz* nyomán jegyezte le, és ez nagyon hasonlatos a *türk* nagyfejedelmek későbbi temetési szertartásaihoz. Ugyan fia *Ellak* lett a nagykirály, azonban ő két év múlva egy csatában elesett, és a *hun* birodalom hamar bomlásnak indult. A *hunok* hamarosan visszatértek dél-orsz alföldre, ahonnan a 7. századtól már nem említik őket a források. A középkorban az „Isten ostora” jelzővel felruházott *Attila* a *Nibelung énekek*ben és három *viking* szagában is szerepel. Az európai hagyományban hamarosan elkezdték démonizálni a személyét, amire jó példa, az a legenda hogy felesége saját gyermekeiket találta fel férje számára étékként.

A *hun* társadalom alapegysége az *aul*, az együtt legeltető családok közössége volt. Az isteni származéknak tekintett *hun* a nagykirályokat, a családján kívül a kiválasztottak (*logades*) és a kísérők (*épitédei*oi) rendelkeztek hatalommal. Az egykor hatalmat gyakorló törzsfők (*reguli*) már elveszítették irányító szerepüket, és a nemzetségfők szerepe is háttérbe szorult. A társadalmi mobilitást a katonai sikerek biztosították. A *hunok* európai katonai sikerei a csontmervítős reflexjúknak és a gyors, több irányból történő, meglepetésszerű támadásokra alapozott lovasíjász harcmodoruknak köszönhető. Nem véletlenül volt a legfon-

tosabb hatalmi jelvényük az aranyíj. A *hunok* számtalan közép-ázsiai használati eszközt, mint veretes hosszú kard, nyereg, lószerszámok, és viseleti tárgyakat, mint aranyveretes öv, nyakperec, és csatos csizma hoztak Európába. Ez utóbbiakkal a következő századokban divatot is teremtettek. Az európai *hunok* hitvilága feltehetően a sámánhit lehetett, de erről csak nagyon kevés adattal rendelkezünk, az egyik ilyen gyakorlatuk, amit a források említenek, a lapockajóslás, ami ma is élő gyakorlat a *mongol* sámánoknál (mo: *böge*, ma *böö*).

UGOROK

A hantik és mansyik mai területe

A honfoglaló őseink vitathatatlanul magukba foglaltak *ugor* népelemet is, amit a már említett két törzs a megyer, nyék nevei is sejtetnek, a nyelvünk *ugor* rétege viszont bizonyít. Különbözik nem lennének magyarázhatók nyelvünk azon elemei, amelyek a *hantival* és *mansyival* mutatnak párhuzamot. A megyer/magyar szavunk töve a magy- megtalálható a különböző *obi-ugor* nyelvekben, jelentése pedig frátria, *mansyiu*l egykor így ejtették, *manydzsi*, *monycsji*.

Az *ugorok* korai történetéről alig vannak információink, mivel nem valamely nagy birodalom közelében éltek, és így róluk igen szűkös írásos forrással rendelkezünk. Az *ugorok* egykor a sztyepei népek határán éltek, és bizonyosan érintkeztek az *indo-iráni* törzsekkel, amelyet számtalan kölcsönös kulturális átvétel igazol. A *finn-ugor* népek itt ismerték meg a háziasított lovat, és a lótenyésztést is. Az *indo-iráni* törzsek szétválása után az *árják* a Hindukus-hegységen át, i. e. 1500 körül benyomultak Indiába. Azonban az *iráni* népességgel tovább folytatódott az együttélés. Gordon Wasson szerint az i. e. 4-3. évezredben, az *ősárja* népek a Kaszpi-tengertől északnyugatra, kapcsolatba kerültek a *finn-ugor* törzsekkel. Szerinte ezt bizonyítja, hogy az *árják* misztikus *szóma* (szkt: *soma*)

italának alapját feltehetően a légyölő galóca (l: *Amanita muscaria*) képezte, amely gyakorlatot az *ugoroktól* vettek át. Mindezt Wendy Doniger O'Flaherty indológus is megerősítette, aki szerint a védikus tudósítások több párhuzamot mutatnak az szibériai sámánok légyölő galócát fogyasztó rítusaival. Ha a *szóma* rejtélyes növényalapja ma is kérdéses, hiszen ezt a teóriát később többen vitatták. A régi indiai szövegek több bizonyítékkal szolgálnak az *indoárja* és *ugor* együttelésről. A legősibb ind irodalmi emlékekben, a *Rig-védában* (szkt: *Rgveda*) beszélnek az istenek napjáról, ami a mi egy évünknek felel meg, amely idő alatt fél évig nappal, fél évig pedig éjszaka van. Ezt több orosz kutató is úgy értelmezi, ez tudósítás a sarkköri féléves nappalról és éjről szól. Bongard-Levin és Grantovszkij az ind *sarabha*¹¹ (szkt: *śarabha*, pa: *sarabha*) legendárium mögött is *ugor* hatást vél. Hiszen egy *ugor* legenda beszél egy önhitt hatlábú rénszarvasról, akit *Numi Tórem* bajnoka leckéztet meg, úgy hogy a két hátsó lábát levágta. Munkácsi Bernát nyelvészetileg közös eredetűnek írta le a szanszkrit *sarabha*, valamint a *hanti szarp*, *manysi sorp* szavakat. Azonban evvel vitába kell szállni, mivel erről a hatásról az *ősárja* korban nemigen beszélhetünk, hiszen amikor az *obi-ugorok* rén-tartókká lettek, az *árják* két és félezer éve már Indiába éltek.

Amikor az *ugorok* az Urál déli ligetes erdős vidékén éltek, a szomszédjaik az *ősiráni* és *szamoféd* népek voltak, amit a régészeti kutatások egyértelműen igazolnak. Ők közösen alkották a bronzkori andronovói kultúrát. Mivel ekkor náluk is fontos szerepet kapott a lőtartás, ezért is található meg számtalan ehhez kapcsolódó szó az *ugor* nyelvekben, és a magyarban is, ilyenek a ló, nyereg, fék, másodfű, harmadfű, stb. Az *ugor* és *iráni* nyelvi egyezések genetikus összefüggésekről árulkodnak, hiszen az *ugor* szókincsben fentiekén kívül, bizonyos számnevek, a fémekkel, munkaeszközökkel vagy gazdasággal kapcsolatos szavai *iráni* kölcsönszavak. Erre jó példa az arany, amely a *hantiban* és *manysiban* *szornyí*, a *mordvinban* *szírnye*, míg az *udmurtban* és *komiban* *szírnye*, míg az *irániban* *zaranja*. Az *indo-iráni* nyelvből származnak az nyelv olyan szavai, mint kecske, juh, bárány, tehén, borjú, birkabőr, gyapjú, nemez stb. Patkanov a *hantik* és *manysík* nyelvében kimutatta a kaukázusi nyelvek hatásának nyomait, például a fémnevek esetében, amelyeknél szerinte *szabir* hatásról beszélhetünk.

Aki ismeri a *hanti* (jelentése: csoport, közösség, sereg) és *manysi* kultúrát, az tudja, hogy folklórukban máig megtalálható egyfajta kettősség, nevezetesen a ló-kultusz és a medve-kultusz. Az sem véletlen, hogy máig kétféle tegezt használunk, nevezetesen a sztyepei övre akasztható, és az erdei népek hátra akasztható típusát. Mindez hasonló az ind *árja* (szkt: *ārya*) csoportok kultusz kettősségéhez, ahol a *Védákban* központi elem a ló-kultusz és loáldozat, míg a későbbi szövegekben, és a mai vallásgyakorlatban a fekete bivalyáldozat gyakorlata él. Visszatérve az

¹¹ A *Sarabha* egy nyolclábú mitikus állat, olykor tevéhez, kecskéhez vagy szarvashoz hasonlítják, azonban sokkal erősebb egy oroszlánnál. Több buddhista *dzsátakában* (szkt: *Jataka*), azaz a *Buddha* előző életeiről szóló legendában szerepel, pl. a 483-as.

obi-ugorokhoz, a mitológiájukban is fellelhető a ló-kultusz maradványa. A *manysik* epikus énekének hőse, *Mir-Szuszné-khum* (man: *Mir-susnē-χum* = Világügyelő férfi) a föld ura, az emberek védelmezője, szárnyas fehér lovon járja be a világot. Az is figyelemre érdemes, hogy az *ugor* népek áldozati állata a rénszarvas, azonban a legértékesebb áldozati állatnak a lovat, különösen a fehéret tartják.

Az *ugorok* csak az i. e. 2 évezred végén, feltehetően egyre szárazabb éghajlat hatására húzódtak a nedvesebb északra, az Ob folyó vidékére, s mint láthattuk, a sztyepei kultúra számtalan nyelvi és hitvilágbéli elemét vittek magukkal új hazájukba. Az ókori írott forrásokban alig találkozhatunk velük, talán róluk írt *jurkaként* Hérodotosz. Az északra költözők egyes csoportjai összekeveredtek az ősi *urali* népekkel, ők lettek a *hantik*, míg a *manysik* nem vettek részt a keveredésben. Mivel közben a klímaváltozás miatt a tajga övezet lejjebb húzódtott, az *ugorok*, kénytelen volt életformát váltani, így kezdtek vadász-halász életmódra áttérni, így váltak *obi-ugor*rá. A déli területek *ugorjai* azonban még tovább folytatták a földművelő és lótarló életmódot. Az időszámítás kezdetének időszakában tértek át a bronzról a vas megmunkálása. Ennek nyomán vált a kovácsság magas presztízsű foglalkozássá a körükben. A hősenek kovácsai rendre a fejedelmi családokból kerültek ki. Az időszámítás utáni ezredforduló táján alakult ki náluk a rén-tartó életmód. A 11. században bukkannak fel elsőként az *ősoros*z krónikákban, mint *jugorok*. Innentől egyre több tudósítás szól róluk, így az ezt követő kultúrájukat már jobban ismerjük.

Az ősi *ugorok* hitvilága éppen úgy, mint a sztyepei népeké, a sámánhit. E tekintetben is sok közös elem figyelhető meg közöttük. A különbséget az *oros*z kutatók úgy fogalmazzák meg, hogy a Szibéria népeinél megtalálható sámánhit kezdetleges népi hiedelemrendszer, míg a komplexebb társadalmú *török-mongol* népeknél kiépített sámáni hitrendszerről beszélhetünk. A *hanti* világképben a hét emeletes égben *Numi Tőrem* (főisten) a hetedikben lakik, ahová a harmadikban növő „nagy fa” is felnyúlik. A *hantik* kultúrájának központi eleme a medvekultusz, amelynek vezetője a *tolt* (sámán), aki egyben a hozzákapcsolódó mitológia tudója is. Erről a hagyományról a legalaposabb tudósítást Schmidt Éva munkáiból és hagyatékából nyerhetünk.

UJGUROK

Álmos vezér a krónikáink szerint *Ügyek* fia volt. *Ügyek* azonban egy *ujgur* rang, amiről egy korábbi konferencián Sudár Balázs is beszélt. Mindez felveti annak a lehetőségét, hogy *Álmos* *ujgur* származású lehetett, hiszen a nomád vezéreknél nem ritka, ha kitaszítják a hatalomból és túléli, egy másik csoportnál tör az élre és lesz a vezetőjük. Megjegyzendő Csoma Sándor is az *ujgurok*nál kereste őseinket. Az viszont minden kétséget kizáró, hogy a később tárgyalt *kunok* magukba olvasztottak *ujgur* népességet.

Az Ujgur Birodalom

Az *ujgur* (ug: *uygur*, pi: *huǐhē*, ma *wéiwú'ěr*) egy török nyelvű nép, mely eredetét tekintve a *tokuz-oguz* (tö: *toquz oğuz* = kilenc nyíl, mely a szervezeti felépítésükre utal) törzsszövetséghez tartozott. A nép egykor a *tielő*¹² törzsszövetség tagja volt, akiket a *kínaiak* *kiuszingnek* vagy *hujhonak* neveztek. Az *ujgur* a legkeletibb *türk* nép, eredendően az Orkhon vidékén élt, de már az i. u. 6. században délebbre, a Tarim-medencébe vándoroltak.

Mítoszaiik szerint első uralkodójuk *Buka* kán (i. e. 209–174) volt, aki Kína és tibeti fennsík egy részét is uralta. Utóda *Lao-sang* (ur. i. e. 174–158) vezetésével vándoroltak mai szállásterületükre, ahol megalapították központjukat, Ürümcsit (ug: *Ürümqi* = Csodás legelő, pi: *Wūlùmùqí*). Egy másik legenda szerint Bel-ső-Ázsiában két testvér népcsoport élt, az egyik *tokuz-oguz* (ótó: *Toquz Oyuz*) a második az *onogur* (csuv: *onoγur* = tíz *ogur*, gö: *Ονώγορροι*). Míg az előbbi Kelet-Turkesztánban telepedett le, ők lettek az *ujgurok* ősei, a másik Európába vándorolt, és ők a magyarok ősei. Vásáry István szerint azonban az *onogur* névnek semmilyen kapcsolata sincs az *ujgur* névvel.

Kezdetben a Türk Birodalomtól (tö: *Türk Kağanlığı*) északra volt a szállásterületük. A *türkökéhez* közel álló nyelvet beszélő *tokuz-oguz* (ótó: *toquz-oyuz*) szövetség, amelynek politikailag más felépítésű rendszere volt, mint a *türköknek*, a *türk Asina Kultug* (ótó: *Ašina Qultugh* = Boldog, pi: *Áshinà Gūdülü*) *ka-gán*, felvett nevén *Ilteris kagán* (ótó: *İlteriş qağan*) (ur: 683–694) ellenségei közé tartozott. A Második Türk Kaganátus ellenséges viszonyban volt azzal a törzsszövetséggel, amelyhez az *ujgurok* is tartoztak, így egy időre alávetett népként éltek a fennhatóságuk alatt. A Második Türk Kaganátus (pi: *hòu Tūjué*) ugyan

¹² A kínai forrásokban a török nyelvű népek összefoglaló neve az i. sz. III. századtól. Ide sorolhatók az ogurok, az ujgurok, és az oguzok.

először legyőzte őket, de behódolásuk csak ideiglenes volt. *Bilge kagán* (ótó: *Bilge qayan* = Bölcs *kagán*, pi: *Píjiā kēhàn*) (683–734, ur: 717–725) uralkodása alatt az *ujgurok* folyamatosan lázadoztak, aki azonban számos sikeres hadjáratot vezetett ellenük. A *kagán* 734-ben bekövetkezett halálát követően az *ujgurok* lettek a *tokuz-oguz* törzsszövetség vezetői, és a *karlukokkal* (ótó: *Qarluq*, köpe: *Khallok*, ar: *Qarluq*) és *baszmlokkal* (pi: *Báximi*) szövetségben sikerült legyőzniük a *türköket*. Így 745-ben megalapították birodalmukat, és ezzel az *ujgurok* átvették a *türkök* helyét a nagy belső-ázsiai birodalmak sorában.

Az Ujgur Kaganátus (tő: *Uygur Kağanlıǵı*, pi: *Huíhé*) területe majdnem azonos volt az egykori Keleti Türk Kaganátuséval. Területe nyugat-keleti irányban Mandzsúriától az Altajig terjedt, s fővárosuk *Ordu Balik* (ug: *Ordu Baliq*, ma *Karabalgaszun*) lett, amely az Orhon folyó mellett feküdt. A *Tacsamtól* származó *Kullig Bojla* (ug: *Qullig Boyla*, tő: *Kullig Bojla*, pi: *Guli Peiluo*) (745–747) kán lett, *Jaglakar*-dinasztia (ug: *Jaylaqar*, tő. *Yaǵlakar uruǵu*, pi: *Yàoluógé*) első uralkodója, akinek fennhatósága kiterjedt az *oguzokra*, és aki a *türköktől* megörökölte a *kagáni* címet, majd felvette a *Kullug Bilge Kül* (ug: *Qultug Bilge Kül*, tő: *Kultuk Bilge Kül Kağan*, pi: *Gǔduòlù Píjiā Quē Kēhán*) uralkodói nevet.

Az új birodalomban számtalan belső ellentét feszült, amit csak fia, *Eletmis* (*Eletmish*), felvett nevén *Bajan Csor kagán* (tő: *Bayan Çor kağan*, pi: *Móyánchào*) (747/49–759) uralkodása alatt tudott feloldani. A második *kagán* időszaka idején tudott kiteljesedni a *türk* birodalmi hagyományokra épülő *ujgur* hatalom. A legyőzött *türk* erők Kínába menekültek, s hogy ne tudják visszaszerezni elveszített hatalmukat, az *ujgur* seregek *oguz* szövetségeseivel, betörték a mennyei birodalom területére, és az egyébként túlsúlyban lévő *türkök* ebbéli szándékait végleg ellehetetlenítették.

Az *abbászida* (ar: *al-Abbāsīyūn*) kalifátus (750–1258), és a vele szövetséges *tibetiek*, *karlukok* (*türk* nép) és *oguz* törzsek (pl: *ujgur*) seregek, 751-ben a *Talasz* folyó melletti csatában súlyos vereséget mértek a *Kao Hsziancsi* (pi: *Gao Xianzhi*) *koreai* tábornok vezette *kínai* csapatokra. A velük szemben álló szövetséges seregeket *Szjazd ibn Zalih* vezette. Ennek győzelemnek a következőben, megindult az iszlám beáramlás Turkesztánba (Közép-Ázsiába).

Az éppen regnáló idős kínai császár, *Hszüan-cung*¹³ (k: 唐玄宗, pi: *Xu-ánzōng* = Kiáradó Ős, eredeti nevén k: 李隆基, pi: *Lǐ Lóngjī*) (685–762, ur: 712–756) beleszeretett a fia feleségébe, *Jang Kufjéj*-be, s miután el is választotta

¹³ *Hszüan-cung* császár idejében jutott csúcspontjára a kínai kultúra, amiért Kína történelmének talán a legnépszerűbb uralkodójaként tisztelik. Kemény gyermekkora ellenére, anyját megölettek, apját házi őrizetben tartották, humánusan irányította a birodalmat. Minisztereit nem a származás, hanem a tehetségük alapján választotta ki, az eunuchok és ágyasok rokonait pedig igyekezett távol tartani a politikától. Törvényreformjaival igyekezett az igazságszolgáltatásba vetett hitet visszaállítani. Műveltségét fémjelzi, hogy költő, muzsikos és kalligráfus is volt. Császári Irodalmi Akadémiát alapított. Az idősödő uralkodó nagy érdeklődést mutatott a taoizmus és a tantrikus buddhizmus iránt. Azonban élete utolsó szakaszában szövdőd szerelme miatt, mindent elveszített.

őket, a lányt, mint taoista apácát az udvarába hozatta. Hamarosan az ágyas befolyásolása alá került az uralkodó. Így a lány rokonai fontos pozíciókhoz juthattak az udvarnál, unokaöccse, *Jang Kuo-csung* katonai kormányzó, majd főminiszter lett. Mindez megkönnyítette a birodalom ellenségeinek a lehetőségeit. Ráadásul az új ágyas szoros barátságba került a félig *szogd*, félig *türk* származású *Án Lusán* (pi: *Ān Lùshān*, *Āluòshān*) (†757) tábornokkal, akit a *kínai* krónikák, nagyon durva emberként jellemeznek. A kapcsolat olyannyira elmélyült, hogy *Jang Kuj-fej* fiává fogadta a tábornokot.

Ezt kihasználva a ravasz *Án Lusán*, a Közép Birodalmában felkelést szított, ami 755–763 között zajlott és alapjaiban rengette meg *Tang*-birodalmat. 756-ban a lázadó vezér elfoglalta Lojangot (pi: *Luoyang*), majd Csangant (pi: *Chang'an*), és császárnak nyilvánította magát, megalapítva a Nagy *Jen*-dinasztiát, amit a *kínai* császárkrónikák természetesen nem ismernek el. *Hszüan-cung* császár ekkor elmenekült a fővárosból, és Szecsuanba akart menni, de a részen levő *tibeti* seregek ezt megakadályozták. A lázadó tábornokot ugyan fia, *Án King-hü* (pi: *Ān Gīnghū*) 757-ben megölte, de egyik alvezére, *Si Szeming* (pi: *Shi Sīmíng*) még hat éven át folytatta a harcokat. *Hszüan-cung* 757-ban végül visszafoglalta Csangant, és bele kellett egyeznie, hogy szerelmét is megöljék, de lemondott, és a palotában visszavonultan élt. Szorult helyzetében az *ujgurok*hoz fordult segítségért, egyik lányát a *kagán*jukhoz adta. Az *ujgurok* körében régi örökség volt a Kína-barát politika, így a meggyengült császári hatalom lehetővé tette, hogy az *ujgurok* tevékenyen beleavatkozzanak Kína belügyeibe. Az *ujgur-kínai* kapcsolat a *türk* időkre nyúlik vissza, amikor a *tokuz-oguz* szövetség Kína oldalán harcolt *Hiei* keleti *türk kagán* ellen a 630-as években.

758-ban az *ujgur* seregek elfoglalták a jenyiszeji *kirgizek* szállásterületeit is. *Bögü kagán* (ug: *Bügü qayan*, k: 牟羽可汗, pi: *Móuyǔ kěhàn*, tó: *Bögü Kağan*) (759–779) uralkodása alatt élte az Ujgur Kaganátus a fénykorát. Politikailag, katonailag és gazdaságilag is jelentős befolyás gyakoroltak Kínában. A *kínai* birodalmat végül a *Bögü kagán* vezette 762-es *ujgur-türk* közbelépés, melyben *perzsa* és *arab* erők is részt vettek, mentette meg. A következő évben a felmentő seregnek sikerült végleg felszámolni a lázadók állásait. Az *ujgur* haderők Kína belső részeibe is behatoltak, és a felszabadító *ujgur* csapatok fél évig Lojangban maradtak. Azonban a támogatás áráként a „barbár” csapatok nagy fosztogatást vittek végbe Kínában, és egy kényszerkereskedelmi megállapodást is kieszközltek (lóért selymet). Többek között kifosztották és megadóztatták Lojangot, az egykori fővárost. *Bügü kagán* a 762-es győzedelmes hadjárata emlékére kétnyelvű győzelmi feliratot állíttatott a Góbi-sivatag déli részén (szevreji *ujgur-szogd* emlék).

Az *ujgurok* minden bizonnyal a Lojangban tevékenykedő *szogdok* révén találkoztak először a manicheus vallással. *Bögü kagán* alighanem bizonnyal ha-

talmi megfontolásból felvette, majd hamarosan államvallássá tette a manicheizmust birodalmában. Ennek következtében ez a vallás úgy meggyökeresedett Kelet-Turkesztánban, hogy az *ujgur* hatalom megszűnésével, ott még jó ideig domináns tudott maradni. Korábban az *ujgurok* is, mint a többi belső-ázsiai *török* nép sámánhitűek voltak és a természet elemeit tisztelték. Az *ujgur* uralkodó felvette a *zahag-i Máni* (*Máni*¹⁴ sugárzása) címet, amely minden bizonnyal a *kínai*aktól való elkülönülést szolgálta. A vallás hivatalossá válásával a manicheizmus legjelentősebb hívei és terjesztői a *szogdok* fontos pozíciókat nyertek az Ujgur Kaganátusban. A Tang-dinasztia ugyan 732-ben kitiltotta az idegen vallásokat az országból, ám *ujgur* nyomásra, a manicheizmus gyakorlását biztosítani kényszerült, annyira, hogy ebben az időben még templomokat is építettek. Mindennek következtében Mindennek következtében Kínában egyre népszerűbb lett a manicheizmus.

A *türk* rovásírást használó *ujgurok* a *szogd* hittérítőknél köszönhetően, átvették az arámi eredetű *szogd* írást, kezdetben jobbról balra, majd *kínai* hatásra fentről lefelé irányúra módosították azt. Ezt az írást elsősorban manicheus szövegek feljegyzése céljából használták. Ugyanakkor buddhista szerzetesek az indiai *brahmí* írást terjesztették közöttük, amit a buddhista szövegek lejegyzésére használtak. Azonban a korábbi rovásírásukat is tovább használták, immáron nem kőbe vésvé, hanem ecsettel papírra. Az *ujgur* irodalom jórészt vallásos szövegeket tartalmaz, világi jellegű kevés van közte. Ez megteremtette a lehetőséget, hogy az *ujgur* papok számára a szent könyvek fordítását, amelyek *iráni*, *tibeti*, *kínai* és más nyelveiből készültek. Ligeti Lajos találoan úgy fogalmazott, „a török régiség legműveltebb népe lett az ujburból”.

Birodalmuk négy évszázados fennállásának legvirágzóbb korszaka a 10–11. század volt. Az *ujgurok* nomád hagyományaik őrzésén és a türk eredmények átvetelén túl, lépéseket tettek egy komoly államalakulat létrehozására. A legelőterületeket a nemések között osztották szét, tehát nem volt szabad legelő használat, így csak adózás fejében lehetett nomadizálni. Az előkelők már kőházakban laktak. Fejlett volt az írásbeliség, írásuk *szogd* közvetítéssel alakult ki. Az *ujgur* kancellárián *kínai* írástudók is tevékenykedtek.

Az *ujgur* állami hierarchia a következőképpen épült fel, A csúcson a *kagán* és felesége, azaz a *katon* (ug: *katon*) foglalt helyett. Nekik voltak alárendelve a rokonságból álló jobb- és baloldali *sadok*, valamint a *jabgu* (ug: *yabgu* = nagyúr). Alattuk állt a tizenegy *tutun* (ug: *tutun*, ótó: *tudun* = hadvezér), akik működését a *kagán* megbízásából, egy az uralkodói dinasztíából származó személy ellenőrizte. Rangsban alattuk a kilenc *bujurun* (ug: *buyurun* = miniszter) állt. Ennél lejjebb foglaltak helyet a népes számú *tarkánok*, akiknek a feladata kérdéses, ők

¹⁴ *Máni* (pe: *Máni*, gö: *Mány*, l: *Manes*, pi: *Móni*) (216–274–77) a százsánida kor perzsa próféta, aki világvallásában egyesítette a mazdaizmus, buddhizmus és kereszténység tanait.

a *türk*öknél adószedői tisztséget láttak el, így talán ez lehetett a szerepük az *ujgur*oknál is. A leigázott népek helytartóit *irkin*nek (ug: *irkin*) hívták. Ez a hatalmi struktúra több ponton is hasonlatos a fentebb említett *avarok*éval.

A *Bügü kagán*t egyik minisztere, aki egyben unokatestvére is volt, ölte meg és váltotta fel az uralkodásban. *Tun Moho* (ug: *Ton Baya*) (779–789) Kínát támogató elképzeléseit csak úgy tudta érvényesíteni, ha félreállítja a császár ellen készülő *Bügü kagán*t. *Ton Baga* Kína-barát politikát folytatott. A *kagán* halála után egy évvel, 790-ben a *tibeti* seregek, a felkelő *karlukok* és *türk*öket támogatva leverték a *kínai-ujgur* szövetséges csapatokat, aminek következtében az Ujgur Kaganátus lassú hanyatlásnak indult. Azonban 792-ben az *ujgur* seregeknek sikerült visszaszerezniük Besbalik (ug: *Beš Baliq* = Öt város, pi: *Bieshibali*) és Turfán városát, aminek következtében a kelet-turkesztáni kereskedővárosok a XI. század közepéig újra az ő fennhatóságuk alá kerültek. Az utolsó jelentős uralkodójuk a csak *kínai* néven ismert *Pao-ji kagán* (808–821) volt. A *kínaiak* nem támogatták a gyengülő hatalmát, amit ékesen jelez, hogy tőle már megtagadták a feleség gyanánt küldendő *kínai* hercegnőt. Az Ujgur Kaganátust külső támadások (északon felbukkantak a *kirgizek*) és belső törzsi viszályok egyaránt gyengítették, s így a birodalom darabjaira szakadt. Az Ujgur Kaganátus 840-ben ért véget, amikor az egyik lázadó *ujgur* törzsfő behívta az ellenséges *kirgizeket*, akik megölték a *kagán*t és így átvették a hatalmat a pusztán.

Amikor az *ujgur* hatalom gyengülésével megszűnt a Kínai Császársággal való barátságos kapcsolat is, a kínai támogatásért folyamodó törzsek sorsa a beolvadás lett. A legyőzött *ujgur* nép nagy része azonban nem olvadt bele az új birodalomba, a *kirgizek* elől két irányba menekültek.

1. Egy részük, tizenhárom *ujgur* törzs dél felé menekült, és a *kínai* határvidékre Kelet-Turkesztánban telepedett le, amely vidék régóta *kínai* érdekszférába tartozott. A *kínaiak* azonban ellenségesen fogadták és hamarosan teljes meghódulásra kényszerítették őket. Ezek a Kínába menekült *ujgur*ok hamarosan eltűntek a történelem színpadáról.
2. Másik csoportjuk, tizenöt *ujgur* törzs nyugat felé indult, majd ismét két részre váltak.
 - a) Az egyik alcsoport a Középső- és Keleti-Tien-sanban, Besbalik és Kuca (ug: *Kučar*, pi: *Küchē*) vagy eredeti nevén Kűszen (ötü: *Küchi*, pi: *Qtüci*) környékére ment, amely már régóta egy soknemzetiségű terület volt, többségük *tokhár* volt. Az ide települtek nem kizárólag *ujgur*ok voltak, hanem az egykori kaganátus más *török* népei közül is magukkal hoztak csoportokat. A Turfáni-medencében az *ujgur*ok régi, fejlett kultúrárt találtak. A terület lakói túlnyomórészt indoeurópai nyelvet beszélő népek voltak. A betelepültek hamarosan összekeveredtek az itt élőkkel. Mivel a terület 790-ben *tibeti* kézre került, az ott dívó buddhizmus hatást gyakorolt az újonnan érkezettekre.

860-ban a *kínai*aknak sikerült kiűzni a *tibetieket*, így 866-ban két *ujgur* fejedelemség jött létre itt, Kuca és Turfán (ug: *Turpan*, pi: *Tülüfān*) központokkal. Turfán a közép-ázsiai buddhista kultúra fontos központjává vált, sok templommal és kolostorral. Turfánban a többnyelvű buddhista írásbeliség alakult ki és virágzott, mint a *szanszkrit*, a *kínai*, a *tibeti* és a *tokhár*. Meginapultak az *ujgur* fordítások is, amelyek később innen kerültek át Mongóliába. A Kelet-Turkesztáni *ujgur* városokban a buddhista jellegű irodalom és művészet a 10–14. század között élte a virágkorát. Az itteni *ujgurok* csak a *mongol* korszak után tértek át az iszlám vallásra. Az itt élő népesség azonban csak a 16. századig őrizte meg az *ujgur* öntudatát. A 20. század eleji nemzeti öntudatra ébredés nyomán 1921-től újra felvették az *ujgur* nevet, és azóta lelkesen ápolják őseik kultúráját.

- b) A másik csoportjuk Nyugat-Kanszuban a mai Csangje (pi: *Chang-ye*) és *Uve* vidékén telepedett le, ahol a lakosság túlnyomó többsége buddhista vallású tibeti volt. 848-ban a tunhuangi kínaiak fellázdak a tibeti fennhatóság ellen, amit az *ujgurok* is támogattak. 872-re Kancsout sikerült teljesen elszakítani Tibettől. A *Vu-taj* (Öt dinasztia) dinasztia (907–960) korában már teljesen az *ujgurok* uralták Kanszu térségét, Tunhuang (ug: *Dukhan*, pi: *Dunhuang*) és Kancsou városokkal. A kanszui *ujgurok* hamarosan felvették a buddhizmust. Az itteni *ujgurok* Kancsou központtal egy államot hoztak létre, amely 1028-ig állt fenn. Ekkor a *tangutok* döntötték meg országukat. Ez a csoport a 11. századtól, sárga *jugurként* (*sari jugur*), vagy csak *jugurként* nevezte magát. A *kínai* források a *jugurokat* (ahogyan ma magukat nevezik) 1081-ben „sárga fejű *hojhóknak*” (pi: *Huang-t’ou Hui-he*) hívják. Ezen elnevezésükkel kapcsolatban több teória is született: 1. sárga, azaz szőke hajúak; 2. sárga ruhát viseltek (buddhizmus); 3. a sárga az *ujgur Jaglakar* nemesi dinasztíától való származás miatt; 4. Karasar (*Karasehír*) városáról kapták a nevüket. A mai sárga *ujgurok* nevei, nyelve, társadalomszerkezete és kulturális hagyományai szoros kapcsolatot mutatnak az *ujgurokkal*. A mai Kínában még él néhány ezer sárga *ujgur*.
- c) Egyes kutatók szerint a Kancsou-i *ujgur* állam összeomlása után, néhány tízezer *ujgur* nyugat felé vándorolt és a *tibeti* völgyekben keresett menedéket, és ott beolvadt a *tibeti* népességbe.

Az *ujgurok* már mongóliai hazájukban is fokozott érdeklődést mutattak a civilizáltabb életforma iránt, új hazájukban pedig a belső-ázsiai népek történetében páratlanul álló, gazdag kultúrát hoztak létre. Végleg áttértek a letélepleült életformára, virágzó öntözéses kultúrát teremtettek, városokat építettek, s fokozatosan eltörökösítették egész Kelet-Turkesztánt. Ezen a területen a tibeti lakosság elterjesztette a buddhizmust, így mind az *ujgur*, mind a kínai lakosság is e vallás hívévé vált. Ennek köszönhető a Tunhuangi Ezer Buddha

barlangtemploma (pi: *qiānfó dòng*). Az Ujgur Kaganátus felbomlása után Kelet-Turkesztánba vándorolt *ujgur* törzsek tehát megismerkedtek a buddhizmussal, ami jelentős szerepet játszott a terület kulturális életének alakításában. A 10. századra az *ujgurok* jó része buddhista lett. Azonban meg kell említeni, hogy náluk is terjedt a nesztoriánus kereszténység. *Szatuk Bughra* (tö: *Satuk Buğra*) kán (895–955) uralkodása alatt, 934-ben a turkesztáni *ujgurok* egy része felvette az iszlámot, és később ez lett a nép egyetlen vallása.

A 11. század után az *ujgurok* ereje fokozatosan gyengült, mígnem a 13. század elején, 1209-ben *kagánjuk* csatlakozni kényszerült a világhódító *Dzsingisz kán* (mo: *Jinggis qan*) (1162–1227) hadához. Ekkortájt *Idikut* (ug: *Idikut*) vezette a Tarim-medencében (pi: *Nánjiāng*) élő *ujgurokat*, s mivel jó diplomáciai érzéke volt, hogy megakadályozza a *mongolok* lerohanását, követséget küldött *Dzsingisz kán* udvarába. *Arbiga* és *Tarbajsok* drága ajándékot és egy levelet vitt a *mongol* vezérnek. A rendkívül udvarias levélben felajánlotta, hogy ötödik fogadott fiaként, katonai erejével támogatni fogja a nagy kánt, és *mongol del*¹⁵ és övet kért a kántól. Ez utóbbi szimbolikusan azt takarta, hogy elfogadja a kánnak való alávetettséget. Ezzel megmentette népét egy nagy háborútól, és nem mellékesen megőrizhette vezetői pozícióját is. A *mongol* nagykán válaszában arra kérte, jöjjön el hozzá, arannyal, ezüsttel, gyönggyel, selyemmel, valamint sólymokkal, és ha így tesz, megkapja az egyik lányát. *Idikut* így is tett, és feleségül megkapta *Ilakalatun* békét.

KAVAROK VAGY KABAROK

A kavarok (bigö: *καβαροι*) minden bizonnyal török népcsoport. A nevük etimológiája vitatott, az egyik a török *kavir* (= összegyűjt, összehoz), a másik a török *kabmak* (= föllázadt, elszakadt) szóra vezeti vissza, de lehetséges, hogy népetimológiai szóalkotás. A *kavarok* egy része a 8. században csatlakozott a magyar törzsekhez, majd később asszimilálódott. A csatlakozó *kavar* törzsekkel minden bizonnyal *iráni* csoportok is, mint *alánok* és *káltzok*¹⁶ is kerültek a magyarokhoz. Pusztán két forrás tesz említést róluk, az első a *Salzburgi Évkönyvek* (881), amelyek *cowarisként* említik őket, a második VII. (Bíborban-született) *Konsztantinosznak* (ur: 944–959) tulajdonított *De administrando imperio* (*A birodalom kormányzása*) című munka. Az első arról számol be, hogy a magyarok és *kavarok* egymással szövetségben, de külön helyszínen harcoltak a *keleti-frankokkal*. Az utóbbi szerint *kazár* eredetűek, azonban belviszály miatt egy részüket lemészárolták, három törzsük pedig a *türkökhöz*, ahogy a szöveg a magyarokat nevezi, csatlakozott. Néhány kutató a belviszály forrását abban látja, hogy *Obadiah kagán* és az uralkodó réteg felvette a judaizmust, és azt államvallássá

¹⁵ A *del*, mongol kaftánszerű nemzeti viselet.

¹⁶ A *káltzok* azaz khorezmiek. ezt a nevet talán a kalász szavunk őrzi.

kívánta tenni. Más történéssel szerint a belviszálynak etnikai okai lehettek, nevezetesen a *kavarok* *bolgárok* vagy *khorezmiek* lehettek. Megjegyzendő, hogy a *kazár* kaganátus soknemzetiségű birodalom volt, éltek benne mint *bolgárok*, *alánok*, *szabírok*, kaukázusi *hunok*. Azonban a legvalószínűbb, hogy a lázadás politikai természetű okokra vezethető vissza. Az egyesülés a *besenyők* földjén történt, így lettek a magyarok segédnépévé. Azt tudjuk, hogy a három *kavar* törzset a magyarok *Zolta* vezetése idején egygyé szervezték át, amely elővédként a harcolt a magyarokkal. A magyar örs és berény/berencs bercel/berszil kozár neveink feltehetően *kavar* eredetűek.

A *kavarok* vallásáról nem igen van információnk, *Ibn Ruszta* szerint a *kazár* vezető réteg judaista volt, míg a nép a *türkök* pogány ősi hitét vallotta. Azonban feltételezhető, hogy *kavarok* között lehettek iszlám hitűek és judaisták is, hiszen a *kazár* birodalomban ezek a vallások is jelen voltak.

BESENYŐK

A besenyők által uralt terület 1050 körül (sötétkéssel jelölve)

A *besenyő* a 8–11. század között a mai Dél-Oroszország területén, majd a magyar honfoglalást követően, a mai Ukrajna, Moldova és Kelet-Románia területén erős törzsszövetséget alkotó népcsoport volt. Többségében köztörök nyelveket beszéltek, de a *kangarok* révén erős volt köztük a kelet-iráni elem is. A név eredetére nézve jelenleg elfogadott elmélet szerint a *becsenek* népnév a (tő: *bajanaq*, *bajinaq* = sógor) rokonságnévből származik. Általánosan elfogadott nézet szerint a *besenyők* első kétségbevonhatatlan említése egy 8. századi,

tibeti nyelven fennmaradt jelentésben található. Innen tudjuk, hogy a *kipcások*, *kimekek* és *úzok*¹⁷ szomszédságában éltek a nyugat-szibériai füves sztyeppén, és a Volga alsó folyásánál a Kazár Birodalommal voltak határosak. A 9. század elején az *oguzok*, a *karluk* és *kimer*¹⁸ szövetségeseivel legyőzik az Aral-tó környékén élő *besenyőket*, akik kénytelenek nyugatra menekülni, bár egy részük ott maradt az *oguzok* fennhatósága alatt. A *besenyők* 895-ben, a volgai *bolgárokkal* szövetkezve megtámadták a magyarok etelközi szállásterületét. A *Gesta Hungarorum* szerint 931-ben *Zoltán (Zolta)* vezér, *Árpád* unokája, háttörzés céljából *besenyőket* telepített be az Őrségbe. A *besenyők* egy része a 10. században *Tonuzoba* vezetésével Magyarországon telepedett le, és később beolvadt a magyarságba. E rövid történeti áttekintésből kiderült, a *besenyők török* népe is magába olvasztott *iráni* népelemeket.

A következőkben meg kell említeni azokat a népeket is, akik a honfoglalás után, még az *árpád-házi királyok* korban lettek a magyarság alkotó részei.

KUNOK

Kipcák-szari-kun törzsszövetség területe 1200 körül

A *kunok* vagy *komanok* (ótör: *Koman* vagy *Kuman* = fakó, halvány sárga, kaz: *Қыршақтар*, *Қыпшақтар*, csu: *Кӓрҗаксет*, *Кӓпчаксем*, bas: *Qoman-dar*, *командар*, üz: *Qırchoqlar*, *Қипчоқлар*, ta: *Qoman-tar*, *Команнар*, gr: *κυρσαγο*, *κυρσαλο*, *Qivçaqi*, *Qırçağı*, bizánci gö: Κο[υ]μάνοι/ Κομάνοι, l: *Cumani*, *Comani*, *Cumanus*, *Cuni*, *Pallidi*, or: *Половцы*, *polovci* = halványsárga,

¹⁷ Az *úzok* más néven *oguzok* török eredetű nomád nép, akiket néhány történetíró *turomannak*, vagy *komannak (kun)* nevez. Az orosz forrásokban *polovec* a nevük.

¹⁸ A *kimmerek* (asszír: *gimirraja*), (héber: *gomer*), (óg: *κίμμεροι*) – iráni és *thrák* törzsek laza szövetsége.

sápadt, örm: *Khartes* = fakó) nyelve, a török nyelvek *kipc sak* (tö: *Kıpçak*) ágához tartozik, amely mára (18. sz.) már kihalt. Legközelebbi rokonaik a *kazakok*, a *kigiziek* és a *tatárok*.

A *kunok* ősi szállásterülete a 7–10. század között az Amur és a Sárga folyó között lehetett. 986-ban a *kitajok* sikeres támadást indítottak ellenük, aminek hatására kénytelenek voltak megindulni nyugatra. A *kitajok* tovább folytatták a hódítást és 1008-ban legyőzték a Nansan hegység mellett élő *sárga ufgurokat*, akiknek egy részük szövetségre lépve csatlakozott a *kunokhoz*. Az így létrejött törzsszövetség áthaladt a Tarim-medence északi oldalán lakó *ufgur*, és az Iszikköl mentén élő *türkmének* földjén. Így a *türkmének* is kénytelenek voltak elindulni nyugatra, akik viszont az Aral-tó környéki *oguzokat* indították meg nyugatra, azaz a Volgán túlra. Minderről a Karahánidá Birodalom kútfői számolnak be. A 11. század elején a sárga *ufgur-kun* törzsszövetséghez csatlakoznak a *kipc sak* törökök is. 1043-ra a *kipc sak-ufgur-kun* törzsszövetségnek a Balhas-tó és az Ural közötti sztyeppen sikerült megszilárdítania a hatalmát. 1048-ban tovább űzték nyugatra a *besenyőket*, s 1054-ben megjelentek az orosz határnál, amiről egy 1061-es évkönyv számol be. Ebben azt olvashatjuk, hogy négy águk van, a *polovec*, *török*, *türkmén*, és *besenyő*. 1070-re meghódítva az *oguzokat*, eljutottak az Al-Dunáig.

Az Európába érkező *kunok* nem tudtak egy egységes államalakulatot létrehozni, de 180 évig öt csoportban, az Orosz-fejedelemség szomszédságában éltek. A lekeletibb csoport szállásterülete az Irtisz és az Urál között, a másodiké az Urál és a Volga között, a harmadik, amelyik a legerősebb volt, a Volga és Dnyeper között, a negyedik a Dnyeper és a Dnyeszter között, míg a legnyugatibb a Dnyeszter és az Al-Duna között terült el. A nyugati csoportjaik többször betörték az orosz-ukrán, lengyel, magyar, bizánci államok területére. II. *András* (1205–1235) országa védelmében éppen miattuk adott birtokot a Német Lovagrendeknek Dél-Erdélyben. 1200-as évek elején *Köncsek* kán megkísérelte egyesíteni a *kunokat*, majd fia *Jurij* kán folytatta apja tervét. Ennek 1223-ban, a *mongol* hódítás vetett véget, amikor egy huszonötezres *tatár* sereg megállíthatatlannak bizonyult, akik a Kalka (ma ukr: *Кальміусь*, *Kalmiusz*) folyónál a *kun* és orosz seregekre súlyos vereséget mértek. E csatározásokban *Jurij* kán is életét vesztette. Ezt követően a *kunok* egy része *Kötöny* (*Köten*) kán vezetésével a Magyar királyság határához, Moldva és Besszarábia területére költözött. *Marvazi* (ar: *Šaraf al-Zamān Ṭāhīr Marvāzī*), a szeldzsuk udvar orvosa, Kínáról, Törökökről és Indiáról 1120 körül írt munkájában azt írta *kunokról*, hogy nesztóriánusok, és közülük származott *Ikindzsi ibn Kocskar*, a khvareزمi sah. 1227-ben *Barc* (*Befbarsz*) vezér felvette a kereszténységet és népét a magyar király fennhatósága alá rendelte, azaz behódolt a királynak. II. *András* Kárpátok keleti karéjába telepítette szét őket, amiért ezt a területet Cumandiának is nevezték. A jövevények

megtérítése végett, a pápa létrehozta az esztergomi érseknek alárendelt *kun* püspökséget (később milkói püspökség). 1237-ben a *mongolok* újabb támadást indítottak az *orosz* és *bolgár* területek ellen, és a következő évben a *kunokat* is megtámadták. 1239-ben *Kötöny* a *kunok* egy részével menedéket kért IV. Béla (1206–1270) királytól, aki a kb. 40.000 jövevényt a Duna-Tisza közben telepítette le. A *kunok* tehát a 13. században, két hullámban települtek be a Kárpát-medencébe, és mint az a történelműkből kiderült, *ujgur* népelemeket magukba olvasztva, érkeztek a Kárpát-medencébe. A sztyeppén maradt *kunok* betagozódtak a Mongol birodalomba, a *kun* püspökség *kunjai* pedig szétszóródtak a Balkáni térségben, és beolvadtak a macedón (ezt Kumanovo városneve őrzi), a *szerb* és a *bolgár* népekbe.

JÁSZOK

A *Jászok* Kangkü¹⁹ (régi *kínai* ejtésben Künggü) *iráni* népe, akik szintén a 13–14. században települtek be a Kárpát-medencébe. Elnevezésük a *török* eredetű *ász* szóból ered, amelynek jelentése hermelin. A *Jászok* más elnevezései: a *szláv aszi*, *aszján*, és a *görög asziói* (gó: *ασιοι*, l: *asius*). A Magyar nyelvbe vagy a *szláv*, vagy Róma Tas szerint inkább a *csuvas* nyelvből került be a *Jász* elnevezés. A *Jász* nyelv egyetlen írásos emléke az 1422-es oklevél hátlapjára írt szójegyzék.

Az *aszi* népnév több törzset foglal magába, amelyek az i. e. 3–2. században bukkantak fel a történelem színpadán a Szir-darja mentén, ahol már fejlett földművelő életmódot folytattak. I. e. 129-re uralmuk alá vonták Szogdiána és Baktria térségét is. Az ókori *görög* források szerint az *alánok*²⁰ az *iráni szarmata* törzsszövetség fennhatósága alatt éltek. I. e. 43-ban a *hiungnuk* támadása meggyengítette a *Jászokat*, de pár évtizeddel később sikerült visszaállítani hatalmukat. Azonban a nép jelentős része elhagyta ősi földjét, és a Kaukázus térségébe vándorolt, ahol összeolvadt az ugyancsak *iráni alánokkal*. Ettől kezdve az utóbbiak is *Jászoknak* nevezték magukat. A második *hun* roham 350-ben birodalmuk teljes összeomlását eredményezte. A későbbi *arab* források hol *Jász*, hol *alán* néven említik őket, a *mongol* kor után azonban már csak a *Jász* megnevezésükkel találkozhatunk. A két nép nyelve közötti eltérésről semmilyen forrás nem maradt fenn. Vásáry megjegyzi, hogy Varsány nevű *alán* néptörzsedék már a honfoglalás előtt is csatlakozott a magyarsághoz, amit a Varsány helyiségneveink őrznek. 1116-ben, a *Jászok*, mint segédnép, védték a Don melletti *kun* városokat az *orosz* csapatokkal szemben.

Hazánkba IV. *Béla* idején indult meg a szórványos betelepedésük, ők is a *mongolok* elől menekültek. Ezután a következő században folyamatosan zaj-

¹⁹ A Kangkü (az *Avesztában* Kangha néven említik) nomád ország, a fővárosa Taskenttől északnyugatra volt. Az itt használatos nyelv, az iráni nyelvek alán-szarmata ágához tartozott.

²⁰ Az ő leszármazottai a Kaukázusban élő oszétok.

lott a betelepedésük, a mai jászág területére. A *Jászok* a bizánci kereszténységet követték. A magyarországi *Jászok* *Mátyás* király koráig még őrizték a nyelvüket, azonban az ezt követő időben beolvadtak a környező magyarságba. A ferences missziók térítették át őket a katolikus hitre. A tatárjárást követően nagyszámú *Jász* élt még Moldva és a Havasalföld térségében is, amit az bizonyít, hogy Angelino Dulcent 1330-as térképén Moldvát *Alaninak* nevezi. 1283-ban a bizánci uralkodó is mintegy 10.000 *Jász* telepít be határainak védelmére.

Ebből a rövid áttekintésből is látszik a magyarság gyökerei mennyire sokrétűen beágyazódnak Ázsia sztyeppei népei körébe. Ráadásul azok a népek, amelyekből a magyarság összetevődött, azok etnikailag maguk is összetettek, hiszen a történelmük vizsgálata során kiderült, hogy vándorlásaik során több népelemet is magukba olvasztottak, vagy más népekkel keveredtek. Tehát a magyarságot alkotó népek maguk is összetett képződmények voltak. Mindezeket az összeolvadási folyamatokat a sztyeppei nomád népek esetében a körükben meglévő életmódbeli és kulturális hasonlóság könnyítette meg. Nincs értelme kijelenteni bármiféle egygyökerű nemzeti leszármazást, mert avval biztosan tévedünk. Konklúzióként leszögezhető, hogy a kárpát-medencei magyarság megannyi ázsiai népelem közösségéből forrt össze és született meg, és az itteni élete során kialakított egy egységes és nagyhatású kultúrát. Mindez azt eredményezte, hogy a később középük került etnikumok számos tagja önként asszimilálódott és olvadt a magyarságba. A magyarság Kárpát-medencében megtelepedve, vérzataros történelmi események közepette megerősödve, ma egy sajátos kulturális színfoltot képez Európa népei között. Ennek egyik fontos eleme az erős ázsiai származástudat. Ady Endre tökéletesen fogalmazta meg, kompozícióban így: A mindenkori magyarság feladata megőrizni a kelet és nyugat közötti híd szerepünket. Mindehhez továbbként társul, hogy Csoma Sándor nyomdokain kutatásuk őseinket, és ápoljuk az apáinktól kapott hagyományokat.

RÖVIDÍTÉSEK:

ar	arab	l	latin
bas	baskír	man	manysi
bigö	bizánci vagy középgörög	mo	mongol
csuv	csuvas	pas	pastu
gö	görög	pe	óperza
gr	grúz	pi	kínai pinyin átírásban
k	klasszikus kínai	or	orosz
ka	kazah	ótó	ótörök
köpe	középperza	ör	örmény

szkt	szanszkrit	to	tokhar
szo	szogd	tő	török
ta	tatár	uk	ukrán
tadzs	tadzsik	üz	üzbég
tib	tibeti		

IRODALOM

- ARADI 2005 = ARADI ÉVA: A hunok Indiában. *A heftaliták története*. Budapest, HUN-idea, 2005.
- BAUMER 2012 = BAUMER, Christoph: *The History of Central Asia. The Age of the Steppe Warriors*. London – New York, I. B. Tauris, 2012.
- BÁNKINÉ 2008 = BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: *A kunok Magyarországon*. Kiskunfélegyháza, 2008.
- BECKWITH 2009 = BECKWITH, Christopher I.: *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton, Princeton University Press, 2009.
- BÓNA 1993 = BÓNA István: *Hunok és nagykirályaik*. Budapest, Corvina, 1993.
- 1993B = BÓNA István – TOMKA Péter – CSEH János – NAGY Margit – TÓTH Ágnes: *Hunok – gepidák – langobárdok*. Szeged, Magyar Őstörténeti Könyvtár, 1993.
- BONGARD-LEVIN 1981 = BONGARD-LEVIN, G. M. – GRANTOVSKIJ, E. A.: *Szkúthiától Indiáig*. Budapest, Gondolat, 1981.
- KÉPES 1982 = KÉPES Géza (ford.): *Őrök köbe vésett eposzok: az Orkhon és a Tola folyó mentén*. Budapest: Helikon, 1982.
- CZEGLÉDY 1969 = CZEGLÉDY Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest, Akadémiai K., 1969.
- CSÁJI 2004 = CSÁJI László Koppány: *Tündérek kihalófélben. Hunoktól a hunzakutokig – kutatóút Belső-Ázsiában I–III*. Budapest, Napkút K., 2004.
- DONIGER O'FLAHERTY 2010 = DONIGER O'FLAHERTY, Wendy: *The Hindus, An Alternative History*. Oxford University Press, 2010.
- ECSÉDY 1979 = ECSÉDY Ildikó: *Nomádok és kereskedők Kína határain*. Budapest, Akadémiai K., 1979.
- FEHÉR 1972 = FEHÉR M. Jenő: *A korai avar kagánok*. Buenos Aires, 1972.
- FINDLEY 2005 = FINDLEY, Carter Vaughn: *The Turks in World History*. Oxford, Oxford University Press, 2005.
- GROUSSET 1970 = GROUSSET, René: *The Empire of the Steppes: a History of Central Asia*. New Brunswick, Rutgers University Press (Transl. by Naomi Walford), 1970.
- GYÖRFFY 2002 = GYÖRFFY György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, Osiris K., 2002.
- HOPPÁL 1980 = HOPPÁL Mihály (szerk.): *A tejút fiait. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról*. Budapest: Európa K., 1980.
- KOVÁCS 2014 = KOVÁCS Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Budapest, Balassi K., 2014.

- LÁSZLÓ 1999 = LÁSZLÓ Gyula: *Múltunkról utódainknak I-II.*; Budapest, Püski, 1999.
- LIGETI ÉN = LIGETI Lajos: *Az ismeretlen Belső-Ázsia.* Budapest, Athenaeum, É. n.
- LITVINSKY 1999 = LITVINSKY, B. A. (ed.): *History of Civilizations of Central Asia.* Delhi, Motilal Banarsidass, 1999.
- McGOVERN 1939 = McGOVERN, William Montgomery: *The Early Empires of Central Asia.* New York, 1939.
- NÉMETH 1940 = NÉMETH Gyula (szerk.): *Attila és hunjai.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1940.
- OBRUSÁNSZKY 2008 = OBRUSÁNSZKY Borbála: *Hunok a Selyemúton.* Budapest, Masszi K., 2008.
- OLAJOS 1997 = OLAJOS Teréz: A magyar „kettős honfoglalás” teóriájáról. In: Németh Ferenc – Szekeres et al 1997 = Szekeres László és mások (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság.* Újvidék, Fórum K., 1997.
- PATKANOV 1900 = PATKANOV, Szergej: *A szabirok nemzetisége.* Ethnographia XI. 8–9. szám, 1900.
- ROEMER 2000 = ROEMER, H. R.: *History of the Turcic Peoples in the Pre-Islamic Period.* Berlin, 2000.
- RÓNA-TAS 1997 = RÓNA-TAS András: *A honfoglaló magyar nép: Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.* Budapest: Balassi K., 1997.
- SELMECZI 2005 = SELMECZI László: *A jászok eredete és középkori műveltsége.* Jászberény, 2005.
- SCHMIDT 1990 = SCHMIDT Éva: *Az obi-ugor mitológia és medvetisztelet.* Ethnographia 101. évf. 2. szám, 1990.
- SUDÁR 2015 = SUDÁR Balázs (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában.* Budapest, Helikon, 2015.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1997 = SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *Az avar történelem bizánci forrásai.* Budapest, Balassi, 1997.
- THOMPSON 2003 = THOMPSON, E. A.: *A hunok.* Szukits K., 2003.
- TÓTH 1998 = TÓTH Sándor László: *Levédiától a Kárpát-medencéig.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998.
- VÁSÁRY 1993 = VÁSÁRY István: *A régi Belső-Ázsia története.* Szeged: Magyar Őstörténeti Könyvtár, 1993.
- VÉRTES 1990 = VÉRTES Edit: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1990.
- WASSON 1968 = WASSON, R. Gordon: *Soma: Divine Mushroom of Immortality.* Italy, Harcourt Brace Jovanovich, 1968.
- Z. TÓTH 2010 = Z. TÓTH Csaba: *Őstörténeti tanulmányok. 2005–2010.* Hága, Mikes International, 2010.
- ZSIRAI 1944 = ZSIRAI Miklós (szerk.): *Osztyák hőseinek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka.* I. Budapest, MTA, 1944.

*Csáji László Koppány*TÖLCSÉREK, SZITÁK ÉS BUBORÉKOK:
A KORAI MAGYARSÁG NÉPESSÉGTÖRTÉNETI VÁZLATA

Bizonyos szempontból egy nép történeti útja hasonlatos egy folyóhoz: csak környezetével együtt képzelhető el. Nincsen folyó part nélkül. A folyó magával ragad földet, fát, kavicsokat, de fokozatosan le is rak ezekből, kölcsönhatásban áll környezetével. Vizét kimerhetik öntözésre, tározókba, beleszivároghat az anyaföldbe, de közben befogad újabb és újabb patakokat, folyókat, és nem enyészik. Képzelnünk el egy folyamat az időben, melynek folyton változó hajjai látszólag ugyanazt a víztükröt alkotják. Fodrai az egyes emberek, családok, falvak életének eseményei, partja pedig a hőmpölygő idő. Ahogyan a folyó beleveszhet a sivatagba, beletorkollhat egy még nagyobb folyóba, a népek is odaadhatják vizüket és megváltoztathatják nevüket valamely nagyobb áradatba érve. A folyó egyszerre ugyanaz, és egyszerre más mindenhol: a szélén, ahol iszapot rak, a közepén, ahol örvénylik, a kezdeti forrás-tisztaság, a torkolat gigászi szélessége ugyanaz is, meg nem is. Herakleitosszal szólva sohasem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Mégis elnevezzük és tiszteljük őket: emez a Duna, a Tisza, vagy éppen a Volga, a Tobol. Nevük keretet ad nekik. Lehet kegyetlen szárazság, mikor vizük elszivárog, a maradék is épp csak csordogál, vagy áradás ideje, amikor kitornek medrűkből, és magukba mosnak mindent, mi eléjük kerül, a folyó attól még ugyanaz.

Más szempontból egy nép történeti útja hasonlatos lehet az énekhez, ami összecsendül másokéval, és együtt zeng egy ideig, a szitához, amely részecskéket ereszt ki és be – vagy épp a gulyásleveshez, amelybe belefő sok-sok féle hús, zöldség, fűszer, hogy aztán eggyé válva alkosson gazdag egészet. Mint minden metafora, a folyó, a tölcsér, a szita, képi világa révén láttat valamit, amit az elvont társadalomtudományi fogalmak csak hosszas körülírással próbálnak megragadni; rávilágít egy-egy fontos mozzanatra, egyszerre találó, de sántít is. Amikor elődeinkről töprengek, sokszor próbálok elképzelni (metaforikusan) az elvont, tudományos fogalmakat: például a kultúrát, a társadalmat, a beolvadást, a kisebbségi létet, a diffúziót, a kölcsönhatást és az önazonosságot. Nyilvánvalóan sokat lehet és kell is ezekről gondolkodnunk tudományos körökben, példákkal, érvekkel és ellenérvekkel megvilágítva elképzeléseinket, de ezek a gondolatok meddők maradnak, ha nem tudjuk az embereknek láttatni, érthetően elmagyarázni, miről is van szó.

Ezért úgy döntöttem, hogy ebben az írásomban – szakítva az általam a Csoma-kötetekbe eddig írt műfajokkal – lábjegyzetek és bőséges szakirodalmi hi-

vatkozások nélkül, olvasmányosan és közérthetően kísérlem meg összefoglalni, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben milyen kép alakult ki bennem őseink és múltunk kutatása során. Mivel e kép legalább annyira művészi intuíciókból táplálkozik, mint amennyire tudományos alapokra épül, kérem, hogy bocsássák meg nekem a néha leegyszerűsítő fogalmazást és az esetleg suta szóhasználatot! Az volt ugyanis a fontos számomra, hogy e kép lényegét átadjam.

A KULTÚRÁK, NYELVEK, NÉPEK TÖRTÉNETISÉGÉNEK LEHETSÉGES MODELLEI

A társadalom a történeti- és társadalomtudományok felé kialakulásuktól fogva olyan elvárást támaszt, hogy adjanak választ a kortárs nagyközönségben felmerülő kérdésekre is (tehát ne csak saját elefántcsonttornyaikban dolgozzanak), többek között az etnicitás történeti megjelenéseire és a történeti források, régészeti kutatások etnikai olvasatára. Thomas Hylland Eriksen szerint a történeti tudományok az eredetmitoszok szerepét töltik be korunkban, tehát a nagyközönségnek íródhatnak. Amikor saját elképzelésemet ábrázolni akartam, el kellett döntenem, hogy van-e olyan modell, ami megfelelően láttatja azt a bonyolult folyamatot, amiben szerepel az idő, a népességszám, beolvadások és néprészek kiválása is. A modellek a vizualitás és az absztrakció eszközével egy-egy tudományos elképzelést segítenek megérteni, továbbá – optimális esetben – újabb, árnyaltabb kérdések feltételéhez segítenek hozzá. Milyen modellekben gondolkodtak eddig az egyes tudományágak? A következőkben azt ismertetem, hogy miért nem tartottam megfelelőnek a nyelvi családfa-modellt, az időtényező nem láttató szociológiai modelleket (pl. korfát), a régészeti kultúrák időrendi táblázatait továbbá a populáció- és filogenetikai ábrákat, vagy az úgynevezett ethnosz-elmélet modelljét sem.

Az egyik legközismertebb modell az összehasonlító és történeti nyelvészet nyelvi családfa modellje. A nyelvek szétválásának feltételezéséből indul ki; a családfa – nevéből is következően – szétágazó faként láttatja az egyes régebbi, közönséges gondolt (alap)nyelvekből eredő újabb és újabb, későbbi nyelveket, így egyre közelebb érve a maiakhoz, amelyek az ágak végén függenek. Komoly kritikák fogalmazódtak meg e modellel szemben. Egyrészt semmi sem támasztja alá, hogy ezer, kétezer vagy ötezer évvel ezelőtt valóban a nyelvek mai számánál sokkal kevesebb, csupán néhány nyelvet beszéltek volna, méghozzá irdatlan nagy területen a mainál jóval ritkábban lakó embertömegek. Ezt a feltételezést a történeti források nem támogatják. Ha Tacitust vagy Hérodotoszt olvassuk, a kétezer vagy két és félezer évvel ezelőtti Európában úgy tűnik, hogy sokkal több nép élt, és valószínűleg legalább annyi, ha nem még több nyelvet is beszéltek, mint manapság. (Igaz, néha nehéz eldönteni, hogy mi számít egy nyelvnek, mi csak dialektusnak.) A nyelvek történetét és más nyelvekkel fennálló kapcsolatait nem szabad összevetni az ezt beszélő nép történetével. Gondoljunk csak arra, hogy milyen

sok magyar beszél románul, de nem érzi magát románnak, milyen sokan beszélnek angolul, és korántsem tekinthetők egy népnek, milyen sok nyelvet beszélhet egy-egy ember, de önazonossága nem feltétlenül az általa beszélt nyelvek szerint épül fel. Sőt, néhányan már alig-alig beszélnek annak a népnek a nyelvét, amelyhez tartozónak tekintik magukat: példaként most csak az íreket, skótokat, latin-amerikai spanyol anyanyelvűvé lett őslakosokat említem. Ráadásul a nyelvek kölcsönhatása nem csupán „családfákon” belül, hanem lokális és más társadalmi kapcsolatok mentén is zajlik, így a családfákon átívelő kapcsolatok jönnek létre. Az egyirányú szétágazás fa-modellje ezt nem tudja megmutatni. A nyelvészeti családfa-modell tehát alkalmatlan volt számomra, hogy elképzelésemet láttassa.

Egy másik lehetséges út a genetikai adatok alapján, populáció- és filogenetikai adatokból felépülő, a genetikai mutációkra alapozott leszármazási összetételek „vonalkódja” alapján levezethetőségi vagy távolsági ágrajzokat, illetve körbrákat készíteni. Ezek mind arra a biológiai felismerésre épülnek, hogy apai (kizárólagosan apáról fiúra), vagy anyai ágon (tehát kizárólagosan anyától gyermekére) egyes gén-mutációk hosszú ideig öröklődnek. Természetesen olyan mutációk alkalmasak ilyen „apai” vagy „anyai” vonalak vizsgálatára, amelyek nagyon ritkák. (A genetika nagyvonalúan eltekint attól, hogy nem feltétlenül csak apai vagy csak anyai leszármazás szerint alakulnak az embercsoportok.) A csontokból illetve a jelenleg élők nyálából, véréből stb. kimutatható, óriási számú mintát szereztek be (bár van, amelyik néptől alig, másoktól pedig elképesztő mennyiségűt). A genetikusok azt vizsgálják, hogy a népekben vagy más embercsoportokban (helyi, kistérségi, vallási, nyelvi, kulturális vagy más csoportosítás szerint) a különböző „mutációk” milyen arányban fordulnak elő. Egy mutációból sok esetben levezethető a további al-mutációk egész sora, így több ezer éves leszármazási vonulatok jönnek létre (ezek az úgynevezett *haplocsoportok*). Ez a felismerés nagyon hamar olyan reményt ébresztett a laikusokban, hogy a genetika talán alkalmas lesz népek rokonságának feltárására. A népek rokonsága meglehetősen nehezen meghatározható fogalom, és a genetika nem is „népekben”, hanem úgynevezett „populációkban” gondolkodik, tehát tudományos alapon nyugvó elvek szerint elrendezett embercsoportokban. Hamar kiderült, hogy nincsen a világon talán egyetlen olyan nép sem, ami „tisztán” egyetlen haplocsoportba tartozó mintákat produkált volna a kutatások során.

Zavarba ejtően sokfelé irányultak azok az összetevők, amelyeket egy-egy nép körében feltártak, és nemigen volt egyetlen olyan haplocsoport sem, ami tisztán egyetlen néphez vagy akár nyelvcsaláddhoz kötődne. Ha a minket érdeklő magyar genetikai mintákról beszélünk, azok egyrészt nagyon kis átfedést mutattak a honfoglaláskori csontletekből kimutatott mutációs-elrendeződéssel, másrészt pedig az egyes összetevők a legkülönbélebb népek körében is megtalálhatók, az írektől a hantikon, manysikon és a törökségi népeken át a lengyelekig,

románokig, közel-keleti népekig. (Néhányan azt az abszurd következtetést vonták le ebből, hogy a mai magyarság nem rokona saját őseinek.) Sokan nem csodálkoztak azon, hogy amennyiben térképen ábrázolnánk az egyes haplocsoportokat adó mintákat (tehát egyénenként külön-külön térképen bejelölnénk őket), nem lenne olyan genetikus, aki akár csak megközelítő pontossággal is meg tudná mondani valakiről a gén-mintája alapján, hogy milyen etnikai identitása van, mely néphez tartozik, milyen nyelven beszél. Ha csoportokat nézünk, az egyre többféle mintázat területenként is igen eltérő „körbrákat” és elrendeződést mutat egy-egy népen belül (tehát például a Kunság és a Székelyföld lakosságának génmintája más arányokban tartalmazna, és nem is feltétlenül ugyanolyan haplocsoportokat). Pamjav Horolma, Fehér Tibor és Németh Endre kutatásai során például kiderült, hogy a jelenleg ismert mintákból kiindulva az ún. L1034-es mutáció tekintetében a székelységnek hatszor nagyobb átfedése (kapcsolata) van az uráli (finnugor) nyelvet beszélő hantikkal, manysikkal, mint az anyaországi magyaroknak. (Természetesen más olyan haplocsoportok is találhatóak körükben, amelyek bizonyos – párezer éves – időtávlatban vérségi kapcsolatot is jeleznek.)

A genetikai ábrák és ágrajzok, genetikai távolságot mérő szoftverek néhány szempont alapján „helyezik el” az adott népeknek, nyelveknek vagy földrajzi régióknak megfeleltetett „minta-arányokat” egymás közelébe vagy egymástól messzebb. A genetikai kutatások fontos tanulsága, hogy az emberiség egy családot alkot, mindenki rokona a többi embernek, csak épp talányos, hogy hány száz vagy ezer évvel ezelőtt található meg a közös ősük. Egy ausztrál bennszülött vadásznak és egy járszági pásztornak is van „rokonsága”, tehát a genetika „távolságot” és nem „genetikai rokonságot” mér. Tekintettel arra, hogy egy-egy nép valamely részének mutációs mintaaránya akár nagy eltérést is mutathat ugyanazon nép más részének, földrajzilag vagy kulturálisan körülhatárolható egységeinek adataival összehasonlítva, jelen pillanatban a genetikai kutatások inkább az útkeresés és az elméleti és módszertani keretek kidolgozásának szakaszában vannak (lévén rendkívül új tudományág), mintsem a nagyívű összehasonlás és összegzés időszakában. Egyik genetikai eredmény írja felül a másikat, évről évre dőlnek meg a korábbi állítások. Komoly kétely ébredt bennem, hogy mennyiben alkalmas a mutációk csak apai vagy csak anyai ágon történő leszármazásának mérése a népségtörténeti modellezésre.

További lehetséges modell a régészeti kultúrák egymásba való átmeneteinek, nagyobb horizontokra rendeződésének és egyes térségekben a változások, kicserélődések bonyolult folyamata. A régészet korai elképzeléséhez képest ma már egyértelmű, hogy a régészeti kultúrák határai nem azonosíthatók a hajdani népekével. Összefüggéseik is sokkal bonyolultabbak, mintsem, hogy egymás után következő, egymást felülíró szakaszoknak tekinthessük ezeket akár egy tágabb térségen belül. Ráadásul foltszerűségük és kronológiai problémáik, egymásra

rétegződésük jól illusztrálja azt a másfél évszázada a kulturális antropológiában zajló vitát, ami arról folyik, hogy miben áll a kultúra lényege, van-e és milyen szempontból saját, egyedi kultúrája egy-egy népnek, hiszen a kulturális jelenségek határai általában nem esnek egybe az etnikai határokkal. Gondoljunk itt arra, hogy a sokak által magyarnak feltételezett tulipános, vagy annak tűnő motívumok az antik görögségtől az alpesi faházakig, a perzsaszőnyegektől az észak-afrikai festményekig megtalálhatók, hogy pizzát nem csak olaszok készítenek, mint ahogyan lecsót sem csak magyarok. A honfoglaláskori magyarokra jellemzőnek tekintett palmettás motívumot találunk mordvinoknak tulajdonított koraközépkori leletek között, és ha annyira le akarjuk szűkíteni a specifikációt, hogy a legapróbb technikát és motívumot tulajdonítanánk csupán egy adott csoportnak, akkor lehet, hogy pusztán egy szűkebb alcsoport, társadalmi réteg vagy egy kézművesműhely sajátos tárgyait határozzuk meg.

Az egymásra rétegződő régészeti kultúrák tágabb horizontjai sokszor csak néhány tárgy hasonlóságán alapulnak, és az újabb kultúrák nem egyik pillanatról a másikra váltják le az előzőt, hanem az átmenetek sorát találjuk meg. Egy-egy nép vagy etnikai csoport körében többféle régészeti kultúrát találunk (vagy feltételezhetünk), mint ahogyan a Kárpát-medencei magyarság körében is sokféle életmódú, kultúrájú csoportot és társadalmi réteget találhatunk az elmúlt évezred bármely időszakában. Érdekes példa a radikális kultúraváltásra, ami a honfoglaló magyarság 10. századi és a már döntően kereszténnyé lett Árpád-házi magyarság 11–12. századi kultúrája között mutatkozik. A leletek alapján (tehát régészeti eszközökkel) aligha mernénk őket egy nép tárgyi hagyatékának tekinteni, ha nem lennének róluk történeti forrásaink. Ha a honfoglaló magyarság aranyozott ezüst ötvöstárgyai (pl. tarsolylemezei) alapján akarnánk a magyarságot e 9–10. századon kívül is keresni, nemigen találnánk nyomát hasonló tárgyakat viselőeknek, holott nyilvánvalóan nem mesebeli törpékként a semmiből ugrottak elő, és nem is enyésztek el nyomtalanul az ezeket használó népcsoportok. A régészeti kultúrák nem egyöntetűen rajzolnak ki népeket, és a népességtörténeti folyamatok sem egykönnyen állíthatók párhuzamba, vagy hozhatók összhangba e kultúrák váltoásaival.

A hatvanas-hetvenes évektől nagy hatása volt a kultúratudományokra az úgynevezett etnosz-modellnek. Az 1960-as évektől írt munkáikban Julian Bromlej és Lev Gumiljov (Szergej Sirokogorov nyomán) az *ethnoszokat* önálló rendszert alkotó endogám – tehát a csoporton belüli házasságot preferáló – társadalmi csoportként értelmezték. Megpróbálták fogalmilag elhatárolni a pusztán nyelvi csoportoktól és a modern nemzetektől. Ethnoszon Bromlej olyan történetileg kialakult emberi közösséget értett, amely szerinte viszonylag állandó közös kulturális (és ezen belül nyelvi), illetve pszichikai jegyekkel rendelkezik, relatíve egységes, területileg körülhatárolható, még diaszporák és enklávék ese-

tén is közös rendszert alkot, és legfőképp: tudatában van más hasonló csoportoktól való különbözőségének („mi/ők” elképzelés). Ezeket az ethnoszokat, mint objektív társadalmi tényeket fogalmi meghatározásuk, elkülönítésük után típusokba sorolta, néprajzi és történeti elemzésnek vetette alá. Bromlej nyomán az ethnoszok specifikus tulajdonságai, a rájuk jellemző jelenségek vizsgálata vált az ethnosz-kutató néprajzosok feladatává: például egy-egy ethnosz „hitvilága”, „mondakincse”, „szokásainak” kutatása. Bromlej majdnem negyed évszázadon át vezette a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Osztályát (1966–1989), ami nem kis mértékben segítette elő elmélete elfogadását, és azt, hogy az ethnoszelmélet bekerült más országok tudományos gondolkodásába is (főleg a szocialista blokk államaiban). Hazai fogadtatásával kapcsolatban emblemikus alakként Fodor István és Bálint Csanád régész, Szűcs Jenő történész és Veres Péter néprajzkutatót említhetjük, akik a tudomány által felismerni vélt hajdani ethnoszok történetét, jellemzőit, kölcsönhatásait keresték. Az ethnoszt viszonylag homogénnek tekintette e modell, hasonlóan az ún. *essencialista* elméleti megközelítésekhez (jellemző, egyedi tulajdonságokat, karaktert, lényegi jelenségeket – ún. ethnospecifikus jelzőket – keresve annak tagjaira, és mellőzve a sokféleség vizsgálatát, a „tipikust” keresve).

Bromlej és munkatársai az etnoszociális rendszerek típusait, történetét is kutatták, e körben élesen elhatárolták az etnogenezist a népességtörténettől. Feltételezték, hogy egy népnek (ethnosznak) volt ún. gyermekkora, serdülőkora, felnőttkora és idős kora, majd pedig elenyészik. Ebben az egyirányú fejlődésben hasonlóan didaktikus utakat és jellegzetességeket kerestek és vélték felismerni, mint a 19. század végi társadalmi evolucionizmus elméletében – csak épp nem az emberiség, hanem az egyedi ethnoszok szintjén. (Az evolucionizmus modellje egyirányú fejlődési sorba próbálta rendezni a világ kultúráit, társadalmait, és a „lemaradó”, „primitív” népeket a fejlett társadalmak korábbi fejlődési szakaszának feleltette meg. Arra hivatkoztak művelői, hogy a világ népeinek útja a hordatársadalmaktól a törzsi és nemzeti társadalmakon keresztül a feudalizmuson, abszolútizmuson át vezet el a modern, fejlett kapitalista társadalmakig, tehát egy irányban fejlődnek. A primitív kultúrákban a fejlett európai népek szerintük „saját élő múzeumaikat” ismerhetik fel és tanulmányozhatják.)

Az ethnoszelmélet hívei egy ethnosz belső elnevezései (az *endonimek*) mögött egy rendszert alkotó etnikai csoport közös tudati viszonyulását tételezték fel a közös eredethez, kultúrához. Az ethnonimek között megkülönböztettek más, külső (*exonim*), vagy épp politikai (*politonim*) elnevezéseket is. Az ethnoszba, mint eleve létező, objektív kategóriába szerintük az egyén mintegy beleszületik, és ez determinálja őt, ahogyan azt a *primordialistának* nevezett megközelítések is vélik. (A primordializmus szerint nem az egyéni sorsok és döntések során születik meg és alakul az etnicitás, az etnikai tudat, hanem ez eleve

adott, az egyenektől független létező, az egyének életvilágának keretet és tartalmat ad). A korábbi nép-központú kultúrákutatóknak (vö. *Volkskunde*, *Völkerkunde*, *Volksleben*) csak látszólag alkotott új fogalmi keretet az ethnoszelmélet: valójában fából vaskarika volt, a pozitivista bölcsészettudomány szemléletmódjához hasonlóan objektív etnikai kereteket feltételezett, amelyeknek jellemző jegyeire, kultúrájára és történetére volt kíváncsi. Kritikusai szerint a népvándorlást is úgy képzelték el az ethnosz-modellben gondolkodók, mintha egymást lökdöső biliárdgolyók lennének a szereplői, hiszen a kölcsönhatást, egymásra-rétegződést és a kettős vagy többes identitást nem ismerték fel, és egy-egy földrajzi helyre próbálták az ethnoszokat lokalizálni tér/idő dimenzióban vándoroltatva azokat. Ennek az elméleti irányynak köszönhető Magna Hungária helyének keresése is. Az elmúlt negyed évszázadban az ethnosz-elméletet sok kritika érte, és jelenleg már csak tudománytörténeti jelentőségűnek mondhatjuk, bár művelői sok érdekes jelenségre hívták fel a figyelmet.

Kritikusai szerint az ethnosz-elmélet elenyésző tereptapasztalatra alapult, és nem konkrét kutatások során kidolgozott tudományos folyamat eredménye volt: túl teoretikus, didaktikus kidolgozottsága miatt szembeállítható a kortárs kulturális- és szociálanropológia etnicitáskutatásának témafelvetéseivel, módszereivel és eredményeivel (pl. Fredrik Barth, Thomas H. Eriksen). Az etnicitáskutatás – ellentétben az ethnosz-moddal – nem az etnikai csoportok karakterére, specifikumaira, hanem a csoport tagjainak érzelmi és tudati világára, viszonyulásaira, társadalmi környezetében betöltött szerepeire figyel. A szociálanropológia nem egységes jelenségként kezeli az etnicitást, hanem feltárja annak sokféleségét, többszintű csoportképző elvként tekint rá, ezért nem ad a történelmen átívelő vagy akár csak a kortárs társadalmakra általánosan alkalmazható „modellt”. Felhívja a figyelmet egyes jelenségekre, amelyek adott esetben vagy megfigyelhetők, vagy sem egy etnikai csoportnál, illetve cáfol néhány sztereotípiát (mint amilyen például az ethnoszok objektív endogám rendszerjellegének feltételezése vagy az ethnogenezis cezúraszerű elképzelése). Az etnicitáskutatás ma is létező tudományos irányzat. Könyvtárnyi szakirodalmat hozott létre, és szemben az ethnosz-elmélettel, nem vált egységes iskolává. Az újabb etnicitás-elméletek (például Rogers Brubaker és követői) megkérdőjelezzik magát az etnikai csoport-jelleget, az etnikai kategóriák egyenektől elkülöníthető, közösségi voltát is, azt pusztán tudati perspektívának tekintve.

Végezetül röviden szólnom kell azokról a szociológiai modellekről, amelyek társadalmi csoportok, korosztályok korok, nemek és más szempontok szerinti csoportosítását végzik el. Ilyen például a kor-fa modellek, amelyek egy adott népesség nemek és korcsoportok szerinti lélekszámát ábrázolják. Ezek elkészítéséhez nagyon sok konkrét adatra van szükség. Emiatt hiába sokatmondók és nagyon jól elemezhetők, a gyakran nagyon adathiányos koraközépkori vagy

még régebbi időszakokra nézve nem tudunk felállítani ilyen modelleket – a korai magyarságra nézve az időbeli egymásutánosság sok-sok évszázados folyamatának modellezésére ezért sajnos nemigen hasznosíthatók.

Félreértés ne essék, nem azt akartam az előzőekben sugallni, hogy ezek a modellek rosszak vagy fölöslegesek lettek volna, főleg azt nem, hogy az adott tudományterület saját kérdéseinek vizsgálatához, egyes irányzatok, hipotézisek láttatására ne volnának alkalmasak. Pusztán arra akartam felhívni a figyelmet, hogy egyik tudományágban kidolgozott egyedi modellt sem találtam alkalmasnak arra, hogy saját, több tudományterület eredményeit ötvöző elképzelésemet kellő árnyaltsággal ábrázolni tudjam vele. Ezért saját modellt kezdtem kidolgozni, felhasználva a korábbi elméletek néhány tanulságát (vagy épp szembe helyezkedve velük). Ezt a saját modellt mutatom be a következőkben.

AZ IDŐ ÉS A NÉPESSÉG ARÁNYOS ÁBRÁZOLÁSA

Bő negyed évszázada abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a kitűnő történeti demográfus, Kovacsics József diákja lehettem az ELTE-n, egyúttal Gombár Csabától és Hankiss Elemértől szociológiát, Karácsony Andrástól pedig társadalomfilozófiát tanulhattam. Komplex módszer tárult fel előttem, ami hosszú időre meghatározta társadalomtudományi érdeklődésemet. A történeti demográfia nem tetszeleg abban, hogy végleges és mindenre kiterjedő modellt tudna felállítani egy adott korszak demográfiai és etnikai folyamatairól, de a rendelkezésére álló forrásokból megkísérli egy etnikai, vallási vagy nyelvi csoport lélekszámát megbecsülni, változásaik történeti folyamatát felvázolni. A népességszám és az idő tényező adja a grafikonok leggyakoribb koordinátáit, de lehetséges további dimenziókban az etnikai, a kor- és vallási összetételt is felvázolni – már ha van valamilyen fogódzkodója a szakembereknek. Ahol nincsen, ott – a hibahatárok és a hipotetikus jelleg közlése mellett – a környező, közvetett adatokból lehetséges (valószínű) statisztikákat, demográfiai változásokat állíthat fel. Ez korántsem jelenti azt, hogy a fantáziájával egészítené ki a tényeket, sőt, éppen ellenkezőleg, közvetett következtetéseit is konkrét adatokra, forrásokra kell építenie, amelyek alapján meg tudja magyarázni, hogyan hozhatók összefüggésbe vizsgálatának tárgyával.

A korai magyarságról szólva: csak becsléseink lehetnek, hogy a honfoglaló magyarság 895-ben milyen létszámú volt. Abból azonban, hogy milyen gyorsasággal lakta be a Kárpát-medencét, és milyen erővel tudta megvédeni magát a 907-es pozsonyi csatában a nyugati támadástól, továbbá a külső források közvetett adataiból pl. a vándorlási utakra vonatkozóan, továbbá a régészeti leletanyag ismeretében többen is megkísérelték feltárni a „honfoglalók lélekszámát”. A becslések szóródásából is látszik, hogy néhányan viszonylag szűk elit-réteget tételeztek fel. Kristó Gyula, Erdélyi István, László Gyula és más régészek,

történészek kísérelték meg e történeti demográfiai rekonstrukciót. Legtöbben a Kárpát-medencében talált szláv, késő-avar és germán népekhez hasonló lélekszámúnak tételezték fel a honfoglalókat. Ez azt jelenti, hogy mintegy két-háromszázezer fős honfoglaló magyarságot, és hasonló mennyiségű itt talált népességet képzeltek el. A honfoglaló magyarság azonban az előző évszázad folyamán több komoly népességtörténeti változáson is átesett: kiváltak a Volga-Urál térségébe vándorló vagy ott maradó magyarok, akik az Anonymus által Magna Hungáriának nevezett magyarul beszélő és kulturálisan is rokon népességet alkották. Továbbá kiváltak belőle a Kaukázus térségébe vándorló magyarok, akikről későbbi történeti forrásokból szintén értesülünk. Az ő lélekszámukról kevés fogalmunk van, néhány tízezer főt biztosan számláltak, ha még oly sokáig önálló entitásként emlegetik őket a középkori források.

Az általam kidolgozott modell alapját egy történeti demográfiai alapábra képezi, ahol a vízszintes tengely az i.e. 600-tól i.sz. 1000-ig tartó időszakot, míg a függőleges tengely a magát magyarnak nevezők, tehát önazonosságukat magyarnak meghatározók sötétszürke sávja. Az ábrán a függőleges tengely a népességszám becslült értékét mutatja. Természetesen a rendkívüli adathiány miatt ez valóban csak nagyon nagy hibahatárral bíró becslés, mégsem valószínű, hogy nagyságrendi eltérés van a népességszám-változásokban. A korai magyarság és a honfoglaló magyarok mellett még két népesség hasonló népességtörténeti folyamatát jelöltem, azokat, akikkel kapcsolatban a legtöbb adat utal arra, hogy velünk közös identitásból fakadhattak, kiválás, szétválás, elvándorlás útján. Ezek egyike az Irtis, Ob és az Urál-hegység társágében élő ugorok, akik a később hantik és manysik elődei. Közülük a manysik önelnevezését a legtöbb nyelvész a magyar népnévvel rokonítja. Ők legközelebbi nyelvrokonaink, de ahogy az ábra is mutatja, elválásunk már az i.e. 600-at megelőzően biztosan megtörtént. A másik olyan népesség, akikkel kapcsolatban – bár heves viták vannak erről – felmerült, hogy magyar önazonosságtudattal bírhattak, a László Gyula által „griffes-indások” népének nevezett késői avarok. Bár László Gyula halála után hipotézisét sokan kívánták cáfolni, az elmúlt évtizedben ismét egyre többen vetik fel e kérdés további vizsgálatának szükségességét. Ezért e két világosszürke sávot – az ugorokat és a késői avarokat – az alap-ábrámban a korai magyarsághoz viszonyítva ábrázoltam. (A késő avarok összeolvadtak a már itt talált korai avarokkal, a varhun népességgel, és a Karoling hódítások nyomán jelentősen meggyengülve és megfogyatkozva, de megélték a 895-ös honfoglalás időszakát, így a világosszürke sáv becsatlakozik a sötétszürke sávba.) A 10. század folyamán a későavar népesség nagyon gyorsan beilleszkedett a honfoglaló magyarságba, így tárgyi és szellemi hagyatékukat lehetetlen kimutatni az államalapításkor.

Az ábrán a vízszintes időfolyamattól eltérések is történnek. A radikális irányváltások olyan időszakot jeleznek, amikor az élőhely és az életmód is radikális

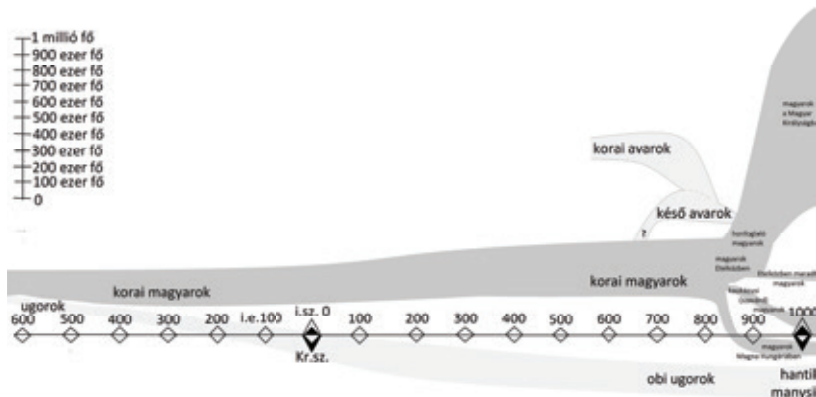
változáson megy keresztül. A korai magyarság körében egyrészt a Kaukázusba költöző ún. szavárd magyarok, másrészt a honfoglaló magyarok körében talá-lunk ilyen változást. A Magna Hungáriába kerülő magyarok is minden bizonnyal komoly élőhely- és életmódváltáson mentek át a 9–12. század között, ennek elle-nére, amikor a 13. század első feléig (amikor Julianus barát rájuk talál), a magyar nyelv és a magyar önazonosságtudat fennmarad a körükben, sőt, Julianus be-számolója szerint emlékeztek a nyugatra költöző rokonaikra. Ez is mutatja, hogy a többszáz éves, egymástól távol megélt időszak ellenére a csoportidentitásuk nem ment át gyökeres változáson, és népemlékezetükben az elválás időszakát megőrizték. Ne fedjük, Anonymus az ezt megelőző évtizedekben írta a *Gesta Hungarorumot*, tehát a művéhez felhasználta „igricek énekei” és „regösök csacska meséi” (tehát a nem írott forrásai) is őrizhettek emlékeket a honfoglalásorból.

Sokan megkísérelték a honfoglalók népességszámának rekonstrukcióját. Árpád-kori krónikáink (Budai Krónika, Thuróczy Krónikája) a honfoglalók ka-tonáskodó rétegének létszámát minden bizonnyal túlozva, 210–216 ezer főben határozzák meg. Ez mintegy 900 ezer és egymillió fő közötti honfoglaló magyar-ságot feltételezne. A perzsa földrajztudós, Ibn Ruszta, által a 870-es évekre vonat-kozóan írt beszámoló szerint a magyarok fejedelme 20 ezer harcossal vonul ki (ez tehát a kabarok csatlakozása előtti adat). A bizánci krónikák nem sok támpontot adnak. Kovacsics József 1963-ban kiadott történeti demográfiai munkájában 500 ezer főre becsülte e lélekszámot. Lényegesen kevesebb létszámot, 50 és 100 ezer közötti adatokat határozott meg Pauler Gyula (1900), Mályusz Elemér (1952), Makkay János (1993), Zimonyi István (1995) és Csorba Csaba (1997), de Kristó Gyula (1986) is csupán 100–150 ezer főre becsülte a honfoglalók teljes létszámát.

A legtöbben azonban 300 és 500 ezer fő közötti népességszámot adtak meg. 350–400 ezer fő körüli honfoglaló népességet feltételezett Györffy György tör-ténész (1963), Dienes István (1972) és Erdélyi István régész (1986). Az utóbbira (tehát félmillió fős becslésre) pedig Hóman Bálint (1956) és Glatz Ferenc (1996) történelmeseket említhetjük példaként, és Róna-Tas András néprajzkutató-orienta-listát (1996), továbbá László Gyula régészt (1996). Bartha Antal történész (1968) és Fodor István régész (1975) 400–500 ezer fő körüli lélekszámot ad meg a vezető réteg és a köznép együttes számaként. Én a 300 és 400 ezer fő között valószínű-sített számot fogadtam el, tehát férfiakkal, nőkkel, gyermekekkel, öregekkel együtt (ezek átlagát jelöltem a folyamatábrán). Bár a Kárpát-medence a korabeli beszámolók szerint gyéren lakott volt, honfoglaló elődeink legalább hozzájuk ha-sonló nagyságrendű, nagyon sokféle etnikai tudattal bíró népességet találtak itt.

A magyarság (magyar identitással rendelkezők) létszámát száz év elteltével, az államalapítás korában már majdnem egymillióra becsülik, a 11. században már biztosan meghaladta az egymillió főt, akiknek feltételezhetően háromnegyedük magyar identitású (vagy többes identitásában a magyar önazonosságtudat is

szerepelt) tehát a 10. században – a nagymértékű asszimiláció és természetes népszaporulat révén – komoly népességnövekedést figyelhetünk meg. A 11. század végére nem csupán a magyar társadalom, de a kultúra szinte minden részterülete, a szokások, a vallási identitás, a jogrendszer is jelentősen átalakult. Ábrám (1. ábra) ezt a korábbi sáv jelentős irányváltásával kívántam szimbolizálni.

1. ábra Alapábra. A korai magyarság és feltételezett közös eredetű önazonosságtudattal bíró népek időtengelyen mutatott népességszám-változásai és a főbb szétválási időszakok a korai vaskortól és a koraközépkorig

Az alapábrán jól felismerhető a honfoglaláskor előtti másfél évezredben lassan növekvő népesség (változásairól vajmi keveset sem tudunk), majd a 9. századra eléri a 400–500 fő közötti lélekszámot. A kiválások – a Kaukázus felé, Magna Hungáriába illetve az Etelközben maradók – a megmaradó népességet csökkentik, mint ahogyan a 9. század legvégétől a 10. század elejéig tartó harcok. A 10. században pedig a robbanásszerű növekedést is ábrázoltam; későbbiekben, az ábra kiegészítéséből derül majd ki, hogy miért.

Az alapábra első kiegészítéseként azokat az időszakokat akartam jelölni, ahol feltételezések szerint (a bizonyosságtól sajnos nagyon távol állunk) a magyarság nagy etnokulturális egységekre, kultúrkörükbe tartozott, vagy legalábbis intenzív kapcsolatban állt ezekkel. Szitáknak nevezem, és szaggatott vonallal jelzem ezeket a kultúrköröket.

Az első ilyen etnokulturális kötelék, amibe a korai magyarság beletartozott, vagy akikkel bizonyosan intenzív kapcsolatba került, a koravaskori szkíták nagy családja volt. Nincs okunk azt feltételezni, hogy a szkíta egynyelvű és egykultúrájú nép lett volna, sokkal inkább egy hasonló összekötő önelnevezést (is) viselő, többé-kevésbé kulturálisan is rokon, de politikai egységet (birodalmat) sohasem alkotó, kisebb-nagyobb törzsi szövetségeket, fejedelemségeket létrehozó kultúr-

kör volt ez. A lovasnomadizmus dominanciája mellett egyes csoportjaik – például a Tarim-medencében – földet is műveltek. A Földközi tengertől északra élő szkiták az antik görög poliszoknak jelentős mennyiségű gabonát értékesítettek, tehát a földművelés ott sem volt ismeretlen. Keleti csoportjaik, a szakák nyelvéről viszonylag sokat tudunk, hiszen a mai Kína nyugati felén élő úgynevezett khotáni szakák írott forrásait megfejtették, így ők bizonyosan az indoeurópai nyelvek iráni ágához tartozó nyelvet beszéltek. Természetesen más csoportjaik nagyon eltérő nyelveket is beszélhettek. Ezen időszak volt az, amikor – még a Nagy Sándor hódításai nyomán a hellenizmus időszakában létrejött Selyemút előtti évszázadokban – a sztyepperégiónt át már eljutottak kínai árucikkek (selyem, lakkáru) a Mediterránium térségébe és a keltákhoz. Ezt a kereskedelmet a szkiták tartották kezükben. Létrejött a sztyepei országút, ami összekötötte keletet nyugattal, északot déllel. A más-más politikai és kulturális megoszlásban, de mintegy két és fél évezreden át az eurázsiai sztyeppén és a szomszédos térségekben virágzó lovasnomád világ első nagy virágkora volt ez. Egy korábbi munkámban (2007) ezért e világtörténelmi jelentőségű etno-kulturális folyamatot a sztyepei civilizációnak neveztem el.

A sztyepei civilizációban időről időre más-más politikai formációk, törzsek, népek kerekedtek felül, és hoztak létre nagyobb szövetségi rendszereket, nomád birodalmakat. Az egyes kisebb népek, törzsek, nemzetségek önazonosságutudata és elnevezése felett ilyenkor gyakran megjelentek olyan átfogó, összekötő elnevezések, amelyek nagyon eltérő nyelvű, és sokféle kultúrájú (a középkorban pedig vallási szempontból is sokszínű) népeket foglaltak magukban. A szármatakról keveset tudunk, hiszen hamar átadták helyüket a velük szoros kapcsolatban álló szarmata népeknek. A szarmaták az i.sz. 1. században nyugati térhódításuk révén elérték a Kárpát-medencét. A Római Birodalom a Duna középső (magyarországi) folyása mentén határossá vált a szarmata *jazigokkal*. Később a hun népszövetség vette át a helyüket, keveredve a germán népek legkeletebbre sodródott tagjaival a vizigóttokkal („bölcis góttokkal”) és az osztrogóttokkal („keleti góttokkal), de a hunok előtt a szarmaták a kelet-európai sztyeppén a velük nyelvükben is rokon alánoknak adták át a helyüket. Részben elűzték őket, részben pedig a Kelet-Európában maradókat az i.sz. 4–5. század folyamán a hunok nagy politikai egysége olvasztotta birodalmába. A hun birodalom szétesését követően zömmel törökségi népek települtek le a kelet-európai és közép-ázsiai sztyeppén, és uralták e hatalmas területet. Az i.sz. 4–6. század között a belső-ázsiai óriásbirodalom, a kínai források zsuanszuanjai (belső elnevezésük: var-hun) etnokulturális egysége vált a korai magyarsággal határossá, azt el nem „iránosította” és el nem „törökösítette” annyira, hogy nyelvét elfeledte volna. Az ázsiai füves sztyepevidék és a kelet-európai térség közé az i.sz. 6–10. században beekelődött a Kazár Kaganátus. Központi területük a Don és az Urál folyók közé esett, ettől

keletre és nyugatra, de északra és délre is messze kiterjesztve hatalmát. A kazár kaganátus a legtöbb kortárs régész és történész szerint szoros kapcsolatban volt a korai magyarsággal, talán az uralmat is – időlegesen – megszerezte elődeink felett. Akkor azonban, amikor – a bizánci forrásból is ismert besenyő támadás érte a 8–9. század fordulóján a keleti sztyeppének élő akkori magyarságot, kimozdította tekintélyes részüket a mai kazak-sztyeppe és az Urál-hegység térségéből. Így kerültek eleink a Dnyeszter és a Prut folyók közé, Etelközbe az i.sz. 9. század első harmadának végén. (Levédia földrajzi és időrendi elhelyezkedése máig talányos.)

SZITÁK ÉS KULTURÁLIS RÉGIÓK

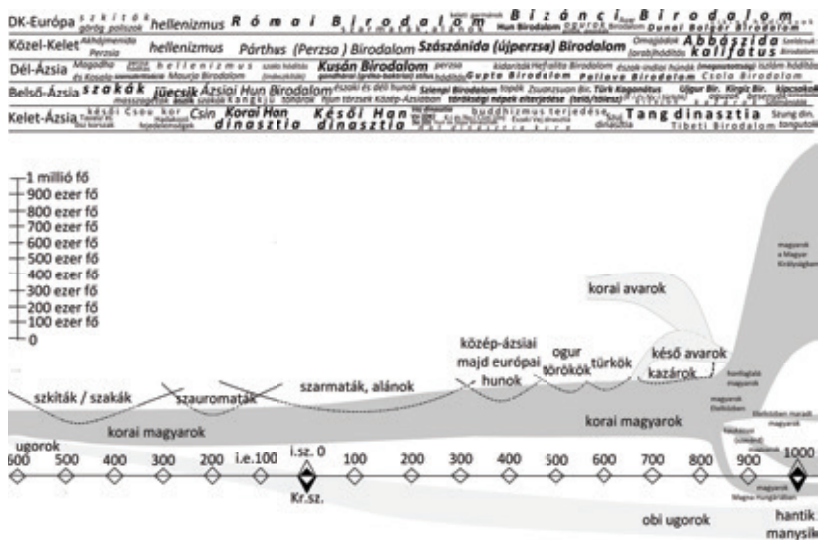
A korai magyarság népességtörténeti vázlatát tehát e nagy etnokulturális régiók és szövetségi rendszerek keretében kell elhelyeznünk. Ezért is rajzoltam be a következő lépcsőben ábrába azokat a „szitákat”, amik a beilleszkedést és intenzív kölcsönhatásokat láttatják. Mind a házassági és kulturális kapcsolatok, mind pedig az életmód és az új technológiák révén e korszakok nagyon komoly változásokat hoztak a korai magyarság életében. Azonban az, hogy sajátos, ősi gyökereken nyugvó nyelvünket – ami se nem török, se nem iráni – megőriztük, azt mutatja, hogy életerős és önálló népként éltük meg e folyamatokat. (Hiába hatottak e kapcsolatok kulturálisan, vérségi szempontból és nyelvileg is ránk.) Ha nem így lett volna, nyelvileg eltörökösödtünk vagy elirániasodtunk volna, hajdani népnevünket meg nem őrizhettük volna. Az életerős jelleg néhány kortárs történészt és régészt arra a feltételezésre vezette, hogy talán a korai magyarság a koraközépkorban (tehát a hun-kor után) a *Nyugati Türk* kaganátus „egyik”, vagy „a” vezető rétegének tekintsék elődeinket. Felmerült az is, hogy később, az Ujgur Kaganátus bukása után egy ujgur herceg vezetésével költözött a törökségi (főleg kirgiz főség alatt álló) népek nyomására a korai magyarság az Uráltól nyugatra, a kelet-európai füves és erdős sztyeppére, tehát egy szűk ujgur elit szervezte át, vagy szervezte újjá a korai magyarságot. Egyelőre e feltételezések a hipotézis szintjén állnak. Egyre inkább úgy tűnik azonban, hogy ez a viszonylag késői (8. vagy 9. századi) lakóhelyváltozás jelenhet meg a bizánci krónikákban úgy, mint a besenyő támadás miatti gyors költözés (és nem a Kárpát-medencei honfoglalás). Ez lehet akár az „ázsiai Levédia”.

A következő lépcsőben tehát ezeket a nagyobb, tágabb etnokulturális egységeket kívántam a „sziták” fogalom révén szaggatott vonallal ábrázolni. Az ábra felső régiójában pedig a távlatibb, közvetett kulturális hatásokat eredményező korszakokat ábrázolom: a kínai állam korszakait, a perzsa, közel-keleti és indiai, továbbá az európai politikai erőtereket, amelyek kereskedelmi (tehát közvetlen) kapcsolatba is kerülhettek elődeinkkel, de közvetett kulturális hatásaikkal biztosan számolnunk kell. Arra a kérdésre, hogy „hol helyezkedett el” ebben az idő-

szakban a magyarság, természetesen nem kívánok egyetlen helyet megjelölni, hogy itt és itt. Az elmúlt negyed évezredben tudósok sora kísérte meg August Schlözertől kezdve, aki már a 18. század utolsó harmadában a Déli-Úral melléki, ma Kazak-sztyeppének nevezett térségre helyezte a korai – lovasnomád – magyarokat. Utóbb történészek, filológusok, nyelvészek, néprajzkutatók tucatjai fejtették ki e kérdésről saját elképzelésüket. Egy korábbi munkámban (*A sztyeppéi civilizáció és a magyarság*. Budapest, Napkút Kiadó, 2007, elérhető: 4., bővített kiadása: 2017) térképen is ábrázoltam néhány jelentősebb elméletet. Számomra egyelőre elégséges azt rögzíteni, hogy gyakorlatilag minden tudományos alaposágú, és érvekre épített elmélet a Volgától az Altáj-hegységig, a Tiensán-hegységtől az Irtis-folyóig helyezte el a korai magyarságot (valahová), tehát nagyjából a mai a Baskíriától a Déli- és Középső Úralon át, Délnyugat-Szibérián keresztül a Kazak-sztyeppéig terjedő területre: a mai Kazaksztánba és tágabb környékére. Ezért táblázatomban én sem szeretném ennél szűkebben körülhatárolni az elhelyezkedés lehetséges területét. Egy másik írásomban kifejtettem, hogy nem feltétlenül kell (lehet) egy országszerű, jól körülhatárolható terület meghatározni egy-egy nép „lakóhelyeként”. A legtöbb népnek foltszerű, más népekkel összefonódó (egymásra rétegződő) a lakóhelye, és minden bizonnyal hajdanán sem volt ez másként. Az éles határokból és egyszintű „etnikai tudatban” (síkban) gondolkodás az elmúlt két évszázad gyümölcse. A nemzetségek, törzsek, törzsi szövetségek sokszor más-más utakat jártak be, saját önazonosságtudatuk és soruk volt, gyakran önálló döntéseket hoztak, és a nagyobb politikai tömbök lazulásával sokszor újabb etnikai-népi egységeket hoztak létre.

Nemigen van nép a világtörténelem során, amely függetlenül állhatott magától, és Robinsonként élhetett egy elzárt szigeten (még a távoli Húsvét-szigetek őslakói is megélték kulturális hatásokat, majd hódításokat). A korai magyarság szempontjából Délkelet-Európa (és természetesen Kelet-Európa), a Közel-Kelet, Belső- és Közép-Ázsia, Dél-Ázsia és Kelet-Ázsia mellett természetesen az északi, erdős sztyeppe, az erdőrégió és a tajga is fontos volt, hiszen a lovasnépek gyakran háterszáguknak tekintették e vidékeket, vereség esetén ide vonulhattak vissza, és az itteni népekkel intenzív kapcsolatokat ápoltak. Azért nem tudom mégsem jelölni őket a „nagy civilizációk” mellett a fejléc soraiban (bár megérdemelnék), mert vajmi keveset, szinte semmit sem tudunk róluk e számunkra fontos másfél évezredben.

A következő, 2. számú ábrán a betűméretek nem arányosak a népek, birodalmak fontosságával, hiszen van, amelyik viszonylag rövid időszakot ölel fel, mégis meghatározó volt a korai magyarság szempontjából (például a Türk Kaganátus). A dőlt vagy félkövér betű is csupán azért szerepel, hogy ne legyen összetéveszthető a szomszédos szavakkal, elnevezésekkel egy-egy népnév, birodalom vagy kulturális hatás. A népneveket kis betűvel kezdtem, a birodalmakat, dinasztiákat pedig

2. ábra „Sziták” az etnikulturális folyamatban. Nagyobb (tágabb és összetettebb) etno-kulturális egységek a korabeli magyarság társadalom- és kultúrtörténeti folyamatában (Eurázsia számunkra fontos népeinek, államainak, kulturális korszakainak feltüntetésével)

nagygal. Azért akartam ezt a táblázatot is hozzáilleszteni folyamatábrámhoz, mert a világtörténelmi jelentőségű kulturális folyamatok ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy elhelyezzük az egyes időszakok népesség- és kultúrtörténeti eseményeit, a közvetett vagy közvetlen etnikulturális környezetet a korai magyarság perspektívájában. Jól látható például, hogy a hellenizmus összeköti Délkelet-Európától a Közél-Keleten át Dél-Ázsiáig tartó térséget. Makedóniai Nagy Sándor hódításai nyomán évszázadokig tartó, jelentős kulturális kölcsönhatás indult meg ekkor a görög kultúra és az észak-afrikai, elő-, illetve dél-ázsiai kultúrák között. Ezért nem a rövid időszakig tartó birodalmat, hanem a nyomában létrejött korszakot jelöltem a táblázatban. Természetesen sok más népet, államot is jelölhetnék a táblázatban, de a közvetlen és közvetett kölcsönhatások, történeti források kontextusa szempontjából egyelőre elégséges az általam írtak ismerete.

TÖLCSÉREK ÉS BUBORÉKOK

Mindezzel azonban nem ábrázoltuk még megnyugtatóan a beolvadások és kiszakadó néprészek népességtörténeti folyamatát. Arra volt szükségem, hogy megfelelő – metaforikus – eszközt találjak a kisebb, és valódi betagolódást előidéző etnikai folyamatokra. Erre a „tölcsérek” metaforáját alkalmazom. Tölcsé-

rekkel ábrázolom azokat a kifelé és befelé irányuló asszimilációs folyamatokat, amelyek révén bekerültek a magukat magyarnak meghatározó nép közé idegen népek, és azokat a kifelé irányuló asszimilációs folyamatokat is, amelyek révén a magyar identitásból más népek közé kerültek a korai magyarok egyes részei. A modell-jellegből következően ábrámon nem csupán a viszonylag ismert 9–10. századi folyamatokat ábrázoltam, hanem azokat is, ahol a kifelé és befelé irányuló keveredést pusztán valószínűsíthetjük.

A tölcserék befelé és kifelé irányuló népességcseréjében létrejöttek az általam „buborékoknak” nevezett jelenségek, amikor az asszimiláció fokozatos, és lassú folyamat volt. Ilyenkor néha évszázadokig fennmaradtak zárványok az adott néprész körében. Ezek a zárványok buborékként őrizték meg az először kettős, majd akár többes identitást, amelyek révén az önazonosságtudat egymásra épülő koncentrikus köreiben megőrződött ugyan a hajdani eredet képzete, de egyúttal a helyi és akár tágabb politikai identitás is megjelent. Így a szokások és a kultúra más részei (kulturális emlékezet, népmesék, mondák, más epikus hagyományok, ornamentika, zenei hagyaték, ötvös-, vadászati- és halászati technológiák, szokások, normák, viselkedési minták) terén tartósan fennmaradhatott a beépülő, betagozódó népesség körében a korábbi etnikai tudat és annak kulturális formái. Példaként a jól ismert társadalom- és kultúrtörténeti folyamatokból említek néhányat: a jászok és kunok beolvadó részei a 16. századig őrizték korábbi nyelvi és kulturális hagyatékukat a magyarság keretén belül, amit a politikai/jogi státuszkülönbségek is elősegítettek, de a középkori szászok, vagy a koraujkorban a Kárpát-medencébe érkező örmények tartós etnikai és kulturális önállósága is felidézhető e körben. Hasonló etnokulturális folyamatok korábban is voltak, amire a honfoglaláskorban a magyarsághoz csatlakozó kabarok háromból egyé kovácsolt törzse a legjobb példa: a 10. században különállóságukat, régészeti hagyatékukat már hiába keressük. Hamar beolvadtak az életerősebb közsegységutadattal rendelkező Kárpát-medencei magyarságba.

A buborékok tehát lehetnek tartósan a népességtörténeti folyamatban megmaradó néprészek, és lehetnek hamar feloldódó etnikai csoportok. Ugyanakkor ez a „buborék-effektus” nem hagyható figyelmen kívül a korábbi évszázadok etnikai és kulturális folyamatai során sem. Szkíta és szarmata nemzetségek, akár törzsek is bekerülhettek a magukat magyarként meghatározók közé, és fordítva, a korai magyarságból is átkerülhettek egyes csoportok a szkíták, sauruomaták, szarmaták, alánok közé, majd pedig a nagy „hun népszövetségbe”. A hun korántsem jelent ugyanis etnikai egységet a számunkra lényeges időszakban. Amióta az ázsiai hunoka megalapították a Hszüingnu Birodalmat az i.e. 3. században Kína északi szomszédságában, a *hun/hsztingnu* egyszerre volt az eredeti, szűkebb etnikai csoport belső elnevezése, és vált a politikai népszövetség nevévé is. Továbbá a kívülálló népek számára (kínaiak, perzsák, rómaiak, bizánciak,

germánok) egy még tágabb, lovasnomád népeiségre átvitt elnevezéssé is (mint amilyen korábban a szkíta gyűjtőnév volt). A későókori és koraközépkori történeti forrásokból sokszor nagyon nehéz rekonstruálni, hogy éppen melyikkel van dolgunk. Közép-Ázsiában a *hjunok*, majd *var-hjunok*, az indiai *húnák*, *heftalíták* etnikai és népeiségtörténeti kérdéséről máig heves tudományos viták zajlanak a nemzetközi tudományos életben. A korai magyarság ezzel a nagy hun etnokulturális folyamattal minden bizonnyal intenzív kölcsönhatásban volt, bárhol is helyezkedett el a feltételezett lakóhelyén, az Altáj-hegység és a Volga folyó közötti térségben.

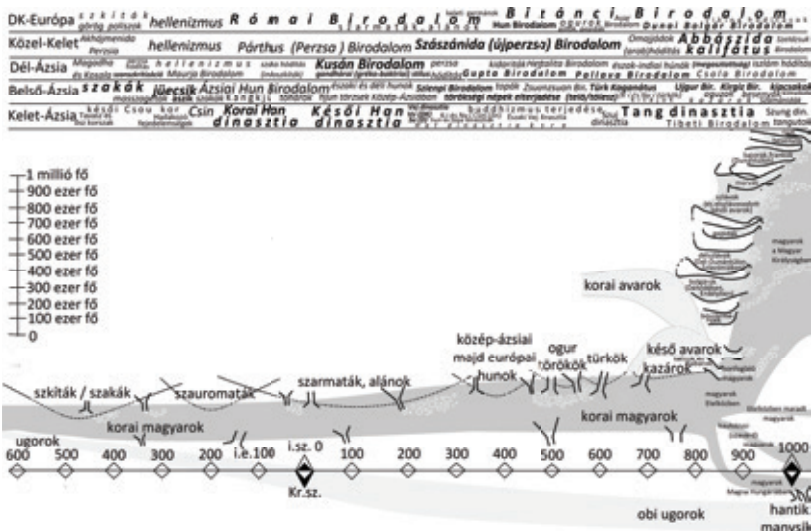
Következő, 3. ábrámon ezért számost kisebb-nagyobb „asszimilációs tölcser” és hosszabb-rövidebb időszakokra elhúzódóan létező „etnikai buborék” is szerepel. A következő lépcsőben tehát kiegészítem az előző folyamatábrát ezekkel a tölcserékekkel és a beépülő néprészek buborékjaival, továbbá azokkal a 10. századi, a honfoglaló magyarságba olvadó népekkel, néprészekkel, amelyek a Szent István általi államalapítás időszakára néhány generáció alatt már a magyar identitást is felvették. A szitáktól és a nagyobb kultúrkörök jelzésétől a tölcserék és buborékok jelensége annyiban különbözik, hogy itt nem egy nagyobb törzsszövetségi, népszövetségi rendszerbe való, de saját identitásunkat megőrző integrációról van szó, nem is arról, hogy a közelebbi vagy távolabbi környezet lát minket és mi látjuk őket, hanem arról, hogy egyes kisebb csoportok, családok, nemzetségek, akár törzsek beépülnek valamely más etnikai csoportba. Nem kulturális hatásokról, nem pusztán nagyobb birodalmi vagy politikai szövetségről, akár a befogadó nagy egység nevének (időleges) felvételéről van szó, hanem tartós etnikai befogadásról, betagolódásról. Ezért modellemben máshogy jelzem a szitákat, és más módon a tölcseréket-buborékokat. A honfoglaláskorban jóval szélesebb „tölcseréket” ábrázolok, hiszen összességében legalább annyian csatlakoztak a korai magyarsághoz, mint amennyi az Etelközben élő magyarság becsült 300–400 ezer fő közötti létszáma. Ezért ábrámon a 9. század végétől már nem csak stilizált apró tölcserékekkel, hanem szélesebb beágyazásokkal jelölöm a „tölcseréket”. Kik is voltak ezek a csatlakozók?

A honfoglalást megelőzően csatlakozott a honfoglaló magyarsághoz a három kabar törzs. Zömmel törökségi nyelven beszéltek, de nem képeztek egységes népet. Egy részük a kelet-európai Kazár Birodalomban felvette a zsidó vallást (a kazár elit tudatosan tért zsidó hitre), más részük éppen a kazár vezetés hittérítésével szemben dönthetett a magyarokhoz csatlakozás mellett. Velük együtt csatlakoztak az etelközi magyarsághoz az alán nyelvű (ami az indoeurópai nyelvek iráni ágába tartozott) kálizok. Ők az Aral-tó környékéről, Hvárezmből származtak, és később a királyi testőrség (katonáskodás) mellett a vám- és adószedés feladatát végezték az Árpád-házi Magyar Királyságban. Egy részük muzulmán, más részük karaita zsidó vallású volt. A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára szerint több tele-

pülésnév, pl. a Káloz, Kalócfá és talán Budakalász is őrizheti nevüket. Aba Sámuel királyunk édesanyja is káliz volt. A honfoglalás időszakában csatlakozott a magyarsághoz a böszörmények csoportja is, akik bolgár-török nyelven beszéltek, akárcsak a Volgához vándorló, és a Volga-Káma vidékén a volgai bolgár államot megalapító testvéreik. A böszörményekről még évszázadokon át hallunk, mint a Magyar Királyságban élő muzulmán kereskedőkről, több helyiségnévünk is őrzi emléküket.

Nincsenek megbízható adataink a Kárpát-medencében talált késő avarokról, de az bizonyos, hogy nagyon sok avar ekkorra már elszlávosodott, ezért az ábrámon külön-külön jelölöm az avar önazonossággal még rendelkező, és a már a szlávságba tagolódott késő avarokat. A szlávoknak több csoportja élt a honfoglaláskori Kárpát-medencében. A balkáni bolgárok ekkorra már szláv nyelvű néppé lettek; bár a 7. század utolsó harmadában alapított dunai bolgár államot a sztyeppéről érkező lovasnomád, török ajkú (onogur) hódítók vezették, de a koraközépkorban a Balkánt elárasztó szláv népekre települve az utóbbiak néhány évszázad alatt nyelvileg asszimilálták őket. A Délvidéken és Erdélyben is éltek bolgár csoportok a honfoglaláskorban. A Dunától nyugatra, a Száva és a Dráva között, illetve a Dél-Dunántúlon délszláv (szlovén) népességet találtak elődeink, a Dunántúl pedig (Zalavár központtal) a frankok vazallus grófsága volt, így itt frankok, bajorok is éltek (késő avarok és szlávok mellett), akik természetesen nem mindannyian hagyták el lakóhelyüket a magyar honfoglalást követően. A Kárpát-medence északkeleti vidékein döntően (szláv) morvák éltek, akik egy része később elmagyarosodott. Kárpát-medence szerte más szláv csoportokkal is számolnunk kell, mint az itt talált fontos népességgel. Éltek itt gyér számban gepidák is. Ők egy keleti germán törzs, akik már az európai hunok birodalmában is Attila megbecsült katonáskodó vazallusai voltak, majd Attila fiai ellen fellázva rövid időre uralmuk alá hajtották az egész Kárpát-medencét. Legnagyobb részük az európai Avar Birodalom i.sz. 568-as létrejöttékor a langobárdokkal (longobárdokkal) együtt elhagyta a Kárpát-medencét, és Észak-Itáliába költözött (az utóbb a langobárdokról elnevezett Lombardiába), de kisebb töredékeik megélték a magyar honfoglalást a Kárpát-medencében.

A honfoglalás után és az Árpád-korban a korábbi ellenségek, a besenyők egy része is bebocsátást kért a magyaroktól, hasonlóan a szintén oguz török nyelvű úzokhoz. Hosszú évszázadok alatt magyarosodtak el teljesen, de sok település őrzi emléküket. Történetük hasonló a 13. században a Kárpát-medencébe érkező (alán, tehát iráni típusú nyelvet beszélő) jászokhoz és a kipscak-török nyelvet beszélő kunokhoz. A népvándorlás tehát nem állt meg, a magyarok nyomán keletről nyugatra vándorló népek, besenyők, úzok, kunok és jászok is megkísérelték a Kárpát-medence elfoglalását (a kunokkal folytatott harcokról a Szent László legendárium hosszan mesél számunkra). Azonban a Magyar Királyságot nem

3. ábra Tölcseérek és buborékok – kiszakadó, beolvadó és tartósan kettős identitástudattal bíró csoportok a korai magyarság és a honfoglaló magyarság körében az államalapítás időszakáig

tudták megtörni, és mint bebocsátott és hozzánk csatlakozott nép kaptak engedélyt a betelepülésre.

Nilvánvalóan nem minden szláv, nem minden frank lett „magyarrá”, ezért egyrészt a buborékokkal ábrázoltam azokat, akik kettős identitásukat fenntartották, másrészt fontosnak tartom kiemelni, hogy a folyamatára a magyar önazonoságtudat népességtörténeti vázát alkotja, így nyilvánvalóan azokat nem, akik megmaradtak franknak, bolgárnak, szlovénnek vagy más nép tagjainak. A később „hungarus tudat” (nem csupán politonim, de egyfajta etnikai kategória is) gyökere éppen ebben az évszázadban keresendő. Az Árpád-kor végére és Hunyadi korára a Kárpát-medencét becslések szerint mintegy 80%-ban magyar ajkú és magyar önazonosság-tudatú népesség lakta, de a nem magyar anyanyelvűek többsége is rendelkezett „hungarus” öntudattal, mintegy etnikai identitásához hasonló tágabb közösségtudattal. (A hungarus tudat a 18–19. századig megfigyelhető volt a Kárpát-medencei népek körében; akkor bomlott fel, amikor a nacionalizmus eszméáramlata már nem fogadta el a többes identitást és a nyelveken átívelő közösségi tudatot, hanem egyszintű etnikai öntudatot és kizárólagosságra törekvő nemzettudatot tartott csak elfogadhatónak.)

Láthattuk, hogy már a honfoglalást megelőzően nagyarányú etnikai rétegződés indult meg, az i.sz. 9–10. század gyökeres változást hozott a korai magyarság számára. E folyamatot történeti demográfiai módszerekkel csak nagy hibahatár-

ral tudjuk számszerűsíteni, és szinte alig mondhatunk valamit a megelőző évszázadokról. Nagyon naiv vagy elvakult feltételezés lenne azt hinni, hogy a honfoglaláskori társadalmi és kulturális változások ellenére a magyarság „folyama” érintetlenül érkezett el Szent Istvánig. Népességtörténeti folyamatábrámon ezért részletesen jelölöm azokat a népeket, etnikai és vallási csoportokat, akik a korai magyarsághoz csatlakoztak ebben az időszakban, és néhány fordított vagy ide is, oda is mutató tölcserít, amilyen kölcsönös keveredés minden bizonnyal a Magna Hungáriában élő magyarság és a szomszédos obi-ugorok között létrejöhetett.

Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a magyarságba irányuló tölcserék nem arányosak az adott népeesség – szlávok, frankok, bolgárok stb. – teljes népeességével, pusztán a betagozódó néprészeket próbáltam többé-kevésbé a becsült beolvadási arányszámokhoz igazítani, hogy lássuk azt a komoly változást, ami a 9. század végétől bekövetkezett.

A „HOZZÁSZERVESÜLÉS” TÖRVÉNYE: KÉT FOLYÓ JELENSÉG, ETNIKAI HATÁROK ÉS HÁZASSÁGI KAPCSOLATOK

A következő lépésben azt ábrázolom, hogy milyen sokféle lehet egy etnikai csoport „határa”. A buborék-effektust már említettem, ilyenkor akár tartós zárványokat, de a többségi népeességbe tagolódva őriznek meg a bekerülőket. Ez a kettős identitás felé mutató, majd a gyorsabb vagy lassabb asszimilációhoz vezető folyamat bizonyos esetekben visszafordítható. Azonban egy nép sohasem él izoláltan, egyedül, tehát az etnikai környezetébe illeszkedik. Ez az együttélés nagyon különböző rokonsági, nem csupán kulturális, de vérségi keveredést is okozhat. Ennek sok fajtája van az éles elhatárolástól, az etnikai endogámiától a viszonylag erős különállóságon át a nagymértékű összeházasodási hullámokig, amikor – főleg a határterületeken – vegyesházasságok sokasága jön létre.

Bár az ábrám kétdimenziós, az etnikai csoporttudattal bíró magyarság hosszú története folyamán különböző népek szomszédságában élt, más-más korban eltérő etnikai és kulturális környezetben. Legalább háromdimenziós ábrára lenne szükség ahhoz, hogy az egyes magyar csoportok házassági kapcsolatait, aminek során „rokonná lettek” a környező népekkel, bemutathassam. Nem szabad ugyanis a nyelvrokonságot kizárólagosítanunk akkor, amikor rokonságról beszélünk. A vérségi keveredés a bronzkor után általában már nem a nyelvrokonainkkal történt, így tehát kulturális kapcsolataink sem szűkíthetők le rájuk. Az általam készített népességtörténeti ábra éppen azt mutatja meg, hogy a közelebbi és távolabbi nyelvrokonainktól elkülönülve milyen bonyolult vérségi és kulturális kölcsönhatások vezettek el a honfoglaláskorig és az államalapításig. Erre hivatkozva néhány neves történész és régész kifejezetten a honfoglalás kort követő évszázadot jelöli meg a Kárpát-medencei magyarság kialakulásaként (pl. Kniezsa István és Bálint Csanád). Én nem osztom e nézetet. A nyelvészeti és

összehasonlító néprajzi adatok, történeti források tanúsága szerint a magyarság nem csupán nyelvét, de önelnevezését is megtartotta legalább két évezreden át, jóval a honfoglalás előttről örökítve tovább a Magyar Királyságra. Ez nem történhetett volna meg erős önazonosságtudat, és a környezetétől viszonylag elkülönült etnikai és kulturális egység nélkül. A vérségi keveredések, a kulturális kölcsönhatások tehát okoztak olyan feloldódást, amit más hajdani népeknél – szkítáknál, tohároknál, júecsiknél, hunoknál, kipcsakoknál, besenyőknél, zsuanszuanoznál, avaroknál, kálizoknál, böszörményeknél stb. – tapasztalhatunk, akiknek nyelve és népneve is a történelemkönyvek lapjain őrződött meg. Mi volt más a magyarok esetében? Hogyan történhetett meg az, hogy az oly sokszor gazdát cserélt Kárpát-medencét a 10. századtól tartósan uralmunk alatt tarthattuk? Hiszen a korábbi évezredben kelták, pannonok, rómaiak, szarmata jazigok, alánok, gótok, gepidák, hunok, kvádok, langobárdok, onogurok, avarok, bolgárok, szlávok és frankok váltották egymást a politikai hatalomban...

A „hozzászervesülés” törvényével kívánom jelölni azt a folyamatot, amikor a kívülről érkező újabb és újabb etnikai vagy kulturális csoportok beépültek, mintegy hozzászervesültek ehhez az életerős etnikai egységhez, a korai magyarsághoz. Nem csupán a magyar nyelvet sajátították el az új közösségbe tagozódás során, hanem az önazonosságtudatuk is megváltozott: magyarrá váltak. Ez természetesen – változó intenzitással – kétirányú folyamat volt. Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy a magyarság másfél-két évezreden át megőrizte magyar népvét is, nem csupán nyelvét, tehát egyfajta etnikai egységbe tartozását, amibe a csatlakozók nem csupán vérségi keveredéssel, nyelvi asszimilációval, az értékrend és a kultúra idomulásával, de öntudatok, etnikai önazonosságuk magyarrá változtatásával épültek be. A hozzászervesülés azt a kognitív (tudati és érzelmi) gravitációt jelöli, amellyel a korai magyarság is rendelkezett, tehát nem a 10. században alakult ki, ez őseink hozadéka volt. A változások és becsatlakozások felismerése nem szabad, hogy arra a következtetésre vezessen, mintha itt folyton más és más közösségtudatot találunk, hiszen egyfajta hálózatiságában, modern fogalommal „diskurzusában” (az egymással folytatott kommunikáció valóságképében és társadalmi-kulturális kohéziójában) ún. „értelmezőközösséget” alkotó magyarság integrálta az újonnan érkezőket. A keveredés és a környezettől való elhatárolódás azonban nagyon sokféle volt, ezt kívánom a következőkben ábrázolni népszerűtörténeti folyamatábrámon.

Etnikai csoportok együtt, vagy egymás mellett élése esetén rendkívül sokféle etnikai keveredéssel, házassági kapcsolatokkal és asszimilációs folyamatokkal találkozhatunk korunkban és a múltban egyaránt. Ezek közül három jellegzetes (gyakori) típust mutatok be, jelezve a spektrum szélső értékeit. Az A-típus éles elhatárolódást jelent a szomszédos etnikai csoportok között, a ritka házassági kapcsolatok általában „dinasztikusak”, tehát a vezető vagy a vezető réteg – gyak-

ran a csoportok közötti béke reményében – feleséget „küld” a másik csoporthoz. A szürke és a fekete karikák az egyes etnikai tudattal bírótak jelölik, a vonalak pedig a házassági kapcsolatot. A vonal színe annak a házassfélnek a csoportját jelöli, ahova költöznek a házasság után (*patri-* vagy *matrilokalitás*). Ez általában a férj csoportja. A szín általában azt is mutatja, kinek az etnikai csoportjába tartozónak tekintik az utódokat (egyes felmenők etnikai hovatarozásának ismerete ettől még sok generáción keresztül megőrződhet). Abban az esetben, ha már az első generáció az egyik házassfél etnikai csoporttudatát veszi fel, az adott kört a másik csoport színével töltöttem meg, jelezve a vérségi szál átkerülésével az etnikai tudat megváltozását is. Az A-típusban néha kölcsönös „feleségcsere” történik: ilyenkor a vezető réteg nem csupán küld, hanem be is fogad egy nőt feleségnek a másik csoportból. Máskor azonban a „dominánsabb” etnikai csoport legfeljebb kap, de csak a legritkább esetben ad feleséget a csoportközi kapcsolatok során. A „köz nép” vagy az etnikai csoport nem uralkodó elitje azonban – legalábbis a szomszéd csoporttal szemben – erősen tartja házassági-vérségi elkülönülését, a saját csoporton belüli házassodást írja elő (erős etnikai endogámia jellemzi). Ezt nyelvi, vallási és más kulturális, jogi különállóság is indokolhatja.

Az etnikai keveredés B-típusa viszonylag kiegyensúlyozott kapcsolatot jelöl, amikor – általában szállásterületi szomszédok között vagy vegyes lakosságú területen – nem csupán a vezető réteg házassodik össze. A csoportok preferálják, de nem előírják a saját etnikai körben történő házassodást, így több-kevesebb vegyesházasság is megfigyelhető. Gyakori maradhat a „dinasztikus kapcsolatra” jellemző feleségküldés (vagy fogadás) az elitek között, de ez már általában nem az uralkodó, hanem a helyi elit szintjén történik. Ugyanakkor a nem szolgáló státuszba tartozók is előszeretettel vesznek feleségül a másik etnikai csoportból nőket. (A szolgáltók körében ugyanis a házassági kapcsolatokat kevésbé az etnikai csoport, mintsem a hatalmi viszonyok miatti együttélési hely határozza meg.) A házassélek gyakran megőrzik saját etnikai identitásukat és kettős identitásként ezt átadják utódaiknak is. Ezért a másik fél színével kitöltött kör viszonylag kevés, ami arra utal, hogy kialakul egy viszonylag széles társadalmi réteg, ahol kettős etnikai csoporttudat jön létre (kettős- vagy többes identitás). Sokszor tapasztaljuk, hogy az együttélés során a domináns csoport „javára” elbillen a mérleg, azaz több feleséget „kap”, mint amennyit „ad” a másik etnikai csoportnak, és eltörlődik a „határ”. Ez a jelenség azonban átvezet minket a harmadik etnikai keveredési típushoz.

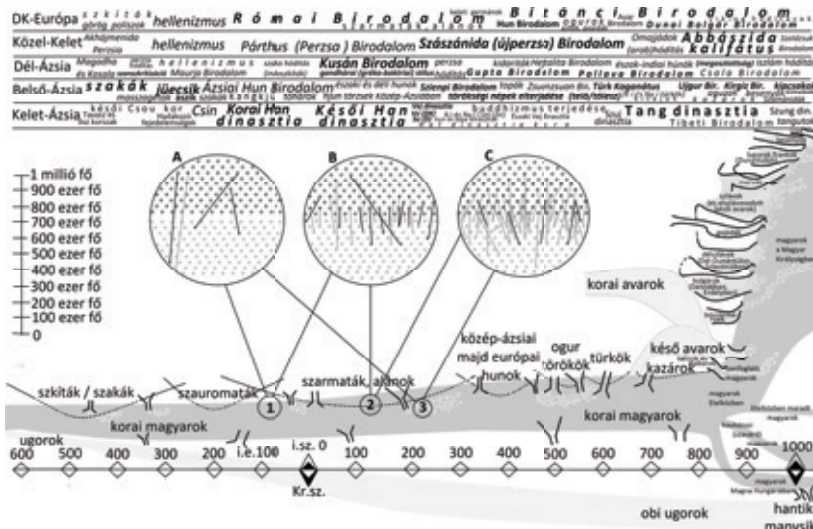
Az etnikai csoportkapcsolatok C típusánál rendkívül intenzív keveredés látható, de ez általában nem hasonló arányban történik a két csoport részéről. Legtöbb esetben a domináns csoport javára (már csak a vagyoni- és státuszkülönbségek miatt is) erősen elbillen a mérleg, a „vegyes házasságokban” az utódok általában a domináns csoport etnikai identitását viszik tovább. Ugyan a kettős- vagy többes

nemzetiségi tudat néhány generáción keresztül még megfigyelhető lehet, de általában a domináns nyelvi- vagy státusz-csoport etnikai tudatának dominanciája mellett. A „másik” színével kitöltött körök jelzik, hogy az asszimiláció aránya jelentősen elbillen az egyik csoport felé, tehát az intenzív összeházasodások az egyik csoport megerősödését, a másik csoport gyengülését eredményezik. A határ folyamatosan változik a domináns csoport javára, és egy-két generáció után a vegyesházasságokban elhalványodik a „másik” etnikai csoport (származás) emlékezete. Ezt nem csupán a népességszám, hanem a saját csoporton belüli kohézió meggyengülése, a gazdasági- és státusz-különbözőségek is okozhatják. Extrém esetben ez a beolvadás akár egy-két generáció alatt is megtörténhet. Fontos felismernünk, hogy az A, B és C típusok között sok átmenet van.

Az ábrán szereplő etnikai kapcsolatok modellszerű ábrázolásakor a szomszédos etnikai csoportok együtt- és egymás mellett élése esetén szintén három jellegzetes típust különböztethetünk meg. Az 1-es típus esetében viszonylag éles elkülönülés van az etnikai csoportok között. Ezt gyakran az eltérő politikai-hatalmi-függőségi viszony elkülönülése, vagy jelentős státuszkülönbségek okozzák. A 1-es típusú etnikai „egymás mellett élés” során általában az A-tól a B típusú házassági kapcsolatok figyelhetők meg. A 2-es etnikai határtípus az „együttélés”, amikor mindkét csoport preferálja a saját etnikai csoporton belüli házassodás, de ez már nem olyan normatív, hogy éles elkülönülést eredményezne. Ez általában tartós egymás mellett élés vagy más okból egymást rokonnak érző, egymással kulturális és politikai kapcsolatokat ápoló, egyenlő vagy nem nagy státuszkülönbséggel bíró csoportok között figyelhető meg. Itt általában a B-től a C típusig tart a lehetséges házassági kapcsolatok és leszármazástudat modellje. A 3. etnikai határtípus a buborékeffektusba tartozó csoportokra jellemző. Az etnikai buborékok körében vagy az etnikai endogámia felé tolódik el a csoport szokása (ez akár normatívvá is válhat), vagy a gyors beolvadás felé vezető úton a buborék intenzív asszimilációja indul meg, aminek révén a zsugorodó körökben (egyre szűkülő és így gyengülő hálózatokban) néhány generáción belül a buborékok akár meg is szűnhetnek. Ezért az etnikai buborékok az A-típustól a C-típusig nagyon sokféle elkülönülési vagy asszimilációs folyamat felé indulhatnak meg.

Mivel egy etnikai csoport, egy nép általában nem egy jól körülhatárolható helyen él, és szinte soha sem képez teljesen endogám kört (nem csak saját csoportjából házасodik), ezért általában nem is csak egyetlen „másik” etnikai csoporttal határos. Ahány etnikai csoporttal él együtt vagy egymás mellett, annyi féle lehet a fent vázolt elkülönülési-keveredési minta.

Nem tudom eléggé hangsúlyozni annak jelentőségét, hogy az etnikai csoportok saját csoporttudatukat nem valamely személyektől független tudatként, hanem az egyes emberek (feleségek, férjek, gyermekek és unokák) döntéseiben, sorsán és magatartásán keresztül alkotják újra és újra generációkon át. Ezt szak-

4. ábra A népességtörténeti folyamatokra az etnikai egymás mellett és az együttélés lehetséges főbb típusai a házassági szokások, a nemzetiségi leszármazástudat szempontjából

szóval *diskurzivitásnak* nevezzük. Az etnikai diskurzus nyíltsága, zártsága, változásai, a nemzetiségi tudat átörökítése nem pusztán azon múlik, hogy ki hova született. Ezen kívül egyrészt azon is, hogy milyen erőteljes az adott társadalmi és kulturális kisközösségek, egyéni életvilágok át-eticizáltsága, tehát mekkora jelentőséget tulajdonítanak neki. Másrészt pedig, hogy az adott egyén milyen diskurzusokban mozog, ún. diskurzív horizontján belül milyen vallási, foglalkozási, családi, baráti, etnikai vagy más társadalmi csoportok jelennek meg, és szövik át az egyén gondolkodásmódját. Emellett természetesen az egyén habitusa, törekvései, döntései és egyéni sorsa is szerepet játszhat, de a fő megtartó erő közösségi szinten az, hogy milyen erősségű a csoport kognitív kohézióját biztosító csoportdiskurzus. A kognitív kohézió azt jelenti, hogy a csoport értékrendje egyénileg mennyire eltérő, széttartó, mennyire ismerik az egyének a csoport szokásait, narratív hagyományát, folklórkincsét, őseit, és hogy ezeknek milyen jelentőséget tulajdonítanak. Ha keveset, akkor a C típusú, elbillent etnikai egyensúly és a domináns csoportba olvadás felé tolódik el a csoport népességtörténeti folyamata. Egyes etnikai csoportok egyes helyszíneken, alcsoportoknál ebben, míg másokban abban a fázisban lehetnek, ezért nem egyöntetű, hogy egy etnikai csoport határaitra mi jellemző. Ezért is csak modellszerűen ábrázoltam e lehetséges etnikai kapcsolatokat. Egyszerre akár mindhárom megjelenhetett a korai magyarság különböző néprészeti körében. A régészeti leletek például az

Urál térségében intenzív etnikai keveredésről tesznek tanúbizonyságot a 9–12. század között, ennek ellenére a 13. század harmincas éveigi (Julianus barát beszámolója szerint) erőteljes magyar etnikai tömb maradt a Volga és a Tobol folyók között valahol. Fontosságukat jelzi, hogy Julianus szerint a tatár követ az ott élők magyar nyelvét is ismerte, mint a térség fontos nyelvét.

Végezetül szólnom kell az ún. „kétfolyó jelenségről”. Ezt az ábrámon szimbolikus örvényekkel jelöltem, amelyek elválasztják a viszonylagosan egynek, más szempontból kettőnek tekinthető etnikai csoportot. Mind két nagyobb etnikai csoport összeolvadásának folyamatában, mint a lassú szétválás folyamatában előfordulhatnak olyan esetek, amikor az adott etnikai csoportok kialakítják a közös etnikai egység tudatát (összeolvadás), de megőrzik saját arculatukat és saját önazonosság tudatukat is, akár évszázadokon át. Erre lehetne példa az etelközi magyarok (a honfoglaláskor a Kárpátoktól nyugatra maradók) esete, az új politikai és etnikai közegbe kerülésük ellenére úgy tűnik, hogy tartósan megőrizték magyarságukat és a Magyar Királyságban élő társaikkal való közösségtudatot. További példa lehet a kétfolyó jelenségre az, amikor a hantik és manysik elődeitől, a korai obi ugoroktól elvált a magyarság, és más életmóddal, más politikai és hatalmi struktúrával évszázadok alatt egyre különállóbb etnikai csoporttá vált. Ez azonban jelenleg csak egy fikció, aminek sem a helyszínét, sem az időszakát nem ismerjük pontosan. A Volga folyó és az Altáj-hegység közé szokás ennek helyszínét tenni, időszakát pedig az i.e. 10. századtól a 5. századig terjedő időre, de ez még vajmi kevés választ ad számunkra azzal kapcsolatban, hogyan is zajlott e folyamat.

A két folyó jelenség egyik legjobb példája a bőszőrmények és kunok esete. A kunok egészen a 16. századig nyelvileg is többé-kevésbé őrizték kipszak-török nyelvüket, vagy annak elemeit, hasonlóan az indoeurópai nyelvek iráni ágához tartozó alán/ászi nyelvet beszélő jászokhoz. A jász szójegyzők a 16. századból tanúsítják, hogy még a nyelvi asszimiláció is elhúzódtott esetükben is a 16. századig. Ezt követően mindkét népcsoportot viszonylagos – a székelységhez hasonló közjogi és státuszbeli – kvázi-etnikai (majd lassanként csupán lokális, néprajzi csoporttá váló) elkülönülése okozta az etnikai tudat többszörösen átalakult formában történő „megőrzését”. Azonban mindez a magyar etnikai tudaton belül, mint abba illeszkedő, de attól sajátosságai révén el is különülve történik (néprajzivá váló etnikai csoport). A honfoglaláskor jellegzetes ilyen példája még a besenyők és a bőszőrmények esete. Az Árpád-korban vallási, nyelvi és etnikai különállásuk is megfigyelhető, amellet azonban, hogy a magyar etnikai tudat is egyre erősebben átszötte, majd gyakorlatilag alig visszanyomozhatóvá tette beolvadásukat a magyarságba. Más népek beolvadása sokkal gyorsabban történt: az itt talált szlávok (közöttük a morvák), a dunántúli frankok, bajorok és az Erdélyben talált bolgárok elkülönülését már a Magyar Királyság megalakulá-

sakor is alig ismerhetjük fel tárgyi hagyatékuk alapján. Ez nem jelenti azt, hogy jelentős, akár a Kárpát-medence népességének 15–20%-át kitevő szlávtság ne maradt volna, hiszen őket nem a magyarság szürke sávja jelöli ábrámon, hanem ők külön, saját etnikai utat és etnikai modellt jelentenek, lassan el is különültek az északi és a déli szlávok különböző csoportjai, vallási, kulturális és politikai, gazdasági okokból kifolyólag. Őket tehát nem az általam felvázolt ábra tartalmazza, eszköztáram elemeinek felhasználásával nagyon eltérő ábra lenne velük kapcsolatban megrajzolható.

Még a látszatát is el szeretném tehát kerülni annak, hogy a magyar népesség-történeti modellemben ábrázolt szláv vagy akár bajor, frank, bolgár, besenyő, úz stb. beáramlást (és beépülést) úgy akarnám beállítani, mintha az az adott etnikai csoport egészét érintette volna. Az úzok egyes csoportjai a 11. századtól kaptak letelepedési engedélyt a magyar királytól, míg más csoportjaik más politikai hatalom függőségebe kerültek, más népekben oldódtak fel. Feltételezések szerint egyik – nyelvileg is – megőrződött csoportjuk a Moldovai Köztársaság gazazuz nemzetisége. A besenyők látszólag nyomtalanul eltűntek (revitalizációs törekvések és lokális csoportok emléküket máig ápolják), viszonylagos különállóságukat – a magyarságon belülre kerülve – azonban az Árpád-korban még saját ispán közjogi különállóságával tartották fenn. A középkori kálizok, akik a kabarokkal csatlakoztak a honfoglalás előtt az etelközi magyarsághoz, sajátos foglalkozási kört (szakszóval „fűlkét”, azaz niche-t) alkotva őrizhették meg vallási (muzulmán) identitásukat és etnikai önazonosság-tudatukat. Történeti források (utazók beszámolói, okleveles források) szólnak róluk. A kétfolyó jelenség rájuk is jellemző.

Mint minden modell, az általam felállított folyamatábra is vázlatos, bizonyosan sok felületességet és tévedést tartalmaz. Azonban nagy vonalakban és elemeiben nemigen képzeltető el más, közvetett és közvetlen (történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi) forrásadatokkal levezethető modell, minden radikálisan más modell erőteljesen beleütközne a források több-kevesebb adatába. Ezért a modell hiába sematikus, nagy vonalakban mégis hűen tartalmazza azt a struktúrát, amit a korai magyarság a magyar királyságig átörökített. Óvakodni szeretnék attól is, hogy azt a látszatot keltsem, mintha a magyarságba olvadó etnikai csoportok pusztán matematikai összeadásművelet-szerűen kerültek volna be saját etnikai körükbe (új etnikai csoportjukba), vagy onnan ki, az „idegen csoportba”. Ez általában nem történik egyik pillanatról a másikra. Éppen azt kívántam a hozzászervesülés, a buborék- és két folyó jelenséggel illusztrálni, hogy milyen sokféle és sokrétű lehet az etnikai csoportok beépülése (integrációja) egy új, nagyobb, vagy egyszerűen dominánsabb etnikai közösség önazonosság- és hagyományközösségébe. Az ugyanis, amit a folyamatosan változó, de egyben át is örökített diszkurzív keretnek állítottam, nem más, mint egy kohéziós

gravitációs erő, ami a magyarságot a honfoglalást megelőző másfél-két évezreden keresztül megőrizte és fősodorvonalát egyben tartotta. Ezért is kezdtem írássomat a folyó-metaforával.

A Duna és a Dráva összefolyása (illusztráció a „két folyó” jelenségre)

Nyelvünk megőrzése – régészeti rétegekhez hasonlóan – őrzi az életmódváltásokat és a technológiai újításokat, új vallások megismerését. Egyúttal nagyon gyakran egyes – korábban idegen – etnikai csoportok bekerülését is. Mégis megmaradt magyarnak, mint a változások ellenére viszonylag összefüggő értelmező-, érték- és hagyományközösség. Nyelvünk alaprétégét máig az uráli nyelvekkel közös szókészlet és nyelvtani szerkezetek alkotják. Igaz, e nyelveknek nagyon sok felismert kapcsolata van az indoeurópai és az altáji nyelvekkel, ami alapján már régen felmerült ezek együttes, úgynevezett *nosztratikus* nyelvcsaládba sorolása. Mivel nem vagyok nyelvész, nem kívánok ezzel kapcsolatban állást foglalni, azt azonban kiemelem, hogy általában nem nyelvrokonság alapján történtek (és történnek) az etnikai kapcsolatok, a kulturális kölcsönhatások és a vérségi keveredések. A földrajzi szomszédság, a hasonló életmód, gazdasági összefonódás, értékrend és akár a vallási kapcsolódás az egyes korszakokban általában fontosabb volt, és sokszor ma is fontosabb, mint az, hogy ki beszél szláv nyelvet, ki urálit, vagy épp törökségit. A kulturális és értékrendbeli közösség, és nem a vérségi eredet a lényeges szempont egy nép adott korszakban fennálló önazonosságátudata szempontjából. Vannak ugyan kivételek, amilyen például az újlatin nyelveket beszélők politikai és kulturális kapcsolatai, vagy a pánszlávizmus, pánturkizmus jelensége, de ezek már a nacionalizmusok korának 19. századtól felerősödő következményei.

Eljutottunk tehát a korai magyarság népességtörténeti alapmodelljének felvázolásához, amit összefoglalóan a következő, az előbbi elemeket tartalmazó végső ábrán szemléltetnek.

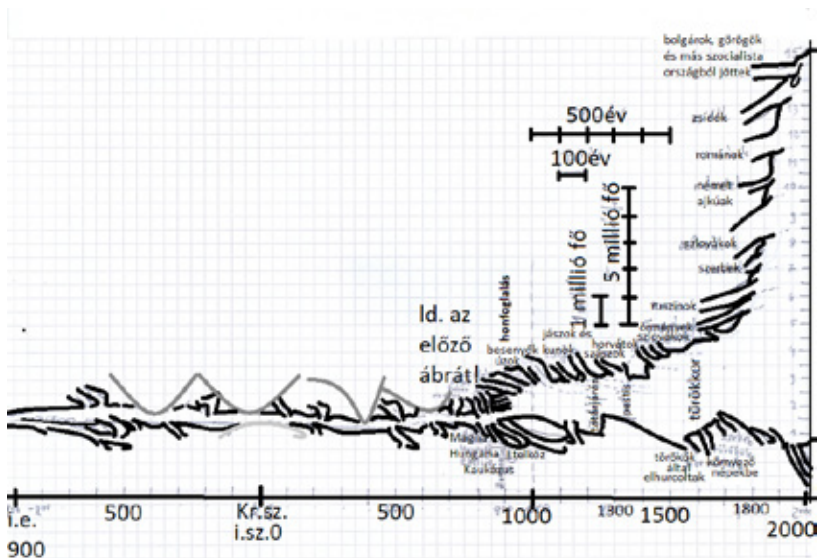
Érdeemes megnézni egy másik – a Kárpát-medencébe költöző magyarság bizonyos szempontból legközelebbi párhuzamát jelentő – bolgár nép kialakulásának, a korai bolgárok népességtörténeti folyamatának ábráját. Látható, mennyire más struktúrát mutat, mint a magyar ábra, holott szintén egy sztyeppe-i lovas-nomád nép hódította meg az ott élő, ott talált népeket (köztük az akkor, az i.sz. 670-es években még csak néhány emberöltővel korábban odatelepült szlávokat), de az illíreket, trákokat, gótokat, görögöket és más ott élő népeket.

6. ábra a balkáni bolgárság kialakulása (az ún. Dunai Bolgár Állam keretében)

Végezetül talán érdemes némi kitekintést tennünk a magyarság népességtörténetének további ezer évére, tehát a 11. század derekától a 21. század hajnaláig. Az egyszerűség kedvéért csak a népesség számát és az idő tengelyt mutatom, a becsatlakozó néprészekkel és etnikai csoportokkal együtt. Jól látszik, hogy modellem egyik fő metaforája, a „tölcsér”, nem csupán a befelé és kifelé irányuló asszimilációs folyamatokat, de magát a népességtörténet hosszútávú vázlatát is jellemzi, hiszen amit a 9. századtól a 21. századig látunk, egy rendkívül nagy, mondhatni robbanásszerű népességnövekedés (párhuzamosan más európai népekkel). A magyarság népességnövekedése több jelentős megtorpanás ellenére hosszú távon viszonylag egyöntetű. A főbb megtorpanások: a pogánylázadások (11. sz.), majd a tatárjárás 25–40% közöttire becsült népességfogyása (részben a megölt, részben az elhurcolt magyarság miatt), a 14. századi nagy európai pestisjárvány 15–20% körüli népességfogyása, a 16–17. századi török háborúk

népességfogyása (megtorpanó népességnövekedése), a 20. század hajnalának kivándorlása, a 20. század két világháborúja és a 20–21. század fordulójának születésszám-csökkenése. Becslések szerint e megtorpanások nélkül jelenleg akár a 35–40 millió között lehetnének. Az utolsó megtorpanás kellős közepén vagyunk. Kérdés, hogy ez a „tölcser” formájának radikális megváltozását, és a magyarság számának gyors és megállíthatatlan fogyását jelzi-e előre, vagy csupán egy, a már sokszor tapasztalt krízishelyzetet, amit eleink (eddig) mindig meggyógyítottak, összefogással és erkölcsi megújulással; így a legragikusabb folyamatokat is meg tudták változtatni. Rajtunk áll, hogy ezúttal melyik forgatókönyv válik igazgá...

IRODALOM

- ALMÁSI 2000 = ALMÁSI Tibor: *A tizenharmadik század története*. Magyar Századok, Pannonic Kiadó, Budapest, 2000.
- BÁLINT 2006 = BÁLINT Csanád: Az ethnosz a koraközépkorban. A kutatás lehetőségei és korlátai. *Századok* 140, 2006, 277–346.
- BARTH 1969 = BARTH, Fredrik: Introduction. Pathan identity and its maintenance. In: Barth, Fredrik (szerk.): *Ethnic groups and boundaries. The social Organisation of Culture Difference*. Universitetsforlaget, Bergen, 1969 (a hivatkozások alapját az Allen&Unwin, London, 1969, 9–38., 117–134. szöveg képezi)
- 1996 = BARTH, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*/7. évf. 1/1996, 3–25.

- BENKŐ 2003 = BENKŐ Mihály: *A torgaji madiarok. Keleti magyar néptörédek Kazakisztánban*. Timp Kiadó, Budapest, 2003.
- BLAZOVICH 1997 = BLAZOVICH László: *Déli szlávok Magyarországon és a Körös-Tisza-Maros közben a 15–16. században*. in: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Millicentenáriumi előadások, KSH, Budapest, 1997.
- BKRATHER 2002 = BKRATHER, Sebastian: Ethnic identities as constructions of archaeology: the case of the 'Alamanni'. In: Andrew Gillett (szerk.): *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, Turnhout 2002, 149–175.
- 2004 = BKRATHER, Sebastian: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, de Gruyter. Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Berlin – New York, 2004.
- БРомлэй 1969 = Бромлэй, Юлиан В.: Этнос и эндогамия. Москва, Советская этнография 6/1969, S. 84–91.
- BRUBAKER 2004 = BRUBAKER, Rogers: *Ethnicity without groups*. Harvard University Press, Cambridge, 2004.
- COHEN 1985 = COHEN, Anthony: *The Symbolic Construction of Community*. Routledge, London, 1985.
- CURTA 2005 = CURTA, Florin: *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700 A.D.* Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Fourth Series 52., Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2001.
- CSÁJI 2010 = CSÁJI László Koppány: *A sztyepei civilizáció és a magyarság*. Napkút, Budapest, 2010.
- CSÁJI = CSÁJI László Koppány: Etnográfia a föld alatt? Mivel járulhat hozzá a szociál- és kulturális antropológia a régészet etnicitás-olvasataihoz és a társadalomtudományokkal közös diskurzushoz? *Századvég* 73(3), 69–100.
- DRASKÓCZY 2000 = DRASKÓCZY ISTVÁN: *A tizenötödik század története*. Magyar Századok, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
- ERDÉLYI 2002 = ERDÉLYI ISTVÁN: *A magyar honfoglalás és előzményei*. Mundus Kiadó, 2002.
- 2004 = ERDÉLYI ISTVÁN: *Őseink nyomában*. Masszi Kiadó, Budapest, 2004.
- ERIKSEN 2008 = ERIKSEN, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat Kiadó–TE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest, 2008.
- FEISCHMIDT 2010 = FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbőségetermítő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010.
- Филиппов 2010 = Филиппов, Василий Р.: „Советская теория этноса”. Учреждение Российской академии наук, РАН, Москва, 2010.
- FODOR 1975 = FODOR ISTVÁN: *Verecke híres útján...* Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
- 1986 = FODOR ISTVÁN: Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. In: Németh P. (szerk.): *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról*. Folklor és Etnográfia 24. Debrecen, 1986, 99–114.
- 2006 = FODOR ISTVÁN: Régészettudományunk történetisége. A magyar őstörténet példáján. *Archeológiai Értesítő* 131., 2006, 89–112.
- Гумилёв 1970 = Гумилёв, Лев Н.: Этногенез и этносфера. In: *Природа* 1/1970: 46–55, 2/1970, 43–50.
- 1990 = Гумилёв, Лев Н.: *Этногенез и биосфера Земли*. Прогресс, Москва, 1990.

- GYÁNI 2011 = GYÁNI Gábor: Sorskérdések és az önmegértés diskurzusa a globalizáció korában. In Sándor Iván (szerk.): *Mi a magyar Most?* Pozsony, Kalligram, 2011, 21–46.
- GYÉMÁNT 2014 = GYÉMÁNT Richárd – Katona Tamás: *Demográfia*. Pólay Elemér Alapítvány, Budapest, 2014.
- GYÖRFFY 1997 = GYÖRFFY György: *A honfoglalók száma és az Árpád-kor népessége*. in: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Millecentenáriumi előadások, KSH, Budapest, 1997.
- 1990 = GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
- HOBBSAWM – RANGER 1983 = HOBBSAWM, Eric – RANGER, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- HOBBSAWM 1993 = HOBBSAWM, Eric J.: Etnikai identitás és nacionalizmus, *Világosság* 1993/4: 19–28.
- JONES 1997 = Siân, JONES: *Archaeology of ethnicity. Constructing identities in the Past and Present*. Routledge, London–New York, 1997.
- KAPITÁNY 1999 = KAPITÁNY Ágnes – Kapitány Gábor: *Magyarságszimbólumok*. Európai Foklór Intézet, 1999.
- KOMAR 2018 = KOMAR, Olekszij: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Martin Opitz – PPKE Régészettudományi Intézet – MTA BTK Magyar Östörténeti Témacsoport – Napkút Kiadó, Budapest, 2018.
- KOVACSICS 1997 = KOVACSICS József: *A történeti demográfia válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan*. in: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Millecentenáriumi előadások, KSH, Budapest, 1997.
- KRISTÓ 2001 = KRISTÓ Gyula – Makk Ferenc: *A kilencedik és tizedik század története*. Magyar Századok, Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- 1999 = KRISTÓ Gyula: *A tizenegyedik század története*. Magyar Századok, Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.
- 1997 = KRISTÓ Gyula: *Magyarország lélekszáma az Árpád-korban*. in: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Millecentenáriumi előadások, KSH, Budapest, 1997.
- KUBINYI 1997 = KUBINYI András: *A Magyar Királyság népessége a 15. század végén*. in: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. Millecentenáriumi előadások, KSH, Budapest, 1997.
- KUZNETSOV 2008 = KUZNETSOV, Anatolij M.: Russian Anthropology: Old Traditions and New Tendencies. In: Bošković, Alexandar (szerk.): *Other Peoples' Anthropologies. Ethnographic Practice on the Margins*. Berghahn, New York–Oxford, 2008, 20–43.
- LANGÓ 2006 = LANGÓ Péter 2006: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez. (Archaeological and charter data for the Jász settlemental history in the 10–15th centuries.) *Tisicum* 15, 2006, 77–97.
- LÉVI-STRAUSS 1952 = LÉVI-STRAUSS, Claude: Faj és történelem. In: uő.: *Strukturális antropológia II*. Osiris, Budapest, 2001, 261–290., (eredeti megjelenés 1952).
- MAKK 2000 = MAKK Ferenc: *A tizenkettedik század története*. Magyar Századok, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
- PAMJAV et al 2016 = PAMJAV Horolma – FEJÉR Tibor – NÉMETH Endre – Csáji László Koppány: *Genetika és őstörténet*. Napkút Kiadó, Budapest, 2016.

- PÁLFY 2000 = PÁLFY Géza: *A tizenhatodik század története*. Magyar Századok, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.
- POHL 1998 = POHL, Walter: Telling the difference: signs of ethnic identity. In: Walter Pohl and Helmut Reimitz (szerk.): *Strategies of Distinction. The Construction of the Ethnic Communities*, 300–800, Brill, Leiden 1998, 17–69.
- RENFREW 2008 = RENFREW, Colin – Bahn, Paul G. 1999 Ancient ethnicity and language. In: Renfrew, Colin – Bahn, Paul G.: *Archaeology: theories, methods and practice*. Thames & Hudson, London – New York, 2008.
- SIKLÓSI 2005 = SIKLÓSI Zsuzsanna: A régészeti kultúra fogalmának változása és az etnikai identitás azonosítása az ősrégészeti kutatásokban. *Korall folyóirat* 2005/24–25, 73–88.
- SØREN 1999 = SØREN, Michael Sindbæk: A Magyar occurrence. Process, Practice and Ethnicity between Europe and the Steppes. *Acta Archaeologica* Vol. 70., Institute of Archaeology and Ethnography, Munksgaard, Koppenhága, 1999, 149–164.
- SIROKOGOROV 1923 = СИРОКОГОРОВ Широкогоров, Сергей М.: *Этнос. Исследование основных принципов Изучения этнических явлений*. Royal Asiatic Society, Sannghai, 1923.
- SUDÁR 2015 = SUDÁR Balázs (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában*. Helikon, Budapest, 2015.
2016 = SUDÁR Balázs – PETKES Zsolt (szerk.): *Honfoglalás és megtelepedés*. Helikon, Budapest, 2016.
2017 = SUDÁR Balázs – PETKES Zsolt (szerk.): *Hétköznapiak a honfoglalás korában*. Helikon, Budapest, 2017.
- SZŰCS 1981 = SZŰCS Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle* 1981/3, 313–359.
1985 = SZŰCS Jenő: Történelmi eredetkérdések és nemzeti tudat. *Valóság* 28. 1985/3, 31–49.
1992 = SZŰCS Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 3. Szeged – Budapest, 1992.
- VERMEULEN 1994 = VERMEULEN, Hans – Govers, Cora (szerk.): *The Anthropology of Ethnicity. Beyond Ethnic Groups and Boundaries*. Het Spinhuis, Amszterdam, 1994.
- VÉKONY 2001 = VÉKONY Gábor: Népesedési viszonyok az Árpád-korban. In: *Történelmi demográfiai évkönyv*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2001, 81–103.
- VÁSÁRY 2003 = VÁSÁRY István: *A régi Belső-Ázsia története*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- WALLMANN 1986 = WALLMANN, Sandra: Ethnicity and the Boundary Process in Context. In: Mason, David – Rex, John (szerk.): *Theories of Race and Ethnic Relations*. London, Macmillan, 1986, 227–245.

Pogátsa István

ELLENTMONDÁSOK A FINNUGOR ELMÉLET ÉS A TÖRTÉNELEM-TUDOMÁNY MEGÁLLAPÍTÁSAI KÖZÖTT

Az őstörténettel foglalkozó tudósok általánosan elfogadott vélekedése szerint Kelet-Európát a modern ember a Kaukázus felől népesítette be. Afrikából a Földközi-tenger keleti partvidékén, Kelet-Anatólián és Észak-Mezopotámián át szivárogtak fel a mai örmény, grúz térségbe. Innen északi irányba a jégkorszaki zord éghajlati viszonyok miatt nem vándoroltak tovább. A Kaukázustól délre fekvő területeken feltorlódott népesség a régészeti leletek tanúsága szerint jelentősen elszaporodott és tovább fejlődött. A jégkorszak utolsó periódusát (Würm) megelőző interglaciális korszak végén (kb. 80–70 ezer éve) létrejött és elterjedt a Gravettinek elnevezett régészeti kultúra. Abban az időben kezdődött el a modern ember lassú beszivárgása Kelet-Európába a Fekete-tenger keleti partvidékén át, és az utolsó jégkorszak végén ez a Gravetti-népesség lakta be egész Európát. Fontos hangsúlyozni, hogy beszivárgásról van szó, tehát nem az egész gravetti népesség költözött át Európába, hanem csak egy része, a többség a Kaukázustól délre eső területeken maradt. Azt is tudjuk, hogy délen a jégkorszakot követő periódusban az éghajlati viszonyok igen kedvezően alakultak, ezzel összefüggésben az ú.n. Termékeny-félhold területén az emberek elkezdtek földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozni. Az új életmód a letelepedést is magával hozta, a civilizáció gyors fejlődésnek indult. A térség hosszú évezredekre az emberi fejlődés élvonalába került. Az Európába vándorolt *rokonaik* nem voltak ilyen szerencsések, még évezredek át halász-vadász-gyűjtögető színvonalon maradtak.

Most nézzük meg, hogy László Gyula hogyan látta a Kelet-Európába került gravettiek és finnugorok közötti összefüggéseket. „...*Ennek a (gravetti) műveltségnek egyik népe (ága) felhatolt a lengyel földre, s ott, mint szvidéri műveltséget ismerjük (i.e. 11 000–5 000). Ez a műveltség az erdős területek peremén elhatolt az Urál hegységig, sőt át is lépte annak vonalát. A nemrég elhunyt Okladnikov akadémikus beszélt nekem erről. (...) Mármost a szvidéri műveltség felett, majd annak helyén kialakult régészeti műveltségekben mindenütt kimutatható a szvidéri örökség. Egy-egy ilyenfajta régészeti kapcsolat általában nyelvi kapcsolattal is szokott járni. Ha most ezt a képet összevetjük azzal, amit az előbb a nyelvek történetével kapcsolatban írtam, (hosszú fejtegetés, ezért itt nem idézzük P. I.) előttiünk áll a kettő azonossága: egy, széles sávban elterjedt műveltség áthatja a felette élő, külön-külön műveltségeket. A közös szókészlet tehát a szvidérik öröksége lenne a felettük elterülő né-*

peknél, akiket a későbbi finn-ugorokkal azonosíthatunk.” (Lásd László Gyula *Östörténetünkről*, in Szombathy Viktor, *Az őshazától a Kárpátokig*, 16.) Tehát László Gyula szerint „finnugorok” nyelve a *jégkori gravettiek leszármazottjainak*, a szvidérieknek az öröksége. Megállapíthatjuk tehát, hogy a „finnugorok” nyelvének alaprétege a gravettiek nyelvéből származik, azoknak a gravettieknek a nyelvéből, akiknek a nagyobb része a Kaukázustól délre eső területeken maradt, és a Termékeny Félhold területén létrehozta a korai magaskultúrát, amelyből a mezopotámiai civilizációk kialakultak. A valószínűség igen magas fokán *megállapíthatjuk tehát, hogy a finnugor nyelvek és a mezopotámiai civilizációk nyelvének alaprétege egy töről fakadt.*

Most nézzük meg, hogy a finnugor *elmélet*(!) hogyan képzei el a „finnugor népek” őstörténetét. Az elmélet kifejezést azért emeltem ki, mert egy nyelvészeti alapon kikövetkeztetett spekulációról van szó, amelyet a régészet eredményei nemhogy nem bizonyítanak, sokkal inkább ellene szólnak. Bartha Antalnak *A magyar nép őstörténete* című könyvében (Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, 49–50.) a következő olvasható erről: „*A régészeti kultúráknak népekhez kapcsolása lehetetlen.* (Ez a megállapítás a nagyon egyszerű tárgyi hagyatékkal rendelkező vadász-halász-gyűjtőgető népeiségekre vonatkozik. P.I.) *Az időben egymást követő és az egyidejű régészeti kultúrák népek szerinti szétválasztását P. N. Tretyakov és N. V. Trubnyikova lehetetlennek tartja. A. P. Szmirnov sajnálattal szögezi le, hogy ugorokra jellemző tárgyakat, ugor régészeti kultúrát kimutatni nem sikerült.* (A vadász-halász korra vonatkozóan, P.I.) *A szakvélemények ismeretében alaptalan vagy voluntarista minden igyekezet, amely mordvin, cseremisz, ugor magyar, illetve akár volgai-finn vagy ugor régészeti kultúrát emleget.*” Így foglalja össze a vonatkozó kérdést a tárgy irányadó szakértője. Tehát *az íróasztalnál kidöntött elmélet a régészet által nem bizonyított, és a téma legilletékesebb szakértői szerint nem is bizonyítható.* Az elmélet azt állítja, és képviselői ezt az állítást örök érvényű, vitathatatlan axiómaként kezelik, hogy a Kr. e.-i 5. évezred után a középső Volga – Káma-vidék és a Nyugat-Urál területén vadász-halász-gyűjtőgető színvonalon élt egy finnugornak elnevezett népeiség, amely miután az említett területen túlnépesedett, a Kr. e. 3. évezred végétől szétvándorlásra kényszerült. Ekkor a felső Volga, innen az Onyega – Ladoga vízgyűjtő területének folyói mentén finnugor csoportok vándoroltak nyugat és észak-nyugat irányába. Ez a szétvándorlás időben egybeesett a finnugor alapnyelv és ősnép szétválásával, új csoportok, köztük az ugor ág elkülönülésével. Az elmélet szerint az ugor népeiségek dél, illetve keleti irányba vándoroltak el a finnugor őshazából. Mint láttuk az elképzelés képviselői elismerik, hogy ezeket az ugor népcsoportokat régészeti kultúrákkal nem sikerült azonosítani, következésképpen csak egy feltételezésről beszélhetünk. László Gyula a fent említett tanulmányában így vélekedett erről: „...*A belénk idegződött őshaza felfo-*

gás szerint valamikor az őskőkor végén, az újkőkor elején, kis területen, öszszesűfólódvá éltek s nagyjából egy nyelvet beszéltek az uráli-finnugor népek elődei, aztán túlszaporodva keltek volna vándorútra nyugatfelé, le-leszakadva egymástól. Ezt minden kézikönyvünk így tanítja, megengedve, hogy már az uráli nyelvben is lehettek nyelvjárások. De a régész és a néprajzkutató erre az elméletre azt mondja, hogy ez lehetetlen. Minél kezdetlegesebb ugyanis a termelés módja (pl. gyűjtőgető, halász-vadász), annál nagyobb területre van szüksége csekély létszámú családnak is, hogy megélhessen. Ezért voltam kénytelen elvetni azt az elképzelést, hogy a kiinduló pont kis terület, sűrű lakosság. Az igazság ezzel szemben: óriási terület és csekély lakosság; ám ezzel meginog az egész elmélet! Erről kis könyvemben a következőket írtam (Östörténet 39.): 'Bárczi Géza is utalt már arra, hogy gyűjtőgető életmód mellett 6–8 ember eltartására 100 km² terület szükséges, tehát a települések messze kellett legyenek egymástól.' Olyan kis területen élő sűrű lakosság, amely a családja elmélet alapját képezi, nem volt, mert nem lehetett! Ilyenfajta kérdéseket nem tettek fel eddig nyelvész barátaink. Az Ob-vidék feledhetetlen kutatója volt Valerij Csernyecov. Ő mondta el nekem, hogy olyan vogul települések, amelyeknek két-három sátornyi lakója van, s egymástól jó messze esnek patakok, folyók mentén, már rákerülnek a térképre, bár nem nagyon maradnak egyhelyben. Ezt a kérdést még inkább elmélyíti a néprajzkutatóknak az a megállapítása, hogy a gyűjtőgető-vadász-halász életmód mellett a népesség nem szaporodik. (Értsd: létszáma nem gyarapodik. P.I.) Nem lehetett tehát az 'őshazában' túlnépesedés, amely szétvándorlásra készítette volna az egykor kis területen élő és nagyjából azonos nyelvet beszélő uráli-finnugor népeket."

Mint a fentiekben érzékelhettük, László Gyula a szovjet tudósok megállapításaira alapozta a vonatkozó nézeteit, de hasonlóképpen vélekednek a szakterület nyugati kutatói is. Dél-Franciaországban, ahol a vadász-halász korban a legnagyobb volt a népsűrűség az ottani sok szempontból kedvező adottságok között a legnagyobb népsűrűség idején is csak 6–8 ezer ember élt egységben, itt 20 km² is elegendő volt egy ember eltartásához. Azonban a jégtakaró szélétől délre, a tundra vidéken és annak közelében, tehát a „finnugor” vadászó-gyűjtőgető népek területén, 200 km² kellett ehhez. A szakirodalomban azt is olvashatjuk, hogy ezek a vadászó-halászó-gyűjtőgető emberek nem állandó településeken éltek, hanem kis csoportokban barangoltak élelem után kutatva. A legmegfelelőbb csoportlétszám 25 fő körül volt. A néprajzi kutatások szerint a legtöbb vadászó-gyűjtőgető csoport lélekszáma korunkban is csak 20–70 fő között mozog. Ez így van az ausztráliai őslakóknál, a Kalahári-sivatag busmanjainál, az andamánoknál és az indiai Bihorban is. Robert Carneiro amerikai antropológus figyelte meg, hogy ha a dél-amerikai yanomami indiánoknál a csoport lélekszáma 100 fölé emelkedik, az agresszív tendenciák annyira felerősödnek, hogy a csoportnak ketté kell válnia.

Úgy vélem, a fentiek alapján is belátható a finnugor elmélet kiinduló pontjának a megalapozatlansága, tehát ebben is László Gyulának van igaza: *„Nem lehetett tehát az ’őshazában’ túlnépesedés, amely szétvándorlásra készítette volna az egykor kis területen élő és nagyjából azonos nyelvet beszélő uráli-finnugor népeket.”* Mint írja: *„...ezzel meginog az egész elmélet!”* Egyébként nem a magyar nyelvészek találták ki ezt a magyar őstörténet kutatását több, mint másfél évszázadra leblokkoló agyszüleményt, hanem germanista nyelvészek, saját őshaza-ősnép fikciójuk alapjaként. A finnugor elméletet erre az indogermán kaptafára húzták aztán rá, erőteljes német ösztönzésre. A különbség annyi volt, hogy amíg a németek az őshazát ide-oda helyezgették, amikor egy-egy helyről kiderült az elképzelés tarthatatlansága, a magyarok megmaradtak az elsőre kitált helyszín mellett.

A fentieknél már megfoghatóbb történelmi adatok még erősebb érveket nyújtanak a finnugor elmélet tarthatatlanságának bizonyítására. Ugyanis az elképzelt finnugor egység felbomlásának feltételezett időszakában, vagyis a Kr. e. 3–2. évezred fordulója táján olyan régészetileg bizonyított és nagyon is jól dokumentált események történtek, amelyek a történelemmel foglalkozó szaktudomány hivatalos magyar és orosz nyelvű kiadványaiban is közlésre kerültek. A 3/2. évezred fordulója körül, tehát a feltételezett finnugor-kor vége és az ugor-kor kezdete idején történt bronzkori bevándorlásokról van szó. Tehát a vadász-halász-gyűjtögető színvonalon élt, csekély létszámú ugor népeknek a 19. században nyelvészeti alapon kikövetkeztetett és feltételezett, de nem bizonyítható déli és keleti vándorlása idején ugyanazon a területen egy régészetileg igenis bizonyított és jól dokumentált, de ellenkező irányú népvándorlás folyt. Ennek során a kor legmagasabb fejlettségi fokán lévő, az állattenyésztés, földművelés és a bronzeszközök készítésének fortélyait jól ismerő, nagy létszámú népségek érkeztek délről egymást követő hullámokban évszázadokon át, amely a Volga-Káma-Urál vidéket, vagyis az ún. finnugor-, és a vándorlásuk irányába eső közbenső területeket is benépesítették. Most nézzük meg, hogy honnan és mióta lehet tudomásunk ezekről az összefüggésekről. A már hivatkozott Bartha Antal történész professzor, akadémikus az alábbiakat írta.

„Az Ural mindkét oldalán, az Ob, Irtis, Ufa, Volga, Oka és más kisebb folyók mentén az i.e. II. évezred elejétől a közepe tájáig egymást követő hullámokban délről bevándorló népségek érkeztek. Magukkal hozták réz és bronzeszközök gyártásának, (a bronzgyártás titkát a 3. évezredben csak a szuméroknak ismerték. P.I.) a földművelésnek és az állattenyésztésnek az ismeretét. A középső Volga, alsó Káma és Nyugat-Ural vidékén (tehát a „finnugor őshaza” térségében P.I.) a fátyanovói, balanovói, abasevói, valamint a gerendavázás és az adronovói műveltségek a legnevezetesebbek, amelyeket a bevándorlók hozottak meg. (Vagyis ezeket a régészeti kultúrákat, köztük az andronovóit,

nem a „finnugorok”, hanem a bronzkori bevándorlók hozták létre. P.I.) (...) *Az i. e. II. évezred közepétől a ló-, szarvasmarha-, juh-, kecske-, házisertés csonatok, továbbá tönkölybúza és köles megszenesedett magvai az élelemtermelés, a termelő gazdálkodás térhódítását jelzik. A települések nagyobbak lettek, 200 lélekre becsülik egy-egy település lakosai számát. A házakat földbe ásták, de helyenként már megjelent a felszínre épített gerendaház. A települések hálózata egyre sűrűbbé vált. Csontból készített zabla oldaltag a lovaglás, tömör kerék agyag modellje a szekerezés ismeretét bizonyítja az i.e. II. évezred közepén.*” (Társadalom és gazdaság a magyar őstörténetben. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, 1977.)

Most nézzük meg, hogy a Szovjetunióban 1955-ben, nálunk pedig 1962-ben kiadott tíz kötetes Világtörténet mit ír erről a témáról:

„A bronzkorszakban hatalmas területet népesítettek be az andronovói kultúrának és a »gerendaépítményes sírok (kurgánok) kultúrájának« egymáshoz közel álló törzsei. Eredetileg a Középső-Volga tájékán (ez a Volga nagy kanyarulatának és a Káma torkolatának, vagyis a „finnugor őshazának” a vidéke P.I.) és az Urál déli vidékén éltek, s kultúrájuk hasonló volt azoknak a törzseknek a kultúrájához, amelyek a katakombás és sírgödörös kurgánokat hagyták ránk. A bronzkorszak elején szétarajzottak részben kelet felé (a Minuszinszki-völgykatlanig), részben nyugat felé (a Dnyeperig és a Déli-Bug alsó szakaszáig). E törzsek gazdasági élete már viszonylag magas szinten állt. Tovább fejlesztették az állattenyésztést, és talán ők használták a lovat először háziállatként. Eneolitikori (rézkori) elődeiknél sokkal intenzívebben foglalkoztak földműveléssel. Ez a gazdasági ág határozta meg egész életmódjukat: letelepedettebb életmódot folytattak és akkora településeken éltek, amelyek például a Volga mentén a bronzkorszak végére elérték a mai nagyobb falvak méreteit, s több kilométer hosszan húzódtak a folyók mentén. (Tehát túlnépesedtek, ez kényszerítette rá őket, hogy az ártéri művelhető területeken és a löszhátaikon kívül a sztyeppét is igénybe vegyék. Ez volt a lovasnomád kultúra kialakulásának egyik fő oka. P. I.)

A jószágot télen istállókban tartották. A Tobol-folyónál, Alekszejevsk falu környékén feltárt andronovói településen karámok maradványai is előkerültek, amelyek nagyon hasonlítanak a későbbi kazah téliszállások fedett karámjaihoz. Az andronovói kultúrához tartozó települések lakói olyan közösségekben éltek, amely maga termelt meg mindent, amire szüksége volt. Tarka szöveteket szőttek, (mint később a szkíták! P. I.), sapkákat kötöttek, feldolgozták a bőrt és a szőrmét, ruhát és cipőt varrtak. Szerszámaikat is maguk készítették kőből, csontból, fából és fém-ből. Az agyagedények házi készítése a tökéletesség magas fokát érte el. A karcsú korszakat jól fényezett felület és szép mértani díszítés jellemzi, amely a közép-ázsiai szőnyegek bonyolult

mintáira emlékeztet. (Ez az utalás nemcsak a közép-ázsiai díszítő művesség, hanem az ottani etnikum eredetére is utal. P.I.)

A bronz megmunkálása már magas fejlettségi fokot ért el; a »gerenda-építményes sírok kultúráját« létrehozó törzsek korai temetkezéseiben öntőformákat találtak olyan bonyolult szerszámok készítéséhez, mint a harci szekerce, amelynek jellegzetes típusa az i. e. II. évezred elején hatolt be Mezopotámiából a Kaukázuson keresztül a Szovjetunió déli vidékeire. Bronzból öntötték töreiket, kopjájikat, nyilaikat és ékszereiket (fülbevalókat, karkötőket és ruhákra varrt lemezekéket) egyaránt.

E kultúra korai időszakában a bronzot valószínűleg házilag öntötték. Később azonban, ahogy az öntés technikája fejlődött és a készítmények formája bonyolultabbá vált, már külön szakemberek, öntők kezdtek foglalkozni a bronzöntéssel. (Ma már inkább azt tételezhetjük fel, hogy az újabb bevándorló hullámmal érkezhettek a specialisták. P.I.) Egyes bronzöntő mesterek a közösségi településeken maradtak és a közösség szükségleteit elégítették ki, mások viszont elszakadtak a közösségtől, s vándormesterek lettek: megrendelésre dolgoztak, és saját szerszámaik, nyersanyaguk és félkész gyártmányaik voltak. Az i. e. II. évezred végére az ilyen vándormesterek száma különösen megsaporodott. Sok olyan raktár maradt ránk, amelyből különféle öntőformák, bronzlapok, kész szerszámok és fegyverek kerültek napvilágra. Ilyen raktárokat a »gerendaépítményes sírok kultúrájához« tartozó törzsek területein, továbbá Nyugat- és Dél-Szibéria, valamint Kazahsztán sok részén is találtak.

Mint már említettük, a vándormesterek sorra járták az egyes közösségeket, s termékeikkel élénk csereügyleteket bonyolítottak le. De magán a közösségen belül is folyt csere, ami elősegítette a vagyoni egyenlőtlenség fokozódását. A bronzöntés fejlődése a törzsek közötti cserekereskedelmet is élénkebbé tette. Az olyan törzsek és közösségek, amelyeknek lakóhelyén fémlelőhelyek voltak, nagyrészt csupán a fémek feldolgozásával kezdtek foglalkozni. (Ma már ezt is kissé másképp látjuk, ugyanis az első bevándorlók éppen érckutatók és fémfeldolgozó mesterek voltak, tehát a lelőhelyek közelében már eleve ilyen közösségek telepedtek meg. P.I.) A Szovjetunió sok vidékén találtak ilyen ősrégi fémmegmunkáló telepeket. Példaként megemlítjük a Szemiplatyinszktól északra levő Kalbin-hegyhátat (Kazakisztán) sok ókori rézbányájával, továbbá a Dél-Urál, a Donyec-hegylánc és a Kaukázus számos helyét...

(...) A törzsi előkelőségek kiemelkedésének beszédes bizonyítékai a ránk maradt hatalmas kurgánok. Az egyik ilyen kurgán Sztjepnij város közelében, a »Három fivér« nevű határreszen van. Hatalmas méretei – magassága mintegy 15 méter – arra vallanak, hogy nagyon előkelő személyt temettek e roppant földhányás alá, hiszen a kurgán megépítésén több száz embernek kellett dolgoznia. Ugyanígy hatalmas kurgánt találtak ebből a korból

(a könyv megjelenése óta is nagyon sokat) a Dnyeper alsó folyása mentén, Lepetyih falu mellett; ez a kurgán, az u. n. »széles sír«. A szerény, egyszerű sírok közül kiemelkedő nagy kurgánok szép számmal találhatók Közép-Kazahsztán sztyeppéin is; belsejükben, tágas kősírboltokban gazdag sírleletek-re bukkantak. (Éppen úgy, mint a 3. évezred első felében a dél-mezopotámiai királysírokban, és az évszázadokon át Euráziába történt vándorlás útvonalán feltárt fejedelmi temetkezéseken, az adott korból származó hasonló lelőhelyeken. Ezek a temetkezési szokások is bizonyító erejűek a bevándorlás kiinduló területére és útvonalára vonatkozóan. Az idézet következő bekezdése pedig már ennek a népességnek a későbbi korokhoz vezető etnikai összefüggésére utal. P.I.)

A települések és kurgánok tanulmányozása azt mutatja, hogy az andronovói kultúra törzseinél már igen sok kialakult, azokból a sajátos elemekből, amelyek később, az i. e. VI–IV. században, a görögök által szaka (helyesen szkíta, a szaka ennek a népességnek a perzsák által használt elnevezése volt) és sazuromata néven ismert törzsek kultúráját jellemezték. Az andronovóiak és a sazuromaták csontvázainak antropológiai vizsgálata szintén azt mutatja, hogy genetikailag rokonságban álltak egymással. Mindez indokoltá teszi azt a feltevést, hogy az andronovói kultúra törzsei közvetlen elődei voltak a szaka (vagyis szkíta) és sazuromata törzseknek...” (I. kötet, 446.)

Tehát ezekből a kezdetekből alakult ki Kr. e. 1800 körül a Jenyiszejtől, Altajtól az Urálig, valamint az Ob-Irtis-Toboltól Kazahsztánig terjedő óriási területen az egységes *andronovói műveltség*, amelynek lakossága, most már megszakítás nélkül, Keleteurópától az Altájig ugyanaz a “plump-europid” embertani típus, mint az afanasjevói és a késő-gödörsírosnak is nevezett kurgános műveltség népei voltak a 3/2. évezred fordulóján. Az andronovói műveltség nagy kiterjedését az afanasjevói, az észak-türkmenisztáni, a gödörsíros, valamint a Volga – Dél-Ural térségében Kr. e. 2000 óta jelentkező kora bronzkori műveltségek lassú folyamatos faji és kulturális egybenövésével magyarázzák a kutatók. Azt pedig a térség neves kutatójától, Sz. P. Tolsztovtól is tudhatjuk, hogy az andronovói kultúra területén és idején (kb. Kr. e. 1800–1200) élő népek az ugorok voltak. (Az ősi Chorezm című könyve /1956/ 77–78.). *Az ugor név alatt tehát nem egy északról délre vándorolt, még a Kr. e. 2. évezredben is vadász-halász kori szírvonalon élt népet kell értenünk, hanem a bronzkori bevándorlók utódait, akiknek a Kr. e.-i 2. évezred második felére és a 2–1. évezred fordulójára keltezett régészeti anyagát Andronovói kultúrának nevezi a tudomány.* Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy mint láttuk, a szaka (szkíta) és szarmata törzseket a szovjet régészet az andronovói kultúra utódnépének tartja. A Kazak-pusztán neves szovjet tudósokkal együtt kutató Tóth Tibor antropológus pedig azt állapította meg, hogy az ottani szarmata-kori csontanyaghoz állnak legközelebb honfoglaló őseink csontmaradványai.

Ha most ezt az oldalt és az előzőt figyelmesen újraolvassuk, akkor többezer éves folytonosságot, egy hiánytalan etnikai leszármazási láncolatot látunk a mezopotámiai eredetű bronzkori bevándorlóktól kezdve az andronovói népeiségnek és a szkítának, szarmatának nevezett utódaikon át Árpád honfoglaló népeig.

Amikor a 19. század második felében a finnugor elméletet kigondolták, a régészet által később feltárt adatokat természetesen még nem ismerhették. Azonban amikor a fenti régészeti felismerések bekerültek a köztudatba, eljött az ideje annak, hogy nyelvészeink váltsanak, vagy legalábbis módosítsanak a finnugor elmélet merev szabályain. Ezt azonban nem tették meg, így elszalasztották azt a kedvező alkalmat, amikor az akkor még új régészeti eredményekre hivatkozva presztízs veszteség nélkül válhattak volna. Történészeink ugyanis, mint látjuk, legkésőbb 1977-ben tudták már, hogy azon a területen ahová őstörténetünket helyezték, milyenek voltak a viszonyok az általuk ugor-kornak (Kr. e. 2000–750-ig) nevezett periódusban. Tudták, hogy délről, – a régészeti leletek tanúsága szerint mezopotámiai eredetű – egymást sűrűn követő hullámokban, az őslakoságnál sokkal nagyobb számú és sokkal magasabb kultúrájú, de egymáshoz hasonló civilizációs fokon lévő népeiség érkezett, akiknek fejlett fémművészete volt, és ismerték az állattenyésztést, földművelést. Ha ez így volt, akkor a továbbiakban értelemszerűen nem az újonnan jöttek nyelve érvényesült azon a területen? Ugyanazon a területen és arra a korra vonatkozóan, amelyet a finnugor elmélet ugor-kornak, a régészet tudomány pedig az andronovói kultúra korának nevez! A tudományban általánosan elfogadott, hogy a népkeveredéseknél vagy a nagyobb létszámú, vagy a magasabb kultúrájú fél kerekedik felül. Itt mindkét eset hatalmas fölényrel az újonnan jöttek mellett szól. Ilyenkor a gyengébb fél egy része kitér, másik része az idők folyamán beolvad.

A 20. századra tehát az őstörténetünkkel foglalkozó tudósaink többsége elfogadott egy nyelvészeti alapon kikövetkeztetett feltételezést, amelyet tudományos ténynek állítottak be. Az iskolákban így egy hipotézist tanítottak, amelyet pedig régészetileg bizonyítani nem tudtak. Sőt, a 20. század második felére a tárgyban legilletékesebb szovjet kutatók arra az álláspontra jutottak, hogy nem is lehet bizonyítani. Ezzel szemben megállapították az ugyanarra a területre bevándorolt, a vadász-halászoknál nagyságrendekkel nagyobb létszámú, a kor legmagasabb műveltségi színvonalán álló bronzkori népeiség létét és továbbélését. Az a megállapítás is régóta közismert volt ekkor, hogy a népkeveredéseknél vagy a nagyobb létszámú, vagy a magasabb színvonalon álló népeiség kerekedik felül.

A tárgyi kultúra és a csontanyag alapján az is bizonyítást nyert, hogy a későbbiekben a déli eredetű bevándorlók utódai éltek a szóban forgó területen, sőt az idők folyamán egészen távoli területeket is benépesítettek. Ezeknek az ismereteknek az összevetését azonban elmulasztották a kutatók és a tudomány más képviselői!! Vajon miért? Elképzelhető, hogy nem vették, nem veszik észre, hogy

ellentmondás van az új, bizonyítottan tekinthető tudományos ismeretek és között, amit tanítottak és tanítanak még ma is? Pedig ez az ellentmondás teljesen egyértelmű. Ilyenkor felvetődik a gyanú, hogy ennek, sőt már a finnugor elmélet létrehozásának is tudományon kívüli okai vannak.

Azt azonban joggal felvetheti bárki, hogy a nyelvünkben létező, tévesen finnugornak nevezett, de le nem tagadható összefüggéseknek akkor mi a magyarázata? Röviden azt is mondhatnánk, hogy a válasz már ennek a tanulmánynak az első két bekezdésében megtalálható. Lássuk most egy kicsit részletesebben.

Ha a fenti kivándorlások történetét nyelvi szempontból is megfontoljuk, az alábbi megállapításokat tehetjük Kelet-Európa és Közép-Ázsia korabeli népeire vonatkozóan. Tudjuk, hogy az eredeti vadász-halász népesség, a jégkorszakban bevándorolt gravettiek utóda volt, és „finnugor”-nak elnevezett, agglutináló jellegű nyelvet beszélt. Azt is tudjuk, hogy a gravetti népességnek csak kisebb része vándorolt be a jégkori Európába, nagyobb részük a kedvezőbb klímájú délebbi területeken maradt. Ezek a délebben maradt gravetti utódok a jégkorszak elmúltával az ú.n. Termékeny Félhold területén a kedvező viszonyokat kihasználva átérték a földművelő-állattenyésztő életmódra, és az idők folyamán az adott korok legjelentősebb civilizációit hozták létre. Ezek a civilizációk egymásra épültek, egymás folytatásai voltak, és Mezopotámiában a sumérnak nevezett kultúrában csúcsosodtak ki. A szóban forgó civilizációk nyelve agglutináló volt. Ez nem meglepő, ha megfontoljuk, hogy őseik a gravettiek voltak, ugyanúgy, mint a „finnugorok” vadász-halász ősei. Ennél sokkal kézzelfoghatóbb bizonyosság azonban, hogy a sumér magaskultúra kőbe vésett és ékírással cserepekre rögzített, könyvtárra rugó hagyatékát jól ismeri a tudomány, és a nyelvet ma már vita nélkül agglutinálónak tartja. Az évezredekig virágzó sumér civilizáció a Kr. e. 3. évezred második felétől kezdődően fél évezredes gyötrelem után kimúlt, népei jelentős része elvándorlásra kényszerült. A hosszú generációkon át történt vándorlásuk során számos rokon népet is magukkal sodortak. A fentiekben ezeknek a népmozgásoknak egyik legjelentősebb irányáról volt szó, a vándorlás utolsó szakaszairól szóló tudósítást a szovjet régészeti irodalomból ismerhetjük. A közbenső állomások is jól ismertek, a térségben (Észak-Mezopotámia, Anatólia, Transzkaukázia) zajlott régészeti feltárások eredményei jól dokumentáltak és adataik bizonyító erejű részei ma már magyarul is hozzáférhetők.

A történelmi helyzet tehát úgy alakult, hogy az agglutináló nyelvet beszélő gyér vadász-halász népességekre, előbb kisebb hullámokban, majd évszázadokon át szinte folyamatosan rátelepülő szintén agglutináló, de sokkal magasabb műveltségi fokon álló nyelvet beszélő mezopotámiai bevándorlók nemcsak etnikailag, hanem nyelvileg is feltöltötték az egyébként gyér őslakossággal bíró területeket. Ezeknek a folyamatoknak során, az Andronovói terület jelenős részén élő, – mint láttuk – ugor népesség nyelve, de valószínűleg a többi finnugornak

nevezett népeké is, az agglutináló szumér-szubir (szabir)-hurri nyelvi komplexumból alakult ki. Eredeti nyelvük hasonlósága, közös eredete miatt az ősi alapszókinszben és az alapvető nyelvi elemekben nyilván voltak közös elemek, amelyek természetesen az őslakosok és a betelepülők keveredése során sem változtak meg, nem volt rá ok. Az ún. finnugor közös nyelvi alap szerintünk részben az, amely az őslakosok és az újonnan érkezettek nyelvében a közös eredet következtében azonos volt, ezért nem változott meg. Nem vonatkozik ez az összes közös, kb. ötszáz nyelvi elemre, amelyet a „finnugor” nyelvtudomány számon tart, mert nem tételezhetjük fel, hogy mindegyik „finnugor”-ként számon tartott kifejezés és nyelvtani elem létezett már a vadász-halász kor népességének a nyelvében. Nem valószínű ugyanis, hogy a vadász-halász-gyűjtögető viszonyok között már ismerték pl. a tízes számrendszert, pedig az erre utaló számneveket – húsz, harminc, negyven, ötven, száz, – számon tartják a közös szókinszben. Ugyanígy a hó (hónap) és hét kifejezéseinek kettős jelentése, vagyis, hogy időmértéket is jelentenek, szintén a jövevényektől kerülhetett a közös fogalmak közé. Bizonyára az új betelepülők ezekre, és más hasonló fogalmakra is azonos kifejezéseket használtak bárholnan jöttek, – az új ismeretek korunkhoz hasonlóan kifejezéseikkel együtt terjedhettek el akkor is, – akár Dél-, vagy Észak-Mezopotámiából, akár Elámból; lehettek eredetileg szumérok, szubirok (szabirok), hurrik vagy elámiak. Így aztán bárhol is telepedtek le a fejlettebb és minden bizonnyal nagy többségben lévő jövevények, hasonló kifejezéseket adhattak át a gyér őslakoságnak a Volga és Oka partjainál, az Urál vidékén vagy az Ob mellékén is. Van tehát a „finnugorban” egy ilyen közös réteg is. Mivel azonban a jövevények hatalmas területről érkeztek, eltérő nyelvjárásokat beszéltek, az átadott szavaik döntő többsége népcsoportonként eltérő volt, így a „finnugor” nyelvekben páronként létező 50–75 közös nyelvi elem ellenére, a nyelvjárásonként sok-sok ezer különböző kifejezés különálló nyelveket eredményezett az általuk lakott más-más távolabbi területeken. A nyelvekben lévő különbözőség természetesen az etnikai összetételükben is megnyilvánult, és az eltérés az idők folyamán az eltérő keveredések miatt csak fokozódott. Ennek tudható be, hogy az antropológusok, és legújabbán a különböző genetikai kutatásokkal foglalkozó intézetek is, – egybehangzóan – elhanyagolhatóan csekély közös alapot találnak a magyarság és a „finnugor” népek között ezekben a vonatkozásokban.

Mint a fentiekből látható, a finnugor elmélet és a történelemtudomány által utóbbi száz esztendőben feltárt és deklarált, sőt tanított ismeretek közötti elmentmondás feloldható lenne, ha lenne rá hajlandóság. Sajnos azonban az nincs! Láttuk, hogy a szükséges tudományos ismeretek megvannak, de a tudományos érvek itt nem másik tudományos érvekkel, hanem dogmákkal állnak szemben. Éppen úgy, mint Gallilei és Orbán pápa idejében a heliocentrikus és a geocentrikus világmépés esetében. Nézzük csak!

Honti László nyelvész, akadémikus a következőt írta a *Magyar Tudomány* (!?) 2015. márciusi számában: „A nyelvrokonság kérdéséről réges-rég nem folyik vita a tudományban, a szakemberek (és a gondolkodni, valamint a nyelvrokonság mibenlétét akár elemi szinten megérteni képes kívülállók) számára teljesen nyilvánvaló ugyanis anyanyelvünk származása és ezáltal rokonsága is”. A fentiek ismeretében ez tényleg ennyire nyilvánvaló? A másként vélekedők brutális minősítése is sokat mondó: képtelenek gondolkodni és a nyelvrokonság mibenlétét akár elemi szinten is megérteni.

Bár nyilván magamat is a gondolkodni és a nyelvrokonság mibenlétét elemi szinten is megérteni képtelenek körébe tartozónak kell tartanom, mégis megfontolásra ajánlom: Tudománynak (vagy dogmának) kell-e tekintenünk egy olyan diszciplínát, amelyről nem folyik, nem folyhat vita? A finnugor elmélet akkor született amikor a fizikában azt tanították, hogy az anyag legkisebb része az atom. Aztán rájöttek, hogy az atom atommagból és a körülötte keringő elektronokból épül fel. Majd megállapították, hogy az atommag protonokból és neutronokból áll, később ezekhez jöttek a kvarkok stb. Most éppen a Higgs-bozonokat keresik nemzetközi összefogással, óriási erőfeszítéssel és költségráfordítással. A még elvontabb matematika is sokat fejlődött az elmúlt évszázadban. A tudomány ilyen, fejlődik, sohasem lezárt. Ha lezárt, akkor nem tudomány. Ha meghaladott, de nem vitatható, akkor dogma!

Benkő István

MUAGERISZ KIRÁLY

A szakirodalom alapján az eredetmondánkban szereplő Magor neve megfelel a 6. században a Meotisz vidékén felbukkant Muagerisz hun király nevének. Magor tehát valóságos történelmi személy volt. Megvizsgáljuk, milyen összefüggés lehet Muagerisz/Magor neve és önelnevezésünk között.

A csodaszarvas üldözése. Forrás: Arany János: Rege a csodaszarvasról, László Gyula képeivel, Budapest, 1991, 30.

A sztyepei népek nevének kialakulásáról az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport hivatalos kiadványaként 2015-ben megjelent könyv a következőket tartalmazza: „A sztyepei népek nagyon sokszor – okkal vagy ok nélkül – korábbi jeles vezetőktől származtatják a nevüket: az özbegek Özbeg kántól, a nogájok Nogáj emírtől, az edigék Edigétől. E példák mongol koriak, de ismerünk jóval korábbi elképzeléseket is: a karlukok birodalmát egy Karluk nevű vezér hozta létre – legalábbis a legendák szintjén. A bolgárok esetében egy Bulgár nevű vezérről szól a történet, s a baskírokat is visszavezetik egy Baskurd nevű főemberre. A magyar hagyományok szintén ismerik ezt a logikát: első krónikáink szerint a magyarokat Magyarrról, a hunokat Hunorról nevezték el. Elméletileg tehát semmi akadálya, hogy népnevünk egy hajdanvolt uralkodóról nyerje eredetét. A történeti forrásokban fel is bukkan egy ilyen nevű személy: Muegerisz király, aki az Azovi-tenger (antik forrásokban: Meotisz – B. I.) környékén élt a 6. században. A bizánci történetírók hun királyként említik...” (SUDÁR 2015, 122.)

Muagerisz hun királlyal (528–530) neves tudósunk, Moravcsik Gyula¹ foglalkozott róla írott cikkében, 1927-ben. Muagerisz király nevét Joannes Malalas (491–578) és Teophanes (758–8179) bizánci történétírók említik krónikáikban (MORAVCSIK 1927, 259). Moravcsik Gyula részletes nyelvészeti és történeti elemzésében megállapította, hogy a Muagerisz név megfelel a krónikáinkban megtalálható Magor személy-, illetőleg meyer törzs-, illetőleg hetumoger nép névnek. majd a következő végkövetkeztetésre jutott: „Kutatásaink végeredményeként tehát megállapíthatjuk, hogy a bizánci krónikás feljegyezte Muagerisz a kutrigur nép királya volt. Minthogy pedig a név a névadó ős, illetőleg a Megyer törzs *névével megegyezik, ez az egyezés a kutrigurok és az ősmagyarok közti esetleges kapcsolatokra irányítja a figyelmünket.*” (MORAVCSIK 1927, 271).

Tudományos óvatossággal megfogalmazva tehát Moravcsik megállapította, hogy Attila hun népe dél-orosz sztyeppékre visszavonult utódainak, a meotisz hunoknak volt egy Magor nevű királyuk. Ehhez hozzátennénk: tehát a Hunor–Magor legenda Magor neve biztosan nem felnémet legendákból, hanem ősi magyar hagyományok alapján került Kézai mester krónikájába.

*A Kimmériai Boszporos, ma Kercsi szoros domborzati képe a mai Ukrajna körvonalával és az antik forrásokban használt földrajzi nevekkal.
Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kercsi-szoros>, letöltve: 2018-03-17*

Az utrigur és kutrigur nép nevét is bizánci krónikák őrizték meg. A magyar eredetmonda egy változatának tekinthető Kaiszareai Prokopiosz (500–562 körül) leírása, melyben szerepel a szarvas, a két testvér és a Meotisz vidéke is. (ERDÉLYI 2012, 45) A monda szerint a hun király két fia, Utrigur és Kutrigur, egy

¹ Kossuth-díjas bizantinológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

szarvast követve keltek át a Kimmériai Boszporoszon (ma Kercsi szoros, mely a Fekete-tenger és az Azovi tenger között található, előbbi neve az antik forrásokban Pontosz Euxeinosz, az utóbbié Meotisz). Tőlük származik az utrigur és kutrigur nép. A tengerszoros a legkeskenyebb részén 4,5 km széles, a rajta való átkelés nem lehetetlen, a hunok ennél szélesebb folyókon is átkeltek. A télen befagyott tengerszoros jegén csatákat is vívtak. A két hun-utód nép, az utrigur és kutrigur a 6. század végén játszott szerepet, a bizánciak egymás ellen uszították őket a rómaiaktól örökölt „divide et impera” elv alapján, aminek következtében felmorzsolgatók egymást.

Muagerisz király történetét – a bizánci krónikák alapján – Moravcsik Gyula a következőképpen ismertette:

„Ugyanabban az évben – mondja szövegünk, tehát Justinianos uralkodásának első évében (527/28.) – a Bosporos (itt a Kimmériai Boszporosról, vagyis a Meotisznál található tengerszorosról, a Kercsi szorosról van szó – B. I.) közelében lakó húnok királya, Gordas szövetkezett a császárral, Konstantinápolyba jött s megkeresztelkedett. A császár maga tartotta keresztvíz alá a barbár fejedelmet, gazdagon megajándékozva bocsátotta vissza hazájába, s rábízta a római birtokok és Bosporos városának őrizetét, mely utóbbit – mondja a naïv krónikás – Herakles alapította, s amelynek – minthogy a város pénz helyett tulkokkal adózott a rómaiaknak – Βόσπορος (= Boszporos) volt a neve. Ugyanakkor a császár római helyőrséget és egy tribunust küldött oda, hogy azok a várost a húnok ellen megoltalmazzák, és az adót behajtsák. A városban ugyanis élénk kereskedelem folyt a rómaiak és hunok közt. Gordas király hazatérvén a Bosporos közelében lévő földekre, elmesélte testvérének a történeteket, a bizánci császár jóindulatát és ott hagyván őt hún segítséggel (Bosporosban) eltávozott. A kereszténnyé lett király aztán összetörette és beolvasztatta azokat az arany és ezüst bálványokat, melyeket a húnok tiszteltek. Ezeket aztán Bosporos városában becserelték bizánci pénzre. A papok azonban felbőszültek ezen, összeesküdtek a király testvérével, felkeresték Gordast és megölték, s helyette tesvérét, Mugerist tették meg fejedelmükké. Mithogy pedig az összeesküvők féltek, hogy a bosporosi bizánciak Gordasért bosszút fognak állni, titkon belopóztak a városba, s Dalmatios tribunust és az őrséget lemészárolták. Amikor a császár tudomást szerzett a dologról, büntető expedíciót küldött a húnok ellen. Vezetését az úgynevezett feketetengeri szorosok comes-ére, Rупhinos patricius fiára, Hohannesre bízta, aki a feketetengeri bejáró ázsiai partján (abban az időben a Meotisz-ba folyó Tanaist, a mai Don folyót tekintették Európa és Ázsiai határának – B. I.) levő Hieronban székelt. A haderő egy részét, melyben gót segédcsapatok is voltak, a Fekete-tengeren át hajók szállították, egy másik része pedig Godilas és Baduarios strategosok vezetésével Odyszopolisból szárazföldi úton indult el. A húnok pedig meghall-

ván ezt, eltűntek, Bosporos városában nyugalom lett, s a bizánciak tovább uralkodtak rajta.” (MORAVCSIK 1927, 266–267.).

Gordas és Muagerisz Attila fiának, az óbolgár kánlista (LIST) második helyén szereplő Irniknek (Ernák) fiai. Ugyanis az idézett kánlista szerint Irnik apja Avitochol, akit Attila hun uralkodóval azonosítanak. Ernák Attila legkisebb fia volt. A kánlista első két tagja azonban legendás jellegű, több uralkodó korszakát foglalhatja össze, mivel a lista szerinti uralkodási idejük 300 illetőleg 150 év. Figyelemre méltó a kánlistán szereplő kínai évmegjelölés: „ökör éve, kígyó éve”, ami egyértelműen a hunok belső-ázsiai eredetére utal. Gordas a kánlistán Gostun-ként szerepel, aki két évig uralkodott. Ez megfelel Malalas előzőekben ismertetett közlésének, mely szerint uralma hamar véget ért. Muagerisz-ről a kánlista nem tesz említést. Negyedik helyen a Bizáncban nevelkedett Kuvrat (605–665) szerepel, aki bizánci segítséggel lerázta az avar uralmat, és 635-ben megalapította a Bizánccal szövetséges Nagy Bolgár birodalmat. Kuvrat halála után öt fia egy-egy néprésszel különböző helyekre költöztek új hazát keresve.

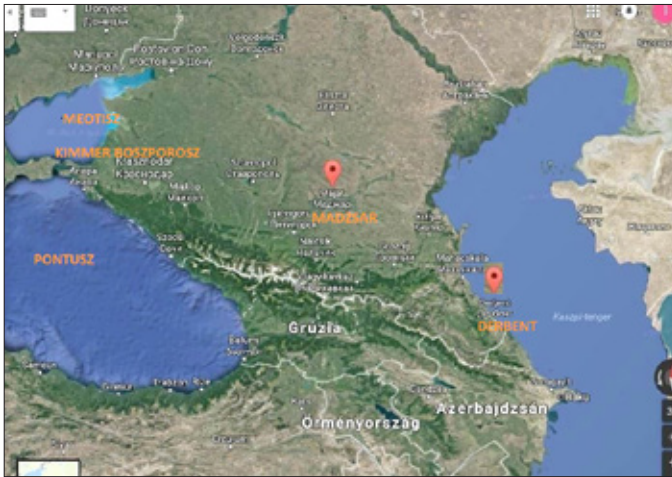
Kuvrat egyik fia, a Kárpát-medencébe költöző Kuber népében ugyanúgy lehetett magyarul (hunul?) beszélő néprész, ahogy Muagerisz király népében. Árpád népe tehát bejövetelekor találhatott a Kárpát-medencében magyarul beszélő népréseket. Ugyanakkor „*A magyarok máig legelterjedtebb külső elnevezése az ugri, ungri, hongrois, Hungarian, ungarisch...*” (SUDÁR 2015, 123.) Kuber népének elnevezéséből (onogur-bolgár) származhat.

Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a Meotisz vidékére visszahúzódott hunok politikai egysége – a Bizánccal ápoltt kapcsolatok törésvonala mentén – kettévált. A térséget elhagyó, keresztény hitre térni nem szándékozó Muagerisz király népe a továbbiakban magyarként, míg a Meotisz vidékén maradt hunok (on)ogurként majd bolgárként szerepeltek.

Hová tűnt el Muagerisz király népe a Meotisz vidékéről és hol volt egészen a 9. századig? Megpróbálunk válaszolni erre a kérdésre.

A Kaukázus északi és déli előterében a 6. században elkeseredett vetélkedés folyt két nagyhatalom, Bizánc és a Szasszanida Perzsa Birodalom között. Figyelemre méltó, hogy Muagerisz király népének a Meotisz vidékéről történt eltűnését közvetlenül követően Anúsírván perzsa utalkodó (531–579) két „Madzsar” nevű erődítményt épített a Kaukázus északi előterében. Az erődítmények neve a helyőrség etnikai származására utalhat. „*Valamikor, talán a 12. században született egy krónika, amely a Kaukázus és a Kaszpi-tenger között vezető, keskeny – ám annál fontosabb – átjáró történetét tárgyalja. A terület nevééről a munka a Derbend-náme címet kapta. A számos különböző kéziratban, törökül és perzsául is fennmaradt mű ... elemzése eddig nem készült el* (!? – B. I.) ... *A munka egyik fejezete szerint Hoszrau Anúsírván szászánida*

király a turániak ellen számos erődített várost építtetett, köztük Ulu ('Nagy') Madzsart és Kicsi ('Kis') Madzsart. A leírás ugyan földrajzi fogódzókat nem nyújt, de a felsorolás ismert települései Derbent városától északra, a Kaukázus keleti oldalán helyezkednek el, a mai Dagesztánban.” (SUDÁR 2015, 157).

A Kaukázus északi előtere a Kimméiai Boszporossal, Madzsar és Derbent városokkal

A szászánida uralmat Perzsiában az Omajjád arab-izlám kalifátus döntötte meg 651-ben. Az Omajjád kalifátus egészen megszűnéséig, 750-ig hatalmas nyomást fejtett ki a kaukázusi átjárókon történő áttörés érdekében. Ekkor a Kaukázus északi előterét már a kazárok uralták. A derbenti átjáró védelmében fontos szerepet játszhattak a magyarok is. Derbent városában ma is látható a 40 hős emlékműve, akik a 728-as arab támadás idején áldozták életüket. Hősiességük a thermophülei szorosot védő 300 spártai harcos dicsőségével vetekszik, évente megemlékeznek róluk. A magyarok és kazárok fegyverbarátságáról Bíborban született Konstantin megemlékezik *De administrando imperio* (A birodalom kormányzása) című, 950 körül született művének 38. fejezetében.

Magyar király népének egy másik része északra húzódhatott a Don és az Ural közötti térségbe. Földrajzi nevek formájában a mai napig kimutatható ebben a térségben is a hajdani magyar jelenlét. (VÁSÁRY 2008, 37–72.)

Szkítiából, vagy ahogy a Julianus barát 1236-os útjáról készült jelentés írja, *Ungaria maior*ból (Nagyobb Magyarország) jött ki a 9. században a hét magyar vezér² – akiket Anonymus *hetumoger*-nek nevez –, azért, hogy visszafoglalják

² A Riccardus jelentésben: „Invetum fuit in gressibus Ungarorum christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant...” (BENEFY 1937, 21.).

a Kárpát-medencét, Attila örökségét. Kézai szerint Szkítia három tartományból áll, melyek neve: Barsac, Dent és Mogoria. Ezek a tartományok Don vidékével, Baskíriával és a Kaukázus északi előterével azonosíthatóak.

A mozar és mišer/meščer néptörzsek megtelepedése a mongol kor után, a földrajzi nevek alapján. Forrás: Vásáry 2008, 72.

A „Nagyobb Magyarországon”, keleten maradt magyarok a 13. században betagozódtak a Mongol Birodalomba. A Kárpátoktól Nyugat-Szibériáig terjedő területet uraló Aranyhorda fennhatósága alá kerültek.

1329-ben XXII. János pápa Avignonból a Kaukázus térségébe küldött levelet Jeret-amir (emír?) (BENDEFY 1977, ERDÉLYI 2012, 122.) részére, melyben őt a magyar uralkodó ház véreből valónak nevezi. A levél ugyan nem tartalmazza a címzett szállásterületének földrajzi meghatározását, de említést tesz a magyarok mellett a szomszédos Malkaitákról is. Ez azt jelenti, hogy a címzett szállásterülete a Malka folyóhoz közel volt. A Malka folyó ma Kabard-Balkár földön található. Ettől nem messze északra, a mai Buggyonovszk mellett, a Kuma folyó partján feszik Al-Madzsar romvárosa. Al-Madzsert 1332-ben vagy 1333-ban Ibn Battuta arab utazó kereste fel, és az Aranyhorda egyik legszebb városának nevezte. A várost 1396-ban Timur-Lenk pusztította el az Aranyhorda ellen vezetett háborúja során. A térségben ma is több kisebb néptörzsek a hajdani városból származónak vallja magát. (HASZAROV 2017)

Az Aranyhorda felbomlása után a térség a Nogaj Kánság uralma alá került. A Nogaj Kánság törzsi-nemzetségi nomenklaturájában a 16–18. században adaktok magyar törzset, és feljegyezték annak felségjelét (tamgáját) is (TREPAVLOV 2001. 437., 489., 502.; SZEMENOV 1895). Egy nogaj regős hőskölteménye is ismert, melyben „a hős magyar nemzetségből származó Koján”-ról ír (KAZAK 1999, 47). A 15–16. században az Aranyhorda népei is új hazát kerestek. Egy részük visz-

A mongol kori és azt követő népmozgások hatalmas területen szórták szét a magyar néptörödékeket. Tóth Tibor az említett Torgaji magyarok után Üzbegisztánban (ACZÉL 1968), majd Benkő Mihály Nyugat-Mongóliában Ölgij megyében és Nyugat-Szibériában az Omszki területen találkozott kazah törzsszövetségekhez csatlakozott magyar néptörödékeket (BENKŐ 2001, BENKŐ 2004, BENKŐ 2008).

МАДЬЯР Венгр халқының байыры атауы,
мажар.
МАЖАР Мадияр (венгр) халқының Алтын
Орда заманындағы аталу нұсқасы. Артық туған
мажардан, батыр Қоян және бар (Шалкиіз жырау).

A MAGYAR és MAZSAR címszó a kazak értelmező szótárban. (Kazak 1999, 47.)

A kazak-nogaj kapcsolatok kutatója, a kazahsztáni magyar származású tudós, Aibolat Kuskumbajev, aki 2012-ben jelentette meg a *Magyarok keleten és nyugaton* című könyvét. Ebben ismerteti a keleten maradt magyarok sorsát a Mongol-korban és azután. Tudomásunk van róla, hogy Dagesztánból, az Észak-Kaukázusi térség Orosz Föderációhoz tartozó tagállamából megüzenték neki, hogy ha magyarokat nogaj-magyarokat akar keresni, régészeti, történeti, néprajzi, antropológiai adatokat gyűjteni róluk, szívesen látják, látogasson el hozzájuk.

Rubruk francia szerzetes 1255-ben keltezett útleírásában a következőképpen foglalja össze a magyarok mintegy 1500 éves történelmét, kitérve a nevük változására is: „...*Baskíria tartományából jöttek a hunok, akiket később magyaroknak neveztek, s ezért hívják Nagy-Magyarországnak. Isidorus azt mondja róluk, hogy fúrge lovaikkal áttörtek a falakon, melyeket Sándor állított a Kaukázus (kiemelések tőlem – B. I.) szirtjein a vad törzsek megfékezésére, úgyhogy Egyiptomig az egész területről nekik adóztak. Franciaországig is fel-dúltak minden országot, tehát nagyobb hatalomra tettek szert, mint manapság a tatárok...*” (KATONA 1981, 95–100.)

A Rubruk által hivatkozott Szevillai Szent Izidor (556–636) pedig már a 6. század végén vagy a 7. század elején megemlíti a hunok nevének megváltozását:

„...*A magyarokat azelőtt hunoknak hívták, és utána – királyuk neve után – avaroknak, és ezelőtt ezek a távoli Maeotis és a jeges Tanais (Don) a masz-szagéták vad népe között éltek. Aztán a fúrge lovaikon kitértek a Kaukázus szikláin közül, ahol Nagy Sándor Kapui (a Derbend szorosnál található erődítményrendszer – B. I.) visszatartották a vad népeket. A keletet húsz évig tartották rabságban, az egyiptomiaktól és etiópoktól pedig évi adót szedtek...*”³

A fentiek megerősítik a magyar krónikák megállapításait, melyek szerint a magyarok a hunok utódai. A magyarok önelnevezése egy 6. századi hun uralko-

³ A latin Patrologia 82-ik kötet kilencedik könyv második fejezet 66. cikk, Migne Patrologia latina Tomus 82. page 334. S. Isidori: Originum sive Etymologiarum liber. IX. caput II. § 66, Ford: Némäti Kálmán: Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya, 1911, reprint 2001.

dó, Muagerisz nevéből, míg a magyarok külső elnevezése a bolgár kán fiával, Kuberrel a 7. században a Kárpát-medencébe érkező részben vagy egészben magyar nyelvű néptől származhat. A korábban és később érkezett két magyar nyelvű nép a Kárpát-medencében egyesült a honfoglalás korában. Ugyanakkor Muagerisz király népének nagyobb része keleten maradt. Tehát Muagerisz/Magyar király népetől származtak a honfoglaló magyarok és a keleten maradt magyarok egyaránt.

IRODALOM

- ACZÉL KOVÁCSZ 1967 = ACZÉL KOVÁCSZ Tamás: Ismeretlen magyar törzsre bukkant egy budapesti tudós, in: *Magyar Nemzet*, 1967. nov. 6.
- 1968 = ACZÉL KOVÁCSZ Tamás: Új meglepő kutatási eredmények a magyarok eredetéről, in: *Magyar Nemzet* 1968. nov. 7.
- AHMETOV 1965 = AHMETOV, B. A.: *Gosudarstvo kochevykh uzbekov*. Moskva, 1965.
- BENDEFY 1936 = BENDEFY László: Az ismeretlen Julianus. Budapest, 1936.
- 1937 = BENDEFY László: *Fontes authentici itinera* (1235–1238) fr. Juliani illustrantes. Budapest, 1937.
- 1977 = BENDEFY László: Sources concernant les hongries orientaux aux archives du Vatican, in: Erdélyi István (szerk.): Les anciens hongrois et les ernies voisins a l'Est, *Studia Archaeologica* VI., 1977, 253–270.
- BENKŐ 2001 = BENKŐ Mihály: *Julianus nyomdokain Ázsiában* – Harmatta János előszavával, TIMP Kiadó, Budapest, 2001.
- 2003 = BENKŐ Mihály: A Torgaji Madiarok – Erdélyi István előszavával, TIMP Kiadó, Budapest, 2003.
- 2007 = BENKŐ Mihály: Közép-Ázsiai krónikák a keleti magyarok részvételéről a kazak kánóságok megalapításában. In: *Kőrösi Csoma Sándor és Keleti Hagyományaink*, ISSN 1842–9645, Kovászna, 2007. 139–151. (2007.a.)
- 2008a = BENKŐ Mihály: *Magyar-kipcsakok* Timp Kiadó, Budapest, 2008
- 2008b = BENKŐ Mihály: Mándoky Kongur István a kazak-magyarokról, in: *Eleink* VII. évfolyam, 2. szám (14.) 2008
- 2005 = BENKŐ Mihály: Közép-Ázsiai krónikák a keleti magyarok részvételéről a kazak kánóságok megalapításában. *Eleink* IV. évfolyam 2. szám, 2005, 18–29.
- BENKŐ – BABAKUMAR 2004 = BENKŐ Mihály – BABAKUMAR Khinajat: Keleti magyar néptörödek a kazak törzsszövetségekben, in: *Eleink* III. (2004)/2, 5–20.
- 2007 = BENKŐ Mihály – BABAKUMAR Khinajat: *A keleti magyarság írott emlékeiből*, Masszi Kiadó, Budapest, 2007. (2007.b.)
- BENKŐ – ERDÉLYI 2003 = BENKŐ Mihály – ERDÉLYI István: Néhány érdekes tudománytörténeti momentum a kazárok kutatása egykori lehetőségeiről. *Eleink* II/1, 2003.
- BÍRÓ et al 2009 = BÍRÓ A. Z. – ZALÁN A. – VÖLGYI A. – PAMJAV H.: A chromosomal comparison of the Madjars (Kazakhstan) and the Magyars (Hungary). in: *American Journal of Physical Anthropology*, 2009.

- BURY 1923 = BURY, J. B.: *The Huns*, in: *History of the Later Roman Empire* by J. B. Bury
Published by Macmillan & Co., Ltd.
- DIODORUS 1967 = DIODORUS of Sicily: *Bibliothèque in Twelve Volumes*. II. London–Cambridge, (The Loeb Classical Library).
- ERDÉLYI 2008 = ERDÉLYI István: *Schytia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.
2012 = ERDÉLYI István: *Magyar őstörténeti minilexikon*, Budapest, 2012.
- FODOR 2006 = FODOR István: *Az ősmagyarság etnikai tudata és a Csodaszarvas-monda, Csodaszarvas II.*, Budapest, 2006, 9–37.
- Gabujev 2005 = Gabujev, T. A. = Габуев, Т. А. Аланский всадник. Сокровища князей I–XII веков: Каталог выставки. Участники выставки: Государственный музей Востока (Москва), Государственный исторический музей (Москва), Азовский историко-археологический и палеонтологический музей-заповедник (Азов), Северо-осетинский государственный объединенный музей истории, архитектуры и литературы (Владикавказ). Москва: ГМИИВ, 2005.
- HASZAROV 2017 = HASZAROV Alan: *Madzsar/Magyar város*, ford.: Benkő Mihály, http://julianusbaratai.blog.hu/2017/01/01/madzsar_magyar_varos, letöltve: 2018-03-16.
- HASZANOV 2008 = HASZANOV, H.: *A közös azerbajdzsáni-magyar etnikai gyökerekről*, Európai Folklor Intézet Budapest, 2008.
- HORVÁTH 2013 = HORVÁTH Gábor: *Invázió a közel-keleten 395-ben*, hagibal.blogspot.hu/2013/04/hun-invazio-kozel-keleten-395-ben.html, letöltve: 2017-01-12.
- IDRISZOV 2009 = IDRISZOV = ИДРИСОВ Ю. Мю Ногайцы в Терско-Сулаком междуречье. „De Caucaso”. Карачаевск, 2009, 51, <http://kumukia.ru/?id=726>, letöltve: 2017-01-01.
- KATONA 1981 = KATONA Tamás (szerk): *A tatárjárás emlékezete*, Bp. 1981, 95–100. Fordította: Györfly Gy.
- KAZAK 1999 = KAZAK: *Kazak tilinin szedigi* (Kazak értelmező szótár), Almatü, 1999.
- KÉZAI 2017 = KÉZAI Simon: *Magyar Krónika*, (ford.: Szabó Károly), <http://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm>, letöltve: 2017-11-07.
- KIRÁLY 2006 = KIRÁLY Péter: *A honfoglalás vitás eseményei*, Nyíregyháza, 2006.
- KISS 1839 = KISS Bálint: *Magyar régiségek*, Pest, 1839.
- KUSKUMBAJEV 2012 = KUSKUMBAJEV, A.: *Magyarok keleten és nyugaton*, Napkút Kiadó, ISBN 978 963 263 223 0 Budapest, 2012.
- Ligeti 1964 = Ligeti Lajos: *A magyar nép mongol kori nevei. Magyar Nyelv*, 432. (1964 december), 385–404.
- List = List *The List of Names of Bulgarian Khans*, <http://old.omda.bg/eng/history/imenik.htm>, letöltve: 2018-03-16
- MAGAUIN 2013 = MAGAUIN, Muhtar: *A kazah történelem ábécéje*, ISBN 978-963-087171-6, Budapest, 2013.
- MATERIALŰ 1969 = MATERIALŰ = Материалы по истории казахских ханств. XV–XVII веков., Алма Ата, 1969.
- MORAVCSIK 1927 = MORAVCSIK Gy.: *Muagerisz király. Magyar Nyelv* 23., 1927, 258–271.
- MÜBARIZ – NYITRAY 2008 = MÜBARIZ Helilov – NYITRAY Szabolcs: *Ősmagyarok Azerbajdzsánban*, Hun-idea Kiadó, Budapest, 2008.

- NAGY 2016 = NAGY Iván: *Adalékok a magyar-magyar kérdéshez*, http://julianusbaratai.blog.hu/2016/10/31/nagy_ivan_adalekok_a_magyar_magyar_kerdeshez, letöltve 2016-11-19.
- NÉMÁTI 2001 = NÉMÁTI Kálmán: *Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmánya*, 1911, reprint 2001.
- RÓNA-TAS 1986 = RÓNA-TAS András. A magyar népnév egy 1311-es volgai bolgár sírfeliraton. *Magyar Nyelv*, LXXXII, 1986, 78–81.
2004 = RÓNA-TAS András. *Nép és nyelv: A magyarság kialakulása*, elhangzott 2004. március 1-én a Mindentudás Egyetemén, <http://real-eod.mtak.hu/1079/1/05%20R%C3%B3na-Tas%2073-92.pdf>, letöltve 2016-11-14.
- SUDÁR 2015 = SUDÁR Balázs (Szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában, (Magyar őstörténet sorozat 2.)* Budapest, 2015.
- SZABADOS 2016 = SZABADOS György: Vázlat a magyar honfoglalás Kárpát-medencei hátteréről, in: Kovács László – Révész László (főszerk.): *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházi Károly tiszteletére*. Budapest, 629–648., https://www.academia.edu/29685912/Szabados_Gy%C3%B3rgy_V%C3%A1zlat_a_magyar_honfoglal%C3%A1s_K%C3%A1rp%C3%A1t-medencei_h%C3%A1tter%C3%A9r%C5%91l._Kov%C3%A1cs_L%C3%A1szl%C3%B3_R%C3%A9v%C3%A9sz_L%C3%A1szl%C3%B3_f%C5%91szerk._N%C3%A9pek_%C3%A9s_kult%C3%BAr%C3%A1k_a_K%C3%A1rp%C3%A1t-medenc%C3%A9ben._Tanulm%C3%A1nyok_Mesterh%C3%A1zi_K%C3%A1rly_tisztelet%C3%A9re._Budapest_2016_629_648, letöltve: 2018-03-18.
2013 = SZABADOS György: *Állam és ethos a IX-X. századi magyar történelemben*, <http://real.mtak.hu/9251/1/Szabados%20Gy%C3%B3rgy%202013%20Acta%20Historica.pdf>, letöltve: 2018-03-18.
- SZEMENOV 1895 = Семенов Семенов, Н.: Туземцы Северо-Восточного Кавказа. СПб., 1895
- SZERELMEY 1847 = SZERELMEY Miklós: *Magyarok a Kaukázusban*, Pest, 1847.
- SZULOVSZKY 2015 = SZULOVSZKY János, Régi problémák, új adatok, újragondolt magyar őstörténet, *ETHNOGRAPHIA* 126/2015. 4. sz., http://real.mtak.hu/31151/1/Szulovszky_2015_Regi%20problemak-uj%20adatok_Ethn_126_nr4_652-669.pdf, letöltve: 2017-11-08.
- TÓTH 1965 = TÓTH Tibor: A honfoglaló magyarság ethnogenezisének problémája, in: *Anthropológiai Közlemények*, IX. évf., 4. sz., 1965.
1966a = TÓTH Tibor: Tanulmányúton a Szovjetunióban (Újfalvy Károly nyomában). *Anthropológiai Közlemények*, X., 1966/4.
1966b = TÓTH Tibor: *Az ősmagyarok mai relictumáról*. (Előzetes beszámoló). MTA, a Biológiai osztály közleményei, 1966.
1969 = TÓTH Tibor: Az ősmagyarok genezisének származékai etapijáról, *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályainak Közleményei*, XIX. évf., 1969, 85–95.
- ТРЕПАВЛОВ 2001 = Трепавлов Трепавлов В. В. История Ногайской Орды. Москва 2001.
- VÁSÁRY 2008 = VÁSÁRY István: Julianus magyarjai a mongol kor után: mozsarak és miserek (mescserek) a Közép-Volga vidékén, in: *Vásáry: Magyar Őshazák és magyar őstörténetészek*, Budapest, 2008, 37–72.

- VERES 1985 = VERES Péter: Magyarok a Kaukázus előterében. Újabb régészeti, nyelvészeti és növényföldrajzi eredmények az előmagyarok vándorlásának rekonstruálásához. *Ethnographia* 1985. XCVI. 1., 114–126.
- VINOGRADOV 1983 = VINOGRADOV, V. B. *Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Martan-Ču*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae Bd. 1983, 35., 211–220.
- ZAKHAROV 1935 = Arendt ZAKHAROV, Aleksei Alekseevich – Arendt, V. V. *Studia Levedica. Régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez*. Budapest: Magyar Történelmi Múzeum. /Archeologica Hungarica XVI.
- ZIMONYI 2012 = ZIMONYI István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai*, Szeged, 2012, http://real-d.mtak.hu/597/7/dc_500_12_doktori_mu.pdf

Halasy-Nagy Endre

RÓMAI VAGY HUN?

A Seuso kincsekről

A tegnapi és a mai magyarság között feszülő, és nem mindig és nem teljesen érthető véleményeltérések egyik szeletéről értekezem. Nehéz az általános megértés a népvándorlás korának rettenetes hatalmú és rettenetes tevékenységű uralkodója, Attila iránt, és rettenetesen nehéz a hívőket a tényekkel szembesíteni, hogyan meztelenítették le az isteni küldetésű és istentől kapott hatalmú személyeket a késői korok történelemhamisítói. Így lett a népek urából ostoros lény. Bendegúz fia, Magor unokája, Engadi neveltje, a nagy király csapkorászcodó pásztor, suhintató kisbéres, ostort pattogtató bojtár. De mit is kívánhatnánk egy olyan uralkodóféletől, aki fa tányérból evett, fakupából ivott, és népétől, akiknek nyoma sincs?

Egykoron ezt még nagyon másképpen tudták. Szent Aniaus, Orleans püspökének élete hatvanadik évében betörték Galliába a hunok, királyuk, Atilla vezetésével. Akiről az hírelt a középkori krónikában történt lejegyzés szerint, hogy előtte csillag esik, föld reng, s ő a világ pörölye. Eredetiben: *stellas prae se cadere, terram tremere, se malleum esse univrsi orbis*. Még 1473-ban is *metus orbis terre* azaz a földkerekség félelmének nevezik Atillát és hunjait is a Budán napvilágot látott *Chronica Hungarorum*-ban.

Az akkori majd egész világot bíró népről, annak nevééről a Tudományos Akadémia négykötetes művészeti lexikonjában nincsen címszó! Ezek szerint nem is léteztek? Hová lett a Bizáncból érkező arany-adó? Néhány évtized alatt több tonnányi nemesfém, aminek szerény bizonyítéka a Szikáncson előkerült néhány kilónyi verdefényes solidus. Az egyetlen tárgy, amit ma a hun néphez kötnek, azok a díszes bronzüstök, amiket a kínai nagy faltól a Kárpát-medencéig terjedő vonulási útvonalon százával találtak. Persze, hogy nem nehéz eldönteni manapság egyetlenemet végzeteknek, ha valahol kincset találnak, akkor az, vagy római, vagy germán. Amíg Atilla és népe a pusztai földön hált, feleségei szép ruhákat a bokrok ágaira aggatták, hosszú hajukat csak a bennük mászkáló kedves kis rovarok fésülgették, addig a germán királyok arany pohárból ittak, ezüst tányérból reggeliztek, oszloptornácos palotában laktak, virágszirmokkal illatosított medencékben lubickoltak.

Mert ők a pompakedvelő gazdagok, akik a (második) honfoglalásig terjedő időszakot megtelítik gazdag régészeti leletekkel és szép történetekkel. Bár régészeti lelet, és egyetlen egy tárgy sem erősíti ezeket a hipotéziseket, mégis a Nedao

folyótól a pannóniai hűsvétig, Atilla halálától (453) és az avar birodalom Kárpát-medencei foglalásáig (558) tartó idő aranyban dúskáló germánokkal telis-teli.

Miért is szabadulna önnön zsákjából a hazai tudós gárda, amikor a négykötetes művészeti lexikonban nem hogy a hun művészetről nincs szó, de még csak ilyen címszó sem található benne. A marxista materialista nem a tudományt birtokolja, hanem a pozíciót kezeli. A tudományt pedig nem tudományként kezeli, hanem mint hatalmi ágat tartja a kezében.

A legutóbbi nagy port felvert és nagy költségekkel járó Seuso-ról elnevezett kincs esetén sem kérdés, római az eszcájg! Mi is lehetne más. Az egykori tulajdonossal kapcsolatosan sincsenek kérdések, bár róla azt sem tudjuk, hogy fiú volt vagy leány. Azt sem tudjuk, ki volt az edények utolsó tulajdonosa, mert korántsem bizonyos, hogy a nevével jelzett tálat utoljára ő birtokolta volna. A tárgyak együtteséből világosan kiderül, hogy nem egyszerre, nem egyidőben készültek. Az együttes gyűjtélkes, a különböző darabok különböző időkben készültek, még ha talán egyszerre is érkeztek utolsó tartózkodási helyükre. Csupa olyan darab, amelynek párhuzamait, a megfelelő analógiájú társedényeket leginkább hun temetkezésekből ismerjük. Ilyen tárgyakat a hun főemberek kaptak, szereztek, zsákmányoltak, birtokoltak.

Külön érdekesség az a bizonyos *Pelso* felirat. A szabadbattyáni palotából nem hogy a Balaton, de még a Velencei tó víztükre sem látható. A tál pedig a neves szakértő, Mariel Mungo szerint Antiochiában készült.

Pelso a mai tudomány szerint a Balaton neve lenne. A szó egyébként nem latin. A Balaton vizét sosem nevezték így. 796-ban ismert oklevélben említett volt, mint: *lacum Pelissa*. A salzburgi névtelen világosan leírja Pipin 796-ban Hunniába betört serege útvonalát (*circa lacum Pelissa, ultra fluvium, qui dicitur Hrapa, ad Dravum*, stb.) A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 871. tájáról is ekként említi: *circa lacum Pelissa*. A 9. században *Pelissa* és *Bilisaseo* alakban élt tovább (*Mócsy András* szócikke a Pauly-Wissowa ókortörténeti lexikon 19. kötetében, 1050–51.). A *Pelso* elnevezés korabeli térképek tanúsága szerint a Fertő-tavat illeti. Plinius római földrajztudós az 1. században Sopron vidékéről ezt írta: *Noricis iuguntur lacus Pelso, deserta Boiorum, iam tamen colonia Divi Claudii Sabaria et oppida Scarabantia Julia habitantur.* (Plinius i. III. caput 24.) Kétségtelen, hogy a Fertő tavat nevezi *lacus Pelso*-nak!

Ki volt Seuso? Akiről azt sem tudjuk, hogy férfi volt vagy nő! A tudományos szakértők mondták már karnak, tráknak, római szenátornak, svébnek, gótnak. A nevét hordozó tálon persaeacula (perzsácska) szerepel, ami lehet véletlen elírás vagy talán egy zseniális szójáték. Theophanes Chronográfiájában az 5968. évnél:

Hoc eodem anno Perozes iterum Unnos Albos nomine, qui et Nephthalitae, arma movens, ex integro profilatur. Ita Cabades vinculis ereptus, equo constenzo, cum Seuse ad Unnos, Nephthalitas vocatos, se recipit...

Ázsiában tucatjával lelünk Seso, soso, sseu, seos, sevos, sebos, sebeos, sevseco, seusecos, neveket és nevezetűeket. Többek között Seos (Sebeos/Seveos), Abarui fejedelem vitéz katonáját, vagy Sausafár nevű királyt (aki Turkxanát elfoglalta). A Britanniában szolgáló keleti eredetű lovas alakulat neve volt a *horseman of ala Sebussiana*.

A Seuso leletek párdarabjait, az edényeknek megfelelő analógiájú társedényeket leginkább hun temetkezésekből ismerjük. Ilyen tárgyakat a hun főemberek kaptak, szereztek, zsákmányoltak.

Bizonyos tájékozottsággal nem nehéz érdekes párhuzamokat felfedezni az ázsiai hun hatalom és európai régészeti leletek között. Például a Győrött, a Széchenyi téri hun sírból előkerült Sabar kusansah (kb.: 281–293) bronzpénze, (a kusán az örményeknél és az araboknál a magyarok egyik elnevezése, lásd: Huszka, 152. lap), amelyik nyilvánvalóan Kusansahr területéről származik. Akárcsak a wolfsheimi híres lelet arany csüngője „*rthshr*”, azaz Artaxsahr nevével, aki nem más, mint a 303–310 között uralkodó hun kusán uralkodónak, Artaxsharnak a neve. (Nem tévesztendő össze a 226–243 uralkodó szasszanida I. Artaxsharral, akit egyébként is Ardeshir néven emlegetnek.)

A történelmi előzmények szerint a türkök betörték Kusansahr területére (ezek a türkök hunok, hiszen itt a türk név a hunokat jelölő modernizálás), és Artaxshar kusansah ellenük harcolva esett el. Méltóságjelző nyakperce (torques) így került a később Európába költöző, és a Rajna-vidéki Wolfsheimig (Rheinhesen) eljutó hun vezér tulajdonába. Társlelete a Strassbourg melletti Mundolsheimben került elő, olyan vidéken, amelyet a mai térkép Hunsrück meg Zabergäu néven jelöl. Aetius 440-ben a Rhone mentén, Lyontól délre egy alán törzset telepített le az elhagyott földekre, majd 442-ben újabb alánokat hozott Gallia központjába, Orleans mellé. Gabriel Grolez, az Aube-i Akadémiai Társaság elnökének 1969-ben Troyes-ban megjelentetett műve a hunok tömeges ottani letelepedéséről ír!

A hazai kormeghatározással is gondok vannak. Amíg tudásaink ragaszkodnak a 375. évi elrejtéshez, addig ott, ahol megvizsgálták, az amerikai kutatók az üst aljáról vett korom C14-es izotóp vizsgálata szerint az elrejtés felső időhatárát 614-re teszik. Így válik hihetővé, hogyan is kerülhetett a római szenátor nyilván féltve őrzött és rendkívüli módon vigyázott kincseire gót felirat. Csakis a Nedao folyó utáni zsákmányelosztás révén.

Nehéz túltenni magunkat a kortárs szerző, a Nibelung ének költőjének dicsimnusza felett:

*Nagy tágas palotában lakott a dús Etel
Költséggel s munkával sokra vitte fel,
Megrakta sok toronnyal, a terme számtalan
Közepe tág üregében nagy vigadója van*

*Töméntelen vendégre számítva épített:
Fogadni benne sokszor egy egész nemzetet,
Tizenkét dús királyt is, ki járta udvarát...*

Nehéz nem gondolni arra, hogy a tizenkét dús király királyi edényekben dús-kált a finom falatok után. Persze a finom italokból is kortyoltak, lehet, kissé többet is a kelleténél. Az úgynevezett nomád kincs-együttesek jellegzetes velejárói a korsók. Lám, a nagyszentmiklósiban is több található. Amíg a Seusóét súlyban, darabban fölöző tartalmú kaiseragustiban egyet sem találtak! A csészek hiányát magyarázza, a kor lovasembere a sajátját az övére akasztva magával vitte. Enni még Mátyás király udvarában is kézzel ettek.

Előbbiek alapján kísérletet teszek a Seuso együttes eredetére és vándorútjára.

Kr.u. 5. század második felére a varhjunok domináns szereplővé váltak, és amikor a perzsák Kr. u. 467–468-ban a kidaríták maradékait is felszámolták, a kidarita állam megdöntésével, területein részben a perzsák, részben a varhjunok osztoztak. Később belőlük vagy talán éppen a segítségükkel alakul ki déli ütközőállamként a heftalita birodalom. (Hepta lita=hét törzs.) Ekkortól a heftalita Birodalom már a Szír Darjától Észak-India határáig, Gandharáig terjed, dél-nyugaton pedig a mai Közép-Afganisztán vidékéig. Az új birodalom száz éven át a Selyemút leghosszabb és addig legveszélyesebbnek tartott szakasza felett gyakorolta a hatalmat.

Peroz szasszanida uralkodó idején a fehér hunok (heftaliták) egy ízben magát a perzsa uralkodót is elfogták, fogságba ejtették. Hatalmas összeget kértek váltságdíjként, ami az egész Szásszanida Birodalmat megrendítette, sőt az ősi ellenség, Bizánc segítségét is kérniük kellett, hogy a hatalmas összeget kifizethessék. A bizánciak szerint is Perozt a hunoktól Zénon császár (476–491) vásárolta vissza, a hatalmas váltságdíjat ezüst edényekben fizette meg. Peroz fia Kavád a hunokhoz került túszként, náluk nevelkedett éveket. Amikor évekké később hazaengedték, apja Peroz azonnal a hunokra támadt, de életével fizetett bosszúvágyáért, Kr.u. 484-ben a heftaliták elleni harcban esett el. Később Kavád, amikor trónjáról elkergették, a hunokhoz menekült, majd az ő segítségükkel kerülhetett vissza trónjára. Sevos lovas generálist igen gazdagon megjutalmazta, unokahúgát adta neki feleségül. A sok minden mással a továbbvándorló hunok hozták magukkal a kizárólagosan csak uralkodói tulajdonban tartható kincseket. A hun uralom Kárpát-medencéből kiszorulását követően a darabok zsákmányként kerültek valamelyik germán király birtokába. A gót feliratok a zsákmányrész értékét jelzik a tálakon. Az avarok megsegítették a longobárdokat, mikor ősi ellenségüktől, a gepidáktól megszabadították őket. A longobárdok nagy árat fizettek a segítségért. Vagyonuk javarészét hátrahagyva kellett Pannoniát átadniuk. Nem csak az állatállományuk javát, de vagyonuk jelentős részét is. Mit nem tudtak magukkal vinni, vagy amit talán nem is vihettek magukkal, elrejtették.

Kavád ajándéka volt az az arany tál is, amit ma Párizsban láthatunk, és oda-kerülése a rejtélyek rejtélyre. A tál ugyan Koszrou csésze néven szerepel a nemzetközi szakirodalomban, de a rajta ábrázolt uralkodó képe vitathatatlanul Kavádé. A piros-fehér-zöld üvegpaszta berakású tál ma ismert egyetlen párhuzama a nagyszéksóstói hun fejedelmi temetkezésből került elő. Párthiából Európába érkezése a hunokhoz köthető. Ahogyan a Seuso készlet edényei is.

Csajághy György

GONDOLATOK A MAGYAR ŐSTÖRTÉNETRŐL¹

A magyar őstörténeti kép változásainak egyes lehetséges politikai–társadalmi indítékai és összefüggései

Felvetődhet a kérdés: korunkban vajon miért fontos egy nép számára az őstörténete? Napjaink globalizálódó világának „valóság-show”-kkal tarkított, mindenféleképpen agymosó „korszerűsége,” s a gyakran nem könnyű megélhetés napi harcainak vívása közepett nem ritkán csak legyintés a válasz. De hányszor hallottunk már olyasmit is, hogy „mi szükség van erre?” Hiszen mindez a messzi múlt emléke csupán, s „nekünk előre, a jövő felé kell tekintenünk...” Csak halkan jegyzem meg; a hasonló „bölcös” mondatok mintha a néhány évtizeddel ezelőtti rossz emlékű, „előre az úton” – ócskaságukban „klasszikus” – mondások egyikére hajzánának.

Egy nemzetalkotó nép önazonosság- és nemzettudatának erős pillére a kialakulásának, néppé válásának története. Röviden: az *őstörténete*. Az őstörténet ugyanis egy nép eredetének családtörténete, mint azt annak idején Hóman Bálint igen helytállóan megállapította. (HÓMAN-SZEKFI 1935. I. 15.) Ha az őstörténet homályos, vagy szándékos tudatossággal elferdített, akkor az adott nép lelkiségének súlyos károsodását okozza, vagy – hosszú távon – beláthatatlan következményekkel járhat, s akár széthullásának, felszívódásának egyik okozója lehet.

A magyarok korábbi, közismert, (a régészeti leletek és több írásos forrásból leszűrhető tanulság nyomán) nagy kultúrájú régi lovasnépektől való eredettörténetét – kizárólagosan nyelvi alapokra helyezve – nagyjából az 1700-as évek első harmadától kezdődő, s a 19. század második felében kikristályosodni látszó folyamatban megváltoztatták. Ugyanakkor a ránk kényszerített gyalázatos és tökéletesen igazságtalan trianoni békeszerződés nyomán Hazánk részeit bitorló utódállamok egyes népei viszont a valóságnak nem megfelelő, soha nem létezett őstörténeti elméletekkel „igazolták” – pontosabban máig megkísérlik igazolni – ősi területeinkhez való létjogosultságukat.

A magyarság önazonosság- és nemzettudatát befolyásoló őstörténeti képe napjainkra hallhatatlanul zavarossá vált. Olyannyira, hogy bizvást mondhatjuk: a világ egyetlen népének sincs ilyen szétágazó felfogása a saját őstörténetéről. E sajnálatos állapotnak – mint minden történeti gyökerű következménynek – több eredője van. Az összetett probléma részben már ott kezdődik, hogy a keleti eredetű magyarságot mindig is (néha leplezetlenül, máskor kevésbé

¹Jelen írás a Kapu 2017. XXIX. évf. 6–7., 69–77. oldalán megjelent cikk javított változata.

kinyilvánítva) „*barbár ázsiaiinak*”² tartó nyugati népek gyakran támadó és gyűlölködő, máig tapasztalható magatartása is kiválthatott valamely tudatzavart. Ez abban is megmutatkozik, hogy az ázsiai gyökerű, de európaivá vált magyarság – sajátos helyzetéből fakadóan –, folyamatosan védte Európát saját rokonnépeinek támadásaitól, hatalmas veszteségeket szenvedve, minden téren viselve ennek súlyos következményeit.

Őstörténeti képünk megváltozásának egyik oka talán a bennünket leginkább sújtó Habsburg politikában keresendő. Noha ez tényszerűen, írott forrásokkal bizonyíthatatlan, de a közvetett és rejtett indítékok sejtethetők. Könnyű belátni, hogy a germán-német felsőbbrendűségi eszme csíráit burkoltan, vagy nyíltabban fel-felvillantó, a magyarokat többször elnémetesíteni szándékozó³ Habsburg politikának érdekében állhatott a magyar hősi múlt eltörlése.

Ehhez járultak hozzá a Magyarországról kivándorló és a trianoni tragédia után határon túlra szakadt magyarok különféle őstörténeteket álmódó, szerteágazó zűrzavart okozó elméletei. Az „ezerfejú őstörténeti sárkányként” megnyilvánuló káosz kialakulása azonban egy hosszú történeti folyamatból adódó összetett ok-okozati (kül- és belpolitikai) összefüggések láncolatával is összekapcsolódik.

A historikus hajszálygyökerek egyike lehet, hogy zaklatott történelmünk során gyakran érkeztek Hazánkba idegenek, illetve telepítették be őket céltudatosan (nyugati és balkáni etnikumok). E folyamat a *megkérdésünk nélkül zajlott* hosszú évszázadokon át, melyet máig a „*mindig befogadó nemzet voltunk*” félig-meddig hamiskás szlogenjével magyaráznak és kísérelnek meg utlag igazolni. Ebből utóbb bonyolult háttérű nemzetiiségi problémák is adódtak – be-

² A nyugati, bizonyos tekintetben gyakran tárgyilagosságot nélkülöző és szelektív történetírás Ázsiát és az onnan érkező lovasnépeket „kegyetlennek”, „barbárnak” nyilvánítja, gyalázkodásokkal illetve a hunokat és (az európai műveltséggel is bíró) Atillát (Attilát). A nyugati történetírás e minősítéseket természetesen kiterjeszti az avarokra, és a magyarokra. A magyarság e minősítése – kár tagadni –, a nyugati „közmegettelesen” mindmáig kísért. Pusztán az a kérdés, hogy mit gondoljunk az „európai” Nagy Sándornak az Ázsiát Kr. e. 334–325 között végzős hódításairól, vagy később, a rómaiak kereszt-re feszítéséről? Továbbá a Kr. u. 410-ben Rómát leromboló germán vizigótok itáliai ámokfutásáról? S akkor vajon miként értékelhetők a szintén germán, és Rómát 455-ben ugyancsak kifosztó vandálok és a velük rokon (szintén germán) vikingek viselkedése? De mit gondoljunk az egyetemes történelem középkori, majd korajútkori stb. szakaszaiban lezajlott hasonló eseményekről, melyek az „európai” (s az utóbbi innen elszármazott) hódító népek (pl. észak- és dél amerikai indiánokkal kapcsolatos stb.) cselekedeteihez köthetőek? A példák természetesen kiragadottak, viszont érthetetlen, hogy miért csak az ázsiai lovasnépek „barbárságát” hangsúlyozza a nyugati történetírás (és a hazai történettudomány)?

³ Az osztrák politika magyargyűlöletének és az elnémetesítési szándék egyik bizonyítéka többek közt Leopold Karl von Kollonich bíboros 1689. Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn reformterve is. Ebben szó van a lázadásra hajlamos magyarok természetének a német (osztrák) betelepítésekkel, pontosabban a vérkeveredés általi megfélemezéséről is. Egyéb okok mellett a túlzott magyarellenessége miatt a reformtervet végül nem vezették be. Számos más adat mellett az elnémetesítés kiváló példája az 1848–49 után az Alexander Bach osztrák belügyminiszter nevével jelzett korszak (1851–59, Johann Kempen báró működése). Ez időben és az előfordult, hogy a német-osztrák származású papok (s talán más hivatalnokok) németre fordították a magyar családneveket. Egy adatközlőm, a néhai, pécsi illetőségű Schmidt József elmondása szerint az eredeti Kovács családnevüket is ekkor írták át.

leértve a befogadó nemzettel szembeni visszaélés eseteit is –, melyeket a (rava-szul ránk telepedett) Habsburgok többszörösen és rendszeresen kihasználtak. A gyakran egybeeső Habsburg, német és más szerteágazó politikai érdekek pedig véres és vesztés háborúkba kényszerítették nemzetünket, melynek végkifejlete a példátlanul igazságtalan és gyalázatos trianoni ország csonkításba torkollott. E katasztrófa egyes gyökérszállai azonban még mélyebbre nyúlnak. Ezek egyike a nyugatiaknak oly ellenszenves, birodalom- és államalapító keleti lovasnépek (hunok, avarok magyarok) *megsemmisítésének kívánalmához* vezethető vissza.⁴ E kezdeti megnyilvánulások kései, de valójában mégis egyenes folytatása az egyértelmű magyargyűlöletből fakadó, Hazánk kétharmadát elrabló vesztés. Ennek nyomán jutott a magyarság egy része a szomszéd (részben utód) államok elnyomása alá. Másfelől pedig az összezsugorodott anyaországban kialakult társadalmi-gazdasági viszonyokból adódó, többnyire kényszerűség szülte okokból hatalmas tömegek hagyták el az országot. A messzi idegenben megélt állapotból, honvágyból, s a nemegyszer üldözött-megalázott határon túli kisebbségi-nemzetiségi létből fakadhatott – többek közt – a magyarok mindenkit felülmúló nagyságát és mindenkinél régebbi ősiségét görcsösen bizonyítani kívánó érzület. Véltetően ennek egyik következményeként fogalmazódtak meg a különféle ábrándos őstörténeti elméletek.

A kommunizmus bukását követően, egyfolytában hallható volt az átlagembereket célzó erőltetett, silány és enyhén képzavaros „*megyünk Európába*” mondás (melynek „teljesülése” után jól érezhető az „áldásos” következmények). Ennek megfelelően – a magát „civilizáltnak” kikiáltó Európával szemben – Ázsia maga lett a nem kívánatos ellenpólus és a műveletlenség, a nyomor fészkének képzetévé vált annak ellenére, hogy e fogalmak Nyugaton sem ismeretlenek. Az ún. magyar „rendszerváltás” után többek szemében ázsiai gyökerekkel rendelkezni inkább szegényt jelentett, s a szkítákhoz, hunokhoz való kezdeti lelkes viselkedést egyre inkább felváltották a jórészt dilettáns elméletek (köztük az európai, Kárpát-medencei „őshonosság”) iránti érdeklődés. Többen megfedekeztek ugyanis az ázsiai (perzsa, kínai, indiai stb. s az ezeket megelőző) magaskultúrákról. Tagadhatatlan az is, hogy már Európa antik műveltségei sok mindent átvettek az ázsiai népektől, köztük a lovasnép szkítáktól, a velük kapcsolatba hozható párthusoktól és másoktól. Mindez azonban érdektelenné vált, s a „rendszerváltás” folyamán a külföldi magyarok elméleti komoly táptalajt adtak a hazai, önjelölt „kutatók” és megélhetési előadók tevékenységéhez, akik jó fogadtatásra találtak az Európa-lázban égő közönség soraiban.

⁴ Csak két példa. Egyik a Frank-avar háborúk (791–795) folyamata, az előzmények már 785-től (talán korábbi is) követhetők. De ilyen többek közt a magyarok megsemmisítését célzó, ám óriási magyar győzelmet hozó pozsonyi csata (907), melyről alig esik szó (ellentétben a vesztés merseburgi [933] és az Augsburg mellett zajlott Lech-mezei [955] csatákról, melyeket szinte mindig emlegetnek a történelemkönyvek).

Bár szintén igazolhatatlan, de nem lehetetlen, hogy az őstörténetünk szétzilálását okozó elméletek elburjánzásában a globalista érdekek is közrejátszhattak. Akár létezett ez, akár nem, bizonyos, hogy a csaknem tébolyba hajló őstörténeti elméletgyártás ma már tökéletesen „önjáró” mindenféle irányítás nélkül is. De az is kétségkívül igaz, hogy kerek e világon egyetlen népnek sincs ilyen elképesztően kusza őstörténeti elméletthalmaza. Ha pedig így van, akkor ezen állapotát vált jelenség igen elgondolkodtató, mert valóban komoly veszélyt hordozván, jelentősen befolyásolja és tovább rontja a már amúgy is jól érezhetően megintott önazonosság- és nemzetudatot. Azon népnek és nemzetnek, melynek saját eredetéről nincsenek határozott fogalmai, végül ön maga létét hozza bizonytalan helyzetbe. Rég megállapított igazság, mely szerint múlt nélkül nem jöhetett volna létre a jelen, de nem létezhet jövő sem.

Nem véletlen, hogy a globalizmus kommunista előzménye (mely a „világ proletárjainak” egyesítése szintjén) „nemzetközivé” kívánta tenni a világot, s mindenáron el akarta törölni a múltat, ahogy ezen óhajt a „himnuszának,” az Internacionálénak a szövege harsogta még nem is oly régen. Érthető tehát, hogy a régi és az újabb, „baloldálnak” nevezett (ma leginkább liberál-kommunista) utód-politikum miért nem szerette és szereti az őstörténetet. Különösképp vonatkozik ez a honi, önmagát felülmúló, hallatlanul zavart lelkületet takaró baloldaliság múltjára és jelenére. Míg ugyanis a környező államok kommunistái baloldaliságuk hangsúlyozása mellett *saját memzeti érdekeiket helyezték előtérbe* (ehhez gyakorta és palástolatlanul *igen kemény nacionalizmust társítva*), addig az eszme egyes Magyarországi hatalmat gyakorló képviselői, az internacionalizmust szorgalmazva tüzzel-vassal irtották és pusztították a nemzetudatot, illetve a lovasnépekhez kötődő igaz magyar múltat. Természetesen e viselkedésre létezik magyarázat, ám e helyütt tökéletesen elegendő magának a ténynek az említése. Napjainkban ennek megfelelő a mindenben „magyarkodást” látó beteges megnyilvánulás, valamint a körvonalazódó Európa-államban való feloldódás kívánalma (és a rovásírás betiltását kilátásba helyező ígéret) is, melye(ke)t részükről a senkivé válás lépcsőfokát jelentő, *„merjünk kicsik lenni”* elhíresült mondas előzött meg.

A szerteágazó, sokféle elmélet által létrehozott zavar határozottan kedvez a kommunizmus egyik legfőbb célját tovább „nemesített” globalizmus érdekeinek. Könnyen belátható, hogy az őstörténeti káosz a népek arctalan tömeggé olvadásához vezető út egyik kikövezője. Magyar vonatkozásban ezt szolgálja az elméletek kusza sokaságából álló, mindenkivel rokonító „ezerfejű őstörténeti sárkány”, mely sokkalta veszélyesebb a magában álló (nyelvi kapcsolatok mellett meghatározóan az uráli eredetet sugalló) finnugrizmusnál. *Aki ugyanis mindenki akar lenni, végül az arctalanság senkiségébe hanyatlik.* Ennek veszélyét sajnos ma még kevesen ismerik fel.

Természetesen vannak –viszonylag kevesen – akik a régi hagyományok jó útján járva kutatják igaz múltunkat. Többségük komoly, szakírányú képzettséggel (képzettségekkel) van felvértezve, s a tudásuk komoly erőt képvisel. Hallatják is hangjukat. Munkájukat azonban két tényező nehezíti. Az első, hogy lényegében két tűz közé szorultak.

Az egyik oldalt a „hivatalos” finnugrista tudomány képviseli, míg a másikat a világ majd minden népét ősmagyarra, vagy magyar rokonná álmodó dilettánsok egyre növekvő hada. A lovasnépektől való leszármazást vallókat a finnugristák (az írott és íratlan források bizonyító erejének és az újabb kutatási eredmények stb. ellenére) *tudománytalannak* tartják. Álláspontjukat és eredményeiket agyonhallgatják, ráadásul az önjelölt szakképzetlen műkedvelő „őstörténészekkel” mossák össze őket. Pontosan ezt a véleményt képviselte a néhai mérvadó történész, Engel Pál – hízelgőnek aligha mondható – sommás összegzése. *„A tudomány ott végződik, ahol a magyar nyelv finnugor eredetét elkezdik kétségbe vonni. Eddig a pontig tart a tudomány. [...] Ami ezen túl van, az a politikai és szellemi alvilág.”* (ENGEL 2001)

Az ábrándozó–elméletgyártó őstörténészkedők megnyilvánulása is kettős. Részint rokonszenveznek a szkíta–hun–avar vonalat képviselőkkel, de nem értik, hogy ez utóbbiak miért nem fogadják el az ő „kibővítő” elméleteiket. A műkedvelők más része – köztük a fokkal-körömmel az európaisághoz ragaszkodók, egyes esetekben Ázsia-főbiások – viszont a finnugristákkal egy kalap alá veszik a lovasnépekkel foglalkozókat is. Sőt; a lovasműveltségeket egyszerűen behatoló barbár elnyomónak nevezik, akik az általuk „őshonosnak” nevezett, mindig is a Kárpát-medencében élő „valódi ősmagyarokat” meghódították. Egy, az interneten zajló őshonos-vitában előfordult olyan külhoni magyartól származó vélemény is, mely Árpád fejedelmet egyszerűen legazemberezte... Jogos a kérdés: hova jutottunk?

A helyes úton járó kutatók munkáját nehezítő másik sajnálatos körülmény a *megosztottság*. Az elméletgyártó dilettánsok zöme *ugyanis képes összefogni és utat találni egymáshoz*. Ennek megfelelően – gyakran a lehetetlennek látszó feladatként – kísérlik meg ellentmondásos nézeteik egyesítését. Ezzel szemben a sarkos finnugristákkal szembenálló (lovaskultúrákat kutató) képzett-tanult szakemberek közül jónéhányan (tisztelet a kivételeknek!) a saját egoizmusuk rabjai. Ennek megfelelően (egyesek) gyakran képtelenek, vagy csak ideig-óráig, saját önző érdekeik mentén (szűk körben, alá-fölé rendelt szerepben és egymást kihasználva) tudnak együttműködni. A célra vezető csapatmunka helyett – a bevált módszer szerint egymás háta mögött – ócsárolják a másikat (vagy a többieket), beleértve az érintett(ek) munkásságát is. Pusztán azért, mert mindegyik úgy véli, hogy *csakis az ő*, saját magát piedesztálra emelő és „sztároló” személye lehet a legismertebb és a „fő” őstörténet-szakértő (akinek nem inge, ne vegye magára!). Így aztán, ahelyett, hogy egymást erősítenék, inkább elzárkóznak, írásaikban

pedig a viláért sem hivatkoznának egymásra, miközben egyébként ugyanazon dolgokat emlegetik. Noha erről írásban ritkán esik szó, az állapot valójában közismerten fennáll, s bár lehet tagadni, ám ettől függetlenül ez az igazság. Sajnos.

A kialakult zűrzavarnak megfelelően a mai magyar őstörténeti felfogásoknak három nagy csoportja különböztethető meg. Az első a történeti forrásokra, régészeti leletekre és hagyományokra támaszkodó, de (a finnugristák által) mára sajnos erősen meging(at)ott szkíta és hun eredettudat. A másik a nyelvi kötődések nyomán utóbb kialakított és „hivatalosított” finnugor származás-elmélet. A harmadik pedig a már általánosságban többször említett zilált sokirányúság, melyből – a teljesség igénye nélkül – csak néhányat sorolok fel.⁵

Köztük van a Kárpát-medencei előembertől kezdődő „ősmagyarág”, melynek köre bővül a kőkor szakaszain át szintén „magyar” bevándorlókkal. Erdemes megemlíteni a (téves közfelfogásban kiteljesedett) boszniai (ál) piramisok 30 ezer éves „hun-ősmagyarjait” is. Továbbá nem feledkezhetünk meg az Atlanti-tíz-Mu típusú, valamint az Arvisura, és a Tamana stb. elméletekről, az ókori Kelet minden népét válogatás nélkül magyarrá „előléptetett” ábrándművekről, az ógörög, egyiptomi, indián kelta, Húsvét-szigeti „magyarokról”, az ősfinnugor-ősmagyar etruszkokról, és a szicíliai székelyekről. Nos, ez korántsem minden, hiszen egészen a Szíriusz környéki, valamint a Plejádokról s az ég tudja honnan érkezett ufókgig terjednek a tébolyító képzelmények.

Természetesen a szerzők is észrevették, hogy elképzeléseik gyakran kibékíthetetlen ellentétekhez vezetnek. Így, egy mostanában különösen érzékelhető „megoldás” kezd derengeni. Ez nem más, mint az elméletek – már fentebb említett – egyesítésének folyamatos megkísérlése. Egyes érdeklődők örültek ennek, pedig ettől valójában csak a zavar növekedett. Mások ezt észrevéve gyanút is fogtak, de legyintenek, mondván; „a lényeg, hogy ne legyünk finnugorok, a többit majd megoldja az idő.” Sajnos – ha a dolgok így haladnak – előreláthatóan nem fogja megoldani, mert (az önazonosság elvesztése, a legújabb kori népvándorlás és mindenféle más veszélyes okokból adódóan) nem biztos, hogy lesz erre idő... Ahhoz, hogy bizakodhassunk mindenekelőtt és feltétlenül szilárd, azonos nézetű őstörténeti felfogásnak kellene kialakulnia, miközben a jelek nem ezt mutatják, sőt: a helyzet rosszabbodni látszik.

Az őstörténeti felfogások közül alább csak kettőről osztok meg néhány gondolatot. A harmadik, a nemzettudat szempontjából a „magyar őstörténet ezerfejú sárkányát” képviselő elméletthalmaz tartalmainak sokasága – érthetően – e helyütt nem fejthetőek ki. Ezekről több megjelent cikkben beszámoltam, me-

⁵ Részletesség és a teljesség igénye nélkül: magyar geszták, krónikák (Anonymustól a nagyjából 150 éve előkerült, majd sokáig elfeledett Tárihi Üngürüs-ig bezárólag), a nyugati, és bizánci feljegyzések, a 9–11. századokban élt mohamedán (részben a Dzsaháni /Dzsaháni/-hagyományt követő) szerzők munkái, kaukázusi (Derbentnáme stb.) források, valamint kínai stb. feljegyzések nyomán levonható következtetések.

lyek reményeim szerint könyv formájában is meg fognak jelenni. E dolgozatban pusztán a káosz veszélyét kívántam vázolni.

A HAGYOMÁNYOS MAGYAR ŐSTÖRTÉNETRŐL

A magyar őstörténet szkíta („szittyá”) és hun eredettudatot tükröző (ám a kérdés árnyaltságát nélkülöző) felfogásával a kezdetektől többé-kevésbé az 1800-as évek második feléig terjedő időszakig nem volt különösebb gond. A változást az idegen, jobbra német személyek nyelvészeti megállapításaira visszatekintő finnugor eredetszemlélet előtérbe kerülése okozta. Ez az irányzat azonban eleinte nem nagyon érdekelte az akkor is nehéz időket élő magyarság többségét. A lassan terjedő finnugrista nézet elsősorban a korabeli művelt rétegnek újdonság vonzását kedvelő *szűk körében* hódított. A pallérozott elmék többsége és a köznép viszont szívósan ragaszkodott a korábbi eredettudatához. Az ő szemükben a bontakozó finnugrizmus meglepő volt, s ellene – már a kezdetektől, s utóbb is folyamatosan – többen felemelték szavukat. Köztük báró Orczy Lőrinc (főispán, tábornok, költő 1718–1789), Barcsay Ábrahám (testőrtiszt, 1742–1806), Arany János (költő, 1817–1882), Mátyás Flórián (történész, nyelvész, 1818–1904), Szarvas Gábor (nyelvész, 1832–1895), Vámbéry Ármin (Wamberger [Bamberger] Hermann, 1832–1913), Szentkatolnai Bálint Gábor (nyelvész, orientalista, 1844–1913) és többen mások.

A hüledező értetlenség és nemtetszés hangja szól a kortárs Barcsay (Besseney György testőrtiszt társához írott) levelének soraiból is:

„*Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket!*”

Arany János is elutasította finnugrizmust, Szentkatolnai Bálintot és Hunfalvy Pált (a magyar finnugrizmus egyik atyját) emlegetve:

„*Igazi vasfejű székely a Bálint:
Nem arra megy, amerre Hunfalvy Pál int.*”

A régi, és sokunk által máig vallott, lovas népekhez való tartozást, alapjában véve a szkíta–hun–avar „fő” „vonal” határozza meg. E felfogás részint magában foglalja a türk/török és iráni népekkel való rokonságot (a beolvadt mongolid és mongoloid etnikai összetevők figyelembe vételével). Ez a megalapozott nézet, az e helyütt teljességgel fel nem sorolható történeti források⁶ özőnével, valamint az antropológiai vonatkozásokkal és egyes genetikai megállapításokkal, továbbá a régészeti leletek tényszerűségével igazolható. Bizonyítékokat szolgáltatnak a mindezeket alátámasztó összehasonlító népzenei, néprajzi, orientalisztikai és egyéb kutatási eredmények is. Végezetül ne feledkezzünk meg az ázsiai népek véleményéről, köztük a régi lovas népek mai utódainak *kollektív emlékezetéből fakadó szóbeli hagyományairól* sem, melyek szintén a magyarokkal való rokonságról, a vérségi kapcsolatokról vallanak. A finnugristák szerint azonban

a nyugati krónikások mindezt csak a keleti lovas népek és a magyarok hasonló megjelenésből következtették tévesen. No, de mit kezdünk a keleti forrásokkal és az ott élő népek meggyőződésével? S mit kezdünk a magunk írott forrásai-val Anonymustól kezdve? A sok ezer feljegyzéssel, adattal, lelettel, s a több száz milliónyi keleti ember magyarokat rokonnak valló meggyőződésével (melyet iskoláikban is tanítanak)? Mindenki téved, csak a finnugristák tévedhetetlenek? Valóban így van ez?

A „hivatalos” elvárásnak megfelelő történettudomány képviselői saját gesztáinkat és krónikáinkat gyakran csekély értékűnek ítéli, azt a képtelenséget feltételezve, hogy már a külszói egyetemen tanult Anonymus is *tévesen, a nyugati feljegyzésekből vette át a magyarok szkíta eredetét*, és a „szittyá” földről való kijövetelét, ahonnan korábban „*az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király*” jött a hunokkal Pannónia földjére. (ANONYMUS 1977, 78.) A finnugrista szemléletű történészek szerint azonban – eredet tekintetében – semmi közünk a szkítákhoz, hunokhoz, avarokhoz. Kétségkívül fontos a józan forráskritika – Anonymus és más későbbi krónikáiróink esetében is –, mert ezt eleve megköveteli a tudományosság és a történelmi gyakorlat. Viszont ilyen, saját forrásait lesajnáló, nevetségessé tevő, néha gyalázó magatartást a világ egyetlen népénél–nemzeténél sem lehet tapasztalni, csak az elmúlt félezer év alatt lassan lelki beteggé vált magyarság esetében, ahol egyes (magyar és annak mondott) tudósok saját forrásaik hitelét *alapjaiban* kérdőjelezik meg. Teszik ezt akkor, amikor a körülöttünk élő egyes „jósomszéd” népek történései saját maguknak – *a mi rovásunkra!* – hazug őstörténeteket találtak ki. Nekünk azonban a II. Világháborút követő kommunista–szocialista rendszer megtiltotta a szkíta és hun eredettudat felelevenítését, mert ez – többek közt – sértette a „jósomszédok” „érzékenységét”. Mófólelt érdekes egyébként, hogy e népek egyáltalán nem voltak, és ma nincsenek tekintettel a mi „érzékenységünkre.” Miközben nekünk folyamatosan figyelemmel kell lennünk az ő ország(rész) bitorlásuk „érzékeny” pontjaira. Ezek után különösen meglepő, hogy csakis ők lehetnek „érzékenyek”, a mi észünkről pedig ez tilos.

A magyar őstörténet kutatása során sokan belátták, hogy a nyelvrokonság önmagában kevés bizonyítékot ad, s rádöbbentek arra, hogy más tudományok megerősítése is szükséges, köztük a genetikai és antropológiai összefüggések sem hanyagolhatóak el. A magyarság embertani arculata tekintetében – az eltérő eredmények, és a kevertség ellenére – világosan bebizonyosodott, hogy nem a finnugorokhoz, hanem elsősorban a lovas kultúrákhoz mutatkozik komolyabb kötődés. Pontosabban, a finnugor népekre jellemző embertani arculat *átfogó jelenlétét* a magyarság esetében nem lehetett kimutatni, még az ún. „köznépi” rétegben sem. (BARTUCZ ÉN., ÉRY 1994, HENKEY 1993, 2002, FÓTHI 1998, TÓTH 1969.)

Az embertani megállapítások mellett, ma már több, a magyarokat (illetve a magyarokat is) érintő genetikai vizsgálat eredményeiről tudunk (Hideo Mat-

sumoto, Béres Judit, Raskó István, Ornella Semino [és szerzőtársai], Bíró András Zsolt, legújabban Török Tibor és mások megállapításai).⁶⁹ E vizsgálatok eredményei azonban (egymással összehasonlítva) gyakran ellentmondásosak. Az ellentmondások okai sokfélék lehetnek. Előfordulhatnak eltérő módszerek (?), *esetleges* prekoncepciók, a mintavételek helyszínéből, s a minták számából adódó problémák, egyes esetekben a viszonylag kevés fosszilis mintából való következtetések, nézetkülönbségek és egyéb körülmények. Egyetlen közös vonásuk mégis van: úgy tűnik, hogy *a mai és a korai magyar génállományból kimutatható finnugor jellegzetességek* vagy *minimálisak, vagy lényegében hiányoznak*. A finnugorok felé mutató megállapítások eleve megbízhatatlanok, mert az eredmények nem fedik egymást. Továbbá Árpád magyarságának esetében az általában nem reprezentatív mennyiségű csontváz vizsgálata miatt az eredmények egyszerűen *nem meggyőzőek*.⁷ A nem finnugor vonatkozású genetikai eredmények közül viszont kiemelendők (Tóth Tibor antropológus és Benkő Mihály történész kutatásait folytató) Bíró András Zsolt humángenetikus, antropológus eredményei, melyek elsősorban a közép-ázsiai Kazakisztánban élő *madijar* (*mazzsar, madzsar*) néptörredék⁸ és a magyarság részben hasonló (y-kromoszómával összefüggő) genetikai tulajdonságaira mutattak rá.

⁶ Matsumoto 1988, Tauszik 1990, Érdy 2005, Béres 2003, Semino 2000 stb. Bíró és Török meglátásait lásd alább.) A legújabban napvilágot látó genetikai kutatási eredmények egyre inkább ellentmondóak, biztos támpontot nem, vagy csak részben adnak.

⁷ Meglepő, hogy egyes genetikusok a magyarságot eleve hangsúlyozottan „kevert” népként vizsgálják, miközben ez a visszatérő prekoncepció fel sem vetődik német (germán), különböző szláv, francia, olasz, spanyol, angol stb. népek esetében, akik legalább annyira, „kevertnek”, ha ugyan nem kevertettek. Természetesen a hazai nemzetiségeket sem említik kevertnek. Némelyek ugyanakkor leválasztva, külön nép(elem)ként vizsgálják pl. a székelyeket (és más magyar néprészeket), akiknek a magyarokkal való egy töről fakadása kétségtelen. Ennek oka vélhetően az, hogy éppen a székelység sajátosan megőrzött hun-tudata sehogyan sem fér a finnugor „skatulyába”, melybe a toposzból nem engedő „hivatalos” nyelvtudomány, és nézetét átvevő más tudományok a magyarságot általában véve beleygőmösölték. Némely genetikusok továbbá az ázsiai emberek tekintetében (embertani–genetikai vonatkozásokban) hajlamosak kizárólag mongolus jellegekre gondolni, noha – mint az antropológiai és régészeti szakirodalom világosan közli – Ázsiában nem csak mongoloidok éltek és élnek, hanem ősidők óta európidék is (a már említett afanaszjevói kultúra, valamint az ázsiai lovas népek egyik fő embertani összetevőinek alapjául szolgáló andronovói műveltség, s ezek leszármazottai). Antropológiai tekintetben e keleti vonások meghatározóan európid és európid túlsúlyú, különböző mértékben fedett mongolus (europomongolid, [mongoloid, pl. turanid]) jellegeket mutatnak, melyek azonban valószínűleg nem Európában, hanem Közép- és Belső-Ázsia, illetve Dél-Szibéria határvidékein, valamint Európá és Kisázsia, ill. Előázsia találkozási pontjain (pl. Kaukázus) alakulhattak ki. A magyarság embertani arculatában komoly szerepet játszó (közép- és belső-ázsiai) európid (pamirid [pamiro-férgánai], kaspai, és a turanid (europomongolid) kategórián belüli különböző embertípusok és keverékeik elsősorban a türk/török és iráni népekre jellemzőek, s ezek részben és elsősorban az ún. andronovói műveltséggel hozhatók kapcsolatba. Ugyanakkor lényegesen a kaukázusi (taurid, armenoid, keleti dinaroid stb.) típusok és ezeknek az egymással, valamint a turanidokkal illetve pamiridekkel keveredett változatai.

⁸ Általában azt feltételezik, hogy a Juliánusz által az Urál táján megtalált néprészről szakadt ki és a XIII. század táján, mongol (vezetési, meghódított türk stb.) hódító hadakkal sodródott Közép- és Belső-Ázsiába. Más vélemények szerint lnem lehetetlen, hogy eredetileg is ott éltek.

Közbevetőleg említem, hogy a keleti madijarookról szóló híradások (gyakran a finnugrisztika „leányvállalataként” működő) egyes honi turkológusok heveny támadását váltották ki, már magával a népnévvel kapcsolatban is. Erőltetett és nyakatekert etimologizálásuk lényege, hogy a madijar nevet egybevetik, illetve azonosítják a „*mad-i-jar*” kazak szóösszetétellel. Nézetük szerint ez a kifejezés a muszlim vallással, annak követésével, s ezen keresztül Mohamed prófétával (571?–632), az iszlám alapítójával van összefüggésben. E szerint a szóösszetétel a „*Mohamed-barátja*”, illetve a „*Mohamed segítője*” értelemmel bír, s mindez azt hivatott igazolni, hogy az említett madijar néptörödeknek és nevének semmi köze sincs a magyarokhoz. E felfogás sokunkat egyáltalán nem győzte meg.

Ez ugyanolyan erőltetett etimológia, mint az egyik korábbi nyelvészeti megközelítésben a *magyar* népnév *manysiból* való eredeztetése, és más finnugorok nyelveivel való összemosása. Az elfogadott vélemény szerint a *manysi* '*many*'-szóból eredeztetett ember (férfi?) jelentésű, illetve a mári (cseremiszi) '*erge*', és a finn '*ürke*' hasonló értelmű szavakkal állítólag azonos szemantikájú finnugor-ősmagyar '*er*' és '*ar*' (ugyancsak ember) kifejezések eredményezték volna a magyar (mogyer)–megyer–magyar nevet. Megjegyzem, hogy az '*er*', '*er-kek*' (véltetően ótürkből eredő) szó mai törökben is férfit jelent (mint megannyi más, „finnugornak” bélyegzett szó esetében is megtalálható a hasonló alakú és értelmű türk–török megfelelője).

Érdekes, hogy a Mohamedből kiinduló, „veretes” etimologizálás kapcsán nem hallani a „keményvonalas,” az ebet mindenáron karóhoz kötni akaró finnugrista nyelvészek kórusát, a mesterkélt vélekedés gyenge volta miatt. Bezzeg, mikor a *hungár* népnevet a *hunokkal* hozza kapcsolatba valaki! Akkor már hallatják a hangjukat. Pedig a „hivatatos,” *onogurból levezett hungár* népnév is oda vezet. (Jól tudjuk, hogy mérvadó nyelvészeti álláspont a magyarok *onogur nevét átvételként, hatásként értékeli*) A László-féle kettős honfoglalás feltételezése szerint a magyar etnogenezisben résztvevő későavar-onogur- feltehetően vegyes, magyar-török nyelvű, iráni hatást is mutató – népesség többszörösen kapcsolatba hozható a hunokkal. (LÁSZLÓ 1978.) Szabadjon egy „költői” kérdést felvetni: miért tiltakoznak ily vehemensen a nyelvészek, s a velük egyetértő más tudományágak képviselői a kazakisztáni *madijarok* és a mongol altáji *madzsarok* rokonsága (és minden más) ellen, ami a lovasnépekhez való kapcsolatunkra utal? *Miért nem háborognak a manapság mindent elborító, valóban tudománytalan, őstörténeti téboly ellen, ahol lassan már a világon mindenki és minden magyar eredetűvé vált?*

A legújabb, Árpád „honfoglalásához” kötődő, a karosi temető sírjait érintő, rendkívül szétágazó genetikai eredmények Török Tibor, a Szegedi Tudományegyetem docensének nyilatkozataiból és Neparáczy István doktori dolgozatából ismerhetők meg. (ÖTVÖS 2016, BOLDOGKŐI 2017, NEPARÁCZYI et al 2017) Az érdeklődő

számára leginkább egy kompromisszumos-zavaros megoldás bontakozik ki, ahol a késő rézkori nagyállattartó Yamnaya kultúra népétől kezdve a régi lovasnépeken át a mai közép- és belső-ázsiai, uráli, szibériai, kaukázusi, közel-keleti (köztük arab), s számos más, köztük nyugati népig bezárólag mindenki a magyarok előde és rokona, de végső soron hun eredetűek lennének. *„[...] a honfoglalók felmenőit nagyrészt a bronzkori Szintasta–Andronovo–Baraba-kultúrkörben kereshetjük. Ők voltak az első sztyepei lovas kultúrák europid népséggel. Ezek a népek a Volgától az Altáj–Jenyiszej vidékéig terjedő óriási területen éltek [...]. Itt az első ázsiai gének valamikor [...] a bronzkor végén jelentek meg, és úgy tűnik, hordozóik mind genetikailag, mind kulturálisan összeolvadtak az itt talált europidokkal. Az innen kivált csoportok később nyugat felé vándorolva más népekkel is keveredtek, [...] adataink szerint a kariosiak között a Kaukázus vidékéről származó egyének is voltak. [...] A régészeti intézet rokonsági listáján (ezek korábbi eredmények Cs. Gy.) feltűnnek a komik, hantik, manysik és a nyenyecék (szamojédok), a mi listánkon pedig az udmurtok és a kondai manysik [...]. [...] mindkét listán ott vannak a tatárok és a baskirok is, akik az udmurtok és komik közelében élnek az Urál–Felső-Volga vidékén. Ezen népek mindegyike közös felmenőkön osztozhat a honfoglalókkal, csakúgy mint Közép-Ázsia török népei, a leszármazás iránya azonban kérdéses. Véleményem szerint a honfoglalók összes felmenője mindig is a sztyepei kultúrkörbe tartozott. A nyelvészetileg közeli rokon finnugor népek ősei is innen származhattak, de ők elhagyták a sztyeppét, és északra vándoroltak. Erre utalnak [...] az obi-ugoroknál fennmaradt lovas hagyományok.”* (Ötvös 2016)

E szerint a türk és finnugor népeknek azonos ősei lennének. Ez mindenesetre néhány ezer év távlatában kevésbé hihető és történeti vonatkozásban igazolhatatlan (egy csipetnyi humorral szólván: Ádám és Évánál már bizonyos). Így van ez, ha – legalábbis ez esetben – a genetikai szakemberekre való hivatkozás nélkül történéskedik. Az is felvetődik, hogy vajon mennyire átütő a szír, iraki és finnugor genetikai kapcsolat? Lehetséges, hogy nem az egy töről fakadásról van szó, hanem a jelzett közel-keleti és finnugor népek esetében pusztán magyarság lovasnép őseivel való érintkezések nyomai mutatkoznak bizonyos genetikai kapcsolatok?

Minden egyéb tudományon túl, létezik a lovas népek felé mutató olyan összefüggés, amely a finnugristák és a legkülönbözőbb őstörténeti elképzelések híveinek számára is kristálytiszta és cáfolhatatlan igazságot hordoz. Nem más ez, mint a magyar népzene meghatározó, pentatonális ösrétegének a kétségkívül közép- és belső-ázsiai, illetve a térséggel határos eredete.⁹ Némelyek ugyan (hozzá nem értő módon) időnként kísérleteket tesznek arra, hogy a világban előforduló

⁹ A magyar népzene őstörténeti vonatkozásairól több helyütt írtam. Itt a népzene a finnugorként meghatározott beszélt nyelv és a belső-ázsiai, valószínűleg hun eredetű „zenei anyanyelv” ellentmondása kapcsán említődik.

különféle típusú, s ezen belül is gyakran jelentősen eltérő formátumú pentaton hangrendszereket valamiféle egységként kezeljék, s elméleteikhez idomítsák, ám igyekezetük meddő és tudománytalan vélekedéseik könnyen cáfolhatóak.

Az ősi magyar zenei anyanyelv – a beszélt nyelvhez hasonlóan – kommunikatív eszköz. A lényeges különbség az, hogy a beszélt nyelvtől eltérően a zene elvont módon éri el célját. Jól ismert a „hivatalos” álláspont, miszerint a magyarság pentaton ereszkedő és gyakran kvintváltó népzenei ősrétege „átvétel”, vagyis afféle „hatás” eredménye lenne, egy képzelt és bizonyíthatatlan „eltörökösödési” folyamatban. Csakhogy ez esetben érthetetlen, hogy miként maradhatott meg a beszélt nyelv „finnugorként”, s miért nem változott át az is a „hatás” következtében *alapvetően „törökké”*? A kérdés különösen érdekes Róna-Tas András (néprajzkutató, nyelvész, orientalista) felvetésének tükrében. *„Az ogur-magyar érintkezések [...] az V. század elején még nem lehettek különösen intenzívek [...]. Felmerülhet, vajon nem ekkor csatlakoztak-e az ogur népcsoportokhoz a magyarok. Ezt azért tartjuk valószínűtlennek, mert nehéz lenne megmagyarázni, hogyan őrizték meg a magyarok a finnugor nyelvüket. Az ekkor teljesen eltörökösödő steppén. A magyar lakosság jelentős része ekkor még nyilván nem került török hatás alá.”*¹⁰ Nos, ha később volt „intenzív” a „hatás”, akkor ez mit változtat a dolgon? A magyar zene ősrétege állítólag a „hatás” nyomán meghatározóan átváltozott (leszámítva a szűk hangterjedelmű, nem pentaton, hétfokú szelvény réteget, melyet erőltetetten finnugornak tekintenek, noha az is kérdéses). Vajon hogy lehet ez? Ha volt intenzív hatás – mely a zenét alapvetően megváltoztatta, – akkor – ugyanebben a folyamatban – a nyelvnek is alapvetően meg kellett volna változnia. A nyelv azonban – ahogy ezt meghatározták – továbbra is alapvetően finnugor maradt, csak többször hatás érte („jövevényyszavak”). A csak önmagában létező nagyarányú zenei változás a türk/török irányú nyelvi változás nélkül elképzelhetetlen. Más magyarázatnak kell lennie és a kérdés nem zárható le.

A probléma tovább is bonyolítható. Vajon miért „jövevények” a különféle ótürk, onogur, egyéb türk és iráni szavak, melyek számukban jóval felülmúlják a finnugor (vagy annak mondott) szókincset? Nem helyesebb-e, ha ezeket az *etnogenezis többségi hozadékának* tartjuk? Ha így van, akkor miért nem a többségi népösszetevőkből vezetjük le a magyar őstörténetet? Jogos a Cato-i makacssággal többször feltett kérdés: miért a körömszakadtáig való ragaszkodás a finnugor eredethez? Visszatérve még az előzőekhez: mit kezdjünk a temérdek „ismeretlen eredetű” szavunkkal? Feltételezhető-e, hogy ezek *esetleg az ősi magyar szókincs* maradványai?

¹⁰ RÓNA-TAS 1996, 248. Megjegyzem, hogy a VI. században élt Jordánész (Iordanes, † 553 után) Geticájában (V. 37.) a „hunuguri” név, a magyarokra vonatkozhat. Vö. Kiss M. részben fordításában és közreadásában 2005, 49., 115. (46. jegyz.) Kiss ugyan finnugorokra gondol, de lehetnek hun származék onogurok ill. onogur-magyarok is.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYARSÁG ÁLLÍTÓLAGOS FINNUGOR EREDETÉRŐL

Az mindenekelőtt leszögezhető, hogy a finnugor eredetelmélet egyetlen értékelhető tudományos hozadéka a magyar és finnugor *nyelvek* közt valóban fennálló kapcsolatok kimutatása. Súlyos hiba viszont, hogy a hazai nyelvészek zöme a magyar és türk (köztük ótürk) nyelvi összefüggéseket „átvett” elemként értékeli, miközben ezek a magyarság etnogenezisében a csekély ugor (finnugor) komponenssel szemben részint az egyik alapvető, a korábbi lovasnépekből sarjadzó összetevő jelenlétét mutatják. Másfelől pedig egy ősi, hajdan lehetségesen létezett, nem a finnugor népekhez kötődő, ázsiai *protomagyar ősnyelv* létezésének kérdését is felvetik. Érdekes lehetőséget vázol fel Angela Marcantonio nyelvész meglátása, mely a magyart lényegében belső-ázsiai nyelvnek tekinti, (MARCANTONIO, 2006, 156.) mely többek szerint egykor talán tömegek által, nyelvjárásokkal beszélt ázsiai „ősnyelv” is lehet. A „nyelvrokonság” különböző népek közt többféleképp is létrejöhetett. Marcantonio nem elvetendő meglátása magától adja azt a további feltételezést, mi szerint egy lehetséges „protomagyar” ősnyelv akár egyaránt erősen hathatott mind a finnugor, mind pedig a türk/török nyelvek kialakulására. Mindez megmagyarázná azt is, hogy a magyar nyelv ún. „ősi finnugor” szókinccse *miért nincs meg legalább megközelítően egységesebben az összes finnugor nyelvben.*

A magyarság északi (finnugor) eredetének első írásos „bizonyítékát” Aeneas Sylvius Piccolomini (utóbb II. Pius pápa [1405–1464]) *Cosmographia* című művében vélték megtalálni. A finnugor eredetszemlélet jelei által mindig előszeretettel emlegetett alkotás állítólag 1458-ban keletkezett, (ZSIRAI 1943, 31.) mások szerint később, 1461-ben bővült. A probléma azonban már ott kezdődik, hogy Piccolomini valószínűleg nem ezen a címet adta a nagyrészt korábbi, ókori szerzőktől és másoktól válogatás–ellenőrzés nélkül átvett adatok alapján írt munkájának, hanem csak később nevezték el *Cosmographiának*, miután a mű részeit a 16. században egyesítették. A mű magyarokra vonatkozó adatot tartalmazó részének eredeti címe „*De Asiae*” volt. Az adat „története” – annak áttekintéses volta miatt – már eleve többféle bizonytalanságot tartalmaz. A szerző ugyanis egy veronai utazótól (némelyek szerint szerzetestől, mások szerint kereskedőtől) hallotta, hogy egy északon, a Tanaisz (Don) folyó forrásának környékén élő barbár népnek ugyanaz a nyelve, mint a Pannóniában élő magyaroknak.

Mindenekelőtt két igen fontos kérdés vetődik fel, de egyikre sem várhatunk megnyugtató választ. Ki a titokzatos veronai? Kilétre többen következtetnek, de továbbra is fennáll a bizonytalanság. Piccolomini által „a mi veronaink”-ként emlegetett személy többek szerint Caius Plinius Secundus (történetíró, Kr.u. 23?–79.). Mások a Pliniust másoló, utazó-író Caius Iulius Solinust értik alatta, tévesen Piccolomini kortársának vélve őt, noha a Kr.u. 3. században élt. Bakay Kornél régész–történész szerint Solinus egyik 14. sz-i követőjéről, talán Iulius

Pomponius Sabinusról lehet szó, akit „Pseudo-Solinusnak” nevez. (BAKAY 2013, 30., HALASY-NAGY 2011, 43.) Másfelől, ha ő, vagy bármely más utazó a saját tapasztalatát adta át, s maga bizonyosodott meg a nyelvek egyezéséről, akkor vajon miképpen döntötte ezt el? Talán tudott magyarul? Sajnos, a veronai nyelvtudására vonatkozó utalások nincsenek, így a kérdés feloldhatatlan marad.

A Piccolomini-féle adatról a kortárs Thuróczy János (1435?–1489?) magyar királyi ítélmester, történetíró is tudott. Krónikájában ezt említi is, ám a *De Asiae* (utóbb *Cosmographia*) nyomán egyértelműen Szkitiáról írt. „(...) *Pius római pápa is megírja Történelmében hogy a hunok, átkelvén a meótszi mocsarakon, Európába jöttek, és elfoglalták a Tanaisz és a Duna között elterülő egész barbár világot. Ugyancsak ő mondja, hogy beszélt egy veronai származású emberrel, aki éppen napjainkban átkutatta Szkitia vidékét és azt beszélte, hogy az ázsiai Szkitiában ott, ahol a Tanaisz folyó ered, a Pannóniában lakó magyarokkal egy és ugyanazon nyelvet beszélő emberekre bukkant.*” (THURÓCZY 1978, 39.)

Néhányan idézik a *Cosmographia* eredeti latin és magyarra fordított részleteit, ahol valóban Szkitia említődik, de nyoma sincs olyan utalásnak, mely egyértelművé tenné, hogy ott kifejezetten az obi-ugorok és a magyarok azonos nyelvéről írt volna a szerző. Zsirai Miklós nyelvész azonban nem így látta. Téves meggyőződésének megfelelően egy környezetéből kiragadott latin szövegrészlettel (a forrást nem említve) kívánta igazolni, a *Cosmographia* általa félreértelmezett, vagy szándékosan elferdített adatát a magyar és obi-ugor nyelvegyezésről. „*Már Aeneas Sylvius Piccolomini (...) Cosmographia című munkája újságolja a vogulokról–osztjákokról, hogy »quorum eadem lingua sit cum hungaris pannoniam incolentibus«.*” (ZSIRAI 1943, 31.)

Már többen rámutattak arra, hogy a *Cosmographiából* valójában a finnugristák kívánalmaival ellenkező eredmény bontakozik ki. A logikusan felépített cáfolatok közt a legrészletesebben Bakay fejtette ki véleményét. (BAKAY 2013, 25–26.) Tanulmánya világossá teszi, hogy Piccolomini pusztán az ázsiai szkíta–hun–magyar összefüggésről írt. „*De Asiaticis Scythis et eorum foeditate, unde Attilas de eorum foeditate et quomodo Hungaros velint esse Scythas, quomodove quidam Hungaria lingua sint loquentes. (...) Ex Asiatica Scythia migraverunt in Europam Hunni, feroces populū, quos Jordanus et alii nonnulli, ex mutieribus magis et daemonum feminae natos crediderunt: qui transmissa Meotidae omnem barbariem inter Tanaim et Danubium occupavere.*”

„*Szkitia, ahonnan Atilla és hasonlóképpen a magyarok is származnak, mert a magyarok is szkíták, amiképpen azok magyar nyelven beszélnek (...) az északi Szkitiából vonultak Európába a hunok, azok a vad népek, akikről Jordanes és mások is azt állítják, hogy boszorkányoktól és démonoktól születtek, s akik minden barbár népet leigáztak a Tanais és a Duna között*”¹¹

¹¹ Bakay, uo. latin nyelvű 85., 86., 87. jegyzet (Pii II. Asiae... 1531. 68.) ill. az ezekhez tartozó magyar fordítás.

Amennyiben hiszünk Piccolomini művének magyarságot érintő részletében, vagyis az abban szereplő veronai utazó közlésének, úgy kétségtelen, hogy az általa szolgáltatott adat éppen a *magyarok szkíta eredetére utal*. Ezen nem is lepődhetünk meg, hiszen Euráziában a magyarság szkíta és hun eredete köztudott volt, s többnyire ma is az. Az Asiae-Cosmographiára és a Commentarii önéletrajzi írásra hivatkozó Zsirai által rosszul értelmezett-elferdített ugor-magyar *nyelvi azonosságra* vonatkoztatott adat viszont hamis megvilágításba helyezi a kérdést, s így alkalmatlan arra, hogy bizonyítékként szolgáljon. Helyesen jegyzi meg Halasy-Nagy Endre, hogy Zsirai előtt ezt a „bizonyítékot” nem is használták a finnugrizmus honi (nyelvész és nyelvészkedő) „alapító atyái”, Sajnovics Jánostól kezdve Hunfalvy Pálig. (HALASY-NAGY 2011, 41.) Mindezek ellenére a ma élő meggyőződéses finnugrista nyelvészek töretlenül hisznek Zsirai meglátásában.

Az írott (külhoni és a magyar) forrásokkal, valamint a magyar hagyománnyal ellentétes, eleinte idegenek által erőltetett finnugor elmélet egyik „gyökérszála” az 1500-as évek elejére nyúlik vissza, majd kibontakozás folyamata az 1700-as évek első harmadától követhető nyomon. A magyarságot finnugorra változtató szemlélet „előhírnökeinek” egyike a Siegmund (Sigismundus) Freiherr von Herberstein (1486–1566).¹² A bontakozó „nyelvészeti” irányvonal nagyjából Philip Johan von Strahlenberg (1646–1747)¹³ kezdődött, Johann Eberhard Fischerrel (1697–1771),¹⁴ August Ludwig von Schlözerrel (1735–1809)¹⁵ és másokkal folytatódott.

Az említett „nyelvészek” (inkább nyelvészeti, földrajzi és néprajzi kijelentéseket megfogalmazó személyek) közt Herbestein és Strahlenberg teljes mértékben műkedvelő volt. Herberstein 1517-ben (1516-ban?) és 1526-ban történt diplomáciai utazása nyomán többnyire hallomás alapján írt az északi népekről, így a Permiától északra található Jugriáról (Juhariáról), s annak lakóiról. Írásával megvetette az ágát azon gondolatok továbbszövésének, melyek végül a magyarok s az utóbb obi–ugornak nevezett népek (vogul–osztják [manysi–hanti]) közös eredetének hamisan „kisarkított”, dogmává vált nézetét eredményezték. Az északi népeket „butának”, az állítólagos magyar-rokon osztjákat Szibéria legostobább népének tartó, germán göggel telített Strahlenberg, Prodromus c. első (és alapvető) munkája 1726-ban jelent meg, majd utóbb átfogó és terjedelmesebb művet is alkotott. Fél száz körüli magyar szót hasonlított össze különböző finnugor népek szavaival olyképpen, hogy nem tudott magyarul, de a finnugor népek tekintetében is többen kétségbe vonják a nyelvtudását.¹⁶

¹² Német császári tanácsnok, Miksa, és V. Károly német–római császár oroszországi követe. Tanult alakok nélkül, pusztán utazási megfigyeléseinek nyomán „történészként” és „etnográfusként” is említik.

¹³ Eredeti neve Tabbert, német származású svéd katonatiszt, orosz hadifogolyként Szibériában végzett megfigyeléseket.

¹⁴ Történésznek és nyelvésznek leírt személy, az Orosz Tudományos Akadémia tagja.

¹⁵ Történetíró, őstörténész, Szentpéterváron is dolgozott, Göttingában egyetemi tanár.

¹⁶ Vö.: BAKAY 1993, 1–14., további forrás: <http://www.mvsz.hu/mtf/mtf/01b.html>

Fischer az 1768-ban Szentpéterváron megjelent *Sibirische Geschichte* c. könyvében – a Belső-ázsiai hun-utód ujugurokat (uygur) és obi-ugornak ismert jugrikat összekeverve – vélekedett arról, hogy a finnugor észtek, finneek, lappok, vótok, permiek, cseremiszek, valamint a (szintén hun-utód, onogundur-bolgár eredetű) csuvasok és a magyarok nyelve közös. Kiváltképp hangsúlyozta a magyar és vogul-osztják nyelv azonosságát.¹⁷ A különféle tudományokat tanult, elsősorban történezt, magyarul nem tudó (viszont magyargyűlölő) Schlözer, Fischer munkásságát népszerűsítette a *Probe Russischer Annalen* (1768) és az *Allgemeine Nordische Geschichte* (1771) c. könyveivel. Munkáiban a nála is ott lappangó felsőbbrendűségi mánia nyilvánul meg, mert a népeket az uralkodásra való hajlamuk alapján osztályozta, mondván, hogy „*a finn népek egyike sem uralkodó nép...*” A magyarokat némileg kivételnek tartotta, megjegyezve, hogy „*...ők sem egy uralkodásra termett nép [...], hanem szomszédaiak martaléka, játékszere, akiknek ennek következtében saját történelmük nincs is.*”¹⁸ A finnugrizmus (magyarokat alsóbbrendűnek tekintő) germán „atyáira” jellemző, hogy igen gyengén, vagy egyáltalán nem beszéltek finnugor nyelveket, s magyarul sem tudtak. Ez azonban mit sem zavarta őket ezek összehasonlításában.

Herbestein és Strahlenberg műkedvelő észrevételeinek kategóriába sorolandó Sajnovics Nepomuk János (1733–1785 matematikus, csillagász, jezsuita szerzetes) és társa, Maximilian Hell (1720–1792 ugyancsak jezsuita csillagász)¹⁹ nyelvészeti „szaktudása” is, akik (a gyengeelméjű) VII. Keresztély dán–norvég király meghívására és Mária Terézia feltételezhető támogatásával²⁰ 1768-ban Norvégiába utaztak a Vénusz megfigyelése céljából. Ebbéli ténykedésük közepett – Hell biztatására – a lapp nyelvet is tanulmányozták, s a magyar nyelvvel hasonlították

¹⁷ Vö.: BAKAY 1994, 31., további forrás: <http://www.mvsz.hu/mtf/mtf/01b.html>

¹⁸ Vö. BAKAY 1994, 32.

¹⁹ A kínai nyelv hun jóvevényiszavaira több nyelvész ill. a kínait is beszélő, sinológus szerző utal. Ucsiraltu, 2008. Uo. Czeglédi 119–122. Az egyik legérdekesebb magyarázat a magyar 'kocsi' szó távol-keleti gyökereivel függ össze. Bárdi, in. 2008. [B] 83.

²⁰ A tényleges királyi meghívást Hell kapta. Ilyen utazás ma sem képzelhető el komoly anyagi támogatás nélkül. Felvetődik a kérdés: vajon honnan tudhatott (az egyes források és orvosi vélemények alapján gyengeelméjűnek, sőt elmebetegnek tartott) VII. Keresztély (Christian den Syvende 1749–1808) a Bécsben működő Hellről, miért rá esett a választása, s miként sikerült a magyar Sajnovicsot beemlíteni a kutatásba? Mária Terézia (1740–1780) idején lehetetlen lett volna az utazás megfelelő diplomáciai előkészítés nélkül, s ez minden bizonnyal le is zajlott. Ha így volt, akkor nem elképzelhetetlen a háttérben meghúzódó Habsburg-ármány, mely a magyar történelemben több alkalommal felbukkant, s állandóan magyarok ellehetetlenítésén, elnémetesítésén, a harcos, elnyomást nehezen tűrő „rebellis” ázsiai természetű megfélekezésén fáradozott. (Kollonits Lipót bíboros-érsek 1696-ban keletkezett Einrichtungswerk c. reformterve. Mária Terézia [1717–1780] és II. József [1741–1790] betelephetési. II. József rendeletei, köztük a Szentkorona Bécsbe szállítása, nyelvrendelete, a magyar történelem tanítást tiltó rendelkezése [1784]. 1849 utáni Bach-időszak túlkapasai, továbbá általánosságban, a Habsburgoknak a nemzetiségeket mindenkor a magyarok rovására támogató politikája stb.) E törekvések nyomán nem zárható ki a magyar őstörténet esetleges meghamisítási szándéka sem, vagyis a szkíta, hun eredet felsejelenése a szerény körülmények közt élő, akkor még fejletlen kultúrájú lapp, obi-ugor stb. északi népekkel közös származásra.

össze. Ennek kapcsán máig az elismerés dicsfénye öleli körül dilettantizmusukat az emelkedett és mérvadó magyar nyelvészeti körökben. Elsősorban Sajnovicsot említik, hisz ő a szerzője a *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Laponum Idem Esse* címet viselő műnek,²¹ mely 1770-ben Koppenhágában, majd ugyanez évben (mások szerint 1771-ben) Nagyszombatban látott napvilágot. Sem Sajnovics, sem pedig Hell nem tudott lappul. Sajnovics 150 szóhasonlóságot, köztük tőszavakat, s gyakran ugyanazon alapszóból ragozott–képzett szóalakokat, jegyzett le (Molnár János magyar szójegyzékét használva). Nem tudni azonban, hogy a vizsgált nyelv valóban „eredeti” lapp volt-e, vagy finn nyelvjárás?²²

Sajnovics (Hell nyomán) a lapp–magyar „nyelvi azonosság” mellett, a teljesen más jellegű (tonikus, izoláló, monoszlillabikus) kínai nyelvvel is kapcsolatot sejtett. A szerző és társa – a műkedvelő megközelítésen túl – nyilván nem gondoltak arra a lehetőségre, hogy vélekedésükben talán rejlik némi, de másféleképp létező *részízagság*, mely a magyarság távol-keleti eredetszállaira utalna. Ez esetben nem kizárt, hogy egyes magyar szavakkal is kapcsolatba hozható, az észak-kínai nyelvjárásokban fennmaradt, *hun, vagy hun-utód népek valamelyikétől származó, kínai nyelvbe került jövevényszavak* kapcsán lehetne valamely összefüggés. Sajnovics (és Hell) azonban másféleképp vélekedtek, mondván, hogy az ázsiai népeknek és nyelveknek – így a magyarnak is – „őse” a kínai. (SAJNOVIC 2014, 46.) Sajnovics könyvében komoly szerepet kap Hell különös logikáján nyugvó elmélete, a nyelvek azonosságáról és rokonságáról. A kínai–magyar összefüggésekről őtféle „bizonyítékot” tár elénk, melyekből elegendő az utolsót idézni. „[...] végül: a tartár nyelv megközelítőleg megegyezik a kínaival, továbbá megegyezik a törökkel és a török a magyarral, tehát, a kínai is a magyarral.” (SAJNOVIC, 2014, 46.)

Felettebb különös, hogy e szakmaiatlan dilettantizmust ma nem emlegetik a szerző műkedvelő tevékenységére oly büszke finnugrista nyelvészek, annak ellenére, hogy ezt már Schlözer is semmibe vette (a magyarok tudatlanságát emlegetve).²³ 1851-ben Hell felfogását – rajta keresztül egyuttal Sajnovics könyvét is – keményen bírálta (a szintén zavaros látásmódú, manapság nyelvészként és néprajztudósként számontartott, valójában jogász) Reguly Antal is „[...] mint hell-sajnovicsi állításokban foglaltatik [...] a magyarok régi lakhelyeiről való nézeteket is [...] minden indoklást nélkülöző állítások [...]. Hell a húnok őshazájának Dániát tartotta; [...] Dentümogériát Karéliába helyezi. Mindkét nézete magában olly gyöngye alapon nyugszik, hogy róluk vagy csak szólanai is fe-

²¹ Magyar ford.: 1994, 2014. Egyes vélemények szerint a lappok a jégkorszak végén/után délről felvándorolt ősi nép utódai, finn nyelvjárást is beszélnek/beszéltek (Erdélyi I. szóbeli közlése).

²² Ezekből még a finnugor nyelvészet is csupán 29–33% tőszövegyezést fogad el, köztük a lapp „Atse”, „Atzhié” = „atya”, „Aenne”, „Aedne” = anya szóhasonlóságot (SAJNOVIC 2014, 71., 111.) A szerző figyelmen kívül hagyta – többek közt – a türk/török nyelvek „ata”, „ana”, „anne” szavait.

²³ Vö.: BAKAY 1994, 32.

lesleges, s hogy, mint jelenleg állnak tárgyuk iránti tudományos ismereteink, czáfolásra sincs többé szükség”²⁴(HALASY-NAGY 2014, 1–2.) Sajnovics és társának képzelgéseiről Halasy-Nagy – az általa Bárczi Géza nyelvésznek tulajdonított – sorokat idézi: „*Van a magyar nyelvtudósoknak egy soha ki nem magyarázható közös vétkük, éspedig az, hogy Sajnovics Jánost a Finn-ugor nyelvrokonság megteremtőjének kiáltják ki, holott Sajnovics [...] a turanizmus megteremtője volt. [...].*” (HALASY-NAGY 2014, 4.)

Gyarmathy Sámuel (1751–1830) nyelvészkedő orvos (s még jó néhány hasonzorú társának tevékenysége) is kizárólag a műkedvelés szintjén értékelhető. Gyarmathy eleinte „turanista” volt, mígnem Schlözer hatására „tért meg”, s vált lelkes finnugristává. A tanult finnugrista (Magyarországon karriert befutó) nyelvészek sora tulajdonképp a magát utóképző szepességi szász Hunfalvy Pállal (Paul Hunsdorfer 1810–1891) és a német születésű Joseph Budenzzel (1836–1892) kezdődött. Eleinte még ők is *meglehetősen bizonytalanok voltak abban*, hogy a magyar nyelv finnugor vagy inkább török irányultságú-e. Később Hunfalvynak (és bizonyos értelemben Budenznek) az elsősorban Vámbéryvel folytatott, ugor–török eredetet eldöntendő nyelvi „háborúja” már a magyarság egyértelmű „finnugorosításával” fejeződött be. A vita és következményei a Vámbéryt részben támogató (de vele sem teljesen egyetértő), legalább 30 nyelven beszélő nyelvzseni Szentkatolnai Bálint Gábort (1844–1913) is érintették. A magyar nyelv kizárólagosan finnugor eredetének „hivatalos” állásponttá válásában Hunfalvynak és Budenznek alapvető szerepe volt. Talán nem meglepő, hogy eleinte még csak a *nyelvrokonságot* emlegették, ám ezt – amint lehetett – rögtön igyekeztek átcsúsztatni a rendkívül kétes, alapvető vérrokonság irányába.

E tekintetben mára – mint említődött – már finomodott az általános felfogás. Újabban lassan, ám egyre biztosabban sikerült a nyelvészek egy részének józan belátásra jutni abban, hogy *valóban csak „nyelvrokonságról,” helyesebben: nyelvi kapcsolatról beszélhetünk*, ami viszont ténylegesen fennáll. E kérdés azonban önmagában is rendkívül bonyolult, mert – mint arra már többen figyelmeztettek – a nyelvrokonság nagyon sokféleképp létrejöhet. Az obi ugor–magyar (és távolabbról a finnugor–magyar) nyelvrokonság azonban nem társul meggyőző néprajzi, népzenei, embertani és genetikai párhuzamokkal.

Nem lévén nyelvész, e probléma megoldása nem feladatomban, noha a tájékozottság birtokában van erről véleményem. A régi lovas kultúrák, köztük a magyarság eleinek és a finnugor népeknek az érintkezése nyilvánvaló. A sok egyéb

²⁴ Korábban ezt a Bárczi Gézának tulajdonított idézetet magam is átvettem. Azóta kiderült, hogy a kérdéses szöveg bizonyos Sáfár István által közölt, valójában Bárczy Zoltántól származó, 1970-ben kelt írás egyik részlete. Forrás: <http://www.szittya.com/Barczy%20Geza%20temahoz.htm> E sorok Bárczy Z. Östörténetünkéről korszerűen avagy tőprengések a hazáról c. könyvében is olvashatók (Szerzői kiadás, Bp. 1995, 57.). Lett-élegyen akárki a szerző, véleményével ellentétben magam úgy vélem, hogy Sajnovics nem a „turanizmus megteremtője”, hanem egyszerűen korának mindent összezagyváló, felkért elméldője volt.

megoldás között nem lehetetlen, hogy a magyar–obi ugor és a magyar–finnugor közös nyelvtani jellegzetességek, valamint a viszonylag kevés számú szóalaki hasonlóság komolyan veendő *közlekedő nyelvi összefüggéseket* mutathatnak, illetve ezek a *kölcsönös átvétel* lényegiségét takarják. Lehetséges még a – bármely népet, néprészt esetlegesen érinthető – részleges vagy teljes nyelvváltás előfordulása a tágabb, nem kizárólag etnikai rokonsághoz köthető ural–altáji nyelvi összefüggések tükrében, továbbá egyéb tényezők szerepe is fennállhat.

Említettem, hogy nagyon sok példája van a nyelvrokonság létrejöttének: pl. senki nem kétli, hogy a román nyelv rokona a latinnak. Ugyanakkor köztudott és nyilvánvaló, hogy a ma románoknak nevezett vlah–oláhok őseinek és a hajdani rómaiaknak – a „klasszikusan” értelmezett őstörténetüket érintően – genetikailag lényegében semmi, vagy legalábbis nem sok köze van egymáshoz (ugyanaz vonatkozik a dák–román viszonyra is). Ez tovább bővíthető a portugál–újlatint beszélő brazilok és a románok „nyelvrokonságával” stb., noha a „történeti” genetika tekintetében a rokonság csak annyi, amennyi bármely ma élő ember között fellelhető. Újabbán hallani a nem nyelvcsaládokban gondolkodó, még tágabb, az etnikumoktól még függetlenebb nyelvi láncolatba való illeszkedésről is.

A magyarság alapvető finnugor eredetét egyre inkább megkérdőjelező újabb és legújabb kutatási eredmények ellenére természetesen még mindig vannak képviselői – noha egyre kevesebben – a magyarságot mindenáron az Urál tájáról eredeztető nézetnek. Számukra megállott az idő kereke. Fittyet hánynak minden tudományosan megalapozott érvre, ami cáfolja a meggyőződésüket, ők továbbra is a finnugorokkal, közelebből az obi ugorokkal való egy töről fakadás nyelvi összefüggéseinek minden mást kizáró bűvöletében hajlandók vizsgálni a magyar őstörténetet.²⁵ A Közép- és Belső-Ázsia irányába mutató szájakat sokadrangúként kezelik, s minden, a finnugoroktól eltérő nyelvi és más kulturális elemet az „*úgy vettük át*” „varázsmondóka” szajkózásával nyugtáznak. *Ebből adódóan a magyar etnogenezis alig mérhető obi–ugor kisebbségéből vezetik le a magyarság eredetét* annak ellenére, hogy a néppé válás folyamatában a lovasnépek meghatározóan többségi szerepet játszottak.

Üdvös lenne végre megegyezésre jutni a tudomány képviselőinek a finnugorok és a lovasnépek magyar etnogenezisben játszott *szerepét illetően, figyelembe véve az alkotóelemek arányait*. Ehhez hozzájárulhatna az *ural–altáji* fogalom újbóli bevezetése is. A „finnugrista vonalnak” végre tudomásul kellene vennie, hogy nem csak nyelvi kategóriák alapján lehet népeket különféle „családokba” sorolni, és rokonsági fokozatokat felállítani. A finnugrista

²⁵ Elmozdulás látszik a cseljabinszki–uelgi ásatások nyomán, de elsősorban az időrendi vonatkozások változnak, de úgy tűnik, hogy az alapvető finnugor eredetet továbbra sem kérdőjelezi meg. Vö. Sudár, 2017. Forrás: <http://pestisracok.hu/nem-ott-nem-akkor-es-nem-ugy-ahogy-gondoltuk-uj-magyar-ostorten-1-resz/>

<http://pestisracok.hu/nem-ott-nem-akkor-es-nem-ugy-ahogy-gondoltuk-uj-magyar-ostorten-2-resz/>

irányultságú nyelvtudománynak más szempontokat is mérlegelve el kellene tekintenie a – dogmához igazított – „úgy vettük át” kategóriába tartozó magyarázatoktól. Végre be kellene látnia a magyarság alapvetően szkíta, (szkíta eredetű szarmata stb.) és részben a szkítákkal közös töről sarjadzó (illetve utóbb is a szkítaféle népekkel vegyülő) hun –emellett bizonyos értelemben avar – eredetét. S ugyan úgy, a (szintén az antik lovasműveltségekben gyökerező) türk/török és iráni etnikumokhoz kötődő rokonságát. Végezetül pedig a lovasnépeknek az afanaszjevói (kb. Kr.e. 2500–1500), és elsősorban az andronovói (kb. Kr.e. 1500–500) régészeti kultúrák (s ezek elődeinek) közös tövéről való fakadását. Ugyanakkor a másik oldalnak is tudomásul kell venni a létező finnugor nyelvi kapcsolatokat, mely nem jelent meghatározó származást. Továbbá a nyomokban mutatkozó finnugor embertani komponensek²⁶ valóságnak megfelelő, együttesen jócskán 10% alatti jelenlétét az etnogenezis folyamatában. Ideje lenne már a finnugrista gondolkodásmódot megfordítani. Ennek értelmében a magyarságot nem beolvadt kisebbségekből kell eredeztetnünk, hanem a nép kialakulásának gerincét adó ázsiai lovaskultúrák meghatározó többségét lenne szükséges figyelembe venni, ahogy az a finnugrizmus térhódítása előtt természetes volt. Mindezek nyomán egyesült erővel célszerű lenne fellépni a lassan eluralkodó, tudománytalan őstörténeti téboly ellen.

IRODALOM

- ANONYMUS 1975 = ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Magyar Helikon, Bp., 1975 [Pais Dezső – Györfly György].
- BAKAY 1994 = BAKAY Kornél: *Kik vagyunk? Honnan jöttünk?* Tradorg-E & Tikett, Szombat hely, 1994, I.
- 1993 = BAKAY Kornél: *Hogyan lettünk finnugorok*. In: Hunnia, Bp., 1993, 1–14.
- 2013 = BAKAY Kornél: *Hogyan lettünk finnugorok?* In *Magyarságtudományi füzetek*, főszerk.: Patrubány Miklós, Magyarok Világszövetsége, F.k. Kárpáti Gábor Csaba, Bp., 2013.
- BÁRDI 2008A = BÁRDI László: *Az ázsiai hunok élete és történelme* In *Magyarságtudományi tanulmányok*, Hun-idea, Bp. 2008.[A] 55–79.
- 2008B = BÁRDI László: *Az uygurok története*. In *Magyarságtudományi tanulmányok*, Hun-idea, Bp. 2008.[B] 81–92.
- BARTUCZ é.n. = Bartucz Lajos : *A magyar ember*. In *Magyar föld magyar faj*, IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp., é.n.
- BÉRES 2003 = BÉRES Judit: *A magyarországi népesség genetikai rokonsága*. szerk. Hídvégi Egon, In *Genom*, Széphealom Könyvműhely, 2003, 171–185.

²⁶ A finnugorokra is jellemző ún. kelet-balti embertani típust részben az avarokba és a magyarságba beolvadt szálság közvetítette. Az obi–ugor összetevők (uráli, paleo–szibirid, a társult mongolid elemekkel [tungid, protomongolid stb.]) kimutatható aránya ma 0,01% körüli, de a 10. században sem érte el az 1%-ot, mint arra többen rámutattak (köztük Henkey Gyula is).

- BOLDOGKŐI 2017 = BOLDOGKŐI Zsolt: *Genetikusok szerint a magyarok ősei hunok voltak, és a magyar az avarok nyelve lehetett.* http://hvg.hu/tudomany/20170926_magyar_ostortenet_honfoglalas_hunok_avarok_nyelve_magyar
- CSAJÁGHY 1998A = CSAJÁGHY György: *A félgöbi avar síp és történeti háttere.* Püski, Bp. 1998/I.
- 1998B = CSAJÁGHY György: *A magyar népzene bölcsője: Kelet.* Alexandra, Pécs, 1998/II.
- 1998C = CSAJÁGHY György: *A magyar népzene ősrétegeről és néhány ősi hangszerről.* Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékkörző Egyesület, Debrecen, 1998/III.
- 2001 = CSAJÁGHY György: *A magyar őstörténet egyes zenei emlékeiről. Három tanulmány.* Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Bp., 2001.
- 2008 = CSAJÁGHY György: *A magyar népzene, mint „zenei anyanyelvünk”* In *Magyarságtudományi tanulmányok*, Hun-idea, Bp., 2008, 185–228.
- 2012 = CSAJÁGHY György: *Néhány nyelvi és ritmikai összefüggés a magyar népzeneben.* In. *Valóság*, Bp., 2012/11., 18–32.
- 2015 = CSAJÁGHY György: *Indián rokonok? Indián ősmagyarok?* In. *Magyar Hüperion*, III. évf. /2. Bp. 2015, 198–221.
- 2016 = CSAJÁGHY György: *Szkiták, kelták, magyarok.* In. *Kapu*, XXVIII. évf. Bp., 2016, jan. 66–72., febr. 59–65.
- 2014 = CSAJÁGHY György: *Összefoglalás az avar zenéről.* In. *Kapu*, XXVI. évf. /9. Bp. 2014, 38–49.
- 2016 = CSAJÁGHY György: *Néhány összefoglaló gondolat a magyar népzeneről.* In. *Magyar Hüperion* IV. évf. /3., Bp., 2016, 363–377.
- ENGEL 2001 = ENGEL Pál: *Úrigyerekek tévúton. Népszabadság*, Bp., 2001. május 12.
- ÉRDY 2005 = ÉRDY Miklós: *A magyarság keleti eredetének genetikai mutatói.* In *Eleink*, IV. évf. 1 Magyar Tudomány a Világban Alapítvány, Bp., 2005, 40–55.
- ÉRY 1994 = ÉRY Kinga: *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában.* In *Honfoglalás és Régészet*, Balassi Kiadó, Bp., 1994, 217–224.
- FÓTHI 1998 = FÓTHI Erzsébet: *Összehasonlító antropológiai vizsgálat a Kárpát-medence etnogenezéséhez. Embertani kapcsolatok a 6–8. században az eurázsiai steppe és a Kárpát-medence között.* In. *Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1998, 1–23.
- HALASY-NAGY 2011 = HALASY-NAGY Endre: *Tetten ért őstörténeti csodabogár Avagy még ma is hamisságokat tanítanak tudományként a magyar egyetemen.* In. *Eleink*, X. évf. 1. 2011, 38–45.
- HENKEY 1993 = HENKEY Gyula: *Őseink nyomában.* Magyarság és Európa Kiadó, Bp., 1993.
- 2002 = HENKEY Gyula: *A magyarság és más kárpát-medencei népek etnikai embertani vizsgálata.* Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft., Bp., 2002.
- HÓMAN – SZEKFI 2005 = HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: *Magyar Történet I.* (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935.
- IORDANES 2005 = IORDANES: *Getica.* közreadja, szerk. és részben fordította Kiss Magdolna, L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft., Bp., 2005.
- KODÁLY 1987 = KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene.* Zeneműkiadó, Bp., 1987, harmadik kiadás.

- KRALOVÁNSZKY 1966 = KRALOVÁNSZKY Alán: Antropológiai adatok a honfoglalók sámainak hez. In. *Anthropológiai Közlemények*, X. évf. 1–3. szám, Bp., 1966, 91–97.
- LÁSZLÓ 1978 = LÁSZLÓ Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Magvető Kiadó, Bp., 1978.
- MARCANTONIO 2006 = MARCANTONIO, Angela: *A történelmi nyelvészet és a magyar nyelv eredete*. Hun-idea, Bp., 2006.
- MATSUMOTO 1988 = MATSUMOTO, Hideo: Characteristics of Mongoloid and neighboring populations based on the genetic markers of human immunoglobulins. In. *Human Genetics* 80., 1988, 207–218.
- NEPRÁČZKI et al 2017 = NEPRÁČZKI, Endre-Juhász et al: *Genetic structure of the early Hungarian conquerors inferred from mtDNA haplotypes and Y-chromosome haplogroups in a small cemetery*, Springer Berlin, Heidelberg, 2017.
- ÖTVÖS 2016 = ÖTVÖS Zoltán: Kaukázusi testvérek. In *Magyar Idők*, 2016. nov. 26.
- RÓNA-TAS 1996 = RÓNA-TAS András: *A honfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó, Bp., 1996.
- SAJNOVICS 2014 = SAJNOVICS, Joannes: *Demomstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse Szemléltetés. A magyar és a Lapp nyelv azonos*. Trnava, 1770. Előszó: Halasy-Nagy Endre, Ford.: Braejer Flóra, Hasonmás kiadás Két Hollós könyvesbolt, Bp., 2014.
- SAYGUN 1976 = SAYGUN, Adnan, A. [Bartók Béla]: *Béla Bartók's folk music research in Turkey*. Vikár László kiadása, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.
- SEMINO et al 2000 = SEMINO, Ornella et al: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective. In *Science* 290. 2000. november 10., 1555–1559.
- SUDÁR = SUDÁR Balázs: *Nem ott, nem akkor és nem úgy, ahogy gondoltuk – új magyar őstörténet 1–2*.
<http://pestisracok.hu/nem-ott-nem-akkor-es-nem-ugy-ahogy-gondoltuk-uj-magyar-ostortenet-1-resz/>
<http://pestisracok.hu/nem-ott-nem-akkor-es-nem-ugy-ahogy-gondoltuk-uj-magyar-ostortenet-2-resz/>
- SZABOLCSI 1933 = SZABOLCSI Bence: Osztják hősdalok-magyar siratók melódiai. In. *Ethnographia*, XLIV Bp., 1933, 71–75.
- TAUSZIK 1990 = TAUSZIK Tamás: Genetikai vizsgálatok és a magyarság története. In. *Magyar Tudomány* 8., Bp., 1990, 904–918.
- THURÓCZY 1978 = THURÓCZY János: *A magyarok krónikája*. Ford.: Horváth János, Magyar Helikon, Bp., 1978.
- TÓTH 1969 = TÓTH Tibor: Az ősmagyarok genézisének szarmatakorai etápjáról. In. *Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályainak Közleményei* 18. Bp., 1969, 85–95.
- UCSIRALTU 2008 = UCSIRALTU: *A hun nyelv szavai*. Napkút Kiadó, Bp., 2008.
- ZSIRAI 1943 = ZSIRAI Miklós: A magyarság eredete. In. *A magyarság őstörténete*, szerk.: Ligeti Lajos Bp. Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Tóth Könyvnyomda, Bp., 1943, 9–35.

Bakay Kornél

AZ EURÓPAI HUNOK EREDETE

Jelenlegi ismereteink szerint a hunok legősibb szállásterülete az Ordosz-vidéken és az ahhoz észak felől kapcsolódó (mongóliai) területen volt. (ERDÉLYI et al 1967) Erre mutatnak a kínai írott források és a régészeti emlékek is. Nagyon különös tehát, hogy a nyugati szerzők munkáikban általában azt állítják, hogy ezek a „förtelmes ivadékok” (*eine gräßliche Nachkommenschaft*) valójában azt sem tudták kik voltak, kinek a nyelvét beszélték, milyen szokásokat követtek. Mert a hun emberek nem ismerték sem az anyjukat, sem az apjukat, mivel a gátlástalan kurválkodás (*Wanderfreudigkeit*) jellemezte őket. Tehát nem tudhatták, hol jöttek a világra és a gyermekiknek sem volt semmi esélyük arra, hogy megtalálják az apjuk sírját.¹ A valóban komoly tudósok véleménye is erősen megoszlik a hunok származását illetően s nem ülnek fel ilyen primitív módon a nyugati történetírók meséinek. Többen mongoloknak vélik őket (Homeyer, Jan Filip, Thompson, Gordon), mások a türk nyelvű népek közé sorolják a hunokat (ALTHEIM 1959, 101.).² Otto J. Maenchen-Helfen³ (MAENCHEN-HELFEN 1978, 241–250.) is erősen hangsúlyozza a sírokban talált embertani anyag mongoloid jellegét (Kenkól, Wien–Simmering, Vágőr (Stra. e I.), Győr–Széchenyi utca), bár elismeri, hogy az antropológusok meghatározásai nagyon bizonytalanok.⁴ Ma már mind az un. torzított koponyás temetkezések, (HANKÓ–KISZELY 1972) mind az újabb leletek alapján csaknem biztosra vehetjük, hogy az ázsiai hunok jelentős része europid volt. Kr.sz. előtti 311-ben Lo-jang kínai fővárost meghódította a hun király (san-jü), akit a kínai források így jellemeztek: 184 cm magas férfi volt szőke hajjal, hosszú szakállában vörös fürtök látszottak. (MAENCHEN-HELFEN 1978, 251.)

¹ Hermann Schreiber, Die Hunnen. Attila probt den Weltuntergang. Wien–Düsseldorf, Econ Verlag, 1976, 49.: Die Hunnen, vielleicht international das bekannteste Volk der Erde.....weil offensichtlich sie selbst kaum wußten, *wer sie waren*, wessen Sprache sie sprachen, nach welchen Sitten sie ihre Toten begraben ließen und schon gar nicht, *woher sie kamen*. Selbst der einzelne Hunne wußte wegen der Wanderfreudigkeit seiner Mutter nicht, wo er das Licht der Welt erblickt hatte, und seine Kinder hatten keine Chance, das Grab des Vaters zu finden. – vö. Bakay Kornél, Atilla népe. „Hazát kell néktek is teremteni” sorozat. Magyar Fórum 1996. július 25.

² Franz Altheim, Geschichte der Hunnen. II. Berlin 1959, 101.: A hun őshaza nem ismert! Annyi bizonyos, hogy az Ordosz vidékéről és Kelet-Mongóliából törtek nyugat felé.

³ (Az eredeti mű 1973-ban jelent meg angolul.)

⁴ Amit Nemeskéri János mongoloidnak határozott meg, Lipták Pál elutasítva ezt, europidnak vélte. Kiszely István 1986-ban hozzákezdett az asztanai temető ötszáz koponyájának a feldolgozásához s döntően találta a turanid és az iráni típusokat. vö. Kiszely István, A magyarság őstörténete. (Mit adott a magyarság a világnak) Budapest, Püski. I. 1996, 94.

Nyilvánvaló, hogy csakis új és hiteles források segítségével oszolhat a homály. Ezért keltett nagy érdeklődést az 1972-ben napvilágra került ordoszi Ahluhajdeng-i (másutt: Aluceideng-i) fejedelmi sírlelet. (ÉRDY 1990, 1991) A sírt igen sekély mélységben építő munkások találták meg, majd két kínai régész, Tian és Guo⁵ hitelesítette a leletet. A régészek két emberi váz maradványait és állatcsontokat találtak a helyszínen. Összesen 218 db arany tárgyat gyűjtöttek össze. A legnevezetesebb darabok: az un. korona, övkapcsok, övveretek, nyaklánc, ruhadiszek, fülbevalók, gyöngyök. Az arany tárgyak összsúlya eléri a négy kilót! A koronának nevezett fejdísz két részből áll: egy arany abroncsból és egy un csúcspdíszből. A két darabból álló abroncs felső pántját tigris, az alsót kos és ló figurája díszíti. Az arany abroncs súlya 1022 gramm. A minden bizonnyal bőrből készült királyi főveg felső, csúcsos részét egy csaknem kerek alakú aranylemez díszítette, rajta két-két, egymással szembenéző farkasfej és négy kos-figura. Ezen a domborúra kiképzett aranylemezen áll egy kiterjesztett szárnyú, kistestű ragadozó madár, amelynek nyaka és horgascsőré feje azonban nem aranyból, hanem türkizből készült, mégpedig oly módon, hogy egy tengelyre „fűzték rá” a drágaköveket, aminek következtében a madár, viselőjének járása, mozgása közben billegettette a fejét. A csúcspdísz összsúlya 192 gramm. A koronának nevezett pompás arany fejdísz egykori „mondanivalóját” az ürümcsi múzeum régész kutatója, Dolkum Kamberi által gyűjtött ujjgur monda magyarázhatja meg. A Khotán vidékén (Tárim-medence) élő ujjurok ma is ismerik azt a mondát, mely szerint, ha meghal az uralkodó, az lesz az új fejedelem, akinek a fejére száll a „behit kusi”, azaz a boldogság madara. A 12,6 × 7,4 cm-es arany övlemezek is fontosak, hiszen a szibériai arany lemezek édes testvérei. A leletek kora a Kr.sz. előtti 4–3. század.

Ugyancsak régészeti bizonyítékaink vannak arról, hogy az ázsiai hunok országában, amint a kínai források erről részletesen beszámolnak, jelentős földművelés is folyt, elsősorban kölest, árpát és búzát termesztettek. Számos, vasból kovácsolt ekepapucs került felszínre Ivolga és Szudzsi vidékéről. A Belső- és Közép-Ázsiából származó régészeti leletek számbavételekor már korábban is feltűnt két lényeges körülmény. Az egyik: az európai hunok első említése és az ázsiai hunok utolsó említése között jelentős – legalább két évszázadnyi – „űr” van. A másik: a Kr.sz. utáni 4–5. századból származó leletek más jellegűek, mint a belső-ázsiaiak, sőt a mongóliai noin-ulai temetkezéseknél nyoma sem volt a lovak sírba helyezésének.

Először foglalkozunk a lósírok kérdésével, mert ez módszertani szempontból is tanulságos.

Novorosszijszk közelében, a Dürszó patak mellett 1975-ben, az emberi temetkezésektől különállóan, 16 lósírt tártak fel. A teljes lócsontvázaikon – általában

⁵ Tian Guangjin – Guo Suxin, Tanulmányok az ordosi bronzokról. Peking 1986. (kínai nyelven. Megemlíti Erdy Miklós id. mű 260.) Sajnos, ezek a kínai, koreai és japán régészeti-történeti szakmunkák szinte egyáltalán nem jutnak el hozzánk.

- rajta volt a szerszámzat, különösen értékesek a nyereg veretei. (DIMITRIJEV 1979, 212–229.) A lósírok egy része fiatalabb a hunkornál (7–8. századi), azonban több esetben sikerült a hunkori halottakhoz tartozó lótetemeteket azonosítani. A 300. sírtól például a hozzátartozó 4. ló sír 11 méter távolságra volt, a 479. sír lova pedig 9 méternyire. Az emberi temetkezések mellékletei nem hagynak kétséget az elhunyt etnikuma felől. Ez arra figyelmeztet bennünket, hogy a régészeti ásatásokat sokkal nagyobb körültekintéssel kell végezni, mert nagyon is lehetséges, hogy gyakran egyszerűen nem fedeztük fel a lósírokat. Ismerünk persze olyan sírokat is, ahol részleges lótemetkezések voltak (pl. Verhnyeje Pogrómnoje⁶), (BÓNA 1994, 60., 243., 82., 246–247.) és nemcsak Dél-Oroszországban, hanem Közép-Ázsiában is.

Amint korábban már láttuk, az ázsiai hunok (hiung-nuk, xiung-nuk) a kínai írott forrásokban szerepelnek még Kr. sz. utáni II. században (155–158), majd Dionüosz Periegetész beszél róluk Kr.sz. után 160-ban. Ezt az adatot azonban, általában, nem ismerik el hitelesnek, így a legkorábbi auktornak Ammianus Marcellinus-t tekintik. (KIESSLING 1913) Megítélésünk szerint helytelenül járnak el, mivel már C. Iulius Plinius Secundus (i. u. 23–79) is egyértelműen a hunokról (Thuni⁷) beszél. A nyugati szerzők általában igen keveset tudnak, s amit tudnak, az is túlnyomórészt durva túlzás és rágalom. Erre éppen Ammianus Marcellinus a legjobb példa, aki a következő leírást adja: „*A hunok népe (gens Hunorum), amelyről a régi kütfők csak keveset tudnak, a Maeotis ingoványain túl, a Jeges-tengernél lakik (glaciale oceanum accolens). Vadsága (feritatis) minden képzeletet felülmúl. Gyermeküknek mindjárt a születésük után késsel mély barázdákat vágnak az arcán... mindnyájan zömök, tagbaszakadt, vastag nyakú, mehökkentően formátlan, görbe hátú emberek, úgyhogy kétlábú állatoknak (bipedes bestias) vélhetnénk őket, vagy tuskóból durván kifaragott figuráknak, amelyeneket a hidak karfáin láthatunk. Rút emberalakjukhoz mérten életmódjuk annyira igénytelen, hogy nincs szükségük sem tűzre, sem ízletes ételekre, hanem vadon termő növények gyökereivel és mindenféle állatok félg nyers húsával táplálkoznak, melyet lovuk hátára, a combjuk alá helyeznek s így kissé megmelegítenek.⁸ Soha semmilyen épületet nem használnak szállásul, sőt úgy kerülük azokat, mintha (...) sírok volnának. Még náddal fedett kunyhókat (tugurium) sem lehet találni náluk. Nyughatatlanul kóborol-*

⁶ Itt jegyzem meg, hogy Bóna a dürszói sírokat alánnak véli: id. mű 82., 246–247.

⁷ C. Plinii Secundii, Naturalis Historiae. Libri XXXVII. Liber VI. 55. - Naturkunde. Geographie: Asien. Hrsg. Kai Brodersen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt. 1996, 46. - vö.D. Deftlesen, Die geographischen Bücher (II.242 - VI. Schluß). Berlin 1904, 140.

⁸ Valójában innen ered a „nyereg alatt puhított hús” ostoba legendája. Minden lovas ember tudja, hogy ha felmarjult a lova háta, a sebes felületet vékonyra szelt, nyers hús-darabokkal lehet legeredményesebben gyógyítani.

nak a hegyekben, erdőkben (Ivagi montes peragrantes et silvas pruinas),⁹ és csecsemőkoruktól hozzászoknak az erős hideg, a kínzó éhség és szomjúság elviseléséhez (...) fedél alatt nem érzik biztonságban magukat. Ruhájukat vászonból vagy erdei rácsálók összevarrt irhájából készítik. Nincs külön ruhájuk a házi és a házon kívüli használatra, hanem ha egyszer belebújnak egy fákos színű ingbe, nem vetik le és nem váltják addig, amíg a hosszú használatától el nem rongyolódik és szét nem szakad.” (!?) „Náluk soha senki nem szánt... nincs állandó lakhelyük, saját házuk, sem törvényük, sem megszabott életmódjuk, hanem mint a menekülő kóborolnak a szekereiken (sempere fugientium similes cum carpentis), amelyek lakásul is szolgálnak.” „Náluk senki sem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy honnan származik, mert a fogantatási helyétől távol született és még távolabb nevelkedett... Oktalan állatokhoz hasonlóan (inconsultorum animalium ritu) sejtelmük sincs az erkölcsről vagy az erkölcstelenségről, beszédjük kétértelmű, semmilyen vallás (religio) vagy babona tisztelete nem foglalkoztatja őket, de szörnyen áhítozzák az aranyat.” (SZEPESSY ford. 1993, 586–589., SEYFARTH ford. 1971, 242–245.) Aligha szükséges megjegyzéseket fűznünk ehhez a jellemzéshez, hacsak nem annyit, hogy Ammianus Marcellinus (Kr. sz. után 330–395) soha életében nem látott hun embert közelről, de még távolról sem. Mégis, ez a jellemzés terjedt el és vált általánossá, amint a bevezető részben is hallhattuk. Kétségtelenül van egy-két emberöltőnyi időszak, amikorról nincs közvetlen írásos adatunk a hunok hollétéről és viselt dolgairól, ám a régészet talán itt is segíthet. A megoldás kulcsa, véleményem szerint, a szarmaták és az alánok történetében kereshető. Az igazat megvallva, a hunok régészeti emlékeinek pontos meghatározása megnyugtató módon mind a mai napig nem sikerült. Miért? Talán azért, mert az archeológia túlságosan a tárgyakhoz tapadt és sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít egyes eszköz-formáknak, díszítési módoknak, ötvös és egyéb készítési eljárásoknak, majd ezt követően egy-egy korszak külsőségeinek (viselet), mint helyénvaló volna. Tulajdonképpen 70 esztendeje beszélhetünk arról, hogy el tudjuk különíteni a hunok régészeti hagyatékát.¹⁰ Korábban úgy vélték, hogy a manapság avarnak tartott emléktárgyak köthetnek talán a hunokhoz.¹¹ Bármennyire öntelt kijelentéseket is tesz a régészek egyike-másika, mint majd látni fogjuk, az avarkori emléktárgyak igenis számos közvetlen szállal kapcsoló-

⁹Több kutató e forráshelyet úgy is magyarázza, hogy a hunok erdei emberek voltak, szemben a mezeikkel. Vö. például a dreveljánok és a poljánok elnevezést.

¹⁰Elősként Pósta Béla tett erre kísérletet 1905-ben: Régészeti tanulmányok az oroszféldön. Budapest-Leipzig 1905. Majd P. Rau, Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. Pokrowsk 1927. és T. Minajeva 1927. – uő Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station ipovo. Eurasia Septentrionalis Antiqua 4, 1929, 194–208.

¹¹Hampel József, Nagy Géza és élete fogytáig Felvinczi Takács Zoltán, Szeged-óthalmi hun művészeti emlékek. Archaeológiai Értesítő 19, 1915, 211–223. – uő Kínai – hunn kapcsolatok. Újabb adalékok. Archaeológiai Értesítő 41, 1927, 146–155.

dik a hunkorhoz, sőt a magyarság őstörténeti gyökerei is közvetlenül Kínáig érnek.¹² Mindazonáltal kétségtelen, hogy azt a leletcsoportot, amelyet ma hunnak tartunk és mondunk, 1931–32-ig nem ismerték fel.¹³ Minajeva is például, akárcsak A.V. Schmidt,¹⁴ nagyon bizonytalan és óvatos volt az 1920-as években. Feltűnik a kérdés, írták az idézett szerzők, vajon ezek a rítusok és tárgyak eredete nem keleten keresendő-e, hiszen azonos jelenségek Európában nem ismertek. Előbb Joachim Werner (WERNER 1931, 33–58.) az íjak alapján, majd Alföldi András öt sajátos jellemvonás alapján különítette el a hunok emlékanyagát. (ALFÖLDI 1932) Mi volt ez az öt jellemző? 1. az égetéses temetkezési forma, 2. a pikkelymintás aranylemezek, 3. a csontmerevítő íjak, 4. a lószerszám és 5. az áldozati üstök. Ettől kezdve a nemzetközi irodalom is bátrabban hivatkozik a hun anyagra,¹⁵ de eléggé sokáig megmarad még a bizonytalanság.¹⁶ Az világossá vált, hogy a hun birodalom magában foglalja a Kárpát-medencét, mivel szebbnél-szebb leletegyüttesek kerültek elő, mindenekelőtt Szeged-Nagyszéksósra, de más helyeken is. Fettich Nándor mind Szeged–Nagyszéksós kapcsán, (FETTICH 1953) mind a fémművesség elemzése révén (FETTICH 1951) sok fontos megállapítást tett, többek között éppen a később tárgyalandó ún. polikróm ötvös-eljárással kapcsolatosan. Arra a fő kérdésre azonban, hogy miért szerepelnek ugyanazok a lelettipusok a hunok, a szarmaták, az alánok, a gótok, a gepidák, sőt a frankok sírjaiban is, csak a keleti régészeti eredmények révén sikerült választ adni.

Célszerű először a keleti területek hun vagy hun-kori emlékanyagában tallózni, mivel az biztos, hogy a hunok keletről érkeztek hozzánk. Az Altáj és az Ob folyó vidéke lehet a kiinduló pontunk, ez a vidék esik a legközelebb a Kr. születése idejére keltezett noiun-uali sírokhoz. Az Ob egyik mellékfolyója, a Csumüsa mellett 1959-ben sírokat találtak. Az egyik sírban az emberi váz mellett lócsontok is voltak, és a lósírban hevert egy vas üst hat darabja. A férfi sírjában előkerült vas kard, nyílcsúcsok (többek között „füttyülős” nyílvasak is), csatok, övdszék. De voltak a Sztjepnaja Csumüsa-i temető leletei között ékköves (almandin) berakásos tárgyak is. A bizonytalan keltezés (4–7. század között) jelzi a tanácstalanságot,

¹² Du Yaxiong, Könyv és tea. – Horváth Izabella, A táltoshit emlékei a magyar és a török népek meséiben. (előadás-szövegek). – Horváth Izabella, Két amerikai magyar Belső-Azsia kutató a 7. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson. Szittyakürt 1991. január–február, 5–6. – Horváth Izabella – Du Yaxiong, Xijiang's Population of the pre-Turic Age in Light of Chinese Archaeology and Historical Sources. Eurasian Studies Yearbook (UJ) 67., 1995, 95–109.

¹³ Pl.W.Kubitschek, Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). Jahrbuch für Altertumskunde 5., 1911, 48–58.

¹⁴ A.V. Schmidt, Kacka. Beiträge zur Erforschung der Kulturen Ostrusslands in der Zeit Völkerwanderung (III–V. Jh.) Eurasia Septentrionalis Antiqua (ESA) 1., 1927, 18–49.

¹⁵ Pl. L.A. Maculevics 1934.

¹⁶ Fettich Nándor, A hunok régészeti emlékei. In: Attila és hunjai. Szerk. Németh Gyula. Budapest, Magyar Szemle Társaság. 1940. és reprint 1986, 227–264. – Gallus Sándor, A hun leletanyag. In: Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály. Budapest 1943. reprint Szabad Tér, 1994, 547–559. A reprint kiadást előkészítette, a jegyzeteket, az irodalom- és forrásjegyzéket készítette: Bakay Kornél.

a leletek közlője¹⁷ azonban a 4–5. századot véli a legvalószínűbbnek. Ugyanezen a tájon, a Tatarszkije mogilki nevű helyen 1963-ban egy közepes méretű kurgánban több, különböző korú sírt tártak fel. A 4. sír páros temetkezés volt, két érett korú fegyveres férfi nyugodott benne. A keleti oldalon fekvő váz lábszára mellett vas csikózábla, a bal lábszárnál nyírfakéregből készített tegez, mellette 108 cm hosszú kétélű, keresztvas nélküli pallosa, de a markolatvason kalcedon gyűrűvel. A vas kardon, részben rározsdásodott lemezpáncél darabjai. Erős visszacsapó íj felűnően hosszú csontlemezei. Az íj hossza 115 cm volt. Volt még kése, kézi vonója, paszta és üvegbetétes csatjai. A másik halott mellett ugyancsak kétélű vas kardot, tegezt, nyílcsúcsokat, övdíszeket, a bal medencén vaspáncél négyzetes lemezeit, pajzs vas fogóját (?), csikózáblát, kést, csúcsos fenekű agyagedényt. Az ásató a kettős temetkezést a Kr.sz. utáni 4. század elejére (vagy korábban!) keltezte, ám a népi hovatarozást illetően nem tudott állás foglalni. Gráznov szerint ugor harcosok, Gavrilova szerint hun törzsbeliek. A felmerült kérdések eldöntéséhez nagymértékben hozzájárult az a gazdag sír, amelyet ugyancsak az Ob folyó vidékén, annak egyik baloldali mellékfolyója, a Csarus mellett (Barnaul városától délre Tugozvonovó és Novoszelszkij falu között) tártak fel 1959-ben. (UMANSZKIJ 1978, 129–163.) Valóságos kuriózum ez a temetkezés, mivel jelenlegi ismereteink szerint az ún. polikróm stílusnak és a torzított koponyás embereknek ez a legkeletibb előfordulása. A sírt, sajnos, megrongálták a munkások, akik rábukkantak. A helyszínrre érkező régész, Umanszkij sikerrel gyűjtötte össze az előkerült leleteket és megállapította: nem halmos temetkezésről volt szó. A sírgödöröt padmalyosra képezték ki vagy katakombásra (fülkesíros). A sír tájolása DK-ÉNY volt, az eltemetett egy 30 év körüli erős, 187 cm magas (vö. mongoloid rassz?) férfi, torzított koponyával! Mellékletei: arany nyakperec, jobb oldalán hosszú, kétélű vas kard és tör ezüst lemezekkel díszített hüvelyben, vas kés, 29 db vas 2 db csont nyílhegy, íjcsontok, vas lyukasztó. Ezüst övcsatok, lábbeli-csatok, veretek, függők, s mindezek kiváló minőségű aranyból és ezüsből, rekeszes-kőberakásos és filigrán technikával díszítve. A leletmentő ásatás során a feldúlt sír mellett további temetkezést nem találtak, így magányos fejedelmi sírnak vélték, mint amilyen Szudzsa, Sztaraja Igreny, Pokrovszk és a romániai Concesti.¹⁸ A sírlelet kora nem kétséges: Kr.sz. utáni 4. század vagy az 5. század első fele. Az etnikai hovatarozás eldöntése nehezebb. A torzított koponya alapján készített rekonstrukció (Geraszimov) szerint az orr erőteljes és hajlott vonalú (europid satorr), míg a kiugró pofacsontok mongoloid jellemzőnek tűnnek. A polikróm stílus, minden bizonnyal, nem etnikum-jelző. Sokkal biztosabb támpont és fogódzó a szokások és rítusok vizsgálata.¹⁹ Nyugat felé haladva most

¹⁷ A.P. Umanszkij 1974, 141.

¹⁸ Vö. Mancevics 1934, 57–58.

¹⁹ Bóna István, Régészetünk és Kelet-Európa. MTA II.Osztálya Közleményei 28., 1979, 46. Minderre vö. Bakay Kornél, A magyar őstörténet kérdései – régész szemmel. Belvedere A JGYTF Történezhallgatóinak Lapja. Szeged. Kiskönyvtár 9., 1996, 49–62.

vizsgálódjunk a Kaukázus vidékén, ahol a jellegzetes katakomba sírok különböző korúak, kezdve a 4. századtól a 12. századig. A Lermontov-szirtról elnevezett temető 10. katakomba sírjában három halott volt: egy férfi, egy nő és egy fiatalember váza, mindegyikük torzított koponyával. (RUNICS 1976, 256–266.) A nagy sírkamrába dromosz vezetett. A sírrablók a temetkezést megbolygatták. Itt agyagedények és üveg serlegek sorakoztak, körülöttük almandin és üveg berakásos arany övdíszek, kőberakásos csatok, ezüst és arany fibula, ezüst körömtisztító, fehérfém tükör, achát, karneol és borostyán gyöngyök, arany lemezek, pikkelymintás nyeregkápára való arany lemezek, oldalpalcás vas zabla, kétélű, üveg és színes kőberakással díszített ellenzójú vas kard, vas olló, kés, cseppdíszes üvegpoharak, agyagedények és egy nagy réz üst, amelyben bárány és kecske csontok voltak.

A temetkezések jellege és anyaga egyértelműen és határozottan a hunokra vall, helyesebben a hunok idejére, hiszen a kaukázusi alán temetőben lényegében ugyanazt a viseletet, ugyanazokat a szokásokat és rítusokat találhatjuk meg, ide értve a réz és cserépüstöket és a jellegzetes üvegedényeket is. (SZOROKINA 1971, 85–101.) A Kaukázus másik nevezetes hunkori temetőjéről: Dürszórol már a lósírok kapcsán szó esett.²⁰ A Volga-vidéki leletanyag is azt mutatja, hogy a Kr.sz. utáni 4. század dereka után új rítusok, új divatok, új temetkezési szokások jelennek meg, éspedig kelet felől. A temetkezési formák alapján három csoportot különíthetünk el: a/ hamvasztásos temetkezések, b/ csontvázas sírok és c/ lóbbőrös-lókoponyás temetkezések. A halottak elhamvasztása a bronzkortól ismert, a keleti lovas népekre nem jellemző. Legfontosabb lelőhelyek: a Szarátov és a Pokrovszk környéki halmok, Rovnoje, Nyizsnaja Dobrinka, Uszty-Karaman, etc. (ZASZECKÁJA 1968, 57–58.) Ezekben a sírokban is található állatcsont, elsősorban birka és ló, de csak ételmaradványként. A b/ csoport ismertebb lelőhelyei: Sztárája Ivan-covka, Berjozovka, a kazahsztáni Sipovó, Novo-Uszpenyovka, Fedorovka, etc. A nyújtott csontvázas halottak koponyája általában torzított. A minket leginkább érintő c/ csoport legnevezetesebb lelőhelyei: Verhnye-Pogrómnoje és Pokrovszk 4. kurgán. Az előbbinél szabályosan lókoponya és lábcsontok voltak a sírban, míg Pokrovszkban a lókoponya és a négy lábvég a padmalyban volt. A Kárpát-medencében és az ide vezető területeken – Románia²¹: Moldva, Olténia, Muntenia (HARHOIU–DIACONESCU 1984) – is jelentős számban kerültek elő ilyen típusú emlékek és temetkezések. Concesti (MATZULEWITSCH 1929), Szeged (Röszke)–Nagyszéksós, (KÜRTI 1987) Pécs (Nagykozár) – Űszögpuszta, (LÁSZLÓ 1961) Mőzs, Regöly, (MÉSZÁROS 1970) Kapos-völgy, Lengveltóti (BAKAY 1978, 149–172.), Keszthely, (SÁGI 1951) Pannonhalma, (TOMKA 1986) Csorna, (KOVRIK 1985) Lébény, (PUSZTAI 1966) Léva, Vágőr, Szirmabesenyő, (MEGAY 1952) etc. Ezen sírok korát és etnikai hovatarthatóságát különböző képpen ítélik meg. Vannak kutatók, akik szarmatáknak tartják

²⁰ Igazi alán temetőkre lásd: M. A. Romanovszkaja 1986, 77–80.

²¹ Az összefoglaló irodalomra lásd: Bóna István, *Das Hunnenreich*. Corvina, Budapest, 1994, 231.

őket, vannak, akik hunnak, vannak, akik germánnak és vannak, akik a részleges lótemetést türk szokásnak vélik. Az időrend tekintetében csaknem mindent abból indultak ki, hogy ezekben a sírokban nagy számban található olyan tárgyak, amelyek egy új ötvöstechnikával, nevezetesen az ún. rekeszes kőberakással (elsősorban piros almandinról, színes gránátról és üvegről van szó) és filigránózással készültek. A Fekete-tengerbe nyúló Krím félszigeten fekvő Kercs városában (az ókori Pantikapeion), az ún. Kórház utcában, a század elején jelentős sírkamrák tömegét tárták fel, amelyek telis-tele voltak ilyen technikával készített szebbnél-szebb tárgyakkal.²² Mivel ezekben a mélyen fekvő, kőből épített sírkamrákban elhelyezett fa koporsókban jól keltezhető érmék egész sorozata volt (Gallus /351–354/, I. Valentinianus /364–375/, II. Valentinianus /375–392/, II. Constantius /357–361/, etc.) a kutatók könnyű szerrel tudták keltezni az előkelő kercsi halottak mellé helyezett mellékleteket (kétélű kardokat, töröket, íjakat, lemezpáncélokat, pajzsokat, ékszereket, tükröket, övdíszeket, ruhadíszeket, lószerszám-díszeket, etc.) a Kr.sz. utáni 4. század utolsó harmadára és az 5. század elejére. Nem keltett sem meglepetést, sem kételyt nem váltott ki, amikor először M. I. Rosztovcev kifejtette nézetét arról, hogy a polikróm stílusnak nevezett új készítési technika itt, a Fekete-tenger melletti görög, elsősorban boszporuszi műhelyekben alakult ki a 4. században s innen vették át a hunok, a germánok, az alánok és más népek. (ROSZTOVCEV 1931) Zavar akkor kezdett igazán mutatkozni, amikor ugyanezen anyagok alapján egy másik orosz régész, A. K. Ambróz egészen más elméletet állított fel, mondván a polikróm stílus Kercs táján már teljesen kifejlett formában jelenik meg, itt tehát nem alakulhatott ki. Nézete szerint a Duna-medencében jött létre, mégpedig csak az 5. században. (AMBRÓZ 1966, 1974)

S most elérkezünk a régészeti források értékelésének egy igen tanulságos és fontos pontjához!

Mire alkalmas a régészeti anyag? Mekkora anyaggyűjtés alapján merhetünk levonni történeti következtetéseket? Miért és hogyan változhat meg egy népesség viselete, tárgyi kultúrája? Igaz lehet-e az az állítás, hogy amíg az avarok megőrizték ősi, keleti művészetüket, addig a hunok feladták azt?²³ A korábbiak során bizonyíthatóan megállapíthattuk, hogy magát a rekeszes technikát, zománccal, kövel vagy anélkül, már a szkíták ismerték (pl. Kelermesz, az Amu-darjai /Oxus/kincs), (ZEJMÁL 1979) a párthusok és a kusánok viszont (Tillia Tepe!) kiválóan alkalmazták a színes kőberakást is, mégpedig sokkal korábban, mint a Kr. sz. utáni 4. század. Már ez a tény önmagában is azt jelzi, hogy hibás a fentebb ismertetett két elmélet, mert sem a Kárpát-medencéből, sem Boszporuszból nem volt kelet felé „kisugárzás”, noha a hun birodalom valóban óriási méretű volt. Az tény,

²² A.A. Szpiczin 1905. – V.V. Skorpi 1907, 32–36. – I. P. Zaszcejkája 1968, 54. – A szentpétervári Ermitázs vezetője. Leningrad 1969, 39–57.

²³ E. Schaffran megállapítása. Vö. Franz Altheim, Geschichte der Hunnen. Niedergang und Nachfolge. V.kötet, Berlin 1962, 265.

hogy az ősi szkíta és ázsiai hun művészet és viselet a Kr.sz. utáni századokban „eltűnik”, ám „eltűntnek” látszik maga hun etnikum is. Ez természetesen nem lehetséges, mert a semmiből nem bukkanhattak fel az európai hunok. Új szempontok és lehetőségek merültek fel azért, hogy a Kaukázusban, elsősorban Gruziában (Kartvéli) és Örményországban olyan temetőket tártak fel (Aragviszpiri, Mcheta, Armaziszhevi, Ureki), amelyek emlékéanyagában megvan ez az új polikróm stílus, ám sokkal korábbi időből! (Érmék igazolják ezt: Hadrianus /117–138/, II. Faraszman, Gordianus /238–244/, I. Ardasír /226–242/, Urekiben pedig II. Constantius /357–361/). (BAZSAN–SCSUKIN 1990, 83–96) A Kaukázus területére viszont Iberia és Kartvéli iráni (pártus és szaszanida) meghódítása révén került mind az új technika, mind az új viselet és tárgykultúra. Írott forrásaink vannak arra nézve, hogy a perzsák már a Kr.sz. utáni 2. században elfoglalták a kaukázusi területeket és legalább Sapur arméniai hódításaitól (meghalt 272-ben) kezdve él itt a rekeszes-kőberakásos technika, amely esetleg eredetileg a Földközi-tenger keleti partvidékén alakult ki. (ARRHENIUS 1971) Igen fontos a hun történet szempontjából, és persze a mi szempontunkból is, az örmény források tanúságtétele, amelyekből kiviláglik a hunok és a perzsák közötti igen szoros kapcsolat. Arról nem is szólva, hogy a rekeszes kőberakások nyersanyagát a vörös almandint és a gránátkövet Indiából szállították. (ROTH 1980)

IRODALOM:

- ALFÖLDI 1932 = ALFÖLDI András: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. *Archaeologia Hungarica* 9., Budapest, 1932.
- ARRHENIUS 1971 = B. ARRHENIUS: *Granatschmuck und Gemmen aus nordischen Funden des frühen Mittelalters*. Stockholm, 1971.
- BAKAY 1978 = BAKAY Kornél: Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jh. in Lengyeltóti (Kom. Somogy). *Acta Archaeologica* ASH 30., 1978, 149–172.
- BÓNA 1994 = BÓNA István: *Das Hunnen-Reich*. Budapest, Corvina, 1994, 60., 243.
- ERDÉLYI et al 1967 = ERDÉLYI István – TS. DORJSÜREN – D. NAVAN: Results of the Mongolian-Hungarian archaeological expeditions 1961–1964. (A comprehensive report). *Acta Archaeologica* ASH 19., 1967, 335–370.
- ÉRDY 1991 = ÉRDY Miklós: A nagy ordosi hun aranykincs. *Szittykürt* 1991. március-április.
- 1990 = ÉRDY Miklós: *Az Ordos-pusztai magyarok: valóság vagy legenda? Expedíció a korai hun birodalom területére*. Cleveland, Árpád Kiadó, 1990, 269–271.
- FETTICH 1986 = FETTICH Nándor: A hunok régészeti emlékei. In: *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Budapest, Magyar Szemle Társaság. 1940. és reprint 1986, 227–264.
- 1953 = FETTICH Nándor: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. *Archaeologia Hungarica* Új f. 32., 1953.
- 1951 = FETTICH Nándor: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. *Archaeologia Hungarica* Új f. 31., 1951.

- ALTHEIM 1959 = Franz ALTHEIM, *Geschichte der Hunnen*. II. Berlin, 1959.
- GALLUS 1994 = GALLUS Sándor: A hun leletanyag. In: Szász Béla, *A hunok története. Attila nagykirály*. Budapest 1943. reprint Szabad Tér, 1994, 547–559.
- HARHOIU – DIACONESCU 1984 = Radu HARHOIU – Petre DIACONESCU: *Hunnischer Kessel aus Muntenia*. *Dacia* 28., 1984, 99–115.
- HANKÓ – KISZELY 1972 = HANKÓ Ildikó – KISZELY István: Mesterségesen deformált koranépvándorláskori férfikoponya. *A Szekszárdi Balogh Adám Múzeum Évkönyve 1971–1972*, 67–84.
- KIESSLING 1913 = KIESSLING, Hunni: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Begonnen von Georg Wissowa unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen*. Hrsg. Wilhelm Kroll. VIII/16., Stuttgart, 1913, 2583.
- KOVRIG 1985 = KOVRIG Ilona: Das Diadem von Csorna. *Folia Archaeologica* 36., 1985, 107–148.
- KÜRTI 1987 = KÜRTI Béla: *Fürstliche Funde der Hunnenzeit aus Szeged–Nagyszéksós. Germanen, Hunnen, Awaren*. Nürnberg, 1987, 163–170., 178–180.
- LÁSZLÓ 1951 = LÁSZLÓ Gyula, A hun aranyíj jelentősége. Adatok a hun nomád birodalom szerkezetéhez. *MTA I. Osztály Közleményei* 1., 1951, 105–122.
- MATZULEWITSCH 1929 = L. MATZULEWITSCH: *Die byzantinische Antike*. Berlin–Leipzig, 1929, 123–27.
- MEGAY 1952 = MEGAY Géza: Hun-germán sírleletek a Borsod megyei Szirmabesenyőről. *Archaeológiai Értesítő* 79., 1952, 132.
- MÉSZÁROS 1970 = MÉSZÁROS Gyula: A regölyi koranépvándorláskori fejedelmi sír. *Archaeológiai Értesítő* 97., 1970, 66–91.
- MAENCHEN-HELFEN 1978 = Otto J. MAENCHEN-HELFEN: *Die Welt der Hunnen. Eine Analyse ihrer historischen Dimension. Deutschsprachige Ausgabe besorgt von Robert Göbl*. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1978, 241–250.
- PUSZTAI 1966 = PUSZTAI Rezső: A lébényi germán fejedelmi sír. *Arrabona* 8., 1966, 99–118.
- ROTH 1980 = H. ROTH, *Almandinhandel und Verarbeitung im Bereich des Mittelmeeres*, 1980.
- SÁGI 1951 = SÁGI Károly: Hunkori sír Keszthelyen. *Archaeológiai Értesítő* 78., 1951, 185–189.
- SZEPESY 1993 = SZEPESY Gyula ford.: *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum libri. XXXI. 2., Ammianus Marcellinus, Róma története*. Európa, Budapest, 1993, 586–589.
- SEYFARTH 1971 = Wolfgang SEYFARTH. Hrsg.: *Ammianus Marcellinus, Römische Geschichte. Lateinisch und Deutsch. Schriften und Quellen der Alten Welt*. B.21,4. Berlin, 1971, 242–245.
- TOMKA 1986 = TOMKA Péter: Der hunnische Fürstenfeld von Pannonhalma. *Acta Archaeologica* ASH 38., 1986, 423–488.
- WERNER 1931 = Joachim WERNER: *Bogenfragmente aus Carnuntum und von der unterem Wolga*. ESA 7., 1931, 33–58.

Obrusánszky Borbála

HUNOK ÉS MAGYAROK GRÚZIÁBAN

A történeti és a régészeti szakirodalomban elfogadott az a tény, hogy a Kaukázus térségében főleg szarmaták és alánok éltek a Kr. u. 2–3. században, a hunok csak később, a 4–5. század folyamán tűntek fel a térség bizonyos pontjain, de nem hagytak maradandó nyomot maguk után. Ezen a képen próbált változtatni Szergej Botalov, aki tanulmányában kimutatta a hunok korai jelenlétét a Kaukázusban már a Kr. u. 2. századtól, többek között a késő-szarmata régészeti leletanyagban. 2017-ben egy nemzetközi antropológiai kutatás révén kiderült, hogy az alánnak vélt torzított koponyák szintén a hunokhoz tartoztak, és Attila király ősei nemcsak a Kaukázustól északra lévő térséget, hanem a délit is uralták. Imáron két tudományág révén így bizonyítást nyert, hogy a hunok nemcsak átvonultak a magas hegyeken, hanem hosszú időt töltöttek ott.

A természettudományos kutatási eredmények megerősítette az ókori római és pártus¹ forrásadatokat, amelyek a hunokat már a Kr. u. 2. században emlegették. Bálint Gábor hívta fel a figyelmet ezekre a korai történelmi feljegyzésekre. Periegetesz Kr. u. 117-ben írt először a hunokról, majd Ptolemaiosz is megerősítette ezt a híradást. (BÁLINT 1901, 31.) A magyar krónikai hagyomány híradása Hunorról és Magorról, illetve a csodaszarvas üldözésről is erre a korszakra keltezhető, ugyan a magyar forrás nem említi konkrét évszámot. Ezeket az eredményeket kiegészítve rövid tanulmányomban azt szeretném bemutatni, hogy a mai Grúzia területén milyen korai, a hunokra vonatkozó leletek állnak rendelkezésre.

Az egy későbbi kutatás tárgya lehet, hogy a hunok hogyan jutottak el a mai Grúzia területére, a Kaszpi-tenger északi és/vagy déli átjáróin keresztül. Mindkét út ismert volt az előttük élt lovas népek – szkíták, szarmaták – előtt. A kaukázusi hunokról a 3. századtól megsokasodnak az írásos adatok, akkor ugyanis az arméniai Arszakida-dinasztia tagjaival együtt sokszor betörték Perzsiába, és az akkori eseményekről Agathangelos Szent Gergely életéről szóló művében számolt be. Abból megismerhetők, hogy a hunok milyen szerepet tölthettek be a térség politikai eseménysorozatába. (L. LUKÁCSY 1870) Feljegyzésre került, hogy 227-ben Koszroész, Arménia uralkodója az ibérekkel és albánokkal és hunokkal berontott Perzsiába.² Később az ugyancsak Arszakida Tiridatesz (286–341) hun

¹ Sok pártus történelmi mű örmény fordításban maradt ránk. Pl. Horeni Mózes Nagy Arménia története.

² Ezek a népek mind a Kaukázusban éltek. L. Lukácsy, 1870. 143. Akkor (227-ben) Chosroes, Armenia uralkodója fegyverre szólítván hadait, az alánok meg az ibérek csapataival, úgyszintén albán csapatok-

csapatokkal megint Perzsiába vezetett hadjáratot.³ 320 körüli időszakról Koreni Mózes a következőket jegyezte fel: Tiridatesz a kazárokat és baszillokat egészen a hunok országáig kergette.⁴

Már korábban is néhány orosz és azerbajdzsán kutató vélte úgy, hogy a hunok a Kr. u. 2. század elejétől egészen a Kr. u. 8. századig uralták a kaukázusi térséget, (GMIŘJA, 2005, DZSAFAROV, 1985) és mély nyomot hagytak ott. Nemcsak a krónikák lapjain hagytak nyomot harcias őseink, hanem néhány erődöt is emeltek ellenük. A grúz kutatók szerint a Kaukázus átjáróit lovas népek ellenőrizték, különösen a *Darial-átjárót a mai Tbiliszitől északra és a Derbentnél a Vaskaput. A Darial-hágó útvonalán találták meg a torzított hun koponyákat, a derbenti úgynevezett Vaskapu erődöt pedig sokáig Hun-kapunak nevezték.* (G. GAMKRELIDZE 2014)

A hunokra vonatkozó földrajzi, továbbá a törzsi-nemzetségi neveket már számos kutató összegyűjtötte és közzétette.⁵

A NIMRÓD HAGYOMÁNY

A magyar történelmi krónikákban Hunor és Magor története szorosan összekapcsolódott a Nimród-hagyománnyal, de ezzel nagyon kevés magyar kutató foglalkozott. Ez nem másról szól, mint hogy a mai Grúzia területén kapcsolódhat össze a hunok, magyarok és a Nimród-utódok története. A róla szóló szakirodalom annyira terjedelmes, hogy jelen tanulmány keretén belül nincs módunk azt összefoglalni, csak néhány fontos elemre hívom fel a figyelmet. Mindegyik magyar krónika (Anonymus gesztája, Kézai Simon krónikája, Képes Krónika, Tarihi Üngürüs stb.) leírja, hogy Hunor és Magor apja Nimród volt, aki a Kaukázuson túli területet uralta, illetve fontos megfigyelni, hogy nemcsak a magyar királyi udvarban volt ismert a nagy királytól való leszármazás tudata, hanem a kaukázusi térségben is. A Kartlis Tskhovreba grúz krónika (JONES, 2014) szerint az Ibériát⁶ és a Kaukázus térségének egy jó részét Nebrotidák, Nimród utódai uralták. Hozzájuk köthető Derbent építése, de ugyanúgy Mtskhetát és Armazit, a két ősi ibériai fővárost is. (JONES, 2014, 18.) Az ókori Ibériában Nebrotidák uralkodtak. (JONES 2014, 26–30.)

kal, saját őrhelyeinek megnyitott kapuin átvezetett temérdek hun sereggel ismét Perzsiába rontott, ott tüzzel-vassal pusztított.

³ L. Lukácsy, 1870. 144. Tiridatesz (286–341) uralkodóról a következő feljegyzés maradt hátra Agantheleostól: „Hunokat hozatta és pusztítja vala Perzsia vidékén a tartományokat.

⁴ L. Lukácsy, 1870. 144. Arménia története c. műve alapján: ”Kiket (kazárokat és basillokat) üzőbe vévén Tiridatesz, a hunok országáig kergette.” Ez a mondat már arra is bizonyítékkal szolgál, hogy akkortájt, vagyis a 4. század közepén a hunoknak már szervezett állama volt a kaukázusi térségben, közel ahhoz a helyhez, ahová a magyar krónikák is helyezik a hun, majd a magyar szállásterületet.

⁵ Hunzibokról: B. D. Grekov, 1953. 578.. illetve ugyanezen a kötethez tartozik 2. számú térkép.

⁶ A modern grúz területek ókori neve.

A magyar Nimród hagyomány feltárásával nagyon kevés magyar kutató foglalkozott, a többség elfogadta a Hunfalvy iskola téziseit miszerint nem létezett a magyarok között ilyen hagyomány, szerintük azt a magyar írástudók találták ki. Thúry József volt az első olyan magyar történész, aki a szavárd magyarokról szóló tanulmányában kutatta a magyarok korai lakóhelyeit, és ellenőrizte a magyar krónikák adatait. Szerinte a magyar források viszonylag pontosan őrizték meg a régi haza elhelyezkedését, és a magyarság egyik csoportja Evliáth tartományból, Nimród egykori szálláshelyéről vándorolt északra Hunor és Magor vezetésével. A történelem során gyakran előfordult, hogy szállásváltás esetén a törzsszövetség egy része a régi helyen marad, Thúry szerint ez történt a szavárdok esetében is, ők a régi, „perzsiai” szállásterületen éltek tovább, egészen a 14. század végéig, Timur Lenk hadjáratáig. (THÚRY 1898) A magyar krónikában a következő megjegyzést olvashatjuk róluk: „*Testalktra és színre nézve hasonlók a hunokhoz s nyelvük is csak annyiban különbözik ezekétől, mint a szász a thüringiakétől.*” (THÚRY 1898, 399.) Ez a rövid idézet újabb bizonyíték arra, hogy a középkorban volt kapcsolat a Kárpát-medencei magyarok és a szavárdok között, egyébként honnan tudták volna, hogy a két nép nyelve nagyban megegyezik. Thúry volt az első abban is, hogy összekötötte a Nimród-hagyományt és a hun kérdést és nem talált benne ellentmondást. Először nézzük, hogy mit írt a magyarok és a hunok korai lakóhelyéről. A magyar turkológus szerint Evliáth éppen a meotiszi mocsarak szomszédságában volt, ami azonos a Genézis könyvében szereplő Chavilah földjével, ami nem más, mint a bibliai Édenkert.⁷ Evliat a mai Grúziától Észak-Íránig terjedő rész lehetett, ahonnan a lovas műveltségű népek régészeti hagyatéka került elő. (THÚRY 1898, 400.)

A magyar hagyomány szerint Nimród közel élt a Tanaisz-folyóhoz és a Meotiszhoz. A késő ókorból, 350 körüli időből fennmaradt szír forrás, a Törzsek származásáról, avagy a Kincsesbarlang, leírja, hogy Nimród számos települést és országot épített fel: Ninivét, Reszainát, Szeleukiát, Kteszifont és Adorbajgánt és további három erődöt. A felsorolt nevek többségében a mai Irak északi részén található, kivéve Adorbajgánt, amely Azerbajdzsánra utal. (Nem tudjuk, hogy mely részére vonatkozott, de valószínűleg a ma Iránhoz tartozó Dél-Azerbajdzsánt értették alatta.) A grúz királyi krónika szerint Nimród utódai is

⁷ Nemcsak az Ószövetség tud erről a legendás földről, hanem az azt megelőzően a Zoroaszter szent könyve, az Aveszta is, abban az áll, hogy a Kür és az Araxesz (Araz) alsó folyásának a vidéke, a régi Aran-tartomány, mely magába foglalta Udi, Ardzak és Sziunik-tartományt, amely a földön a legelső lakott hely volt. A fenti terület nem más, mint a szavárdok középkori lakóhelye. Bibliában szerepel Chavilah, a mi Evliáth-tartományunk leírása, eszerint az Édenkertből négy folyó ered, első a Piszon - Thúry szerint a Kür-folyó -, amely megkerüli az egész Chavilah (Evliat) földet. A Biblia további három folyó, a Gikhon, Hiddikél és az Eufrátesz nevét sorolja fel. Thúry a korabeli források alapján beazonosította ezeket, szerinte a Gikhon-folyó a Phaszisz (Rioni) folyóval azonosítható, az ókori Kolkisz-királyság legfőbb folyójával (Kolkiszon ma Grúzia és Abházia osztozik). A Hiddékél az Araz-folyó lehet, mely ma Azerbajdzsán és Irán határfolyója. A negyediknek, az Eufrátesznek a neve jól ismert számunkra.

építkeztek: egyik fia, Ardam például megalapította Derbent városát és erődjét a Kaszpi-tenger mellett, fallal körbevette az ibériai Mtskhetát és Armazit.⁸ Nimród birodalmát felosztotta fiai között, Jarednek jutott Kartli és Perzsia. (METREVELI 2014, 18.)

A kutatók egy jó része úgy véli, hogy Nimród története a szíreken keresztül jutott el a kaukázusi népek közé, akik keresztény missziókat vezettek a térségbe.⁹ Azonban 1901-ben Tbilisziben jelent meg egy mű, Dzsanaszvil szerkesztésében orosz nyelven, amelynek a címe: *Nimród könyve*. Ez összegyűjtötte a grúziai Nimród hagyományt. Érdekes, hogy ez a munka eltér a szír Kincsesbarlang leírásától, ami azt jelentheti, hogy gazdag Nimród hagyomány élhetett a kaukázusi térség népei között. Szintén találhatunk a nagy királyról adatokat Horeni Mózes: Nagy Arménia története című munkájában, amely a pártus birodalom történelmét foglalta össze, és feljegyezte többek között Nimród családfáját, amelyből megbizonyosodhatunk arról, hogy nemzetsége nem halt ki, hanem voltak utódai.¹⁰ Ugyancsak a Kartlis Tsovreba is emlegeti Nimród fiait. Mivel az uralkodók nagy háremet tartottak fent, számos utódja születhetett, akik egy-egy tartományt irányítottak, közöttük tovább élhettek a nagy királyi ős dicső tettei.¹¹ A kartveli, vagyis a grúz krónikák megemlékeznek I. Mirvan (Kr. e. 159–109) ibériai királyról, aki a Nimród – (Nebrot) dinasztiából származott.¹² A dinasztia összesen kilenc Nimródtól származó királyt adott. A legkésőbbi Vahtang Gorgaszali volt, ő volt az, aki új helyre, a mai Tbiliszibe helyezte székhelyét. A hős katonát és királyt csak „Nimród hősének” nevezték kortársai. (JONES 2014, 80, 111.)

⁸ Mtskheta ma is létező város, Tbiliszitől körülbelül 20 kilométerre van északi irányban. Ez volt Ibéria ősi fővárosa egészen a Kr. u. 5. századig. Armazi Mtskheta mellett helyezkedik el a hegyekben, az egykori erőd romos állapotban van.

⁹ Hahn 1984. Nimród alakja a szír mondai hagyományban. In: Antik tanulmányok. 31. évf. 1. szám. 81–99.

¹⁰ „Meszdrim nemzette Nembrothot (Nimródot), Nembroth nemzi Bábót, Báb nemzi Ánebit, Ánebit nemzi Árbelt, Árbel nemzi Kajalt, Kajal nemzi Árbelt. Árbel nemzi Ninuszt, Ninusz nemzi Niniászt.” (Horeni 1892, 14.)

¹¹ Összehasonlítással a mongol Dzsingisz kán utódai voltak azok, akik a nagy előd halála után is jogot formálhattak egy-egy térség irányítására. A nagy, jeles őstől való származás előjogot biztosított számukra, ők tarthattak igényt a helyi királyságok vezetésére. Dzsingisz kánnak jelenleg is körülbelül 16 millió utódja él szerte a világban. Miért ne lehetne elfogadni, hogy Nimródnak is sok utódja maradt meg az ókor folyamán?

¹² A Mezopotámia és a Kaukázus népeit a Kr. e. 3. századtól a Kr. u. 3. századig a szkíta népek szövetségéből álló pártus Arszakida-dinasztia fogta össze, melynek helyi, albániai, edesszai és arméniai ágai egyaránt álamvallássá tették a kereszténységet. A pártus korban a Kaukázusban tanyázó lovas szarmata népek szükség esetén 100 ezer lovaszt tudtak kiállítani. Strabon így írt róluk: „A hegyvidéken harcias törzsek laknak, akik szkíta és szarmata módon élnek, mert azoknak a szomszédai és rokonai is, mindazonáltal földműveléssel is foglalkoznak. 100 ezer embert tudnak összetoborozni, ha valami veszély fenyegeti őket.” Ezen, szkíta-szarmata törzsek között élhettek a szabírok, a szavárdok elődei, akik a hunok szövetségéseként a 4. századtól nagy befolyásra tettek szert. Ammianus Marcellinus is hallott róluk, ami azt jelentette, hogy híres és erős törzs lehetett a Kaukázusban, bár korai lakóhelyükről nem szerzett pontos értesítéseket.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy téves az a fenti elmélet, miszerint a Nimród hagyomány a síreken keresztül került a Kaukázusba, éppen ellenkezőleg, a kereszténységet térítő, és a Kaukázusba is eljutott síreken foglalták össze a helyi történeteket, többek között a Nimródra vonatkozó leírásokat, elbeszéléseket. A helyi uralkodócsaládok, például Ibéria urai is a pártus Árszák-házból származtak, akiknél elevenen élt a Nimródtól való származás tudata. A szövetség eredete messzire nyúlik vissza, a pártusok valószínűleg a Kaukázusban is szoros kapcsolatot alakítottak ki a hunokkal, csakúgy, mint Közép-Ázsiában: szövetséget, vérszerződést köthettek egymással, de nem elképzelhetetlen a dinasztikus házasság sem. A szoros kötelékre lehet bizonyíték a Nimródtól való származás tudata a magyar krónikákban.

RÉGÉSZETI EMLÉKEK

A hunok korai, kaukázusi jelenlétének bizonyítása több ok miatt nehézkes, az egyik az, hogy a térség régészeti leleteit sokszor valamely helyi régészeti kultúra – például helyi grúz vagy örmény – emlékeinek tartják, holott az egykori pártus eredetű Ibériai Királyság központjában a Kr. u. 2. századtól megjelenik a jellegzetes hun polikróm stílus.¹³ A Kaukázusban, a grúz és az alán leletek között pedig feltűnnek olyan féldrágakövel berakott aranykincsek, amelyek a közép-ázsiai hunoknál is megvoltak, de hasonló stílusú tárgyak kerültek elő a mongóliai Gol Mod 2 hun sírból.¹⁴ A hunok nyugati vándorlásának a kulcsa – Zaszceckaja, Botalov és más orosz régész szerint – a késő-szarmatának és alánnak nevezett régészeti anyagban rejtőzhet. Az orosz Smirnov már az 1950-es években lehetségesnek tartotta, hogy a Kr. u. 1–2. században az észak-kaspi vidéken a szarmata-alán lakosság sírjai között már bevándorolt hunok is voltak. (SMIRNOV 1950, 113.) Az orosz Zaszceckaja úgy véli, hogy ezek a korai hunok a Terek-Kuma-folyók közti területen éltek, ami a mai kabard, oszét, észak-grúziai területeket fedi le. (ZASZCEKAJA 1994) A hun vándorlását Erdy Miklós az üstökön, diadémokon és részleges lovasmetekkezéseken át követte nyomon, az ő eredményét jól kiegészítik a hun ötvösművészet remekei, az úgynevezett polikróm stílusban készült tárgyak, amely révén szintén követhetjük a hunok útját.

Ugyan a polikróm művészeti stílus eredetéről megoszlanak a vélemények, a régebbi irodalomban gót vagy Meroving eredetűnek tartották, mások a szkíták és szarmaták mesterművének vélték.¹⁵ Peter Baofu szerint a gótok a szkítáktól

¹³ A térség egyik leghíresebb aranykincs gyűjteménye az armaziskhevi lelet, melyet a Kr. u. 2. századra kelteztek. Ezek a páratlan értékű tárgyak a régi grúz főváros, Mtskheta közelében kerültek elő. Egyéb lelőhelyek: Kldeeti temető (Kr. u. 3. század), Ureki leletek, Zhinvali (hun koponyák és polikróm stílusú leletek), Zghuderi polikróm tárgyak (Kr. u. 2–3 század).

¹⁴ Az Ulánbátor Egyetem kiállítótermében lévő dokumentumok alapján.

¹⁵ Jordanes, 86. https://archive.org/stream/gothichistoryofj00jorduoft/gothichistoryofj00jorduoft_djvu.txt

és a szarmatáktól vették át a Kr. u. 2. században. Népszerű volt a hunok körében is. A gótok terjesztették tovább a stílust Itália, Gallia déli részén, valamint Hispániában. (BAOFU 2012, 219.) Az európai kutatók azonban nem figyeltek fel arra, hogy ezek a tárgyak Ázsiában is megtalálhatók, és datálásuk jóval korábbi (Kr. e. 3. század), mint az európai megjelenésük, ami azt bizonyítja, hogy keletről került nyugatra. Erre az orosz Bernstam ásatásai hívták fel először a figyelmet. (BERNSTAM 1951) A román Harhoriu volt az, aki felfigyelt arra, hogy ez a művészet a hunokhoz kapcsolható. (HARHORIU 1977)

Európában nem találjuk meg ennek a művészeti ágnak az előzményeit, viszont a belső-és közép-ázsiai hunok régészeti emlékei között végig követhetjük, hogyan alakult, fejlődött ez a stílus. A gótokhoz szintén a hunok révén jutott el, a hűséges alattvalók elnyerték a hun hatalmi jelvényeket, ezért található meg számos helyen Nyugat-Európában. A polikróm stílus olyan kifinomult mesterségbeli tudásról árulkodik, amelyet csak szakavatott mesterek tudták elkészíteni, akik nagy tapasztalattal rendelkeztek mind aranyművesség, mind drágakő beakasztás területén. Már Fettich Nándor felhívta a figyelmet arra, hogy ezeket a termékeket nem akárhol, hanem csak királyi udvarokban tudták készíteni, például a Hun Birodalom bizonyos műhelyeiben. (FETTICH 1951)

Ennek a stílusnak a terjeszkedéséről tartott előadást Ulánbátorban Ursula Brosseder, aki a polikróm stílus eredetét a gol mod-i tárgyakhoz kötötte. Párhuzamként hozta fel a közép-ázsiai és a kaukázusi, korábban alánnak és kusánnak tartott leleteket. (BROSSEDER, 2011) Magam a belső-mongóliai Hun Múzeumban is megtaláltam ennek a stílusnak a prototípusát, ahol az aranyleletekben drágaköveket foglaltak bele. A tárgyak megtalálhatók a grúziai leletek között, Armaziban, a régi grúz fővárosban is találtak jellegzetes hun polikróm stílusú leleteket, csak a helyi régészek nem hunnak, hanem helyi művészeti stílusnak nevezték el. (GAMKRELDZE-TODUA, 2014) A 2–3. században találtak Kleetiben, Urekiben is ilyen leleteket. A 4–5. században az egykori Alánia területéről is kerültek elő ilyen leletek, de azokat az alánok aranyának nevezték el, holott az szintén a hunok kincse volt. Ezek a kaukázusi leletek bizonyítják a hunok korai megtelepedését a kaukázusi térségben. A régészek megerősítették azokat a régészeti forrásokat, amelyek a hunokat a Kr. u. 2. századtól a térségben emlegették. Gmirja, dagesztáni kutató a hunok központját a Kaszpi-tenger északnyugati részére helyezte, megjegyezve, hogy a birodalom kiterjedése jóval nagyobb lehetett. (GMIRJA 1995, 9.) Ezt a nézetet osztotta az orosz Botalov is, aki szerint a kaukázusi Hun Birodalom nagy kiterjedésű lehetett. (BOTALOV 2013, 19.) Pontos adatok nincsenek a birodalom nagyságáról, de az biztos, hogy a hunok egy részének nyugatra költözése nem rendítette meg erejüket. A 6. századi Prokopius szerint a kései hunok birodalma a Kaukázustól egészen a Meotisz-tóig terjedt.¹⁶

¹⁶ Prokopiosz, Perzsa háborúk. I. X. 2–10.

HASONLÓ MOTÍVUMOK

Számos olyan motívum létezik a történeti forrásokban, amelyek valamely hun szokást örökített meg. Ismertek olyanok, amelyek megvoltak az ázsiai és az európai hunoknál és megmaradtak a Kaukázusban is. Van olyan mondai elem, amelyet a helyi kutatók eddig nem tartottak hun szempontból fontosnak. Ezekből mutatnék be néhányat. A legismertebb a csodaszarvas üldözési motívum, amely Nimród két fiát, Hunort és Magort is hajtotta. Ez a Bécsi Képes Krónikában maradt ránk. Legkorábbi említése Jordanes *Getica* c. művében olvasható, aki Priszkosz rhétor művéből merített. Ebben is olvashatunk a meotisi átjárót megmutató szarvasról.¹⁷ Hasonlót jegyeztek fel a Nebrotida Vahtang királyról is, aki egyszer elment az erdőbe vadászni. Meglőtt egy szarvast, de az megmártózott a közeli hőforrásban, jobban lett és elfutott. A csoda láttán a király kivágatta a fát és oda építette új fővárosát, Tifliszt. (KALANDADZE 2010, 100.)

Egy másik jól ismert történet Aquileia ostromához kapcsolódik, ahol a hunok egy különleges „sztyeppei” fondorlattal vették be a várost. (KÉPES KRÓNIKA 16.) Egymás felé helyezték a nyergeket, majd meggyújtották őket. Azok hője megolvasztotta a falakat, a réseken pedig már be tudtak menni a támadó harcosok és elfoglalták a várost. Hasonló módon vették be az ázsiai vagy keleti hunok Pingcheng, a mai Datong városát, (QIN SHU 122) de ott nem gyújtották meg a nyergeket. A nyergekből épített máglya szerepelt a catalaunumi csata leírásában is. Elképzelhető, hogy ez egy olyan különleges szerkezet lehetett, amiről Priszkosz értekezett 443-ban Naissus ostroma kapcsán: a szerző leírta, hogy a hunok tömegesen használtak kerek ostrom tornyokat és egyéb támadó szerkezeteket, amiket ügyesen mozgattak.¹⁸ Grúzia (Kartli) történetében szintén találunk egy hasonló történetet, amely a 9. század végén játszódik. Ebben azt olvashatjuk, hogy a helyi Bagratida-dinasztia két tagja összeveszett és egyikőjük, név szerint Szumbat Tiezerakal megtámadta Upliszcike városát és úgy vette be a várost, hogy a nyergeket egymásra halmozta, egészen a falig, majd így a katonák bejutottak az erősített városba. (KARTLIS TSKHOVREBA 2014, 144.) Ez azt jelenti, hogy ez a jellegzetes hun motívum hosszú ideig, még Árpád fejedelem idején is megvolt a Kaukázusban.

Harmadik említésre méltó motívum a falba építés, vagy más néven az építőáldozat, amely a mai Kínától a Kaukázuson át a Kárpát-medencéig, sőt a Balkán-térséig különböző balladákban, történetekben megtalálható. Korábban összefoglaltam a legismertebb történeteket, most csak néhányra hívom fel ismét a figyelmet. A belső-ázsiai térségben, Mandzsúriában, tehát nem kínai területen a Kínai Nagy Fal keleti szakaszán Shi Huang Di-vel kapcsolatban maradt meg egy

¹⁷ Jordanes, *Getica*. 86. In: https://archive.org/stream/gothichistoryofj00jorduoft/gothichistoryofj00jorduoft_djvu.txt

¹⁸ Priscus 8. töredék. In: <https://people.ualgary.ca/~vandersp/Courses/texts/prisr8.html>

hasonló történet.¹⁹ Később az Ordosban, a déli hunok egykori fővárosának, Fehérvárnak (Tongwancheng) az építéséről megmaradt egy különleges leírás a Jin-shu 130. szakaszában: „Amikor Helian Bobo megtervezte Tongwan várost, Chi-gan Ali-t nevezte ki az építkezés főnökévé. Ali nagyon mesteri építész volt, de természete nagyon kegyetlen volt. A palota falait nagy erővel építették. Ha a falon lyukat lehet fűrni, akkor ő (Chi-gan Ali) azonnal megölte a fal építőjét, és testét beépítette testét a falba.” (JIN-SHU 130. tekercs)

Ázsia és a Kárpát-medence közötti köztes részen, a Kaukázusban, mai Grúzia középső részén áll Szurami vára. Az ott keletkezett monda szerint a helyi fejedelem várat akart építeni, de amit a munkások nappal építettek, az éjszaka leomlott. A fejedelem megkérdezett egy perzsa papot, aki azt tanácsolta, hogy egy özvegyasszony egyetlen fiát, Zurábot falazzák be.²⁰ (VARGYAS 1959, 59.)

IRODALOM

- ADAMS 2010 = ADAMS Noél: Rethinking the Sutton Hoo Shoulder Clasps and Armour. In: *Intelligible Beauty* 83–112. British Museum Research Publication, Number 178, 2010. Recent Research on Byzantine Jewellery. Edited by Chris Entwistle and Noél Adams.
- BÁLINT 1901 = BÁLINT Gábor: A honfoglalás revíziója. Gombos Ferenc Könyvnyomdája, 1901, Kolozsvár.
- BAOFU 2012 = BAOFU Peter: *The future of post-human migration. A Preface to a New theory of Sameness, Otherness, and Identity*. Cambridge Scholars Publishing, 2012, Newcastle.
- BROSSEDER Et Al 2011 = BROSEDER, Ursula & MILLER, Bryan & BEMMANN, J. Xiongnu: *Archaeology – Multidisciplinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia*, University of Bonn, 2011.
- BROWN Et Al 2001 = BROWN Katharine Reynolds, Little Charles T., Kidd Dafydd, (Eds.) *From Attila to Charlemagne Arts of the Migration period*, Contribution by the Metropolitan Museum of Art, New York, 2001.
- DAMM 2001 = DAMM Inciser G. Huns and Goths: Jewelry from the Ukraine and Southern Russia. In: *From Attila to Charlemagne. Arts of the Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Art*. Yale Univ. Press., 2001.
- DUMANOV 2004 = DUMANOV, B.: Archaeology of the late antique treasures south of the lower Danube. Common directions – In: Сборник в чест на Александър Фол., 2003.
- FETTICH 1951 = FETTICH, Nándor: *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951.
- GAMKRELIDZE–TODUA 2014 = GAMKRELIDZE, G., Todua, T. *Archaeology of the Roman period of Georgia*. (Essay and catalogue). IBERIA-COLCHIS. The Journal of the Otar Lordkipanidze Centre of Archaeology. The Georgian National Museum, Tbilisi, 2014.

¹⁹ Shanhaiguan-ban, Meng Jian Nü története ismert. Shi Ji 29. L. Obrusánszky 2016.

²⁰ Vargyas 1959, 59.

- HAHN 1984 = HAHN, István: Nimród alakja a szír mondai hagyományban. In: *Antik Tanulmányok*, 1984, 81–100.
- HARHOIU 1977 = HARHOIU, R.: The 5th c. AD *Treasure from Pietroasa, Romania in the light of recent research*, BAR, 1977.
- JONES 2014 = JONES, Stephen (ed). Kartlis Tskhovreba, History of Georgia. ARTANUJI Publishing Tbilisi, 2014.
- KALANDADZE 2010 = KALANDADZE, Ketevan. Georgia through its folktales. OBooks, Winchester, 2010.
- KIM 2016 = KIM Hyun Jin: The Huns, Routledge New York, 2016.
- MAVALL Et Al 2017 = MAVALL, Peter–PILBROW, VARSHA–BITADZE, Liana: Migrating Huns and modified heads: Eigenshape analysis comparing intentionally modified crania from Hungary and Georgia in the Migration Period of Europe. Electronic version: 10.1371/journal.pone.0171064
- MUELLER-WILLE 2003 = MUELLER-WILLE, M. Royal and aristocratic graves in Central and Western Europe in the Merovingian period. In: *Vendel Period Studies*. 2, Statens Historiska Museum, Stockholm.
- HARDT 1983 = HARDT, M., *Die Schätze europäischer Könige und Fürsten in ersten Jahrtausend*. Berlin, Akademie Verlag, 1983.
- OBRUSÁNSZKY 2009 = OBRUSÁNSZKY, Borbála: *Hunok a Selyeúton*. Masszi, Budapest, 2009.
- 2015 = OBRUSÁNSZKY, Borbála: Az építőáldozat belső-ázsiai gyökerei. In: *Székelyföld*, 19. évf. 6. sz. 99–114.
- THÜRY 1897 = THÜRY, József: A magyaroknak a szavardi aszfali neve. In: *Századok* 31., 1897, 317–327., 391–403.
- VARGYAS 1959 = VARGYAS, Lajos: Kőműves Kelemen ballada eredete. In: *Néprajzi Értesítő*, 1959, 5–73.
- 1994 = Vargyas, Lajos *Magyar Néballadák*. Európa, Budapest.

OROSZ SZAKIRODALMI VÁLOGATÁS

- БЕРНШТАН, А. 1946. Социально-экономический строй Орхрн-Енисейский Турок. VI–VIII веком. Наук, Москва–Ленинград.
1951. Очерки истории гуннов. Ленинград.
- БОТАЛОВ, С. Г. 2013. О гуннах европейских и гуннах азиатских. In: The Hun Forum. Origin and Identification Problem of the Eurasian Hun Culture. Chelyabinsk. South-Ural University. 31.88.
- ГАБУЕВ Т. А. 2005. Каталог Выставки: Аланский Всадник. Сокровица князей I–XII веков. Москва
- ГМИРЯ, Л. Б. 1995. Стрхана гуннов у Каспийский ворот. Махачкала.
- ГРЕКОВ, Б. Д. 1953. Очерки истории СССР. I. Период феодализма. IX–XV. вв. Наук, Москва.
- ГУМИЛЕВ, Л. Н. 1974 Гунны в Китае. Три века воия Китая со степени народами. III–VI. веков. Наука, Москва.

ЗАСЕЦКАЯ, Ирина П. 1994. Культура кочевников южнорусских степей первой половине I. тысячелетия. Воронеж.

ЖАФАРОВ, Юсуф 1985. Гунни в Азербайжане. Елм, Баку.

СМИРНОВ, К. Ф. 1950. Сарматские племена северно Прикаспииа. КСИИМК 34.

KI- ÉS BETEKINTŐ

Vetró Mihály

ÉGI PARIPÁK – A SZKÍTA NEMEZEK ÜZENETE

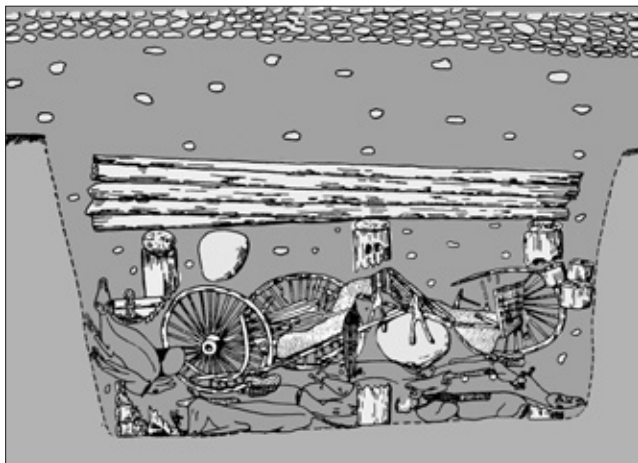
Azok a népek, melyek a nemezkészítést művelték a korai időben, valamennyien állattenyésztők voltak, vándorló, nagyállattartó, nomád pásztorok. Ez az az életforma, melyhez nélkülözhetetlen a nemezkészítés mestersége, a nemez használata.

Bár sok különböző nép, törzs élt már a vaskorban a Duna és a Sárga-folyó közötti területen, úgy tűnik, hogy létrehoztak egy viszonylag egységes kultúrát, egy különleges képi világot, melyet a képiráshoz hasonlóan értékelhetünk. A tárgyaik formavilága és motívumai hasonló elvek szerint szerkesztődtek, hasonló módszereket használtak azok elkészítésénél. Ahogy napjaink nomád pásztorainak, minden csoportnak megvolt a saját területe és vándorlási útvonala. Ezen a hatalmas területen (bár a különböző források más néven nevezik az ott élő népeket) egységes kultúra, ugyanolyan életforma alakult ki, és a törzsek egymással szoros kapcsolatban voltak. Semmi nem indokolja, hogy ne tartsuk őket egy népnek, egy népcsoportnak. Természetesen ebben az időben még nem a mai értelemben vett országokról, birodalmakról beszélünk, szerkezetük leginkább a ma is működő nomád törzsek szövetségére hasonlított.

A szkíta fejedelmeket évszázadokon át és kiterjedt területeken nagyon hasonló módon temették el. A gondosan kiválasztott, valamilyen szempontból fontos helyen a talajszint alatt egy vagy több, szobányi méretű sírgödört ástak ki. Az alaprajza rendszerint téglalap alakú volt, a mélysége 2 és 10 méter között változott. A sírgödörbe általában farönkökből egy gerendaházra emlékeztető épületet készítettek, a falai és a padlója fából volt. Néha több réteg faszerkezet is készült. A mennyezetet is többnyire gerendákból építették, ezt fakéreggel fedték, erre köveket raktak, a talajszint felé pedig több méter magas halmot hordtak.

A legrégebbi sírok, melyet a lovas szkítákkal hoznak kapcsolatba a történelemszek, a mai Oroszország Mongólia felé eső határterületén, Tuvában található. A Cárok völgyének nevezett területen tárták fel az arzsani kurgánokat, melyeket a Kr. e. 9–8. századra kelteznek. Az Arzsan-2 önmagában is régészeti különlegességnek számított, melyet az egyiptomi piramisok gazdagságával vetettek össze.

1971–74 között M. P. Grjaznov régész irányításával 120 méter átmérőjű, faszkerkezetes sírt tártak fel.

1. ábra A paziriki 5 kurgán Rudenko rajza alapján

Az Altaj hegység első szkíta leletei már a 18. század elején, Nagy Péter orosz cár korában előkerültek, ám a módszeres kutatások a 19. század második felében indultak meg. A paziriki halomsírokat 1927-ben, majd 1929-ben, és 1947–49 között kezdték feltárni először Grjaznov, majd Rudenko vezetésével. A sírkamrák kettős falának és a hideg éghajlatnak köszönhetően sok szerves anyag maradt viszonylag jó állapotban. Az Altaj mély völgyeiben és fennsíkjain lévő sírkamrákban jégencsék alakultak ki. A beszivárgó talajvíz és csapadék a hosszú tél alatt megfagyott, a rövid nyár enyhébb időjárása pedig nem tudott behatolni a mélyebb talajrétegekbe. Furcsa mód ezt a temetés utáni időszakban történt sír-
rablások is segítették, mert a rablójáratokon könnyebben hatolt le a csapadék, ami aztán a talajban megfagyott, így közel két és fél évezreden át lefagyaszta őrizte meg a kelméket is. Eddig száznál is több nemeztárgy került az ásátásokból az Ermitázs gyűjteményébe. A közelmúltban, az 1990-es években a híres Jég Szűzet tárta fel Natalia Polozszak Ukokban, egy gazdag kurgánban, amely sok nemeztárgyat is tartalmazott. (ПОЛОСЬМАК 1996)

A Kr. e. 500 körüli dél-szibériai kurgánok különösen nagy jelentőséggel bírnak a nemez történetében. Mivel a sírokban a szerves anyagok rendkívül jó állapotban maradtak fenn, jól megfigyelhetők a technikák, az anyagok és a színek is.

A nemezeket többnyire a temetési szertartásra készítették, előfordul köztük még befejezetlen darab is. Ám vannak a sírokban a használat jeleit mutató takarók is, melyek már a temetés idején kopottak voltak. A legtöbb nemeztárgy gyö-

nyörűen díszített, néhány bőrrátétes, arannyal festve vagy aranyfüsttel borítva, mások nemezrátéttel, láncöltéssel, lapos hímzéssel vagy rávarrt zsinórokkal és lószőr bojtokkal. A festékek és a színezőanyagok festőbuzér, bronz porfesték, indigó, okker és cinóber, néhány esetben fémpor-fólia. (РУДЕНКО 1968; ГРЯЗНОВ 1958)

A legtöbb szkíta nemezdíszítő módszert és formát a mai közép-ázsiai nemezkészítők is használják. Gyakran zsinórok veszik körbe körvonalként a mintákat, mint pl. az állatalakokat a vékony nemez nyeregtakarókon. Gyakran használják a pozitív-negatív mozaik technikát, hasonlóan a mai kirgiz *sirdak* vagy a kazak *szürmak* esetében. A leggyakoribb a rátétes mintakialakítás. Ez a technika 500 évvel később a Mongóliában található Nojon Ul hun nemezein is megjelenik. Ráadásul ezen a kelmén a paziriki nemezekhez hasonlóan elrendezett állatokat találunk.

Ha a ránk maradt nemeztárgyak mintáit sorra vesszük, biztosak lehetünk abban, hogy ezeknek a népeknek voltak olyan világmagyarázataik, melyek a tételes világvallásokhoz hasonlóan rendet teremtettek az életben és a világban, és áthatottak mindent. A motívumok áttekintése után teljes joggal beszélhetünk mitológiáról, még akkor is, ha nagyon kevés leírás maradt fenn a szkíták vallásáról és szertartásairól.

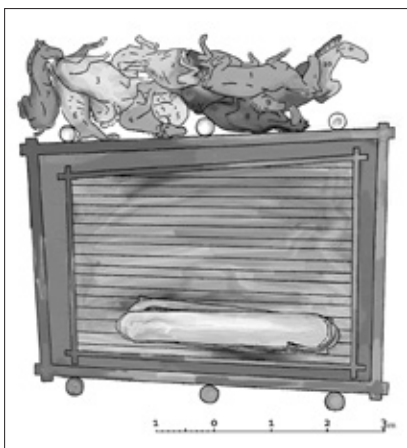
A nemeztakarókon lévő motívumok kivétel nélkül síkbeli, jelképes ábrázolások. Ezt hangsúlyozza az is, hogy többségüket határozott körvonal emeli ki. A jelek nagyrészt állatokból állnak, mely egy *állapot*ra utal, míg a ritkábban megjelenő növényi formák a *növekedést* jelképezik, a két állapot közötti fejlődési utat. Jellemző, hogy az állatokat szinte kivétel nélkül oldalnézetben jelenítik meg, mely önmagában is azt jelzi, hogy az állat (állapot) még úton van, még nem érte el a végállapotot. (PAP 1999) Gyakori, hogy egy-egy jel több különböző állat testrészeiből áll össze. Viszonylag ritkán, de emberábrázolásokkal is találkozunk, legkönnyebben ezeken érhető tetten a háromosztatú világgép. Ebből a felső világ, a szellemi szint a fej, a középső világ a lélek szintje a nyaktól a derékvonalig tart, míg az alatt az alsó világ, a testiség szintje jelenik meg.

Már a szkíta nemezekben feltűnik sok alapvető minta, amit napjainkig használnak a közép-ázsiai asszonyok nemezkészítéskor. Az egyik legkorábbi jel a körbeírt kőgyszürmü virág vagy kereszt. Emberek és állatok testén szűrődik át, máskor növényi formák közepén jelenik meg ez az alapjel, mely a kiteljesedett, az anyagi minőségéből felszabadított fény megidézője többek között a szkíta gyökerekből táplálkozó manicheista vallás kézírataiban (GULÁCSI 1994). A fényel, amely földi lekötöttségéből ezeken az élő minőségeken keresztül tud felszabadulni.

Az öt paziriki kurgánból különlegesen felszerszámozott lovak teteme került elő. Az első kurgánból 10, a másodikból 7, a harmadikból és a negyedikből 14, az ötödikből 9. Ma is eltérnek a vélemények arról, hogy a lovakat közvetlenül

2. ábra Fénykereszt nemez lótakarón az 5 paziriki kurgánból

3. ábra Az 1 számú paziriki kurgán ásatásának felülnézeti rajza a sirkamrában a szarkofággal mellette a felszerszámozott lovakkal

a temetéskor vagy a későbbi (akár egy évvel későbbi) halotti szertartáson áldozták fel. Különösen fontos kérdés, miért tartották szükségesnek a lóáldozatot, miért kellett a lovakat jelképesen más állatokká átlényegíteni. Maguk az állatok nagytermetű, erős hátasok voltak, ám valamennyien idősebbek.

Az 1. számú kurgán sírja nagyjából a halom közepe alatt helyezkedett el, tőle északra egy külön sírkamrában helyezték el a feláldozott lovakat, amelyek a jég tartósításának köszönhetően igen jó állapotban maradtak ránk. A lovak többségének a feje le volt hajtva, a lábaik a testük alá húzva.

Az 1. számú paziriki sír az egyik legjobb dokumentált korai feltárás, melyből sok nemeztárgy is előkerült. (Грязнов 1950) A lovak mind nagytermetűek voltak, általában idősebbek, fülükön tulajdonjegyekkel, ami több tulajdonost jelez. Bár elképzelhető, hogy ezek a füljegyek a korábbi tulajdonosra utalnak. A sírban tíz ló feküdt, ám kettőnek volt még két maszkja. Két barna színű (a 7. és a 8.) ló kivételével valamennyi vörös szőrű.

Most a szkíta nemeztárgyakat vizsgáljuk, nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a lovakon lévő bőrből, fából, aranyból készült díszítményeket sem, hiszen ezek is jelképi tartalommal rendelkeznek, és a nemezekkel együttesen adják a lovak teljes felszerelését. Gyakran egy-egy tárgyon belül több alapanyagot találunk, például a nemezt fával merevítik, vagy bőrrátéttel díszítik, erősítik.

Az 1. ló nyeregtakarója vörös nemezből készült, két oldalán nagyméretű, bőrből kivágott rátétdíszítés található: egy hegyi juh kicsavarodott testén egy párduc. Bár általában úgy írják le, hogy egy tigris éppen tépi szét a hegyi juhot, itt sem erről van szó. A ragadozó láthatóan sem nem harap, sem nem mar a juh-

ba. Mintha a fejének (szellemiségének) irányát igyekezne felfelé fordítani. A juh testén hét áttört formát látunk, kettő kör alakú, egy szíromforma, négy ívelt forma pedig növekedésre, fejlődésre utal. A nyakánál és a farkánál egy-egy pirosra festett folt is található. A ragadozó egész teste sárgára van festve, a körvonala, a szeme és az orr sötétbarna vonallal van kiemelve. A nemeztakaró alsó részébe mindkét oldalon 33 keskeny bőrszík van fűzve, melyek rojtokként csüngnek alá. A nemez elől és hátul görbe fával van merevítve. A ló fején – a többihez hasonlóan – fából faragott, kicsi szerszámdíszek vannak bőrszíkra fűzve. Ezek között párosával megjelenő, kettéhajló levél- vagy virágformát látunk, amely akár egy testet öltés közbeni ember- vagy madárformává válhat. A két zablapálca mindkét végén lévő griff-fejek egymással ellentétes irányba indulnak, a forgás képzetét keltve, kettős spirálformát indítva. A ló homlokdisze egy kör alakú lapon félgömb, mintha egy gyűrűs bolygót, vagy magát a sugárzó Napot idézné meg.

4. ábra Az 1 paztriki kurgán
1 számú lovának rajza feláldozás előtt

5. ábra Az 1 számú ló
nemezyergének rátéte

A 2. ló nyeregtakarója sárga nemezből készült, mindkét oldalán kék, sárga és vörös nemezrátét, mely egy-egy hegyi kecskét és mitikus ragadozót ábrázol. Az állatok láncöltéssel vannak körbevarrva, ez emeli ki az egyes testrészeiket és a rajtuk lévő jeleket is. A ragadozó párduc testű, farka vége visszaforduló madárfejű alakul. Testén egy kör, mellette íves forma, a hátán sorban hét ujjforma. Hátulról egy hármascsoport, majd újabb három, de már elkülönülve és színnel is megkülönböztetve, míg az utolsó, nagyobb körvonallal is ki van emelve. A nemi szerve hasonló formával van ábrázolva. A szárnya osztja ketté az állatot, fölötté már bikafejet látunk szarvakkal, sörénnyel. A kecske kék testének hátsó részén is megjelenik egy kör és egy ívelt forma, míg ez első két láb tövével – mintegy forgó csóvaként – egy kettéosztott kör, belőle két sárga szíromforma és egy vörös ívelt forma. Nyaka szakállszerűen rovátkolt. Szarván öt kettéosztott ovális forma. A nemeztakaró mindkét oldalán 39 keskeny bőrszík volt befűzve, elől és hátul

fával merevítették. A ló mellkasán lévő bőrszíjakon és a kantáron tigrisfejeket látunk, melyek szájából egy-egy agyar tör elő. A fából faragott tigrisfejek (melyek különösen a ló fejének két oldalán szakállas emberfejekre emlékeztetnek) fülei bőrből vannak beillesztve, az agyar ónnal bevonva. Homlokdisze az előző lóéhoz hasonló, kör és félgömb alakú forma.

6. ábra Az 1 paziriki kurgán 2 számú lovának rajza feláldozás előtt

7. ábra A 2 számú ló nemeznyergének rátéte

A 3. ló nyeregtakarója vörös nemezéből készült, mérete 119 × 60 cm. Mindkét oldalán kék és sárga nemezrátéttel egy hegyi kecske és egy mitikus ragadozó ábrázolása. A kecske teste kifordult tartásban, első és hátsó két lába egymással ellentétes irányban mozdul, így forgást előlegez meg. Testén szintén forgó mozgást idéző, két körből egymással ellentétesen kinyíló spirálforma, eredetileg az egyik ezüstös, a másik arany fémllemezrel volt fedve. A patái és a szarván lévő három egyforma sáv, valamint a szarv végén lévő – a testen lévőkhöz hasonló – forma szintén ezüstös színű fémllemezrel volt fedve. A ragadozó tigrisszerű testének hátsó felén egy sárga (aranyozott) kör, fölötté egy ezüstsínű szíromforma. Hét tollú szárnya szintén egy szíromformából nő ki. A ragadozó madárfejen sörény vagy taraj van. Csőrével a kecske szarvát ragadja meg (ahogyan valós támadás esetén biztosan nem történhet meg), mintha a bak fejét (gondolkodásának irányát) akarná visszafordítani. A nyeregtakaró mindkét oldalán három ún. medálion nemezéből, eredetileg néhol aranyozott és ónnal bevont bőrrátéttel. Ezen egy-egy hegyi juh oldalnézetű, felfelé fordított feje két nyitott szájú tigrisfej közé ékelődik be. A tigriseknek szarva van. A juh szarvai körül hímvesszővel sugárzóan rovátkolt felületből lószőr rojtok lógnak ki körben. A nemeztakaró hátsó része alatt 34 pálcából összeállított pajzs. A ló fején és mellkasán fából faragott szarvasok, testük tükröképszerűen egymásnak háttal megkettőződik, ám a két szarvas testhez csak egy fej tartozik, amely a síkból kiemelkedik. A fülei bőrből vannak beillesztve. A szarvasok között egy-egy növényi forma, mely két, egymásnak hát-

tal fordított ívből áll, középen összekötve, kirajzolva így a Halak csillagászati ábráját. A zablapálcák végeire palmettaszerű növényi motívumot faragott a mester. Homlokdísze Hold alakú forma.

8. ábra Az 1 paziriki kurgán 3 számú lovának rajza feláldozás előtt

9. ábra A 3 számú ló nemeznyergének rátéte

A 4. ló nyeregtakarója kék színű nemezéből készült, bőrrátéttel. Két oldalán szarvas és tigris képe látható, mindkettő kifordult helyzetben. Testük egymással éppen ellentétes forgást indít el: a szarvas hátsó lába felfelé, míg feje és első lábai lefelé indulnak. Ezt az irányt változtatja meg a tigris, fejével felfelé mozdulva. A szarvas agancsa faszerű növekedést mutat. A feje és patái aranylemezzel borítottak, mindenhol máshol ezüstös színű, ónnal fedve. A tigris teste narancssárgára van festve, a körvonala barna színnel kiemelve. A nemeztakaró két oldalán 26-26 keskeny bőrszík van befűzve, melyek rojtsorként csüngenek. A nemez alatt az előző lóéhoz hasonló pajzs. A ló fején és mellkasán bőrszíjakra fűzve faragott formák: egy szembenézetű kosfej, mellette egy fordított kosszarvból kinövő hármasszortatú növény. Ez utóbbi mintha egy kialakulóban lévő emberi minőséget sejtetne. A fejrésze aranyozott. A kosszarvak folytatódnak, így egy-egy stilizált, visszaforduló fejú madáralakot idéznek. A zablapálcák helyén faltörő kosszerű lendületben, szinte a levegőben úszó kosokat látunk. Szarvuk aranyozott, nyakukon sörény, ez a hortobágyi pásztorok oroszlánosra nyírt rackáira emlékeztet. Homlokdísze csepp alakú forma.

Az 5. ló a nyeregtakarón és a faragott kantáron kívül egy maszkos fejdísz is kapott. A nyeregtakaró mérete 55×63 cm, a felhasznált gyapjúsálak vastagsága nagyon különböző (14–40 mikron között van). Eredetileg kék színű nemez volt, mára nagyrészt zölddé változott. Keskeny, sárga színű bőrral van szegve, amit ínből sodort cérnával varrtak fel. Eredetileg mindkét oldalon volt bőrrátét, ma már csak az egyik van rajta. Ezen egy tigrist és egy szarvas állatot látunk. Ez utóbbi szarvakkal és jávorszarvas agancsaira emlékeztető, szárnyyszerű fejjel

10. ábra Az 1 paziriki kurgán 4 számú lovának rajza feláldozás előtt

11. ábra A 4 számú ló nemeznyergének rátéte

rendelkezik. Ez ismétlődik meg a lómaszkon, melynek a tetején lévő fejen szintén szarvakat és szárnyakat látunk. A szarvas testen elől és hátul aranyozott kör alak, mellette szíromforma. A tigris a szarvas hátsó részét lefelé nyomja, ezáltal a növényevőt felfelé indítja el. A nemeztakaró körben bőrrel szegve, mindkét oldalán hat-hat, vastag bőrből kivágott, kékre festett prémmel és vörös lószőrrel díszített halforma csüng. A halak feje, uszonya és villás farka bemetszéssel van kihangsúlyozva. Az uszonyokhoz és a farkhoz vörösre festett lószőrt rögzítettek. A nemezből készült és bőrrrel fedett sörényborító egy 57×24 centiméteres, hosszában kettéhajtott nemezlap. Mindkét oldalán négy stilizált, hátrafelé néző kakasforma. A sörényborító tetején vörös lószőrök lógnak ki. A nemezből készült és bőrrrel bevont lómaszk orr-részén egy aranyozott, kiterített állat 'kapaszzkodik' a ló fejébe. A maszk hossza 60 cm. Két oldalán egy-egy oldalnézetű párdúcforma. A farka spirálba csavarodva, a test hátsó részén kör és íves forma, előtte nyolc, növekvő szíromszerű áttörés látszik. A maszk tetején térbeli állatfej nemezből, bőrből és fából. Szarva sávosan aranyozott, végein egy-egy aranyozott golyó, a mögötte lévő szárnyak bőrből készültek, szintén néhol arany bevonattal. A szárnyak hossza 30 cm. A szarvak és a szárnyak között hálószerűen lyuggatott fülvédő bőrből. A lószerszám bőrcsíkjain hegyi juhok vagy kosok feje jelenik meg, az S-alakú zablapálca végein palmettaszerű minta: kettős kosszarvból kinövő szíromformán háromszirmú virág oldalnézetű képe. Egyértelműen látszik, hogy a ló fején nem lehetett egyszerre a fából és bőrből készült lószerszámdísz és a maszk is. Sajnos a feltárók leírásukban nem utalnak rá, melyik volt a lovon, és a másikat hol találták, illetve miből következtetnek, hogy ehhez a lóhoz tartozik.

A 6. ló nyeregtakarója kék nemezlap, rajta bőrrátét, amely két, egymással szemben álló, összekapaszzkodó szárnyas állatot ábrázol. Testük ragadozó állaté, szárnyuk öt szíromformájú részre osztva. Egyikük fején csőr és szarvasagancs, másikuk feje farkasra emlékeztet, szarvakkal. A két testen összesen 20 áttört

12. ábra Az 1 paziriki kurgán 5 számú lovának rajza feláldozás előtt

13. ábra Az 1 paziriki kurgán 5 számú lovának faragott fejdíszei

14. ábra Az 5 számú ló nemeznyergének rátéte

minta, kör, szírom és sokszög alakúak. A bőrből kivágott alakok ónlemezzel és arannyal vannak borítva. A két állat egymásba kapaszkodása miatt mintha egy négy lábúvá válna. A nemez két oldalába 28-28 keskeny bőrszíj van befűzve, melyek rojtként lógnak, még a hátsó részen 3-3 bojt. A zablán két oldalt egy-egy levegőben úszó szarvas formája van kifaragva. A ló fején bőrszíjra fűzött, faragott páros szarvasok. Öt pár háttal fordul egymás felé, egy közös fejük van, amely kiemelkedik a síkból, négy pár pedig hassal fordul egymásnak, ezek agancsai hullámot írnak le, a lábaik hiányoznak. Hasonló szarvas párok vannak a sügyériszen is. Homlokdíszje kör- és félgömb alakú forma.

A 7. ló nyeregtakarója vörös nemezéből készült, rajta vékony bőrből kivágott minta: kicsavart testű jávorszarvas, amit egy hatalmas ragadozó madár karmaival ragad meg, mintha égbe akarná emelni. A bőr felülete ónnal van fedve. A szarvas testén elől egy körből kinyíló két szíromforma, hátul egy kör körül két íves forma, együtt egy almaformát ad ki. A szarvas hátrafelé néz a madárra. Első lábai előre, hátsó lábai az ég felé indulnak. A nyereg mindkét oldalán hat-hat fejfelé lógó szakállas emberfej, amelynek szarvai vannak, közte egy pártafor-

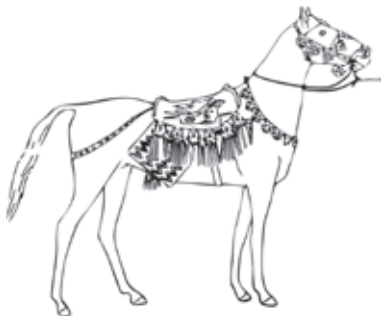

15. ábra Az 1 paziriki kurgán 6 számú lovának rajza feláldozás előtt

16. ábra A 6 számú ló nemeznyergének rátéte

ma ívelődik. A szakáll mintha stilizált szarvasfejet formázna növényi indákból álló agancsokkal. A pártából vörös lószőr lóg ki. A nyereg alatt a hármás és a négyes lóéhoz hasonló pajzs an. Az S-alakú zablavégeken, a ló fején és mellkasán is fából faragott szerszámdíszek vannak bőrszíjra fűzve. Valamennyi kettős kosszarv formából kinövő hármás szírom egyformán utalhat a növényi és az emberi élet kezdeményére, újjászületésére, feltámadására. A hátsó tartószíjon kétszer 12 négyszirmú virág-kereszt. Homlokdíszre kör- és félgömb alakú forma.

17. ábra Az 1 paziriki kurgán 7 számú lovának rajza feláldozás előtt

18. ábra A 7 számú ló nemeznyergének rátéte

A 8. ló nyeregtakarója sárga nemezéből készült, rajta mindkét oldalon négy-négy bőrből kivágott, oldalnézetű hegyi kos feje. Az állat nyelve hullámosan kilóg, a szarván körben tíz-tíz forgó mozgást idéző kosszarv forma sorakozik. A nyereg két oldalán négy-négy hasonló, oldalnézetű kosfej csüng, lószőr rojttal. A zabla végein kör alakú, felülnézeti virágformák vannak, tizenhárom

szirommal. A ló fejdíszén lévő összesen öt szembenézeti, szakállas férfifej fülei majoméra vagy medvéére emlékeztetnek. A ló mellkasán három hasonló fejforma van. Köztük itt is és a fejdíszén is egymás felé forduló, záródó kosszarv formák sorakoznak. Homlokdíszé hold alakú forma.

19. ábra Az 1 paziriki kurgán 8 számú lovának rajza feláldozás előtt

20. ábra A 8 számú ló nemeznyergének rátéle

A 9. ló nyeregtakarója vörösesbarna nemezéből készült, rajta mindkét oldalon vékony bőrből kivágott rátét: két oldalnézetű tigrisfej, a homlokán spirálba visszakanyarodó, szarvszerű formák, méretük hátrafelé haladva kissé csökken. A nyereg mindkét oldalán lévő két csüngő vastag nemezéből készült, bőrrrel borítva és aranyozva. Halszerű kígyót formáz, mely egy hegyi juh pofájába harap. A hal uszonyai és farka párosával tulipánt alkotnak, gerincén arany pöttyök sorakoznak. A zablavégeket két csőrös, füles, tarajos sárkányfej formázza. A fejdíszén négy faragott, aranyozott hegyi kecske oldalnézetű képe látható, a hátsó lábai helyén egy visszakanyarodó spirál, így a Bak általános jelének hurokjára emlékeztet. Köztük – összesen öt – kiterített szárnyú madár fekszik. A szárnyak növényi indákból, szirmokból állnak össze. A madár feje térbe fordul, taraja és fülei bőrből vannak beillesztve. A ló mellkasán lévő faragott díszek a már ismert kosszarvból kinövő hármas szirmot mintázzák. A homlokdíszé kör alakú, kissé domborított, keskeny kerettel.

A 10. ló nyeregtakarója barnásvörös nemezlapból van, tigris ábrázoló bőrrátéttel. A ragadozó lapockái fölött kinövő kör alakú formával a mezopotámiai nap-hordozó oroslánábrázolásokat idézi, a teste jelekkel áttört. Az első és a hátsó lábai fölött egy-egy kör, az elsőt 2 + 3 sziromforma, a hátsót két íves forma veszi körül, farka kígyószerűen hullámszik. A nemeztaakaró két oldalán két-két hatalmas, több mint egy méter hosszú, tigris formájú csüngő, ugyanabból a nemezéből készült, mint a nyereg. Fülei szarvakká nőttek. A testen lévő jelek önbevonatú bőrből vannak kivágva, sörénye vörös lószőrből készült. A maszkot nemezéből,

21. ábra Az 1 paziriki kurgán 9 számú lovának rajza feláldozás előtt

22. ábra A 9 számú ló nemeznyergének rátéte

bőrből, fából és aranylemezekből állították össze. Az orr-rész mérete 60×26 cm, agancsai egy méternél is hosszabbak. A durva gyapjúból készült, 5–7 mm vastag nemezalap sötétbarna. A ló orrán egy négylábú ragadozó 'kapaszkodik', ez kékre festett prémből készült, rajta csillagszerű aranylemezek. A lófej két oldalán felfelé kunkorodó spirálforma, rajta három-három négyszirmú és egy hatszirmú virág. A fül borítása bőrből készült, elől hálószerűvé teszik a rombusz alakú nyílások. Az agancs vékony bőrral borítva, melyet spirál-, szírom- és sokszögformák díszítenek. Mindkettőn hét ág, melyek végén vörös lószórtincsek lógnak. A sőrénnyborító hosszában félbehajtott nemezlalpból készült, bőrral borítva. Rajta mindkét oldalon négy stilizált kakasforma, tulajdonképpen egy kosszarvszerű spirál áttört taréjjal. A nemeztakaró alatt – a korábbiakhoz hasonlóan – két nyeregpárna, vászon tokban vadon termő növények aprítékával kitömve. A mellkas és a fejen lévő lószerszám díszei fából faragott hegyi kecské. Részben páros testtel, oldalnézetben ábrázolva, hátukkal összenöve, míg a fej kiemelkedik, és szembenézetű kosfej formáz. A zablavégeken két-két oldalnézetű hegyikecske, melynek teste hátrafelé szinte 'elfogy'. Hasonló hegyikecskéket látunk a mellkas lószerszám díszeként, ahol a kecske teste hátul spirálba csavarodik, a magyar mesék félig nyüzött bakkecskéjét idézve. Itt a kecskéket farkasszerű szörny harapja át.

A 2. számú paziriki kurgánból két darabban került elő az a nyers színű nemezből készült nyeregtakaró, mely mindkét részén egy-egy griffet ábrázol. Mérete 29×56 cm. (Руденко 1948) Rajta a szkíta művészet jellegzetes griff figurája. Teszte egy ragadozó nagymacskáé, mely mozgásban, futás vagy ugrás közben mutatja az állatot. Alapszíne nyers, csak a mellső lábak, a fark vége és a nyak sötétkék. A testen szíromszerű, kör- és íves formák hangsúlyozzák a jelképes tartalmat, a mozgásfolyamatokat. Mellső lábaiból ívelt, hosszában kettéosztott szárny nő ki, rajta 18 toll.

23. ábra Az 1 paziriki kurgán 10 számú lovának rajza feláldozás előtt

24. ábra Az 1 paziriki kurgán 10 számú lovának faragott fejdíszei

25. ábra A 10 számú ló nemeznyergének rátéte

A szárny elválasztja a testet a fejtől. A kék színű nyakon vörös madárfej füllel és kék csőrrel. Zsinórszegéssel hangsúlyozott taraján vörös színű cseppformák sorakoznak. A vékony, nyers színű nemezalapra színes nemezlapokból kivágott rátéteket varrtak. Az egyes formákat gyapjúzsinórok felvarrásával keretezték. A nyeregtakaró alsó részébe keskeny bőrszíjakat fűttek, ezek rojtsorként csüngtek alá.

26. ábra Rátétes nemeznyereg töredéke a 2 paziriki kurgánból

Egy másik nyereg szintén nyers színű, rajta festett bőrrátét. Az alap kevésbé van keményre gyúrva, és a használat során felvette az alatta lévő nyereg alakját. Mindkét oldalán párduc vagy tigris támad jávorszarvasra. A ragadozó teste csíkos, lábai pöttyösek. Mozgása lendületének megtorpanását mutatja,

jellegzetesen S alakú farkát maga alá húzza. Szájával a nyaka alatt ragadja meg a szarvast, a lélek szintjén. A jávorszarvas teste a szkíta ábrázolásokra oly jellemző, kicsavart állapotú. Feje hátrafelé néz, első lábai előre és felfelé indulnak, a teste ívelt, szinte forgó mozgást idéz. Rajta a már ismert jelképek: két kör, hat ívelt forma és egy szírom. Agancsa hátsó része szárnyyszerű, míg az eleje szarvszerű. Állkapcsával, szájával a ragadozó homlokát érinti, szellemi szinten ad át neki lehetetet.

27. ábra Rátétes nemeznyereg mintarajza a 2. paziriki kurgánból

lábait maga alá húzza, a hátsók viszont – csípőből csavarodva – hátrafelé, felfelé mozdulnak. Testén lévő jelek – a már ismert kör- és ívelt formát kivéve – sérültek, nehezen értelmezhetők. Szarva ezüstös színű, fémmel bevont. Vörösre festett nyelve hosszan kilóg a szájából.

28. ábra Rátétes nemeznyereg mintarajza a 2. paziriki kurgánból

irányulnak, és egymással párhuzamosan állnak, míg hátsó lábai keresztződnek egymással. Ez a lábtartás annyira jellemző, feltűnő, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Annál is inkább, mert hasonló szarvasokkal találkozunk sok szkíta tárgyon, de ilyenek megjelennek székelő bokályok oldalán, feltűnően sokszor. Az ilyen módon elrendezett lábtartás jellemzően szarvasok velejárója, ám igen

Az eredetileg vörös alapú nemeznyergen is állatok küzdelmét látjuk rátétekből kialakítva. A macskaszzerű ragadozó hasonló testtartású, mint az előző ábrán, farka is ugyanúgy mozdul, ám testén nem látunk csíkokat vagy pöttyöket. Szája (vagy nyelve) vörös színnel volt kiemelve. Az áldozat most hegyi kecske, melynek teste az előző szarvaséhoz hasonlóan csavarodott. Első

Töredékesen maradtak ránk a nyers nemezalapra felvarrt jávorszarvasokat ábrázoló nyergek. Vastagságuk kb. 1,5 mm. Mintájukat a már ismert módszerrel, nemezrátéttel alakították ki. A színes nemezlapokból kivágott formákat gyapjúszínórral körvonalazták.

A jávorszarvas mintha a levegőben úszna, testtartása elnyújtott, mellső lábai előre, felfelé

gyakran megjelenik a keresztény képrendben is, ott négy bot rajzolja ki a párhuzamos és a keresztező vonalakat. Erről bővebben Pap Gábor értekezik a *Vízöntő paradoxon* szakrális vonatkozásait bemutató, *Egyező és keresztező* című tanulmányában. (PAP 1999) Állatunk testének élénk sötétkék színe is az égbolt jelleget erősíti. Ugyanazokat a színeket kapjuk vissza, mint az ugyanebben a sírban talált griffes nyeregtakarónál. A test kék alapján csepp-, ívelt és köralakok jelennek meg vörös és nyers színben. Szarva feltűnően szárnyyszerű, hátrahanyatló fejének köszönhetően az állat hátsó fertályához ragad. Mivel a fenékrész ívelt formája hasonló színű, azt a képzetet kelti, mintha az is a szarvból nőne ki, így az agancs indítaná a test erővonalait.

29. ábra Rátétes nemeznyereg töredéke
a 2 paziriki kurgánból

emlékeztet, mert a nyereg akasztott állati tetem a környezetnek mutatja a vadász bátorságát és szerencséjét. Ez az okfejtés talán elfogadható a farkasok esetében, de soha nem akasztottak halakat zsákmányként nyeregbe. Így mélyebb jelentéstartalmakra kell gondolnunk.

Az Ak-Alakh 1. számú sírban talált, vörös és nyers színű nemezéből összevarrt, 70–80 cm hosszúságú, farkas alakú függőket két, viszonylag vastag nemezlapból vágták ki, majd ezeket egymáshoz tűzték. A két lap így együtt 6 mm vastag lett, a sűrű tűzővarrástól pedig jó tartású. Az állat a földre lapul, lábait maga alá húzta.

A basadari 2. kurgánban talált farkas alakú nemezfüggők első ránézésre hasonlóak az előzőhöz, készítési módszerük is megegyezik. Am ez utóbbi állatok

30. ábra Nyereg nemezfüggőjének rajza
az Ak-Alakh 1 számú sírból

A paziriki 1. számú kurgán 10. lován már láthattunk a nyereg két oldalára erősített 2-2 nemezcsüngőt. Ott ragadozó nagymacskával találkoztunk. Az ak-alakhi, a basadari, a bereli és az ukoki sírokban ezek a függeszékek nagy számban jelennek meg, és alapvetően farkasokat vagy halakat ábrázolnak. A téma kutatói szerint ezek alakja és elhelyezése a vadászszákmányra

teste teljes fordulatot végez, hátsó lába az ég felé fordul. A testén pörögve végigvonuló többlábú spirál, mintha embrionális létállapotokat mutatna. Végtagjai pedig agancsos szarvasfejekké szervesülnek.

31. ábra Nyereg nemezfüggőjének rajza a basadari 2 számú kurgánból

a nyereg két oldalán. A halak testét más színű nemezlapból kivágott, rátűzött formák ékítik. Egyiken 4 oldalnézetű, hátraforduló fejú madár, másikon 12 oldalnézetű ragadozó madárfej van párosával elrendezve. A harmadikon 14 erősen stilizált oldalnézetű madár sorakozik visszakanyarodó fejjel, csőrrel. Talán vízimadarakat látunk, formájuk úszó hattyúkra emlékeztet.

Az 1. számú paziriki kurgán 9. lovának hegyi juh fejébe harpó hal-kígyó alakú csüngőjének formái köszönnek vissza az ak-alakhi, a basadari és a bereli sírok lovain. Ezek viszont nem csavarodnak spirálba, hanem 70–80 cm hosszan csüngnek alá

32. ábra Ak-alakhi ló hal alakú nemezcsüngőjének rajza

33. ábra Ak-alakhi ló hal alakú nemezcsüngőjének rajza

34. ábra Ak-alakhi ló hal alakú nemezcsüngőjének rajza

Ezeknek a madaraknak fontos szerep jut a temetési szertartás nemezein. Az általános madárforma a keleti állatövben a halak időszakát jelöli, önmagában is a halált idézi meg. A sólyomfej gyakran jelenik meg a túlvilági állat, a griff fejeként, míg a hattyú – mint általában a vízimadarak – a lelket szállítja a túlvilágra.

Az Altaj hegység legtöbb szkíta halomsírjában a jég konzerválta a szerves anyagokat. Az, hogy ezeknek nagy része mégis megsemmisült, részben a sírrablóknak köszönhető – akik már a temetést követő évektől kezdődően egészen a közelmúltig működtek –, részben annak, hogy ha a sír megnyitása után közvetlenül nem biztosítanak a leleteknek megfelelő körülményeket, azok nagyon gyorsan oszlanak el. A mai Kazahsztán területén, Berel település közelében lévő feltárások esetében egy igen felkészült csapatot, az Osztrov Krim Tudományos Restaurátor Laboratóriumot, Krim Altinbekovot és munkatársait hívták segítségül. Így azok a nemeztárgyak is, melyek viszonylag rossz állapotban vészték át

a közel két és fél évezredet, megmenthető és részben helyreállíthatók voltak. (Алтынбеков 2014)

A legszebb nyergek közé tartoznak a két nyeregpárnából összeállított, lószőrrel és gyógynövényekkel kitömött bereli leletek. Ezekhez hasonlótl találunk más altaji sírokban is, ám azok vagy minta nélküliek, vagy mintájuk kevésbé figyelemre méltó. Vörös alapon aransárga nemezrátétei mintha az ak-alakhi sír hal alakú nemezcsüngőjének madarait sorakoztatná fel. Itt azonban sokkal aprólékosabb, kidolgozottabb a rátétminta.

Egy másik vörös nemeznyereg mindkét oldalán aransárga és okker színekből kivágott állatfigurákat, egy szarvas és egy ragadozó nagymacska párosát látjuk. Mindkettő oldalnézetben ábrázolódt, ám fejük szembenézetű. A hatalmas, szerteágazó agancsú növényevő mellkasánál, a lélek szintjén kapja a figyelmeztetést. Hátsó fertályán a Pazirikből is jól ismert jelek. Lábaik alatt 7-7 szárnyas kecskebak sorakozik.

35. ábra A 11 számú bereli kurgán egyik lovának nemeznyerge Rajz Szamasev rekonstrukciója alapján

A bereli sírokban feltárt leletek alapján Altinbekov és munkatársai közel tízéves munkával elkészítették az itt feláldozott lovak rekonstrukcióját. Nem volt könnyű dolguk, mert a szerves anyagokat sokszor alig lehetett megkülönböztetni a talajtól, amellyel együtt egészen emelték ki a lovakat.

A 11. számú bereli kurgánba 13 lovat temettek. Egymás fölött, két sorban feküdtek, alul 7 ló, azokon szilfa- és teafacserjék, kéregborítás. Erre került még 6 vörös színű ló, mindegyik fejfel keletnek tájolva. A lovak közül négynek volt maszksza nemezéből, bőrből és aranylemezekből elkészítve. Mind a négyre fából faragott, aranyozott, nagy méretű hegyi kecske szarvat erősítettek. Míg a paziriki lovakon első látásra a szarvaság játssza a főszerepet – a lómaszkok többsége is szarvasfejet idéz –, addig Berelben a lovak jellemzően hegyi kecskévé, bakká változtak. A lovak nemezéből és bőrből készült sörényborítót viseltek, melyeket lószőrrel egészítették ki. Ezen nem rátét, hanem faragott, aranyozott jelek sorakoztak. Mindegyik lovon nemezéből készült nyereg volt, a paziriki sírokból már ismert állatalakos rátétekkel.

A négy kiemelt, maszksos, bakszarvas ló közül háromnak vörös nemezéből készült nyeregtakarója volt, rajta sárga és kék nemezlapokból kivágott, visszaforduló fejű madárforma. Alakja stilizált, ragadozó madárra emlékeztet. A vörös nemezkekhez mindkét oldalon 3-3 kör alakú nemezcsüngőt erősítettek. Rajtuk fa-

36. ábra A 11 számú bereli kurgán rekonstrukciója Központi Állami Múzeum Almati

bőrrátét: kicsavarodott testű szarvas és kicsavarodott testű párdúc. A növényevő testén a már szintén jól ismert képirási jelek láthatók. Úgy tűnik, hogy a több száz kilométeres távolság és az évszázados időeltérés ellenére ugyanazt a képi ragozást használták, ugyanazon a nyelven 'olvasták' le a jeleket.

37. ábra A bereli 11 számú kurgán egyik lovának rekonstrukciója Krim Altinbekov elképzelése alapján készült rajz

tehát mindegyike beazonosítható – vagy az ábrázolt állat, ember jelképisége, vagy az alak által leírt forma alapján – egy-egy a Napúton található csillagképpel, illetve a kis vagy nagy Napéven belüli, jól behatárolható időszakkal. Hogy nem alaptalan az elképzelés (tehát fontos volt a szertartásban az égbolt megidézése), ezt jól mutatja az arany lapocskák sötétkék alapon való megjelenítése, mely a csillagos eget idézi elénk, vagy a homlokdíszek Nap-, Hold- vagy bolygóformája. Az 1. számú paziriki kurgán egy-egy lován (a nyeregtakarón, a mell- és fejdíszben, illetve a sörényborítón és maszkon) négy-négy állatövi jegy ábrája található meg különböző mennyiségben: az Oroszlán 7, a Rák, a Nyilas és a Bak 6, a Halak 5, a Kos és a Vízöntő 3, a Bika, Szűz, a Mérleg és a Skorpíó 1 lovon jelenik meg.

ragott, aranyozott jelképek: griff fej, csőrében szarvas feje. Ez is ismerős lehet a korábban feltárt altaji szkíta sírokból. Természetesen itt sem életképi ábrázolásról van szó, a griff nem elfogyasztja éppen a szarvas fejét, hanem – a képirás szabályai szerint értelmezve – e mitikus lény csőréből (szellemissége által) teremődik maga a szarvasság.

A negyedik nyeregtakaró barna nemezsből készült, rajta

Most hogy áttekintettük több szkíta fejedelmi kurgán lovait, és rendszerében láthatjuk a rajtuk lévő mintákat, maszkokat, lószerszámdíszeket, felmerül a kérdés, miért volt szükség arra, hogy hatalmas munkával így feldíszítsék a feláldozott lovakat? Észre kell vennünk, hogy valamennyi ábrázolás az Állatöv (vagyis a Nap járásának megfelelő csillagképek) keleti megfelelőit, illetve azok Holdházaít idézi,

Az egységes tér-idő rendszerben való fogalmazás, a keleti Állatöv, a Holdházak ismerete és megidézése valamennyi szkíta és szkítautód népre jellemző egészen a közelmúltig. Ez alapján szervezik életüket, művészetük is ebben a ke-retrendszerben modellezi a világot. Jó példa erre a közép-ázsiai vándorló pász-tornépek nemezsátrának az állatövi rend szerinti berendezése.

A tárgyi leletek és a korabeli (igaz más területen, a Fekete-tenger északi part-ján lejátszó szertartások) leírások alapján elképzelhetjük a lovak szerepét. A temetést követően – néha akár egy évvel később – rendezték meg a szertartást. Fontos volt a temetkezési hely és a szertartás idejének kiválasztása. A felöltötött lovakat (a Nap járásának megfelelően) körbejárták egy – talán fával, oszloppal jelölt – középpont körül, majd egyetlen, homlokukra mért ütéssel leterítették őket. Így volt biztosítható, hogy a szent helyen és szent időben zajló szertartásra a világmindenség valamennyi alapminősége, energiája egy helyre összpontosuljon. A ló (maga is a Nyilas teremtő energiáit megidéző állat) volt a hordozó, tehát a legfontosabb jegy, és ezt lényegítették át a rajta lévő jelek.

IRODALOM

- ÁRVAI – VETRÓ 2012 = ÁRVAI Anikó – VETRÓ Mihály: Nemezművesség. Cser Kiadó. Budapest, 2012.
- BAKAY 2004 = BAKAY Kornél: Magyarnak lenni büszke gyönyörűség. Kráter. Pomáz, 2004.
- 2005 = BAKAY Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai. 1. kötet. László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Budapest, 2005.
- BATCHULUUN 2003 = BATCHULUUN, L.: FeltArt of the Mongols. (*A mongolok nemezművésze-te*). Mongolian University of Arts and Culture. Ulánbátor, 2003.
- BUNN 2010 = BUNN, Stephanie: Nomadic felt. *Nomád nemez*. British Museum. London, 2010.
- BURKETT 1977 = BURKETT, Mary E.: An early date for the origin of felt. *Korai adat a nemez eredetéhez*. Anatolian Studies, 1977.
- DÜCZ 1993 = DÜCZ László: Köztünk élő turulmadár. Antológia Kiadó. Lakitelek, 1993.
- EDWARDS 2003 = EDWARDS, Mike: Szibériai szkíták. In.: National Geographic, 2003 június. 106–123.
- GULÁCSI 1994 = GULÁCSI Zsuzsanna: The Hand of Mani. Felt Rugs in Manichaean Miniatures. *Mani keze. Nemeztakarók manicheista miniatúrákon*. In: Hali folyóirat 75. szám, 1994, 80–85.
- LAUFER 1930 = LAUFER, Berthold: The early history of felt. *A nemez korai története*. In: American Anthropologist, 1930, 1–18.
- MULLINS 2009 = MULLINS, Willow: Felt. Textiles That Changed the World. *Nemez. A kelme, amely megváltoztatta a világot*. Berg, 2009.
- NAGY–VIDÁK 2005 = NAGY Mari – VIDÁK István: Nemezművészet. Hagyomány és újrafelfedés. Duna-Tisza Közi Népművészeti Egyesület. Kecskemét, 2005.

- PAP 1999 = PAP Gábor: Hazatalálás. Püski Kiadó. Budapest, 1999.
- POLIN 2009 = POLIN, V. Szergej: Fejedelmi kurgánok az ukrán sztyeppén. In: Szkíta aranykincsek. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 2009
- RÉTFALVI é.n. = RÉTFALVI Teofil – PAPP Attila: Emberek Aranyban. Fejedelmi sírok leletei a sztyepei piramisokból című kiállítás katalógusa. Civil Régészeti Alap Egyesület, é.n.
- RUDENKO 1970 = RUDENKO, S. I.: Frozen Tombs of Siberia. *Szibéria jégbe fagyott sírjai*. Los Angeles, 1970.
- RUDENKO 1970 = RUDENKO, Sz. I.: Frozen Tombs of Siberia, the Pazyryk. Burials of Iron Age Horsemen. *Szibéria sírjai, Pazirik. Vaskori lovastemetkezések*. Berkeley, Los Angeles, 1970.
- SIMPSON – PANKOVA 2017 = SIMPSON, St John – PANKOVA, Svetlana (szerk.): Schythians warriors of ancient Siberia. *Szkiták – ősi szibériai harcosok*. Thames & Hudson, British Museum. London, 2017.
The State Historical-Cultural Museum-Reserve „Issyk”. *Állami Történelmi, Kulturális Múzeum, Isszik*. Multimédia bemutató, DVD. Isszik, é.n.
- VETRŐ 2010 = VETRŐ Mihály: A nemez készítés története. Nemez készítő szakmai anyagismeret. Tanulói jegyzet. Nádudvar, 2010.
2015 = VETRŐ Mihály: Nemez – A teremő kelme. Magyar Művészeti Akadémia, 2015.
- Алтынбеков, Крым: Возрожденные Сокровища Казахстана. Опыт научной реставрации. *Kazahsztán restaurált kincsei. A tudományos helyreállítás tapasztalatai*. Evo Press. Almati, 2014.
- Артамонов, М. И.: Сокровища саков. Аму-Дарьинский клад. Алтайские курганы. *A szakák hagyatéka. Az Amu-darjai kincs. Altaji halmok*. Moszkva, 1973.
- Берельский курган. *A Berel kurgán*. Multimédia bemutató, DVD. Studio, 2004.
- Галанина, Л. К.: Скифские древности северного Кавказа в собрании Эрмитажа. Келермесские курганы. *Észak-kaukázusi szkíta leletek az Ermitázs gyűjteményében. A Kelermeszki kurgánok*. Szentpétervár, 2006.
- Грязнов, М. П.: Войлок с изображением борьбы мифических чудовищ из Пятого Пазырыкского кургана на Алтае. *Mitikus szörnyek harcának ábrázolása nemezen az altaji Pazirik ötödik kurgánjából*. Leningrád, 1956.
- Грязнов, М. П.: Древнее искусство Алтая. *Az Altaji ősi művészete*. Leningrád, 1958.
- Грязнов, М. П.: Первый Пазырыкский курган. *Az első paziriki kurgán*. Leningrád, 1950.
- Королькова Е. Ф.: Властители степей. *A sztyeppék urai*. Szentpétervár, 2006.
- Королькова, Е. Ф.: Теоретические проблемы искусствоведения и «звериный стиль» скифской эпохи. *A művészettörténet elméleti problémái és a szkíta kor „állatstílusa”*. Szentpétervár, 1996.
- Переводчикова, Е. В.: Язык звериных образов. *Az állati képek nyelve*. Восточная литература, Moszkva, 1994.
- Полосьмак, Н. В. – Баркова, Л. Л.: Костюм и текстиль пазырыкцев Алтая. *Viselet és kelme az altaji Pazirikban*. Novoszibirszk, 2005

- Полосьмак, Н. В.: Исследование пазырыкского кургана Кутургунтас. *Tanulmány a paziriki Kuturguntasz kurgánról*. 1992
- Полосьмак, Н. В.: Стерегищие золото грифы (ак-алахинские курганы). *Az aranyat őrző griffek (Az Ak-Alahi kurgánok)*. Novoszibirszk, 1994
- Руденко, С. И.: Горноалтайские находки и скифы. *Az Altaj hegységi leletek és a szkíták*. Leningrád, 1952.
- Руденко, С. И.: Древнейшие в мире художественные ковры и ткани из оледенелых курганов *A világ legrégebb művészi szőnyegje és kelmék a jéggel borított halmokból*. Горного Алтая. 1968.
- Руденко, С. И.: Искусство скифов Алтая. *Az altaji szkíták művészete*. Moszkva, 1949.
- Руденко, С. И.: Культура населения Горного Алтая в скифское время. *Az Altaj hegység lakóinak kultúrája a szkíta korban*. Moszkva, Leningrád, 1953.
- Руденко, С. И.: Второй Пазырыкский курган. *A második paziriki kurgán*. Leningrád, 1948.
- Руденко, С. И.: Искусство Алтая и Передней Азии (середина I тысячелетия до н.э.). *Az Altaj és a Közel-Kelet művészete (A Kr.e. 1. évezred közepén)*. Moszkva, 1961.
- Руденко, С. И.: Пятый Пазырыкский курган. *Az ötödik paziriki kurgán*. Leningrád, 1951.
- Степанова Е. В.: Реконструкция головного убора вождя из 2-го Пазырыкского кургана (*A 2. paziriki kurgán fejfedőjének rekonstrukciója*) V (XXI) Всероссийский археологический съезд [Электронный ресурс]: сборник научных трудов – Barnaul, 2017.
- Степанова, Е. В.: Скифские мягкие сёдла: вопросы терминологии. *Szkíta puha nyergek: terminológiai kérdések*. Szentpétervár, 2003.

Bartha Júlia

A SZAKRÁLIS KÖZPONTOK TÁJFORMÁLÓ EREJE AZ ANATÓLIAI TÖRÖK NÉPI KULTÚRÁBAN

Kiemelkedő személyiségek, szent emberek (veliler, erenler, evliyalar píriler), kultúrhéroszok életműve és a nevüket viselő kegyhelyek

Az anatóliai törökség vallási kultúrájában féleznél több szentembert tisztelnek. Minden vidéknek megvan a maga kiemelkedő alakja, aki nem, mint vallási rend alapítója, hanem a tájért, az emberekért, a nép boldogulásáért, életének könnyebbé tételéért tett valamit, vagy csodatételeivel (pl. vizet fakasztott, vagy sáskajárás után zöldellővé tette a vidéket, aszály után termékeny éveket hozott), ezért szentként tisztelik, türbéje, vagy a nevét viselő, a tiszteletére emelt dzsámi kegyhellyé vált, zarándokhely lett a halálát követő években.

A muszlim szentek életrajzai az első kalifákkal és a társaik életének bemutatásával kezdődnek, a személyük köré teremtett csodás legendák a legtökéletesebb szúfik alakjában tüntetik fel őket. A siíták jobban hajlanak a misztikus túlzások felé, mint a szunniták. A Próféta t leszámítva, akinek hajszáit, fogát, szakállának szálait számtalan helyen ereklyeként tisztelik, nem jellemző a muszlim szentekkel kapcsolatos ereklyetisztelet. A legenda folklór műfaj, a szentek életét meséli el, s bár lejegyezték, többnyire szájhagyomány útján terjed, ennél fogva színes, némelyik már- már irodalmi értékekkel bír, s többnyire meg is csillan bennük a perzsa irodalom hatása. Olyanok ezek az elbeszélések, mintha a tündérmeséket vallásos köntösbe bújtatnák. Kiváltképp azokról a szentekről szóló legendák mesések, akiknek a csodatettei köré szövődtek a legendák. Számos ilyen szentet tart számon a népi vallásos hagyomány. (OCAK 2010)

A szentek csodatételének számít *a holtak feltámasztása, halottlátás, kommunikáció a halottakkal, a tenger kiszárítása és a vízen járás, az anyagok megváltoztatása, a szent a beszéd készségével ruhazza fel a fákat, állatokat, gyógyító erejük van, szavukra vagy érintésükre a vadállatok megszelídülnek, a tér és idő dimenziója a szenteknek nem számít, megállítják az időt, megjövendölik a baljós eseményeket, s képesek étlen-szomjan élni, természetfeletti képességekkel rendelkeznek, az Isten megőrzi a szentet, hogy a teste sérthetetlen legyen, az Isten megbosszulja, ha a szentet bántani meri valaki, a legtávolabbi helyeket is látják, számtalan alakot és színt tudnak öltetni, s ami a leggyakoribb: vizet tudnak fakasztani...* A szentek csodatettei nemcsak életükben, hanem holtuk után is érvényesek, hatnak, ez a magyarázata annak, hogy a sírjukat, türbéjüket, vagy a helyet, ahol gyakran megfordultak, látogatják az

emberek. Lassan zarándokhellyé válik a forrásfő, a szent fa, melyre lélekküldőt (színes szalagot vagy rongyokat) kötnek és vágyaik beteljesítését remélik tőle. A türbék meglátogatásakor a sír mellett elmondott imádság reményeik szerint meghallgatásra talál. Szokták mondani, hogy az iszlám, hódító vallás. Ha olyan eszmekörrel találkozott, amelynek híveit a maga büvkörébe vonta, az „életre való” elemeit beépítette szokásrendjébe, s ott, mint népi vallásossági elem tovább élt. Ezért találunk számos pogány szokást, illetve olyan népi vallásossági rítust, melynek pogány gyökerei vannak, az iszlámnak a vegetációhoz köthető ünnepköreiből. (INAN 1992) Azonban nem minden, életében *szent*-nek titulált külön emléke maradt meg. Némelyeké idővel elhalványodott, nem alakult ki kultusz köréje. Azok emlékét őrzik a kultuszok, akik erősen vallásos életet éltek, illetve a példájukkal a hit elterjedéséhez is hozzájárultak. Anatóliában a 12. századtól kezdődően tart a népi emlékezet számon szent embereket, számuk a 14–16. századtól megnövekedett. (OCAK 2010, 6–19.) A szentkultusz elterjedése Közép-Ázsia felől történt, ahogyan az iszlám hitű türkmének elfoglalták Anatóliát, magukkal hozták Ahmet Yesevi szúfista szellemiségét. (ADORJÁN 2000, 51.) A már meglévő keresztény kegyhelyek, templomok, monostorok helyén, vagy mellettük megépültek az első *tekkék* (*szerzetes-rendek*), muszlim iskolák, kialakítva a közösséget, amelyek legfontosabb feladata a térítés, a hit terjesztése és egyfajta vallásfilozófiai rendszer és gyakorlat kialakítása volt.

A szentek kultusza többnyire a viselkedéssel, a külön megjelenéssel keltett félelemmel vegyes tisztelet révén alakul ki, többnyire a kiválasztott halála után. Ez is lényeges különbség a keresztény vallás és az iszlám szentjei között, hogy utóbbiakat nem „avatják”, hanem azzá válnak, amivé a személyüket a teremtő képzelőerő formálja. A kultusz kialakulásához hozzájárul az is, hogy a néphit szerint a szentember iránti tiszteletlenség, vagy bármely negatív cselekvés megtorlást von maga után, a legnagyobb büntetés természetesen a közeli halál. (OCAK 2010, 9.) Mindennek az ellentéte is igaz, a szent iránti feltétlen tisztelet annak jóságát, hatalmát, a „másik világban” való majdani közbenjárását, Allah kegyelméhez való hozzásegítését vonzza be. Végül is a szentembernek a „másik világban” való közbenjárását igyekeznek biztosítani azáltal, hogy kialakítják a személyét övező kultuszt, ami számos szokáscselekvés kialakulásával egyre nő, vonzóvá teszi a vidéket is, persze ennek tájökölógiai feltételei is vannak. Ahol „vizet fakasztott” a szent és áldásos tevékenysége nyomán termálforrások buzognak fel a földből, létrejön a gyógyfürdők kultúrája, ezáltal megváltozik a táj építészete, látogatottsága nyomán a turizmusa, az erre épülő kismesterségek, kereskedelmi egységek és a vendéglátási szokások sajátos összhangot teremtenek. Mindehhez egyfajta *vallási turizmus* is társul.

A kultusz megnyilvánulásának formái az épített környezeten is látszik. A szent türbéje, sírja zarándokhellyé válik, imát mormolnak ha elhaladnak

mellette, vagy kifejezetten gyógyulás, termékenység óhajtása, és más, „orvosolni” való probléma miatt látogatják, közbenjárását kérik. Idővel rendszerint kialakul valamiféle ragadványneve, az eredeti nevét már senki sem tudja. Anatólia számos helyén található Sari Baba, Kara Dede, Alaca Seyh kegyhelye, míg mások, így Mevlána, Hacı Bektaş, Yunus Emre, Ahı Evren, Hacı Bayram nevét a fél világ ismeri. (OCAK 2010, 19.) Némelyek életét írott források örökítik meg, kiváltképp azokét, akik a városokban fejtették ki áldásos tevékenységüket és valamely szerzetes rend (tarikát) alapítása vagy elterjesztése fűződik a nevükhöz. A szúfista szerzetesrendek, dervisrendek közül Anatóliában a legjelentősebbek a szuhra-wardíjja (*Sühreverdilik*), kibrijje (*Kübrevilik*), mevlevi (*Mevlevilik*), bektasi (*Bektaşilik*), helvétii (*Halvetilik*) dervisrend. Történelmük folyamán különféle szektákra bomlottak. Voltaképpen mindnek azonos volt a célja: Allah kegyelmét elnyerni, a Korán szerint élni, ám ennek eléréséhez más-más módot dolgoztak ki. Voltak, akik a munkában látták céljaik elérését, másokat a *sema* révülő tánc juttatott a kegyelmi állapotba, de voltak önsanyargató rendek is. A legnépszerűbbek az említett rendek voltak. Képviselőik akik egyben „városi szerzetesek”-ként tiszteltek, a 13. században élt Sadruddín-i Konevi (meghalt 1274-ben), Mevlána, apja Sultanu-l-Ulemá Bahauddin Veled (megh. 1231), Burhanuddin Muhakkik-i Tirmizi (megh. 1240) és még sokan mások. Az anatóliai népi emlékezet több mint 600 szentet tart számon. A felsoroltak Konya, Kayseri, Tokat, Amasya és Sivas városában a kor legnagyobbjai voltak, a legfontosabb kulturális központokban fejtették ki eszméik hatását. (OCAK 2010, 20.) Ne feledjük, hogy ebben a korban, a 13. században pl. Sivas egyetemi város volt, négy medreszéjében tanulhattak a fiatalok nemcsak vallásfilozófiát, hanem csillagászatot, orvostudományt, matematikát, fizikát is.

A szeldzsuk korban, de később, ahogyan a türkmén-törökök fokozatosan meghódították a ruméliai vidéket is, az oszmán korban, egyre-másra nyíltak az immár szunnita irányzathoz kötődő tekkék. Szerzeteseik elsősorban a saját törzsbéliekkel foglalkoztak, a falvakban tevékenykedtek, így Anatólia-szerte az apróbb falvakban is találunk egy-egy kegyhelyet, ami csupán a helyiek zárándoklatainak célpontja.

Érdekes a szentek életét, történetét a missziójuk szerint is áttekinteni. Voltak, kik harcban, bátorságukkal tüntették ki magukat, kiváltképp a 13–14. században. Ők az Anatóliát elfoglaló türkmén törzsekből valók voltak. Ilyen volt a Doburdzsában harcolt Sarı Saltık, vagy a 14. század első felében Bursát elfoglaló Abdal Musa. Ugyanerre tipikus példa a Yıldırım Beyazıt idején élt Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli), vagy a Kalenderi Şah, Otman Baba és Hüsam Şah. Mások, kurtúrhéroszként a nép boldogulását segítették elő azzal, hogy valamilyen mesteriséget tanítottak meg környezetüknek, elterjesztettek bizonyos foglalkozásokat, ezért nevüket imába foglalta a népi emlékezet. A szeldzsuk kortól találunk ilyen

„védőszenteket” (píri velíler) Anatólia folklórtörténetében. Számuk az oszmán korban megsokszorozódott. Néhány példát említsünk közülük: Ahí Evran a pékek, Hamiduddin Aksarayí, és Veysel Karaní a tevehajcsárok és pásztorok, (OCAK 2010) Yunus Peygamber a nemezelők¹ védőszentjének számít. A népi emlékezet őriz a természettel összhangban a termést „befolyásolni” képes szentet, aki a saját falujában, saját vallási közösségének vezetőjeként bő termést idéző imáival hozzájárult szent kultusza kialakulásához. Ilyen volt Buğday Dede, Tirében, Kum Baba, Silében, Çitlenbik Dede, Kemalpaşában, Çinar Dede és még sorolhatnánk végelethatalan... Mindezek a szentek és kultuszaik az iszlám előtti kor emlékeként maradtak fent a folklórban. A szent kultusz némely, Közép-Ázsiában az iszlám előtti korból való elemét a törökök Anatólia hegyei között is éltetik. A természeti környezettel összhangban lévő steppei kultúra Anatóliában folytatódik, természetesnek tűnik tehát, hogy a hegyek között, vagy édig nyúló fák tövében talált *szent sír* vagy *türbe* misztikus történeteket generál időről időre, s az ott bemutatott áldozatok mindezt felerősítik. A szent fák kultusza különösen érdekes, minden bizonnyal az iszlám előtti korból ered. Nem véletlenül éltetik a már említett hajdani vallási vezető Ağaç Baba Çinar Dede Çitlenbik Dede emléke körül kialakult kultuszt.

Ime néhány motívum, ami az iszlám felvételét megelőzően megvolt a népi műveltségben. Részben sámánisztikus elem, részben budhista, maniheista vallásos elem, ami az anatóliai néphitben tovább él: a hegyek és völgyek kultusza Menákib-i Hacı Bektaş Veli, Menákib-i Hacı Sultan, Seyyid Ali Sultan hagyományában; a kövek és sziklák kultusza Hacı Bektaş Veli, fakultusz Menákibu'l Kudsiyye, Sultán Sucáuddin, a betegségek gyógyításának képessége Menákibu'l Kudsiyye, Otman Baba, megjósolja a jövőt Kudsiyye, Hacı Bektaş Veli, Otman Baba, természetfeletti erővel bír Vilájetnáme-í Abdal Musa, uralja a tüzet Kudsiyye, Hacı Bektaş Veli és Otman Baba. (OCAK 2010)

A szent sírok, türbék többnyire elkülönített helyen vannak, a temető valamely sarkában, távolabb a síroktól, esetleg a város bármely pontján, magányosan is állhatnak. Mindennek gyakorlati oka van: a szent sírnál vagy *türbénél* való imádkozás intimitást igényel és többnyire nagy tömegek látogatják. (Azonban egyszerre csak egy ember fordul kegyelettel a sír felé, tilos őt imája közben megzavarni, mert akkor érvényét veszíti a fohász.) Az, hogy az illető szentember milyen társadalmi tiszteletnek örvend, a kultusza mennyire nőtte ki magát, pontosan leolvasható a türbéjének vagy sírjának látványáról. Monumentális kegyhelyeket látni Törökország-szerte, de tiszteletnek örvendő, magányos 15. századi sírokat is, a házakkal körülvéve... A holtak iránti tisztelet, főleg ha szentnek minősül az elhunyt, olyan mélyen gyökerezik a törökök lelkében, hogy legyen bár-

¹ Saját gyűjtés, Ivri, 1988. Bartha J. 1998, 102.

milyen városrendezési terv, nem számolják fel a sírját. Sőt időről, időre felújítják, kegyeleti státusát az idők végeztéig őrzi.

A szent helyek jelentősége egybeforr a táj életével, a természettel egyensúlyba kerül minden szakrális építmény és a hozzá kötődő kultusz, meg a köréje szerveződő vallási turizmusnak is beillő zarándoklat. A szakrális központok az évszázadok során átalakítják a tájat, a kegyhelyek hatására szerveződő vallási élethez kialakulnak a zarándokokat kiszolgáló kereskedelmi építmények, intézmények, úthálózatok.

IRODALOM

ADORJÁN é.n. = ADORJÁN Imre: *Bektási adomák*. Budapest.

2000 = ADORJÁN Imre: *Boldog istenként élni. Az iszlám misztika, a szúfizmus az anatóliai török népi vallásban*. Székesfehérvár, 2000.

BARTHA 1998 = BARTHA Júlia: Nemezelés. In: *Keleti tanulmányok*. Karcag, 1998, 102.

INAN 1954 = INAN: *Abdulkadir Tarihte ve Bugün şamanizm*. Ankara, 1954.

OCAK 2010 = OCAK, Ahmet Yaşar: *Kültür tarihi kaynagi olarak Menâkibnâme* (Metodolojik Bir Yaklaşım) Ankara, 2010.

Sivas 13. századi medreszéje, melyben orvostudományi ismereteket oktattak

Divrigi szeldzsuk kori (13. sz.) legszebb vallásos építménye az Ulu Dzsámi

A divrigi Ulu Dzsámi egyik kőfaragása

Seyh Izeddin sírja az emlékére épített türbében, Ankara óvárosában

13. századi kümbetek Kelet-Anatóliában Sivas és Divrigi közötti út mentén

Seyh Ali Semerkandi türbéje Camliderében

*A vallási turizmust szolgáló épületkomplexum Camliderében,
Seyh Ali Semerkandi türbéje mellett*

Haci Bayram Veli türbéje Ankarában

Csisztay Gizella

A LEHETETLEN OSTROMLÓJA

Emlékezés Kerényi Gráciára születésének kilencvenedik évfordulóján

Kerényi Grácia, az író, költő és műfordító a huszadik századi lengyel-magyar kapcsolatok legnagyobb alakja volt. Ki is volt ez a lengyelek és magyarok közé aranyhidat építő írónő?

Milyen sok barátja és milyen sok ellensége volt! És két hazája, „édes kis Magyarország” ahogyan sokszor leírta, – és Lengyelország. Lengyelország nem az utazás volt számára, hanem az élet. Kerényi Károly ókortudós volt az édesapja s életét valóban három dolog határozta meg: a hellénizmus szeretete, Auschwitz és Lengyelország.

Tizenkilenc éves volt, magyar-görög-latin szakos egyetemi hallgató, amikor az Új Idők Kiadótól viszi el a Gestapó. Családjukban hagyomány volt a náciizmussal való szembenállás, s ő nem tett egyebet csak felírta az egyetem falára, hogy le a németekkel és egy múzeumkerti beszélgetését az ellenállásról kihallgatja egy besúgó s már másnap letartóztatták. A Gestapó börtönéből, ahol együtt ült Karády Katalinnal Bécsbe, majd Auschwitzba szállítják. Apja ekkor már Svájcba emigrált második feleségével, s mikor megtudja, hogy lánya koncentrációs táborba került, fellármázza a fél világot. Kapcsolata volt Altheim német, náci érzelmű ókortudóssal, s az ő közreműködése nyomán Auschwitzból Ravensbrückbe szállítják Gráciát, ahonnan 11 hónapos fogság után szabadul.

A táborban lengyel fogolytársnőitől megtanult – lengyel Bibliából – lengyelül, s élete ettől fogva elválaszthatatlan a lengyelségtől. Hazajön, befejezi az egyetemet – szakdolgozatát Radnóti Mikós költészetől írja – és kísérletet tesz a lengyel szak megalapítására a pesti egyetemen. Miután apja svájci emigrálása és ottani tevékenysége miatt itthon feketelistára került, Grácia sok jóra, legalábbis állásra itthon nemigen számíthatott. Műfordítás lesz a kenyere. Fordít görögből, latinból de elsősorban lengyelből. Szinte mindenkit ő fordít az ötvenes-hatvanas években, az ifjabb fordító nemzedék csak a hetvenes évek második felében jelenik meg. Ahogyan egyik műfordító később elmondta egy rádióinterjúban, nagyon irigyelték Gráciát mert ő azt fordított akit akart...És nemcsak klasszikusokat és kortásakat a lengyel irodalomból, de a magyar költészetet is közvetítette a lengyelek fel. Nyersfordításokat készít – bár ő maga is költő volt – és a legnagyobb lengyel költők fordítják ennek alapján a legnagyobb magyar kortársakat: Illyést, Pilinszkit, Csoórit, Nagy Lászlót és a többieket. 1956 után gyakrabban lehetett utazni Lengyelországba, és a hatvanas években felváltva lakik Budán és

Varsóban. Alakja a kortárs lengyelek műveiben is fel-felbukkan, Miron Bialoszewski, Wiktor Woroszyński gyakran ír róla és hozzá. E két költővel való barátsága legendás. Hogyan halála után – 1985-ben halt meg autóbalesetben – itthon megfélekedeznek róla, Lengyelországban a mai napig ápolják emlékét. A Miron Bialoszewskiről forgatott filmben megelevedik és Krystyna Janda játsza a főszerepet.

Élete egyetlen nagy utazás volt Budapest és Varsó között. Volt otthona Varsóban és volt otthona Budán is. Lengyel barátai – Jacek Bochenski, Miron Bialoszewski, Wiktor Woroszyński, Włodzimierz Odojewski, Julia Hartwig, Artur Miedzyrecki – olyan ellenzéki írók, költők, akiket a hivatalos kultúrpolitika évekre kirekesztett a lengyel irodalomból, írásaik földalatti vagy nyugati emigráns kiadónál jelentek meg. Ő fordítja magyarra Wiktor Woroszyński szamizdat kiadásban megjelent *Magyar naplóját* 1956-ról. Ettől kezdve Woroszyńskivel való bensőséges kapcsolata haláláig tart.

Varsóban szerez doktorátust 1968-ban, s Krakkóban adják ki Miron Bialoszewskiről írott doktori munkáját *A költészet eltáncolása* címmel. Az itthoni illetékesek – az MTA – a lengyelországi doktorátust majd tíz évig nem fogadja el, míg végül egy bátor tudós, írjuk le a nevét Bojtár Endre, le nem írja, hogy Kerényi Grácia doktori munkája kiváló, de ha nem is lenne az, Kerényi Grácia a lengyel irodalomnak tett szolgálataiért minden bizonnyal érdemesült a doktori fokozatra. Az ELTE BTK Lengyel Tanszékén is csak akkor kap állást, amikor egy lengyel Janusz Bancerowski lesz a tanszékvezető...

1956 tól haláláig figyelte a lengyel és a magyar ellenzékekkel tartott kapcsolata miatt a III/III-as ügyosztály. Viktória ügynök beszámol minden lengyel kapcsolatáról, néha a BM előbb tudja, mint Wiktor Woroszyński, hogy mikor jön Budapestre. Sokáig találgattuk lengyeles barátokkal ki lehetett Viktória. Arra tippeltünk, hogy valamelyik a rendszernél jól fekvő lengyeles... De nem. Szőgyei Tamás *A magyar irodalom megfigyelése 1956–89* című könyvében állítja, hogy Nádudvari Anna író nő volt Viktória, akit Grácia egy írásában az „én barna lányomként” emleget.

Műfordításainak sima volt az útja, saját írásainak nehezebb. Csak negyvenen túl jelenhettek meg prózai vagy lírai kötetei. Így ír a Csupa boldogság című kispróza kötetének bevezetőjében:

„Életem emocionális líráját Azonosulások című verseskötetem (1968) foglalta műformába, életem epikáját – a leglényegesebb külső történéseket – és gondoltai líráját a Topográfia című kötetem (1975) Azt a belső szükségletet, amiből a vers születik, Nemes Nagy Ágnes soraival fejezhetem ki a legponosabban: »Valamit mégis kéne tennem, valamit a gyötrelem ellen.« Amikor a költészet prózába hajlik át, indítékaink kifejéltekintőben fogalmazhatók meg: Topográfia című kötetemmel az emberi kapcsolatok elembertelene-

dése ellen szerettem volna valamit tenni, a Csupa boldogság az emberi kapcsolatok sematizálódás ellen hadakozik, legalább színes legyen, ha már reménytelen Megértést teremteni, szegényes eszközeink: a szavak, a fogalmak segítségével. És talán mégsem tartom egészen reménytelennek. Hisz valahol legbelül még a slágerszövegek banalitását is magukban hordjuk mind Bár néha dúdolni jobb... Műfordítással keresem a kenyerem és nagyon szeretek írni. Majdnem annyira, mint szeretni a másik embert.”

A hetvenes évek végétől haláláig tanít a Lengyel Tanszéken, Grácia órái igen népszerűek voltak, ott ültünk a Piarista közben az utolsó emeleten és az elmaradhatatlan moszkauer sütemények mellett mindent megtudhattunk tőle a lengyel irodalomról és kultúráról, de nemcsak ezekről. Azt is tőle tanultuk, hogy érdemes nagylelkűnek lenni, mert az mindig jó befektetés, és hogy a langyosakat kiköpi az Úr... Bátorságból tőle lehetett példát venni.

Létrejötté óta összekötő volt a lengyel és magyar ellenzék között. Egyik alapítója a SZETÁ-nak, s a lengyel szükségállapot bevezetésekor szolidaritási tüntetést szervez a Bem szobornál, többedmagával. Gyűjt a lengyelek javára, megszervezi Krassó Györggyel, Cseh Tamással lengyel kisgyermekek üdülését a Balatonnál. Halálos ágyán még volt ideje tiltakozni Popieluszko atya meggyilkolása ellen...

Autóbaleset érte. Ő, akinek sorsát Woroszylski mágikus síkon, a jelek és jelképek síkján látja, nagyon félt a technikai eszközöktől. Csak ha muszáj volt, akkor ült repülőgépre, a metrót soha nem használta, és pont ő nyert autónyeremény-betétkönyvön egy Trabantot. Soha nem tanult meg vezetni, a kocsit mindig tanítványai vezették... A máriapócsi búcsúba indultak, amikor árokba fordultak, senki nem sérült meg csak Gráciának tört el a gerince. Még fél évig feküdt a Budakeszi szanatóriumban s 1985 Húsvétján, Nagypénteken ment el. Temetése a Farkasréti temetőben több száz résztvevővel egyben ellenzéki tüntetés volt.

Számomra a legemlékezetesebbek voltak dr. Pákh Tibor szavai – akinek a börtönből való kiszabadításáért Grácia nem keveset tett. Pákh a következőket mondta: „*Elmenekülhetett volna, mint Lót, de nem tette, itt maradt velünk. De nem azért, hogy sóbálvánnyá meredjen, hanem azért, hogy velünk szenvedje át ezt a szodomai csapást!*” Hosszú hallgatás után, öt éve Bús Balázs polgármester emléktáblát állíttatott hajdani óbudai lakhelyén s tavaly Óbuda posztumusz díszpolgára lett. Sokan szerettünk Grácia...

Nagy Mari – Vidák István

SZÜLETÉS ÉS KISGYERMEKKOR KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

Elmesélem, hogy történt, amikor én születtem¹. Áprilisban nálunk nomád életet folytattak és tanyára mentek. Közben édesanyám elkezdett vajúdni. Rögtön elkezdtek felállítani a nemezsátrat, nálunk abban születtek az asszonyok. Gyorsan állították a dombon. Ahogy Hold kijött, gyorsan megszülettem. Bátyám és nővérem volt, őket nagyon-nagyon nehezen szülte, azt gondolta engem is hosszan fog szülni, de közbe csak hallja a hangomat. Gyorsan kijöttem, biztos kíváncsi voltam a világra.

HOGY SZÜLTEK A NEMEZSÁTORBAN?

A szülő nők az őseiket hívják segítségül a szülés megindulásakor:

Őseim, gyertek ide mellém

Őseim, legyetek mellettem

Őseim, segítetek, hogy megszüljem a gyermekemet!

Régebben nem voltak orvosok, minden faluban voltak bábák, tulajdonképpen minden nagymama bábaasszony volt. A gyerekszületést ők segítették. A helyszínt, a nemezsátrat a nagymama készítette elő, a sátorban keresztben egy kézzel sodrott kötelet feszítettek ki hónalj magasságban. Ez a kötél nem kemény, hanem egy kicsit rugalmas. Alája egy tiszta fehér lepedőt terítettek. Elő volt készítve kés és cérna a köldökzsinór elkötéséhez. Amikor édesanyám Platánfát szülte, a sátorba nem volt szabad bemenni a nagymamán kívül. A szülőanya letérdel a lepedőre, a kötelet a hóna alá veszi, és abba kapaszkodik. Mikor megszületett a baba, az előkészített cérnával a bába, ill. nagymama gyorsan elkötötte a köldökzsinórt. A méhlepényt becsomagolják a fehér vászonba, elviszik egy olyan helyre, ahol senki lába nem tapossa, és ott elássák. A megszületés után meg kell mosni a gyermeket, addig nem szabad fogdosni. A kicsi gyereket felöltöztetik, de még rögtön nem szoptatják meg. A nagymama a hosszú haját a csecsemő torkába dugja, és ezzel meghánytatja. Utána engedik szopni. Az újszülöttet szorosan bekötik egy lepedőbe, úgy, hogy nem tudja kezét, lábát mozgatni, ennek megvan a módja. Azt tartják, ha kezét-lábát mozgatni tudja, akkor nem tud nyugodtan aludni. 40 napig ebben a formában az édesanyja mellett fekszik, csak azután kerül a bölcsőbe. Fehér pamutból kicsi sapkát kap a gyermek, amibe gyöngyöt tesznek szemmel verés ellen. Később pedig, bagolytollas kicsi sapkát kap a gyermek.

¹ Adatközlők: Maxumkizi Ongajsa kazak, Kendzsekán Toktosunova, Kalüpa Muszajeve kirgiz asszonyok, Vidák István gyűjtése Kirgizisztánban és Üzbegisztánban.

Amikor édesanyám szülte ezt a kislányt, beszöktem a sátorba, hogy meglessem, hogyan születik. Addig úgy tudtam, hogy a szájából jön ki, hogy kihányják, és kiköpik. Édesanyám kilenc gyereket szült, mégsem tudtam, hogy a gyermek a férfi és nő kapcsolatából születik, mert soha nem tapasztaltam, hogy ők együtt vannak.

NÉVADÁS

Mi kilencen vagyunk testvérek és mindenkinek neve szerint alakult a sorsa. Minden, emberre ható névnek, van egy mágikus hatása. Gyereket nem csak úgy találomra neveznek nálunk. Mindegyik gyermeknek, azt megfontolják. Leülnek idős öregek és megbeszélik, hogy azon a napon milyen történelmi dolog történt, vagy a családban valami érdekesség – ahhoz nézve, úgy szoktak nevet adni a gyerekeknek. Hajnalban, amikor a Nap felkel, odamennek, a babát mutatják a Napnak, és mondják, hogy mindig sugározzon, melegítsen és mondják a kiválasztott nevet. A Napot és a Holdat tisztelték, szentnek tartották, és nem szabad rámutatni, mert az bűn nekünk. Ha mégis valaki rámutat véletlenül, akkor be kell kapni a mutatóujjat és bocsánatot kell kérni.

Elmondom, hogyan kaptam az Ajsa nevet. Azt mondta édesanyám, nagyon könnyen születettél, legyen könnyű bármit kezdesz, sikerüljön, és a hold is feljött, az szerencsét hoz. Ahová mégy, annak a földnek, embernek, társaságnak hozzáal szerencsét. Így lettem és Ongajsa. A magyar jelentése „*szerencsét hozó holdacska*”. Másik jelentése, összes akadályt könnyen legyőzted. Harmadik jelentése, mindig szerencsés legyél. Mindhárom jelentése nagyon szép. Nem panaszkodom. Édesanyámnak is mondtam. Mi kilencen vagyunk testvérek és mindenkinek neve szerint alakult a sorsa. Napfelkeltekor leültek, imádkoztak Istenhez, hajnalban, amikor a Nap felkel, elvitték egy szép helyre a gyerekeket, és mondták (a nevével). A te neved legyen ez.

KÖLDÖKAPA-KÖLDÖKANYA

A kazakoknál van köldök apa és köldök anya. A köldök anya az, aki a szülő gyermek köldökét elvágja, és férje a köldökapa. Az ő joguk az, hogy a gyermeknek nevet adjanak. Milyen szerepe lesz a későbbiekben a köldökanyának és apának? Ugyanaz a szerepük, mint a magyaroknál a keresztanyának és keresztapának. Végig az életében támogatják, a sorsára vigyáznak, olyanok, mint a saját édesanyjuk és édesapjuk. Ajándékokat is adnak, ruhára való anyagot, kendőt, karkötőt, ezüsből fülbevalót.

SILDETOJ – SZÜLETÉS ÜNNEP

Az egész falut meghívják, birkát vágnak, esznek-isznak, és aki akar, ajándékot hoz, de ez nem kötelező. Ennek a birkának a gerincét letisztítják, felfűzik, bagolytollakat tűznek bele és felteszik a falra. Ennek az a célja, hogy a gyerekek tartása legyen, gerinces legyen.

BÖLCSŐBE TEVÉS ÜNNEPE: BESIK KESZABA

A születés után 40 nappal kerül a bölcsőbe a gyerek. Ezt is megünneplik. Asszonyok jönnek, akik tudnak jókívánságokat mondani, és ezeket mondják. Hívják a gyerekeket és édességeket dobálnak nekik és ezzel a babának kívánnak édes életet és bőséget. (Ha valaki meghal, akkor is 40 napra tartanak halotti tort.)

BESIK, A KAZAK BÖLCSŐ

A. Jonatha Kirgizek a Pamírban című könyve nyomán, Rajzolta: Burka Beáta, 2008

A nemezátorban a bölcső az egyetlen bútor. Az ázsiai bölcsőnek két különlegessége van, az egyik a bölcső két végét összekötő rúd, mely hordozhatóvá teszi. A másik, hogy egy nyílás van az alján, ami a vizelet elvezetését szolgálja. Alatta egy „bili” nyers bőrből, melyet két oldalra futó hurok rögzít. Költözéskor felkötötték egy bőr vagy szőr kötéllel a ló vagy teve hátára. Költözésnél a nagymama viszi a bölcsőt egy lovon.

Télen a bölcső alja háromrétegű. A fa deszkán egy nemez lap, majd egy színes flanel takaró, ezen egy fehér vászon lepedő. Mind hármon, azonos helyen egy 10–12cm átmérőjű lyuk. A gyermeket egy 50 × 50 cm méretű vásznonra fektették, melynek végeit ráhajtották úgy, hogy közben a keze és lába le lesz szorítva. Lába

közé rakták a húgycsövet. Régen ez juh lábszárcsontból volt. A fiúké pipa alakú, a lányokén hosszúkás nyílás. A gyerek fejénél egy gyapjúval kitömött, vászon fejpárna. A gyermeket két díszes 10–14 cm széles szalaggal, szorosan lekötözik. Ennek vége egy kötél, mely áthalad a bölcső alján, majd fönt hozzákapcsolódik a hordozó rúdhoz. A rúdon egy háromszög alakú óvó-védő tárgy lóg a gyermek feje fölött, melynek neve „*Tumar*”, közepében egy mondat hosszúságú jókívánság. A bölcsőnek volt egy sátra, belül nemezsből, kívül vászon rátétes, gazdagon hímezve, amivel beborították. Volt rajta egy kicsi ablak, amelyen keresztül be lehetett nézni a gyerekekhez. Ennek az volt a szerepe, hogy belül sötét, csönd és meleg legyen. Ma már ezt valamilyen anyaggal helyettesítik.

Vizeletelvezető csövecske, csontból, illetve fából. A szerzők gyűjteménye, 2014

Alvás közben a gyermek szorosan bele van kötve a bölcsőbe. Sokszor ébrenlétben is lekötve van, mert úgy tartják, a gyerek angyalt lát, és akkor mosolyog, de ha keze-lába mozog, akkor ettől a mozgástól megijed, és sír. Előfordul, hogy az anya a bölcső fölé hajolva szoptatja. Napközben sokat van kézben, amikor nem alszik. Általában gyerekek vannak körülötte, ők játszanak vele, akkor szabadon van. Addig alszik így a bölcsőben lekötve, amíg nem kezd el járni.

A csecsemőt kezdetektől szoktatják, hogy akkor végezze a szükségét, amikor az anya az ölében tartja felhúzott térde alatt fogva, és csorgató, vagy erőlködő hangokat hallat. Ezt, amikor a csecsemő ébren van, félóránként, vagy óránként megismétlik. Ehhez úgy hozzászoknak a gyermekek, hogy egyáltalán nem kell pelenkát használni. A székelés vagy pisilés után mindig lemosták a popsijukat, hogy ne pirosodjon ki. Ezzel a módszerrel szobatiszta lesz a gyerek akkorra, amikor már járni tud.

Kanalas Éva

ADIGZSI, A TUVA SÁMÁN

Halotti szertartások a Dél-Szibériai őslakos tuva népcsoport körében

„Hegy világ szellemei, irgalom!
 Szülőföld világ szellemei, irgalom!
 Őseim, irgalom!
 Föld házigazdája, Szülőföld házigazdája, irgalom!
 Tűz szelleme, irgalom!
 Hegyek szellemei, irgalom!
 Étkezzetek, egyetek!”
 (Adigzsi kám áldó éneke)

„A hegyeknek, fáknak, folyóknak, patakoknak, szélnek, madaraknak, mindennek hangja van Mi, tuva sámánok, a természet uralma alatt dolgozunk. Az a mi feladatunk, hogy e hangokat meghalljuk és ez a te feladatod is lányom! Értetted?” Mongus Kenin Lopsan, a tuva sámánszövetség elnöke mondta e szavakat nekem 1996-ban, az Ulug-Hem, a nagy folyó, azaz a Jenyiszej partján. Az első tuvai kutatóúton, amikor a Möngün tajgán keresztül beérkeztünk a lovas-nomád tuva népcsoport körébe. Csak a helyiek ismerték az utat, aztán volt, hogy út sem volt, csak patak, folyó. Tiszta víz, érintetlen természet, olykor egy-egy lovas, jurták, aztán tevék. Kőhalmok, szalagokkal! Aztán a tajgai részen már rénszarvasok. A táj lenyűgöző, leírhatatlan. A tuvák sohasem tudnának máshol élni. Annyira szeretik és tisztelik a Földet! Az ő földjüket. Tizenhét év múlva egy tuva zenész odajött hozzám az Üsztühüre fesztiválon, emlékezett a három magyarra, akiket egy terepjáróval hoztak át Altajból Tuvába. És az énekre, amit Kenin Lopsannak is elénekeltem. Azt mondta fehér madarat látott mialatt énekeltem. Ez a z ő kultúrájukban nagyon erős, tiszta jel!

Énekesként a moldvai csángó magyarok énekes hagyományát és archaikus szokásait, továbbá összehasonlító gyűjtéseket végzek a Belső-ázsiai rokonnépeink körében, a Szaján-Altaj vidékén, Altaj, Tuva, Hakaszia köztársaságokban, Dél-Szibériában. A gyűjtőmunka mellett előadóművészként is többször felléptem e köztársaságokban, hogy magyar népdalainkon keresztül hírt adjak távoli rokonnépeink körében a magyarságról. A magyar népdalok, archaikus imák, gyógyító rigmusok egykor nem különválasztva, egyként működtették

a magyar hagyományt, műveltséget. Mindenkor alkalmazkodtak az őket körülvevő világhoz, miközben mindennapjainkban is élő rítust teremtenek. Egységes képet adnak arról a kultúráról, amely nemcsak a Kárpát-medence lakosainak a népét erősítette, és szorosan kötődik a Csendes óceánig terjedő nagy kultúrához az úgynevezett sztyeppe kultúra hangj világhoz.

Amint azt tudjuk, népművészetünk szimbólumrendszere, ugyanúgy megtalálható a türk népeknél és finn-ugoroknál egyaránt: kazakoknál, kirgizeknél, az altajaknál, hakaszoknál, tuváknál, sóroknál baskíroknál, hanti-mansyiknál, mariknál. Amerre én jártam és énekeltem, mindenhol nagy szeretettel fogadtak és sajátjuknak érezték magyar dallamainkat is. Amikor magyar népdalt énekelek a népek körében, egyből énekelnek egy hasonló dallamot. Amikor egy moldvai csángó magyar asszony altatót énekel, a Keleti-Kárpátok lejtőin azt egy altaji kazak asszony ugyanúgy végzi, ugyanazzal a nyelvpörgetés technikával, mint a moldvai csángó magyar asszony a Szeret folyó mentén. *Beli bubu...* kezdődik egy magyar altató közép Erdélyből és Kína területén élő jugar népcsoportnál *Beli, bele, pele...* szóval kezdődik szintén az altató dal.

Egy közös eurázsiai kulturális műveltség része a magyar táltos hagyomány is, nem csak a népdalok és a díszítő művészet. Azon összefüggéseket, melyeket eddigi kutatásaim alapján sejtettem, hogy rokonságban állhatnak a magyar táltos hagyománnyal, főként a moldvai magyarok ősi hiedelemvilágával, azt leginkább a lovas-nomád tuva népcsoport körében találtam meg.¹ Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató archaikus népi imagyűjteményei alapján feltételeztem egy szertartást, amit egykor a magyarok is használhattak: *Hegyet hágék, lőtöt lépék, kókápolnecsát láték....Begyűtt Jézus a házamba, házam közepén megállta, piros vérét hullajtotta, az egész házamat befolyta, ide nem mer semmi rossz!....Az én házam Szent Antal, négy szegibe négy angyal, középbibe Szent oltár, Szent oltáron, Szent kereszt! A Hegyet hágék* imádságnál egy szojot sámánéneket állított párhuzamként könyvében Erdélyi Zsuzsanna. A szojotok másik elnevezése tuvák! Ők maguk az előbbi elnevezésüket, maguk között nem használják.

Az 1996-os első Altaj-tuva expedícióm óta mintegy 10 alkalommal utaztam be a tuvákhoz. Tuva Köztársaság az Oroszországi Föderáció területén, Dél-Szibériában található, a Jenyiszej folyó forrásvidékén. Fővárosa Kizil. Itt Kizilben található a Jenyiszej partán az az emlékmű, amely ázsiai kontinens közepét jelzi. Tuva Mongóliával és Hakasziával határos, Hakaszia fővárosa Abakán, amely 400 km-re található tuva fővárosától, Kiziltől. Légvonalban kb. ennyi távolságra van Krasznojarszktól is.

Tuva Köztársaság területe 168 ezer km². Lakossága kb. 300 ezer lélek, ebből tuva 250 ezer, a lakosság kevesebb mint húsz százaléka orosz, hakasz, kirgiz és

¹ Adigzsi tuva sámán, - csakakcsi-kám - munkájával megmutatta számomra, és bizonyosságot tett feltevézéseimre.

egyéb nemzetiségű. A tuvák ősidő óta élnek a Szaján, Tangdi-óla és Altaj hegységek vidékén. A 13. században a mongolok, aztán a mandzsuk, később az oroszok foglalták el országukat, de csak 1944-ben lett Tuva hivatalosan Oroszország része. A tuvák egy része állattartással, (juh, kecske, jak) foglalkozik, míg tajgai rokonaik halászáttal, vadászattal és rénszarvastyenyésztéssel, cédrus mag és erdei bogycok gyűjtésével élik mindennapjaikat.

A tuvák, a világ egyik legezártaabb népcsoportja. E nép lenyűgözött a természet magasfokú tiszteletével, szabad énekeivel, máig is élő, a föld egyik legősibb kultúrájával, a sámánhagyománnyal. Amikor Abakánból, Hakaszia fővárosából a nagy hágón, a Szajánon átkelünk, érezhető, hogy ez itt már a tuvák földje. Bár öltözködésük, kinézetük első látásra a mongolokéhoz hasonlítható, kultúrájuk, viselkedésük teljesen különböző.

A Szajánon átkelve, két óra múlva megérkezünk a Turáni-medencébe. Az első településnél ezt cirill betűs tábla is jelzi: *Turán*. Turántól öt km-re található a hatalmas arzsani kőkurgán, kőhalom. Arzsan jelentése forrás. A települést is így nevezik, erről kapta nevét a régészeti lelőhely, Arzsan1 és Arzsan2. Ez utóbbi vált ismertté 2004-ben, amikor a régészek 23 kg aranykincset tártak fel a szkíta fejedelmi pár temetkezési helyénél.

2011-ben itt, a Királyok völgyében, Tuva Köztársaságban, a Turáni fennsíkon öltötte magára előttem először sámán öltözékét See-oglu Adigzsi tuva kám, a szkíta fejedelmi pár temetkezési helyénél, ahol kapcsolatot teremtett a helyszellemekkel. Áldozati szertartást végzett, meghajolt az ősök előtt.

Az arzsan 2. nevű régészeti helyre szerettem volna eljutni. Adigzsi indulás előtt mondta nekem, hogy kell hozzon tejet és kölest, ha arra a helyre ő bemegy. Először kapcsolatot kell teremtenie a gazdaszellemekkel, artissal, tejjel. *„Enélkül, ha ide ha csak úgy egyszerűen, egyenesen bemegyünk, az veszélyes! Utána nekünk semmi jó nem történik. Ezért kell! A szellemek, hogy minket elfogadjanak, meglássanak. Hogy mi nem jöttünk üres kézzel! Hogy mi üres lélekkel nem jöttünk ide! Ezért kell! Ez a mi szokásunk, hagyományunk, valásunk!”* – mondta nekem Adigzsi kám, mielőtt a temetkezési helyre bementünk

Akkor még nem tudtam, hogy elkezdődött egy ma élő tuva kám mindennapi sámántevékenységének teljes dokumentálása, feldolgozása. Az arzsáni áldozat után megkérdeztem tőle, megengedi-e nekem, hogy elkísérjem őt amikor a tuva családok kéri fel a különféle szertartások elvégzésére. Megengedte. De azt is elmondta, hogy a családok döntenek majd arról, hogy részt vehetik-e a szertartásokon.

2011 őszén visszautaztam Tuvába, ahol két hónapig filmeztem a családok körében végzett hagyományos szertartásait. A felvételeket archiválás céljából készítettem. Hazautazásom előtt azonban már mindketten óvtuk a kamerát. Tudtuk, eddig nem látott anyagot rögzítettem Tuvában! A kám páratlan etnográfiai felvételeket engedett készíteni munkájáról. E két hónap alatt különböző helyeze-

teket, valóságos rituálékat főként 49. napi halottbúcsúztató, ház és lakástisztító, valamint természetben tartott áldozati szertartásokat vettem fel. Majd olyanokat is, amikor az újságírók, tévések, külföldiek kéri fel a sámánokat. Így megláthatam valódi életét, és a ma élő sámánok mindennapjait.

Adigzsi nevének jelentése nyilas, vagy lövész. See *banza* fia, a lövész 55 éves korában kezdte el, azaz folytatta ősei hagyományát a Szaján és a Tangdi-óla hegy-láncai között élő őslakos tuva népcsoport körében. Adigzsi a legidősebb fiútestvére az azóta már a másik világba távozott Aj-Csürek, azaz Hold-szíve sámánnőnek. Ő világszerte a legismertebb tuvai sámánnő volt. Én magam is Aj-Csüreken keresztül ismertem meg őt, aki 2004-ben még Vologya néven mutatkozott be nekem. Ezt a nevét első útleveléből ismerte meg. Ő segített engem azokon a tuvai expedíciókon, ahova kezdetben népdalgyűjtést, majd a ma élő tuva sámán hagyomány és a magyar táltos örökség közötti összefüggéseket mentem megkeresni és kutatni. Akkor még nem dolgozott, mint sámán, szertartásokat sem végzett. A Tosz-Deer – magyarul „kilenc ég” sámánközpontban segítette Aj-Csürek munkáját.

See-Oglu Adigzsi Szamagaldajban mellett született, Borbak-Arig-ban, 1955-ben. Szamagaldaj volt Tuva régi fővárosa, itt tartották a tuvák pecsétjét is. A mandzsu birodalom idején itt székelt a helytartó, az urjanhaj amban-nojan. Adigzsi három osztályt végzett. A 60-as években apai oldalon a családot folyamatosan megfigyelés alatt tartották. A nagyatátjának *csalang* tisztége – hasonló tisztég, mint a polgármester – és édesapjának tuva függetlenségéért folytatott tevékenysége miatt a kommunisták „ellenforradalmár” gyerekként bélyegezték meg az iskolában. Emiatt az anyai nagyatátja az ő kérésére döntött. *„Írni, olvasni tudsz. Meg tudod számolni a birkákat, aláírod a neved, több nem kell. Olyan leszel, mint az apai oldalad. Folytatod, őrzöd a családi tradíciót. Nem kell mással terhelni a fejedet, mert csajákcsi-kám leszel, mint az édesapád.”* Tíz éves volt ekkor. Onnantól kezdve, Bert-dag, Szamagaldaj, Csodura között élte szabad életét, jó lovakat és juhokat keresett. Itt Csodurában jurtában éltek a pásztorok – ez volt a pásztorok téli szállása. Ez a terület, föld, mindig az ő családjáé volt, itt éltek, állattartással foglalkoztak.

Az Adig-eeren, Medve Védőszellem sámánközpontot Kizilben 2001-ben alapította Dopcsun – Kara-ool Tülüs-oglu, tuva kám. Ebben a központban 2010-óta dolgozik See-Oglu Adigzsi, csajákcsi-kám – tuva nyelven így nevezik a örökölt tudású sámánt! A tuvák, a nép baskinak szólítja, ez magyarul mestert, tanárt, urat jelent. Édesapja meghagyta neki, hogy 55 éves korában kezdhet el dolgozni. Addig nem mutathatja ki az erejét. 2009-ben kezdte el sámáni tevékenységét a testvére tragikus halála előtt. Ekkor Aj-Csürek többször mondta neki, hogy ő most már el fog menni a másik világba, Adigzsinek kell folytatnia a családi tradíciót, a tuvák szolgálatát. Adigzsi, így szólítsam, van neki rendes neve, szolt rám sógornője aki szintén sámán.

Itt a sámánközpontban vártuk a klienseket, ahol él és dolgozik. Halk szavú, szótlan ember volt akkoriban, nehezen beszélgetett. Mint utólag megtudtam, megdöbbentő emberi sors adatott számára, mellyel nehéz életében is tuva népét szolgálta. A családok a sámánközpontba elmondják, hogy milyen szertartást szeretnének kérni az adottan ráérő sámántól. Vannak visszatérő kliensek is, akik mindig ugyan ahhoz a sámánhoz fordulnak. A kám egyik legfontosabb feladata a halott lelkét elvezető szertartás, amelyre a család a hetedik, 49. napon, az első évben majd a harmadik évben is elhívja a sámánt, a családtagjuk halálát követően. Egy évben egy alkalommal háztisztító szertartást kérnek a sámántól. Tuvában minden családnak van sámánja. Tavasszal és ősszel természetben tartott áldozati szertartásokat kérnek a sámántól, a család szent helyénél, forrásnál, sámánfájánál.

A tuva családok a halotti szertartások előtt minden alkalommal levágnak egy juhót, amiből elkészítik majd a szang szertartáshoz szükséges áldozati ételt. A birkavágást a háztisztító és természetben tartott szertartások alkalmával is elvégzik. A tuvák azt mondják, minden helynek külön gazdaszelleme van. Ezért a hágókon szent kőhalmokat – ovákat állítanak, a forrásoknál áldozó szalagokkal, étellel tisztelik meg őket.

HALOTTI SZERTARTÁSOK

A tuva sámán egyik legfontosabb feladata, hogy a halott lelkét megtalálja, meghívja, majd átvezesse a másik világba, hogy a lélek jó világba kerüljön az újjászületéséhez.

Csedí honuk – a 7. nap, amikor a halott lelkét, a *szünezin*-t megtalálja a kám és felismerteti vele, hogy ő már nincs az élők között.

Az elhunyt családja a temetésre a sámánt nem hívja meg. A bekövetkezett halál utáni 7. napra hívják el először. Ezt a szertartást mindig a háznál tartják. Egy asztalt tesznek a szobába, ide helyeznek egy képet az elhunyról, ételt és italt is kitesznek neki, hogy oda jöjjön a lélek az asztalhoz. Ezt 49. napig az asztalon tartja a család. Általában a 7. napon nincs a házban a halott szelleme. Amikor a csajákcsi-kám elkészíti a *szang*, azaz füst szertartáshoz való ételt, már magában felveszi a kapcsolatot a halott lelkével. Elkezdti őt megkeresni. Kimegy az udvarra ott is keresi, valóban látható olyankor, hogy keresi a lelket. Ilyenkor a lélek nem ismeri fel a saját házát. A sámán mutatja meg neki, hogy ez most az ő helye, a 49. napig ide visszajöjjön, nehogy eltévedjen. Ezért teszik ki az asztalra a képét, hogy oda mindig visszataláljon és felismerje magát.

A sámán először elkészíti a tüzet, majd meghívja őt a „tűzasztalhoz”, szanghoz. Asztal formára rakja a fát, arra helyezi majd az áldozati ételt. A nevét ki-mondva hívja őt és a megholt lelke odajön a tűzhöz. Úgy beszélget a halott lelkével a kám, mint egy élő emberrel. Mondja neki, hogy ülj le, halkan fogunk beszélgetni. A lélek szintén kérdezi a sámánt, hogy ő most hol van, nem érti mi

történt vele, Ő ki és kik ezek az emberek, akik eljöttek. Ekkor a sámán mondja neki, hogy hallgassa őt, ők megtalálták a lelkét, de ő már egy másik világban van. Ő a kám, ő fog neki segíteni.

„Egyél, a szangon keresztül” – mondja. Egyik-másik lélek, különféleképpen reagál. Van, aki egyből eszik, kérdi ki készítette ezt a finomat. Ekkor a sámán mondja, hogy a te rokonaid készítették ezt a finom ételt.

Aki nem akar egyből enni, általában először sokat kérdez a sámántól. Van olyan lélek, amelyik nem hiszi el, hogy már meghalt. Sírni kezd, hogy ő nem halt meg, miért mondja neki ezt a sámán. Ekkor azt kéri a kám a halott szellemétől, hogy menjen be a hamuba, mert tudja, hogy nem fogja látni majd a saját lábnymát. Ekkor már elhiszi szegény lélek, hogy ő halott.

„Emlékezz, hol voltál, mi történt veled, hogy haltál meg. Jó lelkekkel találkozzál, válassz magadnak jó utat, jó világot, rossz oldalra ne menjél. Majd a 49. napon megint eljövök és mindent elmondasz nekem és a családnak, hogy kivel, melyik ősóddal találkoztál ez idő alatt”.

A 49. napig azok az ismerősök, rokonok, akik nem tudtak részt venni a temetésen, elmennek a halott házához. Az asztalra, ahol a kép, a gyertya, és az étel-ital ki van téve, egy szál cigarettát tesznek. Elkéstem, de eljöttem, hogy együtt érezzek a családdal. Régen pipáztak, egymásnak adták a pipát.

Dörten tosz honuk – a 49. nap

Amikor a Halott lelkét a másik világba átvezeti a Csajákcsi-kám! Szamagaldajban vettem részt először 49. napi halotti szertartáson. Megérkeztünk, az idő állt! Nagyon lassan történik minden. Az udvaron elkezdődött a tűzrevaló aprítása. Amikor a kám bemegy majd a házba, oda megy a képhez, amit a temetés után a szobában kiraktak. Van, hogy ott ül a lélek, de van, hogy oda kell hívni, mert éppen máshol van. Lerak egy cigarettát a tányérra, majd rágyújt és kapcsolatot teremt vele, hogy ő most az útra elkísérje, elvezesse őt.

A házban Adigzsi elkészíti az áldozati ételt, amivel a szangot, az áldozati tüzet, fogja táplálni. A juhot a család előző nap levágja, és a sámán megérkezésekor már elkészítve várja őt a főtt birka. Az áldozati ételhez a mellet és a bordát használják. A mellhús neve: *tös*, a mellkas legfelső csontjának a neve, amit szintén használnak a szertartáshoz: *közür eegi*. Főtt birkamell, édességek, cukorkák, sült kerek golyócskák, gyümölcs, köles, *dalganból*, őrölt gabonából készül az áldozati menü. Az étel java, főként, amit a halott életében nagyon szeretett enni. Tuvául *as csem deezezi* a felajánlott étel neve.

A házban azt is megnézi, hogy az ajtó felett van e *bazsing kamgalal*, azaz védelem. Mindenkinek a szemébe néz, olyan is van, hogy lélek nélkül van az élő ember: *hőlege* csak árnyék. A lelke valahova elment vagy elveszett, sokat gondolkodott, búslakodott. Az ilyen embert *szümezini csorupkan*-nak nevezik.

Aki öngyilkosságot követ el, embernek nem, csak állatnak tud újjászületni. A sámán tud neki segíteni abban, hogy ettől megszabaduljon és ismét emberként születhessen majd meg.

Szős faluban szerelmi bánat miatt akasztotta fel magát egy 22 éves férfi. Amikor a háznál a kám elkezdte a kapcsolatfelvételt a halott lelkével engem nem engedett a szobába bemenni. Azok, akik felakasztják magukat, általában gonoszak a baskival, másokkal is. Őt félik, mert az *Eere*nekkal rajta védelem van. *Eeren*-nek nevezik tuvával a sámán szent tárgyát Az egyszerű embereknek, akiknek nincs védelem, árthatnak. Az öngyilkosok a saját házukban, sarkokban ülnek, mert nem vitték őket sehova, semmilyen világba. Gonoszán ülnek magukban, félnek az úttól. A csajakcsi-kám átküldi őt egy jó világba. Ha nem megy el otthonról, megeszi a többiek lelkét. Ezért kell egyedül lennie vele a szobában.

A szertartás elvégzéséhez a sámán választja ki a megfelelő helyet. Van, hogy a család házának az udvarán, vagy egy tiszta helyen a pusztában tartja meg a 49. napot. A hely kiválasztásakor beszél a kám a földhöz, hogy itt vagyunk, megérkeztünk, itt fogjuk a szertartást elvégezni, ezen helyen. Ezt azért teszi, hogy a föld gazdaszellemei tudják, miért fognak itt tüzet gyújtani. A 49. napon a tüzet asztalszerűen rakja meg, tetejére az áldozati ételt. Csak e rituális tűzasztalt nevezik *szang*nak. A tűz tuvával *ot*.

A tűz meggyújtása előtt bemutatkozik a családnak és a rokonokat megkérdezi, hogy beleegyeznek-e abba, hogy ő elvégezze a szertartást, idehívja a halottat. Amennyiben beleegyeznek a család, hogy a felkért sámán végezze a szertartást, a halott lelke hallja azt és majd magától leül a tűzhöz, a tűzasztal mellé.

Fejdíszét bagoly madár tollaiból készítette. E fejdísz neve tuvával *ham bört*. Sámán köpenye a *ham ton*. A ruháján lévő csengők szalagok, tuvával *eeren* mind az ő védelmét szolgálják. Az *eeren*-nek a segítői, védőszellemei a sámánnak és az őket szimbolizáló szent tárgyakat, bálványokat is így nevezik. Dobja a *düngür*, ütője az *orba*. Csizmája az *idik*. A nyakában lévő tükör a *küzüngü*, szintén az ő védelmét szolgálja. Ostora a *kimdzsi*. Az ártó szellemek és démonok így őt nem tudják bántani, mert teljes testét fedi a védelmét szolgáló öltözéke, miközben a szellemvilággal kapcsolatot teremt.

A szertartás megkezdése előtt a család a szobában összegyűlik. Mikor a család elindul a *szang* szertartásra, a sámán a háziasszonyt visszaküldi a házba, hogy eloltsa a kép elé kitett égő gyertyát majd mindenki kimegy az udvarra. Adigzsi füstöli a lakást, majd ő is kimegy és becsukja az ajtót.

A kiválasztott helyet *kimdzsi*vel, *artissal* tisztítja, kölessel szórja, táplája az érkező halott ember szellemét és a vele érkező ősoket. Meggyújtás előtt már hívja a halott szellemét, hogy jöjjön, üljön oda a tűzasztalhoz, mert a rokonok szeretnének vele beszélni rajta, azaz a sámánon keresztül. Azután egy kört rajzol a *kimdzsi*vel, de hogy rajta egy ajtót, azaz nem zárja be, hogy azon keresztül

érkezzen meg a halott szelleme. Amikor megérkezett, a kört bezárja egy fadarabbal, amit a *szangból* vett el. *Szang Halgazi* tuvával az „*áldozati tűz ajtaja*”. Azért zárja be, hogy ne hogy elmenjen, vagy az élők közül valaki, aki nagyon sír és sajnálja a halottat, bemenjen hozzá a tűzbe, mert akkor ő is lebetegedhet, mert összegyűjti a halott lelkétől a nehéz dolgokat. Mondja neki, hogy a *szangon* keresztül ő fogja tartani a kapcsolatot a családtagokkal, akikkel ő most tud majd beszélni. Mondja: fogunk téged etetni, a rokonaid hoztak neked finom ételeket, amiket te szeretnél életedben enni. A *szang* lesz a te asztalod, ahonnan táplálunk majd téged.

Artissal, bórókafenyő egy fajtájával gyújtja meg a tüzet, ekkor a halott lelke már a tűz mellett ül. *Örgüp tur men* „áldozok” – mondja mikor adja a tejet, vagy a teát tejjel, a szellemeknek a rituálé során. A tejjel – amit a tűz és a rokonok felé hint, még jobban megnyitja az utat az élők és a halott és az ősök szelleme között, akik elfogadják azt. A *szang* erősen égett. Kölest szór a tűz köré és a tűzbe is. *Csazsjsz* a szóróáldozat neve.

Mindenki egy szál cigarettát ad a *szang*nak, hogy halott ember lelke kapcsolatba kerüljön vele. A legidősebb ember, a halott bátyja adja először, majd a lánya és annak férje, majd a többi rokon. A sámán tartja a kapcsolatot a szellem és a családtagok között. A *csajákcsi-kám* kérde őket, hogy ki kicsoda a családból, pl. testvére, lánya, vagy a fia-e a halottnak. A nevét soha nem mondja ki annak, aki a cigarettát adja, mert akkor a halott lelke az ő lelkét is magával viheti, vagy rosszat tehet az élő embernek.

„*Íme, itt van a testvéred, ő megérkezett, hogy elvezessen téged egy jobb világba, hogy jó utat válasszál magadnak, ne a rossz úton menjél. Hogy te utánad rossz ne maradjon, senki ne betegedjen meg!*” Régen nem cigarettát adtak, dohányt kínáltak a halott szellemének. A kám pipájából felszálló füst segíti a halott lelkével való beszélgetést, az üzenet közvetítését az élő rokonokhoz. A család a szertartás alatt folyamatosan eteti a *szang* mellett ülő halott lelkét. Azután a *kám* elkezdi dobolni és a halott ember lánya tejet önt a *szang* felé és köré.

A dobolás akkor rövid, ha a halott lelke nyugodt. Amikor zavart a lélek akkor többet dobol a kám, hogy megnyugodjon a halott szelleme. összes rokon táplálja a *szang* mellett ülő halott szellemét a vele érkező ősöket.

Némelyik lélek nem akar inni-enni, gonosz a rokonok valamelyikével. Ekkor a sámán már látja, hogy melyik családtaggal volt konfliktusa az életben. Amikor már elegendő táplálékot adtak a halott szellemének és a vele érkező ősöknek, a kám leül a tűz mellé és elkezdi beszélgetni a halott szellemével. Ilyenkor lélek még mindig kérheti a tejes teát. Sós tejes tea, a tuvák kedvelt itala.

A kám megkérdezi a halottat, mely őseivel találkozott a 49 napig. Elhunyt rokonokkal, ismerősökkel. 2-300 évvel ezelőtti, hozzá közel álló ősök szellemeivel is találkozhat. Ezt a 7. napon kéri már tőle, hogy főként velük kerüljön kapcsolat-

ba, ez jó utat biztosít számára. Ezért a lélek nem egyedül érkezik ilyenkor, hanem valamelyik már elhunyt rokonok lelkével, akikkel találkozott és segítették őt a másik világban a 7. naptól fogva.

Adigzi kám azt mondja, hogy a tűz pattogásából, az arra öntött ital sercegéséből – ebből a hang rezgésből – érti ki az üzenetet. A lángnyelvekből, a füstből, a szagból, a parázsból. pl. a füst mekkora és merre megy, valamint, hogy melyik oldalon kezd jobban égni a tűz. A fadarabok, ahogy égnek, és az égés közben kettétörnek, annak is jelentése van, hogy ott milyen formát lát. Ahogy a teát és a tejet önti a tűzre, annak a sercegésnek a hangvibrációja az üzenet már. Ő érti a tűz nyelvét.

„Íme, nézd a te rokonaidat, édesanyádat, édesapádat. Kívánják neked, hogy jó utat válasszal magadnak, hogy jó lelket hagyjál magad után, s hogy újból emberként szülessél majd meg.” – mondja a halott lelkének.

Ilyenkor a tűz körül ül a család, várják, hogy a halott szelleme táplálkozzék a megterített szangról. Ülnek és várnak. A halott lelke a *csajákcsi-kámon* keresztül a legközelebbi hozzátartozókkal beszél utolsó szóval!

Kas kizsi? – Hány lélek jött? – kérdi a kám. Pipázik és beszélget a halott lelkével. Vodkát, aztán egy pohár tuva teát önt a „tűz asztalra”, azt kéri a halott lelke. Ezután a rokonokat a tűz köré állítja, megint dobol a halott lelkének, hogy az még jobban megnyugodjék.

A legnehezebb szertartás az idős nagymamáé volt, aki elvette a fiatalok életerejét Utólag a kám elmondta nekem, hogy ekkor háromszor evett az izzó parászból. Az összes odakészített italt és ételt a szangnak, a halott lelkének, a vele érkező ősöknek és a hely gazdaszellemének adják. Amikor a tűz leégett, a kám a hamuból olvasva mondja a rokonoknak, hogy mire ügyeljenek. Óvják a házat, autót, teheneket, birkákat, lovaikat, mindent, amilyük van, nem lesz hiányuk semmiben.

A halott lelke konkrét útmutatásokat is ad az elrendezetlen, vagy félbehagyott dolgokkal kapcsolatban. Büren Baj-Hak faluban a legidősebb fiúval beszélt a leghosszabban. A halott lelke azt is üzenté, hogy az unokájának lesz a lakodalmá, s azt jól rendezzék majd meg. Az unoka fiú volt, és messziről választott magának lányt, más megyéből. Ő nagyon szerette volna ezt megvárni, sajnálja, de már nem tudta. A házat, amit épített, a fiának kell befejeznie! Ilyeneket mondott az édesapa, aki házépítés közben váratlanul ment el a másik világba. Ezután mindenki a szájához érinti a körbeadott csészét és szimbolikusan iszik egy csöppet a tejből.

A kám bezárja a tűz köré rajzolt kört a *kimdzsivel*. A szertartás elején odarakott botot elveszi onnan, amely nem engedte, hogy a tűz mellett megjelenő halott lelke ki-be járkáljon a szang mellől. Mondja a családnak, hogy most útnak indítja, elvezeti a halott lelkét. A család ekkor már elvonul a tűz mellől. A sámán

az ostorával csapkodja magát, és a tüzet körbejárva egy kört rajzol a tűz köré. A botot, amit az „ajtóhoz” tett, most már elveszi. Elengedi a halott lelkét. A halott lelke elmegy a másik világba, a levegőn keresztül fel az égbe. Ahogy a tűz leég, befejeződik a szertartás.

Sokszor ők maguk is olvasnak a hamuból. A sámán várja, hogy milyen jó nyomokat lát a család a hamuban, magyarázza azok jelentését.

A kám hamuval, amit a parázsból vett el mindenkinek egy jelet húz a homlokára a két szeme közé. Azért, hogy a halott lelke most már ne ismerje fel őket. Ennek a neve tuvául *kara hő temdek*. Először a lányát jelöli meg, aki a háziasszony, hogy édesapja lelke ne hogy vele menjen a házba és ragaszkodjon hozzá. Majd a kimdzsivel, mindenkit letisztít.

Amikor a házhoz visszamegyünk, egy asszony mosakodásra teli edénnyel vár minket. Az edényben víz, tej és artis van összekeverve, ezzel mindenki megmossa a kezét és az arcát. Tuvául *domnap kaan arzsán*. A tűznél, ahogy a tüzet táplálták, kapcsolatba kerültek a halott lelkével. Ezért kell megmosakodni a rokonoknak, hogy a házba megtisztulva térjenek vissza a szertartásról.

Amikor a szertartás befejeződik, a *baskít* asztalhoz ültetik. Ekkor már bőségesen eszik. Majd amikor elindul a háztól, a család felpakolja őt élelemmel. A levágott juh combjait odaadják a sámánnak. Mindenből adnak neki, amit aznapra készítettek. Olykor egész élő bárányt is kap. Az ajándékot beviszi a központba és szétosztja a többi sámán között.

Halász Péter

„MOSTANÁBAN NEM JÁRT ERRE...”

Szent László királyunk emléke Moldvában

Elsősorban a szájhagyományban, de hát szinte minden nép történelme ilyen szájrul-szájra szálló emlékekkel kezdődik. A moldvai magyaroké különösképpen, hiszen írott történelmük morzsái csak a 16. században kezdtek feltűnni, de ha jobban megnézzük, lényegében még ma is a szóbeliség állapotában élnek. Ezt a világeért se tekintjük valami elmaradott állapotnak. Sőt, az ő esetükben ez a kívánatos, majdnem azt mondtam: az ideális helyzet, hiszen a moldvai magyarok történelme románul megjelenő írásos vetületének többsége olyan messze van a valóságtól, hát még az igazságtól, mint – hogy stílszerű legyek – Szabófalva Jeruzsálemtől. Ezzel szemben a hagyományban őrzött népi emlékezetben, ha a történelmi valóság olykor meg is bicsaklik, a történelmi igazság mindig érvényre jut.

Mint például, hogy a Forrófalva, Nagypatak, talán Klézse határában, vagy valahol arrafelé – mindenhol másként mondják – a csángómagyarok őriznek egy szép mondát *Szent László fájáról*, amely Bosnyák Sándor Klézsen gyűjtött változatában a következőképpen hangzik: „*Nálunk, a Szeret partján van egy nagy ereg fa. Azt mondják, azt még Szent László király ültette vót. De az uljan fa, annak emlékére ültette, mikor kiverte az idegeneket az országbúl. De mikor még jöttek a tatárok, akkor még el fogott száradni. Mikor még azokat is kihajtotta, még kiszöldült. Mikor a németeket verte Rákóczi, akkor szépen kiszöldült, és aztán mikor Rákóczinak leverték a katonáit, akkor kiszáradt. Mikor negyvennyócba Kossuth katonái jöttek, akkor még kiszöldült, de aztán még kiszáradt, s úgy maradt szárazon mindmáig, és ki tudja, ki fog-e zöldülni vajeccer.*”¹ (BOSNYÁK 1984, 119.) Ez a monda természetesen nem a valóságosan zöldellő fáról szól, hiába is kerestem az ezredforduló után egyszer álló napon át a Szeret mentének Klézséhez, Nagypatakhoz, Forrófalvához tartozó részein. De ha a valóságot nem is, a történelmi igazságot megőrizte Szent László fájának mondája, erőteljesen példázva, hogy a moldvai csángómagyarok sorsa milyen szorosan összefüggött Magyarországéval. Bizonyíték arra is, hogy a moldvai magyarok tisztában is voltak ennek a kapcsolatnak a jelentőségével – legalábbis néhány évszázada, amikor még mondák születtek azon a tájon.

¹ *Bosnyák Sándor*: A csángó magyarok apokrif bibliája. Mozgó Világ, 1984, 119. Ezt a szép mondát különben ismerik más csángó falvakban is, mint például Bogdánfalván, Diószénben, Klézsen, Somoskán és bizonyára másutt is.

Ugyancsak a legendák világából való az a Moldvából ismert történet, ami arról szól, hogy miért van a magyaroknak – vagyis a római katolikus vallásúaknak – két nappal később a *húshagyatjuk*, mint a görögkeleti vallású oláhoknak? Erre vonatkozóan hol Szent Istvánra, hol pedig Szent László királyra hivatkoznak. Eszerint valamelyik szent királyunk elment volt a *verekedésbe* – háborúba –, s meghagyta, hogy ha hét esztendeig nem tér vissza, akkor *adógyék* el a királyné, vagyis menjen férjhez. Mikor letelt a hét esztendő, azt mondja neki a lova, természetesen táltosló volt: *menjünk gazdám, mert a királynénak most van a nuntája* – lakodalma. Azt kérte a ló a királytól:

– *Hogy menjünk? Úgy menjünk, mint a gondolat, vagy úgy menjünk, mint a szél?*

– *Úgy menjünk, hogy neked se ártson.*

Aztán mentek, ahogy tudtak. Ahogy hazaértek, zúgott a muzsika, mert *adódott* a királyné. A király odahívatta a királynét, összetették a gyűrűiket, s a gyűrűk találtak. Akkor azt mondta a királyné: *szűnnyék meg a muzsikának zenegése, mert hazajött a király*. S akkor kért az Istentől, s az hagyott neki még két napot, hogy ő is *vigaggyék*, s *haggyon* húst. *Ezért van nekünk, katolikusoknak így* – mondták Somoskában.

Tartalmilag hasonló jellegű mondákat jegyzett föl 1933-ban Lükő Gábor Lujzikalagorban és Bogdánfalván, Bosnyák Sándor pedig Diószénban, Klézsén és Magyarfaluban. Érdekes módon még Pusztinában is, ahol pedig a falu templomának Szent István király a védőszentje, Lászlóhoz köti az emlékezet a húshagyat két többletnapját. Itt a következőképpen mesélték a történetet: *„László király katona volt, s ő megkévánta, hogy mennyen haza a familiájához. De hogy tuggyon hazamennni, mer nem csapták el a katonaságtól? Akkor azt mondta: mé nem csaptok el, hogy mennyek... úgy megkévántam a familiámat, azonta, hogy lássam. Elcsapták! Mikor hazajött, akkor kezdődött húshagyat. Amikor hazajött László király, akkor a mómája, az asszonya s a gyermekei mind nyakába szöktek, s csináltak egy kicsi jó ételt. S akkor kerekedett húshagyat. S azóta tartják a magyarok a húshagyatot kedden, hogy László király a katonaságtól hazakéredzett.”* Vannak aztán még eltérések a különböző helyeken gyűjtött mondák között abban is, hogy hol a pápától, hol az Istentől kéri László – vagy István – a farsang két nappal való meghosszabbítását. Lükő Gábor megálapítja – Dimitrie Onciul Oroginile Principatelor Române munkájára hivatkozva –, hogy a moldvai Szent László-mondák forrása a Dubnici krónikában fennmaradt Nagy Lajos korabeli monda, mely szerint Lackfi Endre erdélyi vajda a székely seregek élén elindul, hogy felszabadítsa Moldvát a tatárok uralma alól. A székelemek a harc nehéz pillanatában *„Uram Isten és Szent László!”* kiáltással Szent Lászlót hívták segítségül. Egy rabságba esett tatár elmondása szerint a szent meg is jelent a hívásra, ezzel megtört a pogányok ellenállása és eldőlt a csata sorsa.

(Lükő 1936, 48–56.) Úgy, ahogyan azt oly szépen megírta Arany János azokról a daliás időkről szólva, amikor „A tatártól nagy veszélyben forgott Moldva, ez a véghely”, s Lajos, a nagy király parancsára indult oda „tízezernyi lófő székel”.
Egy fogoly tatár szavait idézi végül:

„Nem a székel, nem is Laczfí,
Kit Isten soká megtartson;
Hanem az a: László, László!
Az győzött le minket harcon.
A hívásra ő jelent meg,
Vállal magasb mindeneknél
Sem azelőtt, sem azóta
Nem láttuk azt a seregnél.

*Mert nem volt az földi ember
Egy azokból, kik most élnek:
Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nőszemélynek;
Koronája napsugárból,
Oly tündöklő, oly világos!”
Monda a nép: az Szent László,
És a Szűz, a Boldogságos.”*

A többit tudjuk, vagy ha nem, olvassuk el Arany János összes verseinek kötetében.

Természetesen jogosan merülhet föl a kérdés, hogy a mondákon és a szájhagyomány emlékein túl, járt-e, járhatott-e Szent László királyunk valóságos testi mivoltában, Moldvában? Ennek sem nyomát, sem cáfolatát nem találtam a történelmi, művelődéstörténeti irodalomban. Szent Lászlónak ugyanis uralkodása idején nem kellett elmennie Moldvába ahhoz, hogy megküzdhessen a népi emlékezetben tatárokként számon tartott pogányokkal: besenyőkkel, kunokkal, úzokkal. Kijöttek azok Erdélybe maguktól, hívás nélkül, többször is, mint kellett volna. László királyunknak tehát volt alkalma, hogy kivonja kardját velük szemben, és megszillogtassa hadvezéri képességeit.

Pedig az olyan, Moldvában, Gyimesben és Csíkban közismert mondai elemek, amik a tartomány fő folyójának a nevét is Szent Lászlótól eredeztetik, aki – miután lova jót ivott belőle –, rámondta, hogy né, az állat szereti a vizet, elgondolkodtatják az ember. Hiszen a 18. századtól benépesült Tatros völgyében véggépp nem találkozhatott a gyimesi csángókkal, ahol pedig nemcsak helynevek őrzik az emlékét, hanem kőbe dermedt lábnyomok, évszázados templom-romok, gyógyhatású füvek megnevezését is Szent Lászlónak tulajdonítják.

Vagy ki tudja? Magyar Zoltán, kiváló folklórkutatónk azt írja, hogy 1997 nyarán Gyimesfelsőlokon, a sántateleki megállótól gyalog indult a Ciherek patakán élő ismerőséhez. A Tatros hídját elhagyva egy idős néni érte be szekérével. Kéretlenül is a szekerre invitálta a hátizsákos vándort, aki mindjárt a történeti hagyományok iránt érdeklődött és Szent Lászlóról kezdte faggatni az öregasszonyt, előre bocsátva: úgy tudja, Szent László itt harcolt a pogányokkal a környező hegyeken... A néni magától értetődő természetességgel csak ennyit felelt: – „*Mondják, beszélnek... de mostanában nem járt erre.*” (MAGYAR 1998, 193.)

Hát bizony... Moldvában sem járt László királyunk – mostanában, s nagyon valószínű, hogy a 11. században sem.

De van két olyan adatunk, amiből arra következtethetünk, hogy az utóbbi időkből, közelebről a 19-20. században „megfordult” Moldvában, ha nem is teszi valójában, de nem is a mondák kódéba veszve. Az ő nevét viselte ugyanis az az Egyesület, amely 1861-ben alakulva, részben a szabadságharc leverése után külföldre menekült emigránsok, részben pedig az akkori Magyarország határain kívül élő – ma úgy mondjuk külhoni – magyar népcsoportok nemzettudatának erősítését, hagyományainak ápolását, továbbá karitatív szolgálatát tűzte ki céljának. Ez a *Szent László Társaság* gondozta a Bukovinába, Bukarestbe került székelyeket, továbbá lehetőségeihez mérten támogatta a moldvai magyarokat is. De miután Trianon már minden harmadik magyart a külhoniságba taszított, ez a tulajdonképpen civil szervezet egyre nehezebben tudott – könyvadományaival, ösztöndíjaival, templomi felszerelések ajándékozásával – megbirkózni a magyarság mintegy harmadának gondjaival, sőt már a gondok érdemi enyhítésére sem vállalkozhatott. Különösen az után, hogy a népi demokratikus rendszer egveduralomra kerülve „demokratikus” módon ezt a szervezetet is fölszámolta. A kommunizmus bukása után aztán, mint annyi más romokban heverő társadalmi szervezet, a Szent László Társulat is megpróbált újjáéledni, kínos vergődésüket közelről szemlélhettem, hiszen egyik fő istápolójuk a Lakatos Demeter Egyesületben is tevékenykedő Árva Vince pálos szerzetes volt. Moldvában egyik komolyabb segélyakciójuk volt, amikor 1992 nyarán a Külsőrekecsinben pusztító árvíz alkalmával az akkor újjáépülőben lévő Szent László Társulat harangot ajánlkozott a falu népének, a következő felirattal:

CHRISTUS VINCIT²

NAGYVÁRAD ALAPÍTÁSÁNAK 900., A TÖRÖK ALÓLI FELSZABADULÁS
300. ÉS SZENT LÁSZLÓ SZENTTÉAVATÁSÁNAK 800. ÉVÉBEN,
A KÁRPÁTOKON TÚLI KÜLSŐREKECSINYI MAGYARSÁG VÍGASZTALÁSÁRA,
VÉDŐSZENTJÉNEK HARANGJÁT ADOMÁNYOZZA AZ ÚJJÁALKULT SZENT
LÁSZLÓ TÁRSULATA SZENT LÁSZLÓ ÜNNEPÉN, BP. 1992. VI. 27-ÉN.

² Krisztus győz, Krisztus uralkodik, Krisztus parancsol.

Nem hinném, hogy Külsőrekecsinben bárki – papot, tanári kart, de még talán Gyurka Valentint, a Külsőrekecsinért Egyesület derék vezetőjét is beleértve –, tudná, mi is az a Szent László Társulat? Honnan is tudná, hogy „*a Romániában, elsősorban Moldvában lakó véreink, kivált a csángó magyarok alkották az 1861-ben alakult társulat gondoskodásának első tárgyát?*” Számomra mégis jóleső érzés, hogy abban a faluban, ahol 1966 nyarán, életemben először találkoztam csángómagyarokkal, egy olyan harangocska hívja az élőket és temeti a holtakat, amit attól a szervezettől kaptak, amelynek 1995. januári ujjászervezésében magam is részt vehettem.

Talán jól, talán nem jól tükrözik a mennyei hierarchiát azok a számok, amik a Kárpát-medencében található római katolikus templomok patrocíniumait, védőszentjeit mutatják: Szent István oltalmában 360 található, Szent Lászlóéban feleannyi sem. Csángóföldön ez az arány még inkább első királyunk javára billen, öt templom *hordozta* Szent István nevét, Szent Lászlóét pedig mindössze egy. A múlt időt szomorúan kell hangsúlyoznom, ugyanis Szent István öt templomából – Herlő, Kickófalva, Magyarfalu, Pusztina, Szőlőhegy – mára már csak a pusztinai maradt Szent István lelki tulajdonában. Szent László egyetlen templomát pedig, amit 1813-ban építettek Moldva egyik legdélibb magyar településén, a Vránca megyei Vizanteán, 1978-ban vette el a román nacionalizmus kedvét kereső jászvásári klérus, hogy ezzel is szaggassák a moldvai csángók magyar gyökereit. Azóta az „Adormirea Maicii Domnului”³ nevet viseli.

Vizanteán azonban nemcsak a templom védőszentjét vették el a hívektől, hanem Szent László emlékét is. Amikor Jáki Sándor Teodóz atya, a Lakatos Demeter Egyesület akkori elnöke, 1997. június 27-én, éppen László napján Vizanteán járt, valóságos detektívmunkával kellett előhívnia a hívek megkopott – mert megkoptatott – emlékezetéből templomuk egykori, mindössze 19 esztendővel korábbi védőszentje nevét. Jáki Atya utóbb így örökített meg azt a nyomozási folyamatot:

„A faluban Dicsértessékkal köszöntünk az idősebbeknek, és mindegyiktől Mindörökké volt a válasz – magyarul.

– Mikor van itt a faluban a templom búcsúja? – kérdeztem.

– 15.-jén az augusztanak.

– És kicsi leányka korukban mikor volt?

Elgondolkodtak, aztán mosolyogva válaszoltak:

– Való, akkor elébb volt.

Az egyikük pontosított:

– Az első kapáláskor.

A másik:

– Fogyatékján a juninak.

³ Az Úr Anyjának halála.

Folytattam a kérdezést:

– *A régi templomban a szentnek képe volt, vagy szobra?*

– *Szobor, szobor.*

– *Férfi szent volt vagy nő?*

Nagy örömmel felelték, mert eszükbe jutott:

– *Férfi volt, ember.*

De a neve sokáig nem jutott az eszükbe. Míg nem az egyik falubeli öregasszony férjének ugrott be:

– *Sfântu Ladislau! Aztán sietve lefordította a páternek: Szent László!*

Ezért a két szóért jöttünk Vizanteára – tette hozzá Teodóz Atya. (JÁKI 2002, 158–164.)

Egy másik alkalommal – „véletlenül” ismét június 27-én –, azért ment egy paptársával Vizanteára, hogy lefényképezzék ezt a parókián őrzött Szent László szobrot. A trunki születésű plébános, Cazimir Biur – alias Bíró Kazimir – szívesen fogadta őket, olasz nyelvű bemutatkozásukra kedvesen közölte, hogy beszéljenek nyugodtan magyarul, mert ő érti a nyelvet, csak a válaszólamhoz nincsen gyakorlata. De Szent László szobrának lefényképezését jászvásári megyéspüspöke engedélyéhez kötötte. *„Ez már azt jelenti – állapította meg szomorúan Jáki atya –, nehogy a csángómagyarok egy magyar szentet tiszteljenek, nemcsak a templom védőszentjét cserélik ki, de még a szobrát is elrejtik, sőt a megyéspüspök, Petru Gherghel engedélye nélkül még le sem fényképezhetik.”*

Ahhoz azonban hozzájárult a vizanteai plébános, hogy a magyarországi papok misét mondhassanak a plébániatemplomban. Még át is kísérte őket, még a liturgikus ruhák felöltésében is segédkezett, de semmi harangozás, semmi igehirdetés! Így végzi Jáki atya ezt a beszámolóját: *„Hogy magyarul miséztünk, azt hallhatta, de nem biztos, hogy észrevette a mise szövegében a Szent László tiszteletére mondott imádságokat. A szentmise után kedvesen elbúcsúztunk tőle, boldogok voltunk, hogy hosszú évtizedek igaztalan mulasztássorozatát törtük meg ezzel, hogy Szent László miséje, Szent László, a Szent névünnepe – magyar papok imádságával, újra fölhangozhatott Vizantedán.”* (JÁKI 2002, 158–164.)

Tudomásom szerint ez volt szentté avatott László királyunk utolsó, ugyancsak képletes látogatása Moldvában. Vagy mégsem?

Hiszen még 2017-ben is rendeztek egy nagyszámú gyimesi gyermeket megmozgató mesemondó vetélkedőt, ahol Szent Lászlóra emlékező, Gyimesben gyűjtött legendák, mondák, mesék hangzottak el Kóka Rozália és a Magyar Művészeti Akadémia kezdeményezésével. A rendezvényre Gyimesbükkön került sor, amit 1952-ben – a diktatúrák szokása szerint – egyetlen tollvonással – átsatoltak

a Magyar Autonóm Tartományból Bákó megyébe, s azóta is hiába kérvényezik a visszahelyezést. De Szent László így már könnyebben eljut „Moldvába”, vagyis Gyimes odacsatolt részébe, ahol úgyszólván minden magyar gyermek ismeri a Szent királyunk felemelő történeteit.

2009-ben a Szent László Napok keretében avatták fel a nagy király első székelvöldi egészalakos szobrát Csíkszépvíz központjában. A szobor bronzból készült, alkotója Bocskay Vincze szovátai képzőművész (Daczó Katalin tájékoztatása szerint)

IRODALOM

- BOSNYÁK 1984 = BOSNYÁK Sándor: A csángó magyarok apokrif bibliája. *Mozgó Világ*, 1984, 119.
- JÁKI 2002 = P. JÁKI Sándor Teodóz: *Csángókról, igaz tudósítások*. Bp., 2002, 158–164.
- LÜKŐ 1936 = LÜKŐ Gábor: Moldva alapításának mondáihoz. *Ethnographia* XLVII., 1936, 1–2., 48–56.
- MAGYAR 1998 = MAGYAR Zoltán: *Szent László alakja a gyimesi csángók szájhagyományában*. Kriza János Néprajzi Társaság, Szerk.: Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1998, 193.

Pacsai Imre

AZ INDAI, PERZSA ÉS BELSŐ-ÁZSIAI MITOLÓGIA NYOMAI A *FEJÉRLÓFIA* CÍMŰ MAGYAR NÉPMESETTÍPUS MOTÍVUMAIBAN

Berze Nagy János *Magyar népmesetípusok* című munkájában a magyar népmesék számos mitológiai motívumát tárja fel, ami megegyezik a folklór eredetét elemző megállapításokkal, miszerint a tündérmesék szorosan kötődnek az ősi mítoszokhoz. Az adott tipológiai munka adatai alapján megállapítható, hogy a magyar tündérmesék legjelentősebb típusát alkotja a *Fejérlófia* mesetípus, melyhez 55 konkrét alkotást sorol Berze Nagy János munkája.

Az említett mesetípus elemzését végezve említésre kerül az ősi planétaisten-hit motívumainak jelenléte a magyar tündérmesék ezen típusában. A mesetípus főhőse, mint égitest-szabadító jelenik meg, aki az alvilágból kiszabadítja a gonosz sárkányok által elrabolt leányokat, akik egyúttal planétaistenek megjelenítői is. Az elrabolt leányok a réz-, ezüst- illetve aranyvár lakói, mely színek a *csillagokat*, a *Holdat*, illetve a *Napot* jelképezik. A réz-, ezüst- és aranyvár színe ugyancsak mitológiai vonatkozású, ami az ázsiai sámán hitvilágban is jelen van.

A *Fejérlófia* mesetípus további fontos motívumáról, a magas fán fészkelő óriási madárról is említést tesz Berze Nagy János, mely motívum rendszeresen megjelenik az említett típushoz tartozó mesékben. Az alvilágba leereszkedő hőst, aki megvív a szép lányokat fogva tartó sárkányokkal, s kiszabadítja őket a megölt gonosz lények fogságából, elárulják társai, elvágják a felső világba vezető köteleket, amelyen a főhős leereszkedett az alvilágba. A mélyben, az alvilág fogságában rekedt hős az óriás madár segítségével jut vissza a felső világba. Az óriás madár azért segít a főhősön, mert az megmentette a fiókáit a veszélytől.

Berze Nagy e motívum ismertetése során számomra fontos elemzést végez az adott epizóddal kapcsolatosan, ugyanis az adott epizód a párhuzamos cselekményű török tündérmeséknek is ismétlődő eleme. A török mesékben (csuvas, üzbégi, türkmén) a magas fán fészkelő *óriásmadár* fiókáit a fára felkúszó *kigyó* akarja megölni, melyet a főhős megöl, s megmenti a fiókákat. A magyar mesékben (*Fehérlófia*, *Fanyűvő*, *Vasgyűrű*, *Hegyhengergető*) a főhős subájával takarja be a vihar elől a griffmadár fiókáit, ami a motívum módosulásáról tanúskodik. A továbbiakban a magyar mesék teljes egyezést mutatnak a török mesék epizódjának cselekményével. A főhős az óriásmadár hátán lovagolva jut fel a felső világba, miközben etetnie-itatnia kell a nagy madarat. Az út végén elfogy az ennivaló, így a saját lábából kivágott húst adja utolsó falatként a madárnak. A madár nem

nyeli le az emberhúst, az út végén visszaadja a kivágott húst, ami teljesen visszaheged, s a hős még erősebb lesz.

Az említett madár-epizód ismertetésre kerül I. Sztyebleva türkmén meséket elemző munkájában is, aki a török mesék adott típusának kötelező motívumaként mutatja be a magyar mesékben is szereplő epizódot.

Az említett mesetípusal egyező mesére találtam az A. N. Afanaszjev gyűjteményében szereplő *A három cárság: réz, ezüst, arany* (Три царства: медное, серебряное, золотое) valamint T. G. Ivanova (1989) nagy orosz mesemondókat bemutató gyűjteményénk *Иван сосновиц* című meséjében. Az említett tündérmesékben jelen van a *Fejérlófia* mesetípus valamint a Sztyebleva említette török mesék cselekményének motívumrendszere, melyek között a madár-epizód is helyt kap. Sztyebleva megemlíti, hogy a *Szimurg*, illetve *Zamür* nevet viselő madár ábrázolása a perzsa mitológiával kapcsolatos. Ezt igazolja a madár fészkének helyet adó óriási fa motívuma, mely az iráni mitológia *Életfa* motívumához kötődik. U. Holmberg (1922) *Der Baum des Lebens* című munkája utal arra, hogy az iráni mitológia ezen eleme került át a török folklórba, melyben megőrződött a *sas-kígyó* antagonizmusa is. A *Sas* a Napisten megjelenítője, a *Kígyó* pedig ősi ellensége, mely a sötétség, a gonoszság és a pusztítás megjelenítője. Az említett mitológiai motívum részletes elemzést kap a *Jelképtár* (1996) című mitológiai lexikonban is.

A burját tündérmeséket tanulmányozva a *Tüszhe-Biszhe legény* című mesében találtam a magyar, illetve török mesékkel egyező cselekményt tartalmazó mesére, ami az indiai mitológiával való kapcsolatra hívta fel a figyelmem. Az említett mese óriásmadarának neve *Han-Garudi madár*, mely hálából ugyancsak felviszi a fiókáit megmentő főhóst a felső világba. A főhős az adott mesében is a madár hátán utazva kerül vissza hazájába, s az említett epizódban jelen van a főhős combjából kivágott hússal való etetés motívuma is, akár a magyar tündérmesékben, illetve a török variánsokban.

Hoppál Mihály *Sámánok, lelkek és jelképek* (1994) című munkája a sámán-dobokon ábrázolt motívumokat ismertetve megemlíti a nagy madár (sas) hátán repülő *sámán* alakját, ami az említett mitológiai motívumokkal kapcsolatos. A perzsa mitológiában szereplő *Életfa* megfelelője, a sámán szertartásának tradicionális eleme. A sámán a Világfát jelképező sätort tartó ágas fán kapaszkodik fel a jurta felső nyílásához, ami a sámánnak a felső világba feljutását, az égben lakó istenekkel való kapcsolatteremtést jeleníti meg. Ez a motívum a *Fejérlófia* mesetípusoz való kapcsolódó *Égigérő fa* mesetípus meséiben szerepel, ami a hármas osztatú világképre utal. A sámán hitvilág szerint a világ a sötét erőknek helyt adó alsó világra, az emberi lét helyszínét jelentő középső és az isten lakhelyéül szolgáló felső, égi világra tagozódik. Az említett mesetípusok Berze Nagy megálapítása szerint a planétaisten-hit motívumait őrzik.

J. V. Barannyikova (1978) a burját tündérmeséket elemezve megemlíti, hogy bennük egyaránt helyet kap a sámán hitvilág és a buddhizmus számos vonása. A *Hán-Garudi madár* neve a hindu mitológia *Garuda* madarával való kapcsolatra utal.

A magyar tündérmesék *Fejérlófia* típusához tartozó alkotásokban szereplő griffmadár-epizód, mely a török és burját mesék cselekményének is fontos eleme. A perzsa Szimurg-legendához kapcsolódik I. Sztjebleva megállapítása szerint, melyben a madár hátán való utazás szerepet kap. A Szimurg-madár képzete a perzsa mitológia fontos eleme, amit ma is élő motívumai igazolnak. Az iráni *Kristály-Szimurg* filmsztrívál neve, valamint az iráni légitársaság, az Iran Air logója a Szimurg-madár, ami arra utal, hogy az adott mitológiai motívum az iráni nemzet kulturális hagyományaiban máig erősen él. A Szimurg madár neve az avesza *mareyō saēnō* formában jelenik meg, mely a pehl. *Sēnmuruw*, majd a tadzsik *Szimurg* alakban él tovább, melynek jelentése »fán lakó madár«, ami az Életfa-mítosszal való kapcsolatát igazolja. Az óriás *sas* alakban való megjelenítése az irániaknak az árja egységből való kiválása (i.e. I. évezred közepe) korában alakulhatott ki. Az európai szkíták, a szarmata-alán népek kulturális hagyományaiban is szerepet kap az adott mitológiai képzet. Az egyén, vagy egy népcsoport védelmezőjét, jötevőjét látják benne. Gyakran szerepel talizmánokon, ami totemisztikus jellegét igazolja. A *Szemurv* (Szimurg) a Szasszanidák dinasztikus szimbóluma lesz. A Szimurg-madár totemisztikus, eredetmagyarázó jellege jelenik meg irodalmi ábrázolásában, melynek legismertebb alkotását Firdouszi neves műve, a *Sahname* képviseli. A Szimurg-epizód teszi ismertté az adott mitológiai motívumot. Szimurg menti meg és neveli fel Szama király Zal nevű gyermekét, akit kegyetlen apja az Elbrusz hegyére veti ki születése után. A gyermek albinónak születik, az apja fél, hogy a démonok hatalmában van, s el akarja pusztítani. Az óriásmadár, amely az Elbrusz csúcsán fészkel, magához veszi és felneveli a pusztulásra ítélt gyermeket. Miután a királyfi ifjúvá serdült, hazájába indul. A madár három tollat ad neki, melyek elégetésével segítségül hívhatja. A királyfi két alkalommal kér segítséget Szimurgtól. Első alkalommal az ellenséggel vívott harca során, második alkalommal fia, Rusztem születésekor. Rusztem nehezen jön a világra. Anyja a szép *Rudabe* hercegnő sokat szenved. A Szimurg madár tanítja meg Zalt arra, hogy császármetszéssel hozható világra a csecsemő.

A perzsa frazeológiában a *Sahname* című költeményhez kötődik a „*mintha tollat gyűjtana meg*” kifejezés, ami a szóban forgó személy váratlan megjelenésekor használatos, mely a Szimurg madár hívásra történő gyors megjelenését idézi fel. A *császármetszés* perzsa neve *rostam-zai* 'Rusztem születése' ugyancsak a *Sahname* művel kapcsolatos, ugyanis a kifejezés a költemény Szimurg-epizódjára utal. A perzsa hagyományok szerint a szép, erős, életrevaló fiatalember

elnevezésére a *Rusztém* nevet használják, ami a legendának a perzsa kultúrában való mély meggyökeresedését igazolja.

A *Fejérlófia* mesetípusunkban, illetve altaji megfelelőiben szereplő óriásmadár történet utazás nem szerepel jellegzetes motívumként a perzsa *Sahname* című költeményben. Figyelmet érdemel, hogy a burját mesében, ami jóval kevésbé állhat kapcsolatban a perzsa kultúrkör hagyományaiával, ugyancsak megfigyelhetők a török és magyar mesék cselekményének azonos elemei, s helyet kap az azonos elemeket tartalmazó madár epizód, benne a madár hátán tett utazás. A burját mesében a nagy madár neve nem a perzsa mitológia *Szimurg madarának* valamelyik variánsa. A neve *Hán-Garudi madár*, ami az indiai mitológiával való kapcsolatra utal.

A lexikológiai munkákban a *Garuda* név ismertetése során a legfontosabb jellemző vonásként kerül említésre, hogy Visnu isten madara, mely gazdáját utaztatja. Garuda az indiai mitológia jellegzetes alakja, aki a madarak királya és állandó harcban áll a kígyókkal. Garuda ember testű, madár csőrű, szárnyas lényként, csőrében a legyőzött kígyóval kerül ábrázolásra az indiai ikonográfiában. A mitológiai lény arca fehér, szárnyai sötétvörösek, teste aranyból van. Isteni lényként imádják, a Napisten madarának is tekintik. Garuda alakja szoros kapcsolatban áll Visnu istennel, akinek zászlajára felkerül a nagy madár képe. Visnu isten a hátán repül a fellegek között. Garuda gyakran együtt szerepel Visnuval az indiai szobrokon, ami szoros kapcsolatukra utal.

Visnu az indiai pantheon Trimutri (hármasság) képzetének képviselője, melyet Brahma, a világ megteremtője, Visnu, a világ rendjének, a jó és a rossz egyensúlyának megőrzője és Siva, a világ elpusztítója alkot. Visnu kék színű testtel és négy kézzel kerül ábrázolásra, melyekben a teremtés OM hangját adó Kagylót, az észti jelképező Csakra korongot, a tisztaságot, felszabadulást jelképező Lótuszvirágot és a szellemi és fizikai erőt szimbolizáló Buzogányt tartja. Visnu lényét a fénnel, a *Nappal* asszociálják, s később, mint főisten szerepel az indiai mitológiában. Visnu tehát szolarikus lény, akinek szolgálója, a kígyókat pusztító Garuda ugyancsak szolarikus jegyekkel rendelkezik.

A magyar népmesék mitológiai gyökereit elemző munkák utalnak arra, hogy az alsó világba csak a sámán képes leereszkedni, s megvívni az ottani sötét erőkkel, amit a sárkányok és kígyók alkotnak. A sámán maga is szolarikus hős, aki a Napisten megjelenítőjeként szereplő *sas* fiókáinak megmentője. Az indiai mitológiában fontos szerepet kap a *sas* és *kígyó* ellentéte, melynek egyik fontos megjelenítője a kígyókat pusztító Garuda alakja.

A kígyóval folytatott küzdelem részese Indra is, akit Brahma bíz meg Vritra, a gonosz óriáskígyó megölésével. Indra a villámokat szóró mitológiai lény, a háború istene, a devek (szellemek) ura. Alakja, szerepe hasonlít *Tor*, illetve *Perun* alakjához. Félelmetes fegyvere a *vajra*, a villámot szóró lándzsa, mely-

lyel széthasogatja hegyeket is, és legyőzi a félelmetes óriáskígyót, Vritrát. A villámszóró lándzsát Tvaštar, a kovácsisten készíti el számára, s páncélt Sívától kap a küzdelemhez. Kísérője és segítője harcban az *Ayravata* nevű elefánt, mely Indra ábrázolása során gyakran megjelenik. *Ayravata*, az óriás elefánt Indra hatása (vahana), mely három fejú lényként kerül ábrázolásra az indiai ikonográfiában.

A félelmetes óriáskígyó Vritra megölésével maga Brahma isten bízza meg, mivel a folyókat eltorlaszoló, vizüket kiivó hatalmas kígyó a *világ* elpusztításával fenyeget. Vritrát Tvaštar, a kovácsisten alkotja meg bosszúból, mert Indra megöli szöszező fiát, aki esküje ellenére Indra és az istenek ellen fordul. Tvaštar az istenek csodás italából, a szomából és a tűzből alkotja meg Vritrát, mely a világ elpusztításával fenyegetett. A szörnyű kígyó tüzet lövell az ellene felvonuló devek seregére, akik magára hagyják Indrát a harcban. Vritra lenyeli Indrát, aki Síva segítségével szabadul ki, s a villámszóró vajra használatával megöli a gonosz kígyót. Egyes kutatók Indrát tekintik a szláv panteon Perun istenének, s a sárkányölő Szent György ősenek, aki végez a félelmetes szörnyel.

A *Fejérlő* mesetípus tündérmeséiben több mitológiai motívum kapcsolódik össze, amit sárkányok elpusztítását, az égitesteket szimbolizáló lányok megmenekítését, valamint a sas fiókáinak a kígyótól való megmenekítését, a madáron törtéző utazást elmesélő epizód alkot.

Indra az indiai mitológiában a második kaszt (varana) tagja. Az első kasztot a Trimutri három istene, Brahma, Visnu és Síva alkotja. Ez az osztályozás megfelel az indiai kulturális hagyományoknak, mely 4 varanaba sorolja az embereket. Az elsőhöz a brahminok, a másodikhoz a királyok és a harcosok tartoznak.

Indra a magyar *Fejérlőfia* mesetípus főhőseihez hasonlóan csodás körülmények között jön világra. Már születésekor megmutatkozik hatalmas ereje. Rögtön fegyvert ragad és aranypáncélban jelenik meg az istenek (devek) előtt, akik királyuknak választják.

A *Fejérlőfia* mesetípus főhőseinek csodás születése a sámánhoz kapcsolódó hiedelmeket őrzi, aki gyakran totemisztikus vonásokkal rendelkezik. A hiedelmek szerint az állat és ember nászából született hős képes lejutni az alvilágba, s megverekedni a gonosz lényekkel. Az Arany László mesegyűjteményében szereplő címadó mesehős *Fehérlőfia* anyja a fehér kanca. A magyarság hitvilága szerint a fehér kanca feláldozása révén lehet megtudni az eljövendő fontos események (hadjárat stb.) kimenetelét, ami a táltos által bemutatott szertartás során válik ismertté.

A magyar népmesék *Medve Jankó*, *Juhfi Jankó* nevű hőse ugyancsak a totemisztikus hagyományokra utalnak. Az adott tradíció párhuzamára találunk a török népek tündérmeséiben, ahol az üzbég *Aikpalvan* (medve vitéz), a burját *Sono batür* (farkas vitéz), *Buha nojon* (Bika-herceg), *Babagan hubun* (medve legény) hasonló származású.

Az orosz folklór areális vonásaira utal, hogy a N. Sz. Trubeckoj említette keleti vonások a meseszereplők totemisztikus jegyeiben is megfigyelhetők a *Медведко* (Medvefi), *Иван – коровый сын* (Iván – a tehén fia), *Иван – кобыльный сын* (Iván – a kanca fia) név esetében.

Indra és Visnu alakja gyakran azonosítva van, ami Indra szolarikus vonását igazolja. A magyar és az altaji mesékben szereplő motívum, az alvilág félelmetes sárkányaival folytatott küzdelem, akik a planétaisteneket jelképező leányok elrablói, az indiai mitológiában Indra, Garuda és Visnu küzdelmével, a kígyók legyőzésével mutat hasonló vonásokat.

A magyar tündérmesék *Fejérlőfia* típusához tartozó alkotásokban szereplő griffmadár-epizód, mely a török és burját mesék cselekményének is fontos eleme, meglátásom szerint jóval inkább kötődik az indiai Garuda-mítoszhoz, mint a perzsa Szimurg-legendához, melyben a madár hátán való utazás jóval kisebb szerepet kap. A *Sahname* című költevényben jóval kevésbé jelenik meg a sas-kígyó ellentét, mint amit az indiai ikonográfia által is ábrázolt, a kígyóölő Garuda képzete is kiemelten jelenít meg.

A Kárpát-medence folklóráját vizsgálva igen érdekes areális kapcsolatra talál-tam a szlovák népmesék esetében. Pavol Dobšinský, a neves szlovák etnográfus gyűjteményében szerepel a *Lomidrevo alebo Valibuk* című szlovák tündérmese, mely a magyar *Fejérlőfia* mesetípus átvételének tekinthető. A szlovák mese ugyanis jóval inkább tükrözi a Szryebleva említette török motívumok meglétét, mint a magyar mese. A szlovák mesében *Lomidrevo* ugyanis az óriási kígyótól menti meg a nagy madár fiókáit, míg a magyar mesék hősei, *Fehérlőfia*, illetve *Fanyűvő* a vihar elől takarja be subájával a fiókákat. A magyar meséből hiányzik a török mesékben fontosnak tekintett sas-kígyó ellentét, ami ősi mitológiai vonással rendelkezik.

A magyar mese átvételére utal, hogy a szlovák etnikum nem érintkezett török népekkel, így a cselekmény közös altaji motívumai csak magyar közvetítéssel kerülhettek a szlovák folklórhoz. A sámán hitvilág nyomaira utaló alvilágba leszállás ugyancsak ismeretlen a nyugati szláv tündérmesékben, akár a főhős samanisztikus vonásai, a réz-, ezüst- és arany színű várainak planétaisten hittel kapcsolatos vonásai. Magyar átvételre utal, hogy a szlovák mese szereplőinek neve és a magyar mese szereplőinek neve tükröfordítás szerű egyezést mutat. A *Lomidrevo* nevet viselő főhős *Fanyűvő* nevével egyezik, s főhős erős társai a magyar mese szereplőinek nevének megfelelő tükröfordítás formájú nevet viselnek. *Miesiželezno* neve *Vasgyűróét* idézi, *Valivrch* neve *Hegyhengergető* nevének felel meg.

A magyar folklórnak a szlovák tündérmesékre gyakorolt hatását igazolja, hogy a magyar népmesék terminológiája átvételre és alkalmazásra kerül bennük. A P. Dobšinský és S. Czambel szlovák mesegyűjteményében szereplő termi-

nusok, a *tátoš*, *tátošik* < *táltos*, *šarkan* < *sárkány*, *bosorka* < *boszorkány*, *oriás* < *óriás*, *gondásik* < *kiskondás* egyértelműen igazolják a magyar hatást.

A *Fejérlófia* típusához tartozó tündérmesékben a keleti mitológiai motívumokhoz kapcsolódó elemek összeolvadását figyelhetjük meg, ami más mesékben is előfordul. A magyar mesék griff-madarában az indiai Garuda alakját fedezhetjük fel amely Visnu isten szárnyas lovaként szerepel. A sárkányokat és a kígyót elpusztító magyar mesehős alakjában Indra isten alakja ismerhető fel.

A magyar tündérmesékben az óriásmadár griff névvel szerepel, mely az indiai Garuda és a perzsa Szimurg alakját ötvözi. A magyar mesék madara is a magas fán fészkel, ami az Életfa motívumára utal. A magyar népi építészetben az épület tetejét tartó, fontos statikai funkcióval rendelkező *sasfa* neve a világot, a mitológiai eget tartó magas fa motívumának emlékét őrzi. Az iráni építészetben ugyancsak *sasfa* az adott épületem neve. A griff motívuma a nagyszentmiklósi aranykincs jellegzetes motívuma, melyről László Gyula megállapítja keleti, iráni eredetét.

A motívumok összeolvadására szolgált példát a kazah *Er-Tosztik* című tündérmese, melynek főhőse Er-Tosztik, a lószügy elfogyasztásától született fiú. Maga a mese alapmotívuma a *Fejérlófia* mesetípushoz sorolható, ám megjelennek benne a magyar mesekatalógusban elemzett *Elrejtett erő*, valamint a *Nagyevő és társai* mesetípus cselekményének jellegzetes elemei.

Összefoglalás

A magyar *Fejérlófia* mesetípus összehasonlító vizsgálata révén sikerült az adott mesetípus areális kapcsolatainak feltárása mellett a mesetípusban szereplő ősi mitológiai elemek nyomát is feltárni. Az összehasonlító vizsgálat rávilágított az igen összetett kulturális kapcsolatok rendszerére, mely az altaji, indo-iráni, keleti szláv és finnugor kulturális kapcsolatokat foglalja magába. A magyar népmesében az iráni, török motívumok mellett az indiai mitológia nyomai is megfigyelhetők, amelyek a török folklór közvetítésével juthattak népköltészeti alkotásainkba.

IRODALOM

- BERRY, T. 1996 = BERRY, T.: *Religions of India: Hinduism, Yoga, Buddhism*. Columbia University Press, 1996.
- BERZE NAGY 1957 = BERZE NAGY, János: *Magyar népmesetípusok I-II*. Pécs, 1957.
- DOWSON 2000 = DOWSON, J.: *Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History* DK Print World, 2000.
- GONDA 1989 = GONDA, J.: *The Indra Hymnes of the Rigveda*. Brill Archive, 1989.
- HACKIN 1932 = HACKIN, J.: *Asiatic Mythology*. Kessinger Publishing, 1932.
- HIRST 1998 = HIRST, J.: *Myth and History in Theses and issues in Hinduism*. Cassel, 1998.
- HOLMBERG 1922 = HOLMBERG U.: *Der Baum des Lebens* Helsingfors, 1922.
- HOPPÁL 1994 = HOPPÁL, Mihály: *Sámánok. Lelkek és jelképek*. Helikon Kiadó, 1994.
- HOPPÁL - JANKOVICS - NAGY SZEMADÁM 1996 = HOPPÁL M. - JANKOVICS M. - NAGY A. - SZEMADÁM Gy.: *Jelképtár*. Helikon Budapest, 1996.
- LEWI-STRAUS 1962 = LEWI-STRAUS: C. *Totemism*. Merlin Press, London, 1962.
- Magyar Néprajz V. Népköltészet* Akadémia Kiadó Bp., 1988.
- MARGALITS 1990 = MARGALITS, Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, 1990.
- SOLYMOSSY 1922 = SOLYMOSSY, Sándor: *Keleti elemek népmeséinkben* Ethn. XXXIII., 1922, 30-44.
- Баранникова Е. В. *О бурятской волшебной сказке*. Москва, Наука, 1978.
- Стеблева И. *Туркменская сказка* In: *Проданный сон. Туркменские народные сказки.с. 5-22*. Сказки и мифы народов Востока Москва, Наука, 1969.;
- Трубецкой, Н. С.: 1991, *Верхи и низы русской культуры, Вестник Моск. университета. № 1, 87-98*. Москва.
- Трубецкой, Н. С.: 1990, *О туранском элементе в русской культуре, Вестн. Моск. университет, Сер. 8, фил. № 6, стр. 60-80*.

FORRÁSOK

- Fejérlőfia* In: Arany László: *Magyar népmesék*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1979.
- Fanyűvő, Vasgyűrű, Hegyhengergető* In: Illyés Gyula *Hetvenhét magyar népmese*. Móra könyvkiadó. Budapest, 1974.
- Czambel, Samo: *Slovenské ľudové rozprávky*. Bratislava. 1959.
- Dobšinský, Pavol: *Prostonárodné slovenské povesti* Bratislava, 1972.
- Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах.* т. 1. Москва, 1957.
- Проданный сон. Туркменские народные сказки.* Сказки и мифы народов Востока Москва, Наука, 1969.;
- Казахские народные сказки.* Алма-Ата, Худ. литература, 1959.
- Узбекские народные сказки.* Ташкент, Госполитиздат 1955.
- Чувашиские народные сказки.* Москва, Худ. литература, 1976.

Mandics György

A TÁLTOSOK ÚJJÁSZÜLETÉSE

A táltosok a régi magyarok tudós emberei, szögezi le Ipolyi a *Magyar mythologia* c. művében (IPOLYI, 1854, 448.), miután első közelítésben a pap és a mágus fogalmakkal próbálta körülírni, ám kiderül, hogy ezen ismertebb fogalmak nem fedik a magyar fogalomhasználat egészét (i. m. 447–448.). A mai néphit leírásokban a táltosok alakja összemosódik a tudományosokkal, a garabonciásokkal, hiszen a legtöbb adatközlő immár csak a mesékből és hiedelem-történetekből szerezte a róluk való információt. (DÖMÖTÖR 1981, 112–118.)

Még bonyolultabb a helyzet őseink sámánizmusával, amelyik Diószegi korában még majdnem evidenciának tűnt. (DIÓSZEGI 1998) Ma azonban már úgy kell feltennünk a kérdést: milyen típusú sámánizmusról beszélhetünk a táltosok esetében? Hisz e párhuzam majdnem kizárólag néprajzi adatokra épül. A később feltárt boszorkány-perekben fellelhető anyag már nagyot tágít a körön, s még nagyobb pontosítás várható el, ha egy teljesen ismeretlen új forráscsoport mutatja meg kincseit: a magyar táltos-hagyományt. Ezt az igényt, mint óhajt fejezte ki a 2016-os Kőrösi Csoma konferencián (SZATHMÁRI 2017, 470–481.).

A következőkben több mint 10 táltos tevékenységét ismertetjük az 1450 körüli évek hiedelmei alapján, hiszen kevésbé valószínű, hogy a táltos hagyomány a szövegekben jelzett ősi évszázadokig nyúlt volna. Ám az is döbbenetes, hogy addig fentmaradt.

AZ ÚJ FORRÁSOKRÓL

A dolgozat szerzője, M.Gy. a rovásírás teljes anyagának kritikus feltárása közben fedezte fel, hogy nem csupán 7, vagy 14 rováslelkünk van, hanem megközelítőleg 1800. (MANDICS 2002) E hatalmas anyagban van egy tucatnyi vaskos rováskézirat is, amelyet a felfedezés korában egyszerűen nem méltattak figyelemre, mivel a török/ugor vitában úgy vélték, hogy a török oldalt támogatná, s ezért kizárták a kutatásból. XI. rovásbeírásos kódex, s egy doboznyi kéziratföredék rekedt kívül 150 évre az érdeklődésen. A szerző eddig négy vaskos kötetben tette közzé a mintegy 250, hosszú rovásírásos szöveget, amelyek 165 eltérő, rekonstruálható új anyagot eredményeztek. Ennek kincset érő része az a 124 verses szöveg, amely zömmel a Janus Pannonius és a Balassi Bálint közti irodalmi úrból származik, s ezzel gyökereiben íratja át a magyar irodalomtörténetet. De nem csak azt, mivel ez az anyag alapján egy krónika, több verssel a magyar őstörténetről és hitvilágról.

Nos ez az új forrásanyag amelyre mint Somogyi Antal Rovásírás Gyűjteményre utalunk (SARGY I-IV, 2012–2015). Itt minden kutató megtalálhatja az eredetiki pontos lelőhelyét, hivatalos kódszámait, pontos átírásait latin betűs ábécére, s gazdag kommentárjait, utalásait más kódexekre, korabeli okmányokra, krónikákra.

A NÉVEN NEVEZETT TÁLTOSOK ÉS TEVÉKENYSÉGÜK

A legtöbb táltost a Ciceró kódex beírásai közül kereshetjük elő (SARGY III = CICERO KÓDEX).

Kátár táltos, Balk vezér táltosa volt, a magyarság eddig ismeretlen „*Dél-Kaukázusi korából*” tudjuk meg a Ciceró kódex első énekből, s azt is, hogy itt egy Kus ősapát idéző szertartást hajt végre (I. ének, 1). Neve előfordul ugyanott a 11–15. énekekben többször, amint a természeti elemeket idézi szertartásos énekeiben. Végül a 21. énekben megtudhatjuk, hogy a Kátárról szóló legendák szerint, ő képes volt csodamód megszerezni az élelmet, (valószínűleg varázslattal) ezért a szegény halászok számára ő egyfajta vonatkozási pont. (CICERO K 21, 22–23.) A folklorizálás ténye azt sejteti, hogy Kátár ekkor már rég halott volt.

Kátár/ Kádár szerepel a fennmaradt krónikás irodalomban is. Kézai krónikájában, az ősi hadsereg kapitányai (Vela, Keve, Kadocsa, Atilla, Reuva – Rof, Buda) között, a Torda nemzetségbeli Kádár, mint egyfajta nemzetségek feletti békebíró jelenik meg. (KÉZAI 6). Megtudjuk, hogy az ő szerepe volt a törvények és a hagyományok ismerete, s ezek szellemében az ítélkezés. Ez a funkció választott volt, épp úgy, mint a katonai, s a választás rendszere fent is maradt Géza idejéig – kottyanyja el Kézai. Ha a bíráskodó szerepkörhöz hozzá tesszük a kultikus szerepkört is, (az ősök idézése, az ősök megkérdezése révület segítségével a nemzetet érintő nagy kérdések – vándorlások, hadjáratok esetén) akkor meg is kapjuk a Kátár teljes szerepkörét. Ipolyi elképzelése, hogy már az ősidőkben létezett egyfajta papi hierarchia, ezért a népnyelvben is élő „*érsék, őspörös és kádár*” papi rangfokozatok jelölői, nyilván a keresztény rend visszavetítése az ősi múltba. Inkább úgy véljük, hogy Kátár a honfoglalás előtti generáció, az első mágikus hét vezér egyike is volt, ezért e kiemelten hagyományozott név.

Kelír táltos feltehetően ugyanezen korhoz tartozó, hiszen az őt idéző énekben így is szólítja meg az énekes: „*Kelírkátár táltos*” (KARACSAY K, 19. ének, 2., 13., 14.). Mivel magányára panaszkodik, a sellő megvigasztalja.

Két másik táltos nevét említik a dalnokok Attila nemzedéke korából: *Zonobajo* táltos (CICERO 19., 14.), Attila táltosa, Kus ősapa dicséretét zengi, s az ég menyindörgéssel igazolja. *Vigar(n)* táltos, szintén Attila táltosa, aki vicces-abszurd szónoklatot mond (CICERO K 23, 9–59.).

A levéidai korból való *Targa* táltos, Ország vezér táltosa, aki tisztánlátással jósol (CICERO K 6. ének). A Karacsay kódexből kerül elő *Ság* táltos aki immár vi-

lágosan halandó. Míg a Napnak mutat be áldozatot, a szertartás közben hal meg. (KARACSAY K, 16, 3–8.) Ugyanezen kódexben találunk rá az Azovi tó (a rovásírók terminológiájában a Kis kerek tó) sós mocsaraiban barangoló *Losi* táltosra, aki egy mocsártündér, Ozi segítségével lábál ki a bajból, majd alapít közreműködésével egy új nemzetséget. (KARACSAY K 18. ének, A kis kerek tóru)

Az Etelköz táltosa *Zamu* (CICERO K, 20, 15–16.). Ő már halászat, mint a többi nép, s tél idején lék halászatnál éri a halál. (A Szeret alsó folyásánál, egy tónál, talán ez a mai Razelm?)

Sil táltosa egy havasi réten álló füstölgő barlangon keresztül jut egy új világba a tündérek közé. Talán a torjai kénes bűdös-barlang ez a mitikus kapu? Sil (Szil?) táltos a Bájoló tündér ölébe érve természetesen ő is saját nemzetséget teremt, mely okosabb és furfangosabb bárkinél. (CICERO K 32. ének). Talán ők a székelyek? (Szik-il)?

A következő táltosok már a honfoglalásnak nevezett korszak szereplői. *Zomor* táltos, Árpád táltosa. (CICERO K 5, 17–24.; 5., 39–48.), a Napot dicséri, s a vizek titkát tudakolja. *Mész* táltos szintén Árpád táltosa, a víz zúgását értelmezi (CICERO K 6. ének 4–9.) *Losu* táltos tűzjós, a tűz lángjait magyarázza. (CICERO K 6. ének, 21–40.) A magányos lapokon hagyományozódott énekek közé tartozik a *Donu* táltosról, Árpád egyik táltosáról való két ének is. Az egyik egy Nap-szertartás kommentárja, a második egy áldozati kövel kapcsolatos. (SARGY IV, 373., 376.)

Az utolsó táltos Géza idején jelenik meg, amikor még párhuzamos a hagyományos áldozatok szerepe a keresztény szertartással, (CICERO K 37, 7–8.). Később szerepük immár csak spirituális. Ez már az a korszak, amikor a Turul is befejezi beavatkozásait, s a tündérek is visszavonulnak földalatti, vízalatti rejtkehelyeikre.

A TÁLTOSOK SZEREPE

A sámánkodás alapvető szerepe Hoppál Mihály szerint a gyógyító funkció. (HOPPÁL 1994, 65.) Ugyanezt vallja lényegében Diószegi is, amikor etnográfiai kutatás alapján a még ma is létező gyógyító embereket, vajákosokat vizsgálta. Ugyanezt tapasztalta Hoppál a mai felbomló félben levő, az eredeti hiedelemrendszernek csak csonkjait megőrző hagyományokban egész Euro-Ázsiában. (HOPPÁL 2013, 15.) Nos, a feltárt anyagokban ennek nyoma sincs. A táltosok, akiknek működését a rovásénekek rögzítették, nem foglalkoznak a mindennapok ilyen bajaival, mint betegség, elbitangolt jószág, vagy olyan bajokkal, mint az eltűnt férj. Ők magánbajokkal csak önmaguk esetében foglalkoznak, s akkor is ez alig lép túl azon, hogy fohászknak: na, most ki segít rajtam? A csoda menetrendszerűen megjön egy idegen lény képében: legyen az sellő, mocsári tündér, bájoló tündér. Egyetlen esetünk van, amikor ez elmarad: *Zamu* táltos belefut a jégen vágott lékben. *Sil* táltos esetében pedig megtudjuk, hogy ő a népéért fohászknak, ez sikerült, de közben ő ebbe belepusztult. A nép azonban áldja az ő áldozatáért.

Mi az, ami valamennyi táltos énekekben dominál? A közösségi elem. A táltos nem magáncélokából fürkészi a földöntúli világot, hanem a közösség jövőjét kívánja feltárni, biztosítani. Mint minden hagyományos, jól strukturált közösségben, a táltos az elfogadott közösségi vezetők által feltett kérdésekre keres feleletet. Funkciója ezért kollektíven elismert, nagyra értékelt. Nem véletlenül e sámánok ott állnak mindig a kor nagy vezéregyénisége mellett, mert ennek kiségitői: a kaukázusi korban Bajknak, Bükkösinek; később Attilának, Ország vezérnek. Végül Árpádnak. A hagyomány pogánnyá nyilvánítása, s a kereszténység egyetemessé tétele, a „közösségi táltosokat” egyszerre a peremre taszította, majd épp oly csökevényessé tette, kis stílusú betegségkutatóvá, lopott állat keresővé, mint a Szovjetunióban a szovjetrendszer a sámánokat. A két rendszer hasonlósága a szétmorzsolts rendszerek hasonlósága. De erre csak akkor jöhetünk rá, ha bepillanthatunk abba a múltba, amikor a rendszer a maga fejlett és teljes módján működött. Akkor a táltosok a szertartások vezérei voltak, az ősök világával való kapcsolat tudói, ezért hatalmuk vetekedett a világi vezérrel.

SZERTARTÁSOK

A szertartások olyan cselekvési sorok, amelyek a mágikus hatások sorba illesztésével igyekeznek hatást kiváltani, kényszeríteni a túlvilági erőket, az ősöket, avagy magát Istent, hogy bajos dolgaikban segítkezzen. Oldja meg őket, de legálább javítson valamennyit a bajon.

A Cicero kódexben már az első ének egy áldozati szertartás leírásával indul, jelezve, hogy ebben a világban ez a leghatékonyabb módja annak, hogy az ősök és a félistenek világába betekintést nyerjünk. Kus ős megidézése árokásással, és venyigeültetéssel kezdődik. A szereposztást is tudjuk: Balk, a vezér (vagy, ahogy akkor mondták, a Kapitány) végezte az árokásást, s a táltos, Kátár a venyigeültetést. A gesztusok értelme világos: a termékenység biztosítása. Ősi teremtési rítus mindenütt ahol a vizek időleges megjelenése, az árkolás biztosítja csak a jövőendő termést. Az öntözéses gazdálkodásban ez egyetemes. Nem véletlenül így kezdődik Noé idejében a Biblia oldalain is a folyamat: „*Noé pedig földművelő kezdé lenni és szőlőt ültete.*” (Mózes I, 2. 20)

Ez végletesen tömör szöveg, ám tudjuk, hogy a szőlőültetés árkolással kezdődik, majd bele helyezik az első venyigét. Ez volt tehát az első földművelő gesztus, s e gesztust isméli meg részletesen a magyar mítosz. (1, 1-2.) A Bibliában ezután következő leszármazási lista is felismerhető a rovásírásban utalásként. A Bibliában Khám fiai: Kus, Miczráim, Put, Kanaán. (Mózes I, 10, 6). Míg Kus fiai: Széba, Hávilah, Szábtah, Rahmáh, Szabthékah. Rahmáh fiai: Széba és Dédán. (10.7) Végül: „*Khus nemzé Nimródót is.*” (10. 8). Ez megy Assiriába, Babel, Erekh, Akkád, Ninivé stb. földjére. Mindezekből a rovásírásban mindössze annyi maradt, hogy Kám az ősapa, s fia Kus. A többi ős teljesen eltérő neveket visel, amelyek inkább

Középázsia s a Kaukázus területeire utalnak, mint kimutattuk, s nem a két folyamköz helyrajzára. Nimród vonala sem jelenik meg mint egyes krónikákban, a sumér–magyar hagyomány hirdetői nagy szomorúságára.

Egy furcsa hun szertartásra utal a Cicero kódex 17. éneke a hun népek tüzéséről, amely a napkeltekor felemelkedő s felszáradó harmatcseppek mennyei útját követi, majd visszatérését a Nap sugárzásától telítve a földi vízbe. Így e ciklusban van a hun nép csodája, mely egyszerre földi és égi Áradat. (17. ének) A költői leírásból sajnos nem derül ki, hogy a táltos mit csinál: szemmel követi e folyamatot, vagy tesz is valamit? Van ennek valami hagyomány alapja, avagy költői invenció az egész? A kérdés fontos lenne a zoroasztrikus vallás szertartásaihoz való kapcsolódás mélysége megállapítása szempontjából. Ezzel a szertartással kapcsolatos a 19. ének is, ahol egy másik hegedűs, Péter is leírja Kus áramlatait, amelyeket csak Isten hője tudna megállítani, de Isten ezt nem akarja, és a valós mennydörgés igenli Zonobajó táltos énekét és interpretációját. A szertartás itt láthatóan az ég nézése, s a gesztusokkal való mágikus felidézés.

A Cicero kódex 22. énekben a táltosok celebrálnak egy csata előtti szertartáson. Ha odafigyelünk a szöveg lényegére, akkor azt mondhatjuk, hogy ami itt elhangzik az az egyik legjobb „csoportépítő program” amely nem modern menedzserek, hanem Attila népe számára készült. Aki nem iszik, hirdetik a táltosok, hamar az alvilágba jut, de aki ma berüg, Istenhez emelkedik. Aki ma testvéresül, az nem hagy holnap senkit magára a csatatéren. Aki ma koccint, az holnap lándzsákkal, kardokkal koccint. Aki ma bort kíván, az holnap vért. Így tesz Attila, s így kell cselekednie az őt követő népének is. Ez egy logikusan felépített mágikus szertartás. Előadva igen nagyhatású lehetett.

Árpád idejéből egy igen érdekes és részletező szertartás leírást kaptunk a Cicero kódexben. A hét törzs hét cserefadarabot választ ki. Ezt meggyújtják, mint hét tüzet, majd minden tűzből kiemelnek egy paraszat, azt fogós edényekben egy helyre hordják, ahol paraszak egyesítése a hét üstből Árpád üstjében a magyarság törzsei egységét szimbolizálja a nagy kérdésekben, mint a Dunántúl megtámadása. (CICERO K 5, 26–38.). Hogy ez mennyire kapcsolható össze IbnRoszteh és Menander tudósításaival az Etlközi magyarság tűz-szertartásairól az kérdés, de termékeny kutatási út lehet.

Néhány töredék található a Napkultusról. Pohárral a kezében áldoz a Napnak, s éneket mond Zomor táltos. (5, 20–24) Az elv hasonló, mint a hunok Nap-imájánál. Ez tételese tényként megjelenik az első ének végén is (CICERO K 1, 57–64.), utalás történik rá a 10. énekben (CICERO K 10, 84–85.), ahol a Nap-isten, az Árnyék-isten, Ártó fő ellensége, de Tuhutum végrendeletében is a Nap-imádásra biztat, akit tisztelnek „*tiszta áldozatban*”, és imádják „*élő alakban*”. (CICERO K 30, 16)

A Karacsay kódexben a Napkultusz a Ság táltosról való énekben részletezőbb. Megtudjuk, hogy Ság táltos a „*Nap-ég nyugati hajlatán*” kezdi az áldozatát, s ek-

kor a Nap utolsó fényei a homlokát világítják meg, amelyeken veríték cseppek jelennek meg. Az áldozás hajnalig tart, mert Ság táltosra legközelebb a kelő Nap fénysugarai érnek. Ekkor a harmatcseppek jelennek meg a homlokán. Hogy közben mi történt, az homályban hagyja az ének. Hogy valami fájdalmas, azt csak abból sejtjük, hogy Ság szeméből könnycseppek hullnak. S az utolsó mondatokból az is kiderül, hogy Ság meghalt, de pusztulása áldozat, s a nép tisztelettel siratja el. (KARACSAY K 16. ének).

Mint már említettük Donu táltost két ének is idézi, ám ezek esetében csak Somogyi Antal átírásai maradtak fenn, s ezek nem éppen pontosak. Ez ronthatja nyelvi hitelüket, ám mindaz, amit Somogyi Antal kapcsán tapasztaltunk, nem kérdőjelezheti meg, hogy az ő kezében valóban megfordultak azok a lógó rováslapok, amelyekre hivatkozik átírásaiban. S ha forrásainak azon utalását is kételyekkel kell fogadnunk, hogy ezek közül egyet maga Vitéz János írt volna egykoron, az énekek tartalma mindenképpen figyelemre méltó. Az egyik Donu énekben, a pseudo-autográf *Ember életét felképező ének*-ben, arról ír a középkori szerző, hogy mikor ő éppen a Naphoz fohászodik, sötét felhők takarják el a Napot. Ha a Nap a mindenható, teszi fel Donu táltos a kérdést, akkor mi szükség van a sötétségre, miért hagyja meg annak létét? Válaszként Turul jelenik meg, amikor a Napfény éppen kiszívta teste erejét, s akkor megérti, hogy a fény és a sötét párosa szükséges. Nemcsak azért, hogy miután a fényben dolgozott, a sötétben kipihenje, hanem mert:

*„Erkölc is ellankad hamar, ha nincsen tusája.
Ezért engedi Isten, hogy Ártmány háborgassa.
Csak a küzdelemből támad erkölcs győzelmi fénye
Amint a kőből szikra a jó vas üttetére.”*

(SARGY IV, 377, M.Gy. restaurált szövege).

Donu táltos második jelenésében egy áldozati kőnél végzett egy szokásos szertartást, egymaga, csendben. Ezért nem figyelt fel rá az a négy alvezér Árpád csapatából, akik éppen összeesküvést szőttek, hogy nem tartják be Árpád tilalmát a Német részek megsarcolására, s megpróbálnak saját szakállukra cselekedni. Donut, látva, amikor távozott, azt vélve, hogy utánuk kémkedett, agyba főbe verik, s ott hagyják – gondolják – holtan. De Árpád vadászat közben rátalál, s mivel pont egy gyógyvizű forrást talált előtte, oda vonszolja a sebesült Donut, aki magához tér. Vagyis Donu bajában most Királyi segítséget kap, s nem valamilyen félistent, tündért, sellőt. Az ének végén, miután Donu elmondja a négy összeesküvő történetét, arra kéri Árpádot, hogy bocsásson meg az árulóknak, s ne haragból ítélkezzen, hanem igazságosan, mivel a Szent kő szelleme, akihez imádkozott, csodás megmeneküléséért, ezt így követeli meg. (SARGY IV, 373–374.) A kőben lakó univerzális szellem, Isten egyik megnyilatkozása, pontosan úgy, ahogy ezt a gondosan végzett terepmunkákból ismerjük. Az utolsó pogány szertartás,

amelynek említését találjuk, a lóhús evés, kancatej ivás (CICERO K 37, 7–8.) Ez már hagyományos, szinte közhelyszerű.

CSODÁS JELENÉSEK

A jelenések a szellemvilág tagjainak látható jelenlétei a földi, mindennapi valóság szintjén. A jelenések története azonban arra figyelmeztet, hogy e jelenések irányítottak: csak a kiválasztottak látják valójában, s az ő extatikus érzékelésük sugározza szét a többieknek a jelenség „igazságát”. Ebben a táltosok, mint a halott ősök kapcsolattartói, élen járnak.

- Turul jelenések (CICERO K 3, 12–13.): ne telepedjenek le ott, menjenek tovább. Majd újra: menjenek Etelközig (3, 15). Végül: menjenek Pannóniába (3, 19; 18, 11)
- Turul jelenés: Oda vissza röpdös szent István trónja és Kelet között. Oda egészen keletre már nem térhetnek vissza, mondja Turul, de Attila (?) öreg birodalma a Don tőig állni fog ezer év múlva, mondja. (Cicero 9. ének)
- A Turul I. Bélának mutatja meg magát, fülébe sugdos. A király, amikor hazatér a Bakonyból megtudja, hogy a Turult a királynő meg akarta ölni, de nem lehetett, s akkor az emberi hangon szólt hozzá. Ez nem ördögi jelenés, hanem a Szentléleké. (CICERO K, 42., 4–8.)
- A magának valóság tündére jelenése. (CICERO K 7. ének)
- Tündérek jelenése Bélának a víz alatt. (CICERO K 47. ének)
- Tündér jelenés: Rada és más tündérek a föld alatt. (CICERO K, 32. ének)
- Attila új csillagként jelenik meg az egyik legyőzött királynak, s beszél hozzá. Ezért ő is oda akar jutni, Attila mellé, hogy dicsősége fényében fürödjön. (CICERO K 20, 13–16.) Ezután határozza el, hogy Attilához átáll.
- Új csillagok jelenése, akikben/amikben a királyok nőket látnak: Gizella, Beatrix (CICERO K 58. ének)
- Szent István halálakor égi fényjelenés, akár egy függöny, amikor felmegy az égbe. (CICERO K 39 ének)
- Szűz Mária a Három Szentkirályt mutatja meg Istvánnak egy jelenésben, majd el is beszélgetnek erről, hiszen ő az egyik érintett. (CICERO K 38. ének, 5–11.)
- Szent István elleni merénylet idején Szűz Mária jelenés ébreszti, s így a bérgyilkos megriad, akkor az alvó felül az ágyba és az imára kulcsolja a kezét, s a szobát égető, vakító fény tölti be. A gyilkos irgalomért könyörög. Megkapja. (CICERO K. 40, 15–19.).

JÓSLATOK, CSODÁS ÜZENETEK

A jóslatok, s a csodás üzenetek zömmel fizikailag látható és hallható jelek, amelyeket a táltosok a hagyomány, avagy a pillanatnyi ihlet hatására értékelnek, mint a felmerült kérdésekre adható lehetséges válaszokat.

- Válasz a tenger morajából: Egy táltos hallja ki Kus hangjaként (CICERO K 78, 1–2.). A magyarok, Kus fiai egy nagy folyóhoz, az Atel-hoz érnek, ott ahol az a tengerbe ömlik (Don-tó), de innen tovább kell menjenek, hogy vitézségüket elvigyék Nyugatra is. Ez Kus jó híre terjesztése, ezért a magyarok érzik a nyugatra menés vágyát.
- A Duna vize szava értelmezése, Csepel szigeténél. A Duna két ágának üzenete: félnek, hogy vérengzés lesz a két ágon, s a szent szüzek fürdőjét bemocskolják. Árpád fogadkozik: ez soha nem fog megtörténni. (CICERO K 5, 40–52.)
- A Duna vize értelmezése: Mész táltos szerint a nagy vizek fontosak, mert „*fényesebb a Nap is ha szép vizekbe mosolyog*”. (CICERO K 6, 5.) Ez a Dunántúl meghódítására buzdítja Árpádot, aki arra keres választ: érdemes e tovább menni a Csepel szigeténél.
- A tűz lángja magyarázata, Losu táltos (CICERO K 6, 21–40.). A Nép szolgálata, és a fejedelem szolgálata. Égni mint a Tűz, az Isteni, ez a táltos Áldozata. Árpád ezt magára veszi és a tűzből kiemelkedő Turul nyomán eldönti, hogy tovább megy a Dunántúlra is.
- A mennydörgés, mint igenlő jel Attila udvarában (CICERO K 19, 17–18.)
- Villám írta Szkíta írás hegyfalra: (CICERO K 28, 41–50.) Ez egy hosszú sorozat elindítója, amely Tászk-tető írásaihoz is kapcsolódott, majd Nyíró novellájában testesült meg. (RM III, 549–550.)
- Egymással harcoló varjak, mint jel. (CICERO K 74, 23–24.)
- Partra kiugró halak, mint végpusztulás jelei (CICERO K 50, 49.)
- Harangszó, mint halálos jel (CICERO K 74. ének)

A SZÁMOK TITKOS ÜZENETE

A középkori magyar számmisztikáról egyetlen ének tudósít, s ez a „*Számos ének*”, ahol a számosság nem sokaságot jelöl, hanem olyan éneket, amely a számokra épül. Csakhogy a magyar számmisztika, mint ahogyan a magyar istenhit, nem azonos a globalista elképzelésekkel, hanem ebben is nemzeti alapokon áll.

Az *egy* jelentése nem misztikus, nem egy-istenhit, nem a létezés egyedisége, hanem a magyar nemzet kulcseleme: a hét törzs egy uralkodót fogadjon el, egyet akarjon, s ezért egységben cselekedjen. (CICERO K 57, 1–8.)

A *kettőben* sincs test és lélek dualitása, nincs mozgás és egyensúly szintézise, sőt még a nomád társadalmak duális szerkezete sem tükröződik költőnk érték-

rendjében. A kettő első jelentése, hogy az országot, amit örököltünk őseinktől, most a mi dolgunk megvédeni. A haza nem azért van, hogy eltékozzoljuk, itt hagyjuk semmisségekért, jólétnek hazudott lényegtelen holmikért. A második a kettős kereszt, amiért harcolni kell, az ország címere. S aki e kettőért harcol, jelzi a költő, az kap kettős bért: az értelmes életet – míg élünk, s boldog nyugalmat a túlvilágon, a holtunk után.

A *három* alatt nem a teológiai szentháromság jelentkezik, hanem a „*háromszor iszik a magyar*”: egyszer azért, aki a szőlőt megtermelte; másodszer a magyar nemzetért, amelyet annyi vész és baj sújtja; s harmadjára Krisztusért, aki „*mindenki bűnét vette*”. Ez az egyedüli kitétel, ahol szerepel az egyetemes bűn elvének említése, az az elv, amelyet a leginkább támad az evangéliumi alapon álló kereszténység, mely ótestamentumi tévedésnek tartja ezt az értelmezést. Ez a megközelítésmód ismét csak a magyarok istene elképzelés sajátja, mely szerint Isten kiválasztott népe a magyar, s így nincs köze a zsidó nép Ótestamentumban elkövetett bűneihez, s ezért aztán értelmetlen bűnősként vádolnia önmagát.

A *négy* teológiai misztikájához sincs köze A. hegedűsnek, a szerzőnek. Itt az értékrend négy sarokpontjaként Isten, Boldogasszony Mária, a Magyar Király, s a Magyar Olvasó, vagy Magyar Hallgató jelenik meg. Az első érthető, a második következik abból, hogy Magyarország Mária országa, a Magyar Király helye is logikus, ám az általánosított Magyar Nép képviselőjének megjelenése nagy, demokratikus találmány. S az a tény hogy a nép jelenlétét egy bibliai igével támasztja meg (Segíts magadon, s az Isten is megsegít).

Az *ötöt* a magyar számmisztika tengelyének veszi, amely előtt 4 szám van, utána is négy. Egy olyan az időben, mintha 4 elem a múlttal, négy a jövővel foglalkozna. Vagy négy a kelő nappal, négy az alkonyattal. És valóban az első négy számról szóló elvi és elmélkedő rész után hirtelen váltás következik. Innen történelmi összefoglalót olvasunk.

A *hat* jegyében lényegében teljesen homályosan utal az első ember bűnére, aki megszegi a törvényt, s ezért szenved hosszú-hosszú büntetést. A rész kizárólag erkölcsi kérdésként kezeli ezt, s nem él újra a Biblia ismert technikáival.

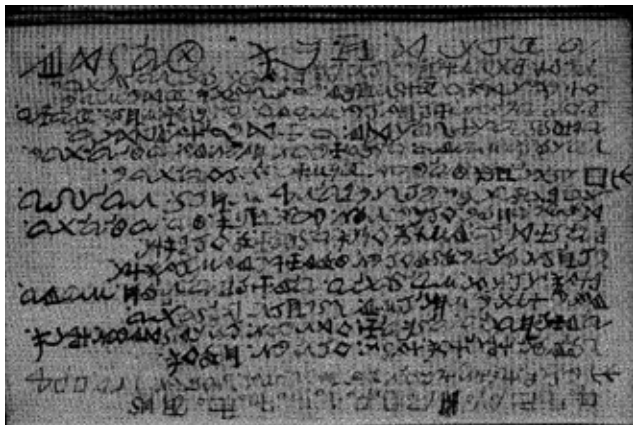
A *hetes* szám a kulcs, a hét törzs neve kerül felsorolásra a vérszerződésből, majd őket teszi meg Attila öröke megszerzőinek, vagyis a Hon újrafoglalóknak, a Szer megülőjének. És hét bő esztendő megülőjének.

A *nyolcas* szám a gonosz. Ekkor hal meg Álmos, az első honfoglaló, aki a Föld alá rejtezett, majd ott is halt meg, nem sikerül mágikus feltámadása. 888-ban Árpád elhatározza, hogy újra tegyenek próbát. E dátumból 8 évet visszaszámolva kiderül, hogy Álmos erdélyi foglalása nyolc évvel megelőzte az Anonymus révén hagyományossá vált dátumot. Talán több mint egy véletlen egybeesés, hogy a Csíki székely krónika szintén azt állítja, hogy Erdély foglalása 8 évvel Árpád előtt történt. (Sántha Attila közlése, a Krónika új kiadása előtt)

A *kilenc* az utolsó a mágikus számjegyek közül. Misztikus jegyként a 3x3 tökélyét eleveníti meg. Árpád ennek jegyében szerzi meg újra Attila földjét, mivel 9 évig tart az újrafoglalás. Ez a leírás a legrészletezőbb forrás, mely mégis más, mint a később előkerülő Anonymus, amelyet nem ismertek a 18. századig. A különbségeket már jeleztük. (SARGY III., V. fejezet)

Sorozatunk itt megáll, mivel hegedűseink szemében, ezzel beteljesül a számos ének. Nincs tovább 10-es, lezárás, szent számok összege, s nincs tovább sem, mivel a Magyarok Istene kultusza jegyében e számsor kielégítő a megcélzott világ leírására.

A különös magyar számmisztika függelékének tekinthetjük az eredeti számrési rendszert. Ezt a Ciceró kódex (inc. 283, 014) képe tartalmazza, lent a 16-17. sorban.

Ósi magyar számok

Látható, hogy itt a számok geometrikus reprezentációjának különös formájával van dolgunk, amelyben minden érték egy egyenes szakasz. Az egyesnél egy függőleges, a kettesnél egy szög, a hármas egy háromszögbe illesztett három szakasz, a négyes egy négyzet, az ötös egy négyzet egy antenneszerű nyúlvánnyal, a hatos, két csúcsában érintkező háromszög, a hetes két csúcsában érintkező négyzet és háromszög, a nyolcas két csúcsában érintkező négyzet, a kilences egy két négyzet s egy antenna vonal. A 10 reprezentációja egy kis kör, majd tizenegy-től a kis kör s az előző vonalak alakulnak rendszerré. Száz és ezer betűjelekből össze-rovott ligatúrák s így tovább.

Ez a rendszer logikus síkmértani formákra alakítja a magyar rovásszám rendszert, s megszünteti annak római számrendszer függését.

BEAVATÁS, ÚT AZ ÚJJÁSZÜLETÉSHEZ

A beavatás egy szükséges átmeneti állapot az emberi lét különféle szakaszai között. Ezek között vannak mindenki által végigjárt beavatási szertartások, amelyek a különféle korosztályok, érési állapottal kapcsolatosak, mint a gyermekkorból a felnőttkorba való átjutás szertartásai, próba sora. Hasonló szertartások és próbatételek határozzák meg bizonyos funkciókba jutást (pl. táltosavatás), vagy titkos társaságokba kerülést (akár archaikus, akár modern rózsakeresztes, szabadkőműves stb.), de leginkább kötelező ez, amikor egy fizikai és szellemi átalakulás történik. Egy normálnak látszó lény, feltámad, égbe emelkedik.

Alvilági utazás Barlangon át (CICERO K 32 ének, Sil táltos) Vezérek kora.

E történetben a barlangon leereszkedés halállal végződött volna, ha Sil táltos nem oly szerencsés, hogy a Bájoló tündér ölébe esett, aki akkor földi embernek megközelíthető volt. E különleges szerencse után, mely talán Táltos voltának is következménye, az ő újjászületése a tündérral közös gyermekekben nyilvánul meg. E gyermekek sikeresen látják előre a jövőt, jelzi a dalnok, vagyis paranormális képességekkel rendelkeznek, egy új fajt hoznak létre. Ez lehetséges – mondja az énekes, mert a szerelem mindenható.

I. Béla beavatása Dömösön, mágiikus lepelben, a víz alatt történik (CICERO K 47. ének). A mágiikus lepel itt is tündéri beavatkozás eredménye, a Tűz tündére hozza létre ezt a leplet, amelyben a Király élve marad a víz alatt. E lepelben emelkedhet újra a földre, s születhet újjá a király. De meg kell fogadja, hogy ezentúl soha sem hagyja el a földet. A király meg is fogadja, de ettől nem kerüli el a sorsát. Amint azt az ének történelmi kommentárjaiban láthattuk, (SARGY III, 196) I. Béla úgy halt meg, hogy Dömösön beszakad alatta a trónterem földje, s halálosan megsebesül. Tehát a Föld lesz a pusztítója, nem a víz.

Álmos beavatási szertartása is egy barlangban, földalatti üregben zajlik, a *Számos ének* adata szerint (CICERO K 57, 58–70.). Itt a beavatási szertartás sajátos: a király megfogyatkozó életerejére megújítása a cél. A hanyatló erejű király újjá kell szülessen egy új, erős királlyá. Ennek, az ének szerint hét termékeny év után kellene megtörténnie, a nyolcadik évben. De nem történik meg. Mi több, e mitikus megújítás gúnyos megjegyzések tárgya magában a versben. Ez immár a humanizmus kora ironiája a mítoszok hitével szemben.

Végül az utolsó barlangba visszahúzódsra utalás Aggtelek (CICERO K 62. ének, 10 sor), mely a magyarok feltámadását kellene hogy biztosítsa. De itt már maga a költő is kételkedik, csak nagyon feltételes módon vágyik e csodára, a magyarok harci kedve visszatérére, hogy megváltoztassák a történelem kereke forgási irányát.

Összefoglalva: a mitikus beavatkozások kora lejárt, jelzik a versek, kevés a remény hogy így elérhető a cél.

MÁGIA

J.G. Frazer kolosszális műve, az *Aranyág* első kötetének III. fejezetében világosan, s a tonnányi terepanyagot átolvasott okos kutató éleslátásával megfogalmazta, hogy az, amit mágiának neveznek az előző évszázad szerzői és kutatói, az végül is két szabályra redukálható: a hasonlóságok szabálya, s az érintés szabálya. (FRAZER 1911, 52.) Ez azt jelenti, hogy amennyiben hatást akarunk elérni egy olyan eseményre vagy tárgyra, ami közvetlenül nem érhető el, s így a hatást nem tudom kifejezni közvetlenül valamilyen okból, akkor vagy olyan dolgokra kell irányítanom az erőmet, amelyek az előzősőkkel hasonlósági viszonyban van, vagy pedig érintkező viszonyban. Konkrétan, ha el akarok pusztítani valakit, akkor ezt az akciót végrehajthatom egy olyan tárgyon, amelyik az eredetire hasonlít (pl. egy rongybabán, egy viaszbabun, avagy egy fényképen), avagy az eredetivel érintkező viszonyban volt. (Pl. a kezembe jut az illető zsebkendője, ruhája, könyve, hajfonata, körömdarabja stb.) Ha jól végezem el ezt és elpusztítom a bábút, fényképet, hajfonatot, zsebkendőt stb., a vágott célszemély is el fog pusztulni. Ez a mágikus gondolkodás alapaxiómája.

Frazer könyve lényege, hogy a Mágia, a Vallás és a Tudomány egy bonyolult hármas fonatot alkot, amely végigkíséri az emberiség egész fejlődését. A Mágia nem pusztult ki, hanem csak átalakult a történelem folyamán, mivel a mágikus gesztusok ellenőrzése millió lehetőségeket és kibúvót kínál, mely kiveszi a kivizsgáló kezéből a mágikus szertartások és gesztusok ellenőrzését. Bár a tudomány egyre nagyobb területeket hódít meg a maga számára, von hatékony ellenőrzés alá, ennek ellenére mindig maradnak olyan területek, amely teljesen kívül esnek a tudomány berkein: a lélek, a halál, a szellemvilág, s az ezzel való kapcsolatok.

Mágia példáink zöme a Cicero K. 10. énekből származik, amelyben Száva királynője szerepel az Ártó kultusza fő támogatójaként. Már Ipolyi is észrevette azonban, hogy ez a tévedés az örmények (latinul armenus) nevének az ármányos melléknévvel valló összetévesztésével született, s ez lett az alapja később, hogy itt keresték Ariman gonosz híveit (IPOLYI 1854, 26.).

- Ártó mágia: bodzamazgos víz, és beléndekes fű a lovakat megvadítja. (CICERO K 10, 48–49.)
- Ártó mágiája: Száva királyné dajkája hét varázsmagot tesz Zug király fekhelyére, s erre az megzavarodik alkalmatlan lesz a vezetésre (CICERO K 10, 94–103.) A hét ártó mag: lustaság, álmoság, iszákosság, fukarság, pizkosság, könnyebb után futás, és határozatlanság a vezér minden eddigi pozitív tulajdonságát semlegesíti, ezért ez üres bábbá degradálja a hőst.
- Turul családvédő mágiája, Bükkösi és Zedik (CICERO K 10, 23.).
- Turul mágiája: Abizedeket megvakítja, s a had előtt látomás jelenik meg: egy megbőszült farkascorda, amely reájuk tör. Magyarázat, hogy ez csak egy délibáb. (CICERO K 10, 140–143.)

- Turul mágiája: A magyarok vonulását ártó felhőkkel és köddel akarja megakadályozni. Turul a szárnyát csattogtatja, elúzi a felhőt. (CICERO K 10, 233–237).
- A szó mágiáját a legdöbbenetesebb módon idézi fel a 23 ének. (Attila lakomája). Ebben egy hosszú-hosszú csali-mese formájában Vigar táltos mondja el, hogy mily ereje van a szavaknak. Ha leszakítják a „nyúlárnyék” füvet, akkor kis nyulak kelnek ki belőle, és általában szavak világában minden lehetséges a „pacsirta énekét” fel lehet akasztani egy napsugárra, a „tűzok szavát” tarisznyában lehet vinni, a „fecske röpte” szóásra alkalmas, a „szarkacsörgés” pedig borsozásra. A fogalmak világából a lehetetlen száműzetett: a lassú „tót szó” villámlik, a „csácsár asszony” hallgat, s a „záp Németország” jószágú! Ez a nagyszerű nyelvi játék azonban nem öncélú, mert a humor, a tréfa akkora zajjal jár, hogy az ellenfél már e hangokra megfutamodik! (CICERO K 23, 63–64.)
- Az írás mágiáját egyetlen eset példázza: a megelevenedett kürt. Ahogy a szorultságában levő Pál rovásírást tett a görbe kürtre (CICERO K 66. ének, 17–22.) a kürt hirtelen szellemmel töltődik fel, beszélni tud: 66. ének. Ennek megfelelője a Gólem történet, amikor a varázsszavakra az agyagszobor megelevenedik. Norbert Wiener szellemes magyarázata szerint ez az első programvezérlési elv leírása. (WIENER 2000) Vajon hogy viszonyul a Gólem történet a mi görbe kürtünkhöz? Melyik volt előbb? S melyik mágia leírás életszerűbb? Kétségtelen, hogy a görbe kürt története közelebb áll a racionális megfejtéhez: a kürt azért beszél Mátyásnak, mivel rajta Mátyást célzó rovásos üzenet van, amit más nem tud olvasni: az idegen poroszlók, foglalók, bizonyosan nem.

AZ ÚJ ADATOK KORA

A rovásírásos táltosokkal kapcsolatos adatok korát több módszerrel is meghatározhatjuk. A kultúrtörténeti források alapján árulkodó, hogy a szövegekben szó esik Horezmról, amelyet a középkor végén homokviharak fedtek el, s az ötvenes évekig, amikor kiásták, szinte senki sem tudott róla, kivéve azokat, akik még akkoról tudtak róla, amikor nem fedte homok. Hasonlóan dátumhoz kötött a Szeret folyó emlegetése, meg Etelköz, amelyik a halandók számára csak Bíborban született Konstantin krónikája latinra fordításakor került a történészek figyelmébe. Erre Sebestyén Gyula is hivatkozott, de fel sem vetette azt a lehetőséget, hogy valaki, aki tudott görögül, informálta volna az énekeseket, deákokat. Pedig ugyanerre mutat az az öt ének amit Kátár táltos énekel, a négy alapelemről (föld, víz, levegő, tűz) és Istenről, mint az ötödik elemről. Ezek Platonra utalnak, s Platon műveit latinra csak Marcelo Ficino fordította le.

De hogyan ihlethették meg akkor a rovásénekeseket, ha e művek szinte kortársak? Nemrég egy monográfiában sikerült feloldanunk a rejtélyt: Janus Pannonius neves költőnk (1434–1472) volt a közvetítő. Ő tudott görögül, hamarabb, mint Ficino, s e tudás kapcsán került szoros barátságba Ficinoval 1465-ben, amikor kéziratokat váltottak, majd az olasz sorra küldte meg Budára Janusnak Platon kiadása teljességét. Janus halála után ez a hagyaték bekerült a Corvina könyvtárba, s így jegyzik azt is, hogy egy kötet Janus Pannoniusnak szóló hosszú dedikációt tartalmaz. Monográfiánkban kimutattuk, hogy Janus megjelent versei, sőt, eltűntnek nyilvánított *Annalese* s *Nyelvtana* is a Királyi Kancellária esti beszélgetéseinek tárgya volt, hiszen nem lehet véletlen az a majd százra becsülhető tematikus párhuzam, mely Janus Pannonius megmaradt s említett művei és a rovásírók alkotásai között felismerhető. (MANDICS 2015)

Hasonló az eset Zarthusztra tanainak felismerhető nyomaival. Honnan tudtak ezekről? Nyilván ugyancsak Ficinótól, aki nem is fejezte be még teljesen Platon műveinek a kiadását, amikor belekezdett a Platonnál régibb mester, Zoroaszter művei ismertetésébe. Majd ő figyelmeztetett a Kaballára is, amely szintén versekben csapódott le, ahogyan az a Számos vers jelezte. Vagyis a furcsa titkos forrás és inspirátor 1465–1572 között működött. Nagyjából e korra tehető a fennmaradt 124 vers zöme.

Az egyes kódexekbe való beírások kéziratokként eltérő papírjelei, tintája és betűtípusai alapján pontosan meghatározható a különféle időkben készült másolatok kora, s gyakran tulajdonosa is. Ez egy 1515–1760 közötti sávot mutat.

A nyelvészeti kronológia a jelen pillanatban még nem teljes, de úgy tűnik hogy az anyag zöme igen ősi. Kiemelkedik ebből néhány olyan szó, amelyik korhoz kötött, s kihalt. Ilyen például a *venerek* amelyet 1372 és 1493 között használtak csak, s a szótárak csak feltételesen valamiféle itálnak vélnek (TESZ, III, 1114.). Nos, az ismeretlen szeszesimal a bor. A venerek formáját pedig a korabeli helyesírás rejti csak el, ahol az *e* és az *é* egyformák, ezért mai helyesírásban *ven-erek!* Hogy mik a vén-erek? Nos a szőlő venyigéi. Erre holtbiztos bizonyíték, hogy van olyan rovásszövegünk ahol a borszőlő venyigéit *agg-inaknak* nevezik!

(Vö. CICERO K 37. ének. 2 sor: AGGINT és VeNeReKet). A kronológiára pedig annyit: e másolat 1593-ban készült s mind a két forma rajta van. De az 1616-os Karacsay kódex másolatán a venerek helyét a másoló azt írja AGG IN LEVIBŐL HOSZ-TAK INNI! (KARACSAJ K. 24 ének. 2 sor.) Ugyanitt egy másik csodabogár: a *forté*. A fortét Géza fejedelem „Kádárával” (táltosával) az áldozati kőnél itta, s lóhúst evett mellé. Ebből világos hogy *forté*= *fort-te(!)*. Ezt más forrásokból tudjuk, valóban forralt kancatejet ittak, s lóhúst ettek „pogány” őseink! Nos, a hasonló példák tucatja igazolja, hogy e szövegek pont abban a korban keletkeztek, amikor Janus szoros munkatársi kapcsolatban volt a deákokkal, s esténként a hegedűsök énekét hallgatta, s azokkal beszélgetett úgy, ahogyan azt emlék-irataiban Janus

barátja Galeotto Marzio megírta. S most már az is világos, hogy honnan tudta az Olaszhonból idecsöppent krónikás, hogy királyok és vitézek hőstettei a témái azon énekeknek, melyeket vacsora mellett hallgat. Nos, onnan, hogy maga Janus mondta el. De lehet azt már nem közölte, hogy e témák az ő fejéből pattantak ki, s ő beszélt ezekről barátainak, akik a maguk szája íze szerint fogalmazták át az énekeket.

Egy tény: a szövegek jelentős része, a szellemileg emelkedett okfejtésekkel teltek, itt születtek ebben az alkotói műhelyben, Mátyás udvarában, s itt születtek azok a furcsa nyelvújítás korinak tűnt szavak is, amelyeket ki kellett találniuk e fiatal embereknek, hogy Platonról, az alapelemekről, asztrológiáról, kabaláról, Zarathusztra dualizmusáról, a szabad akaratról és hasonlókról beszélgessenek. E rováshagyomány megismerése szükségessé teszi a nyelvészet revízióját is: a népnyelvből a legmagasabb műnyelv – Platon felé emelkedve a magyar nyelv is egy nagyméretű reformon esett át. Hogy erről eddig nem vett tudomást a világ azért van, mert mindez egy zárt rovásírói körben zajlott le. Ebben a körben született újjá a táltosokról szóló irodalom is, alakult ki a királyi táltosok köre, ezért adtuk e tanulmány címéül – Hoppál Mihály egyik legutolsó idevágó kötete címét parafrázálva: *A Sámánság újjászületése* (2013) – a *Táltosok újjászületése* formulát.

IRODALOM

- DIÓSZEGI 1998 = DIÓSZEGI V.: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. 1958. Reprint Hoppál M. utószavával, 1998.
- DIÓSZEGI-HOPPÁL 1978 = DIÓSZEGI V.-HOPPÁL M.: *Shamanism in Siberia*. Akadémiai, Budapest, 1978.
- DÖMÖTÖR 1981 = DÖMÖTÖR Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*, Budapest, 1981.
- FRAZER 1911 = FRAZER, J.G.: *The Magic Art and the Evolution of Kings*, 1911.
- HOPPÁL 1994 = HOPPÁL M.: *Sámánok: Lelkek és jelképek*. Corvina, Budapest, 1994.
2013 = HOPPÁL M.: *A sámánság újjászületése*. Balassi kiadó, 2013.
- HOPPÁL – HOWARD 1993 = M. HOPPÁL–K. D. HOWARD: *Shamans and Cultures*. Akadémiai, 1993.
- IPOLYI 1854 = IPOLYI A.: *Magyar mythologia*. 1854.
- MANDICS 2015 = MANDICS György: *Janus Pannonius és a rovásírás*. Magánkiadás, 2015.
2002 = MANDICS György: *Rovott múltunk*, I-III. kötet, 2002.
- SIKALA – HOPPÁL 1992 = Ann-Leena SIKALA – M. HOPPÁL: *Studies on Shamanism* Akadémiai, 1992.
- SOMOGYI 2012–2015 = SOMOGYI Antal: *Rovásírás Gyűjtemény* I–IV., 2012–2015.
- SZATHMÁRI 2017 = SZATHMÁRI Botond: Táltos és vagy sámán. A magyar ősvallás központi alakjának szerepköréről. in *Kőrösi Csoma Sándor, Gyökereink*, Kovászna, 2017.
- WIENER 2000 = N. WIENER: *God and Golem Inc.* = Isten és Gólem Rt. Mandics György fordítása, kézirat, 2000.

Bárdi László

VALÓBAN ROKONTALAN-E A MAGYARSÁG?

Van egy beszédes kínai mondás: *a lehullott levél a gyökereihez jut vissza*. A magból sarjad ki a gyökér, majd tovább a növény, s ebből lesz esetenként a fatörzs. Aztán a fa törzse is folyton nő, növekszik. Ágai nyújtóznak, egyre messzebbre nőnek. A végükön levelek sarjadnak, s egyre messzebbre kerülnek a fa ágaitól, törzsétől, s még messzebb a gyökerektől, pedig az éltető nedveket onnan kapják. Aztán, ha lehullanak a levelek, újra a saját gyökerekhez kerülnek. *Összetartoznak valamennyien: a kezdet és a vég.*

Ugyanez a sorsa az embereknek is, a emberek közösségének is. Keletkeznek, aztán nőnek, növekednek, eltávolodnak egymástól a nemzedékek. Aztán, amikor eljön annak is az ideje, a kezdet újra találkozik a véggel, avagy a vég találkozik a kezdettel. *Ők is összetartoznak. Az elődök az utódokkal.*

Ez a sorsa az azonos eredetű népeknek, nemzeteknek is. Valahonnan származnak, aztán új hazát keresve elvándorolnak. Végezetül aztán felébred bennük a vágy: honnan is jöttünk? Honnan származunk? Hol vannak a gyökereink? Mit kaptunk az előttünk élt nemzedékektől?

Aztán a messze került népek – lehullott levél módjára – visszakerülnek a saját gyökereikhez, már ha sikerült rájuk bukkanni. Néha ugyanis elsodorja őket a szél, elkerülnek az eredetüktől, nem talál rájuk a kutató történettudomány. Azért folytatódik tovább a vizsgálódás az idők végezetéig, s az pedig hol zsákutcába jut, hol pedig rátalál a kivezető sugárútra. A történelem soha nem megy nyugdíjba, legfeljebb csak a vizsgálódó történészek.

Egykoron *Kőrösi Csoma Sándor* a magyar eredetkutatás első nagyszerű őse úgy vélte tanulmányai és olvasmányai alapján, hogy népünk gyökerei messze keletre vezetnek vissza, elsősorban az ujjur, a mongol forrásokra és a tibeti könyvtárakra. Semmiben sem tévedett. Ő ugyan a három gyökér közül egyetlenhez sem jutott el korai halála miatt, de nekem az isteni kegyelem lehetővé tette, hogy mindhárom volt lehetőségem a helyszínen is többször megvizsgálni. (Csak zárójelben merem megemlíteni, hogy eddigi kutatásaim során négy világrésznek több mint negyven országában fordultam meg, így Európában Finnországtól Törökorszáig, de elsősorban azonban Ázsiában Szibériától Nepálig, aztán többször jártam Indiától Mongóliáig másfelé is, mindenekelőtt azonban a legtöbbször Kínában, ezidáig harmincegy alkalommal. Az utóbbihoz hozzá kell tennem, hogy ez egyáltalán nem csupán a turistákkal zsúfolt Pekinget és Shanghait jelentette, hanem olyan félreeső térségeket is, mint Dzsungária északi zónája, vagy

a Góbi-sivatag és a Takla Makan-sivatag távoli oázisai. Ide még magukat a han-kínaiakat sem engedik általában beutazni – kínai állampolgárokat Kínában, a saját országukban nemzetbiztonsági okokból! –, de egykori kínai egyetemistáim mindig szereztek különleges, ide érvényes engedélyeket.)

A helyszíni vizsgálatok során ismételten tapasztalhattam, hogy nem csupán a tények, konkrét adatok a meghatározó értékűek: az egykori történelmi valóságban keverednek, sőt a távoli múltban egybeolvadnak a tények a mondákkal. E kettő pedig nincs egymással ellentétben, nem kétféle, egymással szemben álló dologról van szó: minden történelmileg igazolható tényben rendszerint van valami mondaszerű, legendaszerű vonatkozás is, ahogyan minden monda általában tényszerű dologra épül.

Míndez illik a magyarságra is, amely valahonnan keletről jött, de honnan és mikor? Kikkel és milyen történelmi tények közepette? Ez a kutatások megoldatlan keresztretjtvénye volt korábban is, és feltehetően az is marad.

Eredetünkről sokféle nézet volt, s bizonyára még újabbak is felbukkannak majd. Ezek egyik gyakori jellemzője, hogy csupán *egyetlen tudomány* – s ez legtöbbször a nyelvtudomány, – gyakran ingatag bizonyítékaira épülnek. Már pedig azt tudjuk, hogy egy komplex kérdés megválaszolásakor – s ilyen az eredetkutatás is, – *egy bizonyíték nem bizonyíték, egy tudomány nem tudomány.*

Sok évtizedes tanulmányaim és helyszíni vizsgálataim alapján megerősíthetem, hogy *a magyarság valóban a kelet népe.*

Olyasfélével máskor és máshol is találkoztam, amikor csupán *egyetlen* tudományág tanúskodott – pontosabban: tanúskodni próbált – *egyetlen* bizonyítékával népünk eredetéről, de azzal, amikor több tudományág – így a régészet, a történettudomány írásos forrásai, a néprajz szellemi és tárgyi emlékei, az összehasonlító vallástudomány és az összehasonlító zenetudomány, újabban pedig a régészeti genetika – egyetlen irányba mutatott, csupán Belső-Ázsiában találkoztam. Ezek bizonyító erejét növeli, hogy közülük számos jellegzetes adat *kizárólag csupán* Belső-Ázsiában, s ezzel párhuzamosan *kizárólag csupán* a Kárpát-medencében fordult elő.

Ez természetesen nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy népünk *kizárólag* csak onnan származhatott. Az viszont egyértelmű, hogy őseink ősei mindenképpen azokkal a népekkel élhettek tartósan együtt, akik onnan – tehát Napkeletről – érkezhettek Napnyugatra. Egy heterogén összetételű törzsszövetség esetében természetesen az sem kizárható, hogy egy-egy törzsünk közvetlenül onnan is eredhetett. Ennek pontos megválaszolását örökbe hagyhatjuk utódainknak.

És melyek azok a beszédes, egyértelmű bizonyítékok, amelyek keleti gyökereink mellett szólnak? Most terjedelmi korlátok miatt ezeket csupán elnagyoltan lehet áttekinteni, részletes kifejtésük könyvnyi terjedelmet igényel.

A régészet mellett szól elsősorban a jellegzetes nomád *üstök* egységes hálózata, amely Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig tart, s nem tovább. Ezeket a különleges díszítés nélküli, hengeres formájú, felfelé álló fülekkel rendelkező bronz- és rézüstöket feltehetően rituális célokra használhatták, s gyakran „a hun idők” emlékeinek nevezték. Ez bizonyára nem pontos megnevezés, s megfelelőbbnek látszik egyszerűen a „hun” szó használata. Az üstök nyomvonalra ugyanis pontosan kijelöli azt a történelmi vándorútat, amit az *ázsiai*, majd genetikai jogutódja, az *európai* hun népesség megtett Belső-Ázsiától – pontosabban a mai Északkelet-Mongóliától az ordoszi füves pusztaságokon, majd az ujjur térségeken át – a Kárpát-medencéig. Itt 2006 májusában került elő Balatonlelle környékén legutóbb az a meglehetősen épségben megmaradt üst, aminek teljesen egyértelmű ázsiai párhuzamait Ázsiában figyelhettem meg.

Anekdota ízü az a história, ami itt Magyarországon esett meg ebben az ügben. Érdy Miklóssal, a hun üstök nemzetközileg is elismert, Amerikában élő kutatójával egy üst-fényképet mutattunk B.I.-nek, az MTA Régészeti Intézete kitűnő hun-szakértőjének.

Ő enyhén lenéző mosollyal azonnal rávágta:

„Igen, ez a kaposvölgyi hun üst”.

Nem illett megkérdőjelezni állítását, hiszen ő volt a nemzetközi rangú hun kutató. Némi szerénységgel azért meg kellett jegyezni:

„Pista bátyám, valószínűleg úgy általában igazad is lenne, de ez a fénykép nem itt készült a Magyar Nemzeti Múzeumban, hanem párezer kilométerrel keletebbre, az ujjur tartományi múzeumban. Oda, Ürümszibe egy ujjur pástor vitte be, miután évekig abból itatta a tevét.”

A válasz elmaradt az esti telefonhívásig:

„Fűük, megvan a megoldás: hamisítvány!”

Kapásból sikerült erre is válaszolni:

„Ez nem lenne rossz megoldás, de a Selyemút mentén – ami köztudottan a népvándorlás útvonalával is jórészt egybeesett, – több mint másfél száz ilyen üstöt vizsgálhattunk meg. Ráadásul a kínaiak nem kedvelik az ilyen puritán díszítésű üstöket, mert az ő ízlésük szerint sárkányoknak, fönix-madaraknak kell repkedniük mindenhol.”

Elmaradt a válasz, sőt azóta sem érkezett rá megnyugtató megoldás.

Hasonló jellegzetes régészeti emlékek a *tarsolylemezek*, pontosabban az övekre helyezett – orvosságokat, tűzcsiholó eszközöket tartó – tarsolyokat védő fémlemezek. Ilyesfélék szép számban kerültek elő a Felső-Tisza vidékén, Eperjeske, Kenézli és társaik honfoglaláskori sírleleteiből. És sehol máshol Európában. Pontosan ugyanilyen tarsolyokat találtam az antik kínai főváros, Csang'an (a mai Xi'an) szomszédságában, Xianyang térségében mintegy 10–12 egykori nomád szobor derekán.

1799-ben, Nagyszentmiklóson talált legendás – jelenleg a bécsi Kunsthistorisches Museum-ban őrzött – aranykincslelet egyik különlegesen szép darabja egy olyan *aranycsanak*, csónak formájú ívelt edényke, amelynek testvérdarabját a kínai Nagy Faltól északra, Yanching proto-hun nekropolizában találtam meg. Stílusjegyeik teljesen egybeváltak: állatlábakon áll a kis edényke, állatfej néz befelé – és nem kifelé, ahogyan az ember várná általában, – az ivó személy irányában, kívülről pedig egyforma geometrikus díszítővonal halad körbe. Mindkét edényke teljes azonosságot mutat: *csak ott*, Belső-Ázsiában, és *csak itt*, a Kárpát-medencében volt fellelhető e kettő.

A *kun-babáknak* nevezett, rendszerint a kiváló harcosok emlékét megőrkítő kőszobrok is folyamatosan jelölték ki a Belső-Ázsiából a Kárpát-medencéig terjedő nyomvonalat.

A *sírok szerkezete* – a már emlegetett Érdy Miklós és Erdélyi István kutatásai alapján – olyan jellegzetességeket mutat, amilyeneket csupán a már köztudott vándorlási nyomvonal mentén lehetett találni.

A temetési sajátosságok egy további jellemzője azoknak a *sírszemüvegeknek* – az olyan egyedi formájú, egybefüggő, általában fém szemtakaróknak – a megléte, amelyek a magyarországi Rakamaztól a belső-ázsiai Astana sírjaiig elvezetnek. (E tárgykőről Benkő Mihálynak jelentek meg kitűnő dolgozatai.) Már kissé egyhangúnak tűnhet a megállapítás: *csak itt és csak ott*.

A történelem *írott forrásai* segítségével sok sajátos mondás eredete is megfejtethető. Így a „*megüti a bokáját*”, vagy a hasonló értelmű „*hátraköti a sarkát*” visszavezethető Sima Qian (Kr. e. kb. 145–90), a klasszikus nagy kínai történésznek a *Történelmi feljegyzések* című műve 110. fejezetére. Ott írja, hogy a lovon élő hunok egyik tipikus büntetése volt az, amikor a közösség ellen vétő személyek bokáját szétzúzták, hogy ne élhesse tovább a lovas életmódot.

Az utóbbi években megismert tibeti *Tongdian* (*Általános enciklopédia*), amit a hétszázas évek második felében kezdett szerkeszteni Du You, a záró egységében, a *Határok védelme* című tematikában emlegeti a „*Bomaguo*”-t, a „*tarka lovak országát*”. Ennek egyértelmű azonosítása mindmáig bizonytalan, de feltehetően egy türk típusú nomád népről van benne szó. Területileg a nyugat-szibériai vidéktől délre, a Balhas-tótól északra és az Altaj-hegységtől nyugatra lokalizálható, a nyugati türköktől tehát északra. Érdemes lenne mindezt még pontosabban és részleteiben is megismerni, mert lehetséges, hogy a magyar őstörténet is fontos ismeretekkel gazdagodhatna ezzel. Mindez azt is igazolja, hogy *Kőrösi Csoma* joggal feltételezte, szinte látnoki előrelátással megsejtette a tibeti könyvtáraknak a várhatóan gazdag anyagát, a korai lovasnomád népek szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségű írott forrásait.

Talán ide sorolható még mindaz a sok *rovásírásos emlék* is, s ezeket elsősorban a mai Mongólia – az egykori kínai Külső-Mongólia – területén, az Orhon-fő-

lyó mellékfolyója, a Tuul (Tola) mellett böngészhettem. Ezek ugyan a hétszázas évek során keletkeztek, de mintegy 20–25 %-uk azonos a székely rovásírás betűkészletével. Jó évtizeddel később Dzsungária délnyugati peremén újabb nomád vezérszobrot vizsgálhattam meg, de ennek felirata már az olvashatatlanság határáig lekopott. Ki tudja, később még milyen hasonló emlékek bukkannak elő?

A *néprajz* tárgyi jellegű bizonyítékai közé sorolhatjuk a hazai (matyó? kalocsai?) típusú díszítőművészeti, jelenleg is élő motívumait.

Belső-Mongóliában hatalmas meglepetésemre egy odavaló nő pontosan olyan *pártás fejjedőt* viselt, ami tökéletesen megegyezett formájában, színében, díszítő motívumaiban az idehaza is – sajnos, már egyre ritkábban – látható női pártákkal.

A hagyományvilág – mindezideig nem megfejtett – szóláskészletéből kettőre utalok ezúttal. A morbidan humoros „*löttek neki*” mondás – az eltemetés szomorúságát enyhítő vigasztalás, – eredetére találunk utalást Benedek Elek *A magyar nép múltja és jelene* című könyvében. Itt emlegeti azt a szokást, amely szerint Erdélyben temetés előtt a legények belelöttek a sírba. Pontosan ugyanezt írja Balás Gábor és Zeőke Pál is: „*A koporsó sírba engedésekor régen nyíllal, a határőrségi idők óta puskával belelöttek. A síklódiak s atyhaiak tartották fenn legtovább a régi temetési szokásokat*”. Pontosan ugyanezt a szokást találtam meg a belső-ázsiai yanchingi elő-hun nekropoliszban, amikor egyes elhunytak eltemetése előtt nyíllal belelöttek a sírba, hogy ne jöjjön vissza kísérteni, mint gonosz szellem. Ugyanez a beszédesen sajátos szokás *csakis ott, és csakis itt!*

Az összehasonlító *zenetudomány* számos bizonyítékából csupán egyet, s most mellőzöm is az ereszkedő dallamvonal, a jellegzetes ritmizálás, valamint a pentatónia párhuzamosságának részletező tényeit.

Az ujjurok egyik genetikai rokon elágazásánál, a sárga ujjuroknál – juguroknál – találtam egy jellegzetes bölcsődal nyugtatószót: „*beli-beli*”, mondogatták, énekelték. Később pontosan ugyanezt, ugyanerre a célra alkalmazva megtaláltam mintegy féltucat ma is ismert székely bölcsődalnál (pl. „*Nyugodj fiacskám, beli-beli, Mónusi Illéske...*”). Az egyik kovásznai Kőrösi-konferencián, amikor erről beszéltem, utána megjegyezte E. Á. kolozsvári tudós kutató, hogy őt is ugyanígy altatták, ahogyan ezt később elmesélték neki.

Az összehasonlító *vallástudomány* is sok, további vizsgálódásra érdemes háttéranyagot szolgáltat. Köztudott, hogy Távols-Keleten nincsenek antropomorfi istenek, jóllehet általában *egyetlen* teremő-fenntartó-védő-istenben hisznek: az ég, pontosabban a szakrálisabb tartalmú menny (v.ö. „*mennyei atyánk*”) tölti be ezt a szerepet. Erre utal számos ma is létező szólásunk: „*tudja az ég*”, „*ég áldjon*”, „*adná az ég*”, „*ég veled*” és társaik. Az „*ég*” szót az „*isten*” szavával behelyettesítve máris megkapjuk azt a teljes vallási értelmet, amely félreérthetetlenül utal keleti egyistenhívő örökségünkre.

Ugyanennek a hagyományvilágnak egy másik fontos tudati eleme az, hogy a túlvilág a jelenleginek a folytatása, de fordított módon. Ezt érzékelteti a számánok hagyományos munkaeszköze, a nyakukban lógó tükör is, amely a túlvilágra kíván emlékeztetni, mert abban mindent fordítva látunk. Az evilági élet túlvilági folytatását hangsúlyozzák azok a temetési szokások is, amikor az elhunyttal együtt kerülnek a sírba fegyverei, kedvenc lova, ékszerai is.

A *nyelvészet* is ugyancsak szerteágazó tudományág, ahol az eredeti szavaink később keverednek a jövevényszavakkal, az újonnan megismert tárgyak és fogalmak kifejezéseivel.

Egy másik epizód a sok terepmunkából.

Már hetek óta kóboroltunk a Takla Makan-sivatag oázisaiban, majd ettől északra a Tian Shan hegységben (bár a „*shan*” maga is hegységet jelent). Kicsit már untuk is sok egyforma, sárgásbarna, lapos agyagházat, amikor egyszer csak felderültünk: feltűnt Yamat falucska sok háza, piros tetejükkel, tornácos előterükkel, ablakaik a piros muskátlikkal, a tornácokra felaggatott száradó piros paprikafüzérékkel, s ezek így összességükben szinte hazai képzetet keltenek. Pedig nem odahaza jártunk, s nem is filmdíszlet közepébe tévedtünk.

Bizonyára vétettünk a nemzetközi illemszabályok ellen, de mi bizony bementünk mindenféle engedély nélkül az egyik házba. Az ott lakók az udvaron trécseltek, s jelezték, hogy nyugodtan jöjjünk csak beljebb.

Az egyik lakó még meg is kínál:

„Qing gei nimen *alma!*” – máris nyújtotta az ízletes almát.

Aztán amikor érzekelte bizonytalankodásunkat, egyikük bicskát húzott elő: „*Qing gei yi-ge bicsak!*” Ugyanazzal a szóval, ugyanazt a tárgyat, amit a délmagyar tájszólás is így nevez.

Zavartan simogattam a szakállamat – amit már uigur módra próbáltam meg-növeszteni, – s próbáltam felidézni a magyar szókincs néhány hasonló török eredetű szavát. Természetesen semmi nem jutott az eszembe.

„Ni shi yi-ge *agg-szakall!*” – hangzott el a vigasztalás: ne keseredjem el, az öregek, akiknek agg a szakálla, ők a legtapasztaltabbak, ők a vezetőik.

Bizony, feltétlenül érdemes lett volna ott maradni, s tovább vizsgálgódní, ha nem sürgetett volna a feszes útitervünk. Na, ezt is meghagyjuk utódainknak!

Sajnálatos azonban, hogy bizony a magyar és a székely szókészlet – a modernizáció káros mellékhatására – egyre jobban beszűkül, pedig ez egyértelműen komoly segítséget jelenthetne az igen hiányos hun szókincs megfejtéséhez.

Talán még a *régészeti genetikára*, erre a viszonylag új tudományágra lenne érdemes utalni. Hazai egyetemek genetikai kutatói, így a szegediek is egybevetették a honfoglalás kori és az ázsiai sírok leletanyagát. Egyértelműnek tűnt, hogy igen nagy a megfelelés a kettő között, s ez ráadásul erős párhuzamot mutat a korábbi vércsoport vizsgálatokkal, amelyeket még a világháború előtt Nagy

Ákos – később Ausztráliában élő – orvoskutató végzett. Rokonértelmű vizsgálódás fűződik Hideo Matsumoto osakai orvos nevéhez is, aki ugyan nem a magyarok, hanem a japánok eredetének a nyomait kereste. Ő azt állapította meg „tudományos melléktermékként”, hogy a jelző gének alapján az (ős-) magyarok – eddig ismert legrégibb – szállásterülete a Bajkál-tó térségére helyezhető.

Természetesen nem mindegy, hogy *mi mit gondolunk önmagunkról és eredetünkről*. Meghatározóan fontos a tudományos tárgyi jellegű bizonyítékok mellett azonban az is, hogy a kérdéses térségben ma honos rokonsággyanús népek hogyan viselkednek, *s mi az ő álláspontjuk a magyarsághoz fűződő kapcsolataikról*.

Megdöbentően fontos, hogy hány kínai – elsősorban ótörök/türk jellegű – nemzetiség tartja meghatározónak a hajdanvolt és a jelenkori magyar kapcsolatokat. Kashgarban éltem meg, hogy a pénteki közös ima után – amit illedelmes távolságban figyeltem végig, – odajött hozzám egy kifejezetten egyszerű öltözetű odavaló lakos. Érdeklődésére válaszolva kissé félénken jegyeztem meg, hogy „*women zong xionyalí lei-la*” azaz, hogy Magyarországról jöttünk. Sejtettem, hogy bizonyára halvány fogalma sincsen, hogy az most merrefelé is található. (Annakidején Londonban egy francia jogvégzett évfolyamtársam megkérdezte, hogy „*Magyarország tulajdonképpen Európában van-e?*”)

Az utca egyszerű ujjur embere viszont csak bólogatott, „*igen tudom, ott a Duna mellett. De ti innen elcsavarogtatok nyugatra, vagy kétezer évvel ezelőtt.*”

Nehezen kaptam levegőt.

Hasonlóképpen, amikor egyszer a Takla Makan-sivatag egyik oázisában annak helyi főnöke megjegyezte: „*Aztán ha tinektek rosszul megy ott az új hazában, csak gyertek ide vissza, itt még földet is kap mindenki.*”

Fontos dolog megjegyezni: *az eredetkutatás* nem holt íróasztal-tudomány, hanem az *eredményei megalapozzák az eredettudatot. Az eredettudat pedig elválaszthatatlan eleme a megtartó és a jövőt formáló, önbizalmat adó nemzet tudatnak.*

Bízzunk tehát múltunkban, reménykedjünk sikeres jövőnkben!

S abban is, hogy:

„...Vezesd még egyszer győzelemre néped...!”

Bernád Ilona

HOGYAN LÁTNAK BENNÜNKET A NAGYVILÁGBAN?

Huszonöt év néhány tapasztalatát osztom meg röviden arról, hogy a magyarsággal, népi és hagyományos orvoslásunkkal, bábaságunkkal kapcsolatos kutatóútjaim során miként fogadtak a világ népei és rokonnépeink.

Belső Ázsia: életem egyik legnagyobb élménye az a szeretet, melegség, tisztelet, amivel *rokonként fogadtak a mongolok Belső Ázsiában*. Testvéreknek tartanak. Minden kutatásunkban, felmerülő nehézségünkben segítettek. Gondoskodtak rólunk. Ünnepséget szerveztek tiszteletünkre. A finom helyi étkekkel terített asztal mellett együtt énekeltünk, ki-ki bemutatta saját népdalait. Eljövete-lünk-kor pálinkájukkal ajándékoztak meg, ami elmondásuk szerint a legnagyobb tisztesség náluk. A hun eredeten alapuló rokonsággal Dr. Obrusánszky Borbála mongolista foglalkozik, ő vezette a 2006-os expedíciót, melyről vetített képes beszámolót tartottam 2007-ben a Csoma Konferencián. Útínaplóm részlete megjelent a 2008-as Csoma kötetünkben, (BERNÁD 2008) s a több mint egy hónapos útról szól a *Lélekföld, Tibet, Belső-Mongólia* könyvem.

Ugyanazon az úton, Pekingben egy kávézóban egy kínai férfi megkérdezte, honnan jöttünk. Válaszunkra örömmel, lelkesen mondta, hogy rokonok vagyunk. Az ő népebe beolvadt hunokra gondolt. Azt tapasztaltam a nagyvilágban, hogy ha a kínaiak megkérdik, honnan vagyunk, s válaszoljuk Hungary, nem értik, de ha hszüing-ja-li-t, mondunk, azt, igen! S válaszolják, hogy hun!

India! 1998. elején jó egy hónapot Ó-Delhiben töltöttem Rajinder Singh, szikh jógamester ashramjában, közösségi helyén. Itt figyeltem fel arra, hogy mennyire szeretik a magyarokat. Ő Magyarországot Európa Indiájának nevezi. Azon a télen 120 országból voltak tanítványai, és mi voltunk a legnépesebb csoport, harmincnégyen. A Mester nagyon szereti a magyarokat és szeret jönni Magyarországra tanítani. Közösségi helyén Indiából is voltak több ezren, ezek között fehér hun² (heftalita) leszármazottak, *rádzspuotok*, *gurdzsárok* is. Ők vonzódtak hozzánk, megtaláltak vagy megkerestek, máig sem tudom, és nagyon sokat mosolyogtak ránk kifejezve rokonszenvüket, szeretetüket, s gesztusnyelvvvel, szeretetnyelvvvel mondták el örömeiket. Még most is megmelegedik a szívem, amikor erre gondolok... Az erről szóló beszámoló a 2005-ös Csoma

¹ A tibeti törzsek egy része hun eredetű Dr. Obrusánszky Borbála szerint.

² Dr. Aradi Éva indológus kutatója a fehér hunokat indiai forrásokban *A hunok Indiában, A heftalíták története* könyvében közölte. Attilát és népét fekete hunoknak nevezik, ez a megnevezés az égtájak alapján történt.

könyvünkben (BERNÁD 2005) és *Útjaim a gyógyítás körül* útinapló- és tanulmánykönyvemben jelent meg.

Perzsia: 2009 őszén voltam kutatóúton, az ősi gnosztikus kereszténységet, a manicheizmust, a fényvallást és a zoroasztrizmust (mazdaizmus) tanulmányozni. Perzsia déli részén, Dzsundisápur (Gundishapur) egykori fővárosban is nézelődtünk, ahol *nesztoriánus keresztény* kulturális központ volt. A várban a *világ legrégebbi orvosi központja* működött, Irán legrégebbi könyvtára és egyetem is, a harmadik században. Sétánk alkalmával egy Anahita szentély romját is megtaláltuk (na, nő, anya - anyahitű vallás). A múzeumban egy 7 ágú világfát is kiállítottak, amit a várban találtak...

Perzsia nemcsak Párthus ország része miatt fontos nekünk, – a pártusok nevük más alakban *párthusok*, *parthusok* a szkíta népekhez, pontosabban a szakákhoz tartoznak, s magukat avaroknak nevezték, – hanem a jászok kapcsán is, akik szintén ugyanide tartozónak vallják magukat. A Jászkunság őrizi a génbeli-lelki-szellemi egységet, és Jászberény testvérváros Jasd iráni várossal. Sok várost, régiót bejártunk, Jasdban (tűztemplom), Perszeopoliszban, Shirázban, Iszfahánban, Teheránban is tiszteletünket tettük. Pár családban vendéglátóink büszkén hozták szóba, hogy gyermekeik *Magyarisztánban* vagyis Magyarországon tanulnak, dolgoznak, élnek, alapítottak családot.

Iránban főleg a nők érdeklődését keltettem fel. Nagyon figyelmesek és kedvesek voltak. Az egyetemista lányok sokat kérdeztek az itteni életről, nagyokat beszélgettünk, panaszkodtak női szempontból a társadalmi berendezkedésre. Egyszer, Perszeopolisz romjainál sétálva egy csoport asszony hozzám lépett és kezembe nyomtak egy pici fiúbabát, olyan három hónaposka lehetett, és rám szegőd, meleg, várakozó tekintetükből megértettem, hogy várnak tőlem valamit. Ekkor belém villant egy érzés, egy ösztön, egy gondolat, és megáldottam a gyermeket háromszor fel, fel, fel, az égre emelve... Megadtam Perzsia fiának a bábai áldást! Elégedetten vették át, elköszöntek, s ki-ki folytatta útját. Utána gondolkodtam erről sokat, hogy honnan, mit érezhettek meg? Talán, hogy bába vagyok? Ma sem tudom. Ki tudja, milyen ősi, közös lélekrész (archetípus) lépett működésbe, hiszen Irán volt a fehér magyarok, a szabirok hazája is... (LÁSZLÓ 1978, 110.) Ezt a meglepő, emelkedett történést soha nem felejttem el...³

Moldávia: következő meghatározó élményem a *két etelközi expedíciónk*, amelyet Szabó Levente kovásznoi tanár szervezett 2013-ban és 2015-ben. Az

³ A perzsiai kutatóútnak a folytatása volt 2018. márciusi zarándoklatunk a Dél franciaországi katárföldre és Lourdesbe. A katárok *útszíták*, *albigensek* folytatták a gnosztikus tanokat, életmódot a 10. század közepétől a XIV. elejéig, amikor e mozgalmat módszeresen, kegyetlenül leverték. Kiirtásukról Illyés Gyula írt a Tiszta drámájában. Lourdes, a milliók által felkeresett zarándokhelyi templomai tele vannak őskeresztény jelképekkel.

egész Moldáviát átfésültük magyar vonatkozásokat keresve, s tovább, Gagaúzia, Transznisztria, Ukrajna, egészen Dnyeszterfehérvárig...

*Csőbörcsökön vendéglátóinkkal 2015-ben.
Balról a harmadik: Magos úr*

A moldáviai részre eső Csőbörcsökön megmutatták a régi magyar templom helyét, a temető magyar részét az egyenlő szárú keresztekkel, a falumúzeumot. Itt a régi kézimunkákon, szőtteken örömmel fedeztük motívumainkat, színeinket. Az iskolagazgató egy Magos nevű úr, aki elmondta, hogy családjában fennmaradt: ő magyar származású, és még vannak mások is.

Az egykori kunországban, *Kumániában* igyekeztünk értelmezni a kunbák, kőasszonyok, kőemberek titkait, a kezükben tartott poharak üzenetét.

Oklánd nevű faluban egy idős asszony kijött a kerítéséhez, ott mondta nekünk, hogy édesapja mesélte, itt magyarok éltek egykor. Voltunk Unguriban, vagyis Magyarfaluban. Könyvtárakat, falumúzeumokat, régi várakat, barlangokat kerestünk fel. Megkerestük a Hun árkot, Hon árkot, mely a Rétyi nyír mellett is fut... Őrhelyen (Várhely, Orhei) a Múzeumban kiállították azt a hun áldozati üstöt, amelyet a környéken ástak ki. A hun áldozati üstök és a lovas temetkezések bizonyítják Őrvidéktől Ordoszig, a Sárگا folyó kanyarulatáig (ma Kína), hogy hun, szkíta őseink éltek a sztyepei éghajlat sávon, lovasnomádok.

Az őrhelyi (Orhei) Múzeumban a környéken, Etelközben kiástott hun áldozati üst

Másik etelközi faluban egy Ungureanu (Magyar) nevű férfi azt mondta, hogy testvérek vagyunk és nagyon szépen fogadott családjával együtt. Gondolták volna-e, hogy Moldávia dél-nyugati részén Cahulban elővesznek egy székel y zászlót a fiókból? Hát... Mi nem vártuk, és igen meglepődtünk, amikor elővették! Elmondták, hogy rokonszenveznek velünk. Boldogan fényképeztünk...

Erdélyi hadifoglyok, akik túléltek a Szovjet Kelet Ázsiai meghurcoltatást elmesélték, hogy tőlünk el egészen Szibériáig rokonnépek élnek, és az ott élők megőrizték a rokonság tudatát. Gazda József Emléke Ázsiája könyve erről szól.

*Az Ungureanu (Magyar) nevű családnál
Moldáviában (2015)*

*Unguri (Magyarfalu) bejáratánál
Moldáviában, Etelközben (2013)*

*Cahulban barátainkkal (Dél Moldávia,
Etelköz, 2015)*

A keletiekben él, lelkükben ápolják közös gyökereinket, örökségünket... Iskoláinkban nincs ennek nyoma, társadalmunkban kevés. Hun Múzeum nincs a Kárpát medencében, de hála Istennek Belső Mongóliában a kínaiak létrehozták. És érdemesnek tartották, hogy országukban lévő emlékeket, így a hun Fehérvárt, Tongvancsenget Unesco védelem alá helyezték. Ma világörökség.

Törökök: Isztambulban a férfiak mutatták a kezükkel két hüvelykujjukat egymás mellé téve, jelképezve, az egymás hátának támaszkodó harcosokat, akik egymást védik, s úgy nyilaznak kétfelé, közben mondták: *madzsar-türk arkadasí,* vagyis testvérek. Ők is hun származékok, mint mi.

Nekem azért is volt jó keletre járni, mert rádöbentem, tőlünk keletre a sztyeppén sok ezer kilométeren át élnek minket szerető rokonaink! A sok, Bíró András Zsolt által Magyarországon szervezett törzsi gyűlésen, *kurultajon,* vagyis a sztyepei népek találkozóján értettem meg, hogy egymással összefogva erősebbek vagyunk/lehetünk.

Csillagbölcséletet (asztrozófia) tanultam két évig Székelyudvarhelyen a Budapesten élő Paksi Zoltántól. Itt értettem meg, amit kislány koromban édesapám a Tejútról mondott Makfalván, miközben megmutatta a Csillagösvényt. *Mi a Tejútról, a Lelkek Útjáról jöttünk, s innen várjuk, hogy Csaba királyfi seregével megsegítse a székelyeket.* A szkíta-görög mitológia is elgondolkodtató... Pl. (Ilona) Heléna Tündarosz alakja. A görög mitológia sok alakja szkíta: szárnyas ló, pegazus, amely nem más, mint a népmeséink tálto paripája, a hős segítője. És a lótestű, ember testű kentaur, griffmadár...

És végül a Trianont el nem ismerő *Lengyelország!* Többször voltam ott és nagy rokonszenvet érzek a lengyelek iránt. Ők is kedvelnek, szeretnek minket, az egyszerű emberek is, de felső szinten is. 2016-ban az október 23-i ünnepség egyetlen államfő meghívottja a lengyel volt... Díszvendég. Ott álltam a Kossuth téren a magyarok között, emelkedett volt a hangulat. Lengyelhonban otthon éreztem magam, annyira, hogy a krakkói ferences templomban volt is egy szellemi élményem Jézus Krisztussal, mely tovább vitt életutamon, belső utamon, hitemben. Mindvégig csodáltam a lengyelek tiszta tekintetét, vallásosságukat, s azt a szeretetet, tiszteletet, ahogyan a párok viszonyulnak egymáshoz, ahogyan a családok tagjai fogták egymás kezét és szépen viselkedtek egymás iránt. Ők is nagy szeretettel fogadtak minket, magyar zárandókat. Régre, az ősidőkre nyúlik vissza kapcsolatunk: A szarmaták beolvadtak a lengyel népbe.⁴ Ez folytatódtott a Krisztus hitre tért magyarok és lengyelek szellemi közösségével, majd a királyi szövetségekkel:

„Ne félj, Mária, könyörgésed meghallgatásra talált az Úr előtt. Íme, olyan gyermeket szülsz, aki néked és a népnek mondhatatlanul sok örömet fog szerezni. Mert az Úr ezen gyermek életével, példájával és érdemével szándékozik megvilágosítani és megsegíteni egy veletek szomszédos nemzetet.” Lengyelország egyik védőszentjének, Árpádházi Boldog Kingának édesanyja, IV. Béla királyunk hitvese látomásban hallotta e szavakat születése előtt.

⁴ Dr. Szádeczky Kardos Irma dolgozatát lásd e kötetben.

Kinga húga Árpádházi Boldog Jolánta lengyel herceg felesége volt, leánytestvéréhez hasonlóan szent életet élt, klarissza apáca volt Lengyelországban. A wileliczka sóbányát is meglátogattuk, ahol külön szobát rendeztek be Szent Kinga életszentségének és szépségének örök emléket állítva, mivel ő nyitatta meg a bányákat.

Ha Isten velünk, ki ellenünk? – olvasom a krakkói vár bejárata felett... Még a magyar-lengyel királyok sorozatában nekem élmény volt az erdélyi fejedelem, lengyelországi király Báthory István királyi palotája, ahonnan az erdélyi kancelláriát is működtette, s ahol a királyi származású Jagelló Annával élt. A lengyelek egyik nagy vezetőjüket tisztelik benne, területeket is visszaszerzett nekik, Wawel székesegyházukban helyezték örök nyugalomra.

És zarándoktársaimmal elmentünk a *magyar pálosok helyére, a 14. században alapított Czestochowába – Lengyelország lelki fővárosába, az In Carlo Monte Budensi, a Budai Fényes Hegynek jegyzett egyházi park és épületegyütteshez. Nagy Lajos lengyel helytartója segített megtelepedésükben.*

1956-ban a magyar ellenállás és lázadás a lengyel példára gyorsult fel, erősödött meg. Száz évvel ezelőtt a visztulai csodájukban döntő szerepet játszó magyaroknak – mivel lőszerküldeményünkkel tudták kiűzni a bolsevikokat Varsó alól – a lengyelek igyekeztek visszaadni a segítséget. A forradalom idején sok vért küldtek a sebesült forradalmároknak, tehát bennünk is csörgedez lengyel vér...

Az Élet, s az ebben működő ármány elhozta a további, egymást megpártoló lengyel magyar együttműködést. A brüsszeli közös vétőra gondolok... Bármilyen szorításában kell élnünk a nagyvilági érdekeknek, változtatási szándékoknak, pénzuralomnak, tudnunk kell, hogy nem vagyunk egyedül! Európában a lengyelekkel, tótokkal, csehekkal, osztrákokkal, szerbekkel, olaszokkal az Unió tagság hozott új érdekű összefogásokat. Csalódottan, a nyugati világ régi támadásainak folytatódása miatt, de mégis hitet s erőt gyűjtve reménykedünk, hogy számíthatunk egymásra az uniós parlamentben vívott küzdelmünkben is...

IRODALOM

LÁSZLÓ 1978 = LÁSZLÓ Gyula: *A „kettős honfoglalás”* Bp., 1978, 110.

BERNÁD 2008 = BERNÁD Ilona: Belső-Mongólia fővárosában. Útinapló (részlet) In: Gazda József és Szabó Etelka (szerk.) *Kőrösi Csoma Sándor és a magunk keresése*, Kovászna, 2008.

BERNÁD 2005 = BERNÁD Ilona: A keletiek világa. Benyomások egy észak-indiai közösségi helyről. In: Gazda József és Szabó Etelka (szerk.) *Kőrösi Csoma Sándor és kelet népei*, Kovászna, 2005.

Balázs Lajos

AZ ELMŰLÁS ÉS HALÁL PROFÁN ÉS KERESZTÉNY KULTÚRÁJÁNAK CSÍKSZENTDOMOKOSI RÍTUSAIBÓL

Az elmúlás, halál és temetkezés az emberi lét harmadik jelentős sorsfordulója, amire a néprajz úgy reflektál, mint átmenetelre a társadalmi létből a társadalmi nemlétebe. A halál kutatásában illetékes tudományok – teológia, orvostudomány, kriminalisztika, lélektan stb. – szemléletével szemben a néprajzkutató számára a halál – az elmúlás, halál, temetkezés hármasságában jelentkezik. Nemcsak biológiai entitásként, hanem óriási kultúrageneráló esemény gyanánt is.

Sajátossága a rítusaiban keresendők: hangulatában, kedélyállapot változtatásában, színében, a viselkedésben, de az alaplényegét tekintve abban, hogy a halál kultúrája az egész emberi léte lefödi. Emberként hal meg mindenki: csecsemő, gyermek, serdülő, kamasz, ifjú, élete teljét élő felnőtt, életét leelő öreg. Ebből adódóan éppen olyan és azt teszi, mint a születés, házasság szokásvilága – sorsot fordít – csak sokkal karakteresebb, összetettebb kultúra által.

Az összetevőkből csak néhányat emelhetek ki, különösen azokat, melyek az elmúlás lelki vonulatára vonatkoznak, a paraszti társadalomban.

Az ember és elmúlása viszonyában a halál kultúrája korábban jelentkezik, mint ahogyan gondolja az orvos, aki azért küzd, hogy legyőzze a halált. Számára a halál valamilyen végzetes betegség beálltával kezdődik. Testcentrikus gondozásra irányítja a tudását. A vallás, ellenkezőleg, a lélekcentrikus gondozást helyezi előtérbe.

A néprajzkutató számára a halál az elmúlás gondolatának tudati megjelenésével kezdődik, miképpen a születés a fogamzással, a párosodás már a gyermekkorban jelentkező párkereséssel. Én így látom, így szemlélem a sorsfordulatokat: mindenik előbb mentális és lélektani szinten indul és jelentkezik. Más szóval, mindenkinek van láthatatlan valósága is. Ez a valóság is része a népi műveltségnek, a világszemléletnek. Ezért nevezem ezt a kultúrát is magunk másképpen elmondható történetének.

Az elmúlás és halál problematikájára fordítva a szót: a hol kezdődik kérdéssel korral összefüggően konvencionálisan, a 60-70 közti évekre tehető, az alvatlan éjszakákra, amikor nem kell takarni az arcot, inkább a beszédet, mint a nemiség esetében: „*Kettőnk közül..., tudod-e, hogy az egyiknek hamarabb el kell menni?! – mondja rendszerint a férfi (!), minden bevezetés nélkül.*” „*Ha én halok meg hamarabb, mint te, akkor...*” És ezzel letevéődik egy mentális garas a tudatba, elkészül egy szóbeli „végrendelet”. Az elmúlás gondolata aztán elő-elő

jön a szólásmondásokban, közmondásokban: 60 után délután; 70 után minden napot ajándékba kapunk az Istentől... stb.

Megjelennek a halál megszépítésének szándékai, a haláltípusok, halálfogalmak, a halál szó sok szinonimája. Hasonló jelenséggel a paraszti nemi kultúra kutatásakor találkoztam. Ott a szégyen és a félelem motiválta a fedő beszédet. A halál esetében a tapintat, az óvatosság nagyon változatos nyelvi leleményeket produkált, melyek a halált nem éppen véglegesnek, kevésbé kegyetlennek mutatják be. Egyféle meghamisításai annak, ami be fog következni vagy bekövetkezett. Nem nevezik meg a halált, de puhítva, hasonlóság alapján mégis arról beszélnek. Ilyen például az utazó halál/ lélek:

Már említettem az elmúlásról, a halálról kezdődő beszédet. Ebben a kulcs szó/gondolat *„az egyik hamarébb elmenyen”*. Ez a mondatocska az élettől, a társától való végleges elszakadás, a magamtól való elválás és a túlvilági lét távlatát vetíti elő. Vagyis a halált, ami nem más, mint utazás. Utazásra, elindulásra szólít fel a megkerítés katartikus rítusa, aminek első, felszólító mondata *„Menj ki én lelkem a testből!”*

Megkerítés (Fotó: Balázs Lajos)

*A két pálcá - gyertyapálca
(Fotó: Balázs Lajos)*

Honnan jön ez a rítus, mikortól és mióta, és merre járt?– kérdezem, mert a csikszentdomokosi haldoklót megkerítő rituális szöveg csaknem azonos indítatású Janus Pannonius (15. sz.) saját lelkéhez írt versével: *„Jobbára nem teheted, hagyd árva magára a testet, s szállj ki belőle, suhanj vissza a csillagokig.”*

Egészen kalandos a csikszentdomokosi halott lelkének utazása két pálcával – ruhagyertyával – a Jordán vizén, amihez két gyertyapálcát mint eszközt tesznek a halott koporsójába vagy a koporsó mellé. Lényeges helyváltozás képzete

jelenik meg, amely az életből a túlvilág, a halál birodalma fele halad: a halál rituális szinonimája ez a szemlélet, mely két különböző végpont: *elindulás-megérkezés* között történik.

Ennek az utazásnak Bibliái, mitológiai előképeit fedeztem fel itt: A Jordán folyó az ígélet földjét határolja el a rajta kívül eső területektől, a Styx folyó a görög mitológiában elválasztja az élők és holtak birodalmát; Dante utazása a pokolban... Ezek mind kereszteznek a lélek útját, ezek egyikén – A Jordán vizén – megy át két pálcával, gyertyapálcával a domokosi ember lelke:

Ezért jelentkezik a búcsúzás motívuma, ami az utazás szerves része: *Mindenkitől elbúcsúzott; Eltávozott közülünk; Megtért Istenhez; Átjutott a túlsó partra... Elhagyta ezt a földet* – nyugtázzák a halál tényét Csíkszentdomokoson.

Hogyan kerültek ezek a képzetek Csíkszentdomokosra?

Ez egy nagy titok. Amit leszűrtem – és ez egy nagy elégtétel számomra a népi vallásosság tekintetében –, hogy a székely magyar parasztember lelki egyezsége (kompromisszumra) jut magában azáltal, hogy két hitvallást, „teológiát” békít össze. Egyik sem tagadja a másikat. Meggyónik keresztény emberként, hogy kibéküljön Istennel, és megnyugvással tovább halad, több száz kilométerre a korábban elhunytak társasága felé, a Jordán vizén át (topográfiai pont), most már nem a halottak szentségével megerősítve, hanem az itthoni két pálcával. Mintha venné azt a nagy élet- és sorstapasztalatot, hogy csak a saját erejére támaszkodhat még a túlvilágon is. A bibliai és a mitológiai képzetek tehát székely paraszti gyakorlattal gazdagodnak. Két gyertyapálcával, azokra támaszkodva győzi le csíkszentdomokosi lélek a víz sodrását. Nem szolgáltatást vesz igénybe, mint Dante az Acheron folyón át vagy a görögök lelkei, akik csónakra várnak, fizetnek, tolakodnak, gyűrődnek.

A túlvilág, mint otthon, nem idegen hely: *Megtért az őseihez*. A halál közeledésének megszépítő, megnyugtató képzete az a hiedelem, mely szerint a haladókó ismerős, rokoni környezetbe készül, ahol elébe mennek és várják, mint a „vendéget”.

„Mikor Fazakas Daniné haldoklott (1991-ben), mind mondta, hogy »Ne, édesanyám, édesapám«, s a testvéreit, mindeniket szólította: »Ne, mind itt vannak..., ne mennyien vannak a házba!« Ezeket az utolsó óráiban látta az ember... Ez azt jelenti, hogy amikor a halottakat látta, má ő is szinte ott van közöttük.” (Saját gyűjtés)

„Sok helyen láttam s hallottam, hogy a halni készülők beszélgetnek a halottakkal. Hiába, hogy ébren van, erősíti, hogy ott vannak. Én azt mondom, hogy ameddig az eszén van, mindig, mindig azon jár az esze, hogy hogy volt azokkal, akik héza tartoztak, s milyen lesz velük a találkozás. Azon tusakodnak, hogy az elhunytak lelkivel találkoznak.” (Saját gyűjtés)

Tehát nem az angyalok, szentek, ördögök közé érkezik. Van olyan, akit az első világháborúból haza nem tért testvére is várja.

Az elmúlás és halál eddigi – profán – jelenségei megkettőződnek, drámai fordulatba mennek át, ami a katolikus székely magyar parasztember halálának, halálkultúrájának merőben más sajátosságát hozza előtérbe. Megváltozik a halál előtti órák szellemi, érzelmi, morális háttere. Elindul a kibékülés lelki ingája a parasztember lelki haláltusájában. Kétirányú folyamat indul el mind a haldokló, mind a siralmasok, de a tágabb közösség tudatában, cselekvési programjában is. Ez pedig a kibékülés erkölcsi, affektív parancsa: kibékülni a haragosokkal, kibékülni az Istennel.

Az Istennel való kibékülés kérdése tulajdonképpen a leélt étellel való szembesülés kérdése, Eliade szavával „a tiszta lappal” való átfordulás kérdése egyik sorshelyzetből, mely örökre lezáródik, egy másik sorshelyzetbe, melynek távlati végtelenek a katolikus ember hitében.

E kétféle kibékülés közül ez utóbbiról szólok, noha az előbbi sem egyszerű gesztus.

Az Istennel való kibékülés szándékának és megvalósulásának esélyét, lehetőségét a gyónás rítusa nyújtja. Bármeddig is tartson, a gyónás egy rendkívüli idő, esemény és momentum. Kritikus idő. Adatközlőim „lelki kötelesség”-nek mondják a gyónást, mely az „Istennel való kibékülés” igényéből/kötelességből/óhajából fakad. Látszatra intim, személyes ügy, de megtörténe a család és a domokosi faluközösség számára is fontos, ezért számon tartják.

A gyónás legtöbbször ki nem mondottan, de a halál árnyékának előrevetülésével, a leélt étellel való szembesülés képzetével társul. Mindez a haldokló környezetét tapintatra, óvatosságra, körültekintésre kényszeríti. A gyónás megtörténtét, kis kivétellel, mind a két fél akarja, de kezdeményezésében mindkettőnél, kiváltképpen a haldoklónál tapasztalni a szorongást, a lappangó, fél szájjal kimondott halogatás szándékát, amely, úgy gondolom, a bujkáló halálfélelem megnyilatkozása. Különösen feszültté válik a helyzet a gyónás körül, ha a haldokló belső ellenállása tartós és le kell győzni: rábeszéléssel, taktikázással. Ezek épp a gyónás fontosságát, erkölcsi és lelki súlyát emelik ki, amire mind az elhunytak, mind a hátramaradottnak nagy szüksége van: egyrészt az egyéni lelki béke, mint valós pszichikai szükséglet, másrészt az elhunyt pozitív közösségi megítélésé elnyeréséért. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a gyónás elmulasztásának erkölcsi súlyát elsősorban a hátramaradottak viselik. Számukra tekintélyelvű kérdés is.

A megrázó néprajzi élethelyzetek szigorú válogatásával szeretném érzékelteni az Istennel való kibékülés – a meghalás velejárója – lelki dimenzióit, a lelki ingázások sok-sok rezzenését, változatát Csíkszentdomokoson. Adatközlőim valamóisai három lelkiállapot között húznak ki kronologikus mentőhálót:

Az első, amikor a kibékülés szándéka – a gyónás – kerül napirendre, mely igen gyakran ellentétes érzelmek között ingázik, vibrál: az igen-nem, igen, de

még ráér, vagyis a vonz és taszít erővonalaiiban alakul. A második a gyónás megvalósulásának izgalma, feszültsége, módja. A harmadik a gyónás utáni katartikus állapot, mely a megbékélés csendjében, nyugalmában realizálódik.

Néprajzusként vélem, hogy a gyónás során és az utána következő katartikus állapot idején az ember egyik éneje, a megbékélt, elválik a másiktól, az eddigitől, a vétkestől, a gyarlótól, a nyugtalanától. Úgy gondolom, itt és most történik a lélek és az elme legnehezebb munkája, amikor a még gondolkodó embert ráhangolja a meghalásra, elfogadtatja azt az értelemmel, és ettől fogva élettani pusztulását mintha már kívülről figyelné/követné. Azt, hogy a spirituális és lelki *én* hogyan válik el a testi *én*-től.

Mikor szokás papot hívni a haldoklóhoz?

„Amikor látszik, hogy ő má olyan súlyos beteg, akkor má hívják”. „Van eset, hogy a haldokló is kéri. Kívánja, hogy na »Hozzatok papot.«

„A beteget előbb meg kell győzni, ha nem olyan, hogy templomba járó. Hogy ne, nem azért, hogy meg kell halni, hanem a betegség könnyebbülésére. Például az én uramnak megmondtam, meg kéne gyónjál, te Áron. S azt mondta, »Még ráérek« Még nem halok meg.« S mondtam, nem azért te Áron, de az Istennel ki kell békülni.”

„Van olyan, hogy ellenzi a gyónást, de aztán mégis belényugszik. Itt tudom Jánosról, ne, amikor néném kérdezte, nem gondolod-e, hogy meg szeretnél gyónni? S azt mondta: »Most még nem!« De eljött az idő egyszer. Gyengült. Éjfél után egy óra volt, le volt a család pihenve, mikor kijelentette: »Anna! Most nem bánom, ha elhíjátok a papot.« Előre, ugye, ellenezte, s aztán saját maga rátért arra, éjfél után (!), hogy nem bánja. Azt jelenti, hogy ő is megérezte a halálát. Mind halogatta a papot.”

„Há ott van Márton Dani. Hiába, a bátyja püspök volt, de Dani bá nem szeretett imádkozni. S akkor, amikor láttuk, hogy haldokló félben van, kimentem a kicsi paphoz, s mondom neki, tisztelendő úr, jöjjön bé, s valahogy vegye rea, hogy gyónjék meg. S azt mondja: »De hogy?« S mondom, úgy, hogy hofzon bé egy negyedes pálinkát, s egy kicsit beszélgessen el vele, de ne mondja, hogyhát gyóntatni jött, met akkor biztos, hogy nem fog meggyónni. Szóval, az ilyent így kell megközelíteni. Aztán béhozta a pálinkát, beszélgettek, s Dani bá meggyónt.”

A gyónás előtti és gyónás utáni állapotot a lelki ingázás végkifejletének tekintem.

„Mondja, hogy Istennel meg akar békülni, megbánja a bűneit. Így láttam a férjemnél: látta már, hogy ebből a világból ki kell menni, s akkor kívánja, hogy Istennel kibéküljön ... Nyugtalan. Az uramnak, mikor mondtam, hogy jó a papbácsi, hogy meglátogassa, me nem akartam eccerre tudatni vele, hogy jó gyóntatni, hogy ne lepődjön olyan nagyon meg, s erre es nyugtalan lett.

Gyónás után megnyugodott. Azt mondta: »Istenem..., megbékéltem.« (Saját gyűjtéseim)

Az Istennel való megbékélés néprajzi példái egy-egy tükre a halál elfogadásának, a meghalás lélektanának, de még inkább egy nemzeti és vallási közösség halálkultúrájának. Az Istennel való megbékélés és csúcsa, a gyónás, tulajdonképpen lélektani és mentális lezárása a lét egy szakaszának azért, hogy, ahogyan Eliade fogalmaz, „tisztá lappal” kezdődhessen a következő. A földi béke és a kozmikus/isteni béke közti ingázás drámai és komikus helyzetei teszik leginkább egészen mássá a parasztember halálát, melyek a lelkészt is olykor nem várt helyzetek elé állítják. A földi béke –égi béke létrehozataláért folyó küzdelem: ez jelmezi a parasztember lelkivilágát az elmúlás időszakában.

Az eddigiek csak egy része a paraszti társadalom halálkultúrájának. Terjedelmi megfontolásból gyorslejtárt készítek arról amit mellőzni kényszerültem. Nem szóltam a halál előjeleiről: az állatok viselkedéséről, álmokról, különleges jelekről, túlvilági jelekről. A halál beálltának pillanatáról, a halott melletti viselkedésről, a sírás tilalmáról, a halott elkészítéséről, mosdatásáról, öltöztetéséről, ravatalozásról, végvacsoráról, imádkozóról; a halott lakodalmáról, a harangok hangjának, az időjárás és halott, a halott és állatai, kiváltképpen a méhek, lovak és kutya kapcsolatának értelmezéséről, az elmúlás teljes hiedelemvilágáról. Nem beszéltem a gyászról és változatairól, a lélek utóéletéről, az élő falu és temető szimmetriájáról stb.

Mindezek külön-külön is, együtt is bizonyosságai annak, hogy a népi kultúra szemlélete szerint a halál nem csupán biológiai jelenség, illetve törvényszerűség, ellenkezőleg, mindenik egy-egy tükre, mozzanata a meghalás lélektanának, de még inkább egy nemzeti és vallási közösség önmagát meghatározó szellemi, spirituális, kulturális arculatának. Bizonyosságai annak, hogy hogyan bánik a magyarság az emberrel, tagjaival, amikor oda kerül, hogy átlépi a lét és nemlét küszöbét.

A JELENBE MUTATÓ MŰLT

Záhonyi András

NOMÁD NEMZEDÉK

A táncházmozgalom és az erdélyi néptáncélet,
néptáncatlálkozók, hagyományörzés

*„Éld meg a hagyományt! Nem őrizni kell – nem rab az,
nem ápolni kell – hisz nem is beteg...” (Sebő Ferenc)*

A magyar néptánc elemei a mindennapi élethez kapcsolódnak. Megjelenik bennük a természet rendjének követése, az évszakok jellegzetes munkái. A „*jeles napok*”, az egyházi és világi ünnepek adják a keretet egyrészt a mezőgazdasági munkák sikeres befejezésének megünnepléséhez, másrészt a szórakozáshoz, a párkereséshez.

A Kárpát-medence mezőgazdaságból élő falusi közösségei máig megőrizték hagyományait. A sorozatos háborúk, az elzártság is hozzájárult ahhoz, hogy ipari forradalom, a hitel, a termőföld áruvá válása csak jóval később vált jellemzővé, mint Nyugat-Európában. A széleskörű tudással (gazdálkodás, házépítés, gyógyítás, hangszerkészítés, tájékozódás a csillagok járása alapján, stb.) rendelkező, önellátásra képes közösségek tagjait nehéz manipulálni, politikailag és pénzügyi eszközökkel irányítani. Nem csoda, hogy még a 20. század végén is törekedtek a faluközösségekben élő emberek betörésére – a közösségeik felszámolását célul kitűző erdélyi falurombolási program azonban szerencsére nem járt sikerrel.

A táncházmozgalom révén vonzóvá vált a paraszti kultúrában hosszú idő alatt kialakult népzene és néptánc az élelmet a boltokból (ma már jellemzően bevásárló központokból) beszerző városi emberek számára is. Változatossága, kötetlen jellege remek szórakozási lehetőséget nyújt. A magyar néptánc elemeit improvizálva kapcsolják egymáshoz a táncosok – ez megköveteli, hogy a férfi tudjon irányítani, vezetni. Emellett lehetőséget ad a bálokban, táncalkalmakkor a testi érintkezésre is – megfelelő keretek között, figyelő szemek előtt. Akik a táncban megtalálják az összhangot, feltehetően az életben is összeillenek majd.

A jellegzetesen inkább a városi életmódhoz kapcsolódó „*polgári táncok*” esetében (pl. porka, hétlépés) már elvész a természet rendjéhez való kapcsolódás igénye. A széki táncrendben ezek az archaikus táncokat (a négyest és a csárdást) követik.

A falu életének, a falusi életmódnak a megismerése divattá vált a fiatalok és tanáraik egy része között. Most róluk szeretnénk megemlékezni. A falusi életmódot megszerető, részben (táncházakban) vagy egészében (falvakba visszaköltözve) követő fiatalokról (pl. a Visnyeszéplakon, tanyarendszerű településen élő közösségről) és szellemi vezetőikről – néprajzosokról (Andrásfalvy Bertalan), a népi architektúrát újra divatba hozó építészekről (Makovecz Imre), néptánc- és népzene gyűjtőkről (Kallós Zoltán) és a népzene-t a hagyományörzőktől tanuló, a hegedűjáték technikáját megújító zenészekről (ifj. Csoóri Sándor), a kolozsvári táncházakról és szervezőikről. Ők alkotják azt a „nomád nemzedéket”, amely szellemi irányítóként őrzi őseink tudását és értékeit.

Nekik is köszönhető, hogy a *népzene*t és a *néptánc*ot is ma már *tudomány*-nak tekintik!

Ifj. Csoóri Sándor, a Muzsikás egykori tagja, az Ifjú Muzsikás alapítója, a hegedűoktatás megújítója átveszi a Kossuth-díjat. A budapesti Csoóri Sándor egy időre Székre költözött, hogy mesterétől, Ádám Istvántól hitelesen elsajátíthassa a széki hegedűjátékot

NOMÁD NEMZEDÉK

Makovecz Imre Tokajban közösségi házat épít

A „*nomád nemzedéket*” a Nap- és természettisztelő, tánc- és népdalszerető magyarok alkotják. Életmódjukhoz Makovecz Imre építészete, Andrásfalvy Bertalan gondolatisága ad keretet. Tevékenységükhöz tartozik pl. tájházak, műhelyek építése, táborok szervezése.

Az első magyarországi táncház után beindult a táncházélet Erdélyben és Felvidéken is. A *Nomád nemzedék – Negyven év után!* c. könyv fülszövege találóan foglalja össze a korszak lényegét:

¹ Zelnik József: *Nomád nemzedék – Negyven év után*, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2012.

„A hetvenes években Magyarországon néhány tucat fiatal arra szerveződött, hogy közösen énekeljen, táncoljon, faragjon, fazekas munkát végezzen, szőjön, mert az jó. Ilyen egyszerű lenne a világ, ha még most is ott élnénk a kezdetek édeni légkörében, és egyáltalán nem is értenék az angyalok, miért olyan nagy vállalás a táncházmozgalom, a néptánc, a népzene, a népművészet szeretete. Csak akkor értenék meg, ha megmagyaráznánk nekik, mi a történelem. Az a történelem, amit mi sem értünk teljesen, és szerencsére először táncolni és énekelni kezdtünk, mert ha először a történelem értelmezésével kezdtük volna, akkor elment volna a kedvünk nemcsak a mulatástól, de az élettől is. Most negyven év után talán mégis elkerülhetetlen, hogy szembenézzünk azzal, mi volt a mi történelmünk, földi létezésünk elmúlt fél évszázada, és mit jelentett abban életünk és ajándéka, a népművészet újrafelfedése, benne az ünnep, a tánc és a zene.”

Az elzártság előnyt is jelent. A Monarchia iparosodó, polgárosodó német nyelvterületein a népies hagyományokat egy urbánusabb, nemzeti karakterét fokozatosan elvesztő populáris kultúra váltotta fel. A Habsburg Birodalomhoz tartozó Magyarországon a népművészet felfedezése csak a 19. században indult virágzásnak – így a Nyugat-Európában már kiveszett kultúrrétegek itt megőrződtek. Ez az ún. „divatjamúltság” *„egy első osztályú európai kultúra, melyet az öreg parasztok, cselédek őriztek meg!”* – vallotta Sebő Ferenc. Az éneklés, hegedülés, táncolás ezen ősi módja nagy hatással volt a norvégokra és a svédekre is. Ehhez a székelly Fodor Béla nemzetközi iskolájának (ITEK) malmói beindulása is hozzájárult.

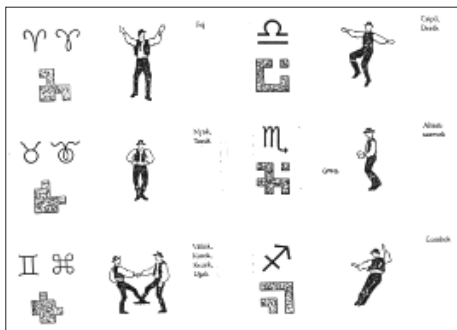
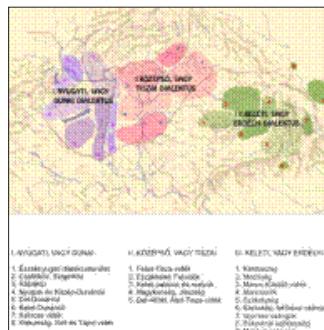
A magyarság megmaradásának feltétele a hagyományok, a természet tisztellete – és istenhit, erkölcsös élet. A falusi bálon, mulatságon a gyengébb énekesnek, táncosnak is elhúzzák a kedvenc nótáját – hiszen ő is a közösség része (ez a mellérendelő gondolkodás jellemzője). Nem nevetik ki érte, mint néha a városi mulatságban. A népi kultúra közösségi jellegű – de fontos a hitelesség (hagyományhűség), a tehetség is!

Ma fontos feladat a néptánc „visszatanítása” a hagyományát elfeledő faluban élők számára. Ezt teszik pl. a kolozsvári táncházások és táncmesterek Kalotaszentkirályon, és a Magyarországról Setétpatakára (a Tatros völgyébe) költöző, gyermekként Turán felnövő Sára Ferenc Gyimesben. Az „önkéntes száműzetésben” élő Sára Ferenc és családja házat épített a csángók lakta vidéken, földet művel, állatot tart. Ragaszkodása a régi dolgokhoz, az „erdőszag” szeretete hozta Gyimesbe. Az egykor hivatásos városi táncos² és koreográfus ma már csak az ünnepeken, a családi eseményeken táncol – pont annyit, mint a helybeliek. Nem a technikát, a virtuóz figurákat tartja a legfontosabbnak, hanem az érzést, a tánc és a népdal adta örömet!

² Kodály Kamara TE, Budapest, Hargita NSZNE, Csíkszereda, 1995–1997.

Novák Ferenc „Tata”, a Honvéd Együttes művészeti igazgatója és koreográfusa, az amszterdami Folklór Táncszínház koreográfus-rendezője Nagyenyeden született. Felesége Foltin Jolán táncművész. A széki táncházba ő vitte el a Muzsikás és a Sebő együttes tagjait. Széki szakdolgozata (a máig megőrzött 18. századi állapotokról, a zsákfaluról) és a „*Forrószegiek*” című koreográfiája fontos része munkásságának. Novák Ferenc szerint a felfokozott tempót (a virtuozitást) a közönség imádja – de ezzel eltűnik az eredeti táncanyag szépsége. Ma a táncosok technikája csodálatos, viszont a koreográfiák (a dramaturgia) sajnos sok kívánni valót hagynak maguk után.³ Nagy sikert arattak-aratnak Novák Ferenc (Honvéd TE) népzenés-néptáncos történelemőrái is, melyek során a Kárpát-medence táncdialektusait is bemutatja.

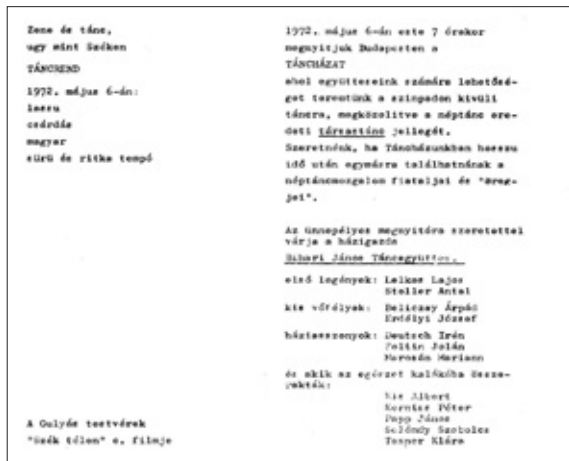
TÁNCDIALEKTUSOK

Egy érdekes megközelítést találunk a néptáncosok bemelegítését segítő összeállítás (Bemelegítésskola) ábrái között. Molnár István, a kolozsvári születésű táncművész és koreográfus a testrészek segítségével kapcsolja egymáshoz a táncfigurákat és a csillagképeket (a Napút állomásait). Az ősi hagyományok alapján a zenében is történt hasonló kísérlet. Marius Schneider osztrák etnomuzikológus tanulmányában⁴ az oktáv 12 hangjának és a Napút (Állatöv) állomásainak kapcsolatát elemezte.

³ A régi nagyok: Györgyfalvy Katalin zenetudós: *Ostinato*, Kricskovics Antal rendező: *Iphigénia Auliszban*, Novák Ferenc rendező: *Vár reám*. Egy mai jó példa az Erdélyi menyegző (Háromszéki Táncegyüttes, Sepsiszentgyörgy – koreográfusa Mihályi Gábor, zeneszerzője Kelemen László)

⁴ Marius Schneider: *El origen musical de los animales-simbolos en la mitología y la escultura antigua. Az állatszimbólumok zenei eredete a mitológiában és az antik kultúrában* (Barcelona, 1946)

*Az első budapesti tánc ház meghívójának (1972 május 6.) jelmondata:
„Tánc ház – úgy, mint Széken”*

BENNÜNK ÉLŐ TÖRTÉNELEM – EMLÉKEZÉS KALLÓS ZOLTÁNRA

A válaszüti Kallós Zoltán († 2018. február 14., Válaszút) 15 000 dallamot jegyzett le. Jelmondata: „*Addig leszünk magyarok, amíg magyarul énekelünk és magyarul táncolunk.*” A 90 éves *Kallós Zoltánt* a 2016-os Táncháztalálkozóan köszöntötték. Ünneplésekor „összeállt” a régi és az „új” Muzsikás.

Kallós Zoltán viseletgyűjteménye

meg is valósult a Múzeumában (ahol sok tárgy még vár meg bemutatásra).

Kallós zeneakadémiai pályáját a második világhéges kettőtörte. Kodály Zoltán, Andrásfalvy Bertalan támogatta. Kallós Martin Györggyel együtt együtt gyűjtött néptáncot. „Neti” Sándorhoz (a kalotaszegi prímáshoz) hasonlóan Kallós sem hal meg soha. Dalai, tanítványai ugyanis tovább éltetik. Az általa

Csinta Samu *A lélekmentő* c. könyvének bemutatóját a Hagyományok Házában tartották (2016. május 3.). Ötletgazdája Kelemen László, a budapesti Hagyományok Háza főigazgatója. A könyvből Kallós Zoltán első 90 esztendejét, teljes életművét ismerhetjük meg. Sorsa, szerepe hasonló Sinka Istvánéhoz: a népből vétegetett – alulról látta az „életet”, Magyarországot, Erdélyt. Folyamatosan álomban élt – s álma

megtalált gyöngy: az (új)születő folklór. A szórvány magyarok lélekmentése tulajdonképpen magyarságuk megőrzését segíti. A választói kollégiumhoz hasonló működik Szamosújvárott és Déván is.

Kallós Zoltán (a „lélekmentő”) választói kúriája (az 1990-es években és ma, mikor a szórványban élő magyar fiatalok kollégiumaként és múzeumként működik). Itt rendezik nyaranta a Mezőségi Táncbörököt, ahol egyszerű körülmények közt (sátor, csűr) élve tanulhatják a hagyományörzőktől („adatközlőktől”) a tájegység táncait, zenéjét. Az érdeklődők népi mesterségeket is tanulhatnak

UTOLSÓ ÓRA (NÉPZENEGYŰJTÉSI PROGRAM)

„Nem elegendő, ha csak a múzeumokban elraktározott parasztszenével foglalkozunk” – a paraszti muzsikálás atmoszférája ott ui. hiányzik.
(Bartók Béla)

Kihaszználva a „rendszer váltás” nyújtotta utazási szabadságot, újabb népzenei gyűjtések indultak Budapesten. A budapesti FONÓ Zeneházban a Kárpát-medence szinte összes hagyományörző zenészéről (szinte az összes erdélyi muzsikusról) felvétel készült. A gyűjtést Kelemen László és Agócs Gergely vezették. Ennek köszönhetjük, hogy az azóta elhunyt, idős zenészek játékát hiteles forrásból, kiváló minőségű felvételekről tanulhatják a fiatal zenészek.

A gyűjtésben részt vevő szászcsávási zenészek egykor – és ma

Fontos elismerés, hogy a Táncház-módszer a *világörökség* része lett (UNESCO program, 2011. nov. 25.). A Táncház-módszert a japánok is átvették.

A KOLOZSVÁRI TÁNC HÁZ⁵

Kolozsvár volt az első erdélyi táncház színhelye. (A székelyudvarhelyiek szerint persze az övéké volt az első...) 1977 februárjában indult (csütörtökön a városban dolgozó székelyeket behívták a Bábszínházba egy táncra).⁶ Muzsikusa volt többek között Papp István 'Gázsa', Szalay Zoltán és Könczei Árpád is. Később a Transzit Házban is működött.

Könczei Csongor új könyve (*Megélt mulatságok eszmetörténete*) a táncház sajtóvisszhangjáról szól. Édesapja, Adám szervezte az első táncházat, ő maga 3 éves korától vett részt benne. Egykori helyszíne Kolozsvár monostori negyedének kultúrháza volt. 1985-1990 között nem működött (hivatalosan nem tiltották be, de ellehetetlenítették – elvégre munkás, értelmiségi és paraszt közösen mulatott a „a proletár internacionalizmus” keretében...).

Zenekara volt a Bodzafa, az Ördögszekér, a Regősök – később az Üsztürü, a Harmadik, a Csereki, a Rezeda, a Tokos. Zenésze volt többek között Pávai István, Szalay Zoltán, Kelemen László, Könczei Árpád, Szép Gyula.

A kolozsvári táncházak szervezőiről is érdemes megemlékeznünk: Zurbóló, Bogáncs és egyesületeik, Heltai Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Sapiaentia Egyetem. A Hagyományok Háza (Budapest) is támogatja a kolozsvári táncházat – már kihelyezett központja működik Erdélyben, Felvidéken, Káptálatján s a Vajdaságban.

*Régen a táncot a mise vagy istentisztelet után,
a templom előtt tartották Sztánán*

⁵ A Kolozsvári Táncház 40. születésnapját 2017-ben ünnepelték.

⁶ www.youtube.com/watch?v=PkJYc9XezU4, www.youtube.com/watch?v=hpgxnvWj9hs

NÉPTÁNC, NÉPZENE A SZÍNPADON

A Háromszék Táncegyüttes előadása MUND-RUCra, Martin György kedvenc kalotaszegi „adatközlőjére” és egyben barátjára, a magyarvistai Mátyás Istvánra (1911–1977) emlékezik. Mundruc életútját követve először sikerült azt is rögzíteni, hogyan változik egy táncos motívumkincse, figurakészlete az idő múlásával.

A HAGYOMÁNYOK HITELES ŐRZÉSE ERDÉLYBEN

Ezer Székely Leány Napja

A székely népművészet és népviselet bemutatásának, népszerűsítésének ünnepe. Július első szombatján viseletben vonulnak fel és körtáncot járnak a csíkszeredai főtéren, majd irány Csíksomlyó, ahol a szentmise után a népviseletbe öltözött csoportok bemutatkoznak a Hármashalom-oltár színpadon. Az első rendezvény 1931-ben volt. A betiltás után, 1990-ben újraélesztették a rendezvényt. Mára lovasíjász bemutatóval, íjászversennyel bővült. 2008-tól elmaradt az addig a rendezvényt záró rockopera. A találkozó programját a csíkszeredai Hargita Nemzeti Székely Népi Együttes állítja össze.

Húsvéti ételszentelés (Csíkszereda)

Kalotaszegi viselet és bútorok

Táncházások, táncházzenészek Székelyudvarhelyi Találkozója, 2017. szept. 22–24.

Van olyan táncházas, aki eljutott Kőrösi Csoma Sándor indiai sírjához!

Krivánszky Miklós, az egykori kassai néptáncos Kőrösi Csoma Sándor indiai emléktáblájánál (2015-ben kollégáival rendbetették az emlékhelyhez vezető utat, az emlékhely környezetét Dardzsilingben).

Ságodi Ibolya

EGY GYÖNGYSZEM A MAGYAR NÉPI KULTÚRÁBÓL

A Tolna megyei Sárköz

A NAGYTÁJ ÉS AZ ŐSI GAZDÁLKODÁS

A Sárköz Magyarország déli részén, a Duna jobb partján helyezkedik el, Tolna megye délkeleti részét alkotja. A régi térképen megfigyelhető nevének eredete: A Dunával párhuzamosan a Szekszárdi dombság peremén folyt valaha a Sárvíz folyó, amely Bátánál ömlött a Dunába. A két folyó köze mocsaras, zsombékos, az idegenek számára járhatatlan terület volt, ezt nevezték Sárköznek. A folyók kiöntései miatt úgyszólván megközelíthetetlen, elzárt vidék volt.

A tájegységet 5 falu alkotja: Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék és Bába. Tágabb értelemben még néhány földrajzilag távolabbi települést ide sorolnak: Érsekcsanád, Szeremle, Zengővárkony, Váralja. Ezek alkotják a Külső Sárközt. A lakosság a vízjárta területből kiemelkedő földhátakra, az ún. göröndökre települt. A múltban igen vizenyős táj kialakított egy halász-pákász életformát, amely csak a 19. sz. hatvanas éveiben történt vízszabályozás óta változott át elsősorban földművelővé, bár az állattartás és a halászat továbbra is nagy szerepet játszott benne. Jellemző volt a térségben és a (nyári) szállások kialakulása, szétszórta településeket alkotva, melyek a hadjárások idején a falvak női lakosságának is menedéket

1. ábra A két folyó köze

nyújtottak (pl. Szomfova – Asszonyfalva). Ezek is az árterület belsőbb, eldugottabb részeiben, a járhatatlan mocsarakkal körülvett göröndökön helyezkedtek el.

A Duna szabályozása előtt a sárközi ember ősi harmóniában élt a természettel. Nagy víz idején, az emberek által kialakított fokokon keresztül, kiengedték a folyó vizét a területeikre, s ennek következtében nem rombolt a megáradt folyó, hanem „szelíden szétterült”. Az áradás a halak szaporodásának idejére esett. A sekély víz gyorsan fölmelegedett, és a langyos víz ideális életteret adott a halak ivásának. Az ár

levonultakor a víz a fokokon keresztül – a kis halivadékokkal együtt – visszaáramlott a folyómederbe. A „Miből áll a Duna?” kérdésre egykor ez volt a válasz: két rész vízből és egy rész halból. Édes gyümölcsöt teremtek az ártéri gyümölcsösök, a legelőknön pedig folyt a legeltető állattartás, főként marhákat tartottak.

VÁLTOZÁSOK A DUNA SZABÁLYOZÁSA UTÁN

A Duna szabályozásának idején a Sióval egyesült Sárvizet Szekszárd fölött keletnek irányították és belevezették egy hajdani Duna-ágba (Taplós), amelyen keresztül a víz rövidebb úton jutott el a Dunába. A Duna holtágainak levágása és a Sárvíz új mederbe terelése a mocsaras terület kiszáradását, és mezőgazdasági termelés alá vonását tette lehetővé. A Duna szabályozásának következtében a termőterület hatszorosára nőtt. A lecsapolásnak köszönhetően keletkező kiváló minőségű, zsiros talaj a Sárköz gazdagságának fő forrásává vált. Azonban nagy hóolvadások után, csapadékos tavaszokon, a víz – egy időre – ma is visszaköveteli ősi területeit.

A vízszabályozás következménye nemcsak az lett, hogy a halász-állattartó életmódot földművelő-állattartóvá alakította át, hanem a lakosság – országos viszonylatban egészen páratlanul – meggazdagodott. A lecsapolások után óriási területek szabadultak fel. A lakosok a senki területén addig foglalhattak, ameddig a házuk népének a kaszahegye elérte. Innen van az, hogy a Sárközben egy negyedtelkes gazdának 40–50 hold birtoka volt, miközben másutt a negyed telek 8-10 holdat tett csak ki. A hirtelen meggazdagodás, az életformának a víz lecsapolása következtében beállott változása az országban másutt is megváltoztatta, kidíszítette a viseletet (pl. Kalocsa-vidéken), de sehol sem oly nagymértékben, mint a Sárközben.

A Sárköz központi községe Decs. De nemcsak itt, hanem mind az öt sárközi község központi részén található 5–6 szobás, magas falú épületek, magas kőkerítéssel, melyeket vastos nagy kapuk zárnak el a külvilágtól. Mindezzel szemben az általános magyar falukép: alacsony egy vagy kéttablakos házak lécsővénykerítéssel, melyen keresztül az utcán járó ember szabadon betekinthet az udvarokba. A sárközi épületeken sok díszítőelem található.

MEGGAZDAGODÁS, EGYKÉZÉS, ÉPÍTÉSZET, NÉPMŰVÉSZET

A folyók szabályozása következtében kiszáradt, gazdag öntéstalajon, a szántóföldi termelés növekedni kezdett, ami a Sárköz rohamos meggazdagodását idézte elő. A nagy jólét a polgárosodásnak számos elemét tette elérhetővé az emberek számára. Az országszerte szokásos egy vagy két szobából és konyhából álló lakások helyett városias stílusú, hatalmas, 4-5 szobás, magas házakat építettek maguknak. A jellegzetesen fehérre, vagy sárgásra festett házak homlokzata teljesen

zárt, nagy faragott fakapu a bejárat. A belső udvar tágas, a gazdálkodás céljait szolgálta. A városias házakat polgári ízléssel rendezték be maguknak: városi módra, dupla ággal, előtte dívánnyal, függönnyel és szőnyeggel. Ennek a nagy lakásnak azonban csak egyetlen szobáját lakták, a többi díszül volt azért, hogy a temérdek ruhaneműt legyen hol raktározni.

A Sárközben az óriási meggazdagodásnak szomorú velejárója lett az egykézés, aminek elsősorban gazdasági okai voltak, és máig ható következményekkel jártak. A sárközi falvak fokozott előregedése és lakosságának jelentős csökkenése az egykézés következménye. A sárközi lakosság életének egyik központi kérdése a ruha, ez tükröződik népdalaik viselettel kapcsolatos számos szövegváltozatában is. Szívesen vették, ha a családban az egyetlen gyermek leány lett, mert arra egész kis vagyont öltöztethettek rá, hiszen a gazdagsággal főként a nő viseleteken lehetett hivatkozni.

A Sárközben a családi közösségek olyan formája állt fenn, amikor három, de gyakran négy nemzedék is együtt élt a közös vagyonban, és közösen gazdálkodtak. A sok asszony jelenléte a háznál lehetővé tette, hogy kímélődjék a fiatal lány. A menyecske – hacsak nem volt szegény – alig-alig dolgozott. Kevés és könnyű munkát végzett a ház körül, varrogatott, szőtt egy keveset, de legfőképpen magát cifrázta.

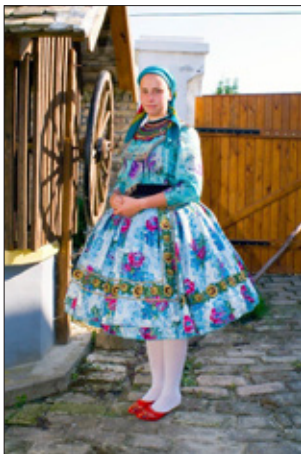
A GAZDAG SÁRKÖZI VISELET

Az egykézés nyomán jómódban élő sárköziek gazdagon díszített ruhákba öltöztették lányaikat, asszonyaikat. Ünnepi, „táncba hordott”, „valahová menő” és „templombajáró” viseleteket tartottak egy-egy háztartásban.

Nehéz brokátokból, bársonyokból, finom fátýolszerű anyagokból készültek az ünnepi és templombajáró ruhák, túllökkel, csipkéekkel, arany-ezüst ékszerekkel díszítve. A pénzt nem sajnálta a gazda a feleségétől, sok tehén ára került a szekszárdi és bajai boltosokhoz. A selyemruhák anyagát, Párizsból és Lyonból hozatták a kereskedőkkel, a ruhára való mindenféle díszeket, islangokat (mai szóhasználatul flittereket) pedig Csehországból. A vagyon ruhára költségének túlzásba vitele aztán előidézte a viselet kissé túldíszítetté válását, néha már ízléstelenedését is.

Táncos mulatságokra a nehéz selyemnél, bársonynál sokkal könnyebb ternó szoknyákat vettek fel, gyakran a fehér bő inggel (bíborümmög) vagy selyem röpikeével. Kedvelték a piros mellett a rézgálicszínű és a libaszín háttérfalú kasmír szoknyákat.

A Sárköz ősi lakossága református vallású lett. Bátán él jelentősebb – viselkedésben, szokásokban és táncban is eltérő kultúrájú – katolikus népesség, a többi faluba a katolikus vallásúak későbbi betelepüléssel, beházasodás útján kerültek.

2. ábra Selyem és terno (kasmír) viseletek

Hétköznapokon városra, piacra, a „högyre” menet szövet vagy kartonszoknyákat viseltek. Kedvelték a kockás, apró virágos mintákat, ennek a „valahová menő” öltözkének a díszítése egyszerű bársonyszalag volt.

Míg a nagylányokra akár 6 keményített rokolyát is ráadtak, addig a gyermekekre 2-3-at, koruktól függően. A viseletek a felnőttekére hasonlítanak, csak olcsóbb anyagokból készítik őket, de ez nem törvényszerű, a család anyagi helyzetétől függött ez is.

3. ábra Gyermekeviseletek

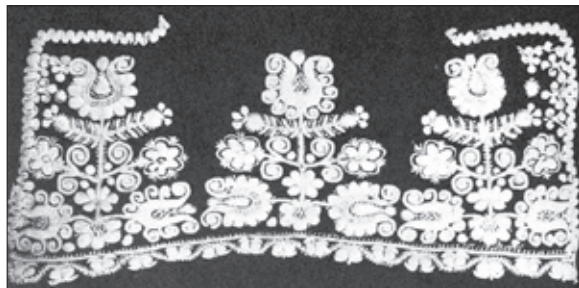

4. ábra Asszony- és férfiviseletek

Az asszonyok viseletében már a sötétebb színek dominálnak, kevesebb dísz kerül a ruhára, és azok is egyszerűbbek. A férfiak sötét színű csizmanadrágot, fehér, bő ujjú inget, mellényt, fejükön kalapot hordtak. Nyakukban a jellegzetes sárközi nyakkendő. A legények pántlikás kalapot viseltek, a vőlegények a mellükre a vőlegénypántlikát kaptak. Nyári időszakban ezen a vidéken is hordták a bőgatyát.

A SÁRKÖZI HÍMZÉS

Gyönyörködjünk egy kicsit a sárközi díszítéseken. A sárközi hímzés egyik fajtája a főkötőhímzés. Ezzel a technikával és motívikával díszítik a férfiak nyakkendőjét is. Jellegzetessége a fekete klott vagy muszlin alapon, apró, fehér, tömött minta.

5. ábra Főkötőhímzés

Az asszonyok már korán elkezdtek a lányok kelengyéjét készíteni, tanították a lányokat hímezni. Az eladósorban lévő leánynak készen kellett legyen a jegykendője. A fehér alapra készített hímzés alapszínei a téglavörös, acélkék,

olajzöld, sötétbarna, okkersárga. A minták kissé stilizált virágmotívumok, sötétel keretezettek.

A friss menyecske fejét a felkontyoláskor kontypántlikás főkötővel fedték be, majd erre fehér fátolszerű, sál alakú ún. bíbort tekertek fel és bíbortükkal a hajhoz rögzítették. A bíbor szabad végét ezüst, arany, vagy nehéz pamutszállal hímzett nehezékkal, a bíborvéggel látták el, amely szépen simul a mell fölött a ruhára (megtűzték ott is).

A SÁRKÖZI SZŐTTES

A sárközi szőttéseknek több fajtáját különíthetjük el. A régi sárközi ünnepi szőttések mintája lényegében nem más, mint a piros és fehér, illetve piros és fekete csíkok különféle variációja. A későbbi sárközi szőttéseken piros-fekete-kék vagy piros-kék, piros-fekete mintacsíkok figyelhetők meg, a csíkokban egymás mellé rendezett páros madarak és csillagok soraival. A sárközi asszonyok egyik legnevezetesebb szőttese, a száda, amit helyben bíborvászonnak, bodorvászonnak emlegetnek. Ez az erősen sodrott, de finom fonalból szőtt vászonzélesség, kimosva fodrozódó felületet adott. Ezt a felületet – amíg a fonalat maguk fonták – úgy nyerték, hogy a fonalat a szokottnál erősebben sodorták. E vidék specialitása a kék és piros vonalakkal kockázottan szőtt, nagyméretű bodorvászon, amit nemcsak a szobákban függesztettek az ágyak, bölcsők fölé, hanem a szín vagy az eresz alá kitett ágyak fölé is.

HAJDÍSZEK, FŐKÖTŐK, PÁRTÁK

Az ősi sárközi párta egy a fejet elől takaró abroncsszerű, sujtásokkal, paszomántokkal díszített, kisebb lányoknál 5, nagyobbaknál 7 kicsúcsosodást, tülköt tartalmazó fejdísz. Csöcsös pártának is nevezték. A tülkös párta elhagyása után átvették a szekszárdi némettség lányai által hordott virágos fejdísz, persze a maguk ízlésére formálva. Ezeket hívják tornyos bársonynak, nagybársonynak. Ezt a különleges nevet onnan kapta, hogy 3 részből áll. A kislányok még csak egy bársonyszalagot viselnek, majd idősödve hozzáillesztenek egy középső kisebb virágos pártácskát, nagylánysorba érve pedig a legmagasabb, – a fejen szinte már hátul is körbeérő – dísz. Így keletkezik a tornyos vagy nagybársony. Azonban a nagybársony a táncban nagyon kényelmetlen fejviselet, ezért azt csak istentiszteletre és egyéb ünnepélye alkalmakra vették fel. Mulatságokba a koszorúba tekert hajukat elől megcsipkézték és egy kb. 3–5 cm széles ezüst, arany paszománttal díszített perémmel szorították le. Mintája alapján nevezték nyócas perémnek. A kontypántlikás tekerődző bíboros fejviseletet gyermeke megszületéséig hordhatta a fiatalasszony.

6. ábra Tekerődző bíbor és perém

Később már csak a főkötőt (amely össze van varrva a kontypántlikával) vette fel tekerődző nélkül.

A menyasszonyi fejdísz úgy keletkezik, hogy a három részes bársonyt már eleve úgy készítik el, hogy a hagynak helyet második és harmadik rész között, hogy a fehér mirtuszkoszorú is odaférjen a magas rész elé. A menyasszony nyakában a nyakbavető gyöngyöt visel, amely kásagyöngyszemek felfűzésével készül. A fehér nyakbodor, sötét keskeny hímzett pántlikával díszítve, tovább emeli az ünnepi ruha pompáját.

A régi sárközi menyasszonyi ruha fekete vagy sötét alapszínű volt, melynek párhuzamait más néprajzi területekről is ismerjük (pl. Kalocsavidék). A bátai katolikus menyasszonyok azonban világos ruhában esküdtek. Az 1940-es évektől aztán elterjedt a világos alapszínű esküvői ruha (de még a hagyományos népi szabással), és megjelent a fejen a fehér mirtuszkoszorú a fátjollal. A menyasszonyok kezében a jegykendőjüket tartották. A kivetkezés után a polgári szabású fehér menyasszonyi ruhát kezdték viselni ezen a vidéken is.

A vőlegény fején a széles pántlikás kalapot, kabátján a hosszan lelógó széles hímzett szalagot, a vőlegénypántlikát viselte.

A SÁRKÖZI TÁNCOK

A sárközi táncok legrávtányosabbika a világhírű sárközi karikázó. Nehéz eldönteni, hogy a karikázó lépései, motívumai a ruha gyönyörű ringását szolgálják-e, vagy a ruha emeli az egyszerű karikázót egy fenséges, emelkedett, már-már rituális táncná. A sárközi karikázót csak nők táncolják. A tánc három fő részből áll: első a *lépő* vagy *babázó*, *csillegő*. A második része a *csárdás* és a harmadik, a szaporább *futó*. Ez a tánc Magyarország legautentikusabb női tánca.

7. ábra Sárközi karikázó

A Sárköz nagy ünnepe az öt sárközi falu összefogásával, két-három évente más-más helyszínen megrendezett Sárközi lakodalom. A Sárköz legkisebb települése, a 700 lelkes Sárpilis (testvérfaluja a Sepsiszentgyörgy melletti Kilyén). 1966-ban innen indult el Bogár István tanító vezetésével a Sárközi Napok rendezvény-sorozat, amelyből kialakult a Sárközi lakodalom megrendezésének hagyománya. Az 50 éves évfordulót egy egész évre széthúzó rendezvénysorozattal ünnepelte a Sárköz, melynek zárórrendezvényeként 1966 és 2006 után ismét Sárpilisben rendezték meg a lakodalmast, amelynek ideje már 2017 júliusára csúszott át.

IRODALOM

- ANDRÁSFALVY 1975 = ANDRÁSFALVY B.: *A dunamente népének ártéri gazdálkodása. Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.*, (Szerk.: K. Balogh János), Szekszárd, 1975.
- ANDRÁSFALVY – PÉCHY 1963 = ANDRÁSFALVY B. – PÉCHY E.: *Sárközi hímzések*. Népművészeti Intézet, Budapest, 1963.
- ANDRÁSFALVY – VADÓC 1967 = ANDRÁSFALVY B. – VADÓC K.: *A Sárköz népművészete*, Szekszárd, 1967.
- ANDRÁSFALVY 1956 = ANDRÁSFALVY B.: *A sárközi társadalom és műveltség alakulása*, Sárköz, 1956. II. 20.
- BALÁZS KOVÁCS 1999 = BALÁZS KOVÁCS S.: A házassághoz kapcsolódó szokások a Sárközben, *Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXI.* (Szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 1999, 365–412.
- BALÁZS KOVÁCS S. – DELI E. 1999 = BALÁZS KOVÁCS S. – DELI E.: *Kézművesek, népi iparművészek Tolna megyében*, Wosinszky Mór Megyei Múzeum. Szekszárd, 1999.
- BALÁZS KOVÁCS – KOVÁCH 2003 = BALÁZS KOVÁCS S. – KOVÁCH ALADÁR: *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXV.* (Szerk.: Gaál Attila). Szekszárd, 2003, 11–22.

- DÖMÉNYNÉ SÁGODI 2005 = DÖMÉNYNÉ SÁGODI I.: *A sárközi női viselet*, szakdolgozat, Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2005.
- FÉL 1991 = FÉL E.: Női ruházatkódás a Sárközben - *Ethnographia* 102., 1991, 9-49.
- KATONA 1962 = KATONA I.: *Sárköz*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1962.
- Magyar Néprajzi Lexikon*, 1987: (Szerk.: Ortutay Gy.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- MALONYAI 1912 = MALONYAI D.: *A magyar nép művészete* I-V. Negyedik kötet; Franklin Társulat, Budapest, 1912.

Friedrich Klára

KOVÁSZNA KÖRNYÉKI ROVÁSLELÉKEK

Legtöbb rováslemlékünk Székelyföldön maradt fenn. Tán ezért adta Magyar Adorján a latin betűk átvétele előtti régi írásunknak a székely-magyar rovásírás elnevezést. Kovászna megye is több rováslemlékre lehet büszke. Ezeket gyűjtöttem össze itt időrendben, tisztelegésül a Kőrösi Csoma Sándor Egyesület Kovásznán évente rendezett, nemzetmegtartó tudományos tanácskozása előtt.

Torja

Székely Zoltán történész írása a torjai rovásírásos cseréptöredékről az Eleink c. kiadványban jelent meg, 2005-ben. Torján Árpád-kori magyar település került elő régészeti feltárás során. Coroi Artúr, az általános iskola tanára ezen a helyen cserépedény töredékeket szedett össze, ezek között volt egy bekarcolt jelekkel ellátott darab. Sajnos nem tudjuk meg, hogy ez melyik évben történt. A történész szerző 11. századnak tartja a töredéket. A jelek kiegészítés előtt kerültek az edényre, nagyságuk 2–3 cm.

Megfejtések:

– *Székely Zoltán* fejjel lefelé betűzi a feliratot. Jobbról-balra: *N* és *SZ*. A harmadik betűt kazar szóelválasztó jelnek vagy *Cs* betűnek tartja. A következő jel-töredék alapján megállapítja, hogy a szöveg folytatódott, valamint a jobb szélen lévő vékony keresztet utólagos bekarcolásnak tartja és felveti, hogy a felirat a fazekas nevét rejti.

– *Ráduly János* az első betűt *K* hangértékűnek ítéli. A második *SZ*, a harmadik *ON* összerovás. Olvasata ennek alapján *KÁSZON*, mely egy közeli patak és település neve.

– *Friedrich Klára*: A Ráduly által *K*-ként meghatározott betű *L* hangértékű, erre utal a felépítése, sátor alak két mellékvonallal. A Homoródkarácsonyfalvi Feliraton ugyanez a forma jelenik meg. A jobb szélső töredék betűben egy „száras” *S*-t sejtek. Ilyen *S* látható a Homoródkarácsonyfalvi Feliraton is. Feltételezem, hogy az *éS* szó állt itt a torjai edényen, amikor még épségben volt. A következő jel *L* hangértékű, majd szerintem is *SZ* és *N* következik. Az olvasatom tehát: *éS LeSZeN* vagy *éS LéSZeN*. A kereszt ebben az állásban inkább *D*, *B* vagy tizes számjegy. A középső egyenes vonal lehet *SZ* vagy véletlen karcolás. A betűk a Homoródkarácsonyfalvi jelek rokonai.

Vargyas

1994-ben Vargyason 12. századi épület maradványai között találtak kőből készült kapu és oszlop töredékek mellett egy, a szakemberek által keresztelődmedencének meghatározott tárgyat. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum régészei további ásások során megállapították, hogy egy félköríves szentélyű Árpád-kori templom állt ezen a helyen. A medence oldalainak hossza: 69 × 46,5 cm, mélysége 22 cm. Peremén rovásírásos szöveget hordoz.

– Elsőként *Kónya Ádám* tanár, helytörténész, múzeumigazgató rajzolta le és fejtette meg a MIHÁLY szót. Néhány további megfejtés:

– *Kósa Ferenc*: MIHÁLYI SZILVESZTER TÖN KÖVET

– *Szász Tibor András*: MIHÁLYI SSZENTTEN KÖVETE (Ferenczi, 1997). Később ezt módosította, a keresztelődmedencét kun-kipcsak fejedelem csonttartójaként értelmezte.

– *Ráduly János*: MIHÁLYI IRTÁN KÖVET

– *Ferenczi Géza* székelyudvarhelyi múzeumigazgató felvetette, hogy a rovasírásos tárgy nem keresztelődmedence, hanem szobortalapzat lehetett, a feliratnak megfelelően talán Mihály arkangyal szobrának.

2009-ben Szakács Gáborral jártunk Vargyason, örömmel tapasztaltuk, hogy a medence bekerült a Makovecz Imre által tervezett igen szép református templomba, mely 2005-ben készült el. A medencét üveglap fedi, gyönyörű terítővel az Úr asztalaként szolgál.

Sajnos a másik rovás emlék, amelyet Vargyason kerestünk, már nem volt meg. Balogh Edgár író Vargyasi változások (Kriterion, Bukarest, 1979) c. könyvében írja, tömörítve: *Sütő Béla a festett székely bútörök népművésze elhívta a műzeumba, ami Vargyason egyelőre egy kis szoba, ide gyűjtik be, ami régi holmit találnak. Előkerült ócskavasgyűjtéskor az az olvasztótégely is, amellyel valamikor az iskolások kongattak, oldalában betűkapcsolásos rovásírással jelölte meg magát pár száz évvel ezelőtt az öntő.*

Már a múzeum sincs meg, de Sütő Béla leszármazottai kedvesen fogadtak a házukban. Művészien festett bútöröket láttunk, az olvasztótégely azonban nem került elő. Sütő Gábortól, a dédunokától megtudtuk, hogy id. Sütő Béla több ezer népi használati tárgyat gyűjtött össze a régi egyházi iskola épületében. Halála után, a kommunizmusban ebből az épületből szinte mindent széthordtak, csak pár törött kerámia maradt, ezek az iskola egyik szekrényében vannak.

Nyújtód

Nyújtód úgy kerül a rovásírás történetébe, hogy a 15. században itt tanult a ferences kolostorban Nyújtódi Székely Miklós, későbbi egyházi méltóság, többek között zágrábi főesperes. Egyébként Rugonfalván született, a Nyújtódi előnevet ferences tanítótól kapta. A híres Nikolsburgi Ábécé rovásbetűit ő jegyezte le

Janus Pannonius számára. Nyújtódi egy másik rovás emlékkel is kapcsolatba hozható, a Hargita megyei rugonfalvi református templomban fennmaradt felirattal, melynek olvasata Mandics György szerint NYUJTODI MIKLÓS lehet (2017/10).

Gelence

A 13. sz.-ban épült Szent Imre templom a világörökség része. Az 1802-es föld-rengés olyan károkat okozott benne, hogy majdnem lebontották. Huszka József (akinek *Turáni magyar ornamentika* című művét ismerjük), 1882-ben felfedezi a mézsréteg alatt a freskókat és ez megmenti a lebontástól. Több más freskótöredék mellett a Szent László legendában és Jézus életének részleteiben gyönyörködhetünk. Ez utóbbi freskón található a Gelencei Rovás emlék, amelyet Huszka József már 1882-ben észrevett. A keresztre feszített Jézus jobb karja alatt megfeszített Szűz Mária bal ruhaujján, a keze alatt hat centiméterrel egy évszám: 1497 és 11 centiméterrel alatta pedig a *PÁL PAP* felirat bekarcolva. A betűméretek 4 centiméter körüliek. Ez az a rovás emlék, amelyet elsőnek szoktam adni megfektésre a szakkörösöknek, negyedik osztályosoknak is. Nagy sikerélmény volt a gyerekek számára, hogy egy több mint 500 éves írás emléket olvasnak el.

A gelencei templom szentségtartó fülkéjének kőpárkányán a leírások szerint az 1503-as évszám olvasható. Rovásíróként szemlélve, más a véleményem, bár nem mindegyik jel azonosítható egyértelműen rovásként. Úgy tűnik, mintha a rovásjeleket további véséssel átalakították volna. Ennek alapján három 10-es vagy B betű, LY, J és É betű látható. A kőpárkány fényképe honlapunk Fényképtárban is megnézhető, 120-as fénykép. www.rovasirasforrai.hu

A gelencei templomban szerintem még egy átjavított rovás emlék található. A szentélyben, a stallum (papok ülőhelye) háttámlájába vésvé három számjegy és egy négyes számjegynek feltüntetni szándékozott rovás A betű látható. A betűk magassága kb. 15 cm. Az ezekről készült fényképeim, mivel vakut érthető módon nem használhattam, nem sikerültek, ezért csak rajzban tudom mutatni. A pad magas háttámláját bordák osztják 4 részre. Az 1, 2, és 4. részben a számok arányosan középen helyezkednek el. A 3. részben a rovás A betű pedig a bal szélen, jelezvén, hogy ott még volt valami, amit kifűrészeltek. Tehát a rovás A betű mellett egy vagy két betűhelynyi rész hiányzik a padtámlából. Feltételezem, hogy rovásbetűket távolítottak el. Talán a pad adományozójának névjele volt ott. Az átalakítók az 1646-os évszámra alakították át a névjelet, ahol is a rovás A betű lett a 4-es.

Kilyén

Kónya Ádám 1978-ban fényképezte le a kilyéni unitárius templom kis rovásfeliratát. A helység pontos neve Sepsikilyén, aki meg szeretné tekinteni, ügyeljen arra, hogy ne a Hargita megyei Kilyénfalván keresse. A templom a 13. sz.-ban épült, ott jártunkkor felújítás alatt állt.

A rovásemléket az egyik külső falfestmény alsó szélébe karcolták. Kónya Ádám alapján a legkésőbbi falfestmények a 15. sz.-ban készültek, tehát rovásemlékünk ennél korábbi nem lehet.

2010-ben a mellékelt rajztól eltérést találtam, ezt főleg az emlék pusztulása okozza.

– *Ráduly János* megfejtése: *BeNDIKO* vagy *BáNDIKO*, kicsinyítő képzős családnév.

– *Friedrich Klára* megfejtése a helyszíni megtekintés alapján: *BeNeDeK dIÁK* vagy *BeNeDeKIEK*.

A felújítás alatt álló templom belsejében egy fali fülkében (valószínűleg a korábban katolikusok által használt templom szentségtartó fülkéje volt), Szakács Gábor rovás *T* és *S* betűt fedezett fel, továbbá egy latin *B* betűt, valamint egyéb karcolásokat, amelyek, ha nem vagyunk túl szigorúak, rovásjelek is lehetnek. Fontos lenne üveglappal védeni a kilyéni rovásfeliratot, különben arra a sorsra jut, mint a falról „letapogatott” bögözi rovásemlék.

Dálnok

Dálnok Dózsa György szülőfaluja. 14. században készült, később átépített református templomában található az a rovásemlék, amely az 1977-es földregézésnek „köszönhető”. Részben a lehulló vakolat alól, részben a helyreállítás során hét nagyméretű felirat tűnt elő, amelyek közül egy rovásírásos, a megfejtési kísérletek alapján magyar nyelvű. Felül rozetta díszíti. A többi hat latin betűs, latin nyelvű. A hét felirat 1526-ból származik. Mike Bálint helybéli református lelkész és Kónya Ádám tanár, múzeumigazgató fedezte fel őket, utóbbi számolt be róluk először. Később Ferenczi Géza és Ferenczi István történészek, Kósa Ferenc nyelv-történész és Benkő Elek régész is írt róluk. A feliratok 4, 6 m. magasan helyezkednek el. A latin betűsek az építkezéssel kapcsolatos szövegek. Benkő Elek szerint a rovásírásos és a latin nyelvű szövegek között összefüggés lehet.

A rovásfelirat a kórusról jól tanulmányozható, de nem jól olvasható, mivel a rozetta (Napjelkép?) alatti soron habarcspöttyök vannak. Ennek oka, hogy a vakolat felújításakor, a 17–18. században az új vakolat jobb tapadása érdekében, annak felhordása előtt, kalapáccsal végigütögették a falat, sajnos a betűket is, megrongálva azokat. A kalapácsütések helyét pedig habarccsal töltötték ki, még többet elfedve a betűkből. Megdöbbenő ez a felelőtlen ség vagy tudatos rongálás. A betűk nagyméretűek, 20 és 23 centiméter közöttiek.

Néhány megfejtés:

– *Győrbíró István* tanár: A rozetta a Nap, az Úr. Beleveszi a szövegbe, de az alsó sorral folytatja: URÁNAK ISTENÉNEK MINDIG ISDIK

Felső sor: KÁDÁR ISTVÁN PORIG (1983)

– *Zomoráné Cseh Márta* a felső sorral kezdi: AD REGELRE ÉDES - ASZON KÉ-PEM ISTENEK, azaz: *Add reggelre Édes Asszon képem Istennek.* (2007/15)

– *Friedrich Klára*: Szerintem az alsó sor első 3 betűjéből a TÁSZOK szó áll össze, a TÁSZ ötletes összerovás.

Ugyanitt a református templomban az északi falon a padsorok mellett rovásjeleket fedeztem fel a festett felszentelési kereszt felső peremén, ezekről fényképet és rajzot is készítettem. A kereszt vakolat és mészréteg alól került elő. Átmérője 34,5 cm. Jobbról-balra haladva 1, 2: *A-R* vagy *J-R* összerovás, 3, 4: *SZ-LY* vagy *S-LY* összerovás, 5: *K* (a gyulafehérvári Református kollégium betűsorának AK jelére hasonlít), 6: *A* vagy *M* töredék 7: *Ö*. Úgy tűnik, mintha a rovásjeleket latin betűkké igyekeztek volna átkarcolni.

Szentkatolna és Kézdivásárhely

Szentkatolnán született Bálint Gábor (1844–1913) nagy nyelvészünk, a községben iskolát neveztek el róla. A rovásírást is jól ismerte, törökországi, mongóliai utazásairól gazdag rovásírásos gyűjteménnyel tért haza, ezt azonban a feltételezések szerint Tudományos Akadémia főkönyvtárosa, Hunfalvy Pál elégettette, mert a gyűjtemény cáfolta azt az elméletét, hogy a magyaroknak a kereszténységre térítés előtt saját írásuk nem volt. Bálint Gábor a Nagyszentmiklósi Kincs rovásfeliratainak egyik megfejtője is.

Kézdivásárhelyen a régi református temetőben nyugszik feleségével együtt. 2010-ben, ott jártunkkor a bejáratnál semmi sem jelezte ezt és az alkalmazott sem tudta, hogy milyen jelentős személyiség sírja van itt. Keresztül-kasul jártuk az esőben a temetőt, mire megtaláltuk. Ennek az lett a haszna, hogy két rovásfeliratos sírt is fényképezhettem. A márkosfalvi Orbán család 1607-ben készült hatalmas köemlékébe több feliratos lapot helyeztek. Az egyik rovásírással készült szellemes sírvers:

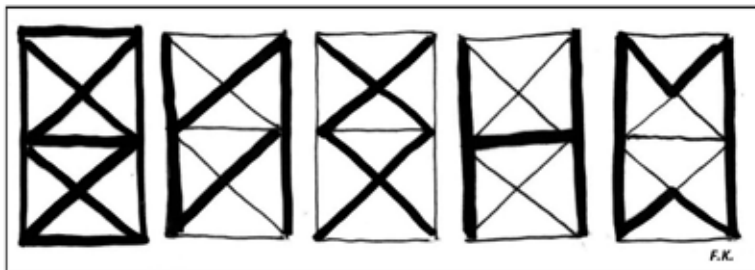
VOLTUNK MÜK ES MINT TÜK

LESZTEK TÜK ES, MINT MÜK

Erdőfüle

A székelvudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban volt látható az az 1728-ban készült, Erdőfüléről származó ácsolt láda, melynek érdekes, egyedi, szép mintái véleményem szerint rovásjeleket rejtenek, továbbá ember, állat és növény alakokat. Talán a tehetséges és ötletes készítő nevét is, amely latin betűvel sajnos nem maradt fenn. A láda magassága lábával együtt 68 cm, hosszúsága 94 cm, szélessége 62 cm.

Néhány mintát lerajzoltam a gazdagon díszített felületről. Három alapminta csoportot hoztam létre. Az ezekből képezhető rovásbetűket vastaggal kiemeltem, a 4. ábrán látható néhány. Ezeknél azonban sokkal több lehetőség van.

Utoljára 2011-ben készítettem fényképeket a ládáról. 2013 nyarán rovásírás felkészítő tanárokkal és rovásíró gyerekcsoporttal érkeztünk Udvarhelyre, akiknek a székelység néprajzi hagyatékát a Haáz Rezső Múzeum állandó kiállításával szerettem volna bemutatni. Bútorok, viseletek, edények, porszaruk, a legrégebb székelykapu és számtalan más tárgy... Ez a kiállítás a környék ásványkincseit, növény és állatvilágát is ismertető kitűnő összeállítás volt. Csak volt, mert sajnálatos módon ez az értékes, páratlan anyag szétszedve, összezsúfolva, az érdeklődőktől elzárva, köztük a csoda láda is, a raktár rácsa mögött porosodott.

A székelység néprajza helyett a földszinten a Bogyó és Babóca kiállítást, az emeleten a Gutenberg galaxis című könyvkiállítást tekinthettük meg. Az előzőt egy óvodában is meg lehetett volna rendezni, az utóbbi valóban fontos anyag, időszaki kiállításként, de nem a néprajzi anyagot kiszorítva.

Futásfalva

A viasztablák régi íráshordozók, feljegyzések, levelezések, oktatás céljaira már a Krisztus előtti időkben használták. Középső, mélyített részüket méhviasszal töltötték ki és „stílus”-sal karcolták be a betűket. Egy ilyen rovásírásos viasztablát, bár Kr. u. 1987-ből, Bárczy Zoltán kutató hozott Forrai Sándornak Futásfalváról. A szöveg: FORRAI SÁNDOR TANÁR ÚRNAK, ÓSI ROVÁSUNK TUDÓS SZAKÉRTŐJÉNEK A FUTÁSFAI BARDÓCZÉK. HOZZ REÁNK VÍG ESZTENDŐT. 1987

Kézdszentlélek

A temető kapuját rovásfelirat díszíti: „ITT ÉLNED S HALNOD KELL A FELTÁMADÁSIG”. Fényképezte Urbán Árpád, aki a temetőnél lévő kő kereszten felfedezte és fényképezte a GY (eGY) rovásjelet 2008-ban. Honlapunk Fényképtárában a 186, 187-es kép. www.rovasirasforrai.hu

Nagyajta

Székelykapu rovásírással, a Nagyajtai Cserei család címerével. Készítette: Cserei Zsolt. Honlapunk Fényképtárában a 181. kép.

Rovásírást is használó Kovászna megyei művészek

Gazdáné Olosz Ella textilművész és néprajzkutató rovásfeliratot szőtt Csomáról készült szép, nagy méretű alkotásába. Kovásznán, az állandó kiállításon látható. Baloldalon, fent három vízszintes sor: KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR. Mivel Gazda József csak ennek a részletnek az olvasatát ismerte, 2016-ban Kovásznán megkért a többi megfejtésére.

A KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR alatt, függőlegesen, alulról felfelé haladva: EMLÉKÉRE. A jobb felső sarokban 3 rovásbetű: *G, O, E*, azaz Gazdáné Olosz Ella. A bal alsó sarokban lévő négy jel jelentette a gondot. Először 4 rovásbetűnek feltételeztem, jobbról balra *Ē, S* vagy *R, A* és *SZ* vagy *Í*, de értelmes olvasatot nem találtam. Tovább nézegetve és gondolkodva, rájöttem, hogy *Ē* semmiképpen nem lehet, mert Ella a többi szövegben nem használ külön *Ē* betűt, hanem az *Ē* helyett is *E*-t. Ez nem baj, mert a régi ábécékben az *E* és *Ē* hangra ugyanazt a jelet használták, az első *Ē* betű csak 1654-ben jelent meg Miskolczi Csulyak Gáspár emléksorában. A betű sem lehet, mert a *Csoma* és *Sándor* szavakban egészen más az *A, Á*.

Így szerintem a bal alsó sarokban egy évszám, *1974* vagy *1914* van. A gondom az, hogy Gazda József és Kopacz Attila Olosz Ella munkásságáról készített szép kiadványában az 1984-es évszám áll az alkotás mellett. Az ellentmondást azzal reméltem feloldani, hogy talán Ella 1974-ben kezdte a mű terveit, vázlatait készíteni s 1984-re, Csoma születésének 200. évfordulójára fejezte be. Azonban ő maga írta, hogy az évforduló előtt három évvel kezdett hozzá a vázlatokhoz. Csoma életében sem találtam olyan esztendőt, melynek ez a két lehetséges évszám évfordulója lenne. Mivel Ella már nincs köztünk, nem tudom megkérdezni. Nem gondolom, hogy hibázott volna, mert a többi szövegben sem hibázott. Bizonyára van oka és jelentése.

Ütő Gusztáv sepsiszentgyörgyi festő és grafikus művészről jelent meg írás a Magyar Idők hetilapban 2018. márc. 5-én. Egyik művét is bemutatják, melyen a neve ötletes összerovással és az alkotás készítésének dátuma látható rovásszámokkal. Csinta Samu, a cikk szerzője írja, hogy Ütő Gusztáv újabb művein állandó elem a székely rovásírás is.

Vissza a kezdetekhez: Erősd

Végül kanyarodjunk vissza a kezdetekhez, bár itt írást egyelőre csak ésszerűség-ből feltételezhetünk. Mégsem hagyható említés nélkül Erősd, a Kárpát-medence nagy jelentőségű kőrézkori telepe, mely Kovászna megyében van. Napjaink emberét is ámulatba ejtő formájú, díszítésű és festésű kerámiát készítettek itt

5-6000 évvel ezelőtt. Néhány darabot a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban is láthatunk. Nehéz elhinni, hogy ilyen alkotásokra képes közösségnek ne lett volna írása. Bizonyára, mint Tordoson, itt is karcoltak mesterjegyet az edények aljára. Sajnos erről nem találtam adatot, és a múzeumokban, könyvekben az erősi edények alja nem látható.

Befejezésül ez úton is arra kérem az erdélyi, székelyföldi rovásírás kutatókat, régészeket, történészeket, hogy tegyenek valamit az emlékek megmentéséért. Én hiába írogatok Budapestről a helyi polgármestereknek, talán meg sem kapják a leveleimet. Id. Sütő Béla gyűjteménye végleg elveszett, a bögözi rovás emlék elpusztult, a kilyéni pusztulóban. Nem csak néhány karcolt betű pusztul el velük, hanem a székely múlt egy része is.

IRODALOM

- BENKŐ 1981 = BENKŐ Elek: *Középkori feliratok Dálnokon* (Korunk, 1981/2.).
- CHILDE 1929 = CHILDE, V. GORDON: Erősd és Dimini, In: Csutak Vilmos: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929.
- FERENCZI 1997 = FERENCZI Ferenczi Géza: *Székely rovásírásos emlékek*, Székelyudvarhely, 1997.
- FORRAI 1994 = FORRAI Sándor: *Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig*, Antológia Kiadó, 1994.
- FRIEDRICH – SZAKÁCS 2008 = FRIEDRICH KLÁRA – SZAKÁCS GÁBOR: *Ősök és írások*, 2008.
- FRIEDRICH 2013 = FRIEDRICH KLÁRA: *Megfejtések könyve*, I. kötet, 2013.
- FRIEDRICH 2015 = FRIEDRICH KLÁRA: *Megfejtések könyve*, II. kötet, 2015.
- GAZDA – KOPACZ 2013 = GAZDA JÓZSEF – KOPACZ ATTILA: *Gazdáné Olosz Ella*, Kovászna, 2013.
- MANDICS 2010–2011 = MANDICS György: *Róvott múltunk*, Irodalmi Jelen Kiadó, I, II, III, 2010–2011.
- MIKE – KÓSA 1981 = MIKE Bálint – KÓSA FERENC: *A dálnoki református templom és rovásfelirata*, Korunk, 1981/3.
- RÁDULY 2004 = RÁDULY JÁNOS: *Titkok a rovásírásban*, Székelyudvarhely, 2004.
- ROSKA 1929 = ROSKA MÁRTON: Székelyföld őskora, In: Csutak Vilmos: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929.
- SZÉKELY 2005 = SZÉKELY ZOLTÁN: Árpád-kori rovásjelek Székelyföldről, In: *Eleink*, 2005. IV. évfolyam, 2. (8.) szám.
- SZTÁNCSUJ 2003 = SZTÁNCSUJ SÁNDOR JÓZSEF: *Erősi leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Fejezet az erdélyi régészet történetéből*, Erdélyi Múzeum 2003/3–4.
- VÉKONY 2004 = VÉKONY GÁBOR: *A székely írás*, Nap Kiadó, 2004.

Borcsa János

BÁLINT GÁBOR KIENGESZTELT SZELLEME

Az első hazai kiadású Szentkatolnai Bálint Gábor-kötet a csíkszeredai Hargita Kiadóhivatal által megjelentetett Székely Könyvtár sorozatban a tavalyi évben került a könyvpiacra, s ennek bemutatására jobb alkalmat nem is lehetett volna találni, mint a mostanit, a magyarság- és Kelet-kutatók éves kovásznai fórumát. Igaz, külön bátorságra volt szükségem mint egyetlen nyelvbe „zárt” irodalmárnak, irodalomtörténésznek, hogy vállaljam a szereplést egy sok nyelvet ismerő kutatók, nyelvészek, orientalisták részvételét ígérő találkozón...

Minthogy kritikusként és irodalomtörténészként szövegelemzésekkel és értelmezésekkel múlattam időm jó részét, bevezetőként ezúttal is néhány szövegösszefüggésre próbálnám felhívni az olvasók figyelmét, ezáltal világítva meg tudósunk emberi és kutatói habitusát. Közismert tény, hogy Arany János egyik játékos rögtönzésének azt a címet adta, hogy Bálint Gábor röpiratára (*Akadémiai papírszeletek II.*), s ezzel Bálintnak a nagy vitát kiváltó munkájára, a *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén* címűre utalt.

„Szegény Bálint Gábor,
Boldogtalan góbé;
Amennyit te szenvedsz,
Mi ahhoz a Jóbé”

– szól az 1878-ból keltezett vers.

A véletlen műve ugyan, de igen sokatmondó, hogy Bálint mongol népköltészetű gyűjteményének egyik darabja, amelyet maga a tudós fordított magyarrá, *A nyúl dala* címet viseli. Íme:

„Ha falun kívül megyek,
a falu kutyája vesz üldözőbe, ugye?

Ha a völgyben fölfelé megyek,
a vadász törébe esem, ugye?

Ha az árokba rejtőzöm,
a róka és farkas esz meg, ugye?

Ha széles úton szaladok,
a fölfelé járó ember lát meg, ugye?

*Ha a keskeny úton futok,
az erre járó ember lát meg, ugye?*

*Az isten szobrához rejtőzés helyett,
hadd rejtezzem a bokorba!*

*De ha a bokorba rejtőzöm,
a szürke erelt sas ragad fel, ugye?*

*Ha a szikla mellé rejtőzöm,
a fekete erelt sas ragad fel, ugye?*

*Hogy hová rejtőzzék
a szürke kopott nyúl, sors intézze el!”*

Ez a vers az üldözött ember képletes megjelenítésének fogható fel, s ilyen értelemben akár Bálint Gábor rejtett portréjának is tekinthető (aki, gondolom, különös beleéléssel végezte a fordítást!), s így egybehangzik Arany János rögtönzésével a szenvedő emberről.

Véleményem szerint Bálint Gábor a tudományos igazság híve és fáradhatatlan keresője volt, míg ellenfelei egy adott tudománypolitikai kurzus védelmezői és kiszolgálói voltak. Ezt látszik alátámasztani Arany másik ismert játékos rögtönzése, amelyet Bálint egyik ellenfeléhez, Budencz Józsefhez címzett, s a versben név szerint megnevezi a költő a másik ellenfelet is: „*Igazi vasfejű székely a Bálint: / Nem arra megy, amerre Hunfalvy Pál int.*” (*Akadémiai papírszettek II.*)

Mintegy ezt a képet támasztja alá Bálint egyik levele, amelyet Jakab Elekhez címzett önkéntes száműzetésének tizedik évében, 1888-ban. „*Hazámban átélt egész múltom oly keserű, hogy mikor rágondolok, magamon csodálkozom, hogy iránta szívemben még mindig kiolthatatlan szeretetet érzek. (...) De ha az Akadémia vagy a kormány a becsülettel való és biztosított visszatérésemet lehetségessé tenné, elhagynám Kelet derült egét s paradicsomi éghajlatát, lemondván függetlenségemről, visszatérnék, elfeledni igyekezném a múltat, s beállanék a nemzet őszinte munkásai közé. (...) Munkásságom alapján kérek állást. Mikor a teológiát és jogot dicsérettel végeztem, lehettem volna pap vagy ügyvéd, de lelkiismeretemmel nem tudtam egyeztetni. Utazásaim alatt és után nem vágytam aranyborjú elérésére, nem kívántam a minisztertől sok fizetést, rangot sem... Azt kértem, hogy becsületesen élhessek, s takarékos életmód mellett tizenhárom gyermekű agg szüleim némileg gyámolíthatssam. Nem nyertem meg. (...) Volt elmémben, hogy a Székelyföldre menjek visz-*

sza, hogy kis örökségem mívelve keressek foglalkozást és kenyeret, mert nemcsak a tollat tudom forgatni, de megfogom az ekeszarvát, kapát, kaszát, sőt néhány mesterséget is értek. De hogy mindezt ott tegyem, ahol a véres veríték gyümölcséből hitvány emberek élnek bőségben, s az izzadóra pöffeszkedve és gúnyosan néznek le – igen nagy áldozat lett volna.”

Ha a továbbiakban a Bálint-recepcióra vetünk egy pillantást, kiderül, hogy halálát követően több mint harminc évnek kellett eltelnie, míg érdemben foglalkoztak munkásságával. Többnyire ünnepi, évfordulós alkalmaknak köszönhetően került a magyar tudományosság fénykörébe: 1944-ben, 1994-ben, születésének századik, illetve százötvenedik évfordulóján, valamint, kissé megkéscsve, halálának századik évfordulóján.

Az első, teljességre törekvő pályaképet a tudós munkáinak alapos számbavétele által, no meg a személyes kapcsolat okán György Lajos kolozsvári irodalomtörténész, egyetemi tanár készítette el 1944-ben. Nyelvtudományi munkásságának értékelése Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor nevéhez fűződik, aki általános nyelvészeti szempontok alapján mondta ki, hogy Bálint korának gyermeke volt, s így tudományos tevédesei is a koreszmékben gyökereznek, ugyanis tudósunk is Maximilian Müller elméletét követve azt gondolta, hogy a nyelvek azonos jellege és típusa közös ősiséget, közös gyökereket feltételez. Maradandó viszont a három ázsiai tanulmányút során gyűjtött nyelvi, népköltészeti és néprajzi anyag, valamint a nyelvreírásai és nyelvkönyvei, azaz nem az elméletei, hanem a pozitív tudás és tényanyag. A harmadik évfordulós alkalmat az az emlékülés jelenti, amely az MTA Könyvtárának Agora programja keretében került megrendezésre 2014. november 6-án, s ahol megfogalmazódott Bálint munkásságának elismerése, miszerint – hogy Birtalan Ágnes véleményére hivatkozzam – ő emelte a magyar orientalisztikát a nemzetközi tudományosság élvonalába a tizenkilencedik században. (*Keletkutatás*, 2015. őszi szám)

Végezetül a Bálint-recepció hétköznapijaira térnék át, amelynek kiemelkedő eseménye a *Válogatott művek* megjelenése, az első Erdélyben kiadott Bálint-válogatás, amely a csíkszeredai Hargita Kiadóhivatalnak köszönhető. Ez a kiadói esemény arra is figyelmeztet, hogy nemcsak ünnepi alkalmakkor van szükség úgymond Bálint Gáborra, az ő tudományos teljesítményének és szellemiségének ott a helye a tudományos és közélet mindennapjaiban, ahol a *ki a magyar?* kérdése felmerül.

Én magam a szülőfalu magyartanáráként kerültem először a Bálint-kultuszt élesztők és ébren tartók kis társaságába, hogy aztán évtizedek teltével, jelesen e kötet összeállításával a tudós műveinek közvetítésében vállaljak szerény szerepet. Ha mindez valamelyes mértékben is sikerült, akkor elmondhatom, amit György Lajos is megtett 1944-ben, hogy tudniillik emléket állítottunk Szentkatolnai Bálint Gábor kiengesztelt szellemének...

Iancu Laura

AZ ELVARRATLAN SZÁLAK ÉLETTANA

Esszé

Néhány évtizede a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen is működik Jövő kutatás Tanszék,¹ ahol azon társadalomtudományi elméleteket és módszereket oktatják, amelyek a *lehetséges*, a *kívánatos* és a *valószínű* „kategóriákra” osztott jövővel, a jövőről szóló mítoszokkal és elképzelésekkel kapcsolatosak. A jövő kutatás ma már a tudomány egyik területe, és bár az ismeretlen jövőre vonatkozó racionális értelmezések hatása és elterjedése jelentősnek mondható, a „hagyományos” jósk szerepköre, az egyetemes, „ősi” divinációs technikák hitele és hitértéke nem igazán csorbult, az ember(iség) jövő iránti kíváncsisága csillapíthatatlan. Napjainkban a tudósok arról vitatkoznak, hogy bekövetkezik-e és mikor az óriásvárosok, a gondolkodó házak és a lebegő autók uralta, ma még vízióknak tetsző korszak? (FLESSNER 2017) Az egyház (egy-egy) képviselői arról elmélkednek, hogy az emuláció² útján egy keresztény emberről „lemásolt” „EM” kereszténynek tekinthető-e? Az „EM” hány példányban és milyen kombinációban sokszorosítható, megkeresztelhető-e stb.³ E „világméretű” kérdések árnyékában törpének és marginálisnak tűnő kérdés a magyarság, és azon belül a moldvai magyarság jövője, még ha az számunkra a legszemélyesebb kérdés is. A kettő (egyetemes – nemzeti; nemzeti – etnikai) nem is választható el egymástól, a társadalomkutatás számára éppen ezért megkerülhetetlen kérdés. A tudósok álláspontja szerint nincs minden veszve, minden nincs elveszve, és pedig a „véletlennek” köszönhetően, ami – az állítások szerint – nem csak a múltat (értsd: a világegyetem keletkezéstörténetét), de a jövőt is meghatározó – ámbár azonosíthatatlan – tényező. A jövő kutatás „nyitott” tudomány, művelői multidiszciplináris módszereket alkalmaznak, különböző tudományágak eredményeinek az összesítése révén fogalmazzák meg megállapításaikat, és „nyitott” abban a tekintetben is, hogy a jövőről alkotott prognózisait a múltbeli tapasztalatok és a jövőbeni elvárások összevetésével és összehangolásával alakítja ki. A jövő kutatás az „alkalmazott tudományok” sorát bővíti,⁴ eredményeivel a „jó

¹ Az intézmény 2015 óta a Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet keretében működik.

² Az emuláció informatikai szakkifejezés, az az eljárás, amellyel egy program vagy hardver részegység egy másik működését utánozza.

³ Lásd pl. Martí 2018.

⁴ Azaz olyan tudomány, amelynek vizsgálati eredményei között a gyakorlatban hasznosítható elemek is találhatók.

döntések” meghozatalához kíván hozzájárulni vagy éppenséggel adott cselekedetek következményeire rámutatni.

Az előbbiekből látható, hogy a jövő „vallatása” sőt: befolyásolása nem a jósdák és jósök mágiikus tevékenysége, de nem is egyéni vagy társadalmi, nemzetpolitikai ügyködés, hanem tudományos ténykedés is, mi több: önálló diszciplína. A jövőről való gondolkodás legális (kutatói) tevékenység. Ennek tudatában és ezek után, térjünk vissza a jelenbe, a szakirodalomban immáron szállóigévé vált: a történelemben egyedülállóan „szerencsétlen sorsú népcsoporthoz”,⁵ a moldvai magyar közösség állapotához. A jelenről lesz tehát szó és csak érintőlegesen a jövőről, néhány kérdést megfogalmazva egy-egy múltban megesett, a jövőre kiható és/vagy azt meghatározó esemény felvillantása révén.

A legfrissebb elemzések tükrében a moldvai magyarság *etnikai* megmaradásának az esélyeit illetően a *lehetséges*, a *valószínű* és a *kívánatos* jövő, valamint mindezek beláthatatlan tárháza egyaránt befutónak tűnik, ám mindez – ahogyan alább látni fogjuk – inkább aggodalomra semmint reményre ad okot, és cseppet sem pusztán „nemzetügyi” szempontból.

Csinta Samu egyik, 2003-ban írt cikkében a következőket fogalmazza meg a „csángó szülők” a magyar nyelv oktatásának a bevezetése terén tanúsított magatartása kapcsán: *„Megbicsaklik az emberben a hit. Nem is annyira a csángókérdés ügyének nemessége kérdőjeleződik meg, hanem az, hogy szerencsések-e a mostoha sorsú népcsoportnak a magyar nemzet kebelére való mai visszatérítési kísérletek. Mert hiába utasítja el a bíróság jogerősen a bákói tanfelügyelőség kifogásait, s válik pillanatnyilag támadhatatlanná a csángóság és a magyar nyelv magánházaknál tartott randevúja, ha az egyik fél koránt sincs meggyőződve a találka halaszthatatlanságáról. (...) A moldvai magyarság egy része nem a magyar nyelvű oktatás iránti vágy olthatatlanságának jegyében kel-fekszik. (...) A jelek szerint az anyanyelv művelése számukra nem belső késztetésből fakadó gyönyörű kötelesség, a kérdés napirenden tartása inkább életüket megkeserítő nyűg, amelyért nem hajlandók meghozni a páriaság áldozatát”.* (CSINTA 2003) Ha mindehhez hozzátesszük a legújabb, az identitásra vonatkozó felmérések eredményeit, azt látjuk, nem pusztán az oktatás igénylése, de az identitás terén sem különb a helyzet, a moldvai magyar katolikusok magyar nemzethez való viszonyulását illetően.

Tánczos Vilmos népszámlálási biztosként részt vett a romániai népszámláláson a moldvai falvakban. Tapasztalatait a 2011-ben kiadott tanulmánykötetében foglalta össze. Számos fontos megállapítása közül itt most a moldvai magyarok *nemzeti ideológiáikhoz* való viszonyának a kérdését érintő észrevételeit emelem ki. *A szerző leszögezi, hogy téves az az állítás miszerint a moldvai csángó etnikai*

⁵ Az idézet a következő mondatból került kiemelésre: „Nincs a történelemben a csángókhhoz fogható szerencsétlen sorsú népcsoport, amely a középkortól a napjainkig oly kitarotán könyörgött volna a világi és egyházi hatóságokhoz az anyanyelvű hitélet lehetőségéért”. Diószegi 2010, 107.

közösség egészének az önazonosságát kizárólag az ún. prenacionális identitás jellemzi lévén, hogy mind a román, mind pedig a magyar nemzeti gondolat már a 19. században „behatolt” Moldvába, igaz ugyan, hogy a teljes társadalmat egyik eszmeiség sem hatotta át. (TÁNCZOS 2011, 266–267.) Egyetértünk a szerzővel akkor is, amikor azt hangsúlyozza, hogy miután ezek a fogalmak „*csak a modern ideológiai mezőben értelmezhetőek*”, fontos figyelembe venni azt is, hogy az egyénhez melyik ideológia jutott el, milyen mértékben és mértékig azonosult azzal, végül azt is, hogy az egyén került-e konfliktusba a nemzeti ideológiák miatt?⁶ Tánczos felmérései szerint „*a magukat minden tekintetben románoknak vallók*” a magyarul beszélők körében is többséget alkottak, a jelenség egyik lehetséges magyarázat a magyar nyelv romlása, amely, mint tudjuk „*nem spontán nyelvi folyamat*”, hanem „*erőszakos nyelvi asszimiláció*” következménye. Az önmagukat románoknak vallók nem feltétlenül beszélik a román nyelvet, a felmérésben résztvevő egyetemi hallgatók tapasztalatai szerint „*el kellett nekik magyarul is mondani, hogy mit akarnak tőlük, (...) ennek ellenére nagyon sokan románok tartották magukat*”.⁷ Ami a magyar polgári nemzettudatot illeti, Tánczos szerint bár jelen van, a magukat magyarnak vallók száma „*nagyon kevés*”. Jelenléteketlennek, és moldvai környezetben hatástalannak tartja a szerző azt a Magyarországon fogant, „*eszményítő ideológiát*” is, amely a „*csángó kultúra és nyelv archaikus, »ősi magyar« jellegére és magas esztétikai minőségére hivatkozva idealizálja ezt a kultúrát*”, ami a közösség magyar nemzeti kultúrába való integrálását is segíteni hivatott. (TÁNCZOS 2011, 270.) A román és a magyar nemzeti identitás/„jövő” mellett Tánczos egy harmadik önazonosságforma nyomairól is beszámol, éspedig „*a fiatal csángó értelmiség körében*” megjelenő „*új csángó öntudatról*”, amely egy sajátos posztnacionális közösségfelfogást rejt magában, az érintettek nem magyarként és/vagy románként, hanem *csángóként* határozzák meg magukat. Ezt a „*román anyanyelvű*” és „*csángó nemzetiségű*” (most még) szűk réteget többnyire a külföldön/Nyugaton dolgozó fiatalok köre alkotja. (TÁNCZOS 2011, 265.) A legaktuálisabb kérdés Tánczos szerint az, hogy az ún. prenacionális identitásszerkezetet mi fogja követni, felváltani. A szerző mind a magyar, mind pedig a román nemzeti integrációt problematikusnak tartja, előbbi a napjainkban világszinten éppen megkérdőjelezett és bomlásnak indult, „*repedező*” nemzeti identitások (véltető) eltűnése miatt, utóbbit pedig azért, mert a csángók „*román*” identitása „*nem szerves és természetes*

⁶ Tánczos példaként felidézti egyebek mellett a léspediek esetét, akik „*az 1960-ban bezárt magyar iskola, magyar miséért folytatott harc kudarca és az ezekkel járó személyes meghurcoltatások, tragédiák olyan kudarcélményt jelentettek az egész közösség számára, amelynek következtében a falu 1990 után sem nagyon akart hallani »a magyar útról«*”. Pusztinában előbbiekkal ellentétes folyamatok zajlottak le. Tánczos 2011. 267.

⁷ Tánczos 2011. 269. Számomra egészen világos, hogy ebben a konkrét esetben/helyzetben, a magukat románoknak vallók egyszerűen román állampolgárságukat vallották meg, függetlenül attól, hogy a kérdés pontosan/konkrétabban mire vonatkozott.

képződmény”. (TÁNCZOS 2011, 272.) Valóban nagy kérdés, hogy hol lesz a helye és egyáltalán, rész-e lesz-e a születőben lévő „új csángó identitásnak” az (etnikai) eredet, a múlt, a felmenők anyanyelve stb.; csángónak nevezhető-e majdan a magyar anyanyelvű, katolikus vallású székely szülőktől származó, Moldvában született, román anyanyelvű és identitású ortodox vallású személy, és ha igen, mit érthetünk ebben az esetben a „csángó” kifejezés alatt? A problémát hagyjuk meg a jövőkutatóknak és a jövőbeni kutatóknak.

Az ide kívánczó kérdés az, hogy vajon a „csángó identitás” mennyiben szerves és természetes képződmény?⁸ Sőt, az identitást megalapozó csángó kifejezés kanonizálása mennyire volt indokolt és milyen hatással volt a moldvai magyar és székely közösségek (identitásának az) *elcsángósodására*? Ha igaz, amit a nyelvészek állítanak, hogy ti. „nem nyelvünk olyan, mint mi, hanem mi vagyunk olyanok, mint a nyelvünk”, (BALÁZS 2005, 83.) akkor felmerülhet-e a gyanúja annak, hogy a nyelv és az identitás elcsángósodása között ok-okozati összefüggés lehet?⁹ Balázs Géza egyik tanulmányában idézi Fábry Zoltánt, aki a nyelv funkciója kapcsán a következőket fogalmazta meg: a nyelv „egy nép életének legfontosabb szerve: ideghálózata. Ha itt bénulás áll be, megérzi az egész szervezet. Népet nyelvében és nyelvével fel lehet emelni, amikből logikusan következik, hogy nyelve megbénításával ki is lehet semmizni”.¹⁰ Csángókutatók, és a moldvai magyarokról szóló szakirodalmat ismerők körében aligha szükséges bizonygatni ezeknek a kérdésnek a létjogosultságát, mint ahogyan azt is látni kell, hogy ideológiai, kényelmi, vagy egyéb okokból kifolyólag a fogalom körüli problémák tabusítása lezártnak tűnik, a kifejezés tetszőlegesen használt.¹¹ Végül, bár ugyancsak szűkszavú, egy mondat erejéig emlékeztessünk arra is, hogy a román állam

⁸ Meglehetősen tanulságos és a „csángóság” jelenségkörére nézve analóg példának kínálkozik Baracsi Erzsébet, a magyarság történelme kapcsán írt megállapítása, hogy ti.: „A kétszáz éves nemzeti nyomorúságban a magyarság szem elől veszítette célját és útját, s ezzel a nemzet erőtlenné vált. Először jellemünk irányította a történelmünket, később a történelem a jellemünket” Baracsi 2013, 21.

⁹ Péntek János a következőket írja: „Kétségtelen, hogy miközben a magyar szakirodalom újra és újra visszatér a *csángó* szó etimológiájára, annak nem tulajdonít különösebb jelentőséget, hogy egy külső, a népcsoport számára sértő megnevezést fogad el, és használ. Ez ellen a szakmai diskurzusban belső elutasítás nem nyilvánulhatott meg, mivel a közösségnek a legújabb időkig nem volt saját értelmisége. Ez és annak kívülről való hangoztatása, hogy „korcs”, „nem tiszta” nyelvet beszélnek, bizonyára folyamatosan gyengítette a moldvaiak magyarságtudatát, és a folyamatos, többnyire az ő érdekükben folyó diskurzus magát a *csángó* megnevezést is részben elfogadottá tette. A szakmai, értelmiségi diskurzusnak ez a kettősége egészen nyilvánvaló és ellentmondásos: előbb már-már elfogadhatóvá tette számukra a sértő megnevezést, most pedig annak az igazolása történí, hogy a *csángók* mégis *magyarok*, és hogy a nyelvük *magyar*”. Péntek 2013.

¹⁰ Balázs 2005, 82. Talán túlzásnak tűnhet egy népcsoport asszimilációját, egy magyar népcsoport „eltűnését” összefüggésbe hozni bizonyos fogalmak (mellék)hatásaival, a kérdés megfontolása nem volna haszontalan. A csángó kifejezéshez hasonlóan a szórvány, sőt a hagyományörzés fogalma is igen problematikusnak tűnik.

¹¹ E sorok írója rendkívül nagy jelentőségűnek tartja Péntek János a csángó fogalom tárgykörben írt tanulmányait, melyekben a szerző éppen az itt említett problémákra is kitér. Lásd pl.: Péntek 2013.; 2014.

megalakulását megelőző időkben készült (egyházi) statisztikában, a katolikusok által készített feljegyzésekben, a tőlük származó vallomásokban (egyedül) a magyar nemzetiség/önmeghatározás kategóriával találkozunk.¹² A második világháború alatt, *nemzeti indíttatásból* önként,¹³ vagy a felmerült és/vagy hamisan terjesztett (élet)veszély előli menekülési szándékkal Magyarországra települt több mint ezer moldvai magyar „*hazaköltözött*”, nemzetiségi jogon nyert befogadást és állampolgárságot, majd mintegy ráadás gyanánt, immár Baranyában megkapta a csángó bélyeget is.¹⁴ A kifejezés ugyanis az 1950-es, '60-as évekig a moldvai magyar közösségekben ismeretlen volt, de legalábbis nem használták, és egységes, általánosan elfogadott néprévnek ma sem tekinthető. Olybá tűnik, sőt, ez is köztudott: a jelenség¹⁵ a 20. század képződménye, és kibontakozására Moldván kívül került sor. Hogy ez egy tudatos vagy véletlenszerűen zajló folyamat következménye, avagy sem, hogy a fogalom esetleges, elszórt használatának összeérése a véletlen műve, avagy sem stb. magam nem tudom. Az bizonyosnak tűnik, hogy valamilyen oknál fogva, egyre preferáltabbá válik a csángó kifejezés használata, amit – szükség esetén, mintegy annak megfejtése, feloldása céljából – kísér (olykor) a magyar szó. A fogalmak hol egymástól különböző tartalmak jelölésére használtak egymás mellett, hol pedig egymás szinonimáiként. Ez a körülmény azonban csak a Moldva határain kívül élők számára nem okozott zavart, ellentmondásosságát, a moldvai magyar közösségekben '89 előtt egy-egy személy identitásában, majd később általános, kollektív szinten vezetett (komoly) elbizonytalanodáshoz. Nézzünk meg közelebbről egy, a fenti folyamatot illusztráló példát!

Az eset ismertetését megelőzően, szögezzük le: nem csak Lakatos Demeter, de a magyar művelődéstörténet egésze elismeréssel tartozik Dzsida Jenőnek azért, hogy figyelemre méltatta, majd versírásra biztatta a szabófalvi költőt. Az alábbi történet felidézése tehát nem a benne szereplők és tetteik megítélése, pusztán a körülmények bemutatása céljából történik. A helyzet összetettségét szem előtt tartva, az események felvázolását Lakatos Demeter költői pályájának az elejével kezdjük. Széfeddin Sefket bey 1941-ben megjelent kötetében a következőket olvassuk erről: *„Lakatos egy nap nem tudva ellenállni a nagyváros csábításának, Bukarestbe utazik, egy csomó román verssel a tarsolyában. Az egyik bukaresti nagy lap ifjúsági verspályázatot hirdet, Lakatos is pályázik és első díjat nyer. Egyszeriben felfigyelnek a különleges adottságú román költőre és versengve közlik írásait. Legelől jár ebben is a Cuvântul, mely a »román Villon«, a csavargó-költő felfedezésének dicsőségét magának tudja. De jelfi-*

¹² A moldvai katolikus magyarok 19. századi magyar identitásáról lásd pl.: Iancu 2012.

¹³ Erről lásd: Jankó 2018.

¹⁴ Lásd: Jankó 2018.; Vincze 2004.

¹⁵ Tehát nem a csángó kifejezésről, hanem a jelenségről, ti.: az elcsángósítás- majd az elcsángósodásról van szó.

gyel rá Cuza professzor is, az antiszemita politikus, a nagy román hazafi és a csángóföldi nemzeti propaganda céljaira használja fel Lakatost. Propagandaverseket írat vele az Albina című nagy román néplapba és korteskörúttakra küldi a Csángóföldre. Lakatos Demeter, akiben a román iskola és a gyors bukaresti sikerek elhomályosították a faji öntudatot kortes-politikát csinál Cuzának és ezenközben is állandóan írogat Bukarestnek, úgyhogy neve lassan belerögződik a köztudatba és a népi költők legelső sorában jelölik ki helyét. (...) Egy nap aztán magyar nyomtatott vers, Reményik Sándor egyik verse kerül a csángó ifjú kezébe (...) és fölsajog benne az eltemetett, elhomályosított magyar érzés. Megszökik munkaadói elől, hazatér a fájdalmas sorsú szülőföldre és magyarul kezd írni magyar verset ősi csángó nyelvén.” (SEFKET 1941, 211–212.) Lakatos Demeter a bukaresti Universul napilap tudósítójaként 1935-ben Kolozsváron tartózkodott, ahol – mások mellett – Dsida Jenő költővel is találkozott. Az eseményről a következőket jegyezte fel: „Mikor me(g) mutattam Zida Enűnek [Dsida Jenőnek] és megkérte, mi ez Demeter? Aszt montom egy magyar vers; de nagyot nevetet; aszt monta, ha montom lenne, hogy angol vers; meg hitte lenne! de csak magyar nem, de aszt mondta, mighis a legelső csángú vers a világon”. A szóban forgó, Falevelek hulladoznak det fú a szél című verset Dsida a Keleti Újságban közölte, az alábbi ajánló szavak kíséretében: „Mintha nem is Lakatos Demeter első magyar verse volna, hanem az egész világon az első magyar vers. A Halotti beszéd és a Königsbergi töredék helyesírására, ódon hangzására emlékeztető sorok ezek, sok helyen szinte drámai erejűek a maguk különös, fülünknek idegen, népies archaizmusában”. ([d.j.] DSIDA 1935) Lakatos Demeter nem „csángó-hangulatú” és nyelvezetű magyar verseket is mutatott Dsidának, aki ezek láttán a következőket tanácsolta a szabófalvi poétának: „Demeter, maga hagyja a másféle verset, azt mások is tudnak írni. Maga csak írjon csángó verseket. Azokat csak maga tudja.” (BEKE 1995) A Keleti Újságban a világ „első magyar vers”-ének nevezett vers írójának, amit szerzője is „magyar versek” nevezett, Dsida azt javasolja tehát, hogy „csángó verset” írjon. Amikor Dsida „csángó vers” írására buzdítja Lakatost, kétségkívül a szabófalvi archaikus magyar nyelvjárás használatát javasolja a számára, és az is világos, hogy ezzel nem „a csángó szépirodalmat” kívánta megalapítani és útjára bocsátani, hanem a magyar irodalmat „kiegészíteni” illetőleg gazdagítani. Lakatos Demeter, aki, mint korábban láttuk a román irodalomból önként kivonult, a magyar irodalomban befogadást, és/ám/de kijelölt helyet kapott, amit – költői ambícióiról nem tudván lemondani – el is fogadott. A hivatalos/akadémiai és normatív írásbeliségtől, a literatúrától távol, rejtőzve kibontakozó „csángó írásbeliség” kapcsán helytálló Kós Károly megállapítása, aki úgy fogalmazott, hogy az: „nem iskolai tanításra, felső vagy külső példákra, impulzusokra, hatásokra alakult [ki], hanem belső szükség hozta létre és a kényszerű izoláltság, magára utalt-

ság alakította sajátosan »csángóvá«.¹⁶ A kezdetben román ortográfiával írott verseit Lakatos Demeter sem vagy csak nehézkesen tudta visszaolvasni. Magyar írásjelekkel írt alkotásai esetében vizsgálat tárgyát képezi az, hogy bennük a szabófalvi nyelvjárás tükröződik, egy nyelvjárás lírai felhasználására, avagy egy (egyéni/„mesterséges”) költői nyelvezetre látunk példát.¹⁷

Azok számára, akik ismerik a Szent László Társulat 19. századi működését, a korabeli Magyarország határain kívül és a Moldvában élő magyarok körében kifejtett (nemzeti) misszióját, nem szükséges bizonyítani, hogy a bő egy évszázaddal később, Csíkszeredában megalakult Domokos Pál Péter Alapítvány, majd később, a Budapesten létrehozott Keresztyszülők a Moldvai Csángómagyarokért Egyesület (KEMCSE) a Társulat méltó utódai. A 19. században megfogalmazott tervek (anyanyelvű oktatás, anyanyelvű hitélet, közművelődési feladatok ellátása, intézményépítés stb.) voltaképpen másfél évszázaddal később, a fenti szervezetek és a Magyar Állam támogatásával, az anyanyelv oktatását biztosító programok révén valósul(hat)tak meg (részben). Az eset tanulsága és üzenete számunkra az, hogy a magyarság történelmének elvarratlan szálai nem halnak el, azokból akár több százötven év(ek) múltán is élet fakad(hat). Történelmünket a pusztulás és az újjászületés hullámai hányják-vetik és/de tisztítják, ennek tudatában pedig illő és indokolt hinni az életben, a mindent, elmúlásunkkal minket is túlélő életünkben. A hit ugyanis nem mond ellent a tudománynak, a jövőkutatásnak sem. A hit ellentéte a hamis hit, a tudomány ellentéte az áltudomány. A hit és a tudás párhuzamos pályákon futnak, ugyanazon cél felé. „A párhuzamosak pedig a végtelenben találkoznak. Ott és csakis ott. De ott aztán igen.” (VISKY 2003, 79.)

IRODALOM

- BALÁZS 2005 = BALÁZS Géza: Anyanyelv-művelés. *Valóság*, 2005, 48. 5. 83–98.
 BARACSI 2003 = BARACSI Erzsébet: Mi a magyar? *Valóság* 2003. XLVI. 1. 16–25.
 BEKE 1995 = BEKE György: *Peremvidék magyarsága. Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Moldva*. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1995.
 CSINTA 2003 = CSINTA Samu: A bűnös nyelv. *Krónika*, 2003. március 14.
 DIÓSZEGI 2010 = DIÓSZEGI László: „... nálunk most es a Templomban a nyelvünk tiltva vann.” A moldvai csángók magyar nyelvű hitéletében története és jelene. In: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Marusza Zoltán – Merényi Krisztinak (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest, 2010, 107–125.

¹⁶ Kós Károly, idézi Keszeg Vilmos uo.

¹⁷ Ahogyan ez például a klézsei Duma-István András költő esetében megfigyelhető. „Csángó költészet nincs és nem lehetséges” (Keszeg 2003). „Önmagában vett csángó irodalom nem létezik (...) csak csángó színezetű magyar irodalom” (Ferenczes István).

- DSIDA 1935 = [d. j.] DSIDA Jenő: Latiaticus feleim zutuchel „Falevelek huladoznak, det fu szél, -ura moszt éz ura holnap leik tél.” *Keleti Újság*. 1935. nov. 15.
- FLESSNER 2017 = FLESSNER, Bernd: *Jövőkutatás. Pillantás az ismeretlenbe*. Budapest, Babilon Kiadó, 2017.
- IANCU 2012 = IANCU Laura: „Csak név szerint mondhatók katolikusoknak.” Adalékok a moldvai magyarok 19. századi identitásának rekonstruálásához. Szalay Olga (szerk.): *Tükörödések. Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzenekeutató-zenetörténész tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan – Könyvpont Kiadó, 2012, 313–335.
- JANKÓ 2018 = JANKÓ Antal: *Apa és fia. Csángómagyar paraszti önéletrások*. Babér Kiadó, Budapest, 2018.
- KESZEG 2003 = KESZEG Vilmos: Csángó írástudók, csángó költészet. *Korunk* 9., 2003.
- NAGY 1988 = NAGY Olga: *Asszonyok könyve*. Népi elbeszélések. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.
- PÉNTÉK 2013 = PÉNTÉK János: „Mi lesz itten velünk, ezekvel a magyarokkal?” (A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből). *Székelyföld*, 17/9., 2013, 155–170.
- 2014 = PÉNTÉK János: A moldvai magyarokról és a csángók elnevezéséről. *Magyar Nyelv*, 110., 2014, 406–416.
- SEFKET bey 1941 = SEFKET BEY, Széfeddin: *A hét vár országa*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1941.
- TÁNCZOS 2011 = TÁNCZOS Vilmos: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011.
- VINCZE 2004 = VINCZE Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához*. Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004.
- VISKY 2003 = VISKY S. Béla: *Bizalom a határon. Teológiai eszmék és tanulmányok*. Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2003.

INTERNETES FORRÁSOK

- Beszélgetés a 60 éves Ferencs Istvánnal. In: <http://www.transycan.net/cafe/index.php?contentid=1375&groupid=22&subgroupid=5>
- Martí Zoltán: „Ami eddig SC-FI volt, az valóság lesz!” Interjú Kiss Ulrich atyával. In: <https://777blog.hu/2018/10/05/ami-eddig-sc-fi-volt-az-valosag-lesz-interju-kiss-ulrich-atyaval/>

A 25. KÖTET SZERZŐI

Dr. ARADI ÉVA (Budapest, 1937) – indológus

A budapesti ELTE magyar–angol szakán végzett. Nyolc évig élt Indiában, s a bombay-i egyetemen hindi nyelv- és irodalomból szerzett diplomát. Az ELTE-n (1976–1980), a pécsi JPTE-n (1999–2011) hindi nyelvet és irodalmat tanított. Több mint félszáz cikke, tanulmánya jelent meg hazájában és Indiában. Ezekben egyrészt a magyar orientalistákat népszerűsítette, másrészt segített Ady Endre és József Attila verseinek, Móricz Zsigmond novelláinak hindi fordításaiban.

Tanulmányai számos külföldi (Orientalia Lovaniensa Analecta, 1991, IGA-NAS orientalista társaság 1995-ös konferenciájának könyve) és hazai kiadványokban, folyóiratokban (Nagyvilág, Filológiai Közlöny, Turán) jelennek meg. Nyelvészeti kutatásait néhai Kádár László professzor *A mi változó bolygónk, a Föld és Körösi Csoma Sándor életcélja és munkássága* c. könyveiben is megjelentette. *Szanszkrit helynevek a Kárpát-medencében* c. Kádár-könyv társszerzője. Több mint tíz éve kutatja a fehér hunok indiai hódításának történetét és beolvadását, hatását egyes észak-indiai népcsoportokra.

Könyvei: *A hunok Indiában*. Budapest, 2005 *Egy szkíta nép: a kusánok*. Budapest, 2008.; *Kushánok, heftaliták. Szkíták, hunok Nyugat-Indiában*. Hagyomány Műhely, Bp., 2011, *Indoszkíták*. Bp., 2012.

Zajti Ferenc hagyatéka címmel jelent meg tanulmánya a Magyarorságtudományi Füzetekben, MVSz kiadásában (Bp. 2011)

Folyamatosan közöl írásokat a különböző sajtótermékekben (Turán, Ti évkönyveitek, Kárpátia, stb.) Köteteinkben is a kezdetektől jelen van.

Díjai: 2007-ben Körösi Csoma Sándor Emlékérem; szintén 2007-ben a VIII. Nemzetközi Hindi Kongresszuson New-Yorkban India kormányától állami kitüntetést kapott, életműdíjat a hindi nyelvért végzett munkájáért.

A MVSz szervező bizottságának elnöke volt.

Jelenleg egy tanulmányköteten dolgozik, a magyar őstörténettel kapcsolatosan.

Dr. BAKAY KORNÉL – régész, őstörténész, tanár

Apai ágon régi bácskai család sarja, anyai ágon kőszegi származású. Az ELTE-n szerzett régészeti és történelemtanári diplomát 1963-ban, majd doktori oklevelet 1965-ben. László Gyula régészprofesszor közvetlen tanítványaként kezdte pályáját, majd a MTA Régészeti Intézetének lett munkatársa

(1963–1972). Ezt követően a Somogy megyei Múzeumi Szervezet megyei igazgatója (1972–1977), majd a kőszegi Városi Múzeum igazgatója (1977–2004). 1982-től tanít különböző felsőfokú tanintézményekben. Legjelentősebb régészeti feltárása: Somogyvár-Kupavár, ahol 18 idényt töltött el. További fontos ásatásai: Kőszeg várai és védművei, Ipoly-menti temetők, szkíta, avar és magyar temetők.

Fontosabb önálló könyvei: *Magyarország régészeti topográfiája* I., III., VI. kötet, Bp. 1966, 1970, 1986; *Scythian Rattles in the Carpathian Basin*. Amsterdam 1971; *A magyar államalapítás*. Bp. 1978; *Honfoglalás- és államalapítás-kori teetők az Ipoly mentén*. Szentendre 1978; *Feltáru a múlt?* Bp. 1989; *Ragyogj cserkészlilom*. Bp. 1989; *Sancta Corona Hungariae*. Kőszeg 1994; *Kik vagyunk? Honnan jöttünk?* Szombathely 1994, Bp–Püski 2004–2008; *Castrum Kuszug*. Kőszeg 1996; *Őstörténetünk régészeti forrásai* I–III. Miskolc–Bp. 1997–2004 (egyetemi tankönyv); *New Cambridge Medieval History* 11/3. Cambridge 1998; *Az Árpádok országa*. Bp. 2000, 2002; *A középkori Kőszeg*. Kőszeg 2001; *Hunok és kínaiak*. Bp. 2006; *Történelem 6. osztály*. Bp. 2005; *Lovasfűszat és őstörténet*. Vasszilvágy 2008; *Szent László somogyi apátsága*. Bp. 2008; *Történelem 7. osztály*. Bp. 2009; *Hogyan lettünk finnugorok?* Bp. 2010; *Somogyvár. Szent Egyed-monostor*. Bp. 2011.

Dr. BALÁZS LAJOS (Bukarest, 1939. dec. 22.)

- néprajzkutató, egyetemi docens

Csikkászoni származású, születésekor Bukarestben dolgoztak a szülei, 1940-ben telepedtek le Csíkszentmártonban. 1964-ben a Bukaresti Tudományegyetem Bölcsészkarán végzett. 1976-ban doktorál. 1965-ben románatanár Balánbányán, majd a csíkszeredai Márton Áron Főgimnázium oktatója. 2001-től a Sapientia EMTE humán tudományok tanszékének vezetője. Pályája során végig folytat néprajzi kutatásokat Csíkszentdomokoson (születés, házasság, halál). A MTA külső köztestületi tagja. A Kriza János Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum Egyesület aktív tagja.

Legutóbbi könyvei: *Amikor az ember nincs ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2010; *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából*. Pallas A. Csíkszereda, 2012; *Szeretetet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson*. II. bőv. kiadás, Pallas, Csíkszereda, 2013; *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. II. Bőv. kiadás, Pallas, Csíkszereda, 2014; *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*. II. bőv. kiadás, Pallas, Csíkszereda, 2015.

Díjak: Kulturális Érdemrend III. fokozat, Románia kormánya (1975), Ezüstyopár Díj (1999), Magyar Kultúra Lovagja (2000), Székelyföld Díj (2007), Csík-

szentdomokos díszpolgára (2009), Apáczai-díj (2012), Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2014), Apáczai-díj ezüst és arany fokozata (2014, 2016).

Dr. BÁRDI LÁSZLÓ (Mosonmagyaróvár 1932, aug. 14.)

– tanár, orientalista.

A budapesti ELTE elvégzése után posztgraduális egyetemi tanulmányokat folytatott Angliában, Németországban, Olaszországban és Kínában. Vendégprofesszorként tanított Romániában (Bukarestben) és Kínában (három egyetemen, s ott habilitált 1994-ben). Külföldi konferenciák meghívott előadója volt Angliában, Svájcban, Kína több tartományában; Erdélyben a Körösi Csoma Sándor Napok rendszeres előadója 1998-tól.

Egyetemi docensként a pécsi Tudományegyetem Ázsia Központjának alapító igazgatója, jelenleg a Tudományos Tanácsadó Testület elnöke, doktori szigorlati bizottság elnöke.

Kutatási témái: az antik kínai civilizáció; a keleti antik lovasnomád népek élete, vándorlása; az ősi Selyemút; magyar keletkutatók, elsősorban Körösi Csoma Sándor és Stein Aurél életműve.

Szakirodalmi és forráselemző vizsgálatait rendszeres helyszíni anyaggyűtéssel egészíti ki. Eddig négy világrésznek csaknem ötven országában végzett kutató terepmunkákat. Ázsia számos országában ismételt megfordult (Közel-Kelet, Szibéria, India, Nepál, Japán, Sikkim, Mongólia), s Kínának csaknem valamennyi tartományában járt harmincegy alkalommal (Tibet, Xinjiang-Ujgur föld, Belső-Mongólia, Gansu, stb. a nyugatiak előtt jórészt ismeretlen térségeiben).

Szakirodalmi munkássága: 14 önálló kötet (ebből három egyetemi tankönyv), 36 közös tanulmánykötet, 220–240 tanulmány, cikk és fordítás. Keletkutatással foglalkozó ismeretterjesztő filmek szakmai szakértője, szövegírója (Ki népei vagyunk 1–3; Az ősi Selyemúton 1–8; Kézművesek a Selyemút mentén; Peking: Tiltott város – világváros; A kínai Császár-csatorna 1–4. Valamennyi a Duna Tv részére).

Fontosabb művei: *Őseink nyomában a Távols-Keleten*, Pécs, 1993; *Keleti világvallások*, Budapest, 1996; *A keleti világvallások története és eszmevilága*, Pécs, 1999; *Az ősi Selyemút világa*, Budapest, 2003; *Homokba temetett karavánutakon*, Budapest, 2006; *Kelet népe vagyunk*, Budapest, 2007; *Kína, a letűnt istenek birodalma*, Pécs, 2007; *Napkelet üzenete*, Budapest, 2008; *Cölibátus vagy házasság Egy hívő eretnek töprengései*, Keszthely, 2015; *Elődeinkről – utódainknak*, Budapest, 2016; *Őseink ösvényein*, Pécs, 2016.

Tiszteletére a Pécsi Tudományegyetem Földtud. Doktori Iskolája „*Keleti horizontunk*” c. tanulmánykötetet jelentetett meg.

Fontosabb kitüntetései: Oktatásügy Kiváló Dolgozója (Okt. Minisztérium 1975); Tehetségekért-díj (Tehetségfejl. Szerv.1980); A Mongol Ifjúságért (Mongol Ifj. Min., Ulaan Baatar, 1986); Munka érdemrend, Okt. Min.1988); Apáczai Cse-re János-díj (Okt. Min. 1994); Stein-felfedezői-díja (Brit Akadémia, 1988, 1990, 1999); Eredményes Kutatásokért-díj (Mongol Tud Akadémia, Ulaan Baatar, 2000); Bocskai-díj (Bocskai Szöv, 2003); Kőrösi Csoma-emlékérem (KcsS Köz-műv. Szöv. 2004); Grastyán-díj (Tud. Ism.terj. Társ., 2004); Teleki Sámuel-díj (Magyar Földr. Társ. 2009; Különleges Könyvek-díja (Kínai Miniszterelnökség, Peking, 2017).

Pécs díszpolgára kitüntetés (2012: „kiemelkedő felsőoktatási tevékenységért és a kutatás területén végzett kiemelkedő teljesítmény elismeréseként”)

Dr. BARTHA JÚLIA (Karcag, 1955) – etnográfus, turkológus
A szolnoki Damjanich János Múzeum néprajzi osztályveze-tője. Kutatási területe a kunsági folklór és keleti kapcsolatai, a török népek néprajza. Tanulmányai a debreceni KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványaiban, múzeumi évkönyvekben jelentek meg. A kovásznai Kőrösi Csoma Sándor Napok gyakori előadója, köteteink társszerzője.

Önálló kötetei: *Az anatóliai törökök temetkezési szokásai*, Studia Folkloristica et Ethnographica 45, Debrecen, 1996; *Fogyó hold*. Tanulmányok a török népi kultúráról, Folklór és Ethnográfia, 90. Debrecen, 1997; *Keleti tanulmányok. Keleti örökségünk*. Karcag, 1998; *A kunság kultúrájának keleti elemei*. Debrecen, 2002; *Karcagi kistérség* (Kistérségek értékleltára), Bp., 2005; *A Nagykunság és vidékének tájházai*. Szolnok, 2005; *Lále-hagyományok a mai török társadalomban – az emberélet fordulójának népszokásai*. Szolnok, 2006; *Karcag* – kismonográfia. Kunsági Téka 1. Karcag, 2006; *Nagykunsági néprajzi tanulmányok*, Karcag, 2007.

BENKŐ ISTVÁN – jogász, őstörténetkutató

Benkő Mihály öccse. Egyetemi tanulmányait az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végezte 1970-ben. Jogi szakterületre a szellemi tulajdon joga, a joginformatika és a környezetvédelmi jog. Jelenleg vezető-főtanácsos a Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztériumban.

Foglalkozott a hunok és médek kapcsolatával, Julianus magyarjainak későbbi sorsával és a nyugat-szibériai Vengerovo járás nevének, címerének eredetével. Több, magyar őstörténettel, történelemmel foglalkozó népszerű újságcikket írt. Cikkei hetilapban, internetes on-line portálon és folyóiratokban jelentek meg (*Hetek* folyóirat, *Hetek* on-line, *Eleink*).

Dr. BÉRCZI SZANISZLÓ (Szeged, 1950. aug. 27.)

– fizikus, csillagász, planetológus

Az ELTE TTK-n szerzett fizikus–csillagász oklevelet (1975), doktorált matematikából (1987), majd a földtudomány (planetológia) kandidátusa (1995) címet szerezte meg. 40 éve tanít az ELTE TTK-n. Korábban a Csillagászati Tanszék (1975–1978), és a Kőzettan–Geokémiai Tanszék tud. segédmunkatársa (1979), majd az Általános Technika Tanszék tanársegéde (1979–1988), adjunktusa (1988–1994), docense, 2000-től pedig a Fizikai Intézet docense az Anyagfizikai Tanszéken. (2013-tól nyugállományban, önkéntes tanárként dolgozik). A planetológiában, kozmikus és földi anyagvizsgálatokban, a szimmetria témakörben, valamint az eurázsiai műveltségek fejlődésének témakörében végez kutatásokat. Űrkutató csoportjával szervezi a Hunveyor-Husar gyakorló űrszonda modellek építését. Egyetemi tantárgyai az Obszervációs csillagászat (planetológia) és az Alkalmazott fizika (mindkettő MSC), az Anyagrendszertan és anyagtechnológia, a Holdkőzetek és meteoritek, valamint a Szimmetriától a sejtautomatákig c. speciálkollégiumok. A Természet és Környezetvédő Tanárok Egyesületének az elnöke.

Művei: *Kristályoktól bolygótestekig* c. monográfia, amely egyik fő munkája és a Föld típusú bolygókat és a Naprendszer ásványi anyagait (meteoritok, holdkőzetek) tárgyalja (Akadémiai Kiadó, 1991); *A műveltség rétegződése: gondolkodási és cselekvési rendszerek* (1993).

Oktatási tevékenységét 5 egyetemi jegyzet és tankönyv kísérte.

Az MTA Ásvány-Kőzettani és Geokémiai Bizottsága Geonómiai Tudományos Albizottságának a titkára, valamint a Magyar Asztronautikai Társaság alelnöke.

BERNÁD ILONA (Erdőszentgyörgy, 1963)

– szülésznő, természetgyógyász, néprajzos.

Makfalván, szülőfalujában és Marosvásárhelyen végezte tanulmányait. 1990-től számos természetgyógyászati szakágazatban képezte magát Erdélyben és Magyarországon. A marosvásárhelyi *Népújságban*, az aradi *Nyugati Jelenben*, a sepsiszentgyörgyi *Háromszékben* és a kézdivásárhelyi *Székelly Hírmondóban*, az újzélendi *Magyar Szóban* természet- és népi gyógyászati rovatokat írt *Gyógyítónk a természet* ill. *Népi gyógyászat, természetgyógyászat* címmel. A *Makfalvi Tekintőben* *Moldvai, Kárpát-medencei és emigráns magyar közösségek* néven közölt sorozatot. Útinaplói az otudállamokban és szétszóratatottságban élő magyar közösségek kiadványaiban jelentek meg. Rendszerességgel tart előadásokat iskolákban, népfőiskolákon, egyesületekben, egyházaknál, rádióban, tudományos rendezvényeken, életmódtáborokban, va-

lamint anyagyűjtő-előadó körútjain, eddig közel 50 országban. A XI. Országos Szülésznői Konferencia (Nyíregyháza, 2003. szept. 12–13.) különdíját kapta a *Gyermekáldás, bábáskodás* című előadásáért, tanulmányáért. 2005 februárjában az ELTE Folklore Tanszékén speciális kollégium keretében oktatta a magyar népi gyógyászatot.

Tanulmányai a Kriza János Társaság 10. Évkönyvében (2002), a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület kötetekben (2002–2014), valamint a *Hitel* (2004. január, február), *Turán* (2003. július–augusztus) *Székelýföld* (Csíkszereda), *Keresztény Szó* (Kolozsvár) folyóiratokban; erdélyi, horvátországi, Egyesült Államokbeli évkönyvekben jelentek meg.

Kötetei: *Egészségünkért I–II.*; *Magyar népi egészségmegőrzés és gyógyászat, Hagyományos orvoslások, Természetgyógyászat, Gyermekáldás, bábáság a magyar néphagyományban.* Sepsiszentgyörgy 2002–2004; *Magyarok Amerikája – útirajz, szociográfia.* Sepsiszentgyörgy (társszerzője: Gazda József), 2004; *Lélekföld. Tibet, Belső-Mongólia.* Kovászna, 2008; *Élő népi gyógyászatunk, Egészségünkért III.*, Marosvásárhely, 2010.; *Útjaim a gyógyítás körül. Útleírások, tanulmányok.* Marosvásárhely, 2012.; *Isteni folyamat. Gyermekáldás, bábáság a magyar néphagyományban.* Marosvásárhely, 2012.; „*Szerettem őket úgy, ahogy kellett*” *A csecsemő és gyermek ápolása, gyógyítása néphagyományban*, Marosvásárhely, 2016.

BOÉR IMRE (Nagyvárad, 1953. aug. 11.) – orvosi műszerész

Nagyváradon született egy ötgyermekes család második gyermekeként. Szülővárosában, az Ady Endre líceumban érettségizett 1975-ben esti tagozaton. 1978-ban Kolozsváron az Orvosi Műszerészeti Főiskolán szerzett diplomát. Azóta több helyen dolgozott, mint műszerész, jelenleg a kolozsvári szívsebészetben. 12–13 éves korában került a kezébe Korda István

A nagy út c. regénye. „Olvasás közben mindinkább magaménak éreztem azt a kort és Kőrösi egész életét. Egy elérhetetlennek tűnő vágy gyökerezett meg bennem: milyen jó volna eljutni egyszer a Csoma által bejárt tájakra, helyekre. Megismerni személyesen e távoli vidékek embereit, szokásait, mindennapi életmódját. Barangolni azokon a helyeken, ahol Csoma a magyarok őshazáját kereste. Ez akkor nekem, a szegény sorsú gyermeknek olyan nagyon-nagyon elérhetetlennek tűnt.”

2008-ban tudomást szerzett Irimiás Balázsék tervéről és felhívásáról, amely Csoma zanglái szobájának a felújításáról szólt. Csatlakozott a csapathoz. „Ezután én nem tettem semmi mást, csak megpróbáltam féltve őrzött, rejtett álmomat valóra váltani. Így voltam már két alkalommal, 2008-ban és 2010-ben Zanglában, hogy besegítsek e nem mindennapi felújítási munkálatokba.” 2011-beli

harmadik útját örökíti meg a könyvünkben található beszámolójában. „A Csoma szobája megmentését szorgalmazó projekt honlapján (<http://csomasroom.kibu.hu>) az érdeklődők az eddigi munkálatok leírása mellett azt is megtalálják, hogy miként segíthetnek – önkéntesként vagy anyagi hozzájárulással – azoknak, akik »mertek nagyot álmodni«”.

BORCSA JÁNOS

Borcsa János kritikus, irodalomtörténész, tanár és könyvkiadó 1953. július 29-én született Kézdivásárhelyen. Az általános iskolát Kézdiszentléleken, a középiskolai tanulmányait Kézdivásárhelyen, az elméleti liceumban végezte. 1976-ban szerzett tanári oklevelet a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán. Nős, felesége Irén, gyógyszerész, az Ambrózia Gyógyszertár vezetője Kézdivásárhelyt, Imola lánya gyógyszerész Kézdivásárhelyt.

Életpályája: 1976–1977 – a kézdivásárhelyi reál-humán liceum tanára; 1977–1990 – a szentkatolnai általános iskola tanára; 1990–1991 – a kolozsvári Dacia Könyvkiadó lektora, a *Jelenlét* című lap szerkesztője; 1991–1992 – a kézdivásárhelyi Bod Péter Tanítóképző tanára; 1992–2012 között a szentkatolnai Bálint Gábor Általános Iskola tanára.

Tagja a Romániai Írók Szövetségének (1990), a Magyar Írószövetségnek (1996), az Erdélyi Magyar Írók Ligájának (2002), az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek (1994), a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének.

Tudományos fokozatai: az irodalomtudomány doktora summa cum laude minősítéssel (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, 2000); a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tagja 2008-tól.

Szakmai kitüntetései, díjai: a Romániai Írók Szövetsége Debüt-díja 1986-ban, *A Hét* Nívódíja 1994-ben, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének díszoklevele 1997-ben, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Tudományos Tanácsának Apáczai-díja 2012-ben, a *Székelyföld* című kulturális folyóirat díja 2014-ben, Magyar Arany Érdemkereszt 2018-ban.

Ösztöndíjai, külföldi tanulmányúttjai: a Soros Alapítvány ösztöndíja (1994), az Erdélyi Múzeum-Egyesület posztgraduális kutatási ösztöndíja (Budapest 1995, 1997, 1998).

Részt vett nemzetközi irodalomtudományi konferenciákon és írói tanácskozásokon: Kolozsváron (1992, 1996, 2001, 2002, 2003, 2006), Budapesten (1993), Pozsonyban (1998), Árkoson (1994, 1996, 2009, 2012), Hargitafürdőn (2001), Kovásznán (1997), Gyergyószárhegyen (2012, 2014, 2018).

A Magyar Írószövetség Kritikai Szakosztályának vezetőségi tagja 2002–2007 között.

1998-ban Kézdivásárhelyen megalakítja és azóta vezeti az Ambrózia Kiadót.

Szentkatolnán Bálint Gábor- és Bálint Benedek-emlékkonferenciák és -ünnepségek egyik szervezője (1994, 1996, 2004, 2009).

Önálló kötetei: *Megtartó formák*. Kísérletek. Bukarest Kriterion Könyvkiadó, 1984; *Szöveggközelen – létközelen*. Tanulmányok. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1994; *Szövegszigettenger*. Glosszák, kritikák, tanulmányok. Kolozsvár, Komp-Press, 1997; *Méliusz József*. Monográfia. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001; *Irodalmi horizontok*. Reflexiók, tanulmányok, interjúk, 1995–2004. Kolozsvár, Komp-Press, 2005; *Őrzők és ébresztők*. Publicisztikai írások és kritikák, 1974–2006. Kézdivásárhely, Ambrózia Kiadó, 2007; *Merítés*. Kritikák, tanulmányok, jegyzetek, 2005–2008. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2009; *Értékkeresők – értékalkotók*. Kritikák, portrék, tanulmányok. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2012; *Nehéz hűség*. Jegyzetek. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2014; *Írói üzenetek nyomában*. Kritikák, tanulmányok, jegyzetek. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2016; *Örökségem*. Jegyzetek, glosszák, tárcák. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2018.

Kötetgondozás, szerkesztés: Csingiz Ajtmatov: *Az évszázadnál hosszabb ez a nap*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986 (utószó: *Csingiz Ajtmatov: Az évszázadnál hosszabb ez a nap avagy: a megközelítés végtelen útján*. 333–349.); Vaszilij Suksin: *Hajnali eső*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1988 (válogatás és utószó: *A teljes igazság kimondásáért, avagy: Vaszilij Suksin prózai műveiről*. 387–401.); Déry Tibor: *G. A. úr X-ben*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1989 (utószó: *Ő, azok a végnapok, avagy: milyen ne legyen a jövő*. 453–471.); *Szentkatolnai Bálint Gábor*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994 (szerkesztés); Méliusz József: *Háborús napló*. Folyóiratközlések 1995–96-ban (A Hét, Látó, Helikon, Kortárs); *Szentkatolnai Bálint Benedek*. Kézdivásárhely, Ambrózia Kiadó, 1998 (szerkesztés); Boér Géza: *Sorskeresztrejtvény*. Kézdivásárhely, Ambrózia Kiadó, 2002 (szöveggondozás és előszó: *A költő éjszakái*. 5–8.); *Kézdiszentléleki breviárium*. Kézdivásárhely, Ambrózia Kiadó, 2009 (szerkesztés); Szentkatolnai Bálint Gábor: *Válogatott művek*. Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2017 (szerkesztés, összeállítás).

Dr. CZEGLÉDI KATALIN (Hajdunánás, 1947. szept. 13.)
– nyelvész, az altajisztika doktora.

Nyergesújfaluban érettségizett (1966). A szegedi JATE Bölcsészettudományi Karán magyar–orosz–altajisztika szakán tanult (1970–75), altajisztikából speciális kiképzésben részesült, doktori fokozatát is belőle írta. Az esztergomi Vitéz János Tanítóképző és a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

Főbb kutatási területei és tevékenysége: a földrajzi nevek, a neveket érintő magyar, szláv, altáji nyelvek, urali és indoeurópai nyelvek, a magyar és idegen

nyelvek (angol, orosz, török, csuvas) tanítása. Körülbelül 150 tanulmánya jelent meg.

Könyvei (kiadó: Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár): Szkíta-hun nyelv őstörténete, *Hangtan*. Farkas-Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2007; Szkíta-hun nyelv őstörténete, *Ősmondattan*. Farkas-Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2007; *Nyelvcsaládok vakvágányon*. Farkas-Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2012; A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában I. *Nyelvészeti őstörténeti tanulmányok.*, 2012; II. *Nyelvészeti őstörténeti tanulmányok.* 2012; III. *A magyar-csagatáj nyelvviszony.* 2012; IV. *A magyar-mongol nyelvviszony.* 2012; IV. *A magyar-mongol nyelvviszony.* Második, bővített kiadás., 2013; V. *Személynevek, népnévek, címnevek.*, 2012; VI. *Törzsneveink.*, 2012; VII. *A magyar népnév és a torgaji magyarok neve. A keleti magyar sezserek nyelvi tanulságai.* 2012; VIII. *A szekér, a kiremet és a körte.* 2012; IX. *A magyar-bolgár nyelvviszony.* 2012; X. *A Magyar-török nyelvviszony.* Mahmüd al-Kāşyari török szótárának és nyelvtanának alapján. I-II. kötet. 2013; A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában X., 2013; A szkíta-hun nyelvek története. *Gyökrendszer.* I-II-III. kötet. 2012.

Könyvbemutatók-könyvkritikák I. *„Egyek vagyunk a teremtőnkkel”* (Gyárfás Ágnes). 2012; Könyvbemutatók-könyvkritikák II. *„Zsebemben sok kicsi alma van”*. 2012; Nyelvi kapcsolatainkról másképpen I-II. *Általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* 2012; Nyelvi kapcsolatainkról másképpen III. *A komi-zürjén nyelvjárási és a magyar nyelvi kapcsolatok nyelvi és őstörténeti tanulságai.* 2013; Nyelvi kapcsolatainkról másképpen IV-V. *Számneveink.* 2013; *A névmások.* 2013; *Kis orosz nyelvtan és gyakorlókönyv.* 2013; Nyelvészeti őstörténeti Füzetek 4. *Idegen szavak, kifejezések a nyelvészetben.* Miskolci Bölcsész Egyesület, 2006; *Русская грамматика для высших.* Czeglédi Katalin, Hungary (Венгрия), Pilisvörösvár, 2014; *Magyar nyelv magyarul tanulók számára.* (Kezdőknek, haladóknak), 2014.

CSAJÁGHY GYÖRGY (Pécs, 1950)

– zenetanár, népzenekutató, tárogatóművész, történész

A pécsi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zene- és Ének-tanárképző Főtanszakán klarinét tanárként jeles eredménnyel diplomázott 1973-ban. 1971-nyarán, a siklósi Várfesztiválon szólistaként különdíjat kapott virtuóz klarinét játékaért.

1972-től a Pécsi Filharmonikus Zenekarban, majd 1973-tól a Pécsi Nemzeti Színház, illetve a Filharmónia Zenekarában működött, mint zenekari klarinét- és szaxofonművész. A művészi munka mellett mellékfoglalkozásban zenepedagógiai tevékenységet folytatott – tanított Baranya megyei zeneiskolákban. Az aktív hangszeres pályafutása alatt a klasszikus zene művelése mellett – általában

szólistaként – a legkülönbözőbb könnyűzenei és népzenei területen dolgozott, s játszott – többek közt – fúvószenekarokban és népi együttesekben. Fúvós és népi együttesekkel számos külföldi turnén vett részt, mint klarinét, szaxofon és tárogató szólista. Az utóbbi időben a klarinét mellett a leginkább művelt hangszer a tárogató, de más fafúvók, köztük népi hangszerek játékos is. (2000 januárjában jelent meg egy tárogató CD lemeze, melynek érdekessége, hogy a ma ismert tárogató kuruc kori elődjeinek nyomán készült [oboaszerű] hangszert is megszólaltatja. E lemezt hangszertörténeti ismertetésekkel bővítve 2009-ben újra kiadták.)

1980-tól érdeklődése egyre inkább a magyar őstörténet és az ezzel összefüggő népzene kutatás felé irányult. Ezzel párhuzamosan hosszan tanulmányozta az orientalisztikai, valamint a magyar őstörténettel kapcsolatos zenei, néprajzi, történeti, régészeti, antropológiai, stb. szakirodalmak legkülönbözőbb területeit, s ezzel párhuzamosan népzenei összehasonlító kutatómunkát végzett. Külföldön Bulgária délnyugati vidékén, Törökország kisázsiai területének déli részén és északon, Trabzon környékén végzett kisebb, népzenei vonatkozású kutató tevékenységet.

Érdeklődési körébe tarozik mindenekelőtt a közép- és belső-ázsiai korai lovasnépek leszármazottainak dallamvilága és hangszerei, illetve a hunok, avarok, a különböző türk/török népek énekes és hangszeres zenei emlékeinek, köztük ásatag hangszerek feldolgozása, és a felsoroltak összefüggései a magyar énekes és a hangszeres népzennel is.

A fenti tárgykörben 1993-tól gyakorta tartott tudományos előadásokat, valamint 1994-től rendszeresen publikál, öt önálló kötete és több tucat cikke jelent meg, és nemzetközi konferenciákon is részt vesz előadóként. Maga is szervezett őstörténeti tudományos konferenciákat Pécsen, valamint 15 évig szervezte a Pécsi Ifjúsági házban a „Fejezetek a magyarság őstörténetéből” c. előadás sorozatot. Több egyetemen tartott a magyar őstörténet kutatással összefüggő népzene tudományi kurzusokat.

2010-ben jeles eredménnyel nyert diplomát a PTE Bölcsészettudományi Karán, történelem szakon.

Munkái a határokon túl is megjelentek. Erdélyben, Csehországban, Ausztráliában stb. láttak napvilágot az ottani magyarok kiadásában. (Erdélyben, Csehországban és Szlovákiában előadásokat is tartott.) Több tudományos társaság tisztelte meg tagságával. Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesületnek, a Kőrösi Csoma Társaságnak és dísztagja a Zürichi Magyar Történelmi Egyesületnek. 2001 januárjában a Magyar Kultúra Lovagrend fogadta tagjainak sorába.

2012-ben nyugdíjba vonult, magyar őstörténettel kapcsolatos munkáját és művészeti tevékenységét tovább folytatja.

Dr. CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY (1971–)

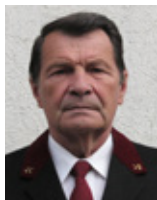
– néprajzkutató, kulturális antropológus, író, jogász

Először jogot és filozófiát tanult az ELTE-n, majd logisztikát a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskolán, később néprajzot és kulturális antropológiát a Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszéken. Kutatásai során járt a Szahara nehezen megközelíthető, belső vidékein, Dél- és Belső-Ázsiában, Szibériában és az Urálban. A kasmíri (észak-pakisztáni) hunzakutok körében végzett terepmunkájáról az American Anthropological Association folyóiratában terjedelmes elemzést publikált (*Flying with the vanishing fairies*, *Anthropology of Consciousness*, Vol 22. 2011: 159–187.), amely témában magyar nyelven önálló kötetet is megjelentetett (*Tündérek Kihalófélben*. Napkút Kiadó, Budapest, 2004). Néprajzi és kulturális antropológiai munkái főleg a vallási néprajz, az etnicitás, a közösségkonstrukció, a folklór és a közösségek diszkurzív folyamatai és a hálózatelmélet témakörében születtek az elmúlt években. Regionális tanulmányokat végzett az Urálban (2008–2013), illetve Pakisztánban és Északnyugat-Indiában (2001–2005). Az utóbbi négy évben a Kárpát-medencében és Oroszországban vallási megújulási mozgalmak és újpogány közösségek körében végzett gyűjtőmunkát, vizsgálva közösségkonstrukciójukat, az etnicitás megjelenését és a közös kulturális javak kialakításának diszkurzív folyamatát. Meghívott előadóként az ELTE-n, a kaliforniai UCLA-n és a kiotói Sangyo University-n is beszámolt kutatásairól. Néhány kutatásáról dokumentumfilmet is készített a Duna Televízió közreműködésével. Irodalmi munkássága során több száz verset és novellát publikált különböző irodalmi folyóiratokban, verseit angol és szerb nyelvre is lefordították.

DR. CSISZTAY GIZELLA

1980-ban végezett az ELTE lengyel–magyar szakán. Hosszú évekig dolgozott középiskolában, emellett lengyel írókat fordított magyarra. 1990-től 1994-ig az MDF külügyi osztályán és a Magyar Külügyi Intézetben dolgozott. 1995-től nyugdíjba vonulásáig ismét tanárként tevékenykedett a budapesti Szent Margit Gimnáziumban és az ELTE Magyar nyelvi lektorátusán. A lengyel magyar kapcsolatok építéséért 2010-ben a lengyel kulturális miniszter különdíját kapta, előtte Budapesten fordításaiért Füst Milán díjban részesült. Ebben a témában öt könyvet írt és legalább húszat fordított. Férje Mandics György író, jelenleg Budapesten élnek.

Dr. FEHÉR ANDRÁS (Kunhegyes, 1944. febr. 16.)

– kohó- és hőkezelő szakmérnök

Édesanyja Madarász Ilona varrónő (1913–1983). Édesapja Fehér Miklós motor és gépserelő (1911–1994).

Az általános iskolát Kunhegyesen (1950–1958), középiskolai tanulmányait a Kerpely Antal Kohó és Öntőipari Technikumban végezte. Öntészechnikus. A Nehézipari Műszaki Egyetemen tanult (1962–1967), és „képlékeny alakító kohásztechnológus kohómérnök”-i oklevelet szerzett (1967). 1967-ben a Dunaújvárosi Felsőfokú Technikumban, majd főiskolává válása után 1970-ben a NME Kohó és Fémipari Főiskolai Kar Alakítástechnológiai Tanszékén dolgozott. Kezdetben gyakornokként, majd tanársegédi, adjunktusi és docensi kinevezést ért el. Oktatói munkássága alatt, az utolsó 20 évben előadója volt az Anyagszerkezettan, a Fémtan, az Anyagvizsgálat és Hőkezelés tárgyakkal. Ezeket gépész és kohász hallgatóknak oktatta. 1968–1970 között a NME-en hőkezelő szakmérnöki oklevelet is szerzett. 1977-ben végezte el a Marxizmus-Leninizmus esti egyetemének 2 éves Filozófiai Szakosító tanfolyamát. 1974–1982 között a Dunaújvárosi Repülőklubban sportolt és ezüstkoszorús vitorlázó repülő fokozatig jutott el.

1983-ban a NME-en „*Termomechanikai kezelések hatása az unikor acélok mechanikai tulajdonságaira*” című értekezésével műszaki egyetemi doktori oklevelet kapott. Megszerezte időközben, az oktatás érdekében, a radiográfiai és ultrahangos roncsolásmentes anyagvizsgálói képesítést is. (RT3; UT3). 1993-ban munkahelyet változtatott, és a Dunaferri Qualitest Minőségügyi Kft-nél helyezkedett el, vizsgálatfejlesztési osztályvezetői munkakörben. A Kft jogutódjától 2004-ben ment el kerkedvezményes nyugdíjba.

Dr. FLÓRIÁN CSABA (Marosvásárhely, 1952. jún. 16.)

– orvos, Csoma-hagyományápoló

Középkiskoláját és az orvosi egyetemet is szülővárosában végzi. 1978-tól Magyarországon él, előbb Tapolcán, majd Ajkán orvos. Szakképesítései: családorvostan, foglalkozás: egészségügy. Háziorként, kórházigazgatóként dolgozott nyugdíjazásáig.

Tudományos érdeklődési területei: egészségügyi informatika (Izd. *Orvos a világhálón* c. könyvét), internetes tartalomfejlesztés.

Érdeklődési területei: őstörténet, művészettörténet, Marosvásárhely helytörténete. 2000-tól internetes honlapot szerkeszt Kőrösi Csoma Sándor életével, munkásságával kapcsolatos tudományos, irodalmi, képzőművészeti alkotásokról, emlékhelyekről.

2003–2010 között többször járt Csoma nyomában Tibetben és Ladakhban (Kanam, Pukhtal, Zangla).

FRIEDRICH KLÁRA (Budapest, 1948)

– tanár (gyógypedagógus, logopédus, fejlesztő pedagógus), író, rovásírás oktató/ kutató.

Tanári diplomáját a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán szerezte. Nappali tagozaton végzett 1974-ben. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemre többször jelentkezett, művészettörténész szeretett volna lenni, azonban mivel családját klerikális reakciónak nyilvánították, nem nyert felvételt. (Nagyapja és dédapja felvidéki katolikus kántortanítók voltak, anyai nagyszülei „kulákok”, szülei templomba járó, vallásos emberek.)

A rovásírást gyermekkorában tanulta meg édesapjától. Ugyancsak tőle hallotta először, hogy a magyarság őshazája a Kárpát-medence. Családjában hagyomány volt a magyarságtörténelme, művelődéstörténeti értékei iránti érdeklődés. Tanári munkája mellett önképzéssel fejlesztette magát ezen a területen. Férjével, Szakács Gáborral együtt tanult Dr. Zakar Andrástól, Mindszenty hercegprímás úr titkárától is. László Gyula, Grandpierre Endre, Dümmerth Dezső, a Körösi Csoma Társaság előadásaira jártak, továbbá az Országos Széchényi Könyvtárban, múzeumokban, utazásokon szerezte ismereteit. Jelenleg sem a világhálóról szedi le anyagait, hanem a nagy könyvtárakban és a helyszíneken kutat rovás emlékek után. Több rovás emléket fedezett fel és írt le először. Megmentette a 2. margitszigeti rovásírásos követ a pusztulástól, sikerült az Aquincumi Múzeumba juttatnia.

1994-től jelennek meg ismeretterjesztő írásai, tanulmányai különböző újságokban, kiadványokban, 2003-tól pedig könyvei a magyar őstörténet és a rovásírás témakörében, ezeket helyszíni és könyvtári kutatások alapján írja.

50 részes sorozatot írt a rovásírásról a Honlevegélbe, a Magyarok Világszövetségének lapjába. Sorozatokat ír felvidéki, erdélyi újságokba.

Hiteles források alapján verseket írt férje történelmi zeneműveire.

Fontosabb kiadványai: *Rovásírás gyakorlatok nem csak gyerekeknek*, *Attila ifjúsága*, *Roga királyfi* (e két utóbbi rovásírásos olvasókönyvek), *Rovásírás tankönyv és szakköri ötlettár*, *Hajnalkövek* (versek), *Írástörténeti áttekintő magyar szempontból*, *Roga hun király*, *Grál kehely-király kehely*, *Felvidéki rovásírásos emlékek*, *Megfejtések könyve I., II.*

2005-ben készített egy összetett, fejlesztő hatású rovásírásos játékot. Férjével közös könyveinek címei Szakács Gábornál olvashatók. Honlapja: www.rovasirasforrai.hu

A Történelmi Vitézi Rend tiszteletbeli tagja, Gábor Áron Díjas (Székelyföldi ajánlásra), Kerecsenfészek Díjas, a Budapest XVI. kerületéért Kitüntetés és a Kárpát-medencei Vitézi Rend Érdemérem tulajdonosa.

HALASY NAGY ENDRE (Debrecen, 1952)

- újságíró, kultúrhistorikus

A szembetűnő ellentmondásokkal, a józan ésszel is felismerhető történelemtudományi és nyelvészettudományi anomáliákkal foglalkozik tanulmányaiban. Ezernél több publikációja jelent meg különböző tudományos újságokban és közéleti folyóiratokban, hetilapokban, napilapokban, magazinokban. Megjelentek írásai az Eleink, Édes Anyanyelvünk, Turán, Dobogó, Kapu, Demokrata, Magyar Huszár, Magyar Nemzet, Interpressz Magazin, Utazási magazin, Hunnia stb. kiadványokban. Foglalkozott elhallgatott történeti kérdésekkel (*Besenyő ünnep vagy honfoglalás*), tudományosnak álcázott tévedésekkel (*Piccolomini sosem mondta*) nyelvészetpolitikával (*Nyílt levél Pusztay János professzornak*).

A huszárság elhallgatott történetével (*Honnan jön a huszár*), megsemmisített magyar történelmi emlékekkel (*A kilencből három maradt*), a hunok népével (*A király emléke*), a magyar koronával (*Hogyan került Szvatopluk fejére a Szent Korona*), a magyar koronákkal (*Bocskai koronája, tények és tévhitek tükrében*), ünnepeink történetével (*Fénylő fa sötét téli éjben*), az eltüntetett évszázadokkal (*Az idő ugratása*), stb.

Kezdeményezője eltagadott történeti munkák, a hivatalos tudomány által elhallgatott művek megjelentetésének, mint Sajnovics *Demonstratio*-ja latin nyelvű eredetijének és magyar fordításának hazai kiadása.

A hivatalos tudomány által elhallgatott kutatók személyének és munkásságának közreadója, így Dr. Götz László (*Keleten két a Nap c.* írása az Édes Anyanyelvünkben) és Dr. Érdy Miklós történelmi felfedezéseinek (*Teáskannákból történelmet*) első magyarországi megismertetője.

Emléktáblák felállítását kezdeményezte a határon túli magyarság lakhelyein Széchenyi Istvánnak (ezek állnak: Kézdivásárhelyen, Lendván, Hidaskürtön, Ipolyságon, Komáromban, Brassóban, Bánffyhunyadon, Nagyenyeden, Beregszásztól, Tiszaújlakon) és Kossuth Lajosnak (ezek állnak már: Drezdában, Lendván, Ipolyságon, Vásáruton, Beregszásztól).

Tapasztalta, hogy a magyarság történelméről rengeteg téves információ kering. A magyarság története iránt az érdeklődés fokozott, és a nem elérhető, vagy csak a nehezen összekereséghető információk hiányában felfokozott. Sokszor és sok helyen elmondta, hogy a magyarság történelmén kód ül, amelyet nem sikerült még megnyugtatóan elosztatnia és tisztáznia az elmúlt másfél évszázad tudományos erőfeszítéseinek. Tevékenységének ars poeticája, hogy a magyarság eredetét tekintve újra kell kezdeni a kutatást, és nem toldozgatni-foltozgatni, hanem újra kell írni a magyarság történelmét.

HALÁSZ PÉTER (Budapest, 1939. okt. 28.)

– agrármérnök, népművelő, szerkesztő, néprajzkutató

A gödöllői Agrártudományi Egyetemen (1959–1962) agrármérnöki oklevelet szerzett (1962). Az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos munkatársa (1966–1993), majd főmunkatársa (1969–1993); a Magyar Művelődési Intézet igazgatója (1993–1995); az MMI főmunkatársa (1995–1997); a Duna Televízió főszerkesztője (1997–2001); 2001-től az MMIKL főtanácsosa. A mezőgazdasági kistermelés és a magyar falu szociológiai kérdéseit kutatta; az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalommal, a honismereti mozgalommal, közművelődéssel, a határon túli magyarok művelődésével, a Kápát-medence magyar népcsoportjaival, valamint a moldvai csángók néprajzával foglalkozik.

Főbb művei: *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. szerk., Bp. 1991; *„Mégfog vala apóm sokcor kezemtül”* (szerk.): Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Bp. 1993; *A moldvai magyarság bibliográfiája*, Bp., 1996; *A Lakatos Demeter Egyesület története*, Bp., 2002; *„Bokrétába kötögetém vala”*. *Tanulmányok a moldvai magyarok néprajzából*, Bp., 2002; *Nem lehet nyugtunk. Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról*, Magyar Napló, Bp., 2004; *A moldvai csángómagyarok hiedelme*. General Press, 2005; *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. Bp., 2007; *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. General Press, 2010; *„Cserefának füstje hozta ki a könyvemet” – Néprajzi tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról*. Kriza János Néprajzi Társaság kiadása, 2015.

Dr. IANCU LAURA

(Török hídja, Podu Turcului, Moldva, 1978)

– író, költő, néprajzkutató

Budapesten, Szegeden és Pécsen végezte egyetemi tanulmányait; néprajzbölcsész, hittanár, politikai kommunikáció és óvodapedagógus végzettséggel rendelkezik. Doktori fokozatot a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola néprajzi programja keretében szerzett. 2011-től a MTA BTK Néprajztudományi Intézet tudományos munkatársa. Kutatási területe a moldvai magyarság vallásossága, a jásvásári egyházmegye története. 2000-től szépirodalmi munkái is jelennek meg. A Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja. Fontosabb díjai: József Attila-díj (2012), Jankó János-díj (2013).

Dr. KALMÁR ISTVÁN (Pomáz, 1947)

– matematikus, egyetemi oktató

Iskoláit Debrecenben végezte, egyetemi diplomáját a debreceni KLTE-n alkalmazott matematika szakon szerezte 1972-ben. Azóta a KLTE oktatója.

Szakterületei: valószínűség-számítás, logika. Phd fokozatot kvantumlogikai munkáiért kapott. A debreceni Kőrösi Csoma Sándor Egyesület alapító tagja (1991), s azóta elnöke. A kovásznai Csoma-konferenciák rendszeres résztvevője.

KANALAS ÉVA

– énekművész, az Ojanna Hangszínház alapítója

1970-ben született Békéscsabán, az Alföldön. Az éneklés mély szeretete gyermekkorá óta kíséri, mindig is tudta, hogy énekesnő lesz. Kezdetben archív felvételeket hallgatott a tiszta forrásból. Későbbi mestereinek azokat a falusi énekeseket nevezi, akikkel moldvai, erdélyi, kalotaszegi, hétfalusi, gyimesi, mezősi, majd később dél-szibériai gyűjtőútjai útja alkalmával találkozott. 1987-től kezdve napjainkig gyűjt népdalokat a Kárpát medencében, de elsősorban a Keleti Kárpátokon túl élő Szeret folyó menti moldvai csángó magyarok felgyűjtésén dolgozik. 1991-ben népdal kategóriában elnyeri a „Népművészet Ifjú Mestere” kitüntető címet, szülőben és Fábry Géza kobozkíséréte mellett több alkalommal szerepel a „Magyarországi Táncháztalálkozó” lemezeken (1990, 1991, 1992).

Az ének-koboz párosítás új szintet hozott a táncházak zenei életébe. Újdonságát az jelentette, hogy egy egészen hiteles, ugyanakkor modern hangvételű, addig nem hallott népdal anyaggal tűntek fel a magyar táncház zenei életében. *Ha folyóvíz volnék...* (1991) c. és *Addig megyek a víz mellett* (1994) c. *Moldvai Csángó Népdalok* kazettájuk énekei közül a *Túl a vízen egy kosár*, *Zöld az erdő, zöld a petrezselyem...* (Aludjál, aludjál...), *Recés a szőlő levele...* több magyarországi ismert zenekarok slágerdalaivá is vált (Kaláka, Ghymes; Aludjál, aludjál, Istennek bányája). E két kazetta válogatott dalaiból a holland PAN Records CD-t jelentetett meg *Túl a vízen...* (Across the water), amelyet a világ számos országában terjesztenek. Fábri Géza kobozművésszel 1990-től 1995-ig dolgoztak együtt a moldvai csángó énekek kobozkíséréttel való megszólaltatásán, rekonstruálásán.

Számos hazai és nemzetközi fesztiválon mutathatta be a magyar népzene legtöbb keleti párhuzamot hordozó népdal kincsét. Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Romániában, Jugoszláviában énekelte e válogatott dalokat. Énekesi pályafutására döntő hatást gyakorolt, hogy eljuthatott olyan távoli vidékekre, mint az Orosz Föderáció délkelet-ázsiai köztársaságaiba, ahonnan feltételezhetően a magyarok valaha elindulhattak Európa felé. Az Altáj hegységben,

Tuvában, Hakasz Földön, később Baskíriában gyűjtötte az ott élő népek dalait és énekelte köztük a rokon magyar népdalokat. Tanulmányozta a díszítés módokat, azok ének-technikai megvalósítását, legfőképpen azt az élő alkotási folyamatot, amely az énekesben a pillanat szülte megnyilvánuláskor spontán dallamok és szövegek megszületéséhez vezet. Az 1996-os altáji expedícióval egy időben kezdett el dolgozni Szabados György zeneszerző-zongoraművésszel.

1999-ben megalapította az Ojana Hangszínházat. E rituális közeg, amelyben az emberi hang, mint hangszer jelenik meg, ahol az ének a pillanatban születik, az artikulálatlan beszédől a táltosi éneklésen keresztül a magyar népdalokig, miközben mindennapjainkban is új élő rítust teremtenek.

MANDICS GYÖRGY (Temesvár, 1943. jan.4.) – író, költő, matematikus, írástörténész

Temesváron érettségizett (1961), s ott végezte el a Tudományegyetem matematika–fizika, elméleti-mechanika szakát (1966). Később Bukarestben a Politikatudományi Akadémián újságíró-szerkesztő szakot is végzett (1977). Matematika tanár, könyvszerkesztő, újságíró, majd egy nemzetközi kulturális TV főszerkesztője Budapesten, a Bolyai Műhely tehetségkutató és gondozó tanára. Ma nyugdíjas.

Az írástörténetben fő kutatási területei a protoírások, valamint a rovásírás. A proto-írásokról írt monográfiáját a *Rejtélyes Írások könyve*, Albatrosz, Bukarest, 1981, a MTA is újra kiadta Budapesten 1987-ben *Rejtélyes írások* címen.

Részletesen feldolgozta a magyar rovásírás teljes leletanyaga történetét (*Róvott múltunk*. Arad, 2009–2010, I–III. kötet, 2002 oldal). Ezek után a hosszú rovásszövegek kritikai kiadását végezte el. Ebből négy kötet jelent eddig meg. *Somogyi Antal rovásírásos gyűjteménye*, I–IV., valamint egy magyarázó kötet, mely a gyűjtemény ihletője személyét világitja meg: *Janus Pannonius és a rovásírás*. Magánkiadás, 2016.

Életműve további része versesköteteket, regényeket, riportköteteket, sci-fiket, irodalomkritikai műveket, matematikai műveket, kultúranropológiai műveket ölel fel magyar, román és német nyelven. Több műfordításkötetet is adott ki román, német és lengyel nyelvű szerzőktől. Önálló verseskötete jelent meg németül és lengyelül, s ugyanezen nyelvekre fordították regényét a temesvári forradalom történetéről.

Műveiert nagyszámú díjat is kapott. A Román Írószövetség kritikai díja, Arany meteor-díj, az Év legjobb könyve Díj, kétszer, Erdélyi szövetség díj, Agyagtábla-díj, A tehetséges fiatalok neveléséért, életműdíj stb.

Prof. Dr. MARÁCZ LÁSZLÓ KÁROLY

(Utrecht, Hollandia, 1960. május 19.) – nyelvész, tanár, az Amszterdami Egyetem Kelet-Európa Intézet európai tudományok professzora és a Török Akadémia, Astana, Kazakisztán külső munkatársa.

Marác László Károly a hollandiai Utrecht városában született '56-os magyar szülők gyermekeként 1960-ban. Az 1956-os forradalom emlékei mélyen éltek a családban, meghatározták elkötelezettségét a magyar nyelv és kultúra, a magyarság iránt. 1978-tól a groningeni egyetem bölcsészkarán a hungarológia és általános nyelvészeti szakán tanul. Lefordítja hollandra Sánta Ferenc Az ötödik pecsét c. regényét, amely meg is jelenik az amszterdami Loeb kiadónál. Megismerkedik a vidéki magyar közösség életével, mikor a nyolcvanas évek elején helynévkutatással foglalkozik és feldolgozza Fertőd helyneveit. 1984-ben befejezi egyetemi tanulmányait, a magyar névtűs csoport szerkezetéről írja szakdolgozatát. MA diplomáját cum laude kitüntetéssel veszi át. PhD-i disszertációját a magyar nyelv mondattanáról írja. 1984–1989 között számos nyugati nyelvészeti szaklapban teszi közzé elméleteit a magyar mondattan szerkezetéről, nemzetközi konferenciákon előadásokat tart. 1989-ben november 30-án bölcsészdoktorrá avatják a Groningeni Egyetemen. 1990-ben a bostoni műszaki egyetemen, az MIT-n, vendégtudósként tartózkodik. Amerikai és kanadai egyetemeken előadásokat tart a magyar nyelv és grammatikáról. 1992-től az Amszterdami Egyetem Kelet-Európa Intézet tanára, ahol magyar nyelvet, hungarológiát, magyar történelmet tanít.

1992. február 2-án néma tüntetést szervez Tőkés László, a temesvári hős védelmében szintén a hágai román követségnél. 1995-ben holland nyelvű könyve jelenik meg a magyar sorskérdésekről. A könyv előszavát Tőkés László írja (Hongaarse kentering: een politieke beschouwing over Midden-Europa, Aspekt, Nieuwegein, 1995, 350. ISBN 90-75323-06-9). 1996-ban a könyvnek angol változata is megjelenik. A könyv a magyarság jövőjére vonatkozólag is biztató útmutatásokat ad. A könyv holland változata 1995–1997 között nagy vihart kavart akadémiai, média- és politikai körökben egyaránt. Az összmagyarságért különösképpen pedig az erdélyi magyarságért folytatott tevékenységéért Nagyváradi Bocskai-díjjal tüntetik ki. A másik két díjazott Tőkés László és a Duna TV.

A nyugati magyarság körében több előadást tart a Magyar újjászületésről: kétszer is bejárja Amerikát a magyar egyesületek vendégeként, Németországban ugyanezt teszi.

1995-től a magyar-holland kapcsolatokkal foglalkozik. 1996-tól az Amszterdami Egyetem által kiadott Ablak c. közép-európai magazin főszerkesztője. 1998-ban felkérte az amszterdami székhelyű European Cultural Foundation, hogy szerkesszen kötetet Közép-Európa integrációjáról 2000. május 19–20-án

résztevője a Magyarország 2000 c. konferenciának, amelyet a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor, elnökölt.

Véleménye szerint a magyar nyelvnek önálló szerkezete van, s nemcsak a finnugor rokonsági kötelék létezik. Kutatási eredményei e témában Magyarországon is megjelentek: (1998) *A finnugor-elmélet tarthatatlansága nyelvészeti szempontból*. Turán, I évf./5, 11–28., (1999) *A magyar nyelv eredete és kutatásának módszertan-elméleti irányelvei*. Főnix, 10, 3–20., (2000) Turán, II évf./6, 23–35., Marác László és Molnos Angéla: *A magyar nyelv helyzete, A magyar-rokhoz, próza-antológia, Magyarországért, édes hazánkért kiadó, 2000, ISBN: 9630039656, 317–323.*

2001. január 22: „A Magyar Kultúra Lovagjává” avatják Budapesten.

2004. május 27: nagyszabású konferenciát szervez és elnököl az Amszterdami Egyetemen az „Európai nyelvi sokszínűségről”

2004-ben a holland külügyminisztérium megbízta azzal, hogy lapot szerkeszzen Európáról. Az Európa Magazin első száma 2004. szeptember végén jelenik meg.

2015. márc. 27: a kazakh Eurasian National University az egyetem tiszteletbeli professzori címben részesíti.

2017-es könyvhétre jelenik meg az Elhallgatott közép-ázsiai nyekvrokonaink c. könyve a Fríg kiadó gondozásában.

2018. május 7-én megkapja a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét.

Dr. MÜLLER ALAJOS (Budapest 1937. április 28.)

– tengerkutató

Általános és középiskoláját Budapesten a XX. kerületben végezte, tanulmányait 1955-ben az ELTE biológia-földrajz szakán folytatta. 1956. november végén, mint másodikéves egyetemista, kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Németországi egyetemeken, Hamburgban, Heidelbergben és Kielben tanult tovább, mint biológus hallgató. A kielii egyetem Tengertani Intézeténél doktorált 1967-ben óceánográfia főszakon, limnológia és zoológia mellékszakokon.

Kutatásait az Északi-és Balti-tengeren, az Atlanti-óceán északi és központi tengerrészein, valamint Fülöp-szigetek vizein végezte. Kutatási területe a zooplankton ökológiai problémái, különösen a tőkehal életfeltételei. Kutatási eredményeit számos közleményben tette közzé angol, német és magyar nyelven.

Távolkeleti küldetése során többször szakította meg útját Kőrösi Csoma Sándor nyomdokait látogatva Kalkuttába, Dardzsilingbe, Lehbe.

2000-ben nyugdíjba vonult, 2001 júniusáig édesanyját ápolta Budapesten. 2002-ben hivatalosan is Magyarországra költözött.

Dr. NAGY LAJOS (Nagyernye, 1933, aug. 2.) – orvos, író
1953-ban érettségizik Marosvásárhelyen a mai Bolyai Liceumban. Ugyanitt végzi el az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Főiskolát. Mint körorvos, 1961-től Rétyen működik egészen nyugdíjazásáig. Több szakdolgozattal szerepel a különböző orvosi konferenciákon.

Könyvei: *Réty*. Médium kiadó, Sepsiszentgyörgy (Ssztyg), 2005; *Nagyernye*. Médium kiadó, Ssztyg. 2007; *Elfelejtett rétyiek*. Médium, Ssztyg. 2008; *Életünk kórtörténete*. Pallas Akadémia, Csíkszereda; *Komolló*. Charta K. Ssztyg. 2009; *Múló évek sodrásában*. Charta K. Ssztyg. 2010; *Fény és árny*. Charta K. Ssztyg. 2013. *Orvosportrék*, a magyarországi NDP kiadó *Emlékezzünk orvosainkra* 10–17. számaiban.

Társ szerző: *Emlékkönyv – A sepsiszentgyörgyi kórház 145 éve; Magyar orvosírók és képzőművészek antológiájában: A kor pirosabbik arcán* (2006), *Golgotajárás* (2013).

A Háromszék napilapban és a Székelyföld folyóiratban alkalmasszerűen közöl ismeretterjesztő és közéleti írásokat.

NAGY MARI – textilművész

Vidák István textilművész felesége. A '80-as évektől Kecskeméten élnek. A népművészet megújítását kereső programjával férjével együtt indult el a hetvenes évek elején Gödöllőről. Faluról falura járva gyűjtötték magukba azt a tudást, emberséget, ami ma is legfőbb támaszuk. 1979 óta folyamatosan kutatják, mivelik és tanítják honfoglaló őseink hagyatékát, a nemez-készítést. Tanulmányutakon tökéletesítették tudásukat 1979–2011 között.

Kecskemétre települve közreműködtek a Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely hagyományt és játékkultúrát terjesztő műhelyprogramjának kidolgozásában (1982–1997). Megteremtői a hazai játszóház programnak.

1986 óta tagjai a Magyar Alkotóművészek Országos Szövetségének, mint textilművészek.

Elindítói a hazai és a külföldi nemez oktatásnak. 1984-ben Nemzetközi Nemez-művészeti Világtalálkozót, 1985–88 között Nemzetközi Alkotótáborokat szerveztek Kecskeméten és Székekpusztán. Ez a négy év lett a nemez-készítés újrafelfedezésének és elterjesztésének kezdete a világon. Ezek anyagából számtalan alkalommal rendeztek kiállításokat, melyek célja a nemez hazai és külföldi megismertetése volt. Tevékenységük hatása az archaikus kultúra terjesztésében napjainkra messze túllépte Magyarország, de Európa határait is. (Tevékenysügről részletesebben Vidák Istvánnál).

Közös kiadványaik: *Kaskötés, kosárfonás*. Múzsák könyvkiadó Bp., 1980. Kecskemét, 1996; *Nemezkesztés*. Planétás Könyvkiadó, Bp., 1997; *Nemezjátékok*. Kecskemét, 1997–98 (magyar, német, angol); *Fűben, fában játék*, Planétás Könyvkiadó, Bp., 1999; *A szőrlabda elterjedtsége Euráziában* – tanulmány a Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyvben, 2000; *Türkmen nemezkesztés*, Kecskemét, 2000. (videofilmmel); *Türkmen nemezkesztés és mai felhasználása*, Kecskemét, 2001.; *Magyar gyékényesek*, Hatvany Lajos Múzeumi Füzetek, Hatvan, 2001; *Elfelejtett ősök árnyai*, tanulmányok 1972–1998, Püski Kiadó, 2001; *Hímzett nemezszakok*, Kecskemét, 2003, *Kosszarv* (kírgiz minták és jelentésük), Kecskemét, 2003; *Tuseti nemez* (nemezkesztés Grúziában), Kecskemét, 2003; *Kazak szírmak* (szabott, varrt nemez), Kecskemét, 2003; *Gondolatok a nemezszátráról*, Kecskemét, 2003; *Új magyar nemezszátrak*, Kecskemét, 2003; *A kosárkötés magyar hagyományai*, Kecskemét, 2003, 2009; *Nemezművészet, hagyomány és újrafelfedezés*, Duna–Tisza közti Népművészeti Egyesület, Nemezművészeti Műhely NKA támogatással, Kecskemét 2005; *Csivirintem, csavarintom, szövés–fonás gyerekekkel eszközök nélkül*, Kecskemét 2007; *Gránátalma színe, növényi festés*, Kecskemét, 2007; *Olyan kék, mint az ég – festés indigóval*, Kecskemét 2007.

NEMES GYULA (Nagyernye, 1969. június 12.

– történész, publicista

Tanulmányok: 1987-ben érettségizett Marosvásárhelyen, majd 1990 után több tanfolyamon vett részt (néprajz, angol, rovásírás, stb.). 2010-ben szerzett történész oklevelet a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen.

Tudományos, közéleti munkássága: 2003-tól foglalkozik helytörténet-, néprajzkutatással, hat falutörténet (monográfia) szerzője vagy társszerzője. Két tanulmánykötet szerkesztője, nyolc történelmi tanulmánya jelent meg tanulmánykötetekben és több mint 50 tudománypopularizáló cikkét közölték különböző szaklapok. Publicisztikai jellegű írásainak a száma meghaladja a 350-et. A marosvásárhelyi Központ hetilap munkatársa (de rendszeresen közöl más lapokban, kiadványokban is. Pl: Székely Kalendárium, Székelyhon, Maros-Mezőségi Kéve, Marosszentgyörgyi Füzetek), a Nagyernyei Református Egyházközség főgondnoka, a Maros-Mezőségi Református Egyházmegye Presbiteri Szövetségének alelnöke. 38 tudományos, egyházi-, közéleti konferencián, rendezvényen vett részt, ahol előadást tartott.

Önálló kötetei: *Élet a Virgó vize mentén. Adalékok Csejé és Tófalva monográfiájához*. Marosvásárhely, 2011, Mentor Kiadó. *Marosszentgyörgyi történetéből*. Marosvásárhely, 2012, Mentor Kiadó. *Székelykakasd 500 éves történetéből*. Marosvásárhely, 2015, MasterDruck Nyomda. (Második kiadás: 2018).

Bekecs alatt Nyárád tere. Csíkfalva község története. Marosvásárhely, 2016, MasterDruck Nyomda. *Érdemessé tett életek (Interjúk, Riportok)* Marosvásárhely, Nagyernye, 2017, Garabontzia Kiadó. *A közösségért tenni érdemes! (Riportok, Interjúk)* Marosvásárhely, Nagyernye, 2017, MasterDruck Nyomda. Szerkesztett kötetei: *Öreg tölgyfák árnyékában. Tanulmányok Marosszentgyörgyről.* Marosvásárhely, 2015, Lector Kiadó. *Aporok szolgálatban. Apor-konferencia.* Stúdium Kiadó, Marosvásárhely, 2016.

Dr. OBRUSÁNSZKY BORBÁLA (Ózd, 1972. május 31.)

– történész, orientalista

1997-ben szerzett diplomát az ELTE BTK történelem–mongol szakán. Ezt követően Mongóliában, a Mongol Nemzeti Egyetemen végezte posztgraduális tanulmányait. 2000-ben védte meg doktori disszertációját.

Fő kutatási területe a régi belső-ázsiai nomád népek korai története és társadalomszervezete. Mongóliában mongol szakértők vezetésével végzett kutatásokat, és később tanulmányutak keretében sok, új ismerettel gazdagította a hazai kutatást. Az elmúlt két évben a déli hunok történelmét kutatja intenzíven. Több tudományos és ismeretterjesztő tanulmánya jelent meg hazai és külföldi lapokban. Több monográfiát, fordítást, tanulmányt jelentetett meg.

Könyvei: *Dandzsarabdzsaj és hagyatéka.* In: *Ethnographia* 2. 247–264., 2005; *Dzsingisz kán: A Bölcsesség kulcsa.* (ford.), Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Bp., 2005; *A hunok kultúrtörténete.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Bp., 2006; *A nesztoriánus kereszténység.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Bp., 2006; *Four Assumable Hunnic-Chinese Names of Dignitaries in the Hungarian and Slavic Medieval Tradition in Central Europe.* In: *Eurasian Studies Yearbook*. 79. 2007, 130–138.; Batszajhan, Zagd: *A hun népek története.* Ford. Obrusánszky Borbála, Farkas Lőrinc Imre, Budapest, 2006; *Hunok a Selyemúton.* Masszi, Bp. 2008; Kertai Zalánna: *Attila unokái – Successors of Attila.* Magyar – angol nyelven, Hun Idea K. 2012; *Európa ura, Attila.* Tortoma, Barót, 2016.

Dr. OLÁH GÁL RÓBERT (Marosvásárhely, 1958. június 13.)

– erdélyi magyar matematikus, programozó, matematikátörténész, Bolyai-kutató

A bukaresti egyetem matematika szakán végzett 1982-ben. Három évig középiskolai tanár Csíkszeredában, majd ugyanott programozó a Területi Számítógéppontban 2000-ig. 1993-ban doktorál Debrecenben. 2000–2010 között a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem csíkszeredai kihelyezett informatika szakán

adjunktus. 2010-től a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem adjunktusa, a csíkszeredai helyszínen tanít matematikát és informatikát. Különböző hazai és külföldi szakmai társulatok tagja. Matematikai tárgyú és matematikatörténeti írásait, valamint Bolyai János életéről szóló tanulmányai hazai és tekintélyes külföldi lapokban jelentek meg.

Fontosabb könyvei: *Gondolatok Bolyai Jánostól és Bolyai Jánosról*. Magiszter Kiadó, Csíkszereda, 2002; *Bolyai Farkastól Farkas Gyuláig*. Status Kiadó, Csíkszereda, 2006; *Adalékok Bolyai János megítéléséhez*. Appendix Kiadó, Marosvásárhely, 2006; *Bolyai-breviárium*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2012. ISBN 978-973-1970-73-8 (2. kiadás: 2015); *Az értől az óceánig: Réthy Mór (1846–1925) akadémikus élete és munkássága*, MATI Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2013; *Források az erdélyi magyar matematikai élet 1785–1918 közötti történetéhez*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2015.

Dr. PAPP ÉVA (Debrecen, 1957. szept. 17.)

– tudományos kutató

Budapesten a Móricz Zsigmond Gimnázium matematika tagozatán tanult, majd az ELTE Földtudományi Szakán szerzett diplomát 1982-ben. 1989-ben Ausztráliába utazott férjét követve, az egy évre tervezett út azonban közel 30 éve tart.

A Nyugat-Ausztrál Egyetemen szerzett PhD fokozatot elektromágneses elméleti geofizika témából az ausztrál állam ösztöndíjasaként. 1998-tól az Ausztrál Nemzeti Egyetemen dolgozott mint tudományos kutató, emellett ipari tapasztalata is van. Munkája során eljutott Ausztrália nagyon távoli térségeibe, ahol az őslakók kultúráját is megismerte. Ő az első magyar kutató, aki egy egész nyarat töltött az Antarktison (Casey állomás, 1999–2000 nyarán). Ott felállított egy „Budapest 14,780” km útjelző táblát, ami ma is áll, mint a hazánk felé mutató legdélebbi útjelző tábla a Földön. 2004–2008 között az MTA Geonómiai Tudományos Bizottsága Anyagfejlődési Albizottságának volt meghívott tagja.

Jelenleg, aktív nyugdíjasként, az Ausztrál Nemzeti Egyetem Emeritus Faculty tagja, a Földtudományi Tanszékcsoport kutatási programvezetője, és a Wollongongi Egyetem Tudományos és Orvosi Karának tiszteletbeli főmunkatársa. Fő kutatási területe a Föld elektromágneses terének részletes feltérképezése, egyéb környezeti és humán tényezőkkel való integrálása. A hagyományos magyar szimulációs rendszer eredetének és természeti törvényekkel való kapcsolatának kutatása is ebből az érdeklődési körből ered.

Publikációi angol nyelven megjelentek geofizikai és földtudományi szaklapokban, valamint az utóbbi években több magyar és más európai konferencián is előadott. Bővebben <https://anu-au.academia.edu/EvaPapp>

Szakmai munkája mellett 2 évig Perth-ben és 5 évig Canberrában ő vezette a hétvégi magyar iskolát, Canberrában 4 évig a Magyar Rádiót, és ő alapította a „Canberra és Környéke Magyar Kulturális Egyesület”-et 2002-ben.

PACSAI IMRE ???

Szarvason született 1947-ben. Általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán 1969-ben tanári oklevelet szerzett.

Egyetemi tanulmányait Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte, ahol 1984-ben szerzett középiskolai tanári oklevelet. Itt kapott egyetemi doktori fokozatot 1986-

ban. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola, majd a Nyíregyházi főiskola oktatója 1985-től nyugdíjazásáig. A kandidátusi fokozatot 1994-ben nyerte el. Főiskolai tanárrá 1996-ban nevezték ki. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2000-ben nyerte el a nyelvtudomány habilitált doktora címet. Három könyve és több tanulmánya jelent meg hazai és külföldi szaklapokban. Munkáira számos külföldi és hazai kutató hivatkozik és írt recenziót. Kutatási területe a szlavisztika areális vizsgálata mellett a frazeológiában és folklórban tükröződő nyelvi és kulturális kontaktusokra, a lexikológiai és az etimológiai vonatkozásokra is kiterjed.

Fontosabb munkái: *Az ikerszavak összevető vizsgálatának aktuális kérdései*. Magyar Ny. IV., 1993, 470–475.; *Ареальные аспекты парных слов в русском языке*. Nyíregyháza, 1995, 165.; *Coordinative Word Compounds in Chinese and Hungarian*. In: Eurasian Studies Yearbook. Décsy, Gyula (ed.) Bloomington. Eurolingua, 2003, 103–119.; *A kun-magyar kulturális és nyelvi kapcsolatok feltételezett nyomai a frazeológiai párhuzamokban* TISICUM Szolnok, 2012, 107–113., XXII; *Роль теории «Русской культурной зоны» Н. С. Трубецкого в исследовании парных слов*. Russian Linguistics Vol. 29. 2005. № 1. Göttingen, Springer Kiadó, 95–109.; *Common elements in Tatar and Hungarian phraseology reflecting ancient cultural and linguistic contacts*. TATARICA. 2015, 23–34. с. Казанский университет. Казань

POGÁTSA ISTVÁN (1943. szept. 16.) – mérnök, kutató

A Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán szerzett diplomát. Foglalkozásának köszönhetően több részletben mintegy húsz évet töltött Kis- és Elő-Ázsiában. A történelem gyermekora óta érdekelte, ezért minden lehetőséget megragadott, hogy ezen a téren is minél több ismeretet szerezzen. Rendszeresen látogatta Törökország, Mezopotámia, Szíria, Egyiptom, Irán stb. múzeumait, gyűjtötte és tanulmányozta a hozzáférhető irodalmat. A térség legtöbb

régészeti lelőhelyét is tanulmányozta, a fontosabbakat többször is meglátogathatta. Olyan helyekre is bejutott, mint pl. Úr vagy Eridu, ahová egyébként katonai okokból nem szoktak látogatókat beengedni. Különösen sokat tanult az évtizedek óta folyamatosan végzett feltárásokon, főleg Irakban és Törökországban, (pl. Uruk, Csatál Hüyük stb.) ahol az ásató régészektől is volt módja ismereteket szerezni. Egy idő után úgy érezte, hogy egy olyan konzisztens ismeretanyag birtokába jutott, amelyre a Magyarországon hozzáférhető szak- és ismeretterjesztő kiadványokból, tudományos publikációkból nem lehet szert tenni. Ettől kezdve egyre erőteljesebb késztetést érzett a megszerzett ismeretek közreadására. Nyugdíjba vonulása (2006) után kezdett hozzá könyvei írásához, amelyeknek a főcíme *Östörténetünk tágabb összefüggései*. Az első kötet 2014-ben jelent meg, alcíme *A kezdetektől a Krisztus előtti első évezredig*. A második alcíme *A Kr. e 10-től a Kr. u. 4. századig*, ez 2015-ben került kiadásra. 2016-ban jelent meg *A hunok kora* és *Az avarok és kortársaik*. Reményei szerint 2017-ben az *Árpád népe* is megjelenik.

„Könyveim a címük szerint látszólag egy-egy korszakról szólnak, de mégis összefüggő folyamatában mutatják be östörténetünket.” – vélekedik műveiről.

Dr. SÁGODI IBOLYA (Bácsalmás, 1962) – matematika–fizika szakos gimnáziumi tanár, táncpedagógus)

Felsőfokú tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte. A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán matematika–fizika szakos általános iskolai tanári oklevelet kapott (1985), majd az ELTE-n fizikából (1988) és a JATE/SZTE-n matematikából (2001) középiskolai tanári okleveleket szerzett. A 2005-ben a Magyar Táncművészeti Főiskolán szerzett táncpedagógusi diploma után doktori tanulmányokat folytatott az ELTE Fizikatanári Doktori Iskolájában, amelynek eredményeként 2015-ben PhD fokozatot szerzett.

Tehetséggondozó munkaként a Szekszárdi Garay János Gimnáziumban kisgimnazista szakkört, középiskolás kutatócsoportot működtet csillagászatból. A kutatócsoport tagjai tudományos diákköri konferenciákon mutatják be mikrokutatásaik eredményeit, a kisgimnazisták pedig a kétévente megrendezett országos csillagásztai versenyen dobogós helyezéseket érnek el.

Másik fontos érdeklődési területe a magyarság népi kultúrája: népdaléneklés, népviselet, néptánc, népi kézműves tevékenységek. A Sárpilisi Hagyományőrző Egyesület tagjaként foglalkozik a sárközi népi kultúrával és egy másik Tolna megyei népcsoport, a bukovinai székelyek hagyományaival is. Fontosnak tartja a magyar népművészettel kapcsolatos ismeretek középiskolások számára való átadását. Sikeres szólistákat nevel a gimnazistákból álló Nefejejs Énekegyüttes vezetőjeként. Tanulói egyénileg és csoportosan is gyakran fellépnek különböző megemlékezéseken, kulturális műsorokon, az ország népdaléneklési versenyein.

SÁNTHA ATTILA (Kézdivásárhely, 1968)

– író, költő, szerkesztő

Tanulmányok: magyar–angol szak (BBTE, 1995), M. A. szocio-etnolingvisztikából (BBTE, 1997), PhD Cand, a szegedi József Attila Tudományegyetem doktori iskolájában komparatistikai és irodalomelméleti tanulmányok, szakterület: a populáris irodalom elmélete.

1985 óta versei, kritikái, elméleti írásai jelennek meg az erdélyi, valamint Kárpát-medencei magyar irodalmi lapokban, román folyóiratokban. 1992–1994 között a kolozsvári ECHINOX kulturális diáklap magyar oldalainak szerkesztője, 1994–2000: az *Előretolt Helyőrség* c. irodalmi lap alapítója és felelős szerkesztője, az *Előretolt Helyőrség* Könyvek sorozat szerkesztője; 2002–2005: az Erdélyi Magyar Írók Ligájának ügyvezetője, majd elnöke; 2006–2009: a *Moldvai magyarság* c. folyóirat felelős szerkesztője, azóta szabadúszó író.

Kötetei: *Münchhausen báró csodálatos versei*, Erdélyi Híradó Kiadó (Előretolt Helyőrség Könyvek), Kolozsvár, 1995; *Az ír úr*, Erdélyi Híradó Kiadó, 1999; *Kemál és Amál*, Ulpius-Ház, Budapest, 2004; *Székely szótár*, Havas Kiadó, Kézdivásárhely, 2004; Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely, 2009; *Írások könyve*, Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2010; *Razglednicák*, Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2012.

Fontosabb díjak: 1996 – Sziveri János-díj; 1997 – a Kolozsvári Írók Szövetségének díja; 2010 – az év legjobb művét jutalmazó Méhes-György-nagydíjjal tüntette ki az *Írások könyve* c. kötetét az Erdélyi Magyar Írók Ligája; 2012 – Székelyföld-díj „a Vasorrú/Vasfogú bába szimbolikájának megfejtését nyújtó, a Székelyföldben megjelent tanulmányáért”.

SZAKÁCS GÁBOR (Budapest, 1951)

– író, újságíró, zeneszerző, rovásírás kutató

Érettségi után a munka mellett nyelveket tanult, angol–németből államvizsgázott, majd idegenvezető lett. Az Expressnél, Budapest Touristnál, Cooptouristnál, Volántouristnál és az IBUSZ-nál dolgozott. Zenét tanult, hivatásos énekesi vizsgát tett. Írói munkásságát rocktörténeti könyvekkel kezdte. Könnyűzenei sorozatokat szerkesztett és vezetett a Petőfi Rádióban, valamint a Pannon Rádióban. Történelmi zeneműveket készített, köztük Attila hun királyról, II. Rákóczi Ferencről, Mátyás királyról, jeles történelmi hőseinkről.

Tagja volt a Körösi Csoma Társaságnak. Ennek szervezésében látogatták a tudományos előadásokat feleségével, Friedrich Klárával. Előadásokat tartott például 1985-ben a szarvasi csont tűtartó rováskarcolatairól a Magyar Tudományos Akadémián.

Alapos előtanulmányok alapján újságíróként több száz cikket írt történelmi és zenei témáról. Ezek többek között a Magyar Fórumban jelentek meg, majd 1994-től a Magyar Demokrata hetilap munkatársa.

Megszervezte a Magyar Rovók és Rovásírók Országos Szövetségét és a Forrai Sándor Rovásíró Kört. Tizenkét, az egész Kárpát-medencére kiterjedő rovásírás versenyt szervezett elődöntőkkel. Ezek összefogták a trianoni döntés által elcsatolt magyar területek rovásíró, hagyományörző ifjúságát. A versenyeknek és rovásírás terjesztő tevékenységének köszönhetően beindultak a szakkörök az iskolákban. Székely példa alapján Magyarországon is megszervezte a hagyományörző, faragott rovásírásos helységnévtábla állítást. Öt évig tartó fáradhatatlan támogató gyűjtéssel elérte, hogy Forrai Sándor székelymagyar rovásírásos munkássága megkapta a Magyar Örökség Díjat.

Feleségével, Friedrich Klárával közösen írták a *Kárpát-medencei birtoklevelünk a rovásírás* (2003), *Köbe vésték, fába rótták* (2005), *a Tászok-tetőtől a bosnyák piramisokig* (2007), *Ősök és írások* (2008) című könyveket.

Járják a Kárpát-medence területeit, ellenőrzik a rovás emlékek állapotát, a szakirodalomban eddig le nem írt rovás emlékeket kutatnak fel, ezeket ismertetik. Az utóbbi 20 évben kb. 600 ismeretterjesztő, népszerűsítő előadást tartottak a magyar rovásírásról hiteles források alapján.

A Történelmi Vitézi Rend tiszteletbeli tagja, Gábor Áron Díjas (Székelyföldi ajánlásra), Kerecsenfészek Díjas, a Budapest XVI. kerületéért Kiténtetés és a Kárpát-medencei Vitézi Rend Érdemérem tulajdonosa. A Független Újságírók Szövetségének Arany fokozatú kiténtetettje.

2013-ban súlyos stroke-ot kapott, melyből a gondos orvosi ellátás mellett a rovásírás segítésével épült fel. Honlapja: www.rovasirasforrai.hu

SZATHMÁRI BOTOND (Budapest, 1957)

– orientalista, vallásfilozófus

Több diploma (agrármérnök, filozófiantanár, kulturális antropológus) megszerzése után, 1986 óta tanít, filozófiát, kulturális antropológiát, tibetisztikát és vallástörténetet. 1996 óta A Tan Kapuja Buddhista Főiskola tanára.

Kutatási területei: Az orientalisztika témakörében Tibet prebuddhista kultúrája, a tibeti *phön* (t: *bon*) vallás, valamint a samanizmus és a buddhizmus érintkezésének történeti, antropológiai és bölcséleti vonatkozásai Tibetben; az indiai *sáivata* hagyományok; a különböző vallások misztikus iskolái (buddhista, hindu, keresztény, *szúfi*), és egymáshoz való kapcsolódásaik. A filozófia tárgykörében egyfelől Hamvas Béla bölcséleti munkássága, másfelől a 19. századi „irracionalista” filozófia, különösen S. Kierkegaard és F. Nietzsche gondolkodása.

Többször járt Ázsiában. 1993 nyarán részt vett egy egyhónapos mongóliai expedícióban. 1998 nyarán két hónapos terepmunkát végezett Nyugat-Tibetben (India) és Nepálban, ahol a tibeti buddhizmust tanulmányozta. 2000 nyarán három hetes tanulmányúton Közép-Törökországban és Szíriában a kora keresztény és iszlám-vallást tanulmányozta. 2004-ben egy hónapos tanulmányúton, Mongólia és Kína vallási hagyományait vizsgálta.

Kitüntetései: 2012 – Hamvas Béla emléklakett; 2015 – Bonis Bona – A nemzet tehetségeiért díj.

Kutatásai eredményeiről számtalan tudományos és ismeretterjesztő cikke jelent meg, több lexikon számára írt filozófiai és orientalisztikai címszavakat, valamint több tibeti témájú könyv szaklektora volt. Könyvei: *Gyémántnál keményebb – 100 éve született Hamvas Béla.* (1997. Budapest, Mont K.); Darabos Pállal közösen: *A nevezetes névtelen – 30 éve hunyt el Hamvas Béla.* (1999. Budapest, Osiris K.); Hoppál Mihállyal és Takács Andrással közösen: *Sámánok és kultúrák.* (2006. Budapest, Gondolat K.); László Ruthal közösen: *Fényvillata – 110 éve született Hamvas Béla.* (2007. Budapest, Helikon K.); *A tibeti buddhizmus története és kultúrája.* – főiskolai jegyzet (2014. Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola); *Az antik és középkori filozófia vázlatos áttekintése.* – főiskolai jegyzet (2014. Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola); *Az iszlám vallás alapjai és misztikus útja.* – főiskolai jegyzet (2016. Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola); *Vallási rétegződések Tibetben.* (2016. Budapest, Napkút K.). Megjelenés alatt álló kötete: *Siva a jóga ura és követői.* (Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola).

Dr. SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA (1938–2018)

A történelemtudomány kandidátusa, az ELTE ÁJK tiszteletbeli tanára, ny. miniszteri főtanácsadó. 1957-ben érettségizett, 1963-ban szerzett diplomát az ELTE Állam és Jogtudományi Karán.

Szakmai tevékenysége: 1963 szeptemberétől a Pesti Központi Kerületi Bíróságon fogalmazó, a bírói szakvizsga letétele után titkár, majd bíró, polgári peres ügyszakban. A bírói gyakorlaton alapuló, illetve jogi szaknyelvi publikációs tevékenysége szinte kezdettől rendszeres. Szaknyelvi publikációi nyomán 1987-től az Igazságügyi Minisztérium Jogszabály-nyilvántartási és Számítástechnikai Főosztályának munkatársa, majd ugyanitt csoportvezető 1992-ig. 1992/93-ban az Állami Számvevőszék munkatársa, majd 1993 őszétől a Művelődési Minisztérium Miniszteri Kabinetirodája körében miniszteri főtanácsadója 1995-ig.

Tudományos tevékenysége: 1993-ban megjelent *Báthory Erzsébet igazsága* c. könyvével nyerte „a történelemtudomány kandidátusa” c. tudományos foko-

zatot. Ez után kapott meghívást az ELTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszékének külső munkatársai körébe, majd a megtisztelő „Az ELTE ÁJK tiszteletbeli tanára” címet. Jogtörténeti, főleg metanyelvi, szimbolikai témakörben rendszeres publikációs tevékenysége mellett folytatott húsz éves kutatás újabb eredménye a Jogéletünk őstörténete c. könyve, amely 2014-ben jelent meg, a három kötetesre tervezett monográfia első köteteként.

Alapító tagja volt a 2011-ben alakult Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoportnak, melynek háromévenkénti konferenciáin (2014, 2017) a korai Árpád-kor hatalmi szimbolikájáról írt tanulmányaival vett részt.

2016-ban a VIII. (Pécsi) Hungarológiai Kongresszuson tartott előadásának témája: A vérszerződés hatalmi szimbolikája.

Dr. VARGA CSABA (Pécs, 1941. május 25.)

– jogfilozófus professzor

Érettségijét követően közel másfél évig csilléskedett mélyszinten, hogy „kizsákmányoló” származási bélyegétől megszabadulva – miután szülei karosszériagyártó üzemét már évtizede államosították – egyáltalán egyetemre kerülhessen: Miskolcra, széntrösztii ajánlásra, bányaművelőnek.

A pécsi jogi kar elvégzésével szülővárosában – beleesvén a „Regnum Marianum” ifjúsági pasztoráció, a katakombacserkészlet állambiztonsági megtorlásába (1961) – nem maradhatott, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetébe került 1965-ben, ahol most kutató professor emeritus. Egyetemi tanár 1991-ben lett az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Antall József kormányzatában kormányfőtanácsos, a Miniszterelnöki Tanácsadó Testület tagja (1991–1994). Részt vett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem s különösen Jog- és Államtudományi Karának megalapításában. Az utóbbi kebelében a Magyar Akkreditációs Bizottságtól több „Kiválósági hely” címmel megtisztelt Jobboldaleleti Intézet alapító vezetője, jelenleg professor emeritus.

Vendégprofesszor volt Lundban (1978), Nyugat-Berlinben (1986), Canberában (1987), Tokyóban (1987), New Havenben (1988–1989), Edinburghben (1989/1997), Trentóban (1991/1992/1997), Münsterben (1992), Oñatiban (1996), Stockholmban (2004), Krasnojarszkban (2010/2014). A jogtudományok kandidátusa (1977), majd doktora (1991); Széchenyi-díjas (2013).

Főbb művei: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* (1979/2002, angolul 1991/2011); *A jog helye Lukács György világgképében* (1981, angolul 1985/1998/2002); *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* (1992/2001/2003, angolul 1995/2011); *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról* (1996/1998/2004, angolul 1999/2012); *Jogállami átmenetünk: Pa-*

radoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (1998, angolul 1995); *A jog mint folyamat* (1999/2002/2004); *A jog társadalomelmélete felé* (1999/2002/2004); *A jog mint logika, rendszer és technika* (2000); *Jogfilozófia az ezredfordulón: Minták, kényszerek – múltban, jelenben* (2004); *Jogállami? átmenetünk?* (2007, angolul 2008); *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben)* (2009); *Válaszúton – húsz év múltán: Viták jogunk alapjairól és céljairól* (2011).

Szakmai, politikai és emberi tapasztalait összegzi in »...csak mülásunk törvény...« Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly (Budapest: Kairosz Kiadó 2012) [Magyarnak lenni CIII]; »Az volt a szándékunk, hogy tiszta, morális, teológiaiilag tisztázott alapokról indítsunk« Életút-interjú Varga Csaba professor emeritussal (Tóth Máté Rabán) in http://itelet-pazmany.blog.hu/2011/12/18/interju_dr_varga_csaba_professor_emeritussal; könyvélményeiről beszél a *Katolikus Rádió* „Legkedvesebb könyveim” (szerk. Poór Tünde) sorozatában (2010. június 12. 12:00) in <https://archive.org/details/CathRadio12.06.201012VARGA-onbooksbyPoor>.

Szerzői munkásságának javarésze honlapján s egyéb elektronikus felületeken magyar és angol (és egyéb latin, germán, szláv, valamint kelet-ázsiai) nyelveken szabadon hozzáférhető.

VETRÓ MIHÁLY (Hajdúszoboszló, 1967)

– nemezkészítő – a Népművészet Ifjú Mestere

1985 óta foglalkozik nemezkészítéssel. 2001-ben, majd 2005-ben Szibériában manysi és hanti mesterektől a kéregedény- és játékkészítés fogásait sajátította el. 2007 és 2017 között Anatóliában, 2009-ben Kirgizisztánban, 2015-ben Üzbegisztánban, 2016-ban Iránban, a türkmének között, 2017-ben Kazaksztánban a nemezkészítést tanulmányozta.

2001-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere címet. 2003-ban Népi játék és kismesterségek oktatója képesítést szerzett. 2008-ban a Nagy Lajos Király Magánegyetemen magyarságtudomány – régészet szakon végzett. A Nyugat-magyarországi Egyetemen Kézműves szakember diplomát szerzett 2014-ben. Az Egri Eszterházy Károly Egyetemen tehetségfejlesztő – vizuális és környezetkultúra mestertanári diplomát szerzett 2016-ban.

Nemezelt tárgyakat; szőnyeget, takarókat, viseleti darabokat és játékokat készít.

A Nádudvari Népi Kézműves Szakközépiskola és Kollégium szakoktatója és művészeti veze-tője, a nemezkészítés mellett művészettörténetet, rajzot és vizuális kultúrát tanít.

A Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet felkérésére kidolgozta a Népi kézműves – nemezkesztő képzés OKJ-s központi programját és a szakmai és vizsgakövetelményeket. 2006-ban kidolgozta a Nemezkesztő zsűrizési szempontjait a NESZ felkérésére. Párjával, Ár-vai Anikóval együtt képzéseket tart, könyveket írt, kiadványokat szerkesztett a nemezkesztés, a szövés és a népi kézművesség témájában. 2018-ban Üzbegisztánban és a Kazak Művészeti Egyetemen tanította vissza a nemezkesztés fogásait.

Könyvei: *Szövés karmantyúfán.* (2004); *Szövés kereten, szádfán, karmantyúfán.* (2010); *A nemezkesztés története.* Nemezkesztő szakmai anyagismeret. Tanulói jegyzet. (2010); *Neme-zelés selyemre, gézre.* Cser Kiadó (magyar, szlovák és orosz nyelven – 2011); *Nemezművés-ség.* (2012); *Nemezékszerek.* (2014); *Traditional felt in the collection of the Topkapi Palace.* (2014); *Nemezkalapok.* (2015); *Nemez – A teremtő kelme.* (2015); *Kártyaszövés.* (2016); *Az ősi kelme – A szkíták nemezei.* (2017)

Kutatóutak (1985–2015): Magyar kalaposmesterek, kalapos műhelyek; 1990–2011: Hagyományos gyapjúszövés Erdélyben: Háromszéken, Csíkban és Gyimesben; 2001–2006: Az uráli népek hagyományos kézműves mesterségei – bőr-, kéreg- és gyöngymunkák, népi játékok; 2004: Hagyományos szalagszövés Észtországban; 2007–2017: Hagyományos nemezkesztő műhelyek Anatóliában, a kepenek, dervissüveg és nemeztakaró készítése; 2009: Hagyományos nemezkesztés Kirgizisztánban; 2012: Hagyományos nemezcizmák készítése Finnországban; 2014: Hagyományos török nemeztárgyak a Topkapi Palota gyűjteményében, Isztambul; 2016: Hagyományos nemezkesztés Iránban; 2017: Szkíta nemezek az Ermitázsban, Szentpétervár; 2017: Hagyományos nemeztakarók Kazaksztánban; 2017: Kaukázusi és közép-ázsiai nemez-takarók a REM gyűjteményében, Szentpétervár.

VIDÁK ISTVÁN (1947. szeptember 11.)

– textilművész és keletkutató

Felesége Nagy Mari textilművész. Szellemi szabadfoglalkozású. 1986 óta MAOE tag. Nagy Mari és Vidák István a hetvenes évek elején fellépő „nomád nemzedék” élcsapatához tartozva Gödöllőről indult el a népművészet megújítását kereső programjával. 1972 és 1982 között az egész magyar nyelvterületet bejárva, kutatták és művelték a kosárkötés különböző ágait. Több évtized alatt kifejlesztett alkotómunkásságukkal a népművészet ifjú mestereiből a hivatásos területen is jegyzett művészekké váltak. 1979 óta folyamatosan kutatják, művelik és tanítják honfoglaló ősaink hagyatékát, a nemezkesztést. Tanulmányutakon tökéletesítették tudásukat. 1979–2011 között bebarangolták a kis hazát, Erdélyt, a volt Szovjetuniót, Finnországot, Svédországot, Dániát, Németországot, Hollan-

diát, Franciaországot, Ausztriát (múzeumok, kutatók, nemezkesztők), majd Törökmenisztán, Törökország, Bulgária, Albánia, Jugoszlávia – Koszovó, Szlovákia, Kazahsztán, Kirgízia (több éven át) és 2007–2011 között India: Andra Prades, Radzsasztán, Gudzsarat következik.

A nyolcvanas évek elejétől Kecskemétre települtek, és közreműködtek a Szókraténusz Játékmúzeum és Műhely hagyományt és játékkultúrát terjesztő műhelyprogramjának kidolgozásában (1982–1997.). Megteremtői a hazai játszóház programnak.

1986 óta tagjai a Magyar Alkotóművészek Országos Szövetségének mint textilművészek.

Elindítói a hazai és a külföldi nemezoktatásnak. 1984-ben Nemzetközi Nemezművészeti Világtalálkozót, 1985–88 között Nemzetközi Alkotótáborokat szerveztek Kecskeméten és Székekpusztán. Ez a négy év lett a nemezkesztés újrafelfedezésének és elterjesztésének kezdete a világon. Ezek anyagából számtalan alkalommal rendeztek kiállításokat, melyek célja a nemez hazai és külföldi megismertetése volt. Tevékenységük hatása az archaikus kultúra terjesztésében napjainkra messze túllépte Magyarországot, de Európa határait is.

A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, a Duna-Tisza közti Népművészeti Egyesület, a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Szemiotikai Társaság, a Kőrösi Csoma Társaság, a Nemzetközi Nemezművészeti Társaság, a Német Nemezművészeti Társaság tagjai.

Munkáikat, munkásságukat több alkalommal díjazták.

Népművészet Ifjú Mestere (1974) – kosárkötés, Népművészet Mestere (2010) – nemezkesztés, Országos Népművészeti kiállítás: Arany plakett (1976) – kosár, Gránátalma díj (1996, 2010) – nemez, Király Zsiga-díj, Hagyományörző díj, Kecskemét Közművelődéséért díj, Játék Lovag Rend (2009), Master of feltmaking (A nemez mestere) Finnország.

Összesen 43 kisebb-nagyobb könyvet írtak (kosárkötés, játékkészítés, nemezkesztés, nemezszátor készítés, növényi festés, szövés-fonás, batikolás, ősi magyar minták értelmezése témakörökben), melyek közül legfontosabbnak a 2005-ben megjelent *Nemezművészet, hagyomány és újrafelfedezés* (Duna-Tisza közti Népművészeti Egyesület, Nemezművészeti Műhely, NKA támogatással, Kecskemét, 2005.) címűt tartják.

Tevékenységük azért különleges, mert egyidejűleg tevékenykednek mint néprajzkutatók, alkotnak mint művészek, és tanítanak mint szakoktatók.

VIZINÉ DEBRECZY ILDIKÓ

(Sepsiszentgyörgy, 1940. aug. 12.) – tanár, gyógypedagógus
Édesapja Debreczy Sándor egyetemi tanár, a Körösi-élet-
rajzíró. A kolozsvári BBTE pszichológia szakán végez (1962).
1962–65: a kalotaszentkirályi általános iskolában, 1965–69:
a Hallássérültek 2-es sz. Intézetében, majd 1969–81: a kolozs-
vári kisegítő iskolában tanít. 1981-től újra a hallássérültek

fenti intézetének munkatársa, 1987-től nyugdíjazásáig (1997) igazgatója. 1997-
től a kolozsvári Gondviselés Házban vezeti a felnőtt korú értelmi fogyatékosok
Munkaterápiás Rehabilitációs Nappali Foglalkoztatóját. 1993-tól óraadó tanár
a BBTE speciális pszichológia tanszékén. Tanulmányai hazai és külföldi lapok-
ban jelennek meg. Számos tankönyv összeállítója és szerzője: *Magyar nyelv-
tankönyv a kisegítő iskolák IV. osztálya számára* (Buk., 1976); *Módszertani
segédkönyv a hallássérült gyermekek óvodai nevelésének beszédtanításához*
(BBTE, 1996); Legutóbbi tanulmánya: *110 éves a hallássérültek kolozsvári inté-
zete. In: Hallássérültek magyar nyelvű oktatása Erdélyben* (1999).

Dr. ZÁHONYI ANDRÁS – orientalista, íráskutató

Iskolái: Madách Imre Gimnázium (Bp.); a Budapesti Műsza-
ki Egyetem, ahol többek között Simonyi Károly és Gordos Géza
tanítványa; a Miskolci BE, majd a budapesti Vaisnava Főiskola,
ahol a szanszkrit nyelvet és a hindu istenvilágot tanulmányoz-
za; a budapesti Testnevelési Főiskolán asztalitenisz edző szakon
tanul. A bölcsészet és a természettudományok módszereit is ta-

nulmányozva célul tűzte ki, hogy az analógiás és az oksági gondolkodás párhü-
zamos alkalmazásával segítse az íráskutatók munkáját. Elvégezte az orientalisz-
tikai szakot is, ahol a magánegyetemi kisdoktori dolgozatának, a Septem Artes
Liberalesnek témája a mezopotámiai szótárak összehasonlító vizsgálata volt.

Előadója volt több konferenciának és fórumnak, ismeretterjesztő előadások-
kat is tartott nemcsak a maradék hazában, hanem Erdélyben, Felvidéken és Vaj-
daságban is. Mint újságíró a Folk Magazinban, A Turánban stb. és a határon túli
magyar sajtóban is közölt/közöl írásokat.

Több mai nyelvet beszél előadói vagy társalgási szinten, a holt nyelvek közül
a szanszkritot, a sumért és az akkádot ismeri.

Könyvei: *Ósi titkok nyomában*. Miskolc, MBE, magánkiadás (2005); *Hol
vagy Mezopotámia?* Társszerző (2006); *XY A betű nevei – Kapcsolat az ósi jelek
között – Rovásírásos jeleinkről új megközelítésben*. Imagent (2008); *A Tatárlla-
kai csillagóra*. 2011. Frig Kiadó; *Sumér – akkád – magyar jel és szótár*. (2012);
Magyar–német–angol asztalitenisz szakszótár. (2013); *A tények azonban ma-
kacs dolgok*. (2014), kiadja a Rovás Alapítvány.

